ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOMUL XXIV

1941—1942

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ. BUCUREŞTI, 1942

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

	Lei
TOMUL I, (1922—23)	100.—
TOMUL II, (1923—24)	130.—
TOMUL III, (1924—26)	840.—
TOMUL IV, (1924)	160.—
TOMUL V, (1925—26)	160.—
TOMUL VI, (1926—27)	300.—
TOMUL VII, (1927)	300.—
TOMUL VIII, (1927—28)	320.—
TOMUL IX, (1928—29)	200.—
TOMUL X, (1929)	400.—
TOMUL XI, (1930)	340.—
TOMUL XII, (1931—32)	300.—
TOMUL XIII, (1932)	300.—
TOMUL XIV, (1933)	300.—
TOMUL XV, (1934)	300.—
TOMUL XVI, (1934—35)	240.—
TOMUL XVII, (1935—36)	240.—
TOMUL XVIII, (1936)	250.—
TOMUL XIX, (1937)	280.—
TOMUL XX, (1938)	160.—
TOMUL XXI (1938—39):	250.—

ANDREI RĂDULESCU. Romanitatea dreptului nostru	12.—
N. IORGA. 1. « Calicii » lui Mihai Viteazul. 2. Zavira şi opusculul lui Dimitrie Cantemir despre lupta între Cantacuzini şi Brâncoveni	8.—
G-ral R. ROSETTI. Călăraşii din valea Siretului în Războiul de neatârnare	32.—
CONST. MOISIL. Stemele primelor monete româneşti	10.—
ION I. NISTOR. Migraţiunea românească în Polonia în secolul XV şi XVI	20.—
ALEX. LĂPEDATU. Mărturii şi precizări nouă cu privire la sfârşitul lui Barbu Catargiu (8 Iunie 1862)	25.—
I. LUPAŞ. Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi? . .	15.—
P. ANTONESCU. Pentru o renaştere a arhitecturii româneşti	10.—
CONST. KARADJA. Ziare contemporane despre bătălia dela Guruslău .	25.—
N. IORGA. Contribuţii la legăturile literare româneşti cu Ruşii şi Ungurii	5.—
ION I. NISTOR. Vechimea aşezărilor româneşti dincolo de Nistru . . .	12.—
S. MEHEDINŢI. Trilogia ştiinţei	70.—
ION I. NISTOR. Restaurarea Daciei în sintezele diplomaţiei europene .	10.—
S. MANUILA. Consideraţiuni asupra prezentării grafice a etnografiei României	10.—

DESFACERE ÎN STRĂINĂTATE — VERTRIEB AUSSERHALB RUMÄNIENS:
OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III. TOMUL XXIV

1941—1942

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI 1942

CUPRINSUL

UN DRUMEŢ DANEZ IN PRINCIPATE

DE

R. V. BOSSY

Memoriu admis în şedinţa dela 11 Iulie 1941

Istoricul danez Frederik Schiern [1]) întreprinde o călătorie în 1857 în valea Dunării, pe care o descrie anul următor într'o broşură de 61 pagini, intitulată « Ved Nedre-Donau » şi editată la Copenhaga.

Face drumul cu vaporul dela Viena la Sulina, trecând, plin de admiraţie, prin Porţile de Fer şi pe lângă Ada-Kaleh şi sosind apoi la Orşova şi la Turnu-Severin. Are prilejul, pe drum, de a cunoaşte muzica Ţiganilor, de care rămâne entuziasmat, şi aude primele sunete ale limbii române. Ştie că această limbă o vorbesc deopotrivă locuitorii Transilvaniei, Munteniei, Moldovei, Bucovinei şi Basarabiei. Coborînd pe mal, rămâne pătruns de farmecul colibelor ţărăneşti « împrejmuite cu garduri de nuiele şi acoperite cu paie sau trestie » şi de « mândrele castele moderne ale boierilor ».

Pe vapor întâlneşte Români: unii aparţinând « nobilimii de toate rangurile cărora li se zice boieri », alţii « din clasa mijlocie, care apare aci încă din sec. al XVI-lea, dar care de abia acum începe să înlocuiască pe Evrei în rolul social de punte de trecere între boierimea numeroasă şi ţărănimea

[1]) Născut la 22 Nov. 1816. Profesor de istorie la Universitatea din Copenhaga şi mare călător. In scrierile lui istorice este influenţat de Thierry şi şcoala lui, precum şi de Hegel. Il interesează mai mult desvoltarea curentelor de idei decât faptele concrete. De aceea este pasionat de « chestiunile naţionale » şi etnografie. Lucrarea sa de căpetenie, publicată în 1851, tratează despre « Rasele Europei ». A mai scris şi « Noua mişcare a Naţionalităţilor » (1849) şi « Chestiunea polono-rusă » (1863). Moare la 16 Dec. 1882.

apăsată ». Oameni de toate vârstele cari se întorceau din călătorii în Apus — sau în « Evropa » cum se zicea pe atunci,— fie dela Paris, fie din stațiuni balneare germane.

Călătorul danez este surprins de vârsta fragedă a tinerilor căsătoriți: soți de 17 ani și soții de 14 ani. Găsește rasa românească frumoasă: « Românii nu pot fi decât recunoscători naturii pentru chipul cum i-a făcut: păr lung negru, ochii mari, vioi și blânzi, sprincene îmbinate, trăsături subțiri ale feței, pieptul bine proporționat, umeri frumoși, iată caracteristicele acestui neam de oameni, la care trebuesc adause o distincțiune naturală și o grație netăgăduită — acea *frumusețe*, cum spun ei înșiși, și care este apanajul întregii rase italice ». Și ne este descris « mersul mândru al țărancelor dela munte purtând pe cap vase de formă etruscă și care ar putea fi luate drept statui antice », portul țăranilor « cu căciula pe care o poartă Dacii de pe columna lui Traian și de pe arcul lui Constantin ».

Pe vapor însă nu se mai văd la femei urme de port național, « în afară de colanele de corali, giuvaerul preferit al româncelor », căci « cucoanele din lumea mare românească se îmbracă altminteri, urmând moda din Paris și păstrând doar acel lux rafinat care este faima femeilor elegante din țările române ». Ceea ce danezul găsește oarecum oriental în ținuta pasagerelor romănce de pe vapor este « marele număr de bijuterii de aur și de inele pe care le poartă, precum și fardurile turcești pe care le întrebuințează ». Cel puțin, așa îi apare « cea mai frumoasă din toate, Domnița Natalia Ghika, fiica ultimului Domn al Moldovei, care cobora Dunărea cu prestanță domnească ».

« Frumusețea pare a fi un dar moștenit în acea familie », adaugă admiratorul nordic al fermecătoarei domnițe moldovence, întemeindu-se pe spusele unui compatriot al său, consilierul de legație danez Clausewitz, care, după trecerea sa prin Bucureștii din 1824, lăuda înfățișarea membrilor ramurii muntene a Ghiculeștilor: Grigore Ghika — pe atunci domn al Țării Românești — și frații săi: viitorul domnitor Alexandru și banul Mihai, precum și sora lor Profirița. Cât despre domnița Natalia Ghika,

« ea fusese soția unui B a l ș, bărbat tânăr mult prețuit de Români pentru energia cu care, în calitatea sa de agă, încercase să transforme Bucureștii într'un oraș cu adevărat european dar care, pe vremea ocupării Principatelor de către Austriacii detestați, sub generalul conte C o r o n i n i, fusese ucis într'un duel — a cărui vină o poartă tânăra domniță — de către contele G ü n t h e r S t o l b e r g, maior de ulani și nepot de fiu al vestitului poet C a m e r l i n g și convertit catolic, contele L e o p o l d S t o l b e r g. După aceasta ea a fost trimisă de rudele ei într'o stăreție, unde singuratica domniță trebuia să rămână în tovărășia unei biete călugărițe, dar încolo numai vieață de mânăstire nu ducea. Mai târziu s'a dat voie neasemuitei frumuseți să se căsătorească cu un anume M i k o s, tânăr avut, care făcea călătorii cu scop comercial alături de o soție cu o fire mai domnească decât aceea a celor mai mulți moștenitori de tron și care nu îngăduia să fie chemată altfel decât « Principesa G h i k a ». Acum dânsa se întorcea din Paris unde tatăl ei, Vodă G r i g o r e G h i k a, își curmase tocmai firul vieții în mod atât de tragic. Era în doliu mare, dar sulemenită după obiceiul răsăritean ».

Vorbind de moravurile societății de pe atunci din Principate, le găsește mult mai serioase la « neamuri », « mazili » și în boierimea pământeană mijlocie decât în protipendada fanariotă. « Boierii de mâna a doua sau a treia », scrie S c h i e r n, « au o mentalitate mult mai severă și își cresc copiii cu foarte mare grijă, nelăsându-i pe mâna roabelor țigance și a mediocrilor dascăli greci ». Cât despre clasele de jos, « ele sunt lăudate de toți pentru cinstea lor și pentru firea lor simplă, bună și de o desăvârșită bună cuviință ».

Despre limba românească, călătorul din miazănoapte are cuvinte frumoase: « Impresiunea plăcută pe care ți-o lasă Românii sporește încă atunci când îi auzi rostindu-se în graiul lor, care este cel mai dulce și melodic din toate limbile romanice. Dacă se vorbește italienește unui țăran român, el ascultă cu luare aminte, căci sunetele nu i se par nouă, deși nu a auzit până atunci niciodată această limbă. Este suficient să auzi pe vreun Român spunând *cum se chiamă* sau

bună seara, *noapte bună*, *sănătate* spre a-ți da seama că ai în fața ta o ramură a neamului italic. Cântecele lor populare, ca de pildă « Ştii când vărsai lacrimi » seamănă cu cele napolitane și crezi că auzi vreun dialect al limbii lui Dante, căci nu este oare vorba de un vers curat italienesc: « Sai quante versavi lagrime? ». Autorul arată apoi asemănarea până aproape la identitate a cuvintelor « aqua-apa », « equa-epa », « latte-lapte », « octo-opt », « quattuor-patru », « pectus-piept », spre a ajunge la concluzia că « un Italian și un Român se pot înțelege repede între ei și fără greutate, cu toate că limba română conține și multe cuvinte și forme slave ».

Fără a adera integral la sentința lui Gibbons: « The Wallachians are surounded by, but not mixed with the barbarians » (History of the decline and fall of the Roman Empire, cap. XI), consideră totuși că retragerea în munți a Românilor pe vremea năvălirilor barbare le-a asigurat în mare măsură puritatea sângelui și le-a procurat acea forță etnică în măsură a asimila atâtea elemente eterogene. Insuși numele de « valahi » pe care-l dau Slavii și Grecii, este acela care se dă de către Germani și Scandinavi latinilor din apus.

« Când, în 1848, marele partid maghiar pentru unitatea Statului, bazându-se pe articolul 18 al Constituțiunii, a reușit să introducă pedeapsa cu închisoare pe timp de patru ani pentru acei cari s'ar împotrivi unificării integrale a națiunii ungare după principiile expuse de Casimir Batthyany: unitatea Statului, integritatea teritoriului, supremația « milenară » a elementului maghiar, s'au răsvrătit Transilvania și Banatul, alături de Croația. După cum Jellachich se simțea sprijinit, în lupta ce ducea în fruntea Croaților, de mișcarea pentru libertate a Slavilor dela Sud dintre Alpii Tirolului și coasta Bosforului... tot astfel lupta măreață a Românilor sub Avram Iancu, « regele munților », fusese pregătită de ivirea unei literaturi românești în Transilvania pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și, în vremea mai nouă, de activitarea didactică a lui Simion Bărnuț în Sibiu, care era un protest permanent contra desprețuirii naționalității române de către Unguri... Centurionii și decurionii lui Iancu purtau, în lupta lor contra

Maghiarilor, steaguri naționale cu inscripția *virtus romana rediviva*... Intr'adevăr pe Traian, țăranii îl numesc *împăratul românesc* ».

Atât de conștienți sunt Românii de originea lor latină încât autorul a cunoscut la Berlin pe un student român, Eugeniu Mincu, care susținea că versurile din Eneida (cartea VIII, versul 596) *quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum* se referă la buestrul românesc. Schiern înșiră toate urmele romane din arheologia și folklorul nostru.

Printre călătorii care se urcă pe vapor la Turnu-Severin este și Sir Henry Bulwer Lytton, delegatul Angliei în comisiunea europeană însărcinată a culege dorințele exprimate de divanurile ad-hoc. « In afară de tânărul principe Cantacuzino, pe care prietenul său Gănescu îl propunea tuturor acum câțiva ani ca domn al Principatelor Dunărene, toți ceilalți boieri români se țineau dinadins la distanță de noul călător, silit a se mulțumi cu societatea celorlalți tovarăși de drum. Românii îl socoteau într'adevăr drept duhul rău al țării lor și aveau față de concepțiile și rapoartele sale privitoare la stările din Principate, cam aceleași sentimente pe care le aveam noi în Danemarca față de acelea ale consulului Ward în chestiunea Schleswigului. Ei se plângeau că strădaniile lor de a-l convinge de adevăr au fost zadarnice în tot timpul șederii sale în București. De fapt aveau dreptul să se plângă nu atât de împotrivirea sa personală față de ideea clădirii unei *Belgii a Orientului*, cât de întreaga politică engleză, favorabilă menținerii integrității imperiului otoman ».

Dar și Austria se opune propășirii neamului românesc « pentrucă și ea, Austria, este un fel de Turcie creștină care asuprește atâtea naționalități ». De aci « sforțările ei energice pentru a împiedeca unirea Moldovei cu Muntenia ». Speranța ascunsă a Ballplatzului ar fi fost de a răpi Principatele avidității țariste spre a și le însuși, în credința că planul ar fi realizabil « dat fiindcă în țările române naționalitatea germană și legătura cu patria-mumă s'au putut întotdeauna menține nestânjenite ». Dar, mai mult încă decât de această speranță deșartă, atitudinea politică a guvernului din Viena

era determinată de « aflarea sub stăpânirea sa a unei mari părți a neamului românesc; căci pe lângă milionul de Români din Basarabia și cele cinci milioane din Principatele Dunărene mai sunt și vreo trei milioane de Români în vecinătatea nemijlocită a fraților lor din Muntenia și Moldova, supuși de mult monarhiei austriace. Tratatul dela Karlowitz, din 1699, prin care Turcii au predat Austriei *Transilvania în cea mai mare parte a ei românească*, este privit și azi de Români ca prima adâncă despicare a neamului lor ». Schiern descrie epopeea lui Mihai Viteazul « care a reunit părțile despărțite ale Daciei în întinderea indicată de Ptolemeu ». Cu moartea lui « datorită austriacilor » amorțește pentru multă vreme orice veleitate de a reconstitui unirea. Apoi amintește de celelalte amputări succesive: pierderea Olteniei — alipită Austriei odată cu Banatul — prin tratatul dela Passarowitz din 1718, « usurparea » Bucovinei de către aceeași Austrie în 1775 și răpirea Basarabiei în 1812.

Bine informat de istoria noastră, Schiern înșiră toate încercările eroice de scuturare a jugului: tragedia lui Horia, Cloșca și Crișan, lupta « Gazetei Transilvaniei » a lui Barit, Câmpia libertății din Blaj, icoanele lui Ioan Maiorescu, Aug. Treboniu Laurian și Papiu Ilarian, lupta dusă de Români la Congresul din Paris. El admiră forța de asimilare firească și progresivă a neamului nostru și citează o frază a unui scriitor german din 1848, Ernst Quitzmann: « va veni, în mod matematic, momentul când populațiunea Transilvaniei va fi unificată, nu prin contopirea raselor ce o locuesc acum într'o așa zisă naționalitate transilvană, ci mai de grabă prin asimilarea completă a celorlalte trei națiuni de către națiunea română ». Citează și pe Palacki care, deși slav, preconiza construirea unei țări române compuse din Transilvania, Bucovina și Banatul ca parte federativă a monarhiei habsburgice.

Relatează ședințele Congresului dela Paris, alegerile pentru divanurile ad-hoc, « încercarea de a se da un caracter antiunionist rezultatului acestor alegeri în Moldova, unde aristocrația era precumpănitoare, renunțându-se la o asemenea acțiune în Muntenia, mai mult burgheză », apoi nouăle

alegeri. « Am fost eu însumi martor în Galaţi » — observă autorul — « a bucuriei pricinuite de ştirea că nouăle alegeri exprimaseră adevărata simţire unionistă a ţării ».

« Cu toate că Austria era privită de Români ca vecina cea mai neprietenoasă, sentimentele faţă de Rusia nu erau mai favorabile ». Intre germanism şi slavism se întind două neamuri « care nu se lasă asimilate »: Românii şi Maghiarii. « Cu ele nu se pot invoca legături de rasă cum este cazul cu Sârbii şi Bulgarii. De aceea nu este o simplă frază propunerea făcută lui Kossuth, un an după neizbutirea revoluţiei din 1848, de către emigrantul Gheorghe Magheru, anume de a se încheia o alianţă între naţiunea maghiară şi cele nouă milioane de Români ce le sunt vecini, şi care ar fi atât în interesul Românilor cât şi al Maghiarilor ».

Singurul element în favoarea influenţei ruse în ţările române ar fi comunitatea de religie, pe când « Austria a silit pe Românii de sub stăpânirea ei să accepte detestata unire cu biserica catolică ».

Povesteşte că mica oaste românească şi-a căpătat primele tunuri doar în 1843, când vodă Bibescu ar fi invocat ca argument, la Constantinopole, în faţa sultanului, necesitatea de a se apăra ordinea în contra bandelor de tâlhari. Admiră perfecţiunea cu care societatea românească se exprimă în limba franceză, cu toată campania antifranceză a consulului rus, baronul Ruckmann, care a obţinut în 1834 îndepărtarea lui J. A. Vaillant dela direcţiunea Colegiului Sf. Sava, iar în 1839 silise pe Alexandru-Vodă Ghika să refuze sancţionarea legii prin care Obşteasca Adunare votase un credit pentru publicarea unui dicţionar românofrancez.

Este surprins de gradul de cultură şi de dorinţa de a învăţa a tineretului român.

Amintind de curentul pentru aducerea pe tronul Principatelor a unui principe străin, arată că ideea iniţială ar fi pornit chiar din sânul comisiunii însărcinate a întocmi, după pacea dela Adrianopol şi sub conducerea generalului Kisseleff, Regulamentul organic. Este adevărat că, spre a se scuza de aşa îndrăsneală, comisiunea propusese pe un

membru al familiei Oldenburg, atât de aproape înrudită cu familia imperială rusă.

Autorul stărue asupra marelui număr de Români trecuți sub stăpânirea rusă. Recruții pentru regimentul de lăncieri ruși din Kharkov ar fi luați din descendenții familiilor moldovenești stabilite în Rusia. Ei s'ar folosi între ei de limba română.

Constată dăinuirea influenței fanariote. Când se năștea un băiat în Fanar, i se făcea urarea « să devie odată Domn în Principatele Române ».

In încheiere, Schiern arată că toate clasele sociale din România doresc Unirea și reamintește cuvântarea rostită de Kogălniceanu la deschiderea cursurilor Academiei Mihăilene că nu există Moldoveni, Munteni, Ardeleni sau Bănățeni, ci numai Români.

PROPAGANDA AUSTRIACĂ IMPOTRIVA UNIRII PRINCIPATELOR

DE

R. V. BOSSY

Memoriu admis în ședința dela 11 Iulie 1941

Știut este că, în epoca premergătoare renașterii noastre politice, Austria era, dintre marile puteri, cea mai potrivnică năzuințelor românești și constituia sprijinul cel mai statornic al Turciei în acțiunea menită a zădărnici izbânda revendicărilor naționale ale Moldovenilor și Muntenilor. Era de altfel în logica lucrurilor ca guvernul din Viena să privească cu adâncă vrăjmășie și îngrijorare o mișcare ce trebuia să ducă în mod firesc la pierderea ținuturilor locuite de Români și, în ultima analiză, la desmembrarea mozaicului de neamuri al monarhiei habsburgice. Pentru Curtea austriacă primejdia redeșteptării politice a Românilor se arăta deosebit de mare, dat fiind curentul opiniei publice din țări ca Franța, Sardinia și Prusia, care, din ce în ce mai favorabile străduințelor patrioților noștri, impunea sau susținea politica românofilă a guvernelor din Paris, Torino și Berlin. Cărți, articole de ziar, studii politice și etnografice apăreau zilnic în acele țări pentru a învedera dreptul Românilor de a alcătui laolaltă un Stat unitar și puternic.

La Ballplatz se înțelesese că unui curent de opinie publică atât de năvalnic trebuia să i se opună un zăgaz cât mai de grabă, și zăgazul nu putea fi decât desvoltarea publică a unor argumente contrarii celor înfățișate de Români și de prietenii lor. Se hotărî deci întreprinderea unei contra-

acţiuni, se puseră temeliile a ceea ce am numi în vocabularul nostru de azi o contra-propagandă.

Această contra-propagandă trebuia efectuată deopotrivă pe planul politic şi pe cel publicistic, pentru a atinge atât cercurile diriguitoare cât şi sensibilitatea marelui public.

Politic, acţiunea urmărea prin note, memorande şi conversaţiuni particulare, pe de o parte, prezentarea unirii Principatelor drept o eroare politică cu probabile consecinţe funeste, pe de altă parte, punerea în evidenţă şi umflarea peste măsură a slabei mişcări anti-unioniste din Moldova [1]). Astfel Hübner, ambasadorul Austriei la Paris, încearcă să convingă — fără a izbuti — pe împărăteasa Eugenia, că Principatele nu voiesc unirea, care este o idee răspândită de intriganţi interesaţi. Tot astfel, Rechberg denunţă de asemenea tuturor ambasadorilor cu cari vine în contact drept cea mai mare primejdie pentru Europa « transformarea provinciilor Turciei în State independente » [2]).

Pentru propaganda publicistică, guvernul austriac îşi avea scribi stipendiaţi, din care însă niciunul nu a dovedit vreun talent deosebit şi nu a putut străbate în cercurile largi ale politicei europene.

Intâmplarea a vrut ca, în cursul unor studii privitoare la acea epocă a istoriei noastre, să dau de un asemenea agent secret al condeiului. Dacă îl răpesc pentru câteva clipe uitării desăvârşite şi îndreptăţite ce s'a cernit asupra numelui său, este din cauza siluetei sale stranii şi a lipsei sale de înţelegere politică şi de dar profetic, căruia perspectiva Istoriei îi dă azi savoare deosebită.

Personajul se chiamă Anton Eduard Wollheim da Fonseca şi împerecherea aceasta între un nume pur german şi unul de consonanţă iberică acuză şi mai mult partea enigmatică şi nelămurită a fiinţei sale. Născut în Hamburg la 12 Februarie 1810, a avut o vieaţă din cele mai aventuroase. Scriitor, dramaturg, ziarist cu veleităţi de om politic, intră în serviciul lui Metternich ca agent politic

[1]) N. Istrati, *Despre Cvestiea Dzilei în Moldova*, Iaşi, « Albina », 1858.
[2]) R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, Ac. Rom., Etudes et Reherches, X, 1938, pp. 17, 113.

secret și străbate, în această calitate, Sud-Estul european, inclusiv probabil Principatele. Are la activul său un mare număr de cărți și articole de ziar și de reviste, unele apărute sub numele său, altele anonime, ca: « L'Autriche et la Pologne » (Leipzig, 1863); « La Question italienne » (Leipzig, 1863; «Oesterreich, Venetien und Deutschland » (Leipzig, 1866) ș. a. La 60 ani asistă la războiul franco-german din 1870 în calitate de corespondent de ziar. Apoi devine succesiv corespondent al unui ziar englez, director al unui teatru — unde își pierde averea, — docent al Universității din Berlin — unde este respins de Senatul universitar și silit să se retragă, — și în sfârșit publicist ocazional și translator pentru vreo 11 limbi, din care cele orientale. Moare în mizerie la 24 Octomvrie 1884 în spitalul Hedwigskrankenhaus din Berlin [1]).

Pentru noi prezintă oarecare interes numai din cauza unei broșuri de 32 pagini ce a publicat în 1857 potrivit vederilor Guvernului austriac și, de bună seamă, în urma unei călătorii în Principate, intitulată: «*Die Moldau und Wallachei oder L'Union ne fait pas la force. Ein Beitrag zur Beleuchtung der Donaufürstenthümerfrage von Chev-er A. E. Wollheim da Fonseca, Dr.* » [2]).

Autorul începe prin a arăta că « Unirea Moldovei și Munteniei într'un corp politic, într'o monarhie, este soluția propusă de mai multe partide. Democrația se entuziasmează pentru această idee... partizanii constituționalismului preconizează formarea unui Stat românesc după modelul belgian... ultra-conservatorii aclamă gândul de a îmbrăca pe boieri cu zalele feudalilor din evul-mediu » (p. 3). Presa franceză, amintindu-și de intervenția baronului de Bourqueney la Conferința din Viena (ședința VI-a din 26 Martie 1855) și de aceea a contelui Walewski la Congresul din Paris (8 Martie 1856) și spre a se conforma opiniunii ce

[1]) Hans Schröder und A. H. Kellinghusen, *Lexikon der Hamburgischen Schriftsteller bis zur Gegenwart*, Hamburg, 1883, p. 154; Dr. Const. v. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien, 1889, vol. 58, pp. 71—72; *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig, 1889, vol. 44, pp. 146—148 (scris de Max Mendheim).

[2]) Hamburg, Fritz Schuberth, 1857.

domnește în cercurile guvernamentale, sprijină « acest plan lipsit de temeiu, menit a da relief diplomației franceze, dar care nu-i conferă într'adevăr decât *le clinquant* al unui succes mai mult teatral, iar nu politic ».

Cât despre presa « micii Sardinii, care, printr'o anomalie istorică, a obținut, într'o clipă de oboseală politică, un bilet gratuit în concertul marilor puteri europene », ea este favorabilă Unirii, « numai pentrucă Austria îi este potrivnică ». Presa rusească ar fi de asemenea favorabilă Unirii, « Rusia fiind singurul Stat care poate câștiga un folos practic din unirea celor două principate » (?).

« Singura presă care nu are niciun motiv plausibil de a vota pentru Unire, ci dimpotrivă ar avea multe motive de a i se declara ostilă, este cea germană și în special cea prusiană, care, totuși, indiferent de nuanțe și de teorii politice și fără a ținea seama de interesele Germaniei, a intrat în luptă ca șampioană împotriva dreptului istoric și pentru unirea Moldovei și Munteniei. Spun că presa prusiană nu avea « niciun motiv plausibil », căci ar fi penibil de a fi silit a constata că motivul ar consista din antagonismul contra Austriei » (p. 4).

Contra unirii au fost însă ziarele turcești — « căci Turcia nu are dorința de a se sinucide politicește » (p. 8), englezești, austriace precum și, uneori, unele « cu mentalitate într'adevăr germană » (« wirklich deutsch gesinnte Journale »).

Intrebările ce-și pune autorul sunt:

1. Are cineva dreptul să modifice actuala constituțiune a celor două Principate?

2. Eventuala unire a Principatelor ar fi ea de folos Principatelor sau Europei în General? (p. 5).

I

Autorul pleacă dela premisa că numai Statele suverane, adecă cu desăvârșire independente au dreptul de a-și modifica constituția fără consimțământul altora și pentru aceasta invocă autoritatea lui V a t t e l (Droit des Gens I, 1), a lui K l ü b e r (Europäisches Völkerrecht, paragraful 22 și 51) și

a lui Schmalz (Europäisches Völkerrecht, p. 142). A recunoaște Moldovei și Țării Românești dreptul de a hotărî dacă vor să fie unite, să aibă un principe ereditar sau o constituție ar fi, după dânsul, a le recunoaște calitatea de State suverane, autonomia politică, implicând astfel și independența politică. Ar fi a sustrage Principatele de sub suzeranitatea sultanului. Ar fi a lipsi imperiul otoman de prerogativele pentru apărarea cărora s'a recurs la arme (războiul Crimeei). Ar însemna « a așeza revoluția sub scutul dreptului ginților și a culege o înfrângere diplomatică, ca rod al unei victorii militare » (p. 6).

Unii ar vrea — după autor — să recunoască Principatelor caracterul de state suverane pentrucă acreditează însărcinați cu afaceri pe lângă Poartă. Dar aceste « Kapukehaiale » prevăzute de tratatul din Kuciuk-Kainardji din 1774 (art. 16) și de convențiunea din 10 Martie 1779 (art. 7 paragraful 5) sunt mai de grabă « delegați ai celor două provincii » decât reprezentanți cu caracter diplomatic. Dacă ar fi State suverane, Moldova și Țara Românească ar acredita miniștri plenipotențiari la Constantinopole și în celelalte capitale și s'ar vedea miniștri plenipotențiari ai Turciei și celorlalte puteri la Iași și București, ceea ce nu este cazul.

Moldova și Muntenia ar fi însă « părți integrante ale Imperiului otoman », după cum ar reieși din faptul că Austria a retrocedat Oltenia, la pacea din Belgrad (1736), nu Țării Românești, ci imperiului otoman, precum și din faptul că sultanii privesc în diferitele lor hatișerife pe Moldoveni și Munteni drept supușii lor. « Hospodarii » n'ar fi deci decât un fel de vice-regi ai sultanului. Recunoaște totuși că în art. 9 al tratatului din Kuciuk-Kainardji sunt tratați de « suverani ».

Autorul conchide că Moldova și Țara Românească nefiind State de sine stătătoare nu li este iertat a-și schimba singure forma de guvernământ sau a proclama unirea lor.

Această argumentare greșește dela început, prin faptul că Wollheim da Fonseca nu a citit pe jurisconsulții pe care îi citează, sau i-a interpretat voit greșit. Astfel, Vattel, pe care-l invocă, spune tocmai contrariul a ceea ce îi atribue: « Un État foible, qui pour sa sûreté, se met sous la protec-

tion d'un puissant & s'engage, en reconnaissance, à plusieurs devoirs équivalens à cette Protection, sans toute fois se dépouiller de son Gouvernement et de sa Souveraineté... ne cesse point pour cela de figurer parmi les Souverains qui ne reconnaissent d'autre Loi que le Droit des Gens... Bien qu'un tribut païé « une puissance étrangere diminuë quelque chose de la Dignité de ces États, étant un aveu de leur faiblesse, il laisse subsister entièrement leur souveraineté. L'usage de païer Tribut était autrefois très fréquent; les plus folibes se rachetantat par là des vexations du plus fort, ou se ménageant à ce prix sa protection, sans cesser d'être Souverains »[1]). Moldova și Muntenia erau deci în drept, și din punctul de vedere juridic, a-și modifica statutul constituțional.

II

Trecând la utilitatea unei uniri a Principatelor, Wollheim da Fonseca caută să demonstreze că o asemenea măsură ar dăuna atât marilor puteri cât și Românilor. Este adevărat că Rusia, care dela Kuciuk-Kainardji are dreptul de a lua apărarea intereselor românești, nu s'ar opune ca România să fie tare pentru a slăbi astfel Turcia. Dacă Franța susține aceeași teză, aceasta dovedește că nu era locul să apere, cu armele în mână, contra Rusiei, un patrimoniu la a cărui delapidare ea însăși contribue. « Sub fracul brodat al lui Thouvenel nu bate o inimă mai prietenească față de sultan și de drepturile sale decât sub paltonul lui Mencikoff » (p. 16). Care este interesul Franței? S'ar înțelege, la rigoare, entuziasmul unei Franțe republicane față de o republică română, sau al Franței orleaniste, datorit unei « tendresse » istorico-filologică pentru discursuri parlamentare ținute în « lingua d'oro », dar Napoleon III, anti-ideolog și imperialist care, spre deosebire de unchiul său făuritorul de domnitori noi, vrea menținerea păcii și a suveranilor legitimi în posesiunile lor? Tinde el oare la crearea unui nou imperiu bizantin, care n'ar folosi decât slavismului?

---

1) Vattel, *Droit des Gens*, Londres 1758, p. 19.

Ce este drept, organele franceze pretind că Unirea ar fi dorită de Români. Dar, mai bine informat, după cât crede, autorul răspunde: 1. Nu este adevărat că Moldovenii şi Muntenii ar avea o astfel de aspiraţiune; 2. « Cum de are atâta grijă opinia publică franceză faţă de dorinţele, cel puţin foarte îndoielnice şi împărţite ale unei populaţiuni care tinde la răsturnarea a vechi drepturi, neîntemeiată nici prin istoria trecutului, nici prin cerinţele prezentului, nici prin foloasele viitorului » (p. 17), ea care se opune dezideratelor similare ale Germanilor din Schleswig şi Holstein?

Ce drept şi ce interes are Franţa de a agita chestiunea Unirii contra voinţei suzeranului legitim? Oare numai « setea de noutate, de schimbare, de sensaţional, vanitatea de a face să se vorbească de ea,... lăcomia după efecte pe planul dramatic, social şi istoric? » (p. 18).

Cât despre Sardinia, « a cărei înrâurire asupra rezolvirii acestei îndoielnice probleme este tot atât de neînsemnată ca poziţiunea ei politică în Europa », ea favorizează ideea Unirii între Moldova şi Muntenia « pentrucă priveşte coroana română ca mirajul unei coroane italiene, dar amândouă *nu sunt şi nu vor rămânea decât fantasmagorii* ».

« A patra putere favorabilă Unirii este Prusia », deşi repetă mereu că, « neavând decât un interes îndepărtat în această chestiune şi fiind cu totul nepărtinitoare, aşteaptă exprimarea voinţei populaţiunii acelor ţinuturi spre se a arăta pentru sau contra Unirii » (p. 19). Intr'adevăr, aceste forme de stil nu pot ascunde atitudinea favorabilă Unirii a Prusiei, care se trădează prin toate gesturile ei şi care este cunoscută diplomaţiei austriace. Totuşi Prusia ar trebui să fie ostilă ideii unirii pentru următoarele motive:

1. Tratatul turco-prusian, încheiat în Constantinopole la 31 Ianuarie 1790, prevede la art. 4: « le Roi de Prusse s'engage et promet de garantir la possesion des pays qui, lors de la conclusion de la paix, resteront entre les mains de la Cour ottomane ».

2. Unirea este o manifestaţiune a « Revoluţiei ». Incă în 1848, Nesselrode spunea despre mişcarea unionistă în Principate: « Planul acestor oameni este întemeierea unui

regat daco-roman pe un temeiu istoric care n'a existat însă niciodată; realizarea unui asemenea plan ar fi plin de urmări grave. Acest mic număr de nebuni, ale căror idei de guvernământ sunt un plagiat al propagandei democrato-sociale, nu reprezintă adevăratul popor românesc. Ar fi tot atât de puțin plăcut Rusiei cât și Turciei de a vedea în locul celor două Principate ridicându-se un Stat nou, care mai târziu sau mai de vreme va cădea în mod fatal sub influența sau stăpânirea altor Puteri, periclitând toate relațiunile internaționale» (p. 23). Nesselrode din 1857 nu mai pare a fi același ca în 1848. Poate pentru că speră că Rusia va fi acea putere «sub a cărei influență sau stăpânire va cădea în mod fatal noul Stat românesc».

3. Austria fiind, pentru rațiuni puternice, potrivnică Unirii Principatelor, Prusia ar trebui să se solidarizeze cu ea, spre a evita o rupere de echilibru în defavoarea «Germaniei». «Prusia trebue să meargă laolaltă cu Austria în interesul comun al întregii Germanii», și să nu se lase influențată de năzuințele Românilor (p. 24).

«In loc de a simpatiza cu Franța și Rusia, Prusia ar face mai bine să stea de partea vecinului și a compatriotului ei austriac care..., în chestiunea principatelor dunărene, a reprezentat, cu toate puterile lui și peste puterile lui, forța, demnitatea și interesul intregii comunități germane» (p. 25).

* * *

Cât despre puterile anti-unioniste, iată după Wollheim da Fonseca, argumentele care stau la baza atitudinii lor:

Turcia este în contra Unirii pentrucă, cum spune Nesselrode în circulara sa susamintită, «dacă Moldo-Valahii, invocând «une prétendue nationalité dont l'origine se perd dans la nuit des âges», ar izbuti să se despartă de Turcia, se vor vedea în curând Bulgaria, Rumelia și celelalte diferite popoare din care este compus imperiul otoman, mânate de aceeași dorință și întemeindu-se pe același principiu, emancipându-se și voind fiecare să alcătuiască un Stat separat» (p. 25).

Anglia a făcut cercetări pe loc, a constatat că Unirea nu ar fi dorită de populație și că întreaga problemă este « a mere humbug » (p. 26).

Austria este împotriva Unirii pentrucă sprijină menținerea imperiului otoman.

Dar, continuă bine informatul Wollheim da Fonseca, și Moldova ar fi hotărît contra Unirii, după cum rezultă din alegerile Vogoride! In Muntenia părerile ar fi fost împărțite și în orice caz nu unioniștii s'ar bucura de majoritate. De ce ar urma oare ca Moldova să fie silită a se alipi Munteniei?

O Românie unită n'ar fi decât laboratorul unor experimente sociale revoluționare sau avantgarda penetrațiunii ruse. In orice caz, nu un bulevard contra Rusiei, cum ar crede unii naivi! Unirea n'ar fi « nicio fericire pentru Europa, nici mântuirea pentru Principatele însăși ». Intr'adevăr, « dacă s'ar prezinta Moldovei și Țării Românești Unirea ca o fericire și dacă ele ar dori ca această himeră să devină o realitate și ar izbuti realizarea ei, ele ar ajunge foarte nenorocite. S'ar preface într'un veșnic măr al discordiei între puterile europene, când supuse Turciei, când Rusiei; prea slabe, cu toată unirea lor, spre a putea opune rezistență eficace vreuneia din aceste puteri, ar fi pe rând jefuite și măcelărite de amândouă, care n'ar avea motiv să le cruțe. Separate de secole, deși aparținând aceleiași tulpine totuși deosebite ca moravuri, inclinațiuni, interese și nevoi, ar ajunge, împreunate fiind, și mai neunite decât au fost cât erau despărțite cum sunt acum; războaie civile și revoluții ar pustii bogatele ținuturi și le-ar sărăci până la os, adeverind astfel al doilea titlu al scrierii de față: *l'Union ne fait pas la force* », (p. 32).

Nu este de mirare că, astfel redactată și cu informațiuni al căror neadevăr era atât de lesne de constatat, broșura lui Wollheim da Fonseca nu a pricinuit niciun răsunet în opinia publică. Cât despre autorul ei, a trăit în destul spre a-și da seamă că fusese « prooroc mincinos ».

CONTRIBUŢII LA STUDIUL POPULAŢIEI DIN TRANSILVANIA, IN TRECUT

I

POPULAŢIA DIN JUDEŢELE COJOCNA, DOBÂCA ŞI TURDA IN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

ŞTEFAN METEŞ

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 11 Iulie 1941

S'a spus, că o pagină de statistică e o întreagă expunere istorică. Afirmaţia aceasta cuprinde un adevăr incontestabil. De aceea, în deosebi în epoca noastră, a început să se dea o importanţă din ce în ce mai mare studiilor privitoare la datele statistice din trecut şi prezent. De sigur aceste conscripţii — cum se numeau mai de mult — nu sunt perfect exacte, dar sunt foarte utile, de atâtea ori indispensabile pentru cunoaşterea mai deplină a oamenilor şi lucrurilor într'o anumită vreme. S'au făcut sforţări necontenite pentru perfecţionarea statisticilor din orice domeniu. Acţiunea aceasta atât de necesară şi lăudabilă a fost, este şi va fi încă multă vreme îngreunată de doi factori, care se suspectează unul pe altul şi între care o armonie deplină va putea stabili numai o îndelungată şi generală cultură. Aceşti doi factori sunt: 1. Autorul statisticii sau conscrierii, care în trecut a fost nobilul ori Statul prin diferiţii lui slujbaşi; 2. Cel conscris, iobag-ziler sau mai sus pus. Intre aceşti doi factori, — unul stăpân având toate drepturile, celălalt supus mai totdeauna

la cele mai felurite nedreptăți și persecuții, — a fost în cursul veacurilor o ciocnire de interese permanentă, care a dus adeseori la revoluții sângeroase. Conscrierea, în orice domeniu se făcea, urmărea un scop însă, cei de jos n'au văzut-o cu ochi buni niciodată, fiindcă din experiență știau, că-i urmează, într'o formă sau alta, nouă și mai grele sarcini. De aici groaza de conscripții a Românilor, de care se fereau ca de foc, căutând la orice prilej de acest fel să-și reducă numărul și situația lor materială. Astfel ei apar totdeauna mai puțini și mai săraci, de cum au fost în realitate, și după împrejurări vedem, că în aceeași localitate deodată numărul Românilor a crescut în mod neobișnuit, iar în alta a scăzut, ca să se urce apoi surprinzător la o nouă conscriere. Oscilarea aceasta ireală a numărului Românilor, din o conscriere în alta, în trecut, a dat naștere la concepția interesată și complet falsă a istoriografiei unguresti din secolul al XIX—XX-lea, influențată mai ales de interese pur politice teritoriale, care afirmă: Lipsa totală ori parțială, ca și creșterea peste normal a Românilor, în anumite sate sau ținuturi din Transilvania în diferitele conscripții ale veacurilor, se datorește faptului că înainte acolo n'au existat, ci au venit pe urmă din Principatele-Române, unde vieața ar fi fost insuportabilă, primind dela Ungurii ospitalieri un adăpost cald și sigur, pentru ca pe urmă, noi nerecunoscătorii să ridicăm pretenții de independență politică-teritorială. Teoria aceasta lipsită de orice temeiu istoric, domină toată clasa conducătoare ungurească; și răspândită, prin articole și cărți, în toată lumea politică hotărîtoare, a reușit din nou să ne ia pe nedrept o parte însemnată din teritoriul nostru național.

De imigrațiuni ale Românilor din Principatele-Române în Transilvania nu poate fi vorba, doar ici și colo găsim câte 1—2 amărîți, cari apoi s'au grăbit ei sau urmașii apropiați să se întoarcă de unde plecaseră, sătui de traiul din « raiul » unguresc. Avem în schimb nenumărate dovezi din sursă autentică ungurească, care ne arată până la evidență deplină, că în tot cursul secolelor Românii au trecut din Transilvania în Țările-Române cu zecile de mii,

ne mai putând suferi asupririle fără nicio milă ale Ungurilor trufaşi.

Iată câteva date din cele multe, cuprinse unele în studiul d-lui I. N i s t o r, (*Emigrările de peste munţi* în *An. Ac. Rom.*, Secţ. Ist., vol. XXXVII, 1915):

O conscripţie oficială, din 1726, ne arată, că numai din 33 de sate, din ţara Făgăraşului, au fugit 855 de iobagi aproape toţi în Ţara-Românească (vezi la M e t e ş, *Situaţia economică*, I, p. 367); cronicarul ungur contemporan H a l m á g y i ne spune, că între anii 1764—1766 au emigrat în Ţările-Române 1700 de Români din judeţele Turda, Cluj, Dobâca şi Făgăraş (cf. *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, vol. XXXVIII, p. 127, 257); ambasadorul D i e z vorbeşte de 24.000 de familii trecute, în 1767, din Transilvania în Principatele-Române (I o r g a, *Acte şi fragmente*, II. Bucureşti, 1896, p. 189, şi I o r g a-H u r m u z a k i, *Documente*, X, p. 7, Nr. X); trec în Moldova, în 1786, nu mai puţin de 1.992 familii din Maramureş, iar, în 1789, din jud. Turda, 1.500 de suflete (cf. M a r c z a l i H., *Magyarország története II József korában*, III, p. 388, 394), deci exodul an de an lua proporţii tot mai îngrijorătoare pentru stăpânire, întinzându-se şi la jud. Arad, încât guvernul austriac în 1785, îşi reclamase din supuşii săi « 8.000 familii din Moldova şi 16.000 din Ţara-Românească, ceea ce fac 96.000 de suflete, socotind numai 4 suflete de familie » (I o r g a, *Acte şi fragmente*, II, p. 189). Avem numele celor 471 iobagi români cu 174 fii fugiţi, între anii 1741 şi 1781, de pe moşiile baronilor unguri K e m é n y, W a j, W a s s şi B e t h l e n în Ţările-Române şi în alte părţi (publ. de I. M a r ţ i a n, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, VI. Cluj, 1929, pp. 147—173).

Motivele reale ale emigrării, ca şi cele ale aşezării în Principate ni le înfăţişează foarte elocvent şi adevărat doi învăţaţi nemţi, cari ani de zile au stat între Românii din Transilvania, şi deci cele descrise le-au văzut cu ochii lor. Unul e geologul austriac H a c q e t (în *Reisen durch die nordischen Alpen*. Nürnberg, 1790, III, p. 2, 173, 89; a fost la noi în

1763—4, celălalt e un anonim, care, pe la 1774, prezintă astfel contrastul vieții între stăpânirea sufocantă a Ungurilor şi cea dorită din Ţările-Române:

« Supunerea și înlănțuirea Românilor este mai mult decât de robi. Mai vine disprețul ce li se arată de toate celelalte neamuri ce se află în țară, ei știu că nu au nicio proprietate, ei ştiu că puținul lucru ce-l stăpânesc de fapt, e în primejdie de a fi smuls în orice chip de domnii lor, ei văd exemple zilnice, că sunt ridicați deodată din locurile pe care le-au curățit pentru cultură cu sudoarea frunții lor și cu multă osteneală și muncă, atunci când se așteaptă mai puțin la aceasta, dându-li-se foarte mică răsplată a muncii, adesea, și mai că ar trebui să zic de cele mai multe ori, fără niciun fel de despăgubire. Această șerbie din cale afară de aspră, aceste sarcini peste măsură, de care ei își dau seama foarte bine, trebue neapărat să aducă nepăsare, nestatornicie și multe alte însușiri rele și să distrugă orice hărnicie.

O dovadă foarte convingătoare o găsim la Românii de dincolo, din Ţara-Românească: în fiecare an vedem un însemnat număr de Români din Transilvania emigrând în Ţara-Românească și Moldova, dar numai foarte rar vedem cete mai mari dintre Românii din Principate, care să treacă în Transilvania. Motivul e foarte ușor de găsit, când ține cineva seamă că fostul Domn muntean Constantin Mavrocordat a desființat solemn șerbia și așa de total, încât în Ţara-Românească și Moldova șerbi sunt numai Ţiganii, pe când Românii sunt îndatorați să dea domnilor lor o clacă foarte ușoară pe fiecare an ». (Intregim noi exact: Claca era de *12 zile pe an*, iar în Transilvania erau oficial obligați iobagii-zilerii să presteze *anual* cel puțin *156-200 de zile* adică *3—4 zile pe săptămână*, care foarte adeseori se urcau la 5—6). Scriitorul neamț continuă așa: « Urmarea este că amândouă aceste țări vecine, când nu sunt pustiite prin războiu sau năvăliri dușmane, sunt pe deplin înfloritoare, țăranul mulțumit și el ştie că lucrează numai pentru folosul lui, se face harnic, așa încât e departe de el gândul de a emigra » (cf. « *Sumarische Beschreibung des Grossfürsten-*

tumes Siebenbürgen» publicată de N. Iorga, *Mărunțișuri istorice culese din Ungaria*. Budapesta, 1905, pp. 34—5.

Cele mai vechi și mai numeroase conscripții sunt cele urbariale, cari ne dau numele și starea materială a iobagilor și zilerilor de pe întinsele moșii ale nobililor, cetăților regale sau episcopești. Acestea sunt foarte importante și pline de bogate și neașteptate informații de tot felul. La noi în această privință nu s'a tipărit aproape nimic, doar autorul acestor rânduri a reușit cu mari osteneli să tipărească un volum (*Vieața agrară economică a Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, 1508—1820), și altele, — extrase tot din Arhiva Statului Ungar din Budapesta, — așteaptă în manuscris de 25 ani editorul. Conscripția populației din țara Oltului cu tot avutul ei în 1722, am publicat-o în cartea mea, *Situația economică a Românilor din țara Făgărașului*, I. Cluj, 1936, iar a celei din județul Arad, în anii 1743—1752, în publicația deosebit de prețioasă a păr. Gh. Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului*. Arad, 1940, p. 256 + 320.

Sub raport confesional avem, relativ la Români, importantele conscripții bisericești din veacul al XVIII—XIX-lea: a episcopului Inochentie Klein din 1733 (publ. de Aug. Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*. Blaj, 1900, p. 305—415; și de N. Togan în revista *Transilvania*. Sibiu, 1898, Nr. IX—X, pp. 169—213); apoi cea a episcopului Petru Paul Aaron din 1750 (publ. de Bunea în *Transilvania*, XXX (1901), p. 237—292) și cea din 1805, care cuprinde numai pe ortodocși (publ. de E. Gagyi tot în revista *Transilvania*, 1911, pp. 38—61, 148—71, 266—295).

Tot confesională e și *Statistica Românilor ardeleni din anii 1760—62*; făcută de gen. Buccow și consilierii Möhringer și Dietrich, și publicată de V. Cioban, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, III. Cluj, 1926, pp. 616—700.

Austria, îndată ce ajunge stăpâna Transilvaniei, începe în stil mare că facă aici, ca și în Ungaria, conscrierea întregii populații cu toată starea ei materială. Această lucrare s'a

executat între anii 1713—1727, şi a fost publicată împreună cu un studiu asupra ei, de istoricul Ignaț Acsády, într'un mare volum (*Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720—21*. Budapest, 1896, pp. 68 + 496), pe cheltuiala Ministerului de Comerț Ungar, nu fără preocupări şoviniste ungureşti în defavorul Românilor. Mai cunoaştem încă două conscripţii extrem de importante şi de proporții cu totul neobişnuite, cuprinzând aproape toată populația de pe teritoriul românesc de sub dominația ungaro-austriacă din anii 1750, 1819—20 (aceasta numită şi conscripția urbarială Cziráky) şi 1773 din județul Satu-Mare, etc. Acestea toate sunt inedite.

Relativ la populația din Banat avem conscripţiile din 1717, 1797, 1847 publicate de câțiva istorici unguri (Szentkláray, *Száz év Délmagyarország ujabb történetéböl*, I, p. 20 şi urm. Acelaşi, *Mercy Cl. Florimund kormányzata a temesi bánságban*; Acelaşi, *Az oláhok költöztetése Délmagyarországon a mult században*, şi de sârbul Vladimir Iaksici în revista *Glasnik*, vol. XXXIII (1872). Istoricul român N. Dobrescu a tipărit o astfel de conscriere din veacul al XVIII-lea (1743) în revista *Transilvania*. Sibiu, 1905, p. 137 şi urm.

Mai cunoaştem încă două statistici, dar de ordin confesional, una din 1755 a eparhiei Aradului ortodox (publ. sârbeşte în *Srpska Mitropija Karlovacica*. Carloveț, 1902, Partea II, pp. 72—94), a doua din 1759 a eparhiei Orăzii-Mari (publ. în revista *Archiv*, I. Carloveț, 1911, pp. 3—17).

Conscripţii mai numeroase avem privitor la populația de pe teritoriul « fundus regius » (numit greşit şi « săsesc ») din anii 1503—10, 1721, 1749, 1751, 1761, 1764—5, 1790 şi 1836 (tipărite în următoarele publicații: *Korrespondenzblat*; Sibiu, XVII (1894), pp. 49—59, 65—76; XVIII (1895), pp. 72—75; *Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde*, Sibiu, XXXIII (1903), pp. 119—202, 316—474; I. Benkö, *Milcovia*, Viena, 1781, vol. II, pp. 214—337; *Statistisches Jahrbuch der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Sibiu, III (1870), pp. II—IX; Hermann-Meltz, *Das alte und neue Kronstadt*, II. Sibiu, 1887, p. 313).

In afară de publicaţiile citate mai sus, amintim încă două, care ne oferă date statistice privitoare la populaţia din Transilvania în 1766: I. Benkö, *Transilvania*, I—II. Viena, 1778; şi în anii 1786—7: I. H. Benigni, *Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1837. (Vezi pentru alte statistici relative la situaţia generală a populaţiei din Ungaria în veacul al XIX-lea lămuririle date în studiul meu, *Populaţia maghiară din Transilvania* în *Revista Arhivelor*, IV. Bucureşti, 1940, pp. 85—93).

Venim acum la conscripţiile aceloraşi sate, în număr peste 300, din veacul al XVIII-lea. Primele sunt dela începutul veacului (din 1713, 1721, 1724), iar a doua e dela finea acestui secol, din 1785, deci o diferenţă de 60—70 ani între unele şi alta, care se completează cu informaţii ce sunt în cele dintâi şi lipsesc în cea din urmă şi viceversa. Statisticile acestea vechi ne dau icoana situaţiei sociale şi economice a populaţiei din cele peste 300 de sate din judeţele: Cojocna, Dobâca, Turda şi ţinutul oraşului Bistriţa la interval de 60—70 ani. Dăm aci un extras sumar al situaţiei dela începutul veacului în tabloul următor (pe larg vezi aici tablourile I—IV):

Conscripţiile ne mai oferă şi alte informaţii interesante, pe care le notăm în acest loc în ordinea judeţelor:

1. *Jud. Cojocna.* Despre sate ni se spune: *Apahida* e complet pustie, câţiva din locuitori s'au mutat în comuna « Tarcsaháza » din plasa de sus; hotarul e cultivat de locuitorii din Cluj şi alţi vecini în schimbul dijmei, pe care o adună bisericile. *Batoşul* are privilegiul dreptului de paloş; locuitorii, fără a fi în situaţia de iobagi, sunt datori să dea domnilor de pământ un număr precis de pluguri, cositori, secerători şi alţi muncitori. Se pot muta liber şi domnii nu-i pot reclama înapoi. Dreptul de crâşmă e al lor, pot vinde băutura atât pe seama satului cât şi pe a lor acasă. *Cistelecul* are hotar mare, pe care pot trăi de trei ori atâţia oameni. *Cojocna*, oraş, are asemenea hotar mare, care poate nutri de două ori atâţia oameni. Mare piedecă fac la plata impozitelor cetăţenii mai înstăriţi ai oraşului, care se sustrag dela plata impozitelor sub titlul că sunt ocnaşi (tăietori de sare), dar de fapt nu ei merg la ocnă,

ci trimit câte un servitor. Cu toate acestea ei nu execută nicio slujbă de rând, nici în sarcina comitatului nici în transportul oraşului. Slujba oraşului pentru visteria Statului se face aşa: pentru 12 fl. cosesc un fânaţ de vreo 60 care de fân, şi strâng fânul transportându-l; să dea câte 24 dinari de fiecare car de lemne; sunt datori să dea care pentru 2

Nr. curent	NUMELE JUDEŢELOR ŞI CIRCUMSCRIPŢIILOR	Numărul gospodăriilor după situaţia de drept a populaţiei						
		nobil	burghez	iobag	ziler	taxalist liberitn	Alţi	Total
1	1713: Cojocna: 95 sate din circumscripţia de jos	86	120	872	1.592	—	726	3.396
2	1721: Dobâca: 83 sate din circum. de jos	42	62	487	688	3	573	1.885
3	1713: Bistriţa (ţinutul): 47 sate	—	500	1.701	162	9	378	2.750
4	1724: Turda: 90 sate din circumscripţia de sus.	100	149	1.692	696	54	565	3.225

mile, şi să transpoarte lemne de edificii de câteori porunceşte şpanul erarial. Oraşul e liber să ţină crăşmă dela Sf. Mihai la Sf. Gheorghe (8 Noemv. — 23 April), restul anului numai fiscul are drept de crâşmă. *Ţagul-Mare* are un hotar aşa de întins că ar putea să trăiască în sat de trei ori mai mulţi oameni. *Iuda-Mare şi Budurlău*, satul constă din două părţi: din satul adevărat şi un mic cătun în valea Budurlău, pe care l-au întemeiat domnii de pământ, dar de când s'au pomenit plătesc darea împreună. *Milaşul-Mare* cu aceste greutăţi cauzate de: 1. Sunt 4 preoţi români, care, fiind oameni bogaţi cu multe vite, ară şi seamănă mult; 2. Unul dintre domnii de pământ a primit în preajma curţii sale oameni de prisos, pe care i-a scăpat până acum de plata dării, cu toate că nu sunt servitorii curţii şi nici nu primesc întreţinerea dela curte; 3. Sunt zileri la casele nobililor, care nu plătesc dare sub titlu că locuesc pe pământ nemeşesc. *Visuia* are mulţi nobili de o moşie. *Iuriul de câmpie* aşa de mult s'a pustiit, că a trebuit să se dea locuitorilor scutire de impozit pe trei ani.

Vaida-Cămăraș a avut 7 familii cu proces de restituire. *Teaca* e oraș privilegiat, are și dreptul de paloș. Locuitori nu sunt iobagi, dar obișnuesc să dea dijmă domnilor de pământ și ceva dare, care se urcă până la 100 fl. Crâșmă țin în parte pe seama orașului și la casele lor. Anual sunt aici 4 târguri; cu prilejul acesta se încasează o taxă de câte

Din populația notată au nume					Situația economică					Venit dela		
unguresc	german	slovac sau rutean	sârbo-croat	românesc	Arător	Lazuri	Fâneț	Vie	Nr. morilor	Mori	Crâșma	Alte surse
					câble		cosași	săpători		Florini și denari.		
—	—	—	—	—	44.317	—	9.472	—	17	480	—	—
394	4	—	—	1.449	13.216	—	5.995	1.214	15	63	25	206
734	688	2	2	1.238	14.113	479¾	9.391	9.309	73	1.827	292	1.486
—	—	—	—	—	30.494¼	—	10.318½	3.350	53	1.525	—	7.693,44

un creițar dela fiecare șatră. Din taxa aceasta 1/3 parte e a orașului și 2/3 a domnilor de pământ.

Următoarele sate au fost bântuite de ciumă, murind mulți oameni în: Aiton, Bărăi, Bothaza, Cămărașul deșert, Chișeu, Cojocna, Corpade, Ghirișul românesc, Legiu, Orosfaia, Rediu, Soatul de jos și de sus, Tonciu, Ulieșul mare, Vaida-Cămăraș și Vișa.

Hotarul în cea mai mare parte, din 84 de sate, e proprietatea domnilor. Tot în plasa de jos avem 901 moșii pustii, iar via produce anual 28.858 ferii de vin. Stocul de animale se cifrează astfel: 6.934 boi, 5.513 vaci, 446 cai, 29.919 oi și capre și 7.835 porci, iar stupi 5.778.

Se amintesc în plasa aceasta 19 căldări de fiert rachiu și 8 de bere, cele mai multe mori sunt ale domnilor. Moara cu apă din Teaca, de obiceiu în anul ploios produce anual un venit de 100 câble de bucate. In Râpa de sus sunt 8 mori de pisat-piue («zuzómalom»). (Vezi și Tabela I).

2. *Jud. Turda.* Plasa de sus are animalele: 2.815 boi, 2.582 vaci, 355 viţei, 1.185 cai, 16.086 oi şi capre, 2.842 porci iar stupi numai 718. (Vezi şi tabela IV).

Tabloul următor ne prezintă:

Numele comunelor	Căldare pentru fiert rachiu	Berărie	Piue		Numele comunelor	Căldare pentru fiert rachiu	Berărie	Piue	
			pentru postav	pentru oleiu				pentru postav	pentru uleiu
Abafaia	1	3	—	—	Mureş-Cueşd	—	1	—	—
Beica ungurească	1	—	—	—	Mureş-Mort	6	2	—	—
Bogata de Mureş	1	1	—	—	Oroiul de câmpie	—	1	—	—
Budiul de câmpie	2	—	—	—	Orşova	1	—	1	—
Caşva	1	1	—	—	Petrilaca ungurească	2	1	—	—
Chiherul de sus	2	1	—	—	Poca	1	—	—	—
Cinade	7	1	—	—	Potoc	—	1	—	—
Deda	—	2	2	—	Râpa de jos	—	1	—	13
Dileul unguresc	1	—	—	—	Reghinul săsesc	35	2	—	—
Disnaieu	6	1	—	—	Reghinul unguresc	3	—	—	—
Fălfălău	1	—	—	—	Toldal	1	—	—	—
Filea	—	—	1	—	Unoca	1	—	—	—
Filipişul mare	2	—	—	—	Săcalul de munte	2	3	—	—
Habic	1	—	—	—	Sânger	4	1	—	—
Hodac	—	1	19	—	Sidriaşul mic	—	1	—	—
Ibăneşti	—	1	29	—	Solovăstru	1	1	—	—
Iernutfaia	1	1	—	—	Şarombărc	1	—	—	—
Jabeniţa	—	1	—	—	Şarpotoc	3	—	—	—
Lighet	—	1	—	—	Urişul de sus	1	1	—	—
Maierău	2	—	—	—					
	27	14	51	—	Total	91	31	52	13

3. *Ţinutul Bistriţa.* Conscripţia ne indică 23 « sate româneşti », în care sunt 841 moşii locuite de 881 familii, apoi 11 moşii cu 72 « venetici » şi 6 moşii cu 69 vagabonzi (« vagus »), dintre români 127 erau « exemptus ». Sate săseşti sunt 21 şi anume: Aldorf, Beşeneu, Budacul-săsesc, Craimemet, Dipşa, Dorolea, Dumitrea-Mare cu pusta Fata, Dumitriţa, Ferihaza, Iad, Jelna, Lechinţa, Monariu, Pintic, Petriş, Sângeorgiul săsesc, Sigmir, Terpiu, Uifalăul-săsec (= Noieni), Vermiş, Vinda, şi două sate ungureşti: Jeica şi Tonciu, cari pretind că sunt scutite de plata contribuţiilor, conform privilegiilor dela regii vechi. Toate satele acestea au 653 moşii cu 725 familii, 3 moşii cu 11 « venetici » şi 4

moşii cu 111 «vagus». Se precizează, că în unele sate s'au aşezat familii *nouă* pe lângă cele vechi, astfel: în *Feldru* sunt 12 fam. nouă, *Găureni* numai 5 vechi, *Poieni* 5 v., *Rodna* veche 17 n., *Runc* numai 5 v., *Maier* numai 35 v., *Salva* numai 8 v., *Sângeorgiul-român* 8 n., *Telciu* numai 20 v., şi *Zagra* numai 20 v. din totalul de 113 fam.

Românii sunt însă pretudindeni şi în satele săseşti şi ungureşti.

In ce priveşte agricultura, se observă că satele în general îşi pun zălog multe pământuri şi livezi, care nu sunt trecute în conscripţie ca locuri cultivate. Satele Dipşa, Lechinţa, Monariu, Sângeorgiul săsesc şi Vermiş, din lipsă de oameni şi vite, au mult pământ nelucrat, care n'a fost trecut în conscriere. Unele sate au fânaţe comune, ca de ex.: Beşeneu (de 17 care), Budacul-săsesc (25 c.), Dorolea (14 c.), Dumitriţa (20 c.), Iad (80 c.), Monariu (20 c.), Petriş (16 c.), şi Jelna de 50 care de fân. In 1721 aveau fânaţ în total de 11.219 cositori. Producţia din acest an e evaluată: 59.481 clăi de grâu şi secară, 29.855 c. de orz, ovăz şi hrişcă, 2.231 c. de meiu, tătarcă şi fasole, 16.282 clăi de cânepă şi in, 254 câble de mazăre şi linte, 2.855 câble de porumb boabe. Claia se compunea în 1713 din 21 snopi. In 1721 via era de 10.016 săpători şi producea 120.584 ferii de vin, care se vindea în timpul producţiei mijlocii cu 1 fl. 2—3 ferii.

Datele din 1721 ne indică bogăţia de animale în cifrele următoare: 3,007 boi, 2.598 vaci, 549 viţei, 1 189 cai, 19.668 oi şi capre, 5.841 porci, iar stupi 1.763. Astfel numărul animalelor de casă, mari şi mici se urcă la 32.852 capete.

Locuitorii se împrumutau de bani la domnii de pământ şi plăteau 10% interese. Aveau în 1721 pretensiuni de 44.185 fl. şi datorie de 166, 188 fl.; darea lor anuală în bani şi produse era de 42, 264 fl. 74 denari.

Economia de vite e importantă, fiindcă satele româneşti au munţi unde pot paşte vitele. Silvicultura aduce venit aproape fiecărui sat din ghindăritul porcilor, din vânzarea ghindei cu căruţa, asemenea şi a lemnelor de foc şi de edificii cu carul. Sunt numeroase joagăre ca în Iad 2, Rodna veche 2, Telciu 1, cele din Dorolea aduc 30 fl. venit. Locui-

torii din Sângiorgiul român trăiesc în deosebi din comerțul cu șindile la Bistrița. Satele practică viu pescuitul în apele râurilor Someș, Bistrița și Telciu.

In Bistrița sunt 323 meseriași cu un venit redus de 349 fl. In 40 de sate din ținutul Bistriței găsim următorii meseriași: 1 tâmplar, 3 olari, 6 dogari, 4 rotari, 1 măcelar, 8 morari, 2 cojocari, 2 cismari, 32 alți meseriași, 2 negustori și 72 cu alte ocupații (cei mai mulți pescari și păstori). Venitul de fl. 35.614, în anul 1713, e rezultat dela 92 căldări de fiert rachiu, 76 mori, ghindărit, lemnărit, meșteșuguri, negoț, crâșme, târguri, pășunate, și dela altele. (Vezi și Tabela III).

Conscripțiile și lămuririle de mai sus, din anii 1713—24, privitoare la o parte din satele celor trei județe: Cojocna, Dobâca (Vezi și Tabela II), Turda și ținutul Bistrița sunt date după publicația rară și foarte greu de găsit la noi: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában*, pp. 200—1, 210—1, 214—16, 268, 458—62, 468—70.

Conscripția din 1785 este în întregime inedită din Arhivele Statului din Cluj (secția jud. Turda), și ea are rubrici cu totul nouă, pe care nu le mai aflăm în alte conscripții publicate, dându-ne multe informații prețioase și interesante privitor la populația din 96 sate din jud. Cojocna, 136 sate din jud. Dobâca, și 98 sate din jud. Turda, deci în total 330 de sate. (Vezi amănunte în Tabela V, 1, 2, 3).

Sunt aici o parte din localități, care au anumite privilegii, ca de ex.: orașele Batoș, Cojocna și Teaca din jud. Cojocna, Sic din jud. Dobâca și Reghinul săsesc din jud. Turda, apoi cele 23 comune libere din jud. Dobâca cu majoritate de populație săsească și 2 cu unguri, pe care le cunoaștem din conscripția de mai sus a ținutului Bistrița din 1713, apoi cele 37 sate de grănițeri români (cu Regimentul 2, înființat încă la 1761. Vezi pe larg despre ele revista *Arhiva Someșană* din Năsăud și Benigni, *Statistik der Siebenbürgischen Militär-Gränze*, Sibiu, 1834): Gledin, Morăreni și Șieuț din jud Cojocna, Bichigiu, Borgo-joseni și suseni, Feldru, Găureni, Hordău. Ilva Mare și Mică, Leșu, Măgura, Mocod, Maier, Mititei, Năsăud, Nepos, Nușfalău, Budacul român,

Ragla, Poieni, Parva, Rebra, Rodna-nouă, Rebrișoara, Romuli, Runc, Ris Salva, Sângeorgiu, Sântioana, Poiana, Plai, Telciu, Văraia și Zagra. Restul sate iobăgești.

La fiecare sat ni se dau numele proprietarilor principali, care sunt în bună parte tot familii de baroni și conți, stăpâni pe mai multe sate din cele trei județe, ca de exemplu: Bálintit, Bánfi, Béldi, Bethlen, Bornemissa, Haller, Horváth, Huszár, Kemény, Kendefi, Korda, Kornis, Lazar, Rhédei, Radák, Székely, Toldalagi, Teleki în jud. Cojocna și Turda, pe lângă unele din acestea mai sunt în jud. Dobâca și familiile: Csáki, Mikes, Nalátzi, Petki și Wesselényi, apoi alte familii de nobili, pe lângă fisc, regimentul 2 rom. grănițeresc, etc.

Conscripția nu ne precizează naționalitatea, ci numai confesiunea, însă pe baza ei putem stabili numărul satelor locuite numai de Români sau de Sași și Unguri ori amestecate. Iată ce spune tabloul de mai jos:

Rubrici nouă sunt în această conscripție acelea, care ne arată numărul: caselor, familiilor creștine și jidane, funcționarilor, sexului feminin, străinilor, etc. Situația în total, în cele 330 sate, se prezintă în modul următor, în primul an după revoluția lui Horia (în paranteză dăm situația din 1786):

26.766 (26.002) case, 30.887 (29.350) familii creștine, 63 (46) fam. jidane, 594 (571) preoți, 2.112 (2.046) nobili, 32 (24) funcționari, 706 (672) cetățeni și meseriași, 14.929 (14.139) țărani, 12.850 (12.473) « meseriași » agricoli, 19.025 (16.880) zileri, etc., 20.391 (19.010) copii dela 1—12 ani și 6.965 (6.300) copii dela 12—17 ani, 79.585 (74.347) femei, 162.789 (152.080) creștini, 65 (46) jidani căsătoriți și 121 (87) celibi și văduvi, 157 (109) jidance, 32.139 (29.594) creștini căsătoriți și 51.065 (48.138) celibi și văduvi, 2.557 (2.274) absenți din comune, și străini: 55 (30) bărbați și 18 (5) femei.

Făcând o comparație între situația ce ne-o prezintă global numerele de mai sus numai în doi ani consecutivi, 1785 și 1786, ajungem la unele constatări foarte triste, pe care le relevăm în rândurile ce urmează:

Nr. curent	CONFESIUNEA ȘI NAȚIONALITATEA	Numărul satelor din jud. Cojocna	Numărul satelor din jud. Dobâca	Numărul satelor din jud. Turda
1	Ortodoxă = Români	13	14	22
2	Unită = Români	46	60	19
3	Ortodoxă-unită = Români [1]	1	1	12
4	Evanghelică = Sași	1	20	2
5	Reformată = Unguri	—	—	4
6	Reform.-ort. = Ung.-Rom.	3	6	—
7	Reform.-unită = Ung.-Rom.	20	22	1
8	Evangh.-ort. = Sași-Rom.	2	1	—
9	Catolică-unită = Ung.-Rom.	2	1	—
10	Unită-unitară = Rom.-Ung.	1	—	—
11	Evangh.-unită = Sași-Rom.	2	8	—
12	Evangh.-reform. = Sași-Ung.	—	1	—
13	Evangh.-catolică = Sași-Ung.	—	—	1
14	Cat.-Reform.-unită = Ung.-Rom.	1	—	—
15	Evangh.-reform.-unită = Sași-Unit.-Rom	1	—	—
16	Evangh.-reform.-ort. = Sași-Ung.-Rom.	—	1	—
17	Cat.-evangh.-reform. = Ung.-Sași	1	—	—
18	Cat.-reform.-unită-ort. = Ung.-Rom.	1	1	—
19	Mixtă = Rom.-Sași-Ung.	1	—	48
	Total	96	136	98

In urma revoluțiunii lui Horia, Ungurii au început să intensifice persecuțiile asupra Românilor din Transilvania, cum niciodată înainte nu fuseseră așa de aprige. Nu mai era chip de trăit aici, și lumea românească ajunsă la capătul tuturor răbdărilor și suferințelor, căuta cu mic cu mare să scape din temnița ucigătoare ungurească. Astfel emigrările iau proporții nebănuite. Datele incontestabile ni le oferă însăși conscripția ce 'tipărim, făcută de autoritățile ungurești, care ne arată, în comparație cu cea din 1786, în curs numai de un an, o scădere a populației numai în cele 330 sate, cu totul surprinzătoare, și anume de 10.709 suflete. In numărul acesta, așa de urcat, se cuprind nu mai puțin de 5.238 femei, apoi 2.046 copii, 2.145 zileri, etc., 790 iobagi, 66 nobili, 22 preoți, restul alții. De sigur, că scăderea provine și din moartea a câtorva sute sau chiar 1—2 mii, dar unde

[1]) Vezi numărul Românilor la 1760—62 în fiecare sat din cele 330 în *Statistica* publicată de Cioban în *Anuarul Inst. de Istorie Națională* III, Cluj, 1926, p. 630—35, 639—43, 644—48, 692—93.

sunt cele peste opt mii de suflete? Răspunsul e numai unul: Au emigrat în alte părți, și fiindcă 9% din cei persecutați și fugiți erau Români, ei au trecut ap.oape cu toții în Principatele-Române, unde, cum am arătat la început, vieața era mai liberă și traiul cu mult mai ușor. De altfel chestiunea aceasta așa de complexă am tratat-o pe larg, și pe baza unui mare număr de documente inedite, în cartea mea care probabil se va pune sub tipar în cursul acestui an: *Istoria iobăgiei românești din Transilvania și Ungaria.*

TAB. I. — JUDEȚUL COJOCNA, CIRCUMSCRIPȚIA DE JOS (1713)

Nr. curent	NUMELE COMUNELOR	Numărul gospodăriilor după situația de drept a populației						Situația economică			
								Arător de	Fânaț de	Nr. morilor	Venit dela mori
		nobil	cetățean	iobag	ziler	alți	Total	câble	cosi-tori		florini
1	Ajton = Aiton	6	—	8	20	9	43	840	130	—	—
2	Alsó-Szovat = Soatul de jos	—	—	18	13	—	31	400	120	1	—
3	Alsó-Zsuk = Jucul de jos	—	—	6	19	13	38	530	120	1	—
4	Apahida (nelocuită)=Apahida	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Aranykut = Aruncuta	—	—	9	15	9	33	570	100	—	—
6	Báld = Balda	—	—	1	28	8	37	420	80	—	—
7	Barátfalva = Bratfalău	—	—	—	12	—	12	60	12	—	—
8	Báré = Bărăi	—	—	2	27	—	29	350	100	—	—
9	Bátos = Batoș	—	—	66	35	14	115	2.500	450	—	80
10	Berkenyes = Berchieș	—	—	8	14	—	22	180	60	1	—
11	Bos = Booș	—	—	4	22	4	30	600	100	—	—
12	Botháza = Bothaza	—	—	4	11	3	18	240	40	—	—
13	Budatelke = Budatelec	—	—	11	42	8	61	1.005	100	—	—
14	Budurló = Budurlău (vezi Iuda mare)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Csehtelke = Cistelèc	5	—	5	14	—	24	315	100	—	—
16	Dedrád = Dedrat	—	—	55	4	22	81	700	300	1	300
17	Dezmér = Dezmir	—	—	10	29	—	39	800	100	—	—
18	Domb (Mezö) = Dâmb	—	—	5	25	5	35	500	130	—	—
19	Ercse (Nagy) = Ercea	—	—	11	7	14	32	320	70	—	—
20	Faragó = Fărăgău	—	—	10	8	28	28	270	60	—	—
21	Felsö Repa = Râpa de sus	—	—	16	19	2	37	70	100	4	—
22	Felsö Szovat = Soatul de sus	2	—	9	7	—	18	350	150	—	—
23	Felsö Zsuk = Jucul de sus	—	—	2	10	9	21	460	69	1	—
24	Fráta (Magyar) = Frata	12	—	6	18	—	36	680	100	—	—
25	Füzkut = Fiscut	8	—	12	20	—	40	380	70	—	—
26	Gledény = Gledin	—	—	20	18	16	54	90	50	—	—
27	Gyéres (Oláh) = Ghirișul rom.	—	—	3	17	—	20	205	50	—	—
28	Györgyfalva = Giurfalău	—	—	15	15	10	40	300	100	—	—
29	Harasztos = Hrastăș	—	—	19	4	11	34	280	40	—	—

Tab. I (urmare)

Nr. curent	NUMELE COMUNELOR	Numărul gospodăriilor după situația de drept a populației: nobil	cetățean	iobag	ziler	alții	Total	Situația economică: Arător de câble	Fânaț de cosi-tori	Nr. morilor	Venit dela mori florini
30	Kályán (Magyar) = Călian	—	—	5	14	—	19	470	150	—	—
31	Kara = Cara	—	—	3	17	6	26	203	60	—	—
32	Katona = Câtina	8	—	6	19	—	33	820	100	—	—
33	Kecsed (Mezö) = Chiced	—	—	5	24	4	33	470	100	—	—
34	Keszü = Chişeu	—	—	6	9	2	17	100	30	—	—
35	Királyfalva (Mezö) = Craifălăul de câmpie	—	—	2	13	1	16	210	40	—	—
36	Kis-Czég = Țăgsor	—	—	6	14	3	13	460	100	—	—
37	Kis Nyulas = Milaşel	—	—	8	7	2	17	144	12	—	—
38	Kis Sajó = Şieuț	—	—	11	12	7	30	145	50	1	—
39	Kis-Sármás = Sărmăşel	—	—	2	19	18	39	420	100	—	—
40	Kolozs oraş = Cojocna	—	70	—	20	58	148	3.900	858	—	—
41	Komlód = Comlod	12	—	1	11	—	24	110	10	—	—
42	Korpad = Corpade	4	—	3	19	—	26	480	100	—	—
43	Kozmatelhe = Cosma	—	—	6	17	7	30	200	50	—	—
44	Köbölkút = Chibulcut	—	—	5	11	2	18	380	70	—	—
45	Kötelend = Gădălin	8	—	1	19	—	28	500	80	—	—
46	Légen (Magyar) = Legiu	—	—	5	11	9	25	310	25	—	—
47	Lompérd = Lompirt	—	—	4	16	—	20	270	70	—	—
48	Ludvég (Szász) = Logig	—	—	16	19	9	44	370	80	—	—
49	Méhes = Miheş	—	—	6	18	27	51	575	130	1	—
50	Mezö-Erked = Archiud	—	—	8	23	13	44	400	150	—	—
51	Mezö-Örményes = Ormenişul de câmpie	—	—	20	31	34	85	850	120	—	—
52	Mezö-Szent-György = Sângeorgiul de câmpie	—	—	5	15	3	23	510	70		—
53	Mezö-Szent-Márton = Sânmărtinul de câmpie	—	—	8	25	6	39	530	60	—	—
54	Mócs = Mociu	—	—	8	20	16	44	650	120		
55	Monor = Monor	—	—	26	15	12	53	160	60	—	—
56	Nagy-Czég = Țagul mare	—	—	13	17	11	41	550	180	—	—
57	Nagy Ida = Iuda mare şi Budurlău	—	—	8	34	19	61	280	60	1	—
58	Nagy-Nyulas = Milaşul mare	—	—	7	43	17	67	600	150	1	—
59	Nagy-Sármás — Şarmaşul mare	—	—	5	12	15	32	720	150	—	—
60	Novoly = Năoiu	—	—	2	13	8	23	450	110	—	—
61	Öroszfája = Orosfaia	7	—	11	10	—	28	220	70	—	—
62	Ölyves (Nagy) = Ulieşul mare	—	—	7	27	12	46	480	140	—	—
63	Or (Mezö) = Iuriul de câmpie	—	—	8	8	8	24	570	100	—	—
64	Palatka (Magyar) = Pălatca	—	—	23	13	5	41	350	80	—	—
65	Paszmos = Posmuş	—	—	19	14	13	46	195	36	—	—
66	Pata = Pata	—	—	13	12	8	33	600	150	—	—
67	Péntek (Szász) = Pintic	—	—	10	25	24	59	700	150	—	—
68	Pete = Pete	—	—	4	5	—	9	55	10	—	—

Tab. I (sfârşit)

Nr. curent	NUMELE COMUNELOR	Numărul gospodăriilor după situaţia de drept a populaţiei: nobil	cetăţean	iobag	ziler	alţi	Total	Situaţia economică: Arători de câble	Fânaţ de cos-tori	Nr. morilor	Venit dela mori florini
69	Puszta-Kamarás = Cămăraşul deşert	—	—	3	11	12	26	455	50	—	—
70	Röd = Rediu	—	—	8	14	4	26	300	60	—	—
71	Septér = Şopteriu	—	—	20	10	10	40	420	80	—	—
72	Sólymos (Oláh) = Stupini	2	—	9	12	—	23	400	120	—	—
73	Szamosfalva = Someşfalău	—	—	15	17	9	41	1.360	100	—	—
74	Szász-Akna = Ocna	—	—	6	21	5	32	200	100	—	—
75	Szász-Banyicza = Băiţa	—	—	25	38	15	78	480	100	—	—
76	Szász-Fülpös = Filpişul mic	—	—	3	7	4	14	40	10	—	—
77	Szent-András = Sântu	—	—	10	6	4	20	240	40	—	—
78	Szent-Mihálytelke = Mihaiul unguresc	7	—	30	7	—	44	480	150	—	—
79	Széplak = Seplac	—	—	8	14	10	32	150	20	1	—
80	Szilvás (Mezö) = Silvaş	—	—	7	26	9	42	700	170	1	—
81	Szokol = Socol	—	—	7	10	3	20	160	40	—	—
82	Szombattelke = Sâmbotelec	—	—	—	24	—	24	180	30	—	—
83	Szopor (Mezö) = Soporul de câmpie	—	—	3	23	15	41	500	100	—	—
84	Tancs = Tonciu	—	—	6	8	6	20	150	40	—	—
85	Teke oraş = Teaca	—	50	—	40	6	96	1.500	350	2	100
86	Tótháza = Tothaza	5	—	2	9	—	16	250	50	—	—
87	Túson = Tuşin	—	—	3	5	7	15	340	60	—	—
88	Ujfalu (Oláh) = Uifalăul românesc	—	—	12	17	—	29	380	50	—	—
89	Ujlak (Mezö) = Uliuc	—	—	4	14	6	24	250	60	—	—
90	Uzdi-Szent-Péter = Sânpetru	—	—	3	1	20	24	620	50	—	—
91	Vajda-Komarás = Vaida-Cămăraş	—	—	8	18	14	40	390	150	—	—
92	Vajola = Uila	—	—	16	14	7	37	350	130	—	—
93	Velkér (Mezö) = Velcheriu	—	—	9	38	—	47	560	150	—	—
94	Visa = Vişa	—	—	8	30	—	38	300	80	—	—
95	Viszolya = Visuia	—	—	6	14	14	34	260	50	—	—
	Total	86	120	872	1.592	726	3.396	4.317	9.472	17	480

Nr. curent	NUMELE COMUNELOR	Numărul gospodăriilor după situația de drept a populației							Din populația înșirată au nume			Situația economică						
		nobil	cetățean	iobag	ziler	taxalist libertin	alți	Total	unguresc	german	românesc	Arător câble	Vie săpători	Fânaț cositori	N-rul morilor	Venit dela moară (florini)	Venit dela crâșmă (florini)	Venit dela alte surse (florini)
1	Alsó-Balázsfalva = Blașfalăul de Jos	—	—	11	6	—	5	22	—	—	22	227	56	—	—	—	—	—
2	Alsó-Borgó = Borgo-Joseni	—	—	15	—	—	10	25	—	—	25	161	48	—	—	—	—	42
3	Alsó-Sebes = Rușcior	—	—	11	—	—	2	13	—	—	13	102	53	—	1	—	—	—
4	Apáti (Dellö-) = Apateu	—	—	6	—	—	4	10	—	—	10	30	6	—	—	—	—	—
5	Ardványj = Ardan	—	—	5	3	—	4	12	—	—	12	129	145	—	—	—	—	3
6	Árokala = Arcalia	—	—	13	1	—	3	17	8	—	9	94	70	30	1	—	—	—
7	Berlad = Bârla	—	—	7	—	—	4	11	—	—	11	56	14	—	—	3	—	—
8	Bilak = Bileag	—	—	8	9	—	9	26	12	—	14	198	68	29	1	—	—	—
9	Bogács = Băgaciu	—	—	2	6	—	3	11	—	—	11	52	20	2	—	—	—	5
10	Bonczhida = Bonțhida	6	—	30	12	—	28	76	22	—	54	540	144	69	1	—	—	—
11	Boncznyires = Bonț	3	—	7	6	—	4	20	—	—	20	114	27	—	—	—	—	—
12	Bongard (Szász) = Bungardul-săsesc	—	—	7	4	—	5	16	—	—	16	116	20	—	—	—	—	—
13	Borzás (Magyar) = Bozieș	—	—	3	17	—	4	24	7	—	17	255	65	9	—	—	—	—
14	Bödön = Bidin	—	—	11	—	—	4	15	—	—	15	168	56	—	—	—	—	—
15	Buza = Buza	—	—	13	4	—	16	33	5	—	28	699	428	29	—	—	—	—
16	Császári = Cesariu	—	—	2	7	—	11	20	5	—	15	36	9	—	—	—	—	—
17	Czege = Țaga	—	—	3	7	—	4	14	8	—	6	109	30	25	1	—	—	—
18	Czente = Țentea	—	—	8	9	—	2	19	—	—	19	175	88	4	—	—	—	—
19	Encs (Szász) = Ienciu	—	—	—	8	—	8	16	—	—	16	87	24	15	—	—	—	12
20	Feketelak = Lacu	—	—	6	11	—	5	22	16	—	6	171	64	69	—	—	—	5
21	Fellak (Szász) = Feleacul săsesc	—	—	5	7	—	4	16	—	—	16	112	44	5	—	—	—	6
22	Felsö-Balázsfalva = Blașfalăul de Sus	—	—	8	5	—	2	15	1	—	14	96	19	—	—	—	—	—
23	Felsö-Borgó = Borgo-Suseni	—	—	43	88	—	65	196	—	—	196	954	579	—	—	60	—	7
24	Felsó-Sebes = Șebișul de Sus	—	—	11	2	—	—	13	—	—	13	140	76	—	—	—	—	—
25	Friss = Frișu	—	—	6	7	—	3	16	—	—	16	82	55	—	—	—	—	—
26	Galacz = Galați	—	—	2	13	—	5	20	2	—	18	114	30	—	—	—	—	—
27	Göcz = Ghiolț	—	—	3	7	—	6	16	9	—	7	193	72	50	—	—	—	—
28	Gyeke = Geaca	—	—	7	6	—	6	19	5	—	14	279	158	14	—	—	—	—
29	Gyulatelke = Giulatelec	—	—	6	5	—	5	16	—	—	16	204	96	—	—	—	—	—
30	Harina = Herina	1	—	12	6	—	4	23	19	—	4	151	41	69	—	—	—	—
31	Hesdát = Hășdatea	—	—	1	13	—	4	18	1	—	17	143	32	—	—	—	—	—
32	Kajla = Căila	—	—	3	12	—	7	22	—	—	22	120	47	—	—	—	—	—
33	Kapor = Copru	—	—	4	6	—	5	15	—	—	15	83	20	—	—	—	—	—
34	Kékes = Chiochiș	—	—	4	9	—	13	26	5	2	19	94	15	13	—	—	—	—
35	Kentelke = Chintelnic	—	—	14	9	—	8	31	3	—	28	179	79	15	1	—	—	—
36	Kerlés = Chiraleș	—	—	5	16	—	12	33	6	—	27	245	183	68	1	—	—	9
37	Kéthely = Chetiu	1	—	—	12	—	3	16	—	—	16	189	73	—	—	—	—	—
38	Kis-Budak = Buduș	—	—	—	16	—	26	42	—	—	42	227	79	—	—	—	—	—
39	Kis-Devecser = Diviciorii Mici	—	—	2	10	—	5	17	—	—	17	61	40	—	—	—	—	—
40	Kis-Szék (Szekulaj) = Săcălaia	—	—	2	5	—	5	12	—	—	12	47	31	—	—	—	—	—
41	Kötke = Cutca	—	—	4	2	—	3	9	—	—	9	54	18	—	—	—	—	—
42	Magyaros (Sajó) = Șieu-Magheruș	—	—	5	10	—	15	30	—	—	30	195	163	21	1	—	—	—
43	Mányk = Manic	—	—	3	11	—	4	18	—	—	18	164	83	—	—	—	—	6
44	Marokháza = Marocaza	5	—	3	7	—	3	18	2	—	16	108	41	—	—	—	—	—
45	Máté (Szász) = Mateiu	—	—	5	10	—	9	24	2	—	22	178	28	22	—	—	—	9
46	Meleg-Földvár = Feldioara	—	—	11	10	—	8	29	9	—	20	177	62	31	—	—	—	13
47	Mikola = Micula	4	—	8	1	—	5	18	—	—	18	180	23	—	—	—	—	—
48	Mohaly = Măhal	—	—	2	8	—	2	12	5	—	7	92	32	12	—	—	—	—
49	Móricz (Szász) = Moruț	—	—	7	3	—	5	15	8	—	7	142	24	30	—	—	—	—
50	Nagy Devecser = Diviciorii-Mari	3	—	2	8	—	4	17	5	—	12	121	83	—	—	—	—	—
51	Nagy Sajó = Șieul Mare	—	—	19	2	—	9	30	22	—	—	154	72	28	1	—	—	—
52	Necz = Neț	—	—	5	1	—	3	9	—	—	9	80	22	—	—	—	—	—
53	Naszoly = Năsal	—	—	6	22	—	10	38	16	—	22	236	103	33	—	—	—	—
54	Oláh Vásárhely = Oșorheiu	2	—	1	4	—	4	11	3	—	8	53	19	—	—	—	—	—
55	Ombuz = Imbuz	—	—	2	9	—	4	15	2	—	13	104	42	—	—	—	—	2
56	Pujon = Puini	4	—	2	9	—	2	17	12	—	5	80	22	10	—	—	—	—
57	Rágla = Ragla	—	—	2	7	—	6	15	—	—	15	104	58	—	1	—	—	6
58	Budak (Oláh Budak) = Budacul românesc	—	—	7	7	—	4	18	—	—	18	124	54	—	—	—	—	—
59	Sajó-Keresztur = Șieu-Cristur	—	—	4	7	—	6	17	—	—	17	127	62	—	1	—	—	—
60	Sárvár = Șărișoara	—	—	4	3	—	3	10	—	—	10	32	17	—	—	—	—	—
61	Serling = Șirling	—	—	—	4	—	4	8	—	—	8	70	20	—	—	—	—	—
62	Simontelke = Șimotelnic	—	—	—	9	—	4	13	—	—	13	96	24	—	—	—	—	—
63	Sófalva = Șomfalău	—	—	3	13	—	9	25	—	—	25	190	119	—	1	—	—	—
64	Solymos (Sajó) = Șoimuș	—	—	2	4	—	2	8	—	—	8	100	18	—	—	—	—	—
65	Szász Czegö = Țigău	2	—	4	6	—	7	19	2	—	17	68	52	—	—	—	—	—
66	Szász Ujfalu = Uifalăul săsesc	—	—	3	16	—	—	19	3	—	16	179	20	15	—	—	—	—
67	Szász Ujös (Uj-Eös) = Iuș	5	—	7	14	—	4	30	9	—	21	362	148	4	—	—	—	12
68	Szász Zsombor = Jimborul săsesc	1	—	6	4	—	3	14	9	—	5	115	44	19	—	—	—	—
69	Száva = Saua	—	—	2	7	—	6	15	7	—	8	80	42	—	—	—	—	—
70	Szék oraș = Sic	—	62	—	6	—	29	97	97	—	—	713	737	237	—	—	25	52
71	Szent Andrăș (Sajó) = Sântul	3	—	2	6	—	4	15	2	—	13	51	44	—	1	—	—	—
72	Szent Egyed = Sântejude	—	—	2	20	—	8	30	5	—	25	121	50	35	—	—	—	11
73	Szent Gothard = Sucutard	—	—	2	12	—	6	20	3	—	17	166	43	5	—	—	—	—
74	Szent Jakab (Szász) = Sâniacob	—	—	9	5	—	7	21	4	—	17	132	52	49	—	—	—	—
75	Szent Miklós (Aranyos) = Sânnicoară	—	—	4	3	—	6	13	—	—	13	69	34	—	—	—	—	—
76	Szépkenyerü Szt.-Márton = Sânmartin	—	—	4	7	3	6	20	14	—	6	175	34	53	—	—	—	—
77	Szeretfalva = Sărățel	—	—	—	8	—	7	15	—	—	15	134	52	—	1	—	—	—
78	Szambottelke (Erdö) = Sâmbou	—	—	1	11	—	3	15	—	—	15	53	28	—	—	—	—	—
79	Várhely = Orheiu	—	—	9	5	—	3	17	3	2	12	182	67	51	1	—	—	6
80	Vasas-Szent-Iványˌ = Sântioana	2	—	2	6	—	4	14	—	—	14	95	26	—	—	—	—	—
81	Veresegyháza = Vereșhaza	—	—	4	6	—	1	11	4	—	7	64	20	21	—	—	—	—
82	Vicze = Vița	—	—	9	4	—	4	17	12	—	5	120	25	13	—	—	—	—
83	Viz-Szilvás = Silivaș	—	—	4	7	—	14	25	—	—	25	144	64	10	—	—	—	—
	Total	42	62	487	688	3	573	1.885	394	4	1.449	13.216	5.995	1.214	15	63	25	206

TAB. III. — ȚINUTUL BISTRIȚEI (1713)

Nr. curent	NUMELE COMUNELOR	Numărul gospodăriilor după situația de drept a populației: cetățean	iobag	ziler	taxalist libertin	Alții	Total	Din populația înșirată au nume: unguresc	german	slovac sau rutean	sârb-croat	românesc	Situația economică: Arător (câble)	Lazuri (câble)	Fânaț (cosași)	Vie (săpători)	N-rul morilor	Venit dela (florini-dinari): mori	crâșmă	alte surse
1	Aldorf = Aldorf	—	28	—	—	·10	38	16	15	—	—	7	259	—	261	310	1	46	—	—
2	Aszú-Besztercze = Dorolea	—	31	—	—	5	36	19	11	—	—	6	378	—	173	66	1	—	—	—
3	Bessenyö = Beșeneu	—	29	—	—	8	37	8	19	—	—	10	409	—	99	192	1	125	—	—
4	Besztercze (oraș liber regal) = Bistrița	500	—	150	—	85	735	284	410	2	2	37	722	—	1793	4361	4	244	292	1486
5	Budak = Budacul săsesc	—	23	—	—	7	30	21	3	—	—	6	320	—	241	174	1	35	—	—
6	Bükkös = Bichigiu	—	31	—	—	3	34	1	—	—	—	33	148	3	117	—	1	15	—	—
7	Dipse = Dipșa	—	28	—	—	7	35	18	11	—	—	6	720	—	134	236	1	25	—	—
8	Fehéregyház = Ferihaza	—	15	—	—	7	22	12	4	—	—	6	306	—	109	95	1	14	—	—
9	Földra = Feldru	—	55	—	1	5	61	2	—	—	—	59	520	—	141	—	2	30	—	—
10	Gaureny-Găureni	—	13	—	—	12	25	—	—	—	—	25	226 2/4	—	46	—	1	8	—	—
11	Hordó = Hordău	—	23	—	—	3	26	1	—	—	—	25	171	7	59	—	1	15	—	—
12	Ilva = Ilva	—	19	—	1	14	34	—	—	—	—	34	249	—	69	—	2	30	—	—
13	Jád = Iad	—	70	—	—	5	75	28	39	—	—	8	1231	—	547	404	2	140	—	—
14	Király-Neméti = Crainimit	—	33	—	—	2	35	20	12	—	—	3	462	—	51	183	1	55	—	—
15	Kis-Demeter = Dumitrița	—	28	—	—	5	33	8	6	—	—	19	276	—	138	49	1	—	—	—
16	Kis-Rébra = Rebrișoara	—	69	—	—	11	80	1	—	—	—	79	833	12	195	—	5	92	—	—
17	Lekencze = Lechința	—	30	—	—	5	35	15	15	—	—	5	787	—	240	293	1	—	—	—
18	Les = Leșu	—	17	—	—	3	20	1	—	—	—	19	117	—	91	—	1	20	—	—
19	Majer = Maier	—	74	—	—	21	95	—	—	—	—	95	993	—	385	—	3	120	—	—
20	Makód = Mocod	—	61	—	—	3	64	4	—	—	—	60	577	52 1/4	98	—	3	80	—	—
21	Malomárka = Monariu	—	12	—	—	2	16	9	2	—	—	3	148	—	106	65	1	—	—	—
22	Mititei = Mititei	—	40	—	—	8	48	—	—	—	—	48	246 2/4	—	33	2	50	—	—	—
23	Nagy-Demeter = Dumitrea-Mare	—	97	—	—	7	104	48	43	—	—	12	2544	—	646	1185	1	—	—	—
24	Nagy-Rébra = Rebra	—	43	—	1	7	51	1	—	—	—	50	385	—	126	—	3	75	—	—
25	Nagyfalu = Nușfalău	—	37	—	—	7	44	—	—	—	—	44	258	—	48	—	1	—	—	—
26	Naszod = Năsăud	—	46	—	—	14	60	—	—	—	—	—	474	—	127	—	2	80	—	—
27	Olah-Szent-György = Sângiorgiul rom.	—	57	—	2	7	66	—	—	—	—	66	1361	—	451	—	4	96	—	—
28	Petres = Petriș	—	24	—	—	4	28	8	13	—	—	7	504	—	163	217	1	24	—	—
29	Pinták (Péntek) = Pintic	—	18	—	—	1	19	9	4	—	—	6	144	—	171	71	—	—	—	—
30	Pojény = Poiana	—	19	—	1	2	22	1	—	—	—	21	275	2	38	—	3	36	—	—
31	Radna = Rodna Veche	—	39	—	—	26	65	8	—	—	—	36	596	22 2/4	251	—	1	—	—	—
32	Runk = Ronc	—	21	—	—	5	26	5	—	—	—	21	288	—	79	—	3	37	—	—
33	Szálva = Salva	—	63	—	1	6	70	1	—	—	—	69	692 2/4	—	44	—	2	40	—	—
34	Szent-György (Szasz) = Sângiorgiu săs.	—	32	—	—	5	37	28	5	—	—	4	1020	—	216	303	1	40	—	—
35	Szent-Iván (Sajo) = Sântioana	—	36	—	—	10	46	1	—	—	—	44	525	—	82	—	—	—	—	—
36	Szépnyir = Sigmir	—	13	—	—	3	16	6	3	—	—	7	122	—	58	34	—	—	—	—
37	Szuplái = Plai	—	14	—	—	3	17	—	—	—	—	17	106	—	46	—	1	15	—	—
38	Tacs = Tonciu	—	38	—	—	5	43	38	3	—	—	2	404	—	95	107	—	—	—	—
39	Telcs = Telciu	—	55	—	—	6	61	4	—	—	—	57	373	—	206	—	3	45	—	—
40	Törpény = Terpiu	—	44	—	—	6	50	11	29	—	—	10	656	—	227	345	—	—	—	—
41	Ujfalu (Felsö-Szász) = Noieni = Uifalăul săsesc)	—	16	12	—	2	30	5	6	—	—	19	325	—	136	35	1	—	—	—
42	Vermes = Vermiș	—	15	—	—	6	21	3	7	—	—	11	240	—	88	73	1	40	—	—
43	Vinda = Vinda	—	29	—	—	3	32	12	13	—	—	4	349	—	180	206	—	—	—	—
44	Vorária (Várorjá) = Varoaia	—	21	—	1	5	27	—	—	—	—	27	188 1/4	—	52	—	1	25	—	—
45	Zágra = Zagra	—	108	—	1	4	113	5	—	—	—	108	1017	300	453	—	6	100	—	—
46	Zselyk = Jeica	—	65	—	—	—	65	54	11	—	—	—	798	81	171	104	—	—	—	—
47	Zsolna = Jelna	—	22	—	—	3	25	18	4	—	—	3	348	—	165	201	1	30	—	—
	Total	500	1701	162	9	378	2750	734	688	2	2	1238	14113	479 3/4	9391	9309	73	1827	292	1486

TAB. IV. — JUDEŢUL TURDA, CIRCUMSCRIPŢIA DE SUS (1724)

Nr. curent	NUMELE COMUNELOR	Numărul gospodăriilor după situaţia de drept a populaţiei: nobil	cetăţean	iobag	ziler	taxalist libertin	alţi	Total	Situaţia economică: Arător de câble	Fânaţ de cosaşi	Vie de săpători	Nr. morilor	Venit (florini şi dinari): mori	dela alte surse
1	Abafaja = Abafaia	—	—	16	11	—	21	48	214	87	41	1	50	157,74
2	Alsó-Idecs = Ideciul de Jos	—	—	30	—	—	8	38	213	91½	96	1	—	1
3	Alsó-Köhér = Chiherul de Jos	1	—	21	—	1	2	25	186	44	22	—	—	6,20
4	Alsó-Oroszi = Urişul de Jos	—	—	16	2	—	—	18	102	85	—	—	—	13
5	Alsó-Répa = Râpa de Jos	—	—	25	6	—	4	35	191 2/4	27	—	3	12	87
6	Bala = Bâla	1	—	47	8	—	4	60	919	113	—	—	—	29,58
7	Beresztelke = Breţcu	—	—	18	7	—	18	43	277	122	57	1	—	33
8	Dátos = Dateş	—	—	2	12	—	7	21	210	81	—	—	—	—
9	Deda = Deda	—	—	53	8	—	7	68	168 3/4	135	—	—	13	60
10	Disznajó = Disnăieu	1	—	22	4	—	10	37	267 3/4	101½	—	3	25	92
11	Erdö-Csinád = Cinade	7	—	22	8	—	6	43	620 2/4	148½	129	—	—	58,41
12	Erdö-Szakál = Săcalul de Munte	5	—	71	—	—	—	76	465 2/4	115	16	—	—	52,96
13	Erdö-Szengyel = Sânger	2	—	12	10	—	5	29	272 2/4	43	22	—	—	36,28
14	Felfalu = Fălfălău	3	—	—	—	—	30	37	242	72	—	1	35	104,90
15	Felsö-Idecs = Ideciul de Sus	—	—	23	—	—	3	26	135	57½	46	—	—	—
16	Felsö-Köher = Chiherul de Sus	—	—	21	4	1	6	32	176	44	—	1	7	13,86
17	Felsö-Oroszi = Urişul de Sus	—	—	27	2	—	1	30	161	—	—	1	—	11,48
18	Füleháza = Filea	—	—	12	4	—	1	17	86 2/4	37½	—	1	5	30
19	Grebenes (Mzö) = Grebenişul de câmpie	—	—	26	20	—	8	54	788	291	29	—	—	79,63
20	Gernyeszeg = Ghernisig	2	—	16	1	—	25	44	235	60	57	1	108	46,98
21	Görgény Adorján = Adrian	1	—	9	7	—	—	17	75 2/4	18	12	—	—	—
22	Görgény-Hodák = Hodac	—	—	32	10	1	2	45	158	167	—	7	14	121,95
23	Görgény Oroszfalu = Solovastru	—	—	12	2	—	3	17	110 1/4	41	—	—	—	10
24	Görgény-Soakna = Jabeniţa	—	—	15	3	1	1	20	85	27	1	—	16	12
25	Görgény-Szent Imre = Gurghiu	12	—	10	4	5	14	45	145	31½	70	—	6	88,70
26	Hétbük = Habic	6	—	10	4	8	2	30	236 2/4	39	50	—	—	4
27	Holtmaros = Muraş-Mort	—	—	45	4	—	7	25	167	50½	7	1	—	31
28	Idecspatak = Idicel	—	—	25	10	—	1	36	93 2/4	43	—	1	8	39,05
29	Kakucs = Căcuci	—	—	22	2	—	1	25	128	34	—	—	—	—
30	Kásva = Caşva	—	—	16	8	2	3	29	150 1/4	144	—	—	7	27,92
31	Keménytelke = Chimitelnicul de câmpie	—	—	6	18	—	2	26	410	198	—	—	—	20
32	Kincses = Chinciş	—	—	12	3	2	—	17	92 2/4	53	14	—	—	—
33	Kis-Ikland = Iclănzel	—	—	—	20	—	2	22	413	156	—	—	—	—
34	Kis-Ilye = Ilia	—	—	9	1	—	—	10	70	17	9	—	—	6,70
35	Kis-Szederjes = Sidrieşul Mic	—	—	12	4	—	—	16	105 2/4	22	33	—	7	4
36	Körtekapu = Curticap	—	—	25	10	—	8	43	350	147	—	—	—	25,12
37	Körtvefája = Curtifaia	—	—	25	4	—	5	34	361	135½	—	1	—	97,70
38	Lekencze (Maros) = Lechinţa	—	—	21	6	—	5	32	531 1/4	267	13	—	—	11,90
39	Libánfalva (Görgény) = Ibăneşti	—	—	36	4	3	2	45	133 2/4	162	—	4	15	150,18
40	Lighet = Lighet	—	—	49	5	—	1	55	313	88	—	—	10	58,84
41	Lövér = Lueriu	—	—	41	8	—	—	49	323	69	36	—	—	78
42	Ludas (Maros) = Mureş-Luduş	—	—	11	22	—	5	28	285	157	—	—	—	—
43	Magyar Bölkény = Beica ungurească	7	—	13	3	15	3	41	396	127	93	—	—	82,68
44	Magyar Dellö = Dileul unguresc	—	—	8	2	—	1	11	101 2/4	22½	35	—	—	4,80
45	Magyar Fülpös = Filpişul Mare	—	—	18	6	—	4	28	199 2/4	48	42	—	—	8
46	Magyar Péterlaka = Petrilaca ungurească	1	—	24	6	—	7	38	380 2/4	62½	151	—	—	55
47	Magyar Régen = Reghinul unguresc	—	—	—	26	—	11	37	153	107	28	1	—	306,70
48	Magyaró = Maierău	—	—	22	10	—	18	50	239 2/4	99½	—	1	10	60
49	Májos = Moişa	—	—	16	2	—	4	22	281 2/4	145	20	—	—	9,70
50	Maros-Bogat = Bogata de Mureş	2	—	27	24	—	14	67	851	241	111	1	30	57,78
51	Maros Hodak = Huduc	—	—	18	—	—	2	20	81	10	—	2	—	14
52	Maros Kövesd = Mureş-Cueşd	—	—	19	—	—	2	21	159	34½	—	3	27	26
53	Maros Oroszfalu = Ruşii-Munţi	—	—	51	—	—	4	55	307	110	—	4	24	118,23
54	Mezö Bodon = Budiul de câmpie	—	—	19	9	—	16	44	541	211½	—	1	—	155,88
55	Mezö Kapus = Căpuşul de câmpie	—	—	20	9	—	5	34	612	338	—	—	—	1,02
56	Mezö Sályi = Şeulia	—	—	9	55	—	13	77	1654	310	—	—	—	49,18
57	Mezö Szakál = Săcal	—	—	10	24	—	9	43	796 2/4	382	—	—	—	23,55
58	Mezö Szengyel = Sânger	—	—	4	11	—	9	24	399	135	—	—	—	42,42
59	Mezö Uraly = Oroiul de câmpie	9	—	—	5	—	2	16	405	129	12	—	—	34
60	Monosfalu = Morăreni	—	—	25	—	—	—	25	125 2/4	20	—	1	15	16
61	Nagy-Ikland = Iclandul Mare	—	—	12	13	—	8	33	516	342	6	—	—	13,70
62	Nagy-Szederjés = Sidriaşul Mare	—	—	14	—	—	1	15	188 1/4	49	14	—	—	12
63	Oláh Bölkény = Beica română	12	—	14	2	2	6	36	189	42	—	—	—	15,80
64	Oláh Dellö = Dileul român	—	—	15	13	—	6	34	762	136	—	—	—	10
65	Oláh Nádas = Nadăsa	—	—	13	—	—	2	15	80	40	—	—	—	—
66	Orbó (Maros) = Oarba	—	—	—	13	—	—	13	207	94	—	—	—	—
67	Orosz Idecs = Potoc	—	—	26	5	—	—	31	101 3/4	40	2	—	—	2,60
68	Orsova (Görgény) = Orşova	4	—	15	3	3	—	25	150	134½	—	4	18	24,58
69	Pagocsa (Mezö) = Pogăceaua	7	—	41	12	—	12	72	917 1/4	464½	6	—	—	10
70	Pete (Mezö) = Petea	—	—	4	20	—	10	34	687	138	3	—	—	55
71	Petele = Petelea	—	—	47	25	—	19	91	1224	649	395	1	—	334,36
72	Poka = Poca	4	—	20	3	—	13	40	307 2/4	113	43	—	—	112,92
73	Poka-Keresztur = Poca-Cristur	—	—	7	5	2	3	17	204	26	43	—	—	83,75
74	Puszta-Almás = Almaşul deşert	—	—	12	2	—	—	14	194	51	21	—	—	4
75	Radnotfája = Iernutfaia	5	—	16	4	5	2	32	145 2/4	64½	—	—	—	54,47
76	Rücs (Mezö) = Răciu	—	—	13	10	—	8	31	483	81½	—	1	—	25,12
77	Sáromberke = Şarombărc	1	—	16	2	—	4	23	480	112	92	—	—	88,43
78	Sárpatak = Şarpotoc	1	—	16	—	—	7	24	411 1/2	108	63	1	—	16
79	Sòs-Szent-Márton = Sânmărtinul sărat	—	—	2	10	—	5	17	52	46	—	—	—	—
80	Sóspatak (Kerelö) = Şeuşa de câmpie	—	—	6	7	—	7	20	259	73	—	—	—	73
81	Szász Régen oraş = Reghinul săsesc	—	149	—	30	—	12	191	1452 2/4	247½	1230	2	46	3471,33
82	Szent Mihály = Sânmihaiul unguresc	1	—	20	4	3	1	29	155 2/4	45	2	—	—	19,54
83	Telek (Oláh) = Teleac	—	—	18	3	—	—	21	261	120	18	—	—	15
84	Toldalag = Toldal	—	—	15	2	—	—	17	320	128	—	—	—	43,80
85	Toplicza (Oláh) = Topliţa	—	—	21	10	—	—	31	234	78	53	—	—	4
86	Ujfalu (Mezö) = Vaidei	—	—	5	14	—	8	27	365	50½	—	—	—	12
87	Unoka = Unoca	—	—	10	1	—	3	14	94	15	37	—	—	23,42
88	Vajda-Szent-Iván = Sântioana	5	—	31	16	—	29	81	760 2/4	205	69	—	—	104,07
89	Vécs (Maros) = Ieciu	1	—	—	—	—	33	34	199 2/4	43½	—	1	20	49
90	Záh (Mezö) = Zau	—	—	16	14	—	11	41	646	205	—	—	—	131,20
	Total	100	149	1692	696	54	565	3225	30494 1/4	10318½	3350	53	1525	7693,14

Tab. V. — Conscripția populației din județele COJOCNA și DOBÂCA (circumscripțiile de jos), TURDA (circumscripția de sus) și din districtul BISTRIȚA în anul 1785

Nr. curent	NUMELE SATELOR	Confesiunea	Nr. localităților din manuscris	Subîmpărțire în: Municipiu	Subîmpărțire în: Oraș	Subîmpărțire în: Sat	Acestea conțin: Case	Acestea conțin: Familii: Creștini	Acestea conțin: Familii: Jidani	CREȘTINI: Sexul masculin: Preoți	Nobili	Funcționari și persoane cu o situație mai deosebită	Cetățeni în orașe și comitate și meseriași în sate	Țărani	Câți dintre cetățenii și țăranii amintiți practică meseria	Grădinari, zileri și de cei cari își câștigă traiul cu lucrul mânii	La timpul fixat s'a eliberat: Dela regiment	La timpul fixat s'a eliberat: Dela casele cu proviant	Câți pot fi aplicați la alt serviciu zilnic al patriei	Sub crescenta: Dela 1—12 ani	Sub crescenta: Dela 12—17 ani	Sexul feminin	Numărul creștinilor	Jidani: Sexul masculin: Căsătoriți	Jidani: Sexul masculin: Celibatari și văduvi	Jidani: Sexul feminin	Jidani: Nr. jidanilor	Nr. total al populațiunii	Intre creștinii specificați sunt: Căsătoriți	Intre creștinii specificați sunt: Celibatari și văduvi	Absenți: In principat	Absenți: Inafară de principat	Absenți: Nu se știe unde	Fii conscriși ai patriei	Inafară de cei scriși în rubricile specificate există: Străini în acest loc: Din alte State ale Austriei: Bărbați	Din alte State ale Austriei: Femei	Străini adevărați din alte State: Bărbați	Străini adevărați din alte State: Femei	NUMELE PROPRIETARILOR PRINCIPALI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
	1. COJOCNA																																						
1	Also Suk Jucul de jos	Uniți	11	—	—	1	81	88	—	2	7	—	—	55	41	46	2	—	25	51	20	239	488	—	—	—	—	488	93	156	2	—	—	6	—	—	—	—	Comes Adam Székelly
2	Also Szovát S atul de jos	Reformați și Ortodocși	12	—	—	1	98	120	—	2	30	—	—	35	27	81	—	—	27	88	22	273	585	—	—	—	—	585	113	199	4	1	1	5	—	—	—	—	L. B. Alexander Bánffy etc.
3	Apah da = Apahida	Ortodocși	14	—	—	1	117	158	—	1	8	—	—	64	45	111	—	—	35	118	27	416	825	—	—	—	—	825	168	241	1	—	2	8	1	—	—	—	Nobl. Franc. Ketzeli, Ioseph Hodor, Sigism. Rettegi, etc.
4	Arankut = Aruncuta	Uniți	16	—	—	1	86	102	—	2	1	—	—	43	29	78	—	—	23	74	21	259	530	—	—	—	—	530	106	165	6	—	—	4	—	—	—	—	C. Antonius Kornis, L. B. Alexander Huszár, etc.
5	Arany ábu Tus n Tușin	Uniți	17		—	1	69	73	—	2	—	—	—	47	32	40	—	—	16	65	23	203	428	—	—	—	—	428	80	145	2	—	—	1	—	—	—	—	C. Carolus Franc. Emer et Josephus Teleki, etc.
6	A'ton Aiton	Reformați și Uniți	20	—	—	1	157	206	—	3	13	—	—	84	58	146	—	—	36	175	48	510	1.073	—	—	—	—	1.073	211	352	9	—	1	7	—	—	—	—	C. Alexius Bethlen, B. Nicolai Kemény vidua, etc.
7	Báá d Balda	Uniți	22	—	—	1	54	60	—	1	1	—	—	30	22	63	1	—	17	44	20	185	384	—	—	—	—	384	75	124	1	—	—	2	—	—	—	—	C. Verteslaus Beldi et C. Antonia Lázár
8	Bará falva Bratfalău	Uniți	23	—	—	1	62	65	—	1	—	—	—	56	43	29	—	—	18	42	16	212	417	—	—	—	—	417	81	124	3	—	1	3	—	—	—	—	C. Adam, Ant. Ioseph, Stephan et Sigism. Lázár
9	Baré Bărăi	Ortodocși	24	—	—	1	64	79	—	1	—	—	—	49	42	39	—	—	22	42	24	227	446	—	—	—	—	446	79	140	1	—	—	6	—	—	—	—	L. B. Simon Kemény et B. Adam Keményiana
10	Bátos Bat s	Evanghelici	25	—	1	—	401	414	—	2	—	—	1	301	250	186	—	—	56	190	68	1.040	2.094	—	—	—	—	2.094	447	607	5	1	—	24	1	—	—	—	Fiscus Caes. Regius et libera conditionis homines
11	Berkényes Berchieș	Ortodocși	28	—	—	1	67	84	—	2	4	—	—	38	29	65	—	—	17	40	18	219	432	—	—	—	—	432	97	116	1	—	—	8	—	—	—	—	C. Alexandru Bethlen
12	B os Booș	Uniți	38	—	—	1	96	109	—	2	—	—	—	56	46	59	—	—	35	85	32	288	603	—	—	—	—	603	112	203	10	—	—	7	—	—	—	—	C. Alexii Kendiffiana et Josephus Mosa, etc.
13	B tháza Bothaza	Reformați și Uniți	39	—	—	1	74	85	—	3	16	—	—	31	27	57	—	—	11	43	17	211	416	—	—	—	—	416	82	123	3	—	—	10	—	—	—	—	Nob. Ladislaus Mosa, Joseph Szt. Páli etc.
14	Budatelke = Budatelec	Uniți	41	—	—	1	128	153	—	2	1	—	—	82	68	68	—	—	42	99	33	362	757	—	—	—	—	757	143	252	5	—	—	7	—	—	—	—	C. Georg Korda, C. Sam. Teleki, B. Ant. Iosika etc.
15	Budurlo = Budurlău	Uniți	42	—	—	1	58	66	—	2	—	—	—	47	39	38	—	—	16	54	8	194	398	—	—	—	—	398	79	125	5	—	3	—	—	—	—	—	C. Ladis. Paulus Toldalagi, C. Franc Földvári etc.
16	C etelke Cistelec	Uniți	46	—	—	1	79	89	—	2	—	—	—	48	34	62	—	—	11	50	19	230	456	—	—	—	—	456	104	122	—	—	—	4	—	—	—	—	C. Ant. Lazariana, C. Ioseph Teleki, B. Ioan Bornemisza, etc.
17	Dedrad-Dredat = Dedrad	Evanghelici și Ortodocși	51	—	—	1	192	202	—	2	—	—	—	127	113	98	—	—	30	119	37	550	1.076	—	—	—	—	1.076	229	297	2	—	1	13	—	—	—	—	L. B. Lad s, Peter, Sigis. Bánffi, C. Mich. Teleki, etc.
18	Dezmér Dezmir	Ortodocși	52	—	—	1	77	94	—	2	13	—	—	56	44	54	2	—	18	65	22	283	559	—	—	—	—	559	110	166	1	—	—	10	—	—	—	—	C. Iohan Haller, C. Lad. Beldi, B. Petrus Domokos, etc.
19	D mb — Dâmb	Uniți	55	—	—	1	86	117	—	3	—	—	—	57	41	74	1	—	34	102	17	319	648	—	—	—	—	648	119	210	4	—	—	3	—	—	—	—	C. Carolus, Franc et Emer. Teleki, B. Antonia Domokos, etc.
20	Erked Arch ud	Catolici și Uniți	60	—	—	1	117	133	—	2	5	—	—	84	75	84	—	—	30	126	30	431	867	—	—	—	—	867	147	289	7	—	—	20	—	—	—	—	C. Ioseph, Steph., Adam Ant. et Franc. Lázár, L. B. Adam Rádák, etc.
21	Ertsé Ercea	Reformați și Uniți	61	—	—	1	66	72	—	2	7	—	—	32	26	63	—	—	18	63	16	220	447	—	—	—	—	447	87	140	5	—	—	7	—	—	—	—	C. Franc. Toldalagi, Mich. Teleki, L. B. Carolus Prinyi, etc.
22	Farago — Fărăgău	Uniți	62	—	—	1	71	78	—	1	10	—	—	51	39	38	1	—	24	44	9	191	408	—	—	—	—	408	86	131	4	—	—	6	—	—	—	—	C. Ioan Lázár, Franc. Toldalagi, Nobl. Georg Ajtai Mich. Gjulai, etc.
23	Felsö Suk Jucul de sus	Uniți	74	—	—	1	100	112	1	1	1	—	—	39	29	94	1	—	37	97	32	296	627	1	1	3	5	632	120	211	9	—	1	6	—	—	—	—	Nobl. Ladislaus Suki
24	Fel ö Szcvát Saotul de sus	Uniți și Unitari	75	—	—	1	85	106	—	2	—	—	—	58	52	51	—	—	20	70	26	255	536	—	—	—	—	536	105	176	4	—	—	4	—	—	—	—	Nobl, Ladislaus Suki
25	Fráta Frata	Reformați și Uniți	77	—	—	1	181	220	—	3	28	—	—	92	61	153	3	—	47	143	50	559	1.139	—	—	—	—	1.139	233	347	8	—	—	20	—	—	—	—	C. Alexander Bethlen, Nobl. Franc. Horvath, Georg Timandi, etc.
26	Fúzkut — Fiscut	Uniți	80	—	—	1	88	98	—	2	6	—	—	63	42	51	—	—	16	71	11	250	521	—	—	—	—	521	118	144	3	—	—	3	—	—	—	—	Nobl. Emericus Ratz, Andreas Balogh, etc.
27	Gleden — Gledin	Uniți	85	—	—	1	10	12	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	3	3	3	24	44	—	—	—	—	44	9	11	2	—	—	1	—	—	—	—	2 dum Regimen. Vallachicum
28	Györgjfalva Giurfalău	Amestecați	90	—	—	1	120	143	—	3	6	1	—	59	51	90	1	—	27	104	33	366	741	—	—	—	—	741	137	238	8	—	2	7	1	—	—	—	C. Steph. Lázár, C. Ioseph Haller, Ioan Szilvási, etc.
29	Harasztas Hrastăs	Uniți	92	—	—	1	58	59	—	2	—	—	—	44	38	45	—	—	11	54	18	184	396	—	—	—	—	396	67	145	2	—	12	2	—	—	—	—	C. Wolffg. Bethlen, Nobl. Ioseph Fekete, etc.
30	Kályán Călian	Reformați și Uniți	104	—	—	1	105	134	—	2	—	—	—	51	43	110	1	—	25	119	28	364	743	—	—	—	—	743	155	224	6	1	—	6	—	—	—	—	C. Sigis. Rhedeiana, Sam. Teleki, B. Wolffg. Vesselenyi.
31	Kara — Cara	Ortodocși	106	—	—	1	93	110	—	1	2	—	—	50	38	60	—	—	19	86	31	268	555	—	—	—	—	555	105	182	4	—	—	8	—	—	—	—	L. B. Adam Kemény, Cossa Alexii Kendeffi, etc.
32	Kat na = Câtina	Cat., Ref. și Uniți	108	—	—	1	138	155	—	6	1	—	—	82	73	92	—	—	49	116	32	408	859	—	—	—	—	859	160	291	7	—	—	11	—	—	—	—	C. Sam. Gyulai, Gabriel Haller, B. Ioan et Christ. Bornemissa, etc.
33	Keszszü Chișeu	Reformați și Uniți	114	—	—	1	48	61	—	3	—	—	—	29	26	36	1	—	17	49	13	181	355	—	—	—	—	355	60	114	2	—	—	7	—	—	—	—	C. Georg Korda, Dan. Eszterházi, Sam. Vass, B. Christina Banffi
34	Ketsed Chiced	Uniți	116	—	—	1	59	71	—	2	—	—	—	38	30	46	—	—	18	66	17	226	443	—	—	—	—	443	81	136	3	—	—	5	—	—	—	—	C. Adam Teleki, Nobl. Emer. Matskási, etc.
35	Királyfalva Craifalău de câmpie	Uniți	118	—	—	1	49	50	—	1	—	—	—	31	28	38	—	—	11	39	22	143	313	—	—	—	—	313	53	117	3	—	—	1	—	—	—	—	C. Paul Haller, B. Alexander Huszár, etc.
36	Kis-Czég Țăgșo	Uniți	121	—	—	1	78	82	—	1	10	—	—	39	33	44	—	—	25	50	20	209	431	—	—	—	—	431	87	135	3	—	—	3	—	—	—	—	C. Ant. Kornis, Ioseph Kászoni, etc.
37	Kis-Nyulás Milașel	Uniți	126	—	—	1	53	54	—	1	9	—	—	33	20	44	—	—	9	45	17	169	347	—	—	—	—	347	71	107	7	—	—	6	—	—	—	—	C. Mich. Teleki, Petrus Cseh, etc.
38	Kis-Sármás Șărmășel	Uniți	127	—	—	1	77	91	—	2	5	—	—	50	36	44	—	—	27	62	15	229	470	—	—	—	—	470	86	155	—	—	—	8	—	—	—	—	Nobl. Petr. Muranyi, Steph. Gyulai, etc.
39	Kis-Sajo Șieuț	Uniți	128	—	—	1	21	20	1	—	—	—	—	—	—	18	—	—	3	16	4	37	78	1	1	2	4	82	13	28	—	—	—	—	—	—	—	—	2 dum Regimen. Vallachicum
40	Kolos Cojocna	Cat., Ref., Uniți și Ort.	130	—	1	—	480	565	—	5	8	6	17	223	171	308	—	—	95	351	117	1.243	2.544	—	—	—	—	2.544	488	813	26	—	2	20	—	—	—	—	Fiscus Regius, et Communitas oppidi
41	Komlod Comlod	Reformați și Uniți	131	—	—	1	54	57	—	2	1	—	—	36	28	38	—	—	12	48	19	158	342	—	—	—	—	342	71	113	1	—	—	4	—	—	—	—	L. B. Adam Radak
42	Korpad — Corpade	Ortodocși	132	—	—	1	78	96	—	1	5	—	—	54	44	60	—	—	13	80	25	270	551	—	—	—	—	551	114	168	7	—	—	2	—	—	—	—	Fiscus Regius, Gregor Gálfalvi, etc.
43	Kozmatelke Cosma	Uniți	133	—	—	1	96	99	—	2	62	—	—	51	45	37	—	—	14	50	23	260	544	—	—	—	—	544	105	179	11	1	1	5	—	—	—	—	C. Georg Korda, C. Mich Teleki, etc.
44	Kobölkut — Chibulcut	Reformați și Uniți	134	—	—	1	67	95	—	2	13	—	—	37	30	77	—	—	18	91	26	271	565	—	—	—	—	565	109	185	7	—	—	3	—	—	—	—	Nobl. Daniel Gábor, etc.
45	Kötelend Gădălin	Uniți	137	—	—	1	82	112	—	2	3	—	—	57	48	62	—	—	17	82	26	294	591	—	—	—	—	591	118	179	2	—	—	2	—	—	—	—	Ecclesia Reformata Claudiopoll. (Cluj) et Lad. Suki
46	Légén Legin	Reformați și Uniți	140	—	—	1	69	90	—	2	33	—	—	21	17	65	1	—	13	62	17	204	435	—	—	—	—	435	86	145	5	—	—	9	—	—	—	—	C. Sam. Vass, B. Christina Bánffi, etc.
47	Lompérd Lompirt	Uniți	145	—	—	1	59	66	—	2	1	—	—	42	36	38	—	—	17	46	14	200	396	—	—	—	—	396	73	123	5	—	1	2	—	—	—	—	L. B. Georg. Bánffi, B. Kapaun, etc.
48	Ludvég Logig	Evangh., Ref. și Uniți	147	—	—	1	127	144	—	4	3	—	—	96	68	88	1	—	29	88	46	425	848	—	—	—	—	848	167	256	11	—	6	4	—	—	—	—	L. B. Alexand. Huszár, Ios. Bornemissa, B. Kapaun etc.
49	Mehes Miheș	Ortodocși	171	—		1	140	176	—	2	5	—	—	63	47	165	1	—	31	143	48	488	993	—	—	—	—	993	202	303	3	—	—	22	—	—	—	—	C. Sam. et Nicolaiy Wass, Cathar. Daniel, etc.
50	Mező-Őr Iuriul de câmpie	Ortodocși	177	—	—	1	108	124	—	2	2	—	—	62	42	87	—	—	23	85	16	313	632	—	—	—	—	632	138	181	—	—	—	6	—	—	—	—	Vidua L. B. quondam Lud. Náátzi Sam. Biro, etc.
51	Mező Szt-György Sângeorgiul de câmpie.	Uniți	182	—	—	1	63	75	—	2	2	—	—	30	22	64	—	—	17	57	15	204	413	—	—	—	—	413	84	125	2	—	—	6	—	—	—	—	B. Gabr. Alvinczi, Gabr. Simon, etc.
52	Mező Szt-Marton = Sânmărtinul de câmpie	Uniți	183	—	—	1	115	120	—	3	17	—	—	74	58	69	—	—	21	88	21	332	683	—	—	—	—	683	133	218	3	—	—	12	—	—	—	—	C. Georg. Korda, Milh. Rhedei, etc.
53	Monor Monor	Uniți	187	—	—	1	15	18	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—	—	14	3	19	48	—	—	—	—	48	6	23	—	—	1	1	—	—	—	—	Regiment 2 românesc
54	Mccs Mociu	Catolici și Uniți	189	—	—	1	140	177	—	1	11	—	—	75	63	123	—	—	24	143	39	462	941	—	—	—	—	941	187	292	5	—	—	7	—	—	—	—	C. Ioh. Haller, B. Allexander Bánffi, etc.
55	Nagj-Czég = Țagul mare	Uniți	190	—	—	1	66	72	—	2	2	—	—	42	24	35	—	—	16	53	20	191	385	—	—	—	—	385	72	122	3	—	—	5	—	—	—	—	C. Mithl. Rhédei, L. B. Ladislaus Bánffi
56	Nagj-Ida — Iuda mare	Evanghelici și Ortodocși	194	—	—	1	116	122	—	4	4	—	—	58	41	113	—	—	22	88	24	351	705	—	—	—	—	705	148	206	11	—	12	7	—	—	—	—	C. Franc. Földvári, Paul et Ladisl. Toldalagi
57	Nagj-Nyulás Milașul mare	Uniți	196	—	—	1	127	145	—	3	14	—	—	63	45	120	—	—	23	132	37	417	854	—	—	—	—	854	167	270	3	—	—	9	—	—	—	—	C. Adam Teleki, Samuel Szt. Ivanyi, etc.
58	Nagy-Sármás Șărmașul mare	Ortodocși	197	—	—	1	83	95	—	2	2	—	—	32	22	84	—	—	21	72	17	250	502	—	—	—	—	502	105	147	7	—	—	6	—	—	—	—	C. Ios. et Emeric Teleki
59	Nemes-Suk Jucul nobil	Uniți	201	—	—	1	56	72	—	2	—	—	—	35	25	49	—	—	23	43	18	203	398	—	—	—	—	398	81	114	3	—	—	3	—	—	—	—	Nob. Ladis. Suki, et Ioan Timandi
60	Novaj Năoiu	Uniți	205	—	—	1	66	66	—	2	—	—	—	35	28	45	—	—	16	46	14	174	360	—	—	—	—	360	73	113	—	—	—	8	—	—	—	—	Nob. Mich. Iábrotzki, Cosma Horváth, etc.
61	Oláh Gyéres Ghirișul român	Uniți	209	—	—	1	46	53	—	1	—	—	—	34	22	31	—	—	7	41	15	140	291	—	—	—	—	291	56	95	2	—	—	2	—	—	—	—	C. Steph. Lázár, Cossa Nicol. Vasiana, etc.
62	Orosz-Fája = Orosfaia	Reformați și Uniți	214	—	—	1	98	109	—	2	43	—	—	53	39	76	1	—	21	74	17	292	618	—	—	—	—	618	119	207	13	—	—	5	—	—	—	—	Nobl. Lázár Apor. et Ant. Beldi, etc.
63	Öllves Ulieșul mare	Reformați și Uniți	217	—	—	1	124	137	—	4	44		—	58	54	117	—	—	33	113	29	409	861	—	—	—	—	861	168	284	6	—	—	14	—	—	—	—	C. Wolffg. Kemény, Ioan Mohaj, etc.
64	Örmenyes = Ormenișul de câmpie	Uniți	218	—	—	1	139	146	—	4	24	—	—	87	69	93	—	—	45	102	43	417	884	—	—	—	—	884	157	310	5	—	1	7	—	—	—	—	Fiscus Regius, C. Georg Bánffi, etc.
65	Palatka Pălatca	Reformați și Uniți	220	—	—	1	127	149	—	3	9	—	—	68	56	83	—	—	30	85	26	386	746	—	—	—	—	746	160	200	7	—	—	17	—	—	—	—	Nob. Lad. Fülleki, Emer. Palatkai, Petr. Iánosi, etc.
66	Paszmos Posmuș	Evanghelici și Uniți	222		—	1	93	95	—	3	6	—	—	68	45	61	—	—	17	57	16	266	539	—	—	—	—	539	102	171	6	1	10	7	1	—	—	—	C. Michael Emer. et Ios. Teleki
67	Pata — Pata	Uniți și Ortodocși	223	—	—	1	77	93	—	2	7	—	—	42	33	64	—	—	18	63	19	237	485	—	—	—	—	485	98	150	6	—	2	7	—	—	—	—	Nob. Ioh. Adam Szilvási, Christina Darvai, etc.
68	Péntek Pintic	Uniți	224	—	—	1	153	160	—	3	2	—	—	120	89	91	—	—	22	88	32	476	929	—	—	—	—	929	202	251	9	—	18	3	—	—	—	—	C. Mich. Adam et Franciscus Rhedei, etc.
69	Pete — Pete	Uniți	226	—	—	1	28	29	—	1	—	—	—	16	11	14	—	—	7	19	2	77	147	—	—	—	—	147	30	40	—	—	—	—	—	—	—	—	C. Joh. Haller, Nobl. Sigis. Miholtse, etc.
70	Puszta Szent-Miklos — Pusta Sânmiclăuș	Ortodocși	233	—	—	1	18	28	—	—	—	—	—	—	—	29	—	—	8	35	4	65	141	—	—	—	—	141	29	47	1	—	1	3	—	—	—	—	Nobl. Wolfg. Michael, Franc. et Ladis. Kabus.
71	Puszta Kamarás = Camărașul deșert	Reformați și Uniți	234	—	—	1	76	94	—	3	—	—	—	45	34	63	—	—	12	87	22	240	506	—	—	—	—	506	102	164	4	—	—	1	—	—	—	—	L. B. Simon Kemény, et Adam Keményiana
72	Ród = Rediu	Uniți și Reformați	242	—	—	1	93	121	—	3	11	—	—	57	44	69	—	—	28	85	23	299	619	—	—	—	—	619	116	204	6	—	—	5	—	—	—	—	Nob. Sigis. Rettegi et Emeric Borsos, etc.
73	Septer Șopteriu	Uniți	251	—	—	1	110	128	—	2	23	—	—	49	37	101	—	—	34	117	40	384	787	—	—	—	—	787	140	263	16	—	1	6	—	—	—	—	C. Georg Banffi, B. Adam Radak et Sigis. Demeter, etc.
74	Soljmos Stupini	Uniți	257	—	—	1	58	62	—	2	—	—	—	38	33	39	—	—	16	58	23	198	407	—	—	—	—	407	68	141	4	—	1	2	—	—	—	—	C. Ios. Ant. et Adam Lázár, etc.
75	Szamosfalva Someșfalău	Ortodocși	262	—	—	1	148	194	—	3	—	—	—	70	56	159	—	—	34	125	35	482	964	—	—	—	—	964	202	280	5	—	—	7	1	—	—	—	C. Ioh. et Ant. Haller, C. Ant. Kornis, etc.
76	Szász-Akna — Ocna	Uniți	263	—	—	1	114	130	—	2	—	—	—	83	66	93	1	—	34	117	23	452	871	—	—	—	—	871	160	259	7	—	—	4	—	—	—	—	C. Wolfg. Kemény, C. Franc. Toldalagi, etc.
77	Szász-Bányitza Băița	Uniți	264	—	—	1	84	89	—	3	1	—	—	70	47	46	—	—	8	59	27	276	537	—	—	—	—	537	93	168	1	—	7	13	—	—	—	—	C. Georg Korda
78	Szász-Fulpös Filpișul mic	Reformați și Uniți	267	—	—	1	61	67	—	2	49	—	—	45	36	15	1	—	10	33	4	166	361	—	—	—	—	361	70	125	2	—	—	2	—	—	—	—	C. Ioan Lázár, Vid. Ant. Horvath, etc.
79	Szt-András Sântu	Reformați și Ortodocș	275	—	—	1	50	52	—	1	—	—	—	44	38	17	—	—	6	34	13	149	302	—	—	—	—	302	48	105	4	1	—	1	—	—	—	—	C. Georg Korda, C. Samuel Teleki, etc.
80	Szt. Mihálytelke = Sân Mihaiul unguresc	Uniți	284	—	—	1	89	98	—	1	1	—	—	46	41	74	—	—	23	82	21	268	557	—	—	—	—	557	107	182	—	—	—	5	—	—	—	—	L. B. Ant. Domokos, Ladislau Gjulaj, etc.
81	Szt. Péter — Sânpetru	Reformați și Uniți	287	—	—	1	126	159	—	4	4	—	—	56	40	130	1	—	25	125	31	379	795	—	—	—	—	795	165	251	4	—	—	19	—	—	—	—	C. Carolus Emericus et Franc Teleki
82	Széplak Seplac	Reformați și Ortodocși.	290	—	—	1	85	96	—	2	58	—	—	45	33	42	—	—	10	46	11	237	484	—	—	—	—	484	101	146	10	—	2	7	—	—	—	—	Nob. Steph. et Ludov. Széplaki, Stept. Fogarasi, etc.
83	Szilvás Silvaș	Uniți	293	—	—	1	106	118	—	3	4	—	—	45	34	96	—	—	21	83	28	319	633	—	—	—	—	633	127	187	4	—	—	17	—	—	—	—	C. Paul Bethlen, Paulus Pongratz, etc.
84	Szokolly Socol	Uniți	294	—	—	1	60	61	—	4	9	—	—	43	33	37	—	—	14	36	11	183	370	—	—	—	—	370	64	123	1	—	1	3	—	—	—	—	C. Georg Korda, B. Adam Radak, etc.
85	Szambothtelke Sâmbotelec	Uniți	295	—	—	1	76	93	—	2	—	—	—	39	33	66	—	—	18	81	19	228	486	—	—	—	—	486	102	156	5	—	—	2	—	—	—	—	L. B. Simon Kemény et Adam Keményiana, etc.
86	Szopor Soporul de câmpie	Ortodocși	297	—	—	1	65	73	—	2	—	—	—	27	21	60	—	—	9	75	15	183	392	—	—	—	—	392	80	129	2	—	—	9	—	—	—	—	C. Ant. Kprnis, Ioan Szeredai, etc.
87	Tants Tonciu	Reformați și Uniți	299	—	—	1	63	69	—	2	1	—	—	45	32	34	1	—	11	51	14	186	377	—	—	—	—	377	71	120	3	—	—	5	—	—	—	—	C. Mich. Teleki, Nic. Horvath, etc.
88	Teke — Teaca	Cat. Evangh. și Ref.	301	—	1	—	359	360	—	3	1	—	2	285	196	172	1	—	30	110	51	837	1.692	—	—	—	—	1.692	416	439	6	—	—	32	—	—	—	—	Privilegiatum opidum
89	Totháza Tothaza	Ortodocși	306	—	—	1	46	60	—	1	—	—	—	29	24	55	—	—	14	49	14	168	354	—	—	—	—	354	77	109	4	—	—	2	—	—	—	—	C. Sam. et Domin. Bethlen et C. Lud. Telekiana
90	Ujfalu Uifalău ori Uifalăul ung.	Uniți	310	—	—	1	89	97	—	5	—	—	—	70	54	39	—	—	12	58	20	286	550	—	—	—	—	550	96	168	3	—	8	—	—	—	—	—	C. Mich. Ioseph et Emericus Teleki, etc.
91	Ujlak — Uliuc	Reformați și Uniți	312	—	—	1	85	103	—	3	14	—	—	46	39	91	—	—	26	103	33	343	698	—	—	—	—	698	128	227	10	—	—	3	—	—	—	—	C. Georg Korda, C. Ioseph Teleki, etc.
92	Vajda-Kamaras — Vaida-Cămăraș	Reformați și Uniți	319	—	—	1	85	102	—	2	1	—	—	54	45	56	1	—	26	70	26	246	527	—	—	—	—	527	96	185	7	—	—	5	—	—	—	—	C. Greg. et Nic. Bethlen
93	Vajola Uila	Evanghelici și Uniți	321	—	—	1	149	166	—	1	—	1	—	135	111	72	—	—	19	72	17	431	859	—	—	—	—	859	191	237	6	—	2	8	—	—	—	—	C. Franc. Földvári B. Wollfg, Bánffi, etc.
94	Welker Velcheriu	Uniți	322	—	—	1	108	131	—	3	—	—	—	5[illegible]	50	97	—	—	38	92	36	359	733	—	—	—	—	733	136	238	5	—	—	7	—	—	—	—	C. Ant. Kornis et Alexius Kendeffi, etc.
95	Visa Vișa	Reformați și Uniți	327	—	—	1	59	79	—	2	—	—	—	4[illegible]	33	45	—	—	20	46	18	218	425	—	—	—	—	425	75	132	5	—	—	3	—	—	—	—	C. Georg. Bánffi
96	Viszolya Visuia	Uniți	328	—	—	1	80	91	—	3	2	—	—	43	35	57	—	—	21	56	23	259	499	—	—	—	—	499	97	143	11	—	—	6	1	—	—	—	C. Georg Bánffi, Andr. Elekes, etc.

Tab. V. (urmare)

Nr. curent	NUMELE SATELOR	Confesiunea	Nr. localităţilor din manuscris	Subîmpărţire în: Municipiu	Oraş	Sat	Aceasta conţin: Case	Familii: Creştini	Familii: Jidani	CREŞTINI, Sexul masculin: Preoţi	Nobili	Funcţionari şi persoane cu o situaţie mai deosebită	Cetăţeni în oraşe şi comitate şi meseriaşi în sate	Ţărani	Câţi dintre cetăţenii şi ţăranii amintiţi practică meseria	Gradunari, zileri şi de cei cari îşi câştigă traiul cu lucrul mânii	La timpul fixat s'a eliberat: Dela regiment	Dela casele cu proviant	Câţi pot fi aplicaţi la alt serviciu zilnic al patriei	Sucrescenţa: Dela 1—12 ani	Dela 12—17 ani	Sexul feminin	Numărul creştinilor	Jidani, Sexul masculin: Căsătoriţi	Celibatari şi văduvi	Sexul feminin	Nr. jidanilor	Nr. total al populaţiunii	Intre creştinii specificaţi sunt: Căsătoriţi	Celibatari şi văduvi	Absenţi: In principat	Inafară de principat	Nu se ştie unde	Fii conscrişi ai patriei	Inafară de cei scrişi în rubricele specificate există: Străini în acest loc: Din alte State ale Austriei: Bărbaţi	Femei	Străini adevăraţi din alte State: Bărbaţi	Femei	NUMELE PROPRIETARILOR PRINCIPALI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
	2. DOBÂCA (ŞI ŢIN. BISTRIŢA)																																						
1	Also Balásfalva = Blaşfalăul de jos	Ortodocşi	4	—	—	1	79	97	—	4	7	—	—	42	35	68	—	—	10	72	27	245	510	—	—	—	—	510	104	161	7	1	3	5	—	—	—	—	Nobilis Stephanus et Daniel Cserényi et Post. C. Lészai
2	Also Borgo = Borgo-Joseni	Ortodocşi	5	—	—	1	17	16	2	—	—	—	—	—	—	8	—	—	1	9	1	27	46	3	9	7	19	65	8	11	1	—	—	1	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
3	Also Sebes = Ruşcior	Uniţi	10	—	—	1	69	69	—	1	—	—	—	53	53	24	—		28	49	13	213	434	—	—	—	—	434	69	152	4	1	8	—	—	—	—	—	Vidua L. B. quondam Sigismundi Kemény
4	Alldorf = Aldorf	Evanghelici	13	—	—	1	88	100	—	1	—	—	2	61	50	58	1	—	10	49	26	225	483	—	—	—	—	483	109	149	2	—	—	17	—	—	—	—	Libera Comunitas
5	Apati = Apateu	Uniţi	15	—	—	1	45	59	—	1	14	—	—	15	12	47	—	—	5	30	18	156	298	—	—	—	—	298	64	78	3	1	—	6	—	—	—	—	C. Adam Teleki, Steph. Gál et Georg Kakusti, etc.
6	Ardány = Ardan	Uniţi	18	—	—	1	71	82	—	1	—	—	—	58	47	35	1	—	14	51	17	202	426	—	—	—	—	426	84	140	4	—	7	1	—	—	—	—	L. B. Nicolai, Kemény, Posterit. C. Iuliana Teleki, etc.
7	Arokallya = Arcalia	Evanghelici şi Uniţi	19	—	—	1	106	120	1	2	1	1	—	60	55	99	1	—	18	68	27	307	639	1	3	4	8	647	132	200	1	1	4	12	—	—	—	—	C. Ioan Bethlen junior
8	Aszszu-Bestercze = Dorolea	Evanghelici	99	—	—	1	84	85	—	2	—	—	—	59	50	42	—	—	16	30	29	205	433		—	—	—	433	78	150	4	1	—	1	—	—	—	—	Libera Comunitas
9	Bikis = Bichigiu	Uniţi	26	—	—	1	7	7	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	5	2	7	21	—	—	—	—	21	5	9	1	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
10	Bérlát = Bârla	Ortodocşi	29	—	—	1	47	53	—	2	—	—	—	37	32	20	—	—	18	30	10	130	279	—	—	—	—	279	57	92	5	3	2	—	—	—	—	—	Vidua quondam L. B. Nicolaj Kemeny
11	Beszenyö = Beşeneu	Evanghelici	30	—	—	1	79	96	—	2	—	—	2	55	50	48	—	—	11	51	22	261	502	—	—	—	—	502	102	139	9	—	1	13	—	—	—	—	Libera Comunitas
12	Bilak = Bileag	Evanghelici şi Uniţi	32	—	—	1	92	102	1	2	2	—	—	57	43	61	1	—	9	51	21	225	472	1	—	3	4	476	110	137	4	—	2	2	—	—	—	—	C. Catharina Csáki
13	Bogats = Băgaciu	Ortodocşi	33	—	—	1	28	34	—	1	—	—	—	20	17	26	—	—	1	18	13	92	188	—	—	—	—	188	43	53	6	—	—	2	—	—	—	—	C. Georg et L. B. Ladislaus Bánffi
14	Bongárd = Bungardul săsesc	Uniţi	34	—	—	1	76	86	—	2	—	—	—	44	34	58	—	—	8	59	26	235	466	—	—	—	—	466	97	134	15	—	1	5	—	—	—	—	C. Paulus Haller, C. Georg Korda et Cath. Nalatzi, etc.
15	Bontzhida = Bonţida	Reformaţi şi Ortodocşi	35	—	—	1	197	241	1	3	9	—	—	147	113	129	—	—	43	126	81	633	1.284	1	2	3	6	1.290	258	393	14	2	3	16	—	2	—	—	C. Georg Bánffi et L. B. Wolffgangus Bánffi
16	Bontz-Nyires = Bonţ	Uniţi	36	—	—	1	85	93	—	1	59	—	—	31	33	49	—	—	6	48	19	217	463	—	—	—	—	463	83	163	10	1	1	4	—	—	—	—	Nobl. Gabriel Iabrotzki, etc.
17	Borzás = Borzieş	Reformaţi şi Uniţi	37	—	—	1	93	104	—	2	12	—	—	51	42	61	1	—	20	69	32	231	521	—	—	—	—	521	109	181	22	1	1	—	—	—	—	—	Fiscus Regius, C. Paulus et Gregor Bethlen, etc.
18	Bödön = Bidiu	Ortodocşi	40	—	—	1	60	73	—	2	—	1	—	48	43	46	—	—	20	39	12	196	407	—	—	—	—	407	79	132	8	3	1	1	—	—	—	—	C. Nicolaus et Sam. Bethlen, C. Iuliana Vass, C. Dominic Teleki, etc.
19	Buza = Buza	Reformaţi şi Uniţi	43	—	—	1	163	190	—	3	10	1	—	77	63	143	1	—	22	157	50	508	1.035	—	—	—	—	1.035	203	324	9	—	11	13	—	—	—	—	C. Rosalia Csaki, B. Maria Vesselenyi, B. Georg Balintit, etc.
20	Császári = Cesariu	Reformaţi şi Uniţi	45	—	—	1	35	36	—	2	1	—	—	18	13	18	—	—	3	26	7	80	168	—	—	—	—	168	34	54	—	1	2	4	—	—	—	—	C. Catharina Toldalagi
21	Czege = Ţaga	Reformaţi şi Uniţi	47	—	—	1	102	120	—	2	3	—	—	28	23	105	—	—	16	105	46	311	639	—	—	—	—	639	122	206	9	—	2	7	—	—	—	—	C. Samuel Vass et B. Christina Bánffi
22	Czente = Ţentea	Uniţi	48	—	—	1	50	57	—	1	5	—	—	39	26	39	1	—	10	30	19	152	331	—	—	—	—	331	68	111	6	—	—	2	—	—	—	—	C. Adam Teleki Wolffg., Kemény Ant. Lázár et Kornis, etc.
23	Dipse = Dipşa	Evanghelici	53	—	—	1	99	114	—	1	—	—	1	77	64	44	—	—	13	43	23	295	561	—	—	—	—	561	118	148	1	—	—	17	—	1	—	—	Libera Comunitas
24	Ents = Ienciu	Uniţi şi Ortodocşi	56	—	—	1	69	80	1	3	—	—	—	50	37	41	—	—	11	42	24	202	410	1	3	2	6	416	83	125	4	—	7	6	—	—	—	—	C. Paulus et Gregor Bethlen, C. Paul Haller et Ioan Iabrotzki
25	Feketelak = Lacu	Reformaţi şi Uniţi	63	—	—	1	68	72	—	3	4	—	—	51	46	50	—	—	23	43	17	214	451	—	—	—	—	451	80	157	7	—	4	10	—	—	—	—	C. Rosalia Csaki, L. B. Alexan. Bánffi, Vidua Mich. Cserei, etc.
26	Földra = Feldru	Uniţi	64	—	—	1	22	21	2	—	—	—	—	—	—	16	—	—	2	19	5	27	69	4	9	7	20	89	12	30	—	—	—	—	1	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
27	Fellak = Feleacul săsesc	Uniţi	66	—	—	1	85	99	—	2	4	—	—	53	46	60	1	—	11	66	32	267	542	—	—	—	—	542	108	167	13	—	2	1	—	—	—	—	C. Catharina Csaki, Paulus Magos, etc.
28	Felsö Balásfalva = Blaşfalăul de sus	Ortodocşi	67	—	—	1	67	78	—	3	—	—	—	32	30	66	—	—	10	59	25	201	426	—	—	—	—	426	82	143	12	1	6	2	—	—	—	—	Nobl. Steph. et Daniel Cserenyi, etc.
29	Felsö Borgo = Borga-Suseni	Ortodocşi	68	—	—	1	30	28	1	—	—	1	—	—	—	17	—	—	6	12	2	35	73	1	3	3	7	80	15	23	1	—	—	1	1	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
30	Felsö Sebes = Şebişul de sus	Uniţi	73	—	—	1	53	50	—	1	—	—	—	39	32	23	—	—	18	37	10	120	280	—	—	—	—	280	57	103	4	—	3	2	—	—	—	—	Posteritas L. B. quondam Nicolai Kemény
31	Fejéregjház = Ferihaza	Evanghelici	76	—	—	1	70	95	—	1	—	—	—	49	38	68	—	—	10	52	20	220	458	—	—	—	—	458	105	133	2	—	1	7	1	—	—	—	Libera Comunitas
32	Friss = Frişu	Uniţi	78	—	—	1	45	51	—	1	—	—	—	44	39	12	—	—	10	39	10	134	289	—	—	—	—	289	55	100	1	—	1	—	—	—	—	—	C. Iosephus Petki
33	Gallatz = Galaţi	Reformaţi şi Ortodocşi	81	—	—	1	123	143	—	4	2	—	—	67	55	92	—	—	18	80	36	356	710	—	—	—	—	710	140	214	17	1	2	2	—	—	—	—	L. B. Nicolaus Vessellenyi et C. Iuliana Bethlen
34	Gaurény = Găureni	Uniţi	82	—	—	1	In hoc pago nulli reperti sunt Provincialistae																																2 dum Regimen. Vallachicum
35	Götz = Ghiolţ	Reformaţi şi Uniţi	88	—	—	1	51	63	—	1	4	—	—	26	20	45	—	—	9	46	22	167	340	—	—	—	—	340	59	114	5	—	1	4	—	—	—	—	C. Georg Bánffi, Sam. Vass, L. B. Wolffg. Bánffi, etc.
36	Gyeke = Geaca	Ortodocşi	89	—	—	1	109	124	—	1	3	—	—	55	51	91	—	—	19	73	31	295	619	—	—	—	—	619	127	197	2	—	6	6	—	—	—	—	C. Wolffg. Kemény et C. Ant. Kornis
37	Gjulatelke = Giulatelec	Uniţi	91	—	—	1	65	69	—	1	7	—	—	32	27	45	—	—	16	90	21	204	413	—	—	—	—	413	71	138	8	—	2	3	—	—	—	—	C. Steph. Mikes, Ios. et Lud. Mariaffi, — Ioseph Endes et Post. Sam. Maurer
38	Harinna = Herina	Evanghelici şi Uniţi	93	—	—	1	86	91	—	3	7	—	—	30	20	77	—	—	17	56	21	239	470	—	—	—	—	470	97	134	6	—	—	5	—	—	—	—	C. Iuliana Bethlen, Cathar. Szeredai, Mich. Iábrotzki, etc.
39	Hesdát = Hăşdatea	Uniţi	94	—	—	1	36	51	—	1	10	—	—	20	15	30	—	—	4	26	18	118	242	—	—	—	—	242	50	74	2	2	3	2	—	—	—	—	Fiscus Regius, C. Stephan Mikes et Gabriel Iabrotzki
40	Hordo = Hordău	Uniţi	98	—	—	1	11	11	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	1	3	1	15	28	—	—	—	—	28	5	8	—	—	—	1	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
41	Illva-Majre = Ilva mare	Uniţi	101	—	—	1	30	29	1	—	—	—	—	—	—	21	—	—	3	14	2	34	74	1	4	3	8	82	16	24	1	—	—	6	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
42	Ilva-Minor = Ilva mică	Uniţi	102	—	—	1	4	3	1	—	—	—	—	—	—	3	—	—	1	2	—	9	15	1	4	4	9	24	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
43	Kapor = Capru	Uniţi	105	—	—	1	29	35	—	1	—	—	—	12	7	20	—	—	7	20	9	68	144	—	—	—	—	144	32	44	5	—	—	2	—	—	—	—	Nobl. Alexand. Horvath, Barb Köbles, Andr. Hadnagy, etc.
44	Kajla = Căila	Ortodocşi	109	—	—	1	102	114	—	4	5	—	—	45	43	94	—	—	11	76	38	323	639	—	—	—	—	639	111	205	14	5	5	1	—	1	—	—	C. Cath Csaki, Poster Gregor. Gálfalvi et Lad. Keresö, etc.
45	Kékes = Chiochiş	Reformaţi şi Ortodocşi	110	—	—	1	85	101	—	2	5	—	—	49	40	69	—	—	10	61	30	520	520	—	—	—	—	520	107	159	5	1	—	5	—	—	—	—	C. Adam Teleki
46	Kintelke = Chintelnic	Reformaţi şi Ortodocşi	112	—	—	1	87	100	1	3	—	1	—	53	45	66	—	—	16	51	22	258	515	1	3	3	7	522	104	153	5	2	—	4	—	2	—	—	C. Ioseph, Nicol. et Greg. Ioan Bethlen
47	Kerlés = Chiraleş	Evanghelici şi Uniţi	113	—	—	1	111	121	1	3	—	—	—	76	68	79	2	—	15	95	33	328	690	1	1	1	3	702	133	238	8	—	3	7	—	—	—	—	C. Paulus et Gregorius Bethlen
48	Kételly = Cheţiu	Uniţi	115	—	—	1	47	50	—	1	2	—	—	32	24	29	1	—	5	29	10	123	256	—	—	—	—	256	55	78	2	—	—	3	—	—	—	—	C. Greg. Bethlen sen., Mich. et Susana Iabrotzki, etc.
49	Király Nemeti = Crainimit	Evanghelici	119	—	—	1	67	95	—	1	—	—	1	50	46	57	—	—	16	37	17	212	437	—	—	—	—	437	93	132	1	—	—	8	—	—	—	—	Libera Comunitas
50	Kis Budak = Buduş	Ortodocşi	120	—	—	1	110	114	—	4	9	—	—	73	60	70	—	—	11	62	30	313	632	—	—	—	—	632	123	196	5	1	2	10	—	—	—	—	Nobl. Steph. Fogarassi et Széplaki, Poster. Lad. Mara, etc.
51	Kis Demeter = Dumitriţa	Evanghelici şi Uniţi	122	—	—	1	70	80	—	1	—	—	1	33	27	69	—	—	9	52	16	203	411	—	—	—	—	411	76	132	4	—	—	2	—	—	—	—	Libera Comunitas
52	Kis Devetjer = Diviciorii mici	Ortodocşi	123	—	—	1	44	47	—	1	—	—	—	32	26	20	—	—	9	31	5	116	240	—	—	—	—	240	48	76	—	—	1	2	—	—	—	—	L. B. Georg Bánffi, Maria Kemény, Lad. Tétei, etc.
53	Kötke = Cutca	Uniţi	138	—	—	1	33	41	—	2	4	1	—	19	15	25	—	—	3	15	14	109	207	—	—	—	—	207	46	52	3	1	—	2	—	—	—	—	Nob. Paul Révai et Theresia Ballo
54	Kutsma Praedium = Cuşma	Ortodocşi	139	—	—	1	36	38	—	1	—	—	—	15	15	28	—	—	2	26	8	103	198	—	—	—	—	198	40	55	3	—	—	1	—	—	—	—	L. B. Ioan Schaller de Löventhal
55	Lekentze = Lechinţa	Evanghelici	141	—	—	1	158	176	—	2	—	—	2	114	87	100	—	—	24	104	41	455	929	—	—	—	—	929	206	268	10	1	—	57	1	—	—	—	Libera Comunitas
56	Lesch = Leşu	Uniţi	142	—	—	1	10	9	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	5	1	10	22	1	1	2	4	26	3	9	1	—	—	1	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
57	Mogura = Măgura	Uniţi	148	—	—	1	12	12	1	—	—	—	—	—	—	8	—	—	4	7	2	13	34	1	1	4	6	40	8	13	—	—	—	2	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
58	Magjaros = Şieu-Magheruş	Evanghelici şi Uniţi	152	—	—	1	125	151	9	3	—	—	—	45	38	145	—	—	30	108	34	374	777	9	15	24	48	825	167	236	15	3	8	2	—	—	—	—	C. Iuliana Bethlen, Ioan et Ana Iabrotzki, etc.
59	Maccod = Mocod	Uniţi	155	—	—	1	7	6	1	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	2	2	13	22	1	3	2	6	28	5	4	—	—	—	1	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
60	Malomárka = Monariu	Evanghelici	156	—	—	1	48	56	—	1	—	—	1	35	35	25	—	—	8	20	11	128	264	—	—	—	—	264	56	80	2	—	—	13	—	—	—	—	Libera Comunitas
61	Manyik = Manic	Uniţi	158	—	—	1	58	65	—	2	—	—	—	36	30	50	—	—	5	56	20	162	361	—	—	—	—	361	78	121	2	—	—	2	—	—	—	—	L. B. Sim. Kemény, C. Car. Teleki, etc.
62	Marokháza = Marocaza	Uniţi	159	—	—	1	58	69	—	2	26	—	—	23	18	52	—	—	6	40	15	164	346	—	—	—	—	346	72	110	3	—	1	5	—	—	—	—	C. Carol Teleki, Samuel Biro, etc.
63	Máthé = Mateiu	Reformaţi şi Uniţi	168	—	—	1	68	78	—	2	—	—	—	41	34	49	—	—	10	45	23	191	395	—	—	—	—	395	76	128	6	—	2	4	—	—	—	—	C. Paulus Haller
64	Major = Maier	Uniţi	169	—	—	1	18	17	1	—	—	—	—	—	—	13	—	—	1	12	1	23	50	1	2	2	5	55	11	16	—	—	—	3	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
65	Meleg Földvár = Feldioara	Reformaţi şi Uniţi	172	—	—	1	98	113	—	2	14	—	—	42	36	79	—	—	27	66	37	268	571	—	—	—	—	571	108	195	5	1	6	3	—	—	—	—	Nobl. Ladis. Suki, Alex. Horvath, Barb. Köbles, etc.
66	Mikola = Micula	Uniţi	184	—	—	1	98	105	—	3	145	—	—	19	12	31	1	—	5	17	14	247	494	—	—	—	—	494	107	140	9	—	4	3	—	—	—	—	Fiscus Regius, etc.
67	Mititej = Mititei	Uniţi	185	—	—	1	3	3	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	7	—	71	21	—	—	—	—	21	3	7	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
68	Mohaj = Măhal	Uniţi	186	—	—	1	29	35	—	1	—	—	—	24	21	21	1	—	7	20	17	97	209	—	—	—	—	209	39	73	5	—	1	—	—	—	—	—	C. Sam. Vass, V. Cathar. Toldalagi, et B. Christ Bánffi
69	Moritz = Morutz	Evanghelici şi Uniţi	188	—	—	1	52	59	—	2	3	—	—	32	23	41	—	—	3	27	9	145	285	—	—	—	—	285	61	79	2	1	—	5	—	—	—	—	C. Paulus Haller et L. O. Simon Kemény
70	Nagj Demeter = Dumitrea mare	Evanghelici	191	—	—	1	210	239	—	2	—	—	3	173	142	84	1	—	26	109	54	570	1.164	—	—	—	—	1.164	233	361	16	1	1	25	—	—	—	—	Libera Comunitas
71	Nagj Devetser = Diviciorii mari	Reformaţi şi Ortodocşi	192	—	—	1	69	91	—	3	27	—	—	28	24	66	—	—	9	49	25	229	460	—	—	—	—	460	95	136	8	3	2	7	—	—	—	—	Poster. quandam L. B. Ignati Bornemisa, Lad. Tetei, etc.
72	Nagjfalu = Nuşfalău	Uniţi	193	—	—	1	11	9	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	5	—	15	22	—	—	—	—	22	2	5	—	—	—	2	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
73	Nagj Sajo = Şieul mare	Evangh., Ref. şi Ort.	198	—	—	1	195	220	1	5	3	—	1	116	99	130	—	—	40	146	45	585	1.170	1	1	3	5	1.175	226	359	18	1	3	14	—	—	—	—	Post. L. B. quondam Nicol. Gregor et Sigis. Kemény
74	Naszszod = Năsăud	Catolici şi Uniţi	200	—	—	1	38	36	4	—	—	—	3	—	—	25	—	—	4	11	8	52	103	3	7	9	19	122	22	29	1	—	—	3	4	2	1	—	2-dum Regimen. Vallachicum
75	Nepos = Nepos	Uniţi	202	—	—	1	12	12	1	—	—	—	—	—	—	11	—	—	1	6	2	16	36	—	1	1	2	38	8	12	1	—	—	1	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
76	Nétz = Neţ	Uniţi	203	—	—	1	40	48	—	1	—	—	—	26	18	34	—	—	4	25	11	121	240	—	—	—	—	240	52	67	2	1	—	4	—	—	—	—	Nob. Mich. Iabrotzki, Cath. Szeredai, etc.
77	Noszszolly = Năsal	Reformaţi şi Uniţi	204	—	—	1	99	130	—	3	4	—	—	35	31	124	—	—	25	107	30	358	717	—	—	—	—	717	148	211	2	—	—	5	—	—	—	—	C. Maria Conszpurg, Vid. B. Ant. Domokos, etc.
78	Oláh Budák = Budacul rom.	Uniţi	207	—	—	1	34	35	—	—	—	—	—	—	—	30	—	—	2	24	8	60	124	—	—	—	—	124	23	41	—	—	—	4	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
79	Oláh Vasarhelly = Oşorheiu	Uniţi	211	—	—	1	44	49	—	1	15	—	—	21	20	22	—	—	8	26	14	117	244	—	—	—	—	244	44	83	4	—	1	2	—	—	—	—	Nob. Theod. Tartza et Andr. Rapolti, etc.
80	Ombosz = Imbuz	Uniţi	212	—	—	1	59	69	—	2	—	—	—	35	30	51	—	—	11	60	21	180	390	—	—	—	—	390	78	132	6	—	1	4	—	—	—	—	L. B. Sim. Kemény et Cossa. Vid. Ther. Keményiana
81	Párva = Parva	Uniţi	221	—	—	1	4	4	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	3	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
82	Pintak = Pintic	Evanghelici	225	—	—	1	67	75	—	1	—	—	—	54	41	29	—	—	6	28	11	157	327	—	—	—	—	327	77	93	1	—	—	2	—	—	—	—	Libera Comunitas
83	Petres cum Ujfalu combinati = Petriş şi Noeni	Evanghelici	229	—	—	2	85	91	—	1	—	—	2	65	53	49	—	—	8	48	23	237	486	—	—	—	—	486	91	158	2	2	—	7	—	—	—	—	Libera Comunitates
							89	105	—	1	—	—	1	54	46	106	1	—	2	37	16	269	533	—	—	—	—	533	100	164	3	—	1	—	—	—	—	—	
84	Pojenj = Poieni	Uniţi	232	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	2	5	—	—	—	—	5	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
85	Pujon = Puini	Ref. şi Uniţi	235	—	—	1	58	64	—	2	13	—	—	27	28	37	—	—	9	35	15	156	322	—	—	—	—	322	55	111	5	1	1	6	—	—	—	—	C. Samuel et Dan. Vass, N. Sim. Csuták, etc.
86	Radna cum Uj Radna et Kosna = Rodna veche şi nouă, Coşna	Uniţi	236	—	—	2	66	83	—	1	—	6	—	—	—	99	—	—	4	58	14	161	343	—	—	—	—	343	73	109	2	2	—	7	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
							4	5	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	5	—	9	18	—	—	—	—	18	4	5	—	—	—	—	—	—	—	—	
							6	6	—	—	—	—	—	4	3	3	—	—	1	9	1	13	34	—	—	—	—	34	7	14	—	—	—	—	—	—	—	—	
87	Rágla = Ragla	Uniţi	238	—	—	1	34	38	—	—	—	—	—	—	—	23	—	—	2	20	11	60	116	—	—	—	—	116	19	37	3	—	—	6	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
88	Rebra = Rebra	Uniţi	239	—	—	1	7	7	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	1	4	—	7	17	—	—	—	—	17	2	8	—	—	—	1	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
89	Rebrisore = Rebrişoara	Uniţi	240	—	—	1	30	27	3	—	—	—	—	—	—	15	—	—	2	10	3	39	69	3	2	8	13	82	14	16	—	—	—	1	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
90	Romuli = Romuli	Uniţi	241	—	—	1	5	5	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	1	3	—	3	10	—	—	—	—	10	3	4	—	—	—	—	1	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
91	Runk = Runc	Uniţi	243	—	—	1	6	6	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	3	—	14	25	—	—	—	—	25	5	6	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
92	Rusz = Ruş	Ortodocşi	244	—	—	1	20	21	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	1	14	1	43	73	—	—	—	—	73	14	16	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
93	Sárvár = Şarioara	Ref. şi Uniţi	248	—	—	1	63	69	2	2	18	—	—	31	25	56	—	—	6	37	11	202	388	2	7	6	15	403	80	106	1	—	1	9	—	—	—	—	Nobl. Georg Lészai, Post Casp. Lészai, etc.
94	Sajo-Keresztur = Şieu-Cristur	Uniţi	249	—	—	1	85	94	3	1	7	—	—	32	27	87	—	—	14	64	36	263	531	3	6	8	17	548	104	164	8	—	4	8	—	—	—	—	C. Cathar. Csáki, Nob. Paulus Magos, etc.
95	Sellyk = Jeica	Evanghelici	250	—	—	1	88	102	—	1	—	—	—	80	64	39	—	—	5	27	17	238	471	—	—	—	—	471	111	122	6	1	1	6	—	—	—	—	Libera Comunitas
96	Serling = Şirling	Uniţi	252	—	—	1	36	41	—	1	—	—	—	30	21	10	—	—	6	31	3	101	203	—	—	—	—	203	36	66	3	—	—	—	—	—	—	—	C. Iosephus Lázár
97	Simontelke = Şimotelnic	Ortodocşi	253	—	—	1	47	50	—	1	—	—	—	22	18	36	—	—	3	26	7	114	227	—	—	—	—	227	49	64	3	—	—	1	—	—	—	—	Nobl. Petrus Iánosi, Franc. Murányi, etc.
98	Sofalva = Şomfalău	Uniţi şi Reformaţi	255	—	—	1	90	117	3	2	6	—	—	32	27	102	—	—	17	86	30	288	590	4	4	7	15	605	115	187	17	—	1	3	—	—	—	—	Nob. Lud. Sombon, Franc. Murány, Ladisl. Vér, etc.
99	Sollna = Jelna	Evanghelici	256	—	—	1	72	88	—	1	—	—	1	54	50	44	1	—	14	38	10	249	462	—	—	—	—	462	86	127	4	—	—	5	—	—	—	—	Libera Comunitas
100	Solymos = Şoimuş	Uniţi	258	—	—	1	50	46	—	1	—	—	—	36	32	13	—	—	16	26	15	118	257	—	—	—	—	257	47	92	—	—	3	—	—	—	—	—	L. B. Wolffg. Kemény
101	Szálvá = Salva	Uniţi	261	—	—	1	6	6	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	1	—	16	24	—	—	—	—	24	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
102	Szász-Budak = Budacul săsesc	Evanghelici	265	—	—	1	70	77	—	1	1	—	1	57	47	19	—	—	7	29	13	169	344	—	—	—	—	344	71	104	1	—	—	2	—	—	—	—	Libera Comunitas
103	Szász-Czegö = Ţigău	Reformaţi şi Uniţi	266	—	—	1	79	101	—	2	18	—	—	28	26	75	—	—	18	67	27	235	496	—	—	—	—	496	92	169	10	2	4	2	—	—	—	—	Nob. Franc. Balog, Steph. Budai, etc.
104	Szász Sombor = Jimborul săsesc	Reformaţi şi Uniţi	269	—	—	1	87	100	—	2	13	—	—	23	16	91	—	—	18	57	26	266	512	—	—	—	—	512	101	145	6	1	1	—	—	—	—	—	C. Maria Bánffi, N. Alexd. Veres, etc.
105	Szász Ujfalu = Uifalăul săsesc	Uniţi şi Evanghelici	270	—	—	1	114	142	—	2	7	—	—	70	55	99	—	—	26	70	32	333	694	—	—	—	—	694	158	203	16	—	1	1	—	—	—	—	L. B. Franc. et Christina Bánffi
106	Szász-Uj = Iuş	Uniţi şi Reformaţi	271	—	—	1	126	143	—	2	18	—	—	60	47	110	—	—	20	103	37	382	779	—	—	—	—	779	166	231	17	—	3	8	—	—	—	—	Post. Ladisl. Maris Sigis. Fogarassi, etc.
107	Száva = Saua	Reformaţi şi Uniţi	272	—	—	1	62	86	—	2	9	—	—	34	26	58	—	—	11	53	31	206	430	—	—	—	—	430	87	137	18	—	2	3	—	—	—	—	N. Steph. Ianosi, Post. Christ. Almadi, etc.
108	Szék = Sic	Cat., Ref., Uniţi şi Ort.	273	—	1	—	510	550	—	11	16	1	303	—	268	296	—	—	86	284	169	1.295	2.739	—	—	—	—	2.729	523	911	28	3	13	17	1	—	—	—	Fiscus Regius et Privilegiatum Oppidum
109	Székalya = Săcălaia	Uniţi	274	—	—	1	53	55	—	1	1	—	—	33	28	31	2	—	6	45	12	156	315	—	—	—	—	315	65	94	2	—	—	4	—	—	—	—	L. B. Iosephus Bánffi
110	Szent András = Sântul	Reformaţi şi Ortodocşi	276	—	—	1	67	83	3	3	24	—	—	24	19	56	1	—	7	48	19	194	395	3	4	6	13	408	81	120	8	—	1	8	—	—	—	—	N. Mart. Somlyai Sigis. Fejervari, etc.
111	Szt. Egyed = Sântejude	Uniţi şi Reformaţi	277	—	—	1	124	755	—	2	9	—	—	67	58	100	—	—	17	123	48	382	806	—	—	—	—	806	160	264	9	—	1	2	—	—	—	—	C. Ioan Eszterházi, Sam. Vass, etc.
112	Szt. Gotthard = Sucutard	Uniţi	278	—	—	1	76	89	—	2	1	—	—	34	33	77	1	—	8	77	31	242	506	—	—	—	—	506	96	168	7	—	1	—	—	—	—	—	C. Sam. Vass, B. Christina Bánffi, et C. Dan. Vass
113	Szent-Gjörgj = Sângeorgiu (săsesc)	Evanghelici	279	—	—	1	131	148	—	2	—	—	1	92	78	77	1	—	19	63	32	371	736	—	—	—	—	736	150	215	5	—	1	24	—	—	—	—	Libera Comunitas
114	Szt. Gjörgj = Sângeorgiu	Uniţi	280	—	—	1	8	7	1	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	2	1	10	22	1	1	4	6	28	5	7	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
115	Szt. Ivány = Sântioana	Uniţi	281	—	—	1	8	8	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	2	2	—	8	19	—	—	—	—	19	4	7	—	—	1	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
116	Szt. Márton = Sânmartin	Reformaţi şi Uniţi	283	—	—	1	101	111	—	2	2	—	—	50	46	79	—	—	24	49	41	308	601	—	—	—	—	601	113	180	7	1	3	7	—	—	—	—	C. Wolffg. Kemény, Ant. Kornis, et Cossa Barb Eszterházi, etc.
117	Szent Miklos = Sânnicoară	Uniţi	286	—	—	1	39	44	—	2	1	—	—	23	20	28	—	—	10	16	9	107	216	—	—	—	—	216	44	65	6	—	—	5	—	—	—	—	Nob. Franciscus Szabo, Ioan Iabrotzki
118	Szt. Iakab = Sâniacob	Evanghelici şi Ortodocşi	288	—	—	1	80	94	—	1	—	—	—	36	28	73	—	—	11	63	27	238	477	—	—	—	—	477	103	136	1	1	1	10	—	—	—	—	C. Franc. Földvári, Ios. Kendeffi, etc.
119	Szt. Ioseph = Poiana	Uniţi	289	—	—	1	8	8	1	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	7	2	17	34	2	2	4	8	42	8	9	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
120	Szépnyér = Sigmir	Evanghelici	291	—	—	1	60	66	—	1	1	—	—	48	42	28	—	—	16	35	18	180	369	—	—	—	—	369	65	124	5	—	—	1	—	—	—	—	Libera Comunitas
121	Szeretfalva = Sărăţel	Uniţi	292	—	—	1	45	50	1	1	—	1	—	20	14	39	—	—	2	30	12	115	234	1	1	2	4	238	50	69	1	1	1	2	—	—	—	—	Nob. Lud. Sombori et Ladis. Vér, etc.
122	Szombathtelke = Sămbou	Uniţi	296	—	—	1	40	48	—	1	—	—	—	29	25	42	—	—	8	25	18	136	284	—	—	—	—	284	57	91	5	—	2	2	—	—	—	—	C. Sam. Bethlen, C. Maria Conszpurg, etc.
123	Szuplaj = Plaiu	Uniţi	298	—	—	1	In hoc pago nulli reperti sunt Provincialistae																																2-dum Regimen. Vallachicum
124	Tats = Tonciu	Evanghelici şi Reform.	300	—	—	1	90	112	—	2	—	—	—	73	59	38	—	—	22	56	30	269	549	—	—	—	—	549	104	176	9	—	2	1	—	—	—	—	Liber Comunitas
125	Telts = Telciu	Uniţi	303	—	—	1	38	38	—	—	—	—	—	—	—	19	—	—	6	7	6	18	56	—	—	—	—	56	11	27	—	—	—	10	1	1	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
126	Törpeny = Terpiiu	Evanghelici	307	—	—	1	144	166	—	2	—	—	1	116	103	72	—	—	21	73	30	410	828	—	—	—	—	828	169	249	13	—	—	25	—	—	—	—	Libera Comunitas
127	Zagra = Zagra	Uniţi	313	—	—	1	16	15	2	—	—	—	—	—	—	10	—	—	3	6	7	20	46	2	5	4	11	57	8	18	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen Vallachicum
128	Iaad = Iad	Evanghelici	315	—	—	1	196	254	—	2	2	—	3	141	120	137	—	—	10	104	35	592	1.146	—	—	—	—	1.146	263	291	4	—	—	5	—	—	—	—	Libera Comunitas
129	Várhelly = Orheiu	Evanghelici	317	—	—	1	91	106	—	1	—	—	—	47	41	88	—	—	18	68	35	274	572	—	—	—	—	572	111	187	8	—	1	5	—	—	—	—	C. Iuliana Teleki, B. Nicol. et Greg. Kemény, etc.
130	V. Szt.-Ivány = Sântioana	Uniţi	318	—	—	1	97	106	—	4	52	1	—	38	30	61	—	—	9	38	28	272	533	—	—	—	—	533	113	148	2	1	1	1	—	—	—	—	L. B. Adam Vaj, Ioan Fogorasi, etc.
131	Veresegjháza = Vereşhaza	Reformaţi şi Uniţi	323	—	—	1	68	76	—	2	1	—	—	36	32	48	—	—	17	54	22	185	397	—	—	—	—	397	77	135	4	—	2	3	1	—	—	—	C. Mich. Rhedei et Adam Teleki, etc.
132	Vermes = Vermiş	Evanghelici	324	—	—	1	100	112	—	1	—	—	1	66	55	51	1	—	16	65	28	297	587	—	—	—	—	581	116	168	2	—	1	15	1	—	—	—	Libera Comunitas
133	Vinda = Vinda	Evanghelici	326	—	—	1	78	83	—	1	2	—	—	51	46	57	—	—	12	47	17	194	427	—	—	—	—	427	79	154	3	1	1	3	—	—	—	—	Libera Comunitas
134	Vitze = Viţa	Reformaţi şi Uniţi	329	—	—	1	84	95	—	2	—	—	—	26	26	88	—	—	21	77	28	282	552	—	—	—	—	552	101	169	4	—	4	13	—	—	—	—	L. B. Ignatius Rodnantzki, et Ioseph Petki
135	Viz Szilvás = Silivaş	Reformaţi şi Uniţi	330	—	—	1	78	95	—	2	14	—	—	38	30	64	1	—	15	57	24	242	485	—	—	—	—	485	99	144	7	—	2	13	—	—	—	—	C. Steph. Mikes, C. Cathar. Toldalagi, etc.
136	Varajra = Văraia	Uniţi	331	—	—	1	4	6	—	—	—	—	—	—	—	5	1	—	—	6	—	9	21	—	—	—	—	21	6	6	—	—	—	—	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum

Tab. V (sfârșit)

Nr. curent	NUMELE SATELOR	Confesiunea	Nr. localităților din manuscris	Subîmpărțire în: Municipiu	Oraș	Sat	Acestea conțin: Case	Familii: Creștini	Jidani	CREȘTINI — Sexul masculin: Preoți	Nobili	Funcționari și persoane cu o situație mai deosebită	Cetățeni în orașe și comitate și meseriași în sate	Țărani	Câți dintre cetățenii și țăranii amintiți, practică meseria	Grădinari, zilieri și de cei cari își câștigă traiul cu lucrul mânii	La timpul fixat s'a eliberat: Dela regiment	Dela casele cu proviant	Câți pot fi aplicați la alt serviciu zilnic al patriei	Lucrescența: Dela 1—12 ani	Dela 12—17 ani	Sexul feminin	Numărul creștinilor	Jidani — Sexul masculin: Căsătoriți	Celibi și văduvi	Sexul feminin	Nr. jidanilor	Nr. total al populațiunii	Intre creștinii specificați sunt: Căsătoriți	Celibatari și văduvi	Absenți: In principat	Inafară de principat	Nu se știe unde	Fii conscriși ai patriei	Inafară de cei scriși în rubricele specificate există — Străini în acest loc — Din alte State ale Austriei: Bărbați	Femei	Străini adevărați din alte State: Bărbați	Femei	NUMELE PROPRIETARILOR PRINCIPALI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
	3. TURDA																																						
1	Abafája — Abafaia	Amestecați	1	—	—	1	110	143	1	3	5	1	—	18	12	154	2	—	44	107	33	371	750	2	1	3	6	756	154	225	6	1	—	37	2	1	—	—	Alexander L. B. Huszár et B. Iosephus Bornemisza
2	Adorjan Adrian	Uniți	2	—	—	1	39	50	—	1	17	—	—	24	21	24	—	—	4	24	3	121	239	—	—	—	—	239	49	69	2	5	—	2	—	—	—	—	L. B. Ioanes Bornemisza, etc.
3	Almás Almașul deșert	Amestecați	3	—	—	1	29	29	—	1	3	—	—	17	13	15	1	—	6	12	7	81	156	—	—	—	—	156	34	41	4	—	1	2	—	—	—	—	C. Dominicus et Ladislaus de Bethlen, etc.
4	Also Idets Ideciul de jos	Evanghelici	6	—	—	1	110	130	1	1	—	—	—	77	75	66	—	—	27	90	25	350	711	1	1	2	4	715	145	216	7	1	—	2	—	—	—	—	O. Paulus Haller, C. Georg Korda, B. Therezia Révai, etc.
5	Also Köhér Chiherul de jos	Uniți	7	—	—	1	51	60	—	3	—	—	—	38	38	30	—	—	12	46	14	177	358	—	—	—	—	358	64	117	6	1	—	2	—	—	—	—	L. B. Ioan et Iosephus Bornemisza
6	Also Oroszi Urișul de jos	Uniți	8	—	—	1	52	60	—	1	—	—	—	39	41	24	—	—	11	48	19	169	352	—	—	—	—	352	67	116	2	1	—	3	—	—	—	—	C. Georgius Korda
7	Also Répa Râpa de jos	Ortodocși	9	—	—	1	92	93	—	2	—	—	—	78	73	23	—	—	20	90	15	273	574	—	—	—	—	574	101	200	—	5	—	—	—	—	—	—	C. Mich. Teleki sen. et jun., B. Drusiana Kemeny et Nicol. Horvath, etc.
8	Bala Băla	Amestecați	21	—	—	1	111	126	—	5	24	—	—	71	60	76	—	—	35	87	40	360	758	—	—	—	—	758	135	263	9	2	4	3	—	—	—	—	C. Franciscus Toldalagi, etc.
9	Beretztelke Brețcu	Amestecați	27	—	—	1	93	106	—	4	7	—	—	40	37	83	—	—	34	42	23	268	538	—	—	—	—	538	106	164	8	—	1	4	1	1	—	—	L. B. Sigism. et Ioseph Bánffi et B. Ioseph Bornemisza, etc.
10	Csapo Szt. Gjörgj (Pusta azi).	Amestecați	44	Praedium per errorem est numerizatum, est cum pago Maros Lekentze sub No. 163 conjunctum (vezi No. 52)																																			C. Ioseph Bethlen
11	Dátos Dateș	Amestecați	49	—	—	1	64	69	—	2	5	—	—	27	23	62	—	—	21	63	15	207	425	—	—	—	—	425	84	134	4	—	2	15	—	—	—	—	L. B. Daniel Stephan, etc.
12	Déda Deda	Ortodocși	50	—	—	1	113	121	—	4	—	—	—	77	71	62	—	—	29	92	21	366	722	—	—	—	—	722	123	233	1	11	1	2	—	—	—	—	C. Georg Korda, Wolffg. Bethlen, B. Ioseph Balintit, etc.
13	Disznajo Disnăieu	Amestecați	54	—	—	1	85	109	—	1	5	—	—	50	45	60	—	—	31	77	23	245	537	—	—	—	—	537	111	181	13	1	—	1	—	—	—	—	C. Michael Rhedai, Carolus Abel, etc.
14	Erdö-Csinád Cinade	Reformați	57	—	—	1	95	101	—	1	39	—	—	51	42	45	1	—	21	67	11	250	528	—	—	—	—	528	95	183	14	—	1	10	—	—	—	—	C. Samuel et Iosephus Teleki, etc.
15	Erdö-Szakáll Săcalul de munte	Amestecați	58	—	—	1	113	125	—	3	2	—	—	100	96	25	—	—	15	92	26	317	676	—	—	—	—	676	132	227	15	4	4	4	—	—	—	—	C. Mich. Rhedei, B. Simon Wolffg. Kemény, etc.
16	Erdo-Szengjelt Sânger	Ortodocși	59	—	—	1	54	69	—	2	10	—	—	30	22	46	—	—	8	55	19	180	372	—	—	—	—	372	76	116	10	3	1	4	—	—	—	—	C. Franciscus Toldalagi, Steph. et Ioseph Fülep, etc.
17	Felfalu Fafalău	Amestecați	65	—	—	1	86	92	—	1	22	—	—	44	36	63	—	—	14	53	14	258	505	—	—	—	—	505	107	140	15	—	—	12	—	—	—	—	L. B. Simon et Wolffg. Kemény, Thomas Botskor, etc.
18	Felsö-Idets Ideciul de sus	Evanghelici	69	—	—	1	83	98	—	1	—	—	—	64	58	44	—	—	13	62	24	273	539	—	—	—	—	539	117	149	8	—	1	9	—	—	—	—	L. B. Simon, Wollfg. et Christina Kemény
19	Felsö Koher Chiheul de sus	Uniți	70	—	—	1	61	76	—	1	—	—	—	56	50	28	—	—	14	53	17	236	455	—	—	—	—	455	84	135	—	—	—	6	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
20	Felsö Oroszi Urișul de sus	Uniți și Ortodocși	71	—	—	1	38	49	—	1	—	—	—	30	27	30	—	—	13	32	8	143	284	—	—	—	—	284	50	91	4	1	1	4	—	—	—	—	C. Carolus Teleki
21	Felsö Repa Râpa de sus	Ortodocși	72	—	—	1	132	134	—	2	—	—	—	107	93	43	—	—	11	90	24	365	735	—	—	—	—	735	143	227	4	6	—	2	—	—	—	—	L. B. Wolffgangus Kemény et Christina Kemény
22	Füleháza — Filea	Ortodocși	79	—	—	1	49	46	—	—	—	—	—	29	26	23	—	—	11	39	7	131	266	—	—	—	—	266	49	86	1	6	—	—	—	—	—	—	C. Ant. Kornis, Sam. Gjulaj, Georg Korda, L. B. Sim. Kemény jun. etc.
23	Gerebenes, cum Praedio Lörintzi = Grebenișul de câmpie	Uniți	83	—	—	1	107	125	—	2	4	—	—	51	46	89	—	—	36	89	35	287	630	—	—	—	—	639	130	222	12	—	1	9	—	—	—	—	C. Samuel Teleki, L. B. Simon Kemény, etc.
24	Gernyeszeg Ghernesig	Reformați	84	—	—	1	82	108	—	1	1	—	2	55	48	64	—	—	30	95	15	283	594	—	—	—	—	594	112	199	11	3	2	8	—	—	—	—	C. Iosephus Teleki
25	Görgény-Oroszfalu Solovăstru	Amestecați	86	—	—	1	84	97	—	2	—	—	—	49	50	55	—	—	36	74	23	280	569	—	—	—	—	569	96	193	23	3	1	1	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
26	Görgény.-Szt. Imreh Gurghiu	Amestecați	87	—	—	1	157	196	3	2	25	2	1	78	60	125	2	—	28	105	32	452	912	2	4	4	10	922	200	260	28	2	1	20	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza et C. Carolus Teleki, etc.
27	Hétbük Habic	Uniți	95	—	—	1	82	97	—	1	52	—	—	49	43	35	—	—	15	71	12	267	545	—	—	—	—	545	98	180	4	4	—	1	—	—	—	—	C. Ludov. Kálnoki, B. Ios. Bornemisza, Bárb Horvath, etc.
28	Hodák Hodac	Amestecați	96	—	—	1	106	120	—	6	6	—	—	57	52	65	1	—	24	86	28	306	631	—	—	—	—	631	114	211	2	1	1	11	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
29	Holtmaros Murășmort	Amestecați	97	—	—	1	36	43	—	—	—	—	—	29	24	20	—	—	11	29	8	138	259	—	—	—	—	259	48	73	2	2	2	4	—	—	—	—	L. B. Ioseph. Bornemisza B. Steph. et Sigis. Bánffi, etc.
30	Idetspataka Idicel	Ortodocși	100	—	—	1	80	98	—	1	—	—	—	59	56	26	—	—	23	77	22	252	516	—	—	—	—	516	87	177	4	5	1	3	—	—	—	—	L. B. Sim. Kemény, Ioseph. Bornemisza, etc.
31	Kakuts Căcuci	Uniți	103	—	—	1	38	45	—	1	—	—	—	33	28	17	—	—	4	19	8	134	244	—	—	—	—	244	53	57	3	—	—	2	—	—	—	—	L. B. Ioseph Bornemisza
32	Kásva Cașva	Uniți	107	—	—	1	77	98	—	2	1	—	—	38	36	72	—	—	12	81	16	248	506	—	—	—	—	506	99	159	6	3	—	2	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
33	Keménytelke — Chimitelnicul de câmpie	Ortodocși	111	—	—	1	108	122	—	1	—	—	—	65	61	67	—	—	26	95	29	318	662	—	—	—	—	662	134	210	3	1	—	2	—	—	—	—	C. Sam. Bethlen, C. Mich. et Cath. Rhedei, etc.
34	Kint es — Chinciș	Uniți	117	—	—	1	47	52	—	—	—	—	—	37	36	19	1	—	9	37	10	158	307	—	—	—	—	307	59	90	4	2	1	2	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
35	Kis Ikland Iclăuzel	Amestecați	124	—	—	1	64	74	—	2	—	—	—	41	35	50	—	—	17	71	17	204	437	—	—	—	—	437	82	151	5	1	—	5	—	—	—	—	C. Ioseph Bethlen
36	Kis Illye Ilia	Amestecați	125	—	—	1	42	44	—	—	24	—	—	24	17	19	—	—	8	19	4	126	241	—	—	—	—	241	49	66	7	—	—	6	—	—	—	—	Nobl. Ioan Rosnyai et Mogszes (?) Hajdu, etc.
37	Kis Szederjes = Sidrieușul mic	Ortodocși	129	—	—	1	25	30	—	2	2	—	—	18	13	15	—	—	8	21	1	86	166	—	—	—	—	166	26	54	1	3	1	2	—	—	—	—	C. Franc. Toldalagi cum aliis Composs.
38	Körtefája — Curtifaia	Reformați	135	—	—	1	92	108	—	1	1	—	—	43	30	66	—	—	18	98	20	260	537	—	—	—	—	537	103	174	13	—	—	6	—	—	—	—	B. Clara Balintit, B. Clara Prinyi, et Steph. Apor.
39	Körtvelly Kapu Curticap	Amestecați	136	—	—	1	62	70	—	2	—	—	—	41	34	40	—	—	20	68	16	188	409	—	—	—	—	409	77	144	12	—	—	1	—	—	—	—	C. Ioan Lázár et Stephanus Gall
40	Libánfalva — Ibanești	Ortodocși	143	—	—	1	141	157	—	3	—	—	—	108	105	51	1	—	15	123	36	402	844	—	—	—	—	844	164	278	9	1	1	1	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
41	Liget Lighet	Ortodocși	144	—	—	1	87	93	—	4	—	—	—	73	62	36	—	—	10	71	14	254	524	—	—	—	—	524	103	167	—	3	—	—	—	—	—	—	C. Mich. Rhedei, C. Georg Korda, B. Dru. Kemény, etc.
42	Léver Lueriu	Amestecați	146	—	—	1	64	70	—	3	—	—	—	51	48	35	—	—	13	54	17	247	468	—	—	—	—	468	84	137	4	2	—	—	—	—	—	—	Posteritates L. B. quondam Nicolae et Gregorii Kemény
43	Magjar-Bölkeny = Beica ungurească	Amestecați	149	—	—	1	83	88	1	1	14	—	—	45	41	48	—	—	26	48	15	216	454	1	2	1	4	458	88	150	19	—	1	7	1	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza, Nobl. Georg Iosa, etc.
44	Magjar-Fülpös — Filpișul mare	Amestecați	150	—	—	1	87	96	—	4	4	—	—	48	33	50	1	—	19	49	17	262	487	—	—	—	—	487	92	133	7	—	—	18	—	—	—	—	C. Lad. Bethlen, B. Ioseph Bornemisza, etc.
45	Magjaro — Măieran	Amestecați	151	—	—	1	119	146	—	3	4	—	—	69	65	86	1	—	34	153	29	420	864	—	—	—	—	864	156	288	11	5	2	1	—	—	—	—	L. B. Sigis. Bánffi, Barb. Toldalagi, Lázár Apor, etc.
46	Magjar Péterlaka Petrilaca ungurească	Amestecați	153	—	—	1	107	119	—	2	13	—	—	73	54	63	—	—	27	85	31	305	653	—	—	—	—	653	124	224	18	—	1	7	—	—	—	—	L. B. Carolus Nalatzi, Eszter Palatkai, etc.
47	Magjar Regen Reghinul unguresc	Reformați și Uniți	154	—	—	1	110	138	—	2	24	—	—	26	24	96	—	—	27	89	25	294	607	—	—	—	—	607	124	189	13	—	2	12	—	—	—	—	B. Sim. Kemény, Ios. et Lad. Hegjesi, etc.
48	Monosfalu Morăreni	Uniți	157	—	—	1	9	14	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	2	8	3	22	43	—	—	—	—	43	8	13	—	—	—	4	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
49	Magjar Déllö Dileul unguresc	Reformați	160	—	—	1	25	27	—	1	8	—	—	14	11	23	—	—	7	23	2	72	161	—	—	—	—	161	33	56	3	—	—	5	—	—	—	—	Nobl. Alexánd. Szánto, Franc. Pataki, etc.
50	Maros Hodák — Huduc	Ortodocși	161	—	—	1	29	30	—	—	—	—	—	22	20	19	—	—	8	30	1	99	199	—	—	—	—	199	41	59	2	—	—	—	—	—	—	—	C. Georg Korda, B. Adam Radak, etc.
51	Maros Kövesd — Mureș Cueșd	Ortodocși	162	—	—	1	46	48	—	1	—	—	—	39	38	16	—	—	12	30	14	156	306	—	—	—	—	306	55	95	1	3	1	1	—	—	—	—	L. B. Simon Kemény, etc.
52	Maros Lekentze — Lechința de Mureș	Amestecați	163	—	—	1	104	143	—	5	—	—	—	75	59	108	—	—	20	92	44	366	769	—	—	—	—	769	166	237	9	1	1	12	—	—	—	—	C. Iosephus Bethlen, etc.
53	Maros Ludas Murăș-Luduș	Amestecați	164	—	—	1	154	185	—	2	—	—	—	71	59	141	—	—	36	121	42	448	920	—	—	—	—	920	199	273	7	—	3	35	—	—	—	—	C. Paul Bethlen, B. Adam Radak, C. Adam Teleki, etc.
54	Maros Oroszfalu = Rușii Munți	Uniți	165	—	—	1	29	29	1	1	—	—	—	—	—	18	—	—	4	14	6	48	91	1	3	2	6	97	16	27	2	1	—	2	—	—	—	—	2-dum Regimen. Vallachicum
55	Maros Iára Iara de Murăș	Amestecați	166	—	—	1	125	130	—	1	55	—	—	68	50	36	1	—	26	81	17	313	648	—	—	—	—	648	116	219	27	—	—	15	—	—	—	—	Nobl. Ioseph Irsai, Georg Szabo, etc.
56	Maroslaka Huduc	Ortodocși	167	—	—	1	44	41	—	—	—	—	—	35	30	5	—	—	4	33	7	123	237	—	—	—	—	237	40	74	1	1	—	3	—	—	—	—	L. B. Simon Kemény, C. Michael Rhedei, etc.
57	Majos Moișa	Uniți	170	—	—	1	28	44	—	2	—	—	—	19	20	19	—	—	9	30	16	114	229	—	—	—	—	229	39	76	3	—	1	4	—	—	—	—	C. Paulus Ladislaus et Stephanus Toldalagi
58	Mesterháza — Meșterhaza	Ortodocși	173	—	—	1	46	43	—	1	—	—	—	24	23	21	—	—	7	37	6	141	260	—	—	—	—	260	45	74	—	1	—	—	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza, Simon Kemény, etc.
59	Mezö Bodon Budiul de câmpie	Amestecați	174	—	—	1	123	161	—	5	2	—	—	75	66	101	—	—	50	109	31	389	828	—	—	—	—	828	159	280	1	—	—	15	—	—	—	—	C. Georg Korda et Iosefus Gjulai
60	Maros Bogát = Bogata de Mureș	Amestecați	175	—	—	1	180	211	—	4	15	—	—	98	87	150	2	—	55	170	51	602	1.234	—	—	—	—	1.234	243	389	15	3	4	11	—	—	—	—	L. B. Gabr. Alvintzi, C. Paul Bethlen, etc.
61	Mezö Kapus Căpușul de câmpie	Amestecați	176	—	—	1	115	145	—	5	4	—	—	61	48	106	—	—	28	118	35	353	758	—	—	—	—	758	144	261	11	1	2	7	—	—	—	—	Nob. And. Szekelly, Mich. Torma, Ios. Baronyai, etc.
62	Mezö Ruts = Răciu	Uniți	178	—	—	1	114	149	—	4	6	—	—	60	52	101	—	—	21	99	37	346	726	—	—	—	—	726	157	223	10	—	—	8	—	—	—	—	L. B. Ios. Bornemisza, C. Mich. Rhedei, etc.
63	Mezö Salyi Șeulia	Uniți	179	—	—	1	141	176	—	2	1	—	—	81	68	112	—	—	39	139	36	452	930	—	—	—	—	930	175	303	14	1	1	4	—	—	—	—	C. Alex. Bethlen, Lad. Bethlen, B. Sim. Kemeny, etc.
64	Mezö Szakál — Săcal	Uniți	180	—	—	1	96	114	—	1	1	—	—	57	56	85	—	—	32	105	43	308	688	—	—	—	—	688	135	245	4	—	—	7	—	—	—	—	B. Christ. Kemény, C. Cathar Rhedei, etc.
65	Mezö Szengyel Sânger	Amestecați	181	—	—	1	152	183	—	1	11	—	—	39	31	185	—	—	37	163	63	465	995	—	—	—	—	995	206	324	20	1	7	9	—	—	—	—	C. Dominic. Bethlen, Alexius Szeredai, etc.
66	Nagy Ikland cum Praedio = Iclandul mare	Amestecați	195	—	—	1	94	121	—	3	1	—	—	53	44	93	—	—	33	104	39	294	664	—	—	—	—	669	124	246	6	—	1	4	—	—	—	—	C. Ios. Bethlen, Ant. Boer. Gabr. Körmendi, etc.
67	Nagj Szederjés — Sidriașul mare	Ortodocși	199	—	—	1	28	27	—	2	—	—	—	19	14	12	—	—	5	25	5	80	162	—	—	—	—	162	25	57	1	—	1	3	—	—	—	—	Nob. Sam. Iszlai, Clara Szutsáki, etc.
68	Oláh Bölkény = Beica română	Amestecați	206	—	—	1	59	65	—	2	69	—	—	24	19	23	—	—	14	30	7	162	350	—	—	—	—	350	57	131	13	—	—	1	—	—	—	—	L. D. Ioan Bornemisza, etc.
69	Oláh Déllö — Dileul român	Amestecați	208	—	—	1	74	83	—	2	1	—	—	42	37	53	—	—	17	57	20	224	453	—	—	—	—	453	92	137	5	—	1	4	—	—	—	—	L. B. Ios. Balintit, Alexander Szanto, etc.
70	Oláh Nádos Nadășa	Ortodocși	210	—	—	1	51	58	—	2	—	—	—	35	35	27	—	—	15	55	15	111	345	—	—	—	—	345	56	128	7	—	—	3	—	—	—	—	B. Theresia Rhevai, B. Clara Perenyi, etc.
71	Orbo Oarba	Ortodocși	213	—	—	1	58	63	—	3	—	—	—	38	34	33	—	—	17	59	14	180	378	—	—	—	—	378	73	125	3	1	—	2	—	—	—	—	C. Ioseph Bethlen
72	Orosz Idets — Potoc	Ortodocși	215	—	—	1	74	88	—	1	—	—	—	58	46	41	—	—	19	64	15	226	470	—	—	—	—	470	94	150	1	7	1	4	—	—	—	—	L. B. Simon Kemény
73	Orsova Orșova	Uniți	216	—	—	1	65	74	—	2	32	—	—	40	35	32	—	—	8	54	10	194	407	—	—	—	—	407	77	136	9	—	2	1	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
74	Pagotsa — Pogăceaua	Amestecați	219	—	—	1	139	180	—	2	51	—	—	62	50	120	—	—	37	98	44	428	892	—	—	—	—	892	183	281	15	—	3	13	—	—	—	—	C. Carol et Emer. Teleki, C. Iulia Bethlen, Nob. Georg Gamán, etc.
75	Pete — Petea	Amestecați	227	—	—	1	49	56	—	2	5	—	—	27	21	45	—	—	19	46	20	165	350	—	—	—	—	350	63	122	7	1	1	4	—	—	—	—	Cossa Iuliana Bethlen et vid. Ant. Domokos, etc.
76	Petele Petelea	Amestecați	228	—	—	1	158	183	—	3	1	—	—	74	73	163	—	—	47	135	40	504	1.040	—	—	—	—	1.040	216	320	6	1	1	33	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
77	Poka Poca	Amestecați	230	—	—	1	119	133	—	3	43	—	—	42	35	73	—	—	25	75	26	330	652	—	—	—	—	652	112	210	12	1	1	14	—	—	—	—	Nobl. Mich. Budai et Lad. Felsegi, etc.
78	Poka-Keresztur = Poca-Cristur	Amestecați	231	—	—	1	49	62	—	1	3	—	—	18	13	40	—	—	22	55	9	150	311	—	—	—	—	311	63	98	6	1	3	3	—	—	—	—	Nob. Andr. Szekelly et Christina Balog, etc.
79	Radnotfája Iernutfaia	Amestecați	237	—	—	1	77	93	—	2	43	—	—	28	23	41	1	—	13	39	7	192	389	—	—	—	—	389	88	109	23	—	—	4	—	—	—	—	C. Carol Teleki, B. Ioan Bornemisza, etc.
80	Sarapháza Șerbeni	Uniți	245	—	—	1	36	44	—	1	—	—	—	30	26	15	—	—	3	34	6	108	223	—	—	—	—	223	39	76	5	—	—	—	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza, C. Ladislau Bethlen, etc.
81	Sáromberke — Șarombărc	Amestecați	246	—	—	1	59	73	—	1	2	—	—	31	27	54	—	—	19	87	18	196	435	—	—	—	—	435	78	161	12	2	—	14	1	—	—	—	C. Samuel Teleki
82	Sárpatak — Șarpotoc	Amestecați	247	—	—	1	104	131	1	1	6	—	—	47	33	84	—	—	26	103	28	318	646	1	—	3	4	650	126	202	18	—	1	45	2	—	—	—	C. Mich. et Dominicus Teleki, etc.
83	So Akna — Jabenița	Amestecați	254	—	—	1	57	70	—	3	—	2	—	45	40	39	—	—	12	49	14	189	393	—	—	—	—	393	72	132	3	2	1	—	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
84	Sospatak, cum Praedio Puszta Szt. Miklos	Amestecați	259	—	—	1	16	21	—	2	—	—	—	12	12	14	1	—	6	18	10	74	149	—	—	—	—	149	29	46	4	—	—	7	—	—	—	—	C. Ioseph Haller et Mich. Berzenczei
	Șeușa de câmpie						7	7	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—	4	6	4	22	48	—	—	—	—	48	10	16	2	—	—	3	—	—	—	—	C. Carolus Teleki
85	Sos Szent Marton = Sânmartinul sărat	Ortodocși	260	—	—	1	22	31	—	2	—	—	—	17	16	19	—	—	5	19	9	87	174	—	—	—	—	174	34	53	1	3	—	—	—	—	—	—	Privilegiatum oppidum
86	Szász Regen Reghinul săsesc	Catolici, Evanghelici	268	—	1	—	554	667	—	4	9	4	352	33	286	210	—	—	92	225	90	1.371	2.676	—	—	—	—	2.676	591	714	29	2	8	35	17	7	9	—	C. Ioseph Haller
87	Szent Márgita = Sân marghita	Ortodocși	282	—	—	1	18	20	—	—	—	—	—	13	12	12	—	—	6	8	12	54	117	—	—	—	—	117	23	40	4	1	1	2	—	—	—	—	
88	Szt. Mihaitelke = Sân-Mihaiul unguresc	Uniți	285	—	—	1	55	57	—	1	—	—	—	42	40	23	—	—	5	42	7	157	317	—	—	—	—	317	66	94	3	—	1	1	—	—	—	—	L. B. Ioan Bornemisza
89	Tellek — Teleac	Ortodocși	302	..	—	1	56	54	—	2	—	—	—	44	32	27	—	—	19	35	12	196	367	—	—	—	—	367	57	114	3	1	2	8	—	—	—	—	C. Iosephus Teleki
90	Toldalag — Toldal	Amestecați	304	—	—	1	52	58	—	1	14	—	—	29	21	29	—	—	7	49	9	141	300	—	—	—	—	300	60	99	7	—	1	4	—	—	—	—	C. Ioan Lazar, Ladisl. Felszegi, etc.
91	Toplitza Toplița	Amestecați	305	—	—	1	245	254	—	4	—	—	—	176	164	108	—	—	40	224	44	709	1.470	—	—	—	—	1.470	257	504	9	3	—	2	—	—	1	—	L. B. Sim. Kemeny, Ioan Bornemisza, etc.
92	Unoka — Unoca	Amestecați	308	—	—	1	25	29	—	—	—	—	—	19	15	12	—	—	3	18	4	74	145	—	—	—	—	145	31	40	4	—	2	3	—	—	—	—	C. Ladisl. Bethlen, Mich. Budai, etc.
93	Uraj — Oroiul de câmpie	Ortodocși	309	—	—	1	51	56	—	1	31	—	—	28	27	18	—	—	14	28	15	130	292	—	—	—	—	292	54	108	8	—	—	2	—	—	—	—	Nob. Ios. Gereb, etc.
94	Ujfalu, alias Vaj Gjejej Vaidei	Amestecați	311	—	—	1	42	52	—	4	—	—	—	26	23	41	—	—	15	59	13	134	315	—	—	—	—	315	55	126	4	—	—	3	—	—	—	—	C. Maria Haller, C. Wollf. Kemeny, etc.
95	Záh Zau	Uniți	314	—	—	1	79	99	—	1	1	—	—	29	28	86	1	—	26	84	39	277	572	—	—	—	—	572	106	189	5	—	—	10	—	—	—	—	C. Christina Vass et Kendeffi, etc.
96	Várhegj Chinariu	Amestecați	316	—	—	1	60	65	2	2	—	—	—	45	37	29	—	—	7	49	12	203	384	1	4	1	6	390	76	105	7	—	—	2	—	—	—	—	L. B. quondam Caroli Prinyi, etc.
97	Vajda Szent Ivány — Sântioana	Amestecați	320	—	—	1	158	191	—	2	25	—	—	59	54	141	1	—	37	142	68	505	1.034	—	—	—	—	1.034	185	344	—	2	3	17	—	—	—	—	C. Domini et Lad. Bethlen, Mich. Budai, etc.
98	Vets — Ieciu	Amestecați	325	—	—	1	111	124	—	1	8	—	—	50	42	76	—	—	21	98	19	299	614	—	—	—	—	614	123	192	8	1	2	24	1	—	—	—	B. Simon et Christina, Kemény etc.
		Totalul din 1785					26.766	30.887	63	504	2.112	32	706	14.929	12.850	19.025	66	—	5.534	20.391	6.965	79.585	162.789	65	121	157	343	163.132	32.139	51.065	1.860	196	383	1.978	44	18	11	—	
		Totalul din 1786					26.002	29.350	46	571	2.046	24	672	14.139	12.473	16.880	71	—	5.547	19.010	6.300	74.347	152.080	46	87	109	242	152.322	29.594	48.138	1.625	302	323	1.649	23	4	7	1	

Tab. VI. — TABLA NUMIRILOR ROMÂNEŞTI ALE SATELOR

I. JUDEŢUL COJOCNA
Circumscripţia de jos

Nr. curent	Nr. din manuscris	I. Judeţul Cojocna
1	20	Aiton = Ajton
2	14	Apahida = Apahida
3	60	Archiud = Erked
4	16	Aruncuta = Arankut
5	20	Balda = Baald
6	25	Batos = Batos
7	264	Băiţa = Szász-Banytza
8	24	Bărăi = Bare
9	28	Berchieş = Berkényes
10	38	Booş = Boos
11	39	Bothaza = Botháza
12	23	Bratfalău = Barátfalva
13	41	Budatelec = Budatelke
14	42	Budurlău = Budurló
15	234	Cămăraşul deşert = Puszta Kamarás
16	106	Cara = Kara
17	104	Călian = Kályán
18	108	Cătina = Katona
19	116	Chiced = Ketsed
20	114	Chişeu = Keszszü
21	134	Chibulcut = Köbölkut
22	118	Craifalău de câmpie = Király-falva
23	130	Cojocna = Kolos
24	131	Comlod = Komlod
25	132	Corpade = Korpad
26	133	Cosma = Kozmatelke
27	46	Cistelec = Csetelke
28	55	Dâmb = Domb
29	52	Dezmir = Dezmér
30	51	Dedrad = Dredat = Dedrad
31	61	Ercea = Ertse
32	80	Fiscut = Fiscut
33	77	Frata = Fráta
34	62	Fărăgău = Farago
35	267	Filipişul mic = Szasz-Fülpös
36	137	Gădălin = Kötelend
37	85	Gledin = Gleden
38	90	Giurfalău = Györgyfalva
39	209	Ghirişul-român = Oláh Ghéreş
40	92	Hrastăs = Harasztas
41	194	Iuda-mare = Nagy Ida
42	177	Iuriul-de-câmpie = Mezö-Ör
43	11	Jucul-de-jos = Also-Suk
44	74	Jucul-de-sus = Felsö-Suk
45	201	Jucul-nobil = Nemes-Suk
46	140	Legin = Legen
47	147	Logig = Ludvég
48	145	Lompirt = Lompérd
49	196	Milaşul-mare = Nagy Nyulás
50	189	Mociu = Mocs
51	187	Monor = Monor
52	171	Miheş = Méhes
53	126	Milaşel = Kis Nyulás
54	205	Năoiu = Navaj
55	263	Ocna = Szász-Akna
56	218	Ormenişul-de-câmpie = Ör-mények
57	214	Orosfaja = Oroszfaja
58	123	Pata = Pata
59	220	Pălatca = Palatka
60	226	Pete = Pete
61	224	Pintic = Péntek
62	222	Posmuş = Paszmos
63	233	Pusta Sân-Miclăus = Puszta Szent-Miklos
64	242	Rediu = Röd
65	12	Soatul-de-jos = Alsó-Szovát
66	75	Soatul-de-sus = Felsö Szovat
67	182	Sângeorgiul de câmpie = Mezö Szt. György
68	183	Sânmărtinul-de-câmpie = Mezö Szt. Márton
69	295	Sâmbotelec = Szambothtelke
70	287	Sânpetru = Szt. Péter
71	275	Sântu = Szt. András
72	284	Sân-Mihaiul unguresc = Szt Mihálytelke
73	297	Soporul-de-câmpie = Szopor
74	294	Socol = Szokolly
75	293	Silvaş = Szilvas
76	290	Seplac = Széplak
77	262	Someşfalău = Szamosfalva
78	257	Stupini = Soljmos
79	127	Sărmăşel = Kis Sármás
80	128	Sieuţ = Kis Sajo
81	197	Şărmaşul mare = Nagy Sármás
82	251	Şopteriu = Septer
83	17	Tuşin = Tuson = Aranylábu
84	311	Teaca = Teke
85	299	Tonciu = Tants
86	306	Tothaza = Totháza
87	190	Ţagul mare = Nagy Czég
88	121	Ţăgşor = Kis-Czég
89	217	Uliesul mare = Öllves
90	310	Uifalău românesc = Ujfalu
91	312	Uliuc = Ujlak
92	321	Uila = Vajola
93	322	Velcheriu = Welker
94	327	Vişa = Visa
95	328	Visua = Viszolya
96	319	Vaida-Cămăraş = Vajda-Ka-marás

II. JUDEŢUL DOBÂCA
Circumscripţia de jos (şi ţinutul Bistriţei)

Nr. curent	Nr. din manuscris	II. Judeţul Dobâca
1	13	Aldorf = Alldorff
2	15	Apateu = Apati
3	18	Ardan = Ardany
4	19	Arcalia = Arókalya
5	4	Blaşfalăul-de-jos = Also Balás-falva
6	5	Borgo-Joseni = Also Borgó
7	26	Bighigiu = Bikis
8	29	Bârla = Bérlát
9	30	Beşeneu = Biszenyö
10	31	Bistriţa = Besztertze
11	32	Bileag = Bilak
12	33	Băgaciu = Bogáts
13	34	Bungardul-săsesc = Bongárd
14	35	Bonţida = Bontzhida
15	36	Bonţ = Bontz-Nyires
16	37	Bozieş = Borzás
17	40	Bidiu = Bödön
18	43	Buza = Buza
19	67	Blaşfalăul-de-sus = Felsö-Balas-falva
20	68	Borgo-Suseni = Felsö Borgó
21	120	Buduş = Kis-Budák
22	207	Budacul rom. = Oláh Budak
23	265	Budacul săsesc = Szász-Budák
24	45	Cesariu = Császári
25	105	Copru = Kapor
26	109	Caila = Kajla
27	110	Chiochiş = Kékes
28	112	Chintelnic = Kentelke
29	113	Chiraleş = Kerlés
30a	115	Cheţiu = Kételly
30b	236	Coşna = Kosna
31	119	Crainimit = Király Nemeti
32	138	Cutca = Kötke
33	139	Cuşma = Kutsma Praedium
34	99	Dorolea = Aszszu Besztertze
35	123	Diviciorii-mici = Kis Devetser
36	191	Dumitrea-mare = Nagy Demeter
37	192	Diviciorii-mari = Nagy Devetser
38	53	Dipsa = Dipse
39	122	Dumitriţa = Kis Demeter
40	64	Feldru = Földra
41	172	Feldioara = Meleg Földvár
42	66	Feleacul săsesc = Fellak
43	78	Frişu = Friss
44	76	Ferihaza = Fejéregyház
45	81	Galaţi = Gallatz
46	82	Găureni = Gaurény
47	88	Ghiolţ = Götz
48	89	Geaca = Gyeke
49	91	Giulatelec = Gyulatelke
50	93	Herina = Harina
51	94	Hăşdatea = Hesdát
52	98	Hordău = Hordo
53	315	Iad = Iaad
54	24	Iuş = Szász Uj
55	212	Imbuz = Ombosz
56	101	Ilva-mare = Illva Majre
57	102	Ilva-mică = Illva Minor
58	56	Ienciu = Ients
59	250	Jeică = Sellyk
60	256	Jelna = Sollna
61	269	Jimborul săsesc = Szasz Sombor
62	142	Leşu = Less
63	141	Lechinţa = Lekentze
64	63	Lacu = Feketelak
65	148	Măgura = Mogura
66	155	Mocod = Mokkod
67	156	Monariu = Malomárka
68	158	Manic = Manyik
69	159	Marocaza = Marokháza
70	168	Mateiu = Mathé
71	169	Maier = Major
72	184	Micula = Mikola
73	185	Mititei = Mititej
74	186	Măhal = Mohaj
75	188	Moruţ = Moritz
76	193	Nuşfalău = Nagy Falu
77	200	Năsăud = Naszszod
78	202	Nepos = Nepos
79	203	Neţ = Nétz
80a	204	Năsal = Noszszolly
80b	229	Noieni = Ujfalu
81	211	Oşorheiu = Oláh Vásárhely
82	317	Orheiu = Várhelly
83	298	Plaiu = Szuplaj
84	289	Poiana = Szt. Ioseph
85	235	Puini = Pujon
86	232	Poieni = Pojenj
87	229	Petriş = Petres
88	225	Pintic = Pintak
89	221	Parva = Párva
90	10	Ruscior = Also Sebes
91a	236	Rodna Nouă (Şanţu) = Uj Radna
91b	236	Rodna veche = Radna
92	238	Ragla = Rágla
93	239	Rebra = Rebra
94	240	Rebrişoara = Rebrisore
95	241	Romuli = Romuli
96	243	Runc = Runk
97	244	Ruş = Rusz
98	330	Silivaş = Viz Szilvas
99	318	Sântioana = V sas St. Ivány
100	296	Sâmbou = Szombathtelke
101	292	Sărăţel = Szeretfalva
102	291	Sigmir = Szépnyér
103	288	Sâniacob = Szt. Iakab
104	286	Sânnicoară = Szt. Miklos
105	283	Sărmărtin = Szt. Márton
106	281	Sântioana = Szt. Ivány (Lajó)
107	280	Sângeorgiu = Szt. György
108	279	Sângeorgiu săsesc = Szt. György
109	278	Sucutard = Szt. Gotthard
110	277	Sântejude = Szt. Egyed
111	276	Sântul = Szent András
112	274	Săcălaia = Székalya
113	273	Sic = Szék
114	272	Sava = Szava
115	261	Salva = Szálvá
116	258	Şoimuş = Solymos
117	198	Şieul mare = Nagy Sajo
118	152	Şieu Magheruş = Magyaros
119	73	Sebişul-de-sus = Felsö Sebes
120	248	Şarioara = Sárvár
121	249	Şieu-Cristur = Sajo-Keresztur
122	252	Şirling = Serling
123	253	Şimotelnic = Simontelke
124	254	Şomfalău = Sofalva
125	305	Telciu = Telts
126	307	Terpiiu = Törpeny
127	300	Tonciu = Tats
128	47	Ţaga = Czege
129	48	Ţentea — Czente
130	266	Ţigău = Szasz-Czegö
131	270	Uifalăul săsesc = Szasz Ujfalu
132	331	Varvoaia = Varajra
133	329	Viţa = Vitze
134	326	Vinda = Vinda
135	324	Vermiş — Vermes
136	323	Vereşhaza = Veresegyháza
137	313	Zagra = Zagra

III. JUDEŢUL TURDA
Circumscripţia de sus

Nr. curent	Nr. din manuscris	III. Judeţul Turda
1	1	Abafaia = Abafája
2	2	Adrian = Adorján
3	3	Almaşul deşert = Almás
4	21	Băla = Bala
5	27	Breţcu = Beretztelke
6	149	Beica ungurească = Magyar-Böl-kény
7	206	Beica-română = Oláh Bölkény
8	174	Budiul-de-câmpie = Mezö Bodon
9	175	Bogata-de-Mureş = Maros Bogát
10	7	Chiherul-de-jos = Also Köhér
11	57	Cinade = Erdö-Csinád
12	70	Chiherul-de-sus = Felsö-Köhér
13	103	Căcuci = Kakuts
14	107	Caşva = Kásva
15	111	Chimitelnicul-de-câmpie = Ke-ménytelke
16	117	Chinciş = Kintses
17	135	Curtifaia = Körtefája
18	136	Curticap = Körtvellykapu
19	176	Căpuşul-de-câmpie = Mezökapus
20	316	Chinariu = Várhegy
21	44	Csapó Szt. György = azi pustă
22	49	Dates = Dátos
23	208	Dileul român = Oláh Dellö
24	50	Deda = Déda
25	—	Dileul unguresc = Magyar Dellö
26	54	Disnăieu = Disznajó
27	65	Fălfalău = Felfalu
28	79	Filea = Füleháza
29	150	Filpişul mare = Magyar Fülpös
30	83	Grebenişul-de-câmpie = Gere-beneş cum Praedio Lörintzi
31	84	Ghernesig = Ghernyeszeg
32	87	Gurghiu = Görgény Szt. Imreh
33	95	Habic = Hétbük
34	96	Hodac = Hodák
35	167	Huduc = Maroslaka şi Maros Hodak (161)
36	6	Ideciul-de-jos = Also Idets
37	69	Ideciul-de-sus = Felsö Idets
38	100	Idicel = Idets pataka
39	124	Iclănzel = Kis Ikland
40	125	Ilia = Kis Illye
41	143	Ibăneşti = Libánfalva
42	166	Iara-de-Mureş = Maros Iara
43	195	Iclandul Mare = Nagy Icland cum Praedio
44	237	Iernutfaia = Rádnotfája
45	325	Ieciu = Véts
46	254	Jabeniţa = So-Akna
47	144	Lighet = Liget
48	116	Lueriu = Léver
49	163	Lechinţa-de-Mureş = Maros Lekentze
50	97	Mureş mort = Holtmaros
51	151	Măieran = Magyaro
52	157	Morăreni = Monosfalu
53	162	Mureş Cueşd = Maros Kövesd
54	164	Mureş Luduş = Maros Ludas
55	170	Moişa = Majos
56	173	Meşterhaza = Mesterháza
57	210	Nadăşa = Olah Nádos
58	213	Oarba = Orbo
59	216	Orşova = Orsova
60	309	Oroiul-de-câmpie = Uraj
61	153	Petrilaca ungurească = Magyar Peterlaka
62	215	Potoc = Orosz-Idets
63	219	Pog ceaua = Pagotsa
64	227	Petea = Pete
65	228	Petelea = Petele
66	230	Poca = Poka
67	231	Poca Cristur = Poka Keresztur
68	9	Râpa de jos = Also Répa
69	72	Râpa de sus = Felsö Repa
70	154	Reghinul unguresc = Magyar-Régen
71	165	Ruşii-Munţi = Maros Oroszfalu
72	178	Răciu = Mézö-Ruts
73	268	Reghinul săsesc = Szász Régen
74	58	Săcalul de munte = Erdö Szakáll
75	59	Sânger = Erdö Szengyelt
76	86	Solovăstru = Görgeny-Oroszfalu
77	129	Sidrieşul mic = Kis Szederjes
78	179	Şeulia = Mezö Salyi
79	180	Săcal = Mezö-Szakál
80	181	Sânger = Mézö Szengyel
81	199	Sidriaşul mare = Nagy Szederjes
82	260	Sânmărtinul sărat = Sos Szent Márton
83	282	Sânmărghita = Szent Márgita
84	285	Sânmihaiul ungurești = Szt. Mi-hajtelke
85	320	Săntioana = Vajda Szent Ivány
86	245	Şerbeni=Sarapháza
87	246	Şarombârc = Sáromberke
88	247	Şarpotoc = Sárpatak
89	259	Şeuşa de câmpie = Sospatak cum Praedio Puszta Szt. Miklos
90	302	Teleac = Tellek
91	304	Toldal = Toldalag
92	305	Topliţa = Toplitza
93	8	Urişul-de-jos = Also Oroszi
94	71	Urişul-de-sus = Felsö Oroszi
95	308	Unoca = Unoka
96	311	Vaidei = Ujfalu alias Vaj-Gyejej
97	314	Zau = Záh

BASARABIA SUB GOSPODĂRIA ROMÂNEASCĂ

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 19 Septemvrie 1941

In ziua de 25 Octomvrie 1940 încheiam comunicarea mea asupra eroului legendar Lucius Aprovianus cu dureroasa constatare că rășluirea Moldovei din 1775 și 1812, ce fusese reparată la 1918, prin reîntoarcerea Bucovinei și Basarabiei la patria-mamă, se repetă, în mod brutal, prin ocuparea bolșevică din 28 Iunie 1940. Dar prin zăbranicul mâhnirii care îmi împăiejenea sufletul, întrezăream o rază de nădejde, afirmând cu tărie că drepturile popoarelor la vieață liberă în spațiul lor etnic și istoric, violentate vremelnic prin teroare și silnicie, nu se sting niciodată, și că Bucovina și Basarabia, îndoliate, așteaptă cu încredere ivirea unui al doilea Lucius Aprovianus care să fulgere spada pentru desrobirea lor. Și iată că n'a trecut nici un an de atunci și din mijlocul neamului nostru s'a ridicat, ca în poveste, un al doilea Lucius Aprovianus în persoana mareșalului Ion Antonescu, care a pornit cu arma răsbunătoare în contra profanatorilor fără de lege ai drepturilor noastre sfinte asupra Bucovinei și Basarabiei, i-a lovit fără cruțare și a liberat din robia roșie aceste două provincii românești, așa de bogate în amintiri istorice și așa de scumpe inimii noastre.

In fața acestei fericite întorsături a destinului, ne descoperim cu respect înaintea oștirii desrobitoare și a viteazului ei comandant și, pătrunși de cele mai duioase simțiminte de recunoscătoare evlavie, depunem câte o lacrimă de durere pe

mormintele încă proaspete ale vitejilor întregitori de hotare care, cu jertfa vieții lor, au recucerit, brazdă cu brazdă, ogorul scump al Bucovinei și Basarabiei.

Unirea dela 1918 a fost o dârză și liberă afirmare a drepturilor noastre istorice asupra acestor provincii, precum și a conștiinței de solidaritate națională românească. Sfințenia acestei afirmări a fost profanată însă de căpeteniile Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste Rusești, care încălcară aceste provincii, pentru a le îngloba, cu sila, uniunii lor. Dar actul acesta samavolnic și brutal a dat neamului nostru sângerosul prilej de a-și afirma din nou, și de astădată cu arma în mână, drepturile sale imprescriptibile asupra acestor teritorii românești, deasupra cărora steagul armatelor moldovenești biruitoare fluturase veacuri de-a-rândul.

Prin luptele grele și sângeroase din zilele dela 22 Iunie până la 16 Iulie, data memorabilă a recuceririi Chișinăului, capitala Basarabiei, vitejia oștirii noastre a fost încununată cu laurii izbândei. Astfel actul unirii acestor provincii românești și-a primit, în bătaia tunurilor și rafalele mitralierelor, consfințirea definitivă, prin pecetluirea sa cu sângele vitejilor noștri ostași. Reintrând astfel, pe poarta largă a dreptului armelor, în stăpânirea definitivă a acestor vechi pământuri moldovenești, putem relua marea operă de refacere a acestor provincii precum și de reîncadrare a lor în noul ritm de vieață culturală și economică românească.

După o întrerupere dezastroasă de un an de zile am ajuns, grație eroismului și spiritului de sacrificiu al armatei române și al eroicilor noștri aliați, din nou în fericită situație de a reînnoda firul trecutului cu cel al prezentului și al viitorului. In clipa istorică în care ne pregătim de a reîncepe munca anevoioasă de reclădire a acestor provincii liberate, am crezut că este bine să ne dăm seama de tot ce s'a înfăptuit în cuprinsul lor sub gospodăria românească timp de 22 de ani, pentru ca la lumina trecutului să nimerim calea cea bună în viitor.

Timpul de două decenii de gospodărie românească nu s'a strecurat în zadar asupra acestor două provincii așa de frumoase și așa de dornice de reînnoire și progres. Statul român

s'a străduit mereu să ridice aceste provincii la o mai bună stare morală și materială și să le imprime caracterul culturii și civilizației românești, menită să transforme și să înlocuiască întocmirile și așezămintele străine de mai înainte. Și cum Bucovina și Basarabia, prin structura lor etnică și prin trecutul lor istoric, erau vechi provincii românești, adaptarea lor la nouăle norme de vieață națională s'a putut săvârși foarte lesne și fără prea mari greutăți. De aceea munca ce s'a depus acolo timp de 22 de ani pentru schimbările și prefacerile ce se impuneau, n'a întârziat să aducă roadele dorite. Să ne fie deci îngăduit de a urmări această muncă așa cum ea s'a desfășurat în Basarabia în ultimele două decenii.

Până la 1812 Basarabia făcea parte din voevodatul Moldovei și numai în urma nefastului tratat de pace dela București din acel an, partea Moldovei dintre Prut și Nistru a fost afectată imperiului moscovit. Dar în tot timpul stăpânirii rusești, Basarabia nu s'a putut contopi organic cu imperiul moscovit, din cauza fundamentalelor deosebiri de concepții și de viață care existau între populația rusească din imperiu și cea românească din noua gubernie basarabeană, cu străvechile sale tradiții istorice și culturale moldovenești și cu limba sa maternă deosebită. De aceea populația băstinașă a Basarabiei a putut ținea piept tuturor încercărilor de rusificare, păstrându-și cu sfințenie limba, datinile și obiceiurile sale moldovenești. S'a putut rusifica întreg aparatul administrativ, s'au putut rusifica biserica și școala, s'au putut rusifica toate așezămintele publice, dar norodul moldovenesc, în firea și structura sa sufletească, n'a putut fi rusificat, ci el și-a păstrat cu sfințenie datinile și obiceiurile strămoșești și mai presus de toate dulcea sa limbă moldovenească, cântată în versuri așa de duioase de clericul basarabean Alexie Mateievici.

Populația. După datele statisticei oficiale, Basarabia adăpostea la 1940 o populație de 3.173.209 suflete, ceea ce față de datele statistice rusești din 1912 cu o populație numai de 2.496.054 suflete, reprezenta un spor de populație de 677.165 suflete în curs de trei decenii. Dar cum recensă-

mântul dela 1941 n'a putut fi făcut și în Basarabia cotropită de Bolșevici, trebue să ne resemnăm deocamdată cu rezultatele statisticei oficiale românești din 1930 care arată în provincia transpruteană o populație de 2.864.402 locuitori, repartizată după originea sa etnică pe județe precum urmează:

Nr. curent	JUDEȚUL	Români	Evrei	Unguri	Germani
1	Hotin	215.000	25.000	—	—
2	Cahul	130.000	4.000	—	8.000
3	Lăpușna	347.000	51.000	—	2.000
4	Orhei	257.000	13.000	—	—
5	Soroca	250.000	23.000	—	—
6	Cetatea Albă	75.000	22.000	—	57.000
7	Ismail	70.000	5.000	—	1.000
8	Tighina	170.000	13.000	—	12.000
9	Bałți	292.000	27.000	1.000	1.000
	Total	1.806.000	183.000	1.000	81.000

Din arătările statistice de mai sus rezultă ca la 1930 trăiau în Basarabia 1.806.000 de suflete de origine etnică românească, reprezentând 63.02% din întreaga populație a județelor basarabene. In intervalul dela 1930—1940 populația Basarabiei sporind la 3.173.209, era firesc ca și numărul Românilor să sporească, atingând și întrecând cifra de 2 milioane de suflete.

Ultimul recensământ rusesc s'a făcut la 1897, dar nu după *originea etnică* a populației, ci după *limba de conversație*. Comparând rezultatele recensământului dela 1897 cu cele obținute la recensământul românesc din 1930, ajungem la următoarele cifre în procente, notate în tabela dela pag. 6.

Din această tabelă comparativă se poate vedea că numărul populației basarabene care se folosește de limba de conversație românească a sporit dela 47,6% din 1897 la 55,8% în 1930. Cum însă numărul populației după originea etnică românească se ridica la 1930 la 63,02%, iar cel al populației cu limba de conversație românească atingea numai la 55,8%, rezultă că un contingent de 7,22% din populația de origine etnică românească se folosea încă de altă limbă

de conversație, decât cea românească, o constatare care impune organizarea unei propagande mai vii pentru limba românească.

După religie, credincioșii ortodocși constituiau 87,6% din întreaga populație a Basarabiei. Restul de 12,4% se repartiza asupra credincioșilor evangelici și mosaici.

Ruso-Ruteni	Bulgari	Turci	Alți cetățeni români	Cetățeni străini	Total	Români la % din total
155.000	—	—	—	—	395.000	54,54
13.000	18.000	15.000	8.000	—	196.000	66,33
20.000	—	—	2.000	—	422.000	82,23
8.000	—	—	—	—	278.000	92,44
42.000	—	—	—	—	315.000	79,11
125.000	60.000	1.000	—	—	340.000	22,—
85.000	47.000	1.000	15.000	—	224.000	31,25
58.000	15.000	6.000	35.000	—	309.000	55,02
63.000	—	—	3.000	—	387.000	75,71
569.000	140.000	23.000	63.000	—	2.866.000	63,02

Numărul populației raportat la suprafața teritoriului basarabean de 44.422 km², reprezintă un procent de 64 locuitori la 1 km².

O statistică reprezentând mediul rural din Basarabia arată următoarea repartiție a populației după principalele ei îndeletniciri, după cum se vede din tabela dela pag. 8—9.

Administrația și Justiția. In privința împărțirii administrative, România a păstrat împărțirea teritoriului Basarabiei în cele nouă județe, uezduri, din timpul Rușilor, investindu-le însă cu drepturi de persoane juridice cu largi atribuțiuni administrative și gospodărești. Comunele urbane și rurale s'au bucurat de o largă autonomie locală, chivernisindu-și singure avutul și venitul lor prin consilii comunale liber alese și înzestrate cu drepturi și atribuțiuni edilitare și de asistență socială.

Sub stăpânirea rusească Basarabia nu avea legiuiri unitare. In județele Cahul, Ismail și Cetatea-Albă, care prin tratatul de pace dela Paris din 1856 fuseseră retrocedate Moldovei, rămăseseră încă în vigoare vechile legiuiri românești și numai

POPULAȚIA BASARABIEI DUPĂ LIMBA MATERNĂ IN 1930 ȘI 1897
(In procente)

JUDEȚUL			Toate limbile	Română	Rusă	Ucrainiană	Bulgară	Germană	Ydiș	Turcă-tăt.	Alte limbi
Basarabia	Total	1930..	100,0	55.8	12,9	11,6	5,7	2,8	7,0	3,5	0,7
		1897..	100,0	47,6	8,1	19,6	5,3	3,1	11,8	2,9	1,6
	Rural	1930..	100,0	59,6	10,2	12,6	6,2	3,1	4,2	3,7	0,4
		1807..	100,0	53,6	5,1	20,3	5,6	3.5	7,3	3,4	1,2
	Urban	1930..	100,0	30,6	31,3	4,5	3,0	0,8	25,8	2,4	1,6
		1897..	100,0	14,2	24,4	15,7	3,9	0,7	37,2	0,1	3,8
Hotin	Total	1930..	100,0	33,4	12,0	45,1	—	—	9,2	—	0,3
		1897..	100,0	23,8	5,8	53,3	—	0,2	15,6	—	1,3
	Rural	1930..	100,0	34,4	11,0	46,3	—	—	8,0	—	0,3
		1897..	100,0	25,3	4,5	55,3	—	0,2	13,4	—	1,2
Soroca	Total	1930..	100,0	73,4	8,3	8,6	—	0,1	9,2	—	0,4
		1897..	100,0	63,2	4,9	16,0	—	0,5	14,2	—	1,2
	Rural	1930..	100,0	74,5	8,2	9,0	—	0,1	7,9	—	0,3
		1897..	100,0	66,4	4,1	16,9	—	0,5	11,0	—	1,1
Bălți	Total	1930..	100,0	70,1	12,5	8,3	—	0,4	8,1	—	0,6
		1897..	100,0	66,3	6,7	11,4	—	1,0	12,9	—	1,7
	Rural	1930..	100,0	73,7	11,7	8,9	—	0,3	4,9	—	0,5
		1897..	100,0	71,0	5,4	12,2	—	1,1	8,8	—	1,5
Orhei	Total	1930..	100,0	87,8	3,5	1,5	—	—	6,8	—	0,4
		1897..	100,0	77,9	2,6	5,6	—	0,1	12,5	—	1,3
	Rural	1930..	100,0	89,8	3,4	1,5	—	—	4,8	—	0,5
		1897..	100,0	81,0	2,2	5,8	—	0,1	9,7	—	1,2
Lăpușna	Total	1930..	100,0	77,5	8,4	0,9	—	0,6	11,5	—	1,1
		1897..	100,0	62,9	11,9	1,9	0,4	0,8	19,5	—	2,6
	Rural	1930..	100,0	92,6	3,3	1,2	—	0,6	1,7	—	0,6
		1897..	100,0	91,6	2,4	1,1	0,1	0,6	2,7	—	1,5
Tighina	Total	1930..	100,0	53,1	15,4	3,0	6,0	3,4	5,4	13,2	0,5
		1897..	100,0	45,1	9,5	10,8	7,6	2,9	8,5	14,2	1,4
	Rural	1930..	100,0	59.6	11,4	3,0	6,6	3,9	3,1	12,2	0,2
		1897..	100,0	52,5	4,5	9,1	9,0	3,2	3,9	16,9	0,9
Ismail + Cahul	Total	1930..	100,0	40,1	21,7	2,4	17,7	2,3	2,4	12,5	1,0
		1897..	100,0	39,1	12,4	19,6	12,5	2,0	4,8	7,2	2,4
	Rural	1930..	100,0	43,0	14,8	2,2	19,9	2,8	0,4	16,0	1,0
		1897..	100,0	46,4	8,9	17,3	11,1	2,5	2,2	9,5	2,1
Cetatea-Albă	Total	1930..	100,0	18,2	18,9	19,8	20,8	16,3	3,2	2,3	0,5
		1897..	100,0	16,6	9,6	26,6	21,2	16,4	4,6	3,9	1,1
	Rural	1930..	100,0	18,4	16,2	19,1	23,3	17,9	2,3	2,6	0,2
		1987..	100,0	18,2	8,4	23,5	23,7	18,2	2,8	4,4	0,8

în restul fostei gubernii se aplicau codurile rusești. După unirea dela 1918 s'au estins succesiv, începând cu data de 9 Octomvrie 1919 până la 1940, asupra Basarabiei, legiuirile românești precum se poate vedea aceasta din izvodul următor:

1. Organizarea Justiției, Decret-Lege 2.770 din 9 Octomvrie 1918.
   Modificări, Decret-Lege 3.727 din 21 Decemvrie 1918.
   » » 527 din 6 Februarie 1919.
   » » 2.744 din 6 Iunie 1919.
   » » 3.406 din 14 August 1919.
2. Organizarea Justiției, Decret-Lege 527 din 6 Februarie 1919.
   Modificat, Decret-Lege 2.770 din 6 Mai 1919.
3. Aplicarea Legilor Penale, Decret-Lege M. Just. 1.730 din 4 Mai 1919.
4. Aplicarea Legilor Comerciale, Decret-Lege M. Just. 1.731 din 4 Mai 1919.
5. Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just. 2.770 din 6 Mai 1919.
6. Aplicarea Legilor Penale, Decret-Lege M. Just. 2.040 din 27 Mai 1919.
7. Curțile cu Jurați, Decizia M. Just. 18.333 din 1 Iunie 1919 și Decret-Lege 2.048 din 27 Mai 1919.
8. Aplicarea Codului și Procedurei civile și Legea Judecătoriilor de ocoale, Decret-Lege M. Just. 2.743 din 4 Iunie 1919.
9. Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just. 2.744 din 4 Iunie 1919.
10. Judecarea recursurilor dela fosta Casație gubernială, Decret-Lege M. Just. 3.032 din 8 August 1919.
11. Prelungirea contractelor de închiriere, Decret-Lege M. Just. 3.468 din 13 Aug. 1919.
12. Aplicarea unor dispozițiuni din Codul Penal rus, Decret-Lege 3.705 din 3 Sept. 1919.
13. Organizarea Justiției, Decret-Lege M. Just. 2.770 din 11 Septemvrie 1919.
14. Aplicarea Codului civil referitor la căsătorii, Decret-Lege M. Just. 4.794 din 19 Octomvrie 1919.
15. Inceperea sesiunilor Curților cu Jurați, Decizia M. Just. 44.474 din 28 Noemv. 1919.
16. Schimbarea numelui, Lege M. Just. 4.630 din 8 Noemvrie 1919.
17. Extinderea în Basarabia a unor dispozițiuni din legislația vechiului-regat, după cum urmează:
   a) Codul civil.
   b) Codul de procedură civilă și regulamentul pentru facerea și executarea hotărniciilor.
   c) Toate rânduielile de procedură cuprinse în Codul Comercial și Regulamentele lui.
   d) Legea pentru Judecătoriile de ocoale și Regulamentul ei.
   e) Legea pentru autentificarea actelor.
   « Monitorul Oficial » Nr. 77 din 4 Aprilie 1928.

Pentru aplicarea acestor legiuiri unificate, cât și pentru împărțirea dreptății s'a creat la Chișinău o Curte de Apel precum și 9 Tribunale cu sediul în cele 9 capitale de județe, pe lângă care funcționau 57 judecătorii de ocol pe care le găsim evidențiate în tabela a doua dela p. 8—9.

Biserica. Pe tărâmul bisericesc, stăpânirea românească a pus capăt tendințelor de rusificare prin biserică și a restabilit dreptul populațiunii băstinașe moldovenești, de a asculta

JUDEȚUL	Total populație	Total populație activă	A c		
			Agri-cultori	Viti-cultori	Pomi-cultori
1	2	3	4	5	6
					In cifre
Basarabia-rural	2.492.661	1.467.975	502.429	248	72
Bălți	356.497	207.979	75.481	—	—
Cahul	178.734	101.517	34.815	7	—
Cetatea-Albă	303.752	179.528	54.661	69	—
Hotin	376.684	222.570	79.571	1	—
Ismail	149.911	88.276	28.649	5	—
Lăpușna	299.196	177.637	62.516	68	—
Orhei	263.805	158.965	54.024	72	1
Soroca	301.264	180.600	62.743	12	—
Tighina	262.818	150.903	49.969	14	71

serviciul divin și funcțiunile rituale în limba sa națională după obiceiul strămoșesc. Prin măsura aceasta dreaptă s'a pus capăt sectarismului care jignea simțimântul religios și

Instanțele și Numărul Magistraților	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Curtea de Apel	1	1	1	1	1	1	1
Secțiile Curț'i de Apel	2	2	2	2	2	2	2
Tribunale	9	9	9	9	9	9	9
Nr. Secțiilor la Tribunale	10	10	10	10	10	10	10
Judecătorii	83	73	73	73	73	73	73
Nr. Magistraților la C. de Apel	6	19	19	19	19	19	19
Nr. Magistraților la Tribunale	99	99	90	90	90	90	90
Nr. Magistraților la Judecătorii	166	166	146	146	147	146	146

amenința mereu pacea și liniștea sufletească a credincioșilor. Prin legea dela 8 Martie 1923 au luat ființă, prin defalcarea dela mitropolia Chișinăului, *episcopiile* sufragane dela *Cetatea-Albă-Ismail* și dela *Hotin-Bălți*, iar pentru satisfacerea cerințelor pastorale sporite s'au creat numeroase parohii nouă la sate și orașe, fiind înzestrate toate — nouă și vechi — cu loturi sau sesii obținute pe urma reformei agrare. S'au mai

t i v i						Pasivi
Pescari	Crescători de animale	Muncitori forestieri	Patroni meseriaşi	Lucrători industriali	Muncitori agricoli şi auxiliari în agricultură	Intreţinuţi populaţia pasivă
7	8	9	10	11	12	13
absolute						
854	127	24	15.598	6.826	941.797	1.024.686
7	21	3	1.983	851	129.633	148.518
20	20	1	833	260	65.561	77.217
88	24	1	2.951	1.308	120.426	124.224
9	7	3	2.667	1,391	138.921	154.114
711	13	2	806	237	57.853	61.635
2	12	8	1.464	593	112.974	121.559
3	7	—	1.513	836	102.509	104.840
3	7	1	2.189	956	114.696	120.664
11	16	5	1.192	394	99.224	111.915

ridicat numeroase biserici la sate şi oraşe, dovezi elocvente de evlavie creştinească. Salarizarea clerului şi a personalului bisericesc a trecut dela eparhii în seama Statului, iar pentru

1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3
9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
12	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	15
75	75	75	74	77	71	69	63	63	55	55	54	57	57
16	19	18	18	18	19	19	21	21	20	21	21	21	27
99	102	103	102	105	104	104	103	98	98	99	103	103	118
150	142	150	148	142	144	138	127	127	113	112	112	121	119

pregătirea temeinică a slujitorilor altarului, Seminarul Clerical din Chişinău a fost transformat într'o *Facultate de Teologie.*

Şcoala. Eforturi remarcabile s'au făcut în Basarabia pentru luminarea poporului prin şcoală. La 1918 fiinţau în cuprinsul Basarabiei 1084 şcoale primare ruseşti, dar *nicio şcoală primară românească,* cu toate că majoritatea populaţiei

guberniei era formată din Moldoveni. Era deci fireasc ca stăpânirea românească să se gândească serios la crearea și desvoltarea învățământului românesc în Basarabia pentru a umplea lacunele trecutului și a asigura luminarea poporului pentru viitor. In scopul acesta școalele rusești din satele moldovenești au fost romanizate, iar acolo unde acestea lipseau s'au creat școale nouă într'un ritm destul de accelerat, astfel că la 1940 ființau în Basarabia 2.628 școale primare cu 4.653 săli de clasă și cu un personal didactic de ambele sexe alcătuit din 7.581 învățători și maeștri. La sfârșitul anului 1939 populațiunea școlară se ridică la 347.747 elevi și eleve, cu o frecvență de 80% din tineretul obligat la școlaritate, precum se poate urmări aceasta din următoarea tabelă statistică:

Anul școlar	Nr. școalelor primare												Nr. școalelor înființate		Nr. localurilor de		
		Școal· primare														Nr. săli	
	Școli copii mici	Românești	Rutene	Germane	Polone	Ungare	Rusești	Bulgare	Evreești	Diverse	Total	Total general	Inainte de 1916	După 1916	Total	Propriu	Inchiriat
1914	Nici o școală primară românească												—	—	—	—	—
1920—1921	—	1.233	200	73	2	—	120	78	38	2	1.747	1.747	—	—	—	—	—
1923—1924	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2.041	—	—	—	—	—
1932—1933	323	2.185	—	—	—	—	—	—	—	—	2.185	2.508	—	—	2.594	—	—
Ian. 1939	457	2.059	—	81	—	—	—	—	2	3 div. 16 turc.	2.161	2.618	1.084	1.534	2.600	3.384	1.299

Rezultatele acestei vajnice activități școlare s'au manifestat foarte curând în scăderea simțitoare a numărului analfabeților în Basarabia, în ultimii 20 de ani. La 1897 dintr'o populație de 1.932.112 locuitori nu știau ceti și scrie decât

301.174 indivizi, ceea ce reprezintă numai 15,6%. La 1930 numărul ştiutorilor de carte sporise la 29.9%, astfel că din 2.844.402 locuitori, 856.941 aveau cunoştinţă de carte, precum rezultă aceasta din tabela comparativă dela p. 12.

Pentru pregătirea corpului didactic primar s'au deschis la Chişinău două şcoale normale, una pentru băieţi şi alta pentru fete care au funcţionat până în Iunie 1940, când s'a produs invazia bolşevică. N'a fost neglijat nici învăţământul profesional, întru cât sub stăpânirea românească s'au deschis în Basarabia 12 şcoale elementare de meserii şi 13 gimnazii şi licee industriale de băieţi şi de fete pentru pregătirea meseriaşilor şi comercianţilor români dela sate şi oraşe. Faţă de cele 4 şcoale profesionale din vremea Ruşilor, cele 25 de instituţii româneşti pentru pregătirea profesională a Basarabenilor

şcoale	Nr. învăţătorilor				Nr. copiilor							Procentul frecvenţei faţă de înscrişi	
lor						Inscrişi			Frecvenţi				
Total	Conducători	Invăţători	Maeştri Maestre	Total general	Recenzaţi	Cusr elementar	Curs superior	Total	Curs elementar	Curs superior	Total	Curs elementar	Curs superior
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	2.746	—	2.746	398.655	136.172			—	—	—	—	—
—	—	—	—	3.927	441.958	203.627			—	—	—	—	—
—	322	5.951	—	6.273	699.875	356.651			—	—		—	—
4.683	476	7.016	89	7.581	—	294.267	52.480	346.747	235.886	32.153	268.039	77,58%	56,20%

înseamnă oricât un sensibil progres.

Progrese vizibile s'au făcut în Basarabia şi în învăţământul secundar care la 1940 se preda în 17 licee de băieţi, 9 licee de fete şi în 24 gimnazii şi alte şcoale medii, care luaseră fiinţă

ŞTIUTORII DE CARTE DIN BASARABIA IN 1930 ŞI 1897

JUDEȚUL	Mediul	Populația în 1930			Populația în 1897		
		Total	Din care ştiutori de carte		Total	Din care ştiutori de carte	
			Cifre abs.	%		Cifre abs.	%
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Basarabia	Total	2.864.402	856.941	29,9	1.935.412	301.174	15,6
	Rural	2.493.431	658.783	26,4	1.642.080	204.831	12,5
	Urban	370.971	198.158	53,4	293.332	96.343	32,8
Hotin	Total	392.430	91.764	23,4	307.532	33.714	11,0
	Rural	377.096	84.046	22,3	289.134	28.910	10,0
	Urban	15.334	7.718	50,3	18.398	8.804	26,1
Soroca	Total	316.368	93.848	29,7	218.861	24.499	11,2
	Rural	301.367	85.471	28,4	203.510	19.351	9,5
	Urban	15.001	8.377	55,8	15.351	5.148	33,5
Bălți	Total	386.721	94.923	24,5	211.450	21.213	10,0
	Rural	356.151	78.011	21,9	192.972	15.896	8,2
	Urban	30.570	16.912	55,3	18.478	5.317	28,8
Orhei	Total	279.292	70.269	25,2	213.478	25.822	12,1
	Rural	264.013	63.513	24,1	201.142	22.280	11,1
	Urban	15.279	6.756	44,2	12.336	3.542	28,7
Lăpuşna	Total	419.621	134.892	32,1	279.657	57.119	20,4
	Rural	299.949	62.859	21,0	171.174	14.448	8,4
	Urban	119.672	72.033	60,2	108.483	42.671	39,3
Tighina	Total	306.592	86.067	28,1	194.915	30.829	15,8
	Rural	262.877	64.450	24,5	163.118	20.616	12,6
	Urban	43.715	21.617	49,4	31.797	10.213	32,1
Ismail + Cahul	Total	422.202	134.348	31,8	244.276	40.043	16,4
	Rural	328.433	91.062	27,7	184.043	24.088	13,1
	Urban	93.769	43.286	46,2	602.33	15.955	26,5
Cetatea-Albă	Total	341.176	150.830	44,2	265.247	67.935	25,6
	Rural	303.545	129.371	42,6	236.989	59.244	25,0
	Urban	37.631	21.459	57,0	28.258	8.691	30,8

sub oblăduirea românească. Numărul frecventanților şcoalelor secundare din Basarabia se ridica la 1940 la 17.350 elevi şi eleve. Tot sub Români s'a pus în Basarabia temelia învățământului superior prin crearea Facultăților de Teologie şi de Agricultură.

Indeletnicirile spirituale și creațiunile artistice s'au bucurat de larga solicitudine a guvernului român. La Chișinău s'a creat o *Școală de Arte-Frumoase* și s'a înjghebat o *Pinacotecă de Pictură*. In capitala Basarabiei lua ființă un *Teatru Național* și chiar un Post de Radiodifuziune pentru formarea simțului artistic, pentru cultura limbii și pentru trezirea interesului pentru creațiile literare românești sau traduse în limba română.

Incă în frigurile revoluției dela 1917 luase ființă la Chișinău *Biblioteca Centrală* care a fost mereu sporită și înzestrată cu cărți nouă și folositoare. După pilda ei s'au organizat biblioteci populare în principalele centre intelectuale din Basarabia pentru luminarea minții și trezirea gustului de lectură. La Chișinău s'au desvelit monumentele lui Ștefan cel Mare și al Regelui Ferdinand I, iar la Orhei statuia lui Vasile Vodă Lupu. Comisiunea Monumentelor Istorice avea o secție separată pentru Basarabia, care sub conducerea colegului nostru Ștefan Ciobanu a scos la iveală și a dat publicității în buletinele și anuarele sale material istoric documentar foarte prețios privitor la istoria provinciei transprutene.

Agricultura. Dar pe lângă grija pentru cultura spirituală, stăpânirea românească a dat o deosebită atențiune și culturii materiale în toate ramurile de îndeletnicire a populațiunii între care agricultura ocupă primul loc. Plugăria este ocupațiunea principală a populațiunii basarabene. Basarabia este o regiune de dealuri și câmpii cu un pământ negru (cernoziom) foarte productiv. Suprafața cultivabilă de 3.626.428 ha cuprinde 3.031.529 ha adică 77,7% pământ arabil, 427.618 ha sau 13,7% pășuni, 28.425 ha câmpii, 110.582 ha podgorii și 28.274 ha culturi arborescente precum se învederează aceasta în următoarea tabelă alcătuită pe județe, înfățișând situația 1934—1935 (p. 14—15).

Prin așezarea sa geografică între două râuri mari, Prutul și Nistrul, prin natura solului și a climatului său, pământul Basarabiei este foarte propice pentru agricultură, viticultură și horticultură. Suprafețele arabile în întinderea lor de

PROVINCIA ŞI JUDEŢUL	Terenuri							
	Cereale		Fâneţe cultivate şi alte culturi furajere		Alte culturi şi ogoare		Fâneţe naturale şi păşuni	
	Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%
Basarabia (total)	2.731.239	61,48	79,832	1,80	345.749	7,78	374.469	8,43
Hotin	246.935	65,31	14.744	3,89	42.092	11,13	9.798	2,58
Soroca	260.080	60,10	6.386	1,50	68.309	15,80	20.802	4,80
Bălţi	326.664	62,09	5.120	0,97	57.019	10,85	54.613	10,40
Orhei	192.413	45,35	8.421	1,96	45.175	10,65	29.190	6,85
Lăpuşna	237.040	56,55	18.278	4,32	13.927	3,30	40.369	9,60
Tighina	379.607	59,99	5.544	0,88	21.243	3,45	68.487	10,91
Cetatea-Albă	540.408	71,20	8.428	1,14	54.671	4,69	77.268	10,17
Cahul	289.277	64,60	6.952	1,58	20.893	4,66	57.635	12,86
Ismail	258.815	61,47	5.959	1,43	22.420	4,32	16.307	3,87

3.031.529 ha sunt folosite pentru următoarele categorii de culturi:

1. *Cereale*	2.646.087	ha	(87,3%)
a) grâu	926.496	»	(30,6%)
b) porumb	997.619	»	(32,9%)
c) orz.	491.053	»	(16,2%)
d) meiu	183.949	»	(6,1%)
e) ovăz	43.023	»	(1,4%)
f) hrişcă	853	»	
g) măturică	530	»	
2. *Plante alimentare* . . .	78.064	»	(2,6%)
3. *Plante industriale* . . .	223.511	»	(7,4%)
4. *Culturi furajere*	55.047	»	(1,0%)
5. *Câmpii*	28.820	»	(1,0%)

In anul 1938 cultura cerealelor în cele 9 judeţe ale Basarabiei a fost de 34.434 vagoane de grâu, 11.870 vagoane de secară, 22.909 vagoane de orz, 2.126 vagoane de ovăz şi circa 200.000 vagoane de porumb. Cultura grâului a progresat mai ales în cursul ultimilor ani, datorită concursului dat de guvern pentru mărirea suprafeţelor însămânţate şi pentru valorificarea produselor ca distribuirea seminţelor standardizate, cumpărarea grâului de către cooperative, reducerea de

arabile											
Livezi și vii						Păduri		Terenuri neproductive		Totalul suprafețelor	
Pruni		Alți pomi fructiferi		Vii							
Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%
7.752	0,01	13.460	0,01	112.946	3,00	199.460	4,49	577.293	13,00	4.442.200	100
1.132	0,30	2.401	0,63	363	0,10	39.511	10,45	21.224	5,61	378.200	100
745	0,18	1.542	0,35	2.642	0,56	17.341	4,00	55.253	12,71	433.100	100
717	0,15	1.875	0,35	7.235	1,37	13.413	2,54	59.344	1 ,28	526.000	100
624	0,14	969	0,22	15.094	3,54	38.403	9,05	94 311	22,24	424.600	100
2.904	0,69	2.288	0,54	26.434	6,62	61.308	14,66	15.552	3,72	418.100	100
1.476	0,19	3.449	0,54	20.194	2,85	18.933	2,99	114.367	18,20	633.300	100
38	—	212	—	17.696	2,27	1.025	0,12	59.754	7,87	759.500	100
57	—	265	—	15.183	3,38	9.461	2,11	48.477	10,81	448.200	100
59	—	459	0,10	8.105	1,92	65	—	109.011	25,89	421.200	100

50% la tariful normal al C.F.R. etc. In schimb însă a scăzut producția mijlocie la hectar la porumb și orz, cum se evidențiază aceasta din următorul tablou comparativ pe județe din anii 1909/1911 și 1936/1938.

JUDEȚUL	Grâu		Porumb		Orz	
	1909/1911	1936/1938	1909/1911	1936/1938	1909/1911	1936/1938
Hotin	10,8	10,8	12,2	9,4	9,4	7,5
Soroca	10,8	11,6	14,7	10,7	12,2	8,0
Bălți	10,0	10,9	15,7	11,2	12,9	6,9
Orhei	9,9	9,3	16,2	9,3	10,9	7,0
Lăpușna	9,5	7,7	15,0	10,2	12,9	6,6
Tighina	6,9	8,3	9,3	9,4	9,7	6,3
Cetatea-Albă	6,9	87	8,7	9,7	9,7	7,2
Cahul }	8,5	6,1	9,4	8,3	10,0	6,1
Ismail }		8,2		7,8		7,4
Basarabia	8,2	9,3	12,4	9,4	10,1	7,0

In timpul din urmă se încercase să se încurajeze în Basarabia cultura plantelor industriale ca inul, cânepa și bumbacul, Experiența cu această plantă din urmă, mai ales la Sud, au dat rezultate foarte bune.

Locul al doilea în economia Basarabiei este deținut de viti- și horticultură, în special regiunile din valea Nistrului dela Tighina și Cetatea-Albă. Strugurii și merele constitue

și azi încă, după cereale, principalele produse de export ale Basarabiei.

Cultura viței de vie și a arborilor fructiferi găsesc acolo condițiuni admirabile de desvoltare. Suprafața viilor și livezilor este în continuă creștere precum se poate deslusi aceasta din următoarea tabelă care arată suprafețele viticole pe județe din anul 1937:

JUDEȚUL	Vițe americane alt. Ha	Indigene Ha	Hibrizi Ha	Americane Ha	Supraf. totală Ha
Hotin	68	105	714	5	893
Soroca	521	94	4.381	15	5.012
Bălți	828	36	7.622	2	8.490
Orhei	3.291	443	10.919	—	14.654
Lăpușna	5.534	951	16.675	961	21.122
Tighina	2.405	196	16.884	18	19.505
Cetatea-Albă	2.542	2.201	15.737	146	20.629
Cahul	1.790	180	9.652	34	11.658
Ismail	1.898	670	5.674	369	8.618
Basarabia	15.881	4.880	88.262	1.556	110.581

Ținându-se seama de marea productivitate a solului basarabean, guvernul român a făcut sforțări pentru a se pune în valoare producția viticolă și horticolă prin reduceri tarifare pe C.F.R. și prin crearea de debușeuri pentru vin, fructe proaspete și nuci. Basarabia dispunea de 1.500—2.000 vagoane de vin pentru export. Singură, stațiunea horticolă Tighina produce în anii buni 5—6.000 vagoane de fructe. In regiunea Chișinău se cultivă mai ales mere, piersici și struguri, în aceea a Orheiului struguri, în timp ce în regiunea Călărași se cultivă nuci și struguri. In ultimii zece ani s'au expediat prin gara Tighina fructe în valoare de aproape un miliard lei, precum se vede aceastá din următoarea tabelă:

In anul 1928 . . . . 152.000.000 lei
» » 1929 . . . . 69.000.000 »
» » 1930 . . . . 117.000.000 »
» » 1931 . . . . 73.006.500 »
» » 1932 . . . . 104.441.640 »

In anul	1933	69.850.000 lei
» »	1934	97.503.000 »
» »	1935	89.439.000 »
» »	1936	130.481.000 »
» »	1937	61.799.000 »
Total pe 10 ani . . .		964.520.140 lei

reprezentând anual o medie de circa 100 milioane lei pentru o suprafață de circa 10.000 ha.

In același timp valoarea diferitelor cereale și oleoginoase expediate din toate stațiile C.F.R. din județul Tighina se urcă la o medie anuală de 195.424.000 lei pentru suprafața de circa 400.000 ha.

O altă ramură importantă de activitate în legătură cu agricultura a fost *creșterea animalelor*. In perioada 1928—1935 crescătoriile din Basarabia numărau 546.900 cai, 611 850 bovine, 2.290.000 ovine, 17.400 capre, 543.254 porci și 990 catâri și măgari sau asini. In comparație cu situația animalelor domestice din 1909, numărul acestora era la 1937 precum urmează:

	1909	1937
	Capete	
Cai	415.000	436.000
Boi	538.000	462.000
Porci	403.000	336.000
Oi	1.335.000	1.976.000

O altă sursă importantă de venituri era *pescuitul*, limanul Nistrului, numeroasele lacuri din Bugeac precum și coasta Mării Negre constituind o regiune foarte bogată în pește.

Pentru valorificarea producției agricole guvernul român a încurajat în mod simțitor *mișcarea cooperatistă*. La 1938 numărul cooperativelor sporise la 424 unități cu 102.753 membri.

Creditele acordate acestor cooperative în cursul anului 1938 s'au ridicat la suma de 289.123.247 lei iar în prima jumă-

tate a anului 1939 numai Banca Națională a României a aprobat unităților cooperative din Basarabia suma de 141.231.300 lei. Numărul cooperativelor pe județe și creditele ce li s'au acordat în anii 1937 și 1938 sunt evidențiate în tabelele următoare:

JUDEȚUL	Numărul cooperativelor	Numărul membrilor
Cahul	42	6.983
Bălți	40	10.163
Ismail	39	10.893
Orhei	42	11.197
Tighina	38	11.269
Hotin	52	11.325
Soroca	46	12.635
Lăpușna	48	14.110
Cetatea-Albă	77	14.178

JUDEȚUL	Credite aprobate	
	Orășenești	Agricole
Cahul	800.000	10.800.000
Bălți	2.000.000	15.000.000
Ismail	1.540.000	6.831.300
Orhei	2.000.000	20.000.000
Tighina	3.000.000	20.000.000
Hotin	1.000.000	5.000.000
Soroca	2.000.000	20.000.000
Lăpușna	2.000.000	20.000.000
Cetatea-Albă	1.700.000	7.600.000

Pentru adâncirea învățământului agricol s'au creat școale de agricultură de toate gradele în mai multe centre agricole ca bunăoară la Soroca iar la Chișinău a luat ființă o *Facultate de Agronomie* ca pentru tinerii agricultori să-și poată dobândi cunoștințe mai înalte pentru cultura și exploatarea mai rațională a ogoarelor.

In capitalele de județ s'au organizat *Camera de Agricultură* pe lângă care funcționau centre agricole și stațiuni de montă. Expozițiile agricole care se organizau mai ales toamna în județele basarabene contribuiau în largă măsură la selecționarea producției agricole așa de îmbelșugate.

JUDEȚUL	Moșii expropriabile						Lăsat în folosința proprietarilor		Expropriat trecut la Stat		Repartizarea terenului dat la împroprietărire										Rezerve comunale (lărgirea vetrelor de sat)		Art. 44 și anexa lui		Repartizări externe și disponibil pentru împroprietărire		Predat județelor vecine		Cota ofițerilor		Bunuri cariere predate direcțiunii minelor		Neproductiv drumuri și C. F. R.		Iazuri						Păduri		Teren dat proprietarilor până la judecată		Total general		Observațiuni
		Judecate de Comisiunile județene			Nejudecate de Comisiunile județene						Teren predat				În curs de predare				Total la împroprietărire																		Predate direcției pescăriilor		Date în folosința proprietarilor		Rămase în stăpânirea Casei noastre								
	Nr. moșiilor	Ha.	m.p.	Nr. moșiilor	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Nr. satelor	Nr. locuitorilor	Suprafața în loturi Ha.	m.p.	Nr. satelor	Nr. locuitorilor	Suprafața Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.	Ha.	m.p.			
Hotin	577	187.296	88	—	—	—	34.005	73	153.921	15	195	50.594	97.531	37	—	—	—	—	97.531	—	2.876	82	4.611	82	1.040	—	—	—	—	—	207	77	5.965	44	—	—	807	42	461	—	40.420	16	—	—	153.921	15	Suprafața în plus de 655 ha. 44 m.p. luată din jud. Orhei urmează a se scădea din fondul exprop. al jud. Orhei. Idem 1.352 ha 97 m.p luată din jud. Cahul.
Soroca	645	236.716	60	—	—	—	36.221	43	200.495	16	236	51.051	164.030	91	—	—	—	—	164.030	—	2.254	87	8.375	87	1.435	27	614	—	800	—	2.306	60	2.710	65	158	84	954	37	533	64	16.976	42	—	—	201.150	60	
Bălți	513	287.830	04	—	—	—	29.344	84	258.585	19	249	42.824	172.2618	79	42	7.987	34.966	20	207.228	—	—	—	13.673	—	—	—	—	—	1.487	09	—	—	12.807	66	819	17	1.881	91	—	—	20.687	31	—	—	258.525	19	
Orhei	539	187.227	92	—	—	—	25.929	33	161.298	59	229	42.590	107.652	50	—	—	—	—	107.652	—	465	54	5.243	54	3.218	23	870	97	200	—	1.123	82	2.270	53	2.750	73	191	77	—	—	37.310	87	—	—	161.298	59	
Chișinău	395	190.437	96	—	—	—	25.499	18	164.935	78	206	32.809	97.687	40	—	—	—	—	97.687	—	385	65	6.842	65	8.046	63	1.685	53	199	75	320	93	902	94	115	24	139	23	—	—	49.385	41	127	81	166.288	75	
Tighina	261	185.877	56	—	—	—	24.609	73	161.267	82	187	28.385	126.158	58	—	—	—	—	26.158	—	2.960	89	6.979	89	—	—	898	—	582	—	128	22	1.129	99	3.781	75	87	62	—	—	17.860	79	700	—	161.267	82	
Cahul	402	222.391	92	1	1.056	—	33.324	60	189.067	32	137	22.480	115.096	18	16	4.430	24.722	—	139.818	—	2.887	77	8.916	77	10.28	82	1.600	—	600	—	—	—	5.544	35	2.059	12	72	70	—	—	9.236	73	5.149	96	131.067	32	
Ismail	323	163.529	77	—	—	—	61.056	—	102.473	77	75	11.663	78.779	68	—	—	—	—	90.585	—	306	95	4.081	95	5.412	—	200	—	—	—	959	—	929	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	102.473	77	
Cetatea-Albă	616	167.110	52	—	—	—	70.541	61	96.568	90	162	21.311	65.975	69	3	7.816	11.805	81	65.975	—	1.487	26	5.656	26	15.004	40	—	—	187	50	256	57	937	30	891	34	16	96	—	—	4.796	57	—	—	96.568	70	
Total	4271	1.82).046	20	1	1.055	—	340.532	47	1.488.613	73	1.676	303.707	1.025.174	25	63	20.233	71.494	01	1.096.668	23	13.620	77	64.378	84	44.438	56	5.868	51	4.057	50	5.302	95	33.098	22	13.576	22	4.152	01	994	64	197.118	28	7.342	77	1.400.622	14	Minus 2008 ha. 41 m.p. 1.486.618. ha. 73 m p.

Reforma agrară. Dar cea mai mare operă românească în folosul țărănimii basarabene a fost fără îndoială marea reformă agrară din 1919, în temeiul căreia s'au expropriat în Basarabia 4.271 de moșii într'o întindere de 1.829.046 ha, ceea ce reprezintă 50.4% din întreaga suprafață cultivabilă a Basarabiei care cuprinde, precum s'a arătat mai sus, un areal de 3.626.428 ha. Din suprafața moșiilor expropiate numai 340.532 adică numai 18.6% au rămas în posesiunea vechilor proprietari, câtă vreme restul de 1.488.514 ha a fost împărțit în loturi sau răzeșii individuale de până la 25 ha, care au servit pentru împroprietărirea a 357.015 *săteni agricultori.* Felul cum s'a făcut această repartiție în județele basarabene se poate urmări în toate amănuntele ei din planșa alăturată.

Conversiunea datoriilor agricole. Dar această măreață operă de dreptate socială nu putea produce efectele așteptate asupra plugărimii, — împovorate cu datorii pe la bănci, care o speculau cu camete până la 40%. Această neomenoasă speculă din partea capitalismului evreesc nu putea fi tolerată până la infinit în paguba țărănimii muncitoare. De aceea guvernul român se crezu dator să recurgă la măsuri drastice pentru degrevarea datoriilor țărănești, la o adevărată *seisachtie*, după pilda înțeleptului Atenian Solon din anul 594 înainte de Christos, venind în 1934 cu *legea conversiunii datoriilor agricole* pentru scoaterea țărănimii din ghiarele speculanților. La promulgarea legii conversiunii volumul datoriilor agricole din Basarabia se ridica la suma de lei 3.503.522.473, din care o cotă de 2.536.910.717 lei apăsa asupra proprietății mici de sub 10 hectare de pământ, iar alta de 966.611.696 greva proprietatea mijlocie și mare dela 10 hectare în sus. Numărul debitorilor, datoria pe cap de familie, întinderea în hectare și datoria în lei la hectar la proprietatea mică era repartizată pe județe în următorul mod în baza statisticei întocmite la Ministerul de Justiție (p. 20).

Aceeași repartiție pe județe a datoriilor de care erau grevate proprietățile mijlocii și mari se evidențiază în tabela a doua din p. 20.

JUDEŢUL	Nr. debitorilor	Datoria în lei pe cap de debitor	Intinderea în hectare	Datoria în lei la hectar	Totalul datoriei în lei
BASARABIA					
Bălţi	40.248	11.335	198.763	2.295	456.220.108
Cahul	32.185	5.598	136.425	1.320	180.193.257
Cetatea-Albă	28.526	8.213	166.423	1.407	234.286.440
Hotin	55.249	4.874	161.113	1.671	269.316.634
Ismail	20.623	7.700	90.950	1.737	158.039.401
Lăpuşna	42.758	11.407	124.023	3.932	487.763.160
Orhei	48.705	7.929	134.582	2.869	386.183.161
Soroca	53.179	3.629	185.512	1.040	193.027.810
Tighina	38.698	4.441	130.698	1.315	171.880.746
Total	360.071	7.046	1.328.489	1.910	2.536.910.717

JUDEŢUL	Nr. debitorilor	Datoria în lei pe cap de debitor	Intinderea în hectare	Datoria în lei la hectar	Totalul datoriei în lei
BASARABIA					
Bălţi	206	578.817	9.728	12.257	119.236.306
Cahul	459	192.857	3.765	6.430	88.521.520
Cetatea-Albă	625	233.706	19.941	7.324	146.066.605
Lăpuşna	322	939.450	20.494	14.760	302.503.057
Hotin	76	269.615	2.901	7.063	20.490.782
Ismail	389	135.025	9.950	5.278	52.525.105
Orhei	229	531.932	9.808	12.419	121.112.437
Soroca	172	300.705	6.907	7.488	51.721.384
Tighina	430	148.220	12.612	5.053	63.734.500
Total	2.908	332.397	106.107	9.109	966.611.696

Prin efectul legii de conversiune s'a redus volumul datoriilor agricole în Basarabia la jumătate, adică dela 3.503.522.473 lei la 1.751.704.236 lei. Datoria această astfel redusă urma să fie restituită în rate semestriale cu dobânzi scăzute în termen de 17 ani. In felul acesta a înţeles atunci guvernul român să vină în ajutorul plugărimii basarabene, degravând-o în parte de datoriile agricole care apăsau aşa de greu asupra răzeşiilor ţărăneşti.

Industria. Basarabia fiind o ţară eminamente agricolă era firesc ca industria ei să depindă în prima linie de materiile prime pe care agricultura le pune la îndemână. Din această

categorie de industrii fac parte morile, fabricile de zahăr, fabricile de uleiuri, fabricile de spirt, fabricile de bere, iar în ultimul timp și fabricile de textile pentru prelucrarea lânei, cânepei, inului și bumbacului, care și acestea tot produse ale agriculturii sunt. La Cetatea-Albă au funcționat chiar fabrici de unelte și mașini agricole pentru îndestularea nevoilor plugărimii basarabene.

Inceputul acestor industrii cad aproape toate în era stăpânirii românești, cum rezultă aceasta din faptul ca la 1919 nu se găsea în Basarabia decât o singură societate anonimă industrială cu un capital de 1.500.000 lei. La aceeași dată erau în ființă în Basarabia numai două societăți anonime bancare cu un capital de 309.479 lei, iar societăți anonime comerciale nu se găsea niciuna. Din tabloul ce urmează se va putea urmări, cum sub stăpânirea românească numărul societăților anonime a crescut an de an, pentru ca la 1937 numărul societăților anonime industriale să se ridice la 54, al celor bancare la 57 iar al celor comerciale 11, reprezentând un însemnat capital de investiție:

ANII	Soc. Anonime Bancare și alte Inst. de Credit		Soc. Anonime Industriale		Soc. Anonime Comerciale		Soc. Anonime de Asigurare		Soc. Anonime Diverse	
	Nr.	Capital lei	Nr.	Capital lei	Nr.	Capilal lei	Nr.	Capital lei	Nr.	Capital lei
1919	2	309.479	1	1.500.000		—	—		—	
1920	2	11.600.000	2	950.000	—	—	—	—	—	—
1921	4	13.500.000	3	2.450.000	1	7.860.949	—	—	—	—
1922	7	21.890.000	3	34.400.000	1	7.860.949	—	—	—	—
1923	10	40.103.400	5	36.795.000	2	3.000.000	—	—	—	—
1924	16	45.045.000	9	59.486.792	2	2.000.000	—	—	—	—
1925	25	99.175.374	9	27.734.542	6	9.468.665	—	—	—	—
1926	37	160.484.500	6	20.297.500	7	9.225.299	—	—	—	—
1927	47	202.844.820	8	22.919.488	6	9.783.199	—	—	—	—
1928	49	250.972.000	6	27.477.367	6	10.783.199	—	—	—	—
1929	46	281.174.200	7	46.477.367	4	8.060.000	1	3.000.000	—	—
1930	44	289.594.200	8	48.361.509	5	9.060.000	—	—	—	—
1931	41	261.404.163	9	51.507.427	4	8.027.058	—	—	—	—
1932	36	244.078.308	11	54.757.424	7	29.027.058	—	—	—	—
1933	33	220.791.781	11	55.157.424	7	14.000.000	—	—	—	—
1934	32	214.072.498	11	55.050.000	7	13.360.000	—	—	—	—
1935	68	223.238.000	12	58.584.000	8	13.860.000	—	—	—	—
1936	63	226.763.000	9	38.584.000	8	13.000.000	—	—	—	—
1937	57	247.173.000	10	54.583.000	11	18.500.000	—	—	—	—

Din tabela de mai sus se vede că în 1929 luase fiinţă în Basarabia şi o societate anonimă de asigurări cu un capital învestit de 3.000.000 lei.

In anul 1919 funcţionau în Basarabia numai două bănci, cu un capital social de lei 309.479. La 1936 activau în Basarabia nu mai puţin de 18 bănci, cu un capital de 188.825.000 lei precum se evidenţiază aceasta din următoarea tabelă:

CAPITAL ŞI REZERVELE BĂNCILOR

Provincii şi judeţe	Nr. băncilor cu capital de:			Total	Bănci cu capital + rezerve dela 2—5.000.000 lei	
	2—5 mil.	5—50 mil.	peste 50 mil.		Capital şi rezerve	% din capital
						Mii
						BASA
Bălţi	1	1	—	2	2.525	13,16
Cahul	—	—	—	—	—	—
Cetatea-Albă	—	1	—	1	—	—
Hotin	3	1	—	4	8.410	59,52
Ismail	1	—	—	1	5.068	100,00
Lăpuşna	2	6	1	9	6.629	4,84
Orhei	—	1	—	1	—	—
Soroca	—	—	—	—	—	—
Tighina	—	—	—	—	—	—
Total	7	10	1	18	22.632	11,98

Pentru încurajarea industriei şi comerţului numai în 1939 Banca Naţională a României a acordat Basarabiei împrumuturi sub formă de efecte comerciale în valoare de 611.752.000 lei.

Pentru sprijinirea şi încurajarea industriei şi comerţului a luat fiinţă *Camera de Industrie şi Comerţ* din Chişinău cu oficii şi sucursale în principalele centre industriale şi comerciale din Basarabia.

Căile ferate. Pentru punerea în valoare a productelor agricole şi industriale din Basarabia era nevoie decât mai deasă reţea de căi de comunicaţie. Dar tocmai în privinţa aceasta Basarabia era rămasă cu mult în urmă faţa de celelalte pro-

vincii românești. Se impunea deci o vastă acțiune de construcție de șosele și căi ferate care să lege principalele centre de producție între olaltă, dar și cu restul regatului, pentru a înlesni o cât mai grabnică și rapidă circulație a bunurilor. In privința aceasta guvernul român era pus în fața unei probleme din cele mai grele, fiindcă la 1919 rețeaua de căi ferate și de șosele pietruite era extrem de redusă și se găsea

VIABILE LA 4 NOEMVRIE 1936

Bănci cu capital + rezerve dela 5—50.000.000 lei		Bănci cu capital + rezerve peste 50.000.000 lei		Total capital și rezerve
Capital și rezervze	% din total	Capital și rezerve	% din total	
lei				
RABIA				
16.648	86,84	—	—	19.173
—	—	—	—	—
7.955	100,00	—	—	7.955
5.719	40,48	—	—	14.129
—	—	—	—	5.068
75.105	54,82	55.276	40,34	137.010
5.490	100,00	—	—	5.490
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
110.917	58,75	55.276	29,27	188.825

și într'o stare deplorabilă din cauza războiului dela 1914—1918. Traversele liniilor ferate existente erau în bună parte așezate pe nisip, fără fundament solid, liniile de garaj și localurile personalului de serviciu erau insuficiente și insalubre iar cea mai mare parte a podurilor nu erau decât provizorii. Dar față de această tristă situație guvernul român n'a stat cu mâinile în sân, ci s'a pus pe lucru. In timp relativ scurt s'au normalizat liniile dela cale largă la cale normală și s'a consolidat linia Ungheni-Bălți în lungime de 85 km prin înlocuirea traverselor de brad cu traverse de fag și prin înlocuirea podurilor de lemn prin poduri de beton armat.

Lucrări de reconstrucție și consolidare s'au executat pe liniile Ungheni-Chișinău-Tighina, Reni-Romanești-Cetatea-Albă și Reni-Romanești-Prut. Sub stăpânirea românească s'a deschis linia Revaca-Căinari de 45 km, linie care a scurtat cu 61 km distanța dintre Chișinău și Galați.

La 1919 nu circulau în Basarabia decât 29 locomotive, abia suficiente pentru asigurarea unui tren de fiecare linie, numai în răstimp de un an s'au pus în circulație nu mai puțin de 130 locomotive. La 1919 distanța dela Galați la Chișinău se parcurgea în 19 ore 13 minute; la 1925 aceeași distanță se parcurgea în 11 ore 23 minute iar în 1939 numai în 8 ore 25 minute. In anul 1919 Chișinău Cernăuți se parcurgea în 27 ore, la 1925 în 20 ore iar la 1930 numai în 15 ore. La 1919 pe linia Ungheni-Bălți nu circula decât un tren la 2 zile, câtă vreme la 1940 pe aceeași secțiune circulau patru perechi de trenuri zilnic. La 1919 pe linia Chișinău-Ungheni nu circula decât un singur tren zilnic, la 1940 pe aceeași distanță circulau 5 perechi de trenuri zilnic inclusiv automotoarele. La 1940 Basarabia era legată cu vagoane directe cu Bucureștii prin trenuri accelerate și rapide. Asemenea vagoane directe legau Chișinăul cu Clujul și Vatra-Dornei, iar în timpul sezonului de băi Bugazul era legat prin vagoane directe cu Cernăuții. Pe lângă sporirea trenurilor de persoane s'au înființat trenuri directe de marfă cu mersuri rapide, pentru scurgerea cât mai comodă a produselor basarabene în special a cerealelor, sfeclei de zahăr, soiei, fructelor și animalelor.

Dela Unire până la 1940 s'au executat în Basarabia lucrări la linii de drum de fier, la poduri, la clădiri de exploatare, la instalațiuni de asigurare a circulației, la construcții de locuințe pentru funcționarii C.F.R., la material rulant și la întreținerea liniilor în valoare de aproape 2 miliarde lei precum se vede din următoarele evaluări:

A) LINII

1. Normalizarea liniilor .... 65 milioane lei
2. Construirea liniei nouă între Revaca-Căinari; ca lucrări importante are: tunelul Tipala de 689 m care a costat singur 153 milioane lei și 24 poduri, total .... 450 » »
3. Inlocuirea balastului de proastă calitate, cu piatră spartă și pietriș pe toate liniile .... 100 » »

4. Refacţii de linii (Reni-Româneşti; Pârliţa-Bumbota; Ghidighici-Visterniceni)	56 milioane lei
5. Sporirea liniilor din staţiuni (Şipoteni, Mateuţi, Visterniceni, Rediul Mare, Rezina, Socoleni, Chişinău, etc.)	20 » »
6. Inlocuirea ramificaţiilor tip rus cu macaze tip 40	15 » »
7. Construcţii de linii pentru exploatarea carierelor de piatră (Naslavcea şi Calfa)	10 » »
8. Triunghiuri pentru întors locomotive (Bălţi, Chişinău, Noua Suliţă)	5 » »

B) PODURI

1. Construcţii de poduri dintre care cele mai importante sunt: podul peste Prut pe linia Galaţi-Reni, cel de peste Nistru la Tighina şi al doilea pod peste Prut pe linia Zorleni- Basarabeasca	80 » »
2. Schimbarea podurilor provizorii de lemn cu poduri definitive pe linia Ungheni-Bălţi şi alte poduri provizorii de pe celelalte linii	30 » »

C) CONSOLIDAREA TERASAMENTELOR

1. Lucrări de consolidarea terasamentelor (în st. Perival; între st. Pârliţa-Perival; între Mamaliga-Lipcani; între Văscăuţi-Secureni; lângă halta Hajdeu, etc.)	15 »

D) CLĂDIRI DE EXPLOATARE

1. Clădiri de călători (linia Bălţi-Ungheni, Bugaz, Rediu Mare, Visterniceni, Şipoteni, Socoleni, Vancicăuţi, etc.)	30 » »
2. Magazii de cereale	10 »
3. Cabine de acari	1 » »
4. Băi şi diferite instalaţii pentru deparazitare (Chişinău, Soldăneşti, Bălţi, Tighina, Noua Suliţă, Lipnic, Reni, etc.)	5 » »
5. Adăpost pentru apărarea antiaeriană la Chişinău	1 » »
6. Ateliere mici la Bălţi, Chişinău, Ungheni, Noua Suliţă şi Româneşti	17 » »
7. Remize pentru locomotive şi automotoare (Chişinău, Mateuţi, Căinari, Bălţi, Tighina, Româneşti, etc.	13 » »
8. Castele de apă, păcură şi case de pompe (Bălţi, Căinari, Arciz, Lipnic, Marandeni, Călăraşi)	10 » »
9. Puţuri arteziene şi alte instalaţii penrtu alimentare cu apă (Jalpug, Basarabeasca, Căinari, Culevcea, Marandeni, Sărata, Arciz, Corneşti, Străşeni, Scumpia, Cetatea Albă	20 » »
10. Plăci turnante în st. Chişinău şi Lipnic	4 » »
11. Uzine electrice în st. Româneşti, Bălţi, Tg. Ungheni	2 » »
12. Clădiri pentru personalul de linie (cazărmi, cantoane, etc.)	4 » »
13. Poduri bascule	3 » »

E) INSTALAŢIUNI DE ASIGURAREA CIRCULAŢIEI

1. Procurarea şi montarea a 12 instalaţii de asigurarea circulaţiei (blocuri electro-mecanice) în staţiuni (8 pe linia Iaşi-Chişinău şi 4 pe linia Galaţi-Româneşti)	6 » »
2. Procurarea şi montarea a 250 buc. încuietoare de acte	1 » »
3. Lucrări de T. T. S. şi uzini electrice, între cari postul de radio din st. Chişinău	38 » »

F) CLĂDIRI PENTRU ASISTENŢA PERSONALULUI

1. Locuinţe	89	milioane	lei
2. Şcoli primare	23	»	»
3. Gimnaziu la Lipnic	2	»	»
4. Sanatoriu T. B. C. la Bugaz	7	»	»
5. Biserică la Lipnic	12	»	»

G) MATERIAL RULANT

1. 100 locomotive cale normală	700	»	»

H) INTREŢINERE

1. Intreţinerea liniilor, clădirilor şi instalaţiilor, inclusiv înlocuirea şinelor şi traverselor	1000	»	»
La un loc	1841	»	»

Şosele şi poduri. In conformitate cu datele statistice ce posedăm situaţia generală a lucrărilor de drumuri din Basarabia la finele anului 1918 se prezenta după cum urmează:

a) Porţiuni de şosele împietruite 201,583 km;

b) Porţiuni mici de şosele pavate (în stare foarte rea) 110,509 km;

c) Porţiuni de terasamente executate 114,189 km;

d) Poduri şi podeţe în număr de 620 şi în lungime totală de 4.261 m.

Dacă din lungimea de şosele menţionată mai sus se scad micile crâmpee pavate şi împietruite, răspândite izolat pe drumurile naturale, la trecerea văilor, ***rămân ca şosele continui circa 150 km***, precum se poate vedea aceasta din următorul tablou (dela p. 27) al drumurilor împietruite, existente în Basarabia în anul 1918.

Aceste şosele, după cum se vede şi din harta alăturată căutau să asigure fie legătura centrelor din mijlocul Basarabiei (drumurile Chişinău-Criuleni, Chişinău-Orhei şi Chişinău-Hănceşti), fie legături între localităţile dela Nord (drumurile Hotin-Grozinţi, Hotin-Noua Suliţă-Lipcani).

In afară de aceste legături care prezintă o oarecare continuitate, se văd figurate pe hartă mici crâmpee disparate, de drumuri locale.

După Unirea Basarabiei cu Vechiul Regat s'a avut în vedere pentru executare un program de drumuri, ţinând seamă de următoarele consideraţiuni:

Nr. curent	DRUMUL	Județul străbătut	Lungimea km
1	Atache-Hotin-Grozinți-Toporăuți	Hotin	35+859
2	Noua Suliță-Mămăliga-Lipcani-Briceni-Secureni	»	44+113
3	Patru Cârciumi-Gara Larga-Briceni-Edineți	»	19+828
4	Noua Suliță-Stroești-Dinăuți-Nădăbăuți	»	26+821
5	Orhei-Călărași-Răciula-Telenești	Orhei	14+340
6	Chișinău-Orhei	Lăpușna	43+800
7	Chișinău-Criuleni	»	31+000
8	Chișinău-Costiugeni-Zloți	»	6+396
9	Chișinău-Hăncești-Leușeni-Prut	»	30+445
10	Chișinău-Strășeni-Bucovăț-Nisporeni	»	18+488
11	Cetatea Albă-Seimeni-Moldova-Volintirovca-Ermaclia-Căușani	C.-Albă	6+196
12	Sărata-Arciz-Tarutino	»	4+354
13	Ismail-Bolgrad-Gara Traian Val	Ismail	16+900
14	Reni-Bolgrad	»	8+550
15	Bolgrad-Curci-Bolboaca-Barta-Satu Nou-Mănăstirea Terapont-Malul Dunărei	»	8+000
	Total		312+092

a) Construcția drumurilor de legătură a centrelor importante din Basarabia, cu Vechiul Regat și anume în anii 1919—1920 s'a realizat legătura dintre orașul Chișinău, prin Hăncești-Prut, cu Huși din Vechiul Regat.

Această șosea a fost complet terminată în 1921, pe o lungime de 84 km, construindu-se din nou 60 km de șosea.

b) S'a căutat a se lega capitalele de județe fără cale ferată, prin șosele cu gările apropiate și anume: Chișinău prin Băcioi cu gara Zloți; Hotinul a fost legat cu Cernăuții prin șoseaua Atachi-Grozinți-Colincăuți; Soroca cu gara Florești; Cahul cu gara Foltești prin șoseaua Cahul-Oancea-Foltești; Bolgrad prin Ismail cu gara Traian Val.

c) Rețelele de șosele naționale, județene și comunale legând centrele administrative mai importante, precum și centrele economice și producătoare de fructe, vinuri, etc. ale Basarabiei, în care scop s'a început încă din anul 1925 o campanie susținută de construcții de drumuri, în toate județele utilizând pentru manoperă și importante trupe de pionieri.

In harta alăturată se indică drumurile construite sau aflate în curs de construcție precum și acele modernizate, toate cu plata din fondurile Ministerului Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor.

După cum se vede din harta menționată mai sus, s'a urmărit și în Sud, construcția de șosele atât pentru hinterlandul porturilor Reni, Chilia, etc., cât și pentru a se face o bună legătură cu stațiunile maritime depe malul Mării Negre, unde s'a și construit șoseaua Cetatea-Albă-Budachi.

d) De asemenea s'au construit podurile specificate în tabloul de mai jos cu caracter definitiv sau provizoriu cu lungimi până la 250 m peste râuri importante, a căror valoare este de circa 300 milioane lei.

Nr. curent	DENUMIREA PODULUI	Felul podului	Lungimea podului m.
	a) *Poduri definitive*		
1	Pod pe drumul național Nr. 2 km 21+383 peste Prut la Sculeni	Metalic	100
2	Pod pe drumul național Nr. 2 km 565+134 peste Prut la Horecea	»	250
3	Pod pe drumul național Nr. 6 km 83+150 peste Prut la Albița	Beton	132
4	Pod pe drumul național Nr. 9 km 11+617 peste Prut la Reni	mixt met. bet.	120
5	Pod pe drumul național Nr. 19 km 17+998 peste Prut la Ungheni	Metalic	120
6	Pod pe drumul național Nr. 53 km 61+805 peste Prut la Lipcani	»	240
7	Pod pe drumul național Nr. 56 km 61+918 peste Prut la Oancea	»	120
8	Pod pe drumul național Nr. 18 km 16+300 peste râul Cubolta	Beton armat	100

Reiese deci din acest tablou că Basarabia fusese legată cu Moldova prin 7 poduri definitive (metalice și beton armat) precum și prin următoarele 6 poduri provizorii de lemn: (v. p. 29).

In afară de podurile indicate mai sus s'au construit poduri cu caracter definitiv sau provizoriu în lungul tuturor drumu-

Nr. curent	DENUMIREA PODULUI	Felul podului	Lungimea podului m.
1	Pod pe drumul naţional Nr. 36 km 50+311 peste Prut	Lemn	147
2	Pod pe drumul naţional Nr. 67 km 51+666 peste Prut	»	132
3	Pod pe drumul naţional Nr. 74 km 26+766 peste Prut	Mixt (fer+lemn)	143
4	Pod pe drumul judeţean Nr. 2 km 0+300	Lemn	192
5	Pod pe drumul judeţean Nr. 8 km 64+650	»	121
6	Pod pe drumul judeţean Nr. 10 km 10+809	»	250

rilor mai importante din Basarabia, iar în tabloul ce urmează se vede situaţia acestor poduri construite între anii 1919—1939.

Categoria drumurilor	Poduri de lemn		Poduri mixte		Poduri de zidărie	
	Nr.	Lungimea ml.	Nr.	Lungimea ml.	Nr.	Lungimea ml.
Naţionale	400	2791,31	192	1074,45	482	1507,72
Judeţene	507	4203,25	125	1228,95	340	1048,92
Comunale	774	4552,95	90	687,50	195	888,00
Total	1.681	11547,51	407	2990,90	1.017	3444,64

Adică în total, s'au construit 4105 poduri cu deschideri până la 20 m şi în lungime de 17.983,05 m (faţă cu 620 poduri în lungime de 4261 m, cât erau în Basarabia în 1918.

In prezent situaţia drumurilor de toate categoriile în Basarabia este următoarea:

Natura drumurilor	Categoria drumurilor			Lungimea totală km.
	Naţionale km.	Judeţene km.	Comunale km.	
Pavate	77,216	—	—	77,216
Impietruite	734,016	263,414	31,889	1029,319
Total	811,232	263,414	31,889	1106,535

Prin urmare, în total, lungimea şoselelor pietruite şi pavate de toate categoriile este astăzi de 1.106,535 km.

Posta, Telegraf şi Telefon. Mână în mână cu desvoltarea circulaţiei pe şosele şi pe căile ferate s'au desvoltat şi sporit şi reţele telegrafice şi telefonice prin construcţia de circuite şi trasee nouă, reorganizându-se centrala telefonică dela Chişinău care a fost instalată într'o clădire nouă înzestrată cu toate instalaţiile cele mai moderne [1].

Organizarea muncii. Inceputurile rudimentare de organizare a muncii prin statutul rusesc au fost reluate şi desvoltate de Români prin extinderea legiuirilor muncitoreşti asupra Basarabiei în anul 1923 şi prin înfiinţatea la Chişinău a *inspectoratului regional* al muncii cu *subinspectoratele* sale din capitalele de judeţ. De asemenea s'au organizat *oficii de plasare* pentru muncitori în principalele centre industriale ca bunăoară la Chişinău, Bălţi, Orhei şi Cetatea-Albă.

La 1931 a luat fiinţă *comisiile de muncă în porturile* Ismail, Chilia, Reni şi Leova. La Ismail fiinţa şi un cămin pentru muncitorii din port, iar la 1933 a început să funcţioneze judecătoria de muncă din Chişinău la care la 1938 s'a adaugat şi judecătoria de muncă din Bălţi. Pentru apărarea intereselor muncitorimii s'a creat la 1932 *Camera de Muncă* din Chişinău cu *oficii* în capitalele de judeţ. La 1939 Camera de Muncă din Basarabia avea 34.814 membri şi anume: 20.667 lucrători, 6.983 funcţionari particulari şi 7.174 meseriaşi şi mici industriaşi.

Pentru pregătirea meşteşugarilor şi a lucrătorilor calificaţi s'au deschis şcoale de ucenici la Chişinău, Bălţi, Orhei, Tighina, Rezina etc. La Chişinău funcţiona încă din 1929 un cămin de ucenici cu 100 paturi, unde îşi găseau casă şi masă, viitorii meseriaşi ai satelor şi oraşelor basarabene.

In temeiul legii pregătirea profesională şi exercitarea profesiunii din 1936 s'au creat comisii de examinare a meseriaşilor şi chiar un *oficiu de orientare profesională.* Din creaţiunile acestea se reoglindeşte solicitudinea guvernului român pentru pătura muncitorească din Basarabia.

---

[1]) *Ing. D. Stan şi Ing. Sergiu Condrea, Realizările româneşti în domeniul telefoniei, în Basarabia şi Bucovina de Nord,* în *« Buletinul Societăţii Telefonice din România »*, anul LV, Nr. 1. Ianuarie 1941. p. 111 urm.

Asigurările sociale. Pentru buna stare morală, și materială a acestei păturі sociale, dar mai ales îngrijirea sănătății muncitorimii basarabene s'a extins încă din 1921 asupra Basarabiei legea asigurărilor sociale pentru muncitori. In scopul acesta s'a creat la Chișinău o *Casă a Asigurărilor Sociale*, iar în 11 centre industriale mai însemnate *oficii* și 18 dispensare medicale pentru muncitori cu un numeros personal medical. In anul 1939 numărul asiguraților basarabeni se ridica la 36.035, care primiseră în curs de un an 305.584 consultațiuni medicale. In același timp muncitorii au primit ajutoare de boală în sumă de 3.000.000 lei, iar pensii de bătrânețe și invaliditate în sumă de 1.500.000 lei.

Casa construcțiilor din București elaborase planurile și obținuse chiar aprobarea devizelor pentru construirea unui cartier muncitoresc în Chișinău. Executarea acestui plan a fost zădărnicită însă de tristele evenimente din 28 Iunie 1940.

Sănătatea publică. Indată după Unire grija pentru sănătatea publică a trecut dela zemstve asupra Statului Român, care a reorganizat și lărgit așezămintele spitalicești, introducând și în Basarabia principiul medicinei profilactice. Pentru medicina curativă s'au creat *spitale nouă* la Hotin și Tighina, *sanatorii nouă* la Bugaz și Vorniceni, precum și numeroase *pavilioane* pentru contagioși și de chirurgie, așa la Ismail, Cahul, Cetatea-Albă, Călărași-Lăpușna, Orhei, Reni și Chilia.

Medicina preventivă era deservită de o largă rețea de dispensarii, mici maternități, centre de puericultură, de stațiuni de deparazitare și de băi populare care se extinde asupra Basarabiei întregi.

Maladiile infecto-contagioase fuseseră combătute prin vaccinațiuni preventive și prin izolarea bolnavilor contagioși. Grija pentru higiena industrială și colectivă, pentru salubritatea publică, pentru higiena alimentară și industrială, deveniră, în noua organizare sanitară, atribuțiuni normale ale personalului sanitar.

In Basarabia organizarea sanitară în întregul ei este o creație a guvernului românesc. In fruntea acestei organizații stătea

inspectoratul sanitar din Chișinău, care avea în subordine *9 servicii sanitare* județene și *238 circumscripții sanitare rurale și urbane*. Pentru medicina curativă stăteau la dispoziția celor suferinzi *62 spitale* cu 2.831 paturi, un *institut de ocrotire* și *152 dispensare rurale și urbane*.

Orașul Chișinău avea *13 spitale*, *14 dispensare*, *2 maternități*, *un institut antirabic* și un *laborator*.

Pentru combaterea paludismului și a tifosului exantematic s'au trimis echipe și s'au organizat campanii speciale în județele basarabene, la care numai în 1939—1940 au luat parte *243 medici*, *258 agenți sanitari*, *239 moașe* și *25 surori de caritate*. La această acțiune au participat un număr de *31.694 de alte persoane* slujbași administrativi, preoți, învățători, jandarmi, premilitari și străjeri.

Din tabloul de mai jos se poate vedea în detaliu care au fost principalele învestiții făcute de Minister în Basarabia, în perioada 1924—1938, în afară de cele datorite fondurilor locale:

1.	Spitalul nou Tighina	3.250.000 lei
2.	Spitalul nou Hotin	3.700.000 »
3.	Sanatoriul Bugaz	12.494.464 »
4.	Sanatoriul Vorniceni	5.043.417 »
5.	Pavilion contagioși Ismail	3.194.892 »
6.	Pavilion chirurgie Cahul	2.932.505 »
7.	Etaj spit. Cetatea-Albă	857.138 »
8.	Pavilion contagioși Călărași-Lăpușna .	2.353.775 »
9.	» chirurgie Orhei	2.206.347 »
10.	» contagioși Reni	866.745 »
11.	» contagioși Chilia Nouă . . .	1.085.799 »
12.	Reparații la instituții	43.330.380 »
13.	Contribuții pentru dispensare și băi . .	17.501.177 »
	Total . . .	98.816.639 lei

In afară de sumele arătate mai sus, Ministerul a contribuit prin Casa Sănătății, în anii 1935—1939 cu suma de lei 6.676.351 pentru construirile de dispensarii și lucrări de geniu sanitar.

Lupta contra boalelor speciale au necesitat măsuri speciale ca: asanarea Văii Bâcului (jud. Lăpușna) care era focar de paludism, echipe speciale în jud. Cetatea-Albă, pentru combaterea paludismului, etc.

Dar ceea ce a caracterizat efortul sanitar românesc în Basarabia, a fost lupta contra *tifosului exantematic*. Rămas ca o consecință a războiului și revoluției rusești, această epidemie a amenințat continuu restul țării, stabilindu-se endemică în Basarabia. A fost nevoie, în fiecare an, de campanii speciale extrem de costisitoare, cu personal angajat special, cu construcții numeroase de băi și cuptoare de deparazitare, cu cordoane sanitare pe Nistru și Prut, pentru a se putea ajunge la stăvilirea epidemiei.

Pentru pregătirea agenților sanitari, s'a creat o școală de agenți sanitari la Chișinău.

Pentru promovarea noțiunilor de igienă industrială și colectivă s'au inaugurat în 1938 așa zisele « săptămâni de igienă » în care se face o generală asanare a gospodăriilor, caselor, lenjeriei și indivizilor.

Astfel de « săptămâni de igienă » au fost organizate în lunile Martie și Septemvrie 1938 și în luna Aprilie 1939 iar continuarea lor a fost brusc întreruptă de invazia Bolșevicilor.

Ocrotirea socială. Din punct de vedere al ocrotirilor sociale în Basarabia aveam următoarele instituțiuni:

1. *Centru pentru ocrotirea copiilor* din Chișinău, cu o capacitate de:

60 copii în așezământ și
700 copii plasați la părinți, crescătorii în colonii.

2. *Așezământul pentru ocrotirea defectivilor* din comuna Taraclia, jud. Tighina, cu o capacitate de: 140 internați (femei și bărbați).

3. *94 dispensarii de puericultură*, organizate și în funcțiune și 45 dispensarii de puericultură în curs de organizare.

4. *Casa copilului* — Bălți, în colaborare cu Ministerul, prin convenție.

5. *11 societăți de binefacere* subvenționate de Minister din totalul de *84 societăți de binefacere* existente în întreaga Basarabie.

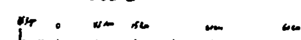
Din expunerile de mai sus, întemeiate pe date statistice oficiale rezultă deci că, sub gospodăria românească de 22 de ani, Basarabia a făcut reale progrese pe toate tărâmurile și în toate ramurile de îndeletnicire administrativă, culturală, socială și economică. Grija părintească pentru înflorirea și propășirea ei a constituit una din principalele preocupări ale Statului Român întregit.

Dar avântul, pe care Basarabia îl luase în toate direcțiunile de muncă și de creație, a fost curmat pe neașteptate prin intervenția armatei roșii, din ziua de 28 Iunie 1940. Cu acea zi fatală s'a întrerupt brusc opera gospodărească a Statului Român în Basarabia, iar stăpânirea bolșevică de un an de zile, a dărâmat și risipit mult, foarte mult, din ceea ce Românii clădiseră acolo cu atâtea jertfe materiale și cu atâta râvnă, tragere de inimă și pricepere. In multe resorturi starea de astăzi din Basarabia este cu mult mai tristă și mai dezolată decât chiar la 1918.

De aceea guvernul român, desrobitor pentru a doua oară, este pus în fața grelei situații de a reîncepe dela capăt marea operă de redresare și reclădire. Pentru reușita ei se cere o supremă încordare a puterilor creatoare ale neamului întreg, o încordare la care datori suntem să contribuim cu toții în unire și înfrățire. Iar pornind serios la muncă, nu ne îndoim de loc, că cel ce a izbutit să frângă cu arma în mână îndârjirea păgână a cotropitorilor fără lege și fără Dumnezeu, va înțelege să desfunde din nou, cu o mână pe plug și cu alta pe spadă, după datina străbună, ogorul înțelenit al scumpei noastre Basarabii.

BASARABIA

Scara

Legenda:

- Drumuri construite
- " în construcție
- " modernizate
- " în curs de modernizare
- " refăcute
- Poduri și podețe construite
- " " refăcute
- Pavaje de piatră
- Drumuri împietruite care erau în ființă în anul 1918 la reluarea Basarabiei

HOTIN
SOROCA
BĂLȚI
ORHEI
LĂPUȘNA
TIGHINA
CAHUL
CETATEA ALBĂ
ISMAIL
CHIȘINĂU
DOROHOI
BOTOȘANI
IAȘI
FĂLCIU
TUTOVA
COVURLUI
TULCEA
GALAȚI
MAREA NEAGRĂ

UCRAINA IN OGLINDA CRONICELOR MOLDOVENEŞTI

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 3 Octomvrie 1941

Evenimentele militare de pe câmpul de luptă din răsărit, şi în deosebi cucerirea Kievului de către batalioanele de asalt ale glorioasei armate germane, au ridicat Ucraina pe primul plan al preocupărilor politice şi economice din lume. Interesul pentru această misterioasă ţară se manifestă la noi mai viu ca oriunde, fiindcă România are o graniţă comună cu Ucraina care se întinde pe sute de kilometri din Carpaţi până în litoralul pontic. Misterioasă pare această ţară pentru însuşi istoriograful ei, Ştefan Rudnicki, fiindcă fruntariile ei nu sunt încă fixate definitiv pe harta politică a Europei. De aceea Rudnicki se întreabă cu drept cuvânt: « Ce este Ucraina, unde îşi are aşezarea ei pe globul terestru această misterioasă ţară şi care-i sunt hotarele politicie şi etnografice ? Nu este cumva Ucraina o simplă ficţiune geografică, iar Ucrainţii o ramură a poporului rus ? Sau poate noţiunile Ucraina şi Ucrainţi nu sunt decât plăsmuiri deşarte ale fantaziei înfierbântate a unor entuziaşti întârziaţi care, inspirându-se dela un trecut glorios, se complac în viziunea unui viitor strălucit, confundând aparenţele cu realitatea » ? [1]).

---

[1]) St. Rudnicki, *Ukraina, Land und Volk*, Viena, 1916, p. 165.

Aceste întrebări ni le punem și noi când auzim pronunțându-se numele Ucraina și de aceea vom încerca în cele ce urmează să găsim răspunsul la această întrebare, insistând mai ales asupra deslușirilor istorice pe care cronicele moldovenești le aduc la cunoașterea și pătrunderea trecutului Ucrainei. Cea mai veche cronică rusească, atribuită lui Nestor, arată că pe la mijlocul veacului al IX-lea d. Chr. semințiile slave ce sălășluiau pe podișul Valdai dela obârșia râurilor Dvina, Volga, Don, Nipru și Bug, se dușmăneau foarte aprig între ele. De aceea, pentru a pune capăt dușmăniilor interne, ele trimiseră soli la *Varegii din Scandinavia* (rus. Varjag, plur. Varjazi, grecește Βαράγγοι), invitându-i să vină la ei « *ca să-i conducă și să-i cârmuiască* » [1]. Varegii împliniră dorința semințiilor slave și, traversând pe bărcile lor ușoare Golful Finnic sub conducerea căpeteniilor Ruric, Sineus și Truvor, descălecară în preajma lacurilor Ladoga și Ilmen cetatea Novgorodului. Vâslașii aceștia nordici se numeau în limba lor « *Rodzen* » adecă « *Ruderer* », vâslași, de unde derivă cuvântul Ruși. Și astfel luă ființă statul rusesc sub dinastia Ruricovților, după descălecătorul Ruric. Cu vremea, Varegii normanzi fură absorbiți de masele slave, cărora însă le împrumutaseră numele național de Ruși, precum Bulgarii descălecători în Balcani, impuseră numele lor semințiilor slave de acolo.

Un alt grup de Varegi pătrunseră, sub conducerea lui Ascold și Dir, pe Nipru în jos și descălecară un al doilea voevodat vareg cu centrul la *Kiev*. Cronica rusească arată că Ascold și Dir, cuprinzând această cetate, adunară în jurul lor un mare număr de Varegi și începură să stăpânească peste țara Polianilor, în vreme ce Ruric era stabilit ca principe în *Novgorod* [2]. Urmașul lui Ruric, Oleg (879—912) năvăli asupra Kievului, cuceri cetatea și, înfrângând împotrivirea lui Ascold (860—870), își mută reședința dela Novgorod la Kiev, cu hotărîrea ca acest oraș să devină « *mama cetăților rusești* » [3].

---

[1]) *Cronica lui Nestor*, traducere de G. Popa Lisseanu în « *Isvoarele Istoriei Românilor* », vol. VII.
[2]) *Ibid.*, p. 44.
[3]) *Ibid.*, p. 46.

Mormântul lui Ascold se găsea în Kiev pe o colină de pe malul Niprului; deasupra mormântului fu ridicată o biserică creștină, dărâmată de bolșevici, iar cimitirul istoric din jurul ei transformat într'un parc de recreație pentru agenții bolșevici. Istoricii ucraineni stărue în combaterea originii varege a voevodatului dela Kiev, susținând că grupuri de pirați, cum consideră ei pe vâslașii varegi, n'ar fi avut puterea și consistența necesară pentru descălecarea unui stat [1]). Dar negațiunii aceleia se opune hotărît faptul că cete similare de Varegi au izbutit să creeze state nu numai în Normandia, ci chiar în Italia de Sud și Sicilia. De asemenea nu este mai puțin adevărat că Varegii Ruși scoborîră pe Nipru în jos cu flotilele lor de nenumărate bărci și amenințau mereu chiar Constantinopolul, cu gândul îndrăsneț de a descăleca acolo un nou stat de vâslași, gând însă care n'a putut fi adus la înfăptuire [2]). Totuși marele cneaz Igor (912—945), fiul și urmașul lui Oleg, întreprinse în 944 o nouă expediție varegă în contra Constantinopolului [3]), care a servit ca izvor de inspirație pentru « *Cântecul lui Igor* » — Slovo o polku Igoreve — din care nu s'a păstrat decât un mic fragment, care constitue cel mai vechiu monument literar al limbii rusești. Dorul de mare și de aventură, înnăscut firii de Vareg, mână pe Sviatoslav (957—972), urmașul lui Igor, spre Sud. In 971 el trecu Dunărea în Bulgaria, făcu prizonier pe țarul Boris și năzui chiar spre Constantinopol, cu nădejdea de a putea înființa un mare imperiu rusesc, care să se întindă dela Novgorod și Kiev până la Țarigrad [4]). Cronicele rusești de mai târziu arată la anul 969 că Sviatoslav scria maicei sale Olga, că nu-i place să trăiască la Kiev, ci voește să-și petreacă vieața la Perieslav la Dunăre, căci acolo ar fi centrul țării sale și că acolo s'ar aduna toate bogățiile lumii [5]). Volodimir sau Vladimir I (980—1015) primi în 987 la Cherson botezul după ritul ortodox, iar în anul următor se căsători cu princesa bizantină Ana [6]). Deodată cu credința ortodoxă propovăduită

[1]) St. Rudnicki, *o. c.*, p. 196 urm.
[2]) *Ibid.*, p. 49.
[3]) *Cronica lui Nestor, l, c.*, p. 57 urm.
[4]) *Ibid.*, p. 74 urm.
[5]) *Lavr. Let.*, p. 66; *Ipat. Let.*, p. 43.
[6]) *Cronica lui Nestor, l. c.*, p. 98 urm.; N. de Baumgarten, *Cronologie ecclesiastique de terres Russes du X-e au XIII-e siécle*, în *Orientalia Christiania*, XVIII, 1.

din Bizanţ, pătrunseră în Rusia voievodală şi ştiinţa şi arta bizantină care, în corelaţie cu elemenetele indigene, zac la temelia culturii ruseşti. Primul loc între monumentele istorice kievene îl ocupă faimoasa mânăstire a Sfintei Peşteri (Petscherskaia lavra) care s'a desvoltat în cursul veacurilor într'un adevărat muzeu de artă şi cultură religioasă; acolo s'a izvodit pe la începutul veacului al XI-lea din letopiseţele sau analele vremii şi cronica atribuită lui Nestor, fost monah al acestei mânăstiri, care nu ni s'a păstrat decât în compilaţii ulterioare de cronice ruseşti. In forma ei cea mai curată ea s'a păstrat în compilaţia volhiniană dela finele secolului al XIII-lea, şi anume în codicele Ipatie din mănăstirea Castroma, izvodit şi scris la 1425. Pe lângă versiunea aceasta *sudică*, s'a mai păstrat şi una *nordică* la Susdal, cunoscută sub numele de *Codicele Laurentic*, după numele monahului care l-a alcătuit şi scris la 1377. După moartea lui Vladislav imperiul fu împărţit între numeroşii descendenţi ai dinastiei Ruricovţilor, asupra cărora însă stăpânitorul Kievului exercita un fel de supremaţie, deosebindu-se de ei prin titlul de mare-cneaz.

Strălucirea marelui cnezat de Kiev a fost numai de scurtă durată, datorită, în interior, vechiului sistem succesoral slav, care prevedea la moartea cneazului împărţirea cnezatului între toţi copiii defunctului, iar în exterior, din cauza năvălirii Pecenegilor, Cumanilor şi în deosebi a Tătarilor; la acestea se mai adăuga şi tendinţa de expansiune spre Est a marelui ducat al Lituaniei şi a noului regat polon. Astfel s'au desfăcut succesive din legătura lor cu Kievul cnezatele Volhiniei, Haliciului, Cernigovului, Pereaslavului şi Susdalului, în timp ce mulţimea şi greutatea dărilor alimenta în rândurile ţărănimii o stare de permanentă agitaţie, ale cărei rezultate fuseseră răscoalele din 1068, 1113 şi 1147, sprijinite de Tătari şi încurajate de Polonezi.

Decadenţa marelui cnezat de Kiev a înlesnit victoria cneazului Andrei de Susdal, care în 1169 cucerise vremelnic Kievul şi-l pustii. Iar biruinţa Tătarilor, în bătălia dela *Calca* din 1223, avu drept urmare căderea succesivă a cnezatelor Susdal, Cernigov şi Poreaslav sub jugul tătăresc, care la anul 1224 a fost aruncat definitiv şi asupra voievodatului de

Kiev. Instalarea supremaţiei tătare asupra cnezatelor ruseşti puse capăt pentru multă vreme suveranităţii şi independenţei acestora.

Ele trebuiră să se supună poruncilor hanului, să-i răspundă cuvenitul tribut anual şi să dărâme cetăţile din cuprinsul teritoriului lor. Gărzile tătăreşti de pe lângă curţile cnezeşti, menţineau ordinea internă şi asigurau stăpânirea tătară efectivă. Sub stăpânirea tătară, Kievul pierdu pentru multă vreme vechea sa importanţă politică. El rămase însă un important centru religios şi cultural la Nipru. Dar rivalităţile şi frământările interne nu conteniră nici sub stăpânirea tătară.

Luptele acestea erau determinate de acapararea puterii de către boierimea rusă în dauna autorităţii cnejilor şi a libertăţilor orăşăneşti. Ele deschiseră larg poarta influenţei poloneze dela Vest şi a celei lituaniene dela Nord.

Influenţele polono-lituane primiră forme concrete prin sustragerea de sub supremaţia tătară şi, înglobarea Galiţiei, Lodomeriei şi a unei părţi din Podolia în regatul polonez al regelui Casimir cel Mare, şi prin cuprinderea în graniţele marelui ducat al Lituaniei a restului din Podolia, a Volhiniei, Cernigovului, Pereaslavului şi a voievodatului de Kiev.

După moartea regelui Casimir, se ajunse la 1386 prin căsătoria fiicei sale Hedviga, cu bătrânul Jogaila sau Jagello, marele duce al Lituaniei, la unirea personală şi mai apoi, în baza uniunii dela Lublin din 1569, la uniunea reală şi efectivă a Poloniei cu Lituania, în graniţele cărora cădeau şi voievodatele ruseşti menţionate mai sus, inclusiv părţi însemnate din voievodatul de Kiev.

Pe la finele veacului al XIV-lea voevodatele ruseşti de dincoace de Nipru trecură de sub supremaţia tătară sub stăpânirea polono-lituană care dăinui secole întregi. Dar în timpul acela granita dintre Polono-Litvani şi Tătari nu era deloc stabilită. Ea fluctua multă vreme când în favorul regatului polono-litvan dela Nord, când în folosul hanalului tătăresc din Crimeea sau Crâm, cum o numea cronicarii moldoveni. Numai cu vremea granița aceasta primi oarecare consistență pe linia care pornea dela gura Iogorlîcului pe Nistru mai jos

de Soroca, urma cursul râului Codâma până la Ovidiopol pe Bug, iar de acolo ducea prin întinsele stepe nogaice până la *pragurile* sau cataractele Niprului şi până în Marea Caspică.

La granița aceasta nestatornică, luptele între creştini şi păgâni nu conteneau niciodată. Oamenii care aveau curajul să vină şi să se aşeze în această nemărginită pustietate, trăiau aşa zicând afară de hotarele crăiei leşeşti, în țara nimănui. Ei se hrăneau din vânat şi pescuit, dar mai ales din prada pe care o făceau în olaturile tătăreşti. Pe la sfârşitul veacului al XV-lea oamenii din ținutul acesta de margine apar într'un act din 1495 sub numele de « *ljudi urainije* » sau « *ukrainiki* », adecă oameni dela graniță sau grănicei [1]), căci « Kraina », sau « Ukraina » însemna în limbajul localnicilor țară de margine, ca bunăoară *Craina* sârbească sau *Craina* sloveană cu capitala Lubliana. Numele acesta de Ucraina se extinse apoi asupra întregului voievodat de Kiev până la Bar, precum ne-o mărturiseşte aceasta Miron Costin în cronica sa, zicând: « *De față am fost la Bar, umblam la şcoală, când a trecut pe la Bar, cancelarul cel mare Ossolinski, om foarte dela inima lui crai, şi mare cap, întorcându-se dela Kiev, unde s'a făcut a merge la moaştele sfinților, pentru boala lui de picioare; şi dela Kiev au umblat la câte-va oraşe căzăceşti; şi la întors au venit pe la Bar, unde era scaunul hătmăniei. Era hatman mare pe urma lui Coneț-Polski, Nicolai Potocki. Au şezut vr'o trei zile acolo la ospăț la hatmanul şi se mirau oamenii ce erau mai de căpetenie, cum nu țiu minte să fie un canțelar să umble prin Ocraina. De este aşa că au îmblat cu acea treabă nu ştiu, iar cele ce am fost de față scriu* » [2]).

Cu vremea nobilii polono-litvani, coborînd tot mai jos *la marginea* țării, în Ucraina, cuprindeau acolo pământuri mănoase şi bogate în păşuni şi ridicau acolo conacuri fortificate, în care țărănimea muncitoare putea găsi scut şi adăpost în caz de primejdie. In jurul conacurilor se înfiripară sate şi chiar târguri pe întinsele moşii boiereşti. Curând însă proprietarii începură să ceară muncă şi dijmă dela oamenii aşezați

[1]) *Sbornik, Imp. Ruszk. Obscestva*, vol. XXXV, Nr. 39, p. 204.
[2]) Miron Costin, *Letopisețul Țării-Moldovei*, (1594—1662), ed. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, p. 313.

pe pământurile lor, iar autoritățile poloneze, la rândul lor, începură să urmărească pe acei care nesocoteau convențiunile încheiate cu Tătarii, determinându-i pe aceştia la revanşe sângeroase pe teritoriul regatului.

Pentru a scăpa de urmărire, țărănimea mai slobodă se adâncea tot mai adânc în stepă până la granița tătărească, unde fiecare era avizat mai curând la propriile sale puteri de apărare, decât la scutul statului polon. In vederea unei apărări mai eficace oamenii aceştia, în bună parte fugari de pe moşiile nobililor poloni şi lituanieni, ridicară la pragurile Niprului anumite întărituri, numite *cuiburi* — *siciuri* — pentru siguranța lor, dar şi a drumurilor care duceau de-a-lungul Niprului până la limanul în care se revarsă. Astfel s'a înfiripat cu vremea la marginea țării din spre Tătari un fel de *graniță militară*, ocupată de elemente curagioase şi gata oricând la luptă pentru respingerea încălcărilor nogăiene.

Pe la sfârşitul veacului al XV-lea, oamenii aceştia de margine, apar în mărturiile timpului sub numele de *Cazaci*. Originea acestui nume nu are nimic comun cu etimologia populară dela « koza-capră, cum credeau unii ca Pöllmann [1]), Eckert [2]) şi alții; ci el este împrumutat, ca şi organizația însăşi, dela triburile *kirgizice*, din care unele se numesc până azi « *Kajsak* », după tătărescul « kaj », uşor şi indogermanicul « sak », povoară, sarcină, sac, trecut probabil prin mijlocirea persană la Tătari; astfel *Kajsak* sau *Kazak* ar însemna oameni sprinteni, mobili şi gata oricând la acțiune [3]). Miron Costin avea cunoştință despre această origine a cuvântului, dar nu voia să o creadă, observând că « *mulți au zis că numele lor ar fi dela un neam ce este pe lângă apa Volgăi, anume Casak; ce acestea deşarte poveşti sunt* » [4]).

Felul de vieață al Caizacilor sau *Cazacilor tătari* şi-l însuşiră curând şi oamenii din Ucraina creştină, organizându-se şi ei în « *liuzi* » sau « *coşuri* » adică în mănunchiuri de câte 4

---

[1]) H. Pöllmann, *Beiträge zur ältesten Geschichte des Kosakentums*. München, 1888.

[2]) R. v. Eckert, *Der Ursprung der Kosaken*. Berlin, 1882.

[3]) N. Ernst, *Die ersten Einfälle der Krimtataren in Südrussland*, în *Zeitschrift für Ost-Europäische Geschichte*, III, p. 12.

[4]) Miron Costin, *l. c.*, I, p. 313.

cu un al cincilea ca şef. Coşurile de Cazaci erau înarmate ca şi cele nogăiene, pentru a putea îndeplini mai bine serviciul de informatori sprinteni şi « ucrainici » sau apărători de graniţă. Unii deveneau Cazaci de profesiune, iar mulţi alţii se întovărăşeau numai vremelnic pentru vreo expediţie de pradă sau vreo altă incursie oarecare în tătărime. In scopul acesta numeroşi aventurieri de toate limbile şi naţiile ca Poloni, Ruşi, Litvani, Moldoveni ba chiar şi Tătari, mânaţi de dorul de haiduire, îşi găseau refugiul la Cazaci, pentru vreo incursie de pradă sau răzbunare. Iobagii sau mojicii asupriţi de pe moşiile nobililor, oameni prigoniţi de soartă sau chinuiţi de felurite nevoi, găseau totdeauna drum deschis la Cazaci, pentru a-şi uşura năduhul de vreo apăsare oarecare sau pentru a-şi agonisi un adaos de hrană la vieaţa lor sbuciumată.

Deosebirea de credinţă dintre creştini şi musulmani îmbrobodeau acţiunile lor cu nimbul unei lupte sfinte pentru izbânda credinţei, iar dorul lor de libertate inspira faptelor de arme duhul eroismului naţional şi iluzia unui îndepărtat ideal politic [1]). Hausewski îi compară cu *Brodnicii* şi *Bârladnici* din părţile noastre, pe care îi consideră drept predecesori ai Cazacilor [2]). Celibatul obligatoriu şi lupta contra păgânilor fac pe unii să apropie pe Cazaci de *ordinele religioase* din apus. Alţii vedeau în Cazaci mai curând o *tovărăşie comunistă* din cauza libertăţii lor nemărginite şi a lipsei de proprietate individuală. In comunitatea căzăcească domnea de fapt o egalitate deplină a membrilor în toate treburile de ordin material, politic şi social. Toată puterea pornea dela adunarea obştei căzăceşti. Dar comandanţii şi slujbaşii, odată aleşi, executau cu depline puteri hotărîrile obştei. Libertatea personală era subordonată voinţei colective a grămezii. In timp de războiu adunarea sau *rada* căzăcească încredinţa hatmanului puteri discreţionare, pe care el le exercita ca oricare autocrat [3]).

[1]) N. Iorga, *Legăturile Românilor cu Ruşii-Apuseni*, în *Analele Acad. Rom. Ist.*, Ser. II, vol. XXXVIII, p. 752 urm.

[2]) M. Hrusewski, *Istorija Ukraijny Rusy*, vol. VIII, Kazacki casi do r. 1625; cfr. M. Korduba, *Die Anfänge des Ukraintschen Kozakentums*, în *Zeitschrift für Ost-Europäische Geschichte*, II, p. 369 urm.

[3]) St. Rudnicki, *o. c.*, p. 201 urm.; cfr. Ion I. Nistor, *Problema Ucraineană în lumina istoriei*, în *Codrul Cosminului*, vol. VIII, p. 114 urm.

S'au exprimat însă şi păreri ostile idealizării vieţii căzăceşti, susţinându-se că aşezarea Cazacilor în Ucraina n'a pornit din imboldul unei idei superioare de Stat şi nici din hotărîrea de a face la Nipru zid de apărare în contra păgânătăţii nogaice. Dimpotrivă, originea organizaţiei căzăceşti ar trebui căutată mai curând în nevoile şi neajunsurile politice şi sociale ale ţărănimii cis- şi transnipriene, precum şi în îngrămădirea de bejenari din ţările vecine [1]). Se pare că aceste aprecieri sunt cele mai aproape de adevărul istoric.

Dar cele mai sigure şi mai autentice informaţiuni asupra Cazacilor, « *ce neam sunt* », le putem culege din cronica lui Miron Costin, care îşi făcuse învăţătura la colegiul catolic dela Bar în Ucraina. El relatează că « *sunt Cazacii de neamul lor Ruşi, rămăşiţă din oştenii cnezilor, pe care cu îndelungate vremi supuindu-i craii leşeşti şi căzând şi Kievul, scaunul Rusiei, pe mâna Leşilor, şi pre Nipru în gios şi pre de cea parte şi de ceastă parte trăiau, sub ascultarea crailor leşeşti, slobozi de vecinătate, în chipurile oştenilor, cu hrană slobodă pe Nipru, ori cu vânătoria, ori cu pescuitul, până la pragurile Niprului, unde are Nipru în trei locuri praguri, aşa de firea locului făcute, şi cade apa de pe stânci, ce sunt în fundul apei, la un loc gios; care locuri nici un fel de vase a trece nu pot, fără vasele lor, adecă a Cazacilor; şi acelea încă cu mare grijă trec; şi de multe ori pe uscat trag vasele până trec acele praguri; şi aşa trăind până în zilele lui August Crai* » [2]).

Prima menţiune despre existenţa Cazacilor polonezi o găsim în adresa marelui duce al Lituaniei din 1499 către târgoveţii din Kiev, prin care aceştia fură autorizaţi de a percepe o anumită taxă dela pescarii cazaci dela Nipru [3]). La 1503 Cazacii din Czercassy care pândeau la vadul Nistrului, prădară pe meşterii italieni care călătoreau din Moldova la Moscova [4]). In acelaşi an voievodul Kievului Dimitrie Putiatici concentrase în jurul său mari contingente de Cazaci [5]). In 1516 pârcălabul Cameniţei Prsečlav Lanckorunski întreprinse în fruntea unor

[1]) *Zeitschrift für Ost-Europäische Geschichte*, III, p. 443.
[2]) Miron Costin, *Let. Mold.*, *l. c.*, I, p. 313.
[3]) *Akti zapadnoi Ross.*, I, Nr, 170.
[4]) *Sbornik*, vol. XXXV, Nr, 89, p. 469.
[5]) Piasecki, *Kronika*. Cracovia, la anul 1503.

polcuri de Cazaci o expediție armată în contra Oceacovului și Cetății-Albe, de unde se întoarse cu bogată pradă dela Tătari [1]).

Cronicile poloneze îl consideră pe acest Lanckorunski ca pe cel dintâi *hatman* al Cazacilor. Despre starostele de Cercassi *Ostafi Dașcovici* relatează cronicarul Simon Starowolski, că el ar fi organizat « un fel de armată, căreia îi dădu numele de Cazaci, adecă ostași armați ușor și fără teamă de moarte, care mai toți sunt țărani, adunați de prin satele, orașele, ocinile boierimii rutene, având totdeauna un șef ales dintre ei, sub a cărui comandă ei se luptau cu vrăjmașii regatului polon, din porunca regelui sau din momeala prăzii, și care în timp de vară erau foarte numeroși, ajungând câteodată până la 40.000, fiind organizați după normele militare ale Romanilor, iar în timp de iarnă fiecare se retrăgea pe acasă la rude sau la prieteni și cunoscuți » [2]). Organizație similară aveau și Cazacii moscoviți de dincolo de Nipru, care adesea făceau cauză comună, când împotriva craiului, când împotriva marelui cneaz rusesc dela Moscova.

Astfel ajunse Ucraina un loc de întâlnire pentru toți malcontenții și răsvrătiții în contra Poloniei, Rusiei și în contra hanatului tătăresc din Crimeea. Pe la sfârșitul veacului al XVI-lea răscoalele Căzăcimii în contra autorității de stat se țineau lanț. In atitudinea aceasta de nesupunere și rebeliune, Cazacii găseau numeroși tovarăși în gloatele de țărani iobagi de pe moșiile nobililor, care refuzau să mai suporte sarcinile dijmei și robotului boieresc.

Starea aceasta de anarhie determina la 1541 pe regele Poloniei Sigismund I, să dispună ca toți Cazacii să fie trecuți într'un *registru* sau *catastih*, pentru ca să se știe cine trăiește din vânatul de pește și de vidre pe Nipru și pentru ca să se poată constata vinovații în cazurile de conflicte și neînțelegeri fie cu Tătarii, fie cu Moscoviții. Măsura aceasta însă nu era după placul Cazacilor și de aceea o bună parte dintre ei căutară să i se sustragă, scoborînd pe Nipru în jos până dincolo de praguri — za porogi — unde se constituiră în obște

[1]) *Zródla Dzizjowe*, X, no. 23, p. 81.
[2]) Hasdeu, *Archiva Istorică*, III, p. 56 urm.

aparte, nesupusă craiului leşesc, numită obştea *Cazacilor Zaporojeni*, cu totul deosebită de obştea *Cazacilor Registraţi*. Ruptura aceasta între *Zaporojeni* şi *Registraţi* se produse la 1583 sub craiul Poloniei Ştefan Bathori.

Miron Costin, care se dovedeşte a fi foarte bine informat asupra frământărilor căzăceşti din Ucraina, relatează că « *Ştefan Bator, craiul leşesc, şi mai mari aşezări au făcut Cazacilor, dându-le hatman să aibă, cu steag, cu dobe, cu trâmbiţi şi după voia lor să-şi aleagă hatman; şi i-au pozvolit şi i-au întărit să facă şi vase de Mare Neagră şi să facă* Cazaci răgistrovi, *adică de* Catastije *până la 40.000 de oameni şi loc să aibă scaunul lor într'un ostrov la Nipru, în care este o mănăstire mare cu câteva alte biserici mai mici şi anume Trăhtmirov (Trechtemirov). Şi această este începătura ştirilor lor, după căderea cnejilor ruseşti de 150 ani* [1]).

Continuând reflexiunile sale asupra Cazacilor ucraineni, Miron Costin povesteşte că «*pe acele vremuri multă nevoie făceau Cazacii Crâmului şi ţărilor tătăreşti; până în Anadol au haladuit, Sânopol şi Trapezundul cetăţi mari le-au luat în câte-va rânduri, şi alte oraşe mai mici, dincolo de Marea Neagră şi dincoace Varna, Misivria, Ahilo, până la Aitos şi la Pravadia, pururea prădau; şi au lovit până aproape de Ţarigrad, la Enikiui, pe Boaz, unde cură Marea Neagră în Marea Albă, sub cetatea Ţarigradului* ».

« *Şi aşa dodoind Impărăţiei turceşti, venea dela Turci ponoslu pentru prăzi, ce faceau Cazacii în ţările lor, socotind dela o vreme Leşii, pentru ca să nu strice pacea cu Impărăţia Turcului, făceau Cazacilor mare strâmtoare, oprindu-i de pe mare, care hrană o deprinsese ei cu mare dobândă; şi averea ce scoteau de acolo şi cu alte avuţii zideau biserici, mănăstiri de piatră; câte o mănastire în Kiev, căreia îi zic Arhanghel, stă şi până astăzi cu o boltă în mijloc foarte mare, şi toată bolta acoperită cu tablă galbenă de aramă şi poleită cu aur* ».

« *Şi pentru ca să-i oprească de tot să umble pe mare, au făcut Leşii o cetate, anume Kodakul, la pragul cel dintâi al Niprului şi ţineau acolo câte 2000 de Nemţi de pedestrime cu puşte pentru*

---

[1]) Miron Costin, *Let. Mold.*, *l. c.*, I, p. 313 urm.

opreala lor, care era foarte cu mare silă Cazacilor, ca unor oameni, care altă hrană nu știau fără oștenie, și dintr'acea opreală s'au ridicat în câteva rânduri împotriva Leșilor, cu Nalivaico hatmanul, apoi cu Sulima și mai apoi cu Cuzima, lor».

«*Ci îi risipeau hatmanii leșești, până, văzând neticneala cu dânșii, li ridicase hatmania să nu fie și le trimitea câte doi oameni comisari, să li fie mai mari, și acei doi comisari li făceau giudețe și îi cârmuiau și cu vremea și alte volnicii le-au stricat toate, că nu era Cazacul cu nemic volnic*» [1]).

Un alt cronicar moldovean Grigore Ureche arată cum Cazacii, dându-și tot mai mult seama de puterea lor, începură să opereze pe socoteala lor proprie și în țările vecine Poloniei, cum era Moldova. Astfel Despot-Vodă își făcuse prieteni între Cazaci, care îl sprijiniră la dobândirea tronului moldovenesc [2]). La ajutorul Cazacilor recurse și nepotul lui Petru Rareș, Dimitrie Višnoviecki — Mitru-Vodă — în aspirațiunile sale la coroana Moldovei [3]). Astfel chemați în ajutor de pretendenții la domnie, Cazacii își deschise larg calea în Moldova, unde necontenitele lupte și frământări interne le ofereau prilej de intervenție. Grigore Ureche arată că Ion Vodă cel Cumplit se gândi să țină țara cu sabia și de aceea «*de sârg trimise la Cazaci, de i-au poftit să vie cu leafă în ajutor*» și atunci «*Cazacii s'au giuruit, cât le va da știre, cât vor veni*». «*Și cum sunt ei gata* — zice cronicarul — *de a se amesteca la toate amestecăturile, neîntrebând de nimeni, au strâns 12.000 de oameni și au venit la Ion Vodă, pe care văzându-i Ion Vodă, nu într'alt chip, ci ca și când ar fi văzut înger din cer cu veste bună de izbândă pogorît, și cu multe daruri, capetele cine erau, le-au dăruit*». In bătălia nenorocită dela *Rocșani* lângă Cahul, Cazacii luptară vitejește de partea Moldovenilor «*pedestrându-se*» cu toții și «*intrând în grămada turcească, tăind și doborînd, de au pierit până la unul*» [4]).

De altfel Grigore Ureche insistă pe larg asupra intervențiilor căzăcești în Moldova căci «*Cazacii nu se lenia, ci câmpii*

1) Miron Costin, *Let. Mold.*, *l. c.*, I, p. 314.
2) *Domnii Moldovei* (1354—1594), ed. C. Giurescu, p. 175.
3) *Ibid.*, p. 222.
4) *Domnii Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 230 urm.

Bugeacului pururea cerca şi multă pradă făcea ». Ei interveniră cu polcurile lor pentru susţinerea candidaturilor lui Ion Vodă Potcoavă, a fratelui aceluia Alexandru, a lui Petru Cercel, Constantin, Ivan, precum şi a altor « *domnişori* » dornici de domnie [1]). Petru Şchiopul avu de susţinut lupte sângeroase împotriva Cazacilor [2]). Pe vremea lui Aron Vodă Tiranul, Cazacii năvăliră sub căpeteniile lor Lobodă şi Nalivaico în Moldova, arzând Iaşii şi pricinuind mare pagubă ţării [3]).

Cazacii năvăleau adese şi în Muntenia, unde luptau uneori cot la cot cu Românii. Insuşi Mihai Viteazul întreţinea legături cu ei. Un raport din 1595 arată 7000 de Cazaci în armata viteazului domn [4]). La anul 1595 voievodul Kievului Constantin Vazialia adresa lui Mihai-Viteazul o scrisoare cu următorul cuprins: « *Iar cât pentru afacerile Măriei Tale, precum M. T. mi-ai fost scris, ca să spun Cazacilor să vie la M. T. spre a da împreună cu ei faţă cu păgânii în vreme de nevoie; pentru aceia am trimis la dânşii şi ei sunt gata şi nu aşteaptă decât răspuns dela M. T.; chiar voiesc să ştie ce li făgădueşte M. T. şi când ar trebui să pornească; aceştia sunt oameni că pot să te servească pe M. T. şi toată creştinătatea* » [5]). Tratativele cu Cazacii duseră la bun sfârşit, precum vedem aceasta din adresa lui Mihai Viteazul din 6 Iulie 1598 către voievodul Ardealului, prin care-l vestea, că Cazacii sunt gata să-i vină în ajutor şi că au şi trimis soli la Ieremia-Movilă, pentru libera trecere prin Moldova, dar că domnul moldovean le-ar fi oprit trecerea prin ţara sa de frica Turcilor [6]). In timpul bătăliei dela Şelimber, 300 de Cazaci ocupaseră trecătoarele peste munţi [7]). La lupta dela Buzău din 1600 participară şi contingente căzăceşti [8]). Dar oricât contingentele căzăceşti în armata lui Mihai Viteazul erau foarte reduse, pentru

---

1) *Ibid.*, pp. 236, 244—247.
2) *Ibid.*, pp. 252—258.
3) *Ibid.*, p. 270.
4) Hurmuzaki-Bogdan, *Docum.*, III, 2, Nr. 129. p. 109.
5) *Ibid.*, III, 1, Nr. 247, p. 319.
6) *Ibid.*, III, 1, Nr. 227, p. 294.
7) *Ibid.*, III, 1, Nr. 263, p. 340; cfr. Nr. 265, p. 345 precum şi pp. 348, 351, 381 şi 431.
8) *Ibid.*, III, 2, Nr. 451, p. 371.

că Ieremia Movilă și aliații săi Leșii închideau drumul Cazacilor spre Țara Românească. Atunci Mihai Viteazul începu tratative de alianță cu Boris Gudunov, regentul Rusiei după stingerea dinastiei Ruricovților (1598), urmând ca după dobândirea izbândei în contra Leșilor, Mihai să ajungă rege al Poloniei, iar Boris Godunov să anexeze Podolia și Ucraina [1]. Dar planurile acestea au fost zădărnicite de Leon Sapieha, la moartea căruia (1633) iezuitul Sebastian Lajciewski releva între meritele sale și pe acela că ar fi « *zădărnicit pernicioasele legături dintre Boris Godunov și principele român Mihai care, spre dauna Poloniei, înjghebase o ligă secretă cu țarul, izbutind să-l atragă de partea sa cu făgăduința, că doborând Polonia prin puteri unite, Mihai să cuprindă Polonia propriu zisă, iar țarul să pună mâna pe provinciile maloruse, ucrainene* » [2]. Aspirațiunile lui Mihai Viteazul la tronul Poloniei se întemeiau tocmai pe simpatiile de care se bucura la populația malorusă din Podolia și din Ucraina. Miron Costin relevă că după chronograful leșesc Mihai-Vodă « *era așa de vestit și la Leși, cât țara Podoliei, fiind de lege de sub ascultarea patriarhului de Țarigrad, ca și noi, pe acele vremuri, având mare zarvă de price cu Papistașii pentru lege, așteptau cu bucurie pe Mihai-Vodă să vie, știindu-l de o lege cu dânșii, ca să i se închine toți Podolienii* » [3].

Dar nu numai Podolienii, ci toți Malorușii din cuprinsul regatului polonez priveau cu încredere către domnii români ortodocși, dela care așteptau sprijin moral în lupta lor în contra propagandei catolice care se bucura de protecția statului polon catolic. Consecințele acestei propagande au fost trecerea la unire cu Roma a Malorușilor din provinciile poloneze. Sinodul bisericii maloruse care în Octomvrie 1596 se întruni la *Brzesč*, proclamă unirea cu Roma. Unirea a primit binecuvântarea papei Urban al VIII-lea, care exclamă plin de bucurie: « *O mei Rutheni, per vos orientem me conversum spero* », adecă, o Rutenii mei, prin voi sper să convertesc orientul [4]. In zadar

[1]) *Arhiva Istorică*, II, p. 47; Hurmuzacki-Iorga, *Doc.* XII, pp. 568,696 și 829.
[2]) *Arhiva Istorică*, III, p. 51 urm.
[3]) Miron Costin, *Let. Mold.*, *l. c.*, I, p. 255 urm.
[4]) Polen, *Entwicklung und gegenwärtiger Zustand*, Berna, 1918, p. 191.

declarară delegatul patriarhiei din Constantinopol şi episcopii din Przemysl şi Leov, urmaţi de 19.000 de credincioşi ortodocşi, actul unirii dela Brzesč nul şi neavenit şi aruncară anatema asupra episcopilor şi clericilor apostaţi, câtă vreme uniţii se bucurau de sprijinul şi protecţia autorităţilor poloneze. Atuncea şi mitropolitul Nichifor împreună cu episcopii români trimiseră o carte de îmbărbătare episcopilor ortodocşi din Polonia, îndemnându-i să păstreze credinţa ortodoxă şi să o apere cu toată stăruinţa [1]).

Dar împotrivirea lor rămase fără efect faţă de puterea papalităţii sprijinită şi de regele Sigismund al III-lea, urmaşul lui Ştefan Bathori pe tronul Poloniei.

Pentru întărirea unirii şi susţinerea propagandei catolice, luară fiinţă la *Leov* la *Cameniţa* şi la *Bar* în Ucraina colegii catolice, la care îşi făceau studiile numeroşi Moldoveni, ca însuşi Miron Costin, cum s'a arătat mai sus. Dar cu toate acestea numărul ortodocşilor în Polonia rămăsese încă destul de mare pentru ca votul lor la ocuparea tronului regal să cadă destul de greu în cumpănă precum s'a văzut aceasta la alegerea regelui Vladislav al IV-lea din 1633. Atuncea tronul, rămânând vacant pe urma morţii regelui Sigismund al III-lea (1632), statele poloneze fură convocate în seim pentru alegerea şi încoronarea noului rege în persoana lui Vladislav, fiul lui Sigismund. In seimul de încoronare ortodocşii jucară un mare rol prin reprezentantul lor Petru Movilă, arhimandritul mănăstirii Sf. Peşteri din Kiev, care pe timpul pribegiei sale în Polonia, după moartea tatălui său Simeon-Vodă, se bucurase de protecţia cancelarului Stanislau Zolkievski şi mai apoi a hatmanului Chodkievici. In calitatea aceasta Petru Movilă jucă un rol foarte mare, sprijinind din răsputeri cauza noului rege în numele ortodocşilor, exoperând în schimb faimoasele *articole de pacificare* în favorul acestora. Prin articolele acestea ortodocşii obţinură liberul exerciţiu al confesiunii lor în toată Polonia, cu dreptul de a avea biserici, de a deschide seminarii, ospicii şi chiar tipografii pentru nevoile ritului lor. Pe lângă acestea li se mai recunoscu şi

[1]) *Monumenta Confr. Stanrop.*, doc. 36.

dreptul de a ocupa servicii publice. Ei se mai puteau asocia pretutindeni în bresle sau frății. Bisericile din Kiev, pe care le ocupaseră uniții, fură restituite ortodocșilor. De asemenea fură reînființate și episcopiile ortodocse din Luck, Przemysl, Leov, Mzeislav, Orsza și Mohilău, care până atunci se găseau în stăpânirea uniaților. Regele Vladislav al IV-lea, care fusese ales cu sprijinul ortodocșilor, povățuiți de Petru Movilă, era silit să respecte aceste «*pacta conventa*» ale ortodocșilor ucraineni. Obținerea acestor privilegii pe seama bisericii ortodoxe din Polonia constitue unul din meritele principale pe care Petru Movilă și le dobândise pentru poporul ucrainean ortodox.

In semn de recunoștință Petru Movilă fu ales cu unanimitate de 49 voturi mitropolit al Kievului și confirmat în această demnitate de regele Vladislav la 12 Martie 1633. Hirotonisirea sa s'a făcut la Leov în Aprilie aceluiași an în ctitoria familiei sale, de către mitropolitul Moldovei Varlaam și nicidecum de către Teofan, patriarhul Ierusalimului, cum se credea greșit. Cu ocazia instalării sale în scaunul metropolitan din Kiev, el luă în stăpânire toate bisericile usurpate de uniți și restabili jurisdicția metropolitană ortodoxă asupra lor, introducând totodată în biserica ucraineană predica. In anul investiturii sale mitropolitul Petru prefăcu seminarul clerical din Kiev într'o *Academie* teologică, care se bucura de aceleași drepturi și privilegii ca și Universitățile din Cracovia și Vilna. Astfel organizată prin priceperea și osârdia vlăstarului moldovean din scaunul metropolitan, Academia din Kiev deveni o adevărată vatră de cultură ortodoxă, ale cărei raze de lumină se răspândiră asupra întregii ortodoxii ucraine, ba chiar și românești. Din imboldul lui Petru Movilă s'a creat la Iași Academia dela Trei-Ierarhi, precum și tipografia, instituțiuni pentru care Petru Movilă trimise dascăli, culegători și chiar slove. Pentru a pune stavilă propagandei catolice și protestante, care influențase întrucâtva până și pe patriarhul din Constantinopol Chiril Lucaris, Moldoveanul Petru Movilă alcătui «*Mărturia ortodoxă a bisericii răsăritene*» care a fost primită de soboarele din Kiev (1640) și Iași (1642) precum și de soborul din Constantinopol al celor 4 patriarhii ortodoxe.

«*Mărturia*» lui Petru Movilă a fost redactată în limba polonă şi ucraineană şi tipărită la Kiev şi mai apoi în a doua ediţie la Leov în tipografia stauropighiei de acolo. După o rodnică activitate politică şi bisericească, care îl aşează în fruntea marilor ctitori al culturii ucrainene, mitropolitul Petru Movilă muri la 22 Decemvrie 1646 şi nu la 1647 cum s'a crezut multă vreme [1]).

Intre timp Cazacii desvoltară sub hătmănia lui Petru Conaşevici (1612—1622) o aprigă activitate războinică, neliniştind mereu olaturile tătăreşti de pe litoralul pontic, care dela anul 1476 se găseau în acelaşi raport de vasalitate faţă de Poarta Otomană ca şi voivodatele române, cu deosebire numai că hanul Tătarilor ca aderent al credinţei mahomedane ocupă un rang mai înalt în ierarhia vazalilor turceşti egalând în grad unei paşa cu trei tuiuri, câtă vreme *beii* Moldovei şi Munteniei aveau dreptul numai la 2 tuiuri. De aceea incursiunile Cazacilor polonezi în teritoriile supuse sultanului contribuiau la înăsprirea raporturilor dintre Poloni şi Turci. După relatările lui Miron Costin, la unul 1620, din cauza Cazacilor, tensiunea turco-poloneză devenise aşa de acută, încât ea izbucni într'un războiu. Ostilităţile turco-polone se desfăşurară pe teritoriul Moldovei. Ele luară sfârşit numai la 1621 prin *tratatul de pace dela Hotin*, prin care Polonia luă asupra ei obligaţia solemnă de a pune stavilă incursiunilor căzăceşti în olaturile nogăiene de sub protecţia Porţii [2]).

Pentru aducerea la îndeplinire a angajamentului luat la Hotin, Polonii închiseră Cazacilor calea spre mare, ridicând la pragurile Niprului cetatea *Kodacului* după planurile arhitectului militar Guil. de Vasseur de Beauplan, chemat anume din Franţa pentru această lucrare de fortificaţie [3]). Măsurile acestea de înfrânare şi represiune indispuseră foarte grav pe Cazaci şi îi mânară la acte de nesupunere şi răsvrătire ostentativă împotriva autorităţilor poloneze. Miron Costin arată că la 1637, pe vremea craiului Vladislav al IV-lea (1633—1648)

1) Antoni Malvi et Marcel Viller, *La confession ortodoxe de Pierre Moghila, Mitropolite de Kiew (1633—1646)* în *Orientalia Christiania*, vol. X, Nr. 39 pe Octomvrie — Decemvrie 1927.
2) Miron Costin, *Letop. Mold., l. c.*, p. 1265 urm.
3) J. Chr. Engel, *Geschichte der Ukraine.* Halle, 1796, p. 128.

« Cazacii se ridicase cu Paviliuc, hatmanul lor, asupra Leșilor, pentru oprirea de pe Marea Neagră; pe carii Potocki, hatmanul leșesc cel de câmp, i-au lovit, și închizându-le tabăra, au dat Cazacii viu pe Paviliuc, hatmanul lor, și în anul acesta au făcut o cetate, anume Kodacul, pre Nipru la pragul cel dintâiu al Niprului, oprind pe Cazaci să nu umble pe Marea Neagră, stricând pacea cu Turcii, care opreală a lor a răsuflat spre marea pustietate a Crăiei Leșești, cu Hmil hatmanul căzăcesc » [1].

In continuare cronicarul moldovean relatează că *« așa s'au tras asuprelile până la craiul Vladislav. In anul acela (1634) Vladislav, văzându-se crai cu vârtute, după atâtea izbânde asupra Mosculul,* cumuși *era așa, că mai fericită Crăia Leșească, și în tărie și în tot binele și* bișuguri, *nici la un crai n'a fost, cum au fost atunci ».*

Astfel craiul Vladislav, bizuindu-se pe puterea sa, puse la cale organizarea unei ligi creștine în contra Turcilor și Tătarilor deopotrivă, în fruntea cărei urma să fie chemat el *« ca general peste toată creștinătatea* — zice Miron Costin — *adecă purtător de oști împotriva Turcilor ».* In vederea constituirii acestei ligi craiul Vladislav *« au trimis la Cazaci și au chemat la sine pe un Cazac bătrân, anume* Barabaș *și pre* Hmil, *care era atunci pisar oștirilor. Dacă au venit Barabaș și cu Hmil la Craiul, cu dânșii au tăinuit multe voroave Craiul, pentru gătirea lor la Marea Neagră, pentru locuri de lângă mare și au așezat cu aceia amândoi și dintr'acolo toată gătirea; dând cu uric lui Barabaș, hătmănia cu steag pre obiceiu vechiu și lui Hmil pisăria de oaste, dându-le și câtă-va somă de bani gata să facă vase și ce ar trebui de aceia cale. Și așa gătind toate, craiul, înșelat de domnii cari toți îi făgăduiau că vor primi acel sfat; și oastea nemțească era sosită până spre Leov; iară ascuns giudețul lui D-zeu toate gândurile omenești le strămută. Lipsea numai seimul pe obiceiul crăiei, să fie cu sfatul tuturor și pentru cheltuiala și pentru încălecatul Leșilor. Deci la seim au stat Leșii împotriva lui Craiu, întrebându-l pe Craiu: ce pricină ar avea începătura de sfadă cu Turcii, aducându-i aminte de primejdia strămoșului său la Varna; și bănuind pe*

[1]) Miron Costin, *Letop. Mold., l. c.,* I, p. 303.

Craiu că au băgat oşti străine în ţară fără ştirea lor, şi cum că acele ţări străine numai deodată îi vor da ajutor, apoi va cădea sfada numai pe dânşii. Şi se prilijise de murire şi hatmanul lor cel vestit Coneţ-Polski. Şi aşa împiedecat craiul, cu lucrurile gata, s'au poftit la Leşi să-i posvolească cu cheltuiala lui cu oaste străină, să meargă asupra Turcului. Atunci au strigat cu toţii în gura mare: că îndată ce va trece hotarul, or rădica alt craiu. Deci numai ce au căutat a se surpare toate nevoinţele lui craiu şi mergere în vânt. Şi s'au tras cuvânt în ţara leşească până astăzi, cum craiul, dacă au văzut că-i stau Leşii împotrivă la acest gând al lui, în pizma lor să fi îndemnat pe Cazaci să se rădice asupra Leşilor cum şi-ar putea a-şi cercare lucrul. Dar Cazacii măcar că alte oştiri străine, după ce s'au răsipit lucrul, s'au întors cine-şi în ţara sa, tot păzeau treaba lor şi făceau vase bărbăteşte cu banii crăieşti şi se găteau de Marea Neagră» [1]).

Conformându-se hotărîrilor seimului, marele hatman al crăiei leşeşti porunci lui Barabaş să suspende lucrările de înarmare şi să înceteze cu pregătirile de războiu, ameninţându-l, pentru caz de refuz, cu soarta lui Paviliuc şi Sulima. In urma acestor ameninţări, Barabaş o mai slăbi cu pregătirile de războiu, câtăva vreme Bogdan Hmil sau Hmilniţi nu conteni cu aţâţare căzăcimii la războiu. Pentru a pune capăt acestor primejdioase aţâţări, Potocki ajutat de Kalinovski se văzu silit să recurgă la represalii militare împotriva Cazacilor, dând foc bărcilor de curând pregătite pentru transportul pe Nipru. Hmil pisarul fu prins şi «*pus în proaşcă să-l omoare*» cum arată M i r o n C o s t i n. Dar el scapă dela moarte cu ajutorul unei slugi credincioase şi fugi «*fără nicio zăbavă la Crâm la Hanul, căruia îi arată cartea craiului, ce-i scria să lovească Crâmul şi să cuprindă marea*».

Astfel Bogdan Hmelnicki, lăsând pe fiul său zălog la Hanul Crâmului, izbuti să-l câştige pe acesta pentru planurile sale de răscoală împotriva crăiei leşeşti. Potocki porni din Bar spre praguri pentru preîntâmpinarea răscoalei, dar Hmil adunând o mare oaste de Cazaci bătu cu ajutorul Tătarilor care

[1]) M i r o n C o s t i n, *Letop. Mold.*, *l. c.*, I, p. 113 urm.

îi săriră în ajutor, pe Leși la *Jolta-Voda* în Ucraina și-i puse pe fugă. La vestea acestei izbânde, « *săriră toate satele căzăcești, unii adăugându-se la Hmil, alții ținând trecătorile și săpând drumurile pe la strâmtori* ». Și astfel Leșii fură sdrobiți cu desăvârșire. Barabaș care voia să se împotrivească, fu aruncat în Nipru cu o piatră legată de gât, iar Cazacii lui, în plină defecțiune dela Leși, se închinară lui Hmil, desrobitorul.

Incheind povestirea sa dramatică asupra acestei memorabile răscoale căzăcești, zice Miron Costin: « *Să scriu de acum ce pojar au purces dintr'această scânteie, în multe părți de lume ce vărsare de sânge, ce putsietate țărilor, ce surpare și slăbăciune puterii Crăiei Leșești, ce risipă amară și nedobândite cetăți, ce robi, ce plean în mânile păgânești? Noi ne întoarcem la ale noastre; și de aș avea la cineva de acest lucru vreo huld, ca acest letopiseț mai mult de lucruri străine pomenește, decât de loc și de țară, răspund că am făcut acest curs pentru ca să se deslege mai bine lucrurile țării noastre care la acea vreme s'au prilejit. Și aceea să se știe, că țara aceasta, fiind mai mică, nici un lucru singur de sine fără adunare și amestecare de alte țări n'au făcut* » [1]).

Răscoala căzăcească din Ucraina și izbânda lui Hmil asupra Leșilor produse mare impresie în rândurile populațiunilor malo-ruse de pretutindeni, care grăbiră să se înroleze sub steagul răscoalei desfășurat de Hmil. Insuși craiul Vladislav porni împotriva Cazacilor, dar el muri în drum în ziua de 26 Martie 1648 tocmai în anul când în apus încheierea păcii vestfalice puse capăt războiului de 30 de ani. Moartea neașteptată a regelui spori foarte mult îndrăsneala Cazacilor răsvrătiți, care cereau lui Hmil să pornească asupra Varșoviei. Dar neîncrederea în aliații săi Tătari, îl determină să abandoneze acest plan și să atace Leovul pe care-l sili la capitulare prin asediu în toată regula.

In armata lui Hmil se găseau și mulți Români, între care primul loc îl ocupau « *cohortele de veterani ale Dacilor Transnistrieni* — veteranae Dacorum Transnistrianorum cohortes

---

[1]) Miron Costin, *Letop. Mold.*, *l. c.*, I, pp. 313—318; cfr. M. Hrusewski, *o. c.*, VIII, 2.

(Valahorum) — [1]). Cronica lui Righelmann arată că patru din cele 15 polcuri de Cazaci care constituiau armata lui Hmil, erau comandate de polcovnicii români Toader Lobodă, Martin Puşcariu, Burlă sau Burlai şi Pavel Apostol [2]). Cântecele căzăceşti pomeneau de frăţia de arme românocazacă în versuri ca acestea:

« Au venit la noi Românii
Toţi Românii, toţi chipeşi
S'au înscris în oastea cazacă
Şi s'au înfrăţit cu noi [3])

Dar succesele militare ale Cazacilor în contra Polonilor nu erau decisive. Insuşi Hmil nu era pe deplin lămurit asupra scopului mişcării sale. Iar pe de altă parte şi Polonezii începură să se reculeagă pe urma înfrângerilor pe care le suferiră din partea Cazacilor. Noul rege Ion al II-le Casimir (1648—1664) organiză lupta împotriva căzăcimii răsculate şi se împotrivi lui Hmil la *Zborow*, silindu-l să intre în tratative de pace cu craiul. Dar pretenţiile Cazacului păreau exagerate. El cerea voivodatele Kiev, Cernigov, Poltava şi Podolia întreagă, de unde trebuiau să dispară Jezuiţii şi Evreii. Hmil mai cerea şi comanda supremă asupra unei oştiri de 40.000 Cazaci registraţi, care să asculte numai de ordinele sale. Dar cu toată stăruinţa sa, hatmanul n'a putut obţine aceste concesiuni, astfel că la 1651 s'a recurs din nou la hotărîrea armelor. In Septemvrie 1650 o puternică şi numeroasă oştire compusă din Cazaci şi Tătari năvăli în Moldova prin vadul dela Soroca. Indată ce ajunse pe teritoriul român, oştirea se împărţi în două; una o luă spre Suceava, iar alta spre Iaşi, prădând şi jefuind ţara în lung şi în lat. Insuşi voevodul Vasile Lupu fu nevoit să-şi părăsească capitala şi să fugă în munţi la Căpoteşti, unde aşteptă să se potolească urgia căzăcească care se abătuse prăpăstioasă asupra ţării sale. Şi în adevăr oştirea tataro-cazacă se retrase din Moldova îndată ce-şi potolise în deajuns pofta de pradă şi se îndrepta spre

---

[1]) S. Kuszewicz, *Arma Cazacia* în *Fontes Hist. Ucr. Russ.*, IV, p. 5.
[2]) A. Righelmann, *Latopisnoe povestporanic o Maloi-Rossii*. Moscova, 1847, I, p. 146.
[3]) Z. Arbore, *Basarabia*, p. 121.

Podolia și Volhinia întru întâmpinarea oștilor leșești cu care se ciocniră la Berestečko în Volhinia în zilele de 28—30 Iunie, unde suferiră o gravă înfrângere. Hmil hatmanul Ucrainei căzu în prinsoarea Tătarilor, care-l trădaseră. Dar el scăpă curând din captivitatea tătărească și reîncepu tratativele de pace cu Leșii, care pătrunseră sub comanda lui Potocki adânc în Ucraina, iar Radzivill, mare duce al Lituaniei, cuprinsese Kievul. Pus în fața acestei critice situații, Hmil hatmanul nu avea mult ce alege, ci primi condițiunile de pace dictate de Polonezi, mulțumindu-se cu voivodatul Kievului care constituia Ucraina și cu comanda asupra unei oștiri de 20.000 Cazaci registrați. In condițiunile acestea pacea s'a semnat în Septemvrie 1651 la *Biela-Cercva.*

Dar stipulațiunile acestea de pace nu mulțumeau nici pe Leși și nici pe Cazaci și de aceea ostilitățile continuară cu înverșunare de o parte și de alta. Dar asaltul Cazacilor asupra Cameniței nu izbuti, iar pe de altă parte holera izbucnise în oștirea căzăcească, făcând mari ravagii. In împrejurările acestea extrem de nefavorabile, hatmanul Ucrainei se văzu nevoit să așeze o pace trainică cu Leșii. Cea mai potrivită persoană pentru a mijloci pacea între Leși și Cazaci era, după socotința lui Hmil, domnul Moldovei, Vasile Lupu. Acesta era totodată și socrul lui Ianusz Radzivill, mare duce al Lituaniei, care din anul 1645 ținea în căsătorie pe Ileana, fiica cea mai mare a Domnului moldovean. Pe fiica cea mai mică Ruxanda aruncase ochii hatmanul căzăcesc, pețindu-o pentru fiul său Timuș, un Cazac slut și stricat de vărsat care nu știa să îndruge nicio vorbă cum se cade cu oamenii din jurul său. Vasile Vodă, care se resimțea încă de groaza pe care Cazacii o răspândiseră de curând asupra țării sale, crezu că prin legătura matrimonială cu sălbaticul hatman ar putea asigura mai bine pacea și liniștea Moldovei. Din considerațiuni deci pur politice el consimți la încuscrirea sa cu Hmil hatmanul și trimise pe Ciogolea vel spătar în Ucraina cu solie de pace și de logodnă a fiicei sale cu Timuș, fiul și urmașul hatmanului căzăcesc. Solia din Moldova a fost primită cu bucurie și astfel se sărbători la 30 August 1652 la Iași cu mare alaiu nunta domniței Ruxanda cu Timuș Hmielnicki. Aprecierile lui Miron Costin

asupra acestei căsătorii, pornită nu din dragoste ci din rezon de stat, nu erau de loc favorabile, precum se vede din următoarele observaţii ale cronicarului:

« *Mare netocmeală în depotriva caselor şi firelor; această parte era o domnie de 18 ani şi împărăţie cu bielşug şi cu cinste sămănătoare; iar cea-alta parte de doi ani ieşită din ţărănie. Ruştile cu lado, lado pren toate unghiurile. Ginerele numai singur chip de om, iară toată firea de fiară* ». [1]). Druştele se împodobeau cu samuri « *ca să semene la port cu Moldovencele* ». Hasca Carpiţă se ameţise sdravăn şi ironiza pe jupânesele ieşene ţipând: « *Da ce, am venit ca să rîdeţi de noi? Dacă sunteţi mai pre sus de noi, de ce v'aţi dat fata după un Cazac?* » [2]).

Dar oricare vor fi fost părerile şi sentimentele contemporanilor asupra acestei legături matrimoniale, ea îşi atinse înainte de toate scopul politic pentru care fusese contractată. Vasile Vodă, socrul marelui duce al Lituaniei şi al hatmanului Ucrainei, era fără îndoială persoana cea mai indicată să mijlocească pacea între Leşi şi Cazaci. In calitatea aceasta voievodul Moldovei ceru atât craiului Ion Casimir cât şi hatmanului Hmil să-i comunice condiţiunile de pace, pentru ca, încercând să le concilieze, să găsească calea împăcării. Vasile Vodă ceru totodată şi ginerelui său lituan să se pronunţe asupra acestei probleme aşa de delicate. Răspunsul lui Ianusz Radzivill sosi la Iaşi la începutul anului 1653. Marele cnez litvan recomanda socrului său să stărue pentru aplanarea conflictului în condiţiunile în care se va putea tocmi mai bine, pentrucă continuarea vărsărilor de sânge trebuiau să ducă fatal la prăbuşirea ambelor ţări şi a Poloniei şi a Ucrainei. Cât priveşte pe Hmil, să intervină pe lângă Leşi ca aceştia să asigure hatmanului şi polcovnicilor să ocupe în regatul polon o situaţie care să corespundă cu puterea pe care ei o reprezentau, căutând să-i apropie cât mai mult de cercurile

[1]) Miron Costin, *Letop. Mold.*, *l. c.*, p. 19

[2]) N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 208 urm.; Hurmuzaki-Bogdan, *Doc. Supl.*, III, 3, p. 34 urm.; N. Iorga, *Ucraina Moldovenească* în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, XXXV, p. 452.

conducătoare leșești, iar față de norodul căzăcesc să încerce o politică de izolare pe cât va fi posibil [1]).

Craiul Ion Casimir comunică și el domnului Moldovei punctul său de vedere, comunicându-i și «*ponturile*» de înțelegere, al căror cuprins a rămas recunoscut, fiindu-i comunicate sub forma de note verbale, dar în orice caz ele erau împăciuitoare [2]). La 23 Aprilie 1653 Ianusz Radzivill stăruia din nou pe lângă socrul său, să grăbească cu încheierea acordului polono-ucrainean [3]). Dar bine zicea Miron Costin că «*cei ce sunt în scara virtuții cea mai de sus, neputând sta tot în acea stepenă, cad foarte la mare slăbiciune*» [4]). Așa se întâmplă cu Vasile Lupu, Domnul Moldovei. Tocmai când în calitatea sa de împăciuitor între Leși și Ucraineni atinsese treapta cea mai de sus a puterii și influenței sale politice, el fu lovit de rivalul său George Ștefan și răsturnat de pe tronul Moldovei din îndemnul și cu sprijinul lui George al II-lea Rakoczi, care invidia pe Vasile Lupu pentru marele său prestigiu ce trecea departe peste hotarele Moldovei. Ostilitatea aceasta transpira și dintr'un pamflet unguresc în versuri, în care se aduceau nemeritate injurii triviale marelui domn moldovean [5]). Concursul militar al Cazacilor, comandați de ginerele său Timuș, la *Finta* și la *Suceava* nu-i putu salva coroana Moldovei. Și aceasta cu atâta mai puțin, cu cât Timuș căzu în ziua de 12 Septemvrie 1653 sub cetatea Sucevei, lovit în pulpa piciorului de o așchie ce se desprinsese din telega sa, nimerită de un obuz. După șase zile de chinuri, rana cangrenând îi pricinui moartea. Corpul neînsuflețit fu transportat de Cazaci la *Cehrin*, unde fu îngropat în prezența mamei și a soției sale Ruxanda [6]). Nenorocita văduvă se retrase la moșia ei din Râșcov pe Nistru, unde o văzu Paul de Aleppo

---

[1]) M. Korduba, *Der Ukraine Niedergang und Aufshwung*, în *Zeitschrift für Ost-Europäische Geschichte*, XI p. 211; M. Hrusewski, *Ist. Ukr. Russ.*, IX, 1.

[2]) M. Korduba, *o. c.*, p. 213.

[3]) *Akte k Ist. juznov zapadnoi Rossi*, III, Nr. 337, p. 499; Ion I. Nistor, *Contribuții la relațiunile dintre Moldova și Ucraina*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Sect. III, tom. XIII, p. 190 urm.

[4]) Miron Costin, *Le'op. Mold.*, *l. c.*, p. 314.

[5]) Ion I. Nistor. *O baladă ungurească despre Vasile Lupu*, în «*Codrul Cosminului*», vol. X, p. 550 urm.

[6]) *Akte k Ist. juz. zap. Rossi*, X. Nr. 3p, 58.

înconjurată de fete moldovene şi ucrainene, care o înveseleau cu cântecele lor [1]).

Cu răsturnarea lui Vasile Lupu căzu şi planul de mediaţiune între Poloni şi Ucraineni. Hmil convocă *rada* sau adunarea căzăcească pentru a hotărî asupra nouei orientări politice. Părerile erau împărţite. Unii erau pentru menţinerea vechilor legături cu Polonia, alţii cereau sprijinul Turcilor şi recunoaşterea suzeranităţii lor în condiţiunile Crâmului, Moldovei, Munteniei şi Transilvaniei. Majoritatea însă, în frunte cu Hmil hatmanul, era pentru înţelegerea cu Rusia de care se simţeau legaţi prin aceeaşi origine slavă şi prin credinţa pravoslavnică. Miron Costin arată că « *s'au lăsat Cazacii de Tătari şi s'au legat cu împărăţia Moscului* » [2]). O numeroasă delegaţie de Cazaci se prezentă în 1653 ţarului Alexei la Moscova pentru a-i prezenta supunerea Ucrainei. Ţarul primi « *reuniunea Rusiei* » oferită de Cazaci iar în Martie 1654 s'a semnat la *Pereiaslav* actul de supunere, care cuprindea faimoasele « *articole ale lui Bogdan Hmelnicki* », prin care se stabiliseră raporturile politice dintre Ucraina şi Rusia ţaristă. Raporturile dintre ţar şi hatman erau cele obişnuite între suveran şi vasali. Rusia recunoscu autonomia Ucrainei cu dreptul de a-şi alege liber hatmanul. Acesta era comandantul armatei căzăceşti şi putea întreţine chiar raporturi diplomatice cu ţările vecine. De asemenea fu recunoscută independenţa judecătorească precum şi autochefălia bisericii ortodoxe cu scaunul mitropolitan la Kiev. Hmil hatmanul împreună cu sfetnicii săi depuseră jurământul de credinţă faţă de ţar, care cinsti pe noul hatman cu *bulava*, sceptrul hătmăniei, cu *ferjazul*, un caftan domnesc şi cu o mândră căciulă din blăni de samur. Deodată cu insignele domniei, ţarul mai conferi hatmanului titlul de « *Cneaz de Cighirin* » [3]). Rămase însă nelămurită o serie întreagă de chestiuni de ordin administrativ şi financiar, care

[1]) *Călătoria lui Macarie*, ed. Cioran, p. 60; *Arh. Ist.*, III, p. 111; *Fontes Hist. Ucr. Russ.*, XIV, Nr. 1, pp. 35—38.

[2]) Miron Costin, *Letop. Mold.*, *l. c.*, I, p. 348.

[3]) M. Slavčenko, *Die Ceremonie bei der Erwerbung von Kleinrussland*, în *Zeitschrift für Ost Europäische Geschichte*, III, p. 203 urm.

provocară mereu conflicte de competență între țar și hatmanul Ucrainei [1]).

Dar curând însuși Hmil se convinse că se pripise cu recunoașterea supremației rusești asupra Ucrainei. De aceea el se gândea la ruperea acestor legături și la repararea răului, tinzând la neutralizarea Ucrainei și la așezarea ei sub garanția statelor vecine [2]). Rusia însă se străduia să transforme protectoratul ei asupra Ucrainei într'o stăpânire efectivă. Dar nici Polonia nu înțelegea să renunțe așa ușor la drepturile ei de dominație asupra căzăcimii, consfințite de veacuri. Pe de altă parte și Turcia, sprijinindu-se pe valoarea combativă a Tătarilor crâmleni, nutrea planuri imperialiste de cuceriri nouă în Podolia și Ucraina. In condițiunile acestea, independența Ucrainei, dorită de Hmil, avea foarte puțini sorți de izbândă. Din pricina aceasta o grea răspundere politică și națională apăsa asupra sufletului chinuit al bătrânului hatman. Și numai moartea, întâmplată la 6 August 1657, îi aduse ușurarea dorită. « *Intr'acest an* — zice Miron Costin — *și-au sfârșit și Hmil, hatmanul căzăcesc, zilele sale; începătura și izvorul a toate răutăților acestor părți de lume, a multor țări și cetăți stângere și risipă* » [3]). In Bogdan Hmilnițchi conștiința națională ucraineană, trezită de el, și-a găsit eroul legendar, care prin vitejia sa a frânt pentru o clipă lanțurile robiei seculare și a arătat norodului ucrainean drumul spre libertate. Iar când muri, la vârsta de 64 de ani, un cântec căzăcesc zicea: « *Nu vântul geme și urlă din tufiș, ci norodul plânge pe părintele său Hmil* » [4]).

După moartea lui Hmil, hătmănia asupra Cazacilor trecu asupra lui Ivan Vihovski, fost pisar sau mare logofăt al Ucrainei. El întreținea o vastă corespondență cu George Ghica, domnul Moldovei, și Constantin Șerban, domnul Țării-Românești [5]). Hatmanul Vihovski era aderent al politicei leșești și de aceea el rupse legătura cu Moscova și încheie, la

---

[1]) M. Hrusewski, *Die Ukrainische Frage in historischer Entwicklug*. Viena, 1915, p. 20 urm.
[2]) Miron Costin, *Letop. Mold., l. c.*, I, p. 353.
[3]) *Ibid.*, p. 354.
[4]) Vl. Milcovici, *Die Kozaken*, în *Helmolt*, Welltgeschichte, V, p. 538.
[5]) *Akte k. Ist. juz. zap. Ross.*, vol. XI, Nr. 2, p. 732 și XV, Nr. 5, p. 211.

16 Septemvrie 1658, cu Polonii faimoasa «*uniune dela Hadiacz*», prin care voievodatele Kiev, Cernigor şi Bratlav, fură contopite, într'un «*mare cnezat*» ucrainean înglobat Poloniei în aceleaşi condiţiuni ca şi Lituania [1]).

Sustragerea Ucrainei de sub supremaţia rusă deslănţui lupte sângeroase între Poloni şi Ruşi, în cursul cărora Ucraina avu foarte mult de suferit. Populaţia scăzu în mod considerabil. In locul holdelor de odinioară crescură pretutindeni bălării înalte cât omul. Un oarecare Lukianov, care ne relatează aceasta, spune că în curs de cinci zile cât a călătorit prin pustietatea Ucrainei, n'a întâlnit ţipenie de om[2]). Luptele şi frământările acestea dăinuiră timp de 10 ani, până la 1667, când între Ruşi şi Poloni se ajunse la înţelegerea dela *Andrussov*, în temeiul căreia Ucraina fu împărţită în două între Poloni şi Ruşi prin linia de demarcaţie de-a-lugul Niprului. Partea de pe malul drept cu Kievul reveni Poloniei, iar cea de pe malul stâng cu Charcovul şi Poltava rămaseră Moscoviţilor.

Dar o bună parte din căzăcime nu aderă la învoiala dela Andrussov şi ridică în fruntea ei hatman pe Petru Doroşenco (1665—1675), care încercă să sustragă Ucraina de sub supremaţia polonă şi rusă şi să o închine Porţii Otomane, după pilda Crâmului şi a Moldovei. El se simţea ademenit la pasul acesta prin făgăduinţa Sultanului Mohamed al IV-lea, de a lărgi graniţele Ucrainei pe socoteala Poloniei «*până la Przemysl şi Zambor, până la ţermul Vistului şi al Niemenului, până la Sievik şi Puticol*», graniţă aşezată acolo numai la 1939 de Rusia bolşevică. Dimitrie Cantemir relatează, că pe vremea când sultanul Mohamed petrecea la Adrianopol, i se prezentase acolo o delegaţie de Cazaci în frunte cu Doroşenco, pentru a închina ţara Ucrainei. Sultanul a primit cu bucurie delegaţia căzăcească, a îmbrăcat pe Doroşenco cu obişnuitul caftan domnesc şi i-a încredinţat steagul cu un tuiu, spre deosebire de domnii Moldovei şi Munteniei, care primeau steagul puterii împodobit cu două tuiuri. Indată după

---

1) I. Ch. Engel, *o. c.*, p. 213 urm.; M. Hrusewski, *Die ukrainische Frage*, p. 24.
2) St. Rudnicki, *o. c.*, p. 203.

învestitură, sultanul porunci hatmanului să pună capăt prădăciunilor căzăcești în olaturile tătărești și să întoarcă arma împotriva tuturor inamicilor imperiului otoman din care făcea parte și Ucraina ca țară vasală [1]). Nicolai Costin, fiul lui Miron arată la rândul său, că atunci Mohamed al IV-lea « *începu gânduri înalte asupra creștinilor, că pe atunci Turcii erau mai tari, cât lumea se cutremura, că încotro se porneau, nu era să nu biruiască* » [2]).

Sultanul Mohamed porni mai întâi în contra Poloniei, pe care o inundă cu oștirile sale. *Camenița*, capitala Podoliei, a cărei model fusese făcut în ceară pentru sultan de Grigore Cornescu, « meșterul de scrisori și săpături la pietre » [3]), căzu cea dintâi, după care faptă de arme Polonii cedară pas cu pas presiunii turcești, până ce se învoiră să le cedeze Podolia prin tratatul de pace dela *Buciaci* (1672) și să le mai plătească și un tribut anual de 20.000 taleri. Tot atunci craiul Sigismund al III-lea se mai obligă să renunțe la Ucraina în favorul lui Doroșenco și să-l recunoască de amic al său [4]). Astfel renunțară Polonii la pretențiile lor asupra Ucrainei de dincoace de Nipru, care înlocuise, precum am văzut, suprematia polonă prin cea otomană. Mai rămăsese ca prefacerile acestea politice și diplomatice să obțină și recunoașterea Moscovei, care înțelesese să țină în frâu căzăcimea din Ucraina de dincolo de Nipru, unde hătmănea Ivan Samuilovici sub protectoratul țarului rusesc. Dela acest Samuilovici, hatmanul Ucrainei rusești ni s'a păstrat o scrisoare, din 12 Februarie 1678, către voievozii români din Principate, prin care se făcea apel la simțul lor de solidaritate pravoslavnică împotriva Turco-Tătarilor păgâni [5]).

Dar mai înainte de a se ajunge la o înțelegere cu Rușii, Turcii avură de furcă cu Leșii, care sub comanda lui Ion Sobieski își reorganizară oștirea și trecură la o aprigă ofensivă împotriva Turcilor, Loviți sdravăn de Sobieski, Turcii

[1]) Dim. Cantemir, *Ist. Imp. Otoman*, I, p. 403 urm.
[2]) Nicolai Costin, *Letopisețul Moldovei (1662—1711)* ed. M. Kogălniceanu în *Cronicele României*, II, p. 24.
[3]) I. Neculce, *Letop. Mold.*, *l. c.*, II, p. 198.
[4]) Dim. Cantemir, *o. c.*, p. 409.
[5]) *Akte k Ist. juz. zap. Ross.*, XIII, Nr. 112, p. 484 și Nr. 162, p. 710.

se văzură siliţi să încheie pacea şi să renunţe la două treimi din cuprinsul Ucrainei cisnipriene, care trecu din nou sub supremaţia polonă. Tratatul de pace s'a încheiat la *Zuravna*, în ziua de 17 Octomvrie 1676 [1]). In condiţiunile acestea situaţia hatmanului Doroşenco era rău compromisă. Turcii care-i făgăduiseră lărgirea hotarelor ucraine până la San şi Vistula, rămaseră să se mulţumească cu o treime din cuprinsul Ucrainei. De aceea el îşi îndreptă din nou privirile spre Rusia, străduindu-se să impună şi Căzăcimii noua sa orientare politică.

Dimitrie Cantemir ne-a păstrat textul cuvântării pe care Doroşenco o rostise în faţa polcovnicilor cari îi mai rămaseră credincioşi, încercând să-i abată dela Turci şi să-i orienteze spre ţarul pravoslavniciei ruseşti. El reproşa Turcilor că nu s'au ţinut de cuvânt, ridicând pe Ucrainţi dela vetrele lor. colonizându-i în pustietatea stepei şi transformând biserici creştine în geamii mahomedane. Iar ca dovadă pentru tirania musulmană, el amintea cazul domnilor Moldovei, cari s'au închinat Turcilor de bună voie şi nesiliţi prin arme, iar astăzi sufer şi gem şi ei sub povara jugului otoman [2]). De aceea singura cale de mântuire din robia turcească era aceea care ducea la ţarul moscovit. Cazacii îl urmară şi Doroşenco închină din nou Ucraina cisnipreană Ruşilor. Dar rolul său politic se isprăvi curând, căci el fu învinovăţit de trădare a intereselor moscovite şi deportat în Siberia.

Pentru hătmănia treimii din teritorul Ucrainei, adecă a regiunii dintre Nistru şi Nipru, cât mai rămăsese sub suzeranitatea otomană, sultanul scoase din închisoarea celor Şapte-Turnuri din Constantinopol pe Iurie sau Iuraşco Hmilnicki, fiul cel mai mic al lui Hmil, şi-l numi hatman al Ucrainei Hanului. Acesta era fratele mai mic al lui Timuş, fostul soţ al Ruxandei, care învăţase carte la Academia din Kiev şi îmbrăcase rasa călugărească cu gândul de a deveni urmaşul lui Petru Movila în scaunul mitropolitan dela Kiev. Patriarhul Partenie şi dragomanul Porţii Nicolai Mavrocordat îl desbrăcară de hainele sale călugăreşti îl îmbrăcară cu caftan

[1]) I. Ch. Engel, *o. c.*, p. 267.
[2]) D. Cantemir, *o. c.*, II, p. 438 urm.

domnesc și-i puseră pe cap căciula căzcească în locul comanacului monahal. Cu bulava sau buzduganul căzăcesc în mână porni la 3 Martie 1677 Iurașco Hmilnicki prin Moldova spre hotarele reduse ale Ucrainei turcești [1]).

La trecerea sa prin Iași, Iurașco, hatmanul din mila sultanului, fu întâmpinat de Miron Costin și salutat cu o alocuțiune într'o latinească clasică, prin care, în numele patriei sale sguduită de nenorociri — afflictissimae patriae — îi ură noroc la întoarcerea în Ucraina, care așteaptă dela el reîntregirea ei. Iar continuând, îl îmbărbăta zicând: *Progredere igitur feliciter, et assequens patrias oras, tales solemni cum aplausu congratulationes a tuis recipias, quales tuo regimini, tuae virtuti tuisque mentis debeant, nec non immerito jure tibi conveniant* [2]).

Dar mai mult, domnii români sprijiniră cu contingentele lor armata turcească la instalarea lui Iurașco în Ucraina. Dumitrașcu Cantacuzino, domnul Moldovei, construi în scopul acesta un pod peste Nistru pentru tercerea oștilor turcești în Podolia [3]) iar Muntenii lui Duca Vodă luptară alăturea de Turci pentru cucerirea cetăților Ledijna și *Uman*, localitate menționată de curând în comunicatele oficiale asupra operațiunilor militare din zilele noastre [4]). Domnii români Duca Vodă și Antonie Ruset înaintară până la Bug pentru a lua parte al cucerirea Cehrinului. Asaltul asupra cetății s'a făcut de un grup de 5.000 de Români, iar Duca-Vodă fu chiar rănit la picior [5]).

Nicolai Costin relatează că « *după ce au luat Turcii Cehrinul, au fost cuprins toată Ucraina din Nistru până în Nipru și au fost pus și Hatman la Nemirova pe Iurașco, feciorul lui Hmil, cel mai mic, care și Iurașco a fost hatman vreo doi ani, și multe răutăți au făcut oamenilor, băgându-i prin puțuri și alte pedepse făcând, tot ca să-i dea avuție ; și pe unul Stama-*

---

[1]) I. Ch. Engel, *l. c.*, p. 266 urm.; I. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III. p. 693 urm.

[2]) V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere complecte*, II, p. 162.

[3]) Nic. Costin, *Letop. Mold.*, *l. c.* II, p. 24.

[4]) *Const. Căpitanul*, ed. N. Iorga, p. 184; 192, 3, 202—203; N. Iorga, *Studii și Documente*, IX, p. 163 urm.: *Magazinul Istoric*, v. p. 17 urm.

[5]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 87 urm.

tenco ce era Grec, singur cu sabia, cu mâna lui din piciore l-au hăcuit bucăţi » [1]).

Dar cu tot sprijinul turcesc, Iuraşco nu s'a putut menţine multă vreme în fruntea Ucrainei. Luptele şi hărţuelile cu Leşii şi Ruşii se ţineau lanţ, iar cruzimea sa îi înstrăinase simpatiile căzăcimii. Numai pe Tătarii Crâmleni se mai putea răzima. Dar şi sprijinul acesta îl pierdu curând şi astfel în 1679 el fu măcelărit la Kisikermen, unde lucra la fortificarea localităţii [2]).

Urmaşul lui Iuraşco Hmilnicki în hătmănia Ucrainei turceşti a fost domnul Moldovei George Duca [3]). Trei cronicari contemporani, şi anume Nicolai Costin, Ion Neculce şi Alexandru Amiras aduc în cronicile lor contribuţiuni interesante asupra acestei hătmănii moldoveneşti.

Nicolai Costin arată că « *într'acest an (1679) au început Duca-Vodă ca să iea şi Ucraina de peste Nistru, că era o samă de Cazaci, rupţi de ceilalţi, ce-şi ziceau Ucraineni, care erau sub ascultarea Turcilor... După ce au isprăvit Duca Vodă pentru Ucraina, în luna lui Iunie au purces la Ţarigrad, şi fiind că acolo i-au dat împărăţia şi hătmănia la Ucraina, îmbrăcându-l cu caftan, dându-i şi buzdugan acelei ţări, şi întorcându-se iarăşi la scaunul său la Iaşi cu mare bucurie, fiind stăpân a două ţări, iar la Ucraina a trimis pe un namesnic al său, anume Iane, ce era postelnic al doilea, şi l-au pus hatman la Nemirova şi de atunci au început a se înălţa şi a se scrie la tituluş: Gospodar zemli Moldavscoi i zemli Ucrainscoi* » [4]). Titulatura aceasta a domnului Moldovei este confirmată şi prin inscripţia de pe mormântul stolnicului Abaşa din interiorul mănăstirii Solca din Bucovina, în care se aminteşte de prădăciunile făcute de Cazaci în Bugeac « *în zilele Domnului Nostru Duca Voevod, Domn Ţării Moldovei şi Ucrainei* » [5]). « Tituluşul » acesta a rămas în titlul domnilor Moldovei până la Constantin Cantemir.

---

[1]) Nicolai Costin, *Letop. Mold.*, *l. c.*, p. 20 urm.
[2]) I. Ch. Engel, *l. c.*, p. 274.
[3]) N. Iorga, *Ucraina Moldovenească*, în *Anal*, *Acad. Rom. Ist.*, Ser. II, vol. XXXV, p. 347 urm.
[4]) Niculai Costin, *l. c.*, II, p. 20.
[5]) Eugen Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, I, p. 126.

In continuarea povestirii sale, Nicolai Costin arată că « *Duca Vodă au mers la Nemirova cu Doamna sa și cu ginere-său și cu multe gloate, și mergând, apoi întorcându-se pe la Soroca, au făcut case domnești cu beciuri de piatră, la Ţiganauca împotriva Sorocii peste Nistru și alte case la Peștere lângă Buh, aproape de Nemirova; au început a-și face stupi, vaci, oi, pluguri cu boi pe la toate târgurile de pe cea parte de Nistru; velniţi de holircă, de bere și altele; cumpăra miere, și domnească ce era, și ducea la Ucraina de făcea mieduri de vindea; și ori că avea de gând să se mute acolo, cum și era cuvânt între oamenii lui, cum să părăsească Moldova și să se mute cu toată casa lui la Ucraina și de acolo să tragă la Mosc* » [1]).

Cronicarul Ion Neculce completează relatările înaintașului său Nicolai Costin zicând: « *Atunci au cheltuit Duca Vodă mulţi bani la Poartă, aproape o mie de pungi de bani, și i-au dat Turcii hatmania Ucrainei, caftan și șlic (cu samur) și un tuiu precum purtau hatmanii căzăcești. Și venit-au din Ţarigrad Domn cu trei tuiuri; Domn Ţării Moldovei* și Ucrainei. *Și s'au găsit de au purces Duca-Vodă la Nemirova și s'au strâns toată Căzăcimea acolo la Duca-Vodă la Nemirova și au ales deci capete dintre dânșii... și le-au pus și în locul lui namesnic în loc de hatman, ca să le poarte de grijă, anume* Eni Gredinovici, *om slujit, știind limba căzăcească, de neamul lui Grec fiind, și au făcut curte lângă Nemirova, în marginea Buhului și au făcut și alte curţi în marginea Nistrului la* Ţigănovca, *împotriva Sorocii... După ce au venit Duca Vodă la Iași, îndată au început a sili pe boieri și pe toată ţara și a asupri cu dăjdii și fugeau oamenii la Ucraina peste Nistru, și nici zlotașii nu puteau să-i oprească, și zăceau oamenii atunci, că Duca Vodă avea să lase Moldova și să meargă să se așeze la Ucraina, și acest lucru era de crezut, că făcuse și curte Duca Vodă în Ţigănauca pe Nistru și în satul Peștera pe malul Buhului* » [2]).

Intenţia lui Duca-Vodă de a părăsi Moldova și de a se instala de-a-binelea în Ucraina, despre care pomenesc cronicarii

---

[1]) N. Costin, *l. c.*, II, p. 22.

[2]) Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* (1662—1723) ed. M. Kogălniceanu, *l. c.*, II, p. 25 urm.; Nicolai Muste, *Letopisețul Țării Moldovei* (1662—1729) ed. M. Kogălniceanu, *l. c.*, II, p. 20 urm.

Nicolai Costin şi Ion Neculce, este desminţită categoric de Ivan Samuilovici, hatmanul Cazacilor ruseşti. Intr'o scrisoare adresată la 7 Iunie 1682 unuia dintre polcovnicii săi, Samuilovici arată că prin nimic nu este întemeiat svonul, că Duca-Vodă s'ar purta cu gândul de a se muta cu totul în Ucraina după ce va fi colonizat-o pe deplin, şi de a stăpâni dela *Kanev* ambele ţări Moldova şi Ucraina. Adevărat ar fi doară faptul, că domnul Moldovei, însoţit de familia sa, a vizitat curţile ce i se pregăteau la Ţiganovca pe Nistru. De acolo voivodeasa se întoarse la Iaşi iar voievodul mai petrecu acolo un timp oarecare pentru a dispune cele necesare pentru cârmuirea Ucrainei [1]).

A treia cronică a Moldovei, tradusă din greceşte de Alexandru Amiras relatează întâmplările la fel cu Nicolai Costin şi Ion Neculce, dar cu mici variaţiuni destul de interesante. El spune că « *mers'au boierii căzăceşti la împărăţie până a nu purcede Duca-Vodă din Ţarigrad, şi cereau să li-l dea împărăţia lor hatman, fiind ei pe acele vremuri supuşi împărăţiei; deci vezirul au dat* Ucraina cea Mică *Ducăi-Vodă, mai dându-i şi un tuiu afară de cele două ce avea a Ţării Moldovei, care tuiu luându-l au făcut mare cheltuială. Iar la anul au mers Duca-Vodă la Ucraina cu toată casa sa, cu ginere-său şi cu toţi boierii săi, iarăşi cu giupânesele şi cuconii lor, şi au şezut acolo câte-va zile; apoi au pus acolo hatman de Cazaci pe Eni Draghinici, om prost şi neînvăţat, care nu era bun de nicio treabă, şi s'au întors înapoi la scaunul lor la Iaşi. Dacă au venit, au început a sili iarăşi pe boieri şi pe toată ţara şi-i asuprea cu dajdii şi fugeau oamenii la Ucraina peste Nistru* » [2]). Tocmai aşa de prost şi netrebnic nu putea fi Ene, cum ni-l înfăţişează cronica grecească, căci dintr'un raport din Septemvrie 1673 aflăm că acest « *Grec Ene* » fusese « secretar şi dragoman » al hatmanului Dorosenco, şi prin urmare el era bine familiarizat cu problemele căzăceşti [3]).

[1]) *Acte otnosiaščiesea k istorii zapadnoi Rossi.* St. Peteisburg, vol. V, Nr. 136; N. P. Smochină, *Din trecutul românesc al Transnistriei, Dănilă Apostol, hatmanul Ukrainei libere*, în *Cercetări Istorice*, V—VII, p. 170 urm.

[2]) *Cronica anonimă a Ţărei Moldovei*, ed. M. Kogalniceanu în *Cronicile României*, III, p. 105 urm.

[3]) *Arhiva Istorică*, II, p. 79.

Dar oricât, hătmănia lui Duca-Vodă în Ucraina a fost efectivă. La 20 Noemvrie 1681 el arată într'un hrisov din Nemirova că «*îndată după luarea în stăpânire a pământului ucrainean, am început a ni da îngrijirea noastră, ca Ucraina pustiită, să înflorească din nou, colonizându-o cu norod*». Coloniștii «*nu vor vedea dela noi nici o obidă oricât de mică; și iarăși le dăm voie să târguiască cu vin, să-și facă stupi, să fiarbă bere și să se îndeletnicească cu orice alte negustorii*» [1]. Că Duca-Vodă luase în serios misiunea sa în Ucraina, aceasta se vede și din adresa nămesnicului său Ene Draghinici, care «*din însărcinarea prea luminatului Domn Voevod și Gospodar al pământurilor moldovenești și al pământurilor ucrainene, și cu învoirea expresă a însăși chezarului Porței otomane*», scriea polcovnicului din Pereiaslav, că a încredințat comanda polcurilor ucrainene despre această parte a Niprului unor oameni destoinici, care sunt puși de el, ca să recheme slobozii în polcurile lor oameni la acele ruine, de unde au plecat și unde s'au născut. Cuparenco, polcovnicul de Corsun, avea însărcinarea dela Domn să cheme înapoi pe foștii Corsuneni ori de unde, și care trăisc în Ucraina, în olatul Prealuminatei Porți, pregătindu-se astfel întoarcerea slobodă la vechile lor vetre. Mulți pribegi se reîntoarseră la vetrele lor de dincoace de Nipru.

Imprejurarea aceasta neliniștea pe hatmanul Samoilov și-l determină să reclame extradarea Cazacilor bejenari. La reclamațiunile acestea Duca Vodă răspundea la 11 Ianuarie 1683 din Iași «*Preamăritului Domn, Hatman transniprian al oștirii zaporojene, Domn, prieten și Boier*», că de curând îi făcuse cunoscut «*cum din ceialaltă parte a Niprului un grup de oameni înarmați s'au încumetat să se războiască pe astălaltă parte a Niprului, iar dincolo stau soțiile și copii lor, fiind duși cu de-a-sila. Toate acestea se comit în desacord cu pactul încheiat între monarhi, Prealuminata Poartă și Prealuminatele Lor Majestăți, și cuvântul Prealuminatelor Lor Majestăți, dat aci, în fața Prealuminatei Porți confirmă liniștea consfințită*». Este

---

[1]) N. I. Kostomarov, *Sobranie socinenni, Istoricskiea Monografii i izledovaniea*, Kniga 6-a, XI. St. Petersburg, 1905, p. 329; cfr. N. P. Smochină, *l. c.*, p. 207.

vorba de *tratatul dela Bachcisarai*, reşedinţa hanului din Crimeia, din Ianuarie 1681, prin care ţarul Feodor Alexievici recunoştea supremaţia otomană asupra Ucrainei dintre Nistru şi Nipru. Dar cu toate acestea, continuă Duca-Vodă, acolo la graniţă se face contrarul şi de aceea «ca şi în întâiul hrisov astfel scriem şi de astădată rugându-vă să înceteze acele duşmănii. Doară era anume hotărît ca oamenii care doresc să se întoarcă la vetrele lor, să nu fie opriţi» [1]). Vestea despre buna gospodărie a lui Duca Vodă în Ucraina pătrunse şi în Ţara Rumânească. Constantin Capitanul însemna în cronica sa că «*până la un an s'au strâns Cazacii, de au împlut satele şi târgurile de oameni*» [2]).

Din nenorocire însă hătmănia lui Duca în Ucraina a fost de prea scurtă durată. Infrângerea Turcilor sub zidurile Vienei (1683) atrase după sine şi prăbuşirea supremaţiei otomane asupra Ucrainei. Nicolai Costin arată, că «*Cazacii dela Ucraina, care erau subt ascultarea Ducăi-Vodă, auzind de biruinţa ce făcuse Creştinii la Beciu, îndată au gonit pe Ene Draghinici, ce era pus de Duca-Vodă la Nemirova, şi lăsând Bugeagul pustiu, că Tătarii erau duşi la Beciu, îndată şi-au ridicat un hatman dintre dânşii anume Kunicki, şi viind şi câţi-va Moldoveni pribegi... au prădat Bugeacul. Iar plugurile cu boi şi stogurile cu pâine de pe la toate târgurile, ce avea Duca Vodă pe marginea Nistrului, de pe cea parte, toate cu risipă au purces, de n'au avut nicio parte din acele bucate*» [3]). Astfel a luat sfârşit hătmănia lui Duca-Vodă în Ucraina. Polonii însă nu-i puteau ierta imixtiunea sa în daraverile căzăceşti. De aceea, la întoarcerea sa dela asedierea Vienei, la care luase parte împreună cu Şerban Cantacuzino, domnul Munteniei [4]), el fu ridicat de Laşi şi dus la Leov unde muri subit în ziua de 31 Martie 1684 şi fu înmormântat în paraclisul Trei Sfinţi de pe lângă biserica Adormirii, restaurat de Alexie Balaban originar din Ianina. Iată ce relatează Ni-

---

[1]) *Letopisi sobâtii v jugozapadnoi Rossi*, vol. XVII, veke Samoila Relicko. Kiev, 1848, vol. II, p. 528; cfr. N. P. Smochină, *l. c.*, p. 207 urm.

[2]) *Istoria Domnilor Ţării-Româneşti*, ed. N. Iorga, p. 203.

[3]) Niculai Costin, *l. c.*, II, p. 27.

[4]) Ion I. Nistor, *Un român iscoadă la 1638 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Seria III, anul XII, p. 55 urm.

colai Costin despre sfârşitul lui: « *Şi, aşà, petrecându-se Duca-Vodă, l-au astrucat în biserica lui Alexie Balaban, negustorul cel mare, care a avut şi câteva rude în ţara Moldovei mai înainte, ca Ursachi cel vestit de bani mulţi ce avea; punând trupul Ducăi-Vodă aşa în sclipul gropniţei lui Alexie Balaban, dela care am luat şi această istorie pentru moartea Ducăi-Vodă. Că Balaban s'au tâmplat la toată vieaţa lui şi la moartea lui, fiind rânduit de Craiul leşesc să fie lângă Duca-Vodă. Pentru că era Balaban Grec din Rumeli, heamşeră cu Duca-Vodă de la un loc* » [1]).

Dar nici hătmănia lui Kunicki n'a fost de lungă durată. Cazacii nu erau mulţumiţi cu el şi de aceea « *s'au sculat cu toţii într'o Duminecă la Movilău, şi ieşind cu Kunicki din bicerică, l-au omorît cu măciuci, iar în locul lui a rămas hatman Movilă Polcovnicul, aşezându-se la târg la Nemirova* ». Engel susţine că aceste sângeroase întâmplări s'ar fi petrecut la Nemirova şi nu la Movilău [2]). Hatmania polcovnicului Movilă nu dură decât până la 1688, când s'a încheiat la *Javorov* aşa numita « *pace veşnică* », prin care Polonia, în schimbul unei despăgubiri băneşti, renunţa la drepturile ei asupra Ucrainei în favorul Ruşilor, care uniră căzăcimea de pe ambele maluri ale Niprului sub stăpânirea lor. Ivan Samuilovici ajunse astfel hatman al Ucrainei unite. Dar în demnitatea aceasta el nu se menţinu multă vreme. In urma unei nenorocite expediţii în contra Tătarilor crâmleni, el fu bănuit de înaltă trădare şi exilat în Siberia deopotrivă cu rivalul său Doroşenko [3]).

Urmaşul lui Samuilovici în hatmania Ucrainei, unită sub sceptrul ţarului dela Moscova, a fost Ivan Stefanovici Mazepa care ştiu să-şi câştige încrederea ţarului Petru-cel-Mare şi să se bucure de ea până la izbucnirea războiului ruso-suedez din 1709. Atuncea Mazepa trecu de partea regelui Carol al XII-lea al Suediei, când « *leul nebiruit* », căci aşa îl numeau contemporanii, se apropia ameninţător de graniţele impe-

---

1) Nic. Costin, *l. c.*, II, p. 33.
2) Nic. Costin, *l. c.*, p. 30 urm. Despre hătmănia acestuia, cfr. Ion I. Nistor, *Problema Ucraineană*, p. 154.
3) I. Ch. Engel, *o. c.*, p. 281 urm.

riului moscovit. In alianţa cu Suedezii credea Mazepa să poată redobândi independenţa sau cel puţin autonomia deplină a Ucrainei în hotarele unei Suedii Mari, independenţă, spre care năzuiau hatmanii Ucrainei dela Hmil încoace. Increzător în destinele ţării sale, semnă Mazepa faimosul « universal » al înţelegerii cu Carol al XII-lea şi lansă o proclamaţie de războiu în contra Ruşilor, care sfârşea cu următoarele cuvinte adresate căzăcimei: « *In sfârşit a sunat ceasul să scuturăm jugul urgisit şi să prefacem Ucraina noastră într'o ţară liberă şi neatârnată. Pentru făurirea unui asemenea viitor, vă chem pe toţi la arme cu deviza; Ucraina perpetuo sit ab omni extera dominatione libera !* [1]) ».

Regele Suediei recunoscu neatârnarea Ucrainei, crezând că prin răzvrătirea Cazacilor şi prin alianţa cu Turcii şi Tătarii va putea aplica Ruşilor lovitura de moarte. Dar soarta armelor a hotărît altfel. Petru-cel-Mare izbuti să atragă de partea sa pe câţiva dintre polcovnicii căzăceşti, între cari şi pe *Skoropadski*, şi să dejoace planurile strategice ale Suedezilor, aplicându-le la Poltava o lovitură pe urma căreia ei nu se mai putură reface. Bătălia dela Poltava din 27 Iunie 1709 hotărî pentru secole soarta politică a Europei orientale. Planurile mărețe ale lui Mazepa căzură deodată cu floarea căzăcimii sale. Numai cu mare greu izbuti nefericitul hatman, însoţit de craiul suedez, să scape de urmărirea Ruşilor victorioşi, refugiindu-se mai întâi la Oceacov (Vozia), iar de acolo în raiaua Benderului, la Varniţa [2]).

Cronicarii moldoven aduc contribuţiuni preţioase la istoria acelor dramatice întâmplări Nicolai Costin arată că intrarea regelui Carol al XII-lea în Ucraina s'a făcut prin « *vicleşugul Mazepei, hatmanul căzăcesc, şi a polcovnicilor lui, carele din câţi hatmani căzăceşti, cei ce au fost înainte de dânsul, altul n'a fost mai credincios şi mai cinstit decât dânsul, care a fost şi jurat împăratului Petru şi a ţinut hătmănia ani 22. După aceea dacă s'au îngrăşat şi s'au îmbuibat cu sfetnicii lui,*

---

[1]) N. I. Kostomarov, *o. c.*, p. 555 şi 628; D. Doroszenko, *Hetman Mezepa, sein Leben und Wirken*, in *Zeitschrift für Ost-Europäische Geschichte*, VII, p., 51 urm.

[2]) Voltaire, *Histoire de Charles XII*, ed. H. Waddington, p. 132 urm.

cu polcovnicii, s'au viclenit de către stăpânul său ca și Iuda, vânzând pe Domnul Isus Hristos Jidovilor. Așișderea a vrut să facă și Mazepa stăpânului său Împăratului, precum odinioară s'a viclenit și Hmil hatmanul de sub Leși». După ce arată cum Mazepa a întărit și a aprovizionat capitala sa Baturin «*s'a sculat cu toți polcovnicii ca să se închine craiului svezesc*». Iar țarul după ce s'a văzut trădat de Mazepa, a dat năvală asupra cetății Baturin «*și a dobândit-o; după acea pe nimene n'au crutat, ci până în copii de țâță, tot sub sabie au pus de cura sângele pe ulițe ca râurile. Și așa au ars și târgul cu biserică cu tot, de au rămas jăriște*». Iar cât despre Carol al XII-lea, Nicolai Costin zice că «*gândul craiului era suit sus și cu laudă mare, care spun că au fost scris la împăratul Moscului să-i gătească conac la stoliță, care era de a și credere, că craiul călcase câteva țări: Șlezia, Saxonia, Letva, Curlandia, Jmundia și în Crăia Leșească coborîndu-se până la Liov și atâta avuție strânsese fără număr, că unde mergea pe la cetăți arunca milioane de bani, de se răscumpăra ca din robie oamenii de prin cetăți de da Șvezilor și nimeni nu putea sta împotriva lor. Care apoi acea strânsoare a lui întru mulți ani a grămădit-o, iară apoi într'un ceas au repus-o. (Scrie la sfânta Scriptură: «S'au înălțat până la cer și s'au coborît până la iad»).*

Bătălia dela Poltava, cu «*izvodul*» pierderile suedeze în oameni și materiale este descrisă pe larg de Nicolai Costin. Reținem următoarele pagini din cronică: «*Craiul svedez, după ce și-au răpus oastea toată și au fugit trecând Niprul, împreună cu Mazepa Hatmanul, au năzuit la Turci, la cetatea Vozia* (Oceacov), *ci până acolo avut-au piedecă apa Buhului, că din urmă avea frică de gonași. Ce acolo la trecătoare, cine s'au tâmplat cu vase, i-au umplut de galbeni, și Turcii și Cazacii; că întâi acel cu luntrea tindea vâsla de-i puneau câte 16 galbeni de om și apoi intra în luntre pe câți oameni îi putea rădica și așa-i trecea în această parte de Buh despre Vozia. Iară și până acolo i-au ajuns gonașii Moscului (Cazacii și Moldovenii), pe pe cari ajungându-i pe mulți i-au omorît, și i-au prins vii și multă dobândă au luat dela dânșii. Iar călărimea de Cazaci Zaporojeni, ce s'au fost închinat sub protecția craiului svezesc, așișderea și o samă de Moldoveni ce slujeau cu leafă craiului,*

vâzănd că nu pot trece Buhul şi având frică de în urmă de gonaşi, au luat câmpii cei pustii printre Nipru şi între Buh, spre Crâm, şi cu mare trudă, flămânzi şi însetaţi au scăpat şi de acolo au mers la stăpânul lor la craiul» [1]).

Ion Neculce, ne descrie întâmplările astfel: «*Pacea în Ţara Moldovei era bună, iar în Ţara Leşească şi în Ţara Căzăcească şi în Ţara Moshicească nu era pace. Craiul svezesc după ce au trecut Niprul din Ţara Leşească în Ţara Căzăcească, pe la Staridub, ieşit-au toţi Cazacii înaintea Craiului, împreună cu Mazepa hatmanul lor de i s'au închinat. Şi au purces Craiul prin Ţara Căzăcească cu toată oastea lui. Şi au purces în gios spre Poltava prin Ţara Căzăcească, având adeverinţă că ar veni şi Turcii şi Tătarii la dânsul, de va merge întins în stoliţa moschicească pre de o parte, şi Stanislav Craiu Leşii pe de altă parte. Şi aşa cu acel gând s'au zăborit pentru un an, în Ţara Căzăcească, de tot o strica şi o mânca. Iar împăratul moschicesc, văzând acel lucru aşa, îşi tot strângea oştile pe unde avea şi umbla tot zăhăindu-l pre de laturi, ca să-l flămânzească şi să-l zăhăiască*».

«*Turcii şi Tătarii tot cu minciuna l-au purtat pe craiul Svedului şi nu i-au mai dat agiutor. Aşijderea şi Stanislav Craiu n'au putut să meargă în Ţara Moschicească, precum s'au fost sfătuit, că Leşii ţineau giumătate cu Stanislav Craiu, iar giumătate ţinea cu hătmanii lui August Craiu, cu Adam Sinavski şi Oglinski şi Zapieva şi cu o samă de Moscali despre Litva, ţineau calea lui Stanislav craiu, Cazacii iară au început a se împărechiare şi a fugire dela Mazepa, şi a se ducere la Moscali. Când au fost în două-zeci şi şeapte de zile a lunei lui Iunie, cu două zile înainte Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, în anul 7217 (1709), datu-s'au parola de bătălie. Şi aşa s'au bătut, lovindu-se oştirile de îmbe părţi şi au biruit Moscu pe Şved. Şi încă craiul Svedului s'au şi rănit. Şi peste noapte numai că i-au căutat în fugire. Şi au lăsat şi împreună cu Mazepa au fugit. Ştiind Mazepa rândul locului, l-au trecut Nipru şi Buhul tocmai la Vozia cu vreo mie de oameni numai călări: Moldoveni, Svezi, Cazaci. Iar altă oaste cât au avut craiul Svezilor în*

---

[1]) Nicolai Costin, *l. c.*, I, p. 57—68.

Ţara Căzăcească, două obuzuri cu totul, au luat-o Moscalii, cu generali, cu ofiţeri, cu care, cu puşti, cu tobolci tot, şi cu multă avere, ce făcuse în Ţara Leşească şi Saxonia. Şi au trimis împăratul Moscului pre Svezi pre toţi în robie la stoliţă, iar pe Cazacii cei ce se închinară la Svezi, pre toţi i-au pus sub sabie » [1].

Cât despre petrecerea lui Mazepa pe pământul Moldovei, găsim la Nicolai Costin următoarea informaţie: « *După ce au scăpat craiul la Vozia, de acolo s'au tras de au mers la Tighina (ce se zice Bender) şi acolo s'au aşezat împreună cu Mazepa, hatmanul căzăcesc şi cu alte capete de polcovnici, care după aceea pentru creştinătate s'au poftit la Craiul şi la Mazepa, de i-au lăsat cu muieri, cu copii de au mers aci în târg la Iaşi, anume Ion Losnicovski, general Obuznic, cu toţi fiii săi, Filip Orlic, pisar general cu canţelierii ce au fost de treaba oştilor căzăceşti, Dimitrie Horlenco, polcovnicul de Prelua şi alţi polcovnici mai de gios. Şi li-au dat Mihai-Vodă (Racoviţă) gazde bune aci în Iaşi, tot în curţi boiereşti şi câte o ialoviţă de boier, că atunci venise în post, August în 12 zile* » [2].

Asupra morţii lui Mazepa ni s'au păstrat în cronica lui Nicolai Costin următoarele amănunte: « *In acest an 1710, la luna lui Martie 18 zile, au murit şi Mazepa, hatmanul căzăcesc, la Tighina şi l-au astrucat în biserică la un sat, anume Varniţa, ce este lângă cetatea Tighina. De acolo i-au mutat trupul la Galaţi de s'au îngropat în mănăstire la Sfet Gheorghe şi nici acolo n'au avut odihnă. Spun că l-au desgropat Turcii la vremea răscoalei, lui Dumitraşcu-Vodă (Cantemir), când au robit oamenii din Galaţi, de i-au ajuns oasele la ţermul Dunărei pe cari nici după moartea lui nu l-au răbdat nici pământul* ». « *Spun precum la moartea lui s'au găsit 160.000 galbeni de aur, fără de bani de argint, fără taleri, fără potori (poltori) şi fără capeice, şi alte scule de aur şi de argint şi fără de haine scumpe. Ce din aceşti galbeni au mâncat vre-o 40.000 şi craiul şvezesc, iar ceilalţi au rămas la mână nepotului său Voinarovski. Aşa plăteşte această lume celor ce nu se satură de lăcomia ei şi de mărirea ei. Că avuţia lui au rămas la mâna cui n'au gândit;*

[1] Ion Neculce, *l. c.*, II, p. 290 urm.
[2] Nic. Costin, *l. c.*, II, p. 68; despre origina acestor căpetenii de Cazaci vezi Ion I. Nistor, *Problema Ucraineană, l. c.*, p. 162 urm.

iar el nici parte de ţărâna odihnitoare trupului lui n'au avut, ce au rămas numai cu fapte, din faptă multă robie şi vărsare de sânge s'au făcut între creştini».

« *Iar după moartea lui, rădicat-au craiul şvezesc hatman pe pisarul lui Mazepa, pe Filip Orlik, care de atunci tot hătmăneşte pe loc la Tighina, nu ştim până când, că unde cură apă răpede, anevoie este împotriva repegiunei ei a înnota. Ce înainte precum se va lucra, vremea va arăta* » [1]).

Intr'o monografie recentă asupra lui Mazepa se arată data morţii sale la 2 Octomvrie 1709 iar ultimele sale cuvinte ar fi fost: « *Eu am vrut numai binele patriei mele, dar soarta a vrut altfel, D-zeu ştie pentru ce* » [2]).

Dimitrie Cantemir susţine că Mazepa şi oamenii săi denunţau pe Constantin Brâncoveanu la Poartă, că Domnul Ţării Româneşti ar întreţine corespondenţă secretă cu ţarul Moscului şi s'ar purta cu gândul de a trece de partea acestuia cu o armată de 30.000 de oameni şi cu bogate provizii. Iar pentru întărirea acestei legături, ţarul ar fi conferit voievodului Brâncoveanu ordinul Sf. Andrei [3]).

Soarta tragică a lui Mazepa a trezit un viu răsunet în Europa. Lordul Byron îi închinase o odă iar pictorul Horace Vernier a prins în două tablouri scene impresionante din sbuciumul vieţii nenorocitului hatman, care luptase până la moarte pentru independenţa patriei sale ucrainene.

Filip Orlic, destinat de Mazepa ca urmaş al său în hatmania căzăcească, a hătmănit tot pe loc la Tighina, cum observă cam ironic dar cu multă dreptate Nicolai Costin, fiindcă ţarul Petru cel Mare, învingător asupra coaliţiei cazaco-suedeze, învesti pe omul său de încredere Skoropadski cu hatmania Ucrainei. Dar atribuţiunile noului hatman erau reduse şi micşorate în aşa fel, încât puterea de hatman era de fapt desfiinţată. Polcovnicii care comandau regimentele sau polcurile şi administrau circumscripţiile din care acestea se recrutau, nu mai erau aleşi de căzăcime, ci numiţi de ţar dintre ofiţerii săi, iar ordinea internă în Ucraina era asigurată şi menţinută

[1]) Nic. Costin, *l. c.*, p. 69 urm.
[2]) D. Doroszenko, *l. c.*, p. 73.
[3]) Dim. Cantemir, *Ist. Imp. Otom.*, II, p. 787.

de trupe rusești. După moartea lui Skoropadski, țarul Petru cel Mare desființă formal hatmania Ucrainei și trecu atribuțiunile ei administrative asupra așa numitei « *Cancelarii pentru afacerile maloruse* ». Starea aceasta de lucruri se menținu până la urcarea pe tron al țarului Petru al II-lea, care arătându-se mai înțelegător pentru nevoile Ucrainei, desființă « Cancelaria pentru afacerile maloruse » din Moscova și învesti pe Dănilă Apostol cu puterea de hatman al Ucrainei.

Noul hatman al Ucrainei rusești descindea, după Engel, din vechiul neam boieresc al Catargiilor din Moldova. El era nepotul lui Ifrim și fiul lui Pavel Apostol, care trecuse din oștirea moldovenească în cea polono-căzăcească, unde își câștigase mari merite pentru coroana leșească. Meritele sale ostășești fură răsplătite de Leși prin danii bogate de moșii în Ucraina [1]). Pavel își începu cariera militară ca sotnic, adecă căpitan, de Homutek și înaintă apoi la rangul de polcovnic mai întâi de Gdeansk și mai apoi de Mirgorod. La 1659 el ajunse locțiitor de hatman al Ucrainei iar în anul următor el uni sub comanda sa polcurile de Mirgorod și de Gdeansk [2]). Trecerea de care Pavel Apostol se bucura la polcurile, sale se vede din împrejurarea ca la moartea sa Cazacii de Mirgorod aleseră polcovnic pe fiul său Dănilă, deși acesta n'avea decât 10 ani. Dar tânărul Dănilă, ajungând la adolescență, se arătă vrednic de numele și faptele tatălui său, umplând pagini de glorie în analele istorice ale căzăcimii din timpul lui Petru cel Mare. In fruntea Cazacilor el luă parte alăturea de Dimitrie Cantemir la campaniile țarului reformator contra Astrahanului și la expediția în Persia [3]). Engel îl consideră ca pe un vrednic urmaș al lui Hmil, care asigură pacea internă în Ucraina fără a compromite câtuși de puțin libertățile ei politice și naționale [4]). In tinerețe Dănilă pare să fi fost, ca și Mazepa la vremea sa, eroul unor aventuri amoroase, în urma cărora fusese deținut în arestul nobilimii. In situația aceasta de « zatocnic » adecă deținut, el se adresă

---

[1]) I. Ch. Engel, *o. c.*, p. 339 urm.
[2]) V. Modzalevski, *Malorussiskii rodoslovnik.* Kiev, 1908, II, p. 6.
[3]) Bantus-Kamenski, *Istoria Maloi Rossii.* Moskova, 1826, IV, p. 63
[4]) I. Ch. Engel, *l. c.*, p. 348.

cneazului Iuri Dolgoruki cu o lungă scrisoare de apărare din care reținem ieșirea sa pătimașă contra femeiei, pe care o califică drept « *gazdă nepotolită, cristelniță a diavolului, răsvrătitoare a lumii, orbire a minții și izvor al tuturor relelor* ». Dar cel mai frumos și mai adevărat portret al lui Dănilă Apostol ni-l zugrăvește însuși Mazepa în scrisoarea sa către prințul Golovkin zicând:

« *Numitul polcovnic Dănilă Apostol este de viță românească — voloskoi porodii —; în armata zaporojeană trece ca viteaz vestit și dintre toți polcovnicii el este cel mai vechiu în oștire; el este unul dintre aceia care a binemeritat încrederea și iubirea întregei oștiri, cu deosebire a polcurilor combatante; obuzâiul general Lomikovski, general ni sudica Ciukevici precum și polcovnicul de Preluca îi sunt cuscri; polcovnicul de Lubensk îi este moș, polcovnicul de Nezin îi este cumnat iar ceilalți polcovnici și obrazele cele mai de vază sunt înrudite de aproape sau se află în raporturi de intimă prietenie cu dânsul* » [1]). Acesta era Dănilă Apostol, căruia țarul Petru al II-lea îi încredința hatmania Ucrainei.

După moartea hatmanului de obârșie românească, țarița Ana lichidă din nou hatmănia Ucrainei, înființând în locul ei « *Colegiul malorus* » la Moscova. Dar împărăteasa Elisabeta, reactivă hatmania Ucrainei și o încredința lui Chirilă Rasumovski fratele soțului morganatic al țariței. Sub hătmănia acestuia, ca de altfel și sub hătmănia lui Dănilă Apostol, procesul de rusificare a administrației și a instituțiilor publice din Ucraina făcea progrese sensibile. De aceea, pentru a încetini cel puțin acest proces, patrioții ucraineni adunară semnături și cerură împărătesei Caterina a II-a recunoașterea *hatmaniei ereditare* în familia Rasumovski. Dar în loc de a satisface cererea, țarița desființă la 1764 demnitatea de hatman al Ucrainei și trecu atribuțiile acestuia asupra unui *guvernator general*, asistat de un *colegiu administrativ*, care era alcătuit din sfetnici ruși și ucraineni.

Reforma aceasta trezi nemulțumiri în Ucraina. Cazacii cereau reînființarea hătmăniei și restaurarea vechilor lor

[1]) Bantuș-Kamenski, *o. c.*, III, p. 117; N. Marchevici, *Istoria Maloi Rossii*. Moscova, 1842, II, p. 443; N. P. Smochină, *l. c.*, p. 182 urm.

drepturi și pronomii militare și administrative, provocându-se la faimoasele articole ale lui Bogdan Hmielnicki de pe vremuri, care nu fuseseră abrogate niciodată. Dar stăruințele și frământările acestea n'au fost în măsură de a abate pe împărăteasă dela reformele orânduite în vederea transformării Ucrainei într'o simplă gubernie a imperiului moscovit. Prin cele trei împărțiri ale Poloniei din anii 1772, 1791 și 1793 întreg teritoriul malorus până la râul Zbruci, ce se varsă în Nistru mai sus de Hotin, fu încorporat vastului imperiu moscovit.

Curând după lichidarea autonomiei Ucrainei, Potemkin lovi, din ordinul împărătesei, în 1775, *siciurile sau cuiburile zaporojene* dela pragurile Niprului, dărâmând astfel și ultimele puncte de sprijin ale împotrivirii căzăcești, după ce, prin tratatul de pace dela *Cuiciuc Cainargea* din anul precedent, granițele imperiului moscovit atinseră cursul Bugului. După lichidarea chestiunilor maloruse și căzăcești, veni la rând și soluționarea problemei Tătarilor din Crâm, care hălăduiau încă slobozi în stepele nogaice mai jos de pragurile Niprului. Favoritul împărătesei, contele Potemkin, deslegă și această problemă cu ascuțișul săbiei sale. In urma unor campanii extrem de sângeroase, împotrivirea Tătarilor fu înfrântă, astfel că fericitul triumfător asupra lor, putu așterne la picioarele împurpurate ale adoratei sale Crâmul, unde, afară de satele plăsmuite de el, nu mai rămăsese nimic întreg (1783).

In urma tratatului de pace dela Iași (1792), imperiul rusesc atinse granița Nistrului, cuprinzând în hotarele sale Transnistria adică țara dintre Nistru și Bug, mai jos de Podolia. Teritoriul acesta era cunoscut sub numele de « *Ucraina Hanului* » sau de « *Olatul dela Oceacov* » cu localitatea *Uzù*, românește *Vozia*, rusește *Oceacov*, care cu Kimburnul de pe limba de țară din față, domină intrarea în limanul comun al Niprului și Bugului. Oceacovul se ridică pe ruinele vechii cetăți Illex sau Lerici, pe care la 1455 voievodul Moldovei Petru Aron arborase pentru o clipă stindardul moldovenesc. Alte localități pe țărmul pontic erau Hagi-Bei și Hagi-Dère. Prin anexiunea olaturilor tătărești, Rusia ajunse stăpâna litoralului pontic dela limanul Nistrului până la istmul dela

Perecop, cu întreg hinterlandul până la pragurile Niprului şi la granița Ucrainei şi Podoliei. Acest vast teritoriu fu cuprins în hotarele imperiului moscovit sub numele de *Rusia-Nouă*, pentru colonizarea căreia împărăteasa Caterina chemase elemente etnice diferite, între care şi foarte mulți Moldoveni [1]. In epoca aceea s'a aşezat temelia *Ecaterinoslavului* pe Nipru, Dniepropetrovscul comunicatelor asupra operațiunilor militare de azi, precum şi a Chersonului, a *Nicolaevului* pe Bug, a *Odesei* pe țărmul limanurilor dela Hagi-Bei, o operă a guvernatorului Richelieu, a *Ovidiopolului* dela Hagi-Dère precum şi a *Tiraspolului* din fața Tighinei, în amintirea numelui străvechiu al Nistrului. In regiunea aceasta guvernul sovietic, ținând seama de grupul compact al aşezărilor româneşti, a recunoscut necesitatea înfiripării unei *Republici Moldoveneşti*, cu o suprafață de *8.134* verste pătrate, circa *9.000 km²* care, după recensământul sovietic din 1926, adăpostea o populație de 572.339 suflete, dintre care 48,5% Ucraineni, 30,1% Moldoveni, 8,5% Ruşi şi 8,5% Evrei, iar restul de 4,4% din populație se repartiza asupra Germanilor, Bulgarilor, Polonilor, Țiganilor, Cehilor, ş. a. [2]).

Numărul Moldovenilor apare scăzut la 30,1%, ceea ce nu corespunde realității, numărul lor fiind mult mai mare. Dar pentru a nu-l scoate prea mult în evidență, guvernul sovietic n'a cuprins în granița Republicei Moldoveneşti pe toți Românii transnistrieni, ci numai o parte din ei, fiindcă numărul Românilor care sălăşluesc dincolo de hotarele Republicei Moldoveneşti, ajungând până la Bug şi chiar până la Nipru, covârşeşte chiar pe cel al Românilor din cuprinsul Republicei Moldoveneşti. *In niciun caz numărul Românilor Transnistrieni nu este întrecut de numărul Ucrainenilor din Bucovina şi Basarabia.*

Sub dominațiunea rusească, căzăcimea a evoluat tot mai vârtos într'o castă militară privilegiată, câtă vreme poporul de rând a căzut în starea de iobăgie sau mojicie, ce fusese intro-

[1]) Ion I. Nistor, *Românii Transnistrieni* în *Codrul Cosminului*, I, 1924, pp. 461—565 şi *Vechimea Românilor Transnictrieni*, în *Analele Academiei Române*, Ist., ser. III, tom. XXI. Mem. 11, p. 203 urm.

[2]) M. V. Sergievski, *Studii Moldoveneşti*, Psilojcnie, I. p. 52 urm.

dusă şi în Ucraina la anul 1783. Prin extinderea jurisdicţiei patriarhatului din Moscova şi asupra mitropoliei din Kiev s'a pus capăt autocefaliei bisericii ucrainene. Vechile tradiţiuni politice căzăceşti începură să se macine încetul cu încetul, căzând pradă uitării. Nobilimea şi cărturărimea ucraineană se rusifică. Boerimea mare şi mică, clerul înalt şi târgoveţii patricieni se contopiră cu pătura conducătoare rusă, întrucât nu se polonizase pe vremea îndelungatei stăpâniri leşeşti, un dureros proces social care poate fi urmărit şi la Românii din Transilvania. Norodul de rând, săcătuit de războaie şi împuţinat în urma neîntreruptelor vânători de robi din partea Tătarilor, căzuse în mizerie şi sărăcie. El îşi păstră însă neschimbat limbajul său popular deopotrivă cu datinile şi obiceiurile moştenite dela străbuni.

Şi tocmai dela studiul limbii şi poeziei populare, care găsiseră expresie aşa de frumoasă în « *dumele* » (doinele) şi cântecele de vitejie căzăcească, porni pe la începutul veacului al XIX-lea trezirea conştiinţei naţionale ucrainene. Cărturarii care se ridicară din rândurile populaţiunii maloruse, studiind tot mai mult datinile, obiceiurile şi limba strămoşească, începură să-şi de aseama de deosebirea ce există între acestea şi cele populare ruseşti. La Charcov apărură primele publicaţiuni folkloristice în dialectul malorus iar Ivan Cotlarevski († 1839) tălmăci « Eneida travestită » de Scarron în limba malorusă. Scriitori ca Halak-Artemowski, Grigore Kwitka Osnoevjanénko şi Ambrosie Metlinki puseră prin operele lor bază literaturii maloruse, care atinse înălţimi nebănuite în poezia bardului Taras Sevcenko, care îi insuflă simţul naţional, dând în poemul său « *Kobzar* » (1840) cea mai fidelă expresie a suferinţelor seculare, a dorurilor neîmplinite şi a aspiraţiunilor naţionale înnăbuşite de vitregia vremurilor trecute.

Sub impulsul literaturii populare s'a plămădit pe la mijlocul secolului al XIX-lea şi ideea politică malorusă, legănată de amintirea faptelor vitejeşti din trecut şi de dorul năvalnic de libertate. Cu susţinerea şi documentarea ei istorică se însărcinară etnografi ca Kalisz şi istorici ca Kostomarov, Antonovici, Drahomànov, Hrusewski, Kor-

duba, Rudnicki, Doroszenko şi alţii, care susţin în lucrările lor că ramura etnică ruteană sau malorusă constitue o naţiune slavă aparte, deopotrivă cu Ruşii, Polonezii, Cehoslovacii, Sârbii, Croaţii şi Bulgarii. După arătările lor naţiunea malo-rusă ar trăi răspândită asupra unui vast teritoriu, care pornind din Carpaţi ar ajunge până în Caucaz. Tot ei reuşiră să extindă numele de *Ucraina* asupra acestui larg spaţiu geofizic, pentrucă de numele acesta s'ar lega cele mai glorioase fapte războinice ale naţiunii maloruse. Astfel s'a ajuns la numele generic de *Ucraineni* sau *Ucrainţi*, pentru toate grupurile etnice rutene sau maloruse care hălăduesc în această regiune a Rusiei sudvestice.

Dela doctrina şi propaganda pentru idealul politic ucrainean, care s'a desfăşurat cu mai mult succes în Galiţia austriacă, pentrucă în Rusia ţaristă ea era stânjenită şi zăgăzuită de oficialitatea moscovită, s'a trecut la încercări de realizare pe teren. Prima încercare de acest fel s'a făcut în Aprilie 1917 la Kiev, unde congresul panucrainean, compus din peste o mie de delegaţi ai Ucrainţilor de pretutindeni, proclamă *Republica Ucrainei Mari* în cadrul imperiului rusesc. La 22 Ianuarie 1918 constituanta ucraineană dela Kiev (rada) proclamă independenţa de mult visată a Ucrainei şi izbuti să obţină recunoaşterea ei prin tratatul de pace dela Brest-Litowsk din 8 Februarie 1918. Pavel Skoropadski ajunse hatman al Ucrainei Independente, demnitate la care râvnea şi Vasile Veşivan, zis cneaz Stefanovici, pseudonimul, sub care se ascundea tânărul arhiduce Wilhelm de Habsburg, care în vara anului 1919 fusese pentru câteva săptămâni oaspetele nostru involuntar la mănăstirea Căldăruşani [1]).

Dar concomitent cu proclamaţiunile dela Kiev, se constitui la Harkov *Republica Socialistă Ucraineană*, care, în urma pactelor dela Moscova din 28 Decemvrie 1918 şi din 30 Decemvrie 1922, intra în cadrul *Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste Ruseşti*, ca republică autonomă, având o suprafaţă de 452.000 km² şi o populaţie de 31.812.900 locuitori. Capitala republicii

[1]) Ion I. Nistor, *Bucovina şi arhiducele Wilhelm*, în Generaţia Unirii, Nr. 4, p. 4 urm.

se găsea la început la Charkov și numai în 1934 ea fu strămutată la Kiev, unde se găsește până în momentul de față.

Izbucnirea războiului germano-sovietic din 22 Iunie 1941 și cucerirea celei mai mari părți din teritoriul Ucrainei de către armatele victorioase germane, deschid perspective politice nouă în spațiul ruso-ucrainean, astfel că ne putem aștepta la mari și radicale prefaceri politice și economice în Estul Europei. Dar cu privire la viitor, vom zice și noi cu cronicarul că «ce înainte precum se va lucra, vremea va arăta».

ORGANIZAREA TUTELEI MINORILOR
ÎN DREPTUL ROMÂNESC

DE

ANDREI RĂDULESCU
PRIM-PREŞEDINTE ONORAR AL INALTEI CURŢI DE CASAŢIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 4 Aprilie 1941

Apărarea celor cari nu sunt în stare să-şi vadă de persoana şi averea lor, fie din cauza vârstei, fie a stărei mintale, a preocupat sufletul omenesc, aproape în toate timpurile şi, pentru ajutorarea lor, s'au căutat mijloace de ordin material şi, cu vremea, şi de ordin juridic.

Unul din acestea este şi instituţia tutelei, care prezintă o deosebită importanţă atât din punct de vedere al Dreptului cât şi pentru vieaţa socială.

In mijlocul frământărilor ce străbatem, şi când familia este obiectul celor mai serioase năzuinţe de întărire şi îndreptare, am socotit că nu este de prisos să vă atrag atenţia asupra acestei probleme în Dreptul românesc.

Nu vă voiu expune — însă — decât numai *câteva cercetări asupra modului de organizare a tutelei, stăruind mai puţin asupra modului cum funcţionează.*

Cercetările expuse aci se referă nu numai la organizarea actuală, ci — în măsura posibilă — şi la ceea ce a fost altădată, parte care este ignorată aproape totdeauna, precum şi la anumite măsuri pentru viitor.

Nu urmăresc aci să comentez textele, ci mai ales expunerea principiilor și normelor generale referitoare la această materie.

* * *

Se impune să începem prin a arăta, pe scurt, *cum s'a înfățișat această instituție în trecut pentru a înțelege și judeca mai just ceea ce avem, astăzi, pentru a contribui și de astădată la înlăturarea ideei greșite că n'am avut nimic până la introducerea codului civil și pentru a vedea dacă acest trecut poate servi pentru rânduelile viitoare.*

Pentru cercetarea în vremurile mai depărtate n'avem multe elemente cunoscute până acum; documentele și pravilele apar târziu. Putem — totuși — afirma că *și în această materie,* ca și în altele cum v'am mai arătat, *se resimte puternic influența romană* [1]). Se știe că, în dreptul roman, tutela era o sarcină publică, *munus publicum.* Deși puterea șefului familiei, *patria potestas,* era foarte puternică, s'au creat — totuși— norme, care au constituit tutela, exercitată sub diverse forme.

La noi, organizarea familiei și a tutelei a fost stabilită pe aceleași temeiuri.

In lumea satelor — mai ales acum câteva decenii — am aflat la bătrâni idei foarte interesante, care formau părerea generală.

La moartea părinților, copiii, cari nu se puteau îngriji singuri, nu trebuiau *să rămână pe drumuri,* expresie așa de des întâlnită; trebuia să aibă cineva grijă de ei. Dacă murea tatăl sau mama, cine și-ar fi închipuit că ar fi putut fi altcineva îngrijitorul, apărătorul copiilor, decât părintele rămas în vieață. Nu se făcea — de sigur — distincția de azi între puterea părintească și tutelă. El avea drepturi asupra persoanei copiilor, îngrijea averea lor și se folosea de ea; nimeni nu se gândea să-i ceară socoteli.

Soțul rămas în vieață se putea recăsători; la fel și soția. Amândoi își păstrau drepturile asupra copiilor. Se întâmpla

[1]) *Romanitatea Dreptului nostru,* în Mem. Academiei Române Secția istorică, Tom. XXI. Mem. I.

ca mama recăsătorindu-se să plece la al doilea soț; era în drept să-și ia copiii cu ea; totuși uneori pleca la al doilea soț, iar copiii rămâneau la bunicul sau bunica lor. Se pare că și în acest caz tot mama era reprezentanta copiilor.

Dacă mureau amândoi părinții, grija copiilor revenea bunicului, de preferință în linie bărbătească, și în lipsa lor bunicei, cu aceeași preferință.

Dacă nu mai trăia nimeni dintre aceștia sau nu mai puteau să îngrijească de copii, îndeplinirea acestei datorii revenea altor rude, în ordinea cea mai apropiată, frați, surori, veri. Se pare că nu se făcea vreo diferență între bărbați și femei; erau, în genere, preferați bărbații, dar aceasta numai pentru a menaja oarecum pe femei, socotite ca mai puțin pregătite pentru această datorie.

Am mai surprins în gândirea poporului altă idee; însărcinarea de apărător al orfanilor revenea rudei cu mai puține greutăți, cu mai bună stare sau cu mai multă putere de muncă. Unul era mai bogat, altul n'avea copii ori avea mai puțini, sau altul era mai slab, mai bolnăvicios. Astfel de criterii erau luate în considerare și se socotea că însărcinarea trebue s'o aibă cel care putea s'o suporte mai ușor.

De soarta copiilor se socoteau îndreptățite și datoare să se intereseze toate rudele; chiar când copiii aveau în vieață pe unul din părinți, rudele căutau să-și facă această datorie. Dacă ar fi aflat că părintele nu îngrijește de copii, îi maltratează, ori le primejduește averea, interveneau; mai vârtos când părintele se recăsătorea, rudele păreau a-și lua rolul de supraveghetori. Cu atât mai mult când amândoi părinții muriseră.

Din adâncul sufletului sătesc se desprinde concepția veche de tot că înainte de oricine, rudele sunt datoare să îngrijească de orfani; era o rușine ca asemenea copii, sânge din sângele lor, neam din neamul lor, să fie fără adăpost, fără îngrijire, fără supraveghere, fără ajutor și apărare. Era — în schimb — o mare mulțumire și mândrie pentru cei ce-și făcuseră datoria când copilul, ajuns — după expresia lor — om, se căsătorea și mergea la casa lui înconjurat de dragostea celor ce-i ținuseră loc de părinți. Am văzut cândva asemenea scene duioase,

dovezi puternice ale bunătății de suflet și ale strânsei solidarități familiare, care ne-au păstrat vieața satelor noastre.

Și de sigur că așa s'a desfășurat de veacuri această vieață pe tot întinsul neamului românesc. Cercetări făcute cu răbdare de oameni pregătiți ar adeveri în totul aceste afirmații.

Târziu au apărut *pravile scrise* în care au fost trecute rânduieli mai precise, uneori întru câtva deosebite de ceea ce era în dreptul nescris, dar, în genere, nu prea depărtate.

Să schițăm aceste norme în cele două țări, care și-au păstrat ființa lor de State.

ORGANIZAREA EPITROPIEI ÎN PRAVILELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Pravila lui Matei Basarab numește «ispravnic» pe cel chemat să îngrijească de copii, cari nu sunt deplini în vârstă «pre leage». Această vârstă era de 14 ani pentru băieți și 12 ani pentru fete; până atunci erau « necrescuți », iar de atunci până la 25 ani când, ca și în dreptul roman deveneau majori, erau « crescuți »,

Ispravnicul era numit de către părinții copiilor. Interesant că o asemenea numire putea fi făcută de femeie, chiar când rămânea în vieață bărbatul ei; deși textul nu prevede expres dar de sigur că și bărbatul avea acest drept când femeia rămânea în vieață. Aceasta era — *tutela* desemnată de părinți. I-am putea zice *testamentară* deși nu se prevedea că desemnarea trebuia făcută numai prin testament.

Dacă însă părinții nu lăsau ispravnic, numirea lui se făcea « dela Domn ». Pravila nu spune: « de către Domn »; numirea se va fi făcut de un dregător domnesc. Potrivit dreptului nescris, ispravnicul va fi fost numit dintre rude și după indicațiile acestora. Puteau fi numiți ispravnici ai copiilor necrescuți și episcopii, preoții și călugării.

Aceasta era *tutela dativă.* Este însă aproape cert că foarte rar se vor fi făcut asemenea numiri « dela Domnie ». Poporul se conducea tot după vechiul Obiceiu și rudele se îngrijeau de orfani așa cum am arătat mai sus.

Tutela se deschidea — cum vedem — îndată ce murea unul din părinți.

De menționat și ceva despre *îndatoririle ispravnicului*, înscrise în pravilă. El trebue să șadă cu copiii, să le țină bucatele și să le păzească bine până ce copiii vin în vârstă, deci să îngrijească de persoana și averea copiilor. Ca sancțiune pentru cazul când vor fura bucatele copiilor se prevedea plata îndoită [1]).

Pravila lui Alex. Ipsilante cuprinde dispoziții mai multe despre tutelă, așezate într'un capitol întitulat: *despre epitropie.* Ea începe cu înscrierea principiului că sarcina epitropiei se impune acolo unde este și moștenirea. Și după această pravilă epitropia avea loc dacă murea unul din părinți. Ea revenea, în prim rând, părintelui supraviețuitor. Femeile erau îndepărtate dela epitropie; totuși mama avea drept să fie epitroapa copiilor pe « periusia tatălui lor » dar numai când nu se remărita. Dacă nu respecta această condiție pierdea tutela.

Părintele supraviețuitor avea drept să rânduiască epitrop, dar dintre rude; putea să numească și un străin dar era dator să arate pricina pentru care a lepădat « pe cei de casa lui » adică rudele. Nu se precizează dacă « lăsarea », desemnarea tutorelui trebuia să fie făcută numai prin diată; probabil că și în alt chip. Afară de aceste două forme de epitropie — pe care le putem numi cu termenii de azi, *legală și testamentară* — era posibilă și forma *dativă*. In text se prevede numai că orice tutore, rudă sau străin, poate fi « lăpădat », îndepărtat « când se va arăta rău chivernisitor » și « să se orânduiască altul vrednic și credincios ». Generalitatea textului ar lăsa să se admită că și părinții puteau fi expuși acestei măsuri, ceea ce, însă, e greu de crezut. Cine făcea numirea când era îndepărtat, legea nu spune, dar de sigur tot « dela Domnie » în Capitală, direct poate de multe ori, iar în județe prin dregătorii domnești.

Controlul epitropilor era făcut, afară de rude, care aveau și interes și afecțiune pentru copii, de către Epitropii obștești, precum și de Mitropolit și Episcopi.

---

[1]) Dispozițiile glavei 287, sunt luate în cea mai mare parte din Armenopol.

Această pravilă cuprinde și câteva rânduieli privitoare la funcționarea tutelei. Ea prevede obligația inventarierii averii «catagrafia în 2 catastihe». Unul iscălit de Epitrop să-l dea în păstrare la Mitropolie, la Episcopie sau la o mănăstire din cele mari. Al doilea catastih, când mama era epitroapă, trebuia să fie iscălit de Mitropolit și de rudele mortului; când epitropul era un străin — am adăuga chiar o rudă — trebuia să fie iscălit și de Epitropii obștești și să fie dat epitropului.

Epitropii erau datori să se sârguiască nu numai ca să nu se prăpădească lucrurile copiilor și să le păstreze, ci «să grijească» pentru sporirea lor. Dacă nu puteau plăti din venit și datoriile, aveau voie să vândă din lucrurile mișcătoare «din cele ce vor fi mai supuse stricăciunii». Asemenea vânzare n'aveau drept s'o facă decât prin știrea Mitropolitului. Totodată erau datori să țină 2 catastihe, de venituri și cheltueli și să dea pe tot anul socoteală Mitropolitului și Epitropilor obștești. Nu se prevede nimic pentru vânzarea de nemișcătoare, ceea ce lasă a se vedea că nu era îngăduită. Rânduelile pravilniceștii condici sunt incomplete, dar din puținele ei paragrafe se văd trăsăturile generale ale instituției și grija deosebită a legiuitorului pentru nevârstnici. Aceste rânduieli erau completate cu normele dreptului greco-roman, care — în deosebi în această epocă — au căpătat mai multă întrebuințare. Majoritatea poporului s'a condus, însă, tot după concepția veche cuprinsă în Obiceiul pământului.

LEGIUIREA LUI VODĂ CARAGEA

Peste aproape 40 de ani a fost întocmită și pusă în aplicare *Pravila lui Caragea* (1 Septemvrie 1818), care reprezintă un progres și în materia de care ne ocupăm. Această legiuire se ocupă despre epitropi în cap. XXI; ea socotește epitropia ca o variantă a vechiletului, despre care se ocupă în cap XIX și XX; o definește chiar *vechiletul epitropului*, adică mandatul dat epitropului. Acesta este socotit ca mandatarul tatălui celui nevârstnic; de aceea este și definit: «vechilul tatălui celui nevârstnic și chivernisitorul creșterii și averii lui». El apare astfel ca un continuator al aceluia, care avea

puterea părintească, încă destul de mare în acea vreme, adică al tatălui.

Epitropia se deschidea când murea unul din părinți. Ea era: 1) de pe pravilă: când se orânduia în baza pravilei, sau de către Domnie, sau de către judecători, am zice azi *legală și dativă* și 2) când era *orânduită prin diată.* Aceea care prima era cea prin diată. Dar înaintea acesteia trebue așezată a tatălui care avea de drept epitropia copiilor, când îi murise soția (par. 14). Se pare că nu era recunoscut același drept și mamei. Femeile, în genere, nu puteau fi numite epitroape. Mama și moașa (adică bunica) copilului erau exceptate dela această incapacitate, dar nici ele nu erau de drept ca tatăl, ci trebuiau orânduite, numite. Nu se precizează dacă mama putea să desemneze tutori prin testament; mai probabil că n'avea acest drept decât tatăl.

Se putea ca mama ori moașa, bunica, să nu fie tutoare. In acest caz *ele totuși rămâneau purtătoare de grijă în ceea ce privește creșterea sărmanilor.* Când mama se remărita, ea păstra acest drept dacă îngrijea de copii, dar i se putea lua dacă nu-și făcea datoria de a-i îngriji. Acesta este dreptul care deriva din puterea părintească, rămas alături de tutelă, ca și în codul francez a cărui influență se resimte.

Când nu era tutor desemnat prin testament, trebuia să se desemneze cea mai apropiată rudă. Dacă erau mai multe rude de același grad, trebuia să se orânduiască epitropi toate acele rude, sau dacă aceasta nu era de folos urma să fie desemnat cel mai bun.

Când nu erau rude — ceea ce de sigur se întâmpla foarte rar — atunci epitropia se exercita de *Vornicia Obștirilor.* Această instituție, care luase locul *Epitropiei Obștești din vremea lui Alex. Ipsilante*, avea competență peste toată țara. Se înțelege că ea nu putea să exercite acest greu rol; cel mult rămânea cu sarcina de supraveghere.

După cum văzurăm puteau fi *mai mulți tutori;* aceasta avea loc dacă erau mai multe rude de același grad sau când averea era mai mare. Ei puteau fi numiți cu toții pentru întreaga avere a nevârstnicilor sau fiecare pentru o parte din avere.

Dacă sunt mai mulți epitropi și se ceartă «se va protimisi cel mai vrednic prin știrea Stăpânirii» (par. 33).

Cum trebue să fie epitropii? «*Oameni cinstiți și de bună stare*» *sau cu chezășie*, adică oameni cinstiți, cu avere sau să dea garanție. Se poate întâmpla ca unul dintre eventualii tutori să fie cu o bună stare materială, iar altul să ofere numai o garanție. In acest caz va fi preferat cel cu bună stare, afară dacă nu este în contra lui un motiv de îndepărtare, ca de pildă când ar fi om de bănuială sau risipitor (interes mârșav) sau de vieață urîtă sau altfel; în asemenea cazuri el nu este vrednic de epitropie chiar dacă ar da chezășie.

Alături de epitropi puteau fi orânduiți «*privighetori*». Aceștia puteau fi luați dintre rude, sau străini, boieri, neguțători. Ei erau numiți uneori numai ca semn de cinste, fie pentru ei, fie pentru epitropie, alteori ca să atragă atenția epitropilor «să le ia aminte» sau ca aceia să ceară dela ei povață pentru lucrurile cele mai mari sau oricum altminteri, adică la orice vor avea nevoie. Intre altele, privighetorii erau consultați la pricinile de judecăți, în care erau interesați nevârstnicii (par. 31). Ei pot fi și epitropi pentru o parte de avere. După cum se vede privighetorul are oarecare asemănare cu *subrogatul tutore* din codul francez și foarte probabil că de acolo s'au influențat alcătuitorii pravilei Caragea.

In această pravilă găsim mai accentuată intervenția *rudelor*. Astfel pe lângă adeverirea «catastihelor» inventariilor averii nevârstnicilor și de către rude, acestea trebuiau consultate și în privința proceselor; fără știrea și povața lor nu le putea căuta sau conduce epitropul (par. 31); de sigur erau consultate și în privința creșterii copiilor și pentru reaua conducere a epitropiei. Cum lucrau rudele și care dintre ele, nu este precizat, dar se vede că formau un *sfat de familie*, de ale cărui păreri trebuia să se țină seamă.

Nu se prevede prea mult *despre cauzele de împiedecare de a fi numit tutore sau de a fi îndepărtat*. Nu trebuia să se orânduiască epitrop cineva care era în prigonire sau în vrajbă cu părinții nevârstnicului sau cu el, fie că era rudă, fie străin.

De altă parte epitropul, de pe pravilă sau de pe diată, trebuia să fie scos dacă se dovedea că urmează rău cu epi-

tropia. Această pravilă — deși în multe privințe este inferioară codului Calimach — are totuși părți interesante și cu destulă originalitate, mai ales ca mod de prezentare.

Intre altele, cu privire la epitrop se spune *că el este dator să chivernisească pe sărmani și casa lor ca un părinte ;* să aibă, deci, grijă de persoana și averea minorilor. Epitropul este liber să facă toate câte privesc spre folosul nevârstnicului și să nu-i aducă pagube.

Dreptul de a reprezenta pe minor este înscris în art. 22 astfel: « Verice va face epitropul cu cuvânt, luând, dând, cheltuind, tocmind se socotește că le face nevârstnicilor și se îndatorează cu dânsele; iar ce va face fără cuvânt, singur epitropul este dator ». Expresiile « cu cuvânt » și « fără cuvânt » par a avea sensul: cu arătare că este epitrop sau fără.

Nu sunt prea mult precizate limitele drepturilor epitropului, dar totuși principiile sunt clare.

Cu privire la persoana minorului e neîndoios că i se aplicau regulile citate mai sus, când am vorbit de mamă. Și *epitropul trebuia să îngrijească de buna creștere, adică de hrană, îmbrăcăminte, căutare când era bolnav și învățătură potrivită cu starea lui.*

Stabilirea modului de creștere aparținea tatălui; dacă el a orânduit prin diată acest mod se va urma întocmai; deci nici mama supraviețuitoare n'avea dreptul să-l schimbe, afară — adaugă legea — numai când s'ar dovedi că nu i se dă bună creștere.

Epitropul n'avea voie să cheltuiască mai mult decât venitul, afară de « mare trebuință ». Avea drept să vândă toate cele cu cuvânt de prisos, mișcătoare și toate cele ce se strică lesne ca grâu, orz și altele asemenea. Pentru aceste vânzări nu se prevede vreo intervenție a rudelor sau a unei autorități. Era însă dator să facă prețul « capete ».

Nemișcăioarele puteau fi vândute numai la « mare trebuință » și numai cu știrea Stăpânirii. Pentru o asemenea vânzare nu se cerea licitație publică. Interpretând aceste texte Curtea de Casație a decis că este nevoie numai de o expertiză și că aprecierea trebuinței de a vinde este de competența instanțelor de fond și nu poate constitui un motiv de casare. Pravila nu preciza ce se înțelege prin Stăpânirea de a cărei știre

e nevoie pentru vânzare. Inalta Curte a stabilit că Stăpânirea însemnează o autoritate, alta decât judecătoria (tribunalul) și de aceea în practică autorizarea pentru vânzarea nemișcătoarelor se da de către Ministerul Justiției, prin care se făcea în genere legalizarea vânzărilor de imobile dar că, în urma desființării protimisisului la 1840, legalizarea acestor vânzări a trecut la tribunalele civile și comerciale împreună cu dreptul de a face cercetări despre « marea trebuință » care ar justifica vânzarea nemișcătoarelor unui nevârstnic [1]).

Epitropul avea voie *să schimbe țigani* dar cu « cercetarea judecății »; nemișcătoare însă n'avea voie să schimbe, deși nu se vede rațiunea.

Putea vinde, însă, vase de argint sau de aur, pietre scumpe și orice sculă de preț scump, dar numai cu știrea Stăpânirii și la o trebuință; de astă dată nu se mai cerea să fie o mare trebuință ca la vânzarea de nemișcătoare.

Intre alte obligații se prevedea și aceea ca epitropul *să dea cu dobândă banii nevârstnicului*. Mitropoliei, Episcopiilor și mănăstirilor putea să-i dea cu împrumut pur și simplu; altora numai cu zălog îndoit ca preț.

Pravila făcea *răspunzător de gestiunea sa pe orice epitrop*. Dacă erau mai mulți epitropi pe toată averea răspundeau solidar « toți pentru toată și fiecare în parte pentru toată ».

Răspunzători erau și privighetorii când erau orânduiți și ei epitropi pe o parte din avere.

O responsabilitate specială era înscrisă pentru mamă. Dacă se recăsătorea înainte de a fi dat socotelile epitropiei și de a se fi numit alt epitrop, ea răspundea împreună cu al doilea bărbat de orice ar fi pătimit averea nevârstnicului. Nu se prevede însă solidaritatea ca în codul civil actual; totuși se vede influența franceză.

Epitropul era dator *să dea socoteli* și în vremea epitropiei, fără să se ceară anual, precum și la sfârșitul ei. Așa de importantă era această îndatorire încât ea nu putea fi înlăturată în niciun chip; chiar dacă tatăl nevârstnicului ar fi prevăzut în testament că epitropul, pe care-l numea, nu e dator să dea

[1]) Casația I. Decizia 116/1869.

socoteli, nu era ascultat; dispoziția lui nu era ținută în seamă și epitropul trebuia să dea socoteli.

Astfel poate fi schițată organizarea epitropiei în legiuirea Caragea. In formă simplă, nu totdeauna precisă, cu oarecare influență franceză, păstrând caracterul vechiu, cu un început de organizare a sfatului de familie și cu supravegherea Stăpânirii, această organizare cuprindea principiile necesare pentru protecția nevârstnicilor și a averii lor.

REGULAMENTUL ORGANIC ȘI LEGILE ANEXE

Deși rânduelile din *pravila Caragea* au constituit un progres, totuși s'a năzuit spre îmbunătățiri nouă mai ales sub influența învățăturii tot mai răspândite a Dreptului și în special a culturii juridice apusene.

In *Regulamentul Organic*, în care sunt atâtea bune rândueli, s'a prevăzut ceva și despre tutelă. Prin art. 370 s'a dispus că *judecătoriile de întâia cercetare* — numite uneori și Tribunale, căci acesta le era caracterul — *sunt datoare să fie cu cea mai de aproape băgare de seamă asupra intereselor nevârstnicilor și să ocrotească mai cu deosebire, la orice întâmplare, drepturile lor.*

Pentru o îngrijire și apărare mai bună a nevârstnicilor s'a hotărît să se înființeze o instituție destinată acestora ca și pentru averea celor ce vor rămânea fără moștenitori cunoscuți. Aceasta a fost *Obșteasca Epitropie,* care a înlocuit Vornicia Obștirilor, menționată în pravila Caragea. Ea a fost înființată printr'o lege de Obșteasca Adunare și întărită de Kiselef, Prezidentul deplin împuternicit al Divanurilor, prin *ofisul dela 23 Februarie 1833* [1]. *Ea a format anexa Nr. 5 a cap. VII din Regulamentul Organic al Țării-Românești.* Obșteasca Epitropie era compusă din 3 mădulare, dintre care 1 Președinte; ea avea, apoi, un șef al cancelariei, un casier, un avocat [2].

---

[1]) *Buletinul Țărei-Româneşti* Nr. 21 şi *Supliment* Nr. 34 din 1833. Preşedinte al Adunării Obşeşti era Mitropolitul Neofit al Râmnicului. Secretari erau Manuel Băleanu şi Nicolae Filipescu. Ajutori de secretari erau Grigore Obedeanu şi Ion Viişoreanu.

[2]) *Ibid.* Cei 3 membri aveau ca leafă câte 1000 lei pe lună, ceea ce nu era prea mult faţă de magistraţii dela diverse instanţe. Şeful cancelariei avea 500 lei lunar, casierul 400 lei, advocatul 400 lei. Mai erau 4 scriitori fiecare cu câte 150 lei lunar, 4 alergători cu câte 60 lei. Cheltuielile prevăzute pentru cancelarie erau de 200 lei, iar pentru chiria încăperilor 250 lei.

Această epitropie era pusă sub cel mai de aproape control a unei *Comisii de priveghere*, formată din Mitropolit, Logofătul Trebilor bisericești și al treilea obraz, orânduit de Stăpânire.

Obșteasca Epitropie avea ca misiune să se îngrijească de nevârstnici, înțelegându-se până la 25 ani, cari nu mai aveau niciun părinte în vieață. Rămâneau dar părinții supraviețuitori cu drepturile din legiuirea Caragea; de sigur însă că un drept de supraveghere avea Epitropia și asupra acestora. De altminteri nu ea îngrijea direct de minori, căci ar fi fost o imposibilitate să îndeplinească aceasta pentru toată țara; îngrijirea se făcea prin epitropi. Ea era o autoritate centrală de control și îndrumare.

Prin legea citată s'a prevăzut amănunțit modul de lucru.

S'a dispus astfel că judecătoriile de întâia cercetare, îndată ce vor afla că un nevârstnic a rămas sărman de părinți, să trimează unul din mădularele lor, împreună cu procurorul, să facă catagrafia averii, de față cu rudele minorului; iar de nu va avea rude să fie de față cei mai de aproape vecini sau prieteni ai părinților lui. Catagrafia trebuia făcută în două exemplare și iscălită de toți cari au fost de față la alcătuirea ei. Un exemplar trebuia depus la judecătorie. Celalt exemplar trebuia de sigur dat epitropului lor la începerea activității sale. După inventariere, dacă era epitrop orânduit prin diată, își începea activitatea; deci erau în vigoare tot normele din pravila lui Caragea. Dacă nu era un astfel de epitrop judecătoria orânduia unul dintre cele mai apropiate rude ale nevârstnicului, așa cum prevedea pravila « de pe povața pravilei ». Dacă nu erau rude sau dacă nu erau socotite destoinice pentru epitropie, judecătoria trebuia sa înștiințeze Obșteasca Epitropie, trimițându-i și catagrafia averii.

Care erau *datoriile Obșteștii Epitropii? Pentru persoana minorilor* era datoare să-i căpătuiască cu toate cele trebuincioase și să le dea cuvenita creștere, după starea mijloacelor fiecăruia, așa cum se arată și în pravila Caragea.

Cu privire la averea minorilor, datoriile erau împărțite de lege în trei categorii: la începutul intrării nevârstnicilor în epitropie, în cursul acesteia și la sfârșit.

Principala datorie *la început* era să cunoască compunerea averii, starea și felul ei; de aceea trebuia să ia măsuri pentru facerea inventariului, dacă nu se făcuse de judecătorie. După aceasta trebuia ca în timp de o lună să fie vândute bunurile mișcătoare și cele supuse stricăciunii.

In timpul epitropiei avea datoria, cuprinsă într'o formulă generală, de a păstra averea și de a face toate lucrurile ce vor fi socotite trebuitoare și de folos, necesare și utile după expresiile întrebuințate azi. Pentru aplicarea acestei reguli se enumeră, de sigur însă nu limitativ, actele care se fac de obiceiu. Astfel să închirieze și să arendeze lucrurile nemișcătoare la vreme și în cele mai bune condiții. Aceste operații trebuiau făcute prin licitație publică, la mezat și după rânduelile întocmite pentru arendarea moșiilor caselor făcătoare de bine și de obștesc folos. Să strângă, apoi, veniturile și să le întrebuințeze n chipul cel mai folositor; să stea în judecată și să ocrotească drepturile nevârstnicilor față de orice pornire în contra averii lor.

Să plătească pe cât va fi cu putință și cât mai în grabă datoriile mortului; să dea cu dobândă banii găsiți în moștenire sau pe care i-ar încasa din vânzarea lucrurilor mișcătoare sau din prisosul veniturilor; această plasare s'o facă totdeauna cu zălog sigur.

Să primească moștenirea ce s'ar cuveni minorilor, dar numai după ce va face catagrafie și se va convinge că primirea este de folos; un fel de acceptare sub beneficiu de inventar.

Tot între aceste datorii, date ca exemple, este cererea de împărțeală a averii în care nevârstnicii au părți, cerere de ieșire din indiviziune.

La sfârșitul epitropiei trebuia să se predea celui care fusese nevârstnic sau moștenitorilor lui toate lucrurile și sumele care-i formau averea.

Totodată trebuia să fie predate socotelile și catagrafia. I se ținea în socoteală cheltuelile făcute pentru creșterea minorului și cârmuirea averii lui ca și pentru toate îmbunătățirile, care vor fi sporit veniturile.

Obșteasca Epitropie era răspunzătoare de orice rea întrebuințare sau lipsă a sumelor ce i s'au încredințat, de orice

stricăciune pricinuită lucrurilor din viclenie sau rea cugetare. De asemenea răspundea de dobânda sumelor din moștenire cu începere dela 6 luni după terminarea catagrafiei, precum și pentru prisosul veniturilor, dela 3 luni după împlinirea anului, afară numai dacă nu dovedește că n'a putut găsi locuri sigure pentru a le plasa.

Ea nu răspundea însă de stricăciunile cauzate de întâmplări neprevăzute sau în urma unei nenorociri obștești pe care n'o putea îndepărta.

Nu răspundea — de asemeni — pentru îmbunătățirile ce ar fi putut face și nu le-a făcut.

Pentru acoperirea cheltuelilor sale s'a prevăzut o dispoziție foarte interesantă. *Obșteasca Epitropie avea drept să oprească o zeciuială din veniturile tuturor averilor care erau supuse îngrijirii ei.* Dacă rămânea vreun prisos din acele zeciueli, după acoperirea cheltuelilor, acel prisos se va strânge și se va face o casă de rezervă. Dacă nu va ajunge zeciuiala pentru cheltueli, se va oferi a doua zeciuială, iar dacă nici aceasta nu va fi de ajuns, va veni Stăpânirea în ajutor cu cât va fi nevoie.

* * *

Am spus că Obșteasca Epitropie era sub controlul unei Comisii, care era numită *Comisia de priveghere.* Aceasta trebuia să se adune la începutul fiecărui semestru și să cerceteze socotelile și lucrările din semestrul precedent ale Obșteștii Epitropii.

In acest scop trebuia să cerceteze mai întâi « chipul cu care se cresc nevârstnicii » și să facă cuviincioasele băgări de seamă și îndreptări.

După aceea avea să cerceteze toate catastișele de venituri și cheltueli pentru fiecare avere în parte și să ceară toate sumele ce vor prisosi, fie în bani, fie în zapise de datorii, când vor fi dați cu dobândă.

Dacă socotelile vor fi găsite cu bună rânduială, Comisia va adeveri catastișele notând sumele care prisosesc și care vor fi trecute la venituri pe semestrul următor.

După terminarea socotelilor, Comisia trebuia să hotărască sumele trebuincioase pentru cheltuelile fiecărui nevârstnic

pe următorul semestru. Despre toate aceste operațiuni se va încheia un jurnal în 2 exemplare, dintre care unul va fi depus la Cancelaria Logofeției bisericești, iar celălalt în păstrarea Epitropiei spre a sluji ca dovadă pentru cheltuelile din trecut şi drept temeiu pentru lucrările și cheltuelile viitoare. Dacă se dovedea vreo urmare necredincioasă din partea vreunui epitrop sau vreo neorânduială la ținerea catastișelor, se aducea la cunoștința Domnului purtarea acestui « necredincios slujbaș » pentru a fi îndepărtat, iar pentru paguba cauzată era dat în judecată spre a fi condamnat la plată și la orice altă pedeapsă se va cuveni. Aceasta arată câtă însemnătate se da epitropiilor ca *însuși Domnul să se ocupe de ele;* totodată dovedește că exista și responsabilitate civilă și penală.

S'a mai prevăzut în acea lege, că dacă era « neapărată trebuință » să se vândă *lucrurile nemișcătoare* ale nevrâstnicului pentru plata datoriilor, *vânzarea nu se putea face de către Obșteasca Epitropie decât prin mezat și în urma chibzuirii și hotărîrii scrise a Comisiei de supraveghere.* Aci nu era o executare silită căci ar fi însemnat că minorii s'ar fi bucurat de un tratament de favoare față de alți debitori, ci de o vânzare pentru a se plăti datoriile, fără să aștepte urmărirea creditorilor.

Această Comisie era, apoi, singura îndreptățită să hotărască *cumpărarea lucrurilor nemișcătoare*, pentru minor, când acesta avea destul capital.

Actele Comisiei, întocmite potrivit cu rânduelile stabilite și semnate de membrii ei se bucurau de o putere probatorie deosebită; ele făceau totdeauna dovadă și nu puteau fi defăimate sub niciun fel de cuvânt, afară numai când s'ar fi dovedit mincinoase; am putea spune cu limbajul de azi că erau crezute până la inscripția în fals.

* * *

Rânduelile stabilite prin această lege au fost aplicate cu destulă stăruință. La 22 Octomvrie *1837 Logofeția Dreptății dedea o circulară către Președinții judecătoriilor* prin care cerea să i se arate câte epitropii sunt în județ, ce capital au, sub a cui îngrijire sunt și dacă se urmează spre folosul nevârstnicilor, potrivit par. 2 din legiuirea Nr. 12 pentru

Obşteasca Epitropie. Tot odată li se cerea să alcătuiască o listă după formularele trimise. Pe viitor asemenea liste trebuiau întocmite pe fiecare an, conform art. 370 din Reg. Organic şi luându-se socoteala epitropilor. La sfârşitul anului administrativ vor fi cercetate şi încheiate în primele două luni ale anului următor, iar până la 15 Martie se va trimite la Logofeţia Dreptăţii « perilipsis », despre toate socotelile.

Constatăm astfel un deosebit interes în supravegherea mersului epitropiilor. Merită să menţionăm iarăşi că însuşi Domnul se interesa de aproape. *Vodă Bibescu* — care era Doctor în Drept dela Paris — *a făcut în persoană cercetări pe la unele judecătorii* (tribunale). Se simţea însă şi nevoia unor *desluşiri a legiuirilor* [1]). In urma constatărilor făcute, Vodă Bibescu a dat *ofisul Nr. 552 din 27 Decemvrie 1844 prin care a completat legiuirile în fiinţă* asupra epitropiilor, dispunând ca nouăle rândueli să fie puse în aplicare dela 1 Ianuarie 1845.

Prin aceste rândueli s'a dispus mai întâi să se facă inventarul, catagrafia menţionată în art. 4 din legea 12, de care am vorbit mai sus, nu numai când nu era epitrop ci şi când era numit prin diată sau când i-ar rămânea mortului soţie. Această catagrafie să fie adusă de judecătorul şi procurorul care au făcut-o şi să fie trecută într'o condică, dată sub pecete domnească, adeverită de Departamentul Dreptăţii şi trimisă după porunca preşedintelui Departamentului simplă fără nicio adăogire şi în cel mai scurt soroc.

S'a mai introdus dispoziţia că dacă nu era epitrop după diată sau nu era cu putinţă să rânduiască epitroapă pe mama sau moaşa (bunica) nevârstnicului sau dacă nu s'ar găsi un epitrop, care să aibă calităţile cerute de pravilă, judecătoria avea să dea pe nevârstnic şi averea lui în îngrijirea *Stărostiei care — spunea textul — se socoteşte ca un obraz public*, un funcţionar. Aceasta se putea numai când tatăl nevârstnicului fusese meseriaş sau neguţător.

Dacă însă mortul nu fusese meseriaş sau neguţător şi nu s'ar găsi epitrop cu calităţile cerute de pravilă, era însărcinată cu epitropia una dintre rudele mortului, care va fi « mai cu

[1]) *Raportul Depart. Dreptăţii* Nr. 10.244 din 1849.

bună stare » chiar fără a mai da chezășie, urmând să garanteze numai cu iscălitura sa.

S'a mai prevăzut că epitropul lăsat prin diată este dator să iscălească de primirea averii nu numai în catagrafie ci și în condica ținută la judecătorie și în care era trecută acea avere. Această dispoziție era aplicabilă și epitropului numit de judecătorie. Nu se prevedea însă nimic pentru tatăl și mama care erau tutori.

Cu privire la socoteli s'a adăugat că după ce judecătoriile le vor cerceta în fiecare an încheind jurnal, să treacă, de îndată și în condicile de epitropii cele ce au constatat ; acolo să iscălească și persoanele iscălite în jurnal.

Pe lângă acestea trebuia să pună în vedere epitropilor, când intrau în lucrare, să înfățișeze socotelile — totdeauna — în luna Ianuarie. Tribunalul trebuia să le verifice până la 1 Aprilie. Intre 1—15 Aprilie judecătoria trebuia să trimită raport la Departamentul Dreptății împreună cu lista socotelilor tuturor epitropilor. Cum operația trebuia făcută pentru întreg județul nu știu dacă va fi fost posibil să se execute.

Epitropii erau datori să dea socoteli până la 1 Ianuarie a anului următor, oricare ar fi fost data anului la care au început lucrarea de epitropi.

Când epitropia înceta în cursul unui an prin ajungerea la majorat, la vârstnicie, trebuia să se încheie jurnal în condica epitropiei despre această încetare. Când epitropul era înlocuit trebuia să se procedeze la fel și cu modificare în catagrafie.

O dispoziție interesantă pentru atunci este aceea ca Departamentul din Întru, să ia măsuri ca slujitorii administrativi să vestească tribunalul îndată ce a murit un vârstnic, care a lăsat minori, spre a se face catagrafie.

* * *

Dispozițiile acestui ofis domnesc, care lasă să se vadă și influența franceză, erau bune, dar trebuia ca în județe mai toate operațiile să fie făcute de tribunal. Aceasta însă era aproape imposibil din cauza numărului tutelelor, a mijloacelor de comunicație sau a altor greutăți.

Neajunsurile au fost semnalate în curând și s'a căutat îndreptarea. S'a luat o măsură foarte bună, probabil sub înrâurirea a ceea ce a fost la noi de veacuri și a ceea ce se făcuse în Moldova la 1840, ceea ce arată încă odată ce spirit practic avea acea generație.

S'a creat un organ, menit să supravegheze epitropiile, tocmai acolo unde tribunalul nu putea lucra cu folos, *la sate și pentru cei săraci.*

In baza unui raport al Departamentului Dreptății cu Nr. 5213 din 6 Iulie 1845, aprobat de Domn, s'a trimis judecătorilor de întâia cercetare (tribunalelor) o circulară, care știm că avea caracter obligator.

Prin ea s'a poruncit ca îndată ce judecătoria va afla că un nevârstnic a rămas sărman de ai săi părinți (deci nu se referea și la ipoteza când unul din părinți a rămas în vieață) și că a rămas avere mică « starea mortului nu este așa de însemnătoare » să scrie subcârmuitorului să îndatoreze de îndată pe preotul și jurații satului, unde se găsea mortul, ca împreună cu rudele lui și cu proprietarul moșiei sau cu îngrijitorul ce acesta va avea acolo să facă inventar, catagrafie de toată starea ce a rămas, mișcătoare și nemișcătoare. Catagrafia va fi trimisă judecătoriei (tribunalului) care era ținută să îndeplinească celelalte îndatoriri, referitoare la epitropie. Această dispoziție se aplica numai epitropiilor cu averi mici. Epitropiile cu averi mai mari « cele mai însemnătoare stări » rămâneau numai în însărcinarea judecătoriilor.

Prin urmare *pentru epitropiile oamenilor puțini avuți, dela sate*, s'a creat un organ local, un fel de comitet, care avea ca misiune numai să inventarieze averea, iar restul lucrărilor trebuia să fie făcut de judecătorie. Era o îmbunătățire pentru săteni dar nu era destul, căci judecătoriile nu puteau îndeplini la vreme și bine celelalte rândueli.

De aceea s'a mers mai departe. Peste câțiva ani *Vodă Știrbei* a dat, o rezoluție, comunicată Departamentului Dreptății prin *nota Secretarului Statului Nr. 2535 din 19 Iunie 1851* prin care s'a ordonat să se urmeze după ofisul citat al lui Vodă Bibescu dar cu o adăugire. Pentru sătenii a căror avere nu va avea un venit mai mare de 50 lei, după ce se va face

catagrafia, una să fie depusă la judecătorie, iar alta să fie adeverită de subcârmuitor şi apoi să fie predată aceluia dintre săteni, căruia i se va încrede îngrijirea orfanilor şi chivernisirea averii, adică epitropului. *Acesta, însă, nu mai era desemnat de judecătorie ci de către proprietarul moşiei, preot şi juraţi.* Epitropul trebuia să dea anual socoteli ca orice epitrop, dar nu la judecătorie, ci proprietarului şi juraţilor (preotul nu mai e menţionat; probabil o eroare). Aceştia le vor cerceta şi le vor depune la subcârmuire.

Din evoluţia tutelei mai este de menţionat şi *o nouă dispoziţie în privinţa mamei supravieţuitoare.* După pravila Caragea, încă în vigoare, mama avea drept să fie epitroapă copiilor ei nevârstnici numai când tatăl nu numise epitrop prin diată şi — chiar atunci — ea nu era de drept ci numai dacă era orânduită de judecătorie. Era o situaţie nedreaptă care a fost adusă la cunoştinţă lui Vodă-Ştirbei printr'un raport al Departamentului Dreptăţii, prin care se propunea că « până a se alcătui un proiect mai lămurit pentru această materie, *mama să se socotească ca impusă de pravilă epitroapă a copiilor ei, fără să mai aibă nevoe de intervenţia judecătorească* ». Rămânea însă şi ea supusă, ca şi ceilalţi epitropi la îndatoririle legiuirilor pentru epitropi. Domnitorul, prin ofisul Nr. 1590 din 28 Noemvrie 1850 a aprobat această propunere, care a fost apoi comunicată, pentru executare, judecătoriilor prin circulara Depart. Dreptăţii Nr. 8976 din 8 Decemvrie 1850.

Dispoziţia aceasta prin care se îmbunătăţea situaţia femeii *era vădit luată din legea franceză, a cărei influenţă devenea tot mai hotărîtoare.*

ORGANIZAREA EPITROPIEI IN PRAVILELE DIN MOLDOVA

Şi această parte a neamului românesc a fost cârmuită la început tot de Obiceiul pământului.

Cea dintâi lucrare în care aflăm norme despre epitropie este **Adunarea de legi** sau **Manualul lui Andronache Donici.** Cap. XXVIII al acestui manual este alcătuit pe temeiul dreptului roman şi greco-roman; trimiterile la izvoare, indicate în ed. I şi II nu mai lasă nicio îndoială.

Tutela era: după diată, după rudenie sau rânduită de Stăpânire. In prim rând era, deci, *tutela testamentară.* Se pare că numai tatăl avea drept să desemneze prin testament un tutore. Când făcea o asemenea desemnare, rudele oricât de apropiate nu puteau spune nimic, dar şi această epitropie trebue încredinţată — am zice întărită — de către Stăpânire.

Al doilea loc, în ordinea tutelară îl ocupă *tutela rudelor.* Principiul era tot cel roman : se rânduește epitrop acela care, după pravilă, se protimisea la clironomie. Intre aceste rude este trecută şi *mama,* dar nu se prevedea expres pentru ea o prioritate; totuşi se pare că o avea, dar cu condiţie să nu se remărite. Dacă murea şi mama venea la tutelă bunul sau buna. Nu se prevedea precădere pentru linia bărbătească, dar — potrivit izvoarelor — este probabilă. După aceştia veneau celelalte rude în ordinea succesorală. Când erau mai multe rude de acelaşi grad de sigur că alegerea era făcută de Stăpânire.

Tot Stăpânirea numea tutorul când nu erau rude; de sigur că această numire se făcea de către dregătorii domneşti; probabil că pentru minorii din familiile mari boiereşti numirea o făcea chiar Domnul.

Când cerea trebuința se mai putea adăuga un tutor, fiind numit de Stăpânire. Nu rezultă clar dacă această pluralitate de tutori se putea folosi și când fusese numit un tutor prin testament.

Nu puteau fi rânduiți epitropi cei săraci, cei desfrânați, cei cari nu sunt cu mintea întreagă, nici nevârstnicii, nici acei cari au vreo pricină de moșii, sau alte averi ale copilului precum nici femeile, cu excepția mamei și bunicii.

Se prevedea expres că pot fi numiți epitropi călugării și clericii, dar se cerea și pentru ei condiția de a nu fi săraci, de a fi « cuprinși cu avere ».

Dintre normele cum să-și îndeplinească sarcina, menționăm pe aceea după care epitropul era dator să poarte de grijă pentru buna creștere, pentru învățătura și pentru îmbrăcămintea copilului, dar să fie «cu bună cumpănire». Dacă ține seamă de această regulă « cumpănind cu bună rânduială cheltuielile copilului din venituri » și dacă pentru buna creștere a copilului și îmbunătățirea lucrurilor cheltuise din banii săi, avea dreptul să ceară restituirea acestor sume, dar numai cu condiția să se dovedească folosul nevârstnicului.

Cu privire la întrebuințarea banilor copilului se prevedea că epitropul este dator să-i dea cu dobândă în timp de 2 luni după ce a intrat în epitropie, dar la loc sigur, iar dacă nu găsește un astfel de loc mai bine «să stea păziți». Când nu îndeplinește datoria plasării banilor va plăti el dobândă, afară numai dacă nu va da seamă că s'au cheltuit pentru copil. Dacă epitropul cumpăra ceva pentru el cu banii copilului acesta avea dreptul să ceară acel lucru cu toate veniturile lui sau banii cu dobândă de 12 la sută pe an.

Ca și după pravila Caragea vânzările de lucruri din averea copilului nu puteau fi făcute decât «numai cerând trebuință neapărată» și cu știrea și cu hotărîrea Stăpânirii. Lucrurile mișcătoare supuse « piericiunii și fără de treabă » puteau fi vândute dar și pentru ele rezultă din generalitatea textului precedent că trebuia autorizația Stăpânirii. Iar pentru vânzarea celor nemișcătoare se mai cerea să fie și spre folosul copilului.

Merită să relevăm o dispoziție interesantă în privința vânzării bunurilor minorului. Epitropul nu putea să le cumpere.

Cu toate astea dacă erau vândute cu sultan-mezat putea să adauge la haraciu. Când vreun mușteriu străin oferea ceea ce oferise epitropul, era preferat străinul; dacă, însă, nu oferea nimeni mai mult « nimenea nu va adăugi » poate epitropul să adauge și să cumpere, dar trebuia să numere îndată prețul; în caz de a fi cumpărat fără respectarea acestei reguli el era dator să plătească îndoit.

Acest Manual — cum știm — a avut multă întrebuințare practică în Basarabia.

LEGIUIREA LUI VODĂ CALIMACH.

Această legiuire cuprinde rândueli mai complete, luate, din dreptul roman, greco-roman, din codul austriac al cărui plan și metodă [1]) a fost urmată în parte, câteva cu oarecare influență din dreptul francez iar unele originale.

Capitolul IV al primei părți cuprinde dispoziții nu numai pentru minori ci și pentru risipitori și interziși și alte persoane, care au nevoie de apărare și cărora li se dă nu un epitrop ci un curator.

Ne vom ocupa numai de *tutela minorilor propriu ziși*, adică de acei cari n'aveau vârsta de 25 ani, la care se căpăta majoratul. In acest cod — după normele romane — se făcea diferența între nevârstnicul care nu împlinise vârsta de 14 ani și nevârstnica de 12 ani, cărora li se numea epitrop și cei cari trecuseră această vârstă cărora li se numește « mai cu seamă » curator.

« Epitropia—este definită—un drit și o putere, care se dă asupra unei persoane slobode și asupra cârmuirii averii ei, spre siguranță, în câtă vreme persoana aceasta din pricina nevârstniciei nu poate povățui nici pe sine-și nici averea sa » (par. 255).

Indatorirea rudelor de a se îngriji de nevârstnici — care a existat totdeauna în concepția poporului nostru cum spuneam la început — este formal înscrisă în această pravilă.

[1]) Andrei Rădulescu, *Izvoarele codului Calimach*, Mem. Acad. Române, seria III, S. Istorică. Tom. VIII. Mem. 2.

Ea este impusă în prim rând rudelor, fie că este vorba de rudenie provenită din legiuită însoțire sau nu. Ea revine, apoi, învățătorilor, casnicilor, chiar megieșilor. Datoria era prevăzută « sub a legilor rânduită pedeapsă ».

Această datorie era impusă și dregătorilor « politienești » în sens de autorități administrative precum și fruntașilor « obștimilor bisericești și politicești ».

Prima formă a datoriei era să înștiințeze « să vădească » la Comisia epitropicească situația nevârstnicului și nevoia de a fi apărat. Până ce Comisia lua măsurile necesare erau datori, în ordinea arătată, să aibă grijă de el.

Primirea epitropiei era obligatorie. Indată ce Comisia poruncea epitropului rânduit să primească, el trebuia să se supună.

Pentru a fi numit epitrop trebuia să fie vrednic. Pravila enumeră cazurile când nu este întrunită această condiție. Sunt nevrednici și neprimiți la epitropie acei cari pentru nevârstnicie, metehne a trupului sau a minții, ori pentru altă pricină nu pot să-și cârmuiască lucrurile lor, precum și cei osândiți pentru vreo vinovăție sau aceia dela cari nu se nădăjduește buna creștere a nevârstnicilor sau cârmuirea cu folos a averii acestora.

Nu era îngăduit să se dea epitropia nici sărăimanilor (orfanilor), supușilor străini, celor ce se aflau în slujbă oștenească și femeilor afară de mamă și bună. Contrar Manualului lui Donici, episcopii și monahii nu puteau fi numiți epitropi. Preoții și diaconii aveau însă dreptul de a fi epitropi numai dacă vor voi și numai pentru copiii rămași dela rudele lor.

De asemenea sunt excluși dela epitropie: 1) aceia pe cari tatăl sărăimanului i-a îndepărtat anume; 2) acei cari au trăit în dușmănie cu părinții sărăimanului sau cu acesta; 3) persoanele care, fie ele, fie părinții lor sau rudeniile cele mai apropiate au încă judecăți cu nevârstnicul; 4) cei cari ar putea să aibă judecată cu sărăimanul pentru pretenții încă nelămurite; în această categorie intră chiar acei cari ar fi rudenii cu minorul.

Pravila prevedea și cazurile când cineva nu putea fi numit epitrop decât cu voia lui, am zice scuze de tutelă. Aceștia

erau: aceia flați în slujba Stăpânirii și a Patriei, profesorii obșteștilor școli, doctori, cei cari aveau în grija lor 5 copii sau nepoți, precum și cei însărcinați cu o epitropie mare sau trei mici și cei ajunși la vârsta de 70 de ani.

Tot ca regulă generală pentru numirea ca epitrop se prevedea că nu trebue să se încredințeze o astfel de sarcină acelora cari, pentru interese generale sau pentru trebuințele lor, erau siliți să se depărteze mai mult de un an din țara în care se afla sărăimanul.

In ce ordine erau desemnați epitropii?

Regula generală era că *epitropia se deschidea numai când murea tatăl*. Dacă murea mama, tatăl continua să se folosească de puterea părintească. Când din diferite motive (par. 232 și 331) el pierdea acea putere, se numea pentru copiii lui minori un epitrop. Dacă nu mai existau acele motive înceta și epitropia iar tatăl își relua drepturile, care derivau din puterea părintească.

Dacă murea tatăl se prevedea că vine ca epitrop, în prim rând, acela pe care « l-a poftit tatăl sau bunul sau străbunul s. c. l.» dacă nu exista vreo împiedecare legală. Intru cât textul nu prevede că această desemnare « poftealå » trebuia să se facă numai prin testament, urmează că ea se putea face și prin act. Acest drept — după cum se vede — era recunoscut numai tatălui și ascendenților din linia bărbătească; tatăl îl avea totdeauna, ceilalți ascendenți numai dacă fuseseră numiți epitropi de Comisia epitropicească.

Epitropul putea fi numit și de mamă, de bunică, de altă parte femeiască sau chiar de altă persoană, dar numai dacă va numi moștenitor pe nevârstnic; un asemenea epitrop trebuia să primească însă numai ca un curator cârmuirea moștenirii lăsată tânărului. Nu se cerea ca numirea de moștenitor să fie făcută numai prin testament scris; ca atare ea ca și rânduirea de epitrop putea fi făcută și în alt chip, donație sau testament verbal.

Din această dispoziție rezultă că un astfel de epitrop n'avea drepturi cu privire la persoana minorului; când trăia tatăl acesta rămânea în drepturile sale, iar dacă murise și el tebuia să se institue o tutelă conform legii.

Pentru toate aceste cazuri avem ceea ce poate fi numit cu expresia întrebuințată azi *tutelă testamentară*.

Se putea întâmpla ca tatăl să nu fi rânduit epitrop sau să fi rânduit o persoană, care era nevrednică din momentul începerii epitropiei sau se dovedise nevrednică mai în urmă. In asemenea cazuri epitropia trebuia încredințată mai întâi bunului despre tată, în al doilea rând mamei și în al treilea, bunicii despre tată. Dacă mama, care era epitroapă, va voi să se remărite este datoare, ea sau sinepitropul, să se adreseze Comisiei iar aceasta va hotărî dacă este în folosul minorilor să i se lase tot ei epitropia sau să rânduiască alt epitrop. Nu se prevedea însă, ca în codul actual, dispoziția de a fi numit ca tutore al doilea soț al mamei.

Când nu mai exista niciuna din aceste persoane epitropia trebuia încredințată altei rudenii mai apropiate; se protimiseau, se preferau rudele despre tată și anume, partea bărbătească, iar dintre acestea cel mai bătrân sau cel mai vrednic.

Dacă nu se găsea între acestea nimeni pentru a fi « vrednic epitrop » Comisia epitropicească va rândui pe cine va socoti ma destoinic, ținând seamă de iscusimea, starea, averea și locuința lui.

Acestea sunt cazuri de *tutelă dativă;* organul de alegere era Comisia epitropicească. Criteriile principale erau două: averea, starea epitropului, ca să existe o garanție pentru pagubele ce va aduce minorului și mai ales vrednicia, iscusimea, priceperea ca mijloc pentru buna administrare a averii minorului. Cele mai apropiate legături de rudenie cădeau, erau înlăturate în fața acestor criterii. Rudele rămâneau, de sigur, cu dreptul de a supraveghea și a comunica Comisiei, dar nu erau îndreptățite sa se plângă contra unei rânduiri de epitrop, care întrunea condițiile arătate. Mai presus de orice legături era pus interesul minorului de a fi bine îngrijit, de a i se chivernisi bine averea și de a fi garantat.

Codul Calimach admitea să fie *mai mulți tutori sau curatori.*

Aceasta avea loc mai cu seamă când tatăl n'a lăsat epitropi asupra tuturor copiilor sau curator asupra întregei averi. In acest caz Comisia era datoare să rânduiască epitrop pentru ceilalți copii sau curator pentru restul averii.

Dar și Comisia avea drept să numească mai mulți epitropi sau curatori când interesele unei mai bune administrații a bunurilor minorilor cereau o asemenea măsură.

Dacă erau rânduiți mai mulți epitropi ei puteau administra împreună sau separat dar cu învoirea Comisiei; altminteri fiecare răspunde pentru toată paguba pricinuită minorului. De aci ar rezulta că dacă aveau învoirea Comisiei pentru a administra separat sau chiar împreună nu mai răspund decât fiecare pentru partea sa.

In cazul când au lucrat fără învoirea Comisiei aceasta era datoare să încredințeze persoanele nevârstnicilor și cârmuirea întregei lor averi celui mai vrednic și mai sigur epitrop.

Dacă erau doi epitropi și unul din ei înceta această sarcină, epitropia revenea în totul celui rămas « celui împreună epitrop ».

In această pravilă avem și *sinepitropia* creată pentru mamă și bunică. Când acestea erau numite epitroape Comisia era obligată să rânduiască un sinepitrop. Pentru alegere era însă datoare să țină seamă mai întâi de cea de pe urmă voință a tatălui, în al 2-lea rând de arătarea și cererea epitroapei și în al 3-lea rând de părerea celorlalte rudenii.

Sinepitropul avea ca misiune să se silească pe cât îi va fi cu putință să sporească foloasele nevârstnicului, ajutând în acest scop pe epitroapă cu sfaturile sale; dacă va vedea niscaiva greșeli mari din partea ei să caute să le îndrepte, iar — dacă trebuința va cere — să arate situația și Comisiei. Tot în atribuțiile sinepitropului era și aceea că ori de câte ori era vorba de acte pentru care era necesară învoirea Comisiei să iscălească și el cererea respectivă împreună cu epitroapa sau să-și arate părerea lui. De asemenea era dator să-și dea părerea când îi va fi cerută de către Comisie. El putea fi numit și curator pentru cârmuirea lucrurilor.

Era admisă și tutela cu termen. Testatorul sau Comisia putea numi un epitrop « numai până la o hotărîtă vreme sau până la împlinirea unei hotărîte pricini ». Intr'un asemenea caz epitropul era desărcinat după trecerea termenului sau după împlinirea evenimentului.

* * *

Contra numirii ca epitrop de către Comisie avea drept să se adreseze « să dea cuvânt » acestei autorităţi acela, care se socotea că nu este vrednic pentru această însărcinare sau că are, în virtutea legii, dreptul să nu primească. Plângerea trebuia s'o dea în tremen de 14 zile socotite din ziua, în care a primit porunca onoratei Comisii.

Pravila prevedea expres *sancţiune* contra acelora cari tăinuiau nevrednicia lor pentru primirea epitropiei şi chiar contra Comisiei în caz când cu bună ştiinţă rânduise epitrop pe cineva care după legi era considerat nevrednic. Sancţiunea constă în îndatorirea de a plăti toată paguba cauzată orfanilor precum şi folosul ce s'a pierdut « din lenevirea lor ». Această răspundere o avea şi cel ce s'a lepădat de epitropie fără motiv temeinic; totodată se prevedea că acela să fie îndemnat « prin cuviincioase chipuri » să primească a fi epitrop.

O sancţiune s'a prevăzut şi pentru acela care fără ştirea şi porunca Comisiei epitropiceşti « şi-a luat rolul de epitrop » « volnicindu-se cu tărie în epitropie ». El era dator să plătească toată paguba pricinuită sărăimanilor chiar dacă acea pagubă ar rezulta din întâmplare şi nu numai din lenevirea lui.

Motivele de scutire de tutelă, de excludere, de schimbare pentru rudenie, prevăzute în câteva paragrafe puteau fi invocate şi mai târziu înaintea Comisiei, care era îndreptăţită să hotărască ţinând seamă în special de interesele copilului.

Inainte de a începe să lucreze, epitropul este dator *să făgăduiască cu cuget curat şi să încredinţeze Comisia că va povăţui pe nevârstnici « întru frica lui Dumnezeu şi evlavie către creştineasca credinţă şi întru toate îmbunătăţitele fapte »*; de asemenea că le va da creştere după a lor stare ca să ajungă cinstiţi şi vrednici cetăţeni (orăşeni), că-i va apăra în lăuntru şi în afară de judecătorie, că le va cârmui averea cu credinţă şi sârguinţă şi, pentru toate acestea, va urma potrivit legilor.

Erau scutiţi însă de această declaraţie bunicul, mama şi bunica dacă erau epitropi. După această făgăduială, un fel de legământ, epitropului i se da de către Comisie o scrisoare « ca să aibă bună credinţă în lucrarea sa şi ca să se poată îndrepta la întâmplătoarele împrejurări ». In această scrisoare, care era un soiu de instrucţiuni, în care se arătau îndatoririle

epitropicești, trebuia să se arate totul amănunțit precum și făgăduința de mai sus. O asemenea scrisoare-instrucțiuni trebuia să fie dată și bunicului, mamei și bunicei, epitropi.

* * *

După darea făgăduelii și primirea actului cu instrucțiuni, epitropul își începea însărcinarea.

El avea — ca și după alte legislații — *drepturi și îndatoriri* cu privire la persoana și la averea minorului.

Referitor la persoană avea « drit și îndatorire pentru purtarea de grijă și creșterea nevârstnicilor, întocmai ca un părinte ». Pentru lucruri mari și de îndoială, era dator, însă, să ceară învoirea și povățuirea Comisiei; era vorba de sigur de chestiunile importante care se puteau ivi în legătură cu îngrijirea și creșterea copiilor; termenii fiind cam vagi făceau ca epitropul să se adreseze destul de des la Comisie. El era controlat de Comisie. Acesteia era dator să-i comunice dacă prin puterea ei nu reușea să înfrâneze purtările rele ale minorului. Rudele aveau dreptul să înștiințeze Comisia despre modul cum epitropul își îndeplinește însărcinarea. De altfel acest drept era recunoscut oricărei persoane. Atât de mare interes se arăta îngrijirii nevârstnicilor încât oricine avea voie să aducă la cunoștința Comisiei cele ce știa și ar fi fost de folos.

Nevârstinicii aveau și ei dreptul să se jăluiască la rudele cele mai apropiate și chiar direct Comisiei când epitropul ar fi întrebuințat puterea lui « cu ori și care chip », când abuza sau când neglija îndatoririle sale « când va lenevi cuvenitele datorii » pentru prevederea și purtarea de grijă necesară.

In schimb pravila prevedea expres că nevârstnicii sunt datori să cinstească pe epitrop și să- i se supună (par. 285).

In regulă generală epitropii trebuiau să țină la ei pe minori. Când sunt mici « în vremea prunciei » trebuesc încredințați mamei, cu toate că n'a primit epitropia ori s'a remăritat, afară numai când siguranța copilului ar reclama altă hotărîre (par. 287). Ar rezulta că nevârstnicii cari au ieșit din pruncie ar fi trebuit să fie încredințați tutorelui, când mama nu primise epitropia; ar fi o situație grea pentru mamă și mai rea

decât cea din codul actual când ea poate refuza tutela, dar rămâne cu puterea părintească și poate păstra copiii.

Toate cheltuelile trebuincioase pentru hrana și creșterea copilului erau fixate de Comisie, care însă era datoare să țină seamă ca ele să fie potrivite cu cinstea, starea familiei și averea ei; de asemenea trebuia să ia în considerare și ceea ce orânduise tatăl orfanului, precum și părerea epitropului.

Dacă veniturile minorului nu ajungeau pentru aceste cheltueli, sau pentru cele necesare pentru vreo învățătură, sau pentru schimbarea stării prin însoțire, prin intrare în vreo slujbă sau pentru altceva prin care nevârstnicul ar putea în urmă să-și câștige cele necesare vieții, în asemenea cazuri epitropul ar putea înstrăina ceva din toată averea aceluia dar numai « prin știrea și învoirea Comisiei epitropicești ».

Se întâmpla ca orfanul să fie cu totul lipsit de mijloace; Comisia, în acest caz, este datoare « să îndemne » — mai exact să oblige — rudele cele mai apropiate să-l hrănească, chiar dacă — după lege — nu sunt din cele obligate, la aceasta, adică mama, sau ascendenții (par. 186 și 290). De sigur că nu era vorba numai de hrană propriu zisă ci de tot ce era necesar pentru hrana și creșterea copilului.

Dacă nu sunt rude din cele mai apropiate, Comisia era îndatorată să arate aceasta Stăpânirii, Guvernului, cerând să se dea « cuviinciosul » ajutor dela *Cutia milelor*.

* * *

Cu privire la avere se prevedea obligația pentru Comisie de a o cerceta și dacă este nevoie s'o asigure prin punere de peceți « pecetluire » precum și de a se face catagrafia adică « aceea cu amănuntul însemnare de toată averea sărăimanilor »; aceasta trebuia să se facă la toate epitropiile, chiar dacă tatăl sau vreun testator, care lăsase ceva minorului și ar fi numit tutore, ar fi oprit întocmirea catagrafiei.

Odată cu ea trebuia să se facă și prețuirea lucrurilor mișcătoare; aceste operații trebuiau făcute cât mai repede « fără prelungire » și chiar mai înainte de numirea epitropului dacă trebuința cere.

Pentru averea nemişcătoare nu era nevoie de preţuire ci numai de inventariere.

Dacă unele bunuri nemişcătoare se aflau în altă ţară, catagrafia urma să fie făcută prin judecătoria competentă din acea ţară; pentru aceasta Comisia trebuia să adreseze cerere prin Domnul acelui Stat, să întrebuinţeze, deci, procedeul comisiei rogatorii externe.

Se putea ca unele nemişcătoare să fie în Moldova dar să nu fie supuse judecătoriei unde se află sărăimanul cu locuinţa sa, ci altei judecătorii, să fie în circumscripţia altui tribunal; într'un asemenea caz toate drepturile privitoare la acea avere se cuvin judecătoriei unde ea se află; ca atare şi facerea catagrafiei şi preţuirea de pe care trebue să trimeată copie la Comisie. Ea n'are însă vreun drept asupra lucrărilor de epitropie şi trebue să lase pe epitropi să administreze liber averea orfanului.

Ca *normă generală, pentru avere* se prevedea îndatorirea epitropului de a o cârmui «cu asemenea luare de seamă şi sârguinţă precum un iconom vrednic şi sârguitor cârmueşte ale sale».

Pravila precizează — apoi — cum trebue să se procedeze pentru anumite bunuri.

Pietrele scumpe şi alte odoare, sineturile de datorii, «scrisorile», actele moşiilor şi altor lucruri nemişcătoare sau pentru alte lucruri mari trebuiau să fie date spre pază la Mitropolie, sau la Episcopie, sau la biserica poporului unde minorul avea locuinţa lui obişnuită. Ce reprezenta paza la biserica din sat o apreciau cei de atunci altfel decât azi. Drept dovadă pentru pietrele preţioase şi odoare se da epitropului un isvod de către Comisie, iar de pe acte i se dau «copii încredinţate» spre a se folosi la nevoie.

Din numerar se lăsa epitropului numai ceea ce era de trebuinţă pentru creşterea cuviincioasă a minorului şi pentru economia casei, aşa cum s'a arătat mai sus. Prisosul numerarului va fi întrebuinţat mai întâi pentru plata datoriilor sau pentru altceva care este de folos. Dacă nu este altă întrebuinţare mai folositoare atunci trebuiau să fie daţi cu dobândă la «case obşteşti» sau şi la persoane particulare, dar numai cu garanţie legală «legiuită siguranţă». Era socotită ca atare

aceea în care banii împrumutați nu treceau de jumătate din prețul adevărat al casei amanetate sau de două treimi din al moșiei sau pământului amanetat.

Epitropul n'avea voie să primească, fără știrea Comisiei, capitalul împrumutat. Debitorul putea să-i refuze plata dacă nu-i prezenta învoirea respectivă sau avea dreptul să depună banii la Comisie.

Odată ce încasase capitalul, epitropul era dator ori să-l întrebuințeze spre folosul minorului, ori să-l dea din nou cu dobândă însă cu știința Comisiei și așa cum s'a arătat mai sus.

Cealaltă avere mișcătoare urma — în principiu — să fie vândută prin licitație. Se făcea excepție și trebuiau păstrate lucrurile, care erau spre întrebuințarea sărăimanului, care erau pentru pomenirea familiei, acelea pe care tatăl a hotărît să se păstreze precum și acelea care pot fi întrebuințate în alt chip folositor.

Dacă lucrurile destinate vânzării n'au putut fi vândute prin licitație, epitropul poate să le vândă și pe o sumă mai mică decât aceea fixată la prețuire, însă numai cu voia Comisiei. De altfel deși la prima vedere s'ar părea că era nevoie de autorizația Comisiei numai în acest din urmă caz, însă din complexul materiei se vede că pentru toate vânzările trebuia hotărîrea Comisiei.

Ustensilele casei (pojijiea) trebuesc lăsate părinților minorului, dacă au trebuință de ele. Când aceștia nu le cer pot fi vândute fără licitație comoștenitorilor dar cu condiția să plătească prețul după evaluarea făcută de Comisie.

Averea nemișcătoare nu putea fi vândută decât în caz de nevoie, sau pentru un vădit folos al minorului. Vânzarea — de asemenea — se putea face numai prin învoirea Comisiei și prin licitație.

In general epitropul n'are dreptul să facă, fără aprobarea Comisiei, nicio afacere de mare importanță care nu intră în administrația obișnuită a averii minorului « care nu sunt unite cu regulata economie a casei sărăimănești ». Astfel nu-i este permis să primească sau să lepede o moștenire venită minorului, să înstrăineze averea, să încheie contracte de posesie (arendare) sau de închiriere, să primească vreun capital

împrumutat cu legiuita siguranță, să lase cuiva pretențiile drepte, fie în dar fie cu plată, să se învoiască pentru o pricină care e în judecată, să înceapă, să înceteze sau să strice o fabrică, o negustorie sau meșteșug.

Intre alte îndatoriri ale epitropului era și aceea ca pentru împrumuturile, pentru care nu s'au găsit scrisori doveditoare sau n'au legiuita siguranță, să-și procure zapise sau să capete garanții sigure, pe cât va putea, sau să le reclame și să le urmărească la termen. Față de părinții minorului nu trebuia să se aplice această regulă decât în anumite cazuri excepționale prevăzute în text.

* * *

După acestea, pravila cuprinde *dispoziții privitoare la garanția și socotelile tutorelui.*

Nu i se cere garanție « chezășie » nici la intrarea în epitropie nici mai târziu dacă va păzi rânduelile legale pentru averea minorului și va da socoteli despre averea trecută în inventar și când situația copilului s'a schimbat în chip deosebit.

El poate fi scutit de darea socotelilor de către testatorul, care l-a numit, dar numai pentru averea, care întrece partea legitimă a moștenitorilor, adică pentru partea sufletului, de care poate dispune, sau cotitatea disponibilă.

Scutire de darea socotelilor poate acorda și Comisia, când ar fi de crezut că veniturile nu întrec cheltuelile pentru hrana și buna creștere a minorului,

Socotelile împreună cu actele justificative trebuesc predate Comisiei în două exemplare, la sfârșitul anului sau cel mult în termen de două luni. In ele trebue să se arate exact veniturile și cheltuelile cum și situația capitalului. Dacă în avere este și vreo negutătorie, Comisia să se mulțumească cu bilanțul « pe care să-l ție tăinuit ». Dacă averea este în diverse ținuturi trebuia să se dea socoteli la judecătoria fiecărui ținut, iar socoteala deplină cu adeverințe dela judecători trebuia prezentată Comisiei.

La sfârșitul tutelei trebuia dată o socoteală generală, cel mai târziu în termen de două luni.

Comisia cerceta cu oameni pricepuți socotelile și dacă le găsea desăvârșite și adevărate dădea epitropului — la cerere — adeverință că a împlinit slujba sa fără vicleșug și cu bună rânduială.

Dacă se greșise ceva în socoteli sau se uitase ceva, se puteau face îndreptări. De altfel cu toată încheierea și hotărîrea socotelilor nu era închis dreptul minorului de a cere împlinirea lipsei și îndreptarea greșelilor, provenite din uitare sau vicleșug; el putea exercita acest drept până când puteau fi date socotelile pentru anul din urmă sau până la prescripție.

O principală datorie — care era și un drept — al epitropului era *de a reprezenta pe minor și a-l apăra în toate actele juridice.* «Epitropisitul — zice pravila — nu se poate înfățișa la judecată nici ca un pârîș nici ca un pârît».

Cu toate astea minorul are dreptul prin mijloace permise, licite, să câștige ceva și fără știrea epitropului. Nu poate însă, fără primirea și învoirea acestuia, nici să înstrăineze ceva din averea lui nici să ia asupră-și vreo obligațiune.

De asemenea nu se poate căsători fără consimțământul epitropului.

Un minor poate să se tocmească să slujească undeva fără învoirea epitropului; dacă nu e o «pricină mare», un motiv grav, tutorul nu poate să-l ia din acea slujbă înainte de termenul prevăzut în lege sau cel stabilit prin tocmeală. De altă parte minorul este îndrituit să întrebuințeze neoprit ceea ce a câștigat cu ostenelile și sârguințele sale precum și ceea ce i s'a dat pentru întrebuințare după ce a intrat în perioada sprevârstniciei, a pubertății.

Când comisia epitropicească s'a convins de destoinicia unui tânăr, care a trecut de 20 de ani, poate să-i dea spre liberă folosință ceea ce prisosește peste veniturile lui; pentru asemenea prisosuri el are dreptul să încheie contracte.

Minorul care are 20 de ani se mai obligă când ar fi spus într'o pricină, când ar fi încheiat o tocmeală, că este, în vârstă desăvârșită dacă partea cealaltă n'ar fi putut mai înainte de încheierea acelei tocmeli să afle cu înlesnire vârsta lui; el răspunde atunci de toată paguba pricinuită.

Afară de acestea, în regulă generală, minorul răspunde cu persoana și averea sa și pentru alte fapte oprite, ilicite, pentru

paguba cauzată de el în orice chip; este vorba de responsabilitatea pentru delicte și quasi-delicte.

Epitropia încetează când minorul împlinește vârsta de 25 ani, când el moare sau când tatăl își reia puterea părintească, pe care o pierduse.

Comisia epitropicească, după ce a luat părerea epitropului și a rudelor epitropisitului putea să hotărască a fi continuată epitropia până la vreme mai îndelungată și nehotărîtă ori pentru boalele « metehnele » minții sau ale trupului, ori pentru risipă sau alte cauze grave. Această hotărîre trebuia publicată înainte de împlinirea vârstei legitime, adică 25 ani.

Tot după ce a cercetat părerea epitropului și a celor mai apropiate rudenii, Comisia avea dreptul să declare « întru legiuită vârstă » pe minorul care a pășit peste 20 ani, publicând aceasta, să-l emancipeze.

Tutorul era răspunzător pentru modul cum își îndeplinește misiunea. El răspunde în general pentru pagubele pricinuite minorului prin « lenevirea sa » pentru greșelile lui, însă nu și de cele provenite « din întâmplare ».

Chiar după darea socotelilor și liberarea adeverinței de descărcare el putea fi chemat la răspundere pentru ceea ce s'ar dovedi că a lucrat cu vicleșug. El răspundea și de pagubele cauzate de persoanele pe care le-a avut în serviciu, de « supușii » lui dacă s'a servit de persoane nevrednice cunoscând nedestoinicia lor și nu le-a îndepărtat îndată din slujbă sau dacă n'a cerut dela ei împlinirea pagubei.

Când sunt mai mulți epitropi și au cârmuit împreună averea minorului ei răspund solidar « toți pentru unul, sau unul pentru toți ».

Dacă însă au cârmuit separat, este răspunzător fiecare numai pentru partea lui.

Epitropii răspund și penalmente. Și Comisia epitropicească era răspunzătoare de pagubele cauzate, dacă acestea proveneau din « lenevirea » ei, sau dacă nu era alt mijloc pentru despăgubirea minorilor.

Spre deosebire de codul civil, pravila Calimach admitea să se dea o *plată tutorelui* drept mulțumită pentru serviciile lui. Aceasta se acorda de Comisie din prisosul veniturilor

anuale și trebuia să fie « măsurată » adică nu exagerată; ea nu putea să treacă niciodată peste cinci la sută din prisosul veniturilor și în niciun caz peste 6000 lei pe an.

Când nu exista prisos de venituri sau era foarte mic, şi se constata că epitropul a păstrat în întregime averea minorului ori l-a îndemnat « cuviinciosul chip al petrecerii vieții », adică l-a deprins să trăiască în chip onest și prin muncă, Comisia avea dreptul să dea epitropului, la sfârșitul epitropiei, drept « mulțumită » o plată.

Pentru fixarea ei trebuia să se ia în considerare mai multe elemente: ostenelile lui, câștigul realizat pentru minor, legăturile cu minorul, adică rudenia, starea lui de sărăcie, precum și situația averii minorului la încetarea epitropiei. Dacă testatorul a lăsat epitropului vreun legat sau danie, acesta este socotit că i-a fost lăsat pentru mulțumirea ostenelilor lui și nu i se mai da altă plată.

Din cele arătate se vede că în leguirea Calimach organizarea tutelei prezintă oarecare diferențe față de pravilele anterioare și de codul civil.

De menționat situația mamei, care nu era tutoare de drept și avea un sinepitrop, dat de Comisie.

Nu exista un consiliu de familie organizat dar influența rudelor celor mai apropiate era recunoscută și de părerea lor trebuia să se țină seamă. Organul de conducere și supraveghere era Comisia epitropicească, care avea un caracter juridico-administrativ și puteri foarte mari. După cum s'a arătat ea numea epitropii, sinepitropii, îi supraveghia, îi înlocuia, ea dădea autorizație aproape pentru toate actele, ea primea socotelile, lua măsuri pentru îngrijirea minorilor și a averii lor, ea avea drepturi și îndatoriri foarte întinse pentru a asigura protejarea nevârstnicilor.

Contra hotărîrilor ei se putea reclama uneori numai la Stăpânire, la Guvern.

De sigur însă că ea nu își putea îndeplini misiunea — așa cum prevăd textele — fiindcă era una pentru toată țara.

Greutatea provenea și din cauza marelui număr de tutele și mai vârtos a căilor de comunicație. Controlul va fi fost foarte redus iar întârzierile inevitabile vor fi cauzat mari pagube.

Neajunsurile observate și influența Apusului tot mai mare și în domeniul juridic au făcut să se dorească schimbări și în materia tutelii ca și în altele din pravila Calimach.

De aceea, încă din 1833, a fost numită o Comisie pentru «îndreptarea și îndeplinirea condicei politicești», care era formată din Căminarul Flechtenmacher, Spătarul Iacob Weisa, Logofătul Costache Conachi și Logofătul Conta. Lucrările pentru revizuirea condicei civile au mers însă încet [1]).

Peste câtva timp avem însă o nouă lege privitoare la materia tutelei.

LEGIUIREA DIN 1840

La 26 Aprilie 1840 prin Ofisul domnesc Nr. 29 adresat Sfatului cârmuitor, Mihail Sturza a întărit o nouă «legiuire pentru epitropii», care fusese votată de Obșteasca Adunare [2]). Probabil că la întocmirea ei a avut un cuvânt hotărîtor și Domnul, care era — cum este știut — foarte cult.

Primele ei două capitole sunt luate din codul civil francez dar cu unele modificări interesante. Considerată în întregime merită o deosebită atenție atât din punctul de vedere al fondului cât și al formei; de relevat că *mai toate textele acestor capitole au fost introduse aproape neschimbate în codul nostru civil.* De altă parte ea ne arată cum generația de atunci încerca să introducă modelele din Apus, dar adaptându-le stărilor dela noi și chiar limbii, folosind cuvintele mai înțelese sau dându-le o explicație, care să înlesnească înțelesul.

Vom arăta, fără desvoltări, cuprinsul mai ales pentru a arăta deosebirile de izvorul ei, codul francez, ca și de legea care a folosit-o și adoptat-o, codul nostru civil.

---

[1]) *Analele parlamentare ale României*, VII, p. 866 și 870.

[2]) Pastia S., *Cod judiciar pentru tribunalele din Moldova*, 1862, p. 181 și urm. Un proiect «pentru Obșteasca Epitropie» — semnat de Conta Logofăt, vel Postelnic și T. Sturza Hatman vel vist. — a fost prezentat Obsteștii Adunări încă din 1837. El diferă în multe privințe de legea din 1840: este însă destul de interesant, (Analele parlamentare ale României, VII, p. 847-863. Pentru cercetare și votare în Obșt. Adunare. Anal. parlam. IX p; II, p. 493 și urm. și 597.

Nevârstnicia a fost păstrată până la 25 ani însă fără distincția între vârsta de 14 ani pentru partea bărbătească, 12 ani pentru partea femeiască și restul până la 25 ani, cum prevedea legea Calimach.

Epitropia tatălui și a mamei, de care se ocupă în prima secțiune a cap. II, nu e numită — ca în codul francez și cel român — tutela tatălui și mamei ci epitropia firească, spre a arăta că aceasta este forma de epitropie, care se impune ca fiind cea mai potrivită cu natura; poate că era nevoie să se arate că nu era firesc sistemul din trecut, unde mama venea la tutelă numai după bun.

N'a luat din codul francez nici dispozițiile așa de importante, referitoare la dreptul derivând din puterea părintească pentru tată, cu privire la administrația bunurilor personale ale copiilor săi minori.

Această lege — după arătarea anilor pentru încetarea nevârstniciei — începe să se ocupe de epitropie.

Dacă moare unul din soți, epitropia asupra nevârstnicilor se cuvine după legi tatălui sau maicii lor, aceluia adecă din părinți care rămâne în vieață după moartea soțului. Codul nostru a luat redacția din această lege nu din cel francez cu mici modificări între care aceea că epitropia revine de drept în loc de « se cuvine după legi ».

Tatăl poate să rânduiască un sinepitrop îngrijitor pe lângă rămasa în vieață mamă a copiilor și la asemenea întâmplare ea nu va putea face niciun act atingător de epitropie fără știrea și unirea sinepitropului. Nu s'au mai reprodus din codul francez dispozițiile referitoare la consiliul desemnat numai pentru anumite acte și la modurile prin care se poate face numirea.

N'a reprodus de asemenea dispoziția — așa de criticată — pentru numirea unui curator al pântecelui, când femeia era însărcinată.

Codul nostru a urmat legea din 1840 cu diferența că a folosit cuvintele: consiliu în loc de sinepitrop și învoirea în loc de unirea. Acea lege a adăugat însă și altă dispoziție. Dacă tatăl nu va lăsa un astfel de sinepitrop și dacă împrejurările cer, el va fi numit de sfatul familiei iar, în lipsa ace-

stuia, de către tribunalul ținutului, care va lucra potrivit art. 27. Sinepitropul ales, într'un asemenea caz, de sfatul familiei va trebui întărit de către Comisia epitropicească. Nu se prevedea că era nevoie de această întăritură și în cazul când numirea era făcută — în lipsa sfatului — de către tribunal. Această dispoziție însă n'a mai fost luată de codul civil.

Mama nu era îndatorată să fie neapărat « epitroapă ». Când ar refuza este datoare să declare aceasta judecătoriei ținutale în 40 zile a jelaniei și să împlinească datoriile epitropiei, până când s'ar numi un epitrop după formele pravilicești. Și aci s'a inovat. Legea franceză nu prevede obligația declarării în cele 40 zile.

Codul român a adoptat textul din 1840 cu mici modificări de cuvinte.

« Maica epitroapă dacă va vroi a trece în a doua căsătorie este datoare mai înainte de a se mărita a cere dela judecătoria competentă adunarea sfatului familiei pentru ca acesta să hotărască de se cuvine a lăsa tot asupra ei epitropia sau nu; în lipsa acestei formalități ea după legi va pierde epitropia și noul ei soț dimpreună cu dânsa vor fi răspunzători platnici unul pentru altul pentru toată urmarea epitropiei pe care în contra legilor au ținut-o » (par. 5). Acest text, deosebit întru câtva de cel francez, este reprodus în art. 347 c. civil român, cu mici diferențe ca: « de drept » în loc de « după legi » și « răspunzători solidari » în loc de « platnici unul pentru altul ».

« Când sfatul familiei legiuit adunat va lăsa epitropia asupra maicei ce vroiește a trece în a doua căsătorie, el atuncea negreșit va numi de sinepitrop pe acel al doilea bărbat, carele se va face împreună cu soția sa răspunzători platnici unul pentru altul despre cârmuirea ce va urma după căsătoria lor ». Acest text, luat din codul francez a fost primit iarăși în totul în art. 348 c. civil român, cu mici modificări.

Legea din 1840 a mai adăugat: « iar când bărbatul acel al doile nu va vroi să fie sinepitrop atuncea nici femeia nu va putea fi epitroapă și sfatul familiei va alege alți epitropi ». Adaosul a fost primit și în codul nostru, cu diferența că la sfârșit se vorbește de alegerea altui tutore în vreme ce în acea lege de alți epitropi, ceea ce arată că în concepția alcătuito-

rilor acelei legi puteau fi numiți mai mulți tutori, așa cum se admitea și în pravilele anterioare.

In secțiunea II — ca și în cele două coduri — se reglementează *epitropia numită de către tatăl sau de către maică*. Prin par. 7 se prevede că dritul acel personal de a alege un epitrop, rudenie sau și străin, nu se cuvine decât aceluia din părinți care se săvârșește în urmă. Textul corespunde art. 397 francez și art. 349 român. In acesta din urmă s'au introdus, pentru a se preciza cum se face alegerea tutorelui, cuvintele «prin testament sau printr'un act autentic»; după legea din 1840 era, deci, mai multă libertate în privința modului de alegere.

Mama căsătorită de al doilea și neînvoită legiuit în epitropia fiilor din însoțirea dintâi nu poate să rânduiască legiuit epitrop asupra averii acelora. Acest paragraf este aproape identic cu textul francez (399) și cel român (350).

« Când maica ace de al doilea căsătorită și învoită în epitropie ar rândui prin dieată un epitrop pentru fiii căsătoriei sale cei mai de înainte ace rânduire nu va fi puternică decât numai când va fi întărită de cătră sfatul familiei ». Și aci se observă aproape identitate cu art. 400 fr. și 351 român, dar din redacție se vede că textul codului civil a fost alcătuit sub influența legii din 1840.

Această lege a mai adăugat însă un paragraf, al 10-lea. Prima parte e luată din codul francez și prevede că epitropul rânduit prin diată de către maică sau de către tată nu este îndatorat a primi epitropiea la cazurile prevăzute în secția V, unde se arată cauzele care apără de epitropie. Dispoziția n'a mai fost reprodusă de codul nostru, probabil fiindcă s'a părut inutilă. A doua parte a par. 10 este următoarea: « Iar când el va primi epitropia, atuncea se cunoaște el legiuit epitrop întocmai după glăsuirea dieatii, fără a avea trebuință de vreo deosăbită întărire sau formalitate având numai a se declara de epitrop la Comisia Epitropicească ». Această parte este *proprie* acestei legi și n'a fost primită în codul civil, ceea ce se explică și prin aceea că acest cod n'avea Comisia.

Urmează, după acestea, eiptropia suitorilor, a ascendenților din cele două coduri.

« Când acela din părinți ce se va săvârși mai pe urmă n'a ales epitrop asupra nevârstnicilor lui, epitropia legiuit se cuvine bunului de pe tată, iar în lipsa acestuia bunului său de pe mamă și așa suindu-se după spiță, cu aceea că, suitorii de pe tată pururea să aibă protimis decât suitori în aceeași linie de pe maică ». Este vădit că art. corespunzător din codul nostru, 352, este întocmit sub influența acestui paragraf 11 din citata lege.

Aceeași constatare este de făcut și în privința par. 12 și 13 pe care — pentru comparație — le reproducem:

§ 12: « Dacă în lipsa bunului de pe tată și a bunului de pe maică a nevârstnicului s'ar afla doi suitori de un grad mai sus, cărora se cuvine epitropia și care amândoi ar fi de linia despre tată a nevârstnicului, atuncea epitropia legiuit se cuvine aceluia carele s'ar găsi a fi bunul de pe tatăl tatălui nevârstnicului ».

§ 13: « Dacă o asemenea întâmplare s'ar găsi între doi suitori din linia de pe maică, numirea se va face de către sfatul familiei, care va fi mărginit a alege pe unul din cei doi suitori ».

Cei ce au făcut codul civil n'au căutat să mai facă altă traducere a textelor corespunzătoare din cel francez ci au luat paragrafele din această lege înlocuind numai unele cuvinte prin altele mai nouă ca: ascendenți în loc de suitori, revine în loc de se cuvine, etc.

Legea din 1840 *a mai adăugat un paragraf*, care nu există în codul francez și n'a fost reprodus nici în codul nostru, după care această lege se referă (privește) nu numai la copiii născuți dar și la cei « din pântece » la moartea bărbatului.

In secțiunea IV-a legea se ocupă despre *epitropia aleasă de către consiliul de familie*, titlu aflat și în codul nostru.

La început a arătat — ceea ce nu se găsește în codurile francez și român — ce este sfatul de familie. Acest organ al tutelei « este o adunare de rudeniile sau de încuscriții nevârstnicului, care în ființa judecătoriei ținutului unde răposatul ar fi având locașul său, săvârșesc lucrările atingătoare de a lor competenție, iar directorul cancelariei alcătuiește jurnalul

unor aseminea adunări în care vor iscăli mădularile judecătoriei și a sfatului familiei ».

Prin această lege se organizează pentru prima dată în dreptul nostru *sfatul de familie*, luându-se ca temeiu legea franceză dar introducându-i-se însemnate modificări.

Când un nevârstnic ar rămânea fără tată, fără maică și fără suitori, precum și la întâmplare când epitropul fiind unul din acești arătați mai sus s'ar afla în starea îngrădirii sau legiuit apărat, atuncea sfatul familiei se va îngriji de a numi un epitrop. Aci sunt oarecare diferențe față de cele două coduri. In această lege nu se mai menționează la început un copil minor și neemancipat ci numai nevârstnic, probabil pentrucă se înțelegea — urmând pravila Calimah — că un emancipat nu mai are tutore. Afară de aceasta nu s'a mai reprodus, după tată și mamă și lipsa unui tutore ales de către aceștia, ci s'a trecut la suitori; apoi nu s'a spus suitori de sex bărbătesc ci pur și simplu suitori; probabil că aceste schimbări față de codul francez au fost introduse fiindcă acele adaosuri au fost socotite inutile, întru cât ele rezultau din celelalte texte; totuși codul nostru — spre a evita discuțiile — a preferat să urmeze textul francez.

In schimb a adoptat aproape în totul paragraful 17 privitor la adunarea sfatului familiei.

O parte unde legea din 1840 *a inovat* în mod deosebit, îndepărtându-se de codul francez, este aceea referitoare la *compunerea sfatului de familie*. De aceea le vom reproduce: Acest sfat se va alcătui cel puțin « de cinci rudenii din care trei vor fi despre partea tatălui și doi despre partea maicei, iar când despre partea unuia din părinți nu ar fi rudenii ca să poată a se îndeplini asemenea număr, lipsa să se îndeplinească cu rudenii despre partea celuialalt părinte, păzindu-se rânduiala de a se prefera totdeauna cele mai de aproape rudenii despre fiecare linie. Rudenia va fi preferată de cât încuscritul de același grad și dintre rudeniile de aseminea grad cel mai în vârstă va fi preferat decât cel tânăr » (par. 18, c. rom. 357).

« Frații buni (adică frați de un tată și de o maică) ai nevârstnicului și bărbații surorilor din același sânge sunt îndrituiți membri ai sfatului familiei fără mărginirea numărului lor;

de vor fi însă mai puțini la număr decât cinci, celelalte rudenii în treptăluirea de mai sus vor fi chemați numai spre îndeplinirea sfatului (par. 19, c. rom. 358)».

« Când în ținutul unde s'a deschis epitropia nu se vor găsi rudenii de aproape, în număr îndestulător spre îndeplinirea Sfatului, atuncea judecătoriea ținutului va chema pe rudele cele mai de aproape a mortului din cuprinsul țării, iar la întâmplare de neîndeplinirea sfatului cu rudele cele mai de aproape a mortului atuncea numai se vor chema alte fețe dintre ținutași, cunoscute că au avut legătură de prietenie necurmat cu părinții nevârstnicului » (par. 20, c. rom. 359).

« Tribunalul și la întâmplare când în cuprinsul ținutului aceluia s'ar afla un număr îndestulătoriu de rudenii sau și de încuscriți, va pute învoi a se chema ori de unde ar fi pe rudeniile cele mai apropiate în graduri, cu aceea însă ca să nu fie în sfatul rudelor mai puțin decât numărul de cinci » (par. 21, c. rom. 360).

« Terminul de a se afla față se va regula de către tribunal în zi anume hotărîtă potrivit cu apropierea sau depărtarea locuinței fețelor ce au a fi chemate » (par. 22, c. rom. 361).

« Rudeniile sau prietenii întru acest chip adunați vor fi datori a merge în persoană sau a fi înfățișați fiecare de către anume ai lor vechili înadins pentru aceasta rânduiți. Un vechil nu poate înfățișa mai mult decât o singură persoană » (par. 23, c. rom. 362).

« De va urma legiuită apărare din partea chemaților și se se va găsi de cuviință ori a se aștepta pe mădularele lipsite, ori a se îndeplini cu alte persoane, apoi la o așa întâmplare, precum și la oricare alta când interesul nevârstnicului ar cere, tribunalul va putea să hotărască pentru o altă zi adunarea » (par. 24, c. rom. 363).

« Sfatul familiei legiuit înjghebat se va aduna la judecătoria ținutală; ființă de față a două treimi cel puțin din totalul mădularilor adunării este cerută pentru a păși în lucrare; iar pentru facerea pe amănuntul a catagrafiei averii mortului spre trădarea la epitropi o aseminea adunare se va întruni la casa mortului » (par. 25, c. rom. 365 cu diferențe).

« Incheierea socotințelor se va face pururea pe majoritatea glasurilor adecă cel puțin cu un glas mai mult decât peste jumătatea glasurilor persoanelor de față, înțălegându-se că numărul unor aseminea de față persoane trebue să fie totdeauna fără soț (par. 26 c. rom. 366).

Din comparația cu codurile francez și român se vede că aci legea din 1840 s'a îndepărtat de cel dintâi, în ceea ce privește compunerea consiliului, persoane, miriametri, prezidarea, etc. In codul român s'a adoptat aproape în întregime — în multe părți s'a copiat — această lege. Se găsesc și aci oarecare schimbări de cuvinte ca: amici în loc de prieteni, procurator în loc de vechil, treptăluirea în loc de ordinea gradelor, a treptelor, cetățeni în loc de fețe, etc., sau unele explicații care au părut necesare. Sunt și unele diferențe ca în art. 359 unde pentru completarea consiliului urmează a fi chemați cetățeni din aceeași comună — ca în legea franceză — în vreme ce în par. 20 din legea, de care de ocupăm, pot fi chemați în consiliu ținutași, deci din tot județul.

Deosebiri mai însemnate sunt în ultimele articole ce am reprodus. După această lege consiliul se putea aduna numai la judecătoria ținutului, la tribunal și pentru catagrafie la casa mortului; după codul civil se poate întruni și în alt loc unde președintele tribunalului hotărăște. Pentru a lucra valabil legea cerea 2/3, la francezi 3/4; codul civil cere neapărat 5 membri. Nu se prevedea cine va prezida sfatul, deși nu urmase legea franceză, după care era prezident judecătorul de pace cu vot deliberativ și preponderent în caz de împărțeala voturilor. Codul civil completează legea înscriind la începutul articolului respectiv dispoziția că acest consiliu va fi prezidat de către cel mai în vârstă dintre membrii prezenți. Probabil că și sub imperiul acestei legi pentru prezidare se va fi urmat tot așa căci corespundea cu concepția vremurilor despre respectul bătrânilor.

Legea citată n'a reprodus din codul francez sancțiunile pentru aceia cari, fără scuză legitimă, nu veneau la adunările consiliului, ceea ce însă a introdus codul civil. N'a mai reprodus — probabil ca de prisos — textul prin care se arată că sarcina tutelei nu trece la moștenitorii tutorelui, ei fiind

numai răspunzători de administrația făcută de autorul lor și datori să continue tutela până ce va fi numită alta.

Inovația cea mai interesantă — adoptată și în codul civil — *și care dă un caracter special legislației noastre în materie de tutelă este cuprinsă în par. 27 și 28* (art. 367 și 368 c. civil) prin care s'a dat instanței judecătorești dreptul de a lucra în locul consiliului.

Paragraful 27 prevede următoarele: « Pentru a nu se aduce întru învăluire interesele nevârstnicului prin zăbovire, când sfatul familiei legiuit chemat nu s'ar aduna în terminul prescris prin legi, afară de cazul arătat în par. 24, tribunalul ținutal al locului va păși cu lucrarea din slujbă (am zice ex officio) și va îndeplini datoriea drituită sfatului familiei, arătând acestea anume în jurnal; și după o aseminea lucrare orice punere înainte s'ar face din partea sfatului familiei nu va fi primită ».

In par. 28 s'a prevăzut răspunderea instanței astfel: « nu numai la toate întâmplările mai sus prescrise judecătoriile ținutale competente sunt datoare sub a lor răspundere a se îngriji de îndeplinirea în vreme a legiuitelor formalități spre nepărăsirea interesului orfanilor dar și la întâmplare de rea cârmuire din partea numiților sau aleșilor epitropi, ele vor fi îndatorite a înștiința pe comisia epitropicească spre a se lua legiuitele măsuri de ocrotire ».

In art. 367 al codului civil a fost înscris par. 27 cu câteva obișnuite modificări de cuvinte. In art. 368, mai deosebit de par. 28, nu se mai vorbește de Comisia epitropicească, neadmisă în cod; s'a stăruit, însă, asupra răspunderii instanței și s'a prevăzut expres și răspunderea membrilor Consiliului de familie pentru frauduloasele lor lucrări, din care ar rezulta pagube pentru minor.

Lăsând la o parte textele referitoare la tutorele subrogat din codul francez, legea din 1840 a înscris în secția V *pricinile apărătoare de epitropie*.

Depărtându-se, în oarecare măsură, de izvorul său, legiuitorul din 1840 a înscris aci anumite persoane, dintre care în codul civil au fost trecute numai o parte. In rândul întâiu a fost înscrisă partea duhovnicească; de menționat că în codul civil

au fost trecute persoanele care fac parte din cler, deci un cadru mai larg. Urmează apoi cei aflați în serviciul public, care au cârmuire de căpetenie în ramurile ce le sunt încredințate; redacția este mai bună decât a codului civil, care ar putea provoca îndoieli asupra sensului. Intre acești slujbași « așa fel » cum zice legea sunt: Miniștrii Departamentului, Prezidenții Tribunalelor, Aga Orașului și Prezidenții Eforiilor, Ispravnicii ținuturilor, Directorii Departamentelor, precum ai cancelariilor administrative și judecătorești, Protomedicul și militarii cei ce se află în slujbă lucrătoare, în activitate.

Cu toate acestea dacă acei cari au primit epitropia se aflau în slujbele arătate nu mai pot fi îngăduiți în urmă să se desfacă de ea din cauza slujbei, fiindcă prin primirea epitropiei și tăcerea lor au dat a înțelege că ei pot săvârși și slujba și epitropia. Dispoziția e cuprinsă și în codul civil însă fără explicația din partea ultimă.

Iar dimpotrivă — spune legea — iar la dn contră — spune mai puțin bine codul civil — dacă s'ar fi dat slujba în urma primirii epitropiei va putea cere un termen de o lună să se adune sfatul familiei spre a numi alt epitrop.

Tot pământeanul (citoyen) care nu e rudă — codul nostru urmând pe cel francez adaugă: afin — cu epitropisitul nu poate fi silit să primească epitropia fără voința sa. Legea n'admitea excepția din codul francez, care a fost primită în codul nostru — cu modificare — și după care era obligat să primească tutela în cazul când în tot cuprinsul districtului (la francezi, pe distanță de 4 miriametri) unde este domiciliul minoruluii nu se află nicio rudă sau afin în stare de a-i administra tutela.

Persoanele în vârstă de 65 ani pot a se apăra de primirea epitropiei, iar acel ce a fost numit epitrop mai înainte de o așa vârstă va putea la 70 ani să ceară desărcinarea sa (par. 33).

Persoanele stăpânite de o slăbăciune însemnătoare și legiuit adeverită sunt apărate de epitropie; dacă însă acea slăbăciune li s'a întâmplat în urma primirii vreunei epitropii pot a cere desărcinarea lor (par. 34).

O epitropie lucrătoare (o tutelă primită în c. rom.), este pentru aceeași persoană o legiuită apărare de a nu primi și

alta al doilea (par. 35). Şi aci legea *inova* faţă de cea franceză unde două tutele dispensau de a treia.

Acei ce au cinci copii legiuiţi sunt apăraţi de oricare altă epitropie străină; copiii morţi nu vor fi număraţi decât numai atunci când şi aceştia ar fi lăsat copii vii (par. 36, c. rom. 377). Copiii născuţi în cursul vremii epitropiei nu pot fi pricină împuternicitoare lepădării tutelei (par. 37, c. rom. 378).

Legiuitorul din 1840 n'a admis regula din codul francez, ca să se socotească în numărul copiilor şi acei morţi în serviciul Regelui, mai târziu al Republicei; codul nostru civil l-a urmat.

In cele două paragrafe următoare se arată ce este de făcut contra numirii ca tutore.

« Dacă epitropul ales este faţă la hotărîrea sfatului familiei aceea care pune asupra lui epitropia el este dator îndată ca să propue spre apărarea sa oricare din împrejurările mai sus arătate, iar nefiind faţă va fi îndatorit îndată ce i se va face cunoscut a împărtăşi judecătoriei cuvintele apărării sale; iar nepăzind această formalitate nu vor fi înurmă primite apărătoarele lor propuneri » (par. 38, c. rom. 379). In parag. 39 se prevede ce va face instanţa.

Când judecătoria ţinutului va cunoaşte că legiuitele împrejurări de apărare propuse de alesul epitrop nu au fiinţa lor ea îl va îndatori întru primirea epitropiei. Aceste dispoziţii deosebite în parte de cele din codul francez — sunt şi în codul nostru. Mai departe găsim iarăşi *deosebiri* însemnate. După codul civil, până când tribunalul hotărăşte asupra apărărilor invocate de tutore, acesta este dator—în orice caz— să administreze provizoriu tutela; dispoziţia e luată din codul francez (art. 440).

Legea Moldovei din 1840 are alte rânduelі. Dacă judecătoria ţinutului hotărăşte ca epitropul să primească epitropia, era obligată să înştiinţeze şi Comisia epitropicească. Epitropul ales avea şi el voie să se adreseze spre a dovedi motivele de apărare ce propusese la judecătorie. Această Comisie avea dreptul de a da hotărîrea definitivă. Până la « desăvârşită hotărîre» epitropul era dator să cârmuiască vremelnic epitropia.

Dar această lege mai cuprinde *altă inovaţie* interesantă, care nu e în codul francez.

Ea a mărginit obligația de a fi *epitrop numai pentru 5 ani*. După acest termen epitropul avea dreptul să ceară a fi desărcinat, bine înțeles cu îndeplinirea formalităților prescrise pentru ieșirea din tutelă. Era însă liber să continue epitropia și după acel termen, dacă voia.

S'au prevăzut apoi măsuri contra celor cari fără a avea motive legitime de apărare, n'ar primi epitropia; dacă acele fețe sunt dintre acelea care au drept de a fi chemate în slujbele Statului și ar refuza epitropia, să nu fie chemate în asemenea slujbe; iar dacă sunt fețe, persoane, care n'au un astfel de drept, să fie lipsite de «dreptățile orășenești», adică de drepturile cetățenești.

In această privință codul nostru nu urmează legea din 1840. A primit termenul de 5 ani numai pentru tutela interzisului, pentru care cel francez are 10 ani. Dar ca sancțiune contra acelora, cari «fără a înfățișa legiuite cuvinte de apărare și după formele prescrise de lege nu vor voi a primi cârmuirea unei tutele ce li s'a oferit după legi» — redacție luată până aci aproape în totul din citata lege — a prevăzut că vor fi răspunzători de toate pagubele cauzate prin refuzul lor în averea minorului. Intocmitorilor codului li s'au părut prea severe sancțiunile legii, cari prețuind rolul tutelei voia să constrângă cât mai mult pe cei ce erau îndatorați cu asemenea sarcină.

Secțiunea VI cuprinde *dispozițiile referitoare la necapacitatea, îngrădirea* (*c. rom. excluziunea*), *și scoaterea* (*destituirea*) *din epitropie*.

N'au dreptul să fie epitropi și nici mădulari ai sfatului de familie: 1. Nevârstnicii afară de tată și maică. 2. Acei cari pentru metehnele trupului sau a minții ori pentru altă pricină nu sunt vrednici să-și cârmuiască singuri averea precum și cei osândiți pentru vreo vinovăție sau acea dela cari nu se nădăjduește buna creștere a nevârstnicului sau cârmuire cu folos a averii acestuia. 3. Alte femei afară de maică și de suitoare. 9. Toți acei cari însuși sau al căror tată sau maică au cu nevârstnicul vreo judecată (par. 41, c. rom. 383—384).

Sunt de asemenea îngrădiți dela epitropie și încă și scoși: 1, Persoanele de o vădită rea purtare. 2, Acei cari în câr-

muirea epitropiei ar da dovezi de nevrednicie sau de necredință (par. 42, c. rom. 385).

« Toată persoana » care ar fi îngrădită de legi de a intra în epitropie sau ar fi scoasă nu va putea fi mădular unui sfat de familie (par. 43, c. rom. 386).

Aceste dispozițiuni sunt luate din codul francez; găsim totuși unele *modificări*. Astfel prin alin. 2, privitor la interziși, legea din 1840 adaugă și pe cei cari « pentru altă pricină nu sunt vrednici a-și cârmui însăși lucrurilor lor », dispoziție care se referă la cei puși sub curatorie, sau consiliu judiciar. Tot aci la sfârșitul alineatului s'a adăogat și cei incapabili de a da o bună creștere și de a face o administrație cu folos pentru minor, criterii care lăsau o largă apreciere.

Codul nostru a urmat în aceste chestiuni mai mult codul francez; totuși redacția textelor că arată s'a folosit de acea lege.

Formalitățile pentru scoaterea din epitropie sunt prevăzute în par. 44—46. In ele sunt oarecare *diferențe* de codul civil, care a urmat mai mult codul francez.

Hotărîrea pentru orice întâmplare de scoatere din epitropie trebuia să fie dată de sfatul de familie, care era adunat prin sârguința vreunei rudenii sau din slujbă, din oficiu, de către judecătoria ținutului. Această instanță era datoare să cheme adunarea sfatului când i se cerea formal de către una sau mai multe rudenii. Orice hotărîre prin care s'ar rosti îngrădirea, excluderea sau scoaterea din epitropie trebuia să cuprindă și cuvintele pentru care s'a făcut aceasta, să fie motivată, după cum prevede codul civil. O astfel de hotărîre nu putea fi dată decât numai după ce s'ar chema și asculta și epitropul.

Dacă epitropul se mulțumea « se îndupleca » cu hotărîrea sfatului se trecea și această mulțumire în hotărîre, iar noul epitrop intra îndată în căutarea trebilor slujbei sale. Dacă epitropul nu se îndupleca, tribunalul trebuia să ceară întărirea hotărîrii sale dela Comisia epitropicească. Acum legea a creat iarăși *un procedeu propriu*, diferit de cel francez, procedeu pe care însă nu l-a urmat codul nostru. Acesta în art. 389, alin. II și III a creiat altul. După acest text când tutorele nu este mulțumit urmează ca până în 5 zile de când i

s'a adus la cunoştinţă excluderea sau destituirea, pronunţată în lipsa lui, tribunalul să hotărască de urgenţă; contra acestei hotărîri au drept de apel atât rudele cât şi afinii cari au provocat excluderea sau destituirea, cât şi tutorul.

Odată ce tribunalul a încuviinţat aceste măsuri, tutorul este suspendat şi va fi numit un tutor provizoriu.

Secţiunea VII este întitulată: *despre cârmuirea epitropiei*; ea corespunde secţiunii cu acelaşi număr din codul civil, care are titlul, despre administraţiunea tutorilor şi s. VIII din codul francez: de l'administration du tuteur.

Epitropul avea datoria să poarte grijă de persoana nevârstnicului şi va îndeplini locul lui la toate acţiunile civile; el va cârmui averile nevârstnicului ca un bun părinte de familie şi va fi răspunzător pentru pagubele ce s'ar putea întâmpla numai dintr'o rea căutare a lor. El nu poate nici a cumpăra averile nevrâstinicilor, nici în arendă a le lua, nici a primi pentru sine mutarea vreunui drept sau a vreunei creditorii împotriva epitropisitului lui. Cu mici diferenţe de cuvinte textul este în art. 390 din codul civil.

A fost înscris, apoi, un text *propriu* privitor la garanţia dată de tutor, redactat astfel: « Siguranţa legiuită se cunoaşte asupra averilor epitropului » din ziua ce i s'a încredinţat epitropia şi i s'a trădat averea » (par. 48). Este vorba de o garanţie în sensul codului Calimach formată din toată averea epitropului, un fel de ipotecă generală şi ocultă. Codul civil n'a reprodus acest text fiindcă introdusese sistemul ipotecii legale a minorului.

După acest paragraf urmează altul care de asemenea nu se află în cele două coduri, şi în care se arată că epitropul va lucra şi va cârmui din ziua numirii sale, dacă a fost de faţă la numire sau dacă a lipsit din ziua când i-a fost adusă la cunoştinţa numirea.

Sfatul familiei sau în lipsa acestuia tribunalul ţinutului numind epitropi va face şi catagrafia averii de luaturi şi daturi spre a o trăda numitului epitrop (par. 50); aproape identic este art. 391 din codul român.

In paragrafele 51—55 se arată procedura de urmat la începutul tutelei. Ele sunt o *creaţie a legii din 1840* şi au fost introduse

numai în parte în codul nostru; merită totuși să fie cunoscute.

La moartea prin care se deschide moștenirea cuvenită, în întregime sau în parte, nevârstnicilor sau celor incapabili de a-și cârmui singuri averile și care n'au încă epitropi sau curatori, judecătoria ținutului era datoare să pună de îndată peceți. Această operație se făcea mai probabil nu de toți membrii judecătoriei ci de un delegat.

Ea sau reprezentantul ei trebuia întovărășit de ispravnicul — se înțelege — al ținutului dându-se astfel o deosebită importanță acestei lucrări. Pecețile trebuiau puse pe toate lucrurile închise. Când sunt rude trebuiau să fie chemate la pecetluire, să fie și ele de față să-și pună pecețiile lor; în lipsă de rude să se cheme dint e cei mai fruntași ai locului precum și duhovnicul mortului ca să pue și aceștia peceți. După punerea peceților trebuia să se facă izvod atât de lăzi și de alte lucruri ce vor fi pecetluite cât și de toată altă avere și lucruri ce vor mai fi în casă ori afară; izvodul va fi iscălit și de acei cari au fost de față la facerea lui. Despre aceste operațiuni trebuia să se încheie jurnal și să fie trimis Comisiei epitropicești, alăturând și izvodul.

Ridicarea peceților avea să se facă după aceleași forme ca și punerea lor, iar jurnalul care va fi încheiat trebuia de asemenea trimis Comisiei.

Indată după îndeplinirea acestor lucrări tribunalul ținutului era dator să alcătuiască un raport despre moarte, despre măsurile luate și adunarea sfatului familiei pentru numirea epitropului și să-l înainteze Comisiei, împreună cu jurnalul menționat mai sus.

Se întâmpla ca nevârstnicii să aibă epitrop (sau cei incapabili de a-și administra singuri averile să aibă curator); e cazul tutelii legale, a ascendenților sau testamentară. In acest caz judecătoria ținutală întovărășită de directorul ei va face numai un izvod de bunurile moștenirii. Epitropul era dator să fie față și să ajute la facerea izvodului, să primească averea iscălind și el jurnalul, care va fi trimis Comisiei epitropicești.

După intrarea în slujbă epitropul era dator ca în termen de cel mult 10 zile să pășească la facerea catagrafiei averilor ce îi fuseseră încredințate. Nu se precizează cine trebuia să

asiste la această lucrare. Dacă el nu își îndeplinea obligația catagrafiei, judecătoria ținutală va face raportul său către Comisia epitropicească, iar aceasta va face din slujbă, din oficiu a se păși către facerea catagrafiei îndatorind și pe epitropi să fie față la ziua hotărîtă.

Par. 56 referitor la vânzarea averilor mișcătoare are o redacție asemănătoare cu art 396 c. civ.; de relevat numai că în acest paragraf se prevede că «epitropul va putea vinde prin mezat...» iar în codul civil se spune: «tutorele va vinde.. ». Aceasta ar lăsa să se creadă că vânzarea era lăsată la aprecierea epitropului, ceea ce nu este de admis față de sfârșitul paragrafului în care se prevede: «toate averile mișcătoare, afară de acele pe care Sfatul familiei l-ar fi împuternicit de a le păstra în natură».

Nu s'a reprodus excepția din art. 453 fr., 397 rom., privitoare la dreptul tatălui și mamei de a nu vinde averea mișcătoare.

La începerea oricărei epitropii trebuia, potrivit par. 57, să se reguleze de sfatul familiei, în chip aproximativ și după starea averilor, ceea ce era necesar pentru cheltuelile nevârstnicului de peste an ca și cheltuelile administrației averilor, precum și dacă epitropul să fie ajutat și de alte persoane. Acest paragraf este reprodus, cu modificările obișnuite de cuvinte, în art. 398 c. rom. Există totuși *o diferență:* par. 57 este aplicabil oricărei epitropii; articolul 398 c. civ. urmând textul francez face excepție pentru tutela tatălui și mamei. După legea din 1840 s'ar putea spune că și în cazul tutelei tatălui și mamei să se fixeze acele sume și mod de administrare. Nu aceasta va fi fost intenția legiuitorului; e mult mai de crezut că n'a mai admis acea excepție pentrucă tatăl și mama în regula generală au și folosința legală și nu dau socoteli decât pentru ultimul an, afară de încrederea în părinți, cari nu vor păgubi averea copiilor.

Cu privire la întrebuințarea banilor minorului sfatul familiei era dator să hotărască suma pe care epitropul va fi împuternicit s'o dea cu dobândă. Pentru această întrebuințare s'a făcut iarăși *o inovație*, față de codul francez (art. 455). Plasarea banilor trebuia făcută nu în termen de 6 luni ci «*cât se va putea mai în grabă*» și numai prin «*sigu-*

ripsirea cu amanet potrivit cu par. 303, din codul Calimach, de care am vorbit la cercetarea materiei în acea legiuire. Codul nostru civil a urmat aci mai mult textul francez; totuși a luat și din legea dela 1840 dispoziția că întrebuințarea sumei « trebue a se face prin asigurare cu garanție potrivit legilor » fără de a cere totdeauna amanet.

De observat că acea lege n'a luat din cea franceză, dispoziția că după termenul de 6 luni tutorele va fi dator să plătească dobânzi pentru sumele neîntrebuințate, dispoziție reprodusă și completată în codul nostru civil prin aceea că tutorul putea fi apărat dacă dovedea că i-a fost cu neputință să întrebuințeze acele sume.

De asemenea n'a primit norma din art. 456 c. fr. după care tutorul trebue, pentru orice sumă cât de mică, să plătească dobânzi după 6 luni dacă n'a făcut să se determine de consiliul de familie suma care urma să fie întrebuințată, normă înscrisă și în codul român (art. 400). Această regulă a părut — poate — prea severă pentru tutor, mai ales că grija de averea minorilor revenea tribunalului și Comisiei epitropicești, care aveau autoritate asupra sfatului de familie.

Paragrafele 59—62 inclusiv cuprind rândueli referitoare la împrumut, amanet, vânzare. Izvorul este tot codul francez dar legiuitorul dln 1840 le-a introdus la noi cu *oarecare schimbări* și au fost primite astfel aproape în întregime în codul civil.

« Epitropul nu poate lua împrumut pentru nevârstnic, nici a pune amanet, nici a înstrăina averile lui cele nemișcătoare mai înainte de a fi împuternicit de către sfatul familiei. O așa împuternicire nu se va putea slobozi decât pentru pricină de neurnită nevoie sau de un folos vederat. La întâmplarea dintâi sfatul familiei nu va slobozi împuternicirea sa decât numai după ce s'ar adeveri dintr'o socoteală în perilips înfățoșată de către epitrop precum că banii, lucrurile mișcătoare și veniturile nevârstnicului sunt neîndestulătoare. Sfatul familiei va însemna anume la oricare întâmplare averile nemișcătoare, care ar trebui să vândă mai întâi, precum și condițiile ce ar socoti de priință ». Dintre *diferențe* menționăm că nu s'a mai reprodus cuvintele « fie chiar tatăl sau mama » întru cât

erau de prisos față de generalitatea textului; totuși codul civil a înscris aceste cuvinte. Ca motiv pentru autorizarea acestor acte s'a trecut o « neurnită nevoie » traducându-se astfel « une nécessité absolue » iar în codul civil s'a întrebuințat cuvintele: « mare nevoie ».

In privința executării hotărîrilor sfatului, legea din 1840 are de asemenea *norme originale*. Aceste hotărîri « se vor şi pune în lucrare », vor fi deci executorii, dar epitropul este dator să raporteze îndată despre ele Comisiei epitropicești. Nu mai era nevoie de omologarea tribunalului — cum cer codurile francez și român. De sigur însă că acea Comisie avea dreptul să le oprească ori să le modifice; altminteri raportul epitropului ar fi fost aproape fără utilitate, afară numai dacă nu s'ar fi recunoscut sfatului un drept așa de mare fără control, ceea ce ar dovedi încrederea ce se acorda rudelor.

Pentru vânzare, *depărtându-se iarăși în unele privințe de codul francez*, s'a prevăzut că « se va face publică pentru mezat în ființa epitropului și în tribunalul ținutal și după ce se vor urma legiuitele formalități » (par. 61). Până aci codul nostru a urmat legea; a mai adăugat un alineat care nu este nici în cel francez și în care se prescrie că dacă vânzarea nu s'ar putea face înaintea tribunalului atunci el va orândui un judecător supleant sau pe subprefectul respectiv s'o facă la fața locului (art. 403). S'a mai prevăzut că formalitățile cerute de par. 59 și 60, adică împuternicirea sfatului și raportul la Comisie, nu mai sunt cerute pentru vânzare când ea va avea loc « după hotărîrea judecății ». Licitația, însă, a fost menținută. In codul civil — care a urmat de astădată textul francez — s'a prevăzut această excepție numai pentru vânzările ordonate printr'o hotărîre judecătorească după cererea unui coproprietar, pentru vânzările pentru ieșire din indiviziune, cu adaosul că în acest caz străinii trebuesc neapărat admiși la licitație.

Dispozițiuni originale găsim și în par. 63—67, unele primite și în codul civil, altele nu. Astfel epitropul nu va putea primi dar nici lepăda o moștenire cuvenită nevârstnicilor, precum nicio dăruire, o donație ce i s'ar fi făcut, până ce nu i s'a dat împuternicire de sfatul familiei (par. 63).

Nu s'a mai cerut însă ca primirea succesiunii să se facă sub beneficiu de inventar, nici autorizarea sfatului pentru intentarea unei acțiuni imobiliare sau pentru achiesarea la o astfel de cerere și în locul a 4 articole din codul francez, păstrate și în codul nostru, a format numai par. 63 cu cuprinsul arătat aci, lăsându-se astfel mai multă libertate epitropului.

Asemenea împuternicire va fi trebuitoare epitropului pentru facere de o împărțeală; el însă putea răspunde fără împuternicire împotriva cererii de împărțeală pornită contra nevârstnicului. Legea a urmat codul francez; n'a fost însă urmată de codul român, care a reprodus numai prima parte a par. 64 cu adaosul « contra minorului » și cu dispoziția că trebue să fie consultat consiliul în privința mijloacelor de apărare. Sensul dispoziției înscrise în lege nu poate fi decât că epitropul avea nevoie de împuternicirea sfatului. Pentru chipul cum trebuia făcută împărțeala a înscris par. 65 — *cu redacție deosebită de textul francez* — și care a fost luat în întregime în art. 411 din codul nostru. « O împărțeală atingătoare și de averea nevârstnicului, ca să poată avea tărie legiuită, trebue să se facă prin judecătorie, în urma prețăluirei făcută prin experți, adică cu științi prețeluitoare ». Nu s'au mai înscris alin. II și III ale art. fr. 466, privitoare la expertiză și valoarea partajului făcut fără observarea acestor formalități.

Pentru încheierea une *transacții* legea din 1840 *s'a depărtat iarăși de codul francez* care cere — ca și codul român — autorizarea consiliului de familie, avizul a 3 jurisconsulți desemnați de procuror și omologarea tribunalului. Ea cerea numai împuternicirea sfatului familiei, întărită de către Comisia epitropicească, deci un sistem mai simplu.

In par. 67 s'a ocupat de cazul când epitropul ar avea cuvinte de nemulțumire însemnătoare față de purtările nevârstnicului. Intr'un asemenea caz — după codul francez — tutorul are dreptul, cu avizul consiliului de familie, să ceară închiderea minorului după regulile stabilite în titlul despre puterea părintească. *După legea din 1840* « epitropul va putea să arate tânguirile sale la sfatul familiei și dacă el va fi împuternicit de către sfat *va putea cere punerea la oprealǎ a nevârstnicului prin mijlocirea cârmuirei* »; nu se mai adresa, deci, la

tribunal ci la autoritatea administrativă. Codul nostru a urmat redacția din această lege, afară de « tânguiri și opreală » dar s'a referit tot la titlul despre puterea părintească, adică a lăsat pe seama justiției închiderea minorului.

In secția VIII care tratează, *despre socoteala epitropiei*, găsim iarăși *rândueli originale*, proprii acestei legi.

Fieștecare epitrop — prevede par. 68 — este dator a da samă de cârmuirea sa, dispoziție reprodusă întocmai în art. 415 al codului nostru și deosebită de a celui francez care mai are cuvintele: « lorsqu'elle finit », ceea ce înseamnă că obligația de a da socoteli există în baza acelui cod — numai la sfârșitul tutelei.

Am văzut cum reglementa această lege facerea inventarului. De astă dată — prin par. 69 — prevede îndatorirea pentru epitrop ca în termen (vade) de 3 luni dela intrarea lui în slujbă să trimeată Comisiei epitropicești catagrafie adevărată și pe amănuntul de averile încredințate cârmurii sale. Acea Comisie, însă, putea îndelunga după împrejurări vadeaua aceasta încă 3 luni. Acest paragraf n'a mai fost înscris în codul civil.

In privința dării socotelilor legea prevede că fieștecare epitrop este dator în cursul vremii epitropiei sale, la sfârșitul fiecărui an, să arate înscris tribunalului ținutal starea cârmuirii sale. Prezentarea socotelilor era deci obligatorie, nu ca la francezi unde tutorul poate fi ținut să dea subrogatului tutore, situația gestiunei lui la epocele fixate de consiliu, fără însă ca să i se ceară mai mult decât una pe fiecare an. In legea citată s'a făcut excepție dela această obligație de socoteli numai pentru tată, nu — ca în cele 2 coduri — și pentru mamă; de altminteri în codul nostru s'a adăogat că și aceștia sunt scutiți de a da socoteli numai pe timpul cât au uzufructul legal.

Dacă epitropul era din cei aleși de sfatul familiei el era dator ca mai întâi să împărtășească acestui sfat copie întărită (nu se arată de cine) a stării cârmuirii lui. Sfatul avea să facă « luări aminte » observațiuni asupra împrejurărilor cârmuirii epitropiei și să le adreseze tribunalului în termen de 15 zile dela primirea copiei. Trecând însă această vade atunci tribu-

nalul fără a mai aştepta acele luări aminte va face un raport către Comisia epitropicească, în care va arăta o situaţie generală de daravera epitropiei (adecă de luaturi şi daturi); dacă vor fi prezentate şi lucrările amintite, observaţiile sfatului rudeniilor le va alătura raportului.

Codul nostru (art. 416) a luat aproape în totul redacţia par. 70, afară de sfârşitul lui unde, înlăturând partea referitoare la raport, a întrebuinţat o formulă vagă: « va regula cele de cuviinţă în privinţa dării de seamă din partea tutorelui ». Acest cod a mai introdus un articol 417, care nu e nici în legea franceză, nici în aceea dela 1840, luat mai probabil din codul Calimach; prin el se prevedea ca o sancţiune contra tutorelui care n'a depus socoteli până la 15 zile dela sfârşitul anului, că va fi executat de către tribunal. Nu se arată însă în ce va consta executarea.

Legea din 1840 reglementează, printr'un *text original*, par. 71, darea socotelii generale despre administraţia tutelei, text întocmit sub influenţa codului Calimach şi care a fost introdus în mare parte în codul civil.

După acest paragraf « isbăvitoarea samă » a epitropiei trebuia alcătuită în două de o potrivă exemplare şi supusă sfatului familiei pentru a fi adeverită şi încredinţată. După aceasta, trebuia depusă Comisiei epitropiceşti pentru cercetare şi întărire. Dacă a fost aprobată, adeverită, Comisia trimetea epitropului un exemplar spre a-i sluji de act al desfacerii din epitropie, iar celalt îl oprea în cancelaria sa. Se putea întâmpla ca sfatul familiei să nu se întrunească pentru adeverirea şi încredinţarea socotelilor; într'un asemenea caz epitropul era liber să se adreseze de-a-dreptul, depunându-le, la Comisie. Epitropul rămânea desfăcut de epitropie numai după ce socotelile au fost cercetate şi întărite de acea Comisie.

S'a prevăzut şi în această lege nevalabilitatea « fără tărie » oricărei învoieli săvârşită între epitrop şi epitropisit, mai înainte de desfacerea epitropiei (par. 72), dispoziţie primită şi în codul civil cu modificarea că trebuia să treacă însă o lună dela acea desfacere.

In acea lege s'a mai înscris un *text* (par. 73), *care nu este în cele 2 coduri*, şi după care dacă « isbăvitoarea samă » soco-

teala generală va da pricină de gâlcevire acea pricină va fi cercetată ca și alte pricini de judecăți; probabil că autorii legii întâlniseră dificultăți în privința competenței instanțelor pentru asemenea pricini și au ținut să le înlăture.

S'a mai prevăzut (par. 74) obligația pentru epitrop de a plăti dobândă la ceea ce a rămas dator, după socoteli, către minor; dobânda va fi datorată chiar dela încheierea socotelilor și chiar dacă n'ar fi cerută, afară numai dacă epitropul n'ar depune-o de îndată la judecătorie. In schimb pentru sumele cu care ar rămâne — după încheierea socotelilor — dator minorul către epitrop, acela nu este ținut să plătească dobândă decât din ziua în care l-ar îndatora judecătorul s'o plătească. Textul corespunzător (419) din codul nostru are o redacție puțin diferită.

La sfârșitul acestei secțiuni, în par. 75, s'a prevăzut că toată jalba nevârstnicului împotriva epitropului pentru lucrurile epitropiei « se va paragrafisi » prin termen de 3 ani, socotindu-se de când a devenit vârstnic. Codul francez, unde textul are aceeași așezare ca și această lege, prevede termenul de 10 ani. Codul nostru n'a mai înscris aci această normă ci în materia prescripției, păstrând tot termenul de 10 ani (1901).

* * *

După *aceste 75 paragrafe, care au servit ca izvor principal, aproape total, codului nostru civil în materia tutelei*, legea din 1840, în ultimul capitol, format din 19 paragrafe, reglementează organul așa de important pentru apărarea minorilor, *Comisia epitropicească*, care exista și în codul Calimach.

Această Comisie era așezată « statornicită » în Iași. Ea era alcătuită din 3 persoane: Logofătul Dreptății, Prezidentul Divanului Domnesc și un Prezident al Divanurilor de Apel. Acesta din urmă era ales după cum pricina atârna de competența unuia sau altuia din cele 2 Divanuri de Apel. Secretarul Comisiei trebuia să aibă grijă să înștiințeze din vreme « la casa lui » pe acela care dintre ei urma să vină la ședință.

Comisia se întrunea, la început, odată pe săptămână și putea lucra valabil dacă erau de față două « mădulări », 2 membri.

Rolul Comisiei era foarte important. Ea avea dreptul de privighere « lucrare privighetoare » asupra nevârstnicilor, precum și asupra celor incapabili a-și administra singuri averile, asupra epitropilor și asupra curatorilor. Ministrul Justiției era în deosebi îndatorat să-i trimeată « toate lămuririle » în interesul nevârstnicilor și celor incapabili arătați mai sus.

Ea trebuia să privegheze ca epitropia să dea nevârstnicilor o educație și o stare socială potrivită cu « îndemânările și treapta neamului lor » precum și să privegheze ca puterea epitropilor asupra minorilor și celorlalți incapabili să fie respectată.

Comisia era datoare să alcătuiască formularul, după care să se dea catagrafia și socotelile care urmau să-i fie depuse pentru cercetare sau pentru încuviințare.

De asemenea era datoare să privegheze pentru a fi îndeplinite toate formalitățile cuprinse în acea lege (numită « așezământ ») și să raporteze Domnului despre tot ceea ce a descoperit.

Cancelaria Comisiei era formată — prin această lege — din: 1 secretar, 2 scriitori, 1 ispravnic de aprozi; lefile acestora aveau să fie plătite din visteria Statului.

La această Cancelarie trebuia să se depună: 1. Jurnalele alcătuite după cerințele acestei legi (par. 15, 51, 52, 53 și 54). 2. Jurnalele adunărilor sfatului familiei. 3. Catagrafiile averilor nevârstnicilor și celorlalți incapabili arătați. 4. Socotelile date de către epitropi sau curatori la începutul sau în cursul însărcinării lor. 5. Sămile « isbăvitoare », socotelile finale ale epitropiilor.

Am semnalat — încă înainte de a cerceta această lege — un mare neajuns în organizația Comisiei. Fiind una singură pe toată țara nu-și putea îndeplini bine rolul. De aceea prin legea din 1840 i s'a înlesnit lucrările prin faptul că au fost date — în mare parte — în competența judecătoriilor ținutale, a tribunalelor de județ, care fuseseră înființate în urma Regulamentului organic.

Comisia rămânea astfel ca un organ superior de control cu atribuții însemnate. Totuși erau destule greutăți pentru

bunul mers al epitropiilor și mai vârtos pentru populația dela sate, pentru care judecătoria ținutului era departe, foarte departe, iar nepriceperea sătenilor pentru formalități era mare. Buni cunoscători ai acestei situații, întocmitorii legei moldovenești dela 1840 au căutat să aducă o îndreptare, de care au fost influențați și Vodă Bibescu și Vodă Știrbey în măsurile luate și pe care le-am arătat.

Interesele sărăimanilor nevârstnici, de prin sate, au fost încredințate — prin par. 82 — « pacinicilor satelor ». Ei erau datori, când rămâneau nevârstnici « fără părinți » ca, ajutați de rudele de față ale acestor orfani, să numească unul sau doi epitropi luați dintre rudenii. Dacă nu erau rude puteau să numească dintre fruntașii acelui sat.

De altă parte legiuitorii își dedeau seama că, mai ales în împrejurările de atunci, nu vor putea fi aplicate la sate dispozițiile acestei legi « legiuirile acestui așezământ ». Pentru a fi de folos și sărăimanilor de acolo Comisia epitropicească a fost obligată ca îndată după a sa înjghebare să alcătuiască instrucții, cât se va putea mai lămurite, cu privire la cârmuirea unor astfel de averi mici. Aceste instrucții trebuiau să fie împărțite prin toate satele țării spre a sluji drept regulă pacinicilor și epitropilor cari vor fi aleși de dânșii.

Ca dispoziții finale s'a mai prevăzut ca documentele de averi, giuvaerile și altele asemenea care au aparținut mortului să fie depuse spre păstrare « cu siguranție » la instanțiile competente, deci la tribunale și eventual la Comisie.

Au fost abrogate toate dispozițiile contrare anterioare prin formula: « Toate hotărîrile legilor de mai înainte, atingătoare de epitropie, ce vor fi împotriva acestui așezământ, sunt și rămân de istov desființate și nelucrătoare ».

Acesta este cuprinsul legii din 1840, interesantă din toate punctele de vedere și care reprezintă o însemnată etapă în evoluția dreptului nostru în materie de tutelă. Ea a cârmuit epitropiile din Moldova până la introducerea codului civil.

Curând — după punerea ei în aplicare — s'a văzut că, față de înmulțirea lucrărilor nu era suficientă o singură zi pe săptămână pentru Comisia epitropicească. De aceea în 1845 a fost votată de Adunarea Obștească și întărită de Domn o

lege prin care a fost modificată organizarea acestei Comisii. Ea era alcătuită tot din 3 membri: un Preşedinte şi 2 asesori, aleşi şi numiţi de Domn, în conformitate cu art. 281 din Regulamentul Organic. Ei erau numiţi special pentru această Comisie, ca membri permanenţi, iar nu luaţi din alte organe cum se prevedea în legea din 1840. De altă parte Cancelaria a fost mărită; ea se compunea dintr'un director, 2 şefi de secţie, 2 scriitori, 1 arhivar, 1 ajutor şi 2 reghistratori, unul pentru intrare şi altul pentru ieşire [1]).

* * *

Din expunerea de până aci reiese că între cele 2 Principate a fost o mare asemănare şi în această materie şi chiar, ceea ce am căutat şi altă dată să pun în evidenţă [2]), o întrecere între ele pentru a legifera mai bine.

Din normele de drept arătate se vede că în regulă generală tutela se deschidea îndată ce murea unul din părinţi, cu excepţia din legiuirea Calimach. Rudele aveau un rol însemnat exercitat prin datorii şi drepturi faţă de nevârstnici. Cel dintâi chemat la tutelă era soţul supravieţuitor, cu o situaţie specială pentru mamă, mai ales când se recăsătorea. Erau admişi şi mai mulţi tutori. Am avut, apoi, şi organe comunale pentru tutelele oamenilor dela sate, şi în special ale celor săraci.

Tutela a avut, astfel, caracterul unei datorii de familie, căci familia sta la temelia organizării ei.

Exista, însă, şi controlul Statului exercitat prin diverse organe. Mai aproape de noi acest rol a fost dat instanţelor judecătoreşti şi unor organe centrale, cu felurite titluri, despre care am vorbit în cercetarea noastră; iar prin legea din 1840 asupra epitropiilor, drepturile instanţelor şi ale organului central au fost precizate şi sporite.

Astfel, dar, a existat pentru apărarea minorilor, o organizaţie în care familia a avut un rol foarte important dar cu un control destul de mare din partea Statului.

---

[1]) Pastia S., *Codul judiciar pentru Tribunalele din Moldova*, p. 624.
[2]) *Andrei Rădulescu, Cultura juridică românească în ultimul secol*, Discurs de recepţiune la Academia Română, 1923.

ORGANIZAREA TUTELEI IN CODUL CIVIL

I

Acest cod, care ne guvernează dela 1 Decemvrie 1865, a avut ca izvor principal codul francez dela 1804. Am arătat — acum 15 ani [1]) — în această incintă că el nu este o simplă copie — cum se repetă aproape mereu — ci reprezintă o îmbunătățire a izvorului și are și părți originale. Speram că am convins spre o judecată mai dreaptă asupra acestui cod dar — întru cât citim așa de puțin — n'am izbutit decât în parte. Cele ce voiu arăta în materie de tutelă vor ajuta, poate, la mai multă izbândă. Noi am luat, pentru întocmirea codului, în cea mai mare parte, texte franceze, dar am alăturat și belgiene, italiene și câteva rândueli vechi ale noastre. Multora însă din cele franceze le adusesem mai dinainte sau le-am adus atunci modificări destul de importante. Un exemplu îl avem în materie de tutelă unde — cum am arătat — izvorul de căpetenie a fost legea Moldovei din 1840 care nu trebue să lipsească din enumerarea izvoarelor codului civil român.

Voiu arăta, pe scurt, *organizarea tutelei în acest cod.* Comparațiile numeroase și explicațiile cuprinse în partea referitoare la legea din 1840 fac de prisos repetarea amănunțită a modului cum este organizată tutela în codul civil. O schiță sumară este suficientă pentru restul cercetărilor de față.

In regulă generală tutela are loc dacă moare unul din părinți și rămân copii minori.

Avem, cum se știe, 4 feluri de tutelă: legală, testamentară, a ascendenților și dativă.

---

[1]) Andrei Rădulescu. *Șaizeci de ani de Cod Civil,* Mem. Acad. Rom., Secția istorică, seria III, tom. VI.

Tutela legală aparține soțului supraviețuitor, care păstrează puterea părintească.

Mama are o situație mai bună decât în codul Calimach, după ale cărui dispoziții era primată de bunic.

Ca și în unele izvoare ale dreptului nostru anterior mama are de drept tutela când îi moare soțul. Cu toate astea pentru ea au fost menținute dispozițiile speciale, pe care le-am aflat în parte în normele trecutului și care erau, în special, în legea moldovenească din 1840.

Mama nu este obligată să primească tutela dar, în acest caz, este datoare să comunice hotărîrea sa tribunalului în termen de 40 zile dela moartea bărbatului și să îndeplinească datoriile tutelei până când va fi orânduit un tutore.

Dacă vrea să se remărite este obligată ca, înainte de căsătorie, să ceară instanței competente convocarea consiliului de familie, ca acesta să decidă dacă-i mai lasă tutela. In caz afirmativ consiliul este ținut să numească tutore și pe al doilea bărbat; vom avea astfel 2 tutori; ei răspund solidar despre administrarea tutelei. Dacă al doilea soț n'ar primi tutela, nici mama nu mai poate rămânea tutoare. Dacă mama n'a cerut îndeplinirea acestor dispoziții pierde de drept tutela, totuși rămâne și ea și soțul tutori de fapt până când consiliul de familie va numi un tutore și răspund solidar de urmările administrației lor.

Mama supraviețuitoare este, însă, într'o situație specială față de tată și din alt punct de vedere. Tatăl poate să-i desemneze un consiliu îngrijitor, fără de știrea și învoirea căruia nu poate face niciun act atingător de tutelă.

Am dovedit că *dispoziția cu termenul de 40 zile ca și textul referitor la consilier sunt luate din legea Moldovei dela 1840*, care a modificat legea franceză și *de aceasta trebue să se țină seama la interpretare.*

La noi rolul consilierului este mai important ca la Francezi; el este un adevărat cotutore; cu acest caracter a fost introdus în legea dela 1840, de unde l-a luat codul civil.

De sigur că legiuitorul francez a luat iar ai noștri au păstrat și au întărit această dispoziție, nu cu gândul de a jigni pe tovarășa de vieață a celui ce s'a dus, mama copiilor, ci pentru

a o ajuta. S'au gândit, de sigur, la femeile care n'au pregătirea sau mijloacele necesare pentru a înfrunta greutățile vieții. Inchipuiți o femeie, mai ales cu mulți copii; ce să facă mai întâi? Să îngrijească de ei, să le aducă hrană, ori să alerge pe la autorități sau în alte părți pentru diversele nevoi și cerințe ale lor și ale averii.

Totuși situația poate fi delicată și uneori jignitoare. Ce să facă? Să renunțe la tutelă pentru a nu avea consilier? Să-și lase copiii pe seama altui tutore? Greu de hotărît.

In al doilea rând codul civil a așezat *tutela testamentară*. Părintele supraviețuitor are dreptul să numească prin testament sau prin act autentic un tutore, rudă sau străin, pentru timpul când el va înceta din vieață. Mama necăsătorită, căreia nu i s'a lăsat tutela n'are un asemenea drept. Chiar dacă i s'a lăsat tutela, după recăsătorie, numirea unui astfel de tutore trebue confirmată de consiliul de familie.

Această dispoziție a legii este foarte bună, căci — în adevăr— cine ar putea face o alegere mai potrivită a unuia care să îngrijească de copiii lui decât părintele?

Dacă nu s'a desemnat un tutore de către părintele supraviețuitor tutela revine bunului despre tată, iar în lipsă aceluia despre mamă; în același chip se va merge mai sus așa ca să aibă preferință ascendenții despre tată. Aceasta este *tutela ascendenților* sau — cum se zicea altă dată — a suitorilor. In practică sunt rari cazurile de asemenea tutele. In fine dacă nu este loc pentru vreuna din aceste feluri de tutelă se numește un tutore de către consiliul de familie. Aceasta este *tutela dativă* sau aleasă. Instanța judecătorească ia act de această numire și o confirmă.

Al doilea organ al tutelei este *Consiliul de familie*. Am văzut că în trecut la noi aproape totdeauna rudele au luat o parte activă în mersul tutelei; am avut un fel de sfat de familie, în fapt, nu bine organizat în drept decât abia prin legea dela 1840. Codul civil l-a păstrat dar în ceea ce privește organizarea s'a îndepărtat dela codul francez și a urmat citata lege moldovenească, în cele mai multe din rânduelile ei.

Numărul minim al membrilor este de 5, la Francezi 6; inovația e a legii din 1840. La noi s'a admis un număr fără soț

fiindcă nu prezidează magistratul și un număr soț îngreuiază formarea unei majorități. Din acești 5 urmează ca trei să fie din partea tatălui, iar 2 din partea mamei. Măsura n'a fost luată pentru a nedreptăți pe mamă; dovadă că dacă nu se găsesc din partea tatălui vor fi desemnați din partea mamei.

In alegerea rudelor se ține seamă de gradul cel mai apropiat; frații buni și bărbații surorilor bune sunt de drept membrii ai consiliului.

Legea prevede să se ia rude și din restul țării, dacă acolo unde s'a deschis tutela nu se găsesc rude mai apropiate. Dacă totuși nici așa nu se poate completa consiliul pot fi chemați din aceeași comună, cei cunoscuți că au avut legături de prietenie neîntreruptă cu tatăl sau mama minorilor.

Pentru a lucra consiliul, trebue să fie prezenți cel puțin 5 membri; dispoziția aceasta este originală a codului civil. Am arătat că legea din 1840 cerea două treimi din numărul membrilor consiliului, care în orice caz trebuia să fie 5. Regula codului nostru este de sigur mai bună pentrucă, independent de calcularea a două treimi din 5, când acesta era numărul membrilor, prezența a 5 consilieri dă mai multă garanție pentru buna chibzuire asupra chestiunilor tutelei.

Al treilea organ al tutelei este *instanța judecătorească.* Am văzut că în trecut totdeauna Statul, prin organele sale, a participat la tutelă; la început nu erau bine determinate aceste organe ci era vorba de Stăpânire; mai târziu tutelele au fost date sub supravegherea judecătoriilor de întâia cercetare sau ținutale, adică tribunalele, supuse și ele unor organe centrale: Epitropia obștească, Vornicia obștirilor, Obșteasca Epitropie, Comisia de priveghere, Comisia epitropicească.

Sub imperiul codului civil tutelele au fost date în competența Tribunalelor. Mai târziu, cele cu un patrimoniu mai mic au fost trecute judecătoriilor de ocoale, mai ales pentru a ajuta pe săteni; prin legea accelerărilor sunt în competența acestor judecătorii tutelele, al căror patrimoniu nu trece de 100.000 lei.

Nu s'a mai creat un organ central cum fusese în amândouă Principatele. In cadrul noii organizații judecătorești, cu apel

la Curtea de apel, s'a găsit că nu mai era util un asemenea organ. De altfel, cu toate că n'avem multe date despre activitatea acelor organe epitropicești dar este probabil că n'au funcționat prea mulțumitor pentrucă sufereau de vițiul fundamental ce am arătat: aveau competență pentru întreg Principatul.

Din cele trei organe ale tutelei, consiliul de familie are un rol foarte important. Instanța controlează, uneori ia locul consiliului, dar în genere tutela rămâne cu un caracter familiar, fiindcă familia, rudele, au un cuvânt hotărîtor.

Tutorul are drepturi asupra persoanei minorului dar sub controlul consiliului de familie. El are drept de supraveghere, de educație, datoria de întreținere, drept de corecțiune, de emancipare, însă cu aprobarea consiliului.

Cu privire la patrimoniul copilului, tutorul are drept să facă acte de administrație în sensul larg al cuvântului și să-l reprezinte în actele civile dar și aci consiliul îl va supraveghia.

Pentru actele de dispoziție are totdeauna nevoie de autorizarea consiliului de familie. După prevederile codului — luate în special din legea dela 1840 — tutorul, fie chiar tată sau mamă, nu poate lua cu împrumut, nici ipoteca decât cu împuternicirea prealabilă a consiliului. Pentru aceasta el trebue să prezinte o socoteală sumară, din care să reiasă și consiliul să constate că banii, lucrurile mișcătoare și veniturile minorului sunt neîndestulătoare pentru nevoile tutelei.

Aceeași autorizare prealabilă este necesară și pentru ca tutorul să poată vinde lucrurile nemișcătoare. Consiliul trebue să decidă și care lucruri nemișcătoare trebuesc vândute mai întâi, precum și condițiile care ar fi mai avantagioase.

Aceste acte nu pot fi făcute, însă, numai cu învoirea consiliului, ci au nevoie și de aprobarea Tribunalului, care hotărăşte în Camera de consiliu, după ce va fi ascultat și procurorul.

Vânzarea trebue făcută prin licitație, înaintea tribunalului și după facerea publicațiilor. Am văzut că în codul nostru s'a adăugat dispoziția că, dacă vânzarea nu s'ar putea face la tribunal, acesta va orândui un judecător supleant sau pe subprefectul respectiv s'o facă la fața locului.

Autorizarea consiliului este de trebuință și pentru acceptarea sau repudierea unei moșteniri, cuvenită minorului; aceeptarea trebue făcută numai sub beneficiu de inventar.

De asemenea este nevoie de asemenea autorizare pentru primirea unei donațiuni, pentru intentarea unei acțiuni imobiliare, pentru achiesarea la o astfel de acțiune, pentru facerea unei împărțeli pornită contra minorului, pentru transacțiune, pentru punerea la poprealǎ a minorului.

Să mai amintim că el dă directive, el supraveghiază mersul tutelei, el primește socotelile și le aprobă sau nu, îndepărtează pe tutore, etc., etc.

Despre consiliul de familie s'a spus că este Parlamentul tutelei, iar tutorul este organul executiv.

Deși există controlul justiției totuși s'a ivit deseori discuții asupra posibilității de atac a actelor consiliului sau dacă instanța le poate schimba ori nu și — în caz afirmativ — în ce măsură.

La noi, în trăsături generale, intervenția justiției este mai largă ca în Franța. In tot cazul avem art. 367, importanta creație a legei din 1840, și care dă putința unui rol mai activ al instanței.

Dacă se compară textele din codul nostru civil cu cel francez se dovedesc cele ce am afirmat aci la 1922 și la 1926 [1]) că nu ne-am mulțumit să traducem, ci am căutat să îmbunătățim codul Franței și să-l facem mai potrivit pentru noi; dacă n'ar fi decât înscrierea art. 367 am putea invoca o originalitate interesantă.

De altă parte cercetările expuse acum probează că legea civilă introdusă la 1864 nu era străină de firea și trecutul nostru. Ascultând cele spuse despre ceea ce a fost ați văzut că în această materie aproape aceleași norme au existat totdeauna la noi. Se mai dovedesc juste susținerile mele că mult înainte de 1864 începuse opera de adaptare a dreptului apusean, în special francez, că introducerea codului civil n'a fost decât terminarea operei de adaptare în dreptul civil și

[1]) *Cultura juridică românească în ultimul secol*, Discurs de recepțiune în Academia Română, 1923; *Șaizeci de ani de Cod Civil*, Mem. Acad. Române, s. III. tom. VI. Mem. 5.

că tocmai aceasta explică de ce n'a fost îndepărtat codul, cum a trăit 75 ani și s'a naționalizat, încât *pe bună dreptate putem spune că este al nostru.*

II

Cu toate însușirile lui, *codul nostru civil a fost și este criticat*, ceea ce nu este de mirare, căci orice operă, mai ales după un timp îndelungat de vieață, are și defecte. Este uneori însă criticat mai aspru decât se cuvine.

Și materia de care ne-am ocupat formează obiectul a diferite critici. Unele se referă la modul cum se aplică textele și la rezultatele practice produse, altele privesc chiar fondul dispozițiilor, pe motiv că n'ar fi fost niciodată bune, sau — în orice caz — nu mai sunt bune, pentru vremurile actuale sau mai puțin bune decât altele străine. Vom arăta câteva din criticile aduse:

1. *Organizarea tutelei este prea greoaie și funcționează prea încet, fiind încărcată de numeroase formalități.* In special consiliul de familie stânjenește mersul lucrărilor. Citarea membrilor lui și îndeplinirea procedurii este tare anevoioasă. De obiceiu procedura se face prin administrație, care este prea ocupată sau neglijentă. Cine vrea ca procedura să meargă mai repede trebue s'o îndeplinească prin portărei, dar aceasta necesită cheltueli. Pentru tutelele dela judecătorii nu există acest mijloc deoarece acolo nu sunt portărei.

De altă parte mulți din membrii consiliului de familie nu se grăbesc să-și îndeplinească datoria de a răspunde convocării. Sancțiunile ce se pot lua nu dau rezultatele așteptate. Aducerea cu mandate este greu de admis. Pentru tutelele administrate de tribunale se poate întrebuința mijlocul de a convoca pe membrii consiliului la unul din ei, sau la tutore, încât îi scutește de venirea la tribunal; și uneori procedeul dă bune rezultate. Totuși greutatea rămâne pentru tutelele dela judecătoriile de ocoale și în special cele rurale, unde oamenii pregetă să meargă distanțe mari până la judecătorie.

2. *Altă obiecțiune este că ar fi prea multă libertate pentru schimbarea consiliului*, căruia i s'a spus că are vieața unei ședințe, ceea ce poate aduce prejudicii în mersul tutelei.

3. Se susține, apoi, că *pentru unele acte se cer prea multe și complicate formalități;* se citează astfel împrumuturile, ipoteca, vânzarea, transacția, împărțeala. Măsurile de protecțiune — oricât de bune ar părea în teorie — se întorc deseori contra intereselor minorului. De câte ori minorul nu pierde ocazia unui preț bun fiindcă vânzarea trebue făcută prin licitație, care cere timp, la care mulți concurenți nu vor să se prezinte sau concurează de formă pentru a favoriza pe unul spre a nu da prețul real. De asemenea într'o împărțeală, afară de atâtea forme care reclamă cheltuieli și timp, tragerea la sorți duce, deseori, la rezultate care nu corespund cu interesele minorilor.

4. S'a mai spus că *tutela ar mai trebui deschisă numai după moartea ambilor părinți.* Sistemul codului nostru ar crea dificultăți din cauză că alături de tutelă există și puterea părintească.

5. *Nu există, apoi, un control serios din partea instanțelor judecătorești, care administrează tutelele, oricât de bun ar fi sistemul înscris în texte.* Sunt atâțea minori cari n'au tutela organizată. Sunt atâtea tutele care au dosarele în arhivă, dar nu sunt cercetate cum ar trebui; de multe ori consiliile de familie sunt descompletate, socotelile neîntocmite ori necontrolate. Și de câte ori aceste socoteli se fac la cârciuma de peste drum de judecătorie, membrii consiliului trag cu degetul pe o petiție scrisă, cum se poate, și depunerea are loc. De atâtea ori averile minorilor se ruinează ori pier, încât se și zice cu graiu de compătimire: «avere de minor». Dar de întreținerea, învățătura, educația minorilor cine se interesează? Totul depinde aproape numai de sufletul tutorului și al unora din consiliul de familie. Controlul instanțelor s'a spus uneori că s'ar reduce aproape numai la hârtii și dosare.

6. Critica mai grea și care atinge însuși fondul organizării este că se *lasă prea mult în seama familiei.* Sistemului nostru i se opune altul, existent în multe țări și în care tutela este încredințată aproape numai Statului, care o exercită prin reprezentanții lui. Acele forme de organizare variază; în unele State mai există și consiliul de familie, dar cu un rol foarte redus; în altele nu mai există; în altele toată organizația

aparține numai Statului, care o exercită prin funcționari administrativi.

Astfel în *Elveția*, după codul din 1907 (art. 360—456) organizația tutelei are un caracter oficial. Controlul tutelelor aparține Statului, care îl exercită prin două autorități: tutelară și de supraveghere, cu oarecare libertate pentru cantoane de a folosi și autorități administrative.

Tutorul este desemnat de autoritatea tutelară, care numește de preferință fie o rudă sau un afin apropiat, fie pe soțul supraviețuitor. Nu s'a mai păstrat tutorele subrogat, care exista în unele legislații cantonale.

Minorul va putea fi consultat pe cât posibil pentru toate actele importante de administrație, când este capabil de discernământ și are cel puțin 16 ani.

Tutorele are drept la o remunerație. El e obligat să-și îndeplinească sarcina pe timp de 2 ani, după care poate fi confirmat pentru alte perioade din 2 în 2 ani; este în drept însă să refuze după 4 ani. El este răspunzător de gestiunea sa. Răspunzători sunt și membrii autorităților de tutelă, dar aceștia nu răspund solidar ci numai pentru partea fiecăruia. O idee interesantă este că pentru pagubele nereparate de tutor sau de membrii autorităților de tutelă este răspunzător cantonul; este o consecință a dreptului autorității de a cârmui tutelele. Cantoanele au însă dreptul să impună această responsabilitate subsidiară în sarcina comunelor sau arondismentelor.

Rolul familiei este foarte redus. Tutela poate fi lăsată, în mod excepțional, pe seama familiei, când interesul minorului justifică această măsură, în special pentru continuarea unei industrii sau unei societăți. Se formează în acest caz un consiliu de familie, compus din cel puțin 3 rude sau afini, care pot fi aleși tutori și cari trebue să dea garanții. El e constituit pe timp de 4 ani de către autoritatea de supraveghere, care-l poate revoca dacă nu-și îndeplinește datoria sau dacă interesul copilului cere [1].

[1]) Virgil Reossel et F. H. Muntha, *Manuel du droit civil suisse*, p. 411 și urm.

Se observă, aci, ***oarecare asemănare cu ceea ce era în dreptul nostru anterior***, cu Obşteasca Epitropie şi celelalte organe similare.

In *Germania* codul din 1900 (art. 1773—1895) a introdus un sistem tutelar, care diferă de asemenea mult de cel francez.

Tutela se deschide când minorul nu mai este sub puterea părintească, când tatăl şi mama nu mai aveau dreptul să-l reprezinte sau când nu i se putea cunoaşte starea lui de familie.

Conducerea şi controlul tutelelor aparţin Statului, care le exercită prin organe judiciare, prin tribunale de tutele. Acestea numesc tutori, dar pentru aceasta trebue să ţină seamă de desemnarea făcută de părinţi, şi de legăturile de rudenie, în linie bărbătească. Codul admite şi tutore subrogat. Organul de gestiune şi reprezentare pentru minor este tutorul; autorizările şi supravegherea sunt în căderea Tribunalului; el poate delega un judecător, care îndeplineşte oarecum rolul consiliului de familie.

Menţionăm că şi în această lege se prevedea pentru tutor o remuneraţie convenabilă.

Se poate forma şi un consiliu de familie, compus din judecător ca preşedinte şi cel puţin 2, cel mult 6 membri. Pentru a delibera trebue să fie prezenţi preşedintele şi 2 membri; el hotărăşte cu majoritate; votul prezidenţial e preponderant. In principiu acest consiliu are acelaşi drepturi şi datorii ca şi tribunalul de tutele; în fapt — se pare — însă că rolul lui este foarte redus.

Aci găsim şi un consiliu comunal pentru orfani, compus din persoane numite de comună, 1 la 4000 locuitori, care îşi oferă serviciile pentru controlul tutelelor.

E interesant că ***această idee se apropie de aceea întâlnită şi la noi cu o auumită înfăptuire în sec. XIX pentru cei dela sate.***

Dela 1922 prin legile pentru asistenţa tinerimii s'a modificat sistemul şi tendinţa este ca rolul însemnat în supravegherea tutelelor să-l aibă autorităţile administrative.

In *Italia* prin noul cod s'a părăsit vechiul sistem asemănător în cea mai mare parte cu al nostru. Organul principal este judecătorul tutelar, care face singur toate actele, afară

de cele mai grave. Astfel el numește pe tutor și-i ia jurământul, hotărăște asupra cauzelor de dispensă, dirijează educația minorului, dă autorizație pentru continuarea sau încetarea intreprinderilor comerciale sau industriale, întrebuințarea fondurilor, acceptarea sau repudierea unei moșteniri, primește socotelile anuale sau la sfârșitul tutelei.

Pentru actele socotite mai importante are nevoie și de aprobarea Tribunalului, ca de pildă constituiri de ipotecă, gaj, vânzări, cu excepția celor referitoare la fructe și mobile care pot pieri, transacțiuni.

Afară de tutelele pentru minorii săraci a fost păstrat tutorele subrogat, care este permanent și supraveghiază continuu pe tutore, asistând la unele lucrări, îndeplinind actele de conservare până la numirea unui nou tutore, raportând judecătorului, etc.

Consiliul de familie a fost aspru criticat și înlăturat. Rolul familiei este foarte redus. E adevărat că pentru educația minorului judecătorul este dator să consulte rudele apropiate și că de obiceiu subrogatul tutor este luat dintre rude dar în genere judecătorul nu este obligat în chip expres să le ceară părerea. Chiar când este vorba de acte grave, care interesează persoana minorului legea prevede să consulte pe cele mai apropiate rude « când este oportun »; și se înțelege că judecătorul este suveran să cerceteze oportunitatea.

Organizația este, astfel, aproape cu totul judecătorească spre deosebire de cea anterioară care era familiară.

O situație specială găsim și în *Olanda*, unde elementul principal în organizația tutelei este judecătorul de pace, care numește pe tutor, subrogat tutor, fixează anumite norme de administrare și autoriză aproape toate actele. Totuși el e dator să asculte pe subrogatul tutor și să ia avizul a 4 din cele mai apropiate rude pentru actele mai grave; avizul lor însă nu e obligator, afară de vânzarea de imobile prin bună învoială.

In *legislația sovietică* s'a mers însă mult mai departe și s'a ajuns la *tutela administrativă, cum s'a zis, funcționarizată.* Comisariatele poporului pentru instrucțiunea publică, pentru igienă și pentru interior dirijează organizarea măsurilor generale de pază și de supraveghere a activității instituțiunilor

locale. Organele administrative n'au numai un rol de a controla ci de a și îndeplini actele tutelei. Ele lucrează de obiceiu în corpuri: soviete, comitete. La sate, de ex., tutorii sunt numiți și de sovietele locale și confirmați de comitele executive ale unei circumscripții mai mari. In ultima formă de organizare nu se mai poate merge la vreun tribunal judecătoresc; afacerile de tutelă sunt supuse biroului comitetului executiv al regiunii sau al guberniei și hotărîrile acestora sunt definitive.

Prin aceste măsuri se urmărește și un scop politic; creșterea tineretului după concepția Guvernului sovietic [1]).

Aceste câteva date din dreptul comparat ne arată că pentru organizarea tutelei există 4 sisteme: unul cu un pronunțat caracter de familie, altul cu caracter judiciar, altul creație, mai nouă, cu caracter administrativ, zis funcționăresc. Aș adăuga că este și un sistem în care instanța judecătorească are un rol mai puternic, alături de familie; l-aș numi mixt; sunt nuanțe care pot îngreuia clasificarea. Pentru diverse considerațiuni se susține că sistemul actualului nostru cod civil este cu totul inferior și că trebue a se trece pe seama Statului organizarea și administrarea tutelelor.

In *noul nostru cod civil din 1939* s'au adoptat, în mare măsură principiile acestui sistem etatist. Astfel între altele, după acest cod, tutela se deschide numai la moartea ambilor părinți, consiliul de familie este redus la 3 membri și cu rol foarte mărginit, iar conducerea și supravegherea aparține numai instanței tutelare, care e judecătoria de ocol pentru toate tutelele și are rolul cel mai important. Mai mult încă, instanța tutelară are drepturi și în exercițiul puterii părintești chiar când trăiesc amândoi părinții.

* * *

Să examinăm pe scurt aceste critici: poate vor fi de folos și observațiile noastre, mai ales că aplicarea noului cod, dela care așteptam înfăptuirea — chiar cu unele defecte — a unificării

[1]) Cfr. Rene Rodière, *Les principes de la tutelle des mineurs,* în Annuario di diritto comparato e di studi legislativi, seconda serie vol. XV, p. 130 și urm.

legislative, a fost amânată fără termen și sperăm că i se vor aduce modificări.

Este adevărat că în genere funcționarea tutelei merge anevoios, că membrii consiliului de familie nu se întrunesc la vreme și nu-și fac totdeauna datoria, că schimbările în compunerea acestor consilii se pot face cu înlesnire, că pentru anumite acte se cer prea multe formalități, care uneori prejudiciază în loc să ajute pe minor. Aceste neajunsuri însă pot fi înlăturate, prin diverse îmbunătățiri, de care vom vorbi mai departe.

Este — de asemenea — adevărat că nu este destul de eficace controlul instanțelor judecătorești asupra mersului tutelelor și din această cauză se comit abuzuri de cei ce le cârmuesc sau în tot cazul nu se depune toată râvna, care s'ar cuveni, pentru îngrijirea minorilor și a averii lor.

Nu trebue, însă, pentru aceasta să învinovățim aceste instanțe. Răul nu este așa de mare; sunt destule tutele bine administrate. Trebue totuși recunoscut că în mare parte situația tutelelor este rea din acest punct de vedere.

Explicația acestei stări de lucruri nu este greu de dat. La multe instanțe magistrații delegați la tutele sunt prea tineri și n'au uneori pregătirea trebuincioasă pentru feluritele chestiuni ce se întâmpină într'o tutelă; dar mai ales n'au mijloacele necesare pentru control și nici timp. De multe ori controlul cere deplasări, cercetări și acestea reclamă cheltueli; apoi numărul tutelelor este foarte mare față de al judecătorilor.

In sprijinul celor spuse cităm câteva date.

La Tribunalul Ilfov există numai de câțiva ani o secție a tutelelor. Ea are de administrat 2683 tutele de minor și 556 curatele. Dar ea are în competență și fondurile dotale în număr de 4140, averea interzișilor și — de câtva timp — și alte procese de judecat. Pentru toate acestea, secția are 1 Președinte, 5 judecători și 1 supleant; dintre ei 3 judecători sunt delegați pentru tutele. Este oare cu putință ca să verifice — cu toată rigurozitatea — gestiunea actelor de tutele și să se ocupe și de minori, cercetându-le starea și educația?

Citām și situația dela judecătoria ocolului VIII din Capitală, unde sunt 343 tutele.

La Trib. Prahova sunt 955 tutele de minori și 245 de interziși, Judecătoriile din acel județ au în total 2496 tutele; de menționat că aproape toate aceste judecătorii au numai un judecător și un ajutor.

Dăm și situația tutelelor din toată țara pe câțiva ani:

Tribunale

In	1935	erau	93.087	tutele
»	1936	»	111.342	»
»	1937	»	109.284	»
»	1938	»	110.386	»
»	1939	»	74.325	»

Judecătorii

In	1935	erau	152.651	tutele
»	1936	»	133.321	»
»	1937	»	129.563	»
»	1938	»	111.259	»
»	1939	»	77.183	»

In aceste condiții de sigur că nu se poate face nici cu cea mai mare bunăvoință și pricepere tot ceea ce ar trebui să se facă în materie de tutelă.

Acesta este, fără îndoială, ***unul din cele mai mari neajunsuri în sistemul nostru de organizare tutelară.***

* * *

Cea mai importantă problemă pentru organizarea tutelei este însă aceea de a ști *dacă trebue să părăsim normele codului dela 1864* și să adoptăm unul din sistemele care au și fost adoptate în atâtea țări și de care mulți par încântați.

In această ordine de idei vom cerceta mai întâi chestiunea: *când trebue a se deschide tutela*? După codul nostru actual și aproape după tot dreptul nostru anterior tutela se deschide când unul din părinți a murit; ea aparține de drept părintelui supraviețuitor, cu deosebirea arătată mai sus pentru mamă. Părintele supraviețuitor rămâne însă și cu puterea părintească,

pe care mama o păstrează și când n'ar mai fi tutoare. In această din urmă ipoteză ea are dreptul de supraveghere, educație, corecție, folosință legală până ce minorul ajunge la vârsta de 20 ani; tutorele rămâne numai cu administrația averii minorului.

După sistemul opus codului nostru, tutela se deschide numai când mor amândoi părinții minorului. In multe din legislațiile care l-au admis s'a reglementat și administrația legală a părinților în sensul că în ea intervine și autoritatea tutelară, Statul.

In codul nostru actual nu sunt multe dispoziții în privința dreptului de administrație legală al părintelui, care exercită puterea părintească; problemele se pun de altfel numai pentru tată, fiindcă atunci când trăiesc amândoi părinții el are, în genere, această putere și administrație. Chiar pentru acte foarte importante, ca vânzarea, nu se prevede dacă e nevoie de autorizarea consiliului de familie sau a tribunalului. De aci serioase critici. S'a dat o explicație în sensul că — la 1804 când se întocmea codul francez — puterea părintească mai păstra ceva din concepția veche și ca atare tatăl nu putea fi supus vreunui control cu privire la administrarea averii copilului, asupra cărei averi avea și dreptul de folosință.

S'a mai adăugat ca explicație — și pare justă — că tatăl este controlat de soție și că afecțiunea ambilor părinți este cea mai bună garanție că nu se va primejdui averea copiilor. Totuși s'a observat că este cam prea multă libertate și că unii părinți abuzează. De aceea în Franța s'a legiferat — cel puțin pentru actele mai grave — că este nevoie de controlul familiei și al instanței de tutelă.

Noi n'am adăugat nimic — pe cale legislativă — textelor din cod. S'a emis însă părerea — admisă deseori și de jurisprudență — că pentru actele importante să se îndeplinească formalitățile dela tutelă. In ceea ce mă privește aș recomanda — ca măsură de prudență — să se urmeze această părere; în Drept este bine să faci mai mult spre a nu avea neplăceri.

Totuși — în lipsă de texte modificatoare — strict vorbind părintele poate face toate actele privitoare la averea minorului,

fără vreo intervenţie sau control. De sigur sunt puteri mari.

Cu toate aceste imperfecţiuni ale administraţiei legale cred că, pentru înlăturarea lor, nu este bine să introducem amestecul Statului în familie, când trăiesc părinţii. Se susţine că acest amestec s'ar justifica prin protejarea copilului. Ce să protejăm? Persoana copilului? *Cât timp gândim şi simţim, aşa cum a gândit şi simţit de veacuri omenirea, nimeni nu egalează pe părinţi în dragoste pentru copii.* Chiar pentru averea copiilor tot părinţii prezintă cea mai bună garanţie. Şi, apoi, folosinţa averii nu-i a părintelui? Şi dacă această consideraţiune are valoare în codul francez, unde folosinţa-i aparţine până la 18 ani, cu atât mai mult la noi unde o are până la 20 de ani. Pentru veniturile pe timp de 1 an, până la majorat, este bine să mai punem control părintelui, mai ales că el pentru acest interval, trebue să dea socoteli?

De altminteri nici nu sunt prea numeroase cazurile când copiii au averea lor, înainte de a le fi murit unul din părinţi; iar — de altă parte — sunt prea puţini părinţi cari abuzează de puterea părintească şi risipesc averea proprie a copiilor.

Cel mult, dacă socotim că părinţii de azi nu mai prezintă încrederea recunoscută celor dela 1804 şi din tot trecutul nostru şi mai cu seamă pentru a înlătura controversele, s'ar putea legifera un control bine precizat în privinţa actelor de dispoziţie, în sensul jurisprudenţei.

Este, deci, mai potrivit ca administraţia legală să rămână aşezată tot pe bazele înscrise în actualul cod; atât persoana cât şi averea minorilor au suficiente garanţii.

Când moare însă unul din părinţi situaţia se schimbă; de aci înainte este justificată mai multă protecţie a minorului, oarecare amestec şi control al familiei şi al instanţei.

Dacă administraţia legală rămâne pe bazele de azi, şi mai ales cu oarecare modificări, nu este nicio raţiune să se deschidă tutela numai după ce mor ambii părinţi; ar însemna să rămână părintele supravieţuitor cu drepturi prea mari, necontrolate.

De aceea inovaţia codului din 1939 nu prezintă niciun avantaj ci din contră poate cauza neajunsuri.

A doua chestiune care separă cele două principale sisteme pentru organizarea tutelei este *dacă trebue menținut consiliul de familie, contra căruia s'au formulat diverse învinuiri ; și mai ales dacă trebue menținut în rolul ce-l are în codul nostru și în cel francez.*

De menționat că și în multe legislații din sistemul opus există consiliu de familie dar nu în forma și cu drepturile de la noi.

Sunt de părere că, independent de modul de compunere și funcționare și cu toate obiecțiunile mai mult de fapt ce se pot formula contra lui, *trebue să menținem consiliul de familie* și să rămânem cu sistemul de organizare actual, aducându-i îmbunătățirile cuvenite. Iată motivele care sprijinesc această părere.

Din scurta expunere, asupra dreptului nostru vechiu rezultă că noi am avut totdeauna sfat de familie, cu drepturi mai mici sau mai mari, organizat mai bine sau mai puțin bine, dar am avut acest amestec al rudelor pentru îngrijirea nevârstnicilor. *Dreptul nostru istoric este, dar, un argument pentru păstrarea consiliului de familie, și de ceea ce am avut trebue să se țină seamă, înainte de a admira și imita ceea ce este în alte părți.*

Este apoi altă considerație care nu trebue neglijată. In *conștiința generală* a poporului nostru — în special la sate — există necontestat și astăzi ideea că rudele trebue să se îngrijească de orfani. Cercetați cu atenție și veți descoperi atâtea cazuri când cei rămași fără părinți s'au alipit de casa lui nenea Gheorghe ori moș Ion, sau de casa unei surori ori mătușă, chiar văduvă, care cu toate greutățile i-a primit cu dragoste părintească. La țară aproape nu se văd nici astăzi copii, fără îngrijire, trăind așa cum se poate, pe sub garduri fără adăpost. Și când se întâlnesc asemenea cazuri foarte rare, învinuire aspră se face rudelor, chiar mai îndepărtate. Se păstrează frumoasa tradiție și concepție, amintită la început, că orfanii sunt ai unui neam și cu toții trebue să-i ajute și să se intereseze de ei. Pare — e adevărat — că este o slăbire a acestui sentiment de rudenie, dar totuși există și e destul de puternic. Ar fi greu sdruncinată această concepție și aceste sentimente când s'ar vedea că rudele sunt îndepărtate și că de îngrijirea orfanilor

hotărăşte o instanţă judecătorească sau mai grav, ca în Rusia, un funcţionar administrativ.

Pentru înlăturarea consiliului de familie s'a invocat, între altele, că membrii lui, mai totdeauna, nu sunt pregătiţi, că n'au cunoştinţe juridice şi economice şi că trebue să conducă tutela aceia cari au asemenea pregătire: licenţiaţii şi doctorii în asemenea materii.

Obiecţiunea este cu totul neîntemeiată. Dacă ar fi justă ar însemna că şi în alte organizaţii ale vieţii trebuesc înlăturaţi acei ce n'au asemenea diplome. Dar oare juriştii şi economiştii titraţi se pricep în toate formele vieţii? Nu sunt şi ei criticaţi uneori tocmai pentrucă nu cunosc practica vieţii şi n'au decât cunoştinţe teoretice, mai cu seamă când sunt prea tineri? Contrar acestei păreri este de presupus că rudele se vor pricepe mult mai bine când e vorba de persoana şi în special de averea minorului; ele sunt mai bune cunoscătoare ale felului de vieaţă în care a crescut copilul şi ale situaţiei averii lui. La o tutelă a copiilor de negustori, de viticultori, de ţărani se va pricepe oare mai bine un judecător tânăr sau un economist? [1]).

Independent de acestea, este cel puţin o presumţie că rudele vor pune mai mult interes decât un judecător sau un funcţionar administrativ, chiar când ar avea toată pregătirea.

Nu trebue uitat şi faptul că îngrijirea copilului şi chivernisirea averii lui cer şi oarecare discreţie. Sunt secrete de afaceri, de familie, lucruri intime care dacă ar fi divulgate ar putea prejudicia pe minor, familia, neamul, rudele. Este bine să fie cunoscute şi de străini, chiar când el este judecător? S'ar putea spune că judecătorul le va cunoaşte cu ocazia omologării actului încheiat de consiliu. De cele mai multe ori actul nu cuprinde motivele intime, care au determinat încheierea lui. S'ar mai putea spune că şi la instanţă s'ar păstra toată discreţia; aproape imposibil, iar dacă s'ar trece şi în dosar discuţiile urmate ar putea avea neplăceri pentru minor sau rude.

De relevat că sistemul codului nostru este mai bun decât cel francez şi din acest punct de vedere; consiliul nu este prezidat de magistrat ci de cel mai bătrân dintre membrii lui.

[1]) Cfr. René Rodière, *l. c.*, p. 155.

Alcătuitorii legei dela 1840 din Moldova ca și ai codului civil au vrut să păstreze adunărilor consiliului un caracter oarecum secret; să fie numai ei, între ei, și să se poată aduna nu numai la instanță ca în Franța ci și în alt loc unde ei vor cere și instanța va aproba și acolo ca pe vremea veche, patriarhal, să stea în fruntea lor cel mai bătrân. El a fost conceput să fie un adevărat sfat de familie. De ce am părăsi această sănătoasă concepție? Am părăsit-o în tutelele administrate de judecătoriile de ocol, și pentru motivul că am crezut că-i ajutăm pe țărani, aducându-i la judecătorie unde vor fi ajutați de judecător, dar probabil și sub influența legilor străine. Și nu știu dacă am făcut bine.

Pentru toate aceste considerațiuni principale socot că ***nu trebue să părăsim sistemul nostru ci să păstrăm consiliul de familie.*** De sigur că ***trebue a se îmbunătăți*** anumite dispoziții procedurale și a se înlătura anumite neajunsuri ale compunerii și funcționării lui, dar ***trebue păstrat în modul cum este organizat în codul civil.*** Astfel numărul de 3 membri din noul cod este prea mic. Trebue să păstrăm numărul minim de 5 și pentru compunere și pentru a putea lucra.

* * *

Sistemul nostru este mai bun și pentru altă considerațiune. Am arătat că ***al treilea element în organizarea tutelei este justiția.*** Noi nu înlăturăm autoritatea Statului și n'am înlăturat-o niciodată. In așezământul tutelei a avut totdeauna rol Statul, care s'a interesat de sărmani, sărăimani, orfani și și-a exercitat autoritatea prin dregători mai mici ori mai mari, prin judecători, mai târziu, printr'o autoritate superioară: Vornicii, Epitropii, Comisii, iar sub codul civil prin tribunale și judecătorii. Noi n'am îndepărtat familia, care a stat la baza acestei organizări ci am căutat s'o ajutăm și s'o controlăm.

Organizarea dela noi este mai bună pe de o parte pentrucă, după cum am văzut — cel puțin pentru tutelele dela Tribunal — instanța nu participă la deliberările consiliului, lăsându-i toată libertatea, iar pe de alta pentrucă — deși sunt

destule controverse — în genere actele consiliului sunt atacabile înaintea justiției, așa că este un control mai serios decât în Franța.

Dar mai ales în codul nostru avem o dispoziție originală care asigură organizației tutelare o superioritate necontestată. După art. 367, care a fost în legea dela 1840, și de acolo în codul civil, spre a nu se compromite interesele minorilor prin întârziere când consiliul de familie convocat după lege nu se va aduna și când se va socoti că nu este caz de amânare, tribunalul va păși cu lucrarea ex officio (legea din 1840 zicea din slujbă) și va îndeplini datoria ce avea consiliul, arătând aceasta în jurnal și fără a mai primi orice propunere s'ar mai face din partea acelui consiliu. Prin acest drept dat Tribunalului se înlătură neajunsurile provenite din neîntrunirea consiliului, din întârzierea lucrărilor lui, din care i s'a făcut obiecțiuni severe. Păstrând caracterul pronunțat de familie al tutelei am izbutit, totuși, să armonizăm mai bine decât în codul francez interesele familiei cu ale colectivității, cu ale Statului, realizând un sistem mixt, familiaro-judiciar.

Putem repeta întrebarea: de ce am părăsi sistemul, nostru care e o îmbinare destul de mulțumitoare a diferitelor interese? Numai din dorința de a schimba și imita?

De altfel am văzut și știm cu toții cât de greoiu funcționează instanțele în materie de tutelă. Dacă acum funcționează astfel, care va fi situația când consiliul de familie nu va mai exista sau va avea un rol șters și totul va fi dat în seama instanței tutelare? Ce vor putea face judecătorii, chiar de ar avea deplina cunoaștere a vieții și experiență, față de numărul așa de mare al tutelelor și fără sfatul și ajutorul — care nu-i de disprețuit — al rudelor minorului?

Cu atât mai mult dacă s'ar gândi cineva la sistemul de a încredința tutelele funcționarilor administrativi.

Hotărît, dar, că sistemul nostru de organizare trebue menținut. Oricât am fi învinuiți că nu intrăm în ritmul nou este mai bine să rămânem cu organizarea noastră, care rezistă criticelor nepărtinitoare, este continuarea trecutului nostru și este mai potrivită cu concepția poporului român.

III

Se impune, totuşi, să-i aducem *îmbunătăţiri*. Vom schiţa *câteva propuneri*.

1. *Bărbatul şi femeia să fie trataţi în acelaşi mod*. Aşa fiind dacă moare tatăl, mama să n'aibă dreptul de a refuza tutela; în schimb trebue să se desfiinţeze dreptul tatălui de a-i desemna un consilier îngrijitor.

Am arătat ce se întâmplă mamei, care se recăsătoreşte. Prin aceste dispoziţii ale legii se urmăreşte apărarea minorilor şi nu se manifestă deplină încredere în femeie; există teama că va suferi prea mult influenţa celui de al doilea soţ, care de altminteri avea — şi are şi azi într'o măsură foarte redusă — puterea maritală. Cu toate că bărbatul nu este în aceeaşi situaţie ca şi femeia totuşi astăzi când egalitatea între ei este proclamată, logic ar fi ca şi el să fie supus aceleiaşi norme de drept. O asemenea măsură, cu greu ar fi primită.

S'ar putea admite, însă, ca mama când se recăsătoreşte să nu mai depindă de consiliul de familie ci să-şi păstreze tutela, iar al doilea soţ să devie cotutore de drept prin celebrarea căsătoriei. Dacă atunci sau mai târziu consiliul ar crede că sunt motive puternice de a se opune, să aibă dreptul să hotărască îndepărtarea lor. Această hotărîre să fie supusă controlului instanţei. Şi — oricât de curios pare — de ce n'ar putea fi îndepărtat, cu aceeaşi procedură şi soţul, tutore legal când s'a recăsătorit dacă sunt motive puternice, găsite ca întemeiate şi de consiliu şi de justiţie?

2. *Cine ar putea să fie tutor?* După legea în vigoare, bărbaţii, iar dintre femei numai mama şi buna, aşa cum a fost aproape totdeauna în dreptul nostru anterior. Cred că *ar putea fi numită orice femeie*, de preferinţă dintre rude şi bine înţeles prin hotărîrea consiliului de familie. De ce n'ar putea fi numită o soră, o nepoată, o vară sau altă rudă? Chiar dacă ar fi căsătorită să poată fi numită; căsătoria nu trebue s'o împiedece de a-şi îndeplini această datorie ca şi bărbatul; cel mult ar putea fi scutită, în asemenea caz, după cerere dacă ar avea copii, căci nu i se poate pretinde să îngrijească de alţii când are pe ai săi.

Poate că s'ar admite chiar numirea unei străine de familie. Astăzi în genere femeile sunt mai pregătite pentru greutățile vieții și uneori mai bine chiar decât mulți bărbați. Administrează averi, conduc uneori opere de asistență socială și cu frumoase rezultate. Cum n'ar putea îngriji de persoana și averea unor orfani și mai ales când ele n'au copiii?

In orice caz va trebui să nu mai fie excluse dela tutelă pentrucă sunt femei; regula generală să fie dreptul și datoria deopotrivă cu bărbații de a fi numite; cel mult o favoare de a fi scutite când au copii și reclamă scutirea.

3. Am arătat că trebue menținut *consiliul de familie;* el însă trebue menținut nu ca în codul cel nou ci *în compunerea și cu atribuțiile din actualul cod.* Numărul de 5 membri din noul cod este prea mic; sunt mai multe probabilități că interesele minorilor vor fi mai bine judecate și apărate de 5 persoane decât de 3. Proporția de 3 din linia bărbătească și 2 din cea femeiască am văzut că a fost admisă mai mult pentru a se evita paritatea. Totuși ar trebui să se prevadă ce este de făcut când se ivesc mai mult de două păreri; s'ar putea întrebuința regula din procedură, astăzi folosită uneori, dar contestată.

Să nu se mai poată schimba prea lesne compunerea consiliului. Noul cod a introdus o bună dispoziție ca — afară de anumite cazuri — alcătuirea acestui consiliu să nu se poată modifica în timpul tutelei. Este adevărat că textul are între altele o formulă generală: «când interesele minorului ar cere», dar este de așteptat că instanța tutelară va fi destul de convinsă de însemnătatea nemodificării consiliului și n'o va admite cu ușurință. Totuși s'ar putea prevedea *o înlocuire a membrilor după 10 ani* de funcționare, dacă ei cer; este suficientă munca depusă în acest timp, mai ales când sunt și alte rude care ar putea să îndeplinească această sarcină. In cazul unei asemenea schimbări ar trebui să nu fie înlocuiți decât o parte din consiliu așa încât să se asigure *o continuitate* în lucrări.

Pentru prezidarea consiliului și locul de adunare să păstrăm normele din codul actual: cel mai bătrân membru și să se poată aduna și altundeva decât la tribunal, cu aprobarea acestuia. Regula trebue reintrodusă și pentru tutelele dela

judecătoriile de ocol. *Mai ales, oamenii dela sate trebuesc ajutați*; să nu mai vie drum lung la judecătorie, ci să se poată întruni și la casa tutorelui, la unul dintre ei sau eventual la primărie, după aprecierea instanței. Se va spune că nu va fi cine să-i dirijeze și să le scrie încheierea; nu vor avea nevoie de discuții înalte și să fim siguri că vor găsi pe cineva să le scrie ceea ce au hotărît; iar dacă s'ar aduna la primărie ar putea fi obligat notarul să scrie ceea ce vor fi hotărît, însă fără a participa la deliberarea lor. De altfel în propunerile ce vor urma veți găsi alt mijloc de a ușura administrarea tutelelor dela țară, mai ales a oamenilor săraci.

O inovație bună introdusă în noul cod, este ca și *femeile*, fară distincția din actual cod: mamă și bunică, *să poată fi numite în consiliul de familie*, bine înțeles tot după gradele de rudenie și în același chip ca și bărbații. Egalitatea impune această normă. Dar priceperea lor în anumite chestiuni și sufletul lor, mai vârtos când sunt mame, poate aduce altă atmosferă în supravegherea tutelelor. Obiecțiunea că ele trebue să se ocupe de copiii lor nu este totdeauna întemeiată; cel mult, ca și pentru însărcinarea de tutor, ar trebui să li se admită scutirea, când au copii; și aceasta numai când au cel puțin doi, căci sarcina de membră în consiliu nu este așa de grea ca aceea de tutore; chiar având 3 copii poate participa la adunările consiliului, așa de rare de altfel; ar fi o adunare mai mult pe lângă cele obișnuite cu prietenele sau cu rudele; și ar îndeplini o frumoasă operă. De aceea codul cel nou ar trebui completat în acest din urmă sens.

Altă dispoziție bună din noul cod, care trebue păstrată dar modificată și completată este *numirea membrilor consiliului de către părinți*.

Numirea să se poată face nu numai prin testament sau prin act autentic, ci și prin act sub semnătură privată, chiar dacă n'ar întruni condițiile testamentului olograf; aceasta cu atât mai mult cu cât după unele legi, se poate testa chiar oral în fața martorilor. Teama de făuriri de acte este înlăturată prin controlul instanței tutelare.

Să poată fi numiți membrii nu numai dintre rude ci dintre orice persoane; suveran rămâne părintele care-i numește.

Oricâte criterii ar stabili legiuitorul și oricât ar alege judecătorul, dintre rude, prieteni, cunoscuți, tot cei mai buni alegători rămân părinții, cari vor desemna persoanele în care au cea mai mare încredere. Noul cod nu mai prevede vreo proporție numerică între cele două linii de rudenie și, ca atare, nu precizează dacă părintele poate să numească pe toți sau numai o parte din membrii consiliului. Dacă păstrăm normele actualului cod pentru compunerea consiliului cred că și la numirea membrilor de către părinte trebue să păstrăm proporția din acest cod. Tatăl ar avea drept să desemneze cel mult 3, iar mama 2.

Mă întreb de ce nu s'ar îngădui ca soții, de comun acord, să desemneze pe toți membrii, poate prin același act; ar aranja oarecum soarta copiilor prin bună înțelegere și de sigur mai bine ca oricine. S'ar zice că mai ales soția ar putea fi influențată de soț; teama asta e bine să înceteze, acum când sunt egali. Totuși s'ar putea admite dreptul pentru cel rămas în vieață ca să declare că revoacă această alegere pentru cei desemnați de el; în acest caz i-ar alege instanța, potrivit normelor legale.

De altfel, dacă va fi nevoie să se mărească numărul membrilor, când s'a deschis tutela, această completare ar rămâne în căderea instanței.

Tot în legătură cu organizarea consiliului nu este justificată dispoziția din noul cod ca membrii consiliului să nu poată fi *reprezentați prin mandatari*. Motivele invocate în alte țări nu sunt la noi. Foarte înțeleaptă este regula din vechiul cod ca un procurator să nu poată reprezenta decât o singură persoană. A merge mai departe cu interdicția e o greșeală care va îngreuia și mai mult mersul tutelelor.

Legea *ar trebui să precizeze mai bine când pot fi atacate și unde, actele încheiate de consiliu;* s'ar evita atâtea controverse și procese. In principiu cât mai multă posibilitate de a fi cercetate și de justiție nu strică.

Mai presus de toate se impune să se păstreze consiliului atribuțiunile din actualul cod. A-l reduce la rolul de a da numai simple avize când instanța tutelară va crede necesar fie pentru numirea tutorelui fie în chestiunile care privesc

persoana minorului și încă și aceste avize numai cu caracter consultativ, așa cum prevede noul cod, înseamnă aproape de a-l desființa. Şi în aceste condițiuni este de preferat să avem curajul și să-l desființăm, părăsind tot trecutul nostru juridic.

4. *Instanța de supraveghere și control* este, după codul civil, tribunalul iar, după legile ulterioare, pentru tutelele — al căror patrimoniu nu trece de 100.000 lei — este judecătoria de ocol. Noul cod le-a dat pe toate în competența judecătoriilor de ocoale. De sigur că este bine să fie o singură categorie de instanțe: tribunale sau judecătorii; și dintre ele ar fi de preferat tribunalele, fiindcă sunt mai bine organizate. S'a observat însă de multă vreme cât de greu este pentru cei dela țară. Amintiți-vă cum se îngrijeau de ei cârmuitorii dela 1844. De aceea pare bună măsura de a le trece pe toate la judecătoriile de ocoale cum este și în Ungaria și în alte părți. Dar — în acest caz — ne lovim de amintitele greutăți ale organizării judecătorești. Cu un judecător și un ajutor la o judecătorie, modelul obișnuit, nu se va putea îndeplini rolul cerut chiar de legea actuală în materie de tutelă; cu atât mai mult cel dat prin codul cel nou.

Prin urmare, dacă se păstrează ca singură instanță competentă, judecătoria de ocol, trebue să i se dea personalul necesar. Şi de astă dată se impune ca *Statul să facă toate sacrificiile pentru justiție și organele ei.*

Altminteri până la vremuri mai bune este de preferat să rămânem cu organizarea de astăzi.

Cred, apoi, că dacă rămânem cu sistemul actual — *nu trebue să îndepărtăm Parchetul din organizația tutelară*, așa cum este tendința. Nu trebue să ne gândim mereu la anumite simplificări nejustificate ci să luăm mai bine măsurile necesare. Participarea Parchetului în afacerile minorilor nu este inutilă; el supraveghiază, cercetează, vede ceea ce poate nu cunoaște Tribunalul, răspunde părților prin concluziile sale, apără pe minor.

Dându-se instanțelor acest rol important de supraveghere și *control el trebue exercitat cât mai efectiv*. Şi nu numai la acte, dosare, socoteli, ci în măsură cât mai largă asupra realităților.

Şi nu numai în privinţa averii minorului ci şi a persoanei acestuia, ceea ce aproape nu se face astăzi. Dacă familia are un rol aşa de însemnat în dreptul nostru actual, prin Consiliul respectiv, ea trebue totuşi supraveghiată de aproape de justiţie.

Nu este nevoie să mai stăruim recomandând ca acest *control* să n'aibă un caracter aspru, poliţienesc, cu aerul că toţi cei ce participă la tutelă nu sunt corecţi şi că ar fi nişte inculpaţi. El *trebue făcut cu omenie*, *cu blândeţe*, *părinteşte;* oamenii să vadă, mai ales în această materie, în cel ce face controlul un sfătuitor bun, un părinte, căruia să poată să-şi deschidă sufletul şi cu care să se sfătuiască pentru a face cât mai mult bine nenorociţilor de orfani.

Aş propune, apoi, ca în genere pentru lucrările de tutelă *să se restrângă publicitatea ;* nu-i nevoie să ştie oricine anumite lucruri din vieaţa şi interesele unei familii. In principiu şedinţele ar fi secrete şi numai în anumite cazuri s'ar admite publicitate.

Pentru înlăturarea greutăţilor provenite din micul număr de judecători faţă de numărul tutelelor, s'ar putea găsi un mijloc cel puţin pentru câtva timp. S'ar putea detaşa la instanţele cu multe tutele magistraţii din teritoriile răpite. Dar afară de aceasta ar trebui cercetat dacă la unele tribunale nu s'au creat mai multe secţii decât reclamă necesităţile; de acolo ar putea fi încă delegaţi magistraţi cu atribuţiuni speciale la tutele.

5. Pentru controlul tutelelor propun şi alte măsuri, unele poate cam îndrăsneţe.

Trebue să ne gândim, *mai ales*, *la sate unde controlul este foarte greu de făcut*. Pentru asta trebue să ne gândim la un organ, care să facă acolo supravegherea. In unele ţări este tutor comunal, consiliul municipal, consiliul orfanilor.

Fără să-mi fac un merit dar, din cele ce ştiam din vieaţa satelor, înainte de a cunoaşte ceea ce este în alte părţi şi de ceea ce a fost la noi, socoteam să creăm acolo, un mic sfat, un *consiliu de supraveghere pentru orfani*. Am aflat în urmă că asta nu era ceva nou, că a existat în Ţara Românească, un fel de consiliu — e adevărat fără acest titlu — format din

proprietar, preot, jurații satului și că el a fost creat tocmai pentrucă tribunalele nu puteau supraveghia tutelele, iar sătenilor le era foarte greu să vie, mai ales atunci, la orașe. De ce n'am reînființa această instituție? Nu e nevoie să arătăm că un asemenea organ există în Germania, cu titlul de consiliul orfanilor sau în Spania, sau organe similare în alte țări. L-am avut și noi și cu mult înainte de a-l găsi în alte legi. Necesitățile au impus aceleași măsuri. N'am face ca atare decât am reînnoda legătura cu trecutul.

Cum ar putea fi alcătuit un asemenea consiliu? N'ar mai intra de drept proprietarul, căci nu mai are situația de atunci sau prin unele sate nu mai sunt proprietari ca odinioară; și în tot cazul s'ar zice că numirea lor nu mai este în concepția timpului. N'ar mai intra de drept nici preotul, deoarece — atunci — aproape peste tot, preotul era foarte strâns legat de sat; era de acolo, ținut la învățătură de săteni, și mai cu seamă era alesul lor și plătit de ei; acum este un funcționar, deseori străin de sat și uneori trimis acolo fără voia satului. Jurații nu mai sunt, afară numai dacă nu s'ar înfăptui judecătoriile comunale.

Nu este bine, poate, ca acest control al tutelelor să fie dat consiliului comunal, primarului, notarului, căci mai totdeauna sunt amestecați în politică și prea dependenți de autoritățile administrative, plus că și administrația tot mai complicată le răpește timp.

Cel mai bun mijloc este ca *membrii acestui consiliu de supraveghere să fie aleși pe o perioadă de 5 ani și să fie reeligibili.* Alegerea ar trebui să se facă dintre bărbații, cari au o vârstă de cel puțin 40 de ani, sunt căsătoriți și au copii; poate că n'ar fi rău să fie oameni cu stare, cum se cerea în dreptul vechiu; în această privință sătenii nu s'ar înșela, căci își cunosc starea. Indeplinirea acestei datorii n'ar putea fi socotită ca un privilegiu pentru cei mai avuți; ea ar fi o sarcină obligatorie ca și celelalte în materie de tutelă, sarcină pe care ei ar fi chemați s'o suporte ca o contribuție socială. Nealegerea femeilor n'ar fi o călcare a egalității ci o favoare, fiind scutite de o sarcină; altminteri n'ar fi niciun motiv să nu fie alese dacă doresc; participarea lor ar fi folositoare.

Alegători ar fi toți locuitorii din comuna respectivă, fără deosebire de sex, însă numai cei cari au copii. Dacă sunt mai multe sate într'o comună ar fi de recomandat să nu fie aleși numai dintr'unul.

Alegerea ar fi prezidată de judecătorul de ocol.

Acest consiliu ar supraveghia mersul tutelelor din comună și ar raporta instanței respective, cel puțin odată la trei luni și ori de câte ori ar crede necesar. El ar reprezenta o legătură între tutor, consiliul de familie și instanța respectivă. N'ar lua decizii dar ar putea atrage atenția tutorelui și consiliului.

El ar putea fi consultat de instanță în orice chestiuni privitoare la tutelele din comună.

Un mijloc de control, iarăși foarte bun, ar putea fi făcut dacă s'ar reînființa așa zisul *judecător ambulant*, care era dator să vină în sat, de două ori pe lună. Știu însă că reînființarea are mulți adversari [1]).

Dar chiar dacă nu s'ar reînființa s'ar putea lua măsuri ca — *odată la* trei *luni* —*judecătorul de ocol să meargă*, *în fiecare comună*, *special pentru tutele*, și să nu se mulțumească a dresa în grabă acte la Primărie, ci să cerceteze, să viziteze, să controleze mai cu atenție averea minorilor și persoana lor.

Ajutat și de consiliul de supraveghere — sau chiar dacă acesta n'ar fi creat — judecătorul ar reprezenta un control real, ar obține bune rezultate și ar face o frumoasă operă socială. Și totuși, în cadrul și în spiritul bătrânului nostru cod civil.

Asemenea consilii de supraveghere ar putea fi constituite și în orașe iar în cele mai mari pe anumite circumscripții.

6. In legătură cu organizarea tutelei s'a mai spus că *ar trebui ca și minorii să participe într'o oarecare măsură la administrarea averii*, cu cât se apropie de majorat, pregătindu-i astfel pentru timpul când vor avea toate drepturile. Și în aceasta s'a făcut o critică actualului cod, în care totuși ca și în vechiul drept avem emanciparea. S'a zis însă că nu este suficient acest mijloc; de aceea în unele legislații s'a prevăzut că și minorul trebue chemat să asiste la unele acte

---

[1]) Andrei Rădulescu, *Judecătorul de ocol ca împăciuitor al satelor*, 1934.

sau chiar să le facă. Noul nostru cod a adoptat această părere, dând minorului care a împlinit 14 ani drept să se poată plânge instanței tutelare împotriva actelor sau faptelor tutorelui. De altă parte a adăugat că un asemenea minor va fi ascultat de instanța tutelară, când ea urmează să ia o hotărîre, nu totdeauna — este adevărat — ci numai dacă este posibil.

Nu contestă nimeni că este bine să asculți uneori și pe minor și mai ales să-l pregătești pentru când va fi major ca, nu dela o zi la alta, să treacă la libertate deplină, care poate să-i fie păgubitoare. Dar dela care vârstă și pentru care acte? Aici stă marea dificultate. Vârsta de 14 ani este fără îndoială prea mică, mai potrivită va fi 18 sau cel mult 16 ani, vârstă la care poate să-și facă testament pentru jumătate din avere, iar femeia se poate căsători. Greutatea este și mai mare în privința faptelor și actelor la care ar urma să fie chemat și minorul. La actele de administrație mult nu se va pricepe, la cele de dispoziție și mai puțin. Și ce valoare să se dea părerii lui sau ce anume să fie lăsat a fi înfăptuit de el? Cel mult chemarea minorului trebue să aibă de scop ca el să cunoască averea, să învețe a o stăpâni, într'un cuvânt să se pregătească. Cum este mai bine să se procedeze este foarte greu de precizat în texte de lege. Totul este mai mult chestiune de fapt și — cum zic juriștii — de speță; depinde de aptitudinile minorului, de dragostea lui pentru averea părintească, de interesul depus de tutor și de consiliul de familie, care pot să-l îndemne, să-l îndrumeze, să-l pună la lucru, chestiuni care, fără îndoială, nu pot fi reglementate prin texte.

Dacă tutorul și consiliul sunt convinși că minorul este în stare să facă singur acte de pură administrație au procedura emancipărei, pentru care s'ar putea reduce vârsta la 18 ani, ca și atunci când o fac părinții. Această procedură este concretizarea unei experiențe de veacuri, care nu s'a dovedit rea.

7. Semnalez altă chestiune importantă pentru bunul mers al tutelelor: *gratuitatea* serviciilor celor cari le exercită. Tutela este o sarcină gratuită dar obligatorie. Și ea reclamă muncă de multe ori grea, timp, și răspundere mare; iar uneori, când

legea se aplică, și atingerea averii pentrucă tutorul trebue să depună cauțiune sau i se ia o inscripție pentru ipoteca legală. Din această cauză foarte mulți caută să scape de o asemenea sarcină. Nu este drept ca tutorul să muncească gratuit și uneori ani întregi; chiar dacă este rudă apropiată de ce ar suporta gratis el singur această sarcină, mai cu seamă când mai sunt destule rude? Și cu atât mai mult când el nu este rudă. Solidaritatea socială nu înseamnă sarcini numai pe unul; dreptatea cere o împărțire de o potrivă a greutăților. De aceea *el trebue plătit, în mod echitabil.*

Jurisprudența — în sistemul codului nostru — din motive de echitate, a admis uneori să i se plătească unele sume sub formă de cheltueli de administrație. Soluția nu e mulțumitoare pentrucă altceva sunt cheltuelile care de sigur trebue să fie restituite tutorelui și alta este plata pentru munca lui.

In codul Calimach — cum am văzut — și în unele legislații cum este cea austriacă, maghiară, germană și altele s'a prevăzut plată pentru tutor.

In noul nostru cod s'a admis acest principiu prevăzându-se în art. 470 că instanța tutelară va putea acorda tutorelui o remunerație potrivită dacă averea minorului și greutatea administrațiunii ar justifica-o; ea poate reveni oricând asupra dispozițiunilor luate.

Norma trebue menținută dar completată, prevăzându-se un maximum din venit, ca și în alte cazuri de administrarea averii altora.

Se prezintă însă altă față a chestiunii. Sunt *tutele de minori săraci*, și multe nici nu sunt constituite conform legii. Cu ce pot fi plătiți tutorii, când în prim rând orfanii « sărăimanii » — vorba moldovenească — au nevoie de ajutoare? S'ar spune că nu mai e nevoie de tutor fiindcă n'are ce administra. Se uită însă că *tutela trebue să aibă de obiect nu numai averea ci și persoana și mai ales persoana minorului.* Problema este grea și face parte din alta mai mare a ajutorării familiilor sărace și cu copii, dar trebue să ne îndrumăm spre deslegarea ei. Este datoria colectivității, a Statului ca pe baza ideii de solidaritate să se intervină. Trebue să existe un fond puternic pentru asistență socială și să se ia toate măsurile ca el să

meargă la adevărata destinație. Fără de a mă ocupa amănunțit de această chestiune, acest fond ar putea fi alimentat din impozitul pe celibatari; și de ce nu și pe cei fără copii, bine înțeles proporțional cu venitul fiecăruia, iar completarea s'ar face din alte venituri ale Statului. Din acest fond ar putea fi ajutați minorii săraci și plătiți și tutorii lor, cu sumele modeste pe care le va fixa justiția.

Asemenea plată s'ar putea da și membrilor consiliului de familie. Dacă se dau indemnizații martorilor de ce s'ar refuza acelor membri plata zilelor pierdute, a transportului și a muncii? Pe vremuri nu pretindea nimeni o plată, dar nu erau atâtea chemări la instanță și colaborarea lor la epitropie era foarte simplă.

Se vor face, poate, uneori abuzuri dar e o garanție în faptul că justiția va fixa plata.

In tot cazul organizarea unei plăți va fi o operă de dreptate și va ajuta mult pentru o mai bună administrare a tutelelor.

8. In fine trebue să menționăm *simplificarea formalităților* în genere, dar în special pentru unele acte, între care posibilitatea unei plasări mai lesnicioasă a fondurilor, vânzarea fără licitație, împărțirea pe cale de învoială, etc., bine înțeles cu avizul favorabil al consiliului și aprobarea tribunalului.

In genere organizând mai bine controlul s'ar putea reduce multe formalități și s'ar înlesni funcționarea tutelelor. Nu cercetez acum aceste chestiuni pe care noul cod le-a rezolvat în parte, în chip mulțumitor.

Principial putem spune că dacă organizația este bine întocmită și mai cu seamă supraveghiată, trebue să se lase mai multă libertate și să se acorde mai multă încredere.

* * *

Iată în linii mari câteva din chestiunile privitoare la organizarea tutelei; și sunt încă destule referitoare mai ales la funcționarea ei.

Cercetările de față sper că vor arăta că pentru studiile noastre juridice și pentru rezolvarea feluritelor probleme este bine să ne cunoaștem întâi trecutul și apoi stările de astăzi

dela noi. Nu înseamnă că neglijăm dreptul comparat; luminile lui pot să ne îndrepte spre orizonturi mai largi, mai frumoase, dar *înainte de toate trebue să cunoaştem realităţile româneşti şi orice rândueli nouă să le adaptăm acestora.*

In al doilea rând aceste cercetări dovedesc că am avut norme nu mai prejos de ale multor popoare şi că şi acelea care sunt încă în vigoare au însuşiri deosebite, independent de neajunsurile aplicaţiilor practice datorite nu atât textelor cât altor cauze.

In al treilea rând, din cele expuse sper că se va vedea *însemnătatea acestor chestiuni şi că în sufletul oricăruia dintre noi se va deştepta mai mult interes pentru ele şi mai călduroase sentimente pentru nevârstnicii lipsiţi de ceea ce este aşa de scump pe lume, de dragostea părintească.*

CUPRINSUL

AUTOHTONIA DACO-ROMANILOR IN SPAŢIUL CARPATO-DUNĂREAN

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 21 Noemvrie 1941

Săpăturile arheologice care s'au săvârşit în deceniile din urmă în spaţiul carpato-dunărean, au avut darul să scoată la lumină un bogat material preistoric din epoca neolitică, care se distinge prin o surprinzătoare unitate şi prin o vădită succedare de epoci. Unitatea aceasta dă dovadă de statornicia şi tenacitatea creatorilor acestei civilizaţiuni, care nu s'a desvoltat prin o trecere bruscă dela o stare de sălbatică primitivitate la alta, ci prin o evoluţie lentă şi continuă, după locuri şi împrejurări. După minuţioasele investigaţiuni ale lui Vasile Pârvan şi ale ucenicilor şcoalei sale, cultura aceasta neolitică se întinde asupra unui teritoriu foarte vast, care întrece spaţiul carpato-dunărean şi ajunge la Nord până în Bohemia, Posnania şi Podolia, iar la Sud, străbătând Balcanii, ea se extinde până în masivul Rhodopei. Graniţele de Est şi de Vest ale acestei culturi sunt marcate prin fluviul Nistru şi prin cursul meridional al Dunărei panonice.

Dar cum materialul acesta din epoca neolitică este anonim, el nu ne poate da informaţiuni directe asupra seminţiilor care l-au plăsmuit. Totuşi avem unele indicaţiuni care ne îngădue să admitem că creatorii civilizaţiei neolitice în spaţiul carpato-dunărean au fost *Tracii.* Herodot susţine că neamul Tracilor era după cel al Inzilor cel mai mare şi mai

numeros din lume. « Dacă semințiile tracice — zice părintele istoriei — ar avea un singur stăpân și ar fi unite între dânsele, ele ar fi de sigur de neînvins, fiind că ele sunt, după cum cred, cele mai puternice dintre toate popoarele. Dar este greu, este cu neputință să se întâmple așa ceva vreodată la dânsele, și din pricina aceasta ele sunt slabe; numiri poartă diferite după regiuni, obiceiurile lor sunt însă toate aceleași » [1]).

Ca un popor de mișcare fără hotar, cum îl caracterizează Iorga, Tracii sălășluiau încă din epoca neolitică în spațiul carpato-dunărean, unde se găsesc pomenite așezările lor caracteristice cu terminațiunea în *-dava* și *-para*, iar cetățile în *-diza* și *-dizos*. Numele de persoane ce ni s'au păstrat aduc aminte de cele iranice ca: Autoporis, Bithitrales, Denikentos, Mucaporis, Rhaiscaporis sau mai scurte ca: Kotis, Bithis, Santhos. Din limba Tracică, afară de mult discutata inscripție de pe inelul găsit la Ezerevo, care nu cuprinde decât nume proprii [2]), nu s'au păstrat decât câteva nume de plante medicinale, transmise de Pedanius Dioscoride din Anazarbe și menționate și de Pseudo-Apuleius ca προδιάρνα (elleborum nigrum), rom. zârna, μιζήλα (thymus) rom. cimbru, ζῆνα (citula), rom. cucută, etc. [3]). Poemele lui Ovidiu în limba getică nu ni s'au păstrat sau poate n'au putut fi descoperite încă până acuma. Se pare că limba tracică nu s'a scris niciodată; numele de persoane și localități ni s'au păstrat numai în transcrierea lor elină sau latină. Eu însă cred că o bună parte din vocabularul limbii noastre, căruia i se atribue origine slavă, aparține patrimoniului dispărut al limbii geto-dacice, care era și ea o limbă iranică, ca și cea slavă. Drept dovadă în sprijinul acestei păreri ne poate servi numele râului Cerna, care derivă din dacicul Tsierna și n'are nimic a face cu slavonescul

---

1) Herodot, V. p. 2—8.

2) A. Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 11, notă; A. v. Blumenthal, *Die Ringinschift von Erzerevo*, în « *Indogermanische Forschungen* », 41,1933. p. 113; V. și M. Fick, *Ehemalige Spracheinheit des Indogermanischen Europa*, Göttingen, 1873, p. 417 urm.; Carcapino, *Un epitaphe thrace*, în « *In memoria lui V. Pârvan* », p. 77; Tomaschek, *Les restes de la langue dace*, Louvain, 1883.

3) V. Pârvan, *Getica*, p. 165 urm.; M. Wellmann, *Die Pflanzennamen des Dioskorides*, în « *Hermes* », XXXIII, p. 360 urm.; T. Cipariu, în *Arhiva*, p. 437; cfr. Thumann, *Untersuchungen über die Geschichte der oestl. europäischen Völker*, Leipzig, 1774, p. 338, nota h.

Cerna, care înseamnă Neagra. Asonanţe de acest fel se explică prin faptul că în vremea aceea procesul de diferenţiere între limbile indo-germane nu progresase încă într'o măsură aşa de largă ca în ziua de astăzi. Aceeaşi rezervă se impune şi faţă de pretinsele elemente celtice şi ilirice din limba noastră.

Ca popor numeros şi puternic, Tracii constituiau o rasă mare şi unitară care era împărţită în nenumărate seminţii sau clanuri autonome, unele sub principi indigeni, iar altele recunoscând autoritatea cutărui rege sau despot străin. Clanurile tracice trăiau mereu în luptă şi vrăjmăşie între olaltă.

Aşezările lor străvechi se găseau la Nordul Dunării, în Transdanuvia şi Dacia, în spaţiul civilizaţiei neolitice, unde în epoca istorică ele apar sub diferite nume ca: *Geţi*, *Tyro-Geţi*, adecă Geţii dela Tyras (Nistru), *Sargeţi* sau *Sarmigeţi* de unde derivă numele Sarmisegetuza, *Daci*, *Mizi*, *Carpi*, *Carpo-Daci* şi *Costoboci*. După tribul Carpilor sau Carpodacilor cari sălăşluiau în munţii ce traversează în linie diagonală spaţiul tracic, munţii aceştia s'au numit munţii Carpilor sau Carpaţii.

In scurgerea veacurilor, unele seminţii tracice au părăsit patria lor străveche dela Nordul Dunării şi, trecând marele fluviu, s'au aşezat în Balcani, unde apar sub diferite nume ca: Moesi sau Mizi, Odrizi, Bessi etc. Seminţiile din preajma munţilor Rhodope au impus regiunilor acelora numele lor gentilic, astfel că ele şi-au păstrat până astăzi numele de Tracia. In năzuinţia lor de expansiune, unele seminţii tracice au ajuns până în Asia Mică sau Anatolia, unde apărură mai târziu sub diferite nume ca: *Mizi*, *Bitinieni*, *Frigieni*, *Paflagonieni* etc. Seminţiile acestea, emigrate în Anatolia, au făcut legătura între civilizaţia neolitică din spaţiul carpato-dunărean şi civilizaţia micenică dela Troia, culturi, între care exista o izbitoare asemănare. Sunt învăţaţi cari susţin că după compoziţia sa chimică aurul din obiectele de lux, descoperite la Troia, ar fi de provenienţă transilvăneană, ceea ce ar constitui o netăgăduită dovadă pentru existenţa unei legături între cultura micenică şi cultura neolitică, produs al seminţiilor tracice din Carpaţii noştri. Pârvan a arătat cu mult temeiu că din aşezările lor străvechi din spaţiul carpato-dunărean, seminţiile tracice *au*

roit așa zicând în Balcani, în Rhodope și în Anatolia, și nicidecum invers, precum s'a crezut și se crede încă de unii învățați.

Informațiunile și considerațiunile acestea duc la concluzia că întemeietorii vastei culturi neolitice din cuprinsul României de astăzi au fost Tracii. La concluziunile acestea au ajuns, pe urma vastelor lor investigațiuni, pe lângă învățații români Vasile Pârvan și Ion Andrieșescu, și cercetătorii străini de seama lui C. Schuchardt, Eugen Pittard ș. a.

Desvoltarea normală a acestei civilizațiuni a fost însă turburată pe la începutul primului mileniu înainte de Christos, de invaziuni *cimeriene* și apoi *scitice*. Năvălitorii barbari subjugară pe creatorii tracici ai vechii culturi neolitice și încercară să le impună civilizația lor. Era începutul năvălirilor barbare în spațiul carpato-dunărean între anii 1000—900 înainte de Christos. De groaza năvălitorilor, cari nu erau să fie cei din urmă în spațiul acesta, semințiile tracice ascunseră în grabă în pământ odoarele lor de preț care au fost desgropate numai în zilele noastre, ca bunăoară la Drajna în Valea Teleajenului. Incursiunile cimeriene și scitice au fost primele încercări de subjugare și desnaționalizare a elementului tracic autohton pe pământul românesc. Aceste invazii au deschis nesfârșită serie de năvăliri de acest fel, care în diferite timpuri și împrejurări s'au repetat mereu până în zilele noastre. Dar ele s'au lichidat totdeauna cu același eșec pentru năvălitori. Străvechea civilizație tracică n'a putut fi nimicită de niciuna din semințiile năvălitoare, ci dimpotrivă ea și-a menținut de milenii caracterul ei specific și a putut fi continuată și desăvârșită în epoca istorică de principalele seminții tracice din spațiul carpato-dunărean și anume de *Geții* și *Dacii* din Carpați și din șesurile care asemenea unor covoare uriașe se aștern armonios la poalele lor.

*

Dintre semințiile tracice din spațiul carpato-dunărean s'au manifestat mai hotărît în istorie *Geții* și *Dacii*. Strabo arată că din vechime clanurile tracice dela Nordul Dunărei se desfăceau în două grupuri, dintre care pe unele le numeau *Daci* iar pe altele *Geți*, ambele constituind două ramuri ale aceluiași popor. El afirmă apriat că Grecii considerau pe Geți și Daci

drept Traci, cari sălăşluiau de ambele părţi ale Dunărei. *Geţi* erau numiţi cei din spre răsărit, iar *Daci* cei din părţile apusene din spre Germania şi din spre izvoarele Nistrului, adică din podişul transilvănean. Dacii s'ar fi numit în vechime Dai, de unde s'a răspândit la Atici numele de sclavi Geta şi Daus. Din rândurile Geţilor s'a ridicat poetul Menandros (324—293) care prin pana lui Strabo ne făcea următoarea automărturisire, zicând: «Toţi Tracii, dar dintre toţi, mai ales noi Geţii, pentru că mă pot lăuda de a fi de acolo de neam, nu suntem prea cumpătaţi» [1]). Tot Strabo arată că Dacii şi Geţii vorbeau aceeaşi limbă, numai că Grecii cunoşteau mai bine pe Geţi, cari se mutau mereu când de o parte, când de altă a Istrului [2]). In realitate numele de Daci îl purta un trib tracic din partea nord-vestică a Transilvaniei şi anume din regiunea Crişurilor, precum şi numele de Grai sau Greci era cel al unui trib epirotic. In cursul vremii tribul dacic, distingându-se, faţă de celelalte triburi tracice, prin curajul şi vrednicia sa, izbutise să li impună tuturor acestora pe lângă numele său gentilic şi dominaţiunea sa, precum reuşise să o facă la fel şi tribul Grecilor la rândul său. Şi astfel s'a ajuns la nomenclatura etnică de Daci şi la cea teritorială de *Dacia*. Dio Cassius (155—199 d. Chr.) arată că Dacii locuiau şi de o parte şi de alta a Istrului, afară numai că cei ce locuesc dincolo de fluviu se numesc de către indigeni Mizi, iar cei de dincoace de fluviu se numesc Daci şi erau ori Geţi ori Traci de neamul Dacilor. Grecii îi numeau Daci după cum se numeau ei înşişi; măcar că ei ştiau că unii Greci, cu drept ori fără drept, li zic Geţi [3]).

Asupra istoriei Geto-Dacilor au existat trei scrieri fundamentale şi anume: «*Comentariile*» împăratului Traian asupra războaielor sale cu Dacii, «*Geticele*» lui Criton şi «*Geticele*» lui Dio Crisostomul. Dar izvoarele acestea aşa de preţioase s'au pierdut, astfel că din bogatul lor cuprins nu ni s'au păstrat decât crâmpeie în scrierile altor autori care le citează. Vasile Pârvan a adunat în monumentala sa operă *Getica*, informaţiunile istorice ce s'au mai păstrat asupra Geto-Dacilor,

[1]) Strabo, VII. 3, 4.
[2]) *Ibid.*, VII, 3, 13.
[3]) Dio Cassius, LXVII, 6—7.

punând la contribuție și rezultatele săpăturilor arheologice ce s'au făcut la noi în țară privitoare la civilizația tracică din epoca neolitică. Din cercetările acestea se vede că semințiile tracice ale Geto-Dacilor erau sedentare și că ocupația lor de căpetenie era cultura ogoarelor și creșterea vitelor, ca și a urmașilor lor de astăzi. Ei erau organizați politicește în clanuri — gentes — care își aveau centrul lor de cârmuire și de apărare într'un sat întărit la șes sau într'un castel de piatră pe vârf de munte, cum s'au păstrat multe din ele în munții Hunedoarei. Bărbații se îndeletniceau cu războiul, vânatul și cu munca grea la câmp și la pădure; femeile deretecau prin casă, torcând firul de in și cânepă și țesând pânza pentru veșminte. Imbrăcămintea consta în cojoace, în mantale cu glugă și sandale sau opinci în picioare. Nobilii — tarabostes — purtau capul acoperit cu un fel de fes fără ciucuri, iar oamenii de rând — comati — se mulțumeau cu podoaba părului lor bogat. Ei erau oameni evlavioși, care credeau în nemurirea sufletului [1]). Când patria nu se mai putea apăra, regele și fruntașii ei se sinucideau. Pârvan conchide deci cu drept cuvânt, că Geto-Dacii erau un popor de plugari așezați, statornici și cu frica de dumnezeul lor. Amărîți de vecini cu nesfârșite războaie și prădăciuni, dară și stăpâniți de zavistie și dușmănie, ei își păstrau firea lor veselă și glumeață, ca a plugarului român. Viteji în războaie și harnici în timp de pace, Geto-Dacii au izbutit să înfrunte urgia veacurilor și să transmită urmașilor lor — Românilor — bravura militară, vrednicia cetățenească și iscusință la muncă și la felurite îndeletniciri.

*

Seria năvălitorilor în spațiul geto-dacic a fost inaugurată de semințiile cimerice care, trecând pe la 1000 î. Chr. Nistrul, năvăliră asupra semințiilor tracice, încercând să le impună civilizația și suprematia lor. Dar după asperitățile dela început se ajunse la coabitație pașnică cu aceștia, întru cât Cimerienii erau de aceeași viță iranică, ca Tracii, iar unii învățați îi consideră chiar Traci. După o sălășluire mai îndelungată în câmpia română Cimerienii, împinși la Nistru de Sciți, se retraseră în Balcani, iar de acolo trecură în Asia-Mică, unde prezența

[1]) V. Pârvan, *Getica*, p. 173 urm.

lor este adeverită prin civilizaţia homerică dela Troia. După toată probabilitatea, deplasarea aceasta a avut loc prin secolul al VIII-lea î. Chr. Astfel se explică faptul că Herodot nu mai face menţiune de ei pe teritoriul României de astăzi.

După retragerea Cimerienilor, supremaţia asupra spaţiului carpato-dunărean *trecu* asupra *Sciţilor* sau *Socoloţilor*. Deplasarea aceasta a avut loc, după toată probabilitatea, în secolul al VIII-lea î. Chr., adică pe la sfârşitul vârstei de bronz şi pe la începutul vârstei de fier. Aşa se explică faptul că Herodot nu mai face menţiune de Cimerieni, ci numeşte regiunea carpato-dunăreană Scitia, după Sciţii care izgoniseră pe Cimerieni din această regiune. Vasile Pârvan a încercat să stabilească drumurile pe care seminţiile scitice au pătruns în teritoriul civilizaţiei geto-dacice din Carpaţi, călăuzindu-se în cercetarea sa, după staţiunile preistorice de pe teritoriul românesc.

Triburile scitice inundară cu preferinţă regiunile dela şes; în munţi numărul lor apare mai redus. Sciţii năvălitori aduceau cu ei în ţările noastre, o civilizaţie nouă specifică lor, cultura fierului. Homer nu aminteşte de Sciţi, pentru că apariţia lor în raza civilizaţiei homerice cade într'o epocă mai târzie. In schimb Herodot se întreţine mai mult asupra lor. El arată că Sciţii erau un popor nomad, neavând nici oraşe şi nici sate. Carul era singurul adăpost pentru ei, în care se mişcau dintr'un loc în altul, nutrindu-se din produsul turmelor şi din vânat, preferind laptele de iapă, deopotrivă cu popoarele caucaziene, cu care ei erau înrudiţi [1]).

Seminţia scitică, care pătrunse în podişul transilvănean se numea *Agatîrşi*, după regele lor Agathyrsos, sub care par să fi descălecat acolo, constituind enclave etnice străine în masa populaţiunii autohtone geto-dacice. O altă căpetenie scitică era *Idanthyrsos*, care conducea pe Sciţii din Transdanuvia în luptă împotriva lui Darius în faimoasa sa expediţie la Dunăre din anul 513 în. Chr. [2]), Herodot mai aminteşte şi de un al treilea rege scitic, cu numele *Ariapithes*, care fu ucis de regele Agatîrşilor, probabil din cauza rivalităţilor politice din clanurile scitice care pătrunseseră în Dacia şi cele romane

[1]) Herodot, IV, 16—17.
[2]) *Ibid.*, IV, 76, 85, 120, şi 127.

în seşurile Transdanuviei. Despre vieaţa Agatîrşilor din Dacia găsim la Herodot amănunte foarte interesante, asupra cărora nu este locul să insistăm aci [1]). Seminţii scitice erau Sargeţii şi Paleii de pe Sirete, Napeii din Bărăgan, Siginii din Banat şi *Sacii* de pe Mureş cu aşezarea lor *Sacidava* la Sud-Est de Apulum (Alba-Iulia). Dar însuşi Herodot mărturiseşte că pe vremea sa «moravurile Sciţilor erau destul de asemănătoare cu cele ale Tracilor» [2]).

Triburile scitice năvălitoare, venind în atingere mai îndelungată cu populaţiunea geto-dacică subjugată, se contopise cu ea în scurgerea timpului. Procesul acesta de absorbire se produse din cauza numărului redus al populaţiunii năvălitoare faţă de masa compactă a Geto-Dacilor autohtoni, precum şi din cauza superiorităţii culturale a acestora faţă de nomadismul scitic. Deodată cu ei dispăru şi numele de Scitia pentru spaţiul carpato-dunărean, care se menţinu ceva mai mult numai în Dobrogea, care apăru multă vreme sub numele de *Scitia Minor*. Absorbirea Sciţilor de către populaţiunea băştinaşă geto-dacică este confirmată de Strabo, care arată că Sciţii trăiau amestecaţi cu Tracii şi mai ales cu Tracii de dincolo de Istru, adecă din seşul muntean [3]).

Mai rezistenţi se dovediră Agatîrşii din Ardeal, unde izbutiră să se menţină în situaţia lor dominantă faţă de populaţiunea de baştină până la începutul veacului al III-lea î. Chr., când după toate probabilităţile regele Dromihete, învingătorul lui Lisimah, regele Macedoniei (301—281) [4]), puse capăt stăpânirii Agatîrşilor în Dacia, redând Geto-Dacilor autohtoni vechea lor libertate politică şi naţională. Izvoarele istorice nu indică, ce-i drept, numele regelui goto-dac liberator de sub jugul Agatîrşilor. Dar după toate câte ştim despre regele Dromihete, este mai mult ca probabil, ca el să fi fost restauratorul libertăţii politice a neamului său de sub supremaţia seculară a Agatîrşilor scitici [5]). In ipoteza aceasta supremaţia scito-agartîrşică asupra Geto-Dacilor ar fi dăinuit dela 700—300 î.

[1]) Herodot, IV, 7—31, 66—70 şi 184.
[2]) *Ibid.*, IV, 185 urm.
[3]) Strabo, VII, 32.
[4]) Strabo, VII, 3, 2; Pausanias, 4—6, V. Pârvan, *Getica*, 63.
[5]) Brandis, *Über den dakischen Adel*, R. C., IV, 1955, *Supl. I*, 262; C. Patsch, *Beiträge*, V. 2, p. 42 şi *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, Anzeiger der Wiener Akad., 1925, p. 76; V. Pârvan, *Getica*, 4 şi 643 urm.

Chr. La anul 300 începu *epoca geto-dacică*, care dăinui până la cucerirea Daciei de către Romani în 106 d. Chr., când începu *epoca romană* [1]). Triburile agatîrşice dacizate trăiau liniştite în Dacia până la cucerirea romană, când cete numeroase de Agatîrşi ajunseră la Roma ca sclavi şi apoi ca libertini, cum arată numeroasele inscripţii care pomenesc de prezenţa lor la Roma, la Arici, Castel Gondolfo, Ostia, Puteoli şi chiar la Lugudunum, unde îşi aveau casele lor [2]).

Din epoca dacică ni s'au păstrat numele mai multor regi, dintre cari cel mai *vestit* era Buerebista, ceea ce adevereşte dictionul latin: nomen est omen, căci Buerebista însemna în limba dacică cel vestit. Pe la anul 50 î. Chr., el supuse sub sceptrul său toate triburile — gentes, — şi clanurile geto-dacice din întreg cuprinsul teritoriului românesc de astăzi, din munţii Maramureşului până la Balcic şi Ecrene de pe litoralul scitic şi dela Tisa până la Olbia din limanul Niprului, creând astfel un puternic stăvilar împotriva năzuinţelor romane de pătrundere şi supremaţie la Dunărea de jos [3]).

Cât despre naţionalitatea lui Buerebista, Strabo îl arată într'un loc ca fiind « de naţiune *Get* », iar în alt pasagiu al operei sale, arată că regele Boiilor Critasir, înfrânt în luptă de Buerebista, « ar fi fost bătut de *Daci* », de unde se vede că Geţii şi Dacii constituiau unul şi acelaşi popor, pe care Grecii îl numeau cu preferinţă Geţi, iar Romanii Daci [4]). Capitala lui Buerebista se găsea la Argidava, care a fost indentificată de unii cu Argidava (Varadia) la Est de Verşet, iar după alţii cu o localitate necunoscută din valea Argeşului (Argessos) din cauza asonanţei cu Arcidava. Armata lui Buerebista era socotită de Strabo la 200.000 combatanţi, ceea ce ne arată că Dacia era foarte bine populată. De altfel şi geografia lui Ptolomeu arată o reţea deasă de aşezări urbane şi rurale pe teritoriul Daciei [5]).

---

[1]) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Seria III, tom. XXIII, p. 542.

[2]) C. Patsch, *Beiträge*, V. 2, p. 123 urm.

[3]) Brandis, R. C., *Supl. I*, p. 261 urm.

[4]) Strabo, V, 1, 6, (613), VII, 3. 5 (297); 3. 11 (304); XVI. 2. 39 (762); C. Patsch *Beiträge*, V. 2, p. 43 urm.

[5]) Cl. Ptalomaei, *Geographia* ed. N. Müllerus, Par. 1883, III şi VIII.; C. Brătescu, *Dacia şi Moesia după Ptolomeu*, în « *Bul. Soc. Reg. de Geografie* », XLII (1923), p. 5—20.

Puterea militară a Dacilor impunea respect până și Romanilor, care după Horațiu îi făcea să se întrebe când se întâlneau: « Ce ai mai auzit despre Daci? » — nam quid de Dacis audisti? —[1]). Dar în realitate, dușmanii cei mai periculoși ai Dacilor nu erau Romanii, ci rivalitățile și certurile interne precum și pornirile lor separatiste[2]), cărora căzu jertfă regele Buerebista, scurtă vreme înaintea asasinatului comis împotriva adversarului său C. Iulius Caesar. Cu moartea marelui ctitor al imperiului geto-dacic, se sfărâmă unitatea acestuia, iar diversele triburi și clanuri care-l alcătuiau, își reluară vechea lor independență, constituind 4 sau chiar 5 regate, care, rivalizând între ele, nu mai puteau opune Romanilor cuvenita împotrivire. Iar Romanii, la rândul lor, se folosiră de vrăjmășia dintre statele și stătulețele dacice pentru a le supune unul după altul puterii lor.

Când semințiile geto-dacice își deteră seama de primejdia romană care le amenința și renunțară la pornirile lor particulariste, încredințând puterea lui Decebal, fiul lui Diurpaneus sau Jupaneus, era acuma prea târziu. Soarta politică a Geto-Dacilor era pecetluită pentru multe secole. Intreg poporul geto-dac se ridică, ca un singur om, în contra Romanilor. In numărul și puterea de rezistență a acestui popor se bizui regele Decebal în eroicele sale lupte împotriva Romei.

*

In cursul sângeroaselor încleștări dintre Daci și Romani a căzut fără îndoială o bună parte din populația băștinașă a Daciei care era capabilă de a purta arma. Faptul acesta este adeverit prin mărturia lui Eutropius care spune că, în urma îndelungatelor războaie, Dacia era istovită de bărbați — Dacia enim diuturno bello viris erat exhausta —[3]). Dară nu este mai puțin adevărat că după încetarea ostilităților și încheierea păcii, o bună parte din populația dacică, care se refugiase cu avutul ei în ascunzișurile munților, se reîntoarse la vetrele sale, cum se vede aceasta din mai multe scene de pe columna

[1]) Horațiu, *Satire*, II, 6, V, 53.
[2]) Strabo, VII, 3, p. 304.
[3]) Eutropius, 8, 5.

lui Traian. Patsch a arătat, cu drept cuvânt, că greşit s'au interpretat scenele acestea ca un *exod* al populaţiei indigene, care nu avea unde să fugă. Dimpotrivă scenele acestea reprezintă reîntoarcerea indigenilor la vetrele părăsite [1]).

Se mai poate constata că numeroase triburi dacice rămaseră şi după cucerirea romană în afară de hotarele nouei provincii, iar numărul lor pare să fi sporit şi prin numeroase elemente viguroase din interiorul Daciei, care, în dorul lor de libertate, nu se puteau împăca de loc cu dominaţiunea străină. Dar oricât de mari vor fi fost pierderile de oameni în cursul războaielor şi oricât de însemnat va fi fost numărul patrioţilor daci cari preferară mai curând vieaţa în pribegie decât să trăiască în robia romană, totuşi masa cea mare a populaţiei din Dacia, compusă din bătrâni, femei şi copii, rămaseră şi mai departe la vetrele lor, supunându-se cuceritorilor şi străduindu-se să ajungă la un modus vivendi cu ei. La această înţelegere s'a ajuns curând, fiindcă Romanii nu aveau niciun interes politic să stârpească populaţia indigenă sau să o izgonească din aşezările ei, cum suaţine A. Alföldi, care fără nici un motiv plauzibil crede în dispariţia totală a elementului dac autohton, care ar fi fost nimicit de cuceritori [2]). Dimpotrivă, Romanii se străduiau să câştige cât mai multe braţe de muncă pentru cultura ogoarelor şi exploatările masivelor silvice şi ale bogăţiilor miniere din cuprinsul Daciei. Pe de altă parte şi fiscul roman avea un vădit interes să vadă sporind cât de mult numărul contribuabililor.

Cea mai bună dovadă pentru aplicarea acestei politici de destindere şi apropiere faţă de populaţia băştinaşă şi faţă de vechile sale tradiţii culturale şi economice, este faptul că însuşi împăratul Traian, cuceritorul, păstră numele Sarmisegetuzei pentru Ulpia Traiana, noua capitală a Daciei Romane, şi că trupele auxiliare care se recrutau din rândurile populaţiunii dacice, ca bunăoară corpuri speciale *ala*, şi, «numerus dacicus» la Roma sau cele cinci «*cohortes Dacorum*», păstrară vechiul lor stindard naţional, smeul volant sau draconul, precum

---

[1]) C. Patsch, *Beiträge*, V, 2, p. 88 şi 127 urm.
[2]) *Cambridge Ancient History*, XI, p. 553 urm.; cfr. G. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric, Poporul Român*, Buc. 1940, p. 93 urm.

și înarmarea lor cu săbii strâmbe după fasonul dacic. Ba mai mult, Romanii admiteau și *folosirea limbii dacice* în noua lor provincie [1]). De carele getice — getica plaustra — și de săgeata dacică — iaculum Daci — se face mențiune până în timpul împăratului Honorius (395—423), alăturea de arcul scitic — scythici arcus — sau agatîrșic, care și aceasta tot armă indigenă era [2]). Pe o monedă care se bătuse în cinstea împăratului Decius (249—251), deci pe o monedă oficială, se poate distinge chipul geniului dacic cu smeul [3]). O altă monedă dela împăratul Filip cel Tânăr avea pe avers inscripția « *Dacia* », reprezentând figura unei femei, având la picioare un *vultur* cu o cunună de lauri în cioc. De altfel vulturul era și emblema legiunii a V-a Macedonica. Vulturul se găsește și în emblema Țării-Românești, cu singura deosebire că cununa de lauri este înlocuită cu semnul crucii creștine.

In condițiunile acestea este ușor de înțeles că mulți dintre Dacii pribegi se reîntoarseră cu vremea la vetrele lor părăsite, împăcându-se, alăturea de conaționalii lor de acasă, cu noua stăpânire romană. Mai erau însă și mulți de aceia, care persistau în vechea lor vrăjmășie față de cuceritorii romani și aceștia preferau să trăiască în surghiunul pe care ei înșiși și-l impuseră. Aceștia se uniră ca Dacii liberi din afară de granițele provinciei romane, precum și cu celelalte triburi barbare din vecinătatea lor, pentru ca să molesteze mereu cu atacurile lor necontenite hotarele Daciei Traiane. Mărturiile istorice din timpul împăratului Antoninus Pius (138—161) amintesc mereu de *Daci rebeli* — Daci rebellantes — și de *provinciali răsvrătiți* — provinciales recusantes — care amenințau pacea și liniștea provinciei dacice [4]). Atacurile acestea porneau din nord-vestul provinciei, amenințând mai mult granița Daciei Porolissense. La 167 d. Chr., Dacia fu împărțită precum se știe în trei părți și anume în: Dacia Porolissensis cu capitala Porolissum (Moigrad) [5]), Dacia Apulensis cu

[1]) Arrian, *Tact.*, 44. 1; Mommsen, *Röm. Gesch.*, V. p. 204, nota 1; Jung, *Wiener Studien*, XI, 155; V. Pârvan, *Getica*, 520 urm.
[2]) *Paneg. de quarto consulatu Honorii*, v. 53; *de tertio consulatu Honorii*, v. 28; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 179; C. I. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 53; G. Cantacuzino, *Câteva corpuri barbare din armata romană*, p. 50 urm.
[3]) Jung, *Römer und Romanen*, p. 115.
[4]) Capitolinus, *Anton. Pius*, V; Lambridius, *Anton. Pius*, XIII.
[5]) *C. I. L.*, VI, Nr. 1449.

capitala Apulum [1]) şi Dacia Malvensis cu capitala Malva [2]), având câteştrele în frunte un «Propraetor trium Daciarum» [3]). De aceea graniţa acelei provincii trebuia mereu păzită şi apărată. Din nevoia acestei apărări a pornit planul construirii limesului porolisens care lega cursul inferior al Someşului cu cele trei Crişuri, pentru acoperirea văii Someşului şi pentru apărarea municipiului Porolissum [4]). Capitala Porolissum, Moigrad, lângă Jibău, se bucură de larga solicitudine a împăratului, care o ridică la rangul de colonie şi centru administrativ al Daciei Porolissense şi-i restaură amfiteatrul, a doua mare arenă sportivă în cuprinsul Daciei, pe lângă cea din Sarmisegetuza [5]).

Sub domnia împăratului Commodus (180—192) triburile Dacilor liberi molestau, în unire cu Gepizii şi Marcomanii, graniţa nord-vestică a Daciei cu necontenitele lor incursiuni în teritoriul roman. Provocaţiunile acestea siliră pe împărat să se gândească la organizarea unei expediţii militare împotriva lor. Dar expediţia aceasta a fost întreprinsă numai sub urmaşul său Septimius Severus (192—201), care întări garnizoana romană din Potaissa (Turda), mutând acolo legiunea a V-a Macedonica, pe care o ridicase dela Troesmis (Igliţa) din Moesia Inferioară, şi tot el înalţă localitatea Potaissa la rangul de colonie [6]). La anul 193, împăratul încredinţă pe guvernatorul G. Vettius Sabinianus Iulius Hospes cu conducerea expediţiei de pedeapsă în contra Dacilor liberi şi în contra barbarilor aliaţi cu ei. In 193 Sabinianus lovi cu putere triburile Dacilor dela Nord-Vestul provinciei şi, sdrobind forţa lor de împotrivire, transplantă 12.000 de familii dacice în provincia romană şi le coloniză acolo [7]). Colonizarea de Daci liberi pe teritoriul imperiului constitue o nouă dovadă că politica romană în Dacia nu tindea la extirparea populaţiunii băştinaşe, ci dimpotrivă la sporirea şi întărirea potenţialului ei etnic.

[1]) *C. I. L.*, III, 1, Nr. 1422, 1423, 1456.
[2]) *Arch. Epigr. Mitteilung*, XVII, p. 117.
[3]) *C. I. L.*, III, 1, Nr. 1175, 1440, 1444, 1456, etc.
[4]) Pauliys, *Realencyklopädie*, vol. XIII, p. 643; Torma, *Limes dacicus*, p. 284 urm.; Jung, *Fasten der Provinz Dazien*, p. 132; Gr. Tocilescu, *Recherches Archéol. en Roumanie*, 1900, p. 117 urm.
[5]) *C. I. L.*, III, 1, 172 şi 836; C. Daicovici, *Sarmizegetusa*, p. 4; Paulys, *Realenzyklopädie*, vol. XIII, p. 642, cu arătarea literaturii.
[6]) *C. I. L.*, III, 1, p. 172;
[7]) Dio Cassius, 72, 3, 3; Mommsen, *Röm. Gesch.*, V, p. 208.

Aliații Dacilor liberi în contra Romanilor erau Iazigii, Vandalii și Gepizii. *Sarmații Iazigici* se strecuraseră încă de pe la anul 50 d. Chr. în câmpiile Tisei, unde erau pomeniți pe timpul împăratului Claudius (41—45). Plinius arată că vasta câmpie a Tisei era ocupată de Iazigii sarmatici, câtă vreme munții și pădurile erau populate cu *Daci*, cari fuseseră alungați de Iazigi din câmpie [1]). Iazigii, cu fețele lor tatuate se remarcaseră prin jafurile și prădăciunile lor în regiunile crișene și bănățene. Figurile lor cu barbă și plete lungi, purtând pe cap o căciulă frigiană și lanțuri la gât, se pot distinge ușor pe columna împăratului Marcus Aurelius (161—180) din Roma [2]). Romanii aveau de susținut grele lupte împotriva lor și anume atât pe frontul panonic cât și pe cel dacic [3]). Ei se supuseră Hunilor și apoi Gepizilor, iar dela 488 numele lor nu se mai pomenește în marturiile timpului [4]).

Vandalii, o seminție germanică imigrată dela Nord, își aveau pe la 175 d. Chr. așezările lor între Iazigi și Gepizi. Pe vremea împăratului Constantin cel Mare, Vandalii, în năzuințele lor spre Sud, atinseră Dunărea mai sus de Cazane pentru a-și deschide drumul spre Africa (336) [5]). Prezența lor în Transdanuvia, susținută de Diculescu, nu este prin nimic adeverită [6]).

Gepizii părăsiră încă în secolul al II-lea d. Chr. așezările lor nordice dela gurile Vistulei, străbătură Carpații Păduroși și descălecară în basinul Tisei superioare la granița Daciei Porolisense, de unde molestau mereu granița imperiului în tovărășie cu Dacii liberi [7]). După arătările cronicarului Malalas, prima ciocnire dintre Romani și Gepizi, s'ar fi produs la 184 d. Chr. [8]). In secolul al III-lea ostilitățile daco-barbare în contra

---

[1]) Plinius, *Hist. nat.*, IV, 12.
[2]) C. I. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 32 urm.
[3]) Alex. Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 289 urm., cu trimiterile cuvenite la izvoarele contemporane; C. Patsch, *Die banater Sarmaten*, în Anzeiger, 1925, p. 188 urm.
[4]) C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 103.
[5]) Iordanes, *Getica*, XXII, 13, ed. *G. Popa-Lisseanu*, în »*Izv. Ist. Rom*«, Vol. XIV, p. 42.
[6]) C. C. Diculescu, *Die Wandalen und Gothen in Ungarn und Rumänien*, p. 1—3.
[7]) C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 1—3
[8]) Malalas, *Chronographia*, ed. Dindorf, XII, 291.

Daciei nu mai încetară. Impăratul Maximianus Thrax (225—238) respinse cu succes atacurile întreprinse de Dacii liberi în tovărăşie cu Sarmaţii iazigici, împotriva valului porolisens şi timeşan, pentru care isprăvi războinice fu cinstit cu titlul de « *Dacicus* » şi « *Sarmaticus* »[1]). La incursiunile în hotarul provinciei dacice luau parte şi Gepizii cari unelteau mereu în contra imperiului pentru a-şi lărgi teritoriul ocupat de ei. Jordanes arată la anul 248 că ginta liniştită — gens quieta — a Gepizilor ar fi ridicat sub regele ei *Fastida* armele împotriva Romanilor, cu scopul de a-şi lărgi hotarele — patrios fines per arma dilatavit—[2]). In adevăr, împăratul Filip Arabul (244—249), împreună cu fiul său coregent Filip cel Tânăr, avură de susţinut lupte sângeroarse împotriva coaliţiei gepido-dacice dela graniţa nordvestică a Daciei Porolisense sau bihorene. In campania aceasta, coregentul Filip căzu de pe cal şi-şi atrase o rană care îi pricinui moartea[3]). Dela Filip cel Tânăr, ni s'a păstrat o monedă, care pe avers are inscripţia « Dacia », reprezentată prin figura unei femei, având la picioare un vultur care ţine în cioc o cunună de lauri[4]). Impăratul Decius (249—251) concentră forţe nouă la valul porolisens împotriva Daco-Gepizilor şi izbuti să-i înfrângă şi să restabilească pacea şi liniştea la graniţa Daciei. Pentru isprăvile sale războinice asupra coaliţiei barbare, împăratul Decius fu onorat cu titlul « *Restitutor Daciarum* » şi « *Dacicus Maximus* »[5]). Titlul acesta din urmă, cu care fusese distins împăratul Decius, este o dovadă că această campanie era îndreptată în prima linie împotriva Dacilor liberi, cari turburau mereu liniştea provinciei dacice.

Infrângerea coaliţiei daco-gepide sili pe Gepizi să se resemneze cu aşezările lor în basinul Tisei superioare, închis de munţi prăpăstioşi şi strâmtoraţi de păduri dese — inclusum se montium quaeritans asperitate silvarumque densitate constrictum—[6]).

---

[1]) Herodian, VII, 2; Xenopol, *Ist. Rom.*, I, p. 212.
[2]) Iordanes, *Getica*, XVII, 97, o. c. p. 38.
[3]) Chronicon Pascale, ed. Bonn, p. 503.
[4]) *C. I. L.*, III, 1176 şi II, 4949.
[5]) Behrend Pick, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, Nr. 83, p. 14; cfr. C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 28, nota 25.
[6]) Iordanes, *l. c.*, XVII, 97, *l. c.* p. 38 urm.

In strâmtoarea sa regele Fastida să se fi adresat regelui *Ostrogota*, căpetenia Ostrogoților, uniți încă cu Vizigoții — cuius imperio tam Ostrogothae quam Vesegothae, id est utrique eiusdem gentis populi, subiacebant — să-i cedeze o parte din țara sa. Regele Ostrogota respinse însă cererea Gepizilor, din care cauză aceștia încercară să i-o impună cu armele. Ciocnirea între Gepizi și Ostrogoți s'a produs lângă *orașul* — oppidum — *Galtis* din apropierea râului *Auha* și s'a lichidat cu înfrângerea Gepizilor de către Ostrogoți, care fură astfel siliți să se mulțumească cu sediile lor de mai înainte.

Diculescu a crezut că orașul Galtis, menționat de Iordanes, ar putea fi identificat cu localitatea *Ungra*, ung. Ugra și săsește *Galt* din țara Oltului, despre care nu știm să fi fost cândva oraș—oppidium—. De asemenea este foarte riscată identificarea râului *Auha* cu Oltul, întru cât nu se poate aduce nici un argument serios și plauzibil în favorul acestei identificări [1]).

Dar afară de aceste considerațiuni de ordin filologic, împrejurările politice dela mijlocul secolului al III-lea d. Chr. nici nu puteau îngădui o ciocnire între Gepizi și Ostrogoți în inima Daciei romane. In vremea aceea Romanii domneau încă în Dacia, precum se vede aceasta dintr'o inscripție dela Sarmisegetuza, care fusese așezată acolo în cinstea lui Licinius Cornelius Valerianus, fiul împăratului Galienus (260—268) [2]). Unde mai pui, că Ostrogoții, fugăriți de Huni, apăruseră numai în a doua jumătate a secolului al IV-lea la granița Transdanuviei dela Nistru, necum în inima Daciei. Iar cât privește pe Vizigoți, apoi aceștia, pe timpul împăraților Valerianus (253—260) și Galienus (260—268), când se produse ciocnirea dela Galtis pe Auha, erau angajați în lupte grele cu Romanii în Moesia Inferioară [3]), astfel că o invazie a lor în inima Daciei apusene în vremea ceia, apare cu totul exclusă. Ciocnirea sângeroasă dintre Gepizi și Ostrogoți n'a putut avea loc decât undeva în afară de granițele Daciei romane, iar nicidecum în cuprinsul acestora. Așa fiind credem că este timpul să se pună

---

[1]) C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 34 urm. și 90; G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. XIV, p. 13 urm.

[2]) *Ephem. Epigraph.*, IV, Nr. 190.

[3]) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, ser. III, tom. XXIII, p. 551.

capăt unei polemici zadarnice în legătură cu prezența Gepizilor și Goților în inima Daciei într'o vreme, când pajurile romane vegheau încă victorioase pe creasta Carpaților.

Pe la mijlocul secolului al III-lea, conștiința națională dacică era încă trează pretutindeni. In timpul împăratului Galienus generalul *Regalianus*, cu pretenții la tronul imperiului, se mândrea de originea sa dacică și de coborîrea sa directă din regele Decebal — erat gentis Daciae, Decebalis ipsius ut fertur affinis—[1]). Dar cu toate acestea, elementul etnic dacic, care venea în atingere cu elementul roman, superior ca disciplină și cultură, nu-i putu rezista multă vreme. In urma contactului permanent cu Romanii, populația dacică autohtonă deprinse limba și obiceiurile romane, dar fără să-și renege originea sa dacică, precum se dovedește aceasta prin cazul lui Iulius Secundinus, care se mândrea direct de originea sa dacică — natione Dacus—[2]). Și așa simțeau toți cari serveau în armata romană sau ocupau servicii de tot felul în administrațiile comunale sau provinciale ale imperiului.

Colaborarea aceasta dintre elementul dacic autohton și elementul roman dominant a fost foarte mult înlesnită prin faimoasa constituție a împăratului *Antoninus Caracala* (211—217) din anul 212 d. Chr., în virtutea căreia dreptul de cetățenie romană fu conferit tuturor locuitorilor din vastul imperiu roman, deci și din Dacia și Transdanuvia, fără nicio deosebire de limba și originea lor. In urma proclamării a acestor principii constituționale, Geto-Dacii deveniră cu toții cetățeni romani, cu egale drepturi și îndatoriri, iar țara lor de baștină Dacia, ajunsese să fie privită și recunoscută ca o parte integrantă a *Romaniei*, căci așa numeau barbarii imperiul roman. Iordanes arată că Goții trimiseră soli la împăratul Valens în *Romania* — legatos in Romaniam direxerunt ad Valentem imperatorem —[3]). Orosius, amintind de așezarea Goților în Transdanuvia, numește această regiune Gothia, care fusese *Romania* — ut vulgariter loquor, Gotia, quod Romania fuisset —[4]). Am-

[1]) Scriptor L., *Aug. trig. tyr*, c. 10; I. Jung, *Römer und Romanen*, p. 116; C. Patsch, *Beiträge*, V/2, p. 176.
[2]) *Orelli*, Nr. 6844.
[3]) Iordanes, *Get.*, XXV, 131, *l. c.*, p. 45 și 4, 265, p. 70
[4]) Orosius, VII. 43.

mianus Marcellinus amintește de Romania [1]). Un cetățean din Sirmium (Mitrovița) numea patria sa «Romania», pentru care se ruga lui Dumnezeu să o ocrotească de Avari însemnând pe o cărămidă cuvintele: «Christoase, Dumnezeule, ajută cetății, oprește pe Avari și ocrotește *Romania*, și pe cel ce scrie aceasta». Inscripția datează din anii 579—582 [2]). Britania evacuată de Romani era privită ca Romania — ita ut non Britania, sed Romania censeretur — [3]). Posidius considera pe Vandalii ce năvăliseră în Africa de răsturnători ai *Romaniei* — Romaniae eversores — [4]). Goții lui Ulfila, izgoniți din Transdanuvia de Athanarich fură primiți de împăratul Constanțiu (337—361) în *Romania* — suscepti erant in Romania pro misericordia — [5]). Fără deosebire de limbă și origine, locuitorii din Romania, adecă din imperiu, sau din numeroasele *Romanii*, în care se desfăcuse mai târziu imperiul în urma invaziilor barbare, se numeau, în calitatea lor de cetățeni ai Romaniei, *Romani*. Aceasta ne-o adeverește Sf. Augustin, care susține că locuitorii din imperiu deveniseră cu toții *Romani* și toți se numiau *Romani* — omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur — [6]). De asemenea numește și Ulfila în biblia sa gotică pe cetățenii Romaniei «*Rumōneis*», adică *Rumänen*, după cum se numeau ei înșiși Romani sau *Rumâni* [7]). Și Constantin Porfirogenetul numește pe cetățenii imperiului cu limba de conversație latină *Romani* — ῾Ρωμάνοι — spre deosebire de cei cu limba de conversație elenă, pe care îi numește *Romaioi* — ῾Ρωμαίοι — [8]).

Locuitorii imperiului continuau să se numească *Romani* și după ce ajunseră sub ascultarea semințiilor barbare, pe care Roma Veche ca și Roma Nouă, adecă Constantinopolul, nu încetau niciodată de a le considera ca națiuni aliate și federate, plătindu-le subsidii și trimițându-le mereu bogate daruri. Căpeteniile barbare primeau dela împărații romani

[1]) E. Fehrle, *Romania bei Amm. Marc.* în *Phil. Wochenschrift*, XIV (1925).
[2]) Brunsmid, în *Eranos Vindobonensis* (Viena, 1893); cfr. *Byzantinische Zeitschrift*, 3, (1894), 222.
[3]) Gildas, *Mon. Germ. Hist.* vol. XIII.
[4]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, p. 106.
[5]) *Consularia Constantinopolitana*, ed. Mommsen și *Chron. Minora*, I, p. 242.
[6]) V. și L. Hahn, *Rom und Romanismus im griech-röm. Ostrom*; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, p. 107.
[7]) C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 196.
[8]) *De Adm. Imp.*, cap. 29 și 32.

diferite titluri onorifice. Insuşi temutul Attila era socotit ca « federat » al imperiului şi cinstit cu titlul de mareşal — στρατηγός, magister militum — pentru care primea şi o importantă soldă în bani şi în daruri [1]).

Din cele arătate mai înainte se vede deci că şi după cucerirea Daciei Traiane, luptele dela graniţa vestică a nouei provincii nu mai conteneau. Sarmaţii iazigici, Vandalii, Gepizii, dar în deosebi Dacii liberi luaseră ofensiva pe întreaga linie a *valului porolissens* şi *timeşan* [2]), ameninţând serios cele trei Dacii. Titlul de « Dacicus » cu care fusese distins împăratul Maxianus Thrax [3]) precum şi acela de « Dacicus » în « Restaurator Daciarum » cu care se mândrea împăratul Decius [4]), sau acela de « *Dacicus Maximus* » care fu atribuit împăratului Gallienus [5]), indica în mod foarte clar pe agresorii cei mai înverşunaţi dela graniţa Daciei, care erau *Dacii* liberi. Pe aceştia îi găsim de altfel menţionaţi alăturea de Gepizi şi uneori chiar confundaţi cu ei, ca de pildă la Sidonius [6]), la Martin de Braccara [7]), la Isidorus [8]) şi chiar la Ekkhard [9]).

*

Sub presiunea acestor necontenite atacuri, împăratul Aurelianus (270—275) se văzu nevoit să retragă armata şi aparatul administrativ din Dacia. Şi astfel el evacuă mai întâi Dacia Superioară sau Porolisensă pe la anul 272 d. Chr. In anii următori, Romanii evacuară Dacia Centrală sau Apulensă şi numai la 275 urmă evacuarea Daciei Inferioare sau Malvensă, a cărei capitală *Malva* — colonia Malvensis ex Dacia [10]) —, care, după toată probabilitatea, se găsia undeva în Banatul timişan, poate la *Denta*, unde s'a descoperit o inscripţie indicatoare [11]). Un oarecare Caius

[1]) *Ambasadele lui Priscus*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, VIII, p. 47.
[2]) Paulys *Real Encyklopädie*, vol. XIII, p. 641.
[3]) Paulys *Realencyklopädie*, IV, p. 1976.
[4]) *Ibid.*, IV, p. 1977.
[5]) *Ibid.*, V, p. 1977.
[6]) Sidonius, *Apoll. Carmen*, V, vers. 475; *Mon. Germ. Auct. Ant.*, VIII, p. 199.
[7]) *M. G. Auct. Ant.*, VI, 2, p. 195.
[8]) Isidorus, *Orig.*, 9, 2.
[9]) *Chr. Script. Rer. Merov.*, VIII, p. 124; C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 29; Strakosch-Grassmann, *Gesch. d. Deutschen in Oesterr.*, p. 220 urm.
[10]) *C. I. L.*, III, DLXXXVII şi III, 13704.
[11]) *C. I. L.*, III, 1555; 12, 5949, 1017—1018; C. Patsch, *Anzeiger*, 1925, p. 202 urm.

Canisius Sabinianus se intitulă D. C. M., ceea ce a fost interpretat ca D(ecurio) C(oloniae) M(alvensis). Găsirea acestei inscripții la Denta a îndemnat la indentificarea Dentei cu Malva, nume care după unii ar sta în legătură cu *malul* Dunărei[1]). Nu poate însă fi vorba de un «câmp de nalbe», cum credeau alții[2]). Considerațiunile de ordin geopolitic nu admit nicidecum identificarea cu Celeiul, fiindcă Celeiul corespunde vechii cetăți Sucidava, nici cu Romula (Râșca) pe Olt[3]). De altfel inscripțiile de mai sus n'au fost găsite la Malva, ci una la Salonic, iar alta a ajuns în muzeul din Neapole, fără arătarea locului unde au fost găsite.

Împăratul Aurelian nu considera evacuarea legiunilor din Dacia, decât ca o retragere strategică de pe un front prea întins și prea expus, pe altul mai restrâns și mai ușor de apărat. Măsura aceasta era privită de contemporani ca o măsură strategică trecătoare, dictată de împrejurări și numai desfășurarea ulterioară a evenimentelor politice din imperiu aduse cu sine ca ea să rămână definitivă. Oștirea romană evacuată din cele trei Dacii fu concentrată la limesul dunărean din ambele Misii, iar personalul serviciilor publice al principalelor instalațiuni industriale și al marilor întreprinderi comerciale de tot felul, care nu-și mai găseau rostul într'o provincie evacuată, rămasă în seama barbarilor și condamnată să recadă în vechea sa stare de primitivitate, fu repartizat asupra altor provincii și anume asupra ambelor Misii. La corpul funcționarilor publici și particulari care fuseseră evacuați, așazicând din oficiu, se mai asociară și numeroși liberi profesioniști și latifundiari, cei mai cu dare de mână, care nu doriau să rămână sub barbari. Oamenii aceștia fură colonizați în Misia de dincolo de Dunăre, care era destul de spațioasă pentru ca să-i cuprindă pe toți, căci numărul lor nu era prea mare. Acolo oficialitatea romană creă de dragul lor o nouă provincie tampon între teritoriul roman și cel rămas în seama barbarilor, *o nouă Dacie*, *Aureliană*, pentru al camufla în fața senatului roman, prea puțin cunoscător al împrejurărilor

1) G. Weigand, *Balkanarchiv*, III, p. 37.
2) N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, p. 281 și 287.
3) V. Pârvan, *Getica*, 267 urm.

politice dela Dunărea de jos, pierderea Daciei Traiane. Mai apoi noua Dacie Aureliană fu împărţită chiar în două provincii, în cea *Ripensă* şi cea *Mediteranee*, pentru ca numărul provinciilor dacice să poată fi menţinut în cadastrul imperiului. O inscripţie dedicată împăraţilor Carus şi Carinus (282—283) aminteşte chiar de aşezarea unui hotar nou între cele două Dacii — inter duas Dacias —, hotarul cel vechiu fiind depăşit — delapsus —[1]).

Cât priveşte populaţiunea rurală dela sate, adecă provincialii, care nu aveau nicio legătură cu oficialitatea şi trăiau din muncă şi hărnicia mâinilor lor, aceastia erau de veacuri înfrăţiţi cu glia dacică, şi de aceea nimic în lume nu i-a putut desrădăcina din pământul lor de baştină; şi aceasta cu atât mai puţin, cu cât o bună parte din ea, adecă Dacii liberi, contribuiseră în largă măsură la surparea stăpânirii romane în Dacia. Insuşi Robert Rösler, adversarul cel mai aprig al continuităţii elementului daco-roman pe pământul vechii Dacii, se văzu silit de evidenţa lucrurilor să recunoască, că în Dacia s'a putut păstra cel puţin o parte din vechea populaţie dacică autohtonă [2]).

După retragerea legiunilor şi evacuarea aparatului administrativ roman, puterea de cârmuire asupra populaţiei din cele trei Dacii cisdanubiene trecu asupra diverselor seminţii barbare, care, faţă de masa compactă a elementelor etnice indigene, nu constitueau *decât elemente fluctuante de suprafaţă*. Seminţiile dominante în cele trei Dacii după retragerea legiunilor imperiale erau, după mărturiile timpului, Sarmaţii iazigici din luncile Tisei, Vandalii şi Gepizii, seminţii care în unire cu Dacii liberi sau rebeli — rebellantes — contribuiseră la prăbuşirea dominaţiunii romane. Prin schimbarea aceasta a stăpânitorilor, populaţia băştinaşă nu se resimţi prea mult. Ba poate chiar că soarta ei să se fi schimbat în bine, întru cât luptele dela hotar se mai potoliseră, iar pacea şi liniştea internă se restabilise prin dispariţia motivelor de ostilitate dintre Dacii liberi şi Geto-Dacii supuşi dominaţiunii romane.

---

[1]) *Klio*, 1912, p. 236; *Rev. arch*, XX, Nr. 200, p. 467; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, p. 5, urm.
[2]) R. Rösler, *Anfärge*, p. 37.

Ca și pe timpul dominațiunii scito-agatîrșice și a celei romane, populațiunea autohtonă geto-dacică continua să răspundă noilor stăpâni tributul în bani și în prestații. Cultura ogoarelor, prăsila animalelor domestice, prelucrarea vastelor masive silvice și exploatarea bogatelor zăcăminte de sare și de diverse minereuri nobile rămaseră mai departe ca și mai înainte în grija populațiunii băștinașe geto-dacice.

Pe de altă parte însă nici Romanii nu înțelegeau să renunțe la pretențiile lor de supremație asupra Transdanuviei și asupra celor trei Dacii carpatine. Imperiul roman nu vedea în căpeteniile barbarilor, cari cuprinsese Transdanuvia și Dacia, decât regi clientelari ai Romei, cărora li se plăteau stipendii anuale în schimbul serviciilor militare pe care aceștia urmau să le presteze și pe care le și prestau după timpuri și împrejurări. Nici încercări de recuperare a provinciilor transdanuviene din partea imperiului n'au lipsit niciodată. Impăratul Constantin cel Mare reocupă capetele de pod de pe malul stâng al Dunării, dela revărsarea Tisei până la gurile marelui fluviu și dură chiar un pod de piatră peste Dunăre între Oescus (Gigen) și Sucidava (Celeiu). Asemenea încercări de recucerire au fost întreprinse mai apoi și de împărații Iustinian și Mauritius, precum se va vedea mai jos.

In timpul domniei lui Constantin cel Mare, Vandalii din Dacia bănățeană, numită și Malvensă, trecură la 336 Dunărea în Moesia Superioară, pentru a-și deschide prin imperiu drum spre Africa. In regiunile bănățene evacuate de Vandali — ubi nunc Gepidae sedent — scoborîră Gepizii din Dacia Porolisensă, unde își aveau centrul puterii lor în părțile Șimlăului Silvaniei [1]). La poalele Măgurei din apropierea acestei localități s'a descoperit faimoasa comoară dela Șimlău ce se păstrează în muzeul dela Viena. Comoara aceasta cuprinde un splendid colier, care pe lângă prețiosul topaz dela mijloc, prins în aur, mai este împodobit pe de lături cu numeroase unelte de aur în miniatură, care simbolizează diversele îndeletniciri agricole, păcurărești și industriale ale Daciei, ca plug, sapă, secure, foarfece de tuns și de viticultură, baltag ciobă-

[1]) Iordanes, *Get.*, XXII, 113, *l. c.*, p. 42; C. C. Dinulescu, *Die Gepiden*, p. 43.

nesc, cleşte, lingură, jug, ancoră, luntre ş. a. Tezaurul mai cuprinde şi mai multe medalioane dela împăraţii: Maximianus (286—305), Constantin cel Mare (306—337), Constanţiu (337—361), Valentinian (364—375), Valens (364—378) şi dela Gratianus (375—383). Pe aversul medalioanelor dela împăraţii Valens şi Gratianus se găseşte inscripţia: « *Gloria Romanorum* ».[1]) Prezenţa acestor medalioane în tezaurul dela Şimlău, pe care Diculescu îl atribue Gepizilor, arată că aceştia întreţineau raporturi de bună vecinătate şi prietenie cu imperiul roman, iar regii lor primeau de bună seamă stipendii anuale dela Romani [2]). Aceasta mai arată că Romanii de pe vremea lui Constantin cel Mare considerau pe Gepizi ca o seminţie barbară clientelară aşezată în Dacia cu învoirea lor, proslăvind gloria Romanilor. Imprejurarea aceasta îndreptăţea pe contemporani să considere pe Constantin ca restaurator al celor trei Dacii — Restitutor Daciarum — [3]). Iordanes arată că Gepizii sălăşluiau în regiunea străbătută de râurile Marisia, Miliare Gilipil şi Grisia — Gepidae sedent iuxta flumina Marisia, Miliare Gillpil et Grisia qui amnes supradictos excedit — dintre care Marisia şi Grisia pot fi uşor identificate cu Mureşul şi Crişul [4]). La Iordanes regiunea aceasta apare sub numele de *Gepidia* — quae nunc Gepidia dicitur —, [5]) iar la Procopius şi Menandros ţara Gepizilor — ἡ Γηπαίδων χῶρα, τά ὅρια τῶν Γηπαίδων, τα Γηπαίδων ἤθη. — [6]) Dar încă pe vremea acestor cronicari Gepizii, în năzuinţa lor spre Sud, deopotrivă cu toate seminţiile germanice, părăsiseră pământul Daciei bănăţene şi, trecând Dunărea, ocupaseră regiunile dela Sirmium (Mitroviţa) şi Singidunum (Belgrad). Pe la anul 600 d. Chr., pe teritoriul Banatului nu se menţionează decât de 3 aşezări gepidice [7]).

In sprijinul restabilirii influenţei politice şi economice a Romanilor în cele trei Dacii carpatine vin şi numeroasele descoperiri

[1]) F. Kenner, în *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, 1889, IX şi XI; L. Hampel, *Altertümer*, III, tab. 16—17.
[2]) C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 42 urm.
[3]) Iordanes, *Get.* XXI, 121; Patsch, *Beiträge* III, p. 23.
[4]) Iordanes, *Get.*, XXII, 13, *l. c.*, p. 42.
[5]) *Ibid.*, XII, 74, *l. c.*, p. 34.
[6]) Procopius, *De bello vandalico*, I. 2, p. 313; *De bello gothico*, III, 33, 34; Menandros, ed. Bon., p. 310.
[7]) *Theophylaklos Simmokatta*, Hist. VIII, 3.

de monede romane din secolul al IV-lea al V-lea și al VI-lea d. Chr. în întreg cuprinsul celor trei Dacii. La Sarmisegetuza s'au găsit monede dela împăratul Valentinian (364—375 [1]). La Sighișoara s'au găsit monede dela împărații *Marcian* (450—457) și *Leon* (457—474) [2]). Bani dela *Constantin cel Mare* s'au găsit la Alba de Sus și Alba de Jos [3]), Lângă Odorhei au fost scoase la iveală monede dela *Valentinian al II-lea* (375—392) și *Teodosie al II-lea* (408—450) [4]). Monede dela *Constantius* (337—361) s'au găsit la Tulgheș [5]). O monedă de aur dela împăratul *Honorius* (395—423) s'a descoperit la Ocna Sibiului [6]). Pe lângă multe alte obiecte de artă s'au descoperit lângă Mediaș bani dela *Teodosie I* (379—395) și al *II-lea*, dela *Zenon* (474—491), *Anastasius* (491—518) și *Justin* (518—527) [7]). Mărturiile acestea monetare sunt dovezi elocvente că provincialii daco-romani din cele trei Dacii întrețineau legături economice cu imperiul roman și că acesta la rândul său nu se desinteresa de soarta politică și economică a acestei populațiuni.

In sprijinul acestor legături vine și o inscripție creștină în limba latină care a fost descoperită în 1775 pe teritoriul comunei *Biertan — Birthälm* — jud. Târnava Mare, sub rădăcinile unui stejar bătrân uitat de vremuri. Inscripția se păstrează în muzeul Bruckenthal din Sibiu, unde a fost studiată mai de aproape de profesorul Kurt Hoderdt și conține cuvintele: «*Ego Zenovivs votvum posvi*». Tabla cu inscripția este împodobită cu monogramul creștin, chrismon, ceea ce dovedește că inscripția datează din era creștină și anume din secolul al IV-lea d. Chr. Limba latină în care inscripția este redactată dovedește că această limbă se vorbea în Dacia și după evacuarea ei de către legiunile romane [8]). Intr'o lucrare asupra sistemelor de înmormântare din Dacia se insistă asupra unor tipuri de morminte din

---

[1]) C. Daicovici, *Sarmizegetusa*, Cluj, 1939, p. 19.
[2]) Goos, *Chronik der archäologischen Frunde Siebenbürgens*, p. 132 urm.
[3]) *Ibid.*, p. 135.
[4]) *Ibid.*, p. 134.
[5]) *Ibid.*, p. 138.
[6]) *Ibid.*, p. 136.
[7]) *Ibid.*, p. 136; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, p. 173 urm.
[8]) Kurt Hoderdt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, vol. IV, 1941—1942, de pe lângă Univ. Regele Ferdinand I din Sibiu.

cimitirele dela Ampelum (*Zlatna*) şi Casolţ de lângă Sibiu, cu totul deosebite de cele din necropolele romane din Dacia, care provin dela o populaţiune neromanică cu tradiţii, obiceiuri şi credinţe, deosebite de cele ale cuceritorilor. Această populaţie nu putea fi alta decât cea dacică autohtonă [1]).

*

Pe la începutul secolului al V-lea se iviră la graniţa de Vest a celor trei Dacii carpatice *Hunii*, o seminţie uralo-altaică, pe care Iordanes o arată mai întâi în stepele nord-pontice în spatele Ostrogoţilor. Sub presiunea acestor barbari războinici, care băgau groaza până şi în seminţiile cele mai viteze, Ostrogoţii trecură Nistrul şi năvăliră asupra Vizigoţilor din Transdanuvia [2]). Dar din fericire Hunii nu găsiră de bine să urmărească pe Goţi în Moldova şi Muntenia, ci căpeteniile lor se îndreptară spre Nord şi, înconjurând lanţul Carpaţilor, îl străbătură pe la izvoarele Nistrului, pentru a descăleca pe la 405 în şesul panonic, unde nu hălăduiră decât 50 de ani până la 453 [3]). La descălecatul lor în Panonia, Hunii erau divizaţi în numeroase horde sau triburi, ai căror şefi se duşmăneau între ei. Dar căpetenia lor Ruas înţelese să unească hordele hunice sub conducerea sa, pentru a putea năvăli cu mai mult succes în ţările vecine. Daciile de sub supremaţia Gepizilor nu ispiteau prea mult setea de pradă şi cucerire a Hunilor; aceasta putea fi potolită mai bine în însuşi imperiul roman, care tocmai în vremea aceea, după moartea împăratului Teodosius (395), fusese împărţit între fiii săi *Arcadius* şi *Honorius*. Arcadius primise partea de răsărit a imperiului cu centrul la Constantinopol, iar Honorius stăpânea jumătatea de apus a imperiului cu sediul domniei la Roma. Graniţa între ambele imperii romane era marcată prin cursul meridinal al Dunării până la Singidunum (Belgrad) iar de acolo în linie dreaptă până la golful de Cattaro pe coasta Mării Adriatice, împărţind astfel şi latinitatea dela Dunăre în două. Daciile şi Misiile ră-

[1]) Oct. Floca, *Sistemele de înmormântare din Dacia Superioară Romană*, Extras din « *Sargitia* », *Bulet. Muzeului Judeţului Hunedoara*, vol. II, p. 91 urm.
[2]) Iordanes, *Get.*, V, 37, *l. c.*, p. 27; XXIV, 121—129, p. 43 utm.
[3]) C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 54; G. Popa Lisseanu, *Izv. Ist. Rom.*, vol. VIII, p. 34.

mâneau pentru totdeauna unite cu partea grecească a imperiului, numit și bizantin sau constantinopolitan, o legătură ale cărei urmări s'au resimțit mereu în istoria poporului român.

Impotriva acestor mari imperii se îndreptară atacurile de mari proporții ale Hunilor, cari fură întreprinse de *Attila* (434—453), urmașul lui Ruas. Noul rege înlătură la 445 pe fratele său Bleda, pentru a putea concentra toată puterea hunică în mâinile sale.

Reședința lui Attila, un sat mare cu case de lemn, era așezată undeva în câmpia Panoniei, deci într'o regiune fără piatră și fără arbori, după cum o găsim descrisă de Priscus, care o vizitase în anul 448, cu ocaziunea unei ambasade conduse de el în numele împăratului Teosodie al II-lea cel Tânăr. Câmpia fără arbori și piatră descrisă de Priscus poate fi ușor identificată cu Pusta de astăzi. Undeva în mijlocul acestei puste, poate chiar la *Buda*, *Etzelburg*-ul epopeei Nibelungilor [1]). In drum spre reședința hunică, Priscus străbătu Dacia bănățeană sau malvensă, trecând peste râurile Drecon, Tigas, și Tifas — ὅ τε Δρήκον λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας και ὁ Τιφήσας — [2]), pe care Iordanes le redă sub forma de *Tisia*, *Tibis* și *Dricea* [3]). Identificarea numelui Tisia cu Tisa și Tibis cu Timișul este evidentă. Mai greu cade însă identificarea numelui Drecon sau Dricea, nume care îl întâlnim astăzi pentru localitatea Drencova, care pare să corespundă râului Bega, ce se varsă în Tisa.

In fața puterii hunice se închinară și Gepizii și intrară în solda lui Attila, recunoscându-i supremația și plătindu-i tribut. Ba mai mult chiar, Gepizii luau parte cu contingentele lor la expedițiile Hunilor împotriva ambelor imperii romane de răsărit și de apus. In condițiunile acestea populațiunea autohtonă a celor trei Dacii din Carpați fu cruțată de năvălirile Hunilor și putu continua obișnuitele sale îndeletniciri pașnice de acasă. Ea primi chiar un însemnat spor de conaționali de dincolo de Dunăre precum vom vedea îndată.

In fața Hunilor nu se închinară numai Gepizii, ci însuși imperiul roman de răsărit. Impăratul Teodosie al II-lea se

---

[1]) Thiery, *Attila*, p. 89; C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 85; G. Popa Lisseanu, *Izv. Ist. Rom.*, VIII, p. 33 urm.; Iordanes, *Get.*, *l. c.*, cap. XXXIV, p. 53.

[2]) Priscus, *Fragm.* V, ed. Dindorf, I, p. 300.

[3]) Iordanes, *Get.*, XXXIV, 178, *l. c.*, p. 53.

grăbi să li sporească tributul şi să confere lui Attila titlul de mareşal al imperiului —στςατηγός, magister militum —[1]). Dar măsurile acestea de preîntâmpinare a primejdiei hunice nu-şi produseră efectul dorit. Setea de pradă a Hunilor nu putea fi potolită numai cu actele acestea de atenţiune pentru regele lor. Sub pretextul că împăratul ar fi refuzat să extrădeze pe transfugii hunici, hordele lui Attila se revărsară la 441 ca un puhoiu năpraznic asupra imperiului de răsărit, cucerind şi dărâmând cetăţile de graniţă Viminacium (Costalaci), Margus (Dubroviţa), Singidunum (Belgrad) şi Naissus (Niş), prefăcându-le în ruină. In anii următori (441—443), Hunii pătrunseră şi mai adânc în Dacia Aureliană şi devastară Ratiaria (Arčar), Serdica (Sofia), Filippopol, Adrianopol şi Arcadiopol, prefăcând în ruină vreo 70 de sate şi cetăţi şi silind astfel pe Romani să cumpere pacea foarte scump [2]). La 448 Priscus în drumul, său spre capitala lui Attila, găsi oraşul Naissus (Niş) părăsit de locuitori şi numai de sub dărâmăturile bisericilor se mai ridica câte un bolnav; iar pe malul râului care străbătea oraşul, zăceau grămezile de oase ale celor căzuţi în luptă [3]).

Cu prilejul acestor sângeroase campanii de nimicire, Hunii ridicară zeci de mii de provinciali romani din Moesia şi din ambele Dacii Aureliane şi-i colonizară dincoace de Dunăre pe pământul Daciei Traiane [4]). Numai în schimbul unor bogate daruri, Attila se lăsă înduplecat să recunoască Dunărea ca hotar între imperiul său şi cel roman, dar aceasta numai sub condiţiunea ca zona de-a-lungul Dunărei dela Sirmium (Mitroviţa) până la Novae (Şiştov), într'o adâncime de cinci zile până la Sud de Naissus, să rămână deşartă, constituind o zonă pustie de graniţă, unde să se ţină cel mult iarmaroacele anuale între cele două imperii. Zona aceasta pustiită cuprindea teritorul latin din dreapta Dunărei, zonă care, în urma risipirii şi deportării ca prizonieri a locuitorilor din satele şi cetăţile romane, n'a mai putut fi restaurată niciodată.

Transdanuvia şi cele trei Dacii carpatine rămaseră ferite de prăpădul hunic. Pe teritoriul lor era loc deajuns pentru aşezarea

[1]) *Ambasadele lui Priscus*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, VIII, p. 47.
[2]) C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 50 urm.
[3]) *Ambasadele din Priscus*, *l. c.*, p. 41.
[4]) Jung, *Römer und Romanen*, p. 193.

provincialilor romani, ridicați de Huni din sudul Dunărei. *Aci se produse un proces istoric invers celui petrecut sub împăratul Aurelian. Provincialii daco-romani, evacuați la vremea sa în Dacia Aureliană, se reîntoarseră, prin un interesant joc al soartei, în Transdanuvia și în Dacia Traiană, pe calea transplantării lor ca prizonieri de războiu de către Huni.* Și că faptul acesta s'a petrecut întocmai, ni-o confirmă contemporanul Priscus, care arată că între condițiunile de pace, puse de Attila Romanilor la 443, era și aceea, a extrădării neîntârziate a prizonierilor romani, cari fugiseră în imperiu, fără ca mai înainte să fi plătit suma de răscumpărare și fără ca Romanii să fi plătit pentru fiecare prizonier de războiu câte opt monede de aur — ἀλλὰ καὶ τοῦς ἤδη πεφευγότας σὺν καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις ῾Ρωμαίοις τοῖς ἄνευ λύτρων ἐς τὰ σφέτερα ἀφυγμένοις ἐκδίδοσθαι, εἰ μή γε ὕπερ ἑκάστον πεφευγότος τοῖς κατὰ πόλεμον κτησαμένοις ὀκτὼ δοθεῖεν χρυσοῖ — [1]). Numai în semn de mare favoare liberă Attila un număr de prizonieri de distincție, fără plata prețului de răscumpărare, cum fusese cazul cu prilejul ambasadei lui Priscus din 449 [2]). Dar, numai puțini își putea îngădui luxul de a se răscumpăra în condițiunile acelea așa de oneroase pentru masele de prizonieri ridicați de Huni. Din pricina aceasta, covârșitoarea majoritate a provincialilor romani din Misia și Dacia Aureliană rămăseseră dincoace de Dunăre în Transdanuvia și Dacia Traiană sub stăpânirea hunică. Unul dintre acești prizonieri era și *Rusticius*, originar din Misia Superioară, care pentru știința sa de carte, ajunsese șeful cancelariei lui Attila [3]). Prizonierroman din Sirmium (Mitrovița) era și arhitectul care construise palatul lui Onegesius de lângă reședința lui Attila [4]).

Dificultățile care se făceau la liberarea prizonierilor și prețul de răscumpărare de opt galbeni arată că potentații barbari, în frunte cu Attila, cel mai crud și mai războinic dintre ei, nu numai că nu extirpau populațiunea băștinașă pe care o găseau în regiunile cuprinse de ei, ci dimpotrivă, ei căutau să-i sporească numărul, amenințând cu războiu pe Romanii cari ademe-

[1]) *Ambasadele lui Priscus, l. c.*, p. 39 urm.
[2]) *Ibid., l. c.*, p. 62.
[3]) *Ibid.*, p. 58 și 61.
[4]) *Ibid.*, p. 49.

niau pe prizonieri să se reîntoarcă în imperiu. Cât de mare preț punea Attila pe prizonierii romani, se vede din amenințările sale cu războiu în contra imperiului, reproșând împăratului că reține pe bejenarii din regiunile cucerite de el, astfel că dânsul nu are destui *Romani* — 'Ρωμαίοι — pentru cultura ogoarelor [1]). « Romanii » de care Attila avea nevoie pentru munca câmpului nu sunt decât predecesorii « *rumânilor* » de mai târziu ai documentelor muntene, căci termenul de « rumân » nu ni s'a păstrat numai în înțeles social [2]), ci și în înțeles etnic, național, ca bunăoară la Coresi, care zice: « Ce folosu e lor, dacă popa grăește în limba striină Rumânilor » [3]). Că Hunii aveau nevoie de « Romani » (rumâni) pentru cultura ogoarelor este explicabil, fiindcă ei, după mărturiile lui Ammianus Marcellinus, nu arau și nici nu atingeau coarnele plugului — nemo apud eos arat, nec stivam aliquando contingit — [4]). Numai în timpul secerișului, Hunii se aruncau ca lupii asupra recoltei — δίκην λύκων — pentru a o confisca pentru ei [5]).

De altfel soarta provincialilor sub barbari nici nu era așa de tristă cum și-o închpiuiau unii. Un prizonier roman din Viminacium (Costolaci) ajunse și el la curtea lui Attila, unde se căsători cu o femeie barbară, povestea lui Priscus la 448, că starea sa ajunsese să fie sub barbari chiar mai suportabilă, decât sub Romani. « Cei ce rămân la barbari — povestea el — după terminarea războiului își duc traiul în liniște, fiecare bucurându-se de tot ce are. El nu asuprește și nici nu este asuprit de nimeni sau numai puțin; cei din imperiu însă în timp de războiu se pot prăpădi ușor, fiindcă nădejdea salvării depinde

---

[1]) Priscus, *Fragm.*, 7. *(Hist. graec. min.)*, ed. Dindorf, I, p. 286; C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 210; E. Gamillscheg, *Romania Germanica*, II, p. 24; Lacea, *Dacoromania*, 4. 360.

[2]) Hașdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 123: « Şi să aibă a-i ţinea ş'a fi ei *rumîni* cum ne-au vândut », (Doc. din 1602); *Arh. Ist.*, I, 1, 8, « iar eu să-i fiu *rumîn* cu feciorii mei şi cu toată moşia mea» (Doc. 1610); Dionisie Eclesiarhul, Cronograful, *Tez. d. Mon.*, II, 211: « Cu un glas toţi (Franţuzii) au cerut slobozenie de rumănie ».

[3]) Coresi, C. Cr., 21; Dosofteiu, *Vieaţa Sfinţilor*, Iaşi, 1683, Oct. 14: « Că aşa cheamă Vinerea sîrbeşte Pentok, iar greceşte Parascheve, iar *rumîneşte* Vineri; D. Cantemir, *Ist. Irogl.*, I, 6: « a le moldoveni sau a le *romîni* seleşte (aceste cuvinte).

[4]) Ammianus Marcellinus, *Bellum Gothicum*, XXXI, 2, 10, ed. G. Popa Lisseanu, *Izv. Ist. Rom.*, vol. XIII—XIV, p. 38.

[5]) Priscus, *Fragm. (Hist. min.)*, ed. Dindorf, I, p. 348; C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 59.

de alții, ei neavând dreptul de a poseda arme, din cauza stăpânilor asupritori. In vremea de pace ei au de îndurat suferințe și mai dureroase decât nenorocirile din războiu, din cauza grelei apăsări a impozitelor și a nedreptăților de tot felul din partea celor răi. Aplicarea legilor nu se face în mod egal față de toți, fiindcă dacă cel ce calcă legea este unul din rândurile celor bogați, el are putința să scape de pedeapsă, iar dacă e sărac, el nu știe cum să-și apere interesele sale și de aceea lui i se aplică rigorile legii, dacă nu l-a ajuns cumva moartea înainte de pronunțarea sentinței, de oarece procesele reclamă timp foarte lung și cheltuială nespus de mare. Dar cel mai grozav lucru este că sentința și-o poate cumpăra cu bani, fiindcă cel lezat în drepturile sale nu poate ajunge la judecată, dacă nu varsă bani judecătorului și impiegaților săi » [1]).

Hunii ca stăpâni ai celor trei Dacii, ca de altfel și predecesorii lor în stăpânirea acestor provincii, Vandalii și Gepizii, luară în posesie vastele latifundii și le distribuiră între căpeteniile lor. Priscus arată că numeroase sate — κῶμαι — din Dacia malvensă sau bănățeană, prin care trecuse în fruntea ambasadei sale dela 448 d. Chr. la curtea lui Attila, aparțineau uneia dintre nevestele lui *Bleda* — μία δὲ αὔτη τῶν βλήδα γυναικῶν ἐγέγονει — [2]). Alte sate constituiau proprietatea lui *Bericius*, unul dintre principalii sfetnici ai lui Attila — πολλῶν κωμῶν ἄρχων — [3]). Mărturiile acestea arată că Hunii puseseră stăpânire asupra vastelor latifundii din Dacia pentru a le distribui între demnitarii lor. Populațiunea băștinașă, deci provincialii indigeni, fură reduși la starea de coloni, incvilini sau robi — coloni, inquilini, servi —. In starea aceasta de « *rumâni* » sau iobagi a rămas populația indigenă daco-romană sub toți stăpânitorii barbari care s'au succedat până în pragul vremurilor noastre, când s'a ridicat iobăgia în Transilvania.

Dar chiar sub Huni se manifesta spiritul de independență și libertate al indigenilor daco-romani. Priscus povestește că « Romanii » sau rumânii autohtoni se răsculau adesea împotriva stăpânilor hunici, omorînd pe mulți dintre aceștia, pre-

[1]) *Ambasadele lui Priscus*, *l. c.*, p. 51.
[2]) *Ibid.*, p. 47.
[3]) *Ibid.*, p. 60.

cum avuse ocazie să vadă petrecându-se un asemenea caz sub ochii săi [1]), o dovadă că răscoalele ţărăneşti în părţile Daciei sunt cu mult mai vechi de cum s'ar crede.

Tot Priscus ne spune că provincialii indigeni se arătaseră foarte ospitalieri faţă de membrii ambasadei, care surprinşi de o năprasnică furtună, fură găzduiţi în casa — κολύβαι — unui gospodar şi ospătat cu pâine de meiu — κέγχρος — şi cinstit cu o băutură pe care indigenii pe limba lor o numeau med — ὁ μέδος ἐπι χορίως καλούμενος — [2]), o băutură care nu putea veni dela Slavi, care în vremea aceea nu ajunseseră încă în Dacia.

Limba vorbită de băştinaşi era cea latină, care ajunsese limba de conversaţie obştească pentru toţi provincialii din Dacia, romani şi daci. Aceştia, deprinzându-se tot mai mult cu limba oficială a imperiului, o preferau cu vremea în vieaţa lor de toate zilele. Fireşte însă că limba vorbită de provincialii din Dacia nu era limba latină clasică, ci un limbaj rustic, pe care Priscus îl auzi la curtea lui Attila şi pe care el, pentru a-l distinge de limba protocolară latină, îl numi cu un nume învechit « *ausonic* » adică originar din Italia, căci Italia se numea şi Ausonia. Priscus arată că la curtea lui Attila pe lângă limba hunică şi gotică se mai folosia şi limba Ausonilor şi anume pentru aceia dintre ei care aveau de a face cu Romanii — ἤ τῆν Οὕνων ἤ τῆν Γώτθων ἤ τῆν Αὐσονίων, ὅσοις αυτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία — [3]) In legătură cu limba ausonică, el povesteşte cum se delectau invitaţii la un ospăţ de chiţibuşeriile măscăriciului Zerkon, care amesteca în graiul Ausonilor cuvinte din limba hunică şi gotică — τῇ γαρ Αὐσονίων τῆν Οὕνων καὶ τῆν τῶν Γότθων παραμυγνὺς — [4]), făcând prin acest joc dialectic pe toţi să rîdă cu poftă.

După isprăvile sale războinice asupra imperiului de răsărit, Attila se îndreptă asupra imperiului roman de apus. In 451 el străbătu în fruntea hordelor sale până în inima Galiei, unde îi ieşise în cale generalul Aëtius şi-l bătu pe câmpiile catalaunice

[1]) *Ambasadele lui Priscus, l. c.*, p. 60.
[2]) *Ibid., l. c.*, p. 47.
[3]) *Ibid.*, p. 50.
[4]) *Ibid.*, p. 58.

dela Troyes [1]). Este vrednic de reținut faptul, că generalul roman Aëtius era fiul lui Gaudentius din Durostorum (Silistria). Fiul lui Aëtius, care fusese ostatec la curtea lui Attila, se numia Carpiolus, probabil în amintirea originei sale din neamul dacic al Carpilor, care precum se știe emigrase în Moesia Inferioară [1]). Respins în Galia, Attila porni în anul următor împotriva Italiei, unde devastă Aquilea și sili pe locuitorii ei să întemeieze pe lagunele Padului un oraș nou, Veneția. De acolo Attila înaintă spre Roma, dar fără să fi îndrăsnit un atac asupra cetății eterne [2]). Retragerea sa fără nici o ispravă din Italia se datoria mai puțin puterii de persuasiune a papei Leon I, cât mai curând temerii ca Aëtius să nu-i taie drumul retragerii, prin unirea sa cu oștirile imperiului de răsărit. Acesta nu putea ierta lui Attila distrugerea Misiei, Daciei Aureliane și Dardaniei. Coaliția ambelor imperii romane Attila n'o mai apucă, fiindcă el muri subit în anul 453, în urma unui prea opulent ospăț nupțial, spre adânca mâhnire a hordelor sale, care-i făcură un fastuos comând [3]).

Notarul anonim al regelui Bela arată în cea mai veche cronică ungară că după moartea lui Attila, principii Romani cuprinseseră din nou Panonia, unde își reinstalară păstorii lor — mortuo — illo (Attila) praeoccupassent Romani principes terram Pannoniam usque ad Danubium, ubi callocavissent pastores suos —[4]). Iar când solii lui Arpad, care se considera urmaș al lui Attila, cerură ducelui Menumorut al Daciei porolisense sau bihorene, să i-se supună în virtutea dreptului de moștenire dela străbunul său hunic, ducele Dacoromaniei bihorene răspunde plin de demnitate, zicând: « Chiar dacă Attila a răpit prin violență această țară dela strămoșul meu, acuma însă, grație stăpânului meu, împăratul din Constantinopol, nimeni nu mai poate să mi-o smulgă din mâinile mele — qui etiam violentia rapuerat terram hanc ab atthuo meo, sed tamen per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani, nemo possit auferre de manibus meis — [5]).

*

[1]) Iordanes, *l. c.*, XXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX și XL, p. 65—68.
[2]) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia, l. c.*, p. 550.
[3]) *Ibid., l. c.*, cap. XLII, p. 160 urm.
[4]) Iordanes, *Get., l. c.*, cap. XLIX, p. 67 urm.
[5]) Annonymi Bella Regis Notarii *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, I, cap. IX, p. 32.

După moartea lui Attila, imperiul hunic se desfăcu în componentele sale etnice. Iordanes arată că regatele și semințiile care alcătuiau imperiul se desprinseră ca și mădularele unui corp, căruia îi lipsea capul. Gepizii sub regele lor Ardarich au fost cei dintâi care scuturară jugul robiei hunice, fiindcă regele nu putea îngădui ca regatele hunice și popoarele lor să fie trase la sorț și distribuite ca robii între fiii și urmașii lui Attila, care din cauza desfrâului acestuia constituiau aproape un popor întreg [1]). Bătălia de desrobire s'a dat pe râul *Netao* în Panonia — juxta flumen cui nomen est Netao — din 454 hotărî asupra soartei imperiului hunic. Fiii lui Attila fură bătuți, imperiul hunic fu dărâmat [2]) iar popoarele subjugate își redobândiră libertatea [3]). Gepizii victorioși asupra Hunilor reclamară pentru neamul lor stăpânirea asupra pământului *întregii Dacii* — nam Gepidi Hunorum sibi sedes viribus vindicantes *totius Daciae* fines velut victores potiti —. Tot atuncia ei încheiară cu împăratul Marcian (450—457) un tratat de pace și de alianțe, în virtutea căruia împăratul se învoi să le plătească subvenții și le să trimită daruri anuale — nihil aliud a Romano imperio, nisi pacem et annua sollemnia, ut strenui viri amica pactione postulaverunt. Quod et libens tunc annuit imperator — [4]).

Dacia ocupată de Gepizi ni-o înfățișează Iordanes ca pe o țară așezată dincoace de Dunăre în fața Misiei și încinsă de o cunună de munți — in conspectu Moesiae sita, trans Danuvium corona montium cingitur — sau chiar întărite de o cunună specială de munți înalți — ad coronam speciem arduis Alpibus emunita — [5]). Descrierea aceasta copespunde exact sitiuației Daciei malvense sau bănățene și Daciei porolissense sau bihorene, care, după arătarea aceluiași autor, erau străbătute de râurile Marisia, Miliare, Gilpil și Grisia [6]).

Din clipa aceasta imperiul roman considera pe Gepizi ca federați, servindu-le subsidii anuale pentru eventualele servicii

[1]) Iordanes, *Get.*, cap. XX, p. 41.
[2]) *Ibid.*, L, 259, *l. c.*, p. 68 urm.
[3]) *Ibid.*, II, 260, *l. c.*, p. 69; cfr. C. C. Diculescu, *Die Gepiden* p. 63 urm.
[4]) *Ibid.*, L, 264, *l. c.*, p. 69.
[5]) *Ibid.*, XII, 74 și V, 33, *l. c.*, p. 34 și p. 26.
[6]) *Ibid.*, XXII, 113, p. 42. C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 75, p. 88 urm și 92 urm..

militare pe cari aceştia urmau să le presteze în folosul său. Gepizii se substutuiră Hunilor în drepturile de s'ăpânire asupra celor trei Dacii, iar provincialii daco-romani fură siliţi să răspundă noilor stăpâni cu prestaţiile în muncă şi dări în natură. Se schimbaseră stăpânii, dar rămaseră neschimbate dările şi prestaţiile care apăsau fără încetare asupra lor. Vorba veche românească: domniile se schimbă, dar ţara rămâne. Gepizii stăpâneau Dacia cu consimţimântul imperiului în calitate de federaţi, deopotrivă cu Ostrogoţii, care cuprinseră Panonia cu aprobarea Romanilor. Astfel se restabilise raportul federal al Daciei cu imperiul roman. Gepizii cuprinseră regiunile de câmpie care erau străbătute de rîurile Tisa, de Crişuri, de Mureş, Bega şi de Timiş, deci teritoriile Daciei porolisensă şi malvensă. Influenţa lor se extindea şi asupra provincialilor daco-romani din Dacia apulensă. După pătrunderea Vizigoţilor în Italia (488), Gepizii cuprinseră şi teritoriile de lângă cetăţile Singidunum (Belgrad) şi Sirmium (Mitroviţa). In schimb Panonia evacuată de Ostrogoţi fu cuprinsă de Longobarzi, cari trăiau în mare duşmănie cu Gepizii, vecinii lor din Dacia [1]).

Monedele romane dela împăraţii Marcian (450—457) şi Leon (457—474), găsite în tezaurul dela Firtuşeni, precum şi cele dela împăraţii Zenon (476—491), Anastasie (491—518) şi Justin I (518—527), descoperite la Şeica Mică în părţile Sibiului şi în alte regiuni ale Daciei, arată că provincialii din cele trei Dacii de sub supremaţia gepidică continuau vechile raporturi comerciale cu imperiul de răsărit [2]).

Din timpul supremaţiei gepidice, care dăinui mai bine de un secol (454—568), nu ni s'au păstrat decât puţine ştiri privitoare la cele trei Dacii. Din relatările lui Procopius aflăm că năzuinţele de supremaţie ale Gepizilor şi asupra Daciei Aureliane şi îndeosebi asupra cetăţilor Singidunum şi Sirmium provocară grave neînţelegeri cu imperiul de răsărit, care determinară pe împăratul Justinian (527—565) să denunţe pactul de alianţă cu Gepizii şi să sisteze plata subsidiilor anuale — διὸ, δὴ βασιλεὺς ἀυτοῖς τὰς συντάξεις οὐκέτι

[1]) C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 106 urm.
[2]) C. Gooss, *Chronik*, p. 123, 133 şi 136.

ἐδίδον, ἄσπες εἴδισϑο σφᾶς ἀνέκαϑεν πρὸς 'Ρωμαίων κομίζεσϑαι —[1]).

Ruptura raporturilor diplomatice duse chiar la izbucnirea ostilităţilor armate între Romani şi Gepizi. Oştirea romană trecu Dunărea în Dacia malvensă şi se ciocni acolo cu unităţile militare gepidice, cari fură înfrânte şi împinse spre Nord. In urma acestor succese de arme, împăratul Justinian cuprinse o parte din Dacia bănăţeană cu cetăţile Literata, Drobeta şi Sucidava care fură restaurate şi puse în stare de apărare[2]). In novella XI din 15 Aprilie 535, prin care Justinian punea comunităţile creştine din Dacia Aureliană sub jurisdicţia arhiepiscopatului din *Justiniana Prima* (Skopje, Skup, Üsküb), Impăratul se mândrea că cu ajutorul lui Dumnezeu, ziditor a toată făptura, a putut lărgi graniţele ţării în aşa fel, încât ambele maluri ale Dunărei sunt accesibile cetăţenilor romani şi că cetăţile Viminacium, Ricidiva et Litterata — quae trans Danubium sunt nostrae iterum dicioni subactae sint —[3]). Cetăţile ocupate şi restaurate de Justinian pe malul stâng al Dunărei în Dacia malvensă erau *Literata* sau *Lederata* (Palanca Nouă), în faţa fortificaţiilor dela *Translederata* (Rama), Cupus (Golubaţi), Picnus (Grădişte) şi Viminacium (Costalaţi) de pe malul drept, Ricidava sau *Arcidava* (Varadia) din Banat, fosta reşedinţă a lui Buerebista, şi Drobeta sau Theodora (T.-Severin)[4]). Ca recuceritor al unor părţi din Dacia malvensă, împăratul Justinian fu cinstit cu titlul de «*Restitutor Daciarum*», iar ca triumfător asupra Gepizilor el purta epitetul de «*Gepidicus*» — Γηπαιδικὸς —[5]).

In anii următori, ostilităţile romano-gepide continuară mereu până ce se ajunse la o înţelegere între beligeranţi cu preţul retragerii trupelor romane pe malul drept al Dunărei. Cu ocasiunea reînnoirii actului de jurisdicţie a arhiepiscopiei din Justiniana Prima din 545 nu se mai face nicio menţiune despre

[1]) Procopius, *Bellum Gothicum*, III, 33, 9, de. Haury, II, p. 443.

[2]) Procopius, *De Aedificius*, IV, 1, 5, 6, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. XV, p. 62.

[3]) *Corpus Juris Civilis*, ed. Schoell-Kroll, III, p. 94.

[4]) *Harta localităţilor semnalate de Procopius în cartea IV*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. XV.

[5]) Agathia, *Hist. lib.*, I, C., 4, *(Hist. graeci min.)*, ed. Dindorf, vol. II, p. 145; C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 126 şi 128 urm.

cetățile de pe malul stâng al Dunărei din Dacia malvensă [1]). Angajarea forțelor militare ale imperiului în luptele împotriva Goților din Italia dăduseră Gepizilor prilej de a cuprinde teren în Misia Superioară și Dacia Aureliană. Acolo Gepizii tratau pe « *Romani* » — ʽΡωμαίοι — ca supuși ai lor, deopotrivă cu Romanii din Daciile norddanubiane [2]). Profesorul Gamillscheg a arătat cu multă dreptate, că Gepizii, ca de altfel toate semințiile germane, tratau bine pe provincialii romani sau mai precis pe rumâni, pentru că aveau nevoie de brațele lor la munca câmpului și la exploatările silvice și miniere. Această atitudine a semințiilor germane a putut fi constatată și în Lombardia, Gallia și Spania [3]). Primele relații cu imperiul au fost restabilite numai în anul 551, când Gepizii se retraseră din Dacia Aureliană și, reluându-și rolul de federați ai imperiului, trimiseră contingentele lor în Italia pentru a lupta acolo sub acvilele romane împotriva Goților [4]). Dela anul 551 până la moartea lui Justinian (565) raporturile politice dintre imperiu și Gepizi se menținură normale, căci împăratul abandonase planul de a recuceri Dacia Traiană, la care îl îndemnau mereu cercurile creștine [5]).

Pe măsura însă în care relațiile Gepizilor cu imperiul se îmbunătățiră, se înăspriră în schimb raporturile lor cu Longobarzii din Panonia. O dușmănie de moarte nutrită și de grave disensiuni personale dintre regele Longobarzilor Alboin și regele Gepizilor Kunimund, duse curând la catastrofă. Impăratul Justinian ca și urmașul său Justin al II-lea căutau să exploateze această dușmănie în folosul imperiului, observând o atitudine de neutralitate. In condițiunile acestea Longobarzii, neputându-se întemeia pe ajutorul imperialilor, recurseră la sprijinul *Avarilor*, care tocmai pe vremea aceea își făcură apariția la orizontul Daciei.

*

Avarii erau, ca și Hunii, o seminție uralo-altaică. Vechea lor patrie era în Turkestan, de unde fuseseră izgoniți de hordele

[1]) C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 130.
[2]) Procopius, *De bello gothico*, III, 38, 8, ed. Haury, vol. II, p. 443.
[3]) Ernst Gamillscheg, *Romania-Germanica*, II, p. 240.
[4]) C. C. Diculescu, *o. c.*, p. 146 urm.
[5]) Cyrillus de Skythopolis, *Vita S. Sabae*, cap. LXXII; cfr. C. C. Diculescu, *o. c.*, p. 151.

Turmenilor. In calea pribegiei lor spre Vest, ei se loviră în stepele pontice de Huni, pe care îi aruncară asupra Ostrogoţilor, înpingându-i în Transdanuvia.

Precum am văzut însă Hunii nu urmăriră pe Ostrogoţi în Transdanuvia şi Misia, ci, ocolind Carpaţii, descălicară în Panonia. Locul Hunilor în regiunile nord-vestice fu ocupat de de Avari, regiuni aşa de potrivite pentru vieaţa lor de călăreţi nomazi. In anul 558 solii Avarilor apărură pentru întâiaşi dată la Constantinopol. Infăţişarea lor se asemăna foarte mult cu înfăţişarea Hunilor. Ei erau oameni sluţi, cu plete lungi şi înspăimântător de sălbatici. Ei recomandau neamul lor ca pe cel mai puternic din lume şi oferiră împăratului Justinian alianţa lor, dar împăratul, neavând încredere în ei, refuză alianţa propusă. Atunci Avarii se pregăteau să impună imperiului prietenia lor prin arme. Dar tocmai în toiul acestor preparative militare, sosiră la Avari solii lui Alboin, regele Longobarzilor, care le solicită sprijinul împotriva Gepizilor din cele trei Dacii (567). Longobarzii le oferiră armament şi hrană, precum şi jumătate din teritoriul dacic, ce urma să fie cucerit dela Gepizi [1]).

Avarii primiră alianţa Longobarzilor şi se grăbiră să li vină de sirg în ajutor. In drumul lor spre Panonia, sub conducerea chaganului lor Baian, Avarii, ocoliră Carpaţii, şi-i străbătură prin curmăturile Carpaţilor Păduroşi, drum bătătorit de Huni înaintea lor, pentru a descăleca în şesul panonic dela obârşia, Tisei şi a afluenţilor ei din Nord-Vest [2]). Drumul în jurul Carpaţilor era cunoscut de Avari din prima lor expediţie în apus, când ajunseseră până în Turingia, unde fură înfrânţi de Sigebert regele Francilor [3]). Hordele înarmate ale Avarilor se compuneau din călăreţi, care porneau la luptă cu sunete de tobe şi fanfare. Luptătorii erau îmbrăcaţi în zale şi înarmaţi cu lănci, paloşe şi arcuri, având totdeauna cu ei şi cai de rezervă. Tactica lor era să simuleze fuga pentru a amăgi pe adversar, pentru ca apoi să se întoarcă subit să se arunce asupra lui.

---

[1]) Menander, *Fragm.*, 5, *Hist. graeci min.*, ed. Dindorf, p. 5: 25, p. 57 urm.
[2]) C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 155 urm.
[3]) *Ibid.*, p. 157.

Astfel înarmați Avarii se uniră cu Longobarzii pentru nimicirea Gepizilor. Reduși la propriile lor puteri, Gepizii nu putură rezista multă vreme atacurilor combinate ale Longobarzilor dela Vest și ale Avarilor dela Est. Loviți din două părți, ei fură sdrobiți. Regele Alboin răpuse cu propria sa mână pe Kunemund și făcu din capul nenorocitului rege gepidic un pocal de închinat la zile mari, iar pe fica acestuia Rosamunda o sili să-i fie soție — anno VI. Justini imp. Gepidorum regnum finem accepti, qui a Longobardis prelio superati — [1]).

Resturile Gepizilor, care căutau scăpare spre Dunăre, fură urmărite de hordele Avarilor și nimicite undeva în Dacia bănățeană [2]). La vestea despre înfrângerea Gepizilor se predară Romanilor și unitățile gepidice din Sirmium, deschizând larg porțile cetății generalului Bonus [3]). După un războiu de guerilla, care dură trei ani de zile, Avarii reușiră să înfrângă și ultimele resturi ale Gepizilor din Dacia. Numai cu mari greutăți izbuti prințul *Reptila*, însoțit de episcopul *Thrasarik*, să salveze tezaurul regal din mâinile Avarilor și să se refugieze cu el la Constantinopol în anul 571 unde i se pierdu urma [4]).

Supremația Gepizilor asupra celor trei Dacii luă deci sfârșit în anul 571. Ea dăinuise aci timp mai îndelungat și exercită o influență oarecare asupra băstinașilor daco-romani. In studiul său asupra Gepizilor, Diculescu urmări această influență în domeniul limbii, toponimiei și al numelor de persoană de origină gepidică [5]). Cercetările acestea au fost reluate și adâncite de d-l Gamillscheg în monumentala sa lucrare Romania-Germanica, reușind să stabilească un însemnat număr de cuvinte și de numiri toponimice de origine germană, cari și-au primit încetățenirea în limba română [6]). *Prin constatările acestea a fost înlăturat în mod definitiv unul din argumentele*

---

[1]) Ioh. Biclar, *Chron.*, *Auct. ant.*, XI, p. 212; Menander, *Frag.* 29, *Hist. gr. min.*, ed. Dindorf, II, p. 66; Theophanes, *Chronografia*, a. m. 5931, ed. Boor, vol. I, p. 94.

[2]) Iohannes von Ephesus, *Kirchengeschichte, aus dem Syrischen übersidt von Schönfelder*, cap. 24.

[3]) Eugarius, *Hist. Eccl.*, V. 12, ed. Bietztez-Parmentier, p. 208.

[4]) Iohannes Biclar, *Chron.*, anno VI. Justini (M. 9) *Auct. ant.*, XI, p. 212; C. C. Diculescu, *o. c.*, p. 163 urm.

[5]) C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 174—210.

[6]) Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica*, II, p. 249 urm.

care se tot aduceau împotriva continuităţii Daco-Romanilor în cele trei Dacii, adică pretinsa lipsă de elemente germanice în limba română şi în toponimia teritoriilor locuite de ei.

După risipirea Gepizilor, supremaţia politică asupra celor trei Dacii trecu asupra Avarilor, cele mai trândave şi mai urîte specii de oameni din câte au hălăduit cândva pe pământul românesc. După înaintarea Longobarzilor în Italia (568), Avarii se aşezară şi în Panonia, încercând să refacă şi să reînvie vechiul imperiu hunic cu jafurile şi prădăciunuile lui. Căpetenia lor cea mai de frunte se numea *Chagan*. Tronul, un scaun de aur, se purta în războaie. Chaganul avea un mare harem, care-l însoţea şi în războiu, cum era obiceiul la popoarele nomadice. Soţia principală se numea *Chatum*, de unde derivă românescul « cadână », sârbeeşte « caduna ». După relatările cronicelor franceşti, înalţii demnitari ai statului se numeau *iuguri* şi *căpcanuni* — κάυχάνος —. Nobilii se numeau *tudani* sau tarkani ca şi la *Chazari* şi *Bulgari*. Izvoarele bizantine nu menţionează nimic despre aşezările avare. Cronicele franceşti numesc aşezările avare *hringuri* dela germanicul Ring, lat. hringus, circulus. In Panonia se pomeneşte de 9 hringuri apărate prin fortificaţiuni circulare după felul hindichiurilor sau ocoalelor din jurul unei vii sau al unei stâne. Ingrăditurile acestea erau construcţii primitive din împletituri de nuiele sau făşine umplute cu pământ. Chaganul şi nobilii se înmormântau călare cu frâu, scări şi arme. Ei aveau o mare patimă pentru bijuterii şi monede de aur.

Avarii nu se îndeletniceau decât cu războiul şi vânatul. Munca câmpului nu li era cunoscută. Ei trăiau din pradă şi din munca populaţiunilor subjugate. Din expediţiile lor aduceau numeroşi prizonieri romani, pe care îi foloseau ca şi Hunii la cultura ogoarelor. Ei ameninţau pe imperiali cu războiu pentru cazul de refuz de a-i extrăda [1]). Dimitrie Onciul atrase atenţiunea asupra « *Vieţii Sf. Dumitru dela Salonic* » [2]), în care se spune că Sclavinii şi Avarii, devastând aproape tot Iliricul şi anume: ambele Panonii, ambele Dacii, Dardania, Misia, Praevalis împreună cu Rhodope şi toate celelalte provincii ale

[1]) Theophylaktus Sim., *Hist.* VIII, 3, ed. Boor, p. 289.
[2]) Migne, *Patrologia Graeca,* tom. 116, p. 1335 urm.

Thraciei până sub zidurile Constantinopolului, transportând toată populația dincolo de Dunăre în părțile din spre Panonia, ce avea de capitală Sirminum. Acolo chaganul a așezat tot poporul captiv — αἰχμάλωτος — ca supus puteriis ale, care, amestecându-se cu Bulgarii și Avarii și cu ceilalți păgâni, crescu apoi un popor foarte numeros și mare — Λαοῦ ἀπείρον καὶ παμπόλλον γέγοντος —, devenind după vreo 60 de ani o națiune proprie — ὡς ἴδιον ἔθνος — [1]). Astfel vedem că prizonierii romani erau pentru Avari, ca și pentru Huni la vremea lor, un element prețuit foarte mult pentru cultura ogoarelor și exploatarea bogățiilor naturale de care abundau cele trei Dacii. Trăind din munca și sudoarea supușilor români, Avarii căutau să-i apere cât era cu putință. De aceea cu ocazia asedierii unor cetăți din Sirmium, chaganul să fi adresat cetățenilor cuvintele: « Cosiți, semănați și secerați, că nu vom lua dela voi decât jumătate din bir » [2]). Casele populațiunilor subjugate le serveau drept cartiere de iarnă, unde mâncau pe socoteala supușilor și petreceau cu femeile lor. Din pricina aceasta nicio seminție barbară n'a fost mai urîtă și mai dușmănită de băștinași ca hordele Avarilor. Prestațiile în muncă și dijma în natură li se răspundeau în condițiuni mai grele și mai apăsătoare decât sub Gepizi, astfel că soarta provincialilor dacoromani se înrăutăți sensibil sub Avari, noii lor stăpâni.

Din hrigurile lor din Dacia și Panonia, Avarii se aruncară mai întâiu asupra imperiului roman de răsărit. Ei forțară limesul dunărean și cuprinseră Sirmium și Singidunum, iar de acolo ei pătrunseră adânc în Misia Superioară și în ambele Dacii Aureliane, unde se loviră însă de cetățile și burgurile romane de pe ambele maluri ale Dunărei, care fuseseră restaurate de împăratul Justinian. Sub împăratul Mauricius (582—602) paza limesului dunărean era încredințată arhistrategului Priscus, care impuse respect Slavilor din Transdanuvia, hibernând chiar acolo [3]). Succesele Romanilor la Dunăre indispuseră pe Avari, pe care însă Priscus înțelese să-i molcomească,

[1]) Dim. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 120.

[2]) Mich. Syrianul, X, 21; cfr. L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendant la seconde moitié du VI-e siècle*, *Byzantion*, IV, p. 157.

[3]) Ion I. Nistor, *Românii în Transdanvia*, *l. c.*, p. 589 urm.

trimiţându-le bogate daruri şi extrădându-le 5000 de prizonieri slavi pe care imperialii îi ridicaseră dela Nordul fluviului [1]). Incurajat de succesele militare din Transdanuvia, Priscus estinse operaţiunile sale pe Dunăre în sus până la Singidunum (Belgrad). Atunci Avarii, văzându-şi ameninţate cuceririle lor din Sudul fluviului, cerură Romanilor socoteală, reproşându-le că ar fi călcat drepturile de stăpânire ale Avarilor asupra unor meleaguri, pe care ei le-ar fi cucerit cu arma în mână. In întâmpinarea sa adresată chaganului Baian, arhistrategul Priscus răspunde, *că Romanii nu fac decât să-şi afirme drepturi mai vechi asupra acestor teritorii, care pe nedrept au fost răpite imperiului* [2]).

Răspunsul acesta deslănţui un conflict armat între Romani şi Avari, în cursul căruiPriscus recuceri Singidunum şi restabili în 598 vechea graniţă a imperiului de-a lungul Dunărei. Chaganul Baian încercă însă de mai multe ori să treacă limesul şi să pătrundă în imperiu. Dar încercările sale fură zădărnicite de Priscus, astfel că în cele din urmă Baian trebui să se resemneze şi, în schimbul sporirii subsidiilor, să recunoască Dunărea ca graniţă a imperiului roman precum şi *dreptul de intervenţie al imperiului şi pe malul stâng al Dunărei în contra Sclavinilor, când aceştia s'ar încumeta să atace imperiul* [3]). Dreptul acesta al imperiului era de altfel consfinţit printr'o tradiţie de multe ori seculară. Romanii interveneau pe malul stâng al Dunărei, când se simţeau mai tari decât barbarii. Imperiul roman nu renunţase niciodată la drepturile sale de dominaţiune asupra Daciei şi Transdanuviei.

In anul 601 Romanii se simţeau destul de tari pentru a interveni ca putere armată în Dacia Traiană, cu gândul de a o recuceri şi realipi imperiului. In scopul acesta arhistrategul Priscus trecu Dunărea la Viminacium (Costalaţi) în faţa Lederatei (Palanca Nouă), restaurată de Justinian, şi înaintă în Dacia malvensă până la Recidava (Varadia), atingând Timişul, unde înfrânse împotrivirea Avarilor în trei lupte succesive atât

[1]) Theophylaktus Sim., *o. c.*, VIII, p. 253 urm.; Theophanes, *Chron.*, 417 urm.

[2]) *Ibid.*, VIII, p. 281—282 şi 288—292.

[3]) Theophylaktus Sim., *Hist.*, p. 293—299; Theophanes, p. 432; cfr. Ion I. Nistor, *Românii în Transdanuvia*, p. 593 urm.

de sângeroase, încât în toiul lor își găsiră moartea până și fiii chaganului Baian [1]). Avangarda romană, înaintând spre Nord, întâlni trei sate de Gepizi, ale căror locuitori fură surprinși și măcelăriți [2]).

Intre timp, chaganul Baian concentrase forțe nouă și porni împotriva lui Priscus, pentru a-l izgoni din Dacia. Priscus, prinzând de veste, luă lupta cu Avarii și-i bătu până la nimicire, făcând 9000 de prizonieri, dintre care 3000 Avari, 800 Slavi, 3200 Gepizi și 2000 Barbari — vivos autem obtinuerunt Avarum quidem tria milia, Slavinos vero octingentos et Gepidum tria milia ducentos nec non et duo milia Barbarorum — [3]). Roesler se miră că între prizonierii făcuți de Priscus nu se găseau și Daco-Romani, deducând din acest fapt absența lor din Dacia malvensă [4]). Diculescu la rândul său credea că Daco-Romanii băștinași din Dacia erau cuprinși în cei 2000 de *barbari* [5]). In realitate însă Priscus nu ridică prizonieri din rândurile provincialilor băștinași daco-romani din Dacia Traiană, pentru a căror eliberare de sub jugul barbar întreprinse doară campania în Dacia. De altfel provincialii romani nici nu constituiau contingente în armatele barbare care să lupte împotriva imperiului din care ei ca Romani se considerau ca făcând parte.

In anul următor 602, campania împotriva Avarilor trebuia să fie continuată. Trupele romane primiseră ordin să ierneze în Transdanuvia pentru ca în primăvară să poată continua campania. Din nenorocire însă campania n'a putut fi reluată din cauza rebeliunii care se produse în rândurile oștirii. Aceasta răsturnă pe împăratul Mauricius și ridică pe tronul imperiului pe centurionul Focas (602—610). Din cauza acestor turburări, Romanii nu putură exploata îndeajuns victoria lor asupra Avarilor, astfel că aceștia cu toate înfrângerile suferite, trecură din nou la ofensivă în contra imperiului. Revoluțiile militare în cetățile dela Dunăre înlesneau Avarilor năvălirea în imperiu, care estinseră prădăciunile lor până sub zidurile Constantinopolului.

---

[1]) Theophylaktus Sim., VIII, 3, 6, p. 287.
[2]) *Ibid.*, p. 288; C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 223 urm.
[3]) Anastasius, *Hist. Tripar.* și Theophanes, *Chron.*, ed. Boor, II, p. 172 și 282.
[4]) R. Roesler, *Dacier und Romanen*, p. 38.
[5]) C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 224 urm.

In vremurile acelea de restrişte, ajunse pe tronul cezarilor din Constantinopol împăratul Heraclius (610—641) care salvă imperiul. El restabili ordinea internă şi disciplina în armată, silind-o să facă faţă atacurilor necontenite din partea Avarilor. In 626 Avarii după ce şterseseră fără milă şi ultimele urme ale culturii şi civilizaţiei romane din Misia şi Dacia Aureliană, câte mai rămaseră pe urma Hunilor, se pregătiră pentru un atac îndrăsneţ asupra Constantinopolului. Apărarea metropolei rămase în seama generalului *Bonus*, ultimul arhistrateg cu nume roman. Atacul Avarilor împotriva capitalei imperiului a fost de o înverşunare ne mai pomenită, dară şi împotrivirea Romanilor a fost de neînfrânt. Avarii fură respinşi cu pierderi foarte mari şi siliţi să se reîntoarcă slăbiţi în hringurile lor din Dacia Carpatină şi din Panonia. Şi cum şi imperiul roman era devastat şi complet epuizat de bogăţiile sale, Avarii nu se mai simţeau ademeniţi la o nouă expediţie de pradă dincolo de Dunăre. Aşa se explică că dela 626 încoace numele lor nu se mai pomeneşte aşa de des în mărturiile istorice ale imperiului roman de răsărit. Ameninţaţi la Vest de Frânci, la Nord de Slavii din Bohemia care se organizaseră politiceşte sub căpetenia lor *Samo*, iar la Sud de forţele renăscute ale imperiului roman, Avarii se menţinură numai cu greu în tiranica lor stăpânire asupra hringurilor din Dacia şi Panonia. Cu împăratul Constantin Pogonatos (668—685) Avarii încheiară la 677 pace, trimiţându-i daruri bogate [1]), ceea ce nu putea fi decât în folosul provincialilor daco romane din Dacia, cari vedeau în persoana împăratului roman pe singurul lor protector.

Dar curând liniştea dela limesul dunărean fu din nou turburată prin invazia Bulgarilor în imperiu, întâmplată la anul 679. Aceştia, estinzând supremaţia lor asupra malului drept al Dunărei, se substituiră cu vremea imperiului roman, tăindu-i astfel legătura directă cu Avarii şi deschizând seria rivalităţilor şi luptelor bulgaro-avare la Dunăre, care numai conteniră până la risipirea imperiului avar.

Astfel ameninţaţi din toate părţile, Avarii nu mai ajunseră în situaţia de a pricinui provincialilor daco-romani tot răul

---

[1]) Nicephorus, *Hist.*, ed. Boor, p. 33; Theophanes, ed. Boor, p. 544.

cât erau capabili a-l face. Ţarii primului ţarat bulgar li închideau mereu drumul spre Sud, iar regii Frâncilor, la rândul lor, ameninţau fără încetare graniţele apusene ale Panoniei avarice. Pe la finele secolului al VIII-lea, aceste două puteri îşi întinseră mâna pentru nimicirea imperiului avar. In urma unor atacuri combinate, frânceşti dela apus şi bulgăreşti dela miazăzi, hringurile lor fură în cursul anilor 791—796 mereu atacate până la completa lor distrugere de către Pipin, fiul lui Carol cel Mare. Regiunea din Panonia în care se găseau aceste hringuri fu prefăcute într'o vastă pustietate — disertum Avarorum — [1]).

*

In stăpânirea teritoriului cuprins de Avari se împărţiră Frâncii carolingieni, Slavii din Moravia şi Bulgarii din Sudul Dunărei. Frâncii organizară în regiunile apusene ale fostului imperiu avar o marcă de hotar, numită marca avarică sau orientală (Ostmark), în cadrul căreia s'a desvoltat apoi Austria. Slavii din Moravia şi Slovacia de astăzi constituia pe la 830 voevodatul lui *Moimir*, care uni sub sceptrul său o bună parte din seminţiile slave din Nordul Panoniei.

Pe la anul 846 Moimir fu detronat cu ajutor german de nepotul său *Rostislav*. Noul principe Moimir lărgi hotarele voivodatului său până la Tisa şi--şi aşeză reşedinţa la *Velehrad* în Moravia. Acolo chemă Rostislav pe fraţii Chirilă şi Metodie din părţile Salonicului ca să propovăduiască credinţa creştină în limba slavă. Invăţăceii acestor apostoli ai Slavilor răspândiră creştinismul în limba slavă şi la popoarele vecine. O cronică moravă arată că unii dintre aceştia predicau şi în părţile româneşti şi anume *Zandov în Dacia* şi *Moznopon* în Alpii valahici —Apostolorum nostrorum missionari sunt: Bezrad în Pannonia, Wiznog in Sarmatia, *Zandov in Dacia,* Nawrok in Russia, *in Alpibus Walahicis Moznopon,* Oslav in vetere-Quadramene, Silezia et plures alii... per Bulgariam, Croatiam et Dalmatiam — [2]).

[1]) *Annales Einhardi*, la Pertz, M. S., p. 173 urm.
[2]) Stridovski, *Sacra Morava, Historia sive vita S. S. Cyrilii et Methodi,* Salisbaci, MDCCX, p. 231; Ion I. Nistor, *Cehoslovacii şi Românii, în Codrul Cosminului,* vol. VI.

La anul 870 Rostislav îndură soarta unchiului său Moimir, fiind răsturnat de nepotul său *Svatopluk*, care îl prinse şi-l predase Francilor. Curând însă el se înduşmăni cu Germanii şi-şi elutpă cu mari jertfe independenţa (874). In anii următori Svatiopluk avu de susţinut lupte crâncene cu Bulgarii pe care îi bătu şi-i izgoni din Panonia (882).

*

După risipirea imperiului avar, Bulgarii izbutiră sub ţarul lor Krum să-şi consolideze stăpânirea la Dunăre. Sub Omortag sau Mortagon, urmaşul lui Krum, Bulgarii pătrunseră ca şi Romanii în vremea împăratului Mauricius, în Panonia. O inscripţie lapidară arată că un general bulgar şi anume *tarhanul Onegavon* s'a înnecat în Tisa [1]). In anul 827 o flotă bulgară înaintă pe Drava în sus pentru a izgoni din părţile Sirmiei pe conducătorii — duces — aşezaţi acolo de Franci şi a-i înlocui prin rectori bulgari — bulgaricos rectores — [2]). O veche inscripţie grecească, descoperită într'o geamie din Târnova, arată că ţarul Omortag îşi construise un palat la Dunăre, dar fără a preciza mai de aproape localitatea. Sub ţarul Boris I (852—888), Bulgarii se împăcară cu Francii şi interveniră (862) chiar în certurile dintre Ludovic Germanul şi Karlmann, luând partea lui Ludovic. In anul 864 Boris încheiă la Tulln cu acesta chiar un tratat de alianţă în contra lui Moimir, ducele Moraviei, tratat care la 892 fu reînnoit de fiul său Vladimir. Tot atunci Bulgarii opriră exportul de sare în Moravia [3]), aceasta însă dovedeşte numai că Bulgarii stăpâneau drumurile care duceau spre Moravia, dară nici decum şi teritoriile dacice cu zăcăminte de sare, cum credeau unii. Urmaşul lui Vladimir, ţarul Simeon (893—927) avu de susţinut lupte grele cu împăratul Leon cel Inţelept (886—911) şi de respins un atac al Ungurilor din spre Marea Neagră, care-l închiseseră chiar în cetatea Mundraga, de unde scapă numai cu mare greutate. In condiţiunile acestea atenţiunea sa nu putea fi îndreptată asupra

[1]) E. Kalinka, *Antike Denkmäler aus Bulgarien*, Viena, 1906, Nr. 87; C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 194.
[2]) Einhardi, *Annales*, ad. a. 827, în *Pertz*, *Monumenta*, I, p. 316.
[3]) *Annales Fuldenses*, ad. an. 892, în *Pertz*, *Mon.*, I, p. 408.

noniei, unde la 894 muri Svatopluk, unul dintre principalii adversari ai Bulgarilor la Nordul Dunărei.

In timpul acestor aprige lupte și rivalități bulgaro-frânco-morave pentru moștenirea avară, Daco-Romanii din spațiul carpato-dunărean se emancipaseră de sub supremația străină de până atunci și se constituiră în cele trei voievodate, pe care Ungurii, la descălecatul lor în Panonia, le găsiră pe teritoriul celor trei Dacii carpatine. Lacunele în mărturiile istorice asupra zămislirii acestor trei ducate sau voievodate daco-romane, pot fi umplute în bună parte prin relatările celei mai vechi cronice ungurești, datorită notarului anonim al regelui Bela. Cronica aceasta, pe care Ungurii își întemeiază vechea lor istorie națională, arată că la descălecatul lui Arpad în șesul panonic (896), Ungurii găsiră pe teritoriul vechii Dacii porolisense ducatul lui *Menomorut* cu reședința la Bihor și cu cetățile Satu-Mąre și Sălaj. La Sud-Est de ducatul bihorean, dincolo de Munții Apuseni, în cuprinsul vechii Dacii apulense sau ultrasilvane, se găsea ducatul lui *Gelu*, iar în regiunea dintre Mureș și Dunăre, adecă în cuprinsul Daciei malvense sau bănățene, Ungurii găsiră ducatul lui *Glad* [1]). Ca locuitori ai acestor ducate sunt arătați *Vlahii* și *Slavii*. Vlahii aceștia nu erau decât provincialii daco-romani, numiți în mărturiile latinești ale timpului Romani, iar în cele grecești Ρωμαίοι. Numele acesta de origine celto-germană, derivând din *walch*, plur. walchas, însemna în genere oameni de limbă latină; el se întrebuința în genere pentru toate națiunile neolatine deci și pentru provincialii daco-romani din cele trei Dacii, care se foloseau de limba de conversație italică sau ausonică. Prin înlocuirea numelui gentilic de Romani prin cel de Vlahi, s'a produs cunoscuta schimbare în nomenclatura geopolitică a țărilor locuite de Romani, care în loc de Romania s'au numit Vlahia — Vlachia, Βλαχία —. In baladele nordice Romania apare sub numele de *Blakumenaland* [2]), în epopeea Nibelungilor sub numele de Wlachenland [3]). In izvoarele germane medievale Italienii apar sub numele de

---

[1]) Annonymi Bella Regis Notarii *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom»* , I, cap. IX, p. 32, XX, p. 41 și XXIV, p. 44.
[2]) I. Gherghel, în *Convorbiri Lit.*, 1920, p. 243.
[3]) *Nibelungenlied*, ed. Lachmann, 1851, p. 174.

Wälsche, iar Italia ca țară romană prin excelență Wälschland. Profesorul Gamillscheg a atras atențiunea asupra unei localități din Carintia, cu numele « Walacha » adecă « Romana » de care se face mențiune între anii 979—981. De provincialii romani sau vlahi se mai face mențiune și din secolul al IX-lea până în al XIII-lea în regiunile dela Regensburg, Ebersberg și Salzburg [1]). Numele acesta celto-germanic pentru Romani a fost în genere acceptat apoi și de Slavi [2]).

Asemenea Romanìi sau Vlahìi mari, mici, de sus, de jos, Vlahi negri sau Mavrovlahi se găsesc menționate în întreg cuprinsul imperiului roman, ca bunăoară Romagnia din Italia, în Pelopones, în Acarnania, Etolia, Epir, Tesalia și pe coasta dalmatină [3]). In spațiul carpato-dunărean Romaniile sau Vlahiile acestea apar sub numele de *Terra-Blaccorum*, *Țara-Românească*, *Vlaskoje Zemlja*, sau mai târziu în plin evul mediu Valahia-Maior (Muntenia) și Valahia-Minor (Moldova), pomenită în actele patriarhatului din Constantinopol sub numele de Οὔγγρο-Βλαχία Μόλδο-Βλαχὶα sau chiar 'Ρούσσο-Βλαχία. Arabii și Turcii n'au acceptat însă numele de Vlahia, ci ei au adoptat numele de « Rum » pentru locuitorii Romaniei — *Rum-Ili* — sau Rumelia, nume care s'a localizat în regiunea dela Filipopol. In raportul său asupra bătăliei victorioase dela Vaslui împotriva beglerbegului Rumeliei, Ștefan cel Mare arată că Turcii s'au aruncat asupra sa *cu toată Romania* — con tutta Romania — [4]). In schimb, Daco-Romanii înșiși nu s'au numit niciodată Vlahi sau Valahi, ci totdeauna *Rumâni* sau *Arumâni*. De aceea și țara lor, formată din contopirea tuturor Vlahiilor din spațiul carpato-dunărean, nu s'a numit de ei niciodată Valahia ci România. Locuitorii Vlahiilor din Balcani răspundeau cu mândrie cruciaților cu « *Su noi sentem Romeni* » [5]). In schimb Grecii acceptaseră noua numire pentru concetățenii lor latini, de care doreau mereu să se destingă cât de mult. In cunoscutul

[1]) E. Gamillscheg, *Originea Românilor*, în « *Cetatea Moldovei* », II, Nr. 10, p. 5.

[2]) *Cronica lui Nestor*, ed. G. Popa Lisseanu, în « *Izv. Ist. Rom.* », vol. VII, p. 47.

[3]) G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind*, (Vlahia Mare) 980—1259, Buc., 1913; cfr. *Conv. Lit.*, XXXIX, p. 97 urm.

[4]) I. Bogdan, *Doc. l. Ștefan cel Mare*, II, p. 230 și 323.

[5]) F. Hurten, *Geschichte Papst Innocenz des Dritten und seiner Zeitgenossen* Hamburg, 1841, p. 322.

hrisov din secolul al XI-lea, descoperit în biserica Sf. Clementie din Ohrida, clericul Ioan semna ca preot al prea-sfintei episcopii a Vlahilor — ἱερεὺς τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς τῶν Βλάχων —[1]. Şi Kekavmenos, care scria prin secolul al XI-lea, numeşte pe Romani «Βλάχοι» şi arată că aceştia erau Daci şi Bessi — οὗτοι γὰρ εἴσιν οἱ λεγόμενοι Δάκοι καὶ Βέσσοι —[2]. Sub acelaşi nume de Vlahi apar Românii şi în geografia armenească din a doua jumătate a secolului al IX-lea, atribuită lui Moisi Chorenaţ'i [3]).

*

Astfel aflăm din cea mai veche cronică ungurească că Ungurii lui Arpad, care la descălecatul lor în Panonia duceau încă o vieaţă nestatornică, chivernisindu-şi hrana zilnică din vânat şi pescuit, găsiră acolo ca şi în cele trei Dacii populaţiuni compuse din Slavi, Bulgari şi *Vlahi*, aşezate şi organizate chiar politiceşte în trei voivodate sau ducate, autonome, cu care năvălitorii avură de susţinut lupte grele pentru a le supune supremaţiei lor [4]).

Cronicarul ungur *Simon Keza* sporeşte lista elementelor etnice găsite de Unguri în Panonia şi cele trei Dacii, cu câte-va elemente nouă, venite acolo numai în timpul său, şi anume cu: Greci, Teutoni şi Messiani, ne mai amintind nimic de Bulgari, al căror ţarat fusese între timp cucerit de împăratul Vasile Bulgaroctonul [5]). *Cronica pictată dela Viena* arată şi ea că la descălecatul lor, Ungurii găsiră în Panonia şi cele trei Dacii, Slavi, Greci, Vlahi şi Teutoni. Pe Vlahi, adică pe Români, cronica pictată îi arată ca aşezaţi în munţi — cum Vlahis in montibus — [6]). In continuare cronica vieneză arată că în timpul regilor din dinastia Arpazilor, se mai aşezară

[1]) I. Snegarov, *Istoria na Ohridskoto Arhiepiscopia*, I, p. 192; N. Popescu, în «*Biserica Ortodoxă Română*», LII, p. 457; Th. Capidan, *Les parlers Roumains Transdanubiens*, în «*Bull. d. l. Sect. Litt. d. la Acad. Roum.*», I, 2, p. 273.

[3]) Strategikon, ed. Wassiliewski et Jennstadt, Petropol, 1896, p. 74.

[2]) Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XII-lea, în lumina izvoarelor armeneşti*, Bucureşti, 1939, p. 102 urm.

[4]) *Gesta Hungarorum*, *l. c.*, cap. XLVI, p. 59.

[5]) Simon Keza, *Chronicon Hungaricum*, ed. G. Popa Lisseanu, în «*Izv. Ist. Rom.*», vol. IV, cap. IV, 97, p. 37.

[6]) *Chronicum Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa Lisseanu, în «*Ist. Izv. Rom.*», vol. XI, cap. X, p. 16—17.

în Ungaria și Transilvania și alte elemente etnice ca: Boemi, Poloni, Greci, Spanioli, Ismaeliți sau Saraceni, Bessi, Armeni, Sași, Turingieni, Misieni, Rhenezi, Cumani și Latini [1]). Cronica nu face însă mențiune de Vlahi sau Romani, cari după părerea istoricilor unguri de ieri și de astăzi ar fi imigrat numai în secolul al XIII-lea, deci în timpul domniei Arpazilor în Transilvania, venind din Sudul Dunării, din Peninsula Balcanică [2]). Astfel vedem că teoria imigrării Românilor din Balcani în spațiul carpato-dunărean se găsește în opoziție fățișă cu relatările celei mai vechi cronice unguresti, adecă cu notarul anonim, cu Simion Keza și cu autorul cronicei pictate dela Viena. Pentru a scăpa din această dilemă, d-l Ludovic Támaș acceptă relatările notarului anonim cu privire la Unguri, dar respinge capitolele în care se menționează de Români [3]). Dacă relatările notarului anonim sunt acceptabile fără nicio rezervă pentru istoria Ungurilor, ele nu pot fi respinse pentru *Daco-Romani.*

Nici cronica lui Simon Keza și nici cronica pictată dela Viena nu fac mențiune de pretinsele imigrări de Români din Peninsula Balcanică pentru același simplu motiv, că Daco-Romanii sau Vlahii se găseau în Transilvania din timpuri imemorabile, constituind străvechea populație autohtonă a celor trei Dacii, pe care Ungurii le găsiră acolo la descălecatul lor în Panonia. Istoricii unguri se străduesc în zadar și de curând în pomposul volum în limba germană «Siebenbürgen», editat de membrii Societății istorice maghiare [4]), să fixeze timpul acestor pretinse imigrări de Români în Transilvania, în secolul al XIII-lea, când apar Românii în izvoarele documentare ale timpului. Netemeinicia acestei păreri a fost recunoscută de filologul maghiar *Melich*, care susține că Daco-Romanii s'ar fi putut desprinde de patria lor de baștină din Balcani chiar înainte de limitele secolului al IX-lea și al X-lea [5]). Iar la părerea filologului se asociază și

[1]) *Ibid.*, cap. XXX, p. 27.

[2]) Balint Hóman, *Ungarns Mission im Karpatenbecken*, în «*Siebenbürgen*», heraus gegeben von der Ungarischen Historischen Gesellschaft, Budapest, 1940, p. 48; L. Támas, *Rumänen (Walachen)*, în «*Siebenbürgen*», p. 66 urm.; Em. Lukenich, *Documenta historiam Valahorum in Hungaria Illustrantia*, usque ad annum 1400, p. Chr., Budapesta, 1941, *Introduction*, p. IX.

[3]) L. Támas, *Rumänen, (Walachen), l.* p., 70.

[4]) *Siebenbürgen*, herausgegeben von den ungarischen historischen Gesellschaft Budapest, 1940.

[5]) Melich, *A honfoglaldskori, Magyarorszag*, p. 315.

istoricul L. Támas care admite că Daco-Romanii ar fi putut trece Dunărea în Dacia pe la finele secolului al X-lea și la începutul secolului al XI-lea [1]). Dar abaterile acestea dela vechea dogmă a istoriografiei maghiare găsiră aspra reprobare a d-lui Em. Lukenich, care afirmă cu o prea riscantă certitudine, că ar fi greșit să se vorbească de prezența unei populațiuni române în Transilvania înainte de sfârșitul secolului al XII-lea [2]). D-l Lukenich recurge la argumente ex silentio și încearcă să-și sprijinească afirmația sa pe faptul că până la începutul veacului al XIII-lea nu se găsesc documente care să ateste imigrația elementului etnic român în Ungaria, cum asemenea acte se găsesc din belșug pentru imigrarea Sașilor și Secuilor din Transilvania. Dar istoricul ungur se căznește în zadar să găsească acte de imigrare sau de colonizare de Români în Transilvania, pentru simplu motiv că Daco-Romanii n'au venit din altă parte în spațiul carpato-dunărean, ci ei constitue din vremuri imemorabile populațiunea autohtonă a acestor meleaguri, răsărind din brazda străbună geto-dacică, ca brazii dela munte și stejarii din văi și crânguri. Asemenea acte și documente există pentru Sași și Secui, ba chiar și pentru Ungurii năvălitori în Dacia, dar ele n'au fost date pentru Români, care stăruiau acolo de veacuri. Intre cele 480 de acte și documente pe care d-l Lukenich s'a ostenit să le retipărească în recenta sa publicație: *Documenta historiam Valahorum illustrantia*, nu se găsește nici un singur act de danie sau de colonizare de Români. Acte de acestea au emanat dela regii unguri în folosul clerului și nobilimii maghiare. In contextul acestor acte se menționează însă mereu de « *Vlahi* » și de « *Terra Vlahorum* » iar Vlahii fiind mereu înfățișați ca *o populație găsită acolo* — in ipsa terra Blaccorum existentem — [3]).

Caracteristic pentru lipsa de temeinicie a teoriei imigrării românești este faptul, că din secolul al XIII-lea, când s'ar fi produs imigrația în masă a Românilor din Balcani, d-l Lukenich nu reproduce decât 25 de documente, cunoscute de

[1]) L. Támas, *Romains, Romans, Roumains dans l'histoire de la Dacia Trajane*, Budapesta, 1935.
[2]) Em. Lukenich, *l. c.*, p. IX.
[3]) Em. Lukenich, *o. c.*, p. Nr. 6, p. 16 din anul 1231.

mult, şi care nu cuprind decât acte regale şi papale de danie şi de privilegii pentru ordinul Teutonilor şi al Ioaniţilor, acte de proprietate pentru mănăstiri şi episcopii, asupra unor moşii pe care Românii hălăduiau de veacuri. In documentele publicate se găseşte în rezumat diploma din 1247 în care se face menţiune de voievozii români Lituon şi Seneslau, cărora li se lasă stăpânirea asupra ţărilor lor în condiţiunile în care o stăpâniseră până atunci — quam Olatis relinquimus, prout idem hactenus tenuerunt —[1]). Documentul din 1210, face menţiune de contingentele româneşti care luase parte la lupte alăturea de cele săseşti şi secueşti — asociatis sibi Saxonibus, Olacis et Siculis —[2]). Alăturea de Saşi şi Secui egali îndreptăţiţi găsim pe Români în tot cursul secolului al XIII-lea, precum se vede aceasta din înseşi documentele publicate de d-l Lukenich[3]).

Că Românii despre care se face menţiune în documentele reproduse de însuşi d-l Lukenich, nu puteau fi nişte pribegi sosiţi, cu traista în băţ, numai în veacul al XIII-lea din Sudul Dunărei, rezultă din faptul că ei pe vremea aceea aveau organizaţia lor politică şi militară şi că ei erau vechi proprietari de pământuri. Aceasta se vede clar din actul de donaţie din 30 Noemvrie 1223 pentru mănăstirea Cârţa, din judeţul Făgăraş, pe care regele Andrei al II-lea o înzestră cu vaste terenuri de cultură, pe care le *luase* dela Români — confirmamus terram, quam prius eidem monasterio contuleramus *exemptam de Blaccis* — [4]). La aceste acte de posesie, se mai adaugă şi numeroasele diplome de proprietate ale nobililor români din Maramureş, conferite lor de regii din casa Arpad şi Anjou[5]).

Dar una din cele mai riscante păreri ale istoriografiei maghiare este fără îndoială afirmaţia d-lui L. Támas, că Românii, ca popor nomad şi fără căpătâiu, n'ar avea un termen mai vechi pentru noţiunea de patrie, căci acesta ar constitui un neologism[6]). D'apoi în care limbă din lume se găseşte un termen

[1]) *Ibid.*, Nr. 9, p. 20 urm.
[2]) Szazardok, 1912, p. 292.
[3]) Em. Lukenich, Nr. 10, p. 22; Nr. 12, p. 25; Nr. 13, p. 26; Nr. 17, p. 31.
[4]) Em. Luknih, *o. c.*, Nr. 3, p. 9.
[5]) I. Mihaly de Apşa, *Diploame maramureşene*, Maramureş-Siget, 1900, Nr. 1 urm.
[6]) Ludovic Támas, *Rumänen (Walachen)*, *l. c.*, p. 68.

mai nimerit pentru noțiunea de patrie ca în cuvântul țară — terra — termen în care găsim neamul contopit în chip indisolubil cu brazda nutritoare în înțelesul cel mai clasic al geopoliticei moderne [1]). Dar se vede că d-l Támas nu știe că la Români există termenul *moșie*, derivat dela *moș* care corespunde latinescului patria sau germanicului Vaterland, derivat dela tatăl, latinește pater, în limba germană Vater.

Patria Românilor era *Romania* sau *Vlahia* precum se numea imperiul roman de răsărit, numit numai mai târziu în timpurile moderne bizantin după vechiul nume al capitalei Bizanț. După risipirea acestui imperiu, Romanii își aveau patria lor în numeroasele *Terrae Valahorum*, *Țări Românești*, sau *Vlahii*, slav. *Vlaskoi Zemlya*, a căror amintire trăiește în numele județelor noastre *Vlașca* și *Romanați* [1]).

Un alt cronicar ungur, Simon Keza, arată că Secuii trăiau împreună cu Românii în munți, și că dela aceștia ar fi deprins literele — Zakuli non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackiș in montibus confinis, sortem habuerunt, unde Blackis commixti, litteris ipsorum uti perhibentur— [2]). Dar, Secuii nu puteau deprinde literele dela o populațiune nomadă, fără patrie și fără căpătâiu, imigrată numai decurând din Balcani.Insă asupra acestor probleme voiu reveni curând într'o nouă comunicare în care voiu stărui mai pe larg asupra năvălirii Ungurilor în Dacia.

*

Din expunerile de mai sus se desprinde, credem, marele adevăr istoric, că Daco-Romanii sunt singurii autohtoni în spațiul carpato-dunărean. Ei sunt urmașii direcți ai străvechilor triburi geto-dacice de pe aceste meleaguri, treziți la o nouă vieață politică și națională prin îmbrățișarea limbii și civilizației latine. Ei n'au părăsit niciodată pământurile lor moștenite încă din epoca preistorică, ci au persistat neîntrerupt în ele din timpurile de glorie ostășească ale lui Dromihete, Burebista și Decebal, până în zilele noastre. Asupra lor s'au abătut,

---

[1]) N. Iorga, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a Românilor*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., III, vol. XXII, p. 334 urm.

[2]) Simon Keza, *Chronikon Hungaricum*, *l. c.*, cap. IV, § 6, p. 37.

în scurgerea veacurilor, valurile furibunde ale diverselor seminții barbare năvălitoare, dar apele s'au scurs, iar pietrele au rămas. Ei au supraviețuit tuturor năvălitorilor barbari, lăsând timpului răgaz să le aducă mereu stăpâni noi, până la propria lor emancipare politică din secolul al IX-lea. In mijlocul năvălitorilor de toate rasele, ei păstrară conștiința apartenenței lor la imperiul roman, neîncetând nicio clipă de a se numi înșiși *Romani*, căci Vlahi ei nu s'au numit niciodată. Numele acesta le-a fost impus de străini numai în secolul al X-lea. Ei s'au inspirat în acțiunile și creațiile lor de resturile de civilizație romană și s'au înțeles într'o limbă, fiică a limbii latine. Conștiința pururea trează a apartenenței lor la imperiul roman, precum și gradul lor de civilizație, superior celui al ginților barbare care năvăliseră asupra lor, i-au ferit de contopire cu alte neamuri și le-au asigurat existența proprie națională. De aceea, credem și mărturisim în vechimea și stăruința lor neîntreruptă în spațiul carpato-dunărean, stăruință care este o realitate istorică, ce nu poate fi clătinată prin nimic. Așa fiind nu putem încheia mai bine prezenta comunicare, decât cu versurile lui Coșbuc, săpate pe soclul statuei din Deva a regelui Decebal:

«*Dar nestrămutați strămoșii*
Tot cu arma'n mână au stat;
Au văzut și munți de oase
Și de sânge râuri roșii,
Dar din țara lor nu-i scoase
Nici potop și nici furtună».

SPICUIRI PRIN DOSARE PRIVITOARE LA RĂZBOIUL DIN 1877—1878

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 12 Decemvrie 1940

Ca în fiecare an, îmi propun și azi, cu prilejul celei de a 64-a aniversară a căderii Plevnei, să arăt în fața Domniilor Voastre evenimente în legătură cu războiul din anii 1877—1878, războiu care n'a fost, după cum am afirmat acum câteva zile, într'o conferință publică, decât faza hotărîtoare și finală a luptei pentru neatârnare, luptă începută prin faptul unirii din 1859.

Comunicarea ce voiu face azi cuprinde două părți, întâia arătând asediul Belogradcikului, iar a doua privind importanța unui mare număr de dosare cu acte oficiale din timpul războiului de neatârnare, recent descoperite la Arhivele Statului din București.

I

ASEDIUL BELOGRADCIKULUI

Sunt în deobște cunoscute evenimentele politice și militare care au dus diviziile române, în August 1877, în fața Plevnei, cum sunt cunoscute, în amănunt, faptele acestor divizii în atacul asupra cetății de moment constituită acolo și apărată cu îndârjire și cu vrednicie de trupele lui Osman-Pașa.

Sunt de asemenea cunoscute atât temeiurile militare — împiedecarea venirii de ajutoare sau a vreunui atac din spre

regiunea Vidinului, unde mai rămăseseră forțe turcești destul de importante — cât și cele politice — nevoia de a avea în mâini un gaj (zălog) la sfârșitul războiului — pentru care trupele române s'au îndreptat spre Rahova și — după căderea Plevnei — spre Vidin.

Dar este foarte puțin cunoscută, cel puțin de nespecialiști, o operațiune secundară din timpul luptelor dela Vidin și anume împresurarea și bombardarea cetățuiei Belogradcik și a fortificațiilor de câmp din jurul ei.

O serie întreagă de dosare, aflate la Arhivele Statului și necercetate până acum, îmi îngădue să arăt mai amănunțit operațiunile ce s'au defășurat acolo. Aceste dosare aduc pe de altă parte o confirmare documentară a celor cuprinse în istoricul oficial al războiului din 1877—1878 [1]), publicat anonim și fără arătarea documentelor pe care se sprijinea.

Documentele regăsite ne mai arată munca neobosită și destoinicia șefului care era să comande trupele menite să asedieze Belogradcikul. Colonelul Gr. Cantilli se dovedește, prin ordinele ce dă, cu toate că acestea n'au forma desăvârșită a ordinelor de azi, tot atât de activ, tot atât de grijuliu ca și șeful său generalul Cerkez. Toate ordinele sunt scrise cu mâna sa, cu o scriere ordonată și regulată; execuția prescrierilor lor a fost mereu controlată de dânsul și de aceea ele au fost bine îndeplinite. Caracteristic este că, chiar în toiul operațiilor, a avut, ca mulți din generația sa, și preocupări arheologice [2]).

Pentru a fi însă bine lămuriți asupra faptelor ce voiu descrie, trebue să facem mai întâi o scurtă incursiune în domeniul geografiei militare, arătând situațiunea topografică și importanța militară ce avea atunci această mică cetate.

Vidinul — cetate de veche și actuală, în acele zile, importanță pe Dunăre — era legat cu Constantinopolul printr'o șosea ce se îndrepta spre Sud și trecea prin Belogradcik. Această localitate, așezată pe ultimele ramificațiuni nordice

[1]) *Istoricul războiului din 1877—1878*, lucrare făcută de mai mulți ofițeri.

[2]) G-ral R. Rosetti, *Corespondența Generalului Gr. Cantilli*, p. 41; Arhiva Statului București (citat de aci înainte ca A. S. B.), Secția administrativă. M. S. M. Brig. I-u, Div. II, Dosar 1877—78, Nr. 568.

ale munților Stara Planina, era legată, la rândul său, printr'o șosea cu Pirot și de acolo, prin Sofia, cu Constantinopol, cum era legată prin drumul din valea Lomului cu Lom-Palanca și, printr'o potecă, cu Arcer-Palanca. Aceste din urmă două localități erau popasuri obligatorii pe comunicația ce unea, de-a-lungul Dunării, Rahova, cu Vidinul. In ele se aflau atunci și depozite de hrană foste turcești și devenite românești.

Dela Belogradcik mai era un drum — azi șosea — paralelă cu Stara Planina, ce trecea prin Berkovița, peste acest masiv, spre Sofia.

Belogradcikul era astfel nodul comunicațiilor plecând din sectorul Vidin — Lom-Palanca spre Sofia și Constantinopol. Se vede deci importanța geografico-militară a pozițiunii fortificate din jurul său precum și nevoia ce era pentru orice trupă operând pe malul drept al Dunării, în sectorul arătat, de a lua sau cel puțin de a masca pozițiunea dela Belogradcik.

Turcii, ca și alți stăpâni mai vechi ai acestei părți a Bulgariei, între cari Romanii, constataseră de mult importanța pozițiunii Belogradcikului și duraseră, pe înălțimea la poalele și la răsăritul căreia se află azi orașul, o cetățuie puternică [1]). Aceasta a fost refăcută ulterior de mai multe ori și a fost mai ales modernizată de Husein-Pașa în anul 1837. Ea consta din ziduri înalte de 4 metri, prinse între stânci, având două bastioane rotunde. Totul era așezat pe un pisc stâncos în formă de căpățână de zahăr cu vârful teșit [2]).

In interior, alcătuit de mai multe curți dreptunghiulare, erau căzărmi [3]).

---

[1]) N. Savčev, *Pătevoditel na gr. Bělogradčik*, Sofija, 1929, p. 11.

[2]) « Un munte ca o căpățină de zahăr fără vârf. Era Belogradcikul. Spre Răsărit era scăldat de apele Lomului care veneau în ape spumoase și loveau cu putere enormele lespezi de granit dela temelia lui, și de acolo din stâncă în stâncă se revărsa mai departe în mii de râulețe » (Locotenent-colonel Căplescu, *Amintiri din războiu 1877—1878*, pp. 43, 44.

« Diese von Natur sehr starke Feste, welche hoch auf einem steilen Felsen liegt » (A. Springer, *Der russisch-türkische Krieg 1877—1878*, Siebente Operations-Periode, p. 275).

Georg von Alten, *Handbuch für Heer und Flotte* II, pp. 270, 271.

T. C. Văcărescu, *Luptele Românilor în resbelul din 1877—1878*, p. 537.

[3]) Alten, *l. c.*

Belogradcikul fusese atacat și în trecut de mai multe ori [1]. Nu avem însă știri documentare decât pentru vremile mai apropiate.

Așa Pasvantoglu a ocupat această cetățuie ce-i asigura comunicația cu Constantinopolul, slujindu-i în același timp de acoperire față de un atac venind din spre capitala sultanilor. După cum este știut, ostași români de strânsură au luat parte la luptele date de ostașii împărătești contra lui Pasvantoglu. Printre ei s'a aflat și străbunicul meu Răducanu Rosetti, mehmendar trimes de domnul Munteniei. Luptător din fire, el a fost părtaș la hârțuelile din jurul Belogradcikukului [2].

In cursul veacului al XIX-lea fusese de asemenea atacat de mai multe ori, totdeauna însă fără succes. Așa l-au atacat răsculații bulgari în 1840 și 1851 precum și Sârbii în 1876 [3].

Intăriturile dela Belogradcik constau, în 1877, din: vechea cetățuie așezată, cum am spus, pe un vârf de deal stâncos și trei redute construite recent [4], din care una pe un deal la apus de Belogradcik [5].

Garnizoana lui era comandată de Suleiman-bei [6] și consta din 1500 nizami (trupe regulate), 1000 bașibuzuci cu 4 tunuri de tuciu, 11 de bronz (neghintuite), 3 de munte, 2 mortiere de tuciu și 2 de bronz [7].

Magaziile cetățuii erau bine aprovizionate cu munițiuni. La ocuparea ei, ai noștri au găsit trei magazii pline cu praf de pușcă și cu cartușe de infanterie și o magazie cu arme și bagaje [8].

Am arătat că, după căderea Plevnei, o parte — cea mai mare — din trupele românești ce operaseră în jurul acestei cetăți, a fost îndreptată spre Vidin. Mersul acestora fu precedat de

---

1) Așa probabil în 1002 de Vasile II Bulgaroctonul (Savčev, *l. c.*).

2) R. Rosetti, *Povești moldovenești*, pp. 97—102.

3) D. Marinov, *Političeski dvizenija i văstanija v z (apădnata) Bălgarija*, în *Sbornik na narodni urmotvorenija, nauka i knižnima*, Kn. V; Kasărov *Enciklopedičeski rečnik...* I čast, Plovdiv 1899.

Von Alten, *l. c.*

4) Springer, *o. c.*, p. 352.

5) A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 11.

6) G-ral Al. Fălcoianu, *Amintiri din războiul Ruso-Româno-Turc din 1877—1878*, p. 85.

7) *Istoricul războiului din 1877—1878*, p. 1042.

8) *Idem.*

trupele ce se bătuseră la Rahova, trupe care au ocupat Lom-Palanca (la 16/28 Noemvrie) și apoi Arcer-Palanca (la 10/22 Decemvrie).

Inaintarea diviziilor noastre mai departe spre Vidin era însă expusă unui atac din spre Belogradcik a cărei garnizoană făcea incursii până la 10—15 kilometri de cetățuie [1]). De aceea Comandamentul Corpului de Vest (cum era numit grupul de divizii ce înainta în acea direcție) dădu ordin ca, la 24 Decemvrie, un detașament tare de 1000 de infanteriști, 1 escadron și 2 tunuri să ocupe satul Rujinți, iar Regimentul 3 Dorobanți să ocupe satele Osmanlije și Lagoșovița [2]). Misiunea ambelor acestor unități era de a observa Belogradcikul și de a împiedeca garnizoana de acolo să se întrunească cu cea din Vidin [3]). Una din primele măsuri a cavaleriei detașamentului din Rujinți a fost de a tăia linia telegrafică dintre Vidin și Belogradcik [4]).

Pe de altă parte, încă dela 20 Decemvrie 1877 (1 Ianuarie 1878), colonelul Gr. Cantilli, comandantul brigadei I-a (alcătuită de regimentele 7 de linie și 14 și 16 de dorobanți) din Divizia II-a, aflat la Rahova, a primit ordin ca, împreună cu 2 baterii de artilerie [5]) și cu Regimentul 6 Călărași [6]) să ocupe o pozițiune centrală « spre a putea tăia căile de comunicație dintre Belogradcik, Lom-Palanca și Vidin, asigurând spatele diviziilor Lecca [7]) și Angelescu [8]), care au misiunea de a înainta asupra Vidinului și a-l învesti » [9]).

Detașamentul Cantilli, constituit cum am arătat, s'a pus în marș în două eșaloane [10]), urmând, la o zi interval unul

[1]) *Idem*, p. 990.
[2]) T. C. Văcărescu, *o. c.*, p. 535.
[3]) *Idem*, pp. 535, 537; Căplescu, *o. c.*, p. 41.
[4]) Căplescu, *o. c.*, p. 42.
[5]) Bateria călăreață Alexandrescu din Regimentul 3 Artilerie și bateria Stoika din același regiment. Ulterior cea dintâi având tunuri de 8 cm a fost înlocuită cu bateria Lupașcu înarmată cu tunuri de 9 cm ca și bateria Stoika (*Historicul Regimentului 3 Artilerie*, p. 43).
[6]) Acest Regiment a fost înlocuit ulterior cu escadroanele 1 și 3 din Regimentul 5 Călărași, puse sub comanda maiorului Paraschivescu. (A. S. B. Dosar Nr. 247, fila 668).
[7]) Divizia 1-a.
[8]) Divizia 4-a.
[9]) A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 3.
[10]) Eșalonul întâi era alcătuit din Regimentul 7 linie, Regimentul 6 Călărași și o baterie de artilerie. Acest eșalon luase măsuri de pază atât înainte cât și pe flancul

după altul, itinerarul: Hârleț, Hairedin, Vlcidrama, Rusovo, Krivobar, Ciorlevo, Vodneanca [1]), Rujinți [2]), Mergând pe acest drum, trupele lui Cantilli asigurau în același timp flancul stâng al grosului armatei ce înainta de-a-lungul Dunării spre Vidin [3]).

Marșul a fost greu din pricina marilor cantități de zăpadă căzută [4]).

La 28 Decemvrie 1877, brigada Cantilli, care avea la dispoziție și o fracțiune de coloană de munițiuni [5]), a înlocuit detașamentul din Divizia 4-a ce ocupase până atunci poziții la răsărit de Belogradcik. Ea a ocupat pozițiile dela Skomlja și Rujinți, deci la Nord-Est și Est de Belogradcik [6]), pe când detașamentul din Divizia 4-a ocupă șoseaua Belogradcik-Vidin, izolând astfel Belogradcikul din spre Nord.

Până la 7/19 Ianuarie, colonelul Cantilli a rămas cu detașamentul său în zona sus arătată mutând doar unitățile mereu una în locul alteia [7]) și hărțuind, prin mici demonstrațiuni, pe inamic spre a-l înșela asupra micimii efectivelor românești [8]), despre care inamicul ar fi putut fi informat de locuitorii bulgari. In acest răstimp, atât detașamentul Cantilli cât și trupele Diviziei a 4-a, toate sub comanda generalului Angelescu, bombardară și făcură demonstrațiuni în contra întăriturilor turcești cu scopul ca ocupanții acestora să-și arate forțele [9]). Bombardamentul și atacurile false nu avură alt

---

stâng (cel descoperit). In compunerea eșalonului al doilea intrau regimentele 14 și 16 dorobanți și o baterie de artilerie (A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 3).

[1]) A. S. B. *Idem l. c.*; General Rosetti, *Jurnalul de operațiuni al Diviziei de infanterie de rezervă*, p. 126.

[2]) A. S. B. *Idem* fila 5; General Rosetti, *o. c.*, p. 137.

[3]) Colonelul Cantilli plecând în permisie pe câteva zile, comanda detașamentului o avu pe timpul acestui marș colonelul Fotea (General Rosetti, *o. c.*, pp. 126, 127).

[4]) *Istoricul războiului din 1877—1878*, p. 193; Lt.-col. Căplescu, *o. c.*, pp. 41—42.

[5]) Cu 90.000 cartușe Peabody și 60.000 cartușe Krnka (G-ral Rosetti, *o. c.*, p. 142).

[6]) Dispozitivul trupelor a fost: Regimentul 14 Dorobanți la Skomlja, Regimentul 16 Dorobanți cu câte un batalion la Memetovci și Rujinți; Regimentul 7 Linie cu bateria călăreață la Rujinți; Regimentul 6 Călărași cu un escadron la Memetovci, un escadron la Rujinți, restul formând legătura între Skomlja și Osmanlie (A. S. B. Dos. Nr. 568, fila 5; General Rosetti, *o. c.*, p. 137).

[7]) A. S. B. Dosar Nr. 568, filele 5—8.

[8]) Springer, *o. c.*, pp. 275, 352.

[9]) A. S. B. Dosar Nr. 568, filele 5—10; T. V. Văcărescu, *o. c.*, pp. 537, 538; *Historicul Regimentului 3 Artilerie*, p. 44; *Istoricul războiului din 1877—1878*, pp. 991, 992.

rezultat decât acela de a arăta că Turcii nu erau în stare a le răspunde [1]). Constatându-se astfel că efectivele turcești sunt mici și nu prea agresive, trupele din Divizia 4-a porniră, la 4 Ianuarie spre Vidin [2]), brigada Cantilli urmând, de atunci înainte, să asigure singură blocarea Belogradcikului [3]).

Comandantul diviziei din care făcea parte brigada Cantilli era generalul Cerkez. Am avut prilejul să arăt, în alte scrieri privitoare la războiul de neatârnare, cât de activ și de destoinic a fost acest general [4]). In zilele de 5, 6 și 7 Ianuarie făcu o recunoaștere amănunțită a pozițiilor din spre Sud, Est și Nord de Belogradcik [5]).

In urma acestei recunoașteri și a faptului că trupele noastre sosiseră, în bună parte, în fața Vidinului și că, prin urmare, direcția ce prezinta mai mare primejdie pentru ele era acea a comunicației directe Belogradcik—Vidin, dispozitivul trupelor de sub comanda lui Cantilli se schimbă, cu începere dela 8/20 Ianuarie 1878, astfel:

Cartierul brigadei, Regimentul 7 linie și un batalion din Regimentul 16 Dorobanți, la Caluger, câte un batalion din regimentele 14 și 16 Dorobanți, un pluton de călărași și o secție de artilerie la Skomlja.

Un batalion din Regimentul 14 Dorobanți cu trei plutoane de călărași la Rujinți.

Un escadron și două baterii (mai puțin o secție) la Bela [6]).

In sfârșit, s'a asigurat legătura dintre detașamentul Cantilli și comandantul diviziei, aflat în fața Vidinului, prin releuri de călăreți [7]).

Acest dispozitiv grupa:

a) Grosul forțelor (4 batalioane, 1 escadron, 2 baterii, mai puțin o secție) în regiunea Caluger-Bela, adică pe direcțiunea cea mai primejdioasă;

[1]) *Istoricul r/sboiului din 1877—1878*, pp. 992, 993.
[2]) G-ral Rosetti, *o. c.*, p. 139.
[3]) *Istoricul răsboiulni din 1877—1878*, p. 993.
[4]) G-ral Rosetti, *Documente inedite relative la Corpul de observație dela Gruia 1876, passim.*
General Rosetti, *Jurnalul* ..., passim.
[5]) General Rosetti, *Idem* pp. 140—46.
[6]) A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 8; G-ral Rosetti, *o. c.*, pp. 147, 148.
[7]) A. S. B. Dosar Nr. 268, fila 6; Dosar Nr. 568, fila 9, G-ral Rosetti, *o. c.*, pp. 149, 151.

b) Un detașament mai slab (1 batalion și 3 plutoane de călărași) la Rujinți, pe valea Lomului, vale pe care era nevoie să se împiedece înaintarea Turcilor spre Lom-Palanca, centru de aprovizionare al nostru;

c) Un grup (2 batalioane, un pluton călărași și o secție de artilerie) la Skomlja, formând legătură între cele două detașamente precedente și apărând flancul stâng al grosului forțelor dela Caluger-Bela.

Dispozitivul astfel luat tăia putința Turcilor de a înainta pe direcții primejdioase pentru noi, dar nu înconjura complet Belogradcikul și, mai ales, nu împiedeca garnizoana acestei cetățui să primească ajutoare din spre Pirot.

Incercuirea completă a Belogradcikului de către trupele lui Cantilli nu s'a făcut din două cauze:

1. Efectivele (despre a căror micime voiu vorbi mai departe) nu îngăduiau desfășurarea lor pe o circumferință atât de mare.

2. Belogradcikul a fost izolat din spre Sud și Sud-Vest de un detașament din armata sârbă a Timokului [1]), detașament a cărui cooperare cu trupele noastre nu pare să fi fost din cele mai desăvârșite și nici bine văzută de ostașii noștri [2]).

Ordinul generalului Cerkez, pe temeiul căruia Cantilli luase dispozițiunile de mai sus, cuprindea însă, pe lângă misiunea « de a acoperi ambele șosele ce dela Belogradcik duc la Vidin prin Nazir Mahala și Lom (Palanca) prin Ciorlevo » și prescripțiunea « de a căuta ca prin o bombardare să silească garnizoana din Belogradcik de a se preda » [3]).

Ordinul acesta mai prevedea de altfel și chipul cum să se execute bombardamentul, numărul de proiectile ce urmau să fie trase precum și condițiile în care s'ar primi, eventual, capitularea garnizoanei [4]).

---

[1]) Springer, *o. c.*, p. 276, care spune că partea principală (Die Haupt-Krafte) a acestei armate a venit la Belogradcik, ceea ce nu corespunde cu informațiile documentare românești (Căplescu, *o. c.*, p. 47; General R. Rosetti, *Corespondența Generalului Gr. Cantilli*, p. 41).

[2]) Căplescu, *l. c.*, Rosetti, *l. c.*, Personal Cantilli pare a fi avut relații bune cu unii Sârbi (Rosetti, *o. c.*, p. 41 și 43, nota 2).

[3]) Rosetti, *Jurnalul* ..., p. 147.

[4]) Acest ordin, purtând Nr. 17 din 8 Ianuarie 1878, este reprodus integral în *Jurnalul diviziei de infanterie de rezervă* sus citat, la paginele 147, 148. El a fost comunicat

Bombardamentul ce trebuia să înceapă în ziua de 10/22 Ianuarie, a început numai a doua zi și s'a făcut astfel:

10 tunuri, grupate în trei baterii, respectiv de 4, 2 și 4 tunuri, au fost așezate, în pozițiuni priincioase, de o parte și de alta a șoselei Caluger-Belogradcik, cu misiunea de a bate: reduta dela apus de Belogradcik, cetățuia și orașul.

2 tunuri urmau a ocupa o poziție spre Nord-Est de Belogradcik, cu menirea de a împiedeca o ieșire în acea direcție.

Se fixa numărul loviturilor de tras la 30 de tun (ulterior acest număr a fost mărit până la 60 pe zi), după care 6 tunuri urmau să se retragă în bivuac, iar restul de 4 tunuri urma să tragă, câte 10 lovituri de tun, la interval de 3 minute, în cursul nopții [1]).

Bombardamentul se execută, așa cum fusese ordonat, în zilele de 11—17 și 21—24 Ianuarie, la distanța de 3400, 3600 și 3700 metri [2]), fără alt efect decât stricăciuni la cazarma din cetățuie și câteva incendii în cetățuie și în oraș. Turcii răspunseră slab și proiectilele lor nu ajungeau până la bateriile noastre [3]).

La 18/30 Ianuarie, cetățuia fu somată să se predea, ceea ce refuză sa facă [4]).

La 25 Ianuarie, focul a încetat căci se încheiase armistițiul general [5]).

In ziua de 13 Fevruarie, trupele noastre au intrat în Belogradcik, pe baza convenției de armistițiu, iar garnizoana turcească împreunându-se cu cea din Vidin, porni spre Pirot.

Care sunt cauzele pentru care Belogradcikul nu putuse fi silit să se predea înainte de armistițiul general?

Intâi tăria naturală a pozițiilor pe care erau așezate întăriturile sale.

---

de colonelul Cantilli prin ordinul de zi Nr. 328 din 10 Ianuarie, (A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 11).

[1]) Ordinul de zi Nr. 328 din 10 Ianuarie, sus citat (vezi Anexa I).

[2]) *Idem;* G-ral Al. Fălcoianu, *o. c.* p. 66.

[3]) *Historicul Regimentului 3 Artilerie*, p. 45; G-ral Fălcoianu, *o. c.*, p. 67; Springer, *o. c.*, p. 67.

[4]) A. S. B. Dosar 568, fila 20; somațiunea fu dusă de maiorul A. Fălcoianu care se întâlni cu Hairi-Efendi, șeful de Stat Major al garnizoanei Belogradcik. Ca interpret fu folosit un bașibuzuc ce fusese vreme de 15 ani bragagiu în București (General Al. Fălcoianu, *o. c.*, pp. 80, 81, 82).

[5]) A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 24.

In al doilea rând bogăția aprovizionărilor sale în arme și în munițiuni, care i-ar fi îngăduit o lungă rezistență.

A treia cauză este micul efectiv de care dispunea Cantilli. Nu numai că nu avea decât șase batalioane, cu totul neîndestulătoare (chiar dacă ar fi avut efective complete) pentru încercuirea acelei poziții, dar aceste batalioane erau reduse din pricina pierderilor cășunate de operațiile anterioare, de boale, de ger, la efective ridicole. In adevăr, prin raportul său din 7 Ianuarie, generalul Cerkez arată generalului Cernat că efectivul Regimentului 16 Dorobanți era redus la cel mult 350 de luptători, iar acel al Regimentului 14 Dorobanți la 320 de luptători [1]). Și mai arăta că trupa acestor regimente era lipsită de îmbrăcăminte [2]) și foarte rău hrănită, trăind mai mult din ce-și procura fiecare ostaș [3]).

Cu atât mai mare a fost meritul acestor unități cu cât, reduse la o stare scheletică, au îndeplinit toate misiunile ce li s'au dat și mai ales, au executat continui marșuri și stări în avanposturi, prin nămeți mari, pe un frig puternic, în fața unui inamic care nu a stat cu totul pasiv, ci a făcut mereu incursiuni [4]). Scopul acestor incursiuni era mai ales acela de a proteja micile convoiuri ce duceau grâne spre a fi măcinate la morile din vale [5]).

O altă pricină a neputinței de a sili cetățuia să se predea a fost puțina artilerie de care se dispunea. Detașamentul Cantilli nu a avut în alcătuirea sa decât de 12 tunuri și aceste de câmp și nu de asediu, cum ar fi fost nevoie. Apoi aceste tunuri nu aveau la îndemână decât un număr redus de proiectile [6]). Nu era cu putință ca, cu 450—500 proiectile pe zi, să se demoralizeze garnizoana, cum nu era cu putință să se distrugă, cu tunuri de 8 și 9 centimetri, nici măcar parapetele redutelor,

[1]) La 14 Ianuarie, Regimentul 14 Dorobanți a primit 240 de oameni (A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 17).

[2]) La 9 Ianuarie, Regimentul 16 Dorobanți a primit 126 perechi ițari (A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 10); la 31 Ianuarie toate unitățile de infanterie au primit mantale, ițari, cojoace, pantaloni (A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 27).

[3]) G-ral Rosetti, *Jurnalul* ..., pp. 144, 145.

[4]) A. S. B. Dosar Nr. 568, fila 10; Dosar Nr. 253 a, fila 27 și Dosar Nr. 253 b, fila 278; General Rosetti, *Jurnalul* ..., p. 160.

[5]) Căplescu, *o. c.*, p. 46.

[6]) La un moment dat a fost chiar penurie de munițiuni pentru tunuri (G-ral Rosetti, *Jurnalul* ..., pp. 171, 178).

necum zidurile cetăţuiei. O dovediseră doar şi bombardamentele dela Plevna.

Pricina de căpetenie însă a necapitulării Belogradcikului a fost că atât Turcii cât şi Românii ştiau că războiul era pe sfârşite şi că cei dintâi, afară de faptul că erau luptători destoinici, îşi dădeau seama că aveau totul de câştigat rezistând până la armistiţiul general. Românii, la rândul lor, se fereau de a mai sacrifica zadarnic vieţi pentru luarea unor întăriri care nu reprezentau pentru dânşii sau pentru prestigiul lor, vreun câştig deosebit.

Dar dacă, detaşamentul Cantilli nu a luat Belogradcikul, el şi-a îndeplinit misiunea de a împiedeca garnizoana din Belogradcik să supere trupele române, fie în înaintarea lor spre Vidin, fie în timpul operaţiunilor în contra acestei cetăţi, precum a împiedecat aceeaşi garnizoană de a se întruni cu cea din Vidin.

Şi în operaţiunile militare ca şi în tot ce întreprind oamenii, esenţial este de a îndeplini scopul de seamă ce li se dă.

De aceea şi din cauza grelelor condiţiuni în care au avut de operat, trebue să fim recunoscători amintirii celor ce s'au străduit şi şi-au îndeplinit datoria în Ianuarie 1878, sub zidurile Belogradcikului.

Pe vaporul Mihai Viteazul, pe Dunăre.
11 Octomvrie 1941.

II

IZVOARE NEFOLOSITE PENTRU ISTORIA RĂZBOIULUI DIN 1877—1878

Neinventarierea dosarelor aflate în arhivele noastre sau cel puţin nepublicarea unor cataloage sau liste de dosare şi necunoaşterea existenţei acestor dosare şi liste, până acum scurtă vreme, chiar şi de către personalul arhivelor, au avut drept urmare, pe de o parte, ca materialul strâns acolo să nu poată fi folosit, iar pe de altă parte ca unii cercetători să facă afirmaţiuni greşite. Printre acestia din urmă mă aflu şi eu. Am afirmat, în adevăr, în introducerea la *Jurnalul de operaţiuni al Diviziei de infanterie de rezervă* [1]:

[1]) Publicat de Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, Bucureşti, Cartea Românească, 1929. Vezi paginele XVI, XVII.

« In ceea ce privește documentele militare stăm și mai prost. *Azi nu mai avem niciun singur document original* — ordin sau raport — *din cele ce s'au scris în cursul operațiilor militare.* La Marele Stat-Major (serviciul istoric) și la Arhivele Statului există câteva serii de documente, dar acestea nu interesează operațiile militare, ci privesc mai cu seamă administrația. La Muzeul Militar Național există câteva documente ce au aparținut generalului Herkt... Și totuși au existat arhive conținând aceste documente ».

In adevăr, au existat și există și iată cum am aflat de existența lor. Acum vreo doi ani, unul din funcționarii bibliotecii Academiei Române, d-l D. P. Bogdan, căutând, la Arhivele Statului, niște dosare a dat de o serie de dosare militare din timpul războiului din 1877—1878. Semnalându-mi descoperirea sa, am cercetat acele dosare, luând notele ce-mi trebuiau, note din care am folosit o parte în comunicarea privitoare la asediul Belogradcikului. Ulterior un alt funcționar al bibliotecii noastre, d-l Al. Iordan, a alcătuit un tabel-inventar complet al tuturor dosarelor și registrelor, provenind dela comandamentele militare din 1877—1878, aflate la Arhivele Statului din București. In total se află acolo: 713 dosare și 100 registre (de intrare și ieșire, de ordine de zi, de ordine circulare, etc.).

Dosarele pot fi clasificate sumar (zic sumar, pentrucă hârtiile nu au fost clasate sistematic și fiecare dosar conține tot soiul de acte) astfel:

Operațiuni militare	48
Lupte	13
Armament, munițiuni, echipament	23
Efective	65
Măsuri administrative	51
Măsuri sanitare	21
Acte judiciare	438
Recompense, pedepse	36
Morți și răniți	11
Rechiziții	7

Cum se vede, material documentar asupra războiului neatârnării există, și încă foarte mult.

Dar înafară de acest material, se mai găsesc, atât în diferitele depozite ale Arhivelor regionale ale Statului cât și în arhive comunale, numeroase dosare privitoare la activitatea autorităților civile pe timpul războiului de independență. Am folosit unele dintre acestea în comunicarea ce am făcut aici acum un an, tot cu prilejul aceleiași aniversări a căderii Plevnei.

Dat fiind că acum se cunoaște existența documentelor și că nu avem încă o istorie oficială sistematică a războiului neatârnării, am propus, și Conducătorul Statului a aprobat, înființarea unei comisiuni care să claseze materialul și să redacteze acel istoric oficial. S'au pus la dispoziția comisiunii și fondurile necesare cu începere din viitorul buget.

Se va realiza astfel, într'o vreme nu prea depărtată, o dorință de mult exprimată de unele persoane care și-au dat și-și dau seama de nevoia cunoașterii adevărului asupra pregătirii și făptuirii acelui războiu.

ANEXA

ORDIN DE ZI Nr. 323, CALUGER 10 IANUARIE 1878

Sosind și bateria 6-a dinRegimentul 3 de artilerie, dimpreună cu maiorul Fălcoianu, care ia comanda amândorura bateriilor aflate sub ordinele mele, bombardamentul Belgragicului va începe mâine dimineață 11 Ianuarie.

Pentru aceasta se ordonă cele următoare:

1-u. D. Maior Falcoianu va așeza: 4 piese de 9 c. pe înălțimile de d'asupra satului Caluger, al căror obiectif este reduta dupe înălțimile și din dreapta Belogragicului — văzut dela noi — fortereța Belogragicului și orașul; două piese de 9 c. în dreapta șoselei ce duce la Belogragic dela Caluger, la înălțimea gardei mari a avanposturilor din partea acea, al căror obiectiv este fortereța; iar 4 piese, rămase din bateria Lupașcu, se vor așeza în pozițiunea recunoscută la stânga șoselei la înălțimea postului înaintat al avanposturilor, și care vor avea drept obiectiv orașul și mai cu seamă cuartierul turc, situat sub fortereță.

Focul pe toată linia va începe la 8 ore precis dimineața și fiecare tun va trage 30 obuze, în interval(ul) până la 5 ore după amiază, când tunurile din dreapta și din stânga șoselei se vor retrage în parc la dreapta satului Caluger, iar celelalte din poziția pe înălțimile deasupra satului vor rămâne acolo și noaptea. Acestea vor reîncepe focul la miezul nopții spre 12 Ianuarie, trăgând câte 10 obuze de piesă la interval de 3 minute între fiecare foc.

D-l Maior Falcoianu va îngriji ca munițiunile hotărîte aci să nu lipsească precum și a avea o rezervă de două chesoane la îndemână pentru orice eventualitate.

2-a. Companiile din Regimentul 16 Dorobanți aflate astăzi în avanposturi la Caluger și în rezervă pe șosea vor forma susținerea bateriilor din această parte pentru care vor înainta odată cu punerea pieselor în baterie dincolo de pozițiunea tunurilor de 8 c. Batalionul 2-a din Regimentul 7 Infanterie va forma rezerva acestei întăi linii la curba ce face șoseaua unde se aflä astăzi garda mare, pentru care la 7½ precis se va afla în pozițiune.

Batalionul 1-a din Regimentul 7-a va sta sub arme, pe companii, în satul Caluger.

Cele două companii din Regimentul 16 Dorobanți aflate în avanposturi pe înălțimile de asupra satului Caluger vor da un semipluton

care se va pune în tiraiori sub poziţiunea unde se vor aşeza piesele de 9 c.

3-a. Escadronul 1-u de călăraşi va trimete la ore 6 dimineaţa un pluton sub comanda sublocotenentului Ionescu care să observe valea ce duce dela Belogragic în spre satul Dumbrava, la bifurcaţia drumurilor d'acolo. Restul escadronului va sta cu şeile puse, sub comanda căpitanului Urziceanu, la pichetul turcesc ars după şosea. Acesta la ora 8 dimineaţa va fi în poziţiune.

4-a. D-l Colonel Fotea, la ora 7 dimineaţa mâine va înainta cu detaşamentul ce comandează până la bifurcaţia drumurilor ce ies din drumul cel mare al Belgragicului între vii şi se împarte spre Scomlja şi altul pe sub deal. Va aşeza acolo piesele într'o poziţiune de unde să poată împiedica ori ce ieşire în direcţia aceea şi va lua toate măsurile necesare ca prin infanteria şi călăraşii de care dispune să se observe întreaga vale şi drumul spre Belgragic, ca inamicul să nu poată ieşi pe acolo sau să amenințe flancul stâng al poziţiunii Caluger.

5-a. D-l Maior Niculescu va porni mâine la 7 ore dimineaţa un detaşament de călăraşi spre a observa şoseaua Ruzincea-Belgragic mai cu seamă în apropierea Ciflicului, şi mă va ţine în curent cu tot ce va observa. Restul trupelor ce are le va întrebuinţa ţinându-se în legătură cu aripa stânga a Colonelului Fotea prin patrule de călăraşi.

(Arhivele Statului Bucureşti. Secţia Administrativă. M. S. M. Brigada I-u. Divizia II. Dosar 1877-1878, Nr. 568, filele 11, 12).

MIRON COSTIN

— VIEAŢA ŞI OPERA —

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cuvântare festivă rostită în şedinţa comemorativă din 19 Decemvrie 1941, la împlinirea unui sfert de mileniu dela moartea lui Miron Costin.

Cinstirea memoriei marilor cărturari este una din principalele datorii de onoare ale fiecărui popor conştient de obligaţiunile sale morale. De aceea, pătrunşi de simţimântul acestei pioase datorii, ne-am întrunit astăzi aci, în incinta supremului aeropag al simţirii şi cugetării româneşti, care este Academia Română, pentru ca, sub înaltele auspicii ale M. S. Regelui şi în prezenţa Mareşalului Conducător al Statului, să comemorăm, cu evlavioasă reculegere, împlinirea unui sfert de mileniu dela moartea cronicarului Miron Costin, întâmplată în Decemvrie 1691.

Această solemnă aniversară, rară pentru o civilizaţie încă tânără ca a noastră, ne oferă fericitul prilej de a şterge praful uitării pe care, în măcinarea lor, cele două veacuri şi jumătate l-au aşternut pe mormântul dela Bărboşi, unde îşi dormea somnul de veci cel dintâi tâlcuitor al trecutului românesc. Opera istorică a lui Miron Costin merită să fie împrospătată pe ecranul recunoştinţei obşteşti, pentru ca strălucirea ei să contribue la edificarea noastră sufletească şi pentru ca adevărurile istorice, stabilite şi preconizate de dânsul, să servească tuturor de îndreptar şi nobil îndemn pentru adâncirea şi desăvârşirea lor.

Multe din gândurile şi cugetările filosofice ale lui Miron Costin, turnate din intuiţia sa plastică în forme concise de

sentențe și aforisme, au intrat în patrimoniul gândirii noastre devenind vorbe memorabile și cuvinte înaripate pe care le rostim în toate împrejurările fără să ne dăm seama dela cine pornesc și cine a fost izvoditorul lor. Spiritul său ager nu înclina spre speculațiuni metafizice, ci el se alimenta direct din înțelepciunea și experiența vieții, trăită în climatul spiritual al țării sale, de care se simțea strâns legat cu toate fibrele sufletului său așa de sensibil pentru tot ce se petrecea în jurul său. Limba lui Miron Costin a rămas neatinsă de înrâurințe savante sau latinisme. Ea este limba armonioasă și înflorită a răzeșimii moldovenești, care curge limpede și sonor în cadența izvoarelor de munte ce-și îngână ropotul cu freamătul nedeslușit al codrilor care le adumbresc.

Vieața lui Miron Costin ne transpune în secolul XVII-lea, când Europa Centrală era bântuită de războiul de treizeci de ani, iar Europa Orientală tremura în fața amenințărilor imperiului otoman, care tocmai atunci atinsese culmea puterii și expansiunii sale teritoriale. Erau vremuri cumplite, de mari prefaceri politice și sociale, asemănătoare celor de astăzi, față de care Miron Costin nu înțelegea să se resemneze la rolul de spectator pasiv al evenimentelor, ci dimpotrivă el se simțea îndemnat să ia parte activă la toate manifestațiunile politice și militare ale țării sale, alternând mereu între rolul de tâlcuitor al trecutului și între cel de vajnic făuritor de istorie contemporană.

De altfel vieața lui Miron Costin nu o cunoaștem decât din puținele note aruncate la întâmplare de el însuși în legătură cu evenimentele istorice cu care era așa de strâns împletită. Nu cunoaștem nici ziua nașterii și nici ziua morții marelui cronicar. Știm doar atâta, că familia sa se ridicase, prin propriile sale merite, din trunchiul viguros al răzeșimii moldovenești, păstrătoarea datinelor, obiceiurilor și virtuților străbune. Insuși Miron Costin arată că părintele său Alexandru « era mazil la țară » și fusese chemat de Alexandru Vodă Iliaș la curte pentru a i se încredința hătmănia. Afirmația lui

Dimitrie Cantemir că familia Costin ar fi de obârșie sârbească este tot atât de lipsită de temeiu, ca și afirmația aceluiași scriitor despre pretinsa origine tătărească a propriei sale familii. Sub Miron-Vodă Bârnoveanul, hatmanul Alexandru Costin ajunse la mare cinste în rosturile țării, fiind căsătorit cu o nepoată a domnului, cu Elisafta, fiica comisului Ionașcu Cauteș.

Din căsătoria aceasta s'a născut Mironașcu, care fu botezat după numele lui Miron-Vodă Bârnoveanul. Luna și anul nașterii sale ni le indică cronicarul însuși, strecurând, la domnia lui Moise Movilă, nota personală:

« Și într'acest an 7142 — 1633 — Octomvrie, sunt începute și zilele vieții mele ».

Dar în primăvara următoare Moisă Movilă căzu dela domnie și fugi în Polonia, însoțit în pribegie și de hatmanul Alexandru Costin, tatăl micuțului Mironașcu, astfel că acesta fu silit de împrejurări să-și petreacă copilăria și adolescența în Polonia, probabil la Ustia în Podolia, cunoscutul domeniu al Movileștilor, dincolo de Nistru. In apropierea acestui domeniu se găsea și schitul ortodox Zadarov, o pioasă ctitorie a Movileștilor, unde clerici moldoveni, pe lângă săvârșirea serviciului religios, îndeplineau și funcțiunea de dascăli de moldovenește, pentru copiii pribegilor din Moldova. Dela vreunul dintre aceștia va fi deprins și tânărul Mironașcu buchile moldovenești pe care le-a stăpânit mai târziu cu atâta măestrie.

Dragostea sa de carte și marea sa râvnă pentru învățătură vor fi îndemnat pe părintele său, care între timp obținuse indigenatul polon, să-l trimită la colegiul catolic dela Bar, în Ucraina, unde, pe lângă limba polonă și ucraineană, pe care pare că le deprinsese încă de acasă, Mironașcu învăță limba latină și probabil și ceva grecește precum se vede din influența lui Herodot asupra cugetărilor sale și precum ar indica fraza: τέλος καὶ θεῷ δόξα cu care cronicarul încheia cartea sa despre întâiul descălecat. Pe lângă limbile clasice, tânărul alumn al colegiului din Bar se mai îndeletnicea în timpul celor 4 ani de învățătură, cât petrecu acolo, și cu disciplinele umanistice, care umpleau programele de studii la institutele conduse de Jesuiți. In anul 1651 Miron Costin părăsise

colegiul din Bar, pentru a-și face stagiul militar în oștirea leșească, luând chiar parte la bătălia dela Berestecko din acest an, luptând împotriva Cazacilor.

Intre timp pribegii moldoveni se împăcaseră cu Vasile-Vodă Lupu, dela care, după propria mărturisire a lui Miron, multă urgie înduraseră părinții săi. Astfel tatăl său se putu întoarce în țară și cu dânsul trecu Nistrul și tânărul Mironașcu, care atingea atunci vârsta de 20 ani. Dar despre vieața și activitatea sa din primii ani după repatriere nu avem știri precise. Știm doar atâta că Mironașcu se căsătorise curând cu *Ileana*, fiica lui Ion Movilă și nepoata lui Toader Movilă, fratele mai mare al voievozilor Ieremie și Simion Movilă.

După căderea lui Vasile Lupu, familia Costineștilor primi dela Gheorghe-Vodă Ștefan « multă milă » precum ne-o spune Miron însuși. In vremea aceea el intră în ierarhia administrativă a țării, îndeplinind treaptă de treaptă funcțiunile de comis și sluger, pârcălab, paharnic și mare logofăt, adecă mare cancelar al Moldovei. Miron Costin însoți pe voievozii Gheorghe Ghica și Eustratie Dabija în expedițiile lor împotriva imperialilor habsburgici în Transilvania și Ungaria. Cu ocazia acestor campanii el avu fericita ocazie să vadă și să cunoască țările locuite de Români și să se convingă, din propria sa intuiție, despre unitatea de rasă, de limbă și de credință a neamului românesc de pretutindeni. El este primul istoric român, care cuprindea în această unitate etnică a neamului său și pe *Aromânii* din Balcani. La trecerea prin Turnul Severin el observă urmele podului lui Traian. « Cu ochii mei — zice Miron Costin — am privit pragurile prin apa limpede a Dunărei, când am mers cu Dabija-Vodă cu oștile la Uivar ».

Sub Eustratie-Vodă Dabija, Miron Costin îndeplinea slujba de pârcălab de Hotin, precum se adeverește aceasta din actul de închinare a bisericii Teodoreni din Burdujeni către Mănăstirea Sf. Pavel din Muntele Athos. In actul acesta se face mențiune de « boierul Miron Costin, pârcălab de Hotin, ginerele lui Ion Movilă, nepoți și strănepoți ai lui Teodor Movilă, postelnicul ». Biserica aceasta era o ctitorie a lui Teodor Movilă, bunicul soției lui Miron Costin.

Neobositul folklorist bucovinean Sim. Fl. Marian, a avut norocul să descopere icoana ctitorială din biserica din Burdujeni, care ne înfățișează două figuri impozante, cu căciuli înalte pe cap, împodobite cu surguciuri de pene de cocor, prinse bine cu agrafe și perle. Ambele chipuri, înalte și majestoase, apar înveșmântate în mantale lungi până la pământ, luxos ornamentate, tivite și îngulerate cu blăni de jder și încheiate la piept și brațe cu nasturi de argint. Figura din dreapta, care închină biserica, este bătrână cu barbă albă, câtă vreme chipul din stânga, care, prin gestul ce-l face cu mâna, se vede că participă la actul închinării, este o persoană mai tânără cu barbă neagră. Sub chipul în miniatură a bisericii se găsește inscripția grecească:

« Miron Costin, pârcălab de Hotin, a afiorisit această biserică mănăstirii Sf. Pavel la 7172, adecă 1664 ».

Sim. Fl. Marian a considerat portretul boierului bătrân cu barbă albă, care închină biserica, ca fiind al lui Miron Costin, și așa s'a ajuns la răspândirea și popularizarea pretinsului portret al cronicarului, pe care îl întâlnim în toate publicațiile noastre. Mai mult chiar, în același ipostas chipul lui Miron Costin a fost turnat și în bronz de sculptorul Vladislav Hegel, așa cum ni se înfățișează el de pe piedestalul monumentului din fața Teatrului Național din Iași.

Privind însă mai de aproape icoana ctitorială dela Burdujeni, este greu de admis că din cele două chipuri pe care ni le înfățișează, chipul cel bătrân cu barbă albă să reprezinte pe Miron Costin, care la data actului de închinare nu avea decât 31 de ani, iar chipul tânăr cu barba neagră să reprezinte pe postelnicul Teodor Movilă, ctitorul adevărat al bisericii închinate și bunic al soției lui Miron Costin, care la anul 1664 nici nu se mai găsea în vieață. Este deci cu mult mai aproape cu firea lucrurilor, că *adevăratul portret al lui Miron Costin, să fie înfățișat prin chipul cel tânăr cu barba neagră* de pe icoana ctitorială dela Burdujeni, dacă chipul acesta tânăr nu reprezintă cumva pe Ion Movilă fiul lui Teodor și socrul lui Miron Costin [1]). Credem deci că în sensul

[1]) Intr'un memoriu adresat Academiei Române la 20 Decemvrie 1941, părintele Ioan Popovici, econom staurofor al bisericii din Teodoreni, din târgul Burdujeni

acestor constatări se impune imperios oare care rectificări cu privire la portretul lui Miron Costin, când comemorăm împlinirea celor 250 de ani dela moartea lui, pentru a prezenta generațiilor viitoare adevăratul său portret.

Ca om instruit ce era, cunoscător de limbi străine, Miron Costin a îndeplinit importante misiuni diplomatice în Polonia, Transilvania, Muntenia și Turcia, apărând cu demnitate și hotărîre, interesele superioare ale țării și ale neamului și dând pururea dovadă de cel mai luminat patriotism.

« Să nu dăm locul, — susținea el într'un consiliu de coroană de sub președinția lui Duca-Vodă — că pământul acesta este frământat cu sângele strămoșilor noștri ».

După cucerirea Cameniței în 1672, marele vizir, dorind să cunoască opinia boierilor asupra intențiunii Porții de a preface Moldova în raia turcească, Ștefan-Vodă Petriceicu încredință pe Miron Costin cu această delicată misiune, asupra căreia ni s'a păstrat următorul raport contemporan:

« Și mergând el la vizirul, pusu-l-au vizirul de au șezut înaintea lui și i-au zis vizirul să-i spună drept, pare-le-lor bine că au luat împărăția Camenița, ori ba? Iar Miron au răspuns că se teme a spune drept. Vizirul s'au zâmbit a râde și i-au zis să grăiască, să nu se teamă. Atunci Costin zice: Suntem noi Moldovenii bucuroși să se lățească împărăția în toate părțile, iar preste țara noastră nu ne pare bine să se lățească. Atunci vizirul iar au râs și i-au zis: drept ai grăit ».

Și acesta era numai unul din nenumăratele cazuri în care Miron Costin își manifesta cu hotărîre și curaj caldul său patriotism românesc. In anul 1683 Miron Costin făcea parte din statul-major al lui Duca-Vodă, când contingentele muntene și moldovene porniră împreună cu Turcii la asaltul neizbutit al lui Cara Mustafa asupra Vienei. Se știe că sub zidurile Vienei contingentele românești din armata de împresurare simpatizau fățiș cauza creștină.

La întoarcerea sa dela Viena, Miron Costin fu prins de podghiazurile leșești care roiau prin Moldova și pornit

susține că deasupra capului ctitorului bătrân care ține în mâna stângă macheta biserici se află inscripția: ΘΕΟΔΟΡΟΣ ΜΟΒΗΛΑΣ ΒΟΙΒΟΔΑΣ iar deasupra capului ctitorului celui tânar inscripția: ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΒΗΛΑΣ ΒΟΙΒΟΔΑΣ.

împreună cu Duca-Vodă la Liov, unde petrecu și după moartea lui Duca-Vodă, domnitorul Moldovei și Transnistriei. Timpul petrecut în Polonia i-a folosit pentru redactarea definitivă a cronicei și poemei sale în limba polonă, prin care înțelegea să trezească interesul regelui Sobieski și al nobilimii leșești pentru dreptatea cauzei românești.

In Moldova Miron Costin se reîntoarse numai sub domnia lui Constantin-Vodă Cantemir, fără să-și fi dat seama de adâncul adevăr al cuvintelor sale că « gândul omului este neștiutor de sine, la ce merge și la ce întâmplări sosește » sau că « firea omenească este neștiutoare de primejdiile sale », cuvinte din care transpiră credința sa în destinul uman.

Reputația sa de om cu mare autoritate în țară și cu puternice legături în străinătate, umplea de zavistie sufletele înăcrite ale adversarilor săi, care nu conteneau a strânge tot mai strâns firele intrigilor și calomniilor în jurul cronicarului. Observațiunile sale critice pe care le făcea chiar la masa domnească unde nu se sfia să recomande: « Mai des cu păharele și mai rar cu orânduelile, că birul țării este iertat de Poartă și-i vrea să-ți dai seama Măria Ta și nu-i putea », indispuneau pe bătrânul Cantemir-Vodă, care credea că adevărata scrisoare a vieții se poate ceti mai curând pe obrazul spârcuit de săbiile dușmane, decât din hrisoave și letopisețe. In dispozițiunea aceasta sufletească, bătrânul domnitor era ușor accesibil șoaptelor ce porneau dela detractorii lui Miron Costin, cum era faimosul delator Ilie Țifescul, poreclit și Frige-Vacă. Și acestea toate, pentru ca să se adeverească cuvintele lui Miron Costin, că « la mulți domni, mari sminteli au căzut din șoapte sau nesfătuințe ».

Neîncrederea lui Cantemir-Vodă față de Miron Costin se manifestă în revocarea acestuia din postul de mare logofăt și în rânduirea lui ca staroste la Putna, unde marele cronicar se dovedi un bun și energic cârmuitor prin stârpirea fărădelegilor ce bântuiau la hotarul dela Milcov. Intâmplarea voise ca tocmai în toamna anului 1691 regele Sobieski să fi întreprins faimoasa sa expediție în Moldova, unde, după ce cuceri cetatea Neamțul, se fortifică la Suceava, răspândind pretutindeni foc și pârjol în jurul său. Imprejurarea aceasta

nenorocită îndârji tot mai vârtos pe adversarii lui Miron Costin pe care îl bănuiau de complicitate cu dușmanii țării, în disprețul celui mai elementar respect față de înălțarea sufletească a cronicarului, care, referindu-se la încălcarea țării, își înnăbușea durerea scriind, că:

« Sosiră asupra noastră aceste cumplite vremi de acum, de nu stăm de scrisori, ci de grijă și suspinuri, pentrucă la acest fel de scrisoare gând slobod și fără valuri trebuește, iar noi privim cumplite vremi și cumpănă mare pământului nostru și nouă ».

In atmosfera aceasta de șoapte, intrigi și prăpăd, s'a produs drama sângeroasă dela Roman, care se termină cu decapitarea fără judecată a unui om, cum Moldova nu avea un altul de asemenea erudiție și eroism civic. Unul dintre cele două basoreliefuri care împodobesc monumentul dela Iași reprezintă groaznica scenă a arestării lui Miron Costin de lângă catafalcul soției sale decedate. Armașul domnesc pătrunse în camera mortuară pentru a prezenta îndureratului soț pitacul de arestare, care conținea totodată și osânda la moarte fără judecată și fără arătarea vinovăției sale. Neculcea spune că în acele clipe tragice, un slujitor credincios îi șoptea: « Boierule, dă-te prins, că nu-i alt chip; vino cu noi afară, uite colo un cal, încalecă-l și fugi la cetatea Neamțul ». Cetatea Neamțul fusese numai cu câteva săptămâni în urmă ocupată de Poloni. Fuga sa la Cetatea Neamțul ar fi adeverit bănuielile de conivență cu Polonii. Hotărîrea eroică era luată. Miron Costin preferi să moară nevinovat, îndurând moartea de martir al patriotismului său, decât să rămână încărcat peste veacuri cu ocara trădării de patrie. Iată un gest de eroică jertfire de sine, care așează pe Miron Costin alăturea de cele mai mari figuri ale antichității.

Destinul omenesc, menționat așa de des în maximele sale, se împlinise. Intr'o noapte întunecoasă de iarnă Miron Costin fu escortat de un steag de lefegii la Roman și decapitat acolo în zorii zilei, iar corpul neînsuflețit fu predat familiei și înmormântat alăturea de soția sa în biserica din Barboși. In zadar regreta Constantin Vodă fapta sa pripită, « plângând în fața boierimii și blăstămând pe cine l-au îndemnat de au grăbit

de i-au tăiat ». Uciderea fără vină și fără judecată a cronicarului Miron Costin rămâne, fără îndoială, una din cele mai odioase crime politice din câte a cunoscut istoria Moldovei; ea aruncă o pată neștearsă asupra domniei lui Constantin-Vodă Cantemir.

Prin cucernica osteneală a regretatului Vasile Alexandrescu Urechia, osemintele lui Miron Costin și ale tovarășei sale de vieață Ileana au fost ridicate dela Barboși, transportate la Iași și înhumate din nou acolo, cu arhierească binecuvântare, spre veșnică odihnă, în cripta monumentului din Piața Teatrului. Inscripția pe monument vestește trecătorilor că prin contribuție publică s'a ridicat acel monument, sub care națiunea a depus cu evlavie cenușele aflate în mormântul familiei Costin din biserica Brănișteni, jud. Roman, odinioară Bărboși.

*

Opera. Miron Costin este unul dintre marii noștri cărturari care trăiesc peste veacuri. Adevărurile ce se desprind din opera sa istorică, înfruntând urgia veacurilor, au intrat în patrimoniul spiritual al neamului românesc. Din cele șase scrieri câte ne-au rămas dela Miron Costin, trei din ele și anume: *Cartea pentru descălecatul dintâi*, scrisă în românește, *Cronica Țării Moldovei și Munteniei*, scrisă în limba polonă ca și *Poemul în versuri* despre istoria Țării Moldovenești și Muntenești tratează aceleași probleme, adică cucerirea Daciei de către Romani și stăruința Daco-Romanilor pe pământurile Daciei până la al *doilea* descălecat. In prefața lucrării în românește Miron Costin arată motivele care l-au determinat la alcătuirea acestei opere, zicând:

« Inceputurile țărilor acestora și ale neamului moldovenesc și muntenesc, și câți sunt și în țările ungurești cu acest nume Român până astăzi, de unde sunt și ce seminție, de când și cum au descălecat aceste părți de pământ, a scrie mult la cumpănă a stat cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta după atâtea veacuri dela descălecatul cel dintâi de Traian, împăratul Romanilor, cu câteva sute de ani peste mie trecute, se spărie gândul. A lăsa iarăși nescris cu mare ocară

înfundat neamul acesta de o samă de scriitori, este inimii durere. Biruit-au deci gândul să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedere felul neamului și din ce izvor și seminție sunt locuitorii țării noastre Moldovei și Țării Muntenești și Românii din țările ungurești, cum s'au pomenit mai sus, că tot un neam și odată descălecați sunt; de unde sunt veniți strămoșii lor pe aceste locuri, sub ce nume au fost întâi la descălecatul lor și când s'au osebit și au luat numele cesta de acmu Moldovan, Muntean, în ce părți de lume este Moldova, hotarele ei pe unde au fost întâi, ce limbă țin și până acum, cine a locuit mai înainte de noi pe acest pământ și sub ce nume, socot să aduc la știrea tuturora, care vor vrea să știe neamul țărilor acestora ».

Iată înfățișate într'o formă limpede și precisă problemele care frământau mintea lui Miron Costin și care continuă să ne preocupe până în ziua de astăzi pe toți câți ne îndeletnicim cu studiul istoriei naționale. Mintea sa ageră izbutise să se emancipeze din cătușele scolasticismului sec și doctrinar al timpului său, și să privească realitățile în față, așa cum le cunoscuse în țările românești cu prilejul campaniilor militare la care luase parte.

Pe lângă observațiunile culese pe teren, Miron Costin a consultat și izvoarele istorice care îi căzură în mână. Pe lângă cronicarii poloni, care îi steteau la îndemână, el a folosit cu amănuntul cartea lui Toppeltin din Mediaș, istoric erudit cu înțelegere pentru originea, rasa și limba daco-romană. El mai citează și câțiva autori antici, pe cari însă pare să nu-i fi consultat direct.

Pentru descălecatul al doilea, Miron Costin a folosit și a reprodus în bună parte letopisețul lui Grigore Ureche, pe care i-l cumpărase încă tatăl său dela un negustor din Liow. Pe temeiul acestor informațiuni și al vastelor sale cunoștințe arheologice, istorice, glotologice, și geografice, Miron Costin reuși să stabilească coordonatele permanente ale evoluției istorice a poporului român, coordonate care consistau în originea sa daco-romanică, în stăruința neîntreruptă în spațiul carpato-dunărean și în unitatea sa etnică desăvârșită în hotarele istorice ale pământului românesc.

Miron Costin are meritul de a fi demonstrat *cel dintâi* aceste principii fundamentale ale istoriei noastre naționale, principii cari au rămas neclintite până în ziua de astăzi.

Originea neamului este daco-romană, plămădită în focul luptelor Romanilor cu Dacii care « cu multe veacuri înainte de Hristos au așezat locurile acestea ». Miron Costin arată că « Traian preste munți, printre Dachi, au descălecat Râmleni, pentru ca să nu mai poată a-și ridica capul Dachii împotriva Râmlenilor ». El își dădea bine seama că grupuri de coloniști romani, ridicați din toate părțile imperiului și colonizați în Dacia, cu obiceiurile și credințele lor religioase așa de deosebite, oricât de numeroase ar fi fost ele, nu ar fi putut da naștere unui popor așa de mare și viguros cum este poporul român, fără un puternic substrat etnic autohton, pe care să se poată grefa cu vremea limba și civilizația cuceritorilor romani. După Miron Costin, Dacia s'ar fi întins departe dincolo de Nistru până la apa Buhului, o presupunere care printr'un fericit concurs de împrejurări s'a realizat în mod practic chiar în zilele noastre prin vitejia străbună a ostașului român și prin hotărîrea eroică a marelui său conducător, mareșalul Antonescu. Prin neîntrecuta putere de pătrundere a spiritului său în tainele trecutului, Miron Costin îngloba în granițele Daciei și « Misiile amândouă, cărora le zicem noi acum Dobrogea ».

Dar el mai știa că Râmlenii au umplut lumea cu slobozii, arătând că « și la Rumele în țările grecești, un neam, ce le zicem *Cuțovlahi*, colonia Râmului este. Iar Românii aceștia toți, de străini Vlahi erau numiți, dar numele lor drept și mai vechiu este *Român*, adeca Râmlean, dela Roma ». Cu vremea Românii « au dobândit acest nume după provincie, iar acela care este vechi nume, cel drept, după *moșie*, este Român ».

Cu aceeași admirabilă preciziune insistă Miron Costin și asupra continuității Românilor pe pământul bătrânei Dacii. El recunoaște că Aurelian « socotind cum aceste descălecături, pe aceste locuri ale lui Traian nu vor sta, le-au mutat în Dobrogea ». Dar în același timp cu evacuarea armatei și a slujbașilor în Misia, « alții s'au mutat în munți și au hălăduit până la al doilea descălecat ». Aceasta este cea mai veridică

și precisă formulare istorică a continuității noastre pe pământul vechii civilizațiuni geto-dacice.

Convingerile sale științifice despre originea și stăruința neamului său, Miron Costin înțelegea să le apere cu toată puterea. El se ridică cu energie împotriva « pizmătarilor neamului acestei țări și zavistnicilor ». Așa desaprobă el pe un oarecare « Enea Silvie și cu următorii lui, care deducea numele Vlah dela Flah, hatmanul Râmului ». Dar săgețile sale se îndreptau cu deosebire asupra « mahlearilor » Simion Dascălul, Misail Călugărul și Istrate Logofătul « care, urmând un letopiseț unguresc, trag pe Români din hoții temniței Romei, dați craiului unguresc în ajutor ». Iscoditurile lor « nu letopiseți, ci ocări sunt ». De aceste basne să dea ei seama și de această ocară « fiindcă nu este șagă — zice Miron Costin — a scrie ocară veșnică unui neam, că scrisoarea este un lucru veșnic. Când ocărăști într'o zi pe cineva, este greu a răbda, dar încă în veci. Eu voiu da seama de ale mele câte scriu ».

Cu aceeași indignare se ridică Miron Costin și împotriva acelora, care se încumetaseră să dea interpretări injurioase numelui de *Caravlahi* pentru Munteni declarând că: « Eu unul nu pot lăsa să treacă acest lucru despre ei, ca despre niște rude și frați ce-mi sunt, având și ei aceeași soartă și aceleași suferințe ca și noi ».

Opera sa istorică este de asemenea străbătută de *ideea unității și solidarității naționale*. Zice doară Miron Costin: « Bine a văzut Mihai Vodă, când s'a voit crai peste trei țări; Ardelenii frați de ai noștri sunt, ci dară și pre aceștia tot Români îi ținem, că toți dintr'o fântână au izvorît și curg ». El laudă frumusețea limbii Făgărășenilor, cari, ca și Mărămureșenii îi păreau așa de numeroși în părțile lor « ca și cum niciodată n'ar fi fost vreo emigrație », precum de fapt nici n'a fost. Miron Costin arată că Maramureșenii își păstraseră până în timpul său privilegiile de a nu fi « podani », ci ca oameni volnici ei nu roboteau nimănui, ci, având cetatea Hustului, ei slujeau la războiu în călărășimea regească, făcând să iasă la iveală pretutindeni vitejia lor.

Extrem de interesante sunt observațiile lui Miron Costin cu privire la regiunile *Ciuc* și *Gurghiu* din Secuime, asupra

cărora ridicaseră pretenții de stăpânire atât Ștefan cel Mare, cât și fiul său Petru Rareș. El nu uită nici de Banat, unde remarcă superioritatea elementului românesc față de cel sârbesc, imigrat acolo cu mult mai târziu.

Pentru o mai bună înțelegere a trecutului Transilvaniei, Miron Costin ne-a lăsat și o « *Istorie a Crăiei Ungurești, izvodită de pre limba latinească pre limba moldovenească* ». Lucrarea este o traducere a cărții lui Laurențiu Toppeltin, *Revolutiones seu occasus Transylvanorum*, apărută la Lyon în 1667, în care cronicarul moldovean a introdus numeroase adaosuri și lămuriri din partea sa, adaosuri care ne îngădue să admirăm simțul său de observație și să prețuim vasta sa cultură istorică.

*

La Miron Costin întâmplările istorice sunt mereu altoite pe fond geografic, astfel că el, cu drept cuvânt, poate fi privit ca *primul geograf român* al pământului strămoșesc. In anexă la cronica sa polonă el ne dă o bogată descriere geografică și administrativă a țărilor românești, insistând în deosebi asupra orașelor și județelor precum și asupra arhondologiei voivodatelor române. In « Descriptio Moldaviae » Dimitrie Cantemir n'a făcut decât să imite pilda lui Miron Costin, dându-ne, ce-i drept, o expunere geo-politică și geoistorică mai vastă asupra Moldovei, dară cu neglijarea totală a celorlalte țări românești.

*

In cele două scrieri polone, Miron Costin folosește acelaș material informativ și preconizează aceleași idei istorice ca și în scrierea sa în limba română, adăugând doară o expunere mai amplă a descălecatului al doilea precum și amănunte geografice și administrative mai îmbelșugate. Acolo argumentația glotologică se sprijină pe o listă mai bogată de cuvinte de origine latină, cu scopul vădit de a trezi mai bine interesul publicului polonez pentru neamul românesc și pentru

țările locuite de Români. Poemul în versuri, după care o copie se păstrează și în arhivele Academiei noastre, a apărut în trei ediții cu traducerea românească a textului polon. Pe lângă valoarea sa istorică și de propagandă, poemul are și o însemnătate literară, fiindcă el pune în lumină frumoasa cultură polonă, pe care și-o însușise Miron Costin în timpul pribegiei sale dincolo de Nistru. Genul acesta de povestire versificată a faptelor istorice era foarte gustat în Polonia, unde în veacul următor chiar cataloagele cărților se făceau în versuri. Și totuși poemul său în versuri trece drept una din cele mai importante scrieri versificate polone din secolul al XVII-lea. In schimb încercările sale de versificare românească, ca « Vieața lumii » sunt greoaie și nereușite.

Analizate cu atenție în ceea ce privește cuprinsul lor se vede că aceste trei lucrări *istorice* ale lui Miron Costin alcătuesc *o operă istorică unitară*, care îmbrățișează începuturile istoriei Românilor în întregimea lor. Numeroasele fragmente și adnotări la diversele capitole ale acestor lucrări precum și redacțiunea proprie a unor capitole din letopisețul lui Grigore Ureche și a izvoarelor externe publicate de Alexandrescu Urechia, demonstrează că Miron Costin urzise planul unei scrieri cu mult mai grandioase, lucrând neobosit la redactarea definitivă și la închegarea ei într'o operă unitară de istorie a Românilor. Astfel numai moartea sa năprasnică, care i-a curmat firul vieții la vârsta de 58 ani, în toiul celei mai rodnice activități științifice, l-a împiedecat de a-și vedea terminată opera. Probabil că la această *operă în pregătire* se referea fiul său Nicolai Costin când vorbea despre « Izvodul lui Miron logofătul ».

Dar și în forma în care ni s'au păstrat, aceste trei lucrări ale lui Miron Costin stabilesc, cum am spus, coordonatele permanente ale istoriei noastre naționale pentru care îi datorăm veșnică recunoștință. De rezultatele studiilor lui Miron Costin s'a inspirat probabil și Dimitrie Cantemir, care în « Hronicul Romăno-Moldo-Vlahilor » ajunge la aceleași rezultate. Ba chiar și Stolnicul Constantin Cantacuzino preconizeză aceleași idei în a sa « Istorie a Țării Românești ».

Astfel originea daco-romană a poporului nostru, persistența lui necontenită în Dacia și unitatea lui etnică, stabilite de Miron Costin și adeverite de D i m i t r i e C a n t e m i r și C o n s t a n t i n C a n t a c u z i n o, deveniseră dogme ale istoriei noastre naționale, care fuseseră recunoscute și îmbrățișate de toată lumea până în epoca fanariotă. Numai în acea epocă ideile acestea începură să cedeze unor curente cu totul străine de adevărul istoric și ostile drepturilor și aspirațiunilor noastre naționale. Astfel se putu întâmpla ca numai după un secol de orbăcăire prin întunerec, ideile lui Miron Costin să fie reluate de G h e o r g h e Ș i n c a i și P e t r u M a i o r și propovăduite apoi de școala istorică transilvăneană.

Dar nu mai puțin regretabil este faptul că nici în cursul secolului al XIX-lea istoriografia română n'a pornit totdeauna dela adevărurile istorice revelate de Miron Costin și susținute cu pricepere și convingere de D i m i t r i e C a n t e m i r. In loc de a fi creat un crez istoric al națiunii române, mărturisit cu tărie și convingere în școală și în publicitate, s'a cheltuit în mod inutil, timp și energie cu combaterea unor teorii, savante în formă, dar absurde în fond, ca cele susținute de S u l z e r, E n g e l, H u n f a l v y și în deosebi de R o b e r t R ö s l e r care, contestând continuitatea neamului pe pământul dacic, îi căuta originea pe meleagurile balcanice de unde s'ar fi reîntors în Carpați numai în cursul secolului al XIII-lea.

Zămislirea națiunii române pe pământul clasic al Daciei și Transdanuviei, nu este nici *miracol* și nici *enigmă*, ci ea este o *realitate istorică*, stabilită odată pentru totdeauna de geniul pătrunzător al lui Miron Costin.

*

Dar cum letopisețul lui G r i g o r e U r e c h e, cuprinzând domnii Țării Moldovei și vieața lor, nu ajungea decât până la domnia lui Aron-Vodă (1595), Miron Costin se hotărî să-l continue până în timpul său. Și astfel luă ființă a cincea lucrare a sa: *Letopisețul Țării Moldovei* dela Aron-Vodă până

la Estratie Dabija (1595—1661). Aceasta este lucrarea sa cea mai desăvârșită, atât ca fond cât și ca formă. De aceea el a ținut să o traducă și în latinește, pentru a o face accesibilă și străinătății, de unde se vede că ideea propagandei naționale fusese îmbrățișată mai întâi de Miron Costin și desvoltată apoi într'un cadru și mai larg de Dimitrie Cantemir.

Informațiunile pentru această grandioasă operă istorică, Miron Costin și le adunase, după propria sa mărturisire, din cele « ce țineau minte oameni bătrâni » sau « după cât puteam înțelege den boieri bătrâni ». El punea mult temeiu pe observațiunile directe, dela martori oculari, făcând primii pași sfioși în însăși teoria cunoașterii prin afirmația că: « ce se vede cu ochii, nu încape a fi îndoială în conștiință ». Intr'o sinceră mărturisire Miron Costin spune: « Așa nouă, iubite cetitorule, cu mult mai lesne ni-a fost a scrie la aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejuit singuri », sau « cu urechile mele am auzit singur cum Dragoș-Vodă să fi fost păstor ce este feciorul unui Bogdan-Vodă din Maramureș ».

El cere istoricului obiectivitate și simț de dreptate, impunându-și-le în prima linie sie însuși. El nu a putut nesocoti meritele lui Vasile Lupu, cu toată urgia pe care o înduraseră părinții săi dela acest domn, declarând cinstit că « dreptatea socotind, nu pot să scriu într'alt chip ». Iar când se lovea de inexactități sau exăgerări vădite, lucruri care se întâlnesc și astăzi în unele scrieri istorice, el observa cu multă stăpânire de sine că « nu știe cum s'ar prinde asemenea lucruri ».

Uneori Miron Costin apare grav și patetic ca în clipa când saluta la Iași, într'o latinezscă clasică, pe noul hatman al Ucrainei Iurașcu Hmielnicki, zicându-i: « Du-te cu noroc, și ajungând pe meleagurile patriei tale, să fii primit de ai tăi cu urări însuflețite, vrednice de domnia ta, de virtuțile tale și de înțelepciunea ta precum ți se cuvine » — *Progredere igitur feliciter et assequens patrias oras, tales solemnes cum aplausu congratalationes a tuis recepias, quales tui regimini, tuae virtuti tuisque mentis debeant nec non immerito jure tibi conveniant* —.

Comparațiile sale surprind adesea prin virgiliana lor grandoare, ca bunăoară prăbușirea casei lui Vasile-Vodă Lupu:

« Precum munții cei înalți și malurile cele înalte, când se năruesc de vreo parte, pre cât sunt mai înalte pre atâta și durăt fac mai mare când se pornesc; și copacii cei mai înalți, mai mare răsunet fac, când se oboară, așa și casele cele înalte și întemeiate cu îndelungate vremi, cu mare risipă purced la cădere, când cad ».

Letopisețul lui Miron Costin este garnisit cu mărgăritare de stil și cu adânci reflexiuni filosofice asupra rostului vieții omenești și destinului ei, adevărate « cuvinte din bătrâni », precum:

« Nu stau vremurile sub cârma omului, ci bietul om sub vremi », sau « orb norocul la suiș și alunecos la stare pe loc, grabnic și de sârg pornitor la coborîș ». « Sunt lunecoase lucrurile războaielor, care în clipeala ochiului stau », sau « ascuns giudețul lui Dumnezeu, toate gândurile omenești le strămută ». « Cei ce sunt în scara virtuții cea mai de sus, neputând sta tot în aceeași stepenă, cad foarte la mare slăbiciune » sau « Când omul începe lucruri peste puterile sale, el acolo își găsește peirea ».

Unele expresii constitue adevărate gravuri stilistice ca amintirea incendiului din Iași care « într'o mică de ceas cenușă s'au făcut », sau caracterizarea lui Timuș, ginerele lui Vasile Lupu: « Numai singur chip de om, iară toată firea de heară », sau altele cu adânc înțeles moral precum: « Sula de aur, ziduri străpunge » sau « cel ce se înneacă se apucă de sabie cu mâna goală », sau « zece derviși pe un covor pot încăpea, iară doi împărați într'o țară nu încap ».

In avântul povestirii se manifestă simțul său istoric, darul său de scriitor cu lungi respirații epice și cu un neîntrecut talent de tălmăcitor al trecutului. Călăuzit mereu de noțiunea cauzalității el subliniază mereu legătura evenimentelor locale cu cele universale, făcând adeseori incursiuni în istoria țărilor vecine, ca să deslege mai bine întâmplările țării sale. Iar când aceste incursiuni i se par prea lungi, el cere scuze cetitorului, ca de pildă în cazul răscoalei căzăcești, când își încheie dramatica expunere cu întrebarea retorică:

« Să scriu de acum ce pojar au purces dintr'această scânteie în multe părți de lume; ce vărsare de sânge, ce pustietate

țărilor, ce surpare și slăbiciune puterii Crăiei Leșești, ce risipă amară și nedobândite cetăți, ce robi, ce plean în mâinile păgânești? Noi de întoarcem la ale noastre; și de aș avea la cineva de acest lucru hulă, că acest letopiseți mai mult de lucruri străine pomenește, decât de loc și de țară, răspund că am făcut acest curs ca să se deslege mai bine lucrurile țării noastre care la acea vreme s'au prilejit. Și aceea să se știe, că țara aceasta, fiind mai mică, niciun lucru singur de sine, fără adunare și amestecare de alte țări n'au făcut ».

Intâmplările timpului sunt împărțite în capitole după domniile mai lungi sau mai scurte, cum s'au succedat, toate cu bogate amănunte dramatice; descrierea își pierde aproape caracterul de cronică și se închiagă într'o superbă desfășurare organică a unei epoci, una din cele mai sbuciumate din câte a cunoscut istoria Moldovei, veșnic înrourată cu sânge. Expunerea se revarsă în valuri mari, marcate prin fraze de popas și trimiteri ca « precum vei afla » sau « noi să ne întoarcem la ale noastre ». Povestirea e serioasă, adeseori gravă, și totdeauna concretă și evocativă ca imaginea pedestrimei lui Ștefan Tomșa care ni se prezenta: « cu haine tot de feleandrăs, cu nasturi și cu cepraze de argint, în pilda haiducilor din țara leșească, cu pene la comanace și cu table de argint la șolduri și la lădunci ».

Uneori cronicarul avea viziunea apocaliptică a vremurilor de apoi — cum se exprimă un critic literar — când descrie năvala lăcustelor, una din cele mai puternice transfigurări biblice ale realiăttii, un măreț episod care nu-și găsește asemănare decât în opera lui Dante:

« Cu un an mai înainte de ce s'au ridicat Hmil, hatmanul căzăcesc, asupra Leșilor, aproape de vremea săcerei, eram pe atunci la școală în Bar, în Podolia; pe cale fiind dela sat spre oraș, numai ce văzui despre amiazăzi, un nor unde se ridică ca o negură; ne-au părut ca vine o furtună cu ploaie deodată, până ne-am tâmpinat cu nor de lăcuste, cum vine o oaste stol. In loc ni s'au luat soarele de desimea lăcustelor, cele ce sburau mai sus, ca de trei sau patru suliți, nu erau mai sus; iară care erau mai gios de un stat de om și mai gios sburau dela pământ. Urlet, întunecare, asupra omului sosind,

se ridicau oarecare mai sus, iară multe treceau alăturea cu omul, fără sfieală de sunet de ceva; se ridicau în sus dela om o bucată mare, acea poeadă și așa mergeau pre deasupra pământului ca de doi coți până în trei suliți în sus, tot într'o desime și într'un chip. Un stol ținea un ceas bun, și dacă trecea acest stol, la al doilea ceas sosea altul; și așa stol după stol ţineau din prânz până în deseară. Unde cădeau la mas, ca albinele zăceau; nici cădeau stol peste stol, ce treceau stol de stol și nu se porneau până nu se încălzea soarele bine spre prânz, și călătoreau până în deseară, și până la cădere de mas, cădeau și la popasuri. Insă unde mâncau, rămânea numai pământul negru, împuțit; nici frunze, nici paie ori iarbă, ori sămănătură, și se cunoștea unde poposeau, că era locul nu așa negru la popas, cum era unde mănea acea mânie a lui Dumnezeu ».

In expunerile sale limpezi, naturale și lipsite de orice artificialitate, el se întemeia mereu pe argumente convergente culese din cărți, dară mai mult din societate sau prilejuite de cronicar însuși.

Remarcabile sunt contribuțiunile sale la istoria țărilor vecine ca: Ungaria, Polonia și în deosebi Ucraina. Letopisețul lui Miron Costin constitue izvorul principal pentru istoria Ucrainei, cum avui prilej să semnalez aceasta la congresul internațional de istorie dela Varșovia.

Cronicarul moldovean ne înfățișează mai limpede ca oricine începuturile Cazacilor Zaporojeni pe care ni le expune cu o preciziune de factură taciteică, zicând:

« Sunt Cazacii de neamul lor Ruși, rămășițe din oștenii cnejilor pe care cu îndelungate vremi supuindu-i crăiei leșești și căzând și Kievul scaunul Rusiei, pe mâna Leșilor și pre Nipru în gios, și pre de cea parte și de ceastă parte trăiau sub ascultarea crailor leșești, slobozi de vecinătate, în chipurile oștenilor cu hrană slobodă pre Nipru, ori cu vânătoria, ori cu păscuitul, până la pragurile Niprului, unde are Nipru în trei locuri praguri, așa de firea locului făcute și cade apa de pe stânci, ce sunt în fundul apei, la un loc gios, care locuri niciun fel de vase a trece nu pot, fără vasele lor, adecă ale Cazacilor și acelea încă cu mare grijă trec și de

multe ori pe uscat trag vasele, până trec acele praguri; și așa trăind până în zilele lui August Craiu ».

De asemenea este redată de Miron Costin cu admirabilă putere evocativă scena dramatică, în care seimul leșesc refuză regelui Vladislav concursul armat împotriva Turcilor:

« Deci în seim au stat Leșii împotriva lui Craiu, întrebându-l pe Craiu: ce pricină ar avea începătura de sfadă cu Turcii, aducându-i aminte de primejdia strămoșului său la Varna; și bănuind pe Craiu că au băgat oști străine în țară fără știrea lor și cum că acele țări străine numai deodată îi vor da ajutor, apoi va cădea sfada numai pe dânșii... Și așa împiedecat Craiul cu lucrurile gata, s'au poftit la Leși să-i posvolească cu cheltuiala lui cu oaste străină să meargă asupra Turcului. Atunci au strigat cu toții în gura mare: că îndată ce va trece hotarul vor ridica alt Craiu. Deci numai ce au căutat a se surpare toate nevoințele lui Craiu și mergere în vânt ».

*

Dar ceea ce admirăm mai mult în letopisețul lui Miron Costin, este nețărmurita sa dragoste pentru neam pe care caută să-l înalțe prin înfățișarea trecutului istoric. Concepția sa asupra istoriei naționale este utilitară și educativă totodată. El pretinde ca « *letopisețul să hie de învățătură* » iar « *cu cele trecute vremi să pricepem pe cele viitoare* ». Și cu drept cuvânt, fiindcă istoria națională nu este decât testamentul strămoșilor lăsat strănepoților, pentru tâlcuirea vremurilor trecute și pentru îndrumarea spre cele viitoare. Din analele istoriei naționale răsună doară glasul neamului cu toate bucuriile și necazurile din trecut, și cu toate nădejdile și aspirațiunile sale în viitor. Istoria națională nu pornește din speculațiuni științifice abstracte, ca alte discipline, ci ea înfățișează isprăvile și ostenelile unui neam, din care *nasc drepturile sale la vieață proprie în lume*. Ea este regeneratoarea conștiinței naționale care crește și se fortifică mereu pe măsura în care faptele istorice sporesc în îmbelșugarea și strălucirea lor.

Potrivit vremurilor în care trăia, concepția lui Miron Costin asupra statului era cea veche patriarhală, cu un domn

în frunte « măreț ca un rege » cum și-l închipuia el pe Alexandru cel Bun. Pătruns de sinceră religiozitate, el credea că puterea domnitorului purcede dela Dumnezeu. « Domnul bun ori rău, la toate primejdiile lui, ferit trebuește, că oriunde este, dela Dumnezeu este ». « A sta la nevoia Domnului, cu cinste veșnică fiecărui este ». « Milele domnului pot așeza țările, nemila și lăcomia lor, face risipă țărilor ». De aceea « Fericiți craii, împărații și domnii cari domnesc așa, să nu li fie de cei mici niciodată scârbă » căci « Domnii cei buni și drepți, fără grijă și desfătat domnesc, iară cei răi tot cu sfială ». « Domnii se ocărăsc pentru cuvântul nestatornic ». « A tuturor tiranilor, la toate țările urîtă este tirania », fiindcă « Unde este frică, nu încape dragoste; pentru aceea fericiți acei domni cărora țările lor le slujesc din dragoste, nu din frică; că frica face urîciune și urîciunea cât de târziu tot izbucnește ».

După Miron Costin o țară bine cârmuită trebue să aibă în frunte un domn bun, înțelept și milostiv. Domnul trebue însă să domnească cu sfatul boierilor fiindcă « voroava și sfatul feresc pe domn și țara de primejdii, că doară pentru aceea a dat Dumnezeu, ca împărații, craii și domnii, cârmuitori țărilor, să aibă sfetnici pe lângă sine, cu care vorovind o treabă, să frământe cu voroavă lucrul, și unul una, altul alta răspunzând, să lămurească lucrul, care-i mai spre îndămânare. Că încă în lume n'a născut om ca acela până astăzi, să nu-i trebuiască voroavă cu sfat, că deși gâcește cârmuitorul câte o treabă, încă tot să nu se încreadă că a gâcit, până nu se întărește voroava lui și cu alte păreri ». Idealul unui domn era pentru Miron Costin Eremie Movilă, pe care ni-l înfățișează ca pe « un om întreg la minte, nerăpitor, nemândru, nevărsător de sânge, blând și dumnezeesc » adecă temător de Dumnezeu.

Dar, deși aparținea clasei boierești, Miron Costin nu înțelegea să pună interesul său de clasă mai presus de interesul obștesc al țării. De aceea el cerea categoric, că « dacă boierul nu se poartă cum se cade unui boier, domnul să-l scoată ». Față de cei mici și umiliți, el recomanda milă, dreptate și omenie. « Atunci când se pârăște un curtean cu un țăran,

mai de cinste se cade să fie curteanul și la cuvânt și la căutătura domnului, dar giudețul să nu se abată din calea sa cea dreaptă ».

Concepțiile sale morale erau severe iar simțul său de dreptate foarte pronunțat. De aceea Miron Costin, veșnic stăpânit de simțul de disciplină și moralitate, își putea îngădui, ca un al doilea Catone, rolul de censor al moravurilor timpului său. Dar deși critica sa era aspră, ea era totdeauna justă. El nu se sfia să biciuiască fără cruțare patimile și slăbiciunile contemporanilor săi, înfierând pe cei desfrânați, mueratici, bețivi, lacomi, răpitori, mândri, grei la fire, prostateci, nedrepți și nestatornici la cuvânt, deci tot tipuri cunoscute care au supraviețuit epoca lui Miron Costin, și care împreună cu câteva specimene mai moderne, sfidează și astăzi lumea, jignind bunul simț al obștimii.

*

Acesta a fost Miron Costin, a cărui comemorare o săvârșim astăzi la împlinirea celor 250 de ani dela moartea sa tragică. El a fost o forță morală masivă de factură antică și totodată cea mai dinamică energie intelectuală a timpului său. De aceea, prețuind după merit impresionanta sa personalitate, încununată cu aureola operei sale nepieritoare, putem mărturisi cu tărie că mai curând ca oricui lui Miron Costin i se potrivesc propriile sale cuvinte: « nasc și în Moldova oameni ».

———

CONTRIBUŢII LA STUDIUL POPULAŢIEI DIN TRANSILVANIA, ÎN TRECUT

II.

BOIERII OSTAŞI DIN ŢARA OLTULUI IN VEACUL al XVIII-lea

— DUPĂ CONSCRIPŢIA DIN 1744 —

DE

ŞTEFAN METEŞ

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 11 Iulie 1941

Cea mai veche conscriere (din 1711) ne dă numai numele boierilor din vreo 46 de sate din ţara Oltului, presupuşi aderenţi ai unirei cu Roma (publicată de Bariţiu în *Istoria Transilvaniei*, I, Sibiiu, 1889, p. 718—723, de N. Densusianu, în *Revista critică şi literară*, I, Iaşi, 1893, p. 477—487). A doua din 1722, autorul acestor rânduri a tipărit-o în volumul *Situaţia economică a Românilor din ţara Făgăraşului*, I, Cluj, 1935, p. 2—242, şi cuprinde nu numai numele tuturor boierilor din 53 sate de, ci şi situaţia lor economică. Intr'un studiu deosebit (în *Analele Academiei Române*, secţ. ist., seria III, vol. XVII—1935) am vorbit pe scurt (p. 93—109) despre importanţa şi organizarea acestei boierimi făgărăşene, pe baza documentelor inedite din Arhivele Statului din Cluj şi a celor publicate de N. Densusianu (în *Monumente pentru istoria ţărei Făgăraşului*, Bucureşti, 1885), I. Puşcariu (în *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892, p. 103—113, 152—184 şi *Fragmente istorice despre boierii din ţara Făgăraşului*, Sibiiu, 1907) şi de alţii în diferite cărţi şi reviste. Din complexul acestor izvoare istorice ne apar patru rânduri de boieri:

1. Boieri « vechi şi buni » dela «întemeierea satelor », cari datează din epoca când Domnii din Ţara Românească au stăpânit « ducatul Făgăraşului », primind dela aceştia diplome

cu privilegii și moșii, munți și Țigani, care le-au menținut până târziu întâietatea între fruntașii « țării ».

2. Boieri cu diplomă, dar fără dar de moșie, dela principii unguri ai Transilvaniei, pentru diferite servicii credincioase în războaie sau de altă natură, care dădeau anumite drepturi și scutiri.

3. Boieri, răsăriți dintre iobagii mai bogați și fără merite speciale, cari își cumpărau cu bani diploma cu oarecari privilegii dela principii unguri direct sau prin intervenția costisitoare a vreunui nobil cu influență la curte sau lacom și el de bani. Privilegiile câștigate pe calea aceasta erau foarte nesigure și de durată scurtă, ele trebuiau din timp în timp înnoite cu bani sau alte daruri, căci altfel erau declarați « boieri căzuți », și trecuți în clasa iobagilor, supusă la toate persecuțiile.

4. Boierii recrutați din cele trei categorii și ridicați la rangul de nobili ardeleni, având dreptul de a purta stema fixată special în diplomă după obiceiul unguresc. Aceștia erau mai prețuiți și mai cu influență la stăpânirea politică a principatului, fiindcă se dovediseră mai accesibili spre a se confunda cât mai repede în marea de absorbire ungurească fără scrupul și fund.

Țara Oltului avea « constituția » ei aparte. Judecata aici se făcea după « legea Românilor » și după « datina și legile boierilor » în scaune de judecată, dintre care cunoaștem următoarele: *a)* Scaunul superior din Făgăraș cu 12 membri nobili unguri și boieri români; *b)* Scaune inferioare șase: 1. Provizoral din Făgăraș cu 12 asesori boieri. Tratează chestiunile iobagilor și e cel mai important, care s'a menținut până după 1769. Urmează cele care au dispărut unele mai curând din: 2. Comana de jos. 3. Șercaia. 4. Făgăraș. 5. Beclean. 6. Porumbacul de jos. Despre aceste scaune vezi mai pe larg studiul meu citat din *An. Ac. Rom.*, vol. XVII cu titlul: « *Din istoria dreptului românesc din Transilvania* » și « *Situația economică a Românilor din țara Făgărașului* », p. XXVI—XLI.

Satele unde erau boieri, se conduceau de aceștia, căci iată ce ne spune un urbariu al cetății Făgăraș de pe la 1560—70: « In fiecare sat, după obiceiul străvechiu, trebue să se aleagă anual un boier, care poartă de grijă comunei în cursul anului și adună darea. Acest boier e scutit de plata dărilor în acel an. Dacă vreunul din cei aleși se întâmplă să moară în timpul dregătoriei

sale, fiii sau fraţii săi trebue să dea un cal sau 3 fl. », (cf. revista *Magyar gazdasagtörténelmi szemle* I,, Budapesta, 1894, p. 166).

N. Densusianu, înainte cu peste o jumătate de veac, afirmase: « ... Unica condiţiune aşa zicând inerentă boieriei din ţara Făgăraşului, era să presteze *servicii militare ecvestre*, boierimea de acolo şi în timpul de pace era organizată milităreşte, având căpitanul, locotenenţii şi decurionii săi... Aceea ce formează caracterul general al nobilimei române din Făgăraş, Haţeg şi Banat, este *misiunea ei de a fi pururea în arme*. », (cf. *Monumente pt. istoria tierei Făgăraşului*, p. 5—6, tipărită întâi în revista « *Columna lui Traian* » din 1882). In alt studiu al său zice: « Boierii din Făgăraş constituiau încă din vechime o cohortă stabilă în jurul castelului de aici, având să presteze servicii militare domnilor acestei provincii, şi anume servicii milistitare ecvestre în puterea unei vechi consuetudini. Şi această intuţiune se conservă în Făgăraş până la jumătatea secolului trecut, iar la anul 1876 guvernul unguresc şterge şi ultima rămăşiţă din acest sistem militar, numele şi funcţiunea de Căpitan al ţărei Făgăraşului ». (cf. *Revoluţiunea lui Horia*, Bucureşti, 1884, p. 37).

Afirmaţiile de mai sus nu corespund întru totul adevărului istoric. Boierii sau nobilii români din ţinuturile citate nu « erau pururea sub arme » şi nici nu prestau numai « servicii militare ecvestre ».

Iată de exemplu în urbariul inedit al cetăţii Hunedoara, din 1681, găsim aceste dispoziţii relative la îndatoririle supuşilor:

1. Unii dintre libertinii călăreţi, conform poruncii domnului de pământ, dau taxă fixă anual la Sf. Gheorghe şi Sf. Mihai fără întârziere, pe care plătind-o sunt scutiţi apoi de orice serviciu.

2. Ceilalţi libertini sunt de aceia, cari după vechiul obiceiu, servesc, la dorinţa domnului de pământ, călare, bine înarmaţi şi cu haine de postav.

3. Libertinii, numiţi puşcaşi, au numărul după voia domnului de pământ, care pe cine-l numeşte astfel e dator să servească, în caz de nevoie, călare cu puşca şi haine verzi sau a face pe dorobanţul pedestru cu puşca, în cetate.

4. Unii dintre libertinii pedeştri servesc la poarta de jos a cetăţii, iar alţii la poarta de sus.

In diplomele boierilor din țara Făgărașului nu se precizează în niciuna, că boierii ar fi datori cetății numai cu servicii militare, ci se spune în cele din veacul al XVII-lea în termini mai vagi, așa: Boierii să presteze servicii la castelul Făgăraș după datina veche boierească (în 1630); în alta: să supoarte sarcinile și serviciile, ca și ceilalți adevărați necontestați boieri ai țării Făgărașului (în 1652); în a treia: conform cu vechea consuetudine e obligat să facă serviciu la castelul F. cu haine, cal și arme bune (în 1664, altele din 1667, 1669, 1671, 1696); în una din 1689 se zice: să presteze serviciu cu arma și călare la Făgăraș sau alt loc după vechiul obiceiu; la 1694: să presteze serviciu cu cal și lance (ori sabie), într'o diplomă mai veche din 1591 găsim: să presteze serviciu după legea și datina veche (vezi diplomele publicate la anii citați de N. Densusianu, *Monumente*, p. III, 91, 38, 133, 49, 53, 99, 76, 116 și I. Pușcariu, *Fragmente istorice*, p. 343, 281—4, 288—90, 292—3, 384—6, 401—7, 372—4, 443—6).

Astfel serviciile boierilor făgărășeni erau de mai multe feluri: participau la războaie călări, dar și pedeștri, unde se distingeau, ca acel Radu Cațavei din Lisa, despre care se zice, că principele Gh. Rákoczy n'a avut boier mai viteaz ca acesta, în războaie, om de mare încredere și ispravă, a dus de trei ori la Poartă haraciul țării, apoi două care de mercuriu («kénesö»), altădată duce lui Rákoczy șoimi la Satu-Mare și cai la Sárospatak. Asemenea servicii îndeplineau atâția din boierii ținutului, și înafară de cele strict militare, ca postaș sau alte misiuni grele și delicate la boierii și Domnii din Principatele Române, unde se cerea nu numai pricepere, ci și întinse legături și cunoștințe de oameni și împrejurări. Boieri de aceștia cu largă experiență erau foarte căutați și prețuiți, ca de exemplu Petru Cațaveiu din Lisa — tatăl lui Radu — care în timpul principilor ardeleni Gavril Báthory — Gh. Rákoczy a fost 25 de ani șpanul boierilor sau acel tată al lui Man Stoia din Șinca Veche, care nu mai puțin de 50 ani a fost necontenit membru-asèsor în scaunul de judecată al boierilor din Făgăraș, în veacul al XVI-lea și al XVII-lea.

Din timp în timp era obiceiu, la porunca Căpitanului cetății, să se facă câte un recensământ militar al boierilor (numit

« armilustru »), ca să se vadă pe ce număr de ostaşi se poate conta în vreme de războiu intern sau extern. In documente se amintesc astfel de recensăminte, dar până astăzi nu s'a publicat niciunul. Cel dintâi e acesta dat de noi aici, făcut în 29 Octomvrie 1744, numit « Conscripţie pentru insurecţiune generală » şi cuprinde numele ostaşilor: meseriaşi din oraşul Făgăraş şi boieri din 51 de sate ale ţinutului cu numirea armelor, hainelor şi numărul cailor, cari sunt datori să servească călare sau pedeştri cei mai mulţi.

Cunoaştem o listă a boierilor, din Iunie 1683, cari au trebuit să participe în armata principelui M. Apafi la asediul Vienei. Din ea se vede că au fost vreo 60 călăreţi şi 1 pedestru, dar cei mai mulţi nu în persoană, ci prin locţiitorii lor plătiţi sau de bună voie, cari de obiceiu sunt: fii, fraţi, cumnaţi, iobagi, zileri ori chiar un alt boier mai bucuros de lupte, care apoi îşi lăsa acasă pentru slujbele cerute un alt lefegiu. Erau preferiţi cei tineri, neînsuraţi ori fără familie şi copii (vezi lista în A. Vereş *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Românrşti*, vol. XI, Bucureşti, 1939, p. 194—198, Nr. 136).

Informaţiile noastre relative la organizarea militară a boierilor în epoca mai veche ne lipsesc aproape cu totul, doar la 1634 ni se aminteşte un hotnogiu al boierilor cu numele Şerban Gabor din Voila (cf. Densusianu, *Monumente*, p. 26, Nr. VIII). Abia conscriţia populaţiei din 1722 ne dă lămuriri precise despre organizaţia aceasta (vezi cartea mea citată, *Situaţia economică*, vol. I, p. 2—263). Şeful tuturor boierilor a fost totdeauna Căpitanul cetăţii Făgăraş, care era ajutat, în 1722, de ductorul boierilor Laslo Székely din Luţa şi de trei vicejuzi ai boierilor: Frâncu din Veneţia de jos, Toma Recei din Vaida - Recea şi Ilie Pop din Scorei, cari se pare reprezentau cele trei conscripţii boiereşti administrative. Urmează apoi cei 32 de decurioni sau hotnogi: 1. Ionaş Boier din Beclean. 2. Iuon Beleva din Berivoiul-mic. 3. Radul Venelzan din Bucium. 4. Precup Ioaniş din Comana de jos. 5. Iuon Roman din Comana de sus. 6. Şorban Codra din Drăguş. 7. Ianoş Opriş din Dridif. 8. Oancia Fătul din Herseni. 9. Radul Benţia din Hurez. 10. Toma Grama din Iaşi. 11. Iuon Mila din Ileni. 12. Iuon Radutz din Lisa. 13. Stan Sârbul din Ludişor. 14. Iuon

Taflan din Mândra. 15. Onea Grancea din Mărgineni. 16. Neculai Popa din Netot. 17. Stoica Boierul din Pârâu. 18. Şerban Guşailă din Pojorta. 19. Gheorghe Popa din Porumbacul de sus. 20. Luca Vulc din Scorei. 21. Oprea Motoc din Săsciori. 22. Ionaş Boierul din Râuşor. 23. Iuon Drăguş din Sevestreni. 24. Onea Mişa din Toderiţa. 25. Aldea Băcila din Ucea de jos. 26. Man Boier din Ucea de sus. 27. Aldea Ianoş din Vaida-Recea. 28. Şandru Marin din Veneţia de jos. 29. Marcul Marc din Viştea de jos. 30. Radul Judele din Viştea de sus. 31. Aldea Comşa din Voila. 32. Dobra Popii Rad din Voivodenii Mari.

Aceşti dregători militari dispuneau atunci peste 647 boieri şi 66 văduve, cari pe lângă serviciul efectiv trebuiau să presteze anual dări grele militare atât în bani cât şi în cereale şi fân, cum ne arată o tabelă din 1722 (publ. în cartea mea, *Situaţia economică*, I, p. 264—267).

Conscripţia de mai jos, din 1744, ne prezintă numele celor vreo 900 de boieri din 51 sate, dintre care numai circa 160 serveau călări, restul ca pedestraşi, iar din cei peste 200 meseriaşi — dintre care 45 erau Români — din oraşul Făgăraş, partea cea mai mare făcea slujbă militară pedestru. Erau şi 44 de nobili, dintre cari 29 sunt Români cu vicecăpitanul Mihail Talabă, toţi serveau călare în persoană sau prin un mercenar (« zsoldos »).

Imbrăcămintea acestor ostaşi români era haina ţărănească, dar se pare că unii se deosebeau de ceilalţi prin purtare de zeghe, cojoace sau ţundre. Călăreţii trebuia să aibă căciulă, manta de postav şi de blană, brâu, dolman, pantaloni-cioareci şi cisme.

Intre arme se amintesc pistolul, flinta-carabina, şi sabia, dar nu lipsesc nici cele specific ţărăneşti, de ex. 12 cu furca de fier, 2 cu îmblăcii şi 2 cu lancea.

Iată acum conscripţia boierilor ostaşi cu toate amănuntele (originalul în *Arhivele Statului* din Cluj). Alte informaţii inedite am mai dat şi în studiul meu: « *Trecutul comunei Drăguş din ţara Făgăraşului* », ce se publică în ediţia « *Institutului de cercetări sociale* » de sub direcţia d-lui D. Gusti; conscripţiile din 1710 şi 1792, amintite de I. Turcu (în *Escursiuni pe munţii ţărei Bârsei şi ai Făgăraşului*, Braşov, 1896 p. 105-112), nu le-am putut afla în arhiva judeţului Făgăraş.

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
1. *Arpaşul-de-Jos*																	
Andrei Dobrilă	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Gheorghe Lupşor	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Onea Dobrin	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iosif Bogdan	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Bogdan Popa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		Debil
Iuon Popa	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		cu furca de fier
Precup Palcu	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Pascu Ştefan	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Ilie Şeba	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Ştefan Cioclaie	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Niţu Popi Bucur	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Popa Gheorghe cu fratele său căsătorit	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Popa Vasilati	44	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Cătălin	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Irimie Vas	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Ilie Vas	22	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Bursan	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
2. *Arpaşul-de-Sus*																	
Stanciul Boer cu nepotul Oprea Dobrilă	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Andrei Dobrilă jun.	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Boer cu fiul căsătorit	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Andrei Dobrilă sen.	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Dobrin Dobrilă	30	cu fratele Gheorghe Dobrilă													I		
Avram Dobrilă	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Aldea Dobrilă	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
3. *Beclean*																	
Dan Boer	50	—	—	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	I		
Aldea Boer	50	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Aldea Boita	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Comşa Trâmbiţaş	36	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Török Ferentz	80	—	—	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	I		Nobil
Franc Gheorghe	50	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Franc Andrei	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		muntean
Neacşa Muntean are băiat mare	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	Plugari	
Idomir Boer	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Văd. Betleni Andrei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		văduvă
Constantin Trâmbiţaş	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Zaharie Trâmbiţaş	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Bucur Trâmbiţaş	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Bârsan	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Vasile Muntean	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabina	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Bucur Muntean	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Şorban Muntean	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Barb Muntean	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
4. *Berivoiul-Mare*																	
Pop Iştoc cu ginerele Fogaraşi Iuon	60 / 30	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	Haine ţărăneşti	
David Popa fiul lui Popa David	28	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Pap Samuel	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Pap Şorban	22	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stan Sinea cu 2 fii căsătoriţi şi 2 necăsătoriţi, cel mai mare neînsurat, serveşte la d-l Thorotzkai cel de al doilea Gaspar	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
cel mai mare căsăt. Dimitru	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Sinea Boer	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
5. *Berivoiul-Mic*																	
Pavel Belava	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Belava (jun).	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Belava (sen.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
cu fiul său necăsăt. Mănase	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
David Belava	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Radeş	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Aldea Radeş cu un fiu de 12 ani	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ionaşc Radeş	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Comşa Radeş	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stan Belava	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		cu imblăcii
Bucur Belava	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		cu imblăcii
Feltoti Samuel	50	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		Dregătorul contelui Szekely şi asesor în scaunul boieresc.
Şerban Radeş	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
6. *Beşimbac*																	
Samuilă Lăluţ	23	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1	1	Poartă haine ţărăneşti	
Mihail Lăluţ	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Lăluţ	26	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
David Stresa	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Stresa	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		Mihail Farcaş i-a luat puşca
Radu Popa	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Popa Lazar preot																	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Colorarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Iuon Monea preot	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Au haine ţărăneşti cu cojoace şi iţari	
Iuon Gravul.	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Palcul Gravul	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Achim Popa	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Gheorghe Gridi	26	.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Comşoaia-Văduvă. Băiatul are 15 ani David Gravul	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Laty Mihailă-Văduvă. Fiul Bucur de 3 ani	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Fiul lui Man Lăluţ: Iuon Lăluţ	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Bucur Lăluţ	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		cu lancea
Radu Monea	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Popa Toader	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		debil
Oprea Stanislav	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Comşa Stanislav	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
7. *Breaza*																	
Iacob Balea fiul Bucur . .	25	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Radu Balea	60	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Bucur Balea	30	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	}	
Butza Balea	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Bants Balea	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		bătrân debil
8. *Bucium*																	
Rad Moga	30	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Rad Radotsa cu fiul Popa Moga	65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stan Dobrin	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
9. *Comana-de-Jos* .																	
Iuon Szekel	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Mutsa un fiu căsătorit	60																
2 necăsătoriţi, Stan Bucur	25	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Costa, Barb.	30																
Aldea Popa	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Simion Popa	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Şorban Gubernat	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Dănilă Popa	65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		debil
Bucur Căltzun vad. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		fără avere neputincios
Andrei Popa	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		văduv cu copii mici
Văd. lui Iosif Boer cu 6 copii	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Nicolae Urs	75	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		neputincios. Fiul i-a murit în tabără
Man Conta	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Stan Conta	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Tămaş Boita	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Man Iuon alias Popa . .	60	1	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		Asesor în scaunul inferior
Vasile Costa	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stan Costa	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ionaşc Boer alias Popa . un fiu căsătorit, altul necăsătorit de	60 25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Cocore	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stan Halmats	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ionaşc Popa fiul . . . . . Ionaşc de	54 18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	în haine ţărăneşti	
Iuon Aldea Popa. . . . . fiul Ion de	60 22	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stan Nicolae	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Dima Dascal	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Fogaraşi Mihai Cişmaş . .	40	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		Dregătorul din Panade al Tesaurarului
10. *Comana-de-Sus*																	
Neagoi Mişe	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Idomir Frânc	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Bucur Gubernator	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Roman Frânc	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Neagoi Gubernator. . . . şi fiul Ionaşc	90 40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		fiul întreţine pe tatăl
Iuon Frânc . . . . un fiu căsătorit, altul necăsătorit Iuon	60 30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stan Frânc	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ionaşc Gubernator	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stantsu Frânc . . . . . . fiul Ştefan căsătorit . . .	60 22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		locuesc împreună cu tatăl debil
11. *Copăcel*																	
Rad Taxa	50																
Urmaşii lui Stresa Matei:																	
3 fii: Tănase	25	Tănase e dregătorul guvernatorului, are cal, arme, îmbrăc.															
Gheorghe . . . . . Matei	22 20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Andrei Laslo	58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Comşa Laslo	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Grama	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Man Comşa	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Şorban Stresa, fii Ioan şi Gheorghe	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabina	Şeaua	Pistol	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
12. *Dejani*																	
Marcu Boer	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Caplea iun.	23 }	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Samuel Caplea	20 }																
Mihail Caplea	30 }	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Caplea sen.	45 }																
13. *Drăguş*																	
Man Rogoza, fiul Iuon	17	1	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	1	1	—		
Gheorghe Rogoza fiul Nicolae	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Oprea Rogoza	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Man Rogoza iun.	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Botul Matei	64	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Kovaci Iuon cu fratele mai mic Iuon Balea	35	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Ionaşc Oncea	35	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Radul Oncea	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iosa Oncea	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Oncea	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Oncea (altul)	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Aldea Andraş	50	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Man Andraş	50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Şorban Sacats	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Sacats	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Borza (Etterem a Lelki)	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Aldea Laţchi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		văd. cu 2 băieţi
Radu Codra cu 2 fii căsăt. el însuşi e debil stau împreună, cel mai mare	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Tasmaş Codra	68	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Codra	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Gherman Codra, fiul Şorban	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Codra	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Nicolae Codra cu ginerele	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		N. Codra e debil
Şorban Codra	65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Radu Codra	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		Debili
Nicolae Codra şi cu fiul său căsătorit, Matei	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Comşa Tătar, căsătorit, cu fiul său Iuon	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Şorban Tătar	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Laţcu Laţcu	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Laţcu Man	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Man Laţcu Stanislav	42	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Laţcu senior	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Opre Laţcu	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Culoarea cailor	Sabia, paloș	Flinta, carabina	Pistol	Șeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cușmă	Pedestru		Observații
Lațcu Lațcu.	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Lațcu Lațcu senior . . .	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Popa Nicolae cu fiul Matei	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Lațcu	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Șorban Lațcu	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iosa Lațcu	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Man Codra, cu fiul Iuon căsătorit	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Codra Bobejka . . .	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ionașc Codra Bobeica . .	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Șorban Codra Bobeica . .	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	}	
Ioan Codra Bobeica . . .	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	}	frați
Radu Bobeica	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
14. *Dridif*																	
Opriș Andrei	68	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Stan Matiaș cu fiul Matei	20	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Șandru Opriș	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		văd. cu 4 copii mici
Iuon Opriș	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ilisie Ciora cu fratele Moise	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Șandru Sin	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Toader Sin	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Goron, fiul său David	16	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Șandru Goron	40	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Șorban Goron	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Matei Goron	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Aldea Istvan	60	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Vasile Buxa	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Recsei Samu	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Alexandru Capotă	80	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Remetei Nicolae, ginere .	27																
Aldea Capotă	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Necula Capotă.	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		debil
Radu Capotă	54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Lațcu Mărginean	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Oprea Sterp cu fratele Iuon flăcău	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
15. *Făgăraș* *Strada Oltului:*																	
Meszaros Iosef	—	1		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		măcelar
Peter Samuel	32	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1		cismar
Lany Mozes	—	—	—	—	1	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1		cismar
Kesmarki Samu	40	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	—		cismar
Kesmarki Andras	27	1	—	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—		pielar
Karoly Peter	55	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	1	1	1		pielar

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Iun. Etzetes Ian	23	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	negustor
Iszar Gheorghe	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Loj Varga Gyorgy . . .	54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Varga Ianos	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	1	1	—	ciubotar
Felmeri Mihaly	62	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	ciubotar
Frillik György	40	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	pielar
Krampetz Peter	50	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	ciubotar
Velter Varga Ianos . . .	28	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	ciubotar, locuieşte cu fratele
Kadar Pal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Nagy Sinki Marton . . .	60	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	—	1	—	ciubotar
Frillik David	28	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	ciubotar
Frillik Ianos	33	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	—	1	—	ciubotar
Flaiser Varga Ian	32	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	—	1	—	ciubotar
Kezdi Ianos	26	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	ciubotar
Magyar Ianos	70	—	—	—	—		—	1	1	1	1	1	—	1	1	ciubotar
Fabian Ianos	37	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Sarosi György	62	—	—	—	—			1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Kezdi Mihali	29	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Lakatos György	28	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1		1	1	cojocar
Binder Marton	44	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Radul Borbely	40	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	bărbier
Strada Gradinii Inului:																
Hazi Ianos	26	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	ciubotar
Kerekes Ianos	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1		1	1	ciubotar
Fazakas Mihaly	30	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Fejeregyházi Ianos								—					—			neputincios
Siberki Fazakas Ianos . .	40	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Szöts Simon	32	—	—	—	—	—		1	1	1	1	1	1	—	1	cismar
Etzetes Ianos	27	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Sendelyes Andraş	63	—	—	—	—	—	—	—	—		—		—	—	—	cismar, neputincios
Krampetz György	54	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Dridik Andras	41	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Felmeri-Dany	41	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1		1	1	cismar
Szöts Andras din Cincşor .	33	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Sendelyes Ian	76	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	cismar neputincios
Felmeri Ian	63	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Zelistati Simon	40	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Fesüs Márton	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	pieptănar
Etzetes György	45	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Janoş din Cincşor	40	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Kristof Marton	68	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Sendelyes Tamas	32	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Sarosi Varga Andras . .	34	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Nadpataki György . . .	34	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Butsi David	34	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1	năsturar

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloș	Flinta, carabina	Pistol	Șeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cușmă	Pedestru	Observații
Varro Iosef	92	—			—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	cusător
Szöts Ianos din Cincșor	46	1			—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	cojocar
Bothazi Marton	27		—	—	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	măcelar
Bothazi Samu	32	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	croitor
Varga Iacob	50	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cismar
Sendelyes Andraș	30	—	—	—	1	—	—	1	1	1	1	1	1	—	1	cismar
Fazakas Isak	50	—				—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Benedek Ianos	40		—		—			1	1	1	1	1	—	1	1	cismar, cu zeghe
Ötves Istvan	33			—				1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Fazakas Peter	40	—	—	—	—		—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Kürpedi Ianos	70	—			—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Varga Tămas	52		—	—	—	—		1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Fazakas Marton	24	—	—	—			—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Szöts György din Cincșor	30	—	—		—			1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Gatz György	46	—		1	—		—	1	1	1	1	1	1	1	1	cojocar
Crastaveț Gheorghe	26	—					—	1	1	1	1	1	1	1	1	cismar
Tamasi György fiul e flăcău	70	—	—		—		—	1	1	1	1	1	—	1	1	năsturar
Cristea Petru cu fiul sau calfă	50		—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Kömives György	24			1		—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Sendelyes Marc	29	—		1	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Ördöy Mihaly	50	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	Kápás
Szöts Pap Ianos	52		—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Sendelyes Tamas	58	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Baranykuti Ianos	54	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Piața:																
Marton Kovats	48	—	—	—	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	fierar
Etzetes Miklos	48	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cojocar
Riner Ianos	27	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cismar
Szeli György	37	—	—	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	giuvargiu
Tibodi Andras	47	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	croitor
Rakosi Ferentz	56	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	cismar
Benedek Mihaly	55	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—	cismar
Beregszaszi Sig	24	1	—	1	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—	cismar
Etzetes György sen.	48	—	—	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	măcelar
Szötz Iosef	39	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	cojocar
Enyedi György	40	—	—	—	1	—	—	1	1	1	—	—	—	—	1	croitor
Isar Máte	30	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cismar
Precup Niculae	30	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	croitor
Tibodi Peter	54	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	cismar
Szilagyi Mihaly	53	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	—	un braț nu e bun, cismar
Hajdu Istvan	28	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	cismar
Sarosi György	33	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Fazakas Daniel	48	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1	1	olar, un ochiu nu e bun.
Balogh Iosef	50	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	nobil

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	
Fazakas Peter	66	—	—	—	—	—	—	—			—	—	—	1	1	olar sdrenţos
Veres György	62	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1		1	1	cismar
Szijgyárto Ianos	50	1		1		—	1	1	1	1	1	1	—	1	—	curelar
Karolyi György	36		—		—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	—	năsturar
Gomkötö Lakats	47	1	—	—	—	1		1	1	1	1	1	1	1	—	năsturar
Simon Marton	65	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cojocar
Kelemen Mihaly	30				1	1	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Fodor Varga Ian	40		—	—	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	nobil
Szathmari Iosef	55	—	—	—	—		—	—			—	—	—	—	—	cismar, sdrenţos
Peter Miklos	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	cismar »
Szilagi Mihay	51	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	năsturar »
Szevestreni Gheorghe, boer	36	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	1	în haine ţărăneşti
Butsi Miklos	28	—	—	—	—	1	—	1	1	1	1	1	—	1	1	măcelar
Veres Mihaly	22	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	cismar
Szöts Miklos	25	—	—			—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Sibodi Szöts Andras . . .	29			—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Dumitru Calbaze	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Ködmenes
Lany György	47	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cirmar
Zelişţati György	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	olar
Nadpataki Mihai	44	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	năsturar
Csizmadia Ian	54	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar sărac
Sasvari Ianos	50	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—	
Strada Ilieni:																
Korponai Istvan	50	—	—	—	1	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	croitor
Puskas Marton	40	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	—	cismar
Etzeli Marton	28	—	—	1	1	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	croitor
Sarosi Miklos	31	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Sarosi Ianos	25	—	—	—	—	—		1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Kiraly Samuel	26	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cojocar
Hevizi Ferentz	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	croitor sdrenţos.
Magyarosi Ianos	35	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cojocar
Fesüs Peter	58	1	—	—	—	1	—	1	1	1	1	1	—	1	1	pieptănar
Kiraly Istvan	50	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Orás Gergely	35	—	—	—	1	1	—	1	1	1	1	1	1	—	—	
Lány Isac	41	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Szijgyarto Ianos	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	curelar sdrenţos
Besenyei Istvan	22	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	—	cismar sărac
Iuon Ciocănel	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Ködmenes venetic
Fejervári Istvan	45	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	olar
Mares cu fratele	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Ködmenes venetic
Ongyar(?) Szöts Mihai . .	42	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Kovasnai Mihal	40	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Constantin Ioan	44	—	—	—	—	—	—	I	I	I	I	—	I	I	I		cismar
Bodroközi Istvan	50	—	—	—	—	—	—	I	I	I	I	I	—	I	I		croitor
Szakats Ianos	63	—	—	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	I		cismar sdrenţos
Strada Kis (Mică):																	
Marcellig György	40	—	—	—	—	—	—	I	—	I	—	I	—	I	I		« Kantar » cismar
Prokator Laslo	30	—	—	—	—	—	—	I	—	I	I	I	—	I	I		străiţar
Hustar (?) György . . .	30	—	—	—	—	—	—	I	I	I	I	I	—	I	I		olar
Alexa Grecul	35	I	—	—	—	—	I	I	I	I	I	I	I	I	I		comerciant mic
Fazakas Mihaly	40	—	—	—	—	—	—	I	I	I	I	I	—	I	I		olar
Purece Gheorghe	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		sărac
Márton, din Cincşor . . .	26	—	—	—	—	—	—	I	I	I	I	I	—	I	I		olar
Nagy Samuel	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	I		curelar sdrenţos
Iuon Petrişor	47	I	—	—	—	—	I	I	I	I	I	I	—	I	I		comerciant mic
Szeksenos (?) Iakab . . .	48	I	—	—	—	—	I	I	I	I	I	I	—	I	I		forspont
Venetsei Gheorghe . . .	45	I	—	—	—	—	I	I	I	I	I	I	—	I	—		forspont
Strada Süveges (căciularilor):																	
Preda Gheorghe	40	I	—	I	—	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I		servitorul scaunului
Zaharie Tarisnyas	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					Ködmenes
Sonai Oprea	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			—	—		libertin ţăran cu ţundră
Radu Felmeran	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		libertin ţăran cu zeghe
Dumitru Hopşa	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—				libertin ţăran Ködmenes
Gheorghe Sorşan	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	locuesc pe păm. oraş.	liber ţăran cu zeghe
Hurezi Vlad	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—			ţăran cu zeghe
Hersenyi Iuon	40				—			—	—	—	—	—	—	—	—		ţăran cu zeghe
Kiliabeli Iuon	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		ţăran cu zeghe
Strada Dubălarilor:																	
Man Roşca are un fiu .	70		—	—		—		—	—	—	—	—	—	—	—		dubălar
Stan Drăguş.	40	I					I	I	I	I	I	I	—	I	—		dubălar
Gheorghe Brânzar . . .	40			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	—		dubălar
Nitzu Brânzar	30	—	—	—	—	—	—	I	I	I	I	I	I	I	I		dubălar

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Iuon Badalati	59	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—	dubălar
Gheorghe Soner	46	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	dubălar
Nica Badalati	46	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	dubălar
Petru Badalati	36	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	dubălar zekés
Iuon Vădani	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	dubălar
Ioan Hosul	40	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1	—	1	1	dubălar
Toder Hosul	50	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1	—	1	1	dubălar
Matias Vasile	36	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	văduv
Stoichiţa Gheorghe	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	cismar sdrenţos
Raţiu Iuon	40	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	dubălar
Strada Greceascâ:																
Arpaşi Inache	30	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	*u*1	1	—	comerciant
Patzner Szöts Ianos	40	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cojocar
Ban Istvan	45	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	cojocar
Iun. Tot Marton	42	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	cismar
Brassai Szöts Mihaly	36	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cojocar
Oncea Ianos	43	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	măcelar
Felmeri Ianos	30	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	cismar
Tătar Ioan	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	dulgher ziler
Kelemen György	47	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	comerciant mic, pipaş
Szabo Demeter	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	croitor surd, sdrenţos.
Demeter Tarisnyas	34	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	străiţar
Kerekes György	29	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	cismar
Vasalati Grec	40	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	comerciant mic
Borsos Grec	66	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	bătrân
Kerkees Istvan	49	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	dulgher
Cziţken Nicula	34	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	comerciant
Goia Gheorghe	50	1	—	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	—	comerciant, schiop
Cincan Sorban	80	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	comerciant, bătrân
Somlyai Miklos	50	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	comerciant, nobil
Butsi György	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	cismar locueşte în Recea
Văduve:																
Töke Peter fiul calfă	20	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	
Csatlos Moses fiul	20	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	—	1	—	
Turotzi Frentz fiul	18	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	
Pravar Ianos fiul	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Fazakas Marton fiul	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Kesmarki Andras fiul Guörgy de	18	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	1	
Chiriaşul german al lui Rety	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Locuitorul vice-căpitanului fierbător de cafea	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Trombitas Maria fiul. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Sütö Cristof	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Brutarul înaintea cetăţii .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
La berărie un lăcătuş cu fratele său	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Natzer, berar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Frank, bărbier	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Kristof, bărbier	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Soţia podarului cu fiul căsătorit	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
16. *Grid*																
Iuon Comanits	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Bucurents Babuts	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	flăcău
Andrei Boer	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	debil
Laţcul Boer	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Laţcu Bursan	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Inatye Bursan	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Vasile Popa	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Boer.	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Laţcu Boer iunior . . .	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Boer fiul Laţcu . .	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Veneţanul	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Pa(?)Stan: fii căsăt. Stan şi Stanciu	25	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
17. *Herseni*																
Iuon Renea	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stoica Renea	32	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Mihai Andras	72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Iuon Cârlan fiul Lascu .	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	necăsătorit
Gheorghe Renea necăsătorit cu mama sa	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Cârlan	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Lie	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Mihai Cârlan	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Gheorghe Renea senior, cu fiul său Iancu	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Simion Renea	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios schiop
Pop Iuon	40	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	—	1	—	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Iuon Andras cu fratele . .	20	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Simion	25																
Mihai Fets	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		locuește în Mărgineni
Iuon Renea senior	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		locuește în Făgăraş
Mihai Stoica Cârlan . . .	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
18. *Hurez*																	
Iuon Bentze	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Aldea Sasul	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Stira.	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		fiul slujeşte
cu fiul David	20																
Andrei Stira	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Aldea Sas iunior	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Barb Sas	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Matei Liahul de Venetia .	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Sacats	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Aldea Pita	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Gheorghe Sacats	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Niţu Latscu Boer	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Muntean un fiu căsăt.																	
şi un fiu flăcău	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Aldea Muntean	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Mihai Muntean	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
19. *Iaşi*																	
Matei Petraş	50	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Rad Gavrilă	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Bucur Gavrilă	36	I	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Tămaş Grama, fiul Matei	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Balog Nicolae	36	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon al lui Ionaşc Gavrilă, cu doi fii unul de 15 ani altul de 12 ani	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		cei doi fii slujesc în Ardeal
20. *Ilieni*																	
Comşa Mile	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		fără soţie
Coman Corsate	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Lupul Barb	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Oprea Piro	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
David Cornea	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Stănilă Mete iun.	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Gheorghe Mete	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Ionaşc Mete	42	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—		
Alexandru Mete	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Oprea Mile	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloș	Flinta carabină	Pistol	Șeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cușmă	Pedestru		Observații
Oprea Cornea, văd. fiul cel mai mare Vasile	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Tomuș Piro cu fratele . .	35	1			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Lațcu Piro (cu mama) . .	25	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Milea	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Milea iunior	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Corsate	25	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Odor	40	—							—		—		—	—	1		
Iuonașc Cornea	40	—		—	—	—	—					—	—	—	1		
Stănila Cornea cu fiul Sorban	15	—	—	—			—	—	—	—		—	—	—	1		
Rad Cornea	50	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Nicula Serbu alias	50	—	—	—	1	—	—	—		—	—	—	—	—	1		
Eisi(?) Piro	40	—		—		—	—	—	—	—	—		—	—	1		
Iuonasc Metea	35	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	1		
Iuon Piro	35	—				—			—			—		—	1		
Andrei Barb.	25	—		—					—		—	—	—	—	1		
Nistor Barb	35	—		—						—	—	—	—	—	1		
Barb Milia	60	1	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	1		
Aldea Petru	50	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stănilă Petru	40	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	1		
Popa Vasilache fiul căsăt. Tomuș	22	—		—			—	—		—	—	—	—	—	1		
Coman Piro	25	—	—		—	—		—	—	—	—	—	—	—	—		neputincios
Oprea Piro	22	—	—		—	—		—	—	—	—	—	—	—	1		
Stănilă Piro(?)	17	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—		—	1		
Comșa Barb	40	—				—		—	—	—	—		—	—	1		
Rad Piro	35	1					1			—	—			—	—		
Lup Cornea	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
21. *Lisa*																	
Gheorghe Gravul	40	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Cornel Gravul	55	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Gravul.	43	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Gravul	44	—	—							—		—		—	1		
Simion Șorban	25	1		—	—				—		—	—	—	—	—		
Stănilă Șorban cu fiul căsăt. Samuilă	20	1	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Popa Iuon Șorban fiul Iosif	20	1	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—		—		
Dumitru Șorban	—	—			—	—			—				—	—	—		debil
Nițu Șorban	19	—	—		—	—			—		—			—	1		
Șorban Șorban	30	—		—	—				—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Șorban	40	—	—			—	—	—		—	—	—	—	—	—		debil epilept c
Balea Paller	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ilie Șandru Paller	40	—		—	—		—		—	—	—	—	—	—	1		cu furca de fier
Bucur Paller.	70	—			—		—	—			—	—	—	—	—		debil bătrân
Matei Paller	26	—	—	—		—		—				—	—	—	1		
Bucur Paller sen.	48	—		—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	1		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cmăşi	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Bucur Paller iun.	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ionaşc Savu	25	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Bucur Paller Gravul . . .	35	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Avram Gravul	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Gravul.	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Gheorghe Gravul	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Popa Mihai Gravul . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		preot
Ionaşc Gravul	45	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Comşa Gravul	40	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Gravul.	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		debil
Samson Gravul cu fiul său Iuon.	18	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Gravul.	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Gravul	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Cîrţsoroşan	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Popa Savu cu fiul Velis .	24																
Adam Şorban	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Gravul	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Gravul.	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
22. *Ludişor*																	
Iuon Sinea(?) cu fiul Ladislau căsătorit	26	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Îmbrăcăminte ţărănească	
Sinea Sinea	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Pop din Margineni .	28	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Bucur Sârbu	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Stanu Popi Stan	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Stroia	38	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Aldea Popi Tămaş	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		slab
Iuon Stroia	47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Stroia	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ilie Popi Bucur	68	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		slab
Iuon Băcilă iunior . . .	36	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		cu furca de fier
Opre Băcilă	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		slab
Alecsandru Grama	48	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		cu furca de fier
Petru Popi Bucur	28	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		cu furca de fier
Alexandru Popi Bucur . .	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Bursan Sârbul	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Nicula Sârbul	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Popa Iar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Sârbul	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Laţcul Laţc cu ginerele său Radu Todoriţan	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Bucur Băcilă	48	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Fărcaş Iuon	42	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Receanul	54	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Radu Andrei	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
23. *Luţa*																
Grama Laslo	40	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—	asesor
Şorban Popa	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	bătrân debil
Vasile Ţeţu din Sesciori .	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Aldea Babul	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Lesai Iob	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Szekely Alexandru . . .	25	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
24. *Mândra*																
Iuon Taflan iunior . . .	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Aldea Ionas	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Alexandru Taflan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Dan	28	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionaşc Dan	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Matei Sacats	40	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
cu fratele Andrei . . .	36															
Rad Taflan	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Şorban Taflan	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ilie Dan	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Aldea Taflan	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
David Taflan	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionaşc Popa	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Taflan	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Bucur Taflan	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Moise Cocan	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rad Cocan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Dănilă Dan	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Taflan	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Matei Rosaleţ	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	serveşte
Ientsi Popa cu mama sa .	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
25. *Mărgineni*																
David Urs	42	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Ionaşc Boer	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Tămaş Pandrea	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iancu Grantsa	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
un fiu căsătorit de . . .	20															
şi unul văduv																
Iacob Pandra	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionaşc Pandra iun. . . .	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Grantsa	30	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ionaşc Grantsa	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Nicolae Grantsa	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloar eacailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Onea Pandra	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Onea Grantsa	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rad Grantsa, ...	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
cu fiul căsătorit Laţcu. .	18															
Şorban Grantsa	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Tămaş Granţea	20	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ionaşc Şendruc	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Dumitraşc Urs	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Dumitraşc Urs. senior . .	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionaşc Urs	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Tămas Urs	50	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	dregătorul lui Iosif Boer
Vasile Popa cu fiul de 18 ani	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Onea Popa	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Matei Boer	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
David Fulitsa	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Şandru Boer iunior . . .	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionaşc Boer	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Pavel Boer	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Todor Boer	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Şandru Şendruc	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
cu 2 fii. Cel mai mare Şandru	36															
apoi Iuon	28															
Coman Pandra.	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stan Popa	54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
cu fiul Nicodim, căsătorit	29															
Şandru Popa	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Niţu Grantsa	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Gheorghe Pandra	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionaşc Pandra	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Tămaş	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Lie Popa	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Onea Pandra	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	cu furca de fier
David Sendruc	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Tempe Urs	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	cu furca de fier
26. *Netot*																
Stoica Lazar cu fiul Stoica căsătorit	25	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iuon Liabul	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Moise Liabul	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Dumitru Liabul, fiul Dumitru şi cu fratele căsăt. Radu	19	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iosif Liabul	50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloș	Flinta, carabina	Pistol	Șeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cușmă	Pedestru	Observații
Marinca Liazi și Bucura Lazi văduve.		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	văduve cu câte 2 copii mici
Nicula Liabul	60															fiul e Țara Român.
Matei Liabul	60	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	fiul său, flăcău, locuește în Ernye unde e înscris
Iuon Liabul sen..	30	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	locuește la Galați
27. *Ohaba*																
Iuon Bulea	50	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stan Bulea	37	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	E călăreț la vama tricesimă din Brașov
Văduva lui Radu Bulea cu 4 fii mici	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
28. *Părău*																
Bucur Boer	30	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Andras Boer	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Inache Boer	30	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Stoica Boer	90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
28. *Pojorâta*																
Radul Gușailă	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Samuel Gușailă	30	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iosa Gușailă	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Șandru Gușailă	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Gușailă	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Gheorghe Gușailă	30	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Comșa Gușailă	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Aldea Gușailă	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Moise Gușailă	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Gușailă	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Bucur Gușailă cu fiul său căsătorit Șorban	25	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	tatăl neputincios
Șandru Gușailă	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	locuește în Ludișor
30. *Porumbacul-de-Jos*																
Iosif fiul lui Matei Scorei .	26	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Ion Popa cu ginerele Donea	30	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Ion Popa e bătrân
Iuon Stoichița	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	
Matei Stoichița	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rad Popa Boer	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	slugă

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
31. *Porumbacul-de-Sus*																
Toma Silca	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Iuon Silca.	63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Toader Iesca	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Boer Gheorghe cu fiul său	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debili
Popa Simion şi fiii: Matei,	25															
Simion.	26															
Opre Strava	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Ilie Strava	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Văduva Popa Gheorghe cu doi copii mici	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Popa Matei	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ilie Strava senior	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios vătămat
31. *Râuşor*																
Ionaşc Popa	54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Matei Boer	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
cu un fiu de	16															
Ionaşc Boer	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
cu un fiu Dumitru de .	17															
Matei Boer iunior . . .	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Niţu Popa	30	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Iuon Boer.	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
33. *Sâmbătă-de-Jos*																
Popa Alexandru cu fiul său Zanea	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	preoţi cu fii
Popa Iuon fiul Iuon . .	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	necăsătoriţi
34. *Sâmbăta-de-Sus*																
Alexandru Boer cu fiul Iuon căsătorit	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	tatăl e debil
Bucur Boer Piltza	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Ivasc Boer	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iuon Salomon, ginere Bants Muntean	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Solomon e mort
Stan Piltza	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Tămaş Salomon fiul Nan	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
35. *Sescior*																
Motoc Nicolae.	82	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
cu I fiu mai mic la învăţ.																
Bucur Liabul	48	I	—	—	I	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	
cu un fiu de	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Motoc Alexandru	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	aseosr în scaunul de sus
Motoc Andrei	50	I	—	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	asesor în scaunul de jos
cu fratele Aldea	30															

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Vasile Motoc	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Andrei I. Czetz	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Zaharia Czetz	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Czetz	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Czetz Iuon	35	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Niţu Motoc	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Popa Şorban cu fiul căsăt.	25	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—		
36. *Scorei*																	
Stanciu Streza	58	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Matei Hălmaci	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Mihail Hălmaci	27	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Şandru Vulc	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Şorban Hălmaci	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Niţu Streza	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Savul Streza	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Lazar Vulc	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ioan Vulc	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Ciungul	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Ilie Vulc	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	Poartă haine ţărăneşti	
Toma Vulc	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Frenţ Vulc	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Vulc.	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Vulc.	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Gheorghe Tamaş	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Alexandru Opriş	24	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Stanciu Streza	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Şandru Streza	30	1	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Iuon Hălmaci	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Matei Hălmaci	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Sandru Hălmaci	60	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		bătrân debil
cu fiul Şandru	40																
Simion Tămaş	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		debil
37. *Sevestreni*																	
Nicula Micul	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
cu fiul Radu de 20 ani																	
Iuon Vlad.	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
cu fiul de 17 ani.																	
Iuon Bliboca	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
cu 2 fii căsăt., cu cel mic	21																
Stoica, locuesc împreună																	
Iuon Bilboca cel mai mare																	
locueşte singur	23																
Iuon Hangu cu 3 copii mici,																	
cel mai mare Iacob de .	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Matei Popa	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		

Numele persoanelor	Anii	Caii	Culoarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Gaspar Micu	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
cu 2 fii gemeni	19																
Iuon Micu cu doi fii unul																	
Gaspar de	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
altul Ionaş de	15																
Popa Şorban fiul Şorban	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Micu iunior	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Ionaşc Micu	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Pribec Gheorghe	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
cu un fiu căsăt. foarte bolnav.																	
Tămaş Opri Popi	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Ion Opri Popi	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
cu fiul David	12																
Gheorghe Opri Popi	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		locueşte în Făgăraş
Iuon Hangu iun.	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Coman Hangul fiul David	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Şorban Hangul	25	I	—	I	I	I	I	—	—	—	—	—	—	—	—		bolnav pe moarte
Zaharie Popa (cu fiul)	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Iuon Dragoş fiul Nicula, căsătorit	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	în haine ţărăneşti	debili
Văduva Dobrin Dobrin cu 4 fii; cel mai mare Iuon	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		cel mai mare e în Ţara Românească cu oile
Mihai	17																
Matei	14																
Dobrin	9																
38. *Sebeş*																	
Comşa Dâmboi																	
Comşa Dâmboi cu fiul Savu căsătorit	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Comşa Boer	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Zaharia Grantsa	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Latzku Grantsa	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
mai are 2 fraţi cari nu locuesc în ţara Făgăraşului.																	
39. *Şinca*																	
David Sincai	52	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Aldea Ludu	70	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—		locuesc împreună
cu 3 fii cel mai mare Ion	25																
Dumitru	20																
Dumitru Ludu, cu un fiu Iuonaşc	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I		
Stoica Urs	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
are doi fii necăsătoriţi cel mai mare Gheorghe	20																

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Dumitraşc Urs	65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stoica Ludu	60	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
cu 5 fii, cel mai mare Stoica	22															
Gheorghe Strâmbul . . .	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Aldea Bălan	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Şincai Ştefan iun.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	are 2 copii de 9—10 ani
Iuon Strâmbu cu copil mic	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Stan Urs senior	75	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Bârsan Bârsan	35	1	—	1	—	—	1	1	1	1	1	—	—	—	—	
Andrei Urs	40	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	dregătorul lui Baron Petru Apor
Stan Urs iun.	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Urs iun.	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rămaşiţa lui Stan Bârsan fiul Bârsan	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	copilul slujeşte la Iosif Rhedey
Gheorghe Bălan	30			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
40. *Teleki-Recea*																
Boer Ionaşc	30	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Tămaş Boer cu fiul Gheorghe de.	30	1	—	—	—	—	1	—	—	1	1	1	1	1	—	
Rad Boer, cu fratele său Bucur de	40	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Pestesi Martin	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Boer Ioan	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rad Marga	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Mitre Boer cu 2 fraţi mai mici şi cu mama sa . .	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	necăsătorit
Niţu Aldea Boer	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	necăsătorit
Niţu Boer al Popi . . .	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
41. *Todoriţa*																
Felföldi Iuon cu fiul Iuon	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Nicolae Mişa	56	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
fiul Iuon de 16 ani.																
Micloş Mişa iun.	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Coman Mişa	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Mitre Grama	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Şorban Grama.	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Bucur Grama	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stan Mişa.	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Mişa	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Micu Mişa	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
42. *Uceą-de-Jos*																	
David Popa	40	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Rad Popa	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		
Mihai Varu Vale	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		slab
Gaspar Bărbat	60	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	1		
fiul Radu	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Ştefan Bărbat	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Niţul Opriş	50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Radu Opriş	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Opriş	68	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Iuon Băcilă	30	—	—	—	—	—	—	—			—	—	—	—	1		
Iuon Grama, fiul Opre	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Scorei Simion	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Popa Stan cu 2 fii căsătoriţi, Iosif	25	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—		
Radu Băcilă cu 2 fii, cel mai mare Mihai	20	1	—	—	—		—	—		—	—	—	—	—	—		
Radu Băcilă cu 2 fii, cel mai mare Mihai	20	1	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—		
Opre Băcilă	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Grama	45	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Argeşan	45	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Simion Boer, fiul Iuon Popa	15	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Popa''																	
Iuon Popa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		slab
43. *Ucea-de-Sus*																	
Aldea Bărbat	55	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Man Sila	70	1		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
fiul său Man Sila	20																
Filip Sila	34	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Dumitru Sila fiul de 18 ani e căsăt.	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				Poartă haine ţărăneşti	
Radu Bărbat	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	1		
Onea Bărbat	40	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
fiul său căsătorit Aldea	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Sorban Bărbat	40	—	—	1	1	—	—	—	—		—	—			1		
locueşte cu fratele căsătorit Coman	—	—			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Onea Bărbat	60	1	—	—		—	—	—	—	—		—	1	—	—		
Onea Bărbat iun.	40	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
cu fiul căsătorit	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Ioşu Colcer	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		1	—		
Juon Bărbat	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
44. *Vad*																	
Pap Alexandru	50	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Iuon Boer	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloș	Flinta, carabină	Pistol	Șeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cușmă	Pedestru	Observații
Iosef Boer	50	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	—	
Strâmbul Gheorghe	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stan Ionaș	32	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Radul Ionaș cu doi fii căsăt.	80		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	bătrânul debil locuesc împreună
Todor și Radu	26															
Gheorghe Boer alias Popa	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	vătămat debil
Iuon Cozgare	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stan Cozgare	55	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Forspont
Ștefan Cozgare	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stan Cozgare necăsător	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Gheorghe Cozgare	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Văduva Pap Ștefan fiul Tămaș	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
45. *Vaida-Recea*																
Pop Ionaș	20	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Rad Retsanos (Receanu)	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ilie Stoican	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Retsanos (Receanu)	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Sandru Neag	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stan Urs	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Bucur Urs	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iuon Gremoi	58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Lațcu Copăcean	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Sâmbătan	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Rad Ludișoreanul	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Alexandru Gremoi	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rad Retsanu sen.	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionașc David Popi	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Șorban Retsanos (Receanu)	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
46. *Veneția-de-Jos*																
Stoica Laslo	40	1	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Coman Comanici	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Gheorghe Comanici	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Gheorghe Boer	55	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Man Popaneci	46	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
David Penci	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Man Boer iunior	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionașc Țaina	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Nicolae Țaina	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Gergely Ștefan	40	1	—	—	1	—	—	1	1	1	1	1	1	1	—	Dregătorul Căpitanului din Făgăraș
Nicolae Stoica: văduva cu 2 fii necăsăt. cel mai mare Nicolae	20		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloș	Flinta, carabină	Pistol	Șeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cușmă	Pedestru	Observații
Gheorghe Stoica	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios vătămat
Stan Penci, Ștefan	40	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	asesor în scaunul de jos
Ciontos Mihai Penci . .	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Bucur Voic Monea. . . .	54	1	—	1	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	
Gherman Popa	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Ionașc Voila	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Man Voila	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	cu furca de fier
Czetz Mihai din Sescior .	45	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Petru Radotsa	45	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Șandru Stoica . . . . . . cu mama lui, fratele mai mic Iuon slujește la Tesauriar.	25	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	E scris numai fiul
Boer Gheorghe fiul Lațcu	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Butza	40	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Matei Rozor.	30	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	asesor în scaunul de jos
Iuon Nistor	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios
Man Voic Monea	45	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iuon Cornea un fiu căsătorit Iuon. . . . . altul necăsătorit.	30	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Latzc Pents	34	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	locuesc împreună fiind frați
Radu Pents	20	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Coman Berbuts	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Israel Stoica	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Rad Stoica	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Boer Iuon Vratsu	40	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Man Pents senior	80	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Man Pents e neputincios
cu ginerele său Iuon Pents	26	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Gheorghe Pents	22	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Flăcăi, nu sunt frați buni
Iuon Pents	23	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Bogdan Țaina	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	și-a vândut averea, n'are nimic
Stoica Cojocar	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
47. *Veneția-de-Sus*																
Iuon Moga	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
48. *Viștea-de-Jos*																
Hangul Lazar fiul căsătorit Stănilă	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Stan Safar şi fratele mai mic Stan	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Opre Safar	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Simion Safar	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Matei Safar	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Paicul Safar	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Neagoi Neagoi	30	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Matei Neagoi	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Radu Laszlo	64	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Mihail Borza	43	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Radu Rebla	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Gavrilă Chirsa	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Matei Gheorghe	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stănilă Chirsa	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Crăciun Chirsa	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Radu Sandor iun.	40	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—		—	—	
Stoica Alexandru, fiul Matei căsătorit	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Aron Sandor	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Tămas Sandor	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Samson Chirsa	25	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	1	
Dumitru Chirsa	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Matei Potocavă	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Radu Potcoavă	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	debil
Alexandru Sandor sen.	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	cu furca de fier
Radul Sandor sen.	50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Matei Sandru	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	cu furca de fier
Comşa Sandru	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Sandru jun.	34	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Dumitru Sandor	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Sandor	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Şorban Sandor	32	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Pap Ionaş	45	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Iuon Sandor	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Popa Matei preot	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Vasile Chirsa cu fiul Sorban	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Iuon Chirsa	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	cu lancea
Bursan Chirsa	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stanciul Stanciul	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Samuel Stanciul	28	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	
cu fratele Bucur Chirsa şi fiul Iuon Chirsa căsăt.	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Stănilă Sandor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	preot
Rad Scridon	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	cu furca de fier
Văduva Laţcu Laţcu, fiul Costan	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	copil

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru		Observaţii
Văduva Popa Nicula fiu Sandru 1	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		serveşte la d. Tesauriar
Gheorghe (copil mic). . .																	
Simion Stanciu	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
cu fratele căsătorit . . .	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
49. *Viştea-de-Sus*																	
Ştefan din Viştea de Sus	50	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Radu Lupul	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Simion Lupul împreună cu fiul său Iuon căsătorit .	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Mihailă Ciora, cu fratele său mai mic Radu	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Constantin Cora cu fiul Simion.	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Matei Popa	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Matei Harabal	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Tizedes(?) Harabal .	30	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		locuesc împreună
Gaspar Harabal	25		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Cora Iosa	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Adam Boer	20	}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		locuesc împreună
cu fratele mai mic Niţu																	
Constantin Boer, sen.' . .	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Constantin Boer iun. . .	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Constantin Lupul	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Popa Constantin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
cu doi fii căsăt. Ion unul	20	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Tămas Harabal	50	—	—	1	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1		
Ionaşc Tămaş	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Iuon Stoica sen. fiul Matei	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Iuon Stoica, iunior . . .	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Radu Sandru împreună cu fiul său căsăt. Iosif . .	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Şorban Alexandru	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		locuesc împreună
cu fratele său Iuon . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Popa Stresa Rad	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		preot
Ionaşc Iancu	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Filimon Iancu	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
50. *Voila*																	
Iuon Gabor şi fiul său Iuon	18	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Iuon Gabor iunior . . .	36	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Samuel Gabor	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Nicolae Gabor	25	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Şorban Şorban	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Maftei Şorban	50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Ioan Şorban	30	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Samuel Şorban	23	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Iuon Şorban iun.	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iuon Şorban sen.	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Radu Stresa cu fiu Niţu, căsătorit	22	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Man Stresa cu fiul său căsătorit Samuel	17	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iosa Dobrin	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Sandru Frenţ	30	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Popa Vasile fiul său Pop Mihail	22	I	—	—	I	—	I	—	—	—	—	—	—	I	—	
Popa Nistor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	preot
Şorban Precup	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Andrei Moian	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Popa David Moian . . .	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	preot
Radu Moian	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Moise Moian	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Şuteu Şorban	36	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iuon Şuteu	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
51. *Voivodenii-Mari*																Dumnealui hotnogul fixează în bună rânduială numărul oamenilor
Radu Aldea Popii Bichi Şorban	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Şorban Popa cu nepotul Barb Bica	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Radu Popa Bica	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Aldea Bica fiul Comşa Bica	27	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	
Şorban Bica	36	I	—	—	I	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	
Popa Iuon Bica, fiul . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Şorban Bica	16	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Luca Bica.	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Niţu Bica	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Iuon Bica fiul Iuon Bica	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Radu Bica	27	I	—	—	I	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	
Iuon Bica (altul)	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Şorban Bica (altul) frate mai mic Şorban	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Sandru Bica	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Sandru Bica altul	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Coman Kellemen fiul Comşa	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Iuon Bica	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Radu Bica Tămaş	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Stănilă	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Radu Aldea Bichi	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	
Aldea Bica	38	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	—	
52. *Voivodenii-Mici*																
Iuon Cabuz	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	neputincios şpan la d-l Ladislau Veres

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloș	Flinta, carabină	Pistol	Șeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cușmă	Pedestru		Observații
Sandru Cabuz . . . . . }																	locuesc îm-
Iuon Cabuz . . . . . . }	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		preună
Radu Preotesi	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
Samuilă Boer	37	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Conscrierea Nemeșilor:																	
Vice căpitan Tălabă Mihail	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Balasfi Sigismund	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Boer Iosif	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Boer Antal	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		
Szkorei Iosif.	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Komaromi Iosif	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			
Herseni Gheorghe . . .	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Boer Iov	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Mone Ionaş	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Mone Samuel	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Senior şi iunior Gavril merge cel tânăr	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Pogadi Iuon	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Balogh Samuel	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Enyedi Samuel	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Enyedi Gheorghe	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Ötves Samuel	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Rosgoni Mihai.	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Várhegyi Sigismund . . .	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Bălan Ştefan din Şinea .	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		asesor în şc. super. soldos
Szatmari Ştefan	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Lutzai Grama Vasile . . .	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Sz. Matei din Şinca . . .	40	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		asesor în sc. superior
Voilai Şorban	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		merge cu boeri
Solymosi Andras(?) . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		notarul scaunului super.
Sevestreni Iuon	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Stoica Stefan asesor din Veneţia-de-Jos	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		merge fiul Ioan de 22 ani
Komanai Simion	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Scorei Ilies din Viştea-de-Jos fiul Mihai Neagoe .	61 } 22	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Arpasi Iuon	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		merge fiul
Tetsi Ştefan.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		neputincios
Banyai Andrei	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Farkaş Mihai	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Sevestreni Şorban	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos
Csiki Martin	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		
Motoc Alexandru	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—		soldos

Numele persoanelor	Ani	Cai	Coloarea cailor	Sabia, paloş	Flinta, carabină	Pistol	Şeaua	Manta de blană	Dolman	Pantalon	Brâu	Cismă	Manta	Cuşmă	Pedestru	Observaţii
Lutzai Alexandru Şorban .	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	merge pers.
Teddi Pavel	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Csom Petru din Sevestreni	55	1	—	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	—	asesor în scaunul de jos
Pents Iuon din Venetzia .	50	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Pents Vasilie	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Szegedi Andrei	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Retyi Petru	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	
Mandrai Dragomir . . .	64															asesor în scaunul infer.
Taflan, bătrân, fiul său căsătorit Ioan	30	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	fiul e pretor
Retsei Boer Gheorghe . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	vătămat neapt pt. nimic
Marginean Alexandru . .	—	1	—	1	—	1	1	—	1	1	1	1	1	1		pretor
Boer Iuon din Veneţia-de-Jos	40	1	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	preotr
Strâmbul Ioan din Vad .	47	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	vataf şi asesor scaunul de jos
Engert Nicolae	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Brutar, înaintea cetăţii . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

MIHAIL KOGĂLNICEANU

DE

ANDREI RĂDULESCU
PRIM-PREŞEDINTE ONORAR AL INALTEI CURŢI DE CASAŢIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa comemorativă dela 20 Iunie 1941

I

Astăzi se împlinesc 50 de ani de când a murit Mihail Kogălniceanu. Este o datorie sfântă să nu uităm oamenii, care prin însuşirile lor superioare au ajutat la progresul neamului nostru. Această datorie trebue să ne-o îndeplinim cu atât mai mult aci faţă de marile personalităţi, care au făcut parte din Academia Română.

Iată pentru ce instituţia noastră — cu toată asprimea vremurilor ce străbatem — a consacrat şedinţa de astăzi pentru comemorarea lui Kogălniceanu.

Dela început arăt că nu mă gândesc să înfăţişez, în mod amănunţit, vieaţa şi activitatea lui; căci deşi s'a scris mult despre el totuşi sunt încă părţi de cercetat.

Cadrul unei comunicări, făcută într'o şedinţă, nu îngădue desvoltări prea mari. Mă voiu mărgini să fac o foarte scurtă *schiţă biografică*, reamintindu-vă momentele mai însemnate, aducând câteva completări şi judecăţi asupra unor părţi şi căutând să prezint în chip cât mai just valoarea personalităţii lui precum şi contribuţia pentru propăşirea poporului român.

F a m i l i a K o g ă l n i c e a n u îşi are originea în Basarabia de unde-şi trage numele dela râul Kogălnic. Era una din familiile, în care s'au păstrat atâtea însuşiri de muncă

şi de jertfă pentru apărarea moşiei, o familie de răzeşi dârji, ceea ce explică anumite părţi din firea şi sufletul aceluia pe care-l comemorăm.

Data naşterii lui este 6 Septemvrie 1817. Tatăl său, Ilie Kogălniceanu, un bun gospodar, avea strămoşi de neam, care ocupaseră înalte dregătorii şi avuseseră şi îndeletniciri cărturăreşti; între ei este şi Enache Kogălniceanu, căruia i s'a atribuit o cronică.

Mama sa, Catinca, era tot basarabeancă, din familia Stavillă despre care fiul spunea că ar fi de origină italiană, din colonia genoveză dela Cetatea-Albă. Această afirmaţie, făcută cu puţin timp înainte de moarte, este contrazisă de alta mai veche în care spunea: «tatăl meu a fost vornicul Ilie Kogălniceanu; muma mea a fost soţia sa Catinca, născută Stavillă, familie românească din Basarabia. De pe tată şi de pe mumă, din moşi şi strămoşi, mă fălesc dară, că sum Român Moldovan, şi cu mândrie recunosc că familia mea nu a căutat niciodată originea sa în ţări şi în neamuri străine» [1]). Părerea despre originea italiană s'ar explica printr'o năzuinţă a vremii, pe care o găsim şi la Alecsandri şi la Negri dar nu este prin nimic dovedită. Numele de Stavillă trebue să fi fost cuvântul stavilă.

Mihai a fost botezat de mama lui Mihail Sturdza, fost Domn al Moldovei. Această împrejurare a avut însemnătate pentru vieaţa lui Kogălniceanu. Naşa lui, când a murit, a îndatorat pe fiul ei, viitorul Domn, să aibă grijă de finul Mihai; şi acela a respectat dorinţa mamei luându-l sub ocrotire [2]).

Cele dintâi învăţături le-a căpătat în casa părintească până la vârsta de 11 ani; apoi a avut ca dascăl pe călugărul maramureşean Gherman Vida, care stătea în casa Vornicului Alecsandri, tatăl poetului şi unde mai veneau şi alţi elevi

---

[1]) Cronicele României sau Letopiseţele Moldaviei şi Valachiei, ed. II, 1872 p. XIII, nota 1.

[2]) M. Kogălniceanu, *Desrobirea ţiganilor. Oborîrea pronomiilor şi privilegiilor de naştere şi de castă. Emanciparea ţăranilor.* Discurs ţinut la Academia Română la 1 Aprilie 1891 şi publicat în volumul: Serbarea Academiei Române pentru împlinirea a XXV ani dela înfiinţarea ei (1866—1891), p. 90.
N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu*, pp. 4—5.
A. D. Xenopol, *Discurs de recepţiune* la Academia Română, 1895, p. 4 şi urm.
D. Onciul, *Mihail Kogălniceanu*, 1918, p. 4 şi urm.

externi. După un an a mers la *Institutul Cuénim*, unde a învățat bine franțuzește. Aci a urmat trei ani și apoi a fost dus la *Institutul dela Miroslava*, în care au venit elevi din toate părțile Moldovei, unii mai în vârstă decât el. A învățat în deosebi limbile franceză, nemțească și elenă și era cel dintâi printre colegii săi, afară de aritmetică, unde era cel din urmă. La primul examen public, la Institutul Miroslava, a căpătat premiul întâi fiind proclamat laureat și încununat cu cunună de frunze de stejar, la limba franceză. « Eram — spune el — tare mândru de cunoștințele mele; măgulitoarele deosebiri ce-mi făceau profesorii, respectul ce-mi arătau școlarii, îmi îmflase trufia; mă socoteam un om mare » [1]).

Imprejurările au făcut ca de timpuriu să ia parte la un eveniment însemnat. La 1834, când nu împlinise 17 ani, a fost trimis la Galați, ca *membru al unei deputațiuni de boieri bătrâni și tineri spre a întâmpina pe Mihail Sturza*, cel dintâi Domn român numit pe vieață, care se înapoia în țară după ce fusese învestit de către Sultan [2]).

In curând luă drumul străinătății împreună cu doi fii ai Domnitorului. Ei au mers mai întâi în Franța la *Lunéville*, unde au fost încredințați abatelui Lhommé, emigrat francez refugiat în Moldova, unde fusese profesor al lui Mihail Sturza și care după Restaurație se întorsese în Franța. Acolo au fost îngrijiți, spune Kogălniceanu « cum în casa părintească n'am fi putut fi mai bine tratați » [3]).

Deoarece starea spiritelor din Franța, mai ales după revoluția din 1830 — și în deosebi aceea dela Paris, unde Kogălniceanu dorea foarte mult să meargă [4]) nu era pe placul conducătorilor Rusiei, Vodă Sturza — în urma unei comunicări a consulului împărătesc — a hotărît ca fiii lui împreună cu Mihai să plece la *Berlin* pentru continuarea studiilor. Aci au fost așezați mai întâi la pastorul Souchon, parohul bisericii

[1]) *Iluzii pierdute; cel dintâi amor*, 1841. p. 58—60. Iorga, *o. c.*, p. 4.

[2]) *Cestiunea Dunării*, partea II, p. 14. Atunci — spune — că și-a văzut, pentru întâiași dată, visul cu ochii: Dunărea.

[3]) *Discursul* citat dela Academie, p. 90.

[4]) Parisul era « la ville féerique, l'Eldorado, le Paradis de tout Moldo-valaque ». (Autobiografia din. ms. Acad. Rom., 1175 f., 205, tipărită de N. Cartojan în *Mihail Kogălniceanu*. Activitatea literară p. 54—57).

coloniei franceze, unde duse o vieață oarecum severă dar plăcută.

Peste un an — după recomandația lui Alexandru Sturza, ruda Domnitorului și consilier intim al Țarului — au fost strămutați în casa pastorului Ionas ,« discipolul favorit al marelui teolog Schleiermacher » și care era înrudit cu familii de seamă. Aci se adunau persoane foarte distinse din nobilime și burghezie; acestei societăți alese — după mărturia lui Kogălniceanu — i-a datorat mult pentru desvoltarea sa intelectuală și pentru dragostea a tot ce este frumos și mare.

La Berlin, între alte cursuri ale Universității a urmat Istoria cu vestitul Ranke, Dreptul roman cu celebrul Savigny și Dreptul natural cu nu mai puțin cunoscutul Gans [1]).

El nu s'a mulțumit să asculte numai prelegerile obligatorii ori să citească în biblioteci. Dorul de cultură l-a făcut să asculte și alte cursuri, să-și lărgească orizontul, să se apropie de marii profesori, dela care avea de învățat multe. A fost primit în saloanele lui Savigny, unde venea cea mai aleasă parte a lumii culte și unde a cunoscut — între alți invitați — pe Alex. Humboldt.

Dar el a căutat să cunoască și vieața sub feluritele ei forme mergând la spectacole și s'o trăiască luând parte și la petreceri; cândva scria că a fost la 5 baluri și că va merge la toate din acea iarnă. A călătorit, în tovărășii ilustre, pe țărmurile Mărei Baltice, a mers la țară unde a văzut cum se face acolo agricultura și mai ales a observat, la fața locului, efectele reformei agrare făcute în secolul precedent și cum — prin ea — s'a ridicat materialmente și sufletește țărănimea germană, observațiuni pe care și le-a completat prin cercetări asupra modului de înfăptuire a acestei reforme.

Acestea au avut o mare influență asupra lui. In special două mari idei i-au pătruns adânc în suflet: *necesitatea unității politice a națiunilor și a desvoltării lor organice într'o atmosferă de libertate precum și ridicarea claselor desmoștenite.*

[1]) Despre Gans, în special, spunea mai târziu că a făcut pentru el ceea ce ar fi putut face în Franța marele învățământ de la Collège de France. « Il développa dans mon coeur ces idées de liberté, cette ardente foi dans un meilleur avenir qui ont fait ma force et mon salut dans toutes mes persécutions » (Autobiografia citată, p. 55—56).

Despre această influență germană el vorbește cu mare căldură: « Mulțămită contactului meu cu atâți bărbați însemnați ai Germaniei și primit în cercurile politice din Berlin am avut fericita ocaziune și putință de a-mi îmbogăți mintea cu ideile reformatoare, ce atunci inspirau înaltele inteligențe ale Germaniei. Da, Universității din Berlin, a doua mea mamă, exemplului ce mi l-a dat amorul pentru patria germană și pe care l-am găsit în toate păturile societății germane, fie nobilime, fie burghezime, datoresc eu amorul pentru patria română și spiritul liberal, care m'au însuflețit în toate actele vieții mele » [1]).

Cu toate că trăia o viează destul de plăcută era foarte dornic să se întoarcă în țară, mai ales că supravegherea gazdei i se pătea prea aspră. In mijlocul diverselor preocupări și bucurii ce-i procura Berlinul n'avea dorință mai puternică decât să vie în scumpa lui Moldovă, cu costișele ei, cu apele, pădurile, munții și Dunărea ei măreață, cu tot ce-i alintase copilăria, cu tot ce-i era așa de drag și-i mângâia într'una gândurile. Și în aceste frumoase ținuturi năzuia să se facă agricultor, să se retragă « la țară, singur și slobod fără a ruga sau sluji pe cineva, căci slobozenia mi-i mai scumpă decât un rang de boierie ».

Dorința revenirii în Moldova i se împlini, poate mai repede decât spera, în urma neînțelegerilor tot mai dese cu pastorul [2]).

El însă nu venea ca un simplu student cu o diplomă și cu obiceiuri apusene — care l-ar fi făcut să murmure față de cele pământene — ci aducea dovada strălucitei sale inteligențe și a serviciilor făcute acolo țării sale, la o vârstă când alții nici nu se gândesc la asemenea fapte.

Kogălniceanu publicase lucrări interesante, menite să aducă la cunoștința străinilor părți din ceea ce se afla în țările noastre.

După îndemnul lui Humboldt, care-i cerea lămuriri despre poporul și pământul românesc a publicat în « Lehmann's Magasin für die Litteratur des Auslandes », din 1837, o schiță intitulată: *Limba și literatura românească de un Moldovean*

---

[1]) *Discursul* dela Academia Română, p. 5.

[2]) Iorga, *o. c.*, pp. 33—37. N. Cartojan, *Intoarcerea lui Kogălniceanu în țară*, 1940.

(Romänische oder wallachische Sprache und Literatur). In acelaşi an a publicat în limba franceză, tot din îndemnul lui Humboldt o lucrare despre ţigani: *Esquisse sur la langue et les moeurs des Çigains*. Broşura a deşteptat mult interes în anumite cercuri, care voiau să cunoască situaţia acestor rămăşiţe ale sclaviei.

Acolo la Berlin el a publicat, însă altă lucrare, surprinzător de interesantă când ştim că autorul avea numai 20 de ani. A început să publice în franţuzeşte o *Istorie a Românilor*. Inainte de a pleca din Moldova, unica lui ţintă, singura lui gândire, singura lui ambiţie a fost să dea o prezentare a Istoriei ţării sale. Luase la plecare oarecare material, a mai adunat din bibliotecile cercetate, cerea mai târziu şi din ţară şi a muncit cu o stăruinţă deosebită pentru realizarea acestui plan.

La 1837 avea gata tipărite 10 coale, dar a oprit tipărirea pentrucă Mihail Sturza se temea ca nu cumva prin cele scrise despre trecutul nostru să supere pe Ruşi sau pe Turci. Kogălniceanu scria tatălui său să aducă la cunoştinţa Domnului că nu trebue să se înspăimânte deoarece nu va produce vreo supărare. Adăoga să-i arate că publică această lucrare pentru a risipi minciunile pe care le scriu străinii despre Moldova, cum — spune el — s'a făcut săptămâna trecută în « Journal des Débats » de către deputatul francez Marc de Girardin.

El scrie şi lui Vodă Sturza arătând că i-ar fi trimis lucrarea s'o citească, înainte de tipărire, dar s'a temut să nu-l importuneze. De altă parte spunea că se va opri la anul 1800 şi se angaja să-i trimită manuscrisul, după acel an. Arăta totodată că dela 1800 până la 1834 va spune numai câteva cuvinte asupra faptelor, iar după acest din urmă an doreşte să stărue asupra binefacerilor păcii dela Adrianopol acordată naţiunii moldovalahă şi asupra utilităţii salutare a Regulamentului Organic, al cărui autor este Domnul [1]). Cu toate acestea Vodă nu i-a dat autorizaţia decât mai târziu în urma intervenţiei vărului său Alexandru Sturza, ceea ce i-a produs autorului o mare bucurie.

---

[1]) P. V. Haneş, *Scrisorile lui M. Kogălniceanu*, pp. 69—71, 103—104. N. Iorga, *o. c.*, pp. 165—168.

In Octomvrie 1837 el tipărise vol. I intitulat: *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* [1]). La 20 al acelei luni trimetea în țară 2 exemplare: unul pentru Domnitor și altul « pentru D-ta babacă ». Nădăjduia că până în Martie 1836 va tipări și al doilea volum, în care avea să cuprindă Istoria Moldovei. Lipsa unor izvoare și împrejurările l-au împiedecat să-și înfăptuiască gândul [2]).

Aceste trei lucrări erau cea mai frumoasă recomandație pentru tânărul care se înapoia în țară, cu mintea îmbogățită de cunoștințe și cu sufletul plin de cele mai înalte năzuințe.

* * *

Intors în Moldova a fost luat lângă protectorul său, care l-a înaintat locotenent, apoi căpitan și l-a numit aghiotant domnesc. Deși de multe ori vieața veselă nu i-a lipsit, nu s'a îndepărtat de preocupările culturale și de țintele ce-și făurise încă dela Berlin.

A căutat să se ocupe mai mult cu literatura, colaborând la reviste sau creând reviste, activitate despre care vă va vorbi colegul nostru d-l Cartojan.

Cu cât trecea vremea, însă, gândurile i se îndreptau tot mai mult către Istorie. In 1840, pe lângă foaia lui literară scotea tomul I din *Arhiva Românească*, destinată pentru publicarea de documente românești și cronici.

A avut dorința să expună și verbal ceea ce știa despre neamul nostru, să pregătească tinerimea întru înțelegerea trecutului, să fie profesor. Dorința i-a fost împlinită, dar pentru foarte puțin timp. Fiind numit *Profesor la Academia Mihăileană* și-a deschis cursul la 24 Noemvrie 1843 cu celebra lecție, în care preamărește trecutul nostru și care a rămas ca model de patriotism și prețuire națională [3]). Impresia a fost extraor-

---

[1]) Prefața avea data de 6/18 Septemvrie 1837, ziua nașterii lui, când împlinea 20 de ani. Volumul I de 478 pagine cuprindea Istoria veche până la întemeierea Principatelor și Istoria Țării-Românești până la pacea dela Iași din 1792. A doua ediție apărută la 1854 fără modificări are titlul: Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie.

[2]) N. Cartojan, *Operele lui Kogălniceanu din timpul studiilor la Berlin*, 1940. (Extras din Arhiva Românească, tom. V, 1940).

[3]) Ea a fost retipărită ca introducere în vol. I din Letopiseți și în Cronicele României.

dinară. Nu se mai auzise în Moldova fraze așa de înălțătoare dar și așa de îndrăsnețe. Aceasta, însă, i-a adus o însemnată schimbare în mersul vieții. Cursul a fost ținut în semestrul de iarnă al anului 1843 și a tratat Istoria Românilor până la întemeierea Principatelor.

Peste câtva timp, sub influența rusească acest curs de istorie este închis; profesorului i se mulțumește și i se comunică desărcinarea.

De acum începe să nu se mai bucure de protecția domnească; de unde părea un favorit al Domnului este tot mai bănuit, îndepărtat, până ajunge să fie lovit. De acum se ivesc și alte manifestări ale sufletului său tot mai cunoscător al vieții și al situației țării lui.

S'a gândit să folosească și alt gen de cunoștințe din cele adunate la Berlin, cunoștințele juridice. Il găsim desfășurând o activitate, prea puțin cunoscută, *activitate juridică*, profesând *advocatura.* Pentru aceasta ar fi trebuit — potrivit unei legi din 1839 — să dea examen înaintea unor jurisconsulți. Se pare că legea nu prea era respectată, căci el începe să practice, iar examenul îl dă de abia la 1847, în fața jurisconsulților Statului [1]). Se pare că a pledat chiar curând după ce se înapoiase în țară.

In primăvara anului 1844, după ce a fost îndepărtat dela Academia Mihăileană, a plecat la Viena. Motivul călătoriei a fost de a însoți pe o soră care avea nevoie de o operație; se pare că a fost și îngrijirea lui, căci îl vedem suferind în anii următori. Șederea lui acolo și uneltirile dușmanilor au făcut ca Vodă Sturza să-l bănuiască și mai mult. De aceea i s'a retras pașaportul, [2]) iar când vine în țară este arestat și surghiunit la Mânăstirea Râșca. Aci — cu toată intervenția tatălui său, care se ruga să nu i se dea mâncări de post — s'a îmbolnăvit de umflarea picioarelor. De abia după multă stăruință, tot a tatălui îngrijorat, către Domn, acesta s'a înduplecat să-i îngădue mutarea la moșia sa

[1]) Jurisconsulții l-au găsit că este înzestrat cu deplină știință atât a codicei țivile a prințipatului cum și a capitulului al 8-lea din Regulament (Buletinul. Foae oficială No. 57/1847. Cpr. Monit. Oficial al Țării Românești No. 264 din 1 Dec. 1861.

[2]) Autobiografia citată p. 56.

Hilița, iar mai târziu, la sfârșitul anului 1844 la Iași, spre a fi mai bine îngrijit.

In tot acest timp i s'a interzis advocatura. A trebuit iarăși rugăciunea părintelui către Domn, arătându-i-se că este slab și dator cu o simțitoare sumă de bani. De abia la 18 Mai 1845 Sturza i-a redat dreptul de a fi vechil în pricini juridice și arbitru în cât va păzi buna cuviință [1]).

Cu toate aceste necazuri, nu se îndepărtează de *preocupările istorice*. Plănuește — în special — *publicarea cronicelor*. In acest scop a început din 1845 să tipărească *Letopisețele* și anume volumul al II-lea; în anul următor a ieșit volumul III, iar volumul I nu apăru — din pricina diverselor greutăți — decât în 1852.

Până atunci a publicat în franțuzește, la 1846, niște *fragmente din cronicele moldovenești și muntenești* destinate să servească pentru epoca lui Petru cel Mare [2]).

In curând a plecat la Paris, unde ținea așa de mult să meargă pentru a cunoaște vieața și cultura de acolo, unde s'a înscris în Societatea studenților români, patronată de « cetățeanul Lamartine » și a luptat pentru drepturile Principatelor; de acolo s'a întors cu o înțelegere mai adâncă a împrejurărilor politice și cu sufletul și mai întărit pentru lupta de regenerare a neamului său.

* * *

Cu anul 1848 Kogălniceanu intră într'o altă fază a vieții sale. Până aci desfășură mai ales activitate literară, istorică, sau de advocat, de acum înainte predomină *activitatea politică*.

Mișcarea din Moldova l-a avut în rândurile ei. Nevoit să fugă la Cernăuți ajunge în fruntea acestei mișcări. Acolo în numele refugiaților, întocmește vestita broșură: *Dorințele partidei naționale din Moldova*, un fel de crez al generației sale, însuflețită de libertate și naționalism. Ea cuprinde, pe

[1]) Gh. Ungureanu, *Contribuțiuni la cunoașterea activității lui Mihail Kogălniceanu ca avocat*, Iași, 1938, p. 3 și urm. Iorga, *o. c.*, pp. 76—78.

[2]) Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszinski, Démètre Cantemir et Constantin Brancovanu, Jassy, 1842. 2 vol.

temeiuri istorico-politice, apărarea drepturilor țării, critica stărilor create mai ales de Protectoratul rusesc și Regulamentul Organic, justificarea dorințelor noastre și mijloace pentru realizarea lor.

Atitudinea aceasta îi atrase și mai mult mânia Domnului, care îi ridică din nou dreptul de a fi advocat, măsură la care Kogălniceanu răspunde printr'un protest.

După căderea lui Sturza și instaurarea regimului dela Balta-Liman el are o activitate variată; continuă advocatura, se întoarce și la literatură, tipărește volumul întâi din Letopiseți, dar pe primul plan stă activitatea politică. Deși spunea mai târziu că în vremea lui Grigore Ghica a fost pârît și prigonit, s'a bucurat totuși de încrederea acestui Domn pe care-l laudă și care l-a numit într'o Comisie pentru reforma codurilor; a luat parte, atunci, la întocmiri de legi și așezăminte, de care pomenește cu mândrie [1]).

In acest timp urmărește cu pasiune desfășurarea evenimentelor în războiul din Crimeea și luptă tot mai stăruitor pentru întărirea curentului de unire și propășire a țărilor noastre.

Pentru a-și răspândi ideile și a influența mai intens spiritul public, tocmai în acele momente, s'a ocupat mult și cu gazetăria.

In urma tratatului dela Paris, prin care se da o nouă așezare Orientului și țărilor române, Kogălniceanu muncește și mai mult. In acea vreme, când urma să se hotărască soarta noastră, un pic de odihnă n'are. Sub diverse forme caută să pregătească opinia publică spre a-și exprima dorințele, cerute de Europa, în sensul cel mai potrivit cu viitorul care trebuia asigurat poporului român.

In Divanul ad-hoc al Moldovei este ales deputat al marei proprietăți din Dorohoi. Aci rolul lui a fost covârșitor. In cele 3 luni cât a durat activitatea acestui organ a desfășurat o activitate impresionantă; lua cuvântul de 2—3 ori într'o ședință, era în fruntea acelora care făceau diverse propuneri redactate aproape numai de el; avea mai totdeauna soluții

---

[1]) Iorga N., *o. c.*, p. 95. Cronicele României I. p. XIV.

grabnice, pline de fineță și bine întemeiate pe texte și principii largi.

In ședința memorabilă dela 7 Octomvrie 1857 a susținut într'un chip înălțător dorințele partidului unionist; el este autorul punctelor prezentate Europei ca dorințe ale poporului și pe care le-a votat întreg Divanul, afară de 2 deputați: un reprezentant al marei proprietăți, Balș și un reprezentant al Bisericii, Hermeziu, Episcopul dela Roman. Acestora le-a răspuns tot Kogălniceanu cu o vehemență rară și cu multă ironie, arătându-le greșeala ce fac de a nu se uni cu ceilalți membri ai Adunării. « Inima poporului — spunea înflăcărat — nu se înșeală niciodată. Să ascultăm, fraților, inima poporului nostru, să ascultăm glasul și interesul națiunii noastre, care strigă neîncetat: unire, unire! Să gândim că astăzi este ziua cea mai mare din veacul nostru; că astăzi nu numai scriem dar facem istoria țării noastre [1]) ».

Cele 7 Mari-Puteri au întocmit Convenția dela Paris din 7/19 August 1858, probabil ținând seamă și de părerile unora din partidul național dela noi, care doreau o constituție asemănătoare celei belgiene și între care era și Kogălniceanu [2]). Deși n'a fost admisă Unirea așa cum o voia poporul român, partidul unionist tot spera s'o realizeze înfruntând voința Europei. Erau însă și destui antiunioniști. In Moldova, dacă partizanii lui Mihail Sturza s'ar fi unit cu ai fiului său Grigore, partidul Unirei era învins.; se pare că și intervenția lui Kogălniceanu a contribuit pentru a împiedeca această unire. Dar un mare neajuns — după cum se știe — rezulta și din faptul că partizanii Unirii nu se înțelegeau asupra persoanei care urma să fie aleasă.

Fuseseră înscrise pe lista candidaților mai multe nume, între care și al lui Kogălniceanu. Cu însușirile lui superioare, cu talentul oratoric, avea dacă nu toate dar foarte multe șanse de izbândă. Spre a da un exemplu și a înlesni o înțelegere

---

1) Buletinul Adunării ad-hoc a Moldovei Nr. 3, Supl., p. 4.

2) Andrei Rădulescu, *Influența belgiană asupra dreptului român*, Mem. Acad. Rom., Secț. ist. seria III, tom. XII, Mem. 1 p. 5-7. *L'influence belge sur le droit roumain*, Bruxelles, 1932, pp. 98—99.

el a cerut să fie șters din listă. De sigur că acest gest a influențat spiritul multora dintre doritorii de Domnie.

In tot cazul, rolul lui Kogălniceanu a fost mare și cu acest prilej; el apare ca sufletul cel mai înflăcărat pentru Unire și conducătorul luptei pentru înfăptuirea ei.

Intru îndeplinirea acestui rol el glăsuește așa de frumos la 5 Ianuarie 1859, către noul Domn. După alegerea lui Cuza și în Țara Românească tot el merge, în fruntea delegației Adunării moldovenești, la Adunarea munteană pe care o salută în cuvinte de neuitat. Probabil că și adresa așa de mișcătoare a Adunării din Iași către cea din București este tot opera lui Kogălniceanu [1]).

Dar unde nu-l găsim și unde nu ocupă locul prim?

Indoita alegere a lui Vodă Cuza nu era însă Unirea. De acum începe o nouă perioadă de muncă grea pentru realizarea Unirii. Kogălniceanu este totdeauna prezent acolo unde sunt greutățile mai mari. Face parte din Comisia Centrală unde cuvântul lui are toată greutatea [2]). In calitate de Prim-Ministru al Moldovei stărue să se facă mai repede unificarea organizației Statului și să se ia măsuri de îndreptare. In chestia Unirii, pe care o dorea mai mult ca oricine, lucra cu prudență, răspunzând acelora care se agitau — cu gânduri ascunse — că deocamdată nu trebue să nesocotim Convenția dela Paris.

Nu stă, însă, mult la Guvern fiindcă patimile politice îl răstoarnă [3]).

Se înfăptuiește Unirea la 24 Ianuarie 1862 [4]). Se nădăjduia că de acum înainte se vor împuțina neînțelegerile; ele, din contră, au crescut. Cuza a încercat iarăși diverse combinațiuni de Ministere pentru a realiza reformele prevăzute în Convenție și impuse de necesități și în special reforma agrară, dar fără rezultat favorabil. Majoritatea Adunării era pentru un proiect, care nu da țăranilor pământul pe care-l munceau. Kogălniceanu a luptat cu îndârjire contra lui. In

---

[1]) Monit. Oficial al Moldovei, 7 Febr. 1859 și Supl. 9 Febr. A. D. Xenopol *Istoria Românilor*, XII, p. 186 și urm.

[2]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, XIII, p. 44 și urm.

[3]) *Ibidem*, p. 94 și urm.

[4]) Andrei Rădulescu, *24 Ianuarie 1862*, Acad. Rom., Mem. secț. ist., seria, III. tom. XVII, Mem. 16.

2 ședințe memorabile dela 25 Mai și 1 Iunie 1862 l-a combătut cu cea mai mare energie în discursuri « care n'au ținut mai puțin dela 4 la 5 ore » aducând toate argumentele, pe care el — mai mult ca oricine — le avea, din punct de vedere istoric, juridic, economic, social, patriotic [1]). In acele ședințe s'a ridicat la înălțimi cu totul neobișnuite în Adunarea legiuitoare, dar sbuciumul i-a fost zadarnic. După asasinarea lui Barbu Catargiu — pe care Kogălniceanu, a înfierat-o cu adâncă indignare — proiectul a fost votat de majoritate, în ziua de 11 Iunie 1862 — ziua aniversării revoluției dela 1848— dar a rămas nesancționat. S'au încercat alte formații de Guvern însă tot fără rezultate mulțumitoare.

Față de atâtea încercări neizbutite și de neînțelegerea vremurilor din partea multora din pătura conducătoare, Cuza s'a hotărît pentru măsurile grave. El plănuise o nouă Constituție, care era gata în 1863. Trebuia însă omul potrivit pentru realizări. Acela nu putea fi decât Kogălniceanu care n'avea un partid dar prin calitățile sale putea stăpâni. El fu chemat la 11 Octomvrie 1863 să constitue guvernul. Cuza n'a greșit în alegere, căci *epoca glorioasă a domniei sale a fost aceea când Kogălniceanu a fost Prim-Ministru.*

In prima parte a acestei guvernări el, grație talentului și dibăciei sale, a izbutit să capete oarecum încrederea Adunării legiuitoare. Atunci a făcut secularizarea averilor mănăstirești, readucând în patrimoniul Statului cam a 4-a parte din pământul țării. Câte greutăți n'a întâmpinat, câte injurii, bârfeli, încercări de corupție! Câtă îndrăsneală din partea călugărilor greci, care se știau protejați de Rusia. Cu toate astea Kogălniceanu nu s'a înfricoșat ci a lucrat cu mult curaj și a izbutit. Tot în acea perioadă a fost creat Consiliul de Stat, s'a votat legea comunală și județeană și alte reforme liberale. Aceste măsuri au fost votate aproape cu unanimitate [2]) ceea ce-i dădea speranța că se va putea ajunge la o înțelegere și în chestia rurală.

---

[1]) *Discursul* dela Academie, p. 127.

[2]) Discursul dela Academie, pp. 127—30. V. M. Kogălniceanu, *Actele dela 2 Mai*, p. 8. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor XIII*, p. 170 și urm.

Când însă Adunarea a simțit că va veni cu proiectul pentru această chestiune, a început iarăși să-l bănuiască. Au fost respinse 2 voturi de blam, pe diverse motive, dar cu majorități în descreștere. Atunci pentru a-și lămuri situația, Primul Ministru a depus proiectul legii rurale acela care fusese propus în 1862, în opoziție cu cel întocmit de Comisiunea Centrală și după care țăranii erau chiriași ai pământului și dobândeau un fel de împroprietărire redusă.

La 13 Aprilie 1864 Adunarea a respins proiectul Guvernului, dându-i și un vot de blam, mai ales pentrucă proiectul fusese publicat în Monitor. Kogălniceanu justifica această publicare prin faptul că satele fuseseră agitate prin publicarea proiectului Comisiunii Centrale și trebuiau liniștite.

In urma acestui vot de blam Ministerul a demisionat. Domnul i-a respins demisia și la 15 Aprilie a comunicat aceasta Adunării, căreia i-a fost depus și un proiect de lege electorală, prin care sè mărea numărul alegătorilor, dând astfel putința unei înviorări a vieții politice.

Totodată a prorogat Adunarea până în ziua de 2 Mai, când avea să se întrunească într'o sesiune extraordinară pentru a discuta legea electorală « menită a da Țării o reprezentație mai deplină a intereselor tuturor claselor societății române ».

In acea zi Adunarea, îndată ce biroul ei s'a suit la tribună, a declarat că nu voiește să trateze cu Kogălniceanu nici chestiunea rurală nici reforma legii electorale « octroiată de străini prin Convențiunea dela Paris ».

Domnitorul — cum se știe — a disolvat Adunarea și a promulgat Statutul dela 2 Mai 1864 și noua lege electorală. Supuse plebiscitului, ele au fost primite de popor aproape cu unanimitate. In urma călătoriei lui Vodă Cuza la Constantinopol s'a dobândit aprobarea și din partea reprezentanților Marilor Puteri, care au adus anumite modificări pentru întărirea autorității domnești [1]).

In baza lui s'a început în Consiliul de Stat a se pregăti unificarea legislativă și legea rurală. Aceasta din urmă a fost aprobată

[1]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor XIV.* p. 10 și urm. V. M. Kogălniceanu. *Acte relatiev la 2 Mai 1864.* Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, pp. 22—27.

dar s'a ivit discuție în privința datei când va fi pusă în aplicare. Majoritatea Consiliului împreună cu Domnul au hotărît ca acea dată să fie după trei ani, iar Kogălniceanu rămas în minoritate cerea ca aplicarea să aibă loc la 23 Aprilie 1865, motivând că este periculos să fie lăsate în așteptare satele atâta vreme și că nu garantează liniștea lor. De aceea și-a dat demisia. Domnul a pus din nou chestiunea în discuția Consiliului și în urma argumentelor desvoltate de Șeful Guvernului s'a admis părerea acestuia și s'a hotărît ca legea să fie pusă în aplicare la 23 Aprilie 1865 [1]).

După aceasta s'a făcut unificarea legislativă punându-se în vigoare nouăle coduri și s'a căutat a se desăvârși unitatea și organizarea Statului în diversele domenii.

Dușmăniile contra lui Kogălniceanu creșteau din ce în ce mai mult, în special din cauza legii rurale. Spre a vedea măsurile de luat pentru aplicarea acestei legi a făcut o călătorie în Oltenia, unde a fost primit triumfal; la întoarcerea în Capitală a încercat însă o crudă amărăciune. Domnul — căzut victimă a uneltirilor țesute de adversarii Primului Ministru — a început să-i arate neîncredere și să aibă atitudini bănuitoare. Marele Sfetnic a îndurat, poate cu speranță că este ceva trecător, a continuat să lucreze cu aceeași râvnă pentru desăvârșirea operei, s'a străduit să înfrângă toate dificultățile ce i se ridicau în cale. Când însă Domnul s'a purtat în chip neîngăduit, mergând până la insultă, a văzut că jertfele sale sunt zadarnice și i-a prezentat demisia la 26 Ianuarie 1865. In această demisie, izvorîtă dintr'un suflet crunt lovit, dar plin de demnitate, comunica lui Vodă-Cuza că se retrage cu desăvârșire în vieața privată, punând piatră pe cariera sa publică dar — adăuga — să nu creadă că va intra în rândurile opoziției ca alții, căci între el și aceștia este o prăpastie [2]).

[1]) Discursul la Academie, pp. 180—181.

[2]) V. M. Kogălniceanu *Actele relative la 2 Mai 1864*, p. 51. Își încheia demisia astfel: « Și apoi, Prea Inălțate Doamne, v'am ajutat a vă creia o autoritate astfel încât nu aveți a vă mai îngriji de opozițiunea nimănui.

Prin demisionarea mea eu mă pedepsesc însumi de orice din parte-mi aș fi putut continua a vă face să uitați o oră întreagă că unui Domn îi este permis tot, afară de insultă, pe simpla rațiune că insultatul nu poate răspunde.

In restul domniei lui Cuza a fost senator și a participat intens la desbaterile Inaltului Corp, aducând ca totdeauna prețioase contribuțiuni.

* * *

După detronarea acestui Domn și până la sosirea Prințului Carol, se fac alegeri pentru Adunarea electivă, socotită Constituantă. Kogălniceanu este ales la Galați și la Fălciu. S'a cerut să i se invalideze alegerea mai ales pe motiv că a călcat Constituția la 2 Mai 1864. Inverșunații lui adversari au reușit și a fost exclus prin 2 hotărîri ale Adunării. Interesant că a obținut un însemnat număr de voturi pentru validare.

După votarea Constituției au fost făcute alegeri nouă. De astădată Kogălniceanu a fost ales în 3 județe: Iași, Covurlui și Cahul și ar fi fost ales — după spusa lui — în alte 3—4, dacă n'ar fi recomandat prietenilor să nu-l aleagă. A fost din nou atacat cu furie și i s'a cerut invalidarea dar acum dușmanii n'au mai izbutit. De remarcat că a fost apărat de distinse personalități ca: Tell, Nicolae Ionescu, Morțun, Costaforu, V. Boerescu, chiar de Primul Ministru Ion Ghica și D. Brătianu, Vicepreședintele Adunării, deși unii dintre ei criticau actul dela 2 Mai [1]). Un exemplu demn de toată lauda care arată cum oamenii superiori știu să se înalțe deasupra altor considerațiuni și să aprecieze personalitățile mari și serviciile ce acestea pot aduce țării.

După câtva timp este însă chemat să intre în Guvern, chiar în 1867; a refuzat fiindcă nu s'a putut înțelege cu colaboratorii. A fost Ministru de Interne în 1868 și a stat apoi la o parte de cârmuirea țării până în 1876 când a intrat în guvernul prezidat de Manolache Costache Epureanu, îndemnat în special de situația grea ce se desemna la orizont precum și pentru a întrona în guvernare multe din principiile pe care le socotea călcate. Neputând să se înțeleagă cu unii membri ai Guvernului, și-a dat demisia la 24 Iulie 1876. Principalul motiv —

Puind astăzi capăt carierei mele politice eu prin aceasta tot nu uit amiciția ce mulți ani m'a legat cu colonelul Cuza, nici devotamentul nealterabil ce am avut și voiu avea pentru Domnul Alex. Ioan I în toate ocaziunile dependinte de mine ».

A. D. Xenopol, *Istoria Românilor XIV*. p. 26 și urm.

[1]) *Monit. Oficial* Nr. 97, 100, 129, 260 și 261 din 1866.

zice-se — ar fi fost darea în judecată a fostului guvern al lui Lascăr Catargiu şi mai ales procedura, măsură pe care el n'o aproba nici din punct de vedere politic dar mai ales juridic.

Când însă primejdia războiului s'a apropiat, în urma stăruinţei lui Ioan Brătianu, vine în ajutorul ţării şi pune în serviciul ei toată priceperea, experienţa şi patriotismul lui. In consiliul dela 3 Aprilie 1877 este în contra neutralităţii, propusă de unii pentru ţara noastră în războiul ce izbucnea. A doua zi intră în Guvern ca Ministru de externe; era cea mai bună alegere [1]). Intre primele sale acte modifică proiectul de Convenţie dintre noi şi Rusia înscriind clauza pentru garantarea integrităţii noastre teritoriale. De acum poartă toate greutăţile rolului ce şi-a luat, atât pentru proclamarea independenţei cât şi pentru apărarea drepturilor noastre şi se conduce în chip strălucit în tot timpul războiului.

Activitatea din această epocă este altă parte mare a vieţii lui Kogălniceanu.

Au venit zilele pline de dificultăţi şi amărăciuni ale păcii dela San-Stefano şi ale Congresului dela Berlin. Kogălniceanu este la datorie. Neobosit se sbuciumă zi şi noapte; apelează la tot ce este mai pregătit pentru a fi ajutat, inspiră anumite atitudini, protestează, întrebuinţează toate mijloacele pentru a apăra cât mai bine drepturile ţării, sfinţenia convenţiei încheiate şi a cuvântului dat.

Chiar când simte că dreapta noastră cauză este pierdută, are încă speranţe. Merge cu Ioan Brătianu *înaintea Congresului dela Berlin*; aci încearcă să obţină schimbări şi tot mai crede în izbândă. In faţa reprezentanţilor Europei vorbeşte cel dintâi, cu toată căldura dar şi neţărmurita indignare a celui care-şi vede trupul ţării sfâşiat de un aliat. Iar la sfârşitul acelei şedinţe a nedreptăţii când delegaţii României au fost întrebaţi de Bismarck dacă mai au ceva de adăugat, Kogălniceanu cu o îndrăsneală puţin diplomatică, dar izvorîtă dintr'un suflet chinuit de nesocotirea dreptăţii, a cerut voie să depună pe masa Congresului convenţia subscrisă de Impăratul tuturor Ruşilor şi prin care acesta garanta inte-

[1]) « Locul era aici şi atunci indicat pentru M. Kogălniceanu, care însă nu reintră în Cabinet decât la 3 Aprilie 1877 » T. Maiorescu *Discursuri*. II. p. 55.

gritatea teritoriului României, convenție ratificată — în baza împuternicirii imperiale — de către Cancelarul Gorciakof, acum prim-reprezentant al acestui Impărat la Congres [1]. Cu acest gest tragic pentru noi, dar învățătură pentru popoarele mici, care mai cred în Dreptul internațional și în onoarea celor puternici, s'au retras delegații noștri, sguduiți de durere însă profund convinși că va veni o zi de dreptate.

Intors în țară, a participat la opera de adaptare și refacere a Statului față de nouăle stări de lucruri, ajutând cu luminile sale la deslegarea celor mai importante probleme.

Numit Ministru la Paris n'a avut parte să fie de față la 10 Mai 1881 când s'a făcut încoronarea Regelui. Sufletul i-a fost însă covârșit de emoții, căci acest eveniment era și încununarea generației lui pentru atâta muncă și sacrificii. In acea zi, în capela din Paris, îngenuchia — alături de Doamna Elena, văduva lui Cuza — și lacrimi duioase de bucurie și recunoștință către Cel de sus le-au brăzdat obrajii înfrigurați. Era o zi de măreție pentru cei ce știau unde eram cu câteva decenii mai înainte și unde ne înălțasem. Și Kogălniceanu i-a simțit mai bine ca toți farmecul și splendoarea.

* * *

A fost scris ca glasul lui să aducă iarăși contribuții hotărîtoare într'o importantă chestiune națională, în *chestiunea Dunării*. Despre aceasta vorbise școlarilor și ascultătorilor săi dela Academia Mihăileană atrăgându-le atenția asupra marelui rol ce a jucat Dunărea în istoria noastră și « *cum destinatele națiunii române erau strâns legate de acest fluviu* ». Mai târziu scria că și poporul a înțeles și a cuprins aceasta în cântecele sale, din care citează unul din colecția lui Alecsandri [2]).

« Dunăre, mumă vitează
De când lumea 'mi stă de pază,
Ea mă scaldă, mă-ntărește,
Ea mă 'nchingă și mă crește !
Sufle, treacă vântul rău,
Treacă peste capul meu
Eu cu Dunărea sunt una
Batem timpul și furtuna ».

[1]) *Monitorul Oficial* Nr. 160 din 22 Iulie 1878, p. 4299 și urm. Gion. *Mihail Kogălniceanu și răpirea Basarabiei.*
[2]) *Cestiunea Dunării*, partea II, pp. 14—15:

El spunea că «*dela moşi şi strămoşi există în poporul român, instinctul că fără Dunăre România nu poate fi şi n'ar avea raţiune de a fi*» [1]) şi că «*dela soluţiunea acestei cestiuni atârnă chiar existenţa României ca Stat independent*» [2]).

Oricât îl durea chestiunea Basarabiei, pentru Kogălniceanu chestiunea Dunării era mai importantă decât cea dintâi, deoarece «Basarabia era numai un braţ al corpului nostru naţional, când Dunărea ne era însuşi stomacul şi întregul organism».

Se ştie că Austro-Ungaria voia să-şi realizeze un vechiu plan de a stăpâni Dunărea prin instituirea unei Comisiuni mixte pentru partea fluviului dela limitele teritoriului rezervat Comisiunii europene până la Porţile de Fier.

In această Comisiune — formată din reprezentanţii: României, Bulgariei, Serbiei şi, fără nicio justificare, al Austro-Ungariei — rolul prim era rezervat acesteia, pentrucă avea preşedinţia perpetuă şi vot hotărîtor în caz de împărţire a voturilor celorlalţi.

Prin abila sa diplomaţie, această Mare Putere izbutise să câştige pentru propunerea sa adeziunea Europei şi chiar a guvernului român. Contra acestei soluţii s'a ridicat cu energie Kogălniceanu, care era cel mai bun cunoscător al problemei şi al drepturilor noastre. Ca Ministru al României la Paris a luat o atitudine hotărîtă, uneori contra instrucţiunilor Ministrului de Externe ; a fost în serioasă divergenţă cu Guvernul lui Ion Brătianu şi mai ales cu V. Boerescu, Ministrul de Externe, faţă de care întrebuinţează cuvinte destul de aspre. După ce a părăsit postul dela Paris, a luptat cu mai multă pasiune. In Parlament a expus cu toată autoritatea această chestiune, arătând năzuinţele austro-maghiare,

[1]) Cestiunea Dunării, II, pp. 5—6. Interesante şi următoarele idei:
«*Dacă Românii au o misiune providenţială de împlinit, aceasta nu poate fi decât aceea de a fi păzitorii Dunării.* Cât Românii au fost stăpâni pe Dunăre, ei au fost tari şi puternici; de îndată ce ţărmurile ei au fost răpite din stăpânirea lor şi întărite prin cetăţi străine iar gurile ei au fost date altora, consecinţa a fost decadenţa naţională, politică şi economică a Principatelor. Tot istoria ne arată că reînflorirea ţărilor române n'a început iarăşi decât din ziua când cetăţile turceşti de pe ţărmurile noastre s'au sfărîmat şi că libertatea Dunării a fost pusă sub scutul Europei.
Tratatele de Adrianopoli, de Paris şi de Berlin cu cât au deschis şi asigurat comerţului lumii navigaţiunea Dunării de jos, cu atât aceste mari acte internaţionale au contribuit şi la renaşterea României şi la desvoltarea ei politică şi economică».

[2]) *Ibid.*, p. 7.

greșelile noastre și apărându-ne dreptatea cu multă înverșunare [1]).

Guvernul a trebuit să țină seamă de asemenea păreri autorizate și de mișcarea opiniei publice. El a refuzat adeziunea la regulamentul întocmit de Comisia europeană a Dunării, care pe lângă cei 4 reprezentanți mai adăugase unul dintre membrii acestei Comisii, desemnat pentru 6 luni în ordine alfabetică.

Acest regulament a fost confirmat de Marile Puteri în conferința dela Londra din Februarie 1883. România a refuzat și de astădată primirea nouei orânduiri și n'a semnat convenția dela 10 Martie 1883. Din această cauză regulamentul n'a fost aplicat.

Rezistența justificată a României a împiedecat aducerea la îndeplinire a hotărîrii Europei [2]).

In această îndrăsneală românească Kogălniceanu a avut cel mai important rol. Oricât îi arătaseră cele petrecute la Berlin că nu totdeauna Dreptul învinge, el nu s'a îndoit din teama de cei mari ci a luptat cu curaj și cu încredere în Dumnezeu și în Dreptate. Numele lui a rămas strâns legat și de această chestiune, cea din urmă din cele mari la care a participat.

---

[1]) In Cameră la 2 Mai 1882 a pronunțat memorabilele cuvinte: « Datoria noastră în aceste mari chestiuni este să rezistăm toți ca un singur om și cu capul sus să zicem: nu ». Continuând zicea: « Până când? Trebue ca această stare de lucruri să-și aibă un sfârșit; trebue odată să știm ce voiește cu noi Europa. *Suveranitatea țării noastre este un adevăr sau numai o minciună? Avem noi rațiune de a fi sau de a nu fi;* dacă avem ne va ajuta. Și eu cred că Europa ne va ajuta; că chiar voind noi ea nu ne va permite să devenim un instrument al unei politici exclusive fie pentru Rusia, fie pentru Austria. Dar eu cred că Europa ne va susține în hotărîrea noastră de a fi o țară de ordine, de progres, de pace, la porțile Orientului. Mai cred încă, eu, că chestiunea Dunării nu se poate și nu se va termina chiar când comisiunea europeană ar primi propunerea Barrère. La Dunărea, de secoli bătrână, au fost luptele cele mai mari ale omenirii. Să ne luptăm căci aici reprezentăm nu numai un interes român dar și un interes european. Și chiar bătuți să fim, să ne aducem aminte cuvintele, amintite de D. P. Carp, ale marchizului de Brandeburg, și noi să zicem și să credem că *din oasele și din sângele nostru vor naște moșceni care vor redobândi Dunărea-mumă dar nu fără a ne blestema pe noi dacă vom da-o de bună voie.*

La sfârșitul cuvântării, spunând lui Ion Brătianu că semnarea acestui act « ar fi o adevărată nenorocire patriei noastre » încheia astfel în aplauzele prelungite: « Din vechea generațiune am rămas așa de puțini; ei bine și acești puțini ce am mai rămas, să murim cum am trăit în tinerețele noastre și să dăm ultimul exemplu generațiunilor viitoare, ultimul consiliu că primele condițiuni de izbutire sunt *calitățile pe care le-am avut noi în tinerețe: patriotismul, energia, entuziasmul și încredere în stela României*». (*Monit. Oficial*, « Desbaterile Corpurilor legiuitoare 1881—1882, p. 1936—1939).

[2]) Bonfils H., Fauchille P., *Traité de Droit international public*, T. 2, n. 528,6—528,7, pp. 547—551.

In anii următori rolul lui a fost mai redus dar nu s'a retras din vieața publică. A rămas — totuși — o mare figură spre care, în momente grele, se îndreptau privirile și i se cerea părerea. In 1888, după căderea lui Ioan Brătianu, gândurile Suveranului s'au îndreptat către Kogălniceanu, căruia i-a propus să formeze guvernul. N'a găsit însă colaboratori așa cum îi voia el și a depus mandatul.

După această dată, i se mai aude vocea din când în când, iar la 1 Aprilie 1891 vorbește frumos și plin de însuflețire aci la sărbătoarea jubilară a Academiei. In luna Iunie a acelui an este nevoit să plece la Paris, unde se supune unei operații grele și-și dă sfârșitul în ziua de 20 Iunie.

Iată un tablou foarte sumar al vieții lui Mihail Kogălniceanu.

II

Pentru cei dornici de împărțiri cronologice, se pot distinge în vieața lui Kogălniceanu trei perioade: întâia până la 1848; a doua între 1848—1866 și a treia după 1866 până la moarte.

Cercetându-i activitatea vedem că a fost foarte variată.

Lăsând pe cea literară, trebue să menționăm în prim rând *activitatea lui ca istoric.*

A. Kogălniceanu a avut însușiri speciale pentru cercetările istorice. Dorea să cunoască trecutul, nu numai pentru cultivarea spiritului său ci și pentru a păstra legătura cu acest trecut în tot ceea ce făcea, precum și pentru a-l face cunoscut mai ales străinilor, care nu-l înțelegeau ori ne disprețuiau.

Am văzut cum a izbutit să-și îndeplinească această dorință, încă dela Berlin, la o vârstă mai mult decât fragedă; și a continuat până târziu, măcar sub forma publicării de material, fiindcă vieața politică l-a absorbit.

« Istoria românească — spune în introducerea la *Arhiva românească* — să ne fie mai ales cartea de căpetenie, să ne fie paladiul naționalității noastre. Intr'însa vom învăța ce am făcut și ce trebue să mai facem; printr'însa vom fi Români, căci într'însa este măsura prin care se poate ști dacă un popor propășește sau dacă se înapoește. Intrebați deci istoria și veți ști de unde suntem, de unde venim și unde mergem,

trecutul şi viitorul, iată toată fiinţa noastră, iată mijlocul de a ne cunoaşte ».

Intemeiat pe istoriografia moldovenească el concepe istoria sub influenţa germană şi în special a profesorului său Ranke [1]) nu ca o simplă înşirare a vieţii prinţilor. Dacă aceasta s'ar mai putea justifica într'o monarhie ereditară unde adesea Statul este Regele, unde toate faptele se săvârşesc în numele lui, unde totul dispare înaintea lui, aceasta n'are nicio îndreptăţire când e vorba de Valahia şi Moldova, unde Domnia nu este ereditară, unde Domnul nu este nimic fără boieri, unde fiecare alegere dă naştere la noi desbateri, noi luptători şi noui rivali. Aci — afirmă cu tărie — istoricul trebue să vorbească mai mult despre popor decât de Domnitor [2]). De aceea el se sileşte să cerceteze şi să expună vieaţa maselor populare sub diferite aspecte: politic, social, economic, cultural.

Cu această concepţie el s'a străduit să scoată la lumină trecutul poporului român, arătându-i perioadele de înălţare şi de decădere. Deşi spunea că nu se va atinge de cei doi stăpâni, Turci şi Ruşi, totuşi are părţi în care arată neajunsurile pricinuite de aceştia.

Prima lui lucrare are de sigur părţi criticabile chiar pentru vremea de atunci, datorite tinereţei şi în deosebi lipsei de izvoare; ea rămâne însă o lucrare interesantă care ne-ar fi adus şi mai mult bine dacă ar fi fost mai răspândită.

Pasiunea lui pentru Istorie, pe care o socotea cartea de căpetenie a popoarelor, după Biblie, l-a stăpânit toată vieaţa. Insemnătatea celei naţionale este arătată în celebra lecţie dela Academia Mihăileană, în care — între altele — spunea: « Inima mi se bate când aud vorbindu-se de numele lui Alexandru cel Bun, lui Ştefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; şi nu mă ruşinez a zice că aceşti bărbaţi pentru Români sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Hanibal, decât Cezar. Aceştia sunt eroii lumii pe când cei dintâi sunt eroii patriei mele.

[1]) Lupaş I., *Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu,* Acad. Rom., Mem. s. istorice seria III, tom. XVIII Mem. 10.

[2]) Haneş, *Scrisori,* p. 223. N. Cartojan, *Operele lui Kogălniceanu din timpul studiilor la Berlin,* p. 5. Extras din Arhiva Românească V. 1940.

Pentru mine bătălia dela Războieni are mai mare interes decât lupta dela Termopile și izbânzile dela Racova și Călugăreni îmi par mai strălucite decât acele dela Maraton și Salamina pentrucă sunt câștigate de Români. Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute decât locurile cele mai clasice. Suceava și Târgoviștea sunt pentru mine mai mult decât Sparta și Atena. Baia, un sat ca toate satele pentru străin, pentru Român are mai mult preț decât Corintul, pentrucă în Baia avanul rigă al Ungariei, Matei Corvin, viteazul vitejilor, craiul crailor, rănit de sabia moldoveană, fu pus pe fugă și uită drumul patriei noastre ».

Deși împrejurările nu i-au dat răgaz să întocmească mai multe lucrări istorice — fiindcă mai târziu a făcut istorie cum o spune singur [1]) — Kogălniceanu a rămas unul dintre întemeietorii istoriografiei române.

B. Kogălniceanu a fost și *unul din cei mai de seamă ziariști.* Afară de reviste el a creat și gazeta *Steaua Dunării* care era să aibă titlul *Unirea* [2]) și care a fost un însemnat instrument pentru lupta din epoca premergătoare și câțiva ani după Unire (1855—1856 și 1858—1860). Din cauza censurii a apărut câtva timp la Bruxelles [3]). Foarte multe din articole sunt scrise de Kogălniceanu; semnate ori nesemnate sunt ușor recunoscute de cel ce este obișnuit cu felul lui de a scrie și ar putea servi ca modele. Scrisul lui este de o claritate deosebită, vioiu și convingător. Atât forma cât și fondul arată pe omul pregătit și luptătorul înflăcărat pentru idealul urmărit.

El a scris și în gazete străine, în *La Presse* din Paris, *L'Indépendance belge* din Bruxelles, *National-Zeitung* din Berlin [4]).

C) Dar Kogălniceanu a avut și o activitate pe care puțini o cunosc și mai ales o prețuesc. El a fost și *jurist*, și încă un

[1]) Cronicele României ed. II. pag. IX.

[2]) N. Iorga, *o. c.*, pp. 17, 90 și urm.

[3]) Primul număr din *L'Étoile du Danube* a apărut la 4 Dec. 1856. In articolul de fond al acestui număr, scris de sigur de Kogălniceanu, se spune despre Principate că sunt « Belgia Orientului »; pentru prima dată se pare că a fost întrebuințată această expresie. (Andrei Rădulescu, *Inflnența belgiană asupra Dreptului român.* Mem. Acad. Rom., Secț. ist., seria III Tom. XII Mem. 1 p. 4. Cpr. *L'influence belge sur le droit roumain*, Bruxelles, 1932, p. 14).

[4]) D. Onciul, *o. c.*, p. 25.

mare jurist. Ceva Drept învățase — poate — și în Franța [1]) dar urmase la Berlin cursurile marilor jurisconsulți, Gans și Savigny. Nu s'a mulțumit să le asculte numai ca o anexă a celorlalte studii, ci gândindu-se mai ales la necesitatea lor în Moldova, a căutat să și le apropríeze temeinic. Și a reușit să fie un adevărat jurisconsult, cunoscător al diverselor forme ale Dreptului și din mai multe țări.

Această solidă pregătire i-a folosit foarte mult, chiar din punct de vedere practic. A făcut — cum ați auzit — și advocatură, aproape toată vieața lui. Nu era proces mare — în special în Moldova — în care să nu pledeze și el. Mai vârtos era căutat în procesele, în care era nevoie și de cunoștințe istorice, de cercetări de documente, de dreptul vechiu; în special era întâlnit în procesele răzeșilor. Multe din pledoariile și concluziile lui sunt vestite. Cercetări mai amănunțite ar arăta cât de însemnată a fost această parte din vieața lui [2]).

Interesant de relevat — ceea ce și mai puțini știu — că *numele lui figurează și în analele magistraturii.* La înființarea Curții de Casație și Justiție a fost numit *Procuror General al Inaltei Curți.* De regretat că justiția nu se poate mândri decât cu numele lui, căci n'a slujit în altarul ei. Inainte ca Suprema instanță să-și înceapă activitatea, la 15 Martie 1862, el a demisionat și în locul lui a fost numit Scarlat Ghica. Probabil că Vodă Cuza a voit să-i arate deosebita lui încredere numindu-l fără să-i ceară consimțimântul [3]). Numirea a fost făcută—de sigur—și pentrucă avea două mari calități necesare acestui înalt post: mare jurisconsult și bun vorbitor. In tot cazul ea probează cât era de prețuit pentru materia Dreptului.

Numele lui Kogălniceanu este legat de Curtea de Casație și prin alte fapte. El a stăruit mult pentru a se face legea acestei instanțe și — apoi — pentru a începe să funcționeze; când s'a votat legea era Ministru-Primar, Președinte, în Moldova; în această calitate semnează decretul de promulgare a legii,

---

[1]) Dacă rămânea în Franța, cu fiii Domnului, la Luneville, era hotărît că după ce vor termina învățăturile acolo să meargă la Paris « ca să facem cursul legilor ».

[2]) Gh. Ungureanu, *o. c.*, p. 13 și urm.

[3]) Andrei Rădulescu, *Cercetări privitoare la înființarea Curții de Casație în România*, Acad. Rom., Mem. Secț. ist., tom. XIV, Mem. 8, pp. 6, 23—24, 37—39, 42—44.

Nr. 1 din 12 Ianuarie 1861, împreună cu alt moldovean Manolache Kostachi, Preşedinte de Consiliu al Ţării Româneşti. In Curtea de Casaţie vedea nu numai un element hotărîtor al Unirii şi care fusese admis de Europa în Convenţia dela Paris ci şi suprema garanţie a Dreptului şi a noei organizări a Statului.

El este unul dintre aceia, care — deşi moldovean — a luptat ca Inalta Curte să nu fie instalată la Iaşi. Alături de Anastasie Panu care declara solemn că este « mai presus de toate Român şi om onest » Kogălniceanu spunea că aşezarea Casaţiei acolo « nu alină suferinţele Iaşilor ci satisface interesele advocaţilor, care, vor să-şi pledeze procesele la doi paşi de casă iar nu la 28 de poşte şi ajută pe alţii, care vor să-şi facă trebuşoarele ». In agitaţiile dela Iaşi, pe această chestiune, fuseseră arse portretele acestor doi bărbaţi. Amintind faptul este îngrijorat de soţia şi copiii săi. Nimic nu-l sdruncină însă din convingerea lui şi se uneşte cu părerea lui Barbu Catargiu care spunea: « ceea ce Domnul a unit, să nu încerce oamenii a despărţi » [1]).

Activitatea lui, în domeniul juridic, s'a manifestat şi prin *participarea la întocmirea de legi*, încă din timpul domniei lui Grigore Ghica şi *prin făurirea atâtor legi*, când a guvernat.

De sigur că, în mare parte, tot pregătirii lui juridice s'a datorit şi *unificarea legislativă.* Deşi lucrările respective au fost făcute de Consiliul de Stat să nu uităm că Prim-Ministru era Kogălniceanu, care fără îndoială, nu s'a mărginit să înregistreze ci a dat îndemnuri, a făcut observaţii, a grăbit înfăptuirea.

Cultura lui juridică se vede aproape în toate manifestările. Cere, când era la Berlin, colecţii de legi; se ocupă de ele în Istorie şi chiar în schiţa despre literatură, scrisă la Berlin, vorbeşte mereu de lege, drept, legalitate, instituţii. Şi pentru buna aplicare a legilor doreşte, încă dela 1848, o magistratură independentă şi inamovibilă.

Este profund convins de valoarea Dreptului pentru mersul societăţilor omeneşti.

[1]) *Monit. Of. al Ţării Româneşti* Nr. 62/1862. *Românul* No. 75 şi 76 din 1862. Cpr. Andrei Rădulescu *o. c.* p. 43—44.

Pentru tot ceea ce susține sau face, caută un temeiu juridic.
Când în Divanul ad-hoc au votat doi contra, el spune că aceste două voci au mers contra voinței națiunii, contra voinței lui Dumnezeu; totuși, ele trebuesc respectate: « *Libertate pentru opinii, respect pentru persoane; aceasta e linia de purtare care ne insuflă azi, care trebue să ne insufle totdeauna* ».

Când este ales Cuza în Moldova, în cuvântarea sa Kogălniceanu își concretizează gândul și speranțele în noua domnie în celebra formulă: « *la legi nouă oameni noi* » și, ca sfat n'are altul mai bun decât: « *Fă ca legea să înlocuiască bunul plac. Fă ca legea să fie tare. Fă ca domnia ta să fie o domnie de pace și de dreptate* ».

A luptat cu îndârjire, totdeauna pentru dreptate. S'a trudit atât de mult, ridicând furtuni în contra sa, pentru împroprietărirea țăranilor, cu nestrămutata convingere că li se face dreptate; n'a gândit însă o clipă să li se dea pământ pe gratis ci numai în schimbul unei drepte despăgubiri dată stăpânilor pământului. *Oricât de larg ar fi conceput bărbatul de Stat rezolvarea acestei probleme, juristul n'o putea concepe decât respectându-se dreptatea de a se acorda cuvenita plată proprietarilor.*

Chiar pentru desrobirea țiganilor cerea să se acorde despăgubiri proprietarilor acestora dacă ar cere-o [1]).

Kogălniceanu a fost în deosebi, un strașnic apărător a două instituții: *familia și dreptul de proprietate.*

In raporturile internaționale a fost pentru respectarea națiunilor, libertăților și drepturilor lor.

In genere, în toate manifestările sale se simte influența binefăcătoare a studiilor juridice. Aceasta i-a întărit și i-a desvoltat și mai mult spiritul critic. Necontestat că această pregătire l-a făcut să fie superior atâtor altor oameni politici.

D. Altă însușire, care l-a făcut vestit pe Kogălniceanu a fost *oratoria.* El a fost o glorie și în această privință. Va fi vorbit bine și mai înainte dar lecția dela Academia Mihăileană l-a făcut celebru. Talentul i s'a desvoltat — apoi — și i-a fost pus în evidență și prin advocatură. In acest domeniu

---

[1]) *Dorințele partidei naționale din Moldova,* pt. 34. IV.

s'a impus nu numai prin cultura lui, prin mijloacele de argumentare ci și prin modul de expunere, convingător, frumos și plin de căldură. S'a dus faima de unele procese; într'unul dintre târgoveții din Botoșani cu mănăstirea Popăuții, chiar adversarul, egumenul, impresionat de pledoaria lui a declarat că renunță la o parte din pretenții.

Talentul lui oratoric a fost, însă, pus în lumină mai ales în activitatea politică, unde robea pe ascultători și unde — cum s'a mai spus — a dat, cel dintâi la noi, ideea de ce este elocință parlamentară. Era numit *privighetoarea Moldovei*. De menționat ce spune un contemporan, care l-a ascultat în Divanul ad-hoc, în marea ședință dela 7 Octomvrie 1857. « In acele memorabile zile, d-l Kogălniceanu a fanatizat mulțimea adunată spre a-l asculta și a-l admira. Toată tinerimea s'a strâns în jurul său. Ea era la ordinele sale. El ajunsese tribunul poporului. Orice zicea Kogălniceanu era sfânt și bun ». « Adevărat orator politic în toată puterea cuvântului » l-a caracterizat mult mai târziu Maiorescu [1]).

Calitatea de orator era una din cele mai strașnice arme ale lui și el îi înțelegea pe deplin puterea. Când i s'a spus în 1861 că fuge de răspundere, a declarat cu toată energia că a ținut tribuna 2 zile spre a se apăra, fiind singur contra unei partizi și că nu se sperie de luptă. *A fost singur și s'a luptat singur, asta era mândria lui*. Altă dată, la 9 Februarie 1863 spunea, înfuriat, că datorește tot ce este regimului parlamentar și că « mai bine să fiu fulgerat decât să dărâm această tribună ».

Fără a mai stărui asupra oratoriei lui, prea cunoscută și apreciată, Kogălniceanu a fost — de sigur — cel mai ilustru reprezentant al elocinței parlamentare, cel mai mare orator al vremii, cel puțin până spre bătrânețe, când s'au ivit alții [2]).

E) Activitatea lui cea mai însemnată a fost în *domeniul politic*. Aproape 50 de ani, ia parte la vieața publică. La început într'o formă mai mult culturală, mai târziu pur politică,

[1] *Oratori, retori și limbuți* în Convorbiri literare XXXVI 1902 p. 1059.

[2])) C. Erbiceanu, *Mihail Kogălniceanu*, 1891, pp. 10—11. Acesta îl numește « Privighetoarea Divanului ad-hoc ». T. Codrescu. Uricarul X p. 218. Iorga, *o. c.*, pp. 112, 122. Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, ed. I, 1921, pp. 212—237.

el capătă roluri tot mai importante și ajunge, în anumite momente, factor hotărîtor în desfășurarea vieții publice. N'a avut însă rol de conducător decât puțin timp, prea puțin pentru o minte și o energie ca a lui. In acest puțin a făcut însă fapte de cea mai mare însemnătate pentru Statul român. Dar și în restul vieții, figura lui a strălucit. In Parlament sau afară, glasul lui a fost aproape totdeauna auzit și deseori ascultat.

Nu ne îngădue timpul să dăm desvoltări; fiecare formă a activității lui ar merita să formeze obiectul unei separate cercetări, dar mai ales cea politică. A vorbi despre aceasta înseamnă — cum a spus urmașul său în Academie, învățatul Xenopol — a expune istoria României timp de 50 de ani cu toate greutățile, luptele politice, înălțările și scăderile.

Ideile lui politice sunt prea cunoscute. Au fost cuprinse în dorințele partidei naționale, dela Cernăuți, în hotărîrile Divanului ad-hoc, opere ale sale și în atâtea discursuri, articole și lucrări. Ele au evoluat, cum era și natural, după situația noastră. Ceea ce uneori pare inconsecvență, ca laudele aduse Rusiei, își au explicația în tinerețea autorului, necunoscător al multor împrejurări.

In politica externă visul i-a fost libertate și drepturi pentru neamul românesc.

Acest vis se înfățișa, la început, sub forma *autonomiei*, întemeiată pe vechile drepturi de State suverane, drepturi uitate și nesocotite. Autonomia era — însă — în concepția lui aproape independență: libertate completă înlăuntru, inclusiv bine înțeles dreptul de a legifera, precum și anumite drepturi înafară; o suzeranitate otomană mai mult nominală și recunoscută până când va putea fi, cât mai repede înlăturată.

Altă idee fundamentală era *aceea a neutralității;* să fim o Belgie a Orientului. De altminteri — după câte se știe — el a întrebuințat pentru întâia oară această denumire, [1]) care nu era fără rost; ea cuprindea gândul de a asigura și țărilor noastre unite același regim ca al celei din Apus.

Când s'a acordat garanția colectivă a celor 7 Mari Puteri a văzut în această protecție măcar o parte din ideea dorită.

---

1) Cpr. pag. 23, nota 3.

Acestea erau însă provizorii. Marea dorință era *independența deplină, recunoașterea ei și așezarea României în rândul Statelor libere.* Și când a sosit momentul s'o realizeze, chiar prin sânge, n'a stat la îndoială; a fost alături de Rege și de Ion Brătianu pentru a ne desrobi și a ajunge la înfăptuirea Regatului României, de mult visat.

In politica internă cea mai mare dorință a fost *unirea deplină și definitivă a celor două Principate.* El justifica unirea, în ședința Divanului ad-hoc al Moldovei dela 7 Octomvrie 1857, pentrucă suntem «același popor, omogen, identic ca niciun altul, pentrucă avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeri și aceleași speranțe, aceleași trebuințe de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfârșit, aceeași misie de împlinit» [1].

In ședințele acestui Divan a pronunțat — se pare pentru prima dată — cuvântul de « Românie » pe care îl voia ca denumire a noului Stat unit. « Că așa cu toții să fim o singură nație: Nația Română; că așa cu toții să avem și să apărăm o singură patrie: Frumoasa Românie » [2].

El a înțeles unirea deasupra oricărei idei regionaliste, unirea desăvârșită, cu tot sufletul. Pentru el nu mai erau Moldoveni ori Munteni; toți erau Români. « Români suntem și Români să murim ». Acesta trebuia să fie titlul de mândrie al tuturor fiilor acestui neam [3].

El a luptat în Octomvrie 1859, în Comisia Centrală, pentru propunerea ca Bucureștii să fie capitala României. După alte argumete adăuga: « Bucureștii sunt capul orașelor românești, sunt inima României, fie administrativ unită, fie despărțită » [4].

Kogălniceanu a contribuit mult — cum am arătat — ca acest oraș să fie sediul Inaltei Curți de Casație.

---

[1]) N. Iorga, *o. c.*, p. 96.

[2]) C. Erbiceanu, *Mihail Kogălniceanu.* Scurte notițe biografice, p. 12. Iorga, *o. c.*, p. 99.

[3]) C. Erbiceanu, *l. c.*

[4]) A. D. Xenopol *Istoria Românilor* XIII, p. 55.

Inainte de a se împlini doi ani dela alegerea lui Cuza, el propunea în calitate de Prim-Ministru al Moldovei, să nu se mai serbeze ziua de 5 Ianuarie ci numai aceea de 24 Ianuarie «întru cât această zi ar fi fost absorbită de 24 Ianuarie și, a se păstra ambele serbări, ar fi a se consacra un separatism care din ce în ce mai mult trebue să dispară din legile, din deprinderile și chiar din analele noastre contimporane»[1].

S'ar fi putut spune că a fost cel mai Muntean printre Moldoveni. El s'a înălțat mult prea sus față de atâția alții, dovedindu-se ca un mare Român.

Această unire nu era sfârșitul năzuințelor. *El vedea mai departe, mai departe, până la granițele neamului întreg.*

Kogălniceanu vorbea despre concepția unității naționale încă dela 1843 în lecția de deschidere dela Academia Mihăileană. «Departe de a fi părtinitorul unui simțimânt de ură către celelalte părți ale neamului meu, eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională, istoria Moldovei întregi înainte de sfâșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania».

De altă parte el a avut de timpuriu legături în special cu Muntenii, și a căutat să lupte împreună pentru idealul comun.

Menționăm — apoi — alt fapt. Când în timpul războiului dela 1877—1878 i s'a cerut să extrădeze 6 ardeleni, care veniseră să intre ca voluntari în armata română, a refuzat, vorbind de rigorile inexplicabile ale autorităților unguresti față de Românii din Transilvania și declarând că sub niciun pretext nu va comite nedreptatea să predea acelor autorități, fără un delict calificat, pe orice tânăr român din Transilvania, care în ultimul timp ar fi venit pentru orice interes în România. Adăugă — apoi — energic: «Domnul Conte Andrassy va judeca și va simți bine că aceea ce n'am făcut în 1860 pentru Ungurii persecutați, n'o voiu face astăzi pentru Români»[2].

Și cu cât Statul se întărea, vorbea mai mult de îndepărtatele dorințe a căror realizare o vedea la orizont, fie și mai depărtat dar o vedea sigur.

---

[1]) *Monit. Ofic. al Mold.*, 29 Dec. 1860, reprodus și în *Monit. Ofic. al Țării-Românești*, 30 Dec. 1860. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor* XIII, p. 91.

[2]) N. Iorga, *o. c.*, pp. 141—142.

Cândva, ridicând brațele în sus spunea: « Țara pe care Bălcescu a cântat-o și în care Șincai a plănuit lucrări de sânge, scriind hrisoave de înaltă menire a neamului nostru, Țara, care românească a rămas în curs de 1000 de ani deși asupră-i s'a prefirat și apoi s'a oprit tot ce Asia a aruncat mai barbar și mai crunt peste Europa, țara aceasta nu este menită să fie decât românească. Ascultă glasul bătrânului care a văzut și a încercat multe. Și Dumnezeu să ne ajute » [1].

In privința formei și normelor de guvernământ el — cum a declarat-o în această incintă la 1 Aprilie 1891 — era « *pentru principiile democratice într'un guvern monarhic* ». Cunoscător bun — poate cel mai bun — al trecutului nostru politic și juridic nu s'a gândit niciodată la republică sau la alte forme de guvernământ.

Pentru organizarea internă socotea că trebue să adaptăm normele potrivite din Apus și într'un ritm puțin mai grăbit, spre a câștiga timpul pierdut și a intra mai curând în rândurile lumii civilizate, ceea ce s'a și silit să facă atunci când a avut putința.

Ca *idei sociale* avea din cele mai înaintate și la temelie stau *dreptatea și egalitatea pentru toți.*

A susținut de multă vreme, a propus și a obținut în Divanul ad-hoc al Moldovei votarea cu unanimitate, la 29 Octomvrie 1857, a *desființării privilegiilor* [2].

A luptat pentru *desrobirea țiganilor*, a căror soartă l-a interesat din frageda tinerețe și a făcut-o cunoscută străinilor prin scrierea arătată. Când Mihail Sturza a liberat la 31 Ianuarie 1844 pe cei domnești și mănăstirești, a scris cuvinte de laudă, scoțând la 6 Februarie 1844 un număr festiv al revistei sale *Foaia științifică și literară* tipărit pe hârtie verde, « coloarea speranței » în care se cânta marea reformă în proză și în versuri. A mers — apoi — în fruntea unei delegațiuni a tineretului la Domn și, el fiind vorbitorul, a prezentat felicitări pentru această liberare. A lucrat și pentru desrobirea țiganilor particulari, de către Gr. Ghica [3].

---

[1]) Gion, *Mihail Kogălniceanu și răpirea Basarabiei*, p. 57.
[2]) *Discursul* citat, p. 110.
[3]) Cronicele României p. XIV.

Despre lanțurile și mizeria țiganilor cuvânta așa de mișcător și aci la jubileul de 50 ani al Academiei [1]).

Ideea care l-a stăpânit, l-a urmărit din tinerețe mai mult ca orice, a fost *împroprietărirea țăranilor clăcași*.

Sub influența a ceea ce auzise și văzuse în Germania și mai ales a ceea ce cunoștea din necazurile satelor noastre a dorit și a luptat cu neobosită îndârjire pentru înfăptuirea acestei idei și ridicarea țărănimii, pe care a cunoscut-o din copilărie, a înțeles-o și a iubit-o ca puțini alții, fără gând de a-și forma partid ori de a fi preamărit.

F. Menționăm în fine o formă de activitate care l-a legat mai mult de această instituție, aceea de *Membru al Academiei Române*. A fost ales la 16 Septemvrie 1868. In primii ani a venit mai rar la ședințe, poate fiindcă stetea mai mult în Moldova. A făcut parte din secția istorică, al cărei Președinte a fost în termenul prevăzut de Statute.

De menționat că a fost susținătorul ideei că Academia Română nu trebue să se unească cu nicio altă instituție, ceea ce s'a admis.

Intre anii 1887—1890 a fost ales *Președinte al Academiei*. In această calitate a propus, în ședința dela 6 Martie 1890, să fie ales *membru de onoare*, *Principele de Neapole*, moștenitorul tronului Italiei, actualul rege, care vizitase și Academia și să se bată o medalie comemorativă, propuneri primite cu unanimitate. El este în fruntea Comisiei alese pentru redactarea și prezentarea unei adrese pentru comunicarea acestei alegeri. In această adresă — de sigur, redactată mai mult de el — amintindu-se că legăturile de sânge n'au fost uitate în decursul secolelor, că am păstrat viu numele prea bunului părinte Traian și a nemuritoarei cetăți mame Roma, se arată căAugustul vizitator este primul Prinicpe al Italiei unite, venit să vadă antica provincie romană și că Românii nu vor uita niciodată că la întemeierea Statului lor a contribuit cu putere ilustrul său bunic, Regele Victor Emanuel.

Kogălniceanu ajunsese — cu vremea — unul din cei mai vechi membri ai Academiei.

---

[1]) *Ibid.*, p. 100—104.

Când aceasta și-a serbat aniversara a 25 ani dela înființare, el a avut onoarea să vorbească în numele instituției în ședința dela 1 Aprilie 1891, la care au asistat Regele, Regina, care au și ținut cuvântări și Principele Ferdinand. După spusa lui, i s'a exprimat dorința să citeze câteva fapte din istoria contemporană, petrecute sub ochii lui sau săvârșite și cu micul său concurs. Afară de anumite date prețioase privitoare la copilăria și tinerețea lui. a vorbit despre 3 evenimente pe care le numește date mari din istoria contemporană a renașterii României: desrobirea țiganilor, abolirea pronomiilor și emanciparea țăranilor. Deși bătrân, a vorbit 2 ore; expunerea lui cuprinde elemente foarte interesante asupra acestor evenimente.

Peste câtva timp ilustrul academician trecea în lumea drepților. In ultimele dispoziții dela 16 Iunie 1891, pentru puțina lui avere, s'a gândit și la Academie căreia i-a lăsat 2 plicuri, care cuprindeau corespondența în limba chineză cu împărăteasa regentă a Chinei, când era Ministru la Paris, corespondență privitoare la recunoașterea independenței României. In ele se aflau și toate actele, corespondența cu I. Ghica și D. Sturdza, patentele și decretele referitoare la numirea lui și a lui Ion Brătianu, ca delegați în Congresul dela Berlin, toate acestea privitoare la pierderea Basarabiei, marea lui durere.

Kogălniceanu n'a făcut la Academie comunicări în sensul obișnuit al cuvântului și nici alte publicații, dar a luat parte aproape la toate lucrările importante. Dacă s'ar fi luat note mai amănunțite despre discuțiile care au avut loc și de comunicările mai restrânse și s'ar fi publicat — așa cum am susținut de mai multe ori — de sigur că am avea mai mult material pentru a arăta cât de bogată și variată i-a fost activitatea lui și aci. In tot cazul este știut că ideile și munca lui au reprezentat o foarte importantă contribuție pentru desvoltarea vieții academice și propășirea instituției noastre. El a fost una din gloriile Academiei Române, care-i cinstește astăzi memoria.

* * *

N'a lăsat multe publicații în diversele forme ale activității sale, cum s'ar pretinde de unii. Explicația nu e greu de găsit. După 1848 el a fost — aproape cu totul — absorbit în

deosebi de activitatea politică; nu mai era mult timp pentru altceva, iar când era — cât de puțin — el tot se întorcea la preocupări culturale. De altminteri așa s'a petrecut și cu alte personalități, care aveau însușiri și pregătire dar n'au lăsat opere sau prea puține. Nu pot fi criticați. Statul nostru avea nevoie, înainte de toate, de organizare, de apărare, de consolidare, și tot ce era mai bun era atras, chemat, îndreptat să lucreze în aceste direcții. Nu erau de prea mare folos volume de studii și cercetări științifice față de nevoile vieții politice.

Așa s'a întâmplat și cu Kogălniceanu. *El însă a fost și un mare cărturar, care — cu toate ocupațiile — nu s'a îndepărtat de domeniul cultural.*

Afară de producțiile sale, el căuta să încurajeze orice manifestări pe acest teren și să dea tot concursul pentru răspândirea culturii. Intre altele a creat universitatea din Iași, a completat pe cea din București, a luat parte la înființarea atâtor instituții culturale, a stăruit pentru înmulțirea școalelor de toate felurile și urmărea stăruitor desvoltarea instrucției publice în sens național [1]).

Și în acest domeniu avea vederi largi. Deși era mare admirator al culturii germane, prețuia și iubea și cultura latină. Și nu numai pe cea franceză ci și pe cea italiană și chiar belgiană. Când a fost Prim-Ministru în Moldova a trimis bursieri în Italia, iar cuvântul de Statut pentru actul dela 2 Mai și recomandarea proiectului de cod civil Italian, datorite aproape sigur lui, arată că voia să ne apropiem mai mult de această țară.

Ințelegând mai bine decât mulți valoarea și utilitatea diferitelor forme de cultură, *Kogălniceanu dorea* însă *cu patimă să desvoltăm o cât mai bogată cultură românească*, întemeiată mai vârtos pe tradiție și în sensul aspirațiilor noastre. *Inainte de toate el voia să rămână Român și se străduia să înalțe tot ce este românesc.*

III

Cu toată uriașa sa activitate și înaltul său patriotism, n'a fost totdeauna înțeles de contemporani. I s'au adus uneori ,nvinuiri, bârfeli, i s'au făcut necazuri destule. A luptat

[1]) Erbiceanu, *o. c.*, p. 14. Iorga, *o. c.*, p. 95.

contra lor, nu s'a dat învins, dar a avut și momente de descurajare.

Intre *învinuiri*, menționăm pe aceea de *revoluționar*, pe care i-au aruncat-o până târziu. Ea este însă cu totul neîntemeiată. Kogălniceanu a voit totdeauna propășirea Țării, dar nu prin mijloace revoluționare [1]). *El voia schimbări de organizare, drepturi, libertăți, progres, dar toate în cadrul ordinei și al legalității.* Dacă a urmărit de pildă îmbunătățirea stării maselor țărănești nu era un răzvrătit ci un înfocat doritor de a ridica această pătură, spre binele neamului, dar numai prin lege și pe temeiu de dreptate. Cea mai mare laudă pe care și-o aducea, la sfârșitul vieții aici la Academie, era că a făcut reforma agrară fără vărsare de sânge « fără a se preface în cenușă o singură casă din ale foștilor stăpâni, fără a se smulge un singur fir de păr din ale marilor proprietari » [2]).

Kogălniceanu a fost totdeauna un om de ordine, care detesta mijloacele ilegale. Ați văzut încrederea — poate exagerată — în efectele legilor, respectul lui adânc pentru Drept și năzuințele de prefaceri spre mai bine, dar fără turburări, răsturnări și distrugeri ci numai prin măsuri luate treptat și sprijinite pe Drept și Dreptate. *El a fost un convins partizan al evoluției și un vajnic dușman al revoluției.*

Nimic — dar — mai nedrept decât acuzația că a fost un revoluționar.

Cea mai grea învinuire care i s'a adus este aceea că *a făcut lovitura de Stat dela 2 Mai 1864*, nlăturând Convenția, Constituția vremii și întemeind — se spune — domnia absolută a lui Cuza-Vodă. El a fost numit cu caracterizarea, asvârlită, ca dușmănie, uneori numai cu dispreț, multă vreme: *omul dela 2 Mai.* Interesant de amintit că legea pentru responsabilitatea ministerială din 1879 a fost promulgată la 2 Mai, pare-se ca un avertisment pentru toți care vor îndrăsni să

[1]) Incă din 1857, într'un articol al partidei naționale, — scris probabil de el — se arată că ei nu sunt reacționari, dar nici revoluționari, nici conservatori dar nici socialiști, nici retrograzi dar nici răsturnători; *ei sunt moderați, progresiști, respectuoși de legi.* (Acte și documente referitoare la Renașterea României, vol. VII, p. 1033 și urm.).

[2]) *Discursul* citat p. 135.

mai încerce ceea ce s'a făcut atunci. Insuşi Kogălniceanu spunea: « Sunt omul dela 2 Mai ».

Judecata dreaptă asupra acelui act nu este uşor de făcut; şi în orice caz nu trebue făcută cu grabă şi fără deplina înțelegere a împrejurărilor.

Dela început trebue menționată mărturisirea sinceră a lui Kogălniceanu, care în cuvântarea ținută în fața Suveranilor şi a Academiei, nu caută alte explicații ci spune că actul dela 2 Mai a fost afară din lege. Puțini însă s'au ostenit să cerceteze obiectiv pentru ce a fost făcută lovitura de Stat.

Mai întâi trebue observat că acea lovitură a fost făcută aşa cum se ştie, fără turburări şi vărsare de sânge şi aceasta se datoreşte mai ales lui Kogălniceanu. Vodă-Cuza întocmise un proiect de Constituție din 1863 [1]) şi pregătise şi anumite măsuri contra împotrivitorilor. Prin tactul său, prin mijloacele sale, Primul Ministru n'a mai recurs la asemenea măsuri şi a izbutit să obțină adeziunea aproape unanimă, cu veselie, cu serbări; şi nu numai a mulțimii ci şi a majorității păturii conducătoare, a corpurilor constituite, a intelectualilor, a tuturor cari înțelegeau greutățile momentului şi datoriile față de Țară.

Dacă se cercetează mai adânc împrejurările dela 2 Mai se recunoaşte aproape de toți că a fost o necesitate mare modificarea Constituției. Oricât de sacre sunt principiile, ele totuşi uneori trebue să se încline în fața primejdiilor, care amenință existența Statului. *Salus reipublicae suprema lex.* Toată chestiunea este să ai înțelegerea exactă a situației şi să nu urmăreşti decât mântuirea Statului.

Se ştie cât de agitată a fost domnia lui Cuza. Era fatal să fie aşa când se uneau două țărişoare, cu atâtea probleme de rezolvat, cu atâtea interese şi mentalități deosebite, cu atâtea greutăți de biruit. Chiar după ce s'a realizat Unirea la 24 Ianuarie 1862, situația nu s'a schimbat mult. Pentru păstrarea şi întărirea Unirii, pentru progresul Statului, trebuiau înfăptuite mari reforme, unele impuse prin Convenția Puterilor, altele de marile nevoi ale vremii. S'a zis că motivul pentru care s'a făcut actul dela 2 Mai a fost împroprietărirea țăranilor, motiv

1) I. C. Filitti. *Un proiect de constituție inedit al lui Cuza Vodă dela 1863.*

care a fost prezentat ca fiind singurul. Nu este în totul exactă această părere. Alături de această mare cerință erau și altele reclamate de necesitățile consolidării și propășirii Statului și mai cu seamă unificarea legislativă. Aceasta, ca și măsurile pentru îmbunătățirea soartei țăranilor, erau impuse de Convenție și nu se făcuse nimic dela 1859 pentru rezolvarea lor. Puterile ar fi putut cere socoteală pentru întârziere. Dar mai era și nevoia — reclamată stăruitor — de a se da efectiv drepturi poporului, de a-l face să ia parte la vieața publică, precum și de a da Statului o organizație mai potrivită Convenției și vremurilor.

Realizarea acestor reforme prin organizarea prevăzută în Convenție se dovedise imposibilă. Unificarea legislativă, ca să vorbim întâi de ea, aproape că nu se putea înfăptui. Se lucrase ceva mai intens dela 1862 dar când s'ar fi putut vota, măcar legile fundamentale cu sute și mii de articole. Adunarea legiuitoare lucra foarte încet și era mereu sguduită de patimile politice. Și totuși unificarea legislativă nu mai trebuia zăbovită [1]).

Dar legea rurală? Aceea votată în 1862 nu era și nu putea fi sancționată, fără de a se produce turburări la țară. In iarna 1863—1864 Kogălniceanu a încercat să câștige încrederea Adunării, s'o convingă că proiectul său este mai bun, mai drept, mai folositor Țării, dar în zadar. Marii proprietari nu înțelegeau vântul vremii. Reforma trebuia însă neapărat și cât mai în grabă înfăptuită. Țărănimea era foarte turburată. Dar cum să se procedeze la înfăptuire? Să fie dizolvată Adunarea? Ce rezultate ar fi putut da alegerile cu o lege lectorală, în care aproape toți alegătorii erau mari proprietari? Câte dizolvări nu se făcuseră și majoritățile erau aproape neschimbate? Nu era altă soluție decât modificarea legii electorale, dată de Europa. Era însă o chestiune dacă aveam dreptul s'o schimbăm, deoarece făcea oarecum parte din Convenție, care nu putea fi modificată decât de Marile-Puteri. Kogălniceanu n'a luat această cale. Dacă Adunarea ar fi făcut oarecare

[1]) Andrei Rădulescu. *Unificarea legislativă*. Mem. Acad. Rom. s. istorică seria III tom. VII. Mem. 12 p. 16 și 23. *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă* p. 39 — 42.

schimbări în legea electorală și Puterile le-ar fi admis tacit ar fi fost un câștig; rezolvam controversa juridico-politică a recunoașterii dreptului integral de a legifera, dreptul autonomiei depline, ceea ce Kogălniceanu dorea din tot sufletul.

S'ar fi putut încerca și alt procedeu? Domnul să ceară Puterilor modificarea legii electorale într'un sens mai democratic, motivând această cerere pe imposibilitatea constatată de a face reformele prevăzute de Convenție. Aceasta însă însemna că noi înșine recunoșteam că n'aveam autonomie completă. Afară de aceasta puteam să ne găsim în fața unui refuz al Puterilor. In această situație nu era să ne așeze tocmai mintea prudentă și clar văzătoare a lui Kogălniceanu.

Să renunțăm la reforme lăsând Statul condus de o Adunare, care nu înțelegea gravitatea momentului, iarăși nu se putea. Orice întârziere putea aduce mari primejdii.

In aceste împrejurări — pe care nu le poți înțelege decât dacă reflectezi adânc asupra lor — ce putea face decât să privească realitatea cu mult curaj și să ia măsurile cuvenite pentru mântuirea Țării. Și acest curaj l-a avut Cuza, sfătuit fără îndoială de Kogălniceanu.

In fața acestei situații create de Adunarea legiuitoare apar ca o necesitate absolută cele săvârșite la 2 Mai 1864.

Dacă — apoi — se cercetează amănunțit, ceea ce nu se poate aci, modificările aduse Convenției prin Statut, se vede că ele nu reprezintă introducerea absolutismului domnesc. Organizarea Senatului cu senatori numiți, ca și în alte țări, nu asigura totdeauna influența Domnului. De altă parte în noua lege electorală nu s'a mers la votul universal cum se propusese de Hasdeu și Cobălcescu sau la o lărgire exagerată a colegiilor electorale; s'a extins și pentru alegerea Adunării dreptul acelora cari votau pentru consiliie comunale, drept primit și votat, în urma dibăciei lui Kogălniceanu, chiar de Adunarea, care acum îi dedea vot de blam. Ceea ce era bun pentru acele alegeri oare nu mai era bun pentru Adunarea electivă?

S'a mai spus că voința Domnului și a Guvernului predomina totdeauna, deoarece — după Statut — Domnul putea legifera pe cale de decrete. Se uită — însă — că Statutul în

forma promulgată la 2 Mai, nu da Domnului acest drept decât o singură dată, la punerea în aplicare și că întinde la acestui drept pentru măsurile de urgență, ori de câte ori Parlamentul nu este deschis, a fost introdusă de Puterile Garante [1]).

In orice caz asemenea decrete trebuiau ratificate; iar dacă Parlamentul nu și-a exercitat dreptul de control, în chip serios, de aceasta nu pot fi învinuiți autorii Statutului

Afară de acestea să nu se uite că un important efect al loviturii de Stat a lui Cuza a fost recunoașterea autonomiei noastre de către Marile Puteri Garante, care aprobând Statutul la 16/28 Iunie 1864 au declarat că « Principatele Unite, în viitor, pot să modifice sau să schimbe legile care privesc administrația lor din lăuntru cu concursul legal al tuturor Puterilor stabilite și *fără nicio intervențiune* » [2]). Chiar dacă s'ar mai fi putut ivi vreo discuție în privința întinderii acestui drept, autonomia era consacrată, ceea ce era un mare câștig pentru situația noastră.

Dar ceea ce este foarte important și n'a fost destul de bine pus în evidență este că după opinia lui Kogălniceanu, arătată chiar în Consiliul de Miniștri ca șef al guvernului, dreptul Domnului de a legifera pe cale de decrete a încetat la 6 Decembrie 1864, prin întrunirea Corpurilor legiuitoare.

Prin Statut s'a dat Domnului dreptul de a organiza țara dar acest drept era numai pe timp mărginit.

După ultimul alineat al art. 3 din Statut — invocat în părerea contrară — nu s'a dat puterii executive dreptul de a legifera singură în interegnul sesiunilor, ceea ce ar reduce Corpurile legiuitoare la « nimicire » prefăcându-le în simple birouri de înregistrare. Acest alineat nu dă puterii executive alt drept decât acela care aparține oricărui guvern constituțional și cu miniștri responsabili, dreptul de a lua sub răspunderea sa măsuri urgente, reclamate de neurnite nevoi și care nu suferă amânare până la convocarea ordinară sau extraordinară a Corpurilor legiuitoare precum în cazul de invasiuni, inundațiuni și alte asemenea neprevăzute și

[1]) Andrei Rădulescu. *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza-Vodă.* p. 21 și urm.

[2]) Monitorul Oficial Nr. 146 din 3 Iulie 1864.

grabnice nenorociri publice; și aceasta încă cu îndatorirea, de a supune măsurile urgente adoptate, aprobării Corpurilor legiuitoare la cea întâi a lor întrunire.

De altfel această interpretare o dăduse și Cuza în mesajul său la deschiderea primei sesiuni a Parlamentului la 6 Dec. 1864.

Cine a subscris Statutul — spunea Kogălniceanu — are responsabilitatea lui dar are și dreptul să zică: « așa am înțeles și nu altmintrelea ». Așa l-a interpretat și el și Ministerul său și Ministerul care i-a urmat, al lui Bosianu.

După părerea sa, lovitura de Stat dădea Domnului un mijloc pentru a face marile reforme și a organiza Statul dar numai pentru un timp scurt, după care națiunea își relua toate drepturile, după care — cum spunea chiar Vodă Cuza — « Țara trebuia să reintre în exercițiul regimului său constituțional [1]) ».

Cine cercetează nepărtinitor actul dela 2 Mai 1864 constată că Kogălniceanu n'a recurs la aceste măsuri decât — in extremis — când nu s'a mai putut altfel și nicidecum cu gândul de a asigura lui Cuza — cu atât mai puțin lui — o guvernare tiranică [2]). Dacă mai târziu — după îndepărtarea lui Kogălniceanu din fruntea guvernului — Domnitorul a făcut greșeli și interpretări abuzive, de aceasta nu este de vină nici Statutul nici Kogălniceanu; asta dovedește încă odată că *nu legile totdeauna sunt de vină ci de multe ori acei cari le aplică.*

* * *

Pentru Kogălniceanu s'a lărgit câmpul învinuirii, și pe cale de consecință, s'a spus că este vinovat de cele înfăptuite cu ajutorul loviturii de Stat și în special de *reforma agrară*. S'a zis și chiar de un mare bărbat de Stat [3]) că deși era necesară această reformă s'ar fi putut înfăptui pe cale de lege, pe calea libertăților obișnuite. Cum? Greu de înțeles față de

[1]) *Monit. Oficial.* Nr. 70 din 1866.
[2]) Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, p. 27 și urm.
[3]) D. Sturdza în Prefața la *Actele relative la 2 Mai 1864* publicate de V. M. Kogălniceanu.

cele ce am arătat. De multe ori afirmarea principiilor este foarte frumoasă; greutatea este să le vedem aplicate.

Dar lui Kogălniceanu i s'a adus și învinuirea că, grație actului dela 2 Mai, a adus repede *un nomol de legi*, străine de poporul român, rupând legătura cu trecutul. Este învinuirea cu haina elegantă, nepotrivită cu trupul nostru cam țărănesc, învinuire pe care o repetăm într'una.

Am arătat aci — de câteva ori — cât este de nedreaptă și această judecată și regret mult că repetăm anumite păreri, fără a ne osteni puțin să le controlăm, să vedem ce au mai spus și alții, să cercetăm cu toată atenția și să gândim mai mult.

Unificarea legislativă era nu numai necesară ci și urgentă. Ea era cerută de toți; se lucrase de câțiva ani dar nu se realizase decât foarte puțin. Ea a fost făcută de Consiliul de Stat, având ca bază, ceea ce dorea aproape toată lumea cultă dela noi, cele mai bune legi ale Apusului,

Se ignorează— apoi — că influența legilor străine și introducerea lor la noi începuse cu câteva decenii mai înainte. Era o mișcare de adaptare a legilor apusene, care a devenit din ce în ce mai puternică și pe care m'am străduit s'o pun în evidență.

Era o evoluție, care ajunsese departe; ceea ce s'a făcut la 1864 n'a fost decât încheierea acestei evoluții.

De altminteri este de crezut oare că tocmai Kogălniceanu elevul lui Savigny, să nu fi știut principiul fundamental al școalei istorice după care legile nu trebue să fie străine de firea și concepțiile unui popor? Dar v'am arătat și eu cândva că aceste legi nu erau cu totul străine, că aveau la bază dreptul roman, care și-a avut vieața lui și aci la Dunăre, sau legi ale popoarelor latine.

Fără de a mai insista, dacă acele haine ar fi fost nepotrivite nu le-am fi aruncat cât mai curând? Or noi le-am purtat decenii și pe multe le avem și azi. Am îmbunătățit legislația introdusă de Kogălniceanu, prin modificări cerute de vremuri, și prin aplicare îndelungată încât azi sunt românizate, sunt românești [1]).

[1]) Andrei Rădulescu, *Cultura juridică românească în ultimul secol.* Discurs de recepțiune la Academia Română, 1923. *Șaizeci de ani de cod civil,* Mem. Acad.

Invinuirea e deci nedreaptă şi din acest punct de vedere.

De altă parte se pare că dispoziţiile Statutului au fost oarecum justificate şi pe teren politic propriu zis. Desfăşurarea vieţii publice după 1866, cu agitaţii mari, care au dus la 1871 chiar la abdicarea Domnitorului Carol I, cu mari pericole pentru Statul nostru, tânăr şi neconsolidat, ar arăta că nu eram deplin formaţi pentru principiile înscrise în Constituţie. Kogălniceanu ar fi putut spune că normele înscrise în Statut, aplicate în chip corect şi de oamenii pregătiţi şi conştincioşi ar fi dat frumoase rezultate.

Actul dela 2 Mai nu trebue — dar — să constitue o învinuire la adresa lui Kogălniceanu. Chiar dacă din punct de vedere strict a ieşit din litera Constituţiei — cum o mărturiseşte singur — dar n'a înţeles să părăsească principiile fundamentale, de care a fost condus toată vieaţa.

Suflet curat, călăuzit numai de binele Ţării, a primit cu seninătate judecata nedreaptă a multora şi nu se sfia să spună cu curaj că este omul dela 2 Mai; era profund convins că şi-a făcut datoria pe deplin.

* * *

Lăsând la o parte bârfelile, care de atâtea ori învăluesc pe oamenii mari, lui Kogălniceanu i s'a mai adus învinuiri şi cu privire la *pierderea Basarabiei în 1878*.

S'a spus — cu oarecare răutate — că el împreună cu Regele şi Ion Brătianu ar fi ştiut, mai de mult că ne va fi luată Basarabia. Această acuzaţie însă nu este cu nimic dovedită.

Este, însă, probabil că va fi bănuit planul rusesc. C ne ştia ce au făcut Ruşii în 1870, când au denunţat tratatul dela Paris din 1856, pe baza principiului rebus sic stantibus şi

Rom. s. istorică, seria III, tom. VI. Mem. 5. *Privire asupra desvoltărei juridice a României dela 1864 până astăzi*, 1933. *Unificarea legislativă*, Mem. Acad. Rom. s. Ist. seria III, tom. VII, Mem. 12. *In privinţa legilor introduse la 1864—65* iată ce spunea D. Sturdza: care n'a fost un admirator al lui Cuza, şi care n'a fost totdeauna alături de Kogălniceanu, în anumite chestiuni,

« Legile vechi, croite de străini, au fost toate înlocuite prin legi noi, ieşite din rărunchii vieţii celei noi, insuflate de geniul care dela cea dintâi descălicătoare a desemnat poporului român, problema existenţei sale ».

Şi acestea au fost spuse, când Sturdza era prim-ministru în prefaţa volumului în care fiul lui Kogălniceanu a publicat actele dela 2 Mai 1864.

au izbutit — apoi — prin Convenția dela Londra din 1871 să desființeze aproape în totul acel tratat cu privire la Marea Neagră și cine mai știa cât de mult ținea Alexandru II să șteargă rușinea înfrângerii dela Sevastopol și să reintre în moștenirea tatălui său, mort de amărăciunea acelui războiu, înțelegea că soarta celor 3 județe ale Basarabiei era aproape pecetluită. Care dintre oamenii politici nu va fi avut această bănuială? Cu atât mai mult Kogălniceanu, care nu era un nepregătit pentru cârmuire. Știa toate acestea și îngrijorarea-i va fi pătruns profund în suflet.

De aceea — de sigur — a și cerut să se modifice proiectul convenției, adăugând și partea prin care Rusia ne garanta față de oricine întegritatea teritoriului. El este autorul acestei clauze, în care un om onest și încrezător în respectul Dreptului, mai avea oarecare speranțe. Nu putea cere și face mai mult.

S'a mai spus că nu trebuia încheiată acea convenție pentru trecerea trupelor rusești prin țară. Iarăși trebue să spunem că pentru o judecată dreaptă este nevoie să ținem seamă și să înțelegem bine împrejurările în care au avut loc actele săvârșite. Cum am fi putut proceda altfel? Să ne opunem? Să chemăm pe Turci în ajutor? Să facem țara teatru de războiu? Să cerem sprijinul Puterilor garante? Am încercat, fără rezultat favorabil. Situația noastră, sfaturile ce ni s'au dat, năzuințele ce aveam nu ne îndemnau să refuzăm încheierea convenției. Kogălniceanu a încheiat dar și-a luat, cel puțin juridicește, toate măsurile.

Dacă-i va fi comunicat Gorciakof în Iunie 1877 că ni se va lua Basarabia, ce mai putea schimba din situația creată de evenimente? [1])

S'a adăugat că el și cu Brătianu n'au știut să apere cu toată energia Basarabia. Este ușor să critici; sau « după războiu mulți viteji s'arată » așa s'ar putea răspunde.

Să se cerceteze atitudinea și sbuciumările acestor doi bărbați de Stat, să se vadă notele diplomatice ale lui Kogălniceanu, răspunsurile lui pline de curaj și demnitate, uneori peste

[1]) *M. Oficial.* Nr. 218/1878; 28 și 31 din 1882. Cpr. T. Maiorescu. *Discursuri* II-p. 176 ș ur n.

limitele permise de protocoalele internaționale, să se înțeleagă înaltul lui patriotism și sunt convins că orice om de bună credință va manifesta toată admirația pentru acest ilustru fiu al neamului.

Să nu se uite cum chiar în momentul când se consfințea cea mai mare nedreptate și ingratitudine fată de noi la Berlin, ne-a apărat și cum a știut — cu toată marea suferință ce-chinuia — să stea drept, înfruntând cu atâta curaj pe reprezentanții Rusiei, arătându-le ce valoare au cuvintele și semnăturile celor mari și puternici. Sunt gesturi care nu trebuesc acoperite cu negura uitării [1]).

* * *

I s'a adus și *învinuirea că în chestia Dunării a făcut o propagandă nepermisă unui agent diplomatic, că a dat strigătul de alarmă și că fără el această chestiune ar fi fost rezolvată fără vuet*. La acestea răspundea — cu drept cuvânt — că nu el a dat alarma și a făcut propagandă ci instinctul și sentimentul național iar acei care-l acuză, îi fac cea mai mare onoare și-i aduc cea mai mare laudă pentrucă el a apărat o chestie națională și a deșteptat îngrijirea națiunii asupra pericolului. « Nu mi-am făcut decât datoria. N'am făcut decât a apăra la bătrânețe ceea ce am apărat din tinerețe: *drepturile și neatârnarea țării mele* » [2]).

Mândru și cu curaj neînfrânt, așa știa să vorbească acest bărbat de Stat, profund cunoscător al marilor probleme

---

[1]) In ședința Camerei, dela 2 Mai 1882, vorbind în chestiunea Dunării și apelând la Primul-Ministru Ion Brătianu să nu consimtă la știrbirea drepturilor noastre, poate cele mai mari, spunea cu amărăciune: « M'a făcut D. Stătescu și pe mine solidar în pierderea; da sunt solidar cu d-l Ion Brătianu la *acel act dureros dar independent de voința noastră* ». Iar mai departe adăuga: « *Dumnezeu însă este martor că nici D-lui nici eu n'm voit să dăm de bună voie această părticică din pământul strămoșesc;* dar astăzi ar fi de o osândă capitală ca aceiași oameni să-și vadă figurând numele lor și la supunerea Dunării unei dominațiuni străine, oricare ar fi ea ». (*Monit. Oficial, Desbateri 1881—1882*, pp. 1938—1939).

[2]) *Cestiunea Dunării*, II, pp. 61—62. Kogălniceanu a respins cu indignare și acuzația, ce i se aruncase chiar dela banca ministerială, că prin atitudinea sa ar servi politica Stelei Nordului, a Rusiei. Referindu-se la gazetele jidovești din Viena, care au obiceiul să califice de Rus pe orice Român care nu voiește să fie Austriac sau Ungur, răspunde că aceste gazete nu pot pricepe că *în România pot fi și Români.* « Ei bine — adaugă — eu sunt Român, fac parte din numărul acelor oameni, care în tinerețele lor au lucrat la sdrobirea protectoratului politic al Rusiei și care

ale patriei sale și cu sufletul totdeauna plin de cel mai curat patriotism.

Dacă aceia cari au trăit și s'au luptat cu Kogălniceanu i-au adus învinuiri nedrepte, nu este iertat să mai fie repetate. Este în orice caz o datorie să fie cercetate cu toată atențiunea și să i se înfățișeze ființa în lumina cea mai adevărată. *A sosit vremea să i se facă dreptate.*

IV

Cu toată activitatea lui felurită și așa de întinsă, cu toate greutățile întâmpinate, Kogălniceanu ca om n'a fost-cum se întâmplă deseori — o fire rece, singuratică, aspră, ci veselă, glumeață, bună, amabilă cu toți fără deosebire; și pe lângă acestea era dornic de a lumina, de a îndrepta și ajuta, cu toate că n'a avut aproape niciodată o stare materială bună[1]). Pe lângă alte mărturii să pomenesc pe a răposatului coleg Ion Bianu care din tinerețe a trăit mulți ani în apropierea lui. « Conu Mihalache », avea o deosebită plăcere să stea de vorbă cu cei mici, să-i poftească la masă, să-i îndrumeze, să le fie de ajutor. Câte însușiri superioare, câtă generozitate,

---

la bătrâneţe nu pot a se otărî de a primi *protectoratul economic al Austriei, după mine tot atât de periculos ca şi cel dintâi, şi poate şi mai mult.*

Combătând, din toată inima şi din toate puterile ce mi-au mai rămas încă, încercările guvernului austro-maghiar de a ne domina economiceşte, de a intra în viaţa nostră politică, comercială, socială, de a se insinua în toţi porii organismului nostru, cred că-mi fac datoria de bun român, cred că-mi îndeplinesc o datorie către acele generaţiuni energice şi generoase care cu lungi trude şi sacrificii au făcut România de astăzi. Cred că tot prin aceasta îmi îndeplinesc o datorie de conservaţiune către urmaşii noştri, apărându-le şi conservându-le o ţară liberă şi de sine stătătoare.

Când miniştrii, când oamenii de stat ai Austro-Ungariei pun toată stăruinţa, întrebuinţează toate resursele inteligenţei şi activităţii lor pentru a mări hotarele patriei lor, pentru a-i întinde influenţa peste aceste hotare, ei prin aceasta îşi împlinesc datoria lor de buni, bravi şi demni de toată lauda cetăţeni austriaci sau maghiari.

Dee-ni-se voia să ne facem şi noi datoria de cetăţeni români!

Nu se caută dar în îngrijirile noastre, în sforţările noastre de apărare, alt mobil decât acel simţimânt, care bate în inima fiecărui om, care astăzi arde viu în pieptul până şi al sălbaticilor: *iubirea pământului strămoşesc, apărarea drepturilor, intereselor şi independenţei sale* ». (*Cestiunea Dunării*, II, pp. 68—69).

[1]) După îndoita alegere a lui Cuza s'a propus de ziarul « Românul » ca naţia recunoscătoare să dea lui Kogălniceanu o moşie de 50.000 galbeni, care să-i poarte numele. Sturdza, *Acte şi documente*, VIII, p. 325); a rămas însă o simplă propunere.

cât de puțin pretențios! O comoară de cunoștințe, un minunat povestitor, un suflet plin de voie bună, cu care captiva, un înflăcărat patriot, pentru care nu exista obstacole când era vorba de drepturile și interesele neamului românesc, așa mi l-a descris Bianu care a trăit lângă atâți oameni mari ai României; așa l-au înfățișat aproape toți cari l-au cunoscut de aproape.

N'a fost un ambițios și doritor de măriri. Ar fi avut mari șanse să fie Domnitor, dar a cerut să fie șters din lista candidaților pentru a asigura izbânda ideei salvatoare.

Ar fi putut să folosească prietenia lui Cuza și să fie de atâtea ori în guvern sau în fruntea lui; a fost solicitat de mai multe ori în timpul domniei lui Carol I să aibă aceste înalte funcțiuni și a renunțat când vedea că nu poate realiza gândurile sale.

Câți ar fi refuzat asemenea demnități?

Când interesele superioare ale Țării au cerut și l-au reclamat imperios, el le-a pus mai presus de orice; a uitat nedreptăți, jigniri și s'a așezat în slujba Statului, cu tot devotamentul și gata de orice jertfă. « Se asvârlea — cum zicea un contemporan — ca un leu în luptă pentru moșie și neam » [1]). Nu-și mai aducea aminte nici de ai săi decât în momente grele, în clipe când descurajarea-i copleșea sufletul [2]).

Avea o rară inteligență, și o putere de muncă și de luptă fără seamăn. Cu toată energia, uneori violentă, în susținerea măsurilor sau ideilor sale avea și foarte mult tact și știa să fie cumpănit. Astfel când în Divanul ad-hoc al Moldovei s'a încercat de către țărani să se pună problema rurală, a izbutit

---

[1]) D. Sturdza, *Răspuns lui A. D. Xenopol la discursul de recepția la Academie*, p. 63.

[2]) Un asemenea moment — care merită să fie menționat — a avut la 15 August 1861 când retras la moșia sa Râpile, după ieșirea din guvern, fiind bolnav și obosit își face testamentul în care — între altele — scrie așa de mișcător: « Mor sărac. Douăzeci și doi de ani am servit țării mele. Imi recomand femeia și copiii Adunării țării. Rog pe amici și protivnicii politici să le fie milă de copilașii mei. Nu cer dela țara mea alta decât ca să cumpere fabrica mea de postav, după valoarea ei așa ca să se poată plăti datoriile mele și să rămâe familiei mele o casă și o bucățică de pământ ».

Iar mai departe: « Incă odată rog pe Adunare, măcar după moartea mea să ție seamă de slujbele mele. Rog asemenea pe Alexandru Ioan să gândească la slujbele ce i-am făcut în timpuri grele. Adio, Românie, fii unită, măcar după moartea mea ». (Iorga, *o. c.*, p. 19 notă).

s'o înlăture pentru a nu face ca proprietarii să nu primească desfiinţarea privilegiilor şi mai ales ideea cea mare, de care depindea viitorul neamului, Unirea. Când mai târziu i se cerea ca Prim-Ministru al Moldovei să grăbească Unirea, prin întrunirea ambelor Adunări sau în alt chip, recomanda prudenţă spre a nu supăra Puterile prin călcarea Convenţiei.

Era un adversar loial, îşi preţuia just adversarii şi le recunoştea meritele. Cuvintele spuse despre marele lui protivnic în chestia agrară, Barbu Catargiu, şi înfierarea asasinării lui în care răii au încercat să amestece şi numele său precum şi cele spuse despre alţi adversari, dovedesc aceasta cu prisosinţă.

El concepea prietenia ca o adâncă legătură pe care nu trebue s'o rupă anumite nemulţumiri ale vieţii. Raporturile cu Vodă Cuza chiar după îndepărtarea din fruntea guvernului şi acelea cu Ion Brătianu şi în deosebi duioasa telegramă trimisă la moartea acestuia [1]) sunt cea mai convingătoare mărturie.

Cu toate aceste însuşiri răutatea omenească s'a revărsat deseori asupra lui; patimile duşmanilor — şi a avut destui — i-au pricinuit multe amărăciuni ; bârfeli josnice şi cuvinte jignitoare i-au fost aruncate din belşug. In partea primă a vieţii politice a fost socotit nu numai revoluţionar ci a fost numit şi «visul dracului» [2]) iar mai târziu a fost numit de atâtea ori omul dela 2 Mai, cu toate urmările neplăcute ale acestui calificativ, deşi fusese răsturnat tocmai de cel pentru care

---

[1]) Bolnav şi eu, nu pot face decât să plâng, căci îmi lipseşte chiar putinţa de a alerga la Florica şi a-mi lua adio dela acela, cu care am lucrat jumătate de secol şi de aproape şi de departe. Nu pot a-ţi da altă mângâiere decât că porţi numele întâiului cetăţean al României. Dreptatea posterităţii începe de astăzi pentru Ioan Brătianu. Oamenii de astăzi, şi mari şi mici, pot fi ingraţi pentru Ioan Brătianu. Istoria însă şi istoria cea nepărtinitoare, aceea care purcede din mintea şi inima unei naţiuni întregi va păstra în litere neşterse memoria aceluia, care şi-a pus numele în capul tuturor actelor mari naţionale şi politice ale renaşterii României. Acest nume este al lui Ioan Brătianu şi Domnia-Ta eşti ilustra sa văduvă. Găseşte-ţi mângâerea în acest nume nepieritor şi în lacrămile unei întregi naţiuni, care curg astăzi împreună cu ale Domniei-Tale ». (Reprodusă în răspunsul lui D. Sturdza la discursul de recepţie la Academia Română al lui A. D. Xenopol, p. 76).

[2]) V. M. Kogălniceanu. *Acte relative la 2 Mai 1864*, p. 33. Const. Şuţu cerea ca Poarta să trimeaţă oştile spre a scăpa ţara de lepra sanculoţilor al căror şef este Prinţul şi aghiotantul său, Primul Ministru « visul dracului ». El a fost numit şi « călăul libertăţilor publice » sau « omul care a introdus bazele fundamentale ale despotismului », sau « instrumentul cel mai umil al Principelui care şi-a călcat jurămintele » (*Mon. Oficial* Nr. 159 din 1866).

a fost săvârșit actul din acea zi. Ținerea lui la o parte, atâta vreme în domnia Regelui Carol I, a fost fără îndoială o pagubă pentru Țară. Totuși dușmanii îl apreciau, mai mult chiar, îl temeau.

A fost multă nedreptate față de acest mare om. N'a avut — s'ar putea zice — mult noroc. Și nu l-a avut nici după moarte când uitarea l-a învăluit mult. Chiar comemorările i s'au făcut la 1917—1918 ca și astăzi, în vremuri grele, de mari dureri, de amenințătoare primejdii, când nu li s'a putut da măreția pe care strălucita lui figură o merita. N'a fost un răsfățat al Soartei.

Dar nici măcar n'a fost cu dreptate judecat de oameni și în special de contemporani, invidioși sau neînțelegători ai complexei lui personalități.

Cu cât vremea a trecut a început să se facă lumină și i s'au acordat calificative mai juste, și chiar de către unii cari nu i-au fost totdeauna prieteni.

D. Sturdza, secretarul general al Academiei, spunea aci la 3 Martie 1892: « El a fost fără îndoială tipul unei activități neobosite și continue dela anul 1837 și până la moartea sa. Kogălniceanu este, însă, totodată unul din cei mai iluștri membrii ai glorioasei generațiuni, care poate zice despre sine: « nimic din trebile românești nu mi-a fost străin ». El, ca și confrații săi de muncă, în timp de o jumătate de secol, a lucrat, cu o energie extraordinară, în tot locul și în tot timpul la înălțarea neamului românesc. *Dotat de natură cu o inteligență rară, înfrumusețată și consolidată de cunoștințe întinse și de o cultură aleasă, Kogălniceanu ar fi fost un bărbat eminent în orice țară* » [1]). Tot aci altă dată îl numea « *unul din luceferii neamului nostru* » [2]).

Urmașul său în această instituție, în discursul său de intrare îl caracteriza: « *una din acele naturi alese, ce greu încap câte două alăturea în un veac; pentru care timpul cât l-a trăit a fost prea scurt și spațiul, în care i-a fost învoit să se miște, prea neîncăpător, spre a desvolta uriașa putere a concepțiunilor, cugetărilor și năzuințelor lui. Puternicei firi a*

[1]) *Analele Academiei Române*, seria III, Tom. XIV, p. 56.
[2]) Răspuns la discursul de recepție al lui A. D. Xenopol, p. 62.

lui Kogălniceanu i-ar fi trebuit spre a sa deplină desfășurare, un teatru de lucrare mare și întins; el ar fi trebuit să se nască în sânul unei mari împărății și să conducă destinele ei» [1]. Iar la sfârșitul cuvântării sale spunea: «*A fost un stâlp al țării, întruparea cea mai minunată și mai caracteristică a minții românești, cristalizată în geniala lui natură*» [2].

Cel mai de frunte om de stat și cel dintâi istoric critic ce a născut neamul românesc, astfel îl socotește alt însemnat istoric, D. Onciul» [3].

«*Cea mai mare minte și cel mai mare om de cultură, cel mai mare orator, cel mai mare cugetător politic*», așa îl înfățișează nemuritorul Iorga [4].

Aceste câteva judecăți pronunțate de cei deprinși cu cercetarea marilor personalități au înlăturat, în mare parte, nedreptatea lui Kogălniceanu; și din ce în ce se va răspândi tot mai multă lumină.

* * *

Fără urmă de îndoială că *a fost bărbatul de Stat, care a avut o foarte întinsă cultură, un mare talent oratoric, un profund spirit critic, un minunat cunoscător al realităților românești, o sclipitoare inteligență și un puternic simț politic.*

---

[1]) Discursul de recepție, p. 1.

[2]) *Ibid.*, p. 60.

[3]) D. Onciul, *Mihail Kogălniceanu*, Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., 1918, p. 3.

[4]) N. Iorga, *o. c.*, p. 17:

Dintre alte caracterizări mai cităm: «cel mai de seamă istoric și bărbat de Stat al României din veacul al XIX-lea» (I. Lupaș, *o. c.*, p. 7).

«Omul cel mai priceput în ale țării, politicul prevăzător, apărătorul libertățiior politice, sprijinul puternic al susținerii edificiului social actual, om genial și energic» (Const. Erbiceanu, *Mihail Cogălniceanu. Scurte notițe biografice*, 1891, p. 17).

«... Una din cele mai strălucite personalități ale neamului nostru în a 2-a jumătatea sec. al. XIX-lea. Nu se poate ști dacă fără îndemnurile și fără energia acestuia s'ar fi făcut secularizarea și lovitura de Stat. Cine poate spune care ar fi fost soarta țărilor noastre fără această minte luminată, fâță de îndârjirea luptelor politice și de greutățile din afară! Și dacă Vodă-Cuza nu l-ar fi îndepărtat probabil că acea domnie ar fi avut alt sfârșit (Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza-Vodă*, 1932, pp. 41—42).

«Influența lui Mihail Kogălniceanu în cultura românească este fără asemănare». Kogălniceanu înseamnă aspirația spre o cultură românească originală, în care să intre și să fie reprezentat poporul românesc cu însușirile lui etnice și cu aspirație spre perfecționarea poporului românesc; prin cultură înțelege ca literatura, istoria, politica, organizația de stat, presa, pedagogia și știința să dea toate la un loc rezultatul unei culturi originale» (Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, 1921, p. 238).

Insuflețit de un nețărmurit patriotism, el a muncit fără odihnă aproape în toate domeniile și a contribuit, în cea mai largă măsură, la Unirea celor două Principate, la organizarea noului Stat, la consolidarea lui și la înălțarea Regatului României.

Din expunerea de față, așa de puțin desvoltată față de întinderea și complexitatea subiectului dar îngrădită de timpul rezervat, se desprinde — sper — uriașa personalitate a lui Kolgălniceanu și opera națională îndeplinită de el.

Dreptatea — chiar târzie — cere să i se recunoască dreptul la primul loc din vieața Statului român, cel puțin pentru o mare parte din a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Generația de astăzi și cele viitoare au datoria să-l cunoască, să-l înțeleagă, să-l prețuiască just și să se închine cu toată cucernicia înaintea memoriei lui.

Un semn de înaltă prețuire și admirație este și această comunicare, izvorîtă din adâncurile sufletești pline de pietate ale aceluia care-i ocupă locul în Academia Română.

CUPRINSUL

INFLUENȚA PREȚULUI ASUPRA PRODUCȚIEI SOLULUI

DE

Prof. G. TAȘCĂ

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 13 Martie 1940

Imbunătățirea stării țăranului român a preocupat guvernele Principatelor încă dela începutul veaculu al XVIII-lea. Iar după 1864, această grijă a stării țăranului, a fost preocuparea de căpetenie a guvernelor României.

La început motivul care determina pe principii români să se îngrijească de soarta săteanului, era un motiv utilitar: depopularea țării pe de o parte, și cantitatea mică de producție ce dădea solul, pe de alta. Un sătean liber, stăpân pe ogorul său, va fi mai puțin ispitit de a emigra și va cultiva mai bine și va produce mai mult decât un țăran rob al gliei și care nu e stăpân pe bucata de pământ ce cultivă.

Acestea sunt motivele care determină pe domnitorul Constantin Mavrocordat la 1747 în Valahia și 1749 în Moldova, să sloboadă de *rumânie* pe țărani. Tot aceste motive au determinat pe Alexandru Moruzi și pe Ioniță Sandu Sturdza să împartă pământul de pășune cel dintâi, pământul de cultură cel de al doilea, între boierii de moșii și săteni.

După 1848 și mai ales după 1860, punctul de vedere dela care plecau guvernele era nu numai un punct de vedere *utilitar* dar și un punct de vedere *umanitar*, acela de îmbunătățire a clasei țărănești.

Dela acest punct de vedere umanitar, a plecat legiuitorul dela 1864, când a dat țăranului în plină proprietate, locul pe

care îl cultiva sub titlul de clăcaş şi când l-a liberat de dijmă, de clacă şi de celelalte servituţi.

Fără îndoială că legiuitorul dela 1864 a avut în vedere şi sporirea producţiunii, prin măsura împroprietăririi.

« *De azi*, — zice proclamaţiunea din 14/26 August către sătenii clăcaşi, semnată de Alexandru Ion I şi contrasemnată de Kogălniceanu, Creţulescu, Bălănescu şi Savel Manu, — *voi sunteţi stăpâni pe braţele voastre. Stăpâni liberi pe braţele şi ogoarele voastre, nu uitaţi mai înainte de toate că sunteţi plugari, că sunteţi muncitori de pământ. Nu părăsiţi această frumoasă meserie care face bogăţia ţării şi dovediţi şi în România, — ca pretutindeni, că munca liberă produce îndoit decât munca silită. Departe de a vă deda la trândăvie, sporiţi încă hărnicia voastră şi ogoarele voastre îndoit să fie mai bine lucrate, căci de acum aceste ogoare sunt averea voastră şi moşia copiilor voştri* ».

Potrivit acestei legi dela 1864 s'a dat în proprietatea sătenilor o suprafaţă de 1.680.647 hectare de pământ.

Tot un motiv de îmbunătăţire a stării ţăranului a făcut pe legiuitorul de după 1864 să vândă sătenilor 558.114 ha, în loturi mici, din moşiile Statului şi însurăţeilor, potrivit art. 5 şi 6 din legea rurală, suprafaţa de 230.000 ha (legea 1881).

Tot acest motiv a determinat înfiinţarea Casei Rurale care a făcut să treacă în mâna ţăranilor o suprafaţă de aproximativ 200.000 ha.

Legile de tocmeli agricole, atât aceea a lui Carp dela 1893 cât şi aceea dela 1907, plecau în esenţă, dela acelaşi punct de vedere.

In fine legea de expropriere şi împroprietărire dela 1921, potrivit căreia a trecut în mâna ţăranilor, numai în Vechiul Regat, o suprafaţă de 2.776.401 ha, a plecat dela acelaşi punct de vedere.

Cu toate aceste măsuri luate de legiuitor, în decurs de aproape un veac, nu putem spune că ne-am ajuns scopul. Starea ţăranului nu s'a îmbunătăţit simţitor. Dimpotrivă, suprapopulaţia agricolă dela noi din ţară face ca problema să fie cu atât mai gravă cu cât nu am putut trece dela cultura extensivă ruinătoare pe mici suprafeţe de teren, la cea intensivă.

Improprietăririle succesive neatingând țelul urmărit, — adică îmbunătățirea stării țăranului, — ne-am gândit la soluționarea problemei pe altă cale. Am încercat să organizăm producțiunea; să creăm ferme model, care să servească de pildă și îndemn săteanului; să creăm ocoale agricole cu agronomi, care să-i dea îndrumări; să îngrijim de semințe selecționate, etc.

Aceste măsuri, foarte lăudabile, au dat oarecare rezultate, dar ele sunt departe de a duce la soluțiunea problemei ce ne preocupă.

Este, cred, timpul să privim problema sub adevărata ei latură: *prețul de vânzare a produsului agricol în raport cu prețul de cost.*

Zadarnic vom înzestra pe sătean cu teren de cultură; zadarnic îi vom da drept de vot. Dacă prețul produsului solului, — rezultatul muncii lui de un an, — este inferior prețului de cost, el va sărăci tot mai mult în fiecare an. Să dăm unui industriaș, în chip gratuit, cea mai măreață fabrică, perfect utilată. Dacă el va vinde produsele acestei fabrici, în timp de 10 ani, sub cost, se va ruina cu siguranță.

Săteanul român însă vinde dela 1860 încoace, aproape continuu, sub cost.

Dela jumătatea veacului al XIX-lea și până azi produsele noastre agricole au fost aspru concurate de produsele transoceanice, pe de o parte, iar pe de altă parte, politica guvernelor noastre a fost îndreptată mai mult către orașe, de care depindea soarta guvernelor, iar satele erau aproape totdeauna sacrificate.

Așa se explică acea taxă atât de mult criticată, care a apăsat asupra cultivatorului agricol dela 1920—1928, taxă de 4 lei de fiecare kg de grâu vândut, de 3 lei la kg de orz, de 40 lei la kg de brânză de oaie, etc., taxă care constituia un impozit cu atât mai nedrept cu cât el apăsa numai asupra producătorului agricol.

Așa dar, chiar atunci când împrejurările erau favorabile și când produsele transoceanice veneau cu greutate; când stocurile din Europa erau epuizate, când, din cauza acestor împrejurări, săteanul putea obține un preț just al produsului

său, guvernul pentru a uşura situaţia târgoveţilor şi a-şi susţine moneta, a venit cu aceste taxe care reduceau aproape la jumătate preţul produsului agricol, scăzându-l cu mult sub preţul just, ori preţul normal.

Dar ce se înţelege prin preţ just, ori normal?

Preţul just este acela care acopere toate cheltuelile de producţie ale producătorului.

De sigur, nu este uşor a stabili cheltuelile de producţie şi a fixa preţul de cost în agricultură, pentrucă munca agricolă se face deosebit de munca industrială şi în agricultură sunt riscuri variate, care nu se întâlnesc în industrie.

Intre cei doi reputaţi cercetători ai costului de producţie în agricultură A e r e b o e [1]) şi L a u r [2]), [3]), este o vie controversă asupra chipului cum trebue format preţul de cost în agricultură.

Insă şi unul şi celălalt ajung la rezultatul că exploatarea trebue privită în totalitatea ei. A e r o b o e ca şi H o w a r d consideră că economia agricolă formează un tot şi preţul deficitar dela un produs trebue să se completeze din preţul excedentar dela altul.

Totuşi putem să încercăm să stabilim, după modelul după care se fixează preţurile de cost în industrie, acest preţ şi în agricultură.

Pentru campania agricolă 1940/941, preţul de cost al unui hectar de pământ s'ar putea socoti astfel:

1. Ogorîtul 1.000 lei la ha.
2. Aratul de toamnă 1.000 lei.
3. Semănatul, grăpatul, boronitul 500 lei de ha.
4. Seceratul 2.500 lei ha [4]).
5. Lei 3.000 la ha treerul şi căratul la arie [5]).

---

[1]) A e r e b o e, *Agrarpolitik*, 1928.

[2]) L a u r, *Grundlagen und Methoden der Bewertung*, 1928.

[3]) L a u r, *Wirtschaftslehre des Landbaus*, 1930.

[4]) Deşi preţul fixat de guvern era 1.000—1.200 lei ha, nu s'au putut găsi secerători, în Moldova, sub 1.500 lei de ha, iar în Valahia preţul a fost şi mai mare. Inafară de cei 1.500 lei la ha, se mai plăteau două duble şi jumătate de făină, un kg de peşte şi 1 kg de brânză de fiecare hectar, ceea ce înseamnă că săteanul putea lua 2.500 lei pentru ha de seceră în Moldova.

[5]) S'a plătit ziua cu palmele 150 iar cu carul 250 lei, în plus hrana oamenilor şi a animalelor. Din cauza ploilor continue oamenii mai mult stăteau decât lucrau, dar ziua trebuia plătită şi alimentele furnisate.

6. Lei 2.000 sămânța la ha [1]).

Inafară de acestea, pentru asigurarea culturii, săteanul are nevoie de vite, iar vitele trebuesc îngrijite: duse la apă, hrănite, țesălate, duse la imaș, în timp de 1 an de zile. Dacă nu am pune decât câte 200 lei la ha pe lună, pentru îngrijitul vitelor, avem 2.000 lei de hectar la acest capitol.

Trebue să mai socotim dobânda capitalului învestit: arenda terenului [2]).

Trebue să mai adăugăm chiria imobilului de locuit și a grajdurilor, amortismentul capitalului învestit, amortismentul capitalului de rulment, impozitele.

Cu toate aceste adăugiri, cred că socoteala nu este încă exactă, dacă nu ținem seamă că exploatarea agricolă este întocmai ca o uzină care fabrică diferite produse, dintre care unele se produc în pagubă, altele în câștig și la prețul de cost, trebue să ținem seamă de toate acestea. Așa de exemplu, pe o moșie de 400 ha eu am 50 ha de coastă, locuri neproductive, degradate, 50 ha locuri de odihnă. La culturile excedentare îmi iese prețul arendei, la islaz, la locurile de odihnă, la culturile deficitare etc. nu-mi iese acest preț. Trebue dar ca în prețul de cost să țiu seamă și de aceste elemente.

Trebue de asemenea să am în vedere că în o perioadă de 10 ani, la oricare moșie, avem 8 ani buni și mediocri, iar 2 ani în care nu se scot nici cheltuelile curente. Trebue prin urmare prevăzută o primă de risc pentru anii de secetă.

In fine diriguitorul întreprinderii, fie el mare cultivator, fie sătean, care pune munca și priceperea lui în exploatare, trebue, — ca oricare alt întreprinzător, ca orice industriaș, — să-și prevadă un salar pentru munca lui de direcție.

Acesta ar fi adevăratul cost de producție.

Săteanul însă ca și marele proprietar, nu ține seamă în stabilirea prețului de cost de toate aceste elemente și din pricina aceasta ei sărăcesc în fiecare an.

---

[1]) 200 kg grâu a 10 lei kg. Deși în toamna anului 1940 grâul se vindea ceva mai jos de 10 lei kg, însă grâul de sământă trebue să fie cu îngrijire selecționat, triorat, sulfatat, așa încât nu se putea obține un kg de sământă, astfel pregătită, sub 10 lei.

[2]) Deși terenul aparține săteanului, însă arenda lui trebue să intre în prețul de cost, întocmai după cum se trece în prețul de cost chiria imobilului industriașului deși imobilul este proprietatea lui.

S'ar părea poate că sunt unele elemente ale costului de producție, cum este chiria terenului, salariul pentru munca de direcție, dobânda capitalului învestit în întreprindere, dobânda capitalului mișcător, riscul de secetă, chiria imobilelor de locuit, care ar putea să lipsească din prețul de cost.

Acest lucru însă nu se poate face pentru două motive:

a) Pentrucă ar fi nedrept să nu i se recunoască această cheltuială făcută;

b) In al doilea loc și mai ales pentrucă industriașul trece în costul de producție toate aceste elemente.

Oricine cercetează contabilitatea unui industriaș, poate vedea că el trece în costul de producțiune toate elementele arătate mai sus. Din această pricină există o veșnică depărtare între prețul agricol și cel industrial, depărtare care face disperarea economiștilor și a oamenilor politici.

Astfel dacă luăm ca an normal de comparație între prețul industrial și cel agricol anul 1929 în care fixăm prețurilor agricole și industriale indicele 100 și cercetăm cum au variat prețurile după 1929, găsim următoarele cifre care arată desechilibrul dintre prețurile agricole și cele industriale în cursul anilor 1930—1936.

La	1930	indic.	agricol	scade	la	89	cel	industrial	la 97
»	1931	»	»	»	»	90	»	»	» 102
»	1932	»	»	»	»	73	»	»	» 89
»	1933	»	»	»	»	88	»	»	» 103
»	1934	»	»	»	»	63	»	»	» 121
»	1935	»	»	»	»	73	»	»	» 122
»	1936	»	»	»	»	81	»	»	» 127

Vă rog să observați că aceste cercetări sunt făcute în oficiul de studiu al industriașilor, prin urmare ele nu pot fi bănuite de părtinire pentru agricultură.

După 1936, depărtarea între prețul agricol și cel industrial s'a făcut din ce în ce mai mare și în minutul când facem această comunicare, această depărtare este așa de mare încât aprovizionarea țăranului cu produsele necesare meseriei lui și existenței lui este o problemă foarte grea.

Dacă însă nu s'ar socoti în monetă ci în grâu și alte produse agricole, în acest caz deosebirea dintre prețul industrial și cel agricol apare și mai clar. Astfel dacă luăm ca an de bază anul 1913, citâm dintr'o lucrare a colegului nostru d-l Ș i-ș e ș t i câteva cifre foarte semnificative. D-sa ținând seamă de produsul a 26 de produse industriale de mare consumație țărănească, cum sunt: sapa, secerea, coasa, fierul plugului, plugul, cuiele, tabla, sarea, petrolul, opincile, etc. și prețul produselor agricole cu care își procură săteanul produsele de mai sus, ajunge la următoarele cifre între 1913, luat ca an normal, și 1940.

In 1913 săteanul dădea 262 kg de grâu pentru procurarea celor 26 de produse.

In	1940 el dădea		674	kg			
»	1913 »	»	404	» porumb		1940	936 kg
»	1913 »	»	356	» orz		1940	814 »
»	1913 »	»	224	» fl. soarelui		1940	418 »
»	1913 »	»	47	» carne vacă		1940	186 »
»	1913 »	»	636	ouă		1940	1900 »
»	1913 »	»	127	litri lapte		1940	600 litri

După cum se vede prețul industrial s'a ridicat față de prețul agricol de trei ori mai mult, în medie.

Această deosebire între chipul cum se formează prețul de cost în industrie și felul cum se formează același preț în agricultură, a făcut pe unii cercetători dela noi să tragă concluzia greșită că agricultura ar fi întreprinderea care ar trebui să fie pusă pe ultima treaptă în scara productivității, — în timp ce industria ar fi pe o treaptă cu mult superioară, în această scară a productivității.

Cea mai elementară constatare însă ne face să vedem că, dimpotrivă, agricultura trebue să fie pusă pe prima treaptă în scara productivității, pentrucă în nicio altă ramură de activitate natura nu colaborează așa de intim cu omul ca în agricultură. Din bobul de grâu aruncat în pământ scoatem 20 de grăunțe. Este adevărat că 15 ori 16 din aceste grăunțe, au servit la nutrimentul lucrătorilor cari au luat parte la producție și la celelalte cheltueli de producție. Rămân însă câteva boabe,

două-trei, ori măcar unul care constituesc o sporire de bogăţie, pe când în industrie omul nu face decât să transforme materia. El produce valori, dar nu sporeşte bogăţia naţiunii. Industria transformând un kg de lână într'un kg de stofă, a sporit valoarea materiei. Un kg de lână se schimbă înainte de a fi prefăcută în stofă, cu 20 kg de grâu. Un kg de stofă se va schimba cu 200 kg de grâu. Insă cele 180 kg de grâu, — cum cu drept cuvânt observă şcoala fiziocrată — existau în societate, nu au fost create de industrie. Industria nu a sporit bogăţia ţării nici cu un miligram de materie.

Aceasta nu înseamnă că industria nu creează utilităţi. Industria este foarte necesară şi este ocupaţia care trecând produsul brut prin o serie de transformări, sporeşte valoarea lucrurilor. Vreau numai să arăt că este o greşeală de a pretinde că ea ar fi mai productivă decât agricultura.

Faptul însă că în industrie preţul de cost se formează după normele arătate şi preţul de vânzare se stabileşte împrejurul acestui preţ de cost, — iar în agricultură se vând produsele, de obiceiu, sub costul de producţie, a făcut pe unii cercetători ai problemei să ajungă la concluzia eronată că industria ar avea o mai mare productivitate decât agricultura.

Luând de bază normele arătate mai sus am căutat să stabilim preţul de cost al unui kg de grâu produs în vara anului 1941, la o exploatare ţărănească, din judeţul Tutova.

Acest preţ de cost s'a ridicat la 15 lei şi 50 bani kg de grâu sau 155.000 lei vagonul de grâu de 74 kg la hectolitru cu 3% corpuri străine, ţinând socoteală că producţia medie la hectar, în 1941, nu a fost mai mare de 1.000 kg, — la exploatările ţărăneşti.

Acesta este preţul de cost al unei exploatări agricole ţărăneşti în Moldova şi în special în Judeţul Tutova. Se poate însă întâmpla că la unii producători preţul de cost să fi fost numai de 11 lei, la alţii de 12 lei, la alţii de 14 lei.

Faţă de acest preţ de cost deosebit, după regiuni, după exploatări, şi după felul de cultură, — cum se va forma preţul de vânzare?

Legea economică cere ca preţul de vânzare să se formeze după cel mai mare preţ de cost. In ipoteza luată mai sus,

prețul de vânzare se va forma după 15 lei 50 bani kg sau 155.000 lei vagonul, pentrucă este de presupus că ultimul kg de grâu produs este necesar pentru hrana populației și dacă s'ar forma prețul de vânzare după un cost de producție mai redus, toți producătorii cari produc la un cost de producție mai ridicat ar părăsi cultura și prin consecință o parte a populației ar muri de foame.

Odată cu venirea războiului și micșorarea producției, anumite produse agricole: grâu, orz, ovăz, secară, floarea soarelui, etc. necesare consumației interne, nu mai au prețul dat de piața externă, — preț care în momentul de față ar conveni foarte mult cultivatorilor, — ci prețul este fixat de Stat, pentru a evita specula și înfometarea populației. Este o politică de aprovizionare pe care toate guvernele, de când există lumea o practică și pe care Biblia o arată că era practicată de faraonii Egiptului încă din vremea lui Iosif, cel vândut de frații lui.

Atunci însă când Statul fixează prețul grâului, el se găsește în mare încurcătură și în grea alternativă, pentrucă omul de guvern este strâns, ca într'un clește, între două tendințe divergente.

1. Să asigure pâinea ieftină târgoveților și muncitorilor industriali și astfel să evite convulsiunile sociale, știut fiind că aceste convulsiuni dela târguri, sunt cele mai primejdioase, și în tot cazul în mare parte de ieftinătatea alimentelor depinde soarta guvernelor.

2. Să ia toate măsurile pentru a spori producțiunea, pentrucă o producțiune sporită asigură pâinea ieftină și ajută pe omul de guvern să soluționeze prima parte a problemei.

Aceste două tendințe sunt, după cum se vede, antagoniste. Nu pot spori producțiunea fără a asigura un preț remuneratoriu producătorilor celor mai rău situați. Un preț remunerator însă duce la scumpirea, cel puțin pentru moment, a pâinii și la apariția rentei adică a venitului nemuncit, împotriva căruia se ridică cu atâta putere toate guvernele și care formează calul de bătaie al tuturor acelora cari agită chestiunea rentei.

Să presupunem, — este o simplă ipoteză, — că costul de producțiune a grâului din anul acesta a fost de 9 lei kg în

Teleorman, 9,50 lei în Vlaşca, 10 lei în Romanaţi, 11 în Dolj, 12,25 lei în Ialomiţa, 13 lei în Ilfov, 15,50 lei în Tutova şi Covurlui.

Care va fi costul de producţie care va determina preţul pe piaţă? Dacă va fi 9 lei de kg, producţia la anul va fi deficitară, întru cât toţi producătorii care produc cu 10, 11, 12, 13, 14, 15 şi 15,50, vor părăsi cultura grâului.

Dacă preţul se va forma după preţul de producţie de 15,50 lei, în acest caz vor încasa o rentă, adică un venit nemuncit, toţi acei cari au produs cu un cost de producţie între 9 şi 15.

Singurul producător care va primi un preţ egal cu costul de producţiune, va fi ultimul producător în scara costului, şi adică acela care a produs cu preţul de cost de 15,50, — preţul de cost limită.

Aceasta este problema rentei solului atât de mult discutată în decursul veacului al XIX-lea.

S'a dovedit însă că renta nu se întâlneşte numai în agricultură, ci în toate ramurile de producţie: în industrie, în comerţ, în artă, în Bancă, pe băncile şcoalei, în birouri şi chiar pe banca ministerială.

Un industriaş are maşinile amortisate, un altul disciplinează mai bine forţele muncitoare, un comerciant are un vad mai bun, ori găseşte capital cu dobândă mai redusă, sau este mai simpatizat de public, un pictor, chiar cu puţin talent, ştie să măgulească mai bine gustul actual al publicului, un student învaţă mai uşor, asimilează mai bine cunoştinţele date de profesor; un ministru administrează mai bine ministerul decât un altul, ori ghiceşte mai bine dorinţele suveranului. Toţi aceştia vor avea un avantaj asupra acelora cari nu au aceleaşi însuşiri şi vor realiza un profit material ori moral, care constitue renta abilităţii.

A suprima renta numai în agricultură şi a o păstra în toate celelalte ramuri de activitate, este o mare nedreptate.

Negreşit, atunci când renta pământului ameninţă buna aşezare a naţiunii, ea poate fi atenuată dar nu suprimată. Astfel, înainte de războiul mare, România avea proprietatea neeconomic împărţită; 4.000 de mari proprietari stăpâneau 4.000.000 de ha, adică jumătate din pământul cultivabil al

țării; 4.000.000 de săteni stăpâneau cealaltă jumătate. Orice îmbunătățiri, orice progrese economice, cale ferată, șosea, canaluri, irigații, drenări, etc. profitau în primul loc celor patru mii de proprietari, deși aceste lucrări publice erau făcute cu sacrificiul tuturor locuitorilor țării.

Legea de expropriere dela 1921 a căutat să înlăture această rea constituție a proprietății, dar nu suprimând renta, — pentrucă ea este în firea lucrurilor și nu poate fi suprimată, — ci repartizând această rentă pe capetele a cât mai multor cetățeni.

Fixând prețul de vânzare la cel mai mare cost de producție, repartizăm beneficiile rentei asupra întregii țărănimi producătoare și o silim să producă mult și bine pentru a se putea folosi de această rentă.

Dacă am proceda în altfel, calculând adică prețul de vânzare după cel mai mic cost de producție, ori după un cost de producțiune mijlociu, am expune pe sătean la o veșnică stare de mizerie.

De obiceiu însă prețul grâului a fost întotdeauna sub costul de producțiune sau în tot cazul sub costul de producțiune al celor mai mulți dintre producători.

Fixarea prețului de vânzare după cel mai mare cost de producție are o vădită influență asupra sporirii producțiunii. Țăranul mai bine utilat, mai bine hrănit, va munci mai bine și va produce mai mult. Iar marele cultivator va putea să sporească capitalul, să pună în valoare terenuri până acum neproductive și să ducă la maximum productivitatea solului.

Prin ridicarea prețului produselor agricole s'ar ridica și salariile din agricultură. Aceste salarii cresc, — în proporție, — mai mult decât a crescut prețul produselor agricole. Ca dovadă este ceea ce se petrece acum. Prețul grâului a crescut dela 2 lei kg în 1932, la 11 lei kg. Adică ceva mai mult decât de 5 ori. Salariul agricol însă a crescut dela 20 lei ziua plus mâncarea, adică 30 lei ziua, la 250 lei ziua, adică aproape de 9 ori mai mult.

Formarea prețului după cel mai mic cost de producțiune, ori la un preț mijlociu, va aduce dimpotrivă efecte cu totul nefavorabile asupra producțiunii.

Există o lege economică de care nu avem obiceiul să ținem în deajuns seamă: « *Legea venitului mai puțin decât proporțional în agricultură* ».

In industrie dublând capitalul și mâna de lucru se dublează și producția. In agricultuiă nu se petrece la fel. Dacă la un hectar de pământ pe care punem 5.000 lei capital (instrumente, vite, sămânță, etc.) și 5 lucrători, scoatem o producție de 1.000 kg, îndoind capitalul la lei 10.000 și mâna de lucru la 10 lucrători, — nu vom căpăta 2.000 de kg, ci numai 1.700 kg, iar dacă întreim capitalul și munca nu vom scoate 1.700 plus 700 adică 2.400 kg, ci numai 2.200 kg și așa mai departe.

Prețul grâului însă, cu toate legile de valorificare, s'a format întotdeauna, după prima felie de capital și muncă învestite, iar nu după cea de a doua și cea de a treia. Când se fixa prețul grâului la 4 lei kg se urmărea să se acopere cu acest preț cheltuelile făcute de agricultorul mic, care producea 1.000 kg la ha.

Agricultorul care făcea sacrificii prin îndoirea capitalului și a mâinii de lucru și sporea producțiunea la 1.700 kg la hectar, era în pierdere, deoarece a doua felie de capital și muncă învestite, nu-i produceau decât 700 de kg la ha, iar prețul pentru acestea ar fi trebuit să fie de 5,70 lei kg iar nu de 4 lei kg, sau prețul unic pentru grâul produs, trebuia săfie, în mediu, de 5 lei kg în loc de 4 lei.

Agricultorul mic a priceput, prin instinct, legea economică arătată mai sus. El nu face sforțări duble, nu pentrucă este ignorant în ceea ce privește cultura agricolă, ci pentrucă ar fi în pierdere.

Tot din cauza prețului neremuneratoriu avem și cultura extensivă.

Puțini din cei ce se ocupă cu problemele agricole, își dau seama că felul de cultură este în cea mai mare parte în funcție de preț remunerator. Când țăranul preferă să cultive, în chip rudimentar, 3 ha în loc de a cultiva bine și îngrijit un singur ha, el nu face altceva decât să aplice legea economică a venitului neproporțional. Punând întreit capital și muncă pe un ha el va produce 2.200 kg de grâu, care vândute cu 4 lei kg, îi vor da un venit brut de 8.800 lei. Cultivând cu aceeași

muncă şi cu acelaşi capital 3 ha, va scoate câte 1.000 kg la ha, în total 3.000 de kg, care vândute cu 4 lei kg îi dau un venit de 12.000 lei. Chiar în cazul în care pământul nu-i aparţine şi plăteşte arendă, de exemplu 1.000 lei de ha, aşa cum era înainte de 1937, în cazul întâiu el va rămânea cu 7.800 lei în cel de al doilea cu 9.000 lei. Dacă învoiala se face cu dijmă de jumătate şi jumătate, în cazul întâi el va lua 1.100 de kg adică a 4 lei kg 4.400 lei, în cazul al doilea 1.500 kg adică 6.000 lei.

La această demonstraţie, evident că se poate face o obiecţie foarte serioasă.

Legile de valorificare a grâului din intervalul ultimilor ani, au fost făcute nu pentru a micşora preţul grâului, ci pentru a mări acest preţ şi a-l scăpa de dezastroasa concurenţă internaţională, — adică în folosul cultivatorilor. Dacă cultivatorul ar fi fost lăsat, fără protecţia legii, să ia preţul pieţei, în acest caz, — se spune, — ar fi luat un preţ mai mic de 4 lei de kg, preţ care era fixat prin legea de valorificare.

Această obiecţiune însă are şi ea partea ei slabă. După cum am arătat, dela 1920 şi până la 1928, cultivatorul a fost împiedecat de a lua preţul pieţii printr'o taxă de export de 40.000 lei la vagonul de grâu, adică de 4 lei de fiecare kg, taxă pe care o percepea statul dela cultivator. Este adevărat că la 1928 această taxă a fost suprimată, dar pentru foarte scurtă durată. Imediat ce a venit legea de control a devizelor, această taxă asupra produsului agricol s'a pus sub altă formă.

De îndată ce preţul produselor agricole a început să se ridice puţin, în urma depresiunii catastrofale din 1929, taxa asupra produselor agricole s'a reînfiinţat sub formă de control al devizelor. Astfel dacă luăm ca exemplu unul din anii agricoli dintre 1932 şi 1940, cât a durat acest control valutar şi anume anul 1937, constatăm că în acel an preţul grâului pe piaţa internaţională, — la Liverpool, — era de 94 de lire sterline vagonul. Lira sterlină era cotată în acel an, în târgul liber, cu 900 lei. Exportatorul trebuia dar să încaseze 84.600 lei de vagonul de grâu. Socotind cheltuelile de transport pe uscat şi pe apă, cheltuelile de manipulare, comision, care se ridicau în 1937 la aproximativ 14.000 lei de vagon, vagonul

de grâu se putea vinde în gară la producător cu 70.000 lei. Prețul era just.

Restricțiunile valutare însă obligau pe exportatori să dea Băncii Naționale devizele, cu prețul de 676 lira sterlină. Exportatorul primea dar pe vagonul de grâu numai 63.544 lei în loc de 84.600 lei, cât ar fi trebuit. Din prețul de 63.544 lei reducând 14.000 lei cheltuelile de transport, manipulare etc., rămânea suma de lei 49.000 de vagon, preț împrejurul căruia se vindea grâul la 1937 în portul Constanța.

Acest preț însă nu putea acoperi cheltuelile de producție a unor investițiuni superioare.

Este adevărat că prin legea de valorificare s'a acordat o primă de 10.000 lei de vagonul de grâu exportat. Insă, pe de o parte, această primă nu restitue toate pierderile cauzate de legea de control a devizelor, iar pe de altă parte această taxă era luată din o taxă specială asupra făinii, adică se căuta să se acopere pierderea producătorului, cu ceea ce se lua tot dela producător.

După cum se vede, prin legea valutară se apasă asupra prețului la export, iar prin cea de valorificare se apasă asupra prețului în interior. De încurajarea producției agricole, nu poate fi vorba.

Din toate aceste pricini, surplusul de producțiune, datorit plusului de capital și muncă învestite, nu mai este plătit cu prețul de cost și din pricina aceasta țăranul nu mai are interes să-l facă și se mărginește la cele 800—1.000 kg date de prima serie de capital și muncă învestite în sol.

Este adevărat că legea venitului neproporțional formulată la începutul veacului al XIX-lea, nu se aplică cu o rigurozitate matematică. Ea arată o simplă tendință, ca toate legile economice. Exemplele luate mai sus au fost cu voință simplificate și exagerate pentru a ușura demonstrația. Dar chiar dacă rezultatul aplicării ei nu ar fi exact cel de mai sus, ea totuși se aplică și-și produce efectele în bună parte.

Totuși se pot face două întâmpinări la legea formulată mai sus.

Prima întâmpinare. Cum se face că producătorii mari învestesc cantități de capital și muncă superioară și sporesc producțiunea solului?

Pentru a răspunde la această întâmpinare trebue să observăm că la 1921, în urma exproprierii, proprietarii rămași numai cu o treime și chiar cu mai puțin de o treime din suprafețele cultivate până atunci, au căutat să tragă din suprafețele rămase, o cantitate de produse care să se apropie de cele anterioare, sporind cantitatea de muncă și de capital învestite în pământ. Ei aveau avantajul de a poseda, din exploatările anterioare, o mare cantitate de capital, în bună parte amortisate. Cu toate acestea, acest efort, foarte lăudabil, al marilor proprietari, i-a dus de-a-dreptul la ruină, pentrucă au disprețuit legea venitului mai puțin decât proporțional și legea de conversiune a venit să-i scape dintr'o situație foarte dificilă.

A doua întâmpinare. Pentru care motiv Italia, Germania, Franța, Bulgaria, țări în care legea venitului mai puțin decât proporțional lucrează cu aceeași rigoare ca și la noi, învestesc totuși cantități de capital și de muncă sporite pe aceeași bucată de pământ și ridică astfel producțiunea solului?

Pentrucă Bulgaria, ca și Italia, ca și Germania, în fixarea prețului produsului agricol, țin seamă nu de prima serie de capital învestită, ci de ultima felie de capital învestit, pe de o parte, iar pe de altă parte, prețul produselor industriale nu se depărtează de acel al produselor agricole în proporția în care se îndepărtează la noi.

Astfel în 1938, prețul grâului la noi a fost fixat, pentru baza de 76 kg la hectolitru, cu 3,80 lei kg. In Bulgaria, grâul cu baza de 76 kg avea prețul de 3,40 leva kg.

Cum la 1938, diferența dintre leu și leva nu era prea mare, am putea trage concluzia că măsurile luate pentru valorificarea grâului la noi, erau chiar mai favorabile decât cele din Bulgaria. Această concluzie însă nu este justificată.

Pentru a cerceta problema în adevărata ei lumină, trebue să ținem socoteală de necesitățile țăranului dintr'o țară și din cealaltă și de chipul cum ei și le pot satisface.

Cea mai strigătoare necesitate a țăranului este de sigur, instrumentul de producție, plugul.

In 1938, un plug marca «*Porc Mistreț*» cu două brazde Nr. 5, se vindea, în Bulgaria, cu 1.500 leva.

Acelaşi plug în 1938 se vindea în România cu 4.000 lei. Ţinând seamă de preţul grâului, observăm că în 1938 cultivatorul bulgar dădea 441 kg grâu pe un plug marca «Porc Mistreţ» cu două brazde, iar cultivatorul român pe acelaşi plug dădea 1.053 kg de grâu, adică aproape de trei ori mai mult.

Cultivatorul german plătea acelaşi plug cu 60 mărci, iar grâul în Germania în 1938 era socotit cu 0,20 centime kg, adică 8 lei kg. Prin urmare cultivatorul german dădea numai 300 kg grâu pe un plug.

Aceste date mi-au fost furnisate pentru Bulgaria de către consilierul nostru economic d-l Corneliu Bălăcescu, printr'o adresă pe care o am aici, alăturându-mi şi un studiu foarte important asupra problemei grâului în Bulgaria. Iar pentru Germania, datele mi-au fost furnisate de către d-l Giormăneanu consilierul nostru economic pe lângă Legaţia din Berlin.

Datele privitoare la preţul grâului şi legile de control valutar din 1937 mi-au fost date de către d-l sindic al bursei din Bucureşti.

Dacă Germania dădea în 1938 300 kg de grâu pe un plug, Bulgaria 441 kg, iar România 1.053 kg, atunci putem face următoarea gradaţie:

1. Germania cu 300 kg pentru un plug are producţia de 2.170 kg la ha.

2. Bulgaria cu 414 kg grâu pe un plug are o producţie de 1.040 kg la hectar.

3. România cu 1.059 kg grâu pe un plug, are o producţie medie de 820 kg la ha.

Nu am pretenţia să afirm că cifrele pe care le dau şi gradaţia pe care o fac ar fi absolut doveditoare. Ele arată totuşi o tendinţă şi ne dovedesc că întreaga problemă de productivitate este legată de preţ.

Evident că sunt şi alte cauze care vin să influenţeze producţiunea solului. Printre dânsele însă, şi nu cea mai puţin importantă, este şi aceea a preţului remunerator.

Atunci când vom putea să unim pe producătorii agricoli în puternice sindicate şi când ei vor fixa preţul produselor agricole iar nu guvernul, — aşa cum fac industriaşii, — şi când acest preţ va fi fixat ţinând seamă de costul de produc-

țiune cel mai ridicat, în acel moment, am credința, că atât chestiunea producțiunii solului cât și aceea a îmbunătățirii stării țăranului, vor fi în mare parte soluționate.

Va trece însă vreme îndelungă până să se poată realiza acest deziderat.

Fatalitatea face ca între prețul produselor agricole desvoltarea industrială a țării și liniștea guvernelor, să fie un veșnic antagonism.

Pentru desvoltarea industrială a țării se cer puternice taxe protecționiste și chiar prohibirea intrării mărfurilor străine, fapt care dând un monopol industriașilor naționali, îi fac să scumpească produsele de consumație curentă pentru producătorii agricoli. Pe de altă parte, guvernele pentru a nu nemulțumi țărănimea, preferă să pună taxe indirecte, taxând la maximum produsele industriale, ceea ce face ca prețurile industriale să se ridice încă și mai mult, aceste taxe fiind plătite tot de consumator, care este producătorul agricol.

Fără îndoială că, la rândul lui, cultivatorul agricol, dacă ar fi să calculeze exact costul de producție a produselor lui, ar putea să ridice și el prețul, în proporție. In cazul acesta depărtarea între prețul agricol și cel industrial ar dispărea, vieața ar fi normală, prosperitatea țăranului ar fi asigurată.

Aci însă intervine necesitatea de liniște în guvernare, a oamenilor dela conducere.

De când există lumea, mișcările sociale au fost datorite, în mare măsură, lipsei ori scumpetei de alimente. Toate guvernele trebue să se îngrijească de pâine ieftină. Nu cunosc mișcare socială provocată de scumpetea cuielor, ori a caielelor, ori a tablei.

Pâinea însă este produsă de sătean. Pentru a o avea ieftină, guvernul trebue să uzeze de diferite mijloace: ori pune taxe de export cum a făcut dela 1920—1928, ori prohibește exportul unor anume produse, cum s'a făcut cu fasolea, uleiul de floarea soarelui, porumbul etc. în anii 1938—1940, ori ascunde taxa de export sub formă de control valutar.

In vreme de războiu, cum este acum, aceste măsuri nu pot fi evitate decât în mică măsură. Nenorocirea este că aceleași măsuri sunt luate și în vreme de pace.

Câtă vreme nu se va găsi mijlocul de a înlătura acest antagonism va fi greu de a îmbunătăţi starea ţăranului, ori câtă bunăvoinţă s'ar pune din partea autorităţilor pentru realizarea acestui deziderat.

Dacă totuşi cultivatorul nu părăseşte cultura, — cum ar cere-o legile economice, — este din pricină că nimic nu este mai puţin mobil decât cultivatorul agricol, fie el mare ori mic cultivator.

Pe această legătură de brazdă, care constitue o adevărată robie, ne sprijinim noi cu toţii, atunci când, în dispreţul legilor economice, fixăm preţul de vânzare sub preţul de cost limită.

De 30 ani de când diriguesc o exploatare agricolă şi de 60 de ani de când ţiu mâna pe cornul plugului, am avut adeseori minute de deprimare şi de desnădejde, din cauza preţurilor sub costul de producţiune. Sărbătoarea agricultorului, care ar trebui să fie minutul când culege fructele muncii şi a strădaniei lui de un an, este mai întotdeauna ceasul cel mai trist şi mai descurajant din tot timpul anului.

Cu toate acestea cultivatorul nu părăseşte exploatarea, pentrucă atunci când vine toamna şi când plugul despică brazda umedă şi aroma pământului proaspăt, îi umple sufletul, ca prin farmec dispare orice amărăciune şi nădejdea în recolta anului ce vine îi dă fiori de vieaţă nouă şi curaj în luptă. Şi astfel an de an îşi duce nevoia şi-şi poartă crucea, suportând această robie a brazdei.

J.C.L. DE SISMONDI
DAVID
1830

I. C. L. SIMONDE DE SISMONDI
(PRECURSOR AL CURENTELOR ECONOMICE ȘI SOCIALE ACTUALE)

DE

ION RĂDUCANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 27 Februarie 1942

Motto:
L'espoir de servir l'humanité, de faire succéder le bonheur à la souffrance, ne peut être entretenu que par celui qui, à côté de ce qui est, montre ce qui doit être.
S i s m o n d i, *Etudes sur les sciences sociales*, III, p. 83.

In istoria ideilor economice și sociale, S i s m o n d i are o însemnătate deosebită.

Cum s'a împlinit un veac dela moartea lui (25 Iunie 1842) socotim că este o îndoită datorie să încercăm a arăta, pe de o parte, originalitatea gândirii lui S i s m o n d i, iar pe de altă parte, legătura care există între opera acestuia și curentele economice și sociale din zilele noastre.

Comemorarea lui S i s m o n d i este un prilej binevenit pentru a face o comparație între epoca în care a trăit și vremea în care ne e dat să trăim, amândouă epocele caracterizate prin răsturnare de idei și de așezăminte.

Expunerea de față este făcută și dintr'o considerație specială. După ce Academia Română a îngăduit să arătăm ideile școalei liberale clasice [1]) și doctrina naționalismului economic [2]), apare,

[1]) Vezi comunicarea despre A d a m S m i t h.
[2]) Vezi comunicarea despre *Ideea națională în gândirea economică a lui Fr. List.*

ca o firească întregire, împrospătarea ideilor de *politică socială*, — mai ales sub înfățișarea intervenționismului, — formulate de Sismondi. Aceste idei mai târziu s'au manifestat prin curente ce au stăpânit la făurirea de organizare economică a societății.

* * *

Pentru înțelegerea personalității, a omului și a cercetătorului, înșirăm câteva date [1]).

Fiu de pastor protestant, născut la Geneva, în 9 Mai 1773, în orașul cu atmosferă severă în care se simte spiritul lui Calvin, dar și ideile propovăduite de conaționalul său Rousseau, Sismondi a avut prilejul să se formeze la școala vieții și într'un mediu intelectual cu totul deosebit.

Nu a terminat studiile universitare. Cunoaștem numai înscrierea sa ca student la drept (1792), la Geneva.

Școala vieții însă a pregătit temeinic pe Sismondi: ea l-a învățat să păstreze neîntrerupt legătura cu realitatea și iubirea de oameni.

In loc să urmeze cursurile de drept, ocupă locul de funcționar într'o casă comercială dela *Lyon* (la *Eynard & Co.*). Aci este prețuit ca « *un excellent teneur de livres* ». Această îndeletnicire trecătoare de ordin practic, i-a fost de folos. Mai de folos i-a fost practica de fermier, pe care a făcut-o în Toscana, unde familia lui s'a refugiat din cauza mișcărilor politice dela Geneva.

Exilurile familiei de asemenea au fost de mare însemnătate pentru formarea spirituală a lui Sismondi.

Primul exil a fost în Anglia și a ținut aproape un an și jumătate. Tânărul studiază acolo nu numai limba și așezămintele politice, ci vine în atingere cu vieața cosmopolită, și legătura asta o va păstra mereu. După o scurtă ședere în orașul său de naștere (1794) al doilea exil îl duce în Toscana, în apropiere de Florența, la Pescia, unde familia lui avea o fermă.

[1]) Dintre autorii cari s'au ocupat cu vieața și opera lui Sismondi amintim pe Jean R. de Salis, profesor la Școala Politehnică din Zürich. Opera sa apărută în 1932 la Paris, cuprinde sub titlul: *Sismondi* (1773—1842) *La vie et l'oeuvre d'un cosmopolite philosophe*, un material informativ care desvălue unele atitudini din vieața frământată a lui Sismondi.

Toate aceste împrejurări au o strânsă legătură cu activitatea științifică a celui comemorat.

Neîndoielnic că întâia sa lucrare « *Tableau de l'agriculture toscane* » [1]), apărută în 1800, este o monografie prețioasă asupra agriculturii și în deosebi o analiză a diferitelor sisteme de cultură.

Autorul arată foloasele culturii mici față de cultura mare, făcând încă de atunci, deosebire între superioritatea produsului brut al micii agriculturi față de produsul curat al marii culturi.

In legătură cu această constatare — într'o scrisoare către Pierre Prévost, fostul său profesor — arată « qu'un grand profit pouvait fort bien ne pas être un grand bonheur pour l'État ni le signe d'une grande prosperité ».

Astfel spune limpede deosebirea între « binele comun » și « interesul particular », — precum și cerința ca economia individuală să fie subordonată economiei societății. Folosul general nu se confundă întotdeauna cu câștigul particular. De asemenea, fie spus în treacăt, dă preferință, pe baza stărilor cunoscute din acea epocă, pentru marile domenii, sistemului de exploatare prin împărțeala pe jumătate a roadelor pământului. (métayage).

* * *

Dacă nu a făcut studii universitare, Sismondi a avut marele noroc să-și însușească o largă cultură, să-și formeze spiritul critic și stilul literar într'o școală de nobilă spiritualitate.

A dobândit acces în « *l'école de Coppet* » pe care o prezida fiica lui Necker. Prigonită, doamna de Staël adăpostea la castelul refugiului ei dela Geneva, o adevărată academie de studii istorice și literare.

Acolo se întruneau mai ales acei cari nu se împăcau cu ideologia și metodele ordinei nouă, în numele căreia a apărut Napoleon.

---

[1]) Lucrarea a fost tradusă în limba germană în 1805. Autorul ei a fost numit membru al mai multor academii italiene de « *georgofili* ».

Acolo erau laolaltă reprezentanții culturii și științei, nu numai din Elveția, ci și din Germania, Anglia și Italia; unii ca vizitatori, alții ca oaspeți permanenți ai Doamnei de Staël. Printre cei din urmă, pe lângă Benjamin Constant, Schlegel, Johann von Müller este și Sismondi.

Mai ales studiile istorice și literare îl atrag în acest cerc, unde el se formează în timp de un deceniu.

Un fapt ce trebue reținut: curentul romantismului, încearcă să pună stăpânire, prin Schlegel, pe cercul dela *Coppet*. Dar nici acest scriitor, nici călătoriile Doamnei de Staël în diferitele centre ale Germaniei (*Weimar*, *Dresda*, *Viena* etc.) n'au izbutit să sdruncine atitudinea critică și de opoziție a lui Sismondi. De altminteri spiritualitatea calvinistă, dominantă în Geneva, nu se împăca cu romantismul.

La *Dresda*, în 1808, unde însoțea pe doamna de Staël, Sismondi a cunoscut pe Adam Müller. Dăm acest amănunt pentrucă unii economiști din zilele noastre, susțin, de pildă Friederich Bülow[1]), că « economistul elvețian a luat o atitudine critică asemănătoare cu acea a fundatorului romantismului social și economic (prin lucrarea acestuia: « *Ad. Smith* » în 1809). Othmar Spann înclină să admită înrâurirea romantismului german asupra lui Sismondi, — ceea ce ar fi o deosebită însemnătate pentru « originea germană » a politicei sociale moderne [2]).

Sunt însă economiști — printre care se numără și unii germani [Eisenhardt] — cari privesc în Sismondi pe gânditorul independent, inițiatorul și propagatorul concepției de economie socială. In fine, Gonnard susține că intervenționismul — ca teorie — în Germania are un « *premergător latin* », în economistul dela Geneva.

Sub înrâurirea atmosferei dela *Coppet*, el se îndreaptă către cercetările istorice generale, și de istorie literară, asupra cărora nu avem cădere să stăruim.

---

[1]) Vezi: Adam Müller, *Vom Geiste der Gemeinschaft*, un studiu introductiv, p. XXX.
[2]) Vezi: *Die Hauptteorien der Volkswirtschaftslehre*, p. 137.

Totuși, ca să înțelegem cadrul operei economice a lui S i s m o n d i, care se folosește de metoda istorică, trebue să amintim mărturisirea sa că « mai mult decât ceilalți economiști, a făcut istorie în același timp cu economie », și că pe această cale a putut să ajungă la comparația diferitelor stări din diferite țări și diferite epoce, care l-au ferit să cadă pradă formulelor abstracte și generale, dar goale [1]).

Intr'o scrisoare, el spune: « ma vie s'est partagée entre l'étude de l'economie et celle de l'histoire ».

S'ar putea afirma că în timpul vieții a fost prețuit mai mult ca istoric, decât ca economist. Acum, se pare că judecata asupra operei lui S i s m o n d i s'a inversat.

Lucrările sale istorice sunt numeroase. Dintre ele, *Histoire des Francais* (apărută între 1818—1842, în XXXI volume, din care ultimul s'a tipărit după moartea sa), *Histoire de la renaissance de la liberté en Italie, de ses progrès, de sa décadence et de sa chute* (două volume în 1832) și *Histoire des Républiques Italiennes du Moyen-Âge* (în 16 vol., 1826) au dus faima lui S i s m o n d i.

S'a susținut că el a cercetat întâia oară istoria Francezilor îmbrățișând un orizont mai larg deși pe baze științifice, nu întotdeauna solide. Lucrările privitoare la Republicile italiene din veacul de mijloc, i-au adus recunoașterea entuziastă din partea cercurilor intelectuale ale Italiei.

Poate credința nesdruncinată, pe care S i s m o n d i a avut-o că familia sa își are originea în vechea aristocrație a cetății *Pisa*, a fost un îndemn sufletesc pentru cercetarea vieții republicilor italiene [2]).

Despre lucrarea sa de literatură comparată « *De la littérature du midi de l'Europe* » (4 vol. în 1813) — o serie de prelegeri ținute la Geneva — sunt alții chemați să-și spună cuvântul.

[1]) Vezi: « *Etudes d'économie politique* », vol. II, p. 212.

[2]) Numele economistului până la 1800 a fost, J e a n C h a r l e s L é o n a r d S i m o n d e. D e S i s m o n d i a fost adăugat după ce el a făcut cercetări asupra obârșiei sale, ajungând la presupunerea că familia refugiată la *Geneva*, din Dauphiné (Franța), în urma edictului din Nantes, își are originea în Italia, la Pisa.

Studiile asupra evului mediu, s'ar putea presupune că au fost făcute și în urma unui contact intelectual binefăcător, — cu J o h a n n v o n M ü l l e r. Pe acesta A d a m M ü l l e r îl critică, dar îl prețuește ca pe cel mai de seamă cunoscător al evului mediu și îl amintește ca pe « *o stea dintre cele mai mari* ».

Pentru munca lui pe terenul științific, a fost chemat de țarul Alexandru în 1809 să ocupe o catedră la *Wilna*. Apoi i s'a propus să fie urmașul profesorului J. B. Say, la *Colegiul Franței* și la *Sorbona*.

A fost numit — deși nu s'a așteptat — profesor de filosofie morală la facultatea de litere din Geneva. Nu a ținut prelegeri și avea groază de cariera didactică.

Activitatea politică își găsește lămurirea în structura lui etică și spirituală. El n'a fost un luptător politic dar, pus în fața unor împrejurări pe care le socotea păgubitoare bunului mers al societății, nu s'a sfiit să apere punctul său de vedere, atât în doctrină cât și în faptă.

Câteva acte și episoade din vieața lui Sismondi îl caracterizează.

Sub înrâurirea nouălor idei și prin legătura pe care a păstrat-o cu instituțiile din Anglia și cu unele cercuri ale elitei politice și culturale din acea țară, Sismondi a fost un liberal, dar după propriile sale cuvinte un dușman al exceselor democrației.

Nu admitea reprezentanța națională ca o expresie a numărului de voturi (noi am spune că era un adversar al votului universal), ci cerea o reprezentanță pe categorii profesionale. In locul *numărului* dorea *calitatea* votului.

El ținea un loc de mijloc în ce privește concepția Statului politic; se îndepărtează de Rousseau și se apropie de Von Haller.

Nu este oare o asemănare între ceea ce Sismondi vroia să înfățișeze ca organizare politică a societății și reprezentanța pe profesiuni cerută din ce în ce mai puternic în zilele noastre? Este un aristocrat și respinge egalitatea în vieața politică. Guvernul și cei guvernați trebue să fie o totalitate ordonată [1]).

Multă vreme potrivnic al lui Napoleon, a împărtășit atitudinea doamnei de Staël, cu o excepție: în timpul întoarcerii împăratului pentru cele 100 de zile (les cents jours), el are curajul să pledeze pentru Napoleon, în scris, prin publicitate

[1]) Vezi: Bluntschli, *Deutsches Staats-Wörterbruch* (1865), III-er Band, pp. 426—7.

şi cu atât răsunet, încât ca urmare, Napoleon are o convorbire cu Sismondi la Tuilleries [1]).

Fapta lui Sismondi a fost desinteresată şi curajoasă. N'a voit să primească *legiunea de onoare*, ca să înlăture orice bănuială că n'ar fi lucrat din convingere. Purtarea aceasta i-a atras însă duşmănia multora din foştii lui prieteni. Chateaubriand nu l-a iertat.

Chiar în vieaţa politică a Elveţiei, a păstrat o atitudine consecventă în principiile lui. Ultimul său discurs, din Adunarea electivă dela Geneva, discurs pe care l-a făcut cu câteva luni înainte de moarte şi pe care nu a putut să-l isprăvească, arată pe omul în stare să-şi apere până la sfârşit convingerea sa, fie şi faţă de curente, care nu pot fi stăvilite.

Cunoaştem pe Sismondi ca un adversar al ideologiei revoluţiei franceze. In domeniul politic, ca şi Burke, e pentru o monarhie constituţională parlamentară. In politica epocei sale, este un conservator « *un întârziat* », « *un negativ* ».

Din cele arătate se poate scoate la iveală ca trăsături ale lui Sismondi, o fire aleasă, o bogată alcătuire spirituală, o atitudine dârză, care învederează independenţa de caracter. Dar, el e, înainte de toate, un iubitor de oameni. De aceea a fost caracterizat: « cosmopolit filosof » şi « aristocrat filantrop ».

Din cercetarea operei sale economice şi sociale, poate vor ieşi mai limpede aceste însuşiri.

* * *

Inafară de lucrarea amintită, despre agricultura din Toscana, cercetările economice ale lui Sismondi se pot împărţi în două:

1. Lucrări din întâia perioadă, în care Sismondi se arată adept cu totul al şcoalei liberale clasice. Amintim: *De la richesse commerciale ou principes d'économie politique appliqués à la législation du commerce* [2]).

[1]) Convorbirea a fost păstrată şi cuprinde puncte importante, în parte transpuse în proiectul de constituţie întocmit de Benjamin Constant.

[2]) Tot în această categorie intră *Mémoire sur le papier monnaie dans les Etats autrichiens et des moyens de le supprimer*. Această scriere este un memoriu ce i-a cerut împăratul Austriei, pentru găsirea modalităţii de a absorbi hârtia monetă. Sismondi

La întoarcerea lui Sismondi din exilul în Italia, în 1800, Sainte-Beuve spune despre el: «il redevient genevois de coeur et par le devoir, tout en restant cosmopolite par l'esprit».

Autorul și practicianul agricol este numit secretar al Comitetului comerțului, meseriilor și agriculturii, iar puțin mai târziu secretar al Camerei de comerț din Departamentul Leman.

Aceste îndeletniciri îl fac să păstreze legătura cu vieața reală. Sismondi se manifestă adversar al regimului lui Napoleon. Să amintim că el prezintă un memoriu din partea Camerei de comerț, împotriva proiectului de decret trimis confidențial dela Paris, care prevedea ca armă economică împotriva Austriei, însă cu urmări foarte păgubitoare pentru Geneva și departamentele înconjurătoare, crearea unei linii directe din Levant prin peninsula balcanică în Franța, fără să atingă teritoriul imperiului habsburgic.

In acea vreme, ca și astăzi, armele economice erau auxiliarele războiului, iar Continentul devenise în epoca blocadei, un obiect economic, care interesa imperialismul apusean.

«*La richesse commerciale*» este o lucrare în stil ortodox. Ea nu se abate cu nimic dela adevărurile expuse de Adam Smith. A fost publicată în același an (1803) cu opera de economie politică a lui J. B. Say, popularizatorul ideilor economiei clasice. Sismondi nu cunoscuse această operă, dar liberalismul său economic aparține impresiilor pe care le-a dobândit în timpul primului exil din Anglia.

In această epocă, Adam Smith era spiritul atotstăpânitor în politica engleză. Pitt era discipolul lui. Pasaje din «*Wealth of Nations*» erau repetate în discursurile parlamentare.

Sismondi, care studiase și alcătuise o lucrare asupra constituției engleze, încorporată mai târziu în studiul asupra științelor sociale (primul volum) sub numirea «*Etudes sur les constitutions des peuples libres*» în *1836*, firește a fost influențat

se găsea la Viena în societatea d-nei de Staël, refugiată. Se poate că atunci a luat cunoștință de stările agricole din *Transilvania* și *Basarabia*, pe care are să le amintească mai târziu în analiza stărilor agrare.

de vieața spirituală a Angliei. Experiența făcută în cercul comercial mai restrâns, prin funcțiunea pe care o ținuse la Camera de comerț a departamentului *Leman*, constitue al doilea element, care explică liberalismul din prima sa operă economică.

Acest lucru nu trebue să ne mire. Aproape fără să vrem facem o paralelă cu evoluția gândirii lui Fr. List și Adam Müller. List, în calitate de profesor de științe de stat, la Universitatea din Thübingen, a ținut și a tipărit cursul de economie politică exact în cadrul liberalismului economic. La tustrei adversarii școalei liberale engleze, descătușarea spirituală s'a săvârșit fără greutate, în epoca în care dela studiul doctrinelor ei au trecut la acel al realităților. Adam Müller, ca filosof social, a dat curentul *romantic*, Sismondi a pus temelia *economiei sociale*, iar List a întemeiat *naționalismul economic*.

Adam Müller — părintele teoriei *Statului totalitar*, — cel mai înverșunat critic al școalei clasice economice, la început a fost entusiast adept al doctrinei economice individualiste.

II. Lucrările din a doua epocă, în care economistul părăsește doctrina liberalismului, sunt opuse mai ales metodei de cercetare întrebuințată de Ricardo [1]).

Ceea ce-l deosebește de acesta, e nu numai metoda. Pe când Ricardo privește venitul maxim ca obiectiv principal al economiei politice, punând interesul rentierilor înaintea acelui colectiv, Sismondi socoate că produsul total maxim, răspunde intereselor sociale [2]).

Lucrarea de căpetenie: « *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population* », apare în primă ediție, în două volume, la 1818 (a 2-a la 1827).

Ea este o desvoltare a unui articol despre economia politică în *Enciclopedia din Edinburgh*.

[1]) Acesta citează pe Sismondi în prefața lucrărilor sale despre Principiile de economie politică și impozite, alături de Ad. Smith, Malthus, Say, recunoscându-l ca un economist de seamă. Sismondi însă spunea că Ricardo « *a transformat știința economică într'o metafizică întunecată* ».

[2]) Vezi: Achile Loria, *La Synthèse économique*, Paris, 1911 (pp. 253—254).

Dela data când apare *Richesse commerciale*, autorul mărturisește că a cetit prea puține cărți de economie politică în timp de 15 ani, dar că nu a încetat să studieze faptele.

Desvoltarea vieții materiale din apus, nu a corespuns deducțiilor abstracte ale școalei clasice. Lui Sismondi faptele i-au apărut potrivnice principiilor pe care le îmbrățișase. In deosebi crizele comerciale din Anglia l-au făcut să vadă că aplicarea doctrinei liberale îndrumează națiunile pe o cale greșită și că « Adevărata problemă a omului de stat este de a găsi îmbinarea și proporția cu bogăția care să garanteze cât mai multă fericire speței omenești într'un anumit spațiu »[1]).

Sismondi privește știința economică o știință etică prin excelență și accentuează că noțiunea de bogăție nu poate fi concepută decât în raport cu omul. Intr'adevăr, bogăția are un caracter personal, nu poate fi privită în mod izolat, fără să luăm în considerație urmările pe care le are pentru societatea omenească.

In altă parte[2]) Sismondi crede că a pus economia politică pe o temelie nouă, fie prin determinarea venitului general, fie prin cercetarea repartiției acestui venit. Fără îndoială că el a adus o contribuție originală în desvoltarea concepției economiei politice însăși, întărind latura etică și socială a problemelor economice. Lui îi datorim următoarele critice:

1. Economia politică ce tratează numai despre bogăție, și urmărește câștigul material, este chrematistica (χρηματιστική = știința bogățiilor).

2. Dacă reducem problema științei economice la izolarea individului în căutarea maximului de câștig, înafară de faptul că ne depărtăm de realitate, facem o operă « antisocială » (cuvântul « antisocial » îi aparține).

Vrăjmășia lui față de liberalismul economic, este un protest al realității, o concepție de morală creștină față de exagerările școalei abstracte.

Putem să rezumăm deosebirea între Sismondi și Ricardo: pe când cel de al doilea, privește fenomenele econo-

[1]) Vezi: *Avertissement de la premiere édition*, p. 22, ediția 2-a.
[2]) Vezi: *Avertissement sur cette seconde édition din n.p. 12.*

mice sub domnia valorii de schimb, cel dintâi dă întâietate, în judecarea sa, utilităților directe ale bunurilor. Sismondi are meritul să fi făcut deosebire cât mai clară între *productivitate* — care interesează economia națională — și *rentabilitate*, care interesează economia particulară, dând prioritate celei dintâi.

Respingerea doctrinei individualiste nu a fost făcută numai de Sismondi, dar el a avut darul să o formuleze pe baze largi și mai realiste decât Saint-Simon și Fourier. El apare astfel ca un distrugător al ortodoxiei și deschizător de drum, pentru curentele de gândire economică și socială.

Interesant de stabilit că Sismondi, de altminteri ca și List, a păstrat pentru Adam Smith o deosebită prețuire. Ceea ce nu e cazul lui Adam Müller.

El a socotit că nu aduce decât o completare, o desăvârșire al sistemului lui Smith și nu confundă pe acesta cu Ricardo care a avut pretenția să inaugureze o școală nouă.

Sismondi prețuește chiar realismul filosofului-economist scoțian și nu-l pune pe același nivel cu epigonii săi. Inrâurirea lui Smith asupra lui Sismondi s'a exercitat prin Pierre Prévost, popularizatorul de pe catedră al ideilor morale ale lui A. Smith și vreme îndelungată sfătuitor al lui Sismondi.

De altfel, Geneva pe atunci era într'o mare măsură sub înrâurirea spiritualității engleze. Acolo apărea *Biblioteca britanică* încă dela 1798.

Dumont era unul dintre elementele care se ocupa cu răspândirea gândirii engleze și în științele economice. El a tradus manualul de economie politică al lui Bentham. Utilitarismul acestuia pare că se exprimă la Sismondi în « satisfacerea păturii sociale cele mai numeroase ».

Definiția dată de Sismondi economiei politice « că e știința care își asumă să vegheze la fericirea speței umane » a îndemnat mai târziu pe List la dojana că Sismondi este un filosof moralist sau economist cosmopolit [1]). Oricât de opuse ar părea concepțiile acestor doi economiști, ei au colaborat totuși la așezarea pe teren realist a științei economice moderne.

[1]) Vezi: *Das nationale System der politischen Ökonomie* I. Kapitel, p. 163.

Intre economia cu caracter social pronunțat a lui Sismondi și naționalismul economic al lui List, sunt de sigur deosebiri.

Găsim însă câteva puncte de asemănare importante în factura spirituală ca și în viețile frământate ale celor doi întemeietori de doctrine economice.

Amândoi sunt înafară de cadrul economiștilor, socotiți « *outsiders* », diletanți, de către ortodoxia clasicilor. Amândoi au suportat un destin asemănător; au cunoscut exil, au fost asvârliți în închisoare. Niciunul nici altul, n'au urmat cursuri universitare. Amândoi au fost însă chemați ca profesori universitari. Amândoi din puncte de vedere deosebite, folosind metoda istorică, neagă valabilitatea așa ziselor adevăruri generale cu caracter absolut. Amândoi au o concepție organică-istorică și, deci, resping concepția mecanică-raționalistă în știința economică. Spiritul istoric al veacului al 19-lea îi îndepărtează pe amândoi de spiritul dreptului natural al veacului al 18-lea. Dacă în domeniul politic, profesează un liberalism ca o reacțiune împotriva curentelor de guvernare absolutistă, în domeniul economic pledează pentru intervenționism.

La Sismondi intervenționismul e aplicat înlăuntrul vieții sociale, cu un caracter de politică socială. La List, intervenționismul apare mai ales în domeniul politicei economice externe — protecționism vamal cu caracter educator.

Pe când Sismondi își îndreaptă privirile mai ales spre clasele muncitorești, List acordă întreprinzătorilor, rolul de element principal în expansiunea economiei naționale, pe care Statul e dator să-l sprijine. Sismondi gândește în stil social. List făurește sistemul în cadrul național.

Autorul *nouălor principii*, vrea să fie « *l'économiste des hommes* et non des richesses ».

Autorul *Sistemului național de economie politică*, vrea să fie, în primul rând *economistul națiunii*, căreia individul este subordonat.

Am putea spune că concepția lui Sismondi în știința economică are un caracter *etic-antropologic*.

Față de *homo oeconomicus* al clasicilor, el opune omul social. Pentru el, individul izolat nu poate fi conceput ca obiect de cercetare în domeniul economic.

In vocabularul științific, termenul «*individualism*» a fost introdus de J. S. Mill.

Filosoful englez ar fi putut socoti că cei doi economiști sunt anti-individualiști.

De altminteri, Mill în problema muncitorească a scris nu numai sub îndemnul nobilei sale tovarășă de vieață, ci și sub înrâurirea criticelor lui Sismondi. Tot dela acesta, Mill a dobândit o prețuire deosebită pentru proprietatea țărănească.

* * *

Nu am pretenția să redau în întregime ideile economice și sociale ale lui Sismondi. Mă opresc la cele mai de seamă:

a) Știința guvernării, după Sismondi, se împarte în politică generală — *haute politique* — și *economia politică*. Pe când politica generală are ca scop propășirea morală, economia politică se ocupă cu acea materială, urmărind ca toți să se împărtășească de bogăția națiunii. Deci, nu numai problema producției, ci și aceea a repartiției venitului trebue să fie obiectul științei economice. Știința economică e politică, e etică.

b) Știința economică s'a născut și s'a desvoltat din «*finanțe*», acestea luate ca administrație a averii publice. Faptele istorice, pe de o parte evoluția gândirii economice din Germania, pe de altă parte, dau argumente puternice întru susținerea acestei teze.

Dacă se poate vorbi de unele considerațiuni economice în operele filosofice ale antichității, reguli de gospodărie în cadrul Statelor moderne, apar mai ales în legătură cu problema financiară și monetară, fiind discutate în scrierile politice. In epoca de formare a Statelor moderne, se înfiripează știința *cameralistă* — *Kameralwissenschaft* — care se îndeletnicea cu răspândirea de cunoștințe și norme de bună administrație a Statelor.

Mai târziu, în școala clasică, finanțele au apărut, — ca problemă în cuprinsul capitolului privitor la consumația bunurilor.

Această metodă de expunere se lămurește prin concepția școalei asupra Statului fiscal (consumație de bunuri = impozite).

c) Libera concurență are unele urmări cu totul dăunătoare poporației, deci echității și bunului mers al societății. Ea este cauza desagregării, prin lipsa de plan în conducerea rațională a activității economice. In termeni moderni, Sismondi este pentru o « economie dirijată », organizată.

La această convingere el ajunge prin cercetarea stărilor în deosebi din Anglia, aduse de turburările stârnite de producția capitalistă sub înrâurirea revoluției tehnice.

In deosebi crizele din Anglia (dela 1814 și 1825), întâile crize de supraproducție, cu efecte asupra economiei mondiale, au contribuit să întărească vrăjmășia lui Sismondi împotriva liberei concurențe și să lămurească atitudinea pesimistă a acestuia cu privire la « *binefacerile* » progreselor materiale.

In epoca posterioară războaielor lui Napoleon, s'au manifestat cu mai multă vigoare urmările revoluției tehnice, însoțite de răsturnări de situație și de raporturi între diferitele categorii economice.

Libera concurență duce la concentrarea întreprinderilor, la producția în masă, însoțită de înlăturarea concurenței micilor ateliere, deci la sărăcirea meseriașilor și la o atârnare cât mai mare a muncitorilor față de întreprinzător.

d) Tot producția în mare, lucrând pentru o piață din ce în ce mai largă și necunoscută, — în deosebire de vechiul sistem al producției prin bresle, care lucrau pentru clientelă cunoscută pe o piață controlată — contribue la ivirea de crize de supraproducție parțială. Crizele acestea aduc cu ele sub-consumația într'o parte însemnată a claselor muncitoare.

Mașinismul realizează o perfecționare a muncii urcând mult producția. Pe când însă omul singuratic muncește numai ca să se hrănească, «omul social» își mărește nevoile înzecit.

Producția în epoca liberală nu are drept limită consumația, care atârnă de venitul național, ci puterea de cumpărare a fiecăruia, care e determinată de împărțirea nedreaptă a produsului total.

Deci, creșterea producției, datorită mașinismului, trebue privită și din punct de vedere al urmărilor pe care le are

asupra întregii populații. Ea duce la anarhie, — la provocarea crizelor de supraproducție, a mizeriei lucrătorilor. Mașinismul expropriază pe muncitori.

e) Distribuirea venitului e problema capitală. S i s m o n d i susține că în ordine economică capitalistă, cel care are capitalul dispune de cel care muncește sub conducerea lui. Munca e socotită ca o marfă. Salariatul nu primește « decât ceea ce îi trebue pentru întreținerea vieții sale; prisosul pe care îl încasează capitalismul este « *la mieux valeur* ».

Analiza stărilor nesigure, șubrede, în care se găseau, pe de o parte, meseriașii, pe de altă parte lucrătorii din ateliere în urma progreselor tehnice și exploatării fără limită a muncii, a dus la formulele de M e h r w e r t și « *armata de rezervă industrială* » din socialismul științific.

f) Proprietatea individuală are drept temelie « utilitatea publică ». Noul principiu e în opoziție cu școala liberală, mai ales în ce privește concepția dreptului. Dreptul prin perspectiva istorică, are influență vădită asupra organizării economice a unei țări într'o anumită epocă dată.

S i s m o n d i cercetează legătura dintre drept și economie, și exprimă o părere care sdruncină însăși temelia ordinei naturale a sistemului liberal.

Mai ales cercetările întreprinse, adevărate monografii model, asupra agriculturii din Anglia, în deosebi în Scoția, din Irlanda, Franța și Toscana, îl aduc la încheierea că societatea « a recunoscut proprietatea pământului, dar făcând aceasta, trebue să garanteze foloasele sociale pe care ea le așteaptă și să vegheze asupra intereselor celor care cer dela pământ sau hrană sau muncă ».

De aceea S i s m o n d i este împotriva fatalismului care decurge din școala clasică. Ne apare ca un propovăduitor al concepției voluntariste.

De sigur, la aceasta nu puțin au contribuit preocupările sale de istoric. El a crezut cu hotărîre în desvoltarea personalității umane, considerând istoria ca o manifestare a Providenței. In introducerea la Istoria Francezilor [1]) aștepta dela

[1]) Vezi: *Histoire des Français*, 1821.

13 veacuri « învățăminte pentru științele sociale, pe care ele le dețin pentru noi ».

In alt loc el spune:

« La diffusion du bonheur sur la terre fut le but de la Providence; il est empreint sur toutes ses œuvres et les devoirs de l'homme et des sociétés est de s'y conformer ».

g) Legea lui Malthus asupra poporației exprimă, în parte, un adevăr. Formularea legii e greșită. Intre poporație și venit e o strânsă legătură.

Venitul reprezintă limita cheltuelilor. Limita venitului este limita în jurul căreia oscilează creșterea poporației. « Venitul este măsura creșterii poporației, — atât pentru societate ca și pentru familie » (pag. 128). « Poporație, prosperitate, mizerie, totul se leagă de venit, totul se explică prin venit » (p. 134 din *Etudes sur l'Economie publique*. Tome premier, 1837).

Națiunile se îmbogățesc când ele își măresc veniturile, dar nu când venitul uneia dintre clase este uzurpat de celelalte și când venitul crește cu unul iar populația cu doi.

S'a arătat că teoria poporației a lui Sismondi este o teorie socială față de teoria materialistă a lui Malthus [1]).

Aportul adus de Sismondi cu privire la problema poporației este prețuit de d-l A. C. Cuza, care îi dă în lucrarea sa « *Despre poporație* » (capit. XIII) un loc de seamă.

Apropierea între economistul genevez și cel român nu se mărginește numai la atitudinea pe care o au față de teoria lui Malthus, dar mai ales față de Ricardo.

Sismondi arată o vădită simpatie pentru exploatarea mică economică, adică pentru clasa meseriașilor și pentru pătura țărănească. Meseriașul și țăranul sunt factorii cari asigură un echilibru social și o repartiție mai dreaptă a venitului național. Aceste categorii de producători nu împart produsul între capital și muncă, amândouă elementele fiind unite în aceeași mână.

h) Această preferință acordată culturii mici în agricultură și unei descentralizări pe cât posibil în industrie, el o lămurește prin diferitele foloase social-economice, pe care le reprezintă produsul brut față de produsul neted.

[1]) A. Aftalion, *L'oeuvre économique de Sismondi*. Paris, 1899, p. 204.

Agricultura mare, de pildă, poate să obțină un produs net superior agriculturii țărănești, dar aceasta dă aproape totdeauna un produs brut mai important decât acela obținut de marea cultură. Cultura mare lucrează pentru obținerea unui beneficiu, care revine proprietarului, respectiv arendașului. Cultura mică lucrează, în mare parte, pentru acoperirea trebuințelor proprii.

Pentru clasa meseriașilor, Sismondi crede că economia organizată în bresle i-a asigurat un venit, deci și un nivel de vieață mai ridicat. Nu trece cu vederea, însă, nici epoca de decădere a acestui sistem economic, care a însemnat o exploatare groaznică a ucenicilor.

Nu putem vorbi de toate punctele care alcătuesc constatările de ordin teoretic ale economistului elvețian.

Ultima lucrare a sa, prea puțin cunoscută la noi, este « *Etudes sur les sciences sociales* » (apărută în 3 volume între 1836—38). Intâiul volum publică cercetările cu privire la constituția popoarelor libere. E o expunere a ceea ce se pare lui Sismondi « a fi adevăratul liberalism politic, în opoziție cu democrația, care stăpânește astăzi teoreticienii, și cu obscurantismul care domină oamenii practici ».

După cum se opune urmărilor care însoțesc practica liberalismului economic, printr'un intervenționism cu caracter social, îl vedem ridicându-se hotărît împotriva exceselor democrației, urmare a ideologiei lui Rousseau.

Celelalte 2 volume adună un material prețios, în cea mai mare parte publicat înainte, despre bogăția teritorială (agricultura) și bogăția comercială (comerțul și industria).

Intr'unul din aceste studii, « *De l'organisation économique de la société humaine* », Sismondi înfățișează în chip sintetic, un program de organizație, deci de reformă a societății.

Constatările teoretice arătate până acum formează partea negativă a operei sale. In această parte se apropie de unele curente opuse liberalismului, chiar pe vremea sa și totodată dă un sprijin curentelor de gândire care aveau să apară după el.

Ar fi să amintim că el se simte apropiat de Robert Owen, patronul filantrop dela *New-Lamark*. A cunoscut

personal și a apreciat pe acest visător premergător al mișcării cooperative moderne.

E de ajuns să arătăm că amândoi sunt de aceeași părere în ce privește distribuția defectuoasă a produsului, deci repartiția venitului între cei cari colaborează și în ce privește suferința claselor mai numeroase ale societății. Dar Sismondi nu poate, și aci se deosibește de Owen — (pe acesta l-a cunoscut în 1818 la Paris) — să-și închipue că s'ar putea înfăptui o proprietate cu totul alta decât aceea pe care ne-a arătat-o experiența. El nu crede într'o « organizație cu desăvârșire nouă a societății, în care interesul personal ar putea fi înlocuit » și este împotriva proprietății colective, temelia programului de reformă prin cooperație al lui Robert Owen.

Nu numai aceste cuvinte, pe care le redăm într'adins, arată că Sismondi admitea proprietatea individuală, bine înțeles îndreptățită prin utilitatea ei publică, dar și în alte împrejurări se declară împotriva comunismului. Fără îndoială, Sismondi ocupă un loc de mijloc între individualism și comunism. Schmoller îl trece în categoria « *Halbsozialisten* » semi-socialiștilor, alături de Droz, Villeneuve, în Franța și V. Thünnen și Rodbertus din literatura țării sale. El apare, prin programul său de reforme pe care îl schițează, un reformator care urmărește să corecteze destul de adânc organizarea economiei capitaliste, să înlăture unele consecințe grave ale acesteia fără a răsturna așezămintele ei de bază.

* * *

Organizarea nouă economică, după Sismondi, ar trebui să fie înfăptuită astfel: Statul e dator să intervină în conflictul dintre capital și muncă urmărind să stabilească o colaborare cât mai armonioasă între întreprinzători și lucrători între care ar exista de fapt « o anumită solidaritate ».

Unde este cu putință, Statul trebue să încurajeze forma de întreprindere economică în care capitalul și munca să fie întrunite în aceeași mână.

De aci, măsurile propuse de Sismondi, pe care le putem împărți în două:

1. Cu privire la regimul muncii în genere.
2. Cu privire la politica claselor de mijloc.

In problema salariatului, economistul cere să se acorde de către patron salariul care să cuprindă totalul venitului necesar[1]) pentru întreținerea lucrătorului și a familiei lui nu numai în timpul cât acesta lucrează în întreprinderi, ci și în epoca de pregătire profesională, sau când este fără lucru din cauză de boală, de accident și în timpul bătrâneței. Acesta ar fi « *salariul necesar* ». Noi am spune «*minimul de salariu*». Școala catolică în economia politică îl numește « *salariul just* ».

S i s m o n d i vrea să introducă «*garanția profesională* ». Aceasta poate fi asemănătoare cu asigurările pe care ucenicul sau calfa le aveau în regimul vechilor corporații. « *Garanția profesională* » este premergătoare asigurărilor în contra riscului profesional, — a asigurărilor muncitorești în genere, cu caracter obligator.

In grija sa pentru lucrătorii industriali, S i s m o n d i cere puterilor publice, în epoce de depresiune economică, care provoacă lipsa de lucru, — cu un termen modern, șomajul, — nu să ajute întreprinzătorii ci să întreprindă lucrări cu caracter public, procurând astfel mijloace de existență celor cari pot să muncească și nu găsesc prilej pentru utilizarea brațelor lor.

Critica lui S i s m o n d i împotriva regimului de asistență din Anglia, regim sprijinit pe principiul asistenței publice prin impozitul săracilor pus încă de sub domnia reginei Elisabeta, este întemeiată pe considerația că asistența particulară anume a întreprinzătorilor industriali, e datoare să ia locul asistenței publice, întru cât privește ajutorarea celor care formează problema pauperismului datorit în mare parte revoluției tehnice industriale.

In vieața economică modernă, cu producția care lucrează în vederea beneficiului întreprinzătorului, nu găsim un echilibru asigurat între producție și consumație. Lucrătorii din industrie cari sunt și cei mai numeroși consumatori, primind mai puțin decât li se cuvine, nu au capacitatea de plată, nu au

[1]) « Pourvoir à l'enfance et à la vieilesse comme à l'âge viril, à la maladie comme a la santé ». *Nouveaux principes*, II, p. 253.

puterea de cumpărare, adică venitul, ca să absoarbă toate bunurile produse.

Sismondi, printre cei dintâi, a desvăluit pricinile crizei de supraproducție parțială; el vrea să pună o stavilă producțiunii, atât prin măsuri economice, cât și prin măsuri sociale. Pesimismul lui exagerat, îl duce să ceară înfrânarea spiritului de întreprindere și oferta de brațe.

Nu orice invenție trebue să fie îngăduită să se aplice în producția industrială. Nu orice întreprindere poate să lucreze. Orice înființare de fabrică sau atelier trebue să fie supusă unui control prin prisma urmărilor ei economice și sociale. Adesea, cea mai dureroasă urmare este asvârlirea unui mare număr de lucrători pe stradă, siliți să-și caute alte ocupații, deci creșterea sărăciei.

In sensul modern, am putea spune, el a cerut un control al înființării de întreprinderi. Controlul întreprinderilor, în concepția lui Sismondi, se întinde și asupra instituțiilor de credit particular, asupra băncilor.

Există « *industrie creatoare* » (industrie créatrice) dar și « *industrie ruinătoare* » (industrie ruineuse) când concurența între întreprinderi, — recurge la vânzarea sub prețul de cost, ceea ce « *are ceva antisocial* » [1]).

Pentru a pune capăt condițiilor neomenoase de lucru în industrie — și aci foarte probabil sub influența începutului de legislație muncitorească, « *Factory act* », din Anglia — Sismondi vroia să înfăptuiască ocrotirea legală a muncii femeilor și copiilor și introducerea repauzului duminical.

Ca să înlăture supraoferta de brațe, el recomandă anumite măsuri, care nu se îndepărtează prea mult de îndrumările lui Malthus *(moral contraint)* în problema poporației.

Aceste măsuri ar avea ca scop « în loc să se dea săracilor înlesniri pentru naștere și greutăți de traiu, ar trebui ca întreaga organizație socială să îngrădească nașterile și să înlesnească traiul [2]).

---

[1]) Vezi: *Etude sur les sciences sociales*, Tome III, p. 270.

[2]) *Revue mensuelle d'économie politique*, T. III, p. 21. Această revistă, publicată cu *Fix*, mai târziu trecut în tabăra economiștilor ortodocși, a avut o vieață scurtă. A părut între 1833 și 1835.

Idealul pentru împărțirea venitului în întreprinderi ar fi dacă jumătate din produs ar reveni muncii și jumătate capitalului. Sismondi însă credea că un asemenea țel este de domeniul utopiei și nu ar putea fi obiectul unei legi.

2. Ca măsuri de politică a claselor de mijloc amintim:

a) In agricultură, exploatarea țărănească nu a suferit în aceeași măsură ca o serie întreagă de meserii. Marea exploatare agricolă, așa cum a cunoscut-o și descris-o Sismondi, în Anglia, Italia (Agro Romana) și în Irlanda, a dus pe țărani la mari lipsuri.

Descrierile lui Sismondi în această privință merită să fie tipărite din nou și răspândite.

Dragostea părtinitoare a lui Sismondi pentru țărănime, nu e dictată numai de rațiunea pur economică și socială. Intr'adevăr, el fericește țările — Franța și Elveția — care au o cât mai largă proprietate țărănească, nu numai fiindcă socoate că productivitatea acesteia este superioară marii proprietăți, dar fiindcă vede în țărănime o chezășie pentru pacea socială și pentru independența națională.

Instructive sunt considerațiile lui cu privire la decăderea agriculturii în Anglia.

El arată exploatarea landlorzilor făcută prin *rak-rent*, rentă sălbatică, năvala la orașe și dependența Angliei de importul de cereale.

Sismondi, care era împotriva protecționismului vamal, admitea totuși pentru Anglia vămi protecționiste spre a asigura — cuvântul este cunoscut de atunci — un *preț remuneratoriu* (« remunerating price ») pentru agricultori și în același timp să ferească Anglia de concurența — pe vremea aceea nu intervenise încă pe o scară atât de întinsă concurența americană — a produselor agricole din răsăritul Europei (țările baltice și ținuturile de pe țărmul Mării Negre).

Apărarea națională o cere. Pare că scrie pentru zilele noastre: « Le haut prix auquel le blé sera produit est une dépense nationale, il est vrai, mais on ne saurait faire un meilleur usage de la richesse nationale que d'acheter la sécurité [1]) ».

---

[1]) Vezi pp. 263—4: *Etudes sur les sciences sociales*, T. I.

A pus astfel întâia oară, problema « *Statului industrial* » și « *Statului agrar* ».

Țelul lui Sismondi de a înlătura îngrămădirile de întreprinderi și îngrămădirile de capitaluri în câteva mâini, așa cum se înfățișează la noua aristocrație a banului, în comerț și industrie, și de latifundiari în Anglia în special, duce la cererea ca legislația să înlăture privilegiile care păstrează proprietăți agricole de dimensiuni exagerate pe cale de succesiune într'o singură mână, — majoratul, fidei-comis — pentru ca astfel, cu timpul, marile domenii să se împartă între mai mulți proprietari.

Sismondi pune îndatorire marilor proprietari să trăiască în mijlocul sătenilor și să aibă o colaborare armonioasă cu ei.

Analizează diferite culturi și ajunge la încheierea că cea mai neeconomică muncă este acea a muncitorilor cu ziua, cu anotimpul, pe proprietatea mare.

Sismondi este în același timp unul din făuritorii programului de colonizare internă, program care sprijine tot proprietatea mică țărănească.

Acolo unde proprietatea mare poate să rămână, Sismondi vrea, cum am arătat și în altă parte, ca sistem de exploatare, în dijmă, care însă poate să cuprindă și el o înrăutățire a stării țăranilor, în regiunile cu poporație prea deasă.

Unde proprietatea mare ajunge prea apăsătoare, ca în Irlanda și în Italia, Sismondi propune o reformă agrară care cuprinde diviziunea proprietăților, cu respectul drepturilor câștigate, prin aplicarea embaticului.

Ca măsură de politică socială în agricultură, cere din partea marilor proprietari un sistem de garanție profesională pentru lucrătorii lor, socotind că măsurile pentru lucrătorii agricoli trebuesc tratate și aplicate deosebit, cu totul altfel de cele care se referă la muncitorii industriali [1]).

Un cuvânt despre părerile financiare ale lui Sismondi. Și aci stăpânește punctul de vedere etic-social. Pentru Sis-

[1]) L'administration des pauvres attachés à l'agriculture devrait être complètement indépendante de celle des pauvres attachés aux arts et à l'industrie (*Nouveaux principes d'Economie politique*, T. I, p. 353).

m o n d i muncitorimea reprezintă « *le capital vivant de la nation* ». El cere pentru venitul din muncă, un tratament deosebit, deci un fel de despărțire în materie de impozite și este pentru un impozit pus asupra venitului, cu ușurarea minimului de existență și o cotă progresivă, care să fie mai apăsată în măsura măririi venitului.

Respinge ideea impozitului unic și dă preferința impozitelor directe față de cele pe consum. Este o teorie socială în materie de impozite, care intră cu totul în concepția generală a lui S i s m o n d i, apropiată de concepția de mai târziu a lui A. W a g n e r deschizând noua fază de politică socială în știința financiară.

In ultimii ani ai vieții sale, economistul filosof, retras la C h ê n e, a fost cuprins de îndoială, dacă ideile sale vor fi ținute în seamă.

G a n d o l l e [1]) spune că « ele nu au avut nici cea mai mică înrâurire la Geneva ».

Cei cari erau prinși de problemele economiei politice, socoteau opiniunile sale drept erezii. Economiștii ortodocși priveau pe S i s m o n d i — deși recunoșteau unele merite ale sale — ca un moralist rătăcit în câmpul științei economice sau un om care nu deosebește știința exactă a economiei politice, unde nu stăpânește decât rațiunea, de un domeniu străin ei, presărat cu sentimente de filantropie. După ei, simțirea întunecă rațiunea lui S i s m o n d i.

Concepția mecanică nu se putea înțelege cu concepția eticăantropologică a lui S i s m o n d i. Dar economistul, reprezentând protestantismul, a fost unul dintre primii cari au sdruncinat pe considerațiuni religioase, rânduiala supremă a lui *laisser faire* și cere cu hotărîre Statului să pună ordine în progresul bogăției [2]).

Preocupările sale față de starea claselor muncitorești au atras puțin atenția științei și oamenilor politici în timpul vieții sale.

Să fie o simplă coincidență că în Elveția, în același timp, au trăit și au lucrat reformatorul social S i s m o n d i și

[1]) Citat de J. d e S a l i s, *op. cit.*, p. 423.
[2]) In P a l g r a v e, *Dictionary of Political Economic*, Vol. III, pp. 285—286.

educatorul plin de duh creştinesc, Pestalozzi? *Yverdon* e foarte aproape, *Neuhof* nu e prea departe de *Geneva*.

Reforma societăţii se înfăptueşte prin formarea omului, în şcoală, şi prin activitatea statului.

Din izvorul de gândire socială şi din simţirea creştină a lui Sismondi, s'au inspirat însă nenumărate curente de gândire şi politică economică socială, care îşi fac drum între 1850 şi timpurile noastre.

In Franţa sunt doi scriitori cari sub înrâurirea lui Sismondi, s'au îngrijat de starea jalnică a claselor muncitoare: Villermé (1893) şi Buret (1840)[1]. Cel dintâi analizează starea claselor muncitoreşti din Europa — ca economist creştin. Cel de al doilea înfăţişează vieaţa claselor muncitoreşti din Franţa.

Nu se poate face o legătură directă între ideile lui Sismondi şi criticele aduse economiei politice clasice de către Carlyle şi Ruskin; există totuşi o mare asemănare între « ştiinţa desamăgitoare » (Sismondi) şi « *dismal science* » (Carlyle).

De asemenea e neîndoios că teoria plus-valorii şi explicarea crizelor de supraproducţie au fost folosite de socialismul ştiinţific.

Rodbertus se inspiră, Marx împrumută idei din opera lui Sismondi. Pentru Marx, Sismondi este « şeful socialismului micii burghezii », iar doctrina lui o socoate în acelaşi timp reacţionară şi utopică.

Dar o mai mare înrâurire, cu un caracter pozitiv, a exercitat Sismondi prin aplicarea metodei istorice în noua şcoală economică din Germania şi prin intervenţionism în desvoltarea socialismului de stat, primit, şi în mare parte răspândit, de socialişti de catedră.

După cum am văzut, List recunoaşte meritele economistului genevez la aplicarea metodei istorice şi la critica adusă de el economiei clasice.

---

[1]) Buret e socotit de unii ca singurul său discipol. Lucrarea sa: *La misère des classes laborieuses en France et en Angleterre* (1840), ca şi lucrarea lui Fr. Engels, *Les classes laborieuses en Angleterre*, sunt inspirate de Sismondi.

Roscher, Knies, Hildebrand, și cel mai de seamă dintre conducătorii acestei școale, Schmoller, se întâlnesc cu Sismondi în aplicarea aceleiași metode de cercetare.

Socialismul de stat, sau « socialismul parțial », formulat ca atare mai ales de către Adolf Wagner, pe lângă care putem aminti pe Rodbertus și pe Schäffle, a fost socotit multă vreme ca o teorie născută din spiritul german. De fapt adevărul e că teoria aceasta, în chip nesistematic a fost dată întâia oară de Simonde de Sismondi [1]).

Schäffle, analizând omul și bunul economic, opune școalei individualiste, concepția, numită de el, *etică-antropologică* în economia politică pe care socotim că a avut-o, în întregime, Sismondi.

Politica socială modernă număra printre întemeietorii ei pe Sismondi. Ideile răspândite de acesta au ajuns cu vremea, forțe în conștiința socială a zilelor noastre.

Asigurările muncitorești înfăptuite de Bismarck (în 1881), apoi ocrotirea muncii femeii și minorilor, repausul duminical, toate acestea nu ne silesc să ne gândim la programul de *legislație muncitorească*, pe care l-a schițat (însoțit de considerații temeinice) Sismondi? Pe când garanția profesională în concepția acestuia cădea numai în sarcina întreprinzătorilor, Bismarck a înfăptuit, în parte, principiul economistului elvețian, silind Statul să contribue cu o cotă pentru anumite categorii de asigurări, pe lângă contribuția patronală, și a salariaților.

* * *

La sfârșit fie-mi îngăduit să arăt legătura care se poate stabili între Sismondi și țara noastră. Incidental amintește sistemele de exploatare agricolă din unele ținuturi românești. Astfel arată că în *Transilvania*, țaranúl iobag e obligat să muncească 4 zile pe săptămână, pe moșia boierească, pentru el rămânând, înafară de Duminecă, numai două zile de muncă.

---

[1]) Vezi: « *Socialismul de stat* », conferința mea apărută în volumul publicat de Institutul Social Român, « *Doctrinele Partidelor Politice* » pag. 163—171.

De asemenea descrie felul de muncă a pământului în părțile *Poloniei*, învecinate cu *Basarabia* (Galiția).

Inafară de spiritul nou al legislației muncitorești, care ajunge un bun comun în toate Statele moderne, Sismondi cred că a avut o înrâurire și asupra spiritului științific și politic dela noi.

Ion Ionescu dela Brad, în cele câteva prelegeri ținute la Academia Mihăileană, se declară intervenționist. Intervenționismul lui Sismondi a fost cunoscut întâiului agronom român, de sigur prin Blanqui și Rossi. Ultimul a colaborat cu Sismondi la o revistă din Geneva.

In politica agrară, următoarele puncte apropie pe Ion Ionescu dela Brad de economistul elvețian:

1. Ca metodă de cercetare, *monografiile*.
2. Ca instrument de acțiune, *Statul*.
3. Ca țel mai ales, *întărirea populației țărănești*.

In literatura dela noi, d-l A. C. Cuza recunoaște lui Sismondi merite deosebite și îl socotește, alături de List, unul din întemeietorii științei moderne.

Dar asupra curentelor politice din România, Sismondi a avut o înrâurire pe o cale indirectă. Faptul este sigur.

Intre literatură și știința economică e un raport de înrâurire reciprocă. Puskin a vorbit despre Adam Smith. Tolstoi a cunoscut pe Sismondi; cel puțin eroul său din romanul «*Războiu și Pace*», Contele Rostov, a cetit pe economistul elvețian.

Idei ale acestuia le găsim la mișcarea poporaniștilor ruși («narodnitschestevo»), cari la rândul lor au făcut să se nască curentul poporanist dela noi. In Rusia am avut chiar adepți declarați ai lui Sismondi, împotriva cărora s'a ridicat Lenin printr'o lucrare cu caracter polemic — răspunzând unui scriitor din gruparea poporanistă rusă, adept al economistului elvețian [1] — «*Caracteristicele romantismului economic, Sismondi și sismondiștii noștri Ruși*» (în 1897). Lenin face aceeași greșeală ca și economiștii clasici.

[1]) B. Efroussi, într'un studiu de revistă, în 1896.

Tot ce nu intră în cadrul fatalismului ordinei naturale, este socotit drept romantism.

Părerile lui Lenin despre Sismondi sunt tot atât de aspre ca şi acelea ale lui Marx.

Sismondi este socotit utopic şi reacţionar, întemeietor al romantismului economic.

Critice nedrepte, afirmaţii gratuite. Sismondi, precum am arătat, nu se poate confunda cu Adam Müller.

Şi noi credem mai mult că este unul dintre întemeietorii ştiinţei economice realiste, care nu poate să fie decât etică şi istorică.

Pentru înţelegerea vremurilor de astăzi, cunoaşterea ideilor lui Sismondi e necesară. Desvoltarea economică, însoţită de nouă aşezăminte juridice cu caracter social, confirmă actualitatea « *nouălor principii* ».

Statul social a fost întrezărit de Sismondi. Organizaţia înfăptuită sau pe cale de înfăptuire în unele ţări, pentru economia societăţii, nu are oare puncte de asemănare cu teoria lui Sismondi?

După părerea unora, părere pe care o împărtăşim, organizaţia politică şi economică a statelor totalitare este încercarea de a apăra interesele *claselor mijlocii*, dar şi de a realiza un echilibru între producţie şi consumaţie, şi armonizarea intereselor diferitelor categorii, înlăturând goana după câştig material ca raţiune de a fi a întreprinzătorilor.

Ideile lui Ad. Müller, Sismondi şi List se îmbină, colaborează constructiv la înfăţişarea vieţii economice a societăţii actuale. Oricare ar fi sistemul politic în diferite ţări, individualismul economic a dispărut.

Sismondi a pus problema, a văzut că ordinea naturală economică este o abstracţiune, că liberalismul a fost o politică cerută de o fază a desvoltării capitalismului modern. Astăzi, un distins autor [1] ne vorbeşte despre căile de însănătoşire a capitalismului modern în ultima fază a sa.

Sismondi a ţintit să-l îmbunătăţească în prima fază a desvoltării lui.

[1]) R. Wilbrand, *Zur Gesundung des Kapitalismus* în *Jahrbücher für Nationalökonomie...* », Dezember 1941.

Stabilim o continuare a străduinţelor de a păstra ce e bun din forma de producţie capitalistă.

Mă încumet să afirm că se continuă încercările de a păstra ceea ce este de folos mersului omenirii, încadrând, aşa cum spunea S i s m o n d i, interesele individuale, la nevoie pe cale de autoritate, în slujba interesului de totdeauna al societăţii.

Fiecare epocă socială îşi are problemele ei. S i s m o n d i are meritul de a fi văzut realitatea, — şi împotriva ideilor curente, să fi înfăţişat un program de organizare economică, ce, în bună parte, păstrează o valoare permanentă. Poate împrejurarea de a nu fi fost numai economist, în înţelesul obişnuit al cuvântului, i-au îngăduit să vadă tendinţele de evoluţie a societăţii moderne. Cu tot pesimismul exagerat, ideile lui, în bună parte, sunt admise de ştiinţa şi politica socială din vremurile noastre.

Improspătând opera acestuia, ne vine în minte adevărul spus de G o e t h e:

« Das Wahre war schon längst gefunden,
Hat edle Geisterschaft gebunden,
Das alte Wahre, fass es an »

SCRIERILE ECONOMICE PRINCIPALE ALE LUI SISMONDI:

1. *Tableau de l'agriculture en Toscane.* Genève, 1801.

2. *De la Richesse commerciale, ou principes de l'économie politique appliqués à la législation du commerce,* 2 vol. Genève, 1803.

3. *Mémoire sur le papier monnaie dans les Etats autrichiens et des moyens de le supprimer,* Weimar, 1810.

4. *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population,* 2 vol. Paris, 1819; 2-e édition, Paris, 1827.

5. *Etudes sur l'économie politique,* 2 vol. Paris, 1837 et 1838, în *Etudes sur les sciences sociales,* 3 vol. 1836—1838.

BIBLIOGRAFIE

1. Aftalion *L'Oeuvre économique de Sismonde de Sismondi.* 1899.
2. Bachem, *Staatslexikon.* 2. Auf. Bd. 4. 1903.
3. Berens, *Dogmengeschichte der Grundrente.* Leipzig, 1868. S. 99.
4. Blanqui, *Histoire de l'économie politique en Europe.* 2-e éd. Paris, 1845. T. II, pp. 229—242.
5. Block, *Les progrès de la science économique depuis Adam Smith.* Paris, 1890.
6. *Biographie universelle ancienne et moderne.* XXXIX. Paris, 1864. S. 419—494.
7. Boehm-Bawerk, *Kapitalzinstheorien.* Innsbruck, 1884, pp. 365—368.
8. Bossi, L., *Nicrologia de J. C. L. Simonde de Sismondi.* Florence, 1842.
9. *Correspondance avec M-lle de Sainte-Aulaire.* Paris, 1863.
10. Cossa, *Introduzione alla studio dell'economia politica.* 3-e ed. Milan, 1892, pp. 405—407 (trad. franç. Paris, 1899, pp. 392—394).
11. Courtois, în *Compte-rendu des séances de l'Académie des sciences morales et politiques.* Paris, 1893, t. 139, pp. 835—864.
12. Cuza, A. C., *Despre poporație.* Ed. II, București, 1929, pp. 196—220.
13. *Dictionnaire de l'économie politique.* 2-e éd. 1854, pp. 617—621.
14. Eisenhart, *Geschichte der Nationalökonomie.* 2-e ed. Jena, 1891, pp. 116—34.
15. Elster, *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.* Jena, 1887, vol. 48, pp. 321—382.
16. Elster, L., *Simonde de Sismondi. Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre,* in Jahrb. für Nat. u. Stat. N. F. Bd. XIV. Jena, 1885. S. 321.
17. *Encyclopaedia Britannica.* 9-e edit. Bd. XIX. Londra, 1885. 1383. Bd. XXII, 1887. pp. 99—100 și 799.
18. Festy, O., *Sismondi et la condition des ouvriers français de son temps,* în Revue d'économie politique, vol. XXXII, 1918, pp. 46—72, 119—36.
19. Fix, *Journal des économistes.* Paris, 1843, pp. 179—204.
20. Fournier de Plaix, *Nouveau dictionnaire d'économie politique.* Paris, 1892, t. II, pp. 805—810.
21. *Fragments du journal de la correspondance de Simonde de Sismondi,* publiés par le pasteur Chenevière. Genève, 1857.
22. Gide et Rist, *Histoire des doctrines économiques.* Paris, 1909. S. 197.
23. Hildebrand, *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft.* Frankfurt, 1848, pp. 140—141.
24. Ingram, *History of political economy.* Edinburgh, 1888, pp. 165—168.
25. Jubinal, *Napoléon et M. de Sismondi en 1815.* Paris, 1765.
26. Kautz, *Die geschichtliche Entwickelung der Nationalökonomie.* Wien 1860. pp. 586.
27. Knies, *Die politische Ökonomie vom geschichtlichen Standpunkte.* 2-e édition. Brunschwick, 1883, pp. 322—323.
28. *Lettres inédites* de J. C. L. de Sismondi, de M. de Bouctetten, de M-me de Staël et de M-me Souzu et de M-me la contesse d'Albany, publiées par René Taillandier. Paris, 1863.
29. *Lettres inédites* de Simonde de Sismondi écrites à sa mère pendant les cent jours, publiées par P. Villari et G. Monod. Paris, 1877.
30. Lenin, V. I., *Kharakteristike ekonomicheskago romanstisma* vol. II, d.e revăzută. Moscova, 1926, pp. 9—115.

31. Lippert, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften.*
32. Lomenie, *Galerie des contemporains illustres.* Paris, 1840, 47 p.
33. Meyer, *Prinzipien der gerechten Besteuerung.* Berlin, 1884, pp. 52-54.
34. Menger, *Recht auf den vollen Arbeitsertrag.* 2. Aufl. Stuttgart 1891, pp. 55, 67, 83.
35. Michel Henry, *L'idée de l'Etat.* 2-e édit. Paris, 1896, pp. 253—263.
36. Mignet, *Notice historique sur la vie et les travaux de M. Sismondi.*
37. Mignet, în *Compte-rendu des séances de l'Académie des sciences morales et politiques.* Paris, 1750, t. 6, 1—29 et 1845, t. 7, pp. 379—403.
38. Mohl, R. v., *Geschichte der Staatswissenschaften.* Bd. III. Erlangen. 1858, pp. 510.
39. M-lle de Montgolfier, *La vie et les travaux de M. de Sismondi, suivis des Fragments de son journal et de sa correspondance.* Genève et Paris, 1857.
40. Monjean, *Dictionnaire de l'économie politique.* Paris, 1854, t. II, pp. 617—621.
41. Palgrave's, *Dictionary of political economy.* Vol. 3. London, 1899. Articolul Sismondi, pp. 408—409, de A. Courtoïs fils.
42. René Jeandeau, *Sismondi, précurseur de la législation sociale contemporaine,* 1913.
43. Roscher, *Geschichte der Nationalökonomie in Deutschland.* Münich, 1874, p. 845.
44. Severa Julia *ou l'an 492.* Paris, 1822, 3 vol.
45. Spahn, *Der sozialpolitische Standpunkt des schweizerischen Nationalökonomen Simonde de Sismondi,* 1886.
46. Tuau-Mao-Lan., *Simonde de Sismondi as an economist,* Columbia-University, Studies in History, economics and public law. No. 298. New-York, 1927.
47. Salis, de, *Sismondi.* Paris, 1932.
48. Vidal, *De la répartition des richesses.* Paris, 1846, pp. 239—254.
49. Villari et Monod, *Lettres de Sismondi écrites pendant les cent jours.* Paris, 1877.

PATRIARHUL ATHANASIOS I ŞI ANDRONIC II PALEOLOGUL

— SITUAŢIA RELIGIOASĂ, POLITICĂ ŞI SOCIALĂ A IMPERIULUI —

DE

N. BĂNESCU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 6 Martie 1942

Patriarhul A t h a n a s i o s, care a păstorit în două rânduri, în timpul lungii şi agitatei domnii a lui Andronic II Paleologul (1282—1328), ne-a lăsat o întinsă corespondenţă, adresată, în cea mai mare parte, împăratului. Ea aruncă o vie lumină asupra situaţiei lamentabile a imperiului, în acea tristă epocă ce a urmat restaurării bizantine.

Această corespondenţă ni s'a transmis, în bună parte, în trei manuscripte păstrate la Bibliothèque Nationale din Paris, pe care le-a explorat, acum vreo doisprezece ani, învăţatul francez R o d o l p h e G u i l l a n d, schiţându-ne în linii generale obiectul scrisorilor şi făcând o caracterizare a celor două pontificate ale patriarhului A t h a n a s i o s [1]).

Dar corespondenţa s'a mai păstrat într'un manuscript din Biblioteca Vaticanului [2]), de unde d-l V i t a l i e n L a u r e n t, Directorul Institutului francez de studii bizantine din Bucureşti, a fotografiat-o mai de mult, spre a o publica. Manuscriptul dela Vatican e mult mai vechiu (veacul al XIV-lea)

1) Studiul său, întitulat: *La correspondance inedite d'Athanase, Patriarche de Constantinople (1289—1293; 1304—1310)*, a apărut în « Mélanges Ch. Diehl », I-er vol., Paris, 1930, pp. 121—140.

2) *Vatic. gr.*, 2219.

și mai complet decât cele trei manuscripte ale Bibliotecii Naționale din Paris. Examinând aceste fotografii, pe care, cu amabilitatea-i cunoscută, d-l Laurent ni le-a pus la îndemână, ne-am convins că ele cuprind scrisori necunoscute învățatului francez și prezintă unele date importante pentru situația internă a imperiului, ceea ce ne-a îndemnat a relua acest subiect și a completa expunerea interesantă a d-lui Guilland, cu privire la împrejurările vieții bizantine în această frământată epocă a imperiului.

Athanasios a venit în fruntea Patriarhiei de Constantinopole la 1289, după Gregorios de Cypru. Doi istorici contemporani, Pachymeres și Gregoras, ne dau prețioase știri asupra lui, și amândoi ne schițează portretul patriarhului în aceleași trăsături, accentuând firea aspră, neiertătoare a acestui mare ascet, scos din vieața lui de sihastru de pe muntele Ganos, pentru a fi pus în fruntea Bisericii. Portretul acesta, cum observă și d-l Guilland, este pe deplin confirmat de corespondența patriarhului.

Pachymeres ne spune că Athanasios, îndată ce s'a întronat, a introdus alte obiceiuri decât fuseseră până atunci, « căci el voia să străbată drumurile pe jos, să poarte veșmânt aspru, să se încalțe cu sandale făcute grosolan de el însuși și să-și ducă vieața într'o simplicitate de tot felul ».

« Dar nu pentru acestea a fost dorit » (πλὴν οὐ διὰ ταῦτ' ἐζητεῖτο), adaugă îndată istoricul, indignat de aceste apucături ale patriarhului, ca și de intoleranța lui absolută față de toți ; « căci nu în veșminte și în sandale — urmează dânsul — și în lucrul mânilor proprii stă datoria cuiva cum trebue să păstorească, ci în sufletul bun pentru aceasta, capabil de iubirea lui Hristos, prin care e cu putință să se conducă turma după spiritul lui Hristos : ' dacă mă iubești, Petre, zice, păstorește oile mele !' » [1]). Pachymeres ține să înregistreze apoi poveștile compromițătoare răspândite de unii pe seama firii neînduplecate a lui Athanasios, semnele extraordinare produse cu prilejul ceremoniei întronării sale, socotite ca tot

[1]) II, p. 140 (Bonn).

atâtea rele prevestiri. Păstorirea sa nemulţumeşte dela început pe toţi. Călugări, « veniţi nu se ştie de unde », se introduc pe lângă dânsul şi ei exercită o adevărată teroare asupra confraţilor, sub diferite pretexte, în numele disciplinei canonice. « Ca scorpionul, care, se zice, ieşind din gaura sa, îşi aruncă acul pe tot ce întâlneşte », aşa şi aceştia îşi aruncă amărăciunea asupra tuturor, « aceluia imputându-i banii ce i-au găsit, acestuia veşmântul nou, altuia că se foloseşte de două sau trei tunici, unuia că poartă cruciuliţă de argint sau de aur, şi prea costisitoare, altuia că şi-a împodobit cuţitaşul şi altuia că şi-a curăţit ştergarul, că acesta s'a spălat, că acela e neîngrijit, că se foloseşte de prieteni, că, fiind bolnav, s'a dus la doctori »[1]). Când oamenii Bisericii se plângeau patriarhului împotriva acestor supărători censori, crezând că nu le ştie faptele, « erau înfruntaţi că sunt nesimţitori la bine, încât, ne urînd răul, nu pot să primească nici binele, prin măsurile acestora »[2]).

In tot timpul primului său pontificat, Athanasios are necontenit conflicte cu episcopii şi călugării, cu laici din administraţie şi cu lumea bună, hărţuindu-i mereu cu criticele sale. El îi denunţă, regulat, în scrisori, care sunt adevărate « rapoarte », adresate împăratului; e caracteristic că întrebuinţează chiar termenii cu acest înţeles: ἀναφορά, ἀναφέρειν. La rândul său, e într'una reclamat suveranului. Andronic II, din fire pios, îl apără şi cu mare greutate aplanează conflictele. Istoria lui Pachymeres e plină de aceste episoade, provocate de firea autoritară, implacabilă a lui Athanasios.

Portretul pe care i-l schiţează celălalt istoric al epocii, Nikephoros Gregoras, nu se deosebeşte întru nimic de cel schiţat de Pachymeres.

După abdicarea lui Gregorios de Cypru, scrie dânsul[3]), a urmat pe tronul patriarhal « un călugăr cu numele Athanasios, din copilărie exercitat în ostenelile ascetice şi petrecându-şi vieaţa de sihastru în munţii Ganos. Şi era omul ignorant în litere şi în obiceiurile civile, încolo bun şi de admirat în cele

[1]) *Ibid.*, pp. 148—149.
[2]) I, p. 150.
[3]) I, p. 180.

ce privesc vieața monahală, în cumpătare și veghere de toată noaptea, dormind pe pământ, cu picioarele nespălate și mergând pe jos întotdeauna, având mai cu seamă aplecare către cei ce-și petreceau vieața în munți și peșteri».

Dela instalarea sa în Scaunul patriarhal, povestește G r e g o r a s, a aruncat asupra arhiereilor și clericilor o privire încruntată, plină de ardoare divină și de asprime (βλοσυρόν τε ἐπέριψεν ὄμμα καὶ ζήλου θείου καὶ πικρίας μεστόν). Mulți dintre arhierei se adunaseră în capitală, pe lângă fostul patriarh: A t h a n a s i o s îi expediază pe toți în diecesele lor, să-și ducă acolo vieața, « ca să nu uneltească aici unii împotriva altora și împotriva sa, ei trebuind să fie învățătorii păcii » (τῆς εἰρήνης ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι [1]). Erau alții, cari, sub pretextul celor hotărîte în sinoade, se simțeau datori a veni în fiecare an odată sau de două ori pe lângă patriarh, spre a se consulta în materie de dogme și a se înțelege în chestiuni religioase. A t h a n a s i o s le-a interzis pur și simplu intrarea în capitală, și G r e g o r a s nu pregetă a declara că bine a făcut: εὖ ποιῶν. « Este drept, zicea A t h a n a s i o s, ca fiecare să-și păstorească diecesa, ca patriarhul capitala, și să îngrijească de oile lor de față fiind, și nu numai să-și strângă de acolo câștigurile și să zăbovească în capitală ».

Mai departe, G r e g o r a s scoate în evidență marile însușiri ale patriarhului și folosul mult pe care l-a adus oamenilor de atunci. Avea o pornire mare împotriva celor ce săvârșeau nedreptăți, « în cât nu numai cei cari se înrudeau cu împăratul, dar chiar copiii acestuia se temeau de sinceritatea uimitoare și de criticele lui mai mult decât de poruncile împăratului, căci vieața-i fără prihană și respectul împăratului pentru dânsul dedeau acestora multă sfiiciune și teamă ». Necruțător față de călugării cari sfidau canoanele, nu șovăește a lua împotriva lor măsurile cele mai aspre, a-i arunca în închisori, sau a-i îndepărta din capitală. G r e g o r a s, care nu împărtășește indignarea lui P a c h y m e r e s cu privire la asemenea măsuri, mărturisește însuși câtă scădere înfățișa acum Biserica, față de ce fusese mai înainte, când cei ce o reprezentau predicau cuvântul lui Dumnezeu în case și în familii și în parohiile lor.

[1]) I, pp. 181—182.

In asemenea condiţiuni, Athanasios, ridicând toată lumea împotriva sa, a fost silit a abdica, după patru ani de păstorire (1293). Inregistrând această retragere, Pachymeres declară că pricina a fost « sgomotul tuturor arhiereilor şi călugărilor şi laicilor, neputând suferi mai mult asprimea spirituală a aceluia ».

După zece ani însă, pe urma desbinărilor ce au frământat în continuu Biserica Orientului, Andronic II a stăruit să fie readus pe tronul patriarhal Athanasios, care, din sihăstria sa, nu încetase a-şi exercita influenţa morală asupra suveranului. După retragerea patriarhului Ioan, Athanasios fu astfel instalat din nou, în August 1304, în fruntea patriarhiei de Constantinopole, începându-şi al doilea pontificat, de durată mai lungă. Dar el venea cu aceleaşi înalte şi aspre principii morale, trezind din nou, în societatea bântuită de mari calamităţi, o crâncenă opoziţie.

Pachymeres înregistrează adesea, în paginile sale, spiritul ostil patriarhului, care înţelegea să readucă Biserica la vechea-i puritate de moravuri. Ca şi mai înainte, istoricul, el însuşi om al Bisericii, e de partea oropsiţilor săi confraţi, descriindu-ne starea de plâns a obştei eclesiastice, « cei mai de seamă trăind în lipsă şi desonoare, căci nu se schimbase câtuşi de puţin caracterul dela început al patriarhului » (οὐ γὰρ ἐξήλλακτο τῷ ἀνδρὶ τὰ τοῦ ἤθους οὐδ' ἐς βραχὺ καταστάσεως τῆς ἀρχῆθεν [1]).

La 1310 a luat prin urmare sfârşit şi acest al doilea pontificat al lui Athanasios, care, nemulţumit de câte îndura şi părându-i-se că împăratul nu-l apără îndestul, a demisionat din nou.

Nikephoros Gregoras a înregistrat episodul acestei nouă retrageri, foarte caracteristic pentru raporturile dintre patriarh şi basileus. Motivul retragerii, spune istoricul, a fost că unii din cei cari nutreau multă supărare împotriva lui Athanasios, neputând suferi să-l vadă atâta vreme bucurându-se de înălţimea patriarhală, au pregătit în contra lui o uneltire plină de impietate. Fiindcă patriarhul îşi petrecea

[1] II, pp. 518—519.

de cele mai multe ori timpul în chiliile sale dela Xerolophos, ei îi fură într'o zi scăunelul de pe tronul patriarhal (τὸ ὑποπόδιον) și zugrăvesc dedesubt icoana Mântuitorului Hristos, iar de ambele părți pe împăratul Andronic II, cu frâul în gură, și pe patriarhul Athanasios târîndu-l, cum târăște un vizitiu calul (ὥσπερ τις ἡνίοχος ἵππον [1]). Ei duc apoi scăunelul, astfel zugrăvit, la locul său, pe tronul patriarhal. Unii, văzând scena, o răspândesc în public și ponegresc dinaintea împăratului pe patriarh, ca nelegiuit. Andronic avea prea mult respect pentru Athanasios, ca să-i atribue această impietate. El a pus mâna pe calomniatori, socotindu-i adevărații autori ai faptei nelegiuite, și i-a trimes la închisoare grea și perpetuă. Dar patriarhul, supărat că nu li s'a dat o pedeapsă mai mare, își părăsi îndată Scaunul patriarhal, retrăgându-se în liniștea chiliilor sale dela Xerolophos.

I

Corespondența patriarhului Athanasios confirmă în totul portretul pe care i l-au schițat cei doi contemporani. In toate chestiunile care frământau atunci adânc societatea, el păstrează aceeași atitudine dârză, aceeași pornire neînduplecată față de cei ce se îndepărtau dela morala creștină, mărind haosul și mizeria publică.

Biserica, sfâșiată de mari disensiuni, formează, cum era firesc, centrul preocupărilor sale. Uniunea cu Roma, impusă de Mihail VIII Paleologul și anulată, dela începutul domniei sale, de Andronic II, număra încă partizani și era o cauză de discordie; adepții lui Arsenios se agitau necontenit pentru ceea ce credeau că e dreptatea lor; patriarhul Alexandriei [2]), stabilit de nevoie la Constantinopole, era în permanent conflict cu Athanasios [3]); episcopi ostili se ridicau împotriva acestuia și întrețineau o atmosferă de suspiciune și provocări.

---

[1]) I, pp. 258—259.
[2]) Cu numele tot Athanasios.
[3]) 'Αρχιεπισκόπου 'Αθηνῶν Χρυσοστόμου, 'Ο 'Αλεξανδρείας 'Αθανάσιος Β' (1276—1316) în 'Επετηρὶς ἑταιρ. βυζαντ. σπουδῶν, VI (1929), 3—13.

O bună parte a scrisorilor lui Athanasios ne transmit ecoul acestor nesfârșite frământări. Patriarhul se plânge obișnuit împăratului de toate aceste desordini, care tulbură Biserica, cerându-i insistent să trimeată pe episcopi în eparhiile lor, ca să fie între credincioși, să-i instruiască și să-i apere, căci ei nu se află în capitală pentru nimic altceva decât « pentru ospețe și disensiuni și tulburări, ca și unii călugări » ((εἰ μὴ εἰς συμπόσια καὶ εἰς σχίσματα καὶ εἰς ταραχάς, ὡς καί τινες μοναχοί). Dacă împăratul îi va tolera mai departe, Athanasios nu șovăește a-i spune că-i va scoate dânsul, vrând, nevrând, și va da socoteală lui Hristos pentru această îndrăsneală [1]).

Expunerea d-lui Guilland semnalează în deajuns faptele privitoare la Biserică, pentru a ne mai opri asupra lor. Adăugăm numai câteva lucruri, care întregesc tabloul schițat de învățatul francez.

Pentru Athanasios, toate calamitățile abătute atunci asupra imperiului veneau numai din părăsirea moralei creștine; de aceea el face necontenit apel la împărat, ca să impună întoarcerea la credința practică și la pocăință: ἐπιστροφὴ καὶ μετάνοια sunt termenii care se repetă mereu în scrisorile patriarhului.

Intr'una, privitoare la arhierei, recunoscând că cele întâmplate sunt de nemângâiat (ἀπαραμύθητα τὰ συμβάντα ἡμῖν), afirmă că « recoltăm ce am sămănat », θερίζομεν ἃ καὶ ἐσπείραμεν, căci, dacă am fi înclinat, zice, spre convertire și pocăință, Dumnezeu, care toate le poate, ar fi schimbat întristările în veselie. Dar arhiereii, invitați a se aduna la privighere, afară de puțini, nu numai că n'au ascultat, dar îl și ponegresc și-l batjocuresc; iar când a cerut celor veniți să privigheze în veșmântul arhieresc, ei nici nu l-au luat în seamă: « dacă prin urmare cei ai Bisericii nu ne pocăim, ce ar putea crede cineva și despre Senat? » se întreabă patriarhul. El îndeamnă pe basileus să nu se descurajeze, să aibă încredere în Dumnezeu, care-l va ajuta, dar să se îmbărbăteze și să apere cele bune; căci nu numai Francii săvârșesc nelegiuiri, dar și creștinii, și încă înlăuntrul capitalei, — lucruri pe care a fost împiedecat

[1]) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν ἀρχιερέων ἵνα ἀπέλθῃ ἕκαστος εἰς τὴν λαχοῦσαν αὐτῷ, ὅπως διδάσκει τὸν λαὸν αὐτοῦ.

a le raporta, iar și de le-a raportat, « din răbdare rămân nepedepsite, sau unii, din prietenie, ori mituiți cu daruri, intervenind, întunecă adevărul ». De aceea A t h a n a s i o s cere, ca și în alte împrejurări, să se facă cercetare la fața locului: « Dacă Maiestatea Ta știe pe vreunul dintre arhierei, sau din Senat, sau preot, sau monah, cu conștiința curată, poruncește să meargă cu mine să cerceteze, pentru Dumnezeu, și să raporteze câte au trebuință de pedeapsă și câte aduc pagubă Maiestății Tale divine, și trezește-te, ca să răzbuni dreptul și cumpătarea și mila prin misericordia ta, altfel nefiind cu putință a bucura pe Dumnezeu, care te-a făcut împărat » [1]).

Intr'altă scrisoare [2]), patriarhul se plânge de toleranța față de dușmanii dreptei credințe — Evrei, Armeni și Turci —, cari-și au în mijlocul creștinilor bisericile lor și-i sfidează. El impută împăratului că nu numai îngăduie Evreilor să-și așeze în mijlocul ortodocșilor « sinagoga ucigătoare a lui Dumnezeu » (τὴν θεοκτόνον συναγωγήν), pentru a batjocuri « credința în Domnul și Dumnezeul nostru Isus Hristos », și misterele, « în care e bogată sfânta și neprihănita credință a creștinilor », dar Kokalàs — de sigur, un demnitar influent —, cumpărat cu daruri, « le-a dat multă putere », și « dacă ar îndrăsni vreun creștin zelos să vorbească, cine-l va scăpa de închisoare? ». Iar Armenii câte lucruri de rușine fac ortodocșilor din vecinătate știe Dumnezeu. In sfârșit Turcii, « cari, pentru păcatele noastre, stăpânesc orașele creștine », nici glasul clopotului nu îngădue creștinilor, pe când ei « se urcă sus, după obiceiul ce au în țara lor, și-și strigă dogmele doctrinei lor detestabile ».

II

Dar corespondența lui A t h a n a s i o s prezintă unele date importante asupra evenimentelor politice ale epocei și în legătură mai ales cu Turcii și cu vestita « Companie catalană ».

---

[1]) Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα γράμμα περὶ τῶν ἀρχιερέων ὅτι οὐ μόνον συντρέχουσιν ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ, ἀλλὰ καὶ διασύρειν καὶ καταγελᾶν αὐτὸν etc. Fol. 8v—9r.

[2]) Περὶ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων ἵνα ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς πόλεως. Fol. 18r.

Situația imperiului era, în timpul domniei lui Andronic II, deosebit de gravă. Statul selgiucid din Asia-Mică se sfărâmase într'o mulțime de emirate, care se întind acum necontenit către țărmuri, devastând cumplit nefericitele ținuturi de dincolo de Bosfor. In Europa, Ștefan Uroș II Milutin, care domnea peste Sârbi, ducea un războiu neîmpăcat cu Bizanțul, împingând stăpânirea sa tot mai mult către Răsărit. Anarhia în care se sbătea Statul bulgar, dominat de Tătari, își avea ecoul său în relațiile adesea tulburate cu Bizanțul.

In Asia-Mică situația era și mai critică. Invățatul turcolog P. Wittek, într'o lucrare consacrată, în anii din urmă, Principatului Menteșè, din părțile Kariei [1], a lămurit în chip luminos, pe temeiul izvoarelor orientale, procesul penetrației turcești în ținuturile din spre mare. Incepând din 1220, Mongolii au aruncat în Asia-Mică triburi nouă turcești și bande de luptători. Revărsarea aceasta s'a întâmplat, în chip natural, în regiunea frontierelor. Cu elementele războinice, au venit în aceste părți și derviși fugari din Transoxania, Iran, Aderbaiğan și Irak. Ei ajutară misiunea spirituală produsă de Babaîye, și această mișcare înrâuri la frontieră lupta pentru credință [2].

După restaurarea imperiului la Constantinopole, Mihail VIII Paleologul își îndreptă atenția în Balcani și neglijă apărarea la frontiera de Răsărit. Apărătorii acestei frontiere, vestiții ἀκρῖται, asupra cărora studiile d-lui H. Grégoire au aruncat atâta lumină, părăsiți de imperiu, nu mai fură o piedecă serioasă în calea năvălitorilor. Cei doi istorici ai epocii de care ne ocupăm, Pachymeres [3] și Gregoras [4], confirmă această constatare. La hotarele imperiului bizantin se așează astfel bande de Turcomani, care întreprind stăruitor incursiuni spre coastele mării. Ele se chemau « Turkman — al-ûc » (Turcomanii frontierei) și făceau necontenit năvăliri în teritoriile bizantine, răpeau captivi, pe cari îi vindeau ca

---

1) *Das Fürstentum Mentesche. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.—15. Jahrhundert.* Istanbuler Mitteilungen, Heft 2. Istanbul 1934.

2) Cf. P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum.* Byzantion 11 (1936), p. 285 sq.

3) I, p. 16 sq.

4) I, p. 137.

sclavi, și aceasta era pentru dânșii un însemnat izvor de câștig.
Pătrunderea Turcilor se urmă astfel pe toată linia, dela M. Neagră până la Mediterana. Pe la 1300, întreg Vestul Asiei-Mici ajunge și politic turcesc. In teritoriul cucerit, se organizară mai multe State nouă, ale căror dinastii se trag, cum arată d-l Wittek, din personalități care jucaseră un rol principal la cucerire și luarea în stăpânire, — din șefii Statului selgiucid, din foștii bei de graniță, sau din aventurieri.

Zugrăvind tabloul acestei mari furtuni dela Răsărit, Nikephoros Gregoras, după ce arată exodul populației nefericite, refugiate până în Thracia, ne înșiră următoarele satrapii turcești în Vestul Asiei-Mici: « *Karmanòs Alisurios* stăpânea cea mai mare parte a Phrygiei interioare și regiunile până la Philadelphia și la întreg ținutul din preajma Antiochiei de pe fluviul Maeandros; iar de acolo până la Smyrna și la coasta Ioniei altul, cu numele *Sarchanes*; iar locurile de lângă Magnesia, Priene și Ephesos le-a ocupat un alt satrap, cu numele *Sasan*; regiunile dela Lydia și Aeolia până la Mysia hellespontică (le-a luat în stăpânire) *Kalames* și fiul său *Karasi*, iar cele de lângă Olympos și Bithynia toată altul, numit *Atman*; cele dela fluviul Sangaris până la Paphlagonia și le-au împărțit fiii lui *Amurios* » [1]).

D-l Wittek a identificat aceste nume, alterate sub condeiul istoricului bizantin. Karmanos Alisurios e prințul de *Kermian* sau Germian, din familia *'Alîșîr*. Sarchanes e *Saruhan*, fundatorul principatului numit după dânsul în valea fluviului Hermus. Al treilea este *Sasan*, stăpân pe coasta dela Maeandros până la Ephesos. Kalames e identificat cu *Qalam-beg*, care-și trage originea din vestita familie Danișmend; *Karasi*, fiul său, și-a avut reședința la Akîrâ = 'Οχυρά și a stăpânit și Pergamon. In privința fiilor lui *Amurios* nu se află nimic în izvoarele orientale; cele bizantine cunosc pe Ali ('Αλῆς) și pe Nasreddin.

Pachymeres, martor ocular, ne face aproape aceeași descriere a împrejurărilor. Părțile Orientului se prăbușeau mereu, scrie dânsul, și înaintau în mai rău, încât în fiecare zi

---

[1]) I, pp. 214—215.

ştirile cele mai rele soseau împăratului. « Ţinuturile superioare ale Bithyniei şi Mysiei şi Phrygiei şi Lydiei şi ale multcântatei Asii, afară numai de oraşe, erau devastate » [1]. Alături de câteva nume ale emirilor numiţi de G r e g o r a s, el adaugă altele mai greu de identificat: « 'Αμούριοι ταῦτα καὶ 'Ατμᾶνες 'Ατῖναί τε καὶ 'Αλισύραι καὶ Μανταχίαι καὶ Σαλαμπάξιδες καὶ 'Αλαΐδες καὶ 'Αμηραμάναι καὶ Λαμίσαι Σφονδύλαι τε καὶ Παγδῖναι [2] ». 'Ατῖναι reprezintă pentru d-l W i t t e k neamul *Aydin*, care a ocupat mai târziu valea fluviului Kaystros, iar Μανταχίαι Σαλαμπάξιδες e dinastia Menteşè, din ţinutul Kariei, Salampaxis fiind un derivat din turcescul *Sahil-begi* (Beiul Coastei).

Inaintarea bandelor de pradă ale Turcilor, aşezaţi în aceste regiuni ca la ei acasă, ajunsese până aproape de ţărmurile Bosforului şi Mării de Marmara. P a c h y m e r e s ne-a schiţat tabloul dramatic al iureşului sălbatic, care mâna populaţia îngrozită în cele câteva cetăţi ce se mai păstraseră — Nicomedia, Nikeia, Kyzikos şi alte câteva. Cei mai mulţi, ne mai simţind nicio siguranţă nicăieri, alergau dincolo de strâmtoare, umplând capitala şi împrejurimile: « Şi trecătoarea aceasta primea în fiecare zi un furnicar de oameni şi de animale (καὶ ὁ πορθμὸς οὗτος ἑκάστης μυρμηκιὰν ἀνθρώπων καὶ ζώων ἐδέχετο), scăpaţi cu preţul celor mai mari nenorociri; « căci nu era unul — înseamnă, înfiorat, istoricul — care să nu-şi plângă pe cineva dintre ai săi, aceasta chemându-şi soţul, aceea băiatul sau fata, alta fratele sau sora ». Toţi întinşi pe pământ, în chip jalnic, unii în oraş, alţii şi afară, aruncaţi pe ţărm, la întâmplare, în pulbere; copii şi femei şi bătrâni de plâns zăceau pe drumuri, « umplându-te de durere şi numai când auzeai ».

Printre scrisorile lui A t h a n a s i o s este una din aceşti ani (înainte de a doua sa înălţare la patriarhat), adresată împăratului, pe când acesta se afla la Thessalonic: πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ ὄντος ἐν Θεσσαλονίκῃ [3], şi ea ne dă, în câteva trăsături impresionante, situaţia jalnică a ţinuturilor devastate

---

[1] II, p. 388.
[2] II, p. 389.
[3] Fol. 1r—1v.

de Turci. Andronic II a fost, cu basilissa și rudele sale, la Thessalonic, în primăvara anului 1299, pentru recepția craiului sârb și celebrarea căsătoriei lui cu Simonìs, fiica împăratului [1]).

Andronic încerca, prin această alianță de familie, a pune capăt îndelungatului războiu cu Sârbii. Pachymeres ne spune că împăratul s'a întors la Constantinopole după aproape doi ani, întâmpinat de toată mulțimea Capitalei [2]). In timpul acestei lungi absențe din reședință, dușmanii asiatici progresaseră mult, și Athanasios măgulește pe basileus, întorcându-i cuvântul Scripturei, ca celui uns de Dumnezeu: « Doamne împărate, dacă erai aici, nu s'ar fi întâmplat neamului creștinilor, fraților mei, astfel de lucruri înfiorătoare», nu s'ar fi atins moștenirea lui Hristos, peste care ai fost sortit să domnești, ca s'o sporești și s'o păstrezi. « Și acum, vai, — scrie dânsul —, pentru păcatele noastre, ea a ajuns pradă sângeroșilor Ismaeliți, și servii și adoratorii fericitei Treimi au ajuns în robia nelegiuiților, și sângele lor ca apa l-a vărsat sabia barbară! ». El îndeamnă pe împărat să se ridice mai repede pentru răzbunare, să încingă sabia și să le întoarcă de șapte ori relele, să împlinească lauda profetului, sdrobind de stâncă pe fiii necredincioșilor.

In aceste tragice împrejurări, Andronic II primește solia lui Roger de Flor, șeful « Companiei catalane », oferind imperiului serviciile acestei încercate trupe de războinici, pentru lupta cu Turcii. Pacea dela Caltabellota (31 August 1302) [3]), dintre Carol II de Neapole și Frederic de Sicilia, lăsa liberă marea Companie, care luptase pentru cel din urmă. Impăratul a fost fericit a primi oferta și admise condițiile lui Roger. Acesta debarca, în Septemvrie 1303, la Constantinopole, cu 1500 cavaleri, 4000 Almogavari, masă de mercenari copiată după armatele de Almoravizi și Almohazi trimiși odinioară de Moghrebul marocan, cum o definește istoricul nostru Iorga, și cu 1000 de pedeștri. Roger primește, potrivit convenției, titlul de μέγας δούξ, mâna fiicei lui Asan, nepoata împăratului,

[1]) Vezi M. Lascaris, *Princesses byzantines dans la Serbie au Moyen-âge* (sârbește, cu rezumat francez), Beograd, 1926, p. 66.

[2]) I, p. 290.

[3]) Erwin Dade, *Versuche zur Wiedererrichtung der lateinischen Herrschaft in Konstantinopel.* Iena, 1938, 2. Teil, kap. 2.

şi patru uncii pe lună de fiecare soldat, plătite dinainte pe patru luni.

Trupa aceasta de încercaţi luptători a adus, la început, servicii imperiului, curăţind, dela primele ciocniri, ţinuturile maritime ale Asiei-Mici de bandele turceşti. Motive de neînţelegere se ivesc însă îndată, şi o mare ostilitate se deslănţue între imperiu şi aventurierii catalani.

Toate aceste triste împrejurări fac obiectul multora din scrisorile adresate de patriarhul A t h a n a s i o s împăratului. Din nefericire, în manuscriptele ce ne-au transmis această corespondenţă, nicio scrisoare nu este datată. Din cuprinsul lor singur ne putem face o idee, cu aproximaţie, de timpul în care au fost compuse. Cele mai multe şi mai importante, judecând după faptele la care se referă, provin din al doilea pontificat al lui A t h a n a s i o s, sunt deci posterioare sosirii lui Roger la Constantinopole.

Violenţele săvârşite de Catalani în Asia-Mică, în timpul campaniei lor din 1303—1304, şi apoi în Europa, după uciderea lui Roger, în primăvara anului 1305, au trezit împotriva lor ura Grecilor, al cărei ecou îl aflăm la istorici. Amintirea Catalanilor s'a păstrat până astăzi în Grecia, şi învăţatul din Barcelona R u b i ó y L l u c h, care a închinat Companiei catalane atâtea frumoase lucrări, a cules într'una din ele [1]) expresiile caracteristice ce se aud şi azi pe seama Catalanilor în diferite părţi ale Greciei. In Thracia, se spune cuiva, ca un mare blăstem: « Ἡ ἐκδίκησις τῶν Καταλάνων εὕροι σε! » (Să te găsească răzbunarea Catalanilor!). In Eubeea, când se impută cuiva o faptă nedreaptă, se spune: « αὐτὸ οὔτε οἱ Καταλάνοι τὸ κάμνουν (Aceasta nici Catalanii n'o fac). In Akarnania numele de Catalan e sinonim cu « sălbatic », « hoţ », « rău-făcător ». In Tripolis din Peloponnes se spune despre o femeie irascibilă şi grosolană: « ὁμοιάζει σὰν Καταλάνα » (Par'că ar fi o Catalană), iar pumnalul catalan înseamnă « pumnal de asasin ».

Nu e de mirare deci, dacă dela început sunt prezentaţi atât de antipatic de P a c h y m e r e s şi G r e g o r a s. Eminentul

[1]) *La espedición y dominación de los Catalanes en Oriente juzgadas por los Griegos.* Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, t. IV, Barcelona, 1887.

şi regretatul nostru istoric Iorga a comparat odată, arătând câtă deosebire e între ele, expunerea lui Pachymeres cu a vestitului Catalan Ramón Muntaner, unul din participanţii la extraordinara aventură, pe care ne-a descris-o apoi într'o Cronică rămasă celebră [1]). Ca în atâtea alte cazuri similare, adevărul este însă la mijloc. Fără a crede în totul relaţia epică a lui Muntaner, trebue să recunoaştem că intervenţia Catalanilor în Asia-Mică a fost încununată de o mare izbândă. Ea e confirmată de corespondenţa patriarhului Athanasios. Acesta, ca toţi contemporanii săi, e ostil Catalanilor. Intr'una din scrisorile către împărat [2]), înşirând nefericirile care apasă asupra poporului credincios şi care fac ca Dumnezeu să-şi întoarcă faţa dela dânşii, el pomeneşte de « cele petrecute în Anatolia şi de cele ce se petrec până acum în Macedonia » (Διὰ τὶ δὲ καὶ τὰ συμβάντα ἐν τῇ 'Ανατολῇ καὶ συμβαίνοντα μέχρι τοῦ νῦν καὶ τῇ Μακεδονίᾳ φημί . . .), « pentru a omite, adaugă, măcelul pricinuit de băutorii de sânge sau Mogavari ». Este, în expresia greacă, un joc de cuvinte ce nu se poate traduce: ἵνα ἐάσω τὴν ἐκ τῶν αἱμοβόρων ἢ Μογαυάρων πανολεθρίαν. N'a putut scrie prin urmare decât după toamna anului 1303, când a început acţiunea Companiei în Asia-Mică. Patriarhul cere împăratului să păzească siguranţa oraşului, « căci trebue să socotim ca duşmani pe Mogavari ».

Cu toate aceste sentimente, avem, într'o altă scrisoare, mărturia biruinţelor catalane şi a liberării teritoriului din spre mare al Asiei-Mici.

Patriarhul stărue în chemarea sa la convertire şi pocăinţă [3]). « Strigătul fără-de-legii şi impurităţii noastre, începe dânsul, s'a urcat la Dumnezeu, nu numai al poporului întreg, dar şi mai cu seamă al călugărilor şi preoţilor ». Trebue să împace prin urmare pe Dumnezeu, a cărui mânie atârnă asupra capului lor, căci numai de acolo poate veni mântuirea: « Şi spun în faţa Dumnezeului Puterilor, urmează patriarhul, dacă

[1]) *Ramón Muntaner et l'empire byzantin*, în « Contributions catalanes à l'histoire byzantine ». Paris, Gamber, 1927.

[2]) Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀναφέρων τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ 'Ανατολῇ παρὰ τῶν αἱμοβόρων Μογαυάρων. Fol. 15v—16r.

[3]) Fol. 17r—17v.

n'ar fi fost multele şi lui Dumnezeu supusele intercesiuni ale Maicii-Domnului, când puţini, foarte puţini la număr, s'au rugat de dânsa, *nici acest oraş n'ar fi fost mântuit până acum, din acea zi de 13 Decemvrie, când se produse lovitura aceea răsunătoare, nici ţinuturile Anatoliei, dela Ania până la Scutari* » (οὔτε αὕτη ἡ πόλις ἐσώζετο ἕως νῦν ἀπ' αὐτῆς τῆς ΙΓ' τοῦ Δεκεμβρίου, ἡνίκα ὁ τετρυγὼς ἐκεῖνος ἐγένετο κτύπος, οὔτε τὰ τῆς 'Ανατολῆς ἀπ' αὐτῆς τῆς 'Ανίας μέχρι τοῦ Σκουταρίου).

Ce a fost acea lovitură dela 13 Decemvrie (1303 s. 1304), de care scăpase Constantinopolea, nu putem şti. Dar în acest pasagiu se vorbeşte şi de mântuirea Anatoliei, dela Ania, oraş pe ţărmul mării, aproape de Ephesos, şi până la Scutari, în faţa capitalei. Chiar din Pachymeres vedem că, pornind dela Kyzikos, unde iernase, Roger s'a izbit cu Turcii la Germè, în Phrygia hellespontică, punându-i pe fugă, îi bătu apoi la Aulax, unde emirul fu rănit şi luă fuga. La Philadelphia, în sfârşit, unde îl trimisese împăratul, ca să scape oraşul împresurat de multă vreme de Turci, el repurtă o biruinţă completă. Relaţia lui Muntaner ne mai spune însă că Marele-Duce a venit dela Philadelphia la Ephesos, lângă Anea (s. Ania), unde-şi dase întâlnire cu Rocafort. Aici, la Ania, Roger a sdrobit o bandă turcească, omorînd 1000 de călăreţi şi 2000 de pedeştri. A pătruns apoi, biruitor, până în munţii Armeniei, la Poarta-de-Fer — şi nu poate fi vorba, de sigur, decât de munţii Armeniei ciliciene [1]). Acolo a dat o mare bătălie cu Turcii, în care i-a nimicit [2]).

Athanasios ştie prin urmare şi el că, în această campanie, teritoriul Asiei-Mici, dela Ania, aproape de gurile fluviului Maeandros, şi până la Bosfor fusese curăţit de Turci. Cuvintele ce urmează, în scrisoarea sa, sunt de asemenea caracteristice: « Şi să nu socoteşti, scrie dânsul, că prin atacurile armatelor vom putea ceva; căci spun iarăşi, în faţa lui Dumnezeu, că nici dacă acest Occident s'ar aduna întreg, de

[1]) Muntaner precizează: « Qui est lo despartiment del regno del Natoli e del regno d'Armenia ». Ap. Iorga, *o, c.*, p. 24, nota 1.

[2]) V. Cronica, ed Buchon, Panthéon Littéraire, Paris, 1840, paragraful 207.

ar fi cu putință, pentru ajutor, (nu vom face nimic) » [1]). Singure convertirea și pocăința pot aduce mântuirea, proclamă patriarhul. El îndeamnă prin urmare să învețe a cunoaște fiecare datoriile sale și cele obștești, cu deosebire cei ce cârmuesc afacerile publice, ale lumii și ale Bisericii; iar cine nu va voi, să fie îndepărtat din funcțiune. Căci, adaugă dânsul, dacă va fi convertire desăvârșită, nu numai libertatea o va câștiga iarăși pământul Anatoliei, dar va sdrobi și pe rebelii Ismaeliți și se va înstăpâni pe hotarele lor.

Temându-se ca Roger să nu silească populația din insule a trece la credința Romei, Athanasios cere împăratului să-i dea Marelui-Duce însoțitori ortodocși, « părtași ai Bisericii lui Hristos », κοινωνοὺς τῆς Χριστοῦ 'Εκκλησίας. [2]). Pentru câtă silință și-a dat, cu ajutorul lui Dumnezeu, Maiestatea Ta, scrie patriarhul, spre a curăți Biserica de comuniunea Italienilor, nu se poate spune câtă răsplată i se rezervă. « Și fiindcă acum nenorocirea abătută, pentru păcatele noastre, asupra creștinilor ne-a silit a da insule Marelui-Duce, mă rog, pe cât îți stă în putere, să trimiți pe lângă dânsul părtași ai Bisericii lui Hristos; căci dacă nu sunt părtași, și vouă multă osândă vă vor pricinui, și poporul Bisericii aflat acolo îl vor face să se împărtășească de credința lor, și fără să vrea. Și, pentru Domnul, aceasta mare grijă să fie Maiestății Tale divine, ca nu cumva să ne găsim răspunzători de atâta pierdere » [3]).

Trebue să mai relevăm, în sfârșit, o scrisoare, în care Athanasios se ocupă de aceeași calamitate provocată de primirea Catalanilor în serviciul imperiului. Ea este intitulată: Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διὰ τοῦ Σικελοῦ, ἵνα μὴ ἐνεργῇ δουλείας δημοτελεῖς διὰ τὸ ὠμὸν καὶ ἀπάνθρωπον

---

[1]) Καὶ μὴ νομίσῃς ὡς δι' ἐπιβολῆς στρατευμάτων ἰσχύσομέν τι. Λέγω γὰρ καὶ πάλιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὡς οὐδ' ἂν αὐτὴ ἡ 'Εσπέριος, εἰ ἦν δυνατόν, ὅλη συνήχοτ εἰς τὴν βοήθειαν.

[2]) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα δοθῆναι τῷ μεγάλῳ δουκὶ κοινωνοὺς τῆς Χρισθηῦ 'Εκκλησίας. Fol. 6r.

[3]) 'Επεὶ δὲ νῦν ἡ διὰ τὰς ἐμὰς ἁμαρτίας συμβᾶσα χριστιανοῖς συμφορὰ ἠνάγκασε νήσους δοθῆναι τῷ μεγάλῳ δουκί, δέομαι ὅση σοι δύναμις ἵνα ἐκπέμπωνται παρ' αὐτοῦ κοινωνοὶ τῆς Χριστοῦ 'Εκκλησίας· Εἰ γὰρ μὴ κοινωνοί, καὶ ὑμῖν πολὺ προξενήσουσι κρῖμα καὶ τὸν ἐκεῖ εὑρισκόμενον τῆς 'Εκκλησίας λαὸν συγκοινωνεῖν ποιήσωσι καὶ μὴ θέλοντα. Καὶ διὰ Κύριον γενέσθω τοῦτο μεγάλη φροντὶς τῇ ἐκ θεοῦ βασιλείᾳ σου, μήπως ἡμεῖς εὑρεθῶμεν ὑπεύθυνοι τοσαύτης ζημίας.

(Scrisoare către împărat pentru Sicilianul, ca să nu îndeplinească servicii publice, pentru cruzimea și neomenia sa)[1].

Această scrisoare e redactată într'o limbă imposibilă, ca atâtea altele, căci Athanasios era în adevăr, cum îl caracterizează Gregoras, puțin învățat, ἀδαὴς μὲν τῆς τῶν γραμμάτων παιδείας, chiar dacă dovedește o intinsă lectură a cărților sfinte. Pe cât se poate înțelege din textul său cu sintaxa lui capricioasă, nu poate fi vorba aici, cum crede d-l Guilland, de un dregător cu numele Sikelos, ci mai de grabă de « Sicilianul », adică de șeful catalan.

Patriarhul spune că Dumnezeu l-a făcut pe basileus să se asemene, în cele mai bune, cu Moise, și-i cere să-și arate, și în împrejurarea de față, caracterul acesta, « pentru ca, după cum acela și-a mântuit supușii de cele zece plăgi ale Egiptenilor, și Maiestatea Ta (să mantuești) neamul ortodox de groaznica dominație a Sicilianului; întru nimic să nu socoată cineva că nu e de comparat cu plăgile sufletul dur și trufaș al acestuia » (ἵν' ὡς ἐκεῖνος τῆς δεκαπλήγου τῶν Αἰγυπτίων ἀνώτερον τὸ ὑπήκοον ἀνεσώσατο, καὶ ἡ εκ θεοῦ βασιλεία σου τῆς ἀμειδοῦς δυναστείας τοῦ Σικελοῦ τὸ ὀρθόδοξον, οὐδαμῶς τῶν πληγῶν ἀπαράβλητον ὑπολήψεσθαι τούτου τινὰ τὴν σκληρὰν και ἀγέρωχον τούτου ψυχὴν).

După un verbiaj încalcit, presărat cu citate din Biblie, patriarhul îndeamnă, ca de obiceiu, pe Andronic la acțiune: « pentru acestea mă rog, chiar dacă se silește să întâmpine la unii respect, și dacă s'a înscris și s'a înregistrat ca după divinele porunci să lucreze, amăgească-se pustiitorul pe sine, împiedecat de sfântul tău suflet, dușman celor răi și milos, respectand comandamentul A-toate-făcătorului și legiuitorului, și acest lucru arătând că preferă insolenței Sicilianului, și uciderii misericordia, și lupul să se rușineze, în zădar căscând gura, după proverb, pentru ca, înșelat în speranțele sale, să știe că Dumnezeu veghiază asupra celor omenești și nu lasă până la sfârșit răutatea să se prea-mărească »[2]. E evident, credem, că e vorba de « Sicilian ».

---

[1]) Fol. 75v.

[2]) Ἕνεκεν τούτων ἀντιβολῶ, εἰ καὶ πρός τινων δυσωπίας τυγχάνειν σπουδάζεται, καὶ εἰ σεπτοῖς ἐνεργεῖν ἐνεγράφη καὶ κατηλέχθη προστάγμασι ψευσάσθω ὁ λυμεὼν

III

Tot atât de interesantă e corespondența patriarhului A t h a n a s i o s în privința stării sociale a epocii.

Apăsarea populației sărace din partea celor bogați și puternici nu era acum lucru nou la Bizanț. In toate epocile mari ale istoriei sale, împărații au intervenit energic pentru ocrotirea claselor sărace ale societății. Dar calamitățile abătute în această epocă asupra imperiului au agravat, de sigur, răul. Năvălirea Turcilor până la coastele mării a pus pe fugă populația din Asia-Mică, aruncând în capitală, în împrejurimi și în diferite părți ale Thraciei mulțime de refugiați. Această îngrămădire de oameni a dat naștere îndată la epidemii și foamete. Când, după asasinarea lui Roger la Adrianopole, Catalanii, la cari s'au unit și bandele turcești, au început a devasta pretutindeni, în Europa, ținuturile, mizeria s'a întins și mai mult. Ca în totdeauna în asemenea împrejurări, n'au lipsit nelegiuiții, căutând a se îmbogăți pe socoteala nenorocirii publice, funcționarii abuzivi, cari-și strângeau averi din nedreptate, îmbuibații, setoși a-și duce, în mijlocul suferinții generale, vieața lor de petrecere și desfrâu. Impotriva tuturor se ridică, hotărît, patriarhul, socotind că toate vin din părăsirea credinței practice și cerând neobosit împăratului să lovească răul fără milă, să silească pe rătăciți εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν.

Ca odinioară Sf. Ioan Hrisostom, în lasciva metropolă a Siriei și în aceeași demoralizată regină a orașelor, denunță mărinimosul ascet păcatele veacului, ce săpau la temelia imperiului.

Iată o scrisoare, care schițează aproape întreg tabloul scăderilor societății pe care o biciuia: « Trezește-ne, și fără să vrem, la cele plăcute lui Dumnezeu! », îndeamnă A t h a n a s i o s pe împărat. « Fă să răsară dreptatea în zilele tale, să se așeze judecata dreaptă, moderațiunea să stăpânească; să izvorească mila și adevărul, ca nu cumva ceva din ale cetății

---

ἑαυτῷ ὑπ' αὐτῆς τῆς μισοπονήρου καὶ συμπαθοῦς σῆς ἁγίας ψυχῆς διειργόμενος τοῦ τῶν ὅλων παραγωγέως καὶ νομοθέτου δυσωπουμένης τὸ θεσπιῴδημα, καὶ τοῦτο μὴ ἀπονοίας τοῦ Σικελοῦ προτιμᾶν προτιθέντος καὶ τῆς θυσίας τὸν ἔλεον, καὶ λύκος ἀπελεγχθήτω μάτην χανὼν τὸ τοῦ λόγου, ὡσαν τῶν ἐλπίδων ἀποσφαλεὶς γνωρίσῃ θεὸν ἐφορᾶν τὰ ἀνθρώπινα καὶ μὴ ἐῶντα εἰς τέλος τὴν πονηρίαν κατακαυχήσασθαι.

de plâns să se găsească în cetatea ta, — înșelăciune și camătă și fără-de-lege. Și mai întâi casa ta și copiii pe care Dumnezeu ți i-a hărăzit învață-i cu pietatea mai mult și cu dreptatea să se mândrească decât cu împărăteasca mărire. Căci bogăția și trufia domniei se află și la păgâni și, cu moartea, se nimicesc; dar cei ce caută pe Dumnezeu nu vor fi mai prejos de orișice bun. Pe nobili învață-i să nu fie furilor părtași, nici conrupți prin daruri; pe arhierei trimite-i, sub pedeapsă, în diecesele lor, pentru ca oile lor să nu ajungă pradă lupilor, lipsite de păstor, și arătându-se arhipăstorul se vor rușina. Și dă-le lor curaj, dacă văd pe unii dintre mai marii Statului săvârșind fără-de-legi, să raporteze sincer Maiestății Tale, și să învețe poporul a fi cucernic și a nu se mânji cu magii și vrăjitorii și cu celelalte nelegiuiri și blăsteme, pentru care vine mânia lui Dumnezeu. Dacă astfel va orândui Maiestatea Ta în faptă și vorbă să viețuim, toți cari o imploră, nu grăind în văzduh, ci la urechile Domnului, vor fi ascultați, și-și va întoarce mânia dela noi și va îndrepta relele asupra vrăjmașilor » [1]).

In lunga sa « Didascalie către poporul creștin și despre împărat și Senat, și despre înălțarea și coborîrea patriarhilor », Athanasios zugrăvește același întunecat tablou al relelor ce « mistuesc Statul slăvit al lui Hristos, ca focul nestăpânit, pe care nimeni nu se hotărăște a-l stinge ». De aici, scrie dânsul, mulțimea relelor, prin tăcerea celui ce trebue să le împiedece, fiecare silindu-se a întrece în răutate pe cellalt, și așa, fără teamă, se strecoară necredința, falsele jurăminte particulare și obștești, incestul, adulteriul, lăcomiile, stoarcerile nemiloase ale săracilor, mituirile, judecățile nedrepte ale orfanilor și văduvelor. « Intr'acestea, urmează Athanasios, nimeni care să se îndurereze, nimeni care să plângă, nimeni să osândească sau să îndrepteze; ci a ajuns și preotul ca și mulțimea ». Prin toate aceste fapte — afirmă mai departe — ne-am ruinat fortăreața Episcopiei care ne apără și ne vedem țara cucerită, și o mistuesc străinii, cari bat în toate părțile drumurile, storcându-ne și sfâșiindu-ne lamentabil și împră-

[1]) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ ἐπιστροφῆς καὶ μετανοίας τῆς πρὸς θεὸν καὶ περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ ἀρχόντων μὴ τῇ δόξῃ τῇ βασιλείῳ σεμνύνεσθαι, ἀλλὰ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ σωφρωσύνῃ. Fol. 3r.

știindu-ne în chip desonorant prin păgâni. Atrage, în sfârșit, atenția suveranului că, dacă tuturor credincioșilor observarea legilor divine e o datorie inexorabilă, cu atât mai mult e datoria împăraților ce-și cinstesc purpura cu care sunt împodobiți de Dumnezeu [1]).

De ce n'a pierit mai bine, se întreabă într'altă scrisoare [2]), ci a fost lăsat să vadă astfel de fapte care, și numai amintite, îi storc lacrimi: exterminarea creștinilor, nepăsarea față de năpăstuiți, impunitatea rău-făcătorilor. Imploră pe basileus să se ridice, să arunce o privire de împărat și de leu împotriva nedreptății (βλέψον βασιλικὸν καὶ λεόντιον κατὰ τῆς ἀδικίας), asigurându-l că atunci când întinde mânile pentru supunerea ei are ca tovarăș de luptă pe stăpânul tuturor (ἔχεις συμπολεμοῦντα τὸν παντάνακτα).

In împrejurările pe care le-am schițat, cu invazia până la porțile capitalei, cu exodul populației îngrozite și pierderea sistematică a recoltei prădate de teribila *vendetta* catalană, foametea se întinde până la Constantinopole [3]). Săracii nu-și mai pot afla pânea de toate zilele. Lipsa e agravată de rapacitatea celor ce-și căutau câștigul din nenorocirea obștească. Ca în toate vremile de urgie, ieșeau din ascunzătorile lor acaparatorii, traficanții lucrurilor de primă necesitate, speculând nerușinat suferința generală. Ei scăpau, ca și astăzi, oricărui control, își asigurau de multe ori, la adăpostul protecțiilor, impunitatea. A t h a n a s i o s îi amenință cu mânia lui Dumnezeu, cere stăruitor împăratului să ia măsuri împotriva lor. O întreagă serie de scrisori au de obiect această gravă problemă.

Mai deunăzi, străbătând ulițele, spune într'una din aceste scrisori [4]), săracii i-au cerut unii una, alții alta; dar acum,

---

1) 19r sq.

2) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα διεγεῖρον αὐτὸν ὅπως βλέψει βασιλικὸν καὶ λεόντιον κατὰ τῶν ἀδικούντων. Fol. 6v — 7r.

3) N. I o r g a, *o. c.*, p. 30, unde se citează relația lui M u n t a n e r, care arată sleirea completă a regiunilor, ceea ce a determinat pe Catalani să pornească spre Vest: « Haviem deshabitada tota aquella encontrada a deu jornades de totes parts que haviem tota la gent consumada, si que res no s'hi collia; per què covenia per força que desemparàssem aquell pais ».

4) Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ γεγονότος εἰς τὸν λαὸν λιμοῦ. Fol. 53r.

într'un glas, aproape toți plângându-se în privința grâului, ca să nu iasă din capitală, l-au rugat mișcător și l-au legat cu jurăminte ca, înainte de orice altă cerere, să facă raport împăratului cu privire la grâu. Plângând împreună cu ei nenorocirea lor, și gândindu-se la primejdia în care foametea va arunca pe frații săi, patriarhul roagă pe basileus să asculte glasurile lor, în privința grâului: « Să nu-l lași străinilor — scrie Athanasios, cari, din boala lăcomiei sau și a iubirii, vor mai bine aurul decât pe Hristos, care a poruncit să se frângă săracilor pânea, ci nu din preferința aurului să se ucidă cei ai lui Hristos ».

Scrie apoi din nou suveranului, să se controleze vânzarea după dreptate a grânelor și a pânii (περὶ τοῦ ἀναθεωρεῖσθαι τὰ τῶν γεννημάτων καὶ τῶν ἄρτων εἶναι εἰς δικαίαν ἐξώνησιν) [1]) și cere să însărcineze cu supravegherea (ἡ τούτων ἐπιστασία) pe unul dintre cei onești. El nu șovăește a indica chiar persoana, socotind că nu se va găsi altul mai integru și mai credincios decât Dermokaïtes, care avea rang de *sebastòs*. Insistă să-l orânduiască în acest serviciu, pentru binele public, adăugând că mare pagubă a suferit Statul, din pricina foametei, în cât « bielșugul de aur și argint al Romanilor aproape a intrat în mânile Latinilor și ce e mai mare e aroganța lor, bătându-și joc de noi, din trufie, și până într'atâta ne desprețuesc, încât iau femeile cetățenilor ca preț al grâului, plini de insolență ».

Athanasios s'a gândit că e bine să aibă și dânsul un reprezentant în comisia de control pe care o cerea, căci scrie îndată împăratului [2]), rugându-l să nu fie dat uitării, în privința raportului ce-i făcuse, să nu încredințeze economia grâului altuia decât omului onest pe care l-a propus, și să-i admită și un călugăr al său (καὶ δοθῇ καὶ ἡμέτερος μοναχός), prescriindu-le să lucreze nepărtinitor, numai « pentru milă și adevărul și dreptatea lui Dumnezeu », și în niciun caz să nu permită a vinde grâul « cei setoși a urca prețul, cari, blăstemați, îl amestecă și cu paie și cu grâu putrezit, sau cu câte le insuflă diavolul ».

[1]) Fol. 75r.

[2]) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ αὖθις καὶ μὴ πωλεῖν τινὰν σῖτον ἄνευ εἰδήσεως καὶ τοῦ πατριάρχου. Fol. 53v.

Incheiând, A t h a n a s i o s ține să declare că până acum s'a mărginit a raporta, dar de acum el *pretinde* și, dacă nu va fi ascultat, se va mânia.

Sugestiile sale au fost primite de împărat, — nu știm dacă a admis și persoanele indicate —, căci, în altă scrisoare, îi mulțumește pentru măsurile bune ce luase. Andronic a dat în adevăr ordin în privința brutarilor, să se examineze « cine și câți și cum cumpără și cum vând », precum și în privința corăbiilor sosite cu producte, « ca să nu le cumpere acestea grânarii și traficanții de grâu, ci numai cine are trebuință, acela să și le procure ». In același timp, poruncise să se ia seama la măsuri, să nu se întrebuințeze măsuri și greutăți duble (καὶ τὸ τὰ μέτρα τηρεῖσθαι, τοῦ μὴ μέτρα δισσὰ καὶ στάθμια πολιτεύεσθαι [1]). A t h a n a s i o s, cu acest prilej, comunică împăratului că, trebuind să se dea lui Dermokaïtes ajutători, ei au ales doi dintre demarchi (δύο ἐκ τῶν δημάρχων), pe Antiochites și Plummes, și-i cere să le poruncească și acestora, ca și altora ce se vor mai găsi, a lucra cu teamă și în toată conștiința.

Cu moravurile pe care necontenit le biciuește A t h a n a s i o s, mare lucru nu s'a putut face, de sigur, pentru ca patriarhul, plângându-se din nou, cu îndârjire, să aducă aminte împăratului că Dumnezeu l-a încoronat cu diademă și mărire împărătească și i-a dat sabia, pentru ca ea să nu rămână inactivă, ci să despartă dreptul de nedrept (διχοτομεῖν τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον). Dar, ca să nu mai vorbească de altele, « grâul și vinul, pe care Dumnezeu le-a dăruit spre chivernisirea poporului și serviciilor împărătești, cei îmbogățiți, cu ajutorul Mamonei, nu s'au sfiit a le închide, pentru peirea săracilor ». Dacă Maiestatea Sa nu va face în această chestie nimic, amenință patriarhul, el va aduna poporul și, din amvon, va arunca anathema asupra traficanților și se va duce acasă, fără a mai zice alta, orice s'ar întâmpla. « Căci e mai bine pentru mine, încheie dânsul, a îndura moartea, decât a vedea în Statul creștinilor atât de mari nedreptăți,

---

[1]) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ σεβαστοῦ Δερμοκαΐτου καὶ τῶν δημάρχων ὧν ἐξελέγησαν ἀναθεωρεῖσθαι περὶ τοῦ μὴ μέτρα δισσὰ καὶ στάθμια πολιτεύεσθαι ἔχειν ἀναδοχὴν παρ' αὐτοῦ. Fol. 78v.

care nici între păgâni nu se trec cu tăcerea » (συμφέρει γάρ μοι σφαγὴν ὑπομεῖναι ἢ τοσαύτας ὁρᾶν ἀδικίας τῇ πολιτείᾳ χριστιανῶν, αἳ οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν σιωπᾶν). In titlul acestei scrisori se spune că ea a fost cetită la Sfânta Sofia, în mijlocul poporului [1]).

In aceeaşi ordine de idei relevăm o altă scrisoare a lui Athanasios, în care impută de asemenea împăratului ineficacitatea măsurilor ce luase, şi, pe de-asupra, împiedecarea celor ce vor să cultive pământul. In mijlocul foametei ce bântuia populaţia, lucrul pare curios, dar patriarhul o afirmă. Titlul chiar al scrisorii are acest înţeles : Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὅπως μὴ παντὶ βουλομένῳ λέγειν πιστεύῃ, μηδὲ κωλύειν τοὺς καλλιεργοῦντας τὴν γῆν (Către împărat, ca să nu creadă pe oricine vrea să vorbească şi să nu împiedece pe cei ce lucrează pământul) [2]).

« Crede, sfinte împărate, afirmă Athanasios, nu belşugul de cele folositoare aduce la noi pe duşmani, ci sterilitatea noastră şi faptul că fiecare dintre noi merge pe urma inimii celei rele. Şi dacă n'ai fi lăsat în pace pe cei setoşi de asemenea lucruri, ci ai fi poruncit cu tărie ca orice făcător-de-rele descoperit să sufere oprimare şi desonoare şi pieire, Dumnezeul dreptăţii şi bunătăţii s'ar fi milostivit astfel de ale noastre ; dar nu să opreşti, şi aşa de amarnic, pe cei doritori a lucra pământul şi a produce cele de trebuinţă, împotriva darurilor lui Dumnezeu ». Ar trebui mai de grabă să-i mulţumim, adaugă dânsul, şi să-l preamărim şi să ne grăbim la fapta bună, fiindcă, şi răi cum suntem şi săvârşitori a toată răutatea, ca niciodată, ne-a dăruit astăzi, în zori, ploaia. Textul e prea categoric şi nu poate fi aici o aluzie la impozitul aruncat de Andronic asupra transportului de grâu şi de orz, σιτόκριθον, de care vorbeşte Pachymeres (II, pp. 492—493).

Văzând cât de puţin se face, pentru ajutorarea săracilor, patriarhul trece la faptă şi organizează masă gratuită pentru

1) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῶν σιτοκαπήλων καὶ αἰσχροκερδῶν ἀναγνωσθὲν καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἐν μέσῳ τοῦ δήμου. Fol. 81r. Pachymeres confirmă în totul cuprinsul acestei scrisori, II, p. 461.

2) Fol. 46r sq.

nevoiași. El puse anume să se fiarbă, în diferite părți ale orașului, spice de grâu (ἀθῆραν ἑψεῖν); dar în curând i se sfârșiră lemnele de foc, și atunci scrie împăratului, rugându-l să poruncească celor dela munte să-i dea voie a transporta lemnele de trebuință [1]).

In «Vieața lui Athanasios», scrisă de un călugăr și publicată de arhimandritul A t h a n a s i o s dela Pantocrator [2]), după un manuscript din veacul al XIV-lea, se povestește mai circumstanțiat acest episod. Ni se spune că foametea ce se abătu asupra Constantinopolei a fost cea mai teribilă din câte s'au pomenit vreodată, încât multe familii s'au nimicit cu totul. Pe ulițe zăceau cu grămada cadavrele oamenilor (ἀνὰ δὲ τὰς λεωφόρους χύδην ἐκκεῖσθαι τοὺς νεκροὺς τῶν ἀνθρώπων). Dacă e să credem pe biograf, atât de mare era grozăvia, încât și cei cari transportau cadavrele cădeau înaintea lor în morminte. Patriarhul a deschis atunci magaziile celor bogați și ale traficanților și a celor ce-și fac din suferința aproapelui câștig ilicit, « și a frânt săracilor pânea », ușurând mizeria. Ca un nou Moise, dând ocol capitalei, a așezat în diferite locuri cazane mari, supraveghiate de oameni crescuți în virtute și a pus să se fiarbă grâu nemăcinat, preparându-l cu uleiu, pentru ca să fie, pe lângă hrănitor, și plăcut [3]) (περιϊὼν κύκλῳ τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν, ἵστησι λέβητας μεγάλους ἐν ταύτῃ καὶ ἄνδρας ἐφίστησιν ἀρετῇ ἐκτραφέντας, σῖτον ἕψει μὴ λεημένον καὶ ἐλαίῳ παραρτύοντας, ἵνα μετὰ τοῦ τροφίμου καὶ τὸ ἡδὺ προσῇ). Deosebit de aceasta, a pus să se fiarbă și legume, tot cu uleiu, și cu unele condimente, « și oricărui nevoiaș îi oferea câte o farfurie plină sau și câte o oală » (παντὶ τῷ ἐνδεῶς ἔχοντι παρέχειν τρυβλίον πλῆρες ἢ καὶ χυτρίδιον) [4]).

In revolta pe care i-o trezesc păcatele lumii, A t h a n a s i o s nu se sfiește a mustra până și pe suveran, îndemnându-l insistent să se împace cu basilissa, care, supărată pentru

[1]) Γράμμα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ πρόνοιαν προνοῆσαι τὸν πατριάρχην ἀθῆραν ἑψεῖν περὶ τῶν πτωχῶν καὶ ζητῆσαι ξύλα τὰ τὸ πυρ τρεφοντα. Fol. 57r.

[2]) Βίος καὶ πολιτεία 'Αθανασίου Α' οἰκουμενικοῦ πατριάρχου συγγραφεὶς ὑπὸ 'Ιωσὴφ Καλοθέτου μοναχοῦ. In Θρακικά, 13 (1940), 56—107.

[3]) § 105.

[4]) § 106.

ambiția de a-și trece copiii înaintea celor din prima căsătorie a lui Andronic II, se retrăsese la Thessalonic [1]). Fiii împăratului nu află crutare nici ei. Am văzut cum cere să le facă educația [2]). Odată denunță împăratului pe despotul Constantin, despre care se auzea că umblă noaptea în trăsură, înarmat, întovărășit de fiul prefectului, și se dedă la fapte nepotrivite cu tragicele împrejurări în care se află. Am văzut cum îl denunță pe Kokalàs, mituit de Evrei. Alți mari demnitari vin la rând. Odată adresează o scrisoare Marelui Διοικητής, mustrându-l pentru nedreptatea ce săvârșise și invitându-l să restitue celui nedreptățit datoria întreagă, «știind că nu vei ieși de acolo, orice s'ar întâmpla, până ce nu vei restitui și cea din urmă lețcae», îl amenință dânsul (εἰδὼς ὅτι οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, εἴτι καὶ γένηται, ἕως καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς [3]). Altă dată, invitând pe basileus la slujba Adormirii Maicii-Domnului, la Sfânta Sofia, îi declară că nu poate primi pe femeile din nobilime, fiindcă nu pentru evlavie se așează în *catechumena* (galeriile superioare), ci pentru orgoliu și exhibiție, venind cu găteli de aur și pietre prețioase, în veșminte bogate, neștiind că împodobirea exterioară nu este de laudă și mai cu seamă înfrumusețarea cu văpseli. Ele nu caută apoi a sta laolaltă cu restul publicului, în reculegere, spre a se ruga împreună, ci mai sus de mulțime și mai sus de însăși prosternarea [4]).

In sfârșit, în scrisoarea adresată împăratului pentru Almogavari, strecoară o critică aspră la adresa lui Nikephoros Chumnos, marele personagiu dela curtea lui Andronic, om de litere cunoscut și foarte apreciat de contemporani. El îndeplinea funcțiunea însemnată de ἐπὶ Κανικλείου, un fel de șef al Cancelariei, care prezenta Suveranului călimara cu purpură pentru semnarea actelor. Proclamând necesitatea întoarcerii la morala practică și la pocăință, patriarhul scrie: «Să nu căutăm la poftele noastre, ca ὁ Κανικλείου, care nu

[1]) Scrisorile fol. 77^{v}.
[2]) Același obiect și în scrisoarea fol. 17^{v}—17^{r}, ἵνα παιδεύῃ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ εἰς τὰ τῷ θεῷ ἀρεστὰ καὶ πᾶν τὸ ὑπήκοον.
[3]) Γράμμα πρὸς τὸν Μέγαν Διοικητὴν ἵνα τὰ ἀδικήσαντα ἀποδῷ. Fol. 12^{v}—13^{r}.
[4]) Fol. 30^{v}.

caută să se împace cu Dumnezeu, pentru câte s'a folosit, în chip păgubitor, de putere, ci numai să realizeze căsătoriile, ca putând să-l smulgă din mânile lui Dumnezeu ». (μὴ ζητῶν καταλλαγῆναι θεῷ εἰς ὅσα τῇ ἐξουσίᾳ ἐχρήσατο ἀσυμφόρως, ἀλλὰ μόνον γενέσθαι τοὺς γάμους, ὡς δυναμένους αὐτὸν τῶν χειρῶν τοῦ θεοῦ ἐξελεῖν) [1]).

Aluzia e îndrăsneață, când știm că Nikephoros Chumnos era cuscrul lui Andronic II. Pentru strângerea legăturilor cu imperiul de Trapezunt, în lupta comună împotriva Turcilor, și spre a răsplăti serviciile favoritului său, Andronic voise să dea de soție tânărului împărat de Trapezunt Alexios, al cărui tutore era, pe frumoasa fiică a lui Chumnos, Irene. Dar pupilul nu l-a ascultat, căsătorindu-se acolo cu fata unui nobil. Impăratul, gândindu-se și la avuția imensă a ministrului său, s'a hotărît atunci a da Irenei de soț pe propriul său fiu, Ioan, înălțat la rangul unui despotes, și căsătoria s'a celebrat, cu toată împotrivirea îndărătnică a basilissei. Aceasta nu l-a împiedecat pe patriarh a adresa împăratului, când, peste patru ani, tânărul despotes muri, o mișcătoare scrisoare de mângâiere, în care află înduioșate cuvinte la adresa nefericitei nurori a suveranului, plângându-și pierderea prematură a frumosului ei soț și căminul văduviei sale atât de timpurii (διά τε τὸν ἄωρον θάνατον τοῦ ὡραίου ἐκείνου ἰδεῖν καὶ τὴν παρὰ καιρὸν καὶ ἐλπίδα καὶ ὥραν ἀναφθεῖσαν αὐτῇ κάμινον τῆς χηρείας) [2]). D-l V. Laurent a expus cu multă erudiție destinul extraordinar al tinerei și prea frumoasei femei care, văduvă la 16 ani, s'a retras, în desnădejdea ei, în călugărie, renovând mănăstirea Mântuitorului iubitor-de-oameni, Χριστοῦ τοῦ Φιλανθρώπου, din Constantinopole, pe care, cu toată frageda-i vrâstă, a condus-o ca stareță, cu energie, având de îndrumător sufletesc pe vestitul Theolept de Philadelphia [3]). Bizanțul oferă toate contrastele.

Am prezentat, în liniile lor mari, datele ce ni s'au părut mai vrednice de semnalat în interesanta corespondență inedită

[1]) Fol. 17v.
[2]) Fol. 76v—77r.
[3]) *Une princesse byzantine au cloître.* Échos d'Orient, 33 (1930), 29—60.

a patriarhului Athanasios. Ele ni-l arată, fără îndoială, ca una din marile figuri ale Bisericii Răsăritului și confirmă în totul datele istoriei, cu privire la ștearsa și neputincioasa domnie a lui Andronic II.

Când știm că toate aceste date ale corespondenței lui Athanasios sunt anterioare războiului civil deslănțuit de cellalt Andronic, nepotul vițios care a râvnit la domnie, sfâșiind patria și adăugind la atâtea dezastre o nouă calamitate, înțelegem mai bine lunecarea imperiului în lunga sa agonie, curmată de sabia lui Mohammed II.

O mare învățătură se desface, pentru mulți, din această tristă priveliște.

UNGURII ÎN DACIA CARPATINA

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința intimă dela 13 Martie 1942

Incercarea Ungurilor de a năvăli prin Transdanuvia în imperiul roman de răsărit s'a lichidat cu o sângeroasă înfrângere a năvălitorilor. Pecenegii în unire cu Bulgarii le aplicaseră în anul 892 o lovitură așa de simțitoare, încât triburile ungurești fură silite să renunțe la planurile lor asupra Constantinopolului, fiindcă drumul prin Transdanuvia li se închisese pentru totdeauna. In urma acestui eșec nu le rămăsese altă cale de a pătrunde în imperiu, decât ocolind Carpații după pilda premergătorilor lor hunici și avari. De aceea Ungurii se îndreptară spre miază-noapte, trecând prin regiuni locuite de Slavi, pentru a ajunge la izvoarele Prutului și Nistrului. De acolo ei străbătură Carpații Păduroși prin văile râurilor Laborcea, Latorcea, Modrog și Tisa, pentru a descăleca în șesul Panoniei, așa de potrivit pentru obișnuitul lor traiu de stepă.

După constatările istoricilor maghiari, numărul Ungurilor la descălecatul lor în Panonia nu era mai mare decât 200.000 de suflete, dintre care numai vreo 25.000 combatanți [1]). Mărturiile contemporane ni-i înfățișează ca pe o populație nestatornică ce rătăcea în șesul panonic, căutându-și hrana zilnică din vânat și pescuit. In șesurile întinse de pe ambele maluri ale Tisei, pe care ei le încercară curând după descălecat prin prădăciunile lor, Ungurii se loviră de populația băștinașă așezată, care după arătările celor mai vechi cronice ungurești

[1]) I. Acsády, *A magyár birodalom törtenete*, III, p. 35.

se alcătuia din Slavi, Bulgari și *Vlahi*, adică *Romani* — quam terram habitarent Sclavi, Bolgari et Blacchi ac pastores Romanorum — [1]).

La invazia sa în Panonia, poporul unguresc se compunea din 7 triburi, cârmuite fiecare de câte o persoană principală — septem principales personae, qui Hetumoger dicti sunt — [2]). In urma înfrângerii sângeroase pe care triburile ungurești o suferiseră din partea coaliției pecenego-bulgare, căpeteniile lor — septemviri — se pătrunseră de necesitatea de a-și strânge rândurile și de a recunoaște un comandament unic în conducerea lor. In scopul acesta cele șapte căpetenii de triburi, pe care Constantin Porfirogenetul le numește *voevozi* — βοεβόδος — [3]), se înțeleseră încă în Atelkuz să aleagă pe Almus conducător și povățuitor peste ei — ducem ac praeceptorem — și să-i jure credință și ascultare — juramentum — [4]).

In puterea actului de alegere, consfințit prin jurământ, demnitatea de duce și preceptor era ereditară în familia lui Almus, iar bunurile dobândite prin luptele lor în comun urmau să aparțină tutulor — ut quicquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret —. Numele celor septemviri — VII virorum — erau următoarele: *Almus*, tatăl lui *Arpad*, *Eleud*, tatăl lui Zobolsu, *Cundu*, tatăl lui Curzan, *Ound*, tatăl lui Ete, *Tosu*, tatăl lui Lelu, *Huba*, din care se trage neamul lui Zemera și *Tuhutum*, tatăl lui Horca [5]). Sub conducerea acestui *septemvirat* descălecară Ungurii în Panonia, în anul 896, unde, îndată după descălecat, Almus proclamă pe fiul său *Arpad* duce și preceptor al Ungurilor — filium suum Arpadum ducem ac praeceptorem constituit — [6]). Noua căpetenie a Ungurilor avu de susținut lupte grele cu indigenii, până ce numai la anul 903 izbuti să cucerească regiunea dintre

[1]) Anonymi Belle Regis Notarii, *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, în « *Izvoarele Istoriei Românilor* », I, cap. IX, p. 32; *Cronica lui Nestor*, ed. G. Popa-Lisseanu. în « Izv. *Ist. Rom.* » vol VII, cap. III și VIII.

[2]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. I, p. 26.

[3]) Constantin Porfirogenetul, *De adm. imper.*, cap. 38, ed. Bonn, III, p. 168.

[4]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. V, p. 28.

[5]) *Ibid.*, cap. VI, p. 29.

[6]) *Ibid.*, cap. XIII, p. 36.

Tisa și Bodrog până la Ugocea — totam terram, que est inter Thisciam et Budrug usque ad Ugosam — [1]). De acolo Ungurii porniră spre cetatea Borsova pe Tisa care era păzită de ostașii ducelui *Salan*, al cărui ducat cuprindea mesopotamia panonică dintre Tisa și Dunăre.

Străbunul ducelui Salan fusese marele Kean — magnus Keanus — care ocupase această țară după moartea lui Attila, pornind din Bulgaria cu sfatul și ajutorul împăratului Grecilor — de Bulgaria egressus auxilio et consilio imperatoris Graecorum praeocupaverat terram illam — [2]). Este incontestabil vorba de o înjghebare politică locală pe ruinele marelui imperiu avar, asupra căruia ridicau pretenții de supremație atât Bulgarii, cât și Moravii. Populația este arătată ca slavă și bulgară. La stăruința lui Arpad, ducele Salan cedă Ungurilor de voie de nevoie o bună parte din ducatul său [3]).

Trecând pe malul stâng al Tisei, Ungurii se loviră de împotrivirea lui *Menumorut*, nepotul lui Morut și ducele vechii *Dacii Porolissense* cu cetățile *Bihor*, *Satumare* și *Salaj*. Solii lui Arpad cerură lui Menumorut largi cesiuni teritoriale în temeiul pretinselor drepturi ale stăpânului lor, moștenite dela Attila, al cărui urmaș se pretindea a fi. La revendicările solilor lui Arpad, ducele Menumorut răspunse cu demnitate, că nu-i poate ceda nicio palmă din pământul Daciei, fiindcă chiar dacă Attila a răpit pe vremuri prin violență această țară dela *strămoșul său*, acuma, grație protectorului său, împăratul din Constantinopol, nimeni nu i-o mai poate smulge din mâni — qui etiam violentia manu rapuerat terram hanc ab *athuo meo*, sed tamen per gratiam *domini mei* imperatoris Constantinopolitani, nemo potest auferre de manibus meis — [4]). Răspunsul lui Menumorut este cea mai bună dovadă pentru persistența tradiției *romane* în vechea Dacie Porolissensă. Monumorut considera pe împăratul roman, căruia Attila îi răpise Panonia, ca pe străbunul său, iar pe împăratul roman din Constantinopol ca pe sfetnicul și protectorul său. Ducatul său bihorean

[1]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XI. p. 34.
[2]) *Ibid.*, cap. XII. p. 35.
[3]) *Ibid.*, cap. XX, p. 41.
[4]) *Ibid.*, cap. XX, p. 41.

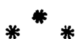
era privit ca parte a *Romaniei*, adică a imperiului roman de răsărit, numit mai apoi şi bizantin. După arătările cronicei, ducatul lui Menumorut ar fi fost locuit de nişte seminţii, numite Cozar — gentes Cosar qui dicuntur — [1]). Cozarii aceştia au fost identificaţi cu Chazarii, o seminţie înrudită cu Ungurii şi venită probabil deodată cu ei acolo [2]). In realitate majoritatea covârşitoare a supuşilor lui Menumorut se compunea din *Daco-Romani*, precum indică şi numele cetăţii Satumare care nu putea fi impus localităţii decât de o populaţiune daco-romană. « *Castrum de Szatmar* » adică cetatea Satului-Mare este pomenită în privilegiul regelui Andrei al II-lea din 1230, prin care coloniştii germani din Bavaria, chemaţi acolo de principesa Gisela, soţia lui Ştefan cel Sfânt — qui se dicebat in fide Dominae Keyslae ad Hungariam convenisse — pentru a constitui în suburbia cetăţii o aşezare a lor numită Szathmar-Némethi, adică Satul-Mare Nemţesc [3]).

Ducele Arpad însărcină cu expediţia împotriva lui Menumorut pe trei dintre septemviri şi anume pe Tosu, Eleud şi pe Tuhutum, care, forţând vadurile Tisei, pătrunseră în Dacia bihoreană, unde cuprinseră o localitate după alta, până ce ajunseră la cetatea Satumare, pe care o cuprinseră numai după o luptă îndârjită de trei zile [4]). De asemenea căzu în mâinile Ungurilor şi cetatea *Salaj* [5]). Mai rămase cetatea Bihorului unde Menumorut opuse năvălitorilor o îndârjită împotrivire. Dar în cele din urmă voievodul Daciei porolissense se văzu silit să capituleze, consimţind la căsătoria fiicei sale cu Zulta, fiul lui Arpad, dându-i de zestre ducatul său bihorean. In schimb cuscrul său Arpad îi cinsti cetatea Bihorului — duci Menumorut daret Byhor castrum [6]) — ca feud unguresc. Nobilul Veluquin care realizase această transacţie politică şi matrimonială primi în dar ţinutul *Zarandului* —

[1]) *Gesta Hungarorum*, cap. XI, p. 34.
[2]) N. Drăganu, *Românii în veacurile al IX—XIV-lea pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 533 urm.; L. Pic, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig, 1882, p. 13 urm.
[3]) Fejer, III, 2—24; cfr. I. L. Pic, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Lipsca, 1886, p. 23.
[4]) *Gesta Hungarorum*, cap. XX, XXI, XXII, p. 40 urm.
[5]) *Ibid.*, cap. XXIV, p. 44.
[6]) Ibid., cap. L şi LI, p. 64 urm.

Veloquio dedit comitatum de Zarand — care cuprindea o bună parte din regiunea Munţilor Apuseni [1]). Astfel reuşiră Ungurii după relatările cronicei lor naţionale să cuprindă Dacia superioară, parte prin luptă, parte prin legături matrimoniale, şi să aducă astfel populaţiunea băştinaşă daco-romană sub supremaţia lor. Menumorut şi cu ai săi se contopiră curând cu pătura conducătoare ungară, câtă vreme masa populaţiei daco-romane nu avu decât să încerce o nouă stăpânire barbară, pe care soarta vitrigă i-o aruncase asupra-i, asemănătoare stăpânirii hunice şi celei avare. Prin supunerea lui Menumorut drepturile voievodale asupra Daciei Porolissense trecură asupra lui Arpad şi asupra urmaşilor săi, drepturi cu care aceştia învestiră pe unii dintre înalţii lor demnitari.

Cât priveşte numele *Morut* şi *Monumorut*, părerile asupra originii sunt împărţite. Morout ar însemna în ungureşte Morav, ceea ce ar indica o legătură oarecare cu principatul morav al lui *Moimir* şi *Svatopluc*. Cronica lui K e z a arată pe Morut ca părinte al lui Svatopluk [2]). Explicaţia numelui rămâne în seama cercetărilor viitoare. In sprijinul acestora ţinem să atragem atenţiunea asupra văii *Moromărut* din judeţul Soroca care porneşte la comuna Drochia şi se deschide larg în valea Ţarigradului lângă cătunul Turca [3]). Păstrarea acestui nume aşa de exotic în Basarabia românească îşi are semnificaţia sa, arătând că numele de Menumorut nu era necunoscut în teritoriul locuit de Români.

După consolidarea supremaţiei lor asupra Daciei bihorene, Ungurii încercară să pătrundă şi în *Dacia Apulensă* sau ultrasilvană, cum o numeau ei după aşezarea ei dincolo de Munţii Apuseni — *terra ultrasilvana* — din punctul lor de vedere. Cu explorarea şi cucerirea acestei regiuni fusese încredinţat *Tuhutum*, unul din septemvirii cârmuitori ai Ungurilor. Domnia în Dacia Apulensă o deţinea pe timpul descălecării Ungurilor

---

[1]) *Gesta Hungarorum*, cap. LII, p. 65.

[2]) S i m o n K e z a, *Chronicon Hungaricum*, l c., IV, § 7, p. 37. N. D r ă g a n u, *o. c.*, p. 289 urm.; C. D i c u l e s c u, *Die Gepiden*, I, p. 188.

[3]) Z. A r b o r e, *Dicţionarul Geografic al Basarabiei*, p. 147.

un oarecare *Vlah Gelu* — Gelou quidam Blacus dominium tenebat — [1]). Vechea cronică ungurească arată că pământul Daciei ultrasilvane era străbătut de cele mai frumoase râuri, din nisipul cărora se culegea cel mai bun aur. Cronicarul laudă bogăția de sare a țării, iar trecând la descrierea locuitorilor, el îi arată ca pe oamenii cei mai nevoiași din lume. Ei erau *Vlahi și Slavi* cari nu aveau alte arme decât arcuri și săgeți, iar ducele lor Gelu ar fi fost prea puțin statornic și nici nu ar fi avut ostași buni la îndemână, cu ajutorul cărora să se împotrivească vitejiei Ungurilor; și aceasta cu atâta mai puțin cu cât ducele Vlahilor avea de suferit foarte multe neajunsuri din partea Cumanilor și Pecenegilor — habitatores terrae illius veliores homines essent totius mundi, quia essent Blassi et Sclavi, quia alia arma non habent, nisi arcum et sagittas, et dux eorum Gelou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audatiam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur — [2]).

Iată una din cele mai vechi și mai prețioase mărturii istorice asupra stărilor politice, etnografice și economice din Dacia Apulensă dela finele secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea. Stăpânitor al țării era Românul Gelu, care avea cete de ostași în jurul său, înarmați cu arcuri și săgeți, și care avea de susținut mereu lupte grele în contra Pecenegilor și Cumanilor. Populația țării era constituită din *Vlahi* sau *Români*, urmașii vechilor provinciali daco-romani, pe lângă care se aciuiseră diverse seminții slave, care cu vremea fură absorbite de Români, lăsând doar în limbă și toponimie urme vizibile de vremelnica lor sălășluire pe pământul bătrânei Dacii Carpatine. Cât privește triburile acestea slave, care în drumul lor spre Peninsula Balcanică poposiseră un timp oarecare în Dacia, nu avem nicio altă informație istorică decât simpla mențiune a lor în cronica notarului anonim și în cronica lui Nestor. Izvoarele documentare din secolul al XI-lea și al XII-lea nu amintesc în Dacia decât de Sași, Secui și Vlachi, adică Români. De Slavi, oricare ar fi fost numele lor gentilic, nu se face în documentele timpului nicio mențiune. Tot ce s'a

[1]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XXIV, p. 44; cfr. N. D r ă g a n u, *o. c.*, p. 427 urm.
[2]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XXV, p. 45.

scris şi s'a susţinut despre prezenţa Slavilor în Dacia, s'a întemeiat exclusiv pe consideraţiuni glotologice, derivate din toponimie şi onomastică. Dar multe din rezultatele acestor cercetări sunt şi rămân discutabile până la confirmarea lor prin mărturii istorice. De asemenea nu trebue să scăpăm din vedere că multe toponimice şi onomastice considerate ca slave, fac parte din străvechiul patrimoniu geto-dacic al limbii noastre. Deşi Dacia era înzestrată de natură cu cele mai alese daruri ale sale, populaţia aborigenă *dacoromană*, iobagii de mai târziu, trăiau, după arătările cronicei, în cea mai neagră mizerie din cauza aservirii lor cuceritorilor barbari de toate rasele, cărora le urmară Ungurii lui Arpad.

In continuare cronica ne desfăşoară un impresionant tablou asupra primelor ciocniri dintre Români şi Unguri, care nu înfăţişau decât preludiul luptelor seculare dintre aceste două neamuri pentru stăpânirea Daciei. Cu îngăduinţa lui Arpad, căpetenia Ungurilor Tuhutum trecu din Dacia bihoreană în Dacia ultrasilvană, deschizând lupta împotriva lui Gelu, voievodul Românilor — contra Gelou, ducem Valachorum —. Primind vestea despre invazia Ungurilor în ţara sa, Gelu îşi adună oastea şi porni călare în cea mai mare grabă întru întâmpinarea năvălitorilor pentru a le închide calea în porţile Mezeşului (Mezieş). Dar Tuhutum, străbătând pădurea într'o singură zi, ajunse la malul Almaşului, un afluent al Someşului. Acolo ambele armate ajunseră faţă în faţă, despărţite una de alta numai de apa Almaşului. In cursul nopţii Ungurii trecură neobservaţi râul şi deschiseră lupta împotriva Românilor. Şi s'au luptat cu ei cu înverşunare, zice cronica, până ce oştirea lui Gelu fu biruită; mulţi dintre ostaşii români fură ucişi şi încă mai mulţi făcuţi prizonieri. Ducele Gelu, când văzu aceasta se retrase în grabă cu restul arcaşilor săi — sagittari — spre cetatea de pe Someş. Dar el fu urmărit de ostaşii lui Tuhutum şi ucis lângă Căpuş, un afluent al Someşului — qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta fluvium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem Geloum iuxta fluvium Capus interfecerunt — [1]). Aflând despre moartea voievodului lor,

[1]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XXVI şi XXVII, p. 45.

căpeteniile Românilor se supuseră lui Tuhutum și-i jurară credință.

După înfrângerea lui Gelu, Ungurii supuseră Dacia Apulensă supremației lor, la fel cum procedaseră și cu Dacia Porolisensă. Drepturile voivodale ale lui Gelu trecură asupra lui Tuhutum, care le exercită în numele lui Arpad. Dar cum numărul Ungurilor biruitori era disparent de mic, față de populația română băștinașă, aceasta covârșea pe Unguri în toate domeniile vieții obștești. Ea își continua vieața de mai înainte, răspunzând noilor stăpâni prestațiile ei în bani și în natură după obiceiul țării. Dela retragerea legiunilor din Dacia nu era doară aceasta prima schimbare de stăpânitori barbari, ci ea încheia doară seria acestora prin supremația ungurească ce avea să se permanentizeze mai multe secole.

Urmașul lui Tuhutum în stăpânirea Daciei ultrasilvane a fost fiul său *Horca*, după care a urmat *Giula*. Despre acest Giula, cronica pictată dela Viena susține că el ar fi descoperit, cu ocaziunea unei vânători, ruinele unei vechi cetăți romane — erat ipse Gyula dux magnus et potens, qui civitatem magnam in Erdelw in venatione sua invenerat, qui iam pridem a Romanis constructa fuerat — [1]). Vechea cetate romană, descoperită de Giula, era după toată probabilitatea *Apulum* pe Mureș, capitala Daciei centrale sau apulense. Giula restaură cetatea și-și așeză scaunul de domnie în ea, numindu-o *Alba Giulae*, adică Alba lui Giula, ungurește *Fejérvár*, nemțește Weissenburg, slav. Bielgorod, Bălgradul sau Alba-Iulia noastră [2]). Forma de Alba Giulae apare în documentele latine medievale.

Lui Giula îi urmă în domnia Daciei ultrasilvane nepotul său de frate, numit *Giula cel Mic* — minor — care se identificase tot mai mult cu păsurile și datinile supușilor săi valahi sau dacoromani, căutând să restabilească vechile raporturi politice cu imperiul roman de răsărit, care tocmai în vremea sa, sub domnia împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul,

---

[1]) *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, în « *Izv. Ist. Rom.* » vol. XI, cap. XV, p. 21.

[2]) *Teleki, Okmánytár*, I, pp. 146 și 152; V. Motogna-Deș, *Wann und von wem haben die Ungarn Siebenbürgen erobert?*, în « *Ostland* », vol. VI, fasc. 3.

cucerise țaratul bulgar dela Dunăre și restabilise astfel vechile granițe ale Romaniei de-a-lungul limesului dunărean. Și istoricii maghiari recunosc că pe timpul lui Ștefan cel Sfânt politica Daciei era îndreptată spre Sud-Est mai ales din cauză că populațiunea dacoromană băștinașă aparținea bisericii răsăritene cu scaunul patriarhal la Constantinopol [1]). După știrile bizantine Giula cel Mic primise pe la 950 botezul la Constantinopol după ritul ortodox și tot el chemase în țara sa pe episcopul *Iroteiu* [2]).

Orientarea sa politică spre Constantinopol nu era însă după placul Ungurilor arpadieni, care năzuiau spre apus și se prinseră din vreme în mrejile politicei papale dela Roma. De aceea Ștefan cel Sfânt, îndată după încoronarea sa ca rege apostolic al Ungariei, deschise ostilitățile în contra lui Giula cel Mic din Dacia ultransilvană, sub pretextul că se arătase necredincios, că nu voia să devină creștin — după ritul catolic — și pentrucă uneltea mereu împotriva stăpânului său, regele — quod in fide esset vanus et noluit esse christianus et multa contraria faciebat — [3]). Cronicarul Simon Keza arată că Giula fusese ridicat împreună cu soția și doi fii ai săi și încarcerat în Ungaria — Jula cum uxore et duobus filiis in Hungariam adducto — iar țara sa încorporată Panoniei — adiuncto Pannoniae — [4]). Cronica pictată dela Viena relatează că regele Ștefan ar fi procedat astfel în contra lui Giula, fiindcă deși i se atrăsese de repetate ori luarea aminte, el totuși nu s'a întors la legea creștină și nici n'a încetat de a comite ilegalități față de Unguri — hoc autem ideo fecit quia saepissime amonitus a beato rege Stephano nec ad fidem Christi conversus, nec ab inferenda Hungaris iniuria conquievit — [5]). Mărturiile vechilor cronice ungurești cu privire la campania împotriva lui Giula sunt confirmate și prin relatările cronicei germane dela Hildesheim, care arată la anul 1003 că regele Ștefan a pornit cu oaste în contra unchiului său

[1]) I. Lupaș, *Voivodatul Transilvaniei în secolul al XII-lea și al XIII-lea*, în « *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice* », II, p. 9.

[2]) Scylitzes, II, p. 328; Kedremus, 2.636, ed. Paris; Zonaras, 2, p. 152; cfr. *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, Sibiu, 1934, p. 18 urm.

[3]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XXVII, p. 46.

[4]) Simonis de Keza. *Chronicon Hungaricum*, l. c., cap. II § 1, p. 45.

[5]) *Chronicon Pictum Vindobonense*, l. c., cap. XXXVII, p. 32.

Giula — Stephanus rex Hungaricus super avunculum suum regem Julum cum exercitu venit —[1]). Din relatările de mai sus rezultă că Dacia Apulensă a ducelui Gelu a continuat să-şi păstreze fiinţa sa politică aparte şi sub Tuhutum, Horca, Giula şi Giula cel Mic mai bine de o sută de ani, până în timpul lui Ştefan cel Sfânt. Deci numai la anul 1003 străvechiul voevodat românesc din Dacia Apulensă a fost cucerit de Unguri şi înglobat regatului unguresc. Atribuţiunile voevodale asupra Daciei ultrasilvane trecură ca şi cele asupra Daciei bihorene, în seama regelui Ungariei, care le încredinţă unor înalţi demnitari dela curtea sa.

Relatările notarului anonim au fost supuse celor mai pătimaşe critici. El şi-a cules informaţiunile sale din tradiţiile locale şi din cântecele de vitejie ale Ungurilor în care se preamăreau luptele acelora cu Românii din Daciile Carpatine. Notarul, al cărui anonimat n'a putut fi încă identificat definitiv nici cu « *P(etrus) dictus magister* » al regelui Bela al II-lea (1131—1141) şi nici cu « *P(aulus) regalis notarius* » al lui Bela al III-lea (1173—1196)[2]), nu avea niciun interes să născocească dela sine asemenea lupte, dacă ele nu ar fi avut un substrat real[3]). Menţionarea Românilor în vechile cântece populare ungureşti, din cuprinsul cărora pare să se fi inspirat cronicarul, prezintă prin faptul acesta însuşi o dovadă de mare preţ[4]). Dacă toate numele şi faptele menţionate de notarul anonim ar fi potrivite cu adevărul istoric, am avea de sigur o mărturie narativă preţioasă a prezenţei mai vechi a Dacoromanilor în teritoriile unde au fost surprinşi de cuceritori. Dar tocmai păstrarea prin legendă, prin cântece vitejeşti şi balade populare a acestor vechi amintiri, oricât de schimbate ar fi ele în amănunte, indică mai mult decât orice mărturie patriotică, adânca întipărire pe care aceste lupte grele, purtate cu

[1]) *Monumenta Germaniae Scriptores*, III, p. 92.

[2]) Jakubovich Elek, *P. mister, Adalékok az Anonymus kérdéshes*, Budapesta, 1925, şi *Magyar Nyelv*, XXI, 1925; A. Eckhardt, *L'énigme du plus ancien historien hongrois*, în « *Revue des études hongrois* », III (1925); cfr. B. Hóman, în *A Szent-Laszlókori Gesta Ungarorum és XII—XIII szazadi leszármazoi*, Budapesta, 1925; cfr. N. Drăganu, *Românii în veacurile al IX—XIV-lea, pe baza toponimiei şi onomasticei*, p. 7 urm.

[3]) P. Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, p. 246 urm.

[4]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 46.

atâtea jertfe de sânge împotriva populațiunii autohtone românești, au lăsat-o în sufletul popular al cuceritorilor [1]). Și aceasta cu atâta mai mult, cu cât izvoarele decumentare lipsesc aproape cu totul până în a doua jumătate a secolului al XII-lea, când s'a organizat cancelaria regală a Ungariei. Până atuncia actele publice se încheiau mai mult oral [2]). O pecete regală s'a păstrat numai dela regele Ladislau cel Sfânt din 1090 [3]).

Astfel se explică faptul că regii Ungariei și după înglobarea teritoriilor celor două ducate sau voievodate românești din cele două Dacii, porolissensă și apulensă, respectară tradionațilele alcătuiri politice și militare ale acestora, păstrând pentru aceste regiuni străvechea instituție voievodală și însărcinând cu administrarea lor chiar doi voievozi în locul celor doi duci vasali de până atuncea. Numai în cursul timpului Dacia bihoreană a fost unită cu cea ultrasilvană într'un singur voevodat al *Ardealului*, nume care nu este decât traducerea ungurească a toponimicului Transilvania. Notarul anonim arată că sfântul rege Ștefan și-a supus țara ultrasilvană — sanctus rex Stephanus subjugavit sibi terram Ultrasilvanam — [4]). Rösler susținea însă, și poate cu temeiu, că țara ultrasilvană sau transilvană fu încorporată formal Ungariei numai în vremea regelui Ladislau cel Sfânt (1077—1095) [5]). Simon de Keza numește Transilvania « *septem castra* », adică țara celor șapte cetăți, după nemțescul « *Siebenbürgen* », slavonește « *Semgorodъ* » [6]). Numele de Transilvania nu este decât o traducere din ungurescul *erdö* latinește *silva* și prepoziția *-elu*, lat. *ultra*, *trans*, de unde s'a format în cancelaria regală Ultrasilvania sau Transilvania a documentelor ungurești în limba oficială latină. Din ungurescul Erdelu sau *Erdeuelu* al

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, II, p. X.

[2]) F. Maurer, *Die Besitzergreifung Siebenbürgendurch die das Land fetzt bewohnenden Nationen*, Berlin, 1882; Rudolf David, în *Kronstädter Zeitung*, a. 1936, Nr. 184; N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 40.

[3]) E. Jakubovich, *Ladungssiegel König Andreas*, I, în « *Ungar. Jachbücher* », vol. XV, p. 1 urm.

[4]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XXVII, p. 46.

[5]) R. Rösler, *Dacier und Romänen*, p. 44.

[6]) *Chronicon Hungaricum*, l. c., cap. II, § 1, p. 45; cfr. *Mon. Germ. Hist.*, SS. XIX, o. 559: « terra, quae Septem Castra, dicitur ».

notarului anonim [1]) derivă românescul *Ardeal*, care a înlocuit numirea străveche de Dacia. In izvoarele bizantine însă s'a mai păstrat vechea toponimie, întru cât Ana Comnena arată că regele Solomon pornise împotriva Pecenegilor în fruntea unei oștiri dacice [2]). La Chalcondilas Transilvania apare sub vechiul nume de Dacia [3]). La 1553 comandantul cetății Deva Dominic Dabo se intitula cu mândrie « *vicevaivoda Dacorum monticolasque Getarum* » [4]). O diplomă din 1586 arată că viceșpanul Vasile Radu însoțit de 4 pretori se deplasase în comuna *Budești*, din Maramureș, pentru a ancheta unele *obiceiuri dacice* pe care poporul le practica într'un *templu dacic*, construit în acest scop [5]). Revoluția lui Horia reînprospătă numele de Dacia. In izvoarele timpului Transilvania apare sub numele de Dacia, iar Horia apare ca rege al Daciei — rex Daciae — [6]). Sigilul regatului Daciei înfățișa o inimă străpunsă de un paloș cu inscripția: «*Horea Rex Daciae, 1784*» [7]). Pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea restaurarea Daciei forma obiectul preocupărilor politice ale cabinetelor din Viena și St. Petersburg [8]). Marile evenimente politice din 1918 oferiseră un strălucit prilej pentru restaurarea numelui străbun de Dacia. Dar ceea ce s'a neglijat atuncea s'ar putea săvârși astăzi, când nume celebre ca Austria dispărură în fața nomenclaturii mai vechi de Ostmark. Revenirea la vechea nomenclatură de Dacia pentru Ardeal sau Transilvania se impune astăzi mai mult și mai hotărît ca oricând.

Spre deosebire de vechii voievozi vasali ai celor două Dacii de până atuncea, noii voievozi *transilvăneni* nu erau decât

---

[1]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XI, p. 34; N. Drăganu, *Toponimie și istorie în Ardeal*, în « *Anuarul Institutului de Istorie Națională* », II, 1923, p. 233 urm.

[2]) Ana Comnena, I, 8, ed. Bonn, p. 336;

[3]) Kalkokondylas, p. 134; Schlötzer, *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 472; Büdinger, *Ein Buch ungar. Geschichte*, p. 74.

[4]) O. Floca și V. Șuiaga, *Cetatea Devei*, p. 21.

[5]) Mihaly de Apșa, *Diplome. Maramureșene.*, p. 61; cfr. A. Filipescu, *Istoria Maramureșului*, p. 15.

[6]) Papiu Ilarian, *Tezaur de Mon. Ist.*, III. pp. 304 urm., 318, 320, 356, 367 și 371 urm.

[7]) *Ibid.*, p. 358 urm.

[8]) Ion I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomaților europene*, în *Anal. Acad. Rom.* Ist. Ser. III, Tom. XXI, p. 337 urm.

locotenenți ai regelui și îndeplinitori ai poruncilor regale în Transilvania; ei ocupă primul loc în ierarhia Ungariei, fiind socotiți între supremii dignitari ai coroanei, alăturea de palatinul Ungariei și banul Croației. Ei îndeplineau demnitatea de stegari — signiferi, Bannerträger — ai regatului, iar în timp de războiu ei puteau fi investiți cu puterea de comandanți ai oștirii. In timp de pace ei erau supremii cârmuitori și judecători ai Daciei. Voievozii concentrau în persoana lor toate atribuțiunile militare, administrative și judecătorești, având depline puteri de stăpânire ca și voievozii din Moldova și Țara Românească. Și totuși exista o deosebire fundamentală între voievozii din Transilvania și cei din Principatele Române. Voievozii Moldovei și Țării Românești erau « *domni și singuri stăpânitori* » ai țărilor lor, câtă vreme voievozii Daciei ultrasilvane nu erau decât locțiitori ai regelui Ungariei și îndeplinitori ai poruncilor sale [1]). Ei erau socotiți ca urmași ai vechilor voievozi dacoromani de pe vremuri, cari fuseseră supuși suveranității unguresti.

Incercările ce s'au făcut de a considera organizația voievodală a Transilvaniei ca o creație politică a regelui Ștefan după modelul apusean, nu găsesc niciun sprijin în izvoarele narative și documentare ale timpului [2]).

In tot timpul evului mediu Dacia și-a păstrat mereu autonomia politică, administrativă și economică aparte. Ea n'a fost în vremea aceea niciodată contopită deplin cu Ungaria, ci administrată separat de voievozii ei [3]). Constituirea ei din teritoriile celor două Dacii supuse de Unguri era simbolizată prin numirea simultană a doi voievozi [4]).

Seria voievozilor transilvăneni adeveriți prin acte documentare o deschide « *Mercurius princeps Ultrasilvanus* », menționat în trei diplome regale din anii 1103, 1111 și 1113 [5]). La 1176

[1]) I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în sec. al XII-lea și al XIII-lea*, în « *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice* », II, p. 2.

[2]) Valentin Hóman, *Magyar történet*, vol. I, p. 220 urm., *Szazadok*, 1881, p. 517; Krajner, *Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns*, Viena, 1879, p. 529. A. Huber, *Geschichte Oesterreichs*, I, p. 149; cfr. I. Lupaș, o. c., p. 26 urm.

[3]) I. Lupaș, *o. c.*, p. 8; cfr. Szilágyi Sándor, *Erdélyország története tekintettel mivelődésére*, (Istoria Transilvaniei cu privire la civilizația ei), Pesta, 1866, p. 66.

[4]) Fejèr, *Codex Dipl. Hungariae*, IV, 3, p. 468 urm.; cfr. I. Lupaș, *o. c.*, p. 25.

[5]) Fejérpataky László, *Kálmán Király oklevelei* (Diplomele regelui Coloman), Budapesta, 1892, pp. 45 și 66; cfr. I. Lupaș, *o. c.*, p. 16.

se pomenește de « *Leustachius Voyvoda* » care împreună cu banul Ompudinus luase parte alăturea de Bizantini la bătălia dela Myrio Kephalon din Anatolia [1]). In anul 1201 se face mențiune de fiul voievodului Leustachius care îi urmase în demnitatea de voievod al Transilvaniei [2]). In anul 1219 se pomenește de voievodul *Neuca* sau *Leuca* [3]) iar în anii 1227—1231 și 1235—1240 actele regale amintesc de *Pousa Wayvoda Ultrasilvanus* [4]), pe care d-l Lupaș îi consideră ca Români [5]).

La început voievozii transilvăneni nici nu aveau o reședință voievodală stabilă, ci numai târziu de tot aceasta fu fixată la Alba Iulia. Ca listă civilă ei primeau una din trei părți din veniturile cuvenite regelui din transportul de sare pe Mureș și din darea pe boi. Ei beneficiau de veniturile domeniilor Solnoc, Ciceu, Ungurașul, Cetatea de Baltă, Uioara și Deva. Pentru o mai bună administrare a țării, s'a menținut împărțirea Transilvaniei în străvechile *jupănii geto-dacice* [6]), pe care Ungurii le războtezară după limba lor în « *ispany* », de unde derivă nemțescul « *Gespann* » și românescul *șpan*. In actele latinești *jupanul* a fost tradus prin *comes*, iar jupănia prin *comitatus*, comitat.

* * *

Teritoriul vechei *Dacii Malvense*, cuprins între râurile Mureș și Dunăre, Ungurii îl găsiră stăpânit de un duce cu numele *Glad* — quidam dux nomine Glad — care ieșise din castrul Vidinului cu ajutorul Cumanilor — de Bundyn castris egressus adiutorio Cumanorum — [7]). Notarul anonim dă unele amănunte interesante asupra luptelor cu stăpânitorul Daciei bănățene. Ducatul lui Glad se întindea dela Mureș până la fortăreața Horom (Palanca Nouă) pe Dunăre — qui dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum Horom —. Lupta hotărîtoare s'a dat undeva pe Timiș. Voievodul Glad întâmpină atacul

[1]) Wenczel, *Arpádkori Uj Okmányatár* (Noua colecție de documente arpadiene), VI, p. 486.
[2]) *Ibid.*, p. 487.
[3]) *Ibid.*, p. 400.
[4]) Fejèr, *Codex Dipl.*, III, 1, p. 27 și 111; IV, 3, p. 552.
[5]) I. Lupaș, *o. c.*, p. 21.
[6]) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.* ser. III, Tom XXIII, p. 540 urm.
[7]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XI, p. 34; cfr. N. Drăganu, *o. c.*, p. 227.

Ungurilor în fruntea unei considerabile oștiri de călăreți și pedeștri cu ajutorul Cumanilor, Bulgarilor și *Vlahilor* — dux illius patriae cum magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum —. Ciocnirea a fost foarte sângeroasă. In învălmășeala luptei căzură două căpetenii ale Cumanilor și trei cneji bulgari. Oștirea lui Glad fu înfrântă și risipită, iar ducele însuși se refugiase în fortăreața *Urscia* (Orșova), care și ea căzu în mâinile Ungurilor. Atunci Glad trimise soli de pace și închină cetatea împreună cu bogate daruri — hoc cum Glad, dux eorum, vidisset, missis legatis, pacem ab eis petere cepit et castrum sua sponte cum diversis donis condonavit — [1]).

După actul închinării, Glad își păstra voievodatul sub supremația ungurească. Castrul voievodatului se găsea la *Homron* sau Horom (Palanca Nouă) pe Dunăre, centrul hringului avar din părțile acelea, după care se și numea și ducatul dela *Horom* — ducatus seu voevodatus Horomensis — [2]). Alte localități însemnate în voievodatul bănățean erau Keve (Cubin), Urscia (Orșova), Panucca (Panciova) și Morisena (Cenad). Indicațiile cronicei anonime cu privire la granița de Sud a ducatului lui Glad, care ajungea până la Dunăre, arată că malul stâng al acestui fluviu nu se găsea sub stăpânirea bulgară, cum s'a susținut fără niciun temeiu. Arătările cronicei sunt adeverite prin mărturia contemporană a lui Constantin Porfirogenetul, care relatează că, după supunerea lui Ohtum, granița Ungariei — Τουρκία — ajungea până la Dunăre. Cronicarul născut în purpură arată că « Ungurii alungați de către Pecenegi, fugiră și se așezară în pământul unde locuesc acum, adică între anii 948—954 [3]). In acel loc sunt aceste monumente vechi: mai întâi e podul împăratului Traian, la capătul Turciei (Ungariei) pe urmă Belgradul la trei zile dela acest pod » [4]).

1) *Ibid.*, cap. XLIV, p. 58.

2) L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, II, p. 306.

3) J. B. Bury, *The treatise De administrado Imperio*, în « *Bizantinische Zeitschrift* », XV (1906), p. 522.

4) Const. Porfirogenetul, *De adm.*, ed. Bonn, cap. 4, pp. 173—174; cfr. Géza Fejér, *Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des 10. Jahrhunderts*, în « *Ungar. Jahrbücher* », Berlin, vol. II, p. 47.

Dară cu toată supunerea lor față de Unguri, atât Glad cât și urmașii săi nu înțeleseseră să se desfacă așa ușor de vechile lor legături cu imperiul roman de răsărit, care chiar în vremea aceea ajunsese din nou la limesul dunărean, după înfrângerea și risipirea primului țarat bulgar. Din cauza aceasta urmașii lui Glad, dintre care cel din urmă fusese *Ahtum* (Ohtum, Optum, Achton, Ajtony) — ex cuius progenie Ohtum fuit natus — erau veșnic bănuiți de Unguri de infidelitate — quod regis rebellis fuit in omnibus —. In condițiile acestea se strecurară evenimentele mai bine de o sută de ani, până în zilele regelui Ștefan-cel-Sfânt care trimise pe nepotul său Sunad, fiul lui Dobuca — Sunad filius Dobuca, nepos regis — cu o puternică oștire împotriva necredinciosului Ahtum, al cărui ducat cuprindea Banatul întreg dela granițele Transilvaniei până la Vidin și Severin — serviebat eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zeren — [1]). Ahtum îmbrățișase, ca și Giula la rândul său, credința ortodoxă din Constantinopol, ceea ce nu convenea de loc aprigului aderent al catolicismului, care era regele apostolic al Ungariei, câștigat numai de curând pentru credința apuseană. Oștirile adverse se ciocniră undeva pe Mureș. Ohtum fu bătut și ucis în tabăra sa de lângă Morisena — in castro suo iuxta Morisium interfecit eum — [2]).

După înfrângerea și uciderea ducelui Ohtum, regele Ștefan încorporă voievodatul bănățean Ungariei, iar pe Sunad îl răsplăti pentru serviciile sale cu cetatea Morisena cu toate apartenențele ei — castrum Ohtum Morisena cum omnibus apendiciis suis condonavit —. După noul său stăpân, castrul sau cetatea Morisena s'a numit Sunad—quod castrum nunc Sunad nuncupatur — *Cenadul* de astăzi [3]). Dacia Malvensă sau bănățeană fu organizată într'o *căpitănie de graniță*, iar apărarea ei fu încredințată unui căpitan cu numele Kund, după care s'a numit « *capitaniatus Kund* » [4]). Mai târziu căpitanatul sau marca aceasta de graniță s'a numit cu un termen avar *banat* —

[1]) *Gesta Hungarorum*, cap. XI, p. 34; cfr. G. Popovici, *Istoria Românilor Bănățeni*, p. 113 urm.
[2]) Vita S. Gerardi, c. 10, ec. Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, p. 215.
[3]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XI, p. 34; cap. XLIV, p. 57.
[4]) L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, I, p. 23.

banatus — derivat din baian-bân, grecește βοεάνος, sârbește bân, care reprezenta puterea regală în această marcă de hotar, în calitatea de marchiz sau Markgraf, cum se numeau asemenea căpetenii de graniță în apus [1]).

Apărarea noului banat dădu mult de lucru regilor Ungariei. Cronica pictată dela Viena arată că pe timpul regelui Solomon (1063—1074) Pecenegii ar fi străbătut Banatul, ajungând până la râul Sava, pe care l-ar fi trecut cu ajutorul Bulgarilor și Grecilor. Năvălitorii ar fi fost însă respinși cu mari pierderi pentru ei [2]). Cronica lui Keza relatează că luptele în banat continuară și sub regele Ladislau cel Sfânt (1077—1095) [3]). In 1129 împăratul Ion Comnen întreprinse o expediție în Transdanuvia și Dacia, pentru a restabili acolo vechea supremație romană. Regele Ștefan al II-lea i se împotrivi la Horom (Palanca Nouă) pe Caraș și reuși să-l respingă peste Dunăre [4]). In 1152 împăratul Manuel Comnenul porni împotriva Banatului, măsurându-și puterile cu regele Geiza al II-lea (1141—1161). Curând însă Bizantinii încetară cu incursiunile lor în Banat, fiindcă la 1186 luă ființă țaratul Asanizilor în Balcani, care închise pentru mai multe secole Bizanțului drumul spre Dunăre.

La 1203 se amintește de un comite de Timiș, care îndeplinea în marca de graniță bănățeană aceleași funcțiuni administrative în numele regelui Ungariei ca și voievodul Transilvaniei. La 1209 comite de Timiș era un oarecare *Martin*, care își avea reședința la Keve (Cubin) [5]). Prin hotărîrea din 1212 comitele de Timiș fu înălțat în rang egal cu voievodul Transilvaniei și comitele Secuilor, stabilindu-se ca față de populația română a acelui ținut, demnitatea de comite să fie încredințată unei personalități de origine ungurească [6]).

Pentru apărarea mai efectivă a Banatului, luă curând ființă și *comitatul de Caraș*, iar la 1231 se face prima mențiune de

[1]) I. C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 127
[2]) *Chronicon Pictum*, l. c., cap. LVI, p. 57 urm.
[3]) *Chronicon Hungaricum*, l. c., p. 54.
[4]) G. Popovici, *l. c.*, p. 136; L. Böhm, *l. c.*, I, p. 28 urm. Griselini, *Geschichte des Temeser Banats*, I, p. 20.
[5]) Timoni, *Imago Novae Hungariae*, cap. III, p. 15.
[6]) *Ibid.*, cap. VI, p. 28.

banatul de Severin ca un baraj împotriva Cumanilor. Ban de Severin era atuncea Luca — Luca Bano de Sevren —[1]). In privilegiul acordat Ordinului Ioaniților în 1247 se arată granițele spre răsărit ale Banatului de Severin cu munții ce-l străbat și cu alte apartenențe până la fluviul Olt — totam terram de Zeurino cum Alpibus ad ipsam pertinentibus et alliis attinentibus omnibus usque ad flumen Olth —[2]). Granițele acestea corespund cu cele ale vechii Dacii Malvense. La 1260 ban de Severin era *Mikud*, care luase parte cu un contingent de Bănățeni alăturea de regele Bela al IV-lea (1235—1270) la bătălia dela Kroissenbrunn din Iulie 1260 împotriva regelui Bohemiei *Pzemysl Ottokar* și se distinse acolo prin curajul și vitejia sa, pentru care fu răsplătit de rege cu trei moșii în Dacia[3]). In raportul său către papa Alexandru al IV-lea, regele Ottocar se mândrea cu izbânda sa asupra regelui Ungariei și asupra nenumăratelor mulțimi de barbari ce se ridicaseră împotriva sa, între care se găseau cete de Cumani, Unguri, Slavi, Secui, *Valahi* și Bisseni[4]). Vlahii sau Românii cari luaseră parte la această bătălie pare să fi fost pe lângă contingente din Maramureș și contingente românești din Banat de sub comanda banului Micud, care putea fi Român și el cu numele Micu.

In timpul absenței banului Micud năvăliră Bulgarii în Banatul rămas fără nicio apărare, fiindcă Ioaniții chemați de rege la 1247, cu toată binecuvântarea papei Inochentie al IV-lea din 1251 [5]), nu apucaseră să sosească la Severin, precum nici ordinul Teutonilor nu făcuse nicio ispravă împotriva Cumanilor. Banul Laurențiu, urmașul lui Micud, reuși însă să bată pe Bulgari și să-i izgonească dincolo de Dunăre[6]).

Pentru a putea rezista cu succes împotriva atacurilor dela Sud, se impunea o concentrare a forțelor bănățene. In scopul

---

[1]) Hurmuzaki-Densușeanu, *Doc.* I. I. Nr. XCVIII, p. 126; cfr. T. Hotnog, *Bezerembam*, Iași, 1919; I. Bogrea, în « *Anuarul Inst. Naționale* », Cluj, I, p. 382; Cfr. L. Böhm, *l. c.*, p. 30.

[2]) *Ibid.*, I, p. 249 urm.

[3]) *Ibid.*, I. I. p. 425.

[4]) *Ibid.*, I. I. p. 287; cfr. Ion I. Nistor, *Participarea Românilor la bătălia dela Kroissenbrunn*, în « *Junimea Literară* », I, p. 38 urm.

[5]) *Ibid.*, I. I, p. 249 urm.

[6]) Timoni, *l. c.*, cap. V, p. 24.

acesta Laurenţiu uni în mâinile sale atribuţiunile comiţilor de Caraş şi Timiş şi-şi fixă reşedinţa la Timişoara (1273) [1]. Astfel evoluă sub supremaţia ungurească ducatul lui Glad din Dacia Malvensă într'o marcă de graniţă sau *banat*, cu un comite în frunte, care reprezenta acolo puterea regală, deopotrivă cu voievodul Transilvaniei şi cu comitele Secuilor. Mai apoi teritorul Banatului fu împărţit în cele 8 districte româneşti — districtus olahales — care şi-au apărat autonomia lor până la catastrofa dela Mohaci (1526).

* * *

Dacia Apulensă se extindea fără îndoială până la valul Carpaţilor moldoveni şi munteni, pe culmea cărora era aşezată graniţa spre Transilvania [2]. Nu putem şti dacă şi voievodatul lui Gelu atingea spre Sud-Est vechea graniţă romană. Cronica notarului anonim nu dă în privinţa aceasta nicio indicaţie. In schimb cronica lui Keza, deopotrivă în cronica pictată dela Viena, relatează că după supunerea lui Giula şi cuprinderea Daciei ultrasilvane, regele Ştefan porni cu oştirea sa împotriva ducelui *Kean*, ai cărui supuşi sălăşluiau în locurile cele mai întărite de natură — quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant —. Dar după lupte grele şi sângeroase ducele Kean fu învins şi ucis. Comoara sa în aur şi pietre scumpe căzu în mâinile regelui învingător, care însărcinase pe o rudă a sa cu numele Zoltan cu administrarea ţării cucerite, după care regiunea aceea se numea Ardealul lui Zoltan — qui postea haereditavit illas partes transilvanas et ideo vulgariter sic dici solet: Erdelui Zoltan — [3]. Notarul anonim nu face nicio menţiune de expediţia aceasta împotriva ducelui Kean, ceea ce dovedeşte că ea a fost întreprinsă cu mult mai târziu. In faţa acestei situaţiuni de fapt, Géza Fehér încearcă în zadar să interpreteze indicaţiile destul de obscure ale lui Constantin Porfirogenetul din cap. 13, cu

[1] Fejér, *Cod. Dipl.*, IV.3, p. 160 urm.

[2] *Ibid.*, p. 543.

[3] *Chronicon Pictum Vindobonense*, l. c., cap. XXXVIII, p. 32; *Chronicon Hungarorum*, l. c., cap. II, § 1, p. 45; cfr. A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în veacul al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti*, p. 90 urm. cu întreaga literatură aferentă.

privire la granițele Ungariei — Τουρκία [1]) — în sensul extinderei acesteia până pe creasta Carpaților Moldovenești. Lărgirea aceasta nu s'a putut îndeplini decât cu mult mai târziu [2]). De altfel era și firesc că influența politica ungară să pătrundă mai târziu în regiunile dela obârșia Someșului, Mureșului și Oltului, unde inaccesibilitatea terenului muntos oferea locuitorilor daco romani adăposturi mai sigure împotriva invaziunilor dușmane. Dară cum regiunile acestea periferice erau mereu încercate de invaziile Cumanilor din Trandanuvia, Ungurii începură să se gândească serios la apărarea graniței din răsărit, care, deși era flancată de lanțul Carpaților Moldovenești, oferea totuși barbarilor din Transdanuvia, prin curmăturile dela Rotunda, Măgura, Tulgheș, Ghimeș și Oituz, porți larg deschise pentru invaziile lor în Dacia.

Pentru apărarea acestei granițe, mereu amenințate de Cumani și mai apoi de Tătari, regii Ungariei recurseră din vreme la colonizarea regiunilor de margine cu elemente etnice de încredere pentru paza și apărarea lor. Grănicerii colonizați acolo în mijlocul populațiunii băștinașe dacoromane erau *Secuii*, nume gentilic derivat din ungurescul *Szek-el*, *Sziköli*, ceea ce ar însemna păzitor de hotar, străjer sau grănicer [3]). Despre originea Secuilor din județele Odorhei, Ciuc și Trei-Scaune s'au lansat mai multe păreri, fără ca înșiși istoricii maghiari să fi căzut de acord asupra ei. Simon Keza considera pe Secui drept urmași ai Hunilor, câtă vreme alți cercetători văd în ei frânturi de Iazigi, Biseni și Cumani. Sunt și păreri care înfățișează pe Secui ca urmași ai Cabarilor, un al optulea trib fino-ugric, care s'ar fi asociat Ungurilor în Atelkuz și ar fi descălecat apoi împreună cu ei în Panonia [4]). Alții susțin că tribul secuiesc s'ar fi refugiat direct în Carpații

[1]) J. B. Bury, *The treatise De Administrando imperio*, în « *Byzantinische Zeitschrift*, XV (1906), p. 522.
[2]) Géza Fejér, *Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des 10. Jahrhunderts*, în « *Ungar. Jahrbücher* », II, p. 37 urm.
[3]) Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, p. 200; B. Hóman, *Der Ursprung der Siebenbürger Szekler*, în « *Ungarische Jahrbücher* », Berlin, vol. II, p. 9 urm.
[4]) G. Popa-Lisseanu, *Originea Secuilor și Secuizarea Românilor*, p. 11 urm.

transdanuvieni după catastrofa Ungurilor din Atelkuz. Străbătând Carpații, Secuii s'ar fi așezat în valea superioară a Oltului unde sălășluesc astăzi. In contra părerii din urmă militează însă împrejurarea, că izvoarele timpului fac mențiune de Secuii așezați și în regiunile nord-vestice ale Ungariei, așa în părțile Pojonului, Oedenburgului și în valea râului Wag — Siculi de Wagh —[1]). De aceea nu putem înțelege cum s'ar putea împăca mărturiile acestea cu pretinsul refugiu al Secuilor în Carpații Moldovenești și în special în valea superioară a Oltului; ar fi doară să admitem că Secuii din Carpați ar fi fost colonizați în Ungaria nordvestică ca grăniceri — custodes confinorum, speculatores — cum susține Hóman[2]).

Dar oricare ar fi originea Secuilor, vechea lor așezare în județele susmenționate nu poate fi contestată. De asemenea rămâne bine stabilită organizarea grănicerească, cu comandanți — primores — călăreți — primipili — și pedestrași — pixidiari —. Originea lor de coloniști reiese din faptul că ei fuseseră împroprietăriți acolo cu loturi ereditare — sicula haereditas et bona primae occupationis —. Comandanții unităților secuești îndeplineau funcțiunea de *căpitani de graniță* sau *bani*, precum arată numele lor de « rabonbani », pe care și-i alegeau ei înseși deopotrivă cu juzii — duloi — ai scaunelor lor de judecată — sedes, szék, Stuhl —, de unde derivă și numele județului Trei-Scaune — Haromszek —.

Ca element colonizatoric cu misiune militară, Secuii constituiau o comunitate etnică aparte, având în frunte un comite al lor — comes Siculorum, Szeklergraf — despre care se face mențiune numai în 1233 sau mai sigur în 1280[3]). El era numit de rege dintre curtenii de seamă și urma în rang după voievodul Daciei. Comitele Secuilor comanda contingentele secuești. Cancelaria lui era instanță de apel în treburile administrative și judecătorești[4]). Limba secuiască este identică cu limba maghiară, afară doară de faptul că ea este mai des vârstată de elemente împrumutate dela Daco-Romanii, în

[1]) B. Hóman, *l. c.*, p. 21.
[2]) *Ibidem.*
[3]) Fejér, *Codex Dipl.*, IV. 1. 22.
[4]) B. Hóman, *l. c.*, p. 15.

mijlocul cărora trăiau și care în bună parte au fost absorbiți de Secui. Simon de Keza care trăia la curtea regelui Ladislau (1278—1290) arată în cronica ar, că Secuii trăiau în munți în simbioză cu Români, dela care ar fi deprins chiar literele — Zakuli non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinis sortem habuerunt, unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur — [1]).

* * *

Despre estinderea supremației 'unguresti asupra regiunilor din Nordul Daciei, adecă asupra meleagurilor maramureșene, nu găsim în cronicele unguresti nicio mențiune. Știm doară dintr'un document din 1199 că regele Emeric suferise un accident la o vânătoare în Maramureș — terra Maramorosiensis — adecă țara pe Mara, numită cu vechime Maramureș. Regele scapă cu vieață numai grație intervenției la timp a comitelui Laurențiu [2]).

Prin trecerea supremației politice asupra noilor cuceritori barbari, situația populațiunii autohtone dacoromane din cuprinsul Daciei carpatine n'a încercat schimbări prea mari. Ca și în vremea supremației hunice, gepidice și avare, populațiunea băștinașă, al cărei număr sporise prin absorbirea numeroaselor enclave slavone, continua să-și cultive ogoarele, să-și păzească turmele, să lucreze la lemn în pădure și să exploateze bogatele zăcăminte de sare, de care aveau nevoie, nu numai barbarii cuceritori ci și popoarele așezate în vecinătate. Mulți dintre băștinași trăiau din măcinișul minereului de aur după obiceiul moștenit dela străbunii lor dacoromani. In condițiunile acestea de vieață, aspră și neîndurată, ei își torceau firul vieții, păstrându-și cu sfințenie limba, credința și datinile străbune. Căpeteniile lor naționale, numite *judeci*, cneji și voievozi, îndeplineau rolul lor modest de perceptori ai impozitelor regale și de distribuitori de dreptate în rândurile conaționalilor lor după « lex antiqua » sau « jus et consuetudo Valahorum » adecă după vechile datini și obiceiuri dacoromane [3]).

---

[1]) Simonis de Keza *Chronicon Hungaricum*, l. c., cap. IV, § 6, p. 37.
[2]) Fejér, *Cod. Dipl.*, II, p. 347; Augustin Bunea, *Istoria Românilor* p. 158.
[3]) D. Mototolescu, *Jus Valachicum*, București, 1916.

In actul de donațiune din 1213 prin care regele Andrei al II-lea conferia Ordinului Teutonilor Țara Bârsei se face mențiune de o *Țară a Vlahilor* — terra Blaccorum — prin care cavalerii puteau trece fără plata vreunei contribuțiuni [1]). Iar prin actul de danie către mănăstirea Cârța din 30 Noemvrie 1223 se evidențiază că Românii erau proprietari de pământ. Regele confirmă mănăstirii terenuri pe care le luase dela Români — confirmamus *terram*, quam prius eidem monasterio contuleramus *exceptam de Blaccis* — [2]). După înfrângerea Ungurilor la Mohi-Puszta în 1241 și după fuga regelui Bela al IV-lea în Dalmația, *Cadan*, hanul Tătarilor se instalase de-a-binelea în Dacia și Ungaria. El organiză acolo administrația tătară, considerându-se chiar locțiitor sau *caimacam* al regelui fugar. In calitatea aceasta de *caimacam crăiesc*, hanul Cadan dedea ordonanțe oficiale întărite cu pecetea regelui ungar, pe care acesta o pierduse pe câmpul de luptă. Printr'o ordonanță sau edict de acest fel, caimacamul regelui Ungariei — nos Cattan ex stirpe Jedzan in regno Hungariae Kaymakam solis et terrae maximo Khano — impuse Secuilor și Vlahilor să accepte moneta mongolică — nummos nostros acceptarent — deopotrivă cu moneta bizantină — tamquam nummos byzantinos — precum le acceptaseră și Sașii [3]). In Transilvania și Ungaria stăpânirea mongolă dăinui trei ani — manserunt ipsi Tatari in regno Hungariae tribus annis — [4]).

Edictul lui Cadan aruncă o rază puternică de lumină în întunerecul constelațiunii etnice a Daciei dela mijlocul secolului al XIII-lea. Națiunile cărora li se impunea primirea monetei mongolice și bizantine erau *Românii*, Sașii și Secuii. De Unguri nu se face nicio mențiune, fiindcă ei în vremea aceea nu constituiau încă un strat etnic în Dacia. Pentru aceleași considerațiuni Ungurii nu sunt amintiți nici în actul dela 1210 unde apar numai contingentele militare ale Românilor, Sașilor și Secuilor [5]) și nici în actul de convocare a dietei

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, *Docum.*, I, p. 79.
[2]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 18.
[3]) Revista « *Transilvania* », IV, 1871, p. 55; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ediția a III-a, II, p. 198.
[4]) Thurocz, II, c. LXXIV, p. 78; *Chronicon Pictum Vindobonense*, l. c., cap. LXXX, p. 96.
[5]) *Szazadok*, 1910, p. 202.

transilvănene din 1291, în care se pomenește numai de nobili români, sași și secui[1]). Absența Ungurilor din aceste acte regale este un puternic indiciu pentru absența lor din Transilvania în acea vreme. Faptul acesta nu trebue să ne surprindă, fiindcă amintisem doară mai sus, că Ungurii la descălecatul lor în Panonia, nu erau mai numeroși decât 200.000 de suflete, dintre care numai vreo 25.000 combatanți. Dacă ținem seama de întinderea stăpânirii lor asupra unei regiuni așa de vaste care ajungea dela Tisa până la poalele Alpilor răsăriteni, cum era Panonia, și dacă nu scăpăm din vedere nici pierderile sângeroase pe care Ungurii le suferiseră în cursul celor trei veacuri dela așezarea lor în nenumăratele lupte cu Germanii, Bizantinii și Tatarii, atunci înțelegem ușor că așezările lor în Transilvania nu puteau fi decât foarte sporadice și reduse la căpeteniile cetăților și comitatelor. Neamul lor nu era reprezentat în Dacia decât prin numărul redus al nobililor cari primeau moșii întinse în regiunile ultrasilvane, împreună cu băștinașii români cari le cultivau. Ungurii constituiau clasa restrânsă a stăpânitorilor feudali, beneficiari ai tuturor drepturilor politice și avantajelor care decurgeau din acestea. Pentru a popula deșerturile, ei recurseră la coloniști — oaspeți — străini, cum erau Sașii și Secuii, precum și la singura populație autohtonă pe care o constituiau Daco-Romanii. Astfel se explică lipsa Ungurilor din rândurile celor trei națiuni transilvănene, menționate în actele regale, de care s'a amintit mai sus. Insuși Rösler recunoaște că Ungurii ca un popor de stepă preferau Pusta și evitau Dacia cu munții și podișurile ei [2]), mulțumindu-se numai cu supremația politică asupra acestei țări, pe care ei o exercitau prin căpeteniile lor de frunte pe care îi răsplăteau mereu cu feude în cuprinsul Daciei. Numai în cursul veacurilor următoare luară ființă și așezări unguresti în Dacia. Numărul lor spori mereu până la 1437, când numai prin pactul încheiat cu Sașii și Secuii, Ungurii se putură substitui Românilor care constituiau până atunci a treia națiune politică a Daciei, privându-i de acest străvechiu drept al lor ca singura populație indigenă.

[1]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I. p. 177.
[2]) R. Rösler, *Dacier und Romänen*, p. 43.

Cât despre organizația politică a Daco-Romanilor, ea era cea veche cu judeci și voievozi în frunte. In literatura istorică a timpului judecii dacoromani apar sub numele de *cneji*, termen derivat din germanicul *kuning*, vechiu nordic *konungr*, modern *König* și acceptat și de Slavi în forma de *knjaz*, latinește *canesius*. Magistrul Rogerius care fusese martor ocular la invazia Tatarilor în Dacia în 1241 relatează în faimosul său « Cântec de jale » că Tătarii îngăduiseră Romanilor să continue de a-și alege căpeteniile lor naționale, numite cneji, cari să judece conflictele dintre oameni și să procure noilor stăpânitori, ca și Ungurilor de mai înainte, cai, vite, arme, daruri și echipamentele de care aveau nevoie — constituerunt *canesios*, id est balivos, qui justitiam facerent, et eis equos, animalia, arma, axenia et vestimenta utilia procurarent —. Insuși Rogerius se adăpostise în casa unui asemenea cnez român, care avea sub conducerea sa aproape o mie de case — et sic procurator meus de istis dominis erat unus et pene millia villas regebat —; și erau aproape o sută de asemenea cneji — et erant canesii fere centum —. Oamenii trăiau în pace și se adunau pe la târguri și fiecăruia i se administra dreptatea ce i se cuvenea — pace habebamus et fora; iusta unicuique iustitia servabatur —. Cnejii se adunau aproape în fiecare săptămână — conveniebant canesii pene qualibet septimana —. Rogerius nu pierdea niciodată ocazia de a însoți pe amfitrionul său la adunările cnejilor, pentru a cunoaște vieața lor și pentru a urmări mai de aproape pe unii dintre mai marii lor [1]).

In vremea aceea comunitățile dacoromane se bucurau de drepturi egale cu concetățenii lor Unguri, Sași și Secui. Ei participau cu contingentele lor la expedițiile militare ale regilor Ungariei și ale voievozilor ultransilvani. Ana Comnena arată la 1088 pe regele Solomon, combătând la Dunăre în fruntea unei *oștiri dace* — ἀπὸ τοῦ δακικοῦ στρατεύματος — împotriva Bissenilor sau Pecenegilor, care năvăliseră în Banat cu ajutor dela Greci și Bulgari [2]). La 1210 contingentele

[1]) Rogerii *Carmen Miserabile*, ed. G. Popa-Lisseanu, în « *Izvoarele Istoriei Românilor* », vol. V, cap. XXX V, p. 49 urm.

[2]) Ana Comnena, 1. 8, p. 336, ed. Bonn; cfr. N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 31 și A. Xenopol, *Ist. Rom.*, II, p. 188.

românești în unire cu cele saxone, și secuești — asociatis sibi Saxonibus, Olacis et Siculis — luară parte sub conducerea comitelui Sibiului *Ioachim* — Iwachinus — la expediția în contra țarului Burilă din Vidin [1]). Intr'un document din anul 1214 Românii din Maramureș apar în funcțiunea lor de *străjeri ai codrilor* — custodes silvarum — [2]). Pe la sfârșitul veacului al XIII-lea, apar ca voievozi de Maramureș *Mauriţiu* (1299) și fiul său *Nicolai* (1303) [3]). Un act din 1329, amintește de *oaspeții* sași și unguri din Visc, Hust, Ticeu și Câmpulung, — fidelitates nostrorum fidelium de Maramorozio, Saxonum et Hungarorum, videlicet et villis Visk, Huszth, Teoczö et Hoszumezö — o dovadă că față de Românii indigeni, Ungurii erau considerați ca « hospites » adică coloniști așezați acolo numai de curând [4]). In aceeași vreme reprezentanții Românilor fură invitați să participe la lucrările dietei transilvănene, care fusese convocată pentru ziua de 11 Martie 1291 la Alba Iulia de regele Andrei al III-lea, pentru reforma statutului transilvănean — quod cum nos universis Nobilibus Saxonibus, Syculis et *Olachis* in partibus Transilvanis apud Albam Juliam pro reformatione status eorundem congregationem cum eisdem fecissemus — [5]).

* * *

In primele secole ale supremației ungare, regii din dinastia Arpazilor nu se gândeau la extirparea sau izgonirea populațiunii autohtone dela vetrele ei, ci dimpotrivă ei se străduiau din răsputeri să sporească numărul populațiunilor muncitoare și producătoare de bunuri materiale chiar prin chemarea de

[1]) Cfr. revista « *Szazadok* » din Budapesta, 1910, p. 202 și Ilie Minea, *Românii înainte de 1222*, în « *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie* », 1912, p. 226 urm.; I. Lupaș, *l. c.*, p. 18 urm.

[2]) A. Bunea, *Istoria Românilor*, p. 153; T. Lehoczy, Beregvarm. *Monografia*, I, p. 409; cfr. A. Bonkalo, *Die ungarländischen Ruthenen*, în « *Ungar. Jahrbücher* », I, p. 220 urm.

[3]) Ion Mihaly de Apșa, *Diplome Maramureșene*, p. 63.; Wenczel, *Cod. Dipl. Arp.*, X, p. 202; Fejèr, *Cod. Dipl.*, I, 4. 147.

[4]) Fejèr, *o. c.*, VIII, 3, p. 353.

[5]) Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Arpádhazi Királyok alatt.*, (Istoria națiunii maghiare sub regii din casa arpadiană). B-Pesta, 1899, II, p. 422; Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, p. 177.

coloniști străini — hospites — în Dacia. Pe vremea aceea Ungurii nu erau obsedați de ideea de desnationalizare a neamurilor conlocuitoare, unele chiar mai vechi în Dacia decât înșiși cuceritorii. Căci nu de geaba se atribue regelui Ștefan cel Sfânt dictonul că slab și fragil este regatul unei singure limbi și unei singure dateni — uniusque linguae, uniusque moris regnum imbecile et fragile est —[1]). De aceea opera de colonizare a Ungariei începu încă sub regele Ștefan și continuă cu zel și sub urmașii săi din casa Arpazilor. Ea privea în prima linie pe *coloniștii germani* care constituiau un prețios element colonizatoric cu îndeletniciri meșteșugărești și cu înclinațiuni spre vieața urbană. Opera aceasta primi un puternic avânt în Dacia sub regele Geiza al II-lea (1141—1161) care sporise cu mult numărul coloniștilor pentru scutul coroanei — ad retinendam coronam — cum arată o veche inscripție de pe o veche pecete din Sibiu[2]). Elementul colonizatoric german se recruta în deosebi din centrul *Franconiei* și anume din regiunile Mosel, Eifel și Hundsrück, dară și din *Luxenburg* și din *Lorena de Nord*, unde trebue căutată vechea patrie a Sașilor transilvăneni. Cancelaria regală numea pe noii coloniști oaspeți — hospites — nemțește *Gäste*, sau *Saxoni* și *Teutoni* — Saxones, Theotonici — iar curia papală le zicea «*Flandres*», o numire care indică originea unora dintre ei din *Flandra*, țară după care și dreptul lor se numea «*jus flandrense*».

In Dacia noii oaspeți germani se așezară în valea Someșului și a Bistriței, iar mai la Sud pe Târnave și la Sibiu. Acești «primi hospites regni» cari fuseră chemați de regele Geiza, se bucurau de privilegiul de locațiune de a-și alege liber pe cârmuitorii lor. Ei fură colonizați atât pe pământul regesc — fundus regius, Königsboden — cât și pe pământ comitatens. Așezarea lor se făcea în regiuni deșarte și nelocuite — desertum et inhabitatum — sau mai bine *puțin* locuite, precum se vede din cuprinsul privilegiului acordat Ordinului

[1]) H. Marczali, *Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum*, B-Pesta, 1902, p. 62 urm.

[1]) Nicolas Benckiser, *Siebenbürgen, Das Land und seine Menschen auf seinem Gange durch die Geschichte*, în «*Frankfurten Zeitung*», Nr. 110—111 din 1 Martie 1942, p. 5.

Teutonic din Ţara-Bârsei [1]). In vecinătatea Ţării Bârsei se găseau *Ţara Secuilor* şi *Ţara Vlahilor*, adică a Românilor, prin care membri Ordinului putea trece fără nicio vamă — quod nullum tributum debeant persolvere cum transierint per *terram Siculorum* aut per *terram Blaccorum* —. Cât priveşte însă pe locuitorii băştinaşi din Ţara Bârsei, cari nu erau decât Daco-Romanii băştinaşi, regele le îngădui libertatea — homines quoque nunc terram inhabitantes... liberos dimissimus — ceea ce arată că ţara cedată Teutonilor nu era *pustie şi nelocuită* — deserta et inhabitata — precum se susţine în preambulul actului de cesiune către cavalerii teutoni. Termeni ca aceia de deşert şi nelocuit erau termeni protocolari fără să redea realitatea stărilor de lucruri. In continuare textul privilegiului arată că regele le-a făcut această danie pentru ca membrii ordinului să se aşeze în acea margine a ţării ca o nouă plantaţie spre a înfrunta atacurile păgânilor şi spre a constitui acolo un puternic bastion împotriva barbarilor — quod ipsi in confinio illo tamquam plantatio novella sint et adsiduos paganorum patientes insultus, se pro regno tamquam firmum propugnaculum de die in diem morti opponere non formidant — [2]).

Aşezările săseşti primeau numele după « *locatorul* » lor, ca bunăoară *Hermann*, după care aşezarea de pe râul *Sibiu* s'a numit *Hermannstadt*, româneşte Sibiu, sau după toponimia locală ca *Bistriţa*, după râul cu acelaşi nume. Hotarul comunei s'a numit « *hatar* » sau « *hatiert* », deci cu un termen împrumutat dela localnici. Pe hotarul comunei se ridicau diversele conacuri sau curţi — *Hof* — ca *Bauernhof*, *Gasthof*, *Pfarrhof* etc. Curţile erau întărite pentru o mai bună apărare împotriva agresorilor. Felul acesta de construcţie s'a păstrat până astăzi, constituind laturea caracteristică a aşezărilor săseşti din Dacia. Numai în timpul regelui Geiza luară fiinţă peste 200 de aşezări germane în regiunile miniere din comitatul Scepus (Zips), dară şi în Dacia cu deosebire în părţile Sibiului,

[1]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Nr. 19, p. 11 urm.

[2]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, Nr. 21, p. 18 urm.; Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum*. I. 1, p. 74; cfr. Bula papală care confirmă donaţiunea regală la Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, Nr. 34, p. 22 urm. şi Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum*. I. 1, p. 76.

Reghinului și Bistriței. La Bistrița colonizările săsești s'au făcut pe teritoriul domenial, iar la Reghin pe pământ comitatens sau județean.

In anul 1211 regele Andrei al II-lea (1205—1235) chemă *Ordinul Teutonilor* în Transilvania și-i încredință vaste terenuri în Țara-Bârsei, îngăduind cavalerilor să construiască acolo cetăți de lemn cu târguri în jurul lor [1]). In anul următor le permise să ridice și cetăți de piatră-Burgen — [2]). In urma acestui privilegiu luară ființă cetățile *Marienburg — Feldioara*, *Kronstadt - Brașovul*, *Törzburg - Branul*, *Rosenburg-Râșnov*, *Kreuzburg-Teliul* ș. a. In anul 1222 regele reînnoi Teutonilor privilegiul și-l extinse și asupra regiunilor de dincolo de Carpați, adică în Transdanuvia munteană și moldoveană, unde cavalerii crucii erau liberi să cuprindă cât pământ vor dori pe socoteala Cumanilor și să-și asigure stăpânirea asupra cuceririlor făcute prin fortificații locale, pentru ca pe calea aceasta regatul ungar să se mărească — terram Burza nomine ultra silvas versus Comanos contulimus ut et regnum per conversationem eorum propagatur dilatetur —. Iar la trecerea lor prin țara Vlahilor și Secuilor — per terram Blaccorum — să nu plătească nicio vamă [3]).

Ordinul Teutonilor se folosi cu mare abilitate de îngăduințele regale, consolidându-și de-a-binelea pozițiunile sale atât în Țara-Bârsei, cât și în Transdanuvia cumanică și tinzând la emancipare față de rege. Ei umblau să se sustragă dela obligațiunile lor față de regele Ungariei și să recunoască numai supremația papală, dară și aceasta limitată numai la cele spirituale. In scopul acesta Ordinul se adresă Papei cu rugămintea de a-l primi sub înalta sa protecție [4]). Dar gestul acesta ajunse la cunoștința regelui Andrei și-l indispuse peste măsură. Regele îl consideră drept act de trădare față de coroana ungară și de aceea el recurse la măsurile de rigoare

[1]) Theiner, *Monumenta hist. Hung.*, I, 94; Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.* I. 1, Nr. XLI, p. 56 urm.
[2]) *Ibid.*, p. 58; Hurmuzaki-Densușianu, T. I, XLI, p. 58.
[3]) Fejér, III, 1, p. 370; Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.* I. 1, Nr. LIV, p. 74 urm.
[4]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, Nr. 41, p. 32 urm.; Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.* I. 4, Nr. LXIII și LXIV, p. 85 urm.

în contra Ordinului, izgonindu-l în 1225 din Ţara Bârsei[1]). Atunci cavalerii se văzură siliţi să-şi încerce în altă parte norocul. Ei se retraseră şi din Transdanuvia şi, străbătând Polonia, ajunseră în Prusia, unde li se deschiseră nouă perspective pentru o aşezare statornică şi pentru o mai rodnică activitate în viitor.

In toiul neînţelegerilor dintre rege şi cavalerii crucii, coloniştii germani laici de pe « fundus regius » din Sibiu, izbutiră să obţină dela regele Andrei confirmarea deplină a drepturilor şi pronomiilor lor prin aşa numitul « privilegium andreanum » din 1224 [2]). In temeiul dispoziţiunilor acestui privilegiu, Saşii din Dacia fură recunoscuţi ca o *comunitate etnică autonomă*, cu centrul de cârmuire la Sibiu. Principiul de temelie pe care se rezema această comunitate se rezumă în cuvintele: *unus sit populus*, principiu înfăptuit în cunoscuta instituţie a « *universităţii săseşti* — universitas Saxorum — care avea în fruntea ei pe *comitele* Saşilor — comes Saxorum, Sachsengraf, Königsgraf —, ales de comunitate pentru apărarea intereselor ei şi pentru distribuirea dreptăţii. Comitele săsesc răspunde regelui o dare anuală de 500 mărci argint. In caz de războiu, Saşii erau obligaţi să mobilizeze un contingent de 500 de oameni bine echipaţi şi înarmaţi pe socoteala lor. Aceasta însă numai pentru cazul când războiul se purta în ţară şi când însuşi regele comanda armata. Pentru expediţiile militare înafară de ţară, Saşii erau obligaţi la mobilizarea unui contingent de 100 osteni când comanda regele şi numai de 50 când comanda era încredinţată unui locţiitor al regelui. Litigiile mai mici dintre Saşi se judecau de juzii lor naţionali, numiţi « Grafen » sau « Greffen », aleşi de comunitate. Aceştia constituind cele 7 scaune săseşti — *Sachsenstühle* — latineşte « *sedes* », ungureşte « *szek* ». In seama acestor « grofi » cădeau şi toate atribuţiunile de ordin administrativ, fiindcă disjungerea justiţiei de administraţie aparţine unei epoci mai târzii. După aceste 7 scaune de judecată, care îşi aveau sediul lor în şapte localităţi întărite — *Burgen* — teritoriul colonizat de Saşi s'a

[1]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, Nr. 45, p. 36 urm.
[2]) *Ibid.* Nr. 43, p. 32 urm.; Iosif Schiopu, *Diploma adreiană din 1224*, Cluj, 1934, p. 14 urm.

numit țara celor 7 burguri —. *Siebenbürgen* — nume de care se menționează mai întâi în cronica rimată din Stiria —. *Steierische Rheimchronik* — a lui Ottokar. Numele acesta s'a estins cu vremea asupra Daciei întregi, sub forma de « *Siebenbürgen* », latinește « *Septem Castra* » și slavonește « *Semgorodъ* ». Provincia din jurul Sibiului s'a numit sibicensă — provincia Cibicensis — după râul Cibin sau Sibiu care o parcurge. După această provincie Iancu Vodă din Hunedoara apare în baladele populare sub numele de Iancu Sibiceanul, adecă Sibianul. Numele de Transilvania tradus din ungurescul Erdeli — Ardealul — n'a fost acceptată, precum vedem, nici de Sași și nici de Slavi. Aceștia din urmă traduc pe germanicul Siebenbürgen. In condițiunile acestea restabilirea vechiului nume de Dacia apare pentru Români pe cât de firesc, pe atâta de îndreptățit.

Pământurile pe care fuseseră colonizați Sașii le aparțineau cu drept de proprietate. Ei se bucurau de libera folosință a pădurilor și apelor din întreg cuprinsul fundului regesc. Tot ei își alegeau în mod liber pe preoții și dascălii lor, beneficiind astfel de cea mai largă autonomie în vieața lor politică, economică și culturală. De asemenea libertăți se bucurau și comunitățile săsești din părțile Bistriței ca și din Țara Bârsei în frunte cu Brașovul.

Organul deliberativ al comunităților săsești era adunarea provincială, pe care o convoca comitele săsesc la Sibiu și la care luau parte și reprezentanții Sașilor din Bistrița și Brașov. Tendința comunităților săsești spre o organizație unitară își atinse ținta urmărită numai în timpul regelui Mateiaș Corvinul. Numai atunci comunitățile săsești de pretutindeni dobândiră dreptul de a-și alege liber pe comitele și pe grofii lor, cu toții răspunzători organului lor național reprezentativ, care era *universitatea săsească*.

* * *

Cu stingerea dinastiei Arpazilor, întâmplată la anul 1301, se închide primul capitol din istoria supremației ungurești asupra Daciei. Aruncând o privire retrospectivă asupra principalelor întâmplări din această epocă, vedem că Ungurii, la

descălecatul lor la Tisa, găsiră pe teritoriul vechii Dacii trei principate indigene, ale căror teritorii coincideau cu circumscripțiile administrative ale celor trei Dacii de odinioară și anume circumscripția Daciei Porolissense, a Daciei Apulense și a Daciei Malvense. După arătările celor mai vechi cronice ungurești, populațiunea acestor trei voivodate se compunea din *Daco-Romani indigeni* și din câteva seminții slavone, care, în năzuința lor spre Balcani, conviețuiră un timp oarecare cu autohtonii, până ce resturile lor ajunseră să fie absorbite cu desăvârșire de aceștia.

Luptele năvălitorilor împotriva indigenilor din Dacia dăinuiră mai bine de un secol, adică dela 896—1003, când ele luară sfârșit prin înfrângerea rezistenței autohtonilor și înlăturarea ultimelor urme de autonomie locală, în timpul domniei regelui Ștefan cel Sfânt. Impotrivirea eroică a Daco-Romanilor a găsit un puternic răsunet în cântecele de vitejie și în baladele ungurești, care au servit la rândul lor ca izvoare de informație autorului anonim al celei mai vechi cronice ungurești din secolul al XII-lea.

Pentru Ungurii obișnuiți cu vieața de stepă, munții și codrii formau un obstacol de neînvins. Pătrunderea lor succesivă în regiunile de dincolo de pădure, ultrasilvane sau transilvane, constituia pentru ei unul din cele mai mari succese de arme. De aceea, în concepțiunea lor politică, Dacia devenise o *Ultrasilvanie* sau un *Erdeli* după limba lor, o nomenclatură impusă de ei Daciei. Nomenclatura ungurească a fost impusă și băștinașilor dacoromani cari se obișnuiseră cu numele de *Ardeal*, menit să înlocuiască pe cel vechiu de *Dacia*, pentru a șterge din amintirea lor tradițiile milenare legate de acest nume.

Cât de șubredă era la început această numire impusă supușilor se evidențiază din faptul că Sașii cari fură chemați pentru colonizarea Daciei, *nu acceptară* această numire oficială, ci ei continuă până astăzi să numească noua lor patrie adoptivă « *Siebenbürgen* ». Iar după Sași s'au luat și *Slavii* cari numesc Dacia *Semgorodъ*, ceea ce nu este decât o traducere verbală a lui *Siebenbürgen*. O revenire la străvechea și tradiționala nomenclatură de Dacia, împrospătată în epoca

umanistă și acceptată de Horia, se impune deci astăzi mai mult ca oricând.

Tradiția ducatului porolisens și apulens era așa de înrădăcinată în Dacia, încât Ungurii se văzură nevoiți să respecte organizația voievodală a acestor două Dacii, grijind ca atribuțiunile voievodale ale vechilor duci să treacă după cucerire asupra regelui Ungariei. Dar acesta nu reuși să înglobeze simplu vechile voievodate în regatul său, ci fu silit să respecte vechea autonomie a ambelor ducate dacice, delegând unui locțiitor puterea militară și administrativă asupra lor, cu numele de *voievod* al Ardealului. In amintirea celor două voievodate, bihorean și ultrasilvan, apăreau adese chiar *doi voievozi* ai Ardealului. Aceeași atitudine observară Ungurii și față de voievodatul Daciei Malvense sau bănățene, unde vechea organizație voievodală fu înlocuită prin organizația marhională, adică a unei mărci de graniță pe care ei o numiră *bănie* sau *banat*, cu un termen moștenit dela Avari.

Dară cum în urma unui crâncen războiu de mai bine de o sută de ani, în cursul cărui Ungurii reușiseră să supună Dacia, populația autohtonă dacoromană avu mult de suferit, noii stăpânitori ai Daciei recurseră la o vastă operă de colonizare cu elemente germane și secuești. Coloniile germane aveau caracter agricol și industrial, coloniștii sași constituind pătură de meșteșugari și târgoveți ai Daciei, cu largi privilegii și pronomii cum se cuveneau unui element etnic chemat anume din depărtare pentru înjghebarea vieții orășenești în Dacia. Caracterul acesta al chemării lor Sașii înțeleseră să-l păstreze până astăzi.

Cu totul altul era caracterul colonizării secuești. Secuii fură colonizați în părțile răsăritene ale Daciei, ca element de strajă a granițelor muntoase în contra necontenitelor invazii ale Cumanilor, Tătarilor și Turcilor. Organizarea lor avea caracter militar, grăniceresc. Și ei se bucurau ca și Sașii de largi privilegii și de o vastă autonomie administrativă. Comitele Sașilor și comitele Secuilor se alegeau din rândurile lor, fiind un exponent național al acestor coloniști, câtă vreme voievodul Ardealului și banul Timișului nu erau decât oameni de încredere ai regelui și îndeplinitori ai ordinelor și dispozițiunilor acestuia.

Cât privește pe Unguri, propriu ziși, numărul lor în Dacia era redus la elemente singuratice pe care regele le răsplătea pentru faptele lor de arme cu latifundii întinse în Dacia. Ei constituiau pătura privilegiată de conducere și de suprafață, cu porniri și năzuințe feudale, împrumutate din Apus. Impreună cu clerul înalt, beneficiar al vastelor domenii cu care regii apostolici se grăbiseră să înzestreze ctitoriile lor monahale și episcopești din Dacia, latifundiarii laici dețineau cu îndărătnicire puterea politică și economică a Daciei, îngrădită doară de privilegiile acordate Sașilor și Secuilor.

Trufașa lor atotputernicie se întemeia pe puterea de muncă și producție a populațiunii indigene subjugate, care se istovea sub apăsarea prestațiilor de tot felul în bani și în natură. Privilegiile nemeșești ispiteau mereu pe conducătorii firești ai indigenilor, ademenindu-i mereu să se contopească cu clasa conducătoare ungurească, trădând astfel interesele cele mai elementare ale conaționalilor lor și lăsându-i pradă asupririlor celor mai umilitoare și a despoierii de străvechile lor drepturi de autohtoni.

Dară cu toate acestea Daco-Romanii sau Vlahii indigeni izbutiră să se afirme încă multă vreme ca *a treia națiune politică în Dacia,* precum o găsim mereu menționată în documentele oficiale ale timpului alăturea de Sași și de Secui. Numai la 1438 Ungurii uzurpară pentru ei acest rol, prin faimosul pact de uniune cu Sașii și Secuii, cărora li confirmară în schimb vechile lor privilegii. Și astfel s'a pecetluit desmoștenirea Daco-Romanilor indigeni și de ultimele resturi din străvechile lor drepturi politice și sociale de care se mai bucuraseră până atunci. Dar reducerea autohtonilor la starea de « rumâni » sau « iobagi » ca sub Huni și Avari, n'a frânt puterea lor de rezistență și îndărătnicie dacică. Dimpotrivă, apăsarea a sporit energiile latente și a oțelit forțele de vieață ale indigenilor, făcându-i să înfrunte cu îndârjire vitregia vremurilor, dovedind că sângele apă nu se face.

RĂZBOIUL PENTRU REELIBERAREA BUCOVINEI ŞI BASARABIEI[1]

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 20 Martie 1942

Pentru a face să se înţeleagă bine operaţiunile armatei române în războiul din vara 1941, socotesc că este necesar să reamintesc unele idei exprimate de mine în scris ca şi altele pe care le-am enunţat în faţa domniilor-voastre, în patru comunicări, în şedinţe intime.

Scriind in *Universul* dela 3 Aprilie 1925 despre un atac rusesc îndreptat spre Apus, am arătat că direcţia principală de atac ar fi Lembergul (ceea ce a fost adeverit în actualul războiu prin concentrarea a unei grupe foarte însemnate de forţe ruseşti în acea regiune) şi că temeiurile pentru atacul în această direcţiune erau, pe lângă altele, că prin această operaţiune, Ruşii:

ar despărţi dela început România de Polonia;

ar întoarce întreaga apărare a Moldovei, prin faptul că din Galiţia orientală şi din Bucovina izvorăsc râurile — cu dealurile ce urmează cursurile lor şi le despart — Nistru, Prut, Siret, ce formează obstacole pentru înaintarea Ruşilor în Moldova.

Examinând în şedinţele noastre intime dela 22 Septemvrie şi 10 Noemvrie 1939 şi dela 5 Aprilie 1940, situaţiunea militară

[1]) Această comunicare nu ar fi fost cu putinţă, fără ajutorul binevoitor al unor camarazi, cărora le arăt şi aci mulţumirile mele recunoscătoare.

creată la granițele noastre în urma ocupării de către Ruși a Galiției orientale, am arătat că posibilitățile noastre de apărare s'au micșorat din pricină că Rușii aveau, prin ocuparea Galiției, posibilitatea să întoarcă apărarea noastră pe râurile Nistru, Răut, Prut, Jijia-Bârlad, Siret ca și pe dealurile ce despart aceste râuri.

Cercetând din nou problema apărării noastre față de Rusia, în ședința intimă din ziua de 5 Iulie 1940, în urma « ocupării vremelnice » (termenii înșiși folosiți atunci) de către bolșevici a Basarabiei și a Bucovinei, am arătat din nou că atacul rus principal s'ar da cu un grup de forțe concentrat în Bucovina și Nordul Basarabiei, pe când un alt grup de forțe rusești, destul de important, s'ar concentra în Basarabia de jos pentru a căuta să ne taie legătura cu Muntenia și să ne arunce în Carpați.

Aceste prevederi, deduse numai din examinarea hărții, a considerațiunilor geografice și a comunicațiilor, s'au adeverit în actualul războiu, după cum se poate vedea din chipul de concentrare a armatelor rusești pe granița noastră la începutul verii 1941.

Cum au fost concentrate trupele rusești?

In Bucovina o masă, alcătuită din trei divizii, trei divizii mecanizate și un corp de cavalerie, era menită să ieie ofensiva în lungul Siretului. In strânsă legătură cu acest grup — și poate sub aceeași comandă — erau concentrate în regiunea Lipcani—Briceni—Edineți, două divizii ce ar fi înaintat peste Prut și de-a-lungul Jijiei.

In Sudul Basarabiei o altă masă, de circa 9 divizii, era menită să înainteze spre Sudul Moldovei, să prindă forțele noastre într'un clește și să pătrundă apoi în Muntenia.

Intre aceste grupe: cinci divizii înșirate pe Prut, aveau probabil menirea de a țintui locului forțele românești din fața lor, până la reușita manevrelor de înconjurare executate de grupele din Bucovina și din Sudul Basarabiei.

Considerațiunile geografice arătate mai sus ca și gruparea forțelor rusești cunoscută în trăsături generale prin diferite observațiuni și informațiuni, au impus gruparea forțelor noastre și a celor germane, puse toate sub comanda generalului I. Antonescu.

Cum arată harta, armatele comandate de Conducătorul Statului Român, au fost grupate astfel:

Armata 3-a Română în Bucovina şi Nordul Moldovei, cu frontul spre Nord.

Armata 11-a Germano-Română, la centru, cu frontul pe Prut şi cu direcţiunea generală spre Nord-Est.

Armata 4-a Română pe Prutul de jos, cu frontul spre Răsărit.

Un grup de forţe în Nordul Dobrogei, cu menirea de a apăra această parte a Ţării.

Pentru ca ofensiva germano-română să poată reuşi, trebuia ca armatele ruseşti, concentrate pe întregul front dela Marea Baltică până la Marea Neagră, să fie surprinse înainte de a putea ele trece la atac, ceea ce le-ar fi fost posibil în a doua jumătate a lunei August.

Atacul mai trebuia dat prin surprindere pentru a distruge o cât mai mare parte din aviaţia rusească, mult superioară numericeşte, şi a se căpăta astfel stăpânirea aerului.

După cum este cunoscut, atacul germano-român s'a deslănţuit în noaptea de 22 Iunie, la ora 3 dimineaţa.

Acţiunea de seamă la început a fost câştigarea stăpânirii aerului. In câmpul de operaţiuni al grupului de armate general Antonescu, aviaţia germană a avut drept zonă acea aflată la Nordul liniei Răducăneni—Grigoriopol, iar cea românească zona dela Sud de această linie. Ambele aviaţii şi-au îndeplinit menirea şi şi-au asigurat stăpânirea aerului dela început. In zona atribuită aviaţiei româneşti bătălia pentru dobândirea superiorităţii a ţinut 13 zile, in care timp s'au doborît 53 avioane ale adversarului şi s'au distrus la sol 108 avioane. In acelaşi timp s'au atacat nodurile de comunicaţii din spatele frontului rusesc şi s'au acoperit mişcările trupelor noastre. Datorită surprinderii iniţiale, reacţiunea rusească a fost slabă, totuşi această reacţiune s'a produs şi faţă de trupe şi faţă de interiorul ţării.

Operaţiunile armatei de uscat nu puteau fi însă pornite pe frontul nostru odată cu cele de pe frontul atacat de armatele germane dela Nord, pentrucă frontul nostru alcătuia dela

începutul operațiunilor un ieșind ce ar fi îngăduit Rușilor o contra-manevră.

Totuși în vederea de a trage tot folosul din surprindere și pentru a pregăti operațiunile viitoare, încă din prima noapte s'au trecut unele elemente peste Prut la Bogdănești—Fălciu și la Oancea—Cahul, alcătuindu-se capete de pod pe malul stâng al Prutului și s'au făcut mici incursiuni pe tot frontul ca și peste Dunăre.

Inamicul a reacționat puternic și toate elementele noastre trecute peste Prut, afară de cele dela Bogdănești—Fălciu, au fost nevoite să se retragă. Trupele din acest din urmă cap au rezistat unor necurmate și puternice contra-atacuri ale adversarului până la 30 Iunie, menținându-se locului.

Pe Dunăre, adversarul a reacționat și mai puternic și a cucerit localitățile Pardina și Lascar Catargiu, din delta Dunării (Sud-Est Ismail).

La 2 Iulie flancul drept al armatelor germane care sdrobiseră între timp rezistența grupelor de armate rusești din fața lor, ajungând la Colomeia, ofensiva de pe frontul român putea fi pornită, legătura fiind asigurată.

Această ofensivă a avut mai multe faze. In cea dintâi dintre dânsele s'a forțat trecerea Prutului și s'a eliberat Bucovina și Basarabia.

Armata 3-a trece la ofensivă la 3 Iulie și înaintează spre Cernăuți, pe care îl ocupă la 5 Iulie, după grele lupte la Storojineț și Hotin (ocupat la 6 Iulie). După aceea ea își schimbă direcția de înaintare — ce fusese până atunci către Nord și Nord-Est și, urmărind vrăjmașul ce se retrage, atinge Nistrul, între Lomacineț și Otaci, la 10 Iulie.

In șapte zile trupele acestei armate, au parcurs 160—200 kilometri, au dat lupte și au eliberat Bucovina și ținutul Hotinului.

La dreapta Armatei 3-a, Armata 11-a germano-română, executase recunoașteri, în noaptea de 30 Iunie spre 1 Iulie, in vederea trecerii. Pe temeiul constatărilor lor, diferite unități române și germane trec Prutul la 1 și 2 Iulie și alcătuesc capete de pod pe stânga Prutului în zonele: Ștefănești, Chetriș, Sculeni și Ungheni.

In ziua de 3 Iulie şi această armată îşi începe marşul ofensiv, cu direcţiunea generală spre Mohilău, adică spre Nord-Est.

Cu toată rezistenţa adversarului, care se luptă de altfel peste tot cu o mare dârzenie, Armata 11-a cucereşte cu stânga ei Bălţi, atinge Nistrul în faţa Mohilăului, la 7 Iulie şi pune stăpânire la 12 Iulie, pe Soroca.

Nistrul fiind apărat de o puternică linie de cazemate, constituia un obstacol puternic. Pentru fortarea lui se regrupează forţele ce operaseră în Bucovina şi în Nordul Basarabiei.

Pe frontul Armatei 4-a, ce avea în faţă, după cum am văzut, un puternic grup rusesc, operaţiunea ofensivă începe prin acţiuni demonstrative (incursiuni peste Prut), făcându-se şi o trecere în forţă numai la Coştiuleni, cu direcţiunea spre Călăraşi, în legătură cu dreapta Armatei 11-a.

La 4 Iulie, Armata 4-a forţează trecerea Prutului la Fălciu—Bogdăneşti-pod şi mai la Sud. In acest sector reacţiunea inamicului este de asemenea foarte puternică. Trupele trecute la Est de Prut reuşesc totuşi să se menţină pe linia atinsă, cu toate necontenitele şi puternicele contra-atacuri inamice, cu toate pierderile suferite şi cu toate că vremea rea a împiedecat aducerea materialului şi a muniţiunilor.

In sectorul Coştiuleni inamicul reuşeşte prin contra-atacuri puternice să oprească înaintarea noastră, pe când pe restul frontului se fac uşoare progrese.

Ofensiva Armatei 4-a e oprită la 10 Iulie, pentru pregătirea unei nouă manevre, necesitată atât de existenţa masivului Corneşti cât şi de rezistenţa opusă de Ruşi în acest masiv.

Păduros, cu dealuri având o altitudine până la 430 metri, acest nod orografic se află aşezat la Nord-Vest de Chişinău. El domină regiunile înconjurătoare cam cu 200 metri şi este locul de izvorîre a tuturor râurilor si pâraelor ce curg din acea regiune spre Sud-Est (afluenţi ai Răutului sau ai Nistrului mai jos de gura Răutului) şi spre Sud (vărsându-se în marile lacuri din Sudul Basarabiei).

Masivul Corneşti joacă deci în privinta apărării Basarabiei centrale şi de Sud, acelaşi rol pe care-l îndeplineşte Bucovina de pildă, în privinţa apărării Moldovei si Basarabiei, în cazul unui atac, fie din spre Est, fie din spre Vest.

La 12 Iulie încep operațiunile ofensive, pentru cucerirea atât a masivului Cornești, cât și a regiunii Orhei—Chișinău, strâns legată de masiv și cuprinzând debușeurile spre Sud-Est ale acestui masiv

Grupul de forțe ce trecuse la Coștiuleni, ajunsese în ofensiva sa până la Călărași în valea Bâcului, dar fiind puternic contra-atacat nureușește să se mențină decât mulțumită susținerii rapide și efective a aviației de bombardament germane.

Atunci se deslănțue atacul dat, pe de o parte, din spre Sud, de o coloană alcătuită din unități ce trecuseră Prutul la Albița (Nord-Est de Huși), pe de altă parte de două coloane ale Armatei a 11-a, una înaintând din Ungheni prin Valea Bâcului, iar alta prin Orhei, ce este ocupat la 15 Iulie. A doua zi, la 16 Iulie, Chișinăul este ocupat, după luptă, de brigada blindată română pe la Est și de o divizie germană pe la Vest. O parte din aceste forțe sunt apoi îndreptate spre Dubasari și spre Tighina, care nu se ocupă decât după o luptă dată la Kirka.

In timp ce se ocupă Chișinăul, operațiunile ofensive continuă în Sudul Basarabiei, unde inamicul mai opune slabe rezistențe.

Concomitent cu această acțiune de curățire îndreptată spre Sud-Est și Est, trupele din Dobrogea cu concursul marinei încep trecerea Dunării la 21 Iulie, ocupând inițial Reni, Ismail și Vâlcov; ele își continuă apoi înaintarea către Nord-Est, punând stăpânire pe Cetatea Albă la finele lunii Iulie.

Atât forțarea trecerii Dunării cât și cucerirea Basarabiei de Sud nu s'ar fi putut face în bunele condițiuni în care s'au făcut dacă aviația n'ar fi asigurat stăpânirea aerului în spațiul dela Sud de linia arătată Răducăneni—Grigoriopol și dacă ea n'ar fi concurat și direct la operațiunile trupelor terestre.

In perioada forțării trecerii Prutului, afară de recunoașteri și de lupte contra aviației dusmane, ea a atacat atât trupele rusești ce se opuneau trecerii Prutului, cât și comunicațiile împiedecând aducerea de nouă forțe dușmane. Prin aceste atacuri s'au prilejuit pierderi aglomerărilor de trupe adverse, s'au surprins unități motomecanizate și unități de cavalerie și s'au doborît 23 avioane rusești prin lupte aeriene.

In a doua parte a lunii Iulie, acţiunea aviaţiei a fost una de urmărire, atacând coloanele ruseşti în retragere cât şi în timpul trecerii lor peste Nistru. S'au distrus trupe pe plajele de îmbarcare şi aglomerările din jurul trecerilor şi s'au doborît în luptele aeriene 7 avioane inamice.

Trec acum la faza a doua a operaţiunilor şi anume la forţarea trecerii Nistrului, la curăţirea spaţiului dintre Nistru şi Bug şi la luarea Odesei.

Şi dintâi câteva cuvinte pentru a arăta nevoia acestei operaţiuni care a părut multora zădarnică, deoarece scopul războiului, reeliberarea Basarabiei şi Bucovinei fusese atins.

Reeliberarea acestor provincii şi realipirea lor la patria mumă nu putea însă fi nici sigură nici definitivă atâta timp cât:

Mai exista în imediata noastră vecinătate o armată rusă nesdrobită şi mai erau în mâinile acestei armate portul şi adevăratul « cap de pod » dela Odesa, care ar fi îngăduit oricând pornirea unui contra-atac puternic sau chiar a unei ofensive contra noastră. Nu trebue uitat pe de altă parte că Odesa era punctul de sprijin al extremei stângi, a liniei Stalin.

In vederea trecerii Nistrului, dublat prin linia de fortificaţii Stalin, s'a făcut o regrupare a forţelor nu numai a armatelor 3 şi 11, dar şi a armatei 4-a.

Trecerea urma să se facă în două sectoare principale: Mohilău şi Dubasari şi era să fie urmată de treceri pe restul frontului.

Pentru aceleaşi consideraţiuni ca pentru pornirea ofensivei generale, adică menţinerea legăturii cu dreapta armatelor principale germane ce înaintau la Nord de Nistru cât şi pentru folosirea văilor râurilor care, între Nistru şi Bug inclusiv acest râu, au direcţiunea generală paralelă cu Nistrul şi pentru neluarea în piept a poziţiilor naturale formate de aceste cursuri de apă şi de dealurile ce le despart, s'a hotărît ca forţarea să înceapă dela stânga la dreapta.

Şi astfel, Armatei a 3-a i-a revenit rolul de a începe mişcarea. Ea a trecut Nistrul, la Nord de Mohilău la 17 Iulie şi a izbutit

după lupte grele, să înfrângă rezistența îndârjită rusească — repet că Rusii nu au cedat nicăieri vreo poziție fără luptă și luptă îndârjită — de pe malul de Est, distrugând cazemată după cazemată.

La dreapta Armatei 3-a, armata 11-a, sdrobește cu o parte din forțele sale rezistența de pe Nistru a vrăimașului din zona Mohilăului, a doua zi, adică la 18 Iulie.

Se trece apoi la cucerirea liniei de cazemate rusești, cucerire ceva mai lesnicioasă acuma, deoarece din cazematele rusesti nu se putea trage decât înainte (peste Nistru) sau în intervale, dar nu înapoi, adică spre teritoriul din interior.

După cucerirea liniei fortificate, Armatele 3-a și 11-a au fost îndreptate întâi spre Răsărit, până ce au atins linia ferată Odesa—Proskurov, apoi spre Sud-Est. Ele au înfrânt ultimele rezistențe si au urmărit pe inamic, curățind tot spațiul dintre Nistru și Bug.

Trupele din Armata 11-a care au concurat la cucerirea Chișinăului au forțat trecerea Nistrului și a liniei Stalin la Dubasari, la 25 Iulie, alcătuind după aceea un mare cap de pod. Contra acestui cap de pod inamicul a dat puternice atacuri, care au fost respinse.

Trupele germane ce au trecut la Dubasari s'au îndreptat apoi spre Nicolaev, reintrând în alcătuirea Armatei 11-a, care împreună cu Armata 3-a, a pus stăpânire pe cursul inferior al Bugului și pe limanul său.

Armata 4-a regrupată în zona Dubasari—Tighina, asigură trecerea făcută de trupele Armatei 11-a la Dubasari și execută și ea treceri în zona Dubasari—Tighina.

Trecerile în zona Dubasari—Criuleni s'au executat sub protecția aviației care a distrus în timpul executării lor (2—9 August), 24 avioane inamice.

După ce o parte din marile unități ale Armatei 4-a au trecut la Dubasari, ele au lărgit prin lupte capul de pod spre Sud-Est, înaintând până la Sud de Tiraspol. In această înaintare au întâlnit o primă puternică rezistență la Grigoriopol, localitate ce nu a putut fi cucerită decât după grele lupte. Rușii au dat nenumărate contra-atacuri în contra capului de pod astfel mărit, toate fiind respinse, nu fără greutate uneori. Dârzenia

şi repetarea neîncetată a acestor contra-atacuri, ca şi a luptelor următoare în calea spre Odesa arată preţul mare ce puneau Ruşii pe stăpânirea acestui din urmă oraş şi prin urmare sunt încă o justificare a operaţiunilor îndreptate asupra lui.

Alte mari unităţi ale Armatei 4-a au trecut Nistrul la Nord de Tighina.

Reuşita operaţiilor de până atunci adusese o deosebită preţuire din partea aliaţilor germani atât Comandantului de căpetenie cât şi trupelor noastre ce-şi dovediseră şi destoinicia şi vitejia. Această înaltă preţuire fu dovedită prin decorarea pe front de către Fuehrer, în ziua de 6 August, a generalului Antonescu cu Crucea de fier, decoraţie ce dela înfiinţarea ei, în 1813 şi până atunci nu fusese niciodată conferită unui străin.

Consfinţirea recunoaşterii destoiniciei trupelor noastre şi a Comandantului lor de căpetenie se făcu prin decorarea generalului I. Antonescu, de Rege în persoană, cu cel mai înalt grad al Ordinului militar Mihai Viteazul ca şi prin înaintarea lui la gradul de Mareşal al României.

Armata a 4-a se îndreaptă după aceea spre Sud-Est, cu misiunea de a bate forţele inamice dela Odesa, izolându-le însă mai întâi de restul frontului. In acest scop, pe când partea mai mare din forţele ei se îndreaptă spre Sud-Est, luptând cu adversarul care nu cedează terenul decât pas cu pas, o altă parte, alcătuită din elemente mobile şi de şoc, s'a îndreptat către limanurile de la Est şi Nord-Est de Odesa reuşind să închidă spaţiul dintre ele, la 13 August.

Pentru protecţia înaintării trupelor acestei armate, intervine iar aviaţia, căreia i se dă ca zonă de operaţie aceea cuprinsă între Nistru, Tilig, linia Grigoriopol — Berezovka şi malul mării. In operaţiile sale, arma aeriană atacă coloanele inamice în retragere, aglomerările de trupe şi convoiurile vrăjmaşului şi doboară prin lupte aeriene 53 avioane ruseşti.

Am ajuns, acum, la ultima fază a operaţiilor ce urmărim şi anume la bătălia pentru cucerirea Odesei.

Am arătat nevoia militară ce era de a se lua Odesa. Odată hotărîrea luată, ea trebuia dusă cât mai iute şi cât mai energic la bun sfârşit.

A ne mulțumi să înconjurăm numai Odesa, ar fi însemnat ca să păstrăm mereu un spin în coasta noastră și să dăm posibilitatea Rușilor să adune, transportându-le pe mare, numeroase forțe cu care să ne fi atacat în momentul ce l-ar fi socotit mai prielnic. Ar mai fi însemnat să îngăduim Rușilor să aibă un aerodrom perfect de pe care să pornească mereu atacurile aeriene cel puțin contra Basarabiei de Sud-Est și a Deltei Dunării. Ar mai fi însemnat în sfârșit ca să ținem mobilizate în fața Odesei numeroase trupe a căror pierderi în hărțuelile zilnice — dacă nu atacam noi ar fi atacat mereu Rușii — și mai ales în timpul iernii, ar fi fost mai mari ca cele, serioase de sigur, ce le-am avut în atacurile date.

In înaintarea sa spre Odesa, cu toate că cu extrema stângă Armata 4-a ocupase spațiul dintre limanurile dela Nord și Nord-Est de Odesa, izolând astfel acest oraș, ea întâmpină de front o rezistență din ce în ce mai puternică și se găsește la 14 August, în fața unei rezistențe continue pe frontul Bilewka, Mihailovskie, Kol. Mannheim, Konak Kagarlik, Bielaewka.

Pentru frângerea acestei rezistențe, Armata 4-a își regrupează forțele și atacă de front, din spre Nord-Vest spre Sud-Est, călare pe calea ferată Proskurow—Odesa, concomitent cu un atac de întoarcerea poziției pe la Sud.

Atacul pornit la 18 August rupe rezistența vrăjmașului; însă la 21 August este oprit în fața unei nouă linii de rezistență, puternică și alimentată de întăriri nouă, aduse pe mare și debarcate la Odesa.

La 22 August se reia ofensiva din nou, și, prin lupte necurmate, se respinge, până la 15 Septemvrie, inamicul până pe frontul: înălțimile Vest Gnialiacovo, Vest Dalnic, Limanul Subroj (Vest Odesa), cucerindu-se tot spațiul dintre limanul Nistrului și Subroj. In același timp, trupele dintre limanurile Kujalnik și Adjalik resping inamicul continuu și ajung cu stânga la Marea Neagră. Situația creată astfel prin înaintarea acestor din urmă trupe și bombardarea executată de artilerie dintre cele două limanuri asupra portului Odesa supără mult mai întâi debarcarea de nouă trupe rusești și apoi evacuările. De aceea, Rușii debarcă, la 22 Septemvrie, sub protecția

flotei (ale cărei tunuri de mare calibru au ajutat mereu la protecția Odesei) la Cebanka și resping către Nord trupele românești aflate între cele două limanuri Kujalnik și Adjalik.

Inamicul își aduce forțe nouă în Odesa, și la 2 Octomvrie, execută cu ele, și cu ajutorul de care blindate, un puternic contraatac, având drept ax șoseaua Dalnic—Friedenthal. Reușit la început, atacul rusesc este dat apoi peste cap de centrul Armatei 4-a. Acestei ultime reacțiuni puternice a Rușilor, urmează evacuarea masivă a Odesei, ce se face sub protecția flotei și ariergărzilor ce se mențin dârz pe frontul arătat, ai noștri apăsând mai mult în sectorul Dalnic, Tatarca și lacul Subroj.

Incursiunile executate în noaptea de 15/16 Octomvrie întâmpină slabe rezistențe din partea inamicului. La 16 Octomvrie armata înaintează pe tot frontul ocupând orașul în după amiaza acelei zile, după ce parcurse întinse câmpuri de mine și întâlnise în cale nenumărate obstacole și curse.

Aviația a adus din nou reale servicii, și în timpul bătăliei pentru cucerirea Odesei, prin atacul: pozițiilor de artilerie și a rezervelor inamice; a portului Odesa; a debarcărilor de trupe rusești la Cebanka ca și a terenurilor de aviație.

Până acum am vorbit numai de acțiunea aviației de luptă. Ea a câștigat și și-a menținut superioritatea aeriană în sectorul încredințat ei, distrugând 485 avioane inamice, la care cifră trebue adăugate cele 154 avioane doborîte de Artileria anti-aeriană din zona armatelor.

Trebue să arăt că și aviația de recunoaștere, care a executat 3.253 de misiuni și cea de observație având la activul său 3.777 de misiuni și-au îndeplinit rosturile cu destoinicie, cum tot destoinic și-a îndeplinit menirea aviația sanitară și în special escadrila albă a Crucii Roșii.

In paginele precedente a fost până acum vorba numai de acțiunea armatei noastre de uscat și de aceea a aviației dar n'am spus nimic despre marina noastră. Ea a avut, totuși, un rost de seamă în purtarea războiului.

Inseși condițiunile geografice și considerațiile tehnice ne silesc să avem două fronturi marinărești, cu material deosebit: acel constituit pe Dunăre și acel al Mării Negre.

In întâia perioadă (până la 22 Iulie) acțiunea diviziei noastre de Dunăre a constat din:

Bombardamente contra vaselor de războiu și a artileriei inamice dela Reni, din care o parte a fost distrusă, monitoarele rusești fiind în acelaşi timp împiedecate să pătrundă fie spre Galați, fie spre Tulcea.

Incursiuni în apele ocupate de Ruși.

Distrugerea a 7 vedete blindate și două vase auxiliare precum și avarierea gravă a două monitoare, două vedete și un remorcher inamic.

In a doua perioadă (dela 22 Iulie), divizia de Dunăre a asigurat navigația pe Dunărea de jos, pe care au început să se facă transporturi și a dragat.

In toate aceste operațiuni, deși a fost mereu în focul artileriei de coastă și a monitoarelor rusești și a fost puternic atacată de aviația rusească, Divizia de Dunăre n'a pierdut nicio navă de luptă.

Menirea diviziei de Mare a fost apărarea litoralului maritim. Operațiile ce a efectuat în prima perioadă au fost:

Minări în lungul litoralului cât și ale căilor de navigație maritimă, pentru a limita libertatea de acțiune a inamicului.

Supravegherea zonei maritime din lungul coastei prin hidroaviație și prin patrulări executate de vase.

Menținerea drumurilor pe apă de-a-lungul coastelor prin dragarea minelor așezate de aviația și submarinele inamice.

Observare continuă pe litoral.

Ca urmare:

a) Incercarea dușmană de a da un atac aeronaval contra orașului Constanța la 26 Iunie, s'a isprăvit pin distrugerea conducătorului de flotilă *Moscova* și avarierea serioasă a conducătorului *Harcov*.

b) Trei submarine rusești s'au scufundat în barajele noastre de mine și

c) Incercarea forțelor sovietice de a draga barajul dela Sulina a fost zădărnicită.

In a doua perioadă, misiunea Diviziei de Mare a fost siguranța navigației şi a transporturilor, precum şi atacul comunicațiilor inamice.

In îndeplinirea acestor misiuni, vasele noastre au fost atacate de submarinele ruseşti, patru dintre acestea fiind date la fund de vasele noastre.

In atacul asupra comunicaţiilor s'a dat la fund, în largul portului Feodosia, un mare vas de transport rus.

Ca şi pentru armata de uscat, îndeplinirea misiunilor de către Divizia de Mare, nu s'a putut face decât mulțumită susținerii aviației. Flotila de hidroavioane a asigurat mereu protecția atât a coastelor cât şi a vaselor.

Care sunt învățămintele ce se pot scoate de pe acum din făptuirea acestui războiu?

Iată-le:

Importanţa din ce în ce mai mare a armei aeriene; fără stăpânirea văzduhului nu se poate opera nici pe uscat, nici pe mare.

Nevoia transporturilor motomecanizate a tuturor coloanelor. O armată se mişcă cu iuțeala mijlocului cel mai încet ce posedă.

Importanța crescândă a unităților blindate. Şi în această privință amintesc că, încă din anul 1930, Academia Română s'a pronunțat în această privință premiind lucrarea maiorului (de pe atunci) Radu Dinulescu.

Importanța tot crescândă a înzestrării armatei cu tot ceea ce ea are nevoie. Trebue să fim recunoscători acelora cari, s'au străduit să desăvârşească această înzestrare, cu care armata şi-a putut îndeplini menirea.

Importanța tot mai mare a unei bune pregătiri tehnice şi tactice a armatei.

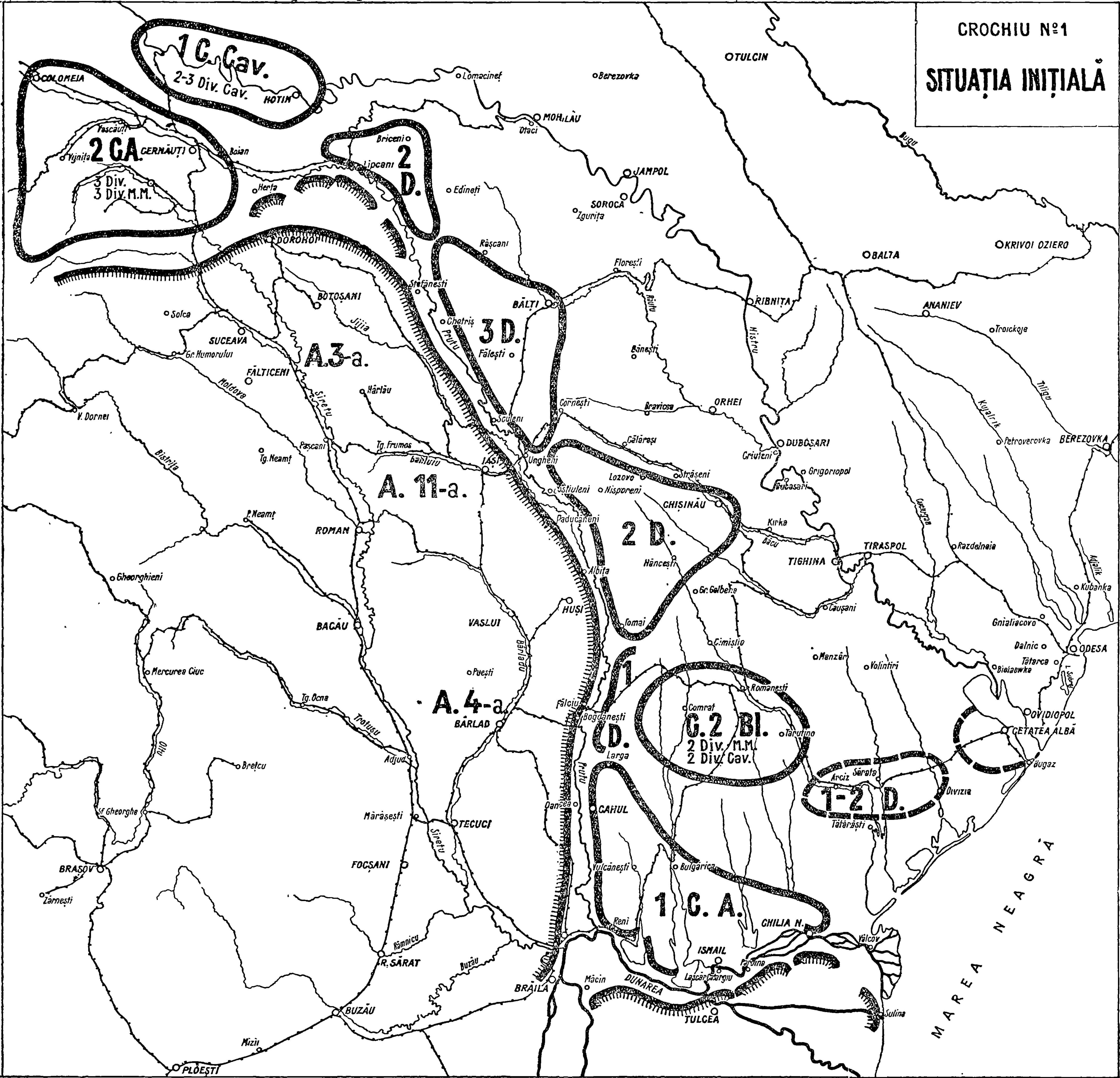
Reeliberarea părților răpite în Iunie 1940 se datorește unei serii de factori, printre care încrederea constantă a neamului în menirea sa nu a fost de cea mai puţină însemnătate.

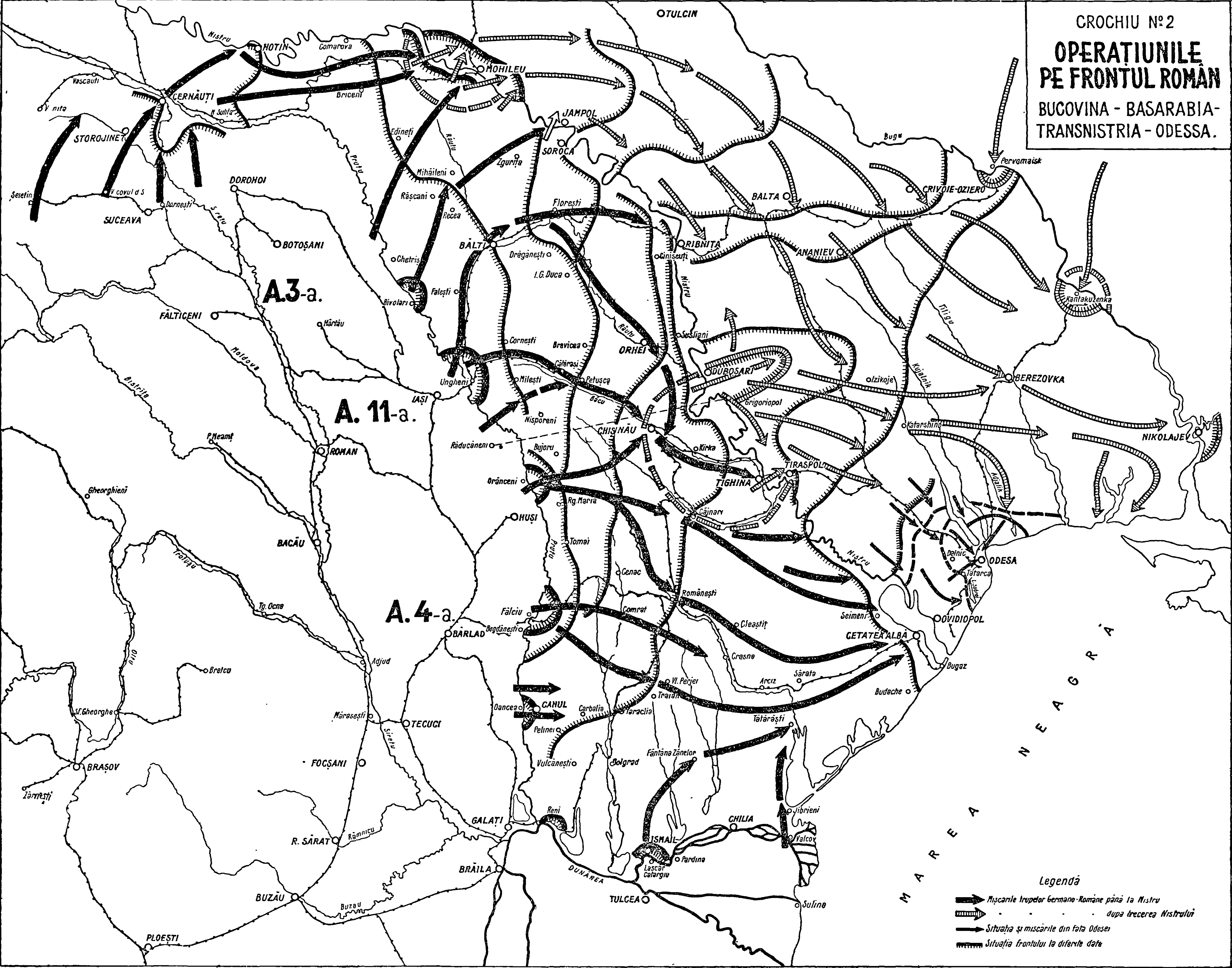
Recunoștință datorăm:

aceluia care a știut să folosească prilejul prielnic;

acelora care și-au făcut datoria și mai ales acelor ostași ai armatelor române și germane cari și-au jertfit viețile pentru îndeplinirea comandamentului imperativ al reîntregirii.

Pentru cinstirea amintirii lor și a îndeplinirilor următoare sacrificiului lor, propun să ne ridicăm și să păstrăm câteva clipe de tăcere recunoscătoare.

CROCHIU № 1
SITUAȚIA INIȚIALĂ
1 C. Cav.
2-3 Div. Cav.
2 CA.
3 Div.
3 Div. M.M.
2 D.
3 D.
A. 3-a.
A. 11-a.
2 D.
A. 4-a.
1 D.
C. 2 BI.
2 Div. M.M.
2 Div. Cav.
1-2 D.
1 C. A.
MAREA NEAGRĂ
COLOMEIA
HOTIN
CERNĂUȚI
Boian
Lomacineț
Berezovka
OTULCIN
MOHILĂU
Otaci
Briceni
Lipcani
Edineți
JAMPOL
SOROCA
Zgurița
DOROHOI
Herța
Vijnița
Rășcani
Florești
BĂLȚI
Ștefănești
BOTOȘANI
Solca
SUCEAVA
Gr. Humorului
FĂLTICENI
Hârlău
Fălești
Chetriș
Prut
Jijia
RIBNIȚA
BALTA
KRIVOI OZIERO
ANANIEV
Troickoje
Cornești
Bravicea
ORHEI
Sculeni
Ungheni
Călărași
Strășeni
DUBOSARI
Criuleni
Grigoriopol
Lozova
Nisporeni
Costiuleni
IAȘI
Tg. Frumos
Pașcani
Tg. Neamț
V. Dornei
Bistrița
Moldova
Siretu
CHIȘINĂU
Paducăneni
Hâncești
Kirka
Bacu
TIGHINA
TIRASPOL
Razdelnaia
Petroverovka
BEREZOVKA
Kubanka
Gnialiacovo
ROMAN
P. Neamț
Gheorghieni
Albița
Gr. Galbena
Căușeni
HUȘI
Iomai
VASLUI
BACĂU
Cimișlio
Manzâr
Volintiri
Dalnic
ODESA
Mercurea Ciuc
Puești
Tg. Ocna
Trotușu
Fălciu
Bogdănești
Comrat
Romanești
Tarutino
OVIDIOPOL
CETATEA ALBĂ
Budgaz
BÂRLAD
Adjud
Larga
Arciz
Sărata
Olt
Brețcu
Oancea
CAHUL
Ovizia
Tătărăști
Sf. Gheorghe
Mărășești
TECUCI
FOCȘANI
BRAȘOV
Zărnești
Vulcănești
Bulgarica
Reni
CHILIA N.
Vâlcov
ISMAIL
Lascăr Catargiu
Pardina
Râmnicu
R. SĂRAT
Buzău
BRĂILA
Măcin
DUNĂREA
TULCEA
Sulina
BUZĂU
Mizil
PLOEȘTI
Bugu
Nistru
Răutu
Bârlad
Cogâlnic
Kujalnik
Tiligu

CROCHIU No 2
OPERAŢIUNILE
PE FRONTUL ROMÂN
BUCOVINA - BASARABIA-
TRANSNISTRIA - ODESSA.
TULCIN
Nistru
HOTIN
Comarova
MOHILEU
Vascauti
CERNAUŢI
N. Suliţa
Briceni
JAMPOL
STOROJINEŢ
Edineţi
Răutu
SOROCA
Bug
Pervomaisk
Zguriţa
Mihăileni
DOROHOI
Prutu
Siretu
Râşcani
Recea
Floreşti
BALTA
CRIVOIE-OZIERO
Seletin
Dorneşti
SUCEAVA
BOTOŞANI
BĂLŢI
Drăgăneşti
RIBNIŢA
Ciniseuţi
ANANIEV
Chetriş
I. G. Duca
A.3-a.
Faleşti
Bivolari
Kantakuzenka
FĂLTICENI
Hârlău
Corneşti
Bravicea
Susliani
ORHEI
Tiligu
Moldova
DUBOSARI
Izikoje
Ungheni
Călăraşi
Mileşti
Petruşca
BEREZOVKA
Bistriţa
IAŞI
A. 11-a.
Grigoriopol
Nisporeni
CHIŞINĂU
Katarshino
NIKOLAJEV
P. Neamţ
Răducăneni
ROMAN
Bujoru
Kirka
TIRASPOL
Grănceni
TIGHINA
Gheorghieni
Rg. Mariei
Căinari
HUŞI
BACĂU
Tomai
Nistru
Trotuşu
Cenac
ODESA
Dalnic
Tătarca
Românesti
Tg. Ocna
Comrat
A. 4-a.
Fălciu
Seimeni
Cleaştiţ
OVIDIOPOL
BÂRLAD
Begdăneşti
CETATEA ALBĂ
Crasna
Adjud
Bugaz
Breţcu
Sărata
Arciz
Vl. Perjer
Budache
Traian
Oancea
CANUL
Carbalia
Taraclia
Tătărăşti
Sf. Gheorghe
Mărăşeşti
TECUCI
Pelinei
FOCŞANI
Siretu
Vulcăneşti
Bolgrad
Fântâna Zânelor
BRAŞOV
Zărneşti
Reni
Jibrieni
CHILIA
GALAŢI
ISMAIL
Valcov
R. SĂRAT
Râmnicu
Pardina
Lascăr Catargiu
BRĂILA
DUNĂREA
Legendă
Mişcarile trupelor Germano-Române până la Nistru
după trecerea Nistrului
Situaţia şi mişcările din faţa Odesei
Situaţia frontului la diferite date
BUZĂU
Buzău
TULCEA
Sulina
PLOEŞTI
MAREA NEAGRĂ

EMANCIPAREA POLITICĂ A DACOROMANILOR DIN TRANSDANUVIA

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 17 Aprilie 1942

Intr'o comunicare anterioară am arătat că imperiul roman de răsărit, numit mai apoi şi bizantin, nu renunţase niciodată la drepturile sale de supremaţie asupra vastelor regiuni din Nordul Dunărei, cuprinse în mărturiile timpului sub numele de Transdanuvia. Impăraţii Constantin cel Mare, Valens, Justinian şi Mauriţiu interveneau mereu cu oştirile lor în Transdanuvia pentru potolirea atacurilor barbare şi protecţia enclavelor de populaţie dacoromană de aci. Incă în anul 649 d. Chr. împăratul Constant (641—668) trecu Dunărea în Transdanuvia împotriva Şcheilor care nelinişteau limesul dunărean. El îi bătu şi-i supuse supremaţiei sale [1]). Starea aceasta de lucruri dăinui până în timpul împăratului Constantin al IV-lea Pogonatul (668—685), când Bulgarii lui Asparuch trecură Dunărea şi se aşezară de-abinelea în Misia Inferioară (679), punând acolo temelia primului *ţarat bulgar* [2]). Prin noua fundaţiune de stat Bizantinii fură îndepărtaţi dela Dunăre şi nici supremaţia lor asupra

---

[1]) Theophylactus, *Hist.*, I, 530; *Hist. Mis.*, p. 468; cfr. Ion I. Nistor *Romanii în Transdanuvia*, în Anal. Acad. Rom. Ist. Ser. III. Tom. XXIII. p. 597.
[2]) Ion I. Nistor, *Bulgarii în Transdanuvia şi Dacia*, în *Revista Istorică*, anul 1941, vol. XXVII, p. 91 urm.

Transdanuviei n'a mai putut fi exercitată în mod efectiv, cu toate că Dacoromanii de aci nu încetaseră niciodată de a se considera cetățeni ai imperiului roman sau *valah*, cum se mai numea el în izvoarele străine. Transdanuvia a rămas în izolarea aceasta până la anul 971, când împăratul Ion Tzimiskis (969—976), bătu pe Bulgari sub țarul lor Boris al II-lea și puse capăt țaratului lor dela Dunăre. Prin izbânda aceasta imperiul bizantin își întinse din nou granițele sale până la Dunăre. Bizantinii ocupară curând și vechile capete de pod din stânga fluviului din Transdanuvia.

După o întrerupere de mai bine de două secole și jumătate, Transdanuvia, cu inepuizabilele sale mijloace de aprovizionare, fu cuprinsă din nou în spațiul politic și economic al imperiului roman de răsărit cu capitala Bizanț sau Constantinopol.

Teritoriul fostului țarat bulgar dintre Balcani și Dunăre fu reîncorporat vechiului imperiu roman și împărțit în circumscripții administrative — ϑήματα — cu câte un strateg, duce sau arhont, în frunte cu largi atribuțiuni politice și militare, încredințate lui de cesarul din Constantinopol. Circumscripțiile acestea formau unități administrative autonome, care prin însăși așezarea lor la marginea imperiului constituiau *mărci de graniță*, *banate* sau *marhionate*. Marca dela Dunărea de Jos, din vechea Mizie Inferioară, fu numită *Paristrion* sau *Paradanuvia* cu reședința la Durostorum (Silistria). In capul provinciei paristriene stetea un *arhon* numit și *duce* sau chiar *'riga* — ῥῆξ — adecă cârmuitor sau conducător. In anul 1026 se afla în fruntea Paradanuviei ducele Diogene.

Concomitent cu reîntoarcerea Romanilor la Dunăre reapărură în mărturiile timpului și vechile cetăți romane care se înșirau de-a-lungul limesului dunărean.

Ana Comnena, insistând asupra luptelor susținute de împăratul Alexie Comnenul (1081—1118) la Dunăre împotriva Pecenegilor, face în opera sa Alexiada mențiune de judecii — ἐκκρίτοι — *Tatos* — Τατὸς — *Halis* — Χάλης —, *Setlabos* — Σετλάβος — și *Sacea* — Σατξὰς —, dintre care Tatos stăpânea la *Silistria* — Δρῖστρα —, altul la *Vicina* — Βίτξινα — iar ceilalți în alte regiuni dunărene. Din relațiunile scriitoarei

porfirogenete rezultă că judecii aceștia erau căpeteniile cetăților dela Dunăre care se bucurau de oarecare autonomie locală în administrarea cetăților, autonomie de care Romanii învingători nu păreau de loc dispuși să țină seama [1]).

Cronicarul Mihail Attaliates care slujise sub patru împărați arată că populația dela Dunăre era amestecată cu barbari — μιξοβάρβαροι — și că la malul fluviului se găseau mai multe orașe care adăposteau o populație de toate limbile, întreținând și o armată nu chiar mică. In orașele acestea sălășluiau și Sciți trecuți din Transdanuvia, care aduceau cu ei felul lor de vieață scitică [2]). Din populațiunea aceasta *mixtobarbară*, cum o numește cronica bizantină, făceau de bună seamă parte și *enclavele vechilor provinciali getodaci romanizați* din Transdanuvia, peste care trecuseră valurile atâtor barbari fără să-i fi putut smulge din pământul lor străbun în care de mii de ani prinseseră rădăcini. Viața *scitică* pe care o duceau după arătarea lui Attaliates nu era decât felul de vieață *dacoroman* pe care ei îl păstrau cu îndârjire. Identificarea lor cu vechii provinciali reiese tot mai clar din relatările lui Kinamos și Nichita Choniates precum se va arăta mai jos.

Pe timpul supremației bulgare locuitorii dela Dunăre își dobândiseră oarecare independență, astfel că ei nu erau dispuși să asculte de ordinele cuceritorilor romani, ci ascultau mai curând de ordinele căpeteniei căreia îi încredințaseră apărarea cetății. In scopul acesta judecii acestor cetăți recurseră la ajutorul barbarilor din Transdanuvia în contra Romeilor care nu voiau să respecte drepturile și privilegiile lor. Pentru a sparge această tovărășie de arme cu barbarii transdanuvieni, împăratul Alexie Comnenul porni la Dunăre, lovi cetatea Silistria și, sdrobindu-i zidurile, pătrunse în ea. Dar izbânda împăratului nu a putut fi desăvârșită pentrucă Tatos, care se retrase în Transdanuvia, se întoarse de acolo cu ajutorul barbarilor și goni pe Romei din cetatea Dîrstorului.

[1]) N. Iorga, *Les premières cristalisations d'Etat des Roumains*, în *Bulletin de la Section hist. de l'Académie Roum.*, 1920, pp. 5—8; *Revista Istorică*, V, pp. 6—7; N. Bănescu, *Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor dela Dunărea de Jos*, în *Anuarul de Ist. Naț.*, I, 1921/22, p. 138 urm.; Hurmuzaki, *Doc.*, I. 2, p. 771 urm.

[2]) Attaliates, 204, 16 urm.; N. Bănescu, *l. c.*, p. 148.

A doua cetate menționată de Ana Comnena este *Vicina* sau Bițina, al cărei judec — ἐκκρίτος — era *Sacea* — Σατζᾶς — Numele acesta contribue la identificarea cetății Vicina cu *Isaccea*, care la rândul ei nu era decât vechiul *Noviodunum*, vestitul vad al Dunărei din fața *Cartalului* de pe malul opus din Basarabia [1]).

După cronicarii ruși *orașele* aceste *dunărene* — gorodi po Dunaiskich — fuseseră râvnite și de Sviatoslav din Kiev, dar și de aventurierii Ivanco-Rostislavici, fiindcă după părerea lor acolo se adunau toate bogățiile lumii [2]).

In a doua jumătate a secolului al X-lea reapar și știrile privitoare la *Tyras* sau *Cetatea-Albă*. Constantin Porfirogenetul (912—959) descrie în opera sa calea pe care Varegii ruși o parcurgeau în expedițiile lor împotriva imperiului roman și arată că locuri de popas pentru acești barbari cetatea « Ἄσπρον » situată la râul cu același nume precum și cetatea *Selina* — Σελίνας — adică *Sulina*, așezată la gura brațului mijlociu al Dunărei [3]) *Aspron* numit și *Asprocastron* — Ἀσπροκάστρον — apare curând după aceea sub numele de *Maurocastron* — Μαυροκάστρον — adică Cetatea-Albă spre deosebire de *Asprocastron* — Ἀσπροκάστον — *Cetatea Neagră*, numiri chromatice după culoarea și înfățișarea zidurilor [4]). Maurocastron apare mai întâi în însemnările de pe un manuscript teologic din secolul al X-lea, publicat de Haase în notele sale la cronica lui Leon Diaconul [5]). Mai târziu Genovezii făcură din Maurocastron — Μαυροκάστρον — mai întâi « *Maocastrum* » și apoi « *Moncastrum* », sau « *Moncastro* » Cetatea-Albă din limanul Nistrului.

In cronica lui Nestor se menționează de dispozițiunile unui tratat încheiat la anul 945 între Ruși și Romei, în care tratat Rușii se obligau să nu hiberneze la « *Bialobereg* », ci

---

[1]) N. Grămadă, *Vicina*, în *Codrul Cosminului*, I, p. 450 urm.; G. Brătianu, *Vicina, Contribution à l'histoire de la domination byzantine et du commerce genoi en Dobrogea*, în *Bulletin de la Sect. Hist. de l'Acad. Roum.*, X, 1923, p. 113 urm.

[2]) Ion I. Nistor, *Problema Ucraineană*, p. 55 urm.

[3]) Const. Phorphyrogenetos, *De adm. imp.*, XLII, p. 179.

[4]) N. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 24 urm.

[5]) Leon Diakonos, ed. Bonn, p. 497.

să se 'ntoarcă în toiul iernii la ei acasă în Rusia [1]). *Bialo-beregul* din cronica lui Nestor este, după toată probabilitatea, identic cu cetatea *Aspron* —Ἄρπον —a lui Constantin Porfirogenetul. Tot cronica lui Nestor arată că cneazul Sviatoslav ar fi petrecut iarna anului 971 la Bielobereg [2]).

Din mărturiile congruente bizantino-ruse pare să rezulte că vechiul *Tyras* a supraviețuit furtunile năvălirilor barbare ca în secolul al X-lea să reapară ca un castel alb sau negru, după înfățișarea sa exterioară și să-și reia rolul său strategic și comercial de mai înainte. Și geograful arab *Edrizi* amintește în părțile noastre de un oraș vechiu *Armocastro* cu clădiri înalte, câmpii roditoare și negoț bun, ceea ce se potrivește foarte bine pentru Cetatea-Albă [3]).

Este deci mai mult ca probabil că imperiul roman de răsărit în noul său ipostaz bizantin să fi încercat, îndată după restaurarea autorității imperiului la Dunăre, să reocupe și Cetatea-Albă, pentru a reîmprospăta strălucirea ei politică și comercială de odinioară. Dar influența romană la Cetatea-Albă n'a putut fi de lungă durată, fiindcă în secolul al XII-lea Pecenegii și Cumanii iar apoi Tătarii, estinzându-și stăpânirea lor asupra Transdanuviei, cuprinseseră în zona lor de influență politică și Cetatea-Albă, căreia numai Genovezii îi putură reinsufla vechea vieață comercială.

Și o altă localitate danuviană ajunsă în noua epocà romano-bizantină la oarecare importanță comercială. Localitatea aceasta era *Chilia* de pe brațul Dunărei cu același nume, care apare în cronicele bizantine sub numele de *Chele* — Χήλη —sau *Chellia* — Χελλία —. Nichita Choniates relatează că în anul 1183 tânărul împărat Alexie Comnenul, ginerele lui Andronic Comnenul, fusese orbit și exilat la Chele, peste hotar, un orășel așezat lângă mare foarte aproape de gura Pontului adică în Delta Dunărei care se revarsă în Pont; acolo se afla și un mic castel construit anume pentru

[1]) Nestor, ed. Leger, XXVII, 39.

[2]) *Ibid.*, 59.

[3]) Ed. Joubert, *Recueil de voyages et de mémoires*, publié par la *Soc. de Géographie*, Paris, 1840, II, pp. 385—7; 394—395; N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă* p. 29—30; G. I. Brătianu, *Contributions a l'histoire de Cetatea-Albă aux XIII et XIV-e siècles* în *Bulletin hist. de l'Académie Roum.*, XIII, p. 30, 1927.

Alexie [1]). După alți doi ani, adecă la anul 1185, Andronic Comnenul, fiind detronat de Isaas Angelos, își puse pe cap « o căciulă barbară » și ajunse în fuga sa la Tauroschiți la castelul Chelia — εἰς τὴν Χήλην — unde fu însă prins și readus la Constantinopol. Cronicarul bizantin care ne relatează această întâmplare numește Chilia *oraș*, ceea ce corespunde Chiliei din delta Dunărei. Identificarea localității « Χηλή » cu Chilia dunăreană este mai probabilă decât încercarea ce s'a făcut de a o identifica cu Chele din Bitinia [2]). O altă mențiune pe care o avem despre Chilia datează din anul 1274, când patriarhul Iosif, fiind mazilit de împăratul Mihail Paleologul, fu exilat la Chilia — ἐν τῇ Χηλῇ — care era un castel într'o insulă la extremitatea Mării Negre, bun loc de petrecere vara, dar rău cu totul pentru iarnă [3]). Este probabil ca Chilia, unde-și petrecuse surghiunul patriarhul Iosif până la întoarcerea sa în scaunul patriarhal în 1282, să fi fost identică cu Chilia noastră. Și aceasta este cu atâta mai probabil, cu cât din vremea aceea Chilia pare să fi rămas necontenit în posesiunea patriarhatului de Constantinopol; o listă nedatată din secolul al XIV-lea arată între « *castrele patriarhale* » și Licostomum — Λυκόστομον —, de unde derivă numele de Licostomo, adică Gura-Lupului al Genovezilor pentru Chilia [4]).

O a treia numire topografică pomenită de Ana Comnena în legătură cu luptele în contra Pecenegilor dela Silistria din 1087 este *Ozolimna* unde Pecenegii bătuți își găsiră refugiu — εἰς τὴν καλουμένην ὀζολίμνην —. Tomaschek localizase Ozolimna în Bugeac [5]) iar Iorga o identifică cu lacul Razelm [6]). In cercetarea sa asupra Ozolimnei, N. Grămadă încearcă cu multă erudiție o identificare a ei cu « *Ezerele Ialomiței* » [7]).

[1]) Nik. Choniatos, 401—402.
[2]) Herzberg, *Geschichte des byzantinischen und osmanischen Reiches*, p. 328; N. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 33 urm.
[3]) Pachimeres, I, 419.
[4]) Miklosich-Müller, *Act. Patr. Const.*, I, p. 95.
[5]) W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, II, p. 308, în *Sitzungsberichte der phil. hist. Cl. der K. Akad. d. Wissenschaften*, vol. 113, Viena, 1886.
[6]) N. Iorga, *Cele dintâi cristalizări de stat ale Românilor*, în *Revista Istorică*, V, Nr. 6—7, p. 109; cfr. G. I. Brătianu, *Vicina*, în *Bulletin de la Section Historique de l'Acad. Roum.*, vol. X, p. 126.
N. Grămadă, *Ozolimna*, în *Codrul Cosminului*, II, p. 85 urm.

Intre localitățile ocupate de Romei sau Bizantini pe malul stâng al Dunărei, în raza *Valului Mic* al lui Aelius Cato, se pomenește de *Zimnicea* — Δεμνιτζίκος — în fața Șiștovului și de *Turnul* — κουλή — în fața Nicopolei. Nume greco-bizantine poartă și *Corabia* — Καράβι — din fața Gigenului, *Calafatul* de la καλαφατάρι, a văpsi vasele cu păcură[1]), din fața Vidinului și chiar *Maglavitul* — Μαγγλαβίτης —. Numele acestea consfințesc fără îndoială o politică milenară, care fusese reluată îndată după lichidarea primului țarat bulgar [2]).

Rolul de federați pe care îl exercitaseră pe vremuri Goții, trecu pe la anul 1000 asupra *Pecenegilor* și *Cumanilor*, cu deosebirea că hordele acestea barbare erau mai mult mercenare — πακτιώται — decât federați — συμμάχοι —.

Pecenegii molestau mereu limesul dunărean și se foloseau adesea de Dunărea înghețată pentru a năvăli în imperiu, urmând pilda înaintașilor lor transdanuvieni cum fuseseră Bastarnii, Roxolanii, Șcheii, Anții, Bulgarii, Avarii și chiar Ungurii. In ajutorul apărării pe uscat venea flota bizantină, care patrula, ca și flota flavică de pe vremuri, dela gurile Dunărei până la Porțile de Fier. Scriitorii bizantini relatează chiar de transplantarea în mase compacte de Pecenegi în imperiu și de colonizarea lor în regiunile dela Serdica (Sofia) Naissus (Niș), precum și de un puternic atac din partea Pecenegilor în contra imperiului sub împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1054)[3]).

Urmașul ducelui Diogene în administrarea politică și militară a mărcii dunărene a fost Katakalin Kekaumenos, vestitul general romano-bizantin, numit « turn neclintit de furtuni » — πύργος ἀκράδαντος αὔραις πνευμάτων —[4]). El îndeplinea la Dunărea de Jos rolul de odinioară al lui Tiberius Plautus Silvanus Aelianus, al lui Chilbudius și Priscus,

---

[1]) Impăratul Mihail al V-lea (1041—1042) era numit Kalaphates.

[2]) Kekaumenos p. 97; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 393.

[3]) Kedrenus-Skylitzes, II, 412, 465, 514, 581, 597, 602 și 645; Psellos, ed. *Sathas*, în *Bibl. graeca medii aevi*, IV, 247; Ataliates, 67 și 483; N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, 27 urm.

[4]) *Cod. Vatic. Pal.*, 367, fol. 145 ; cfr. N. Bănescu, *l. c.*, p. 142.

străduindu-se să apere cu energie limesul și să impună barbarilor din Transdanuvia respectul cuvenit față de imperiul roman sau romeic. Titlul său oficial era « ἄρχων ὤν τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πολέων καὶ χωρίων » [1]). După el comanda Paristrionului trecu asupra lui Mihail, fiul lui Atanasie, care se intitula « ἄρχων τῶν παριστρίων πόλεων ». Arhonul Mihail apără cu succes limesul dunărean în contra atacurilor furtunoase ale Pecenegilor din Transdanuvia [2]). Impotriva acestor noi năvălitori în Transdanuvia Romanii avură de susținut lupte grele și sângeroase în anii 1048—1051, care aduc aminte de luptele îndelungate ale împăratului Valens în contra Goților. Luptele acestea se lichidară numai cu încheierea unui armistițiu pe 30 de ani între Romani și Pecenegi, care venea să asigure pentru un timp mai îndelungat pacea și liniștea la Dunărea de Jos [3]). In epoca aceasta de liniște relativă, fiindcă incursiunile Pecenegilor se produceau ori de câte ori li se oferia ocazie prielnică de pradă, Romanii fortificară limesul și grijiră de buna și prompta sa apărare. Pe la anul 1065 cu paza orașelor paristriene erau încredințați chiar doi arhonți — ἄρχοντες τῶν παριστρίων πόλεων — și anume Botaneiates și Vasile Apocapes, care țineau cu dârzenie piept atacurilor necontenite ale Pecenegilor din Transdanuvia. La anul 1072 apare un oarecare Nestor în funcțiunea de « δοὺξ τῶν παριστρίων », care avu de potolit o primejdioasă rebeliune, ce fusese pusă la cale de Pecenegi în părțile Silistriei [4]). In primii ani ai domniei sale, împăratul Alexie I. Comnenul (1081—1118) avu de susținut lupte grele în contra Pecenegilor care forțaseră limesul dunărean și pătrunseră adânc în imperiu. Ducele de Paristrion, Leon Nikirites, îi urmări și ajută la înfrângerea lor dela *Lebunion* (1091). Resturile Pecenegilor care mai rămăseseră neînfrânte fură distruse la 1123 de împăratul Ion Comnenul (1118—1143) într'o luptă sângeroasă, pe care cronicarii bizantini o considerau ca « *sfârșitul Pecenegilor* » [5]), Prizonierii

[1]) Kedrenos, II, 555, 3; N. Bănescu, *l. c.* I, 138, urm.
[2]) Kedrenos, II, 543, 16.
[3]) Cfr. C. Krumbacher, *Gesch. der byzantinischen Litteratur*, ed. a II-a, p. 1004.
[4]) Skylitzes, 719, 11; Zonaras, III, 713, 9.
[5]) K. Krumbacher, *o. c.*, p. 1022.

pecenegi fură colonizați la *Moglena*, situată la Nord-Est de Salonic [1]).

Hordele pecenege care mai rămăseseră la Nordul Dunărei, se găsesc menționate în mărturiile timpului sub numele de *Biseni*. Notarul anonim al regelui Bela arată că nu puțini Biseni —Bessenos non paucos—fuseseră colonizați în preajma localității Mosony de pe malul râului Laitha, pentru paza regatului în contra Teutonilor [2]). Tot la notarul anonim se se menționează și de «Terra Bissenorum» [3]) în care trebue să se fi extins și «*pădurea Bisenilor*» vecină cu *pădurea Vlahilor* —sylva Blaccorum et Bissenorum—de care face mențiune un document din 1224 [4]). In Chronicon Pictum Vindobonense se arată că pe timpul regelui Solomon (1063—1074) Pecenegii sau Bisenii ar fi invadat Ungaria, venind dela Sud și trecând râul Sava cu ajutor dela Greci și Bulgari. Agresorii fură însă înfrânți iar căpetenia lor Kazar scăpă numai ca prin minune [5]). Cornicarul Keza arată că pe timpul lui Ladislau cel Sfânt (1077—1095), Bisenii, cei mai mari dușmani ai Ungurilor, după ce devastaseră Ungaria, fură astfel bătuți de regele Ladislau și de Unguri, că nu mai rămăsese niciunul dintre ei [5]). Același cronicar ne spune că pe timpul ducelui Geiza și al urmașilor săi intraseră în Ungaria pe lângă Boemi, Poloni, Greci, Armeni și Biseni, adecă Pecenegi care s'au așezat în diverse localități, numite după numele lor gentilic *Bessöny*, de unde derivă toponimicele Beșineu din jud. Trei Scaune, Beşinău, jud. Târnava Mică, Besenovca în jud. Timiș-Torontal ș. a. Cronicele ungurești fac adeseori mențiune de contingentele pecenege din oștirile ungare, calificându-le însă ca elemente cele mai rele și mai netrebnice —villissimi, pessimi— [6]).

[1]) Zonaras, XVIII, 22. 741; N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, 29.

[2]) Anonimi Bele Regis Notarii *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, I, 69—70.

[3]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, Nr. 43, p. 35.

[4]) *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.* Vol. XI, cap. LVI, p. 57 urm.

[5]) Simon de Keza, *Chron. Hung.*, p. 54.

[6]) *Chronicon Pictum Vindobonense*, l. c., cap. LXVIII, p. 84 și cap. LXX, p. 91.

Resturile Pecenegilor din Transdanuvia se contopiră mai apoi cu hordele *Cumanilor*, înrudiți cu ei. Așezările mai vechi ale Cumanilor erau dincolo de Nistru în spatele Pecenegilor, unde le găsiseră Ungurii în drumul lor spre miazănoapte [1]). Din Transnistria hordele cumane năvăliră în Transdanuvia, apăsând asupra Pecenegilor și silindu-i să treacă Dunărea în imperiul bizantin. In izvoarele bizantine Cumanii apar sub numele de « Κωμάνοι » ; în izvoarele latine ei se numeau « Cumani ». In cronicele slavone ei sunt pomeniți ca « Polovci » sau « Plavci », de unde derivă numele unguresc de « Kunok » sau « Polaczók ». In mărturiile germane ei apar sub numele de « Kumanen » sau « Falven ». Cronica notarului anonim arată că bărbații cumani umblau cu capetele tunse ca niște dovleci necopți — tonsa capita tamquam crudas curcubitas — [2]). După așezarea Cumanilor în Transdanuvia regiunea dintre Dunăre și Nistru, ce se așterne la poalele sudice și răsăritene ale Carpaților s'a numit într'o vreme *Cumania*, precum după Goți ea s'a numit *Goția*, iar după Sclavini sau Șchei *Sclavinia*. Triburi cumano-pecenegice erau *Uzii*, *Brodnicii*, *Bârladnicii* și *Berendicii*, pomenite toate în Transdanuvia.

Cât despre *Uzi*, aflăm că la 1064 o ceată de 60.000 suflete năvăliseră în imperiul roman de unde numai cu ajutorul Pecenegilor putură fi respinși. Triburi de ale Uzilor erau de bună seamă și *Gaga-Uzii* sau *Og-Uzii* care se așezaseră pe litoralul pontic dela gurile Dunărei până spre Balcic și care cu vremea îmbrățișară credința creștină după ritul ortodox. Apropierea care s'a făcut între Uzi și Huțanii sau Huțulii din Carpații Păduroși este lipsită de temeiuri istorice [3]). In schimb însă toponimicele de *Valea Uzului* și *Oituzul* păstrează până astăzi amintirea acestui trib cumanic.

O altă seminție cumanică erau *Brodnicii* pe care analele rusești îi arată la 1147 alăturea de Cumani pe malurile râului

---

[1]) Simon Keza, *Chronicon Hungarorum*, l. c., IV, p. 26.

[2]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. VIII, p. 31.

[3]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 38; cfr. Ion I. Nistor, *Răspândirea Huțanilor în munții Bucovinei*, în « *Românii și Rutenii în Bucovina* », p. 30—44; Ion I. Nistor, *Problema ucraineană*, p. 63 urm.

Oka, un afluent al Volgei [1]). Nichita Choniates îi arată la 1186 luptând umăr la umăr cu hordele cumane în Balcani. El îi numește *Bordoni* — οἱ ἐκ Βορδόνης — și îi consideră o ramură a Taurosciților — Ταυροσκυθῶν ἀποσπάδες — [2]). In anii 1222 și 1254 Brodnicii sunt arătați de letopisețele rusești în Transdanuvia [3]). In anul 1223 «voevodul» lor Ploscânea — воєвода ихъ плоскина — trădă pe Ruși în bătălia dela Calca, trecând de partea Tatarilor [4]). Karamsin îi ținea de Slavi. Ei duceau o vieață sălbatică fără căpătâi și luptau de partea celor care-i plăteau mai bine [5]). Ca și Cumanii, astfel erau și Brodnicii păgâni [6]). Imprejurarea aceasta constitue motivul principal împotriva romanității lor, care a fost și continuă a fi susținută încă de unii cercetători români [7]). După invazia Tătarilor, de partea cărora trecuseră Brodnicii în bătălia dela Calca, hordele lor neastâmpărate se contopiră cu noi cuceritori ai Transdanuviei. Grupuri de Brodnici câștigate pentru creștinism ca și anumite grupuri de Cumani, au putut fi primite de Unguri și colonizate în Dacia. O diplomă regală din 1223 amintește în părțile Sibiului de *țara Borotnic* —terra Borothnik—. Identificarea acestui teritoriu cu țara Brodnicilor rămâne să fie dovedită [8]). Aceeași rezervă se impune și față de domeniul *Prostea* — alio nomine Bodnik nuncupata — din județul Târnava Mare, amintit într'un document al regelui Ludovic cel Mare din anul 1359 [9]).

Analele rusești mai fac mențiune și de Bârladnici, pe care Hrusevski îi consideră deopotrivă cu Brodnicii de aventu-

---

1) Ipatevskaja Letopisъ, în *Poln. Sobr. Russkichъ Letopisъ*, ed. Petersburg,, p. 242.
2) *Nicetas Choniates Acominatus*, într'un codice din Veneția. Fol. 104 pe verso; cfr. Th. Uspenski, *Obrazovanie vterogo bolgarskogo čarstvo*, Odessa, 1879, apendice; D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 89.
3) Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.*, I. 1, p. 76 și p. 259 urm.
4) *Voskrenskaja Letopisъ*, p. 131.
5) Karamsin, *Istoria Statului Rusesc*, trad. germ. de Hauenschild, III, p. 250; cfr. M. Hrusevski, *Geschichte des Ukrainischen Volkes*, I, p. 243.
6) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I. 1, pp. 102 și 260.
7) G. Popa-Lisseanu, *Brodnicii*, în *Izvoarele Ist. Românilor*, vol. XII. Introducere, pp. 1—33.
8) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I. 1, p. 79.
9) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, II, p. 170.

rieri nestatornici, antemergătorii Cazacilor [1]). De Bârladnici rătăcitori se face mențiune la Olese la gura Niprului [2]). In anii 1145—1161 își făcu apariția în Transdanuvia aventurierul galițian Ivanco Rostilavici, care însoțit de « *Cumani și 6000 Bârladnici* » molesta mereu pe negustorii și pe pescarii dela Dunăre [3]). De prezența lor în Transdanuvia mărturisește până astăzi numele râului *Bârlad*, după care s'a numit și localitatea de mai târziu cu același nume [4]).

O altă seminție cumanică erau *Berendicii*, pomeniți în cronica lui Nestor la 1105 [5]), nume care s'a păstrat ca nume de familie în Transdanuvia moldovenească [6]).

In anul 1114 Cumanii forțară Dunărea prin surprindere și atacară Vidinul, vechea Bononie. Ei fură însă respinși de împăratul Alexie Comnenul. Oștirea romană trecu Dunărea ca și pe timpul împăratului Maurițiu și urmări pe Cumani trei zile în șir până la malul unui râu pe care hordele cumanice se grăbiră să-l treacă cu plutele. Unii cred a putea indentifica râul, până unde ajunseseră ostașii bizantini, cu *Oltul*, ceea ce pare foarte probabil.

Asalturile Cumanilor împotriva limesului dunărean se repetară necontenit. Cronicarul Kinamos arată că la 1148 Cumanii cuprinzând cetatea Zimnicea — Δεμνιζίκος — trecură Dunărea și năvăliră vijelios în imperiu. Atunci împăratul Manuil Comnenul (1143—1180), urmând pilda înaintașului său Alexie, îl alungă peste Dunăre și îi urmări în Transdanuvia până la muntele *Tenu-Hormon* — ἐπὶ ὄρος Τένου Ὄρμον — [7]). Muntele sau mai curând dealul Tenu-Hormon trebue căutat undeva în regiunea deluroasă a Munteniei fiindcă cronicarul arată că Cumanii urmăriți de Bizantini se ascunseseră într'o pădure. Identificarea Tenu-Hormonului cu Teleormanul, este

---

[1]) M. Hrusevski, *Istorija Ukraynsky Rusy*, VII, p. 75; N. Ernst, *Die ersten Einfälle der Krimtataren in Südrussland*, în *Zeitschrift für Ost-Europaische Geschichte*, III, p. 369; Ion I. Nistor, *Problema Ucraineană*, p. 48 urm.

[2]) Ios. Lad. Pic, *Über die Abstammung der Rumänen*, p. 109.

[3]) Viz. Vremenik, IV, p. 332; G. I. Brătianu, *Vicina*, p. 131.

[4]) Ion I. Nistor, *Diploma Bârlădeană*, în *Problema Ucraineană*, p. 48 urm.

[5]) *Cronica lui Nestor*, ed. G. Popa--Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. VII,

[6]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, 4. 73.

[7]) *Kinamos*, III, c. III, 94; cfr. N. Grămadă, *Ozolimna*, în *Codrul Cosminului*, II, p. 94.

foarte sugestivă. Sub aceste nume era cuprinsă o bună parte din șesul muntean. Numele acesta se extindea și asupra regiunilor de dincolo de Dunăre, unde o parte din Cadrilater apare sub această denumire. De origine cumană pare să fie și numele Bărăganului.

Infrângerea Cumanilor în Teleorman fusese destul de grea și simțitoare. Prin efectul ei s'a asigurat pacea în Transdanuvia pentru un timp mai îndelungat. In condițiunile acestea împăratul Manuel putu întreprinde prin Transdanuvia faimoasele sale expediții de pedeapsă împotriva Ungurilor din Dacia Carpatină. Scriitorul Kinamos relatează că împăratul trimise împotriva Ungurilor sau Hunilor cum îi numea el, trei armate pentru a-i ataca prin surprindere din trei părți deodată. O armată sub conducerea protostratorului Alexie porni pe drumul obișnuit al Dunărei pentru a ataca pe Ungurii din Banat și pentru a-i face să creadă că și de astădată atacul principal se va da din acea parte. O a doua armată, sub conducerea lui Leon Batatzes, porni din Paristrion și înaintă prin Transdanuvia spre Dacia, trecând prin regiuni închise și greu de străbătut. Invingând însă toate greutățile drumului, el reuși să pătrundă în Dacia « dintr'o parte din care din vechime nimeni nu mai pătrunsese cândva în acea țară ». Acolo năvălitorii bizantini întâmpinară sate foarte populate cu mari bogății, pe care le jefuiră pe toate, uciseră o mulțime de oameni și ridicară numeroase cete de robi. In amintirea izbândei sale Batatzes așeză undeva în munți o cruce comemorativă de aramă cu inscripția cunoscută:

Nenumărată mulțime de gintă panoniană
Ares ucise cu a Ausonilor braț;
Când divul Manuel domnia în Roma glorioasă
Fala Comnenilor celor puternici și mari.

Ἔνθαδε ἀννονίης ποτὲ ἄκριτα φῦλα γενέθλης
Δεινὸς Ἄρης καὶ χεεῖρ ἔκτανεν Αὐσονίων·
Ῥώμης ὅ ποτε πλεινῆς δίος ἀνάσσε Μανουὴλ,
Κωμνήνων κρατὸρων εὖχος ἀριστονόων [1]).

---

[1]) *Kinamos*, VI, c. 3.

Drumul parcurs de armata lui Batatzes nu este precizat mai de aproape de cronicar. El putea duce de-a-lungul Oltului sau și al Argeșului. In ipoteza întâia Batatzes trecu Dunărea la Turnu și înaintă pe Olt în sus până la Turnul Roșu vechea Butae. Astfel urmând vechea cale a lui Traian, el pătrunse în Dacia unde găsi sate bine populate și pradă bogată. In cazul acesta crucea comemorativă putea fi ridicată undeva în valea Oltului. In ipoteza a doua Batatzes putea înainta în Dacia și prin valea Argeșului, pornind din Silistria și trecând Dunărea la Călărași sau Oltenița vechea Constantineia Daphne, el pătrunse în Dacia fie pe la Bran și pe la Turnu Roșu. Ambele ipoteze sunt admisibile, întru cât căile acestea de comunicație erau cunoscute din vechime și folosite de Romani. Certitudine nu vom putea avea până la descoperirea altor informațiuni privitoare la această expediție sau chiar a inscripției însași.

O a treia armată porni de asemenea din Paristrion sub comanda lui Ion Ducas și înaintă în direcțiunea nord-vestică spre granița ruso-hunică. Drumul parcurs de armata lui Ducas era după toată probabilitatea valea Siretiului până la Poiana, vechea Piroboridava, iar de acolo pe Trotuș în sus până la Oituz-Brețc, vechea Angusta și de acolo în Țara Bârsei [1]. Se vede că și această expediție a fost întreprinsă cu succes pentru armatele bizantine.

In legătură cu expedițiunile acestea împotriva Daciei prin Transdanuvia, găsim la Kinamos informațiuni extrem de prețioase cu privire la elementele etnice din care se compuneau armatele expediționare. Kinamos arată că Leon Batatzes își adunase o armată numeroasă în care se găsea o mulțime de Valahi, despre care — se zice — că coboară din vechii coloniști de odinioară, veniți din Italia — καὶ τῶν Βλάχων πόλυν ὅμιλον ὅι των ἐξ ’Ιταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λεγόνται [2]. — In inscripție însuși Batatzes arată că a dobândit izbânda asupra Ungurilor « *cu al Ausonilor braț* » ceea ce indică o apropriere sau chiar identificare între *Vlahi* și *Ausoni*. Numirea aceasta fusese împrumutată dela numele unei popula-

[1]) *Kinamos*, VI, c. 3; C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, 253 urm.
[2]) *Kinamos*, ed. Bonn, 260.

țiuni vechi din Italia meridională. O găsim pentru prima oară întrebuințată de Priscus pentru populația romanică din imperiul Hunilor. Limba ausonică — αὐσονίων φονὴ — era limba latină rustică care se vorbia la curtea lui Attila[1]).

Dar pe lângă Vlahii și Ausonii care serveau în armata bizantină, pomeniți de Kinamos, mai trăiau în Transdanuvia și alți Vlahi așezați acolo din timpuri imemorabile. Cronica lui Nichita Choniates arată că principele bizantin Andronic, căzând în bănuială că urzește comploturi în contra împăratului Manuel Comnenul (1143—1180) se văzu silit să fugă de greaua pedeapsă ce-l amenința și să caute adăpost la principele Haliciului Iaroslav pe care-l cunoștea de mai înainte cu ocazia vânătorilor de zimbri la care luase parte și cu ale căror trofee își împodobise interiorul palatului său din Constantinopol. In drum însă spre granița Haliciului, principele fugar fu prins de *Vlahi* și predat împăratului. « Dar când Andronic — zice cronicarul —, fugind de frica pedepsei și scăpând din mâinile celor ce-l urmăreau, ajunse la granița Haliciului, crezând că a găsit acolo un refugiu mântuitor, el chiar în clipa aceea căzu în mrejele urmăritorilor săi, căci el fu prins de *Vlahi*, la care ajunsese vestea despre fuga sa; Vlahii puseră mâna pe el și-l trimiseră înapoi împăratului » [2]). Granița despre Halici sau Galiția — ἡ Γαλίτξα μία τῶν παρὰ τοίς ʽΡῶς τοπαρχιῶν — nu putea fi în niciun caz cea presupusă la vremea sa de A. D. Xenopol[3]) și de Radu Rosetti[4]), care credeau încă în autenticitatea faimosului falsificat, cunoscut sub numele de « *diploma bârlădeană* ». Prințul Andronic nu s'a refugiat în pretinsul *cnezat de Bârlad* al aventurierului Ivanco Rostislavici, ci el a ajuns la granița Galiției, unde domnea atuncea cneazul Iaroslav Osmomysl (1153—1187), pe care îl preamăresc versurile din « Cântecul lui Igor », arătând că el ar fi blocat munții ungurești cu oștirea sa de fier, ar fi închis craiului

---

[1]) *Ambasadele lui Priscus*, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. VIII, p. 50; cfr. Ion I. Nistor, *Autohtonia Daco-Romanilor în spațiul carpato-dunărean*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, S. III, tom. XXIV, p. 243 urm.

[2]) *Nichita Choniatos*, ed. Bonn, p. 168; cfr. K. Krumbacher, *o. c.*, p. 1028 urm.

[3]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, vol. II, p. 204 urm.

[4]) Radu Rosetti, *Statul Bârlădean*, în *Revista Nouă*, II. p. 472.

ungurese drumul spre Dunăre, așezând acolo *posadnicii* săi [1]. Năzuințele cneazului Iaroslav spre Dunăre erau explicabile, numai că realizarea lor se izbea mereu de împotrivirea Vlahilor sau Dacoromanilor indigeni, susținuți în rezistența lor de imperiul roman sau bizantin, a cărui supremație se extindea în vremea aceea și asupra Transdanuviei. Expansiunea Malorușilor din Halici spre Dunăre era împiedecată și de hordele Cumanilor care, forțind Nistrul, se revărsaseră asupra Transdanuviei nordestice pe care ei o numeau *Cumania*.

Că granița Galiției se găsea undeva în munții Bucovinei, reesă și din « *Cântecul de jale* » al clericului Rogerius, în care se arată că Tătarii de sub conducerea lui Cadan, pentru a putea ajunge la Rodna, au trebuit să străbată o cale de trei zile prin pădurile dintre Rusia și Cumania — — inter Rusciam et Cumaniam per silvas trium dierum habens iter sive viam pervenit ad divitem Rudanam — [2]. Atunci ca și astăzi, drumul la Rodna ducea prin faimoasle bucovine dela izvoarele râurilor Ceremuș, Moldova și Bistrița Aurie. Acolo trebue deci căutat străvechiul hotar dintre Galiția și Transdanuvia. Urmele « *drumului Tatarilor* » care ducea din valea Moldovei în valea Bistriței la Cârlibaba și de acolo peste Rotunda la Rodna, se văd încă și astăzi; ele sunt flancate de altfel și de toponimice tatare ca piscul *Tatarca* și ca părâul cu același nume care-l ocolește și care se varsă în Cârlibaba, nume tătar și acesta.

Vrednic de reținut este faptul că Vlahii sau Dacoromanii din Transdanuvia apar ca elemente supuse și devotate împăratului din Constantinopol, ceea ce dovedește că ei se bucurau de protecția imperiului roman, ai cărui cetățeni se considerau a fi, precum indică și numele lor, de Vlahi sau Romani. Drept dovadă pentru raporturile acestea de supunere și devotament față de imperiu servește și faptul relatat de Ana Comnena, că o căpetenie a Vlahilor, un judec sau cneaz, cu

---

[1] *Slovo o plъky Igoreve*, ed. Erben, Praga, 1869, p. 12. cfr. Ion I. Nistor, *Problema Ucraineană*, p. 48 urm.

[2] *Rogerii Carmen Miserabile*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.* vol. V, p. 33.

numele Pudilă — Πουδίλος ἐκκρίτος τῶν Βλάχων — își făcuse apariția în puterea nopții în lagărul împăratului Alexie Comnenul dela Anchialos pentru a-i aduce vestea despre trecerea Cumanilor peste Dunăre și năvălirea lor în imperiu [1]).

Dacoromanii sau Vlahii din Transdanuvia se găsesc menționați și în alte izvoare istorice nu numai în cele bizantine. Astfel a fost descoperită o inscripție în rune la *Sionhem* de pe insula *Gothland* din Marea Baltică care amintește de un tânăr Vareg cu numele Rôfôs (Rossos) care în drum spre Constantinopol își găsise moartea pe la sfârșitul veacului al XI-lea pricinuită de *Vlahii* din Transdanuvia, pe unde trecea [2]). De țara Vlahilor — Blocumenaland — fac mențiune și baladele nordice, dacă sub acest nume nu se ascunde cumva mai curând însuși imperiul roman de răsărit. Este foarte probabil ca și tâlcuitorii anonimi ai epocei *Nibelungilor* să fie înțeles sub *Țara Vlahilor* — Wlachenland — imperiul roman de răsărit de unde pornise ducele Ramnuc cu alaiu domnesc ca să ia parte la nunta Krimhildei cu Etzel [3]). Un duce de Paristrion putea fi foarte bine reprezentantul chesarului din Bizanț la festivitățile dela Etzelburg. La imperiul roman se referă probabil și scaldul irlandez Snorre Sturlason dintre anii 1180—1243, când face mențiune în « *Edda* » de « *Blöcumenaland* » care corespunde latinescului « *Terra Blaccorum* » din documentele medievale [4]). Cum Vlahii din Dacia și Transdanuvia se considerau ca cetățeni ai imperiului roman, privind patria lor ca făcând parte din acest imperiu, este mai mult decât probabil că mențiunile epopeelor germane să se fi referit mai întâi la aceștia ca vecini nemijlociți ai regiunilor panonice în care se desfășoară acțiunea epopeei Nibelungilor.

Cronica lui Nestor relatează că Vlahii năvăliseră asupra Slavilor dela Dunăre pentru a se așeza între ei și a-i subjuga [5]). Vlahii sau *Valahii* menționați de cea mai veche

[1]) Ana Comnena, I, 10, 9; cfr. N. Bănescu, *l. c.*, p. 153.

[2]) R. Ekblom, *Die Waräger im Weichselgebiet*, în *Archiv für Slav. Philologie*, XXXIX, p. 211; cfr. V. Bogrea, în *Anuarul pentru Ist. Națională*, Cluj, III, p. 526.

[3]) *Nibelungenlied*, ed. Lachmann, 1851, p. 174.

[4]) I. Gherghel, în *Convorbiri Literare*, 1920, p. 243; cfr. Ion I. Nistor, *Autohtonia Daco-Romanilor în spațiul carpato-dunărean*, l. c., p. 258 urm.

[5]) *Cronica lui Nestor*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. VII, p. 4.

cronică rusească, sunt fără îndoială Romanii sau Romeii din imperiul roman de răsărit, care după risipirea primului țarat bulgar supuseră pe Slavii dela Dunăre sub sceptrul lor.

Dacoromanii sau Vlahii transdanuvieni constituiau și masa populațiunii mixtobarbare din cetățile dela Dunăre, de care face mențiune cronicarul Ataliates. Locuitorii autohtoni din enclavele daco-romane, care după mărturia cronicarului duceau un trai scitic, adică dacic, se numeau și ei Vlahi, care asimilându-și în curgerea veacurilor elementele etnice alogene, cu deosebire slave, se închegară cu ele într'o unitate etnică aparte, trăind sub scutul imperiului roman de răsărit, și continuând să se numească înseși Romani.

Apartenența Vlahilor transdanuvieni la imperiul roman de răsărit a dăinuit aproape două sute de ani, adecă până la finele secolului al XII-lea, când în Balcani luă ființă țaratul române-bulgar ai Asanizilor. La alcătuirea acestui imperiu contribuiră în largă măsură, pe lângă elementul vlah sau roman din Balcani, și elementele mixtobarbare din Transdanuvia, din rândurile cărora se ridicase chiar întemeietorii dinastiei Asanizilor, frații Petru, Asan și Ioaniță [1]). In urma acestor mari prefaceri politice care se produseseră la Sudul Dunărei la anul 1186, imperiul roman de răsărit pierdu din nou supremația sa asupra limesului dunărean și asupra Transdanuviei în genere. Mărcile sau temele bizantine dela Dunăre și în deosebi Peristrionul sau Paradanuvia dispărură, trezind vechile pofte de cucerire ale Bulgarilor, Cumanilor și Ungurilor din vecinătate.

*

In urma acestor radicale schimbări politice, elementul dacoroman din Transdanuvia se trezise deodată izolat politicește de imperiul roman de răsărit, rămânând ca un bloc eratic avizat la propriile lui puteri. Imprejurarea aceasta a făcut

[1]) Nich. Choniates, I, p. 489: C. Erbiceanu, *Două acte necnnoscute*, în Anal. Acad. Rom. Ist. Ser. II, Tom. XXIV, p. 1 urm.; Höfler, *Die Walchen als Begründer des zweiten bulgarischen Reistes der Assaniden* în Setzungsberichte der Wien. Akad. phil.-hist. Cl. 1879, p. 229 urm.; C. J. Jirecek, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 253 și *Gesch. d. Serben*, I, p. 265; N. Iorga, *Gesch. d. Rum. Volhes*, I, p. 120 urm.; Zlatarski, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 56 urm.

pe unii, care nesocotiseră îndelungata și tradiționala evoluție politică a enclavelor dacoromane din Transdanuvia și Dacia, să creadă că Vlahii, care la începutul secolului al XIII-lea se afirmară deodată ca un factor politic activ și întreprinzător în Transdanuvia, ar fi imigrat numai atunci din imperiul vlahic sau bizantin din Sudul Dunărei. Din lipsa aceasta de cunoaștere și pătrundere a evoluției politice din Dacia și Transdanuvia a luat naștere legenda cu discontinuitatea așezărilor dacoromane din Dacia și Transdanuvia și cu reimigrarea Românilor la Nordul Dunărei din Balcani sau mai precis din imperiul bizantin sub a cărui protecție politică trăiseră până la înființarea țaratului Asanizilor. Curând legenda aceasta, falsă și tendențioasă, a fost îmbrățișată de istoriografia unor anumiți vecini interesați, pentru a contesta autohtonia și prioritatea Românilor la Nordul Dunărei, dar mai ales pe pământul clasic al Daciei Carpatine.

Vlahii sau Românii din Dacia și Transdanuvia sunt singurii băștinași ai acestor meleaguri. Ei sunt urmașii triburilor geto-dacice treziți la nouă vieață prin limba și civilizația romană. Ei n'au părăsit niciodată pământurile lor de milenii, ci au persistat neîntrerupt în ele din timpurile lui Dromihe și Decebal până în zilele noastre. Asupra lor au trecut în scurgerea veacurilor apele barbarilor năvălitori; dară apele au trecut iar pietrele au rămas. Dela cucerirea romană încoace ei au făcut necontenit parte din imperiul roman până la înjghebarea țaratului româno-bulgar al Asanizilor, numindu-se după apartenența lor la acel imperiu Romani sau Vlahi cum li ziceau vecinii.

Dar întreruperea legăturilor cu imperiul roman sau bizantin nu mai putea pricinui Vlahilor transdanuvieni prea grele prejudicii de ordin politic, întru cât aceștia erau destul de bine pregătiți politicește pentru a duce o viață națională proprie. Judecii — ἐκκρίτοι — lor erau deprinși la o viață autonomă, răspunzând hanilor cumani și tătari zeciuiala cuvenită din produsul muncii obștești și aplanând certurile dintre conaționalii lor. In documentele vremii, judecii aceștia apar sub numele de *cneji*. Noul țarat româno-bulgar din Balcani nu ajunse să exercite nicio înrâurință politică asupra

Transdanuviei și Daciei, fiindcă atențiunea sa era îndreptată asupra imperiului bizantin a cărui moștenire o râvnea, precum și asupra Ungariei cu care avusese atâta de furcă și primul țarat bulgar. Noua înjghebare de stat mai era și hărțuită mereu de expedițiile cruciadelor din apus care își croiseră drum spre Ierusalim prin Peninsula Balcanică.

In împrejurările acestea, singura putere care mai încearcă să calce pe urmele imperiului roman în exercitarea suprematiei politice asupra Transdanuviei, rămăsese *Ungaria*. Afinitatea etnică dintre Cumani și Unguri, cât și propaganda catolică în rândurile Cumanilor, susținută cu zel de regii apostolici ai Ungariei, treziră poftele de dominațiune ale Ungurilor asupra Transdanuviei. Pentru satisfacerea acestor pofte politice, regele Andrei al II-lea (1205—1235) chemă *Ordinul Teutonilor* și îi dărui la 1213 *Țara Bârsei* din spre Cumani — versus Comanos — cu scopul mărturisit de a lărgi granițele regatului pe socoteala acestora — ut regnum per conversionem eorum delatetur —. In apropierea Țării Bârsei se întindea *Țara Vlahilor* — terra Blaccorum — prin care membrii ordinului puteau trece în expedițiunile lor împotriva Cumanilor, fără să plătească vreo dare — quod nullum tributum debeant persolvere cum transirent —. Aci în părțile cumanice dincoace de munții cu zăpadă — ultra Montes Nivium — la marginea regatului — in confinio — cavalerii teutoni erau chemați să constitue un puternic bastion — firmum propugnaculum — pentru apărarea regatului — pro regno —[1]). Țara Vlahilor prin care cavalerii crucii puteau opera în contra Cumanilor din Transdanuvia, nu putea fi decât Vlahia sau Țara-Românească de mai târziu, numită în actele slavone Vlaskoje Zemlja, de unde derivă numele județului Vlașca. Țara aceasta a Vlahilor nu putea ființa ca atare fără de o căpetenie oarecare, numită cnez, duce sau voievod, după stilul cancelariei oficiale de mai târziu. Astfel găsim în actul de donațiune din 1213 prima mențiune documentară a Țării-Românești.

[1]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 18; Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I. 1, p. 74; cfr. Bula papală pentru confirmarea donațiunii la Zimmermann-Werner, I, p. 22 și Hurmuzaki-Densusianu, I. 1, p. 76.

Dar curând grave neînțelegeri izbucniră între rege și maiestrul Ordinului Teutonic din cauza dreptului de stăpânire asupra teritoriilor transdanuviene cucerite dela Cumani. Regele considera teritoriile acelea ca proprietate a coroanei ungare, câtă vreme Ordinul le revendica pentru sine. Intervenția papei în favorul Ordinului contribui numai la înăsprirea conflictului și astfel se produse ruptura iar Ordinul fu izgonit din Țara Bârsei la 1225. După alungarea Ordinului regele Andrei se considera stăpân al regiunilor transdanuviene, însușindu-și totodată și titlul de *Rege al Cumanilor* (1233).

Aspirațiunile politice ale regalității ungare asupra Cumaniei găsiră un sprijin foarte eficace în *Ordinul Dominicanilor* care luase ființă în vremea aceea și care primise misiunea de a încreștina pe Cumani și a-i câștiga pentru Domnul — ibimus ad Cumanos et praedicabimus eis fidem Christi et aquiremus eos Domini —[1]). Starețul primei mănăstiri dominicane în Ungaria, înființată la Alba Regală în 1221, fratele Theodoricus ajunse în 1227 epscop al Cumaniei. După mai multe încercări nereușite, Dominicanii izbutiră în cele din urmă să convertească la creștinism două căpetenii cumane și o parte din norod. Principii cumani convertiți erau Bortz și Memleroc, tatăl și fiul, iar funcțiunea de naș o îndeplinise în numele regelui Andrei, fiul acestuia principele Bela [2]). Ca dar de botez regele conferi noilor încreștinați domenii întinse în Dacia carpatină [3]). Ceremonia botezului trebue să fi avut loc undeva pe Milcov, probabil chiar la Focșani, unde episcopul Theodoricus își instalase reședința episcopală exemptă adecă supusă direct jurisdicției scaunului papal dela Roma [4]). Noua episcopie fu înzestrată de regele Andrei cu moșii întinse în Cumania. Teritoriul noaei episcopii ajungea la răsărit până la apa Siretului, peste care trecură Tătarii la 1241 pentru a ajunge în țara episcopului Cumanilor — Bochotor autem cum aliis regibus fluvium qui

[1]) N. Pfeifer, *Die ungarische Dominikanerordensprovinz*, Zürich, 1912, p. 20.
[2]) I. Frenț, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, p. 15 urm. și 130 urm.
[3]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I. 1, p. 113.
[4]) *Ibid.*, p. 112—114.

Zerech dicitur, transeuntes, pervenerunt ad terram episcopi Cumanorum—[1]). In documentele timpului orașul de reședință al episcopiei cumanice apare sub numele *Milcovia — civitas de Mjlcov* sau *Milcoviensis* — [2]). Identificarea Milcoviei cu Focșanii pare mai mult decât probabilă.

In 1234 Grigore al IX-lea acordă o largă indulgență tuturor celor ce aduceau ofrande pentru episcopia cumană. El îndemna pe Cumanii încreștinați să treacă la vieața așezată și să clădească orașe și sate. Papa îngăduise chiar să se predice o cruciadă împotriva celor ce turburau pacea și liniștea Cumanilor convertiți la creștinism [3]). Tot curia papală luă inițiativa pentru clădirea unei mari biserici episcopale la Milcovia [4]). Catedrala episcopală s'a și construit. Ea era în ființă la năvălirea Tătarilor și era înzestrată cu toate cele necesare pentru buna ei funcționare [5]).

Populațiunea creștină din episcopia Cumaniei era mixtă. Pe lângă Cumani și Secui — Ceangăii de mai târziu — trăia acolo populațiunea băștinașă dacoromană, adecă *Vlahii*, care îmbrățișaseră credința creștină încă din timpul Goților și care primeau binecuvântarea bisericească dela vlădicii ortodocși din *Silistria* și *Vicina*, iar mai apoi chiar dela arhiereii din episcopia Haliciului care luase ființă în anul 1157 [6]). Faptul acesta indispunea foarte mult pe cei dela Roma. O bulă papală din 1234 constată cu amărăciune că în episcopia cumană trăiau niște seminții care se numeau *Vlahi* și care deși se considerau a fi creștine, ele totuși disprețuiau biserica catolică, refuzând să primească sfintele taine dela episcopul Cumanilor și primindu-le pe acestea dela niște *pseudoepiscopi* ce țin de ritul grecesc. Unii din regatul ungar atât Unguri cât și Sași, precum și alți credincioși catolici, zăbovind printre aceștia, treceau la credința lor și, făcându-se una cu Valahii, primeau după datina acestora sfintele sacramente în disprețul

[1]) *Rogerii Carmen Miserabile*, l. c., p. 33.
[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I. 1, pp. 429 și 622; N. Iorga, *Studii și Documente*, I—II, p. XIX, nota 2.
[3]) *Ibid.*, I. 1, pp. 107, 108 și 111.
[4]) *Ibid.*, I. 1, p. 131.
[5]) *Ibid.*, I. 2, p. 622.
[6]) *Orientalia Christiana*, vol. XVII, 1, p. 263.

episcopului Cumaniei — in Cumanorum episcopatu sicut accepimus, quidam populi qui Valachi vocantur existunt, qui etsi censeantur nomine christiano, *Romanam ecclesiam contemnentes, non a venerabili fratre nostro episcopo Cumanorum, sed quibusdam pseudoepiscopis, Graecorum ritu tenentibus, universa recipiunt ecclesiae sacramenta, et nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Teutonici et alii orthodoxi morandi causa cum ipsis trauseunt ad eosdem et sic cum eis quasi populus unus factus cum eisdem Valachis eo contempto, praemissa recipiunt sacramenta* —[1]). Prezența Vlahilor în cuprinsul episcopiei cumane este adeverită și prin bula papală din 1228, când papa Grigorie al IX-lea dojenea aspru pe Secuii care protestau în contra schimbării titulaturii episcopiei Milcoviei prin cea a Cumaniei, zicându-le: « Ce vă supără schimbarea numelui, când episcopia rămâne cu aceeași bunăvoință și înțelegere pentru credincioșii voștri? Oare în biserica lui Christos nu s'a întâlnit lupul cu mielul? Pentruce nu s'ar împăca și Secuiul cu Valahul și Cumanul? » — *quidni etiam Siculus cum Cumano Olahoque?* —[2]) Semnificativ rămâne faptul că nici în Dacia carpatină și nici în Transdanuvia mărturiile timpului nu fac de loc mențiune de Slavi. Și aceasta pentru motivul că Slavii nu zăboviră decât numai în trecere prin țările românești, fără să fi jucat vreun *rol politic* de orice natură. Acesta a rămas rezervat elementului etnic autohton dacoromân. De aceea oricât de remarcabilă să fi fost influența Slavilor asupra tezaurului limbii românești, în vieața politică a neamului nostru Slavii n'au avut niciodată vreun amestec efectiv.

Năvălirea Tatarilor în Transdanuvia puse capăt nu numai episcopiei Milcoviei cât și în genere supremației Cumanilor în regiunea dintre Carpați și Dunăre. In fața primejdiei tătare, Cumanii cu regele lor Kuthen fugiră în Ungaria, unde fură primiți de regele Bela. Cronicarul Rogerius arată că la 1242[3]), Kuthen, regele Cumanilor, trimise regelui Bela o solie, vestindu-l că el s'a luptat de mulți ani cu Tatarii, că

[1]) Féjer, III, 2, p. 350; Theiner, *Mon. Hung. Sacra*, I, p. 131; cfr. A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. III, vol. II, p. 212 urm.
[2]) Teutsch u. Firnhaber, *Urkundenbuch*, p. 45.
[3]) Refugiul în Ungaria s'a întâmplat la 1239; cfr. Heinemann, p. 549.

în două rânduri a câștigat chiar victorii asupra lor, dar că a treia oară, nefiind destul de bine pregătit, Tatarii au intrat pe neașteptate în țara sa, așa că neavând răgaz să-și strângă oastea, a trebuit să fugă dinaintea nelegiuiților și astfel după ce i-a prăpădit oamenii, o mare parte din țară i-a fost distrusă de dușmani. De aceea, dacă ar voi să-l primească în țara sa și să-l lase liber, el ar fi gata să i se supună împreună cu toți ai săi și să intre în Ungaria cu tot poporul său, cu frații și amicii săi, cu toate averile și bunurile sale și el însuși va adopta credința catolică [1]). Regele Bela care era amenințat de Tatari în propria sa țară, acceptă cu plăcere oferta Cumanilor și primi în Ungaria cele șapte horde ale lor — *septem generationes Cumanorum* — care constituiau 40.000 de suflete cu toată averea lor mobilă. Alte horde cumane fugiră în imperiul roman, forțând limesul dunărean. In timpul cruciadelor se pomenește mereu de Cumani. In anul 1241 muri căpetenia lor Ionas și fu înmormântat lângă Constantinopol după obiceiul lor păgân într'un *tumul*, cu jertfe de oameni și animale [2]). Călugărul Ruysbroeck care pe la anul 1253 petrecea ca misionar la Cumanii din stepa pontică povestește lucruri asemănătoare despre obiceiurile funerare ale Cumanilor. Impăratul Ion Dukas Batatzes primi 10.000 de Cumani în armata sa pe care îi repartiză asupra Traciei, Macedoniei și Anatoliei. Dinastia Terteryzilor din Bulgaria era de origine cumană. Unele triburi cumanice rămăseseră în Transdanuvia, unde se supuseră Tatarilor, pentru a constitui substratul pentru conglomeratul etnic al *Tatarilor Nogăieni* care se plămădi din contopirea elementelor cumanice, pecenege și tatare. Conglomeratul acesta spori prin cetele de Cumani care se reîntorceau din Ungaria. Astfel aflăm că pe timpul regelui Ladislau Cumanul (1272—1290) se întreprinse chiar o expediție în Transdanuvia, contra Cumanilor care fugiseră pe ascuns în Transdanuvia — *ultra Alpes* — la Tatari, pe unde niciodată nu mai

---

[1]) Rogerius, *Carmen Miserabile*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, V, cap. II, p. 22 urm.

[2]) *Albericus*, ed. Leibnitz, p. 579; cfr. C. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 207.

umblase vreun antecesor de al regelui [1]). « Lingua comanesca » rămase multă vreme dominantă în stepa pontică. După arătările lui Pegalotti [2]) limba cumanică era indispensabilă pentru oamenii de afaceri din basinul pontic. Minoritul spaniol Fra Pascal de Victoria, care se pregătea pentru cariera sa de misionar pentru Mongolia, învăță timp de un an de zile « lingua chomanica » la Saray pe Volga [3]). Limba cumanică care se vorbea în Crimea este cunoscută dintr'un « *alphabetum* » pentru deprinderea limbii cumanice și pecenegice, alcătuit în 1303 și care se păstrează la Veneția. Părți alese din acest prețios monument literar au fost editate la 1828 de Klaproth [4]), iar în 1880 « alphabetum » a fost editat în întregime de Geza Kuun. Manuscriptul este scris pe hârtie și cuprinde 82 de pagini. El a fost alcătuit probabil de un Italian din Caffa sau din alt oraș de pe litoralul pontic și anume în dialectul genovez, care dă nomenclatura mărfurilor, parte și de misionari germani care au adăugat rugăciuni, imnuri și homilii în limba cumană [5]). In Ungaria limba cumanică se vorbea încă la curtea regelui Sigismund (1386—1437). Ultimul om care înțelegea încă limba cumanică muri în Ungaria la 1775 [6]). In Ungaria se mai pomenea până nu de mult de Cumania Mare și Cumania Mică. In schimb numele de Cumania pentru Transdanuvia dispăru deodată cu risipirea supremației cumane de acolo pentru a fi înlocuit cu *Tataria*, sau cu termenul de « *părțile tătărești* » ale izvoarelor noastre.

*

Cu năvălirea Cumanilor în stepele nordpontice, Asia nu-și aruncase încă ultimul talaz de barbari asupra Transdanuviei și Daciei. După risipirea ultimelor horde ale Pecenegilor și Cumanilor, Transdanuvia fu grav încercată de *Mongoli* sau *Tatari* cum îi mai numeau izvoarele apusene, după una din

[1]) Fèjer, V, 3, p. 409.
[2]) Balducci Pegolotti, *La Pratica della Mercatura*, Luca. 1766. p. 71, 256 urm.
[3]) Heyd, *Geschichte des Levantehandels*, II, p. 243.
[4]) J. Klaproth, *Mémoire relatifs à l'Asie*, 3. 113 urm.; cfr. R. Rösler, *Romänische Studien*, p. 352 urm.
[5]) Géza Kunn, *Codex Cumanicus*, B. Pesta, 1880.
[6]) R. Roesler, *Romänische Studien*, p. 334.

hordele lor de căpetenie cu acest nume. Pe la anul 1206 Genghis-Hanul Temugin, unind semințiile mongolice din interiorul Asiei sub steagul său cu *tamgha*, un semn cu care triburile mongolice înfierau turmele și cirezile lor pentru a le putea distinge unele de altele, năvăli în fruntea lor asupra Europei [1]). Primele victime care le întâlniră în cale erau cnejii ruși, care își concentraseră în grabă contingentele pentru a le tăia calea. Dar încercările lor rămaseră zadarnice, fiindcă Mongolii îi subjugaseră unul după altul până ce împotrivirea lor fu înfrântă în marea bătălie pe râul Calca, ce se varsă în Marea de Azov. În ziua de 16 Iunie 1223, Rusia zăcea sdrobită la picioarele cuceritorului, fiind sortită să îndure mai bine de două secole jugul mongolic.

Pentru o clipă se părea că Mongolii, după primele lor succese de arme, se vor opri la marginile Transdanuviei, mulțumindu-se cu întinsele lor cuceriri din stepa nordpontică. În 1227 marele han muri subit ca și Attila iar domnia trecu asupra fiului său Ogotai care înțelese să meargă înainte pe calea cuceririlor începute de tatăl său. In curs de câțiva ani el consolidă pozițiunile ocupate în Rusia și se pregăti serios pentru nouă cuceriri. La 1235 hanul Ogotai convocă la Caracorum pe șefii triburilor mongolice într'un mare consiliu de războiu în care se luară hotărîri vajnice în legătură cu continuarea cuceririlor în Europa, nu atât de mult din patima stăpânirii, cât mai vârtos din lăcomia prăzilor — *non pro regnandi cupiditate, sed pro praedonum aviditate* —. Batu, un nepot al lui Temugin, primi comanda asupra operațiunilor în Europa. In 1237 el cuceri țaratul bulgar dela Volga, ocupând capitala Bulgariei. De acolo Batu porni spre apus, deschizându-și cale prin supunerea cnezatelor rusești, care mai rămăseseră în picioare. O groază cumplită cuprinse toate popoarele din drumul Mongolilor. Regele Cumanilor Kuthen fugi în 1239, precum arătasem mai sus, cu triburile sale în Ungaria. In 1240 căzu Kievul, apoi Haliciul și chiar Cracovia. De acolo hordele tatare pătrunseră în Silezia, unde

[1]) N. Grămadă, *Vicina*, în *Codrul Cosminului*, I, p. 450.

ducele Ludovic le zăgăzui calea în urma izbândei sale repurtate asupra Tătarilor la Liegnitz. Oprit astfel în marşul său triumfal spre apus, Batu aruncă hordele mongolice asupra Ungariei, pentru a cere socoteală regelui Bela al IV-lea pentru ospitalitatea ce oferise Cumanilor. Cronica lui Keza arată că Mongolii sau Tatarii năvăliseră din trei părţi — *de tribus partibus* — în Ungaria [1]).

Ciocnirea sângeroasă între Unguri şi Tătari avu loc la revărsarea râului Şajo în Tisa la localitatea *Mohi-Puszta* aşezată între Miskolz şi Debreţin, unde regele Bela fu bătut şi silit să fugă în Dalmaţia. Tatarii îl urmăriră apoi până la Spalato, de unde regele se reîntoarse mai apoi făcând ocolul prin Bosnia, Serbia şi Bulgaria până la gurile Dunărei.

Arhidiaconul Thomas, un martor ocular al invaziei Tatarilor în Ungaria îi descrie astfel: « Infăţişarea Tătarilor este îngrozitoare cu mădulare scurte şi trunchiurile mari, cu faţa lată şi pielea gălbue, cu obrazii spâni şi nările adânci, cu ochi mici şi distanţaţi unul de altul. Ei despreţuesc hrana cu pâine, nutrindu-se cu carne proaspătă chiar alterată, iar ca băutură ei amestecă lapte închegat cu sânge de cal. Nici cea mai repede apă nu poate să-i oprească în drumul lor, fiindcă ei o trec înnotând călări pe caii lor iuţi. Tatarii se slujesc de corturi acoperite cu pânză sau cu piei de animale » [2]).

Alte horde tătăreşti se abătură cu neîntrecută sălbăticie asupra Daciei transilvănene, devastând *Oradea*, *Zălăul*, *Alba Iulia*, *Clujul*, *Sibiul* şi *Ţara Bârsei*. Altele se îndreptară spre *Banat*, unde li ieşi în cale banul de Severin [3]). Dar nici Rodna din Nordul Transilvaniei nu rămase cruţată de furia Tatarilor. Un document vechiu relatează că în anul 1241 Tatarii, reuşind să-şi deschidă drumul prin munţi şi codri — per alpes et silvas — cu ajutorul purtătorilor de securi — *securigeri* —, se aruncară asupra târgului *Rodna* — *Rodnam quoddam oppidum Ungariae intraverunt* — [4]). N'a rămas

---

1) Sim. Keza, *Cronica Hungarorum*, *l. c.*, cap. IV, § 12, p. 56.
2) Arhidiaconul Thomas de Spalato, apud Schwandtner, *S. R. Hung.*, III, cap. XXXVIII.
3) *Rogerii Carmen Miserabile*, l. c., cap. XXVII şi XXXIV, pp. 37—45.
4) *M. G. H. S.*, XXIV, p. 65; Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.* I, 1 p. 188.

cruțată nici *Bistrița*. Arhidiaconul Thomas descrie scena dramatică a acestei treceri, arătând că munții fumegau, brazii trosneau, risipindu-se în cenușă, fiarele îngrozite părăseau vizuinele lor din sihlele codrilor iar acest prăpăd al firii prevestea numai furtuna ce era să se reverse asupra Ungariei [1]).

In anul 1240 hanul Bochetor coborî cu hordele sale pe Sirete în jos spre țara episcopului Cumanilor, pe care o cuceri după ce înfrânsese împotrivirea localnicilor, care se ridicaseră împotriva năvălitorilor — *Bochetor autem cum aliis regibus pervenerat ad terram episcopi Comanorum et expugnatis hominibus qui ad pugnam convenerant, ceperunt terram totaliter occupare* —[2]). *Oamenii* care se împotriviseră Tatarilor nu puteau fi decât *Vlahii* și Secuii, întru cât Cumanii fugiseră cu regele lor în Ungaria. Tatarii risipiră și cetatea Milcovia unde se găsea reședința episcopală. La 1279 papa Nicolai al II-lea scria delegatului apostolic din Ungaria, că cetatea Milcovului, așezată la hotarul dinspre Tatari, fusese distrusă de mult de Tatari, astfel că de mai bine de 40 de ani nu se mai pomenește acolo nici de episcop și nici de credincioși catolici — *civitas de Mylco, posita in confinibus Tartarorum jamdudum distructa fuerit, nec ibi episcopus et alii catolici habitatores extiterunt* —[3]).

Cronica persană a lui Fazel-Ullah-Raschid, medic din Hamadan, izvodită pe la 1300 după diverse însemnări istorice în limba mongolă, relatează că în primăvara 1241 principii mongoli, pornind din Dacia carpatină, trecură munții în Transdanuvia pentru a năvăli în imperiul româno-bulgar din Balcani. Horda care înainta la aripa dreaptă străbătu țara *d'Ilaute*, adecă dela Olt, unde se ciocni cu oștirea lui Bezeremban, care fu bătut. La aripa stângă comanda Budjek, care pătrunse în *Cara-Oulag* și în țara lui Mischeslav, înfrângând îndârjirea localnicilor care i se împotriviseră [4]).

[1]) Schwandtner, *S. R. H.*, III, cap. XIV; cfr. Ion I. Nistor, *Ungurii în Dacia Carpatină*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXIV, p. 493.
[2]) *Monum. Germ. Hist.*, XXIX, p. 555; *Rogerii Carmen Mis.*, l. c., cap. XX, p. 33.
[3]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I, 1, p. 429.
[4]) D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, 1834, II, p. 627 urm.; D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 35 urm., T. Hotnog, *Bezeremban din cronica persană a lui Fazel-Ullah-Raschid*, Iași, 1919; V. Bogrea, în *Anuarul Inst. de Istorie Națională*, Cluj, I, p. 382.

Identificarea lui Berezemban cu banul Severinului este mai mult decât probabilă; în schimb însă identificarea lui Mischeslav cu Seneslav nu este probabilă, întru cât puteau ființa foarte bine lângă olaltă două voievodate dacoromane, al lui Seneslav și al lui Mischeslav [1]).

După ce zăboviseră timp de trei ani în Dacia carpatină, Tatarii se retraseră dincoace de munți în Transdanuvia, unde sediile părăsite de Cumani îi îmbiau să se așeze. După noii stăpâni Transdanuvia s'a numit într'o vreme și Tataria sau mai bine *părțile tătărești*. Reședința hanului lor se găsea la *Bachciserai* în Crimea, unde fu așezată la 1252 din porunca lui Batu-Han [2]). Tatarii puseră curând stăpânire asupra cetăților și centrelor comerciale dela Nistru și Dunăre, cum era Cetatea Albă pe care noii stăpâni o războtezară după limba lor în *Akkerman*, ceea ce nu este decât o traducere verbală a vechiului nume cromatic. Pe lângă *Chilia* ajunse curând sub supremația tatară și *Vicina* pe care portulanele genoveze și venețiene o arată sub steag tătăresc cu tumgha și semiluna [3]). La invazia lor în Europa Tatarii erau păgâni. Ei se închinau soarelui și stelei care răsare înaintea luceafărului. Curând după aceea însă, la 1257, ei fură convertiți prin misionari arabi la credința mohamedană pe timpul hanului lor Berecai [4]). Prin convertirea aceasta Tatarii intrară în sfera de influență a politicei și spiritualității islamite în care trăiesc până astăzi.

Din Transdanuvia, unde se instalaseră de-a-binelea, Tatarii nelinișteau mereu țările vecine cu invaziile lor. Țaratul româno-bulgar din dreapta Dunărei, Ungaria și Polonia erau veșnic amenințate de hordele tatare, setoase de jaf și pradă. In anul 1245 papa Inocențiu al IV-lea îndemna pe toți bunii creștini, dar în deosebi pe cei din Dacia carpatină să bareze drumurile și să închidă strâmtorile din munți, pentru a împiedeca pe Tatarii care jefuiseră Polonia, de a pătrunde în

---

[1]) Cfr. D. Onciul, *o. c.*, p. 157 urm.

[2]) Hammer-Purgstall, *Chane der Krim*, p. 23.

[3]) N. Grămadă, *Vicina*, în *Codrul Cosminului*, I, p. 450.

[4]) M. I. Müller, *Der Islam*, II, p. 243; Th. Schiemann, *Russland, Polen und Livland*, I, p. 197.

Ungaria [1]). Teama de Tătari apăsa ca un vis urît asupra regilor Ungariei, care umblau după ajutor în toate părțile. Astfel recurse regele Bela al IV-lea la ajutorul *Ordinului Ioaniților*, precum solicitase tatăl său regele Andrei al II-lea sucursul Ordinului Teutonic căruia îi dăduse Țara Bârsei. Dar ca și atunci, astfel și de astădată această intervenție se lichidă cu un eșec lamentabil. Prin actul din 1247, confirmat și de papa Inocențiu al IV-lea prin bula din 1251 regele Bela al IV-lea oferi Ioaniților pe lângă *Țara Severinului* — *totam terram de Zeurino* — și toată *Cumania* — *totam Cumaniam* — cu excepția țărilor — *terrae* — care cuprindeau voievodatele lui Lituon și Seneslau, pe care regele le lăsă în vechea stăpânire a Românilor, în care se aflau până atuncia —*excepta terra Kenezatus Lyrtioy voiavodae quam Olachis relinquimus.. excepta terra Seneslai voiavodae Olachorum quam eisdem relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt* —[2]). Țara Severinului în care era cuprins voievodatul lui Lituon făcuse parte din Dacia Malvensă [3]), unde enclavele de populație băștinașă dacoromană se închegaseră în cnezate naționale, cum erau cnezatele lui Ion și Lupu (Farcaș) —*cum kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Oltae*— precum și în puternicul voievodat al lui Lituon, după care însuși teritoriul pe care-l cuprindea se numea *Țara Lytira* —*terra Lytira*—. Numele voievodatului Lituon, Litton, Litua, grecește Λυτοβόης, daco-slavic Liutov, Lutten, Letobor, Luobor, Litavor, dela daco-slavicul *ljutъ* latinește saevus, pare să fi fost obișnuit în largul cuprins al Daciei Malvense. Un act din 1411 menționează între jurații români ai scaunului de judecată din Țara-Hațegului și de un oarecare Bogdan «*filius Lithinoya de Clopotiva*», o străveche așezare dacoromană din nemijlocita vecinătate a Sarmizegetuzei [4]).

La stânga Oltului se întindea Cumania unde se închegase în aceleași condițiuni voievodatul lui Seneslau care coincidea

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I, 1, p. 228; cfr. *Ibid.*, I, 1, pp. 259, 280, 311, 313 și 324.
[2]) Féjer, IV, 1, p. 417 urm.; Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I, 1. p. 249; Theiner, *Mon. Hung. Sac.*, p. 209 urm.
[3]) Ion I. Nistor, *Ungurii în Dacia Carpatină*, l. c., p. 482 urm.
[4]) *A Hunyadm. tört. és reg. tars. éok.*, II, p. 24.

cu *Ţara Românească* — *Terra Blaccorum* — sau Valahia din actul de cesiune către Ordinul Teutonilor din 1213. Tot aci, în Cumania transdanuviană trebue căutată şi *Ţara Vlahilor Negri* — *Cara Oulag* — a voievodatului Mischeslav, de care face menţiune cronica lui Fazel-Ullah-Raschid. Actul de danie faţă de Ioaniţi menţine numele de Cumania pentru Transdanuvia, deşi în vremea aceea supremaţia asupra acestor regiuni o exercitau Tatarii, aşa de temuţi de Unguri.

Din contextul privilegiului acordat Ordinului Ioaniţilor, rezultă că voievodatele româneşti ale lui Lituon şi Seneslau erau bine închegate din punct de vedere politic, militar, social şi economic. Privilejul face menţiune de *forţa armată* a voievozilor români cu care ei erau datori să sară în ajutorul Ioaniţilor — *quod memorati Olahi ad defensionem terrae et ad iniurias propulsandas quae ab extraneis inferentur, cum apparatu suo bellico assistere* —. Diferenţierea socială făcuse progrese. Actul aminteşte de *mai marii ţării* — maiores terrae — ceea ce dovedeşte că deasupra rumânilor şi moşnenilor se ridicase o pătură boierească conducătoare. Vieaţa bisericească era destul de înaintată. Se face menţiune de biserici construite şi în construcţie — *ecclesiis constructis et construendis* —. Episcopii din Vidin şi Silistria sfinţeau clericii necesari pentru voievodatele transdanuviene. Vieaţa economică depăşise greutăţile primelor începuturi. Se vorbeşte de *agricultură*, de *piscicultură* şi de *morărit*. Intre impozitele care se percepeau era şi impozitul pentru păşunat, ceea ce presupune o grijă deosebită pentru păstorit şi creşterea vitelor.

După prăbuşirea dominaţiunii bizantine la Dunăre voievozii dacoromani din Transdanuvia ajunseră tributari regelui Ungariei. Din cuprinsul actului de donaţiune se vede că voievozii dacoromani datoreau regelui un tribut anual. La jumătate din acest tribut — *medietatem ridituum et utilitatum* — regele renunţă în folosul Ioaniţilor care aveau de susţinut lupte grele împotriva Tatarilor păgâni. Dar supremaţia ungară care venea să se substitue celei romano-bizantine dispărute, era impusă şi nicidecum consimţită de Dacoromanii sau Vlahii din Oltenia şi Transdanuvia. Nesupunerea faţă de coroana ungară a voievozilor români se manifestă

îndată ce împrejurări politice mai prielnice îngăduiau această împotrivire. Şi în adevăr, dela o bucată de vreme voievozii dacoromani din Trandansvia nu mai înţelegeau să asculte de ordinele regelui, ci dimpotrivă voievodul Lituon din Oltenia izbuti să lărgească graniţele voievodatului său pe socoteala regatului ungar. De aceea regele Ladislau al II-lea (1272—1290) trimise oştirile sale împotriva lui Lituon sub pretextul că acesta ar fi usurpat anumite teritorii ale regatului de dincoace de munţi — *aliquam partem de Regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparat* —. Conducerea campaniei în contra voievodului din *Transalpina* cum numea cancelaria ungară Ţara lui Lituon, fu încredinţată maestrului Gheorghe. Bătălia s'a dat undeva în Oltenia. Ea a fost însă nenorocită pentru Lituon care căzu în luptă, iar unul din fraţii săi şi anume B a r b a t —*fratrem suum nomine Barbath* —fu prins şi eliberat numai în schimbul unei mari sume de răscumpărare. In urma acestei izbânde regele Ladislau redobândi teritoriul usurpat de Lituon şi sili pe urmaşii acestuia la plata tributului cuvenit regatului — *tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum* —[1]).

In lupta deschisă împotriva supremaţiei ungare voievodul Seneslau din stânga Oltului pare să fi fost mai fericit. Ţara sa Românească — *Terra Blaccorum* — era mai ferită de atacurile directe ale Ungurilor. La voievodul Seneslau vor fi găsit refugiu unii din cnejii din Ţara lui Lituon — *Terra Lytira* — după înfrângerea voievodului lor, aşteptând prilejul favorabil pentru reînceperea luptei pentru neatârnare. Izvoarele timpului nu fac nicio menţiune despre întâmplările politice din ţara voievodului Seneslau, astfel că nu ni s'a păstrat nicio relaţiune asupra luptelor şi frământărilor sale. Atâta părea să fie sigur că el a contribuit foarte mult la consolidarea situaţiunii interne a voievodatului său, pregătind lupta pentru neatârnare. Nu cunoaştem nici anul morţii şi nici numele urmaşului său. Se presupune însă că acesta ar fi fost T i h o m i r sau T u g o m i r, tatăl lui Ion Basarab — *Bazarab filium Thocomerii* — de care face menţiune o bulă

[1]) H u r m u z a k i - D e n s u s i a n u, *Docum.*, I, 1, pp. 454 şi 483.

papală din 1332 [1]). Din aceeaşi vreme ni s'a păstrat în cronica rimată a lui Ottokar din Stiria din anii 1310, vestea că principele *Otton de Bavaria*, nefericitul candidat la tronul Ungariei după stingerea dinastiei Arpazilor, ar fi fost făcut prizonier de către Ladislau voievodul Daciei carpatice şi încredinţat de acesta spre pază *voievodului Valahiei* [2]). Cum însă cronica stiriană nu arată numele voievodului român, căruia îi fusese încredinţată paza principelui bavarez, nu putem şti de care voievod era vorba, de Tugomir, sau poate chiar de fiul acestuia Ion Basarab.

Dacoromanii sau Vlahii băştinaşi, şi nicidecum Ioaniţii, pe care regele Bela îi chemase în ajutor împotriva păgânilor şi care nici nu mai ajunseră în Oltenia, au curăţit Transdanuvia de Tatari şi au împins mereu spre răsărit graniţele Ţării-Româneşti până la Siret şi de acolo pe ambele maluri ale Dunărei până la Mare. Vlahii dacoromani, şi nimeni altul, au imprimat Transdanuviei pecetea civilizaţiei creştine.

Această măreaţă operă a fost îndeplinită de Dacoromanii băştinaşi şi în Transdanuvia nordestică dintre Nistru şi Carpaţi până sus în valea Ceremuşului. Şi de acolo elementele etnice băştinaşe au izgonit pe Tătari, alungându-i dincolo de Nistru şi înjghebând pretutindeni voievodate naţionale, dintre care cele mai puternice erau cel din *Ţara Moldovei* dela *Baia* şi cel din *Ţara Şipeniţului* de pe Prut. Dar şi asupra Moldovei ca şi asupra Ţării-Româneşti de dincoace de Milcov şi Siret, regii Ungariei, în aprigă rivalitate cu craii Poloniei, se străduiau să-şi impună supremaţia lor [3]).

Dincoace de Milcov lupta pentru neatârnare faţă de Unguri a fost dusă la bun sfârşit în 1330, prin strălucita izbândă dela *Posada*, unde voievodul Ion Basarab, domn şi singur stăpânitor a toată Ţara-Românească, acoperi sub blocurile de piatră, desprinse din munţi de plăeşii săi, oştirea trufaşului rege al Ungariei Carol Robert. Cronica pictată dela Viena încheie expunerile ei cu relatarea acestei sângeroase

[1]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.* I, 1, p. 625.
[2]) *Mon. Germ. D. Chr.*, V, 2, 1152 urm.
[3]) Ion I. Nistor, *Lucius Aprozianus*, Eroul Ţării Sipeniţului, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXIII, p. 148 urm.

înfrângeri zicând: «Cu toate că Ungurii au purtat războaie foarte mari și foarte crâncene, totuși când catastrofa aceasta li s'a întâmplat și lor, ca nu cumva să se sumețească de mulțimea victoriilor, sau cel puțin să fie pedepsiți pentru îngâmfarea lor de mai înainte, pentru ca să cunoască și ei umilința și să înțeleagă, că de mila iubirii dumnezeești se fac cu atâta mai vrednici, cu cât rabdă loviturile de îndreptare ale tatălui ceresc. Căci Dumnezeu Tatăl, pe aceia îi pedepsește, pe care îi iubește — *quia illos corrigit deus pater quos diligit* —[1]).

Dincolo de Milcov, în Moldova, lupta de emancipare politică de sub supremația ungaro-polonă a fost dusă la izbândă de voievozii Petru și Bogdan, ambii descălecători din Maramureș. Nu trecuseră decât trei decenii dela bătălia dela Posada, când la 1359 voievodul Țării Șipenițului Petru, sdrobi în *Ploninile Șipenițului* oștirile îmbrăcate în zale ale craiului *Casimir cel Mare*, acoperindu-le sub trunchiurile copacilor seculari, răsturnați asupra lor. In același an, voievodul Moldovei Bogdan Descălecătorul, reporta undeva în valea Moldovei o strălucită izbândă asupra oștirilor unguresti ale regelui *Ludovic cel Mare*, înnecând în sânge pretențiile de supremație ale Ungariei asupra Moldovei transdanuviene.

Prin victoriile acestea, cu viu răsunet în izvoarele timpului, voievozii Țării-Românești și Moldovei izbutiseră să se emancipeze de sub supremația Ungariei și să determine în mod *suveran* desvoltarea politică și națională a țărilor lor, în sensul străvechilor tradițiuni istorice ale imperiului roman de răsărit, ai căror continuatori direcți se considerau a fi.

*

Din nenorocire însă voievodatelor dacoromane din Transdanuvia, care după atâtea performanțe politice ajunseră în sfârșit state independente Muntenia și Moldova, nu le-a fost dat să se bucure multă vreme de emanciparea lor politică așa de greu dobândită. După atâtea crude încercări — *post tot discrimina rerum* — nimeni în lume nu s'ar fi așteptat ca vechile pretenții romane sau bizantine de supremație politică și

[1]) *Chronicum Pictum Vindobonense*, l. c., cap. CII, p. 112.

economică asupra Transdanuviei și chiar asupra Daciei carpatine să reînvie sub *steagul semilunei musulmane*. Și totuși revendicările acestea au fost ridicate și realizate pe teren de *sultanii osmanlîi*, care după cucerirea Constantinopolului în 1353 și după instalarea lor în fosta capitală a imperiului bizantin, acceptară în toate și politica tradițională a acestui imperiu. Sultanii turci nu întârziară de a călca pe urmele împăraților bizantini în vechea lor politică de expansiune la Dunăre și de supremație asupra Transdanuviei și Daciei.

Astfel, Turcii victorioși asupra Bizantinilor se aruncară cu înverșunare asupra celor trei țarate bulgare ale lui Sracimir, Șisman și Dobrotici dintre Dunăre și Balcani în care se descompusese vechiul țarat româno-bulgar al Asanizilor și le cuceriră, întinzând granițele imperiului otoman până la străvechiul limes dunărean, bătut mereu de furtunile nenumăratelor cete de barbari care s'au lovit de el. De acolo Turcii, urmând pilda romano-bizantină, ocupară *capetele de pod* de pe malul stâng al Dunării: *Turnu*, *Giurgiu*, *Brăila*, *Reni*, *Ismail*, *Chilia* prefăcându-le în raiale. Curând Turcii încinseră Dacia cu un brâu de raiale care cuprindea *Orșova*, *Timișoara* și chiar *Oradea*. Turcii înaintară pe Nistru în sus raializând *Cetatea Albă*, *Tighina* și *Hotinul*. In felul acesta Turcii dobândiră supremația politică asupra regiunilor transdanuviene și asigurară *aprovizionarea* capitalei cu produsele așa de îmbelșugate ale Munteniei, Moldovei și Daciei. Și în privința aceasta Turcii urmau pilda dată de guvernatorul Miziei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus din timpul împăratului Nerone care trimetea cereale din Transdanuvia la Roma sau de arhistrategul Gunduis din timpul împăratului Maurițiu, care trimetea cereale dela Dunăre la Constantinopol pentru aprovizionarea capitalei imperiului bizantin.

In lumina acestor fapte vedem că Turcii nu făceau decât să aplice față de Transdanuvia politica tradițională a Romano-Bizantinilor și să continue cu aplicarea ei la Dunăre până la tratatul dela Adrianopole din 1829 și până la bătălia dela Plevna din 1877. In această bătălie dorobanții români de sub comanda domnitorului Carol I, n'au avut decât

să reîmprospăteze, în avântul lor de vitejie, laurii izbânzilor dobândite de arcașii munteni la *Posada* și de plăieșii moldoveni la *Șipeniț* și *Baia*. Astfel vedem cum în cursul sbuciumatului nostru trecut, aceleași influențe și ingerințe politice s'au resfrânt mereu fără îndurare asupra poporului dacoromân, dar fără să-l poată clătina în credința înaltei sale misiuni istorice sau clinti câtuși de puțin din pământul așezărilor sale milenare din Dacia și Transdanuvia.

BISERICI NOUĂ DUPĂ CUTREMUR

DE

ARHITECT P. ANTONESCU

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 1 Mai 1942

Marele cutremur din 10 Noemvrie 1940 a surprins și înspăimântat, prin tăria lui fără precedent în memoria noastră și a pus la o foarte primejdioasă încercare, clădirile vechi și nouă din cuprinsul țării sguduit de flagel.

A fost o cumplită și neobișnuită verificare a prudenței și priceperii constructorilor noștri. Previziunile celor mai înțelepți fură depășite ca de un nou și puternic factor de înfrângere a rezistenței și stabilității construcțiilor; iar surprinderea sta mai ales în intensitatea neobișnuită a forței de distrugere ce se ivea posibilă în cuprinsuri de țară pe unde generații de oameni nu-și mai puteau aduce aminte de asemenea catastrofe.

Experiența unui trecut, putem spune secular, plin de încercări ce atinseseră toate gradele care păreau posibile, făcea ca pe tabela normelor de forțe și sarcini, de care constructorii trebuiau să țină seama în socotelile lor, să nu se afle și un coeficient de calcul, anume dat pentru cazurile de cutremure.

Sarcinile statice și dinamice pentru calcularea reacțiunilor previzibile, rămăseseră acele obișnuit prescrise; iar acestea se arătaseră suficient ținute în seamă ca să asigure, fără alte preocupări speciale de calcul, rezistența și stabilitatea clădirilor pentru cutremure de grade cunoscute.

Totuși, lăsând la o parte unele cazuri foarte grave pe care am avut a le deplânge și despre care nu putem ști încă precis

dacă au fost datorite lipsei de grijă sau a celei de pricepere, se poate spune că toate clădirile mari și grele construite de adevărați constructori, au trecut un examen satisfăcător, deși problemele la care au trebuit să răspundă încărcau neprevizibil materia de examen.

Dintre clădirile care au avut să sufere mai mult, au fost acele ale bisericilor. Unele dintre acestea, vechi de sute de ani și scăpate fără grave stricăciuni din sguduirile cutremurelor mari înregistrate de cronică, s'au fărâmat acum până aproape de prăbușire.

Ne dăm ușor seama că asemenea clădiri înălțate nu numai pentru a adăposti adunările de credincioși, dar concepute în anumite forme pentru a da corp plastic și simbolic unei idei ori unei credințe, cer prin natura mai complicată a alcătuirii lor, pe lângă un mai mare efort de imaginație dar și o mai mare grijă la amănuntele constructive. Așa numitul «program de construcție» rămâne aci, și mai înainte de orice, un program de artă pură prin conținutul său funcțional de o ordine mai abstractă.

Dar dacă totuși închipuirea unei atari opere duc fantazia și inspirația la concepții spațiale, de forme și volume tot mai largi și îndrăsnețe, acestea se pot desfășura numai până în clipa primului gest material de realizare când ele trebuesc ajustate la măsura mijloacelor care se pot găsi în arsenalul tehnic al vremii.

De aceea putem spune că pregătirea tehnică a artistului-arhitect trebue în așa fel făcută încât să-i asigure intuiția măsurii și formei celei mai înrudite de aceea ideală dată de inspirație, rămânând totuși și cea mai apropiată de cea rațional justă după verificarea «la rece» a calculatorului, — acesta venind, bine înțeles, după artist iar nu înainte, prin ordinea firească a creației.

Este locul să mai reamintim că cerințele de ordin moral și spiritual, în primul rând, precum și acele de ordin practic și material, în al doilea loc, la care trebue să răspundă întocmirile constructive ale sfintelor locașuri, au pus întotdeauna arhitecților probleme dintre cele mai gingașe. O înfățișare avântată și de armonioasă monumentalitate, pe planul estetic;

o tărie presupusă și vroită eternă — pe planul material și chiar spiritual, sunt de realizat în condițiuni speciale de amploare, adică pe suprafețe cât mai mari și încăpătoare pentru chemările și adunările celui mai populat templu dintre ale tuturor religiilor care au înflorit până la creștinism, adică al credinței care chema și admitea la rugăciune, fără deosebire, și la fiecare ceas din zi, pe mare și pe mic, pe bogat și sărac, pe cel inițiat ca și pe cel profan.

Aceste temeiuri funcționale formează constantele ce stau în fruntea oricărui program de construcție bisericească, iar la problemele ce se nasc din ele se adaugă acele care se ridică la conceperea, încercarea și găsirea mijloacelor ce sunt de întrebuințat pentru combaterea celor doi mari vrăjmași ai clădirilor: focul și cutremurul.

Urgia vastelor incendii din timpul războaielor și năvălirilor, precum și dezastrele aduse de numeroase și repetate cutremure de pământ, umplu paginele istoriei, iar din amintirea lor înțelegem de ce teama de aceste flagele și căutarea mijloacelor de a le preveni urmările, se află la originea multor orientări nouă în arta de a construi și cu deosebire în arhitectura religioasă.

Astfel, dacă cercetăm, de pildă, primele manifestări ale arhitecturii creștine din timpul când împăratul Constantin proclamă creștinismul drept religie de Stat și când pentru oficierea cultului, abia scăpat de strimtele ascunzători ale catacombelor și refugiilor, se cereau mărețe și încăpătoare case de rugăciune, găsim pe arhitecții timpului prinși între grija de a zidi dintr'odată un tip nou de temple, care să fie cât de mari și aceea de a le dura cât de puțin costisitoare pentru vremurile de mare strâmtoare în care se aflau cele două imperii în urma căderii și desmembrării Romei.

Constructorii împăratului avură marea dibăcie și deosebitul noroc să descopere de-a-dreptul într'unul din monumentele cele mai caracteristice ale arhitecturii romane, și anume în *basilică*, tipul de clădire exact corespunzător cerințelor noului cult. Basilica era, după cum se știe, un monument profan de foarte mari dimensiuni — un adevărat forum acoperit — menit să adăpostească lumea oamenilor de

afaceri, comercianți, politicieni ori împricinați cari veneau după treburi « la centru », cum am zice noi azi.

In vastele nave ale basilicei romane și anume în basilica de tip ușor și puțin costisitor, cu ziduri subțiri și acoperișul de lemn, preoții creștini putură să adune gloatele de închinători, iar în absida terminală din axa navei centrale, unde până atunci se afla tribuna pretorului, preoții așezară *altarul*.

Acestea fură primele biserici creștine, de tip generalizat. Ele își luară și planul și denumirea dela *basilica* romană.

Nu trecu mult însă și credincioșii acelor timpuri de lipsuri, de nesiguranță, dar mai ales acei din epoca prea lungă a năvălirilor barbare, avură să deplângă distrugerea, mai ales prin foc, a frumoaselor nave basilicale care cu acoperemintele lor ușoare de lemn erau prada sortită incendiilor. Urmarea fu că din primele veacuri ale vremurilor imperiale creștine, arhitecții de biserici avură să se preocupe de adoptarea unor sisteme de construcție care să înlăture primejdia focului.

Acoperirea navelor cu bolți de zidărie în locul acoperișurilor din grinzi de lemn dădea soluția de principiu, dar aplicările acesteia fu cazna și preocuparea de multe veacuri ale constructorilor cari pe măsura încercărilor de nouă procedee în meșteșugul boltirii, erau siliți să modifice și formele ori dispozitia zidurilor, determinând în acest chip o neîntreruptă modificare a arhitecturii, care dela basilica veche de tip roman până la cupola bisericii bizantine ori ogiva catedralei gotice, evoluează spre formule din ce în ce mai variate dar și mai îndrăsnețe.

Trebue să accentuăm că paralel cu silința de a îmbunătăți tehnica și sistemele boltirii se afla și nevoia crescândă de a se clădi cu o cât mai mare economie de material și brațe, căci de-acum arhitecții nu vor mai apuca nici când vremurile anticului sclavaj prin care împărații și regii puteau dispune de nesfârșite resurse de brațe și materiale. De aceea arhitecții nouălor biserici boltite nu se inspirară din procedeele romane de construcție unde puteau găsi o savantă, dar foarte greoaie tehnică pentru ridicarea de bolți mari și solide, ci din acele pe care le-au aflat existând din vechime în

părţile orientale ale imperiului şi anume în Persia sasanidă, pe unde arhitecţii dovediră felurite chipuri de a ridica bolţi uşoare şi îndrăsneţe folosind numai simpla cărămidă, şi fără să se ajute măcar de tipare de lemn costisitoare şi complicate, precum făceau Romanii.

Pe aceste temeiuri se născu arhitectura bizantină.

Urmând aceeaşi linie de prefacere supusă condiţiunilor vremelnice de lucru şi a resurselor locale de materiale, arhitecţii occidentului medieval ajunseră şi ei, printr'o altă ordine a lucrurilor, să întrebuinţeze piatra în locul cărămidei şi să imprime adânci schimbări în sistemele de boltire care la rândul lor avură drept urmare crearea de forme nouă în arhitectură, cum sunt mai toate acele care caracterizează originalitatea bisericilor de aşa numit *stil gotic.*

* * *

Dar dacă înlocuirea acoperemintelor de lemn prin acelea de zidărie boltită înlătura primejdia de foc, în schimb complica foarte mult elementarele probleme de stabilitate care se puneau la vechile basilici cu navele lor de grinzi de lemn, simplu aşezate pe ziduri, ferite de deformaţiuni şi neprimejduite de dislocări. De-acum pereţii navelor se găsesc încărcaţi cu sarcina activă a bolţilor care dă apăsări laterale, cu efecte de răsturnare. Bolta nu e o sarcină moartă cum e un tavan de lemn aşezat pe ziduri, ci un organism, putem spune, viu şi de o structură încordată care se resimte de orice povară sau apăsare exercitată într'un punct al ei, de unde o poartă convertită în alte presiuni până la celelalte organe de construcţie imprimând mai departe sforţări de împingere care trebuesc neutralizate într'un fel sau altul; altfel bolţile se deformează sau se prăbuşesc.

De aceea zidurile de sprijin ale acoperemintelor boltite trebuiau mult, şi în anumit fel, îngroşate ca să reziste nu numai la greutatea proprie a bolţilor dar şi la forţele orizontale în care se converteşte acea sarcină prin dispozitivul şi structura bolţii.

Ne închipuim uşor cum se complică problemele de stabilitate ca şi cele de rezistenţă într'un organism devenit,

ca să zicem aşa, sensibil şi supus la deformări prin întrebuinţarea boltirilor, şi cum echilibrul asigurat prin măsuri calculate a fi îndestulătoare până la un punct dat şi ştiut, poate să fie complet compromis când peste sarcinile proprii şi cele accidentale ştiute şi previzibile în natură, intensitatea şi direcţia în care se produc, pot să mai intervină şi acele date de un cutremur fără posibilitate de a fi cunoscute mai dinainte precis nici în modul şi nici în tăria în care se vor exercita. Reacţiunile ce se nasc în aceste cazuri la orice asemenea construcţii sunt extrem de complexe şi variate, iar din ansamblul lor poate rezulta un atât de mare grad de nedeterminare statică încât descifrarea problemelor ce se pun să scape aproape total metodelor de analiză şi de calcul pe care oamenii de ştiinţă le au până azi la îndemână. Astfel de pildă, chiar din elementul mecanic ce pare a fi hotărîtor în cauza distrugerii clădirilor, adică în variaţia bruscă a mişcărilor care e *sguduitura* sau *smucitura*, tehnica de azi se mulţumeşte a reţine ca factor măsurabil şi de ţinut în seamă, numai componenta orizontală a forţei desvoltate în interiorul clădirii din mişcarea la care e supusă construcţia sub efectul deplasării scoarţei pământului; iar acest fel sumar de a concepe calculul se consideră a fi asigurător dacă se adaugă obişnuitelor norme după care era socotită până azi dimensionarea clădirilor, precum ar fi calculul pentru acţiunea vântului şi altele [1]).

Pentru a nu îngreuia mai mult această parte a expunerii noastre, vom mai arăta că după cele ce s'au putut constata şi lămuri în felul cum s'au comportat unele clădiri sau anume elemente de construcţii încercate de cutremure, s'a tras şi învăţământul, întărit de elementara prudenţă, că prima condiţiune de ordin practic pentru asigurarea în foarte mare parte a clădirilor împotriva efectelor seismelor, este aplicarea cât mai strictă şi judicioasă a curentelor bune reguli şi prescripţiuni din « Arta de a construi », precum ar fi, de pildă, aceea a legăturilor zidurilor pentru asigurarea unei

[1]) Vezi Prof. A. Beleş, *Cutremurul şi Construcţiile;* Ministerul de Lucrări Publice, *Prescripţiuni pentru prevenirea deteriorărilor clădirilor cauzate de cutremure.*

cât mai mari rigidități a construcției, lucru ce se poate realiza azi în perfecte bune condițiuni prin cadrele de rezistență făcute din fier sau beton armat.

De altfel din cele mai vechi timpuri experiența a învățat pe constructori să întărească clădirile şi să asigure stabilitatea zidirilor prin armături interioare făcute din materialele cele mai rezistente ce se puteau afla pentru asemenea întrebuințări, precum erau bârnele de lemn tare, sau cum fu mult mai târziu, *fierul* lucrat în bare sau șine subțiri.

Aceste armături se așezau în grosimea zidurilor sau se întindeau vizibil în formă de coarde ancorate la înălțimea bolților formând cadre destul de rigide și inextensibile, încât să poată servi la anularea sporului de presiuni date de greutatea bolților și a celor rezultate din tasarea zidurilor în proces de închegare. Căci adesea cea mai grabnică a lor întrebuințare folosea mai ales la preîntâmpinarea accidentelor care puteau surveni chiar în cursul zidirii, adică în faza de întărire a liantului, când deformarea bolților crude și dislocarea pereților umezi erau mai de temut în zidăria nouă cu varul încă neprins.

Pătimirea Meșterului Manole, căruia îi cădeau peste noapte bolțile proaspăt zidite în ajun, este ecoul dramei seculare a tuturor conducătorilor de șantiere cari până la uscarea și întărirea zidurilor trăiau sub teroarea fricei de a descoperi o cheie desprinsă ori alunecată din țesătura crudă a bolților sau a dovedi un chiag slăbit la varul neprins încă dela un zid prea încărcat...

* * *

Cu vechile legături de bârne de stejar au ajuns până în zilele de azi bisericile noastre decapitate aproape fără excepție de vechile lor turle și sfâșiate peste tot de crăpături. Putregaiul lemnului de întărire desființând armătura a slăbit tocmai punctele care fuseseră socotite mai expuse la reacțiuni primejdioase.

Când mult mai târziu fierul a început a fi întrebuințat la clădiri, cercurile și coardele făcute din acest material au putut fi utilizate în locul unora din legăturile de lemn; dar

folosirea fierului pentru legături la construcțiile mari și grele de biserici nu a dat în mod practic soluțiuni decât atunci când, — cum s'a făcut mult mai târziu, — a fost asociat cu cimentul sau cu betonul de ciment.

Astfel la noi, ca să revenim la monumentele noastre religioase, de vreo două decenii, multe din consolidările mai grele și izbândite, precum și legăturile obișnuite făcute la unele biserici nouă, nu s'au mai făcut întrebuințând numai fierul, ci mai ales prin folosirea noului material de mare rezistență apărut în tehnica construcțiilor, *betonul armat*, care oferea avantajul unei perfecte aderențe cu masa zidăriei, precum și toate acele ce decurg din calitățile de mare plasticitate; de ușoară și suplă întrebuințare; de rezistență la foc și în sfârșit acela ale unui cost relativ redus mai ales în cazurile unei utilizări mai întinse sau generalizate.

Am putea da ca exemplu unele din restaurările ultime ce s'au făcut de către Comisiunea Monumentelor Istorice la biserici unde a fost nevoie să se refacă cu totul din nou părți întregi ruinate, precum erau turlele ori clopotnițele, — și unde a trebuit să se încerce un alt mod de construcție la ridicarea lor din nou. In acest scop s'a introdus un schelet de beton armat în structura de cărămidă care se refăcea, și s'a îmbrăcat această osatură cu zidărie nouă după forme și măsuri absolut asemănătoare celor originale dispărute.

Aceste biserici au rezistat foarte bine marelui cutremur și deplina reușită a întrebuințării cimentului armat la părțile întărite sau consolidate, ne îndeamnă a crede că aceste inovațiuni întrebuințate pe o scară din ce în ce mai mare, la întreaga structură a sfintelor locașuri, vor descoperi arhitecților temeiuri nouă de progres în arta construcției bisericești.

* * *

Mofidicarea materialului și a condițiunilor de lucru a imprimat însă adesea arhitecturii nu numai prefacerea simplă a procedeelor tehnice, dar chiar îndrumarea către concepții nouă în compoziția sau dispoziția planurilor, și drept urmare firească, o preînnoire a formelor.

Iar, dacă față de aceste perspective de mai largi premeniri, am refuza să confundăm sau măcar să înrudim ideea de inovare cu aceea de progres, nu s'ar putea oare pune întrebarea dacă nu-s de temut unele alunecări eretice prin modificările de structură și forme pe care le pot aduce ncuăle practice de zidire în arhitectura de tradiție?

Pentru a schița o orientare în această firească nedumerire, vom încerca să urmărim învățămintele ce se pot trage după exemple luate din cele mai frumoase epoce ale artei și care, credem, ar rezuma clarificând cele două aspecte ale cestiunii, — căci în prezentarea studiilor pe care le aducem aci ne vom putea izbi mereu de alternative de convingeri pe tema inovațiunilor admisibile în domeniul sacru al artei bisericești.

Primul exemplu pe care l-am lua ar fi acela al clasicului templu grec construit, așa cum îl cunoaștem, din piatră sau marmoră și care văzut mai de aproape de către un constructor avizat dovedește că în complexul lui de linii și suprafețe nu este altceva decât o transpunere fidelă a formelor străvechiului templu de lemn care se construia din imemorială vechime în Elada pădureților dorieni și anume de prin vremurile în care meșteșugul clădirii din piatră nu era obișnuit pe acolo. Avem astfel de a face cu o artă deplină care și-a desăvârșit procesul de creație prin respectarea strictă a formelor sfințite de tradiție chiar când ele nu mai corespundeau cerințelor unei tehnice total preschimbate. Ceea ce ar dovedi că izvoarele, mijloacele și temeiurile artei au permanențe ce pot ignora neturburat rigoarea adevărurilor unei științe care este ea însăși în veșnică prefacere.

Dar am putea oare deduce contrariul vorbind despre alte arhitecturi caie au evoluat de aproape în pasul tehnicei? Iată bunăoară ce aflăm dacă ilustrând cu o pildă părerea contrarie, luăm faimoasa biserică *Sfântul Petru* dela Roma și o comparăm cu aceea de forme atât de puțin asemănătoare, ale nu mai puțin cunoscutei *Notre-Dame* din Paris: constatăm în arhitectura lor o adâncă deosebire de forme și înfățișare, cu toate că aceste două capo d'opere nu sunt decât descendentele fidele ale vechii basilice împărătești din vremea lui Constantin, transfigurate însă cu încetul și în timp de

secole prin mijlocirea unor tehnice mai potrivite și accesibile resurselor locului și timpului în care se desfășura evoluția formelor inițiale.

Vom vedea în cursul acestei expuneri ce însemnează pentru studiile pe care le înfățișăm exemplul grec; dar despre cazul arhitecturilor medievale creștine, respectiv cea gotică, am vrea să insistăm puțin chiar de acum, reamintind felul cum au izbutit să se desăvârșească din inovări care ar putea fi luate la început drept simple expediente dacă nu chiar drept ușoare artificii; iar printre acestea găsim cel puțin una de felul acelora pe care le pomeneam că au fost întrebuințate la bisericile noastre pentru înlocuirea vechilor legături sau armături făcute din bârne de lemn.

Astfel, se știe că *arhitectura ogivală* (impropriu numită *gotică*), — își trage structura și formele așa de îndrăsnețe și originale, mai ales din adoptarea și folosirea până la ultimele limite ale logicei a două inovațiuni imaginate pentru a ușura unele practice tehnice. Prima e închipuită pentru o mai lesnicioasă construcție a bolților de piatră, iar cea de a doua pentru permanentizarea unui provizoriu expedient de sprijinire a zidurilor deformate sau avariate.

Cea dintâi dintre acestea constă în suspendarea suprafeței boltite pe o rețea de nervuri de piatră foarte ușor de construit, dar orânduite așa fel încât să poată lua asupra-le toată greutatea bolților de care se legau. Prin această descompunere a părții boltite din zidire, în o parte susținătoare și alta susținută, se înlesnea constructorului adunarea și concentrarea apăsărilor date de greutatea bolților de-a-lungul rețelei de nervuri și canalizarea lor până la determinate puncte de sprijin de pe zidurile exterioare anume întărite cu îngroșări de zidărie în chip de *contraforți.* Ușurința de construcție ce a decurs din posibilitatea rezumării, în anumite puncte întărite, ale întregii puteri de împingere desfășurată de bolți, a îndemnat pe arhitecți să ridice nave de biserici tot mai înalte și mai îndrăsnețe, iar urmarea acestui curaj nu întârzie să se arate când se trecu măsura cunoscută și încercată, fără a se cunoaște posibilitatea de a se mai potrivi, calcula și executa îngroșarea proporțională a zidu-

rilor purtătoare. Atunci pe măsura apariției accidentelor de tasări, deformări și crăpături se recurse la expedientul cunoscut al proptirii, fixându-se grinzi de lemn cu un capăt în șalele bolților și cu celălalt în umărul contraforților suplimentar întăriți, iar bisericile care amenințau cu surparea trebuiră multă vreme să-și păstreze navele cu proptiri de lemne care se înlocuiau cu altele la fel dispuse pe măsură ce putrezeau — până când într'o bună zi veni unei minți mai istețe ideea de a reface propteaua putrezită printr'un arc de un sfert de cerc făcut de piatră și așezat, ca și propteaua, cu un cap în boltă și cu celălalt în contrafort.

Utilitatea permanenței unei astfel de proptiri, definitivă soluția arcului de piatră în sfert de cerc și în acest fel se născu faimosul *arc-boutant*, cea de-a doua mare inovațiune a arhitecturii gotice, care împreună cu *arcul-nervură* îngădui de acum arhitecților să ridice boltiri pe lărgimi și înălțimi din ce în ce mai mari schimbând adânc sistemul de construcție și transfigurând la fel înfățișarea monumentelor care devin adevărate eșafodaje sau schelete de piatră compuse aproape numai din stâlpi verticali legați cu o împletitură de arcuri. Minunea catedralelor gotice deveni în acest fel posibilă.

Și acum, fără să uităm exemplul grec care ne îndeamnă a rămânea hotărîți păstrători ai formelor tradiționale și fără să intrăm în alte lămuriri ori desvoltări, vom mai avea încă de reținut din acestă ultimă parte a expunerii, constatarea urmărilor importante pe care a putut să le aibă pentru evoluția unei mari arhitecturi simpla înlesnire de ordin tehnic, cum ar fi aceea de a desface bolta în elemente purtătoare și altele purtate, precum și aceea de a schimba în zidărie de piatră niște sprijiniri provizorii de lemn.

Revenind acum la bisericile noastre și la îmbunătățirile pe care a putut să le aducă betonul armat în consolidările făcute la părțile mai încercate din corpul monumentelor, putem deduce și prevedea învățăminte de mai aprofundate și întinse preînnoiri când pe temeiuri constructive se va merge

până spre limita desfăşurării lor logice şi aceasta fără prejudicierea unui conformism tradiţional care e de respectat în ceea ce priveşte unele forme arhitecturale consacrate, cum ar fi acele de care se leagă nu numai ultimul termen tras din premise strict funcţionale, dar şi acele de care stau ancorate înţelesuri imuabile de conţinut simbolic şi religios.

Recunoscându-le valoarea la unele şi la altele, nu vom avea decât să vedem de pildă, ce deosebeşte o biserică de-a noastră de una străină, ca să înţelegem ce e propriu şi de neschimbat în arhitectura noastră religioasă; — iar pe seama acesteia avem norocul de a şti că stăm în fruntea unei întinse comori de monumente ce reprezintă o gamă foarte evoluată şi originală de arhitectură pe care imaginaţia creatoare a omului de ştiinţă şi artistului se poate mişca cu uşurinţă.

Căci în artă, ca şi în toate creaţiunile de ordin spiritual şi cu deosebire în arhitectură, condiţiunea progresului rămâne aceeaşi lucidă armonizare a înnoirilor de căutat, cu tradiţiile de neînlăturat.

Următor acestor idei, am făcut pe seama noastră câteva încercări de a transpune sau de a armoniza, pe linia unei tehnice de posibilităţi nouă, tema construcţiunii unei biserici de tip tradiţional alegând, mai întâi, dintre acele mai caracteristice dar şi dintre acele care ni s'au părut deocamdată mai uşor de convertit la aplicarea nouălor formule sau procedee de construcţie, şi trebue să mărturisim că mai la niciuna dintre încercări nu am simţit nevoia de răsturnări sau răstălmăciri stridente, oricât de adânci ar fi fost îndreptările şi ajustările de ordin tehnic pe care eram datori şi dispuşi a le face.

Primul studiu pe care îl prezintăm datează dinainte de cutremur şi comportă, după cum vom vedea, o întrebuinţare pe o scară mai redusă a nouălor procedeuri de construcţie. Este vorba de biserica proiectatei mănăstiri dela Bicaz, numită *Maica Domnului a tuturor Mângâierilor*, întemeiată pe locul ales de buna noastră mare Regină Maria şi începută, mai acum doi ani, în chipul dorit de suverană, de către neuitatul apostol şi martir al neamului românesc, Nicolae Iorga.

Acest locaş este închipuit cât mai înrudit, ca plan şi arhitectură, de bisericile lui Ştefan cel Mare. E de o mărime aproape la fel cu aceea a frumoasei Sf. Ştefan din Hârlău: este lungă de 19,50 m şi înaltă, sub creştetul turlei, de 19,40 m (Pl. I).

Are o singură turlă pe un plan ce cuprinde altarul, naosul şi nartexul tradiţional, — acoperite cu bolţi sferice (Pl. II).

Deasupra exo-nartexului am prevăzut un spaţiu destul de încăpător, anume amenajat pentru *cor*. Această inovaţie corespunde unei nevoi care se cere azi a fi satisfăcută în mod curent la nouăle biserici; — de aceea am menţinut-o ca pe un punct important de program în toate studiile pe care le-am mai întocmit.

Corpul clădirii este proiectat a se construi din zidăria obişnuită la vechile biserici moldoveneşti, adică din piatră puţin cioplită şi din cărămidă, iar bolţile sunt proiectate a se face din beton armat împreună cu centurile de legătură la înălţimea brâului, — în locul unde se puneau altădată coardele de lemn. Pentru turlă, adică pentru partea din biserică ce s'a dovedit în general mai puţin rezistentă, am adoptat scheletul de beton armat îmbrăcat cu zidărie aparentă, după cum am văzut că s'a obişnuit a se proceda la restaurările făcute de Comisiunea Monumentelor istorice în ultimul timp.

Ar mai fi poate de un oarecare interes de pomenit că am adoptat pentru biserica mânăstirii din Bicaz folosirea betonului armat, nu numai pentru a dobândi o mai bună rezistenţă şi stabilitate, dar şi pentru a ajunge la un cost al clădirii simţitor mai redus. O boltă de ciment armat e mai lesne de executat decât una la fel de zidărie obişnuită şi e în acelaşi timp mult mai uşoară ca greutate, prin aceea că pentru aceeaşi mărime îi trebue o grosime mult mai mică. Din aceasta rezultă că presiunile bolţilor pe zidurile de susţinere ajung a fi foarte reduse, pentru a nu zice « inexistente » iar grosimea acestor ziduri poate fi micşorată în aceeaşi măsură.

Astfel, la o biserică veche cum e cea dela *Arbora* din Moldova, asemănătoare ca plan şi mărime cu aceea proiectată

de noi, găsim ziduri groase de 1,55 m, pe când la aceea studiată cum s'a arătat, am putut reduce aceeaşi grosime numai la 0,84 m, adică la aproape jumătate.

Bisericile care au avut bolţile întărite în acest fel s'au comportat, după cum am mai spus, în general, foarte bine la încercările marelui cutremur.

* * *

Dar, după experienţa făcută în condiţiuni atât de neaşteptate, ne-am văzut îndemnaţi să facem un pas mai departe pe această cale.

O ancorare perfectă a părţilor boltite pe zidurile purtătoare, precum şi consolidarea de nesdruncinat a acestora, se poate mai uşor şi complet face coborînd legăturile verticale prin stâlpi până la baza clădirii, astfel ca să se formeze un tot cât mai rigid şi bine legat dela temelii şi până în creştetul turlelor. Aceasta ne duce la structura unei osaturi complete şi de sine stătătoare, în beton, pe care să se rezeme şi în care să se incastreze zidăria propriu zisă a pereţilor, cărora nu le mai rămâne decât rolul secundar de a îmbrăca reţeaua de beton şi de a-i spori rigiditatea; de a umplea spaţiile dintre nervurile acesteia, precum şi acela de a izola interiorul clădirii de frigul şi intemperiile de afară. Constructiv, adică pentru rezistenţa şi stabilitatea construcţiei, rolul acestei zidării rămâne astfel foarte redus. Artistic, acest element de structură rămâne a fi modelat după nevoia expresiei şi definirii formelor în jocul de suprafeţe şi volume ce se urmăreşte.

Am căutat în acest de-al doilea studiu, a da o expresie arhitectonică felului de a dispune structura generală, lăsând aparente principalele elemente rectiline ale cadrului de beton şi încercând chiar de a le supune unei ordonanţe decorative prin dispoziţia lor în formă de legături exterioare ritmat repartizate. Aproape toate brâurile şi profilele exprimă în faţadă dispoziţia nervurilor principale din corpul clădirii, cu toate că par pe alocurea a reproduce liniatura unor lanţuri de cărămidă puse în vechile zidiri de piatră brută pentru a le da o mai bună legătură (Pl. III).

Pe dinăuntru, am îmbrăcat întreaga structură cu zidărie de cărămidă ca fiind mai potrivită pentru a primi decorațiunea picturală.

In acest chip grosimea pereților poate fi redusă în mod practic la grosimea celei date obișnuit la casele de locuit, adică 45 cm, oricare ar fi mărimea monumentului, ceea ce ar reveni la 1/3 din grosimea zidurilor vechilor noastre biserici.

In același timp, pentru o mai judicioasă utilizare a noului material, ne-am gândit că e cazul să înlocuim arcurile de zid prin grinzi de beton, iar bolțile cilindrice cu plăci sau tavane drepte (Pl. IV). Din sistemul tradițional de boltire nu am păstrat decât cupola sferică pe care am menținut-o nu numai fiindcă această boltă oferă o caracteristică principală a arhitecturii bizantine, unde chiar i s'a legat forma de înțelesul simbolic al sferei cerești, — dar și fiindcă e cea mai frumoasă dintre bolți și cea mai lesne de construit, fie că se face din cărămidă, fie că e turnată din beton.

In tipul de biserică astfel descris, planul și fațadele sunt concepute în același spirit și aproape în aceleași mărimi ca și în primul studiu arătat la început. Avem astfel: o navă despărțită în exonartex și pronaos, apoi naosul cu două sânuri, și în fund altarul. Pe naos se ridică bolta pantocratorului, iar corul este amenajat pe exonartex.

* * *

Un alt tip de biserică românească indicat prin structura și frumusețea sa pentru a i se transpune sau interpreta în materiale mai trainice formele originare, ni s'a părut a fi biserica țărănească de lemn.

Numeroasele și frumoasele exemplare care se găsesc mai ales în nordul și apusul Transilvaniei ne-au făcut să o cunoaștem mai bine în ultimul timp și să-i apreciem noutatea formelor și eleganța proporțiilor. In cadrul folklorului de artă românească, ele stau pe prima linie prin însușirile de prospețime și originalitate artistică.

Era de încercat perpetuarea acestor forme expuse pieirii prin așezarea lor la punctul de plecare ale unei întrezărite desvoltări pe nouăle căi ale tehnicei.

Mărturisim că nu am făcut-o fără oarecare șovăire. O transpunere ce oferă contraste de valoarea mutării lemnului în beton poate părea de o artificialitate prea voită, dacă nu o erezie de artă și de știință. Un fel de alchimie.

Ne-am gândit totuși că adesea căile artei le pot scurta pe cele ale științei, iar alteori le pot ocoli, fără ca totuși, la urma urmelor, să nu se întâlnească în fecundări firești ce lasă urme adânci și la una și la alta.

Cu această mărturisire revenim la încercarea noastră, relevând că frumusețea și originalitatea arhitecturii acestor biserici, precum și ușurința întrevăzută de a le reda formele într'un material mai trainic și de o foarte suplă întrebuințare, ne-a îndemnat și mai mult să încercăm a ajunge să facem din acest tip de biserică ardeleană unul nou de aplicare curentă în toate părțile de țară unde se pot executa cu înlesnire lucrările de beton armat.

Dar justificarea actualizării în beton prin interpretare a unor forme vechi de lemn, ne-o dau mai ales și unele analogii de întrebuințare, precum și văditele asemănări de structură dintre aceste două materiale, oricât de ciudat ar părea acest lucru la prima vedere. Din astfel de asemănări rezultă forme aproape identice la mai toate organele esențiale de construcție. Astfel: paianta, cadrele sau scheletul; talpa, stâlpii și grinzile; tavanele, plăcile și fermele; coardele, consolele și contrafisele, precum și altele, sunt elemente de construcție cu forme, denumiri și întrebuințări identice atât la lemn cât și la beton armat. Nu se fac oare azi în mod curent până și stâlpi de telegraf ori lampadare, traverse de drum de fier, uluci, zăcători sau rezervoare și chiar vase plutitoare din beton armat? Iar fibra de sârmă din masa betonului nu are funcțiunea structurală a fibrei din masa lemnoasă?

S'ar părea însă că dintr'un anumit punct de vedere, transpuneri de felul celor ce ne propunem ar fi nefirești și ca atare criticabile. In pură teorie s'ar dori ca și în artă o formă dată să fie ca o rezultantă a structurii intime și a procedeului natural de întrebuințare a materialului din care e realizată forma. E oarecum un alt aspect al teoriei cu funcțiunea care creează organul. Evident că am fi gata a concede pe

terenul mai abstract al principiilor pe care stă această teorie, dacă în practica artei nu am vedea în mod curent transpuneri făcute cu cele mai întemeiate și strălucite bune urmări; iar în această ordine de idei ne revine mai ales în minte, exemplul arhitecturii grecești în care vom găsi cea mai întemeiată justificare a transpunerilor pe care ne permitem a le încerca sub semnul respectului de tradiție, căci după cum am mai spus, arhitectura frumoaselor temple grecești nu este decât transpunerea și perpetuarea în piatră a aceleia a vechilor temple de lemn pe care străbunii lui Pericles le construiau din imemoriale vremuri. Numai când piatra a început să fie întrebuințată la clădiri s'au refăcut din acest material și în mod treptat, piesele de construcție care pe măsură ce putrezeau erau înlocuite cu altele de piatră, păstrându-se exact aceleași forme consacrate de tradiție. Așa se face că putem citi azi pe un templu de marmoră toate amănuntele de construcție a străvechiului prototip durat din lemn. Doar proporțiile au evoluat, după cum era firesc, iar încolo dovedim numai cum o altă nouă construcție împrumută exact vechile forme create dintr'o altă materie.

Socotim că acest exemplu luat din cea mai pură artă a vremurilor ne îndreptățește să încercăm asemenea prefaceri și actualizăei în felul de a ne reconstrui templele, și că procedând astfel nu s'ar putea spune că stânjenim o desvoltare paralelă a arhitecturii sub aspectul ei artistic, cu atât mai mult, cu cât nu e vorba de a face o copie fidelă, ci de interpretarea unei idei constructive prin nouăle mijloace de expresie pe care ni le dau aplicațiunile științei.

Ar fi poate locul să reluăm pe seama tezei noastre mult desbătuta cestiune — încă nedefinitiv încheiată — a *materiei artei deosebite de formă și a formei deosebite de materie*. Căci din exemplul pe care l-am urmărit ar trebui să deducem după alții că: «arta nu este nici formă, nici materie, ci act creator al spiritului în cuprinsul căruia sunt indispensabile elemente diverse pe care le poți considera în mod indiferent cum vrei, pentru simplul motiv că fiecare dintre ele este atât de necesar creației valorilor artei, încât poate fi

considerat el însuși ca formă, iar celelalte ca obiecte ale artei sau vice-versa, celelalte ca formă și el ca obiect ».

* * *

Revenind la studiul nostru înfățișăm o biserică pe care mulțumită noului material o putem închipui de proporțiuni mai mari decât acele care au fost posibile prin întrebuințarea obișnuită a lemnului (Pl. V). Planul cuprinde: altarul, naosul, pronaosul, cu loc pentru cor deasupra; iar la intrare o tindă sau un portic (Pl. VI).

Naosul e format din trei nave paralele, dintre care două laterale mai joase, și una centrală mai înaltă după modelul mai frecvent al celor ce se întâlnesc în Transilvania.

Lungimea interioară a bisericii este de 17 m (față de cea curentă de sub 12 m la cele de lemn).

Osatura de rezistență este formată din stâlpi de beton armat dispuși în două șiruri ce despart nava centrală de navele colaterale. Pe cele patru coloane dela pronaos se reazimă patru grinzi orizontale, care la rândul lor suportă o cruce de grinzi, pe a căror întretăiere se ridică scheletul de rezistență al clopotniței, compus constructiv, ca și cum ar fi de lemn (Pl. VII și VIII).

Pe stâlpii mijlocii și pe cei doi din fața altarului stau grinzile purtătoare ale tavanului executat tot din beton armat, precum și pereții exteriori cari închid nava centrală și apar peste învelitoarea navelor laterale. Dată fiind mica înălțime a acestora, pereții lor sunt proiectați a fi zidiți în piatră sau cărămidă.

Adăugăm că forma acoperemântului poate fi tăvănită sau boltită după modelul multora dintre bisericile de lemn la care constructorii s'au inspirat la rândul lor după formele bolților de zidărie.

Am mai închipuit o variantă de mai mari dimensiuni prin care se accentuează unele deosebiri în ceea ce privește diferențierea în plan a naosului printr'o supraînălțare a acestuia în formă de turlă așezată pe patru arcuri întretăiate în formă de cruce, în loc de patru grinzi care ar fi fost dis-

puse la fel. In această variantă am acuzat naosul și printr'o supralărgire în plan prin adaosul a doi sâni laterali; de asemenea planul a fost completat cu compartimentele tradițional anexate altarului: proscomidia și diaconiconul. Pentru ordonanța decorativă exterioară ne-am inspirat după unele alcătuiri foarte obișnuite la fațadele de biserici din vechile provincii. (Pl. VI și IX).

* * *

Prin studiile pe care le-am înfățișat până aci am căutat unele soluțiuni la problemele nouă de arhitectură ce ne-am pus pentru tipul obișnuit de biserică, de importanță curentă.

Dar am crezut că ar mai fi de văzut dacă pe aceeași cale e de făcut ceva mai mult în căutarea unui tip de o mai amplă dimensiune.

Intâi, de-o mai amplă suprafață, fiindcă se poate prevedea că adunările credincioșilor vor fi pe măsura revenirii la o mai mare înclinare către cele spirituale și sufletești, din ce în ce mai populate. De altfel, în legătură cu creșterea rapidă a aglomerațiunilor citadine, se cer locașuri tot mai încăpătoare pentru adăpostirea și organizarea adunărilor. La biserici, faptul acestei necesități se vădește chiar de acum, mai ales la acele care servesc drept biserici catedrale.

Pe de altă parte, dacă ținem seamă că în peisajul urban al orașelor moderne, cu înălțimile de case din ce în ce mai absurd tolerate, bisericile noastre au rămas uitate la umbra monștrilor de zidărie ce-și profilează masa lor greoaie deasupra întinderii nesfârșite a orașului, nu ne putem opri de a dori să vedem iarăși înaltele frumoase turle dominând perspectiva urbană, iar crucile lor de aur strălucind din nou pe înaltul cerului.

De aceea este de nădăjduit că edilii urbaniști de azi vor avea să impună nu numai renunțarea la înălțimile amețitoare periculoase și ades inutile, pentru clădiri, dar să-și pună în gând de a încuraja și ridicarea nouălor biserici tot mai încăpătoare și de înălțimi care să îngădue vederea lor dela

cât mai mari depărtări. Cei care vor veni din locuri unde semnul crucii stă încă pe fiecare casă, să afle apropiindu-se de înstrăinatele noastre orașe, că în aceste cuprinsuri se mai află și câte un locaș de închinare.

In felul acesta și după toate cele ce am arătat mai înainte, nădăjduim că ne vom putea face bisericile mai încăpătoare, mai înalte și în același timp mai rezistente la încercări pe care acele din vechime nu le-au putut înfrunta. Şi vom putea îndrăsni a le mări și schimba, de va fi nevoie, fără înstrăinări dela matca lor artistică, ci plecând dela concepte de forme ce stau la baza arhitecturii creștine pământene sau a celor din care aceasta se trage.

Astfel cum am putea, bunăoară, închipui planul unei biserici ortodoxe de o mai monumentală înfățișare fără așezarea în mijlocul compcziției a acelui caracteristic element de construcție religioasă ortodoxă care e cupola: acea cupolă a Sfintei Sofia din Bizanț, care dela strălucirea neuitată a primei sale geniale întocmiri a rămas pe vecie prezentă în toate bisericile și legată de simbolul boltei cerești arcuite pe creștetele noastre.

Această frumoasă și monumentală formă de boltă zidită e, după cum am mai spus, tocmai una dintre cele mai ușoare de închipuit pentru turnarea ei în materialul care ne asigură azi rezistențe atât de mari în construcțiile nouă, iar în ceea ce privește părțile de amănunt care dă acestei bolte forma de ansamblu, ar mai fi de spus că având de examinat ideea unei cât mai mari înlesniri pentru realizarea în beton a unei asemenea structuri, am adoptat dispoziția pe care o aflăm la construcția din piatră și cărămidă a unor cupole deosebit construite din arhitectura românească și anume *bolțile sferice pe arcuri merdiane* de felul celor dela Trei Sfetite și Cetățuia dela Iași.

Am tras folos din această sugestivă potrivire, adoptând pentru felul bisericilor ce studiem, cupola de beton pe nervuri în locul aceleia de suprafață continuă; iar încadrarea ei firească pe un plan rotund ne-a condus la fixarea unei nartice unice de formă octogonală după chipul unor vechi biserici bizantine (Pl. X, XI și XII).

La adoptarea unicității de nartică pe care o dă un astfel de plan, ne-a condus și constatarea că în transformările pe care le-a suferit planul vechilor noastre biserici se găsește tendința constantă de a se suprima zidul separator dintre naos și pronaos pentru a se obține un cât mai mare și unic spațiu de nartică. Reamintim că se mai urmărea aceeași idee, în altă formă, atunci când se adăugau narticelor sânii laterali cari îi măreau suprafața. Când acel spațiu unic al naosului e planificat, cum am încercat noi, în chip de cerc sau poligon înscris în cerc, atunci prin formele de amănunt care îl definesc el poate da înlesniri de compoziție și structură din care să decurgă esențiale îmbunătățiri în cele ce sunt adesea mai greu de rezolvat la construcția unei biserici, precum ar fi: perfecta viziune a închinătorilor către slujitorul din fața altarului; o desăvârșită acustică din orice punct al bisericii; o lesnicioasă bună așezare și orientare a tribunei de predicator (care se cere azi în orice biserică) și în sfârșit nu mai puțin însemnatul câștig, de ordin geometric și material, de a cuprinde printr'un astfel de plan adunat în cerc un maximum de suprafață utilizabilă în cel mai puțin întins perimetru de fațadă.

Domul navei are forma parabolică în secție verticală și e terminat în interior cu o calotă sferică corespunzând pantocratul, iar în exterior cu o turlă centrală purtând crucea mare la o înălțime de 46 metri. In secție orizontală domul are jos 20 m diametru, iar în juru-i se desfășoară un spațiu de circulație larg de 3 m, formând o galerie pe două etaje și având alăturate în dreptul axelor dela 45° câte o absidă semicirculară. Pe axele principale cardinale se află intrările, trei la număr, și altarul cu anexele, printre care și o sacristie. In interiorul acestei biserici pot avea loc cu înlesnire cel puțin 1500 de persoane.

Pe aceste date am desvoltat arhitectura noului tip de biserică prin care încercăm a soluționa problemele de stabilitate și rezistență precum și acelea privitoare la o mai mare capacitate de adăpostire, probleme ce se pun în cadrul acelora de pură estetică, despre rezolvirea cărora mărturisim că, poate, să ne lipsească mijloacele de obiec-

tivitate pentru a le putea desbate ori măcar numai pentru a le înfăţişa.

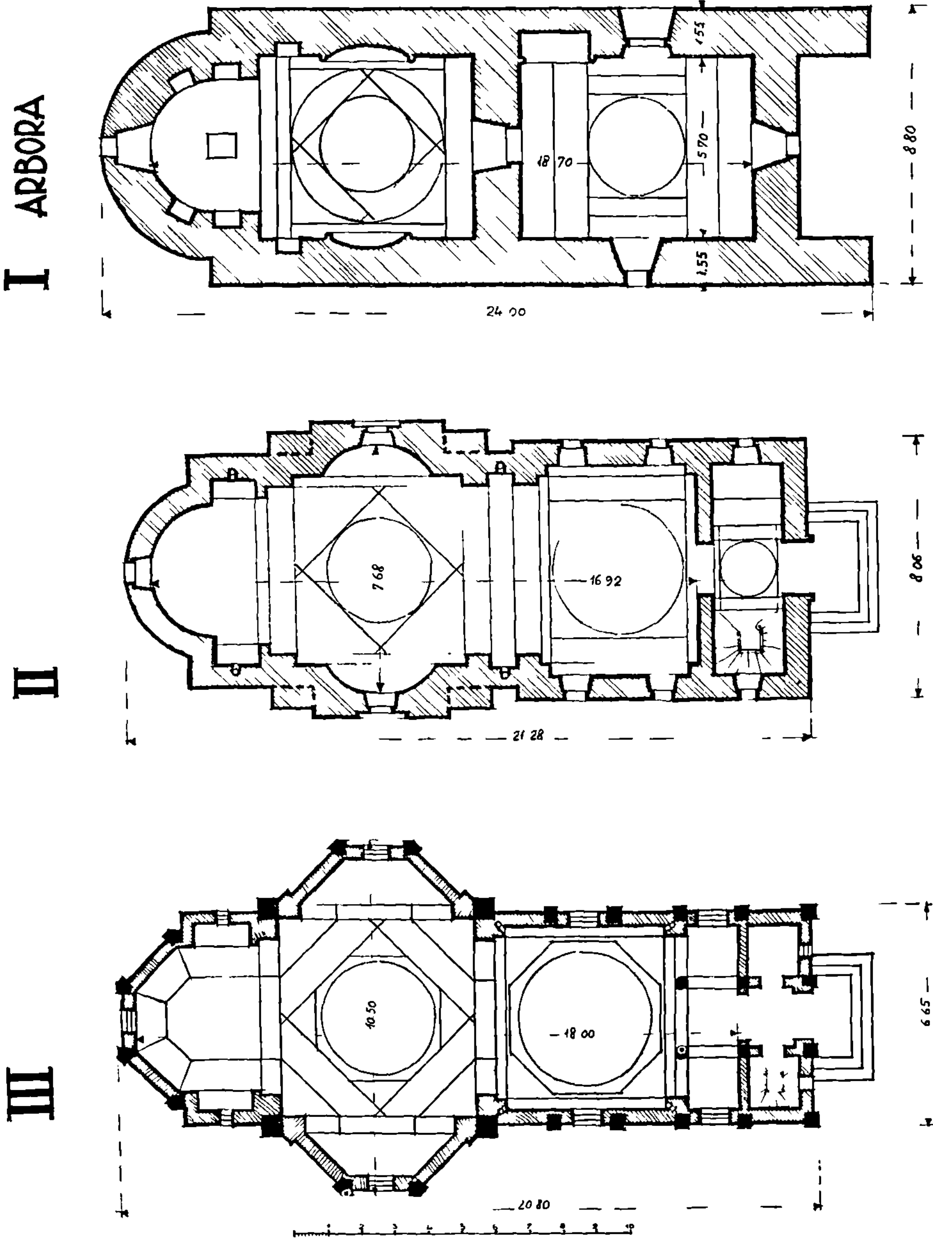
Dar după lucrările de consolidare în beton-armat la restaurarea monumentelor istorice, făcute în cadrul strict al formelor tradiţionale, am fi putut verifica valabilitatea celor urmărite de noi prin studiile aci prezentate, dacă am fi putut cunoaşte în deamănunt unele realizări de construcţii bisericeşti ridicate la noi înainte de marele cutremur şi la care credem a şti că s'a utilizat betonul armat într'o bună măsură, fără să cunoaştem şi normele de composiţie după care elementele constructive de beton au fost introduse în complexul structural al monumentului. Ceea ce ştim este că unele din ele apar trainice, frumoase şi de-o inspiraţie susţinută de simţul formelor tradiţionale. Astfel ar fi: biserica Sf. Elefterie [1]) din Bucureşti; biserica catedrală din Cluj [2]) prcum şi aceea din Timişoara [3]).

* * *

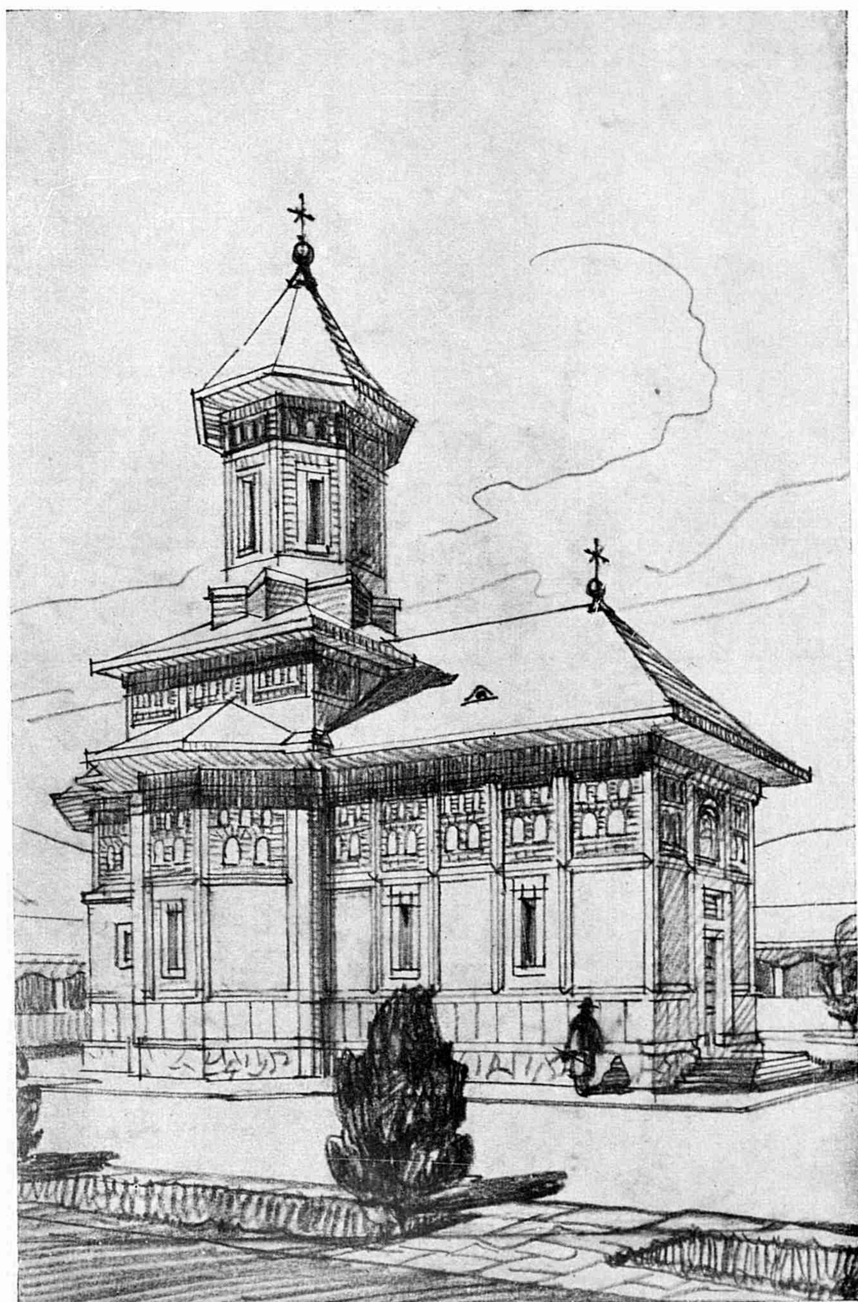
Incheind această expunere, am mai avea de spus că după experienţa crâncenelor zile pe care le trăim ar fi fost poate cazul ca obiectul studiului ce înfăţişem să fie mai cuprinzător şi să aibă drept titlu *Biserici nouă după cutremur şi... războiu*, căci de-acum ne dăm uşor seama că pe lângă celelalte două flagele ale focului şi cutremurelor, se iveşte înspăimântător şi mai de temut acela al torpilei, minei şi obuzului, împotriva cărora doar cultivarea şi înălţarea sufletelor vor mai putea opune mijloace de adevărată apărare activă pe lângă cele de suficientă dar apăsătoare «apărare pasivă» care ne va duce sfintele locaşuri — ca în vremurile începuturilor—prin scorburile peşterilor şi adâncurile catacombelor, dacă n'am fi siguri că va învinge cât de curând sfânta lumină a crucii creştine.

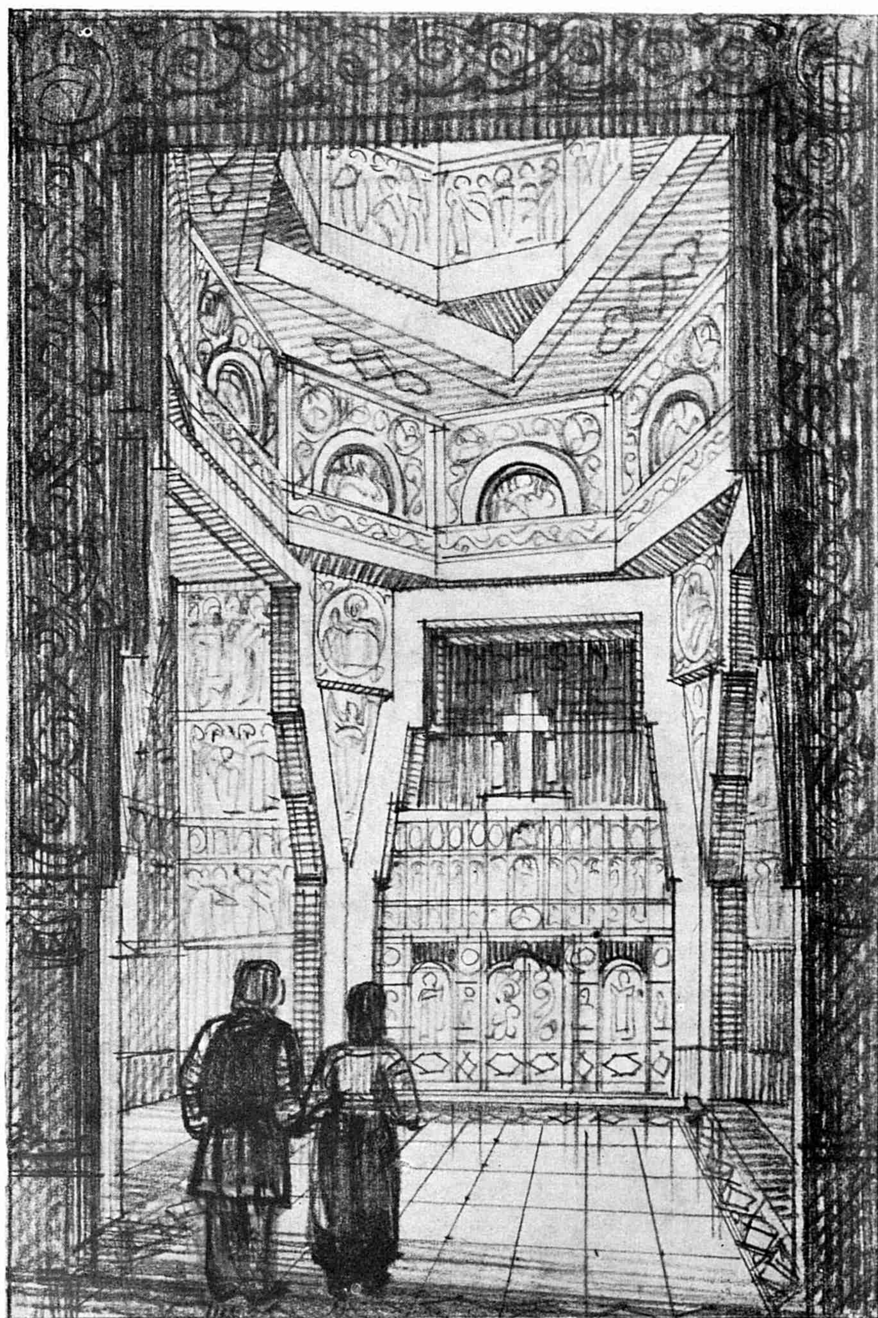

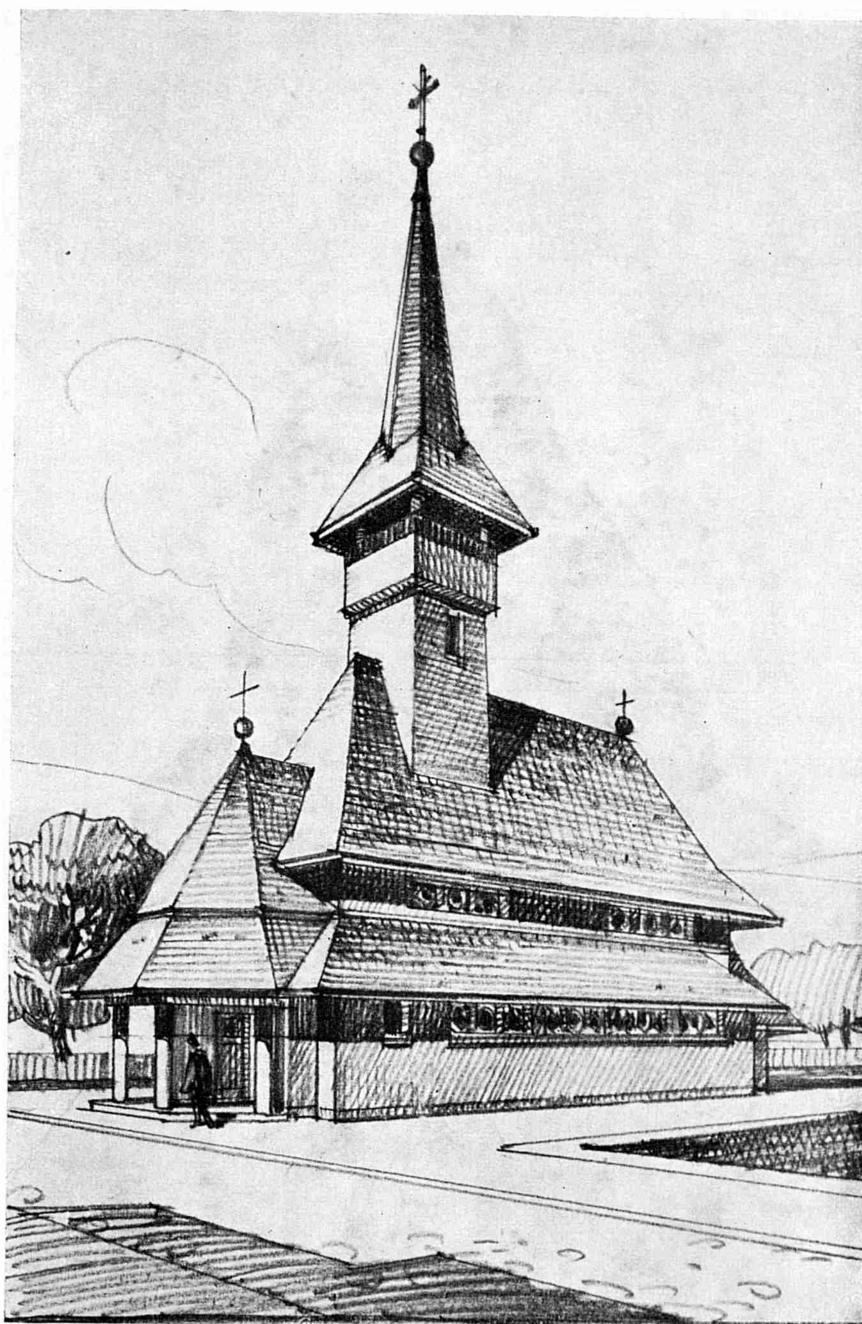
[1]) Arh. C. Iotzu.
[2]) Arh. Cristinel, G.
[3]) Arh. I. Trajanescu.

I ARBORA
II
III
24 00
8 80
18 70
5 70
1.55
1.55
21 28
8 06
7 68
16 92
20 80
6 65
10.50
18 00

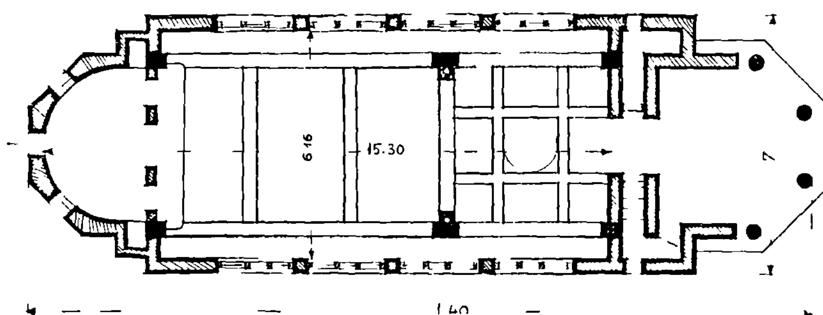

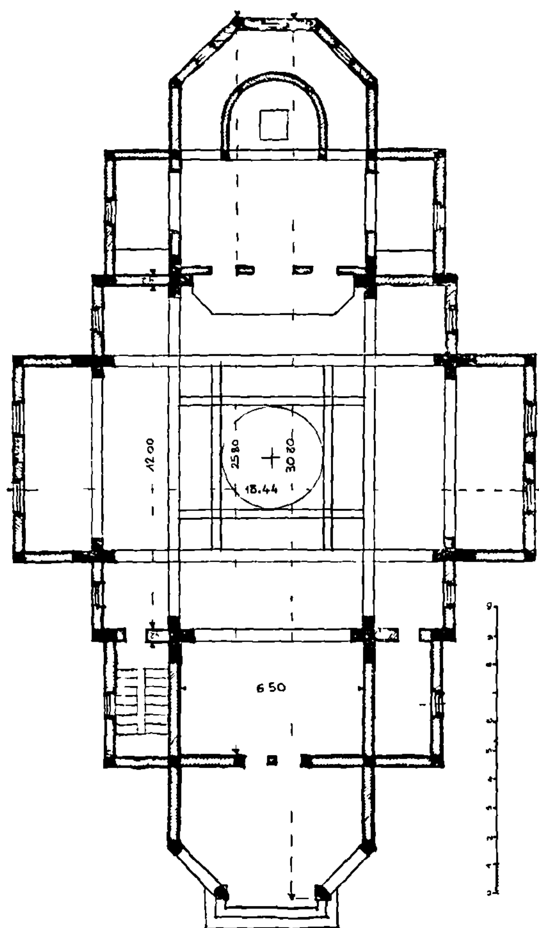

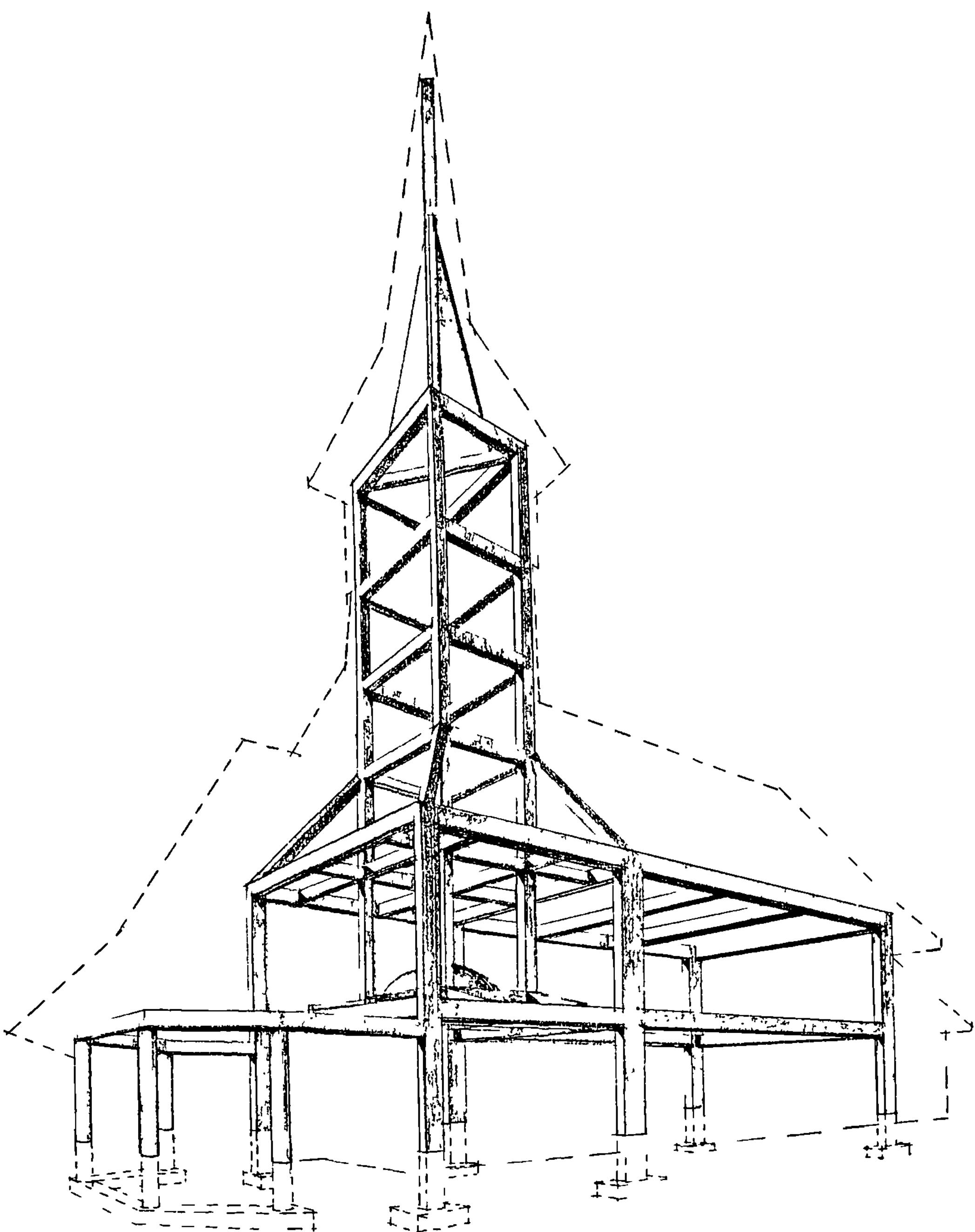

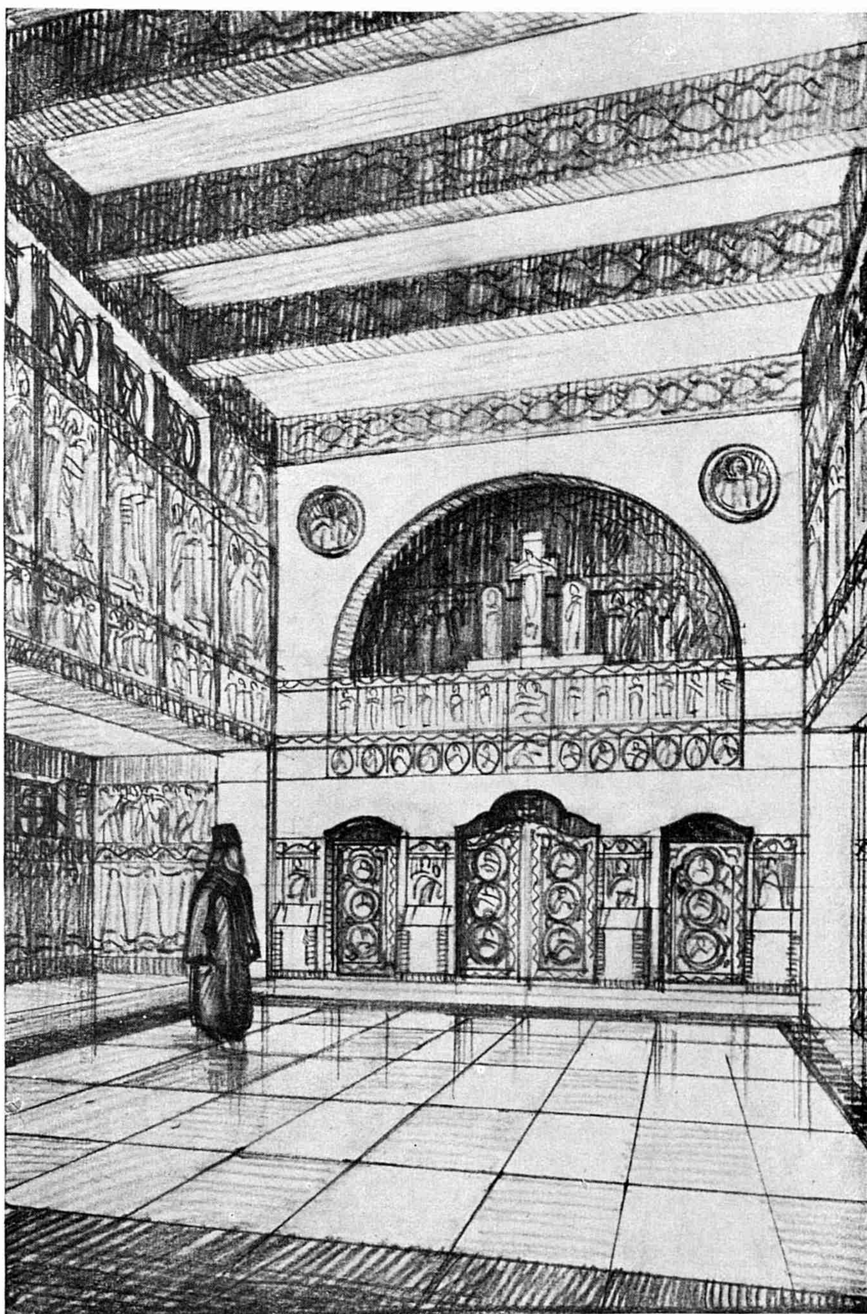

IV

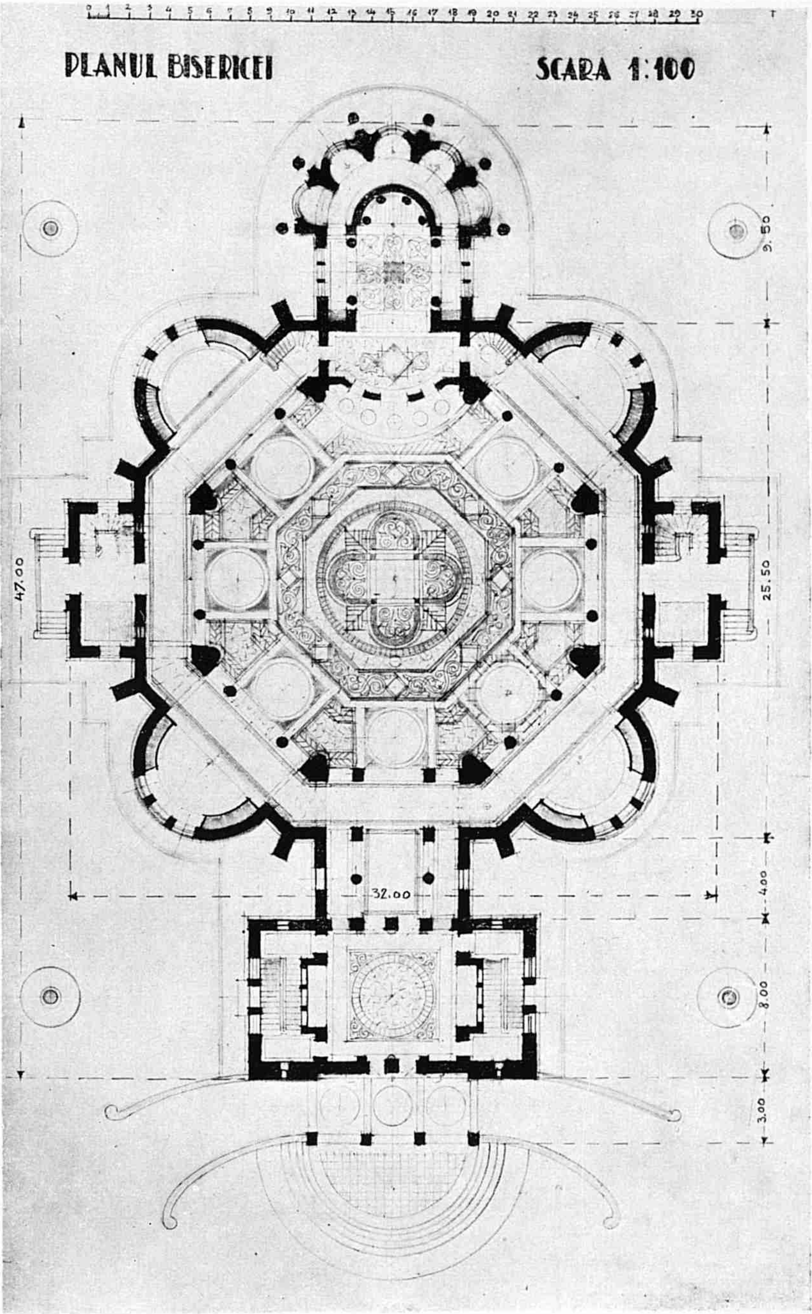

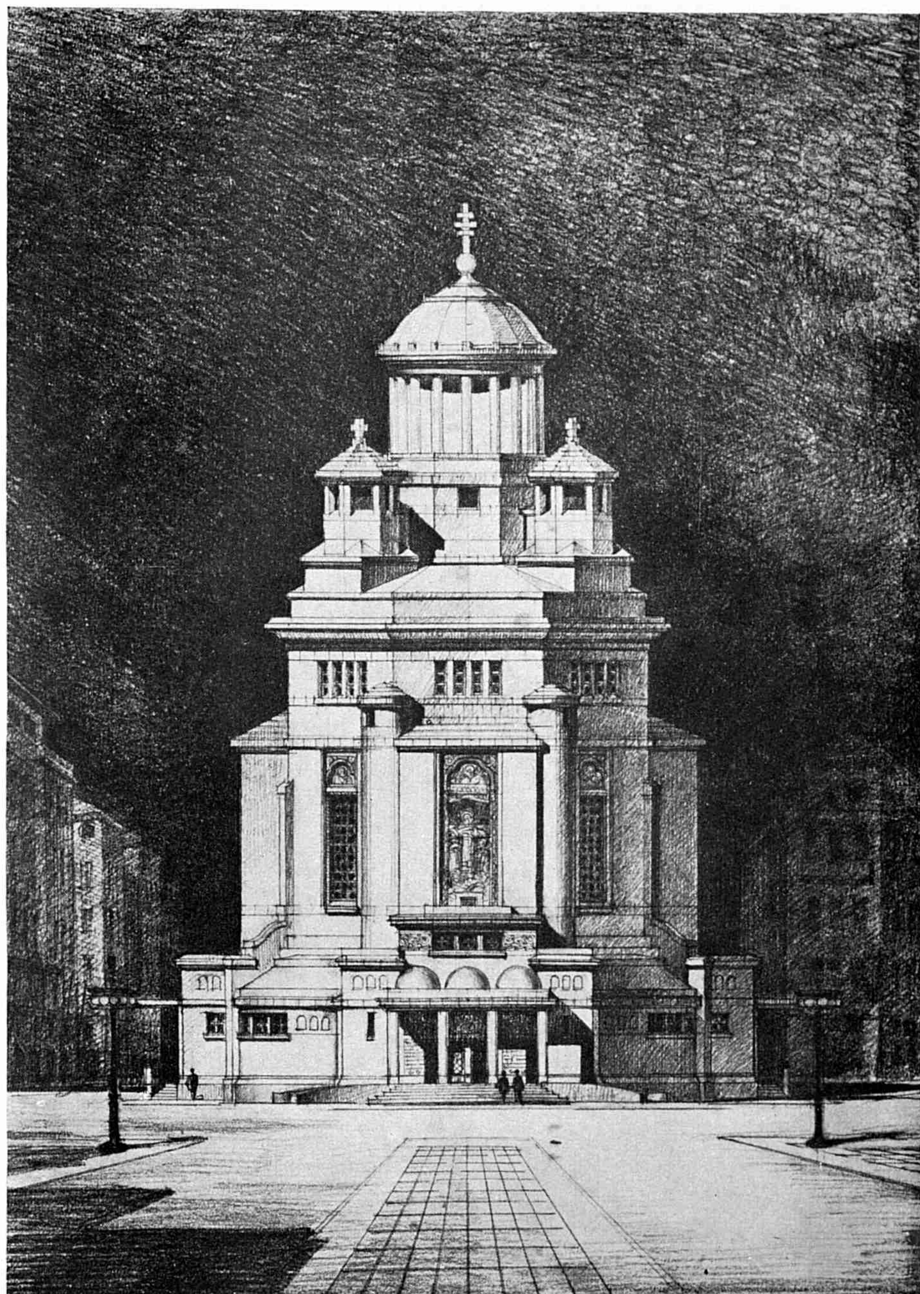

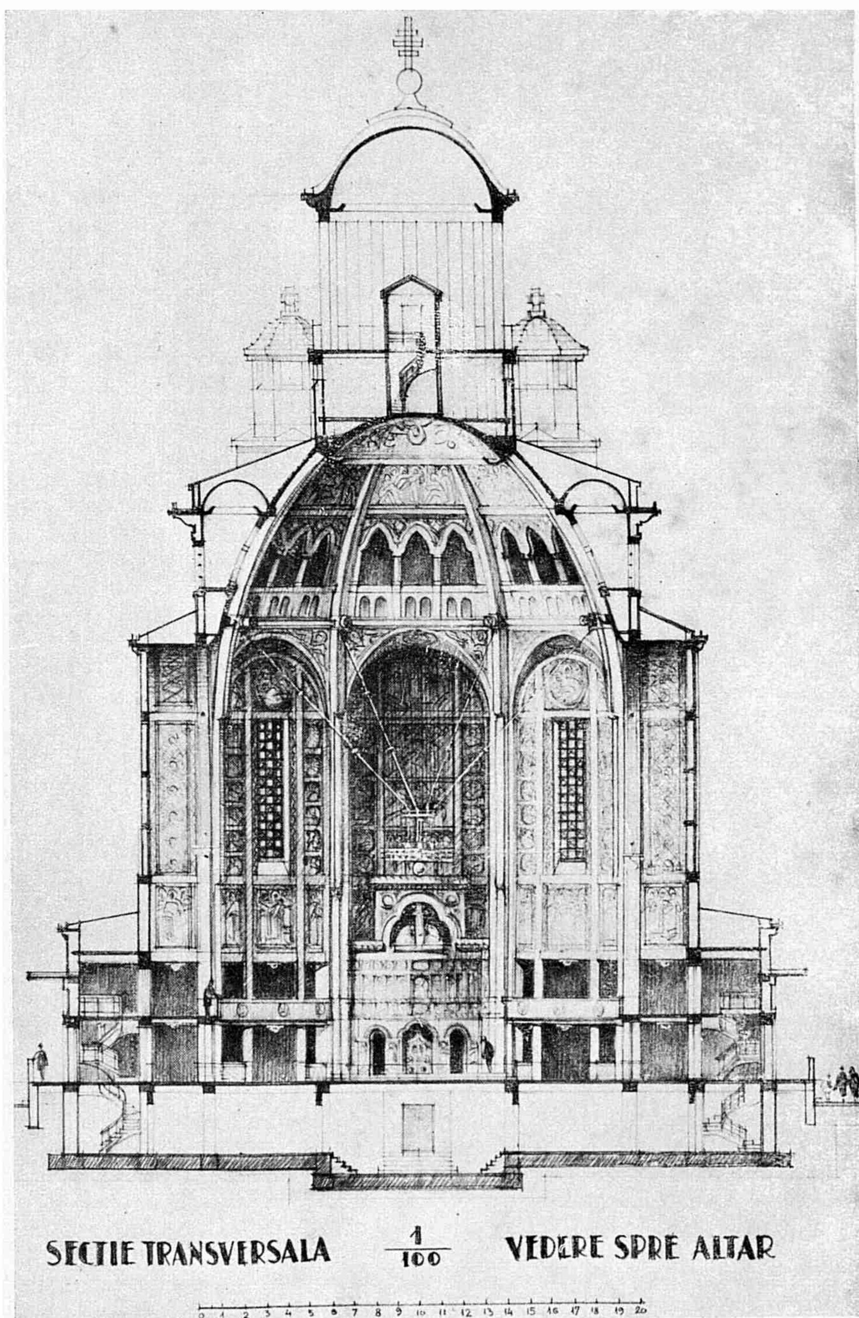

PLANUL BISERICEI
SCARA 1:100
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30
47.00
9.50
25.50
32.00
4.00
8.00
3.00

SECTIE TRANSVERSALA
1/100
VEDERE SPRE ALTAR
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

CONTRIBUŢII NOUĂ LA ISTORIA ROMÂNILOR DIN ŢARA FĂGĂRAŞULUI ÎN VEACUL AL XVII-LEA

A. SITUAŢIA ROMÂNILOR DIN DOMENIUL PORUMBACULUI DE JOS (1680)

DE

ŞTEFAN METEŞ

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ţara Oltului, numită şi a Făgăraşului, — după cetatea ridicată aici în veacul al XIV-lea — a fost ţinutul cel mai curat românesc în tot cursul istoriei. Caracterul acesta s'a păstrat întreg, fără a se fi putut schimba sau micşora prin colonizările oficiale de Unguri şi Saşi în oraşul Făgăraş şi satul Şercaia, căci în alte locuri n'au prins sau repede au dispărut. Păstrarea fără infiltrări străine şi întărirea elementului românesc se datoreşte fără îndoială şi faptului, că acest « ducat » a fost peste un veac în stăpânirea Domnilor din Ţara-Românească şi apoi clasei de boieri liberi şi cu organizaţie proprie, care s'a menţinut, deşi tot mai redusă, până în cursul veacului al XIX-lea.

Toţi locuitorii, celor vreo 60—62 de sate, depindeau de căpitanul cetăţii Făgăraş, locţiitorul delegat de regii apoi prinţii stăpânitori ai Transilvaniei. Intreg « ducatul » e împărţit în trei părţi, pentru a putea fi mai bine condus şi administrat sub raport economic, având centrele: Făgăraş, Comana de Jos şi Porumbacul de Jos. Cele mai multe sate aparţineau administraţiei curţii importante din Făgăraş, un număr foarte redus era repartizat la celelalte două curţi, care aveau fiecare câte un administrator cu însărcinarea grea de a

se îngriji de bunul mers al gospodăriei domeniului, de a încasa veniturile şi a prezenta spre aprobare cheltuelile necesare. Pentru aceasta a se vedea însemnările gospodăreşti ale principesei Anna Bornemissza (publicate de B. Szadeczky, *I. Apafi Mihaly fejedelem udvartartása*, vol. I, Budapesta, 1911, p. XX + 722), din anii 1667— 1690, extrem de preţioase şi amănunţite, care ne dau o sumedenie de informaţiuni despre felul cum au fost administrate, în curs de 24 de ani, cele trei domenii făgărăşene, sub supravegherea personală şi foarte pricepută a principesei.

De administraţia curţii din Porumbacul de Jos, în vremea vrednicei soţii a lui Apafi, se ţineau 6 sate: 1—2. Porumbacul de Jos şi de Sus. 3. Sărata. 4. Scorei. 5. Corbi. 6. Ucea de Sus. Până în 1680 se ţineau şi satele cedate lui Mihail Teleki: Oprea şi Streja Cârţişoara şi Arpaşul de Sus. Cunoaştem şi numele administratorilor curţii din vremea aceea, cărora li se zice uneori şi juzi de curte, şi cari sunt de obiceiu dintre boierii satelor, aşa de exemplu: Ştefan Nica (până prin Martie 1667), Vasile Buza (unie 1667—Mai 1668), «diacul» Şorban Talabă din Săsciori (Iulie 1668—Iunie 1676), «diacul» administr. slab Matei din Săsciori (Iulie 1676—Noemvrie 1680), Alexandru din Luţa (Ianuarie 1681—Aprilie 1690) şi Şorban din Recea (după 1690 Aprilie). Despre administraţia acestora vezi Szádeczky, *o. c.*, I, pp. 19—23, 133—143, 310—327, 534—547.

Avem un inventar unguresc al curţii Porumbacul de Jos, făcut de administratori în August 1680, în care sunt descrise până în cele mai mici amănunte edificiile cu tot ce le aparţine şi sunt în ele, aşa ajungem să cunoaştem casele de locuit, prânzitorul, bucătăria, brutăria, pivniţele, filigoria, şurile şi grajdurile, magaziile de bucate, morile, piuele, casa de fiert bere, stupăria, ferestrăul, sticlăria, gheţarul, moara de măcinat piatra, grădinile de legume, fântâna, lacurile cu peşti, corabia şi luntrea dela vadul Oltului, etc.

Stocul de animale mari şi mici e următorul: vite cornute: 25 vaci cu lapte şi viţei, 7 v. sterpe, 19 junici, 10 viţele de 1 an, 4 tauri mari, 8 boi de jug stampilaţi, 6 boi pentru

îngrăşat, 21 junci între 3—6 ani, 22 viţei. Porci: 229 scroafe, 179 purcele, 155 purcei, 81 vieri şi 46 mascuri. Se notează că: « purceii din vara aceasta sunt foarte prăpădiţi, dacă nu vor fi hrăniţi cu ceva bucate, nu mulţi vor rămânea din ei ». Oi şi capre: 635 oi cu lapte, 42 sterpe, 179 mioare, 213 miele, 320 miei-berbeci, 277 berbeci, 21 capre cu lapte, 17 capre sterpe, 10 iede, 2 iezi şi 14 ţapi. « Numărătoarea aceasta s'a făcut în munţi de către boierul Bârs Comşa, Rad Barbuci, jude în Sărata, şi de scutarul Oprea Poşa ». Paseri: 8 cocoşi, 8 coponi, 115 găini, 36 pui, 68 curce şi curcani, 70 pui de curce, 33 gâşte, gânsaci şi pui şi 30 raţe.

Se înşiră apoi şi alte produse şi lucruri, care merită să fie amintite: 4 slănini vechi şi 27 sl. nouă de 844 fonţi, din care 51 sunt din şoldani, 85 unturi de 400 fonţi, 17 spinări cu cap, 5 capete de porc, 47 picioare de porc şi 41 p. de porc râncede. Dela 643 oi şi 23 capre scutarii au dat, din acest an până în 12 August 1680, brânză 1639 de fonţi în 34 putine de brad. Mai este brânză veche: 19 putine de 1218 fonţi, 6 burdufuri de 646 fonţi, 6 putine cu urdă de 420 f. şi 1 burd. de urdă de 114 f., şi 25 caşi de toamnă de 250 fonţi.

23 bucăţi de păstrăvi, şi peşti uscaţi (« aszu ») din Olt, înşiraţi pe aţă, 4 câble de prune uscate, 10 c. de diferite fructe uscate, 10 c. alune, 1 ½ c. mac în 2 saci, 1 ferdelă nuci, 1 ferd. fasole, 3 câble şi 3 ferd. de sămânţă de cânepă, într'o bute de vin, 4 vase cu oţet de vin şi 3 cu de mere. Seminţe de legume: 10 cupe (« oct. ») de ceapă « deves » în 2 oale, 11 cupe de muştar, 1 de castraveţi şi 1 ½ de napi, 1 ½ de ridichi, 10 de pătrânjei, 4 de « parei », 1 de chimin, ½ de « gaambegy », 1 de pepeni, ½ de « palantt ». 1 ½ cupe de vişine uscate. Intr'o cameră s'a aflat 200 blide şi 300 blide de lemn, iar într'un pridvor 29 de buţi goale de vin, de apă, de bere, de varză şi de peşte.

Bucate, fân şi paie: 15 stoguri de grâu de 9,185 clăi din anii 1676—80, 1 st. de ovăz de 690 clăi din 1679, 1 st. de secară de 88 clăi din 1680, 1 st. de orz de 300 clăi din 1680, 4 st. de meiu de 1734 clăi din 1677—9, şi 9 clăi de fân de 133 de stânjeni din 1679—80, 1 claie de paie de 15 stânjini.

O conscripție, ce e drept mai târzie, din 1722, ne arată, că Apafi avea numai în patru sate din acest domeniu: Porumbacul de Jos și de Sus, Sărata și Scorei pământ propriu: arător de 2,570 câble și fânaț de 411 care de fân (cf. M e t e ș, *Situația economică a Românilor din țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935, pp. 268—271). Avem și cantitatea producției proprie de cereale din hotarul acestor sate relatată astfel de doi administratori: In 1667 se produce la Porumbac 1864 clăi de grâu, 51 clăi de meiu și 40 clăi de cânepă; în 1670: 1700 clăi de grâu, 200 clăi de secară, 55 cl. de cânepă, 77 « stânjini » de fân și 5 st. de otavă; iar în 1671: grâu 1750 clăi; din hotarul Por. de Jos 700, din Sărata 600 și Scorei 500 și 253 cl. de secară: din Por. de Jos 180, Scorei 73 clăi (S z á d e c z k y, *o. c.*, pp. 19, 21—22), în 1672: grâu 2,000 clăi, 200 cl. secară și 100 stânjini fân (= 4 stoguri?).

Tot din August 1680 ni s'a păstrat și un Urbariu al celor 6 sate supuse curții din Porumbacul de Jos (originalul unguresc în *Arhivele Statului* din Cluj), făcut de delegații principesei: Nicolae Uzoni și Ștefan Strâmbul din Şinca, asesor în scaunul nobililor din Făgăraș, iar cel dintâi exactor fiscal.

Urbariul ne dă amănunte interesante și numeroase despre: numele și avutul tuturor iobagilor și obligațiile lor față de principesa-proprietară, apoi în parte numele boierilor, libertinilor, ale preoților (despre aceștia vezi și studiul meu, *Viața bisericească a Românilor din țara Oltului*, Sibiu, 1929), iobagilor fugiți, despre păduri, munți, mori, piue, vite, etc.

Conscripția aceasta urbarială e un izvor însemnat și pentru toponimie, astfel găsim următoarele numiri de hotare: 1. In Porumbacul de Jos. *a)* arătoare: Cărbunar, Glod, Gura-Gârlei, Gruiul Luncii, Dâmbul, Gura-Râului, Gârnel, Prundul Oltului; *b)* fânațe: Gheocei, Gura-Glodișorului, Pipirig. 2. Porumbacul de Sus: *a)* arător: Silegieşte, Liscov, Cărbunar; *b)* munți: Puha, Bârcaciu, Stâna-Mare, Şerbota; *c)* pădure: Piscul bisericii. 3. Sărata. *a)* arător: Ruptura-Oltului, La fântâna crângului, Peste Sărata; *b)* fânațe: Săliște, La capătul stânelor, Lunca, Rovina, Mlaca, Pur, Pajiștea-Mare, Livada-boierească, Huluboaie. 4. Scorei. *a)* arător.

Lunca, Zăvoi, Şeghiţa; *b)* fânaţe: Dealul Scoreiului, Zăvoi şi văile: Laita, Opatul. 5. Ucea de Sus. *a)* munţi: Gridomanul şi Ucişoara.

Dăm în rezumatul de mai jos numărul populaţiei şi averea mobilă a iobagilor: (vezi tab. pag. 6).

Vieaţa aici era foarte grea, încât 100 de iobagi au fost siliţi să fugă şi să se adăpostească în alte părţi, unde credeau că pot trăi ceva mai liniştit.

Iată acum şi feluritele îndatoriri ale iobagilor faţă de proprietar:

1. *Darea.* Aceasta se aduna de 2 ori pe an, ½ la Rusalii şi ½ la Crăciun. Se plătea după 1, 2, 4 vite câte 50 denari, 1 şi 2 florini. In Corbi şi Ucea de Sus se mai da în plus câte 1 fl. de argint la Rusalii şi la Crăciun 50 creţari numiţi « banii peştelui ».

2. *Darea împăratului (turcesc).* Diferă dela sat la sat, astfel: Porumbacul de Jos dă 61 fl. 50 denari. « In anul acesta (1680) a fost încasată de 2 ori ». Porumbacul de Sus şi Sărata fiecare câte 68 fl. 50 den., Scorei 31 fl. 50 den. şi Ucea de Sus 40 fl.

3. *Dijma.* Din toate produsele câmpului se ia o parte din zece; la oi şi porci 1 din 15, din oile cu lapte se dă 1 cu lapte, din cele sterpe una stearpă, sub 15 se rescumpără fiecare cap cu câte 2 den. La stupi din 10 unul, sub 10 se dă de fiecare 2 den. Dacă dijmele se iau în bucate, e obiceiu, ca cei care au 4, 6, sau 10 vite de jug să dea 1 câblă de grâu şi 1½ c. de ovăz, cei cu 2 vite 2 ferdele de grâu şi 3 ferd. de ovăz, cei cu o vită 1 ferd. grâu şi 1½ ferd. ovăz. La Corbi se ia, după obiceiul cetăţii, din 25 porci unul.

4. *Lucrul.* E acelaşi pentru toţi şi anume: In timpul aratului, semănatului şi adunatul bucatelor iobagii, de obiceiu, fac slujba împreună cu zilerii, până când se termină lucrul. In restul anului lucrul le revine tot la trei săptămâni, când iobagii slujesc toată săptămâna, zilerii nu lucrează decât 2 zile pe săpt. De obligaţia aceasta zilerii dela munte sunt scutiţi, conform privilegiului dela două principese. Se opresc abuzurile, ca să nu fugă iobagii.

5. *Darurile*. Fiecare sat dă anual câte o vită de tăiat, o ferie de unt şi una de miere, apoi 1 ţol, o piele de vulpe.

No. curent	Numele comunelor	Preoţi	Iobagi	Copiii lor	Zileri	Copiii lor	Cai	Boi	Vaci	Junci
			No.	No.	No.	No.	No.	No.	No.	No.
1	Porumbacul de jos	2	165	219	1	1	60	213	252	92
2	» de sus	4	148	190	—	—	64	199	226	71
3	Sărata	2	135	140	—	—	39	203	159	57
4	Scorei	1	63	78	6	2	25	63	114	11
5	Corbi	1	42	58	—	—	13	33	74	—
6	Ucea de Sus .	2	86	83	—	—	16	54	154	44
	Total . .	12	639	768	7	3	217	765	981	245

Oi şi capre	Porci	Stupi	Sesiuni locuite	Sesiuni pustii	Boieri	Sesiuni boereşti	Libertini	Iobagi fugiţi	Taxe plătite de iobagi fl.	Taxe plătite de iobagi cr.
No.	No.	No.	No.	No.	No.	No.	No.	No.	fl.	cr.
470	171	53	128	2	1	—	4	18	116	—
348	149	31	123	—	2	1	—	28	107	50
521	189	37	93	—	—	—	2	4	96	75
89	80	34	49	2	25	9	—	13	48	50
107	69	34	38	3	—	—	—	19	21	50
281	99	45	58	—	7	—	—	18	41	50
1.816	757	234	489	7	35	10	6	100	433	35

Fiecare casă sau gazdă, care plăteşte dare, mai dă o găină şi 5 căpăţini de varză, acestea din urmă se pot rescumpăra cu câte 5 denari. Cei care au vite de jug datoresc şi cu un car de lemne la Crăciun. Mai dau: cei 6 boieri, — asesori în scaunul de judecată din Porumbacul de Jos, — fiecare câte 4 florini; fiecare preot nou, dacă e de naştere iobag, câte 15 fl., iar primul plăieş 15 fl. Cei din Corbi mai completează cele de sus: 3 familii dau câte 1 miel sau câte 12 den. de

familie. La Ucea de Sus se notează la daruri şi crâşmărit: « Acesta fiind sat vechiu, aici se dă de 2 ori atât] cât în Corbi ».

6. *Crâşmărit*. Când era cules bun, vinul se vindea tot anul, când era puţin satul trebuia să dea aşa numita « crâşmă seacă », care consta din plata anuală a 3 sau 6 buţi de vin (butea de 40 de ferii) cu 12 fl. de fiecare bute. Multe nemulţumiri producerea impunerea vinului prost, dar scump (Vezi numeroase tânguiri de acest fel în cartea mea, *Situaţia economică*, I, p 462).

Prestaţiile acestea scrise în urbariu creşteau după bunul plac al administratorilor şi fără niciun drept, cum ne dovedesc plângerile mişcătoare şi revoltătoare ale sătenilor din amintitele comune în tot cursul veacurilor pline de persecuţiile fără milă ale nobililor unguri (Amănunte în *o. c.*, pp. 279—364, 378—385).

Dovada abuzurilor, înafară de prestaţiile fixate în urbariu, ne-o oferă înşişi conscriptorii, cari nu se sfiesc să întroducă în conscripţie nota următoare la satul Porumbacul de Sus relativă la asupririle unor bieţi olari:

« Din plângerile olarilor am înţeles, că juraţii n'au voit să le facă nicio dreptate, n'au ţinut seamă nici de munca şi nici de vasele ce le fac în tot anul pentru Măria Sa (principesa). I-au silit să dea şi bucate, când ei n'au nicio locuinţă potrivită în sat şi nici moşie la câmp. Deoarece bucatele se dau, de obiceiu ca dijmă, judele curţii să nu mai dea voie să se ia bucate dela olari, cari n'au pământ semănat la câmp. De altfel, aceştia sunt numai zileri, şi dacă se încarcă cu tot felul de sarcini nedrepte, toţi pleacă din sat. Dacă unii din ei au boi, nu-i ţin pentru arat, ci pentru căratul pământului şi adusul lemnelor de foc ».

Produsele acestor olari erau foarte căutate în toată ţara Făgăraşului, şi curtea domnească avea mare [nevoie de ei, fiindcă singuri furnisau pentru tot domeniul obiectele fragile şi indispensabile ce ieşeau din mânile lor dibace. Aşa vedem, că administratorul curţii de aici trimite în diferite rânduri: O bute de oale smălţuite, 300 oale ţărăneşti pentru fiert, de 3 ori 50 oale de câte 1, 2,3 ferii, 150 mai mici şi

100 capace, 300 oale ţărăneşti roşii, 26 blide şmălţuite, 16 cratiţe, vase toate şmălţuite: 90 oale de ½, 2, 2, 3 cupe, 30 capace, 30 cratiţe (vezi şi alte amănunte la S z á d e c z k y, *o. c.*, I, pp. 138, 311, 318, 139, 543, etc.).

Tot în Porumbacul de Sus principesa avea o sticlărie, arendată unor Poloni cu 500 fl. Cunoaştem diferitele vase de sticlă ce se duceau de aici la curte (pe larg în S z á d e c z k y, *o. c.*, pp. 136, 138, 310—13, 540—42). Ţăranii, —ca negustori uneori, dar mai ales cărăuşi, —duceau în toate părţile Transilvaniei, ba chiar şi în Ţara Românească, fabricatele nouă şi din ce în ce mai preţuite ale sticlăriei numite.

Pescuitul era în general oprit sub aspră pedeapsă de 12 fl. Morile erau toate domneşti sau boiereşti. Iobagii puteau avea numai diferite piue pentru care plăteau anual câte 1 fl. sau o anumită cantitate de produse.

Curtea domnească avea păduri întinse de stejar şi de fag, în care iobagii curţii îşi puteau ţinea porcii la ghindă, plătind «goştină» 10 bani de 1 porc, iar străinii câte 15 bani. Când era bielşug de ghindă, se puteau hrăni în pădurile din Porumbacul de sus 600 porci, Sărata 1000 p., Scorei 600 p. şi în cea din Ucea de Sus 200 de porci.

Alte amănunte se găsesc în conscripţia urbarială a fiecărui sat. In ce priveşte onomastica iobagilor şi boierilor din cele 6 sate ale curţii Porumbacul de Jos cartea lui Ş t. P a ş c a, *Nume de persoane şi nume de animale în ţara Oltului* (ediţia Academiei Române, Bucureşti, 1936, p. 370) ne dă bogate, foarte preţioase şi interesante informaţiuni despre originea şi evoluţia numelor.

In Arhivele Statului din Cluj, privitor la cele 6 sate numite, se mai păstrează încă 4 conscripţii urbariale, din anii 1688, 1726, 1766 şi 1787, care ne dovedesc deplin, că aici a fost o vieaţă chinuită, în curs de peste o sută de ani. A fost o continuă scădere a populaţiei, —afară de cea din Ucea de Sus —o fărâmiţare a moşiilor, o emigrare crescândă a iobagilor şi o sărăcie materială a tuturor, cum rar se întâlneşte

în alte ţinuturi ale Transilvaniei. Când vremurile vor fi mai prielnice pentru istoriografie, poate vom reuşi cu ajutorul cuiva să tipărim aceste conscripţii, împreună cu multe altele, care privesc până în cele mai mici amănunte vieaţa grea sub toate raporturile, în curs de mai multe veacuri, a Românilor din ţara Oltului.

1. PORUMBACUL DE JOS

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiune moșie	Darea Fl.	OBSERVAȚIUNI
1	Comșa Sărac	3	12	6	4	4	20	7	4	1	2,—	Jude
2	Streja Boer	—	—	4	3	4	15	3	—	1	2,—	
3	Oprea Hoțul	2	—	6	—	3	—	—	—	1	2,—	
4	Iuon Boer	2	—	4	2	3	2	—	12	1	2,—	Judecător (Assesor) la scaunul din Porumbac
5	Oprea Pietrar	2	—	—	—	4	—	1	—	1	—,25	
6	Oprea Danc	2	—	—	—	3	—	1	—	1	—,25	
7	Comșa Danc	5	—	—	—	—	—	—	—	1	—,25	
8	Bărbat Danc	2	—	—	—	3	—	1	—	1	—,25	
9	Iuon Danc	2	—	—	—	2	—	1	—	1	—,25	
10	Oprea Bulichio	2	—	—	—	4	—	—	—	1	—,25	
11	Comșa Boer, alias Bărbat	1	—	—	1	3	—	1	—	1	—,25	
12	Iuon Mușa, alias Glăjar	1	—	—	—	2	2	3	—	1	—,25	Cojocar (servește cu această meserie)
13	Aldea Vas....................	2	1	—	—	—	—	—	—	1	—,50	
14	Coman Balea	4	—	2	—	1	—	3	—	1	1,—	
15	Iuon Balea	—	—	4	2	3	18	4	—	1	2,—	
16	Stanciul Ilina	3	—	2	2	1	5	3	—	1	1,—	
17	Iuoneasi Miculeasa	2	—	—	—	2	—	1	—	1	—,25	Văduvă
18	Oprea Boer	1	—	1	1	3	10	2	2	1	—,50	
19	Iuon Nan, alias Muntean	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—,25	Acesta fiind ziler nu trebue să facă atâtea servicii ca și ceilalți; fratele său Bărbat slujește în sat.
20	Roman Albean	5	—	2	—	4	—	—	—	1	1,—	
21	Stanciul Stoia	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—,25	
22	Bucur Stoia	—	—	1	—	2	—	—	—	1	—,50	
23	Stoia Iuga	3	—	1	—	2	—	—	—	1	—,50	
24	Iuon Neaga .... }	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	} Necăsătoriți, slujesc în sat, locul de casă le este pustiu.
25	Dan Neaga .... }	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
26	Comșa Iuga	2	—	—	—	3	—	—	—	1	—,25	

27	Oprea Pițarca	3	—	4	2	3	10	4	2 }	1	2,—	Stau pe o moșie; [la 1687 jude.]
28	Comșa Pițarca	2	—	—	—	—	—	—	— }			
29	Oprea Neaga	1	—	1	1	1	—	1	—	1	—,50	
30	Oprea Lațcul	2	—	1	—	3	—	1	—	1	—,50	
31	Soția lui Comșa Calini	4	—	—	—	—	—	—	—	1	—,25	Bărbatul a fugit; Vasilie, un fiu slujește în sat.
32	Iuon Mareș } alias Stănemir	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—,50	} Căsătoriți, purcari, stau pe o moșie, de origine sunt din Corbi, aici n'au moșie proprie.
33	Stănemir Mareș }											
34	Bărbat Pietrar	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—,25	
35	Oprea Mărinescul	1	—	4	2	2	2	1	1	1	2,—	
36	Toma Drocea	4	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	N'are nicio moștenire.
37	Iuon Albean	3	—	1	—	3	—	1	—	1	0,50	Morar la Curtea din Sărata.
38	Comșa Cojocarul	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	•
39	Dancul Neamțul	2	1	6	2	4	2	3	—	1	2,—	Fratele său de 6 ani, este în Săcădate, partea de moșie i-o stăpânește acesta.
40	Coman Neamțul	3	—	4	2	3	8	4	—	1	2,—	Lemnar și morar la Curtea de aici.
41	Dumitru Guțului	4	—	—	2	4	—	2	—	1	25	
42	Stoica Udriște	1	—	—	—	2	10	1	—	1	0,25	
43	Man Dindeal	} 2	1	6	1	3	20	3	— }	1	2,—	Stau împreună și sunt pe o moșie.
44	Comșa Dindeal	} 1	—	—	—	—	—	—	— }			
45	Roman Pietrar	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Are un fiu care stă în Sibiu, plătește anual 4 R. fl.
46	Dancul Mărinescul	2	—	1	2	3	2	3	—	1	0,50	
47	Micul Suma	3	3	1	2	3	10	1	—	1	2,—	
48	Vâlcul Mușa	} —	—	—	—	—	—	—	— }			
49	Comșa Vâlcul	} 1	8	8	4	5	10	5	— }	1	2,—	Stau împreună și slujbele le-au făcut tot împreună.
50	Bunea Vâlcul	} 1							}			
51	Coman Mușa	2	—	1	1	2	—	5	—	1	0,50	Acesta are dela Principesă act de scutire sub data de 2 Decemvrie 1673 Alba Iulia, ca să nu facă slujbe.
52	Comșa Poșa	4	1	6	4	4	10	4	—	1	2,—	Păcurar, un fiu slujește pe undeva.
53	Oprea Poșa	2	2	4	2	3	50	2	—	1	2,—	Scutar.
54	Radul Mușa, alias Glăjar	—	—	1	2	3	5	2	—	1	0,50	
55	Stan Glăjar	2	3	4	2	1	—	3	2	1	2,—	
56	Oprea Bârsului Dan	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătorit, casa e pustie.

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiune moșie	Darea Fl.	OBSERVAȚIUNI
57	Iuon Danc	1	—	2	1	2	10	2	—	1	1,—	Stă împreună cu un frate mai mic, numit Danc.
58	Bucur Morlea	—	—	1	—	2	—	—	—	1	0,50	Stau pe o moșie, Lupul este ginerele lui Bucur.
59	Lupul Morlea	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
60	Comșa Sineci	1	—	1	1	2	10	1	—	1	0,50	
61	Dragomir Udriște	4	—	1	2	3	—	—	—	1	0,50	Purcar.
62	Oprea Frățilă	—	—	1	1	1	3	—	1	1	1,—	Locuiesc împreună, și până acum au făcut slujbă împreună.
63	Roman Frățilă	—	—	—	—	1	—	—	—			
64	Marcul Nasului	3	—	—	1	2	—	—	—	1	0,25	
65	Vlad Mușa	—	—	—	2	3	9	1	—	1	0,25	
66	Juon Mușa iunior	3	1	—	—	3	4	—	—	1	1,—	Stau pe o moșie, sunt purcari.
67	Oprea Mușa	3	—	—	—	—	—	—	—			
68	Bărbat Danc, Stoica fiul său	1	—	3	—	1	—	—	—	1	1,50	Răcar.
69	Stan Otârlea (Onterlea)	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
70	Soția lui Man Otârlea	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
71	Bărbat Mărinescul	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	Pescar, acum cerșitor
72	Petru Ignatu, alias Muntean	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
73	Ignat Muntean	4	—	2	2	3	—	5	—	1	1,—	Vizitiu.
74	Radul Stoia	1	2	3	1	1	—	—	—	—	2,—	E din Porumbacul de Sus, căsătorit aici.
75	Roman Dancul	1	4	6	2	3	10	5	—	2	2,—	Stau pe o moșie, și slujba o fac împreună.
76	Dancul Roman											
77	Oprea Fleșar, alias Muntean	2	—	—	2	—	—	—	—	1	0,25	
78	Oprea Pleșa	1	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
79	Văd. lui Bucur Ștăner	3	—	—	—	1	—	—	1	1	0,25	
80	Iuon Ștăner	2	2	—	—	—	2	1	1	1	1,50	Todor e ginerele lui Ștăner, stau împreună, Todor n'are moșie separată.
81	Iuon Todor	—	—	1	1	1	—	—	—	—		
82	Bârs Comșa, alias Boer	—	1	3	2	3	6	5	—	1	2,—	Are doi nepoți Comșa și Bârsul, unul locuește în Sărata; el este judecător (assessor) la scaunul din Porumbac.

83	Gavrilă Drâlea	3	—	6	1	4	8	1	—	1	2,—	
84	Oprea Drâlea alias Ureche	2	—	—	—	3	4	1	1	1	0,25	
85	Vâlcul Floare	3	—	4	—	3	5	1	—	1	2,—	
86	Iuon Floare	—	—	1	—	—	—	—	—		0,50	
87	Iuon Lupa	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
88	Dumitru Ciovica	2	—	2	—	2	—	1	—	1	1,—	Văcar.
89	Preoteasa lui Popa Stan	2	—	2	—	1	—	—	—	1	1,—	
90	Stoica Micosii	2	—	3	2	2	13	3	—	1	1,50	
91	Toma Andrei	—	—	1	—	3	2	1	1	1	0,50	
92	Iuon Tăbacul	—	2	—	1	1	—	1	—	1	1,—	Din Țara Românească. Stau pe o moșie,
93	Tămaș Tăbacul											Tănaș servește cu mesăria de cismar.
94	Bărbat Tioabă	1	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
95	Dancul Tioabă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit, slujește în sat.
96	Dancul Tudur	2	—	3	—	2	—	3	—			
97	Brateș Tudur alias Muntean	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1,50	Sunt pe o moșie, din Țara Românească.
98	Bărbat Mățău	—	—	4	2	4	5	2	—	1	2 —	
99	Bârsul Goia											
100	Comșa Goia	1	—	4	—	3	13	3	—	1	2,—	Sunt pe o moșie, drabant.
101	Streja Popa	2	1	5	—	2	6	2	—	1	2,—	
102	Bunea Sărac	3	2	5	2	2	7	5	—	1	2,—	
103	Iuon Sărac	2	2	6	2	4	5	7	—	1	2,—	
104	Neagoi Muntean	2	1	—	—	—	—	—	—	—	0,25	
105	Bărbat Comșa	—	—	—	—	—	—	—	—			
106	Comșa Bărbat	2								1	1,—	Aceștia trei sunt pe o moșie.
107	Iuon Bărbat	1	1	—	—	3	2	—	—	—	0,25	
108	Comșa Petreasă	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,—	Necăsătorit, slujește în sat.
109	Comșa Vâlcul	—	—	—	—	1	6	—	—			Comșa este bătrân.
110	Toma Vâlcul	1	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Toma este infirm.
111	Sin Băloaii	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Fiul acestuia locuește în Cârțișoara (jud. Făgăraș).
112	Radul Sin Muntean	—	—	—	—	—	—	—	—			
113	Stanciul Sin Muntean	1	—	2	—	2	—	—	—	1	1,25	Sunt pe o moșie, pescari.
114	Iuon Șăghicul	1	—	1	—	1	—	—	—	1	0,50	
115	Oprea Șăghicul	2	—	—	—	3	9	2	—	1	0,25	
116	Barb Dela Valea	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	El este orb, soția lui slujește.
117	Man Oproaii	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
118	Iuon Oproaie	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	Necăsătoriți, unul se poate căsători.

(urmare)

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni-moșie	Darea Fl.	OBSERVAȚIUNI
119	Vlădoaie Sora	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
120	Stan Voineag	1	—	1	1	2	2	1	—	—	0,50	De origine din Porumbacul de Sus, locuește în dosul casei iobagului lui Teleki.
121	Oprea Bârs	3	—	3	1	1	—	1	—	1	1,50	
122	Bârsul Bârs	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	Locuește în dosul casei altui om.
123	Bârsul Bâncei	1	—	1	—	3	—	1	—	1	0,50	Infirm.
124	Iuon Cotoară	1	—	4	—	3	13	3	1	1	2,—	Oprea Bănceu cerșetor, slujeșteici-colo.
125	Roman Cotoară	—	2	6	—	3	50	6	2	1	2,—	
126	Stanciul Cotoară	2	3	4	2	4	12	1	2	1	2,—	
127	Oprea Mănesii	{ 3	1	6	2	3	—	3	—	{ 1	2,—	Stau într'o casă, fiecare are moșia lui, fratele lor Iuon e nebun.
128	Comșa Mănesii	2										
129	Oprea Cotoară	—	2	—	—	2	—	2	—	1	1,—	
130	Micul Cotoară	1	—	4	3	3	16	6	5	1	2,—	In 1686 jude (de altă mână, scrisă mai târziu).
131	Stoica Cioarii	—	—	—	—	1	—	1	—	2	0,25	
132	Lupul Stupar	—	—	—	—	1	—	—	10	1	0,25	
133	Bărbat Stupar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	
134	Bărbat Frățilă	{ —	—	—	—	—	—	—	—	{ 1	—	Necăsătoriți, slujesc.
135	Oprea Frățilă											
136	Stanciul lui Sin Munteanul	2	—	2	2	1	—	—	4	1	1,—	
137	Pascul Pietrarul	1	—	—	—	—	—	—	1	1	0,25	
138	Barb Pietrar	—	—	1	—	2	—	1	—	2	0,50	
139	Oprea Nicula Muntean	2	—	—	1	3	—	—	—	1	0,25	
140	Stanciul Albean	1	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Ingrijitor la cai.
141	Iuon Albean	3	—	—	—	1	—	—	—	1	1,—	Drabant.
142	Iuon Pop Iános	1	1	1	—	1	—	—	—			
143	Simion Opriș	—										
144	Oprea Opriș	—	—	3	1	3	5	3	—	{ 1	1,50	Ingrijitor la cai.
145	Comșa Opriș											

146	Micul Opriş	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
147	Juon Opriş	2	—	1	—	2	8	—	—	1	0,50	
148	Radul Pietrar vel Ştefan	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătorit, a fost readus, este întemniţat, trebue pus sub chezăşie.
149	Man Berescul	—	—	1	—	1	—	—	—	1	0,50	Fiul său Toma locueşte în Făgăraş, trebue readus, plătea anual 5 fl.
150	Toma Berescul	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
151	Man Cioară	1	—	1	—	2	—	—	—	1	0,50	
152	Iuon Dragomirni	2	—	2	2	2	—	1	—	1	1,—	
153	Oprea Calin	—	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
154	Bârsul Stănei	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
155	Man Doicul	{ —	—	3	3	1	—	3	—	1	{ 2,—	Locuesc împreună, dar servesc separat, până acum făceau serviciu împreună, având meşteşugul lor.
156	Bărbat Poşa	—	—	1	—	—	—	—	—	1		
157	Comşa Cotoară	{ 4	—	4	—	4	9	3	—	1	{ 2	Locuesc într'o casă, Cotoară este ginerele lui Cioară; scutar.
158	Oprea Cioarii	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,—	
159	Iuon Vâlc....................	—	—	4	—	1	5	1	—	1	2,—	
160	Iuon Popa alias Sărătanul	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
161	Comşa Piţurui	2	—	—	—	2	—	1	—	1	0,25	
162	Iuon Pietrar	1	—	1	—	3	—	1	—	1	0,50	
163	Iuon Răpacea	{ —	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătoriţi, slujesc în satul Scorei.
164	Toma Răpacea											
165	Iuon lui Vlad Murar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit, n'are nicio moştenire, fiind din loc străin trebue să se aibă în grijă, pentru ca să nu se înstrăineze.
	Total	219	60	213	92	252	470	171	53	128	116,—	

Afară de jude şi cei necăsătoriţi, toţi capii de famili datorează o găină, 129 găini pentru întreg satul.

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	De câţi ani a fugit	Locul sau moşia unde a fugit	ALTE OBSERVAŢIUNI
1	Oprea Cimpoiar	24	**Bucerdea granoasă, pe pământul lui Boldizsar Maksnasi.**	Moştenirea i-o stăpâneşte Stoica Stoichiţa, alias Mareş, care plăteşte dijmă.
2	Roman Cimpoiar	24	Idem.	Idem.
3	Bărbat Pietrarul	—	Pe moşiile Blajului	Moştenirea i-o stăpânesc rudele împreună cu câţiva iobagi a Măriei Sale, cu a cărui învoială au plecat.
4	Iuon Mărina	—	» » »	Idem.
5	Man Pietrarul	—	» » »	Idem.
6	Dancul Bănciău.........	—	» » »	Idem.
7	Dancul Dragomireasă ...	—	» » »	Idem.
8	Oprea Hrişcă	—	» » »	Fii acestuia s'au reîntors.
9	Iuon Bucur	—	» » »	» » » »
10	Coman Măţău	—	» » »	» » » »
11	Stoica Mărinei	—	» » »	» » » »
12	Fii lui Oprea Cândea ...	—	» » »	Moştenirea acestora o stăpâneşte iobagul lui Teleki, Stanciul Cojocar, pentru 25 florini
13	Comşa Fraţilă Micul lui	—	» » »	E dus de pe timpul asediului Sibiului; a fost la început pe moşia lui Mikeş Thamas în Trei Scaune, acum nu se ştie unde e, moşia i-o au rudele.
14	Bârsul Goia	—	Sângeorgiul Trăscăului	
15	Oprea Petru	—	In Lupu	Moşia i-o au rudele de acolo, Comşa şi Pietroasa.
16	Iosul, sau Pătruş (?) Iosif Sărătanul	— —	Alecuş	Moşia acestuia au îngrădit-o la grădina de legume dela Curte.
17	Comşa Nicula	—	Ţara Românească	A fost ziler şi vizitiu la Curte, n'a avut nicio moştenire.
18	Toma Cioară	—		Necăsăt., fugit de curând, nu se ştie unde, moşia i-o au rudele.
		Moşiile rămase pustiu.		
1	Vlăduţ Bucur...........	A murit, sesiunea e pustie, moşia dela câmp şi-a fost zălog it-o, i-o stăpânesc iobagii Mării Sale. A murit, moştenirea i-a zălogit-o pentru 12 florini, iobagul Oprea Murar lui Bucur Boer din Scorei.		
2	Lăpădat Pescarul	Moşiile celor morţi de ciumă sau alte molime le stăpânesc rudele lor de sânge, iobagii Mării Sale.		

Libertini.

1. Stanciul Bârsăneasi 2. Stanciul Stoichiţa alias Mareş 3. Stoica Stoichiţă alias Mareş 4. Stanciul Popa	Aceştia au fost aflaţi în stare liberă, după cum dovedesc urbariile anterioare şi relatările juraţilor, din care cauză nu au fost impuşi cu niciun fel de dare, scutirea lor rămânând la bunăvoinţa Măriei Sale. Stanciul Popa a fost trecut ca libertin din 1668. După cum reiese din urbariul din 1674 toţi datoresc dijme Măriei Sale pentru casă (pentru casă n'au nicio scutire). Stanciul Popa locueşte cu un frate necăsătorit.

Ţigani.

1. Voic ţigan are 3 copii 2. Iuon ţigan are 1 copil 3. Iuon ţigan necăsătorit	Aceştia 3 sunt fraţi, la caz de nevoie, servesc la Curte cu meşteşugul lor.

Preoţi.

1. Popa Rad.
2. Popa Oprea.

Boieri.

Bărbat Comşa, după cum se vede din actul Capitlului, a prezentat un act al Măriei Sale, dat în tabăra de lângă Cluj, la 26 Iunie 1662, adresat slujbaşilor din Făgăraş, în care le porunceşte să-l respecte în libertăţile lui de boier, împotriva domnului pământean Mihail Barcsai care a primit Porumbacul prin donaţie. Şi-a prezentat atestarea actului său de boierie comisarilor de atunci, după cum se vede din nota de pe dosul actului. După cum se vede din scrisoarea de pe dosul actului, drepturile i s'au menţinut.

Darea.

Dările se strângeau de 2 ori pe an, jumătate la Rusalii, jumătate la Crăciun. In bani de argint, darea se plăteşte în modul următor: în loc de 1 fl. se da 2 d. în loc de 2 fl.—4 d. — în loc de 50 bani (pénz) 1 d. — în loc de 25 d. ½ d. La impunere, e obiceiul ca cel ce nu are vite să plătească 25 d. şi numai în cazul dacă e căsătorit, căci cei necăsătoriţi, nu sunt impuşi. Cei cari au 1 cal de ham sau 1 vită de jug, plătesc 50 d.; cei care au 2 vite de jug, plătesc 1 fl.; cei cu 4 vite de jug, plătesc 2 florini. Peste aceste sume, darea nu trece, chiar dacă are mai multe vite, după cum se vede din urbariul întocmit pe timpul Principesei vechi (öreg Fejedelem Asszony). Altădată «Drabanţii» cari trăiau pe moşia Cetăţii erau scutiţi de dare, dar de un timp încoace şi ei sunt impuşi. (*Notă de altă mână*: Darea slujitorilor dela Curte, argaţilor dela cai, bucătarilor, vizitiilor, după dispoziţiile Principesei, — se calcula dela un timp încoace, în plata ce-o primiau şi aşa vor plăti şi de aici încolo. De alte contribuţii, după cum arată urbariile vechi, sunt scutiţi).

Darea împărătească.

Satul întreg plăteşte anual 61 florini, 50 dinari, dar în anul acesta a fost încasată de 2 ori.

Dijmele.

Din toate produsele câmpului, se ia de obiceiu a zecea parte; din oi şi porci din 15 se ia 1; din oile cu lapte se da 1 cu lapte, din cele sterpe se da una stearpă şi neîmplinind numărul de 15, atunci se plătea de fiecare cap câte 2 dinari. Din stupi se lua de obiceiu din 10 unul, iar dacă nu împlineau numărul de 10, se

plătea atunci câte 2 dinari pentru fiecare stup. Dacă dijmele se iau în bucate, obiceiul e ca cei cari au 4, 6 sau 8 vite de jug, să dea grâu 1 câblă, ovăs 1 ½ câblă; cei cu 2 vite de jug grâu 2 ferdele (Metr.) ovăs 3 ferdele; cei cu 1 vită de jug grâu 1 ferdelă, ovăs 1 ½ ferdelă. Celelalte bucate se dijmuiesc.

Servicii.

In timpul aratului, sămănatului şi strângerii bucatelor, până când se termină lucrul, de obiceiu iobagii fac serviciu împreună cu zilerii. In restul anului, serviciul le revine tot a treia săptămână; când iobagii servesc săptămâna întreagă, zilerii nu servesc decât 2 zile pe săptămână. De această obligaţie sunt scutiţi zilerii dela munte, cari au act dela Principesă, dat: Porumbac, 31 Martie 1666, în care se prevede ca ei să servească ca şi în timpul Principesei Susana Lorantfi. Să nu se facă abuzuri, ca iobagii să nu se înstrăineze de Măria Sa.

Daruri.

Fiecare sat de pe domeniul Porumbacului dă anual câte o vită de tăiat.
Fiecare sat de pe domeniul Porumbacului dă anual câte o vadră de miere.
Fiecare sat de pe domeniul Porumbacului dă anual câte o vadră de unt.
Fiecare sat de pe domeniul Porumbacului dă anual câte o pătură.
Fiecare sat de pe domeniul Porumbacului dă anual câte o piele de vulpe.

Câte o găină de fiecare casă sau gazdă, care plăteşte dare, 5 căpăţâni de varză de fiecare casă sau câte 5,5 dinari. Cei cari au vite de jug, sunt datori şi cu câte un car de lemne la Crăciun. Miel de tăiat, după cum arată urbariile vechi, nu datoresc. Pe lângă acestea, de obiceiu dau daruri şi plăieşii, preoţii noi, boierii judecători (assesor) şi anume: primul plăieş 15 florini; fiecare preot român nou, dacă e de naştere iobag, dă 15 florini, cei 6 boieri asesori 24 florini; aceştia împreună cu căpitanul cetăţii (se împart).

Crâşmărit.

Când era cules bun, se crâşmărea tot anul; când era puţin, câştigul îl plăteau de obiceiu în bani: pentru 6 buţi plăteau 72 florini, adică 12 florini de câte o bute.

Văi şi mori.

Satul are o vale, care izvoreşte dintre munţi, în care se pot pescui: raci, păstravi, ştiuci, svârlugi, etc. Pescuitul însă e oprit sub pedeapsă de 12 florini. Pe această vale Măriile lor au o moară cu două pietre; din venitele ei a 4-a parte revine morarului, iar restul e luat de slujbaşi pentru Măriile lor. Au şi sătenii, pe aceeaşi vale, patru mori cu câte 1 piatră, dela cari se iau de obiceiu dijme şi anume:

1. A lui Radul Popa, preotul satului, a libertinului Stanciul Boier şi a lui Comşa Sărac, judele satului.
2. A libertinului Bărbat Boier şi a lui Bârs Boier, iobagii Măriilor lor.
3. A iobagilor Roman Albean şi Vâlcul Floare.
4. A iobagilor Coman Neamţul şi Dancul Neamţul.

Pe aceeaşi vale Măriile lor au şi o moară de păsat şi un teasc de olei.

Piue.

Pe aceeaşi vale, iobagii Măriei Sale au şi o piuă (ványoló) după care plătesc anual câte 1 florin. Dacă vor construi şi altele, slujbaşii să fie cu luare aminte ca să plătească şi pentru acestea taxa obişnuită. Au şi o piuă (döröczkölö) după care iobagii plătesc de asemenea câte 1 florin; dacă se vor construi mai multe, slujbaşii să aibă aceeaşi grijă în privinţa taxei. (*Notă de mai târziu*: Piuele sunt acum pustii).

Vămi.

Pe apa Oltului este un pod umblător (öreges hajo), dela care se ia vamă de către slujbaş.

Păduri.

Pădurea o au împreună cu cei din Porumbacul de Sus; e trectuă acolo.

Drepturi de ale altora.

In sat, afară de domuul pământean, are doi iobagi şi domnul Teleki.

Pământ arător în hotarul de Sus (alodiale).

1. In locul numit « Cărbunar » este un pământ arător; vecinii la Răsărit Bârsul Goia, la Apus Oprea Măneasa, la Sud Man Berescul iar la Nord drumul ţării. In capătul de lângă drum se seamănă grâu, iar restul e semănat cu ovăz, fiind mai neproductiv. Mărimea 40 câble (cub. sax.).

2. In locul numit « *Glod* » este un pământ arător, care se întinde dela Apus spre Răsărit, ajungând până la balta cu trestie. Vecinii: la Sud Man Dindeal, din spre drum Iuon Boer, la Apus Comşa Sărac. Mărimea de 40 câble.

3. In locul « *Gura Gârlei* » un pământ mai mic arător, mărimea de 2 câble. Vecinii de jur împrejur pământurile sătenilor. După cum spun juraţii şi pământul acesta a fost al sătenilor; l-a ocupat apoi administratorul (rationista) Diacul Şerban din Săsciori, care îl ceruse la început numai pentru o sămănătură.

4. Jumătate din pământul văd. Zoicani; mărimea 1 câblă 2 ferdele (½). Vecinii: Iuonescoaie şi Comşa Petriase.

5. In locul « *Gruiul luncii* » un pământ arător; vecinii de o parte Man Vâlcul, de alta Stoica Crăciun; mărimea de 3 câble. Asupra acestui pământ s'au împrocesuat Comşa Sărac şi Stoichiţa, dar administratorul (rationista) de atunci, acelaşi Diacul Şerban din Săsciori, neaşteptând terminarea procesului, l-a ocupat dela ei. Asupra lui rămâne să hotărască Măria Sa.

6. Din jos de sat, în locul « *Cârjina* » (?) un pământ arător, acum e cu cânepă sămănat. Veinii: în capul de Sus, pământul lui Roman Danc, în cel din jos al Iuonescoaii. Şi pentru pământul acesta este plângere, că acelaşi Diac Şerban l-a ocupat. Are şi moştenitori (?). Mărimea 2 câble.

Pământul arător în hotarul de jos.

1. In locul « *Dâmbul* » un pământ arător în vecinătatea lui Şeghieul şi Ion Bales, de 8 câble mărime.

2. Tot acolo şi în apropiere este un alt pământ arător, în vecinătatea pământului lui Stanciul Ilinii şi a drumului de ţară; mărimea 30 câble.

3. Un pământ arător din jos de drumul ţării; vecinii: de o parte drumul ţării, de alta pământul lui Dancul Neamţul; mărimea de 20 câble.

4. Un pământ arător mai jos de cel de sub Nr. 3 între pământurile lui Simion Opriş şi Pap Ianos. Mărimea de 1½ câble.

5. In locul « *Gârnel* » un pământ arător, în vecinătatea lui Iuon Balea şi Roman Danc. Mărimea de 4 câble.

Note de altă mână:

6. In locul « *Prundul Oltului* » un pământ de 80 câble (loc despădurit « irtás »).

7. In locul « *Gura Râ uli* » un loc despădurit (irtás) pe care câteodată îl lasă pentru fânaţe, câteodată îl seamănă.

Fânaţe.

1. In locul « *Gheocei* » un rât; vecinii din partea de Răsărit Comşa Iuga, la Apus capătul pământurilor sătenilor; la capătul din spre Sud Stan Glăjar, din partea de jos din spre drumul ţării, pământul lui Roman Cotoară. La Apus,

în partea unde se mărgineşte cu pământurile sătenilor, cam pe la mijlocul râtului, intră capătul pământurilor lui Bunea Sărac, a lui Iuon Sărac şi a lui Bărbat Comşa, în mărimea cam de 3 câble. Mărimea râtului 25 care de fân.

2. In locul « *La Gura Glodişorului* » un rât; vecinii la Sud Micul Opriş, la Nord Radul Covricea, Sărătanul, la Răsărit Coman Frăţilă, la Apus Stanciul Stoichiţa şi Stoica Stoichiţa. Mărimea 4 care de fân.

3. In locul « *Pipirig* » un loc mai mic; vecinii la Sud râtul lui Oprea, Murar, din spre Olt sau la Nord pământurile unor oameni din Sărata, la cele 2 capete, la cel din sus râtul lui Radul Bărbuţ iar la cel de jos sau la Apus pământul lui Oprea Danc. Măsimea 4 sau 5 care de fân.

4. In locul « *La Gura Râului* » un rât mare; vecinii la Sud râturile mai multor oameni din Porumbac şi a lui Oprea Murar; la Răsărit Iuoniasa Micului şi Szabo Ioan dregător la Curte (udvarbiró), la Nord Bârsul Goia, Stanciul Popa şi valea numită « Glodul », la Apus ţărmul unei văi mai mare. Mărimea 75 care de fân.

5. Intre apele Oltului, la ruptura din jos de sat, acolo unde Măriile lor au şi pământuri arătoare este un rât, fără alţi vecini.

6. Din sus de vad, (révenfelöl) este un rât cu sălci. Vecinii: în partea de sus apa Oltului, în partea de jos un şanţ mare.

7. Din jos de vad (reven alol) la locul « Gura Râului » un rât. Vecinii: apa Oltului, iar din sus râtul lui Roman Cotoară. La râtul acesta s'a mai adăugat o parte pe care a despădurit-o administratorul (rationista) predecesor Mathé Deak şi care e sămănat cu meiu, iar de aici încolo se va putea întrebuinţa pentru sămănat.

Hotarele satului.

Spre Răsărit se mărgineşte cu hotarul satului Sărata, la Sud cu a Porumbacului de Sus, în spre Apus cu valea Racoviţa, la Nord cu apa Oltului.

2. PORUMBACUL DE SUS

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiune	Darea Fl. d.	OBSERVAŢII
1	Iuon Stoica	3	2	3	1	2	4	3	—	1	2,—	Jude
2	Stoica Stoia	—	2	3	1	2	3	2	—	1	2,—	
3	Şerb Muntean	1	—	2	—	4	—	—	—	1	1,—	
4	Iuon Mihai	2	—	3	1	2	—	3	—	1	1,50	Fiul său Oprea, grădinar.
5	Toma Mihai	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	Necăsătoriţi, tatăl lor mort.
6	Mihai Mihai											
7	Luca Mihai	2	—	—	1	1	—	—	—	1	0,25	
8	Oprea Petruca	3	—	4	2	2	—	4	7	1	2,—	1687 jude.
9	Oprea Frâncu Senior	1	—	1	—	1	—	1	—	1	0,50	Sunt pe o moşie.
10	Oprea Frâncu iunior											
11	Iuon Frâncu	2	3	4	1	2	—	4	—	1	2,—	
12	Vlad Silca	4	—	1	2	2	—	1	—	2	0,50	
13	Oprea Silca	2	—	—	1	2	—	—	—	1	0,25	
14	Silca Silca	2	—	—	—	2	—	1	—	1	0,25	
15	Comşa Muntean alias Fleşar	—	1	—	—	1	10	1	—	1	0,50	Măcelar.
16	Gheorghe Muntean	1	1	2	—	2	—	1	—	1	1,50	Olar.
17	Radu Muntean	4	—	—	—	—	—	—	—	1	2,—	Sunt pe o moşie, olari.
18	Stan Muntean	—	4	4	—	4	—	2	—			
19	Bunea Frâncu	3	—	2	—	1	—	1	—	1	1,—	
20	Ioan Bunea	2	—	—	—	1	—	1	—	1	0,25	
21	Ioan al Popei alias Stoica	1	1	1	—	3	—	—	3	1	2,—	Sunt pe o moşie, puşcaşi.
22	Bunea Popa	1	—	2	—	—	—	—	—			
23	Opriş Muntean	—	—	—	1	1	—	—	—	1	0,25	Sunt pe o moşie
24	Oprea Muntean											
25	Oprea Bufoaii	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
26	Oprea Sugeran	—	1	2	—	2	10	1	—	1	1,50	
27	Lazar Stoica	2	—	2	1	1	—	3	—	1	1,—	
28	Văduva lui Pavel Coman	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
29	Radul Bădilă	2	—	1	—	1	—	—	—	1	0,50	

(urmare)

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copiii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiune	Darea Fl.D.	OBSERVAŢII
30	Stoica Cioara	2	—	—	—	2	—	—	—	—	0,25	
31	Oprea Purcar	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Oameni nenorociţi, schilavi.
32	Radu Purcar											
33	Comşa Glăjar	1	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
34	Stoica Glăjar	3	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
35	Radul Bădilă	1	1	6	2	4	4	4	—	1	2,—	Sunt pe o moşie.
36	Lazar Bădilă											
37	Oprea Danciu	3	—	4	2	2	—	2	—	1	2,—	Sunt pe o moşie.
38	Vlad Danciu	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,50	
39	Ioan Danciu	3	1	—	—	2	—	1	2			
40	Comşa Lazar	4	3	6	3	3	20	2	—	2	2,—	Sunt pe o moşie.
41	Comşa Lazar	—	—	—	—	—	—	—	—			
42	Lazar Bera	3	1	6	2	2	20	2	3	1	2,—	
43	Ioan Sugeran	3	—	—	—	1	1	—	—	1	0,25	
44	Dragomir Sugeran	—	—	—	—	—	—	—	—	—		Sunt pe o moşie, tăetori de scânduri
45	Oprea Sugeran	—	1	4	—	3	6	3	1	1	2,—	
46	Oprea Bădilă	1	1	3	1	2	5	1	—	1	2,—	Plăieş.
47	Lazar Zdrâncăietu	3	—	1	—	1	—	1	—	1	0,50	
48	Oprea Boruga	3	—	1	—	2	—	1	—	1	0,50	Pescar.
49	Comşa Vaca	3	—	2	—	—	—	1	—	1	1,—	
50	Stan Vaca	4	—	4	1	2	5	2	—	1	2,—	
51	Ioan Vaca	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit, dă anual 6 florini.
52	Chirvasia Giurgiuleţ	1	—	—	—	1	—	1	—	1	0,25	
53	Ioan Frâncu senior	2	1	6	—	2	4	2	1	1	2,—	
54	Lazar Voneag	1	3	5	2	5	20	4	3	1	2,—	Sunt pe o moşie, necăsătoriţi.
55	Ioan Voneag	—	—	—	—	—	—	—	—			
56	Coman Pascu	1	1	—	—	3	—	—	—	1	0,50	Sunt pe o moşie.
57	Vasile Pascu											
58	Oprea Căpăţină	3	5	6	2	4	30	5	—	1 ½	2,—	

59	Dan Salomia	2	4	6	4	6	15	7	—	2	2,—	Sunt pe o moşie.
60	Comşa Salomia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
61	Mihail Mihai	2	—	4	2	2	—	2	—	2	2,—	
62	Dumitru Zdrâncâietu	3	1	—	—	2	—	3	—	1	0,50	
63	Vlad Hanes	1	—	—	—	1	—	—	2	1	0,25	
64	Oprea Hanes	—	—	—	—	—	—	—	—			
65	Stan Ţiplic	3	—	1	1	2	—	1	—	1	0,50	
66	Coman Ţiplic	3	1	4	1	2	8	2	—	1	2,—	
67	Dumitru Ţepos	2	—	1	—	2	2	1	—	1	0,50	
68	Dragomir Muntean	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Sunt pe o moşie.
69	Comşa Muntean	—	—	1	1	2	—	3	—	—	0,50	
70	Oprea Lazar Senior	2	—	4	2	3	—	2	1	1	2,—	
71	Lazar lui Opriş Lazar	—	—	3	1	2	—	1	—	1	—	Necăsătorit.
72	Man Vulc	3	5	5	2	5	30	3	—	2½	2,—	
73	Ioan Salomia	3	3	—	—	2	—	2	—	1	1,50	
74	Comşa Salomia	—	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	Cerşetor.
75	Roman Cucu	—	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
76	Oprea Cucu	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
77	Comşa Hola	—	—	—	—	3	—	—	—	1	—	Sunt pe o moşie.
78	Radu Hola	—	—	—	—	—	—	—	—			Necăsătorit.
79	Toader Ţiplic	2	—	2	—	1	—	—	—	1	1,—	
80	Radu Ţiplic	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1,—	Sunt pe o moşie.
81	Trandafir Ţiplic	—	—	2	—	2	—	2	—			
82	Man Micul	2	—	1	—	2	5	—	—	1	0,50	Răcar.
83	Coman Vacaru	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Orb.
84	Ioan Micul	—	—	2	—	3	—	1	—	1	1,—	
85	Stana Frâncoaii	2	—	1	—	1	—	—	—	1	0,50	Văduvă.
86	Radu Iline	2	—	1	—	2	—	1	—	1	0,50	
87	Comşa Iline	3	—	6	—	3	—	1	—	1	2,—	
88	Ioan fiul Ioanesii Ilina	—	—	—	1	3	—	3	—	1	0,25	
89	Stoica Voiniag	2	—	—	—	1	—	—	—	—	0,50	Sunt pe o moşie.
90	Simion Voiniag	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
91	Oprea Popa	1	2	1	—	1	4	—	—	1	1,50	
92	Mănase Neagoaii	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,50	
93	Andrei Pântece	3	—	6	3	3	25	4	—	2	2,—	Locueşte împreună cu mamă-sa văduvă.
94	Comşa Sin	2	—	—	—	3	—	1	—	1	0,25	Cerşetor.

(urmare)

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiune	Darea Fl. D.	OBSERVAŢII
95	Dumitru Muntean	—	—	—	1	2	—	2	—	1	0,25	Sunt pe o moşie.
96	Oprea Roman	1	1	5	2	3	—	3	3	1	2,—	
97	Comşa Roman	1										
98	Ioan Cucu	1	—	3	1	1	—	1	—	1	0,25	Pescar.
99	Ioan Preutesei	1	—	2	1	3	—	2	—	1	1,—	Pescar.
100	Radu Grasu	2	—	—	2	2	—	—	—	1	0,25	
101	Radul şi Ioan, copii lui Ioan Grasu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătoriţi.
102	Oprea Dragul	1	2	6	4	3	15	4	—	1	2,—	
103	Simion Dragul Junior	1										Pescar.
104	Stoica Dragul Senior	—	—	—	—	2	—	1	—	1	0,25	Păcurar.
105	Toader Banciu	2	—	—	—	1	10	—	—	1	0,25	
106	Radu Banciu	2	—	—	1	2	—	1	—	1	0,25	
107	Ioan Vlăduţ	—	—	1	—	2	—	—	—	1	0,50	Necăsătorit. Servitor.
108	Şandru lui Toma Şandru	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	
109	Radul Balea alias Muntean ...											
110	Ioan Balea	1	1	6	2	2	25	2	—	1	2,—	
111	Oprea Balea											
112	Radu Balea	1	2	1	—	2	15	1	—	1	1,50	
113	Andrei Muntean	1	2	2	2	2	10	1	3	1	2,—	
114	Sin Muntean	2	—	1	—	2	—	1	—	1	0,50	
115	Toader Muntean.............	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
116	Oprea Muntean	—	—	1	—	2	—	1	—	1	0,50	
117	Oprea Danciu	2	1	1	—	1	4	2	—	1	1,—	Olar.
118	Oprea Balea	2	1	1	—	1	1	1	—	1	1,—	
119	Stoica Epure	2	—	4	—	2	3	1	—	1	2,—	Olar.
120	Stan Olar, alias Muntean	2	1	1	1	1	1	—	2	1	1,—	Olar.
121	Dan Dragomir................	2	—	2	—	2	—	—	—	1	1,—	
122	Lăzăroaie Săraca	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	

123	Ioan Ferestrar	1	—	—	2	1	—	1	—	1	0,25	
124	Oprea Botar	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0,25	
125	Dumitru Botar	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
126	Bedila Dărstrar	—	—	2	1	1	6	—	—	1	1,—	
127	Toma Dărstrar	1	—	1	1	2	3	—	—	1	0,50	
128	Stanciul Florescul	—	1	—	—	2	3	1	—	1	25	
129	Dumitru Todor	2	—	1	—	1	—	—	—	1	0,50	
130	Coman Florescu	1	—	1	—	1	—	—	—	1	0,50	
131	Ioan Spătar	1	—	2	—	2	—	2	—	1	1,—	
132	Man Spătar, alais Glăjar	3	—	—	1	3	—	2	—	1	0,50	
133	Stoica Anghel	2	—	—	—	—	2	—	—	1	0,25	
134	Andrei Imbre junior	1	—	6	—	3	15	4	—	1	2,—	
135	Stoica Păiş, alias Muntean	3	—	—	—	2	4	—	—	1	0,25	Pescar.
136	Radu Boruga	1	—	2	1	3	—	4	—	1	1,—	
137	Dumitru Stoian	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
138	Toader Stoian	3	2	2	—	2	—	3	—	1	2,—	Sărac, singur.
139	Oprea Stoicăi Comănesei	1	—	2	—	1	—	—	—	1	0,25	
140	Lupul Spătar	3	1	—	2	1	—	2	—	1	0,50	
141	Toader Dragul	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
142	Avram fiul lui Comşa Ferneu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Locueşte în Săscior.
143	Radu Oarbei junior	1	—	1	—	2	—	2	—	1	0,50	
144	Ioan Peica	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătorit, servitor în sat.
145	Stan Bogdan, Muntean	—	—	—	1	1	—	—	—	1	0,25	
146	Radu Oarbei senior	1	2	—	—	3	—	2	—	1	1,—	
147	Sima (?) Săraca	1	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	
148	Ioan Todor Muntean	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	
	Total	190	64	213	71	226	348	149	31	123	107,50	

IOBAGII FUGIŢI

NUMELE IOBAGILOR	Locul unde au fugit	In ce an sau de câţi ani au fugit	Numele proprietarului pe a cărui moşie a fugit	ALTE OBSERVĂRI
Radu Voineag	—	30	—	Nu se ştie unde e şi se presupune c'ar locui în Delö
Oprea Voineag	—	—	—	După cum spun juraţii, stăpânul l-a dat Prefectului.
Ioan Răduţ	Bogata	—	Topheus	Moştenirea i-o stăpâneşte Ioan Micu.
Stoica Silca	—	—	—	Nu se ştie unde este; moştenirea i-o stăpânesc rudele.
Bunea Pascu	Bogata	—	Topheus	—
Ion, fiul lui Stoica Coman..	Galda	—	—	Moştenirea i-o stăpâneşte un frate.
Lazar Ţeposul	S'a căsăt. în Vingard.	—	—	Moştenirea i-o are ruda sa Dumitru Ţepos.
Ioan, fiul lui Toma Morar	—	—	—	A fugit de mult; moştenirea i-o are Oprea Roman.
Aldea Bucur	Şona	22	—	Trăeşte din furturi.
Ion, fiul lui Şerb Muntean...	Poiana Mărului	—	Nalaczi şi Szekelly	—
Oprea Ciuciuleţ...........	Făgăraş	—	Mathe Déak	Are şi un copil, stă sub chezăşie, cu toate că serveşte la acesta.
Vlad Ciuciuleţ	—	—	—	Nu se ştie unde e. A locuit un timp oarecare în Borband. Moştenirea i-o are un frate.
Ioan Todor Muntean	Avrig	—	—	Stă sub chezăşie, dă 6 floreni, locuind aproape s'a înscris între iobagi.
Hârsoaie cu fiul său Andrei .	In aprop. de Racoviţa	—	—	—
Constandin Boruga	Tiur (Tür)	—	Moşia Blajului	Moştenirea i-o au rudele.
Man şi Comşa Bădilă	Cârţişoara	—	Teleki	Moştenirea i-o stăpânesc rudele, iobagi de-ai Măriei Sale.
Anghel Boanches	Teiuş	—	Tövisi Daniel	Moştenirea i-o au iobagii Muntean de-ai Măriei Sale.
Ioan Dragomir	T ur	—	—	—
Dan Muntean	—	—	—	Nu se ştie unde e; loc de casă n'are.
Dumitru Sabău alias Puşcaş.	—	—	—	A fugit în Muntenia. Fiind de-acolo n'are moştenire.
Achim Bădilă.............	—	8	—	Nu se ştie unde e. Moştenirea i-o au rudele.
Dan Botar (Din Muntenia de origine)	—	—	—	Nu se ştie unde e. Moştenirea i-o au rudele.
Ioan Cârstea	—	—	Bethlen Grigore (fökapitány)	Moştenirea i-o stăpânesc rudele.
Coman Dumitru Balii	Teiuş	—	—	Pentru serviciu dă anual 6 fl. Stă sub chezăşie. Moştenirea i-o au rudele.
Comşa Draguş	—	—	—	N'are moştenire; nu se ştie unde e. De origine din Muntenia.
Ioan Oarba	—	—	—	Nu se ştie unde e. Moştenirea i-o ţine o rudă.
Radu Muntean	Ţara-Românească	—	—	Fiind de acolo n'are moştenire.

Boerii.

Soţia lui *Iesca Matei*, alias Cânduleasa, după cum arată Urbariile vechi, a prezentat un act dela Principesa Susana Lorantfi, datat la 1653, 24 Dec., în « Castro Borsiensi », din care se vede privilegiul acordat bărbatului său dintâiu, Man Cânduleţ, de a face serviciu militar cu calul său, dar în care nu se aminteşte nimic despre urmaşii lui. Fii lui se numesc *Man* şi *Radul*; boeria o deţin deci din bunăvoinţa Măriilor Lor. Afară de moştenirea strămoşească, mai au şi altă moşie, în vecinătatea moşiei lui Ion Darabanţ şi Stoica Voineag, care nu le aparţine de drept.

Pământ arător, aparţinând Curţii, în hotarul de jos.

1. In hotarul de jos, în locul numit « *Sillegjeste* » se află un pământ arător, pentru grâu sau săcară, care aparţine Curţii. Vecinii: In partea din jos grădina îngrădită (Porkolat kert) din Porumbacul-de-Jos, în partea din sus tufele de arini din hotarul Porumbacului-de-Sus. In capul de jos sunt fânaţele Curţii, iar în capul de sus e drumul. Mărimea de 10 câble. (Cub. Sax.).

2. In « *Liscov* » este un pământ arător, pentru ovăş, aparţine Curţii. Vecinii: fânaţele Curţii, iar din două părţi, pământurile satului. Mărimea: circa 30 câble.

3. Din jos de « Liscov » pe deal se află un pământ puţin productiv, despădurit de Ştefan Fabian. Vecinii: din jos grădina, (Porkolat kert) din sus tufele de arini ale satului; dacă ar fi productiv, ar fi de 100 câble.

4. In locul « *Cărbunar* » este un pământ despădurit, la fel cu celălalt. Vecinii: Man Vulc, Popa Oprea şi Andrei Pântece. Mărimea circa 50 câble.

Fânaţe în hotarul de sus.

Lângă Valea Liscovului şi lângă pădure este o luncă cu tufe. Mărimea de 100 care de fân.

Preoţi.

Stan (fiul acestuia e scris între iobagi), Oprea sen., Oprea jun., Iuon. Privitor la persoana sau casele acestora n'am văzut nicio scutire, nu-i nici în urbariile precedente, nici în registrul producţional.

Dări.

Dijme, servicii, daruri şi crasmăriţ ca la Porumbacul de Jos. Dau 136 găini, afară de judele şi cei necăsătoriţi.

Darea ţării.

68 fl. 50 den. mai mult ca la Porumbacul de jos.

Notă (de altă mână):

Din plângerile olarilor am înţeles că juraţii n'au vrut să le facă nicio dreptate; n'au ţinut seamă nici de munca şi nici de vasele pe cari le fac în tot anul pentru Măria Sa. I-au silit să dea şi ei bucate, când ei nu au nici locuinţa potrivită în sat şi nici moşie în câmp. Deoarece bucatele se dau de obiceiu, ca dijme, judele Curţii (Udvarbiró) să nu mai îngăduie ca să se ia bucate dela olarii, cari nu au pământ semănat în câmp. De altfel, aceştia nefiind decât zileri, dacă se încarcă cu tot felul de sarcini nedrepte, se pustiesc toţi din sat. Dacă au unii dintre ei boi, nu-i ţin pentru arat, ci pentru căratul pământului şi pentru a-şi aduce lemnele de foc.

Văi şi mori.

Satul are o vale cu păstravi, ştiuce şi ţipari, în care pescuitul e oprit. Mai are şi o altă vale numită *Liscov*, cu raci, de asemeni oprită.

Pe valea amintită satul are 7 mori cu câte o piatră şi anume:
1. A lui Vâlcul Muşa şi Stanciul Stoichiţa.
2. A lui Oprea Lazăr şi Ion Mihai.
3. A lui Oprea şi Ion Hânc (Henki).
4. A lui Vlad Silca, Oprea Silca şi Silca Silca.
5. A lui Oprea Dărăbanţ, Manea Vâlc şi Popa Oprea.

Deoarece pentru aceste mori n'au făcut Măriei Sale alte servicii nici altă dată şi nici azi, trebuie să dea dijme din vamă. De acestea se va îngriji administratorul.

Sticlăria.

Măriile Lor au la poalele munţilor o sticlărie, arendată Polonilor pentru 500 fl., după cum se vede din urbariul precedent.

Lângă sticlărie se mai află şi o moară de măcinat piatră.

Păduri.

După mărturisirile juraţilor este în hotarul satului o pădure de fag, numită obişnuit *Piscul Bisericii*, folosită de Măriile Lor ca branişte. Când se face ghinda se pot îngrăşa aci 600 porci.

Satul are pădure aparte.

Munţi.

Sunt doi munţi, numiţi *Puha* şi *Stâna Mare*, pe cari pasc oile Domnilor.

Munţii *Burcaciu* şi *Şerbota* sunt proprietatea altora: Burcaciu a iobagului Silca, Şerbota a soţiei lui Iesca Matei.

Hotarul.

Intreg hotarul satului e separat la răsărit de hotarul Săratei, la Sud de vârful munţilor, la Apus de valea Racoviţei şi la Nord de hotarul Porumbacului de jos.

3. SĂRATA

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea Fl. cr.	OBSERVAŢIUNI
1	Radul Bărbuţ	—	7	6	7	5	120	15	—	1	2,—	Jude.
2	Aldea Străulea	1										
3	Ioan Străulea	1	—	2	1	1	10	2	—	1	1,50	Sunt pe o moşie.
4	Aldea Străulea	1	—	1	—	—	—	—	—	—	0,50	
5	Radul Străulea	1	—	1	—	1	—	2	—	1	0,50	
6	Toma Străulea	2	—	6	—	2	6	2	—	1	2,—	
7	Radu Călăfar	—										
8	Barb Călăfar	1	1	3	—	3	—	4	—	1	2,—	Stau pe o moşie.
9	Iuon Stăncău	3	—	1	—	1	4	1	—	1	0,50	
10	Oprea Răstea vel Crăciun	2	—	2	—	—	—	—	—	½	1,—	
11	Iuon Răstea vel Crăciun	1	—	1	2	3	—	2	—	½	0,50	Oprea şi Iuon Călăfar, 2 copii ai acestuia, necăsătoriţi, slujesc ici-colo.
12	Solomon Huia	2	—	1	—	2	3	—	—	1	0,50	
13	Barb Solomon	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	Este surd, un copil e infirm, trăeşte fără soţie şi e neajutorat.
14	Man Solomon	1	1	4	2	2	4	5	—	1	2,—	
15	Barb Ghencăniţa	1	—	2	—	1	2	5	—	1	1,—	
16	Man Ghencăniţa	3	1	1	—	2	—	—	—	1	1,—	
17	Avram Bărbuţ	1	3	6	4	3	20	10	—	1	2,—	Fiul său îi este vitreg.
18	Bărbat Piţarca	2	—	1	—	1	—	1	—	1	0,50	
19	Oprea Teaşi	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
20	Radul Teaşi	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Infirm.
21	Comşa Teaşi	—	—	—	1	3	6	1	—	1	0,50	Sunt pe o moşie.
22	Lupul Teaşi	—	—	—								
23	Juon Teaşi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Infirm.
24	Anca Brăneasi	1	—	—	1	1	—	—	—	1	0,25	

(urmare)

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea Fl. cr.	OBSERVAŢIUNI
25	Sin Fătăliga	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
26	Lupul Fătăliga	2	1	4	—	3	—	1	—	1	2,—	
27	Bucur Fătăliga	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit.
28	Oprea Fătăliga	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
29	Coman Ciocodel	1	3	5	—	2	15	6	2	1	2,—	Stau pe o moşie.
30	Oprea Ciocodel	—	—	—	—	—	—	—	—			
31	Oprea Muntean	2	—	1	—	1	—	1	—	1	0,50	
32	Oncioaie Boăroaie	2	—	—	—	1	4	—	—	1	0,25	
33	Oprea Gureş	2	—	2	2	3	—	3	—	1	1,25	Sunt pe o moşie.
34	Barb Gureş	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
35	Stanciul Ciocodel	—	—	1	—	2	—	2	—	1	0,50	
36	Rad Covricea	—	1	6	1	2	12	6	—	1	2,—	Sunt pe o moşie, drabant.
37	Rad Covricea	—	—									
38	Ion Fătăliga	1	—	1	1	1	4	2	—	1	0,50	
39	Barb Balea	—	2	6	2	2	15	5	—	1	2,—	Sunt pe o moşie.
40	Nan Balea	3										
41	Barb Iosul	—	—	5	2	3	—	5	10	1	2,—	
42	Iuon Iosul	1										
43	Oprea Iosul	—	—	4	2	1	—	5	—	1	2,—	
44	Lup Tinci	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,50	Sunt pe o moşie.
45	Barb Tinci	2	—	—	—	—	—	—	—	1		
46	Rad Tinci	3	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
47	Aldea Iosul	—	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
48	Iuoneasi Tincioaie	—	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
49	Stanciul Neagoe, alias Muntean	2	—	—	—	1	16	1	—	—	1,—	Slujesc împreună.
50	Cândea Neagoe	1	1	—	—	1	—	1	—	—		
51	Văd. Comăneasa Aldoaie	1	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
52	Gavrilă Călăfar	3	—	6	2	4	10	5	10	1	2,—	
53	Lupul Călăfar	1	—	4	2	1	2	3	2	1	2,—	

54	Stoica Nogheș (?)	1	1	6	2	4	3	3	—	1	2,—	Are 3 fii vitregi Oprea, Lupul și Aldea, cari sunt de a lui Călăfar.
55	Stan Romotea	2	—	6	—	1	—	3	—		2,—	
56	Barb Magher	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
57	Iuon Cândea	—	—	2	—	3	3	2	—	1	1,—	Sunt pe o moșie.
58	Stanciul Cândea	—	—	—	—	—	—	—	—	1		Necăsătorit.
59	Ștefan Safta	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
60	Oprea Stanciulea	1	—	1	2	4	—	—	—	1	0,75	Sunt pe o moșie.
61	Opriș Stănciulea	2	—	—	—	—	—	—	—			
62	Dancul Stănciulea	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
63	Iuon Vârșog	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
64	Dan Vârșog	3	—	2	—	2	—	1	—	1	1,—	Unul dintre fii e grădinar în Porumbacul de jos. Cu data de Porumbacul de jos 1679 luna Mai, afost scutit de dijme.
65	Coman Călăfar	—	—	1	1	3	6	6	—	1	0,50	
66	Oprea Țenghir (?)	—	—	—	—	—	—	1	—	1	0,25	
67	Isaic Stănciulea	—	—	6	2	3	—	6	—			
68	Barb Stănciulea	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2,—	Necăsătoriți.
69	Stanciul Stănciulea	—	—	—	—	—	—	—	—			
70	Coman Vovancea (?)	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
71	Toma Danciu	2	—	1	1	3	3	—	—	1	0,50	
72	Oprea Boar	3	—	4	2	2	—	—	—	1	2,—	
73	Bărbat Brătila	—	3	1	—	2	30	4	—	—	2,—	
74	Oprea Fătăliga	—	3	5	—	1	—	—	—	1	2,—	
75	Barb Fătăliga	2	—	3	—	—	—	—	—	1	1,50	Stau pe o moșie, dar slujesc separat.
76	Iuon Fătăliga	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
77	Iuon Fătăliga senior	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
78	Oprea Brătila	3	—	4	1	2	12	4	—	1	2,—	
79	Bucur Romotea	1	—	6	2	3	4	5	—	1	2,—	Sunt pe o moșie, Lupu, necăsătorit slujește în Hosman.
80	Man Romotea	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
81	Bunea Bărbuț	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
82	Oprea Stănciulea	3	—	4	1	2	3	6	—	1	2,—	Lemnar
83	Radu Toma alias Păcurar	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	Infirm.
84	Oprea Paștia	3	—	—	—	—	—	—	—	1	2,—	Sunt pe o moșie.
85	Lupul Paștia	1	1	4	—	3	2	5	4			

(urmare)

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea Fl. cr.	OBSERVAȚIUNI
86	Stanciu Micodan	—	—	—	—	—	—	—	—	½	—	Infirm, bătrân.
87	Man Nicodan	—	—	—	—	4	—	2	—	½	0,25	
88	Iuon Micodan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit.
89	Comșoaie Lupoaie	2	—	1	—	2	4	2	—	1	0,50	
90	Lupul Călăfar	2	—	4	—	2	30	2	—	1	2,—	
91	Vâlcul Călăfar	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	Om bătrân și infirm, nu poate servi, împreună cu fiul său cerșesc.
92	Comșa Drocea	{ —										
93	Stan Drocea	—	—	5	1	2	2	3	—	{ 1	2,—	Sunt pe o moșie.
94	Stanciul Călăfar	—	—	6	1	3	10	3	—	1	2,—	
95	Man Călăfar	1	—	3	—	2	3	4	—	1	1,50	
96	Stanciul Călăfar	{										
97	Aldea Călăfar	—	—	—	—	—	20	—	—	{ 1	0,50	Sunt pe o moșie.
98	Toma Stănciulea	{ 1	—	5	1	3	20	—	—			
99	Oprea Stănciulea	1	—	—	—	—	—	—	—	{ 1	2,—	Sunt pe o moșie.
100	Coman Stănciulea senior	2	—	4	—	1	—	—	—	1	2,—	Lemnar.
101	Coman Stănciulea junior	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
102	Man Grit senior	1	—	—	—	1	6	—	—	1	0,25	
103	Stanciul Brătila	{ —	—	—	—	—	—	—	—			
104	Barb Brătila	—	6	8	1	3	60	8	3	{ 1	2,—	Sunt pe o moșie.
105	Man Brătila	—	—	—	—	—	—	—	—			
106	Oprea Grit	{ 2	2	5	1	4	12	5	3			
107	Man Grit junior	—	—	—	—	—	—	—	—	{ 1	2,—	Sunt pe o moșie.
108	Iuon Paștia	1	—	3	—	1	4	2	3	1	1,50	
109	Iuon Lupea	{ —	—	2	2	1	—	3	—			
110	Radul Lupea	—	—	—	—	—	—	—	—	{ 1	2,—	Sunt pe o moșie.
111	Iuon Bucșa	1	—	—	—	1	3	—	—	1	0,25	O rudă de a lui, feciorul Bucșa, slujește în Bungard. Necăsătorit.
112	Radul Bucșa	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0,25	

113	Oproaie Orăloaie (?)	2	—	—	—	1	7	—	—	1	0,25	
114	Iuon Șerban, alias Pralea	1	—	—	2	2	—	—	—	1	0,25	
115	Oprea Bucșa	—	—	2	—	1	—	—	—	1	1,—	
116	Oprea Pura	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătorit
117	Stanciul Drocea	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătorit, slujește în sat.
118	Oprea Vlădărău	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
119	Barb Vlădărău	—	—	1	—	1	4	—	—	1	0,50	Sunt pe o moșie, amândoi necăsătoriți.
120	Toma Vlădărău	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
121	Lupul Călăfar	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătoriți, slujesc ici-colo.
122	Coman Călăfar	—	—	—	—	—	—	—	—			
123	Barb Stănciulea	2	—	1	—	—	—	3	—	1	0,50	
124	Radul Căzan	2	—	1	—	2	11	—	—	½	0,50	
125	Oprea Căzan	4	—	6	1	1	6	5	—	½	2,—	
126	Comăneasa Săraca, alias Căzănoaie	4	—	1	—	3	6	—	—	1	0,50	
127	Lupul Căzan	4	2	6	—	4	6	2	—	1	2,—	Acum are numai 3 fii.
128	Stanciul Teaș	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
129	Coman Huia	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0,25	
130	Stan Ciocan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit.
131	Oprea Căzan senior	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Orfani necăsătoriți slujesc.
132	Rad Căzan junior	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
133	Radul Gureș alias Bucur	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Infirm, cerșetor.
	Total	140	39	203	57	159	521	189	37	93	96,75	

Afară de jude și cei necăsătoriți, fiecare casă datorează anual câte o găină, în total 115.

IOBAGII FUGIŢI

Nr. cor.	Numele Iobagilor	De câţi ani au fugit	Locul unde au fugit	OBSERVAŢIUNI
1	Nistor, fiul lui Radu Orlan ..	—	Blaj.	E drabant. Moştenirea i-o stăpânesc rudele.
2	Oprea Ciocan	—	»	Moştenirea i-o stăpânesc rudele
3	Toma Fătăliga	—	—	Nu se ştie unde e. Moştenirea i-o stăpânesc rudele.
4	Iuon Gureş ...	—	Agârbiciu, lângă Arieş, pe moşia lui Redei Francisc.	Moştenirea i-o stăpânesc rudele

Libertini.

Toma Boer, Oprea Boer } Nu au niciun act cu ce să dovedească starea lor de libertini; totuşi până acum au servit Curţii ca libertini. Neavând niciun act de scutire nici pentru casă, datorează cu dijmă.

(Notă de altă mână).

Neîntrunind condiţiile de libertini, după cum relatează Şandor Deak, au fost trecuţi mai târziu în rândul iobagilor.

Preoţi.

Popa Oprea, alias Brătilă, Popa Oprea, fiul libertinului Man } Nici asupra persoanei lor, nici asupra caselor lor, n'au nicio scutire.

Darea, *Dijme*, *Servicii*, *Daruri*, *Drepturi*, *Pedepse*, *Crâşmărit* } Toate acestea se prestează şi administrează ca şi în Porumbacul de Sus. Darea ţării e tot ca şi în Porumbacul de Sus: 68 fl. 50 cr.

Văi.

Satul are o vale, ce se scurge în lacul cu peşti. Pescuitul pe vale e oprit.

Pescuitul.

Din sus de moară, Măriile lor au un loc de pescuit. (Vezi în Inventar).

Mori.

Măriile lor au 1 moară de bucate cu 1 piatră din jos de lacul de pe scuit. (V. Inventar).

Păduri.

Este o pădure de fag, în care, atunci când este ghindă, se pot îngrăşa 1.000 de porci. O parte din ea se împarte în fiecare an pentru săteni, iar restul rămâne pentru Măriile Lor sau pentru porcii altora, cari trebue să plătească goştină, după tocmeală, 10 bani pentru porc, iar dacă preţul ar părea scump, ei caută alt loc.

Munţi.

Sătenii au şi un munte, unde îşi pasc vitele lor.

Pământuri arătoare.

1. Un pământ arător: vecinii Aldea Cózan şi *ruptura Oltului*. După spusele săracilor şi relatările juraţilor, administratorul (rationista) de atunci, Şerban Deak a cuprins cu puterea, fără niciun drept, pământ dela unul şi dela altul şi astfel din pământurile ocupate a făcut pe acesta, de mărimea 25 câble săseşti.
2. Un pământ în locul «*La fântâna crângului*». Se mărgineşte cu pământurile din hotarul satului Scorei, cu râturile Măriilor lor şi cu a lui Coman Stănciulea. Mărimea 40 câble.
3. Un pământ în locul «*Peste Sărata*». Vecinii: râtul Huloboaie şi pământul lui Oprea Fătăliga. Mărimea 40 câble.

Fânaţe.

1. In locul numit «*Sălişte*» un rât, a cărui vecini sunt: Barb Iosul, Toma Străulea. Mărimea 6 care de fân.
2. Un rât, din jos de drumul ţării în locul «*La capul Stânilor*» Mărimea 4 care de fân.
3. In locul «*Lunca*» un rât. Mărimea 6 care fân.
4. In locul «*Rogina*» (Rohina ?). Mărimea 30 care de fân.
5. La marginea pădurii un rât nu prea productiv, de mărimea 25 care de fân.
6. In locul «*Mlaca*» un rât cu tufe, mărimea 30 care de fân.
7. La capătul laului un rât cu tufe, mărimea 4 care fân.
8. In locul «*Pur*» (?) un rât de 15 care fân.
9. In «*Pajiştea Mare*» un rât de 20 care de fân.
10. In «*Livada Boerească*» un rât de 6 care de fân.
11. In locul «*Huloboaie*» un rât de 20 care fân.

Notă.

In sat are o casă Szalma Ioan, a cărei vecini sunt casele Stăncioaia Cândoaie şi a libertinului Oprea. După cum reiese din urbariile anterioare locul de casă e iobăgesc; nu are nicio scutire. Moştenitorul ei un copil, fiind la şcoală, fructele din grădină se iau pentru Măriilor Lor.

Hotare.

La Răsărit Sărata se mărgineşte cu hotarul satului Scorei, la Sud cu munţii, la Apus cu hotarul Porumbacului de Sus, la Nord cu Oltul.

4. SCOREI 1680

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Ca	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea fl. cr.	OBSERVAŢIUNI
1	Mihailă David	1	1	6	—	4	5	3	—	1	2,—	Jude.
2	Şerban Murar	—	—	—	—	2	—	2	—	1	0,25	E iobag din Cârţa, dar e căsătorit aici.
3	Toma Chiravela	1	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
4	Oprea Murar	1	1	—	1	3	3	3	4	1	0,50	
5	Stan Stroia	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
6	Bucur Stoian	—	1	1	—	2	—	—	—	1	1,—	
7	Marcul Chiravela	4	—	2	—	2	3	3	—	1	1,—	
8	Comşa Ciungul	—	1	—	—	1	—	—	—	1	0,50	
9	Stan Bărdaş	3	1	6	—	4	—	4	—	1	2,—	Jude în 1687.
10	Strejoaie Bărdăşoaie	3	3	4	—	3	—	3	—	1	2,—	
11	Oprea Bărdaş	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
12	Crăciun Ciungul	4	2	—	—	1	—	—	—	1	1,—	
13	Rad Bica	2	1	—	—	2	10	—	—	1	0,50	
14	Oprea Bica	1	2	—	—	2	—	3	—	1	1,—	
15	Toader Oancea	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
16	Oprea Achim	—	—	—	—	2	—	1	—	1	0,25	
17	Văd. Bucşa Hodoş	2	—	—	—	1	—	—	—	1	—	Cerşetor.
18	Oprea Bârlea (Berlea)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Orb, cerşeşte cu consimţământul Măriei Sale, Principesei.
19	Stanciul Berlea	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	Orb, cerşetor; feciorul i l-au dus biriş la Blaj, pe el l-au lăsat muritor de foame.
20	Bucur Berlea	2	1	1	—	2	6	3	2	1	1,—	Ţine lângă el pe orfanul lui Oprea Stăneasa alias Popelca, cumnata sa; tot el îi ţine şi moştenirea.
21	Petru Chivărar	{ —	—	—	—	2	—	—	—	—	0,50	Zileri, locuesc împreună cu tatăl lor bătrân, Dargomir e necăsăt.
22	Dragomir Chivărar											

23	Comşa Berilă	3	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Necăsăt., slujeşte la MathéDeak.
24	Man Căpâţina	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
25	Barb Bădilă	—	—	—	2	2	—	—	—	—	0,25	Ziler, e muntean.
26	Man Rotar	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	
27	Iuon Rotar	—	—	—	—	1	—	—	—	—	0,25	Zileri, dela munte.
28	Man Tăplău	4	—	3	—	2	—	—	—	1	1,50	Argat la cai (Lovász).
29	Stanciul Tăplău	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	Necăsătorit, slujeşte în alt sat (?).
30	Oprea David	3	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
31	Stan Ştefan	2	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	Ziler, dela munte. (din Ţara Rom.)
32	Stan Toderescul	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
33	Iuga Colţ	{ —	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Murind tatăl lor, ei au rămas mici; mai au un frate mai mic, mama lor se necăjeşte ca să-i crească.
34	Ouon Colţ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
35	Radul Vâlc, alias Gugul	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	
36	Iuon Băsărabă	—	—	—	2	1	—	—	—	1	0,25	Necăsătorit, slujeşte în sat.
37	Iuon David	4	—	—	—	1	—	2	—	1	0,25	
38	Iuon Barb	{ —	—	—	—	—	—	—	—	{ 1	1,50	Sunt pe o moşie.
39	Oprea Barb	—	1	1	—	6	5	4	—			
40	Stanciul Tera	2	—	6	—	3	—	4	—	1	2,—	
41	Hălmaciu Tera	—	—	4	—	2	9	3	—	1	2,—	
42	Comşa Vâlc	{ 1	—	4	—	2	—	2	—	{ 1	2,—	Lemnar { Sunt pe o moşie.
43	Oprea Vâlc	—	—	—	—	—	—	—	—			Necăsătorit
44	Iuon Orzea	2	1	—	—	3	5	1	2	1	0,50	
45	Iuon Nen	{ —	—	2	1	2	5	2	—	1	{ 1,25	Acesta e ginerele lui Ion Nen. Sunt pe o moşie.
46	Stan Oancea	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
47	Oprea Stoian	2	—	2	—	3	6	4	—	1	1,—	Un frate al său necăsătorit, Stanciul, locueşte în Vurpăr.
48	Gavrilă Bancea (?) alias Chiravela	—	1	—	—	2	—	2	—	1	0,50	
49	Halmaciu Chiravela, alias Sincea	{ 2	—	1	2	6	4	6	—	1	{ 1,—	Sunt pe o moşie.
50	Andrei Chiravela alias Sincea .	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
51	Oprea Stoian	2	—	—	—	3	2	—	—	1	0,25	
52	Stanciul Cercel	1	1	—	—	2	—	2	—	1	—	Infirm, cu data de Porumbac, 16 Aprilie 1665 Măria Sa Doamna l-a scutit de orice contribuţie, afară de darea împărătească; e incapabil pentru serviciu.

(urmare)

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea Fl. cr.	OBSERVAȚIUNI
53	Iuon Lupul	1	—	—	—	2	—	1	—	1	0,25	
54	Stănislau Lupul	1	—	—	—	4	—	—	—	1	0,25	Locuește cu tatăl său bătrân, Iuon.
55	Crăciun Cocoșa	{ 1	—	2	—	4	10	6	—	{ 1	2,—	Sunt pe o moșie.
56	Bucșa Cocoșa	—	—	2	—	—	—	—	—			
57	Stanislau Cocoșa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit, slujește în sat.
58	Crăciun Cocoșa	2	—	—	—	4	—	1	—	1	0,25	
59	Iuon Murar	1	1	2	—	2	—	3	6	1	1,—	Om bătrân, infirm.
60	Iuoniasza Murăreasi	3	1	6	1	4	8	10	20	1	2,—	Fiul mai mare al acestei văduve este în serviciul Curții ca bucătar, bugnar etc. împreună cu ceilalți frați.
61	Iuon Chiravela	1	—	—	—	2	4	1	—	1	0,25	
62	Stănislau Chiravela	2	—	—	—	3	4	1	—	1	0,25	Jude în 1686.
63	Toader Achim	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Locuește în Bendorf, neavând nimica în sat, dă anual câte 2 măsuri de său.
64	Oprea Chiravela	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Locuește în Iacobeni, dă în locul serviciului, 100 fonți său anual.
65	Mihailă, fiul lui Rad Vistian	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit, locuește în Sarata unde slujește, moștenirea i-o ține ca zălog Andras Deak iunior.
66	Soția lui Radul Șerban	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Locuește în Porumbacul de jos, împreună cu copilul său mic.
67	Iuon Huia	3	2	6	—	—	—	—	—	1	10,—	Locuește în Cârța, dă anual la Curte 10 florini.
68	Radul Begul..................	1	3	2	—	2	—	—	—	—	2	E căsătorit aici în Scorei din Sâmbăta de Sus.
69	Bucur Copățel (?)	1	—	—	2	2	—	—	—	—	0,25	S'a căsătorit în Scorei din Sescior.
	Total....	80	25	63	11	114	89	80	34	49	48,50	

Afară de jude și cei necăsătoriți, toți capii de familie datoresc câte o găină, în total 52 găini.

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	De câţi ani au fugit	Locul unde au fugit	OBSERVAŢIUNI
1	Rad Iiştean (Viştean ?) cu doi fii	de 4 ani	—	Moştenirea şi-a lăsat-o zălog d-lui András Deak junior; ruda sa Iuan, locueşte în Valchid, dă său Curţii din Ibaşfalău.
2	Oprea Şerban alias Popelca .	—	—	După cum se spune, d-l Mathé Deak l-a fost dat la moara lui Boer Niculae, cu obligaţia de a-l reda; moştenirea i-o stăpâneşte ca zălog, Andrei Deak senior.
3	Iuon Achim	—	—	Nu se ştie unde e, moşia i-o stăpânesc rudele, iobagii Măriei Sale.
4	Streja Băsărabă	—	—	Nu se ştie unde e; moşia o are ruda Iuon Băsărabă.
5	Crăciun Rusul	—	Gogan Varolea (Jud. Târnava-Mică)	Moşia i-l ţine ca zălog Scorai Andrei Deak, pentru 23 fl. R. (din Scorei).
6	Oprea Rusul	—	Gogan Varolea (Jud. Târnava-Mică)	A fugit de multă vreme; moşia i-o stăpâneşte pentru bani, Oprea David, iobag.
7	Nicula Femeşi (?)	—	—	E fugit de mult timp, nu se ştie unde, moşia i-o au rudele, iobagii Măriei Sale.
8	Man Băsărabă	—	—	E fugit de mult timp, nu se ştie unde, moşia i-o au rudele, iobagii Măriei Sale.
9	Oprea Cocoşa	—	Arpaşul de Sus, pe moşia d-lui Teleki	Moşia i-o stăpânesc rudele.
10	Achim Oancea	—	Cătina (jud. Cluj)	Acum nu se ştie unde e; moşia i-o stăpânesc rudele.
11	Todor, fiul lui Iuon Lupul	—	—	Nu se ştie unde e; moşia i-o stăpâneşte Andrei Deak junior, iar un pământ arător de 6 ferdele îl ţine Teleki Alexandru.
12	Fiul lui Stoica Rusan	—	—	Nu se ştie unde e; moşia i-o stăpâneşte Stan Bardaş, iobagul Măriei Sale, iar un pământ îl ţine Bucur Chiravela pentru 6 fl.
13	Fiul lui Oprea Cârmoş (?) .	—		

Sesiuni pustii.

1 sesiune a decedatului Iuon Mărină s'a dat lui Bucur Chiravela. Vecinii: Oprea Bărdaş şi Oprea Chiravela.

1 sesiune a lui Popa Cozma; atât partea de sesiune din sat, a cărei vecini din sus sunt Comşa Berilă iar din jos Radul Căpăţină, cât şi partea de moşie dela câmp e în stăpânirea lui Teleki Alexandru.

Nobili şi Boieri.

Teleki Mihail, după cum se poate vedea din « Registrul actelor » a prezentat înaintea comisarilor de atunci un act, datat în Ghurghiu 1654, dela Rakoczi Gheorghe cel tânăr, prin care dovedeşte nobilitatea, cu blazon pentru ambele sexe, a lui şi a fiului său, Alexandru. Actul a fost publicat în dieta ţării la Cluj, fără să i se aducă nicio obiecţiune. Pentru casă însă n'are niciun act de scutire.

Ştefan Deak Andrei Deak Toma Hălmaciu Stanciul Hălmaciu Pavel Bârs Iuon Streja Iuon Oprea Stanciul şi Iuon Vâlc	Toţi aceştia au şi numele de « Szkoray » (nobili de Scorei)	După cum se vede din « Registrul actelor de prezentare », toţi aceştia sunt trecuţi de nobili, precum dovedeşte şi actul de confirmare a Principelui, act pe care l-au prezentat toţi, Szkoray Ştefan Deak a prezentat tot atunci şi un act de privilegiu dela Gabriel Bethlen, pentru casa şi moşia din Scorei, a tatălui său Streja. Actul a fost publicat, fără să i se ridice obiecţiuni. Scutirea i se menţine şi pe mai departe.
Pascul Boer Andrei Deak senior Oprea Boer Boer Ştefan Andrei Deak	Boeri	Toţi stăpânesc aici moşii boiereşti, ele fiind într'o bucată, hotărâtă cu Valea, în partea de sus cu locul lui Man Căpăţină, iar partea din jos e în apropierea bisericii. Vezi şi urbariul din 1676.

Streja Bârs, împreună cu fiul său stăpâneşte o moşie boerească, hotărâtă în partea de sus cu drumul satului, iar în partea de jos e în apropiere de Valea ce curge acolo.

Stanciu Bârs şi Andrei Deak iunior		Stăpânesc o moşie boerească. Vecinii în partea de sus Toader Oancea, în jos Oprea şi Rad Bica.
Toma Hălmaciu Oprea Streja Iuon Stanciul şi Iuon Vâlc	Boeri	Aceştia stăpânesc 6 moşii boiereşti într'o bucată, a cărei vecini sunt: Stan Bărdaş şi Crăciun Ciungul. Vezi urbariul din 1676.

Preoţi.

Au un popă, numit Popa Iuon, care are 2 fii Cârstea şi Iuon. Atât în ceea ce priveşte persoana cât şi moşia este iobăgească.

Darea *Dijme* *Servicii* *Daruri* *Pedepse* *Obiceiuri* *Drepturi* *Crâşmărit*	Toate se iau şi se administrează ca şi în satul Porumbacul de jos, cu deosebirea că aici crâşmăritul nu e continu. Anual se dau câte 3 buţi de vin pentru crâşmărit, la Crăciun, Paşti şi Rusalii. Când nu este producţie de vin, trebue să se plătescă câştigul în bani, adică câte 12 fl. R. de fiecare bute, în total 36 fl. R. Afară de aceasta aici darea anuală e de 31 R. fl. 50 cr.

Râuri şi mori.

Satul are o vale, numită *Laita*, în care se află raci; după cele spuse de boieri şi juraţi, valea a fost cumpărată pentru boieri, dela cei din Cârţişoara, de către

nişte boieri înaintaşi, pentru 1 cal şi 12 câble de grâu. Pe valea aceasta Andrei şi Ştefan Deak au o moară cu 1 piatră, scutită de dijme. Tot pe valea aceasta mai are 1 moară cu 1 piatră Andrei Deak iunior şi boierul Stanciu Hălmaciu; e scutită de dijme. Este încă 1 moară cu 1 piatră a lui Ştefan Deak, Oprea Boer, Crăciun şi Bârsul Ciungul, dela care dau dijmă Măriilor Lor.

Păduri.

Măriile lor au aici o pădure de stejar, unde se pot îngrăşa 100 de porci. Au şi o pădure de fag, oprită, în care se pot îngrăşa 500 porci. Sătenii au pădure separată.

Munţi.

Este şi un munte, care este împărţit între boieri în 4 părţi. Aici îşi păşunează vitele.

Pământuri arătoare.

1. Două pământuri, dincolo de « *Lunca* ». Vecinii din spre munţi pământul boierului Andrei Deak, iar în partea de jos a boierului Stanciul Hălmaciu. Mărimea 30 Câble sax.
2. In « *Zăvoi* » 3 pământuri; vecinii în sus drumul, iar în altă parte Oltul. Mărimea 30 câble.
3. Un loc arabil în vecinătatea celora din punctul 2. Se hotăreşte ca surpătura Oltului, iar din jos cu pământul lui Oprea Achim. Mărimea 2 câble.
4. Un loc arabil lângă cel din punctul 3. Vecinii: din sus un şanţ, din jos pământurile boierilor Oprea şi Pascul şi a lui Mihail Teleki. Mărimea 8 câble.
5. Un loc în « *Şeghiţa* ». Vecinii: din sus Szkorai Andrei Deak, din jos Iuon Nan.

Fânaţe.

1. Din jos de sat este un loc de fânaţ, formă de 'nsulă, pe care a rupt-o Oltul. Hotarul din spre Răsărit şi Sud un drum cu tufe de sălci, care îl desparte de râtul « Zăvoi ». In două părţi are nişte surpături, în apa de acolo sunt peşti, de aceea locul e oprit; din spre Nord se mărgineşte cu Oltul, din spre Cârţa se mărgineşte cu o grădină a fostului administrator (rationista) Matei Deak, pe care îngrădind-o a ocupat şi din locul boierilor, după cum de se vede din plângerea acestor boieri din Scorei. O parte din acest loc este arat, iar restul se coseşte.
2. Un rât cu tufe în « Zăvoi ». Vecinii din Sus: valea Scorei şi un şanţ, din jos pământurile zălogite lui Teleki Mihail şi lui Ştefan Deak. Mărimea cam de 31 care de fân.
3. Un rât de 4 care de fân, în ruptura cu papură; vecinii din jos pământurile Măriilor lor, din sus un berc cu sălci.
4. Un rât de 30 care de fân în pădurea de stejar. Vecinii: râtul lui Teleki Mihail din jos, iar în partea de sus a lui Yuga Coloz (?).
5. Un rât, pe « *Dealul Scoreiului* ». Vecinii din spre munţi râturile lui Scorai Ştefan şi Andrei Deak, iar din spre Apus râturile boierilor. In spre Răsărit râturile iobagilor şi până la pădure e drumul, iar după aceea Dealul Scoreiului.

Hotare.

Din spre Nord Oltul, la Răsărit din spre hotarul satului Cârţa, o vale numită « *Opatul* » (?), la Sud munţii, la Apus nişte dealuri.

De notat.

Satele Streja-Cârţişoara, Opra-Cârţişoara şi Arpaşul de Sus s'au ţinut tot de moşia Porumbacului, dar Măriile lor le-au conferit prin act de donaţie d-lui Teleki Mihail.

5. CORBI

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea Fl. cr.	OBSERVAȚIUNI
1	Radul Boldea	—	1	—	—	3	—	1	—	2	0,50	Jude.
2	Oprea Floșa senior	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,50	Sunt pe o moșie.
3	Iuon Moga	—	—	—	—	2	—	—	—	1		
4	Oprea Floșa iunior	3	1	3	—	2	12	8	—	1	2,—	
5	Coman Costea	3	1	4	—	2	12	4	—	1	2,—	
6	Hălmaciu Costea	2	—	4	—	2	—	5	—	1	2,—	
7	Neacșa Irineasa (?)	2	—	—	—	3	—	1	—	1	0,25	
8	Bucșa Șomerdul (?)	1	—	—	—	2	—	1	—	1	0,25	
9	Radul Bucșa alias Șomerdul	2	—	—	—	—	—	4	—	1	0,25	
10	Oprea Șomerdul	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
11	Oprea Moga	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
12	Oprea Neagoi	2	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	Infirm.
13	Cârstea Neagoi	3	2	6	—	3	5	6	—	1	2,—	Sunt pe o moșie.
14	Iuon Neagoi	—	—	—	—	—	—	—	—			
15	Radul Boldea senior	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
16	Oprea Boldea alias Boneșel (?)	—	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
17	Oprea Nicul	—	—	1	—	2	—	—	15	1	—	Necăsătorit
18	Stan Nicul	—	—	—	—	—	—	—	—		—	Necăsătorit
19	Stana Săraca	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
20	Aldeoaie Săraca	3	—	2	—	3	8	1	2	1	1,—	
21	Barb Boldea	3	—	1	—	2	—	2	—	1	0,50	
22	Oprea Opriș	1	1	—	—	3	12	2	—	1	0,50	Locuește împreună cu tatăl său infirm, Radul Opriș.
23	Comșa Seinul (?)	4	—	—	—	2	—	2	—	1	0,25	
24	Oprea Cândea	—	—	—	—	2	—	—	—	1	0,50	Sunt pe o moșie.
25	Radul Cândea											
26	Simion Dumitru	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	Jude în 1687.
27	Vlad Stănemir	2	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	
28	Radul Cândea senior	1	—	—	—	3	—	2	—	1	0,25	

29	Iuon Ivan	2	—	—	—	3	2	3	3	1	0,25	
30	Radul Cândea junior	1	—	—	—	3	—	2	—	1	0,25	
31	Radul Bârsan	3	—	—	—	4	10	4	2	1	0,25	
32	Bârsan Petrişor	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
33	Radul Petrişor	1	3	6	—	3	20	6	2	1	2,—	Sunt pe o moşie.
34	Gligorie Petrişor	—	—	—	—	—	—	—	—			
35	Vlad Bogdan	1	—	—	—	3	—	1	—	1	0,25	
36	Neacşa Neagoiasi Săraca	—	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	
37	Oprea Costea senior	3	3	6	—	2	20	10	10	1	2,—	Sunt pe o moşie.
38	Oprea Costea junior	—	—	—	—	—	—	—	—	1		
39	Coman Nastea	2	1	—	—	3	6	4	—	1	0,50	Locueşte cu mama sa văduvă.
40	Iuon Floaşea	—	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
41	Cârstean Cândea	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
42	Dragomir Muntean	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	Dă Curţii căciuli, întocmai ca şi căciularii din Făgăraş.
	Total	58	13	33	—	74	107	69	34	38	21,50	

IOBAGII FUGIŢI

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	De câţi ani au fugit	Locul unde a fugit	OBSERVAŢIUNI
1	Stoia Floşa	de 4 ani	—	Moşia i-o stăpâneşte o rudă, iobagul Măriei Sale.
2	Comşa fiul lui Oprea Neagoie ..	—	Şeica mică	Acum nu se ştie unde este.
3	Stanciul Haiduc	—	Deag Moşia Iernut	Moşia lui, stă pustie.
4	Fiul lui Stanciul Vlad	—	Cătina (Katonaban)	Locul lui de casă e pustiu.
5	Bucşa Vlad	—	Lechinţa	Moşia i-o stăpânesc iobagii Măriei Sale.
6	Comşa Vlad	—	Lechinţa	Moşia i-o stăpânesc iobagii Măriei Sale.
7	Iuon Rădişor	—	Spring	Trebue readus.
8	Radul Rădişor	—	Şpring	Trebue readus.
9	Şerban Rarea (?)	—	—	A murit.
10	Fii lui Şerban Rarea. Iuon	—	Deag	
11	Radul	—	Deag	Locul de casă li-e pustiu.
12	Şerban	—	Deag	
13	Gligore	—	Deag	
14	Vulcan Dumitra	—	—	—
15	Oprea Vlad	—	Sâncel	S'a căsătorit, slujeşte în Blaj.
16	Oprea, fiul lui Man Bălan	—	Hoghilag (Jud.Târn.Mare)	Slujeşte.
17	Iuon Buneşel (?)	—	—	—
18	Comşa Bucşa	—	Kirbo (?) Ghirbou (aproape de Vingard)	—
19	Iuon Bogdan	—	Bichiş (jud. Alba)	Slujeşte.

Preoţi.

Au un preot, Radul, venit din Ţara Românească.

Darea
Servicii
Drepturi
Pedepse
Crâşmărit
Dijme.

Se încasează şi se administrează ca şi cele din Scorei, cu deosebirile: pe lângă darea dela Rusalii se mai da câte 1 fl. argint, iar la Crăciun se obişnuia să se dea pe lângă dare şi 50 cr., banii peştelui. (Hal pénz).

Vezi Porumbacul de jos, cu deosebirea: satul fiind altădată proprietatea cetăţii, dijmele din porci se ia după obiceiul de acolo, adică din 25 de porci se ia unul.

Daruri.

Aceleaşi ca şi la Porumbacul de Jos, cu schimbările: dau 4 cupe (ejtel) de unt, nu dau nici miere, nici pătură (pokroc). Fiecare casă dă câte 5 căpăţâni de varză, sau în loc câte 5 dinari; miel de tăiat dau tot 3 familii câte un miel, sau câte 12 dinari de familie.

Ce-i cari au vite de jug la Crăciun trebue să dea 1 car de lemne.

Păduri.

Satul are o pădure de fag şi de brad, pe care o foloseşte împreună cu locuitorii satului Ucea de jos. Vecinii din partea de sus: locuitorii satelor Viştea de Sus şi de Jos, în partea de jos cei din Arpaşul de Jos. Când se face ghindă se ia goştină pentru Măriile lor astfel: dela săteni după fiecare porc 10 dinari, iar după 2 purcei tot 10 dinari. Străinii dau, după relatările juraţilor, câte 15 dinari.

Munţi.

Pe hotarele satului, Măriile Lor n'au munţi; cei cari sunt, sunt proprietatea altora.

Hotarele.

La Nord Oltul, la Răsărit hotarele satelor Viştea de Sus şi de Jos, la Sud munţii, la Apus hotarele satelor Ucea de Sus şi de Jos.

6. UCEA DE SUS

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea Fl.cr.	OBSERVAŢIUNI
1	Oprea Purece	1	1	6	—	4	15	4	9	1	2,—	Jude; ţine lângă el pe fratele său numit Iuon Cotela (?) moşia i-o ţine tot el.
2	Man Purece	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	Vădila (?) Zălog	—	1	1	—	3	8	2	1	1	1,—	
4	Iuon Urs	—	—	—	—	3	4	3	3	1	0,25	
5	Comşa Neagul	2	—	—	—	4	20	2	—	1	0,50	Sunt pe o moşie.
6	Oprea Neagul	—	—	—	—	—	—	—	—			
7	Comşa Hoşa	—	—	—	—	4	—	1	—	1	0,25	
8	Iuon Lupa	1	—	—	—	2	6	—	—	1	0,25	
9	Bogdan Blidar	1	1	—	—	3	—	—	—	1	0,75	Sunt pe o moşie.
10	Suma (?) Blidar	—	—	—	—	—	—	—	—			
11	Oprea Vasii	1	—	—	—	4	—	—	—	1	0,25	
12	Bărbat Drăgotel	1	—	—	—	1	—	2	—	1	0,25	
13	Şerban Băcila	3	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	Argat la cai (lovász).
14	Iuon Purece	—	—	—	—	2	—	3	—	1	0,50	Sunt pe o moşie.
15	Radul Purece	—	—	—	—	2	—	—	—			
16	Bărbat Purece	1	—	—	—	—	—	2	—	1	0,50	Sunt pe o moşie.
17	Man Purece	—	—	—	—	—	—	—	—			
18	Aldea Coca, alias Neagul	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
19	Iuon Ştefaneasi	2	—	2	—	3	6	4	—	1	1,—	
20	Bărbat Vârnea	2	—	—	—	4	16	1	—	1	0,25	
21	Bulgăroaica Săraca	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
22	Juon Şarlea senior	1	—	—	—	2	—	1	—	1	0,25	
23	Mihail Lupul	1	—	2	—	2	12	3	4	1	1,—	
24	Iuon Nan	1	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	
25	Roman Nan	2	—	—	—	1	—	—	—	1	0,25	
26	Aldea Bârsan	—	1	4	2	3	9	6	3	1	2,—	
27	Stoica Bârsan	1	—	—	—	3	1	—	2	1	0,25	

28	Iuon Şarlea junior	1	—	2	—	4	10	1	—	1	1,—	*Fiul său Oprea* e grădinar în Blaj.
29	Iuon Toader, alias Idul (?)	1	1	2	—	2	10	2	—	1	1,50	Sunt pe o moşie.
30	Comşa Toader, alias Idul	—	—	—	—	—	—	—	—			Necăsătorit.
31	Boldeoaie Săraca	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
32	Bucioaie Săraca	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
33	Iuon Ghindea	—	—	4	2	2	15	1	—	1	2,—	
34	Lupul Ghindea	—	—	—	—	—	—	—	—		—	Necăsătorit } Sunt pe o moşie.
35	Mihail Ghindea	—	—	—	—	—	—	—	—		—	Necăsătorit } Sunt pe o moşie.
36	Iuon Dragomir	1	1	1	—	2	12	2	—	1	1,25	Sunt pe o moşie.
37	Dragomir Oprea											
38	Oprea Dragomir alias Mircea	2	—	—	—	1	6	—	—	1	0,25	Unul dintre fii slujeşte în sat.
39	Pascul Ciortea	1	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
40	Soţia lui Stoica Stoican	—	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	
41	Roman Ţărghiş	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Un fiu slujeşte în sat.
42	Radul Pascul	—	—	—	—	1	6	—	—	1	0,25	
43	Oprea Pascul	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit, slujeşte.
44	Aldea Dragomir senior	—	—	—	—	—	—	—	—			
45	Bârsan Dragomir	1	—	—	—	2	15	—	—	1	0,50	
46	Aldea Dragomir junior	—	—	—	—	—	—	—	—		—	Necăsătorit.
47	Bărbat Dragomir	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
48	Bucureasa (?) Săraca	1	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	
49	Neagul Zmica	2	—	—	—	—	—	—	—	—	0,50	Cei 2 fii slujesc, Aldea în Porumbacul de Jos, iar Oprea în Luţa.
50	Iuon Zmica	—	—	—	—	2	—	—	—	—		
51	Dragomir Ţârmonea	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2,—	In 1687 Jude; Cu data Iernut (Radnot) 8 August 1675, Măria Sa Doamna l-a scutit de prestarea serviciului. (Notă de mai târziu).
52	Toma Ţârmonea	4	3	4	4	6	30	15	1			
53	Coman Ţârmonea	—	—	2	—	2	—	—	—	1		Toţi 3 sunt pe o moşie. (Notă de mai târziu).
54	Bărbat Voila	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	Om bătrân infirm.
55	Aldea Voila	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2,—	Sunt pe o moşie.
56	Stoica Voila	—	—	4	2	3	10	5	5			
57	Iuon Lebul	—	—	2	—	2	4	3	—	1	1,25	Sunt pe o moşie.
58	Bărbat Lebul	—	—	—	—	—	—	—	—			Argat la cai.

(urmare)

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	Copii	Cai	Boi	Junci	Vaci	Oi	Porci	Stupi	Sesiuni	Darea Fl. cr.	OBSERVAŢIUNI
59	Iuon Purece	2	1	4	2	3	20	8	15	1	2,—	
60	Şerban Gorun	—	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	
61	Iuon Flenca	1	1	4	—	4	6	4	2	1	2,—	Sunt pe o moşie cu un frate necăsătorit cu Dumitru.
62	Man Flenca	—	—	—	—	—	—	—	—			
63	Comşa Bogdan	1	—	—	—	4	5	3	—	1	0,50	Sunt pe o moşie; sunt rude.
64	Iuon Bogdan	—	—	—	—	—	—	—	—			
65	Mihail Cotârlea (?)	2	—	—	—	2	2	—	—	1	0,25	
66	Coman Popa	—	2	2	—	3	5	3	—	1	2,—	Sunt pe o moşie.
67	Stanciul Popa	1	—	—	—	—	—	—	—			
68	Soţia lui Iuon Popa	2	—	2	—	2	10	4	—	1	1,—	
69	Iişa Voiloaie.................	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
70	Oproaie Socăcioaie (?)	2	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	Unul dintre fii ei: Dumitru e bucătarul Măriei Sale.
71	Juon Vasilia	1	—	—	—	4	2	—	—	1	0,25	
72	Oproaie Hoşoaie	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Fiii slujesc la Curte ca argaţi la cai.
73	Bărbat Haidea	4	—	—	—	3	4	4	—	1	0,25	In 1686 Jude.
74	Oprea Bogdan	1	2	4	2	4	12	6	—	1	2,—	Sunt pe o moşie.
75	Cozma Bogdan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
76	Lazăr Coti	1	—	—	—	2	—	—	—	1	0,25	
77	Lupul Creţul	—	—	—	—	3	—	1	—	1	0,25	Stă cu mamă-sa bătrână.
78	Bucur Cotârlea, alias Muntean .	—	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	Fraţii acestuia Stan şi Pascul mici, locuesc cu el; Radul şi Aldea sunt biriş la domnii Şerban şi Matei.
79	Neagoe Muntean	1	—	—	—	3	—	—	—	1	0,25	
80	Stoica Muntean	1	—	—	—	3	—	—	—	—	0,50	Sunt pe o moşie.
81	Moga Muntean	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
82	Radul Muntean	3	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	

83	Radul Carfa (?)	2	—	—	—	—	—	—	—	—	0,25	
84	Radul Zmica	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
85	Iuon Avram Muntean	2	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	
86	Pavel Muntean	2	—	—	—	2	—	—	—	—	0,25	
87	Radul Băcilă	2	—	—	—	2	—	—	—	—	0,25	
88	Iuon Cufori	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Necăsătorit; fratele său Nicula, slujeşte în Caşolţ altul Bărbat infirm în Arpaşul de jos.
89	Iuon Ţârghiş	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,25	Acesta a fost readus, stă sub chezăşie; chizeşii răspund de el.
90	Radul Colcer	3	1	—	—	3	—	—	—	1	0,50	După cum spun juraţii pe Ştefan Boer l-au şters din rândul iobagilor, considerându-l nobil care servia cu calul, tatăl său fiind clucer în Făgăraş a fost scutit de serviciu de Gabriel Bethlen, deoarece cineva i-a scos un ochiu. Actul de scutire şi l-au pierdut în timpul năvălirii Tătarilor. După cum se spune şi până acum a servit ca om liber
	Total...	83	16	54	44	154	281	99	45	58	41,50	

Afară de jude şi cei necăsătoriţi, toţi capii de familie datorează câte o găină, în total suma de 81.

IOBAGII FUGIȚI

Nr. cor.	NUMELE IOBAGILOR	De câți ani au fugit	Locul unde au fugit	OBSERVAȚIUNI
1-2	Hecșa (?) Muntean cu ginerele său Iuon Dragomir	—	—	Nu se știe unde sunt; moștenire n'a avut.
3-5	Iuon Zomica, cu fii săi Iuon și Oprea	—	Satul Bogata, pe moșia lui Topheus.	Moșia i-o stăpânesc rudele, iobagii Măriei Sale.
6	Vlad Vlădășel	—	—	Nu se știe unde e; moștenirea i-o ține Iuon Șarlea.
7-8	Fiii căsătoriți ai Bulgăroai Săraca Iuon Bulgăr și Bărbat Bulgăr	—	Biia aproape de Blaj	—
9	Oprea Băcilă	—	A stat în Biia (lângă Târnava, acum e în Sântimbru, pe pământul « Prefectus »-ului ?	—
10	Iuon Cotârlea	—	A stat pe pământul lui Kapi	Moștenirea i-o ține iobagii Măriei Sale.
11	Radul Gureu (?)	—	Ungurei (aproape Vingard)	Moștenirea i-o ține iobagii Măriei Sale.
12	Coman Neagul	—	Tău (Jud. Alba)	El a murit. Soția cu un copil nu se șite unde sunt.
13	Bogdan fiul lui Radul Hoșa	—	Viștea de Sus, pe pământul Măriilor lor.	Moștenirea și-o ține tot el.
14	Radul, fiul lui Radul Cucu......		Zoltan, aproape de Sighișoara	Moștenirea i-o ține ruda sa Aldea Cucu.
15	Radul, fiul lui Bărbat Cucu.....	—	Viștea de Sus, pe moșia Măriei Sale Madarasi (?)	Moșia și-o stăpânește tot el.
16	Iuon Culcer (Kulker)	—	—	Nu se știe unde sunt; moșia internă le-o stăpânește familia Țârmorea, cea dela câmp Iuon Urs.
17	Oprea Culcer (Kulker)	—	—	
18	Radul Zenica.................	—	Drăguș	Acesta e trecut în seria iobagilor.

Preoţi.

Popa Marin Popa Iuon, fiul său Iuon	Amândoi, atât ca persoană cât şi în privinţa moşiei sunt iobagi.

Boeri.

Oprea Silea, după cum reiese din Urbarii, a prezentat un act dela Principele Bethlen Gabor cu data de Caşovia 5 Noemvrie 1625, despre moşia sa din satele Ucea de Sus şi de Jos şi din Corbi. Vecinii mărginaşi moşiilor nu sunt trecuţi. Rudele sale cari sunt trecute în act au murit.

Oprea Bărbat, Comşa şi Radul Bărbat au prezentat act dela Principele actual, sub data de Sighişoara 11 Aprilie 1673, prin care dovedesc nobilitatea descendenţilor lor din ambele sexe, fără condiţiuni. Actul publicat în scaunul boieresc fără să se fi ridicat obiecţiuni. Asupră moşiei lor însă n'au prezentat niciun act, din care cauză datoresc dijmă.

Oprea Bărbat şi doi fraţi ai lui au prezentat un act dela Principesa Lorantfi Susana, cu data Făgăraş 14 Aprilie 1652, prin care sunt făcuţi boieri ei şi descendenţii lor de parte bărbătească, fără condiţii şi fiindu-le scutite şi casele lor, a căror vecini sunt Oprea Cotârlea şi Ion Stanciul. Actul s'a publicat, fără să i se aducă vreo obiecţiune. (Nu sunt identici cu cei de mai sus?).

Darea *Dijme* *Servicii* *Drepturi* *Pedepse*	Se prestează şi administrează ca şi în satul Corbi.
Daruri *Crâşmărit*	Acesta fiind sat vechiu, aici se dă de două ori atât cât în Cerbi.

Darea împărătească e anual de 40 fl. R.

Râuri şi mori.

Satul are o vale în care se pescuiesc diferiţi peşti: păstrăvi, vârlugi etc. Pescuitul e oprit. Pe această vale sunt 3 mori:

1. A boierului Silea şi a fratelui său 2. A lui Roman şi Oprea Bărbat şi a lui Bogdan 3. A lui Coman Popoai, Stanciul şi Bulgăroaie	După cum reiese din urbariile anterioare aceste mori nu au nicio scutire, deci datorează cu dijmă.

Piue (« Döröezkelö »).

Pe valea satului sunt 2 piue:

1. A lui Oprea Vasilie şi Coman Hoşa 2. A lui Bârsan Aldea şi Oprea Dragomir	Anual datoresc câte 2—2 stânjeni (öl) de pănură.

Dârste (« Ványalo »).

Mai este o dârste (ványalo) a lui Oprea Vasilie şi Coman Hoşa; anual datoresc 1 ţol (pokrocz).

Păduri.

Sătenii au o pădure de brad şi de fag, care e într'o bucată cu pădurea satului Corbi. Vecinii sunt: pădurile satelor Viştea de Jos şi de Sus şi cea din Arpaşul de Jos.

Pădurea domnească.

Măriile lor au o pădure, în care când este ghindă se pot îngrășa 200 de porci.

Munți.

In hotarul satului sunt și 2 munți « Gridomanul » și « Ucișora », cari fiind boerești, Măriile lor nu au din aceștia niciun venit; pe aici fiind trecătoare în Muntenia, aceasta e păzită de către 2 plăieși. Fără știrea oficialilor (Țiszt) pășunatul vitelor în munți e interzis.

Hotarele.

Satul se mărginește la Apus cu hotarul satului Arpașul de Jos, la Răsărit cu a satului Viștea de Sus, în spre Nord cu a Ucii de Jos, iar în spre Sud cu munții.

RELATIO HISTORICA DE DACO-ROMANIS IN TRANSILVANIA ET HUNGARIA CUM ECCLESIA ROMANA UNITIS VEL UNIENDIS

DE

IOSIF FESSLER

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN VIENA (1858).

PUBLICATĂ CU UN STUDIU INTRODUCTIV

DE

IOAN SABĂU

FOST MEMBRU AL ŞCOALEI ROMÂNE DIN ROMA

INTRODUCERE

I

VIEAŢA ŞI ACTIVITATEA LUI IOSIF FESSLER

Textul [1]) pe care-l publicăm mai departe l-am găsit în Arhiva Vaticanului [2]). A fost scris de distinsul teolog catolic Iosif Fessler, în 1858 [3]), pe când era profesor la Universitatea din Viena. Manuscrisul are 9 foi mari de 34 × 22 cm, nenumerotate. Textul, scris pe ambele pagini ale foilor, este împărţit în 23 de paragrafe.

[1]) Exprim şi pe această cale călduroase mulţumiri Mgr.-ului Angelo Mercati, prefectul Arhivei Vaticane, pentru permisia acordată de a copia manuscrisul acesta dintr'un volum, care nu este încă pus la dispoziţia publicului.

[2]) Cf. Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum, *Archivio della Nunziatura di Vienna*, vol. 425: *Relatio historica de Daco-Romanis in Transilvania et Hungaria cum Ecclesia Romana unitis vel uniendis.* De Dr. Iosephus Fessler. Foile din acest volum nu sunt numerotate.

[3]) Deşi la sfârşitul manuscrisului autorul pune iscălitura sa la data de 9 Ianuarie 1859, trebue să considerăm ca dată a scrierii lucrării anul precedent, când de fapt a fost compusă. Vezi pentru aceasta pasajul reprodus de mine din scrisoarea nunţiului Saverio de Luca către cardinalul Antonelli, pp. 7—8.

Următoarele date sunt necesare pentru cunoaşterea vieţii autorului şi încadrarea studiului său în istoriografia privitoare la Români.

Iosif Fessler s'a născut la Lochau, orăşel aşezat pe ţărmul lacului Constanţa, la 2 Decemvrie 1813. La început voia să se dedice studiului Dreptului, curând însă trecu în cler şi intră în seminariul din Brixen. Acolo fu sfinţit preot în 1837. Câtva timp ocupă funcţiunea de « prefect » al unui « convict » din Brixen. Făcu apoi studii speciale şi deveni profesor la seminariul din acest oraş. In 1852 a fost chemat profesor de Istorie Bisericească la Universitatea din Viena. De asemenea ţinu acolo şi prelegeri privitoare la Dreptul decretal. In timpul activităţii sale în capitala Austriei, obţinu demnitatea de canonic onorar al bisericii catedrale şi de capelan al Curţii Imperiale.

După pregătiri şi cercetări speciale, în 1861 şi 1862 stătu la Roma ca membru şi consilier în Congregaţia pentru afacerile Bisericii orientale. Rechemat de episcopul din Brixen, fu numit vicar general pentru regiunea Vorarlberg a diecezei sale. Cu această ocazie obţinu şi titlul de episcop « in partibus ».

In 1863 şi 1864 fu trimis de guvernul austriac la Roma ca negociator pentru chestiunile privitoare la modificarea Concordatului. Schimbările cerute de Curtea din Viena n'au putut fi însă realizate.

In luna Septemvrie a aceluiaşi an, fu numit episcop de Skt. Pölten, în care calitate desvoltă o frumoasă activitate pastorală.

Luă parte la ultimul conciliu ecumenic dela Vatican (1869—1870), îndeplinind funcţiunea de secretar general al soborului. După disolvarea conciliului trăi puţin şi muri la Skt. Pölten, la 25 Aprilie 1872.

Cult, zelos, generos şi binefăcător, Fessler a lăsat în urma lui puţine bunuri materiale, pe care le-a împărţit între seminariul diecesan — căruia îi lăsase şi biblioteca — şi Institutul de surdo-muţi din oraşul în care şi-a trăit ultimii ani [1]).

[1]) Aceste date sunt scoase din « *Allgemeine Deutsche Biographie* » herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften, Lipsca, 1877, v. VI, pp. 726—727.

Inafară de « Relatio historica de Daco-Romanis », scrisă cu scopul de a informa cercurile vaticane asupra istoriei şi situaţiei Românilor, Iosif Fessler a mai scris şi alte lucrări. Cele mai importante sunt următoarele:

In anii 1850 şi 1851, fiind profesor de Istorie Bisericească şi de Drept canonic la seminariul din Brixen, publică la Innsbruck lucrarea sa fundamentală: « *Institutiones Patrologiae* » [1]). Scopul său a fost să pună la îndemâna clericilor şi a celor interesaţi un mijloc practic pentru cunoaşterea vieţii şi a activităţii sfinţilor părinţi. E un tratat de patrologie care după noţiunile generale privitoare la această disciplină studiază pe fiecare sfânt aparte, arătând izvoarele pe care se bazează, prezentând în mod critic lucrările lor, relevând pe cele dubioase şi indicând ediţiile principale. In această lucrare, pentru compunerea căreia a trebuit să studieze epoca cea mai nesigură — primele şase veacuri ale erei creştine — autorul dă dovadă de mult spirit critic şi de dragoste de adevăr.

Tot în timpul când era profesor la Brixen scrise Fessler alte două lucrări mai mici: « *Ueber den Ablass, insbesondere über den Jubiläumsablass* » [2]), 1850 şi « *Der Heilige Papst Gregor VII. und die Kirchenfreiheit. Ein Beitrag zur gerechten Würdigung des Hl. Papstes Gregor VII* » [3]), în acelaşi an. In prima, studiază problema indulgenţelor; iar în a doua, lămureşte personalitatea adevărată a acelui « ecclesiasticae libertatis propugnatoris ac defensoris acerimi » [4]), care a fost papa Grigore VII, acuzat de tiranie de adversarii săi.

Fiind profesor la Universitatea din Viena, scrise următoarele studii: « *Die kirchliche Freiheit und was dazu gehört* », în 1857 [5]); « *Das Studium des Kirchenrechts* » [6]), în 1858; şi « *Censur und Index* » [7]), în acelaşi an. Studiile acestea se ocupă

---

[1]) Cf. Jos. Fessler, *Institutiones Patrologiae, quae ad frequentiorem, utiliorem et faciliorem SS. Patrum lectionem promovendam concinnavit*, Innsbruck, t. I, 1850, t. II, 1851.

[2]) Cf. *Id.*, *Sammlung vermischter Schriften über Kirchengeschichte und Kirchenrecht*, Freiburg im Breisgau, 1869, pp. 3—35.

[3]) *Ibid.*, pp. 39—99.

[4]) *Ibid.*, p. 40.

[5]) *Ibid.*, pp. 103—108.

[6]) Cf. Fessler, *Sammlung vermischter Schriften*, pp. 109—124.

[7]) *Id.*, pp. 125—183.

de problema libertății Bisericii în opera sa de îndrumare a omenirii.

In 1860 scrise lucrarea: « *Der Kirchenbann und seine Folgen* » [1]), în care dovedește dreptul Bisericii de a se folosi de excomunicare. Caracter cu totul particular, bisericesc, are lucrarea scrisă în același an: « *Ueber die abgeschafften Feiertage und die Mess-Application an denselben* » [2]).

Tot în 1860 publică la Viena o lucrare mai vastă de Drept bisericesc privitoare la aceeași epocă pe care a studiat-o și în tratatul său de patrologie: « *Der kanonische Process nach seinen positiven Grundlagen und seiner ältesten historischen Entwickelung in der vorjustinianischen Periode* ». In ea, autorul se ocupă de problema jurisdicției bisericești din primele timpuri până în secolul al VI-lea.

Ca o urmare a activității sale în timpul conciliului dela Vatican, Fessler publică în 1871, la Viena, o istorie foarte apreciată a soborului: « *Das vaticanische Concilium, dessen äussere Bedeutung und innerer Verlauf* ».

De asemenea apără opera conciliului și, în special, dogma infailibilității, în cartea publicată la Viena - Gran - Pesta, în 1871: « *Die wahre und die falsche Unfehlbarkeit der Päpste. Zur Abwehr gegen Herrn Professor Dr. Schulte* ». Precum arată și subtitlul, cartea a fost scrisă împotriva unuia din numeroșii adversari ai dogmei infailibilității, Dr. Schulte, profesor de Drept bisericesc și de Drept german la Universitatea din Praga. Acesta, deși mai înainte credincios, atacase pe papa și pe episcopi într'o carte intitulată: « *Die Macht der römischen Päpste über Fürsten, Länder, Völker, Individuen, nach ihren Lehren und Handlungen zur Würdigung ihrer Unfehlbarkeit beleuchtet* ». Găsind și aci o problemă de mare importanță prezentată într'o lumină falsă, Fessler se sili, « ohne Leidenschaft und ohne Parteilichkeit » [3]), să arate care este adevărul.

In toate aceste lucrări, Fessler fu preocupat să stea cu ajutorul științei în serviciul adevărului și al libertății, trei idealuri al căror rol era atât de preamărit mai ales în epoca

[1]) *Ibid.*, pp. 185—214.
[2]) *Ibid.*, pp. 215—283.
[3]) Fessler, *Die wahre und die falsche Unfehlbarkeit*, p. 1.

în care scria. «Wahrheit, Wissenschaft, Freiheit sind die grossen Schlagworte unserer Zeit» [1]), — spunea el însuși în 1869. In acest scop s'a ocupat de problemele a căror lămurire era necesară contemporanilor săi. De sigur, avea aceleaşi convingeri, şi atunci când a început să scrie lucrarea despre Români, rămasă multă vreme necunoscută.

II

IOSIF FESSLER ȘI CHESTIUNEA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA

Biserica română unită fu organizată în anul 1853 de către papa Pius IX. Vasta provincie bisericească, compusă din episcopia Orăzii, întemeiată în 1776 și din cele două episcopii de curând înființate, la Gherla și Lugoj, primi în fruntea ei mitropolia din Blaj, numită, după reședințele anterioare ale episcopilor uniți, de Alba-Iulia și Făgăraș.

Sf. Scaun a continuat să se ocupe intens de soarta bisericii greco-catolice și după această dată. Nevoia întăririi vieții religioase în toată provincia mitropolitană, provocă ideea unei acțiuni temeinice având drept scop consolidarea Unirii dela 1700 și o eventuală extindere a ei asupra Românilor ortodocși. Se hotărî deci trimiterea unei delegații apostolice în Transilvania, ca să studieze la fața locului împrejurările în care trăia Biserica română unită, precum și nevoile ei. Deși la început s'ar fi voit ca în fruntea misiunii să fi fost un prelat independent, fără nicio însărcinare politică în Austria, în cele din urmă conducerea ei fu încredințată nunțiului apostolic din Viena, Antonio Saverio de Luca, arhiepiscop de Tars « in partibus ». Delegația trebuia să intre în legătură cu episcopatul greco-catolic și să furniseze Sf.-lui Scaun toate datele și informațiile necesare pentru luarea măsurilor destinate unei cât mai temeinice apropieri a Românilor uniți de Biserica romano-catolică. Membrii delegației erau specialiști în diferite chestiuni religioase. Unul din ei a fost Iosif Fessler, în timpul

[1]) Id., *Sammlung vermischter Schriften*, p. III.

acela profesor la Universitatea din Viena. Ceilalți doi membri au fost Giovanni Simeoni, protonotar apostolic şi Antonio Panebianco.

Delegația merse în Ardeal și ținu la Blaj, împreună cu capii Bisericii române unite o conferință în zilele de 13—21 Septemvrie 1858. Afară de membrii misiunii pontificale, luară parte la ea: mitropolitul Alexandru Şterca Şuluțiu, cei trei episcopi sufragani: Vasile Erdeli, al Orăzii, Ioan Alexi, al Gherlei și Alexandru Dobra, al Lugojului, Timotei Cipariu, canonic mitropolitan, etc.

Profesorului Fessler i se ceru să culeagă materialul necesar în vederea ținerii unui conciliu provincial al clerului român unit și de aceea intră în legătură cu capii Bisericii și cu teologii competenți pentru a fi bine informat. Trebuiau studiate în special chestiunile următoare: indisolubilitatea căsătoriei — privită într'un fel de Biserica latină, altfel de cea ortodoxă; concepția imaculată a Preacuratei, adevăr religios la ordinea zilei, preferat de papa Pius IX și consacrat de el drept dogmă de credință; căsătoria preoților, etc.

In același timp, Fessler avea însărcinarea să prezinte S-tului Scaun un studiu informativ asupra Românilor din Ardeal și Ungaria. Fiind un cunoscător al chestiunilor orientale şi al Românilor — preoții aflători la Viena erau întotdeauna principalii informatori ai Curiei papale asupra problemelor din imperiul habsburgic și din Europa sud-estică — Fessler își dădu toată silința să prezinte un studiu cât mai complet și mai precis. Pentru aceasta i-a folosit, de sigur, și călătoria lui în Ardeal, cu care ocazie a putut să cunoască problemele la fața locului. Studiul îl termină în timpul vacanței Crăciunului din anul 1858.

La 14 Ianuarie 1859, nunțiul din Viena, Antonio Saverio de Luca, scria secretarului de Stat, cardinalul Antonelli: «Avendo posto a profitto le ferie del S. Natale, — il dotto Professore ha disteso la relazione con 4 allegati annessi che ho l'onore di compiegare in seno al presente foglio. Sono certo che la S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii accoglierà con piacere un tal lavoro, nel quale sono in parte

allegati per intiero documenti importantissimi, e in parte si citano opere rarissime e quasi sconosciute »[1]).

După terminarea misiunii din Ardeal, Fessler a stat la Roma, după cum am arătat mai sus, doi ani, între 1861 și 1862, ca membru și consilier al Congregației pentru afacerile Bisericii orientale.

III

LOCUL LUCRĂRII LUI FESSLER IN ISTORIOGRAFIA PRIVITOARE LA ROMÂNI

« Relatio historica de Daco-Romanis » a lui Fessler își are locul bine definit în istoriografia privitoare la originea și continuitatea Românilor în Dacia Traiană. Scrisă la sfârșitul anului 1858, ea a precedat lucrările unora dintre protagoniștii cei mai înverșunați — ca Roesler, Hunfalvy, etc. — ai teoriilor contrare continuității poporului român în Dacia.

Trebue să reamintesc aici câteva date.

Românii au fost considerați din timpul primelor mențiuni despre ei și până spre sfârșitul veacului al XVIII-lea ca urmași ai Romanilor și locuitori băștinași ai țării în care trăiesc și azi. Adevărurile acestea au fost admise, aproape în unanimitate, de toți acei care s'au ocupat în o formă oarecare de problema poporului român. Puse la îndoială în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ele au fost combătute sau apărate cu aceeași pasiune de numeroși cercetători, unii competenți și desinteresați, alții mai puțin pregătiți și îndemnați de scopuri străine științei, dând astfel naștere la o bogată istoriografie. Pentru a putea stabili locul « Relației » lui Fessler în mulțimea lucrărilor privitoare la originea și continuitatea Românilor în Dacia, voiu aminti pe cele mai importante dintre ele.

Invățatul german, Ioan Thunmann, expuse pentru prima dată într'o formă sistematică chestiunea Românilor. In a sa *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, publicată la Leipzig în 1774, a susținut atât

---

[1]) Arch. Secr. Ap. Vat., *Arch. della Nunz. di Vienna*, v. 425, scrisoarea lui Antonio Saverio de Luca din 14 Ianuarie 1859.

originea latină cât şi continuitatea lor în Dacia [1]). Peste şapte ani, Franz J. Sulzer, în lucrarea sa privitoare la Istoria Daciei [2]), emise teoria imigrării Românilor din Balcani — unde s'ar fi format — în Dacia, în secolul al XIII-lea [3]). Această teorie, care stă la începutul discuţiei, a fost apărată sau combătută pe urmă de un şir întreg de cercetători.

Istoricul Edward Gibbon [4]), profesorul Fabri [5]) susţineau originea latină şi continuitatea Românilor în Dacia; în timp ce Iosif Carol Eder [6]) şi Ioan Cristian Engel [7]) au anticipat teoria lui Roesler [8]). Phleps [9]), Kopitar [10]) au fost adepţi ai teoriei imigrării [11]). Dimpotrivă, Schafařik [12]), Vaillant [13]), Niebuhr [14]), Thierry [15]) etc. susţinură şi ei continuitatea Românilor în Dacia Traiană [16]).

Literatura istorică română, abstracţie făcând de cronicari, e de dată destul de târzie. Dela început însă, una din principalele preocupări ale ei a fost să rezolve cele două probleme discutate.

Aceia cari s'au inspirat în argumentările lor din înseşi legăturile fundamentale ale poporului român — în ceea ce privea originea şi formarea lui — cu Roma şi cu latinitatea, au fost corifeii Şcoalei ardelene. Reamintesc câteva date. Gheorghe Şincai susţinuse dela începutul activităţii sale originea

---

[1]) Vezi la Aurelian Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra Românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1936, pp. 104—106.

[2]) *Geschichte der transalpinischen Daziens d. i. der Walachei, Moldau und Bessarabien in Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Daziens*, Viena, 1781—1782, 3 vol.

[3]) Sacerdoţeanu, *o. c.*, 106—107.

[4]) In a sa *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Basel, 1787. Cf. Sacerdoţeanu, *o. c.*, 107—108.

[5]) In a sa *Beitrage zur Geographie*, 1794, la Sacerdoţeanu, *o. c.*, 108—109.

[6]) In Comentariul la Supplex libellus Valachorum.

[7]) In lucrările sale: *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*, Viena, 1794; *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenlaender*, Halle, 1797—1804; *Geschichte des Koenigreichs Ungarns*, Tübingen, 1811.

[8]) Sacerdoţeanu, *o. c.*, 108.

[9]) In *De Valachorum origine dissertatio*, Sibiu, 1829.

[10]) In a sa *Albanische, walachische und bulgarische Sprache*, 1829.

[11]) Sacerdoţeanu, *o. c.*, 108—111.

[12]) In *Slovenske starozitnosti*, Praga, 1837.

[13]) In *La Roumanie*, Paris, 1844.

[14]) In *Vorträge über römische Geschichte*, Berlin, 1848.

[15]) In *Histoire d'Attila*, Paris, 1856.

[16]) Cf. Sacerdoţeanu, *o. c.*, 110—114.

latină și continuitatea Românilor în Dacia [1]). La fel Petru Maior [2]), Samuel Micu-Clain, mai târziu Timotei Cipariu [3]), etc.

Alți istorici din această epocă susțineau aceleași păreri: Dimitrie Filipide, în a sa *Istorie a României*, publicată în 1816, la Lipsca [4]); Dionisie Fotino, în *Istoria vechei Dacii*, Viena, 1818 [5]); Mihail Kogălniceanu, în *Histoire de la Valachie*, Berlin, 1857 [6]); Aron Florian, în *Manualul de istoria Țării românești* [7]); August Treboniu Laurian, în *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae*, Viena, 1840 [8]), etc.

Amintind pe istoricii cei mai cunoscuți, am ajuns în preajma anului 1858, în care a fost scrisă « Relația » istorică a lui Iosif Fessler. Data aceasta este importantă și din alt punct de vedere. In preajma ei se termină, de fapt, prima perioadă a discuțiilor privitoare la Români. Contribuția pe care o aduce Fessler, este o confirmare a acelora care susțineau originea latină și continuitatea poporului român în Dacia.

După 1860, discuția a fost reluată și i s'a dat o amploare mai mare de către Roesler, Hunfalvy, Xenopol, etc. Cred că nu e cazul să expun în acest studiu introductiv controversa bine cunoscută [9]), pe care lucrarea lui Fessler, nefiind publicată, n'a putut s'o influențeze întru nimic.

Voiu expune însă pe scurt conținutul « Relației » istorice a lui Fessler.

Dela început folosește, pentru denumirea poporului, numele de *Român*. Inainte de 1848, Românii erau chemați, în deobște, *Valahi*. Mai corect e însă — spune Fessler — să fie numiți *Daco-Romani*, nume care arată nemijlocit însăși scoborîrea poporului din Daci, pe de o parte, și din coloniștii Romani

1) In *Hronica Românilor*, Buda, 1808—1809. Cf. Sacerdoțeanu, *o. c.*, 117—118.
2) In *Istoria pentru începutul Românilor*, Buda, 1812. Cf. Sacerdoțeanu, *o. c.*, 118.
3) Cf. Sacerdoțeanu, *o. c.*, 123.
4) Cf. Sacerdoțeanu, *o. c.*, 119—120.
5) *Id.*, 120—121.
6) *Ibid.*, 122.
7) *Ibid.*
8) *Ibid.*
9) O prezentare critică a chestiunii se află la N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1936, I, 2, pp. 339—351, precum și la Sacerdoțeanu, *o. c.*, 124—173.

aduși de Traian în Dacia, pe de alta. După această explicare Fessler folosește mai ales numele de Daco-Romani.

Nu se cunoaște exact istoria creștinării Românilor, trecuți, din motive politice, la ritul oriental, prin care au ajuns la religia greacă. In această stare se găseau în secolul al XVI-lea. Inainte de acest veac sunt foarte rare mențiunile despre ei și nu anterioare veacului al XII-lea. In epoca aceea atât Grecii cât și Latinii îi numeau *Blaci*. Numele de *Blac* e corupt din *Valac*, prin schimbarea lui *v* în *b* și absorbirea literei *a*. Este demn de amintit — accentuiază Fessler — că cu ocazia primei lor mențiuni, la cronicarul Cinnamos și la papa Inocențiu III, se pomenește și originea romană a Valahilor.

In timpul lui Inocențiu III, Ioniță sau Kaloioanes, « Dominus (etiam rex vel Imperator dictus) Blacorum et Bulgarorum », reuși să scape de stăpânirea Grecilor. Papa trimise la el legați și întemeiă mitropolia de Târnovo.

Peste puțin, Valahii au recăzut în schismă, fapt despre care mărturisește opera atribuită lui Codinus, *De officiis Magnae Ecclesiae et Aulae Constantinopolitanae*. Citează din aceasta pasajul privitor la întemeierea Mitropoliei Munteniei și a Moldovei. La conciliul din Florența luă parte și Mitropolitul Moldovei, « secum adducens suum Protopopam ».

In secolul al XVI-lea, luteranismul și calvinismul se răspândiră cu repeziciune în Ungaria și Transilvania. La 1526, pieri ultimul rege maghiar, Ludovic II, după care Transilvania — stăpânită de Unguri între 1002 și 1526 — fu revendicată de regii germani. Li se opuseră « ducii » ambițioși ai Ardealului, Zapolia, Bathori, Rakoczi, Bethlen, etc., care se folosiră în fața Austriei catolice de două mijloace condamnabile: ajutorul Turcilor, a căror suzeranitate o recunoscură, și religia protestantă. Tulburările interne și mulțimea războaielor caracterizează istoria Transilvaniei între anii 1526 și 1690.

Descriind situația etnică a Ardealului din preajma acestui an, Fessler confirmă continuitatea Românilor în Dacia: « Sedebant autem tres praecipue gentes tunc in Transilvania, scilicet antiquissimi et primaevi *Valachi seu Daco-Romani*, ceteris omnibus numero longe potiores; his postmodum accesserunt immigrantes *Hungari et Siculi*, qui nomine licet

diverso insigniti reapse ejusdem sunt gentis, linguae, morisque, armorum vi et usu praestantes; denique *Germani seu Saxones*, ut vulgo ibidem vocantur, statim ab adventu suo in hanc terram eximiis privilegiis aucti ».

Ungurii erau de religie calvină, Sașii erau luterani, Secuii, în mare parte, catolici, «...Valachi autem in suo schismate graeco perseverebant ».

Descrie apoi situația fiecărui neam conlocuitor: « Gens autem Valachorum sive Daco-Romanorum, quibus Hungari et Siculi fortitudine bellica et animi ferocia, Saxones autem eximiis privilegiis animique cultura superiores erant, gravi et iniqua servitute oppressa, ut fieri solet, paulatim servile ingenium moresque induit; in omni tamen rerum vicissitudine et casuum acerbitate religionem avitam firmissime retinuit. Et hodie dum verissimum est, quod olim anno 1674 de Valachis sub Turcarum jugo gementibus scripsit Matthaeus Gondola, Patricius Ragusinus et Legatus in imperio Turcarum: « È tenacissima questa gente della sua religione e se vanta d'haverla conservata intatta da qualunque novità...».

Principii protestanți ai Transilvaniei din secolul al XVI-lea și al XVII-lea « nullum non lapidem moverunt, ut Valachos ad suam haeresim traducerent ». S'au folosit și de violență, cum au procedat față de mitropolitul Sava Brancovici, care « in propria residentia immani et publica fustigatione mortem sit perpessus ».

Spre sfârșitul veacului al XVII-lea, evenimentele din Ungaria și Transilvania se îndreptară spre mai bine. Cele două țări fură ocupate de Leopold I, care reuși să realizeze Unirea Românilor cu biserica latină, sub mitropoliții Teofil II și Atanasie. Actul Unirii însă nu s'a putut găsi nici în arhivele din Viena, nici în cele din Ungaria și Transilvania. De aceea Fessler reproduce părțile privitoare la istoria Unirii din cărțile a doi călugări iezuiți, cunoscători ai evenimentului: Andreas Illia, *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionum*, Cluj, 1730 și Franciscus Fasching, *Dacia Nova*, Cluj, 1743.

Afară de citatele din acești autori, Fessler a anexat « relației » sale și copia altor mărturii despre Unirea dela 1700:

1. Lucrarea (în manuscris) despre Unire a Iezuitului Rudolf Bzenszki, aflătoare în Biblioteca Batthyány din Alba-Iulia. 2. Cartea *Unio Valachorum in Transilvania sub Imperatore Leopoldo*, apărută la Viena, în 1858. 3. Hotărîrea din 26 Septemvrie 1699 privitoare la chestiunea preoților români, aflătoare în Arhivele Sibiului și 4. Documentul de cea mai mare importanță, « gravissimum »: jurământul episcopului Atanasie din 7 Aprilie 1701, păstrat în Arhiva Nunțiaturii din Viena, prin care acesta recunoaște drept superior al său pe arhiepiscopul de Strigoniu și primea pe lângă sine un teolog latin.

Aceste documente anexate nu se află în volumul în care este « relația ». E foarte probabil că au fost luate și că se păstrează împreună cu alte documente privitoare la Unirea Românilor dela 1700.

După aceasta, Fessler dă o scurtă istorie a celor 9 episcop români uniți ai Ardealului: Atanasie Anghel, Ioan Pataki, Inocențiu Micu-Clain, Petru Pavel Aron, Atanasie Rednic, Grigore Maior, Ioan Bob, Ioan Lemenyi și Alexandru Șterca-Șuluțiu, care a fost înălțat la demnitatea de mitropolit în 1853.

Urmează apoi partea a doua a « relației » sale, care avea drept scop să releveze mijloacele prin care se putea păstra și lărgi Unirea Românilor cu Biserica latină. Cu această ocazie arată unele aspecte din vieața poporului român, profund religios, care depinde și ascultă cu totul de preoții săi. « Igitur — conclude Fessler — quantum ad unitos Daco-Romanos in Unione conservandos, firmandos et promovendos plurimum omnino pendet ab ipsorum Metropolitano, Episcopis et sacerdotibus, quandoquidem ista gens tota pendet ab ore nutuque suorum Poparum ». Cât privește pe capul Bisericii unite, Alexandru Șterca-Șuluțiu, Fessler îl considera într'o lumină nu tocmai favorabilă; iar despre ceilalți trei episcopi sufragani — Vasile Erdeli, al Orăzii, Ioan Alexi al Gherlei și Alexandru Dobra al Lugojului — spune că « boni viri sunt », cari ar avea nevoie de o bună conducere și de un oarecar imbold.

Clerul să fie bine educat în seminarii. Preoții moraliști cu o cultură teologică de mântuială, nu corespund misiunii lor.

Trebue promovat celibatul. Preoții cu familie sunt ocupați cu lucruri materiale și au puțină posibilitate de a se cultiva. Este deci foarte necesar: *a)* Să se înființeze două seminarii, din care unul sub conducerea Mitropolitului, iar al doilea la Oradea, mai ales pentru părțile ungurene; *b)* Să se restabilească mănăstirile călugărilor basilitani, care pot deveni centre și refugii pentru clerul celibatar; *c)* Clerul să-și aibă asigurată existența materială; *d)* Să se păstreze fundația episcopului Bob pentru canonicii neînsurați. Clerul să lămurească bine poporului credința și morala cea adevărată.

In privința credinței poporului, este de observat, zice Fessler, că acesta venerează pe papa. Nu cunoaște în schimb decât slab sau de loc celelalte instituții ale bisericii catolice: congregațiile. Ca urmare, ține puțin la ele «...et disputando cum gente rudi non multum proficies». De aceea trebue instruit, înainte de toate, despre taina căsătoriei, despre necesitatea unității Bisericii și a evitării comuniunii în cele sfinte cu ortodocșii. Va fi necesară o ediție nouă, controlată, a Pravilei, pentru folosința Uniților. De asemenea e necesară revizuirea cărților liturgice.

Cât privește convertirea Românilor ortodocși la Unire, ea s'ar putea face cu ajutorul guvernului și prin mijlocirea unei propagande blânde. Ungurii și Sașii, care dețin puterea în Ardeal, nu văd cu ochi buni convertirea Românilor și reprezintă o piedecă serioasă în fața realizării ei.

Acesta este, pe scurt, conținutul « Relației istorice » despre Daco-Romani.

Chestiunea poporului român, la ordinea zilei pe la mijlocul veacului trecut, ca și azi, a găsit în distinsul teolog care a fost Iosif Fessler un învățat dintre cei mai serioși și mai desinteresați. Fără să fi urmărit să-și dea părerea într'o controversă care a fost adesea turburată de mulți pătimași, expunând rezultatele cercetărilor sale, el a confirmat originea latină și continuitatea Românilor în Dacia. German, fără nicio legătură cu poporul român; preot, pe care interesele de partid sau cele materiale nu-l preocupau, nici nu-l legau, dar care, în ierarhia demnităților spirituale, ajunsese la gradele cele mai înalte — profesor la una din primele Facultăți de teologie

catolică, episcop activ și venerat, apoi secretar al Conciliului ecumenic dela Vatican, — cele spuse de el capătă o îndoită autoritate dela cumpătarea și preciziunea, la care-l obligau funcțiile pe care le ocupa. De aceea mărturisirile lui despre problemele Românilor pot sta alături de acelea ale marilor papi și prelați, care și-au spus părerile pline de profundă înțelegere și prețuire despre poporul român.

Publicând acest studiu, sper că el va putea contribui la realizarea a ceea ce trebue să dorească toți oamenii de « bună învoire », potrivit intenției autorului nostru, formulată cu atâta înțelepciune în prefața unui volum al său: « Mögen diese kleinen Schriften zur Verbreitung der Wahrheit, zur Forderung gründlicher Wissenschaft, zum rechten Gebrauche der Freiheit beitragen » [1]).

---

[1]) Fessler, *Sammlung Vermischter Schriften*, p. IV.

RELATIO HISTORICA DE DACO-ROMANIS IN TRANSILVANIA ET HUNGARIA CUM ECCLESIA ROMANA UNITIS VEL UNIENDIS [1]

1. *Romani* in Transilvania, ut hodie appellari amant, sive ut ante anum 1848 vulgo appellati sunt *Walachi*, rectius forte, ut ipsum gentis nomen exprimat veram aut maxime verisimilem gentis originem, appellari possunt: *Daco-Romani*, cum admodum sit probabile, eosdem originem trahere ex colonis Romanis olim sub Trajano, teste historia, huc missis; et ex antiquis *Daciae* mediterraneae [2]), quae hodie (inde a saeculo 13 *Transilvania* dicitur, incolis [a]). Id nomen: *Daco-Roman* pro simplici nomine Romanorum ad istam gentem disignandam (sic tanto magis hic retinere visum est, ne ex usu simplicis vocis *Romanorum* ob ejusdem ambiguitatem aliqua oriatur confusio.

2. Daco-Romani de quorum conversione ad fidem Christi deficientibus sat firmis et certis historiae monumentis varii varia sentiebant, atque statuebant, olim ex causis politicis ad graecum ritum traducti et per graecum ritum ad graecum schisma, in quo reperiuntur saeculo XVI. Ante hoc tempus etenim rarissima, nec ante saeculum 12 habetur mentio [3]) *Blacorum* [b]), uti tam apud Graecos (I. Cinnami Histor. lib. VI, Paris,

---

[a]) « Valachi Romanarum coloniarum mixtae aliis gentibus reliquiae ». Benkö, Transilvania, T. I, pp. 28—29.

[b]) Nomen *Blacorum* est corruptum ex Valacorum, *V* mutato in *B*, ut saepe contingit, praesertim apud Graecos, et absorpta litera: *a*. Et memoratu dignum videri potest, quod in prima ista mentione Blacorum sive Valacorum, tam Cinnamus quam Innocentius III (lib. II, op. 266) originis etiam Romanae mentionem faciant.

[1]) Textul îl publicăm respectând întru toate ortografia şi sublinierile autorului.

Notele însemnate cu litere sunt ale lui I. Fessler; cifrele indică observaţiile noastre.

[2]) Autorul face aci o confuzie. Partea transilvană a Daciei n'a purtat acest nume. El a fost dat părţii de miazăzi a Daciei Aureliane. a cărei capitală a fost la Sardica. Cf. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Bucureşti, 1935, I, 162—163.

[3]) De fapt primele menţiuni despre Români sunt mult mai vechi. Ele datează din secolul al VII-lea. Cf. Sacerdoţeanu, *o. c.*, 231—241.

1670, p. 152)[1]), quam apud Latinos (vid. Innocentii III *Gesta*, ed. Baluz n. 65 seqq.)[2]) vocantur. Eadem Innocentii III *Gesta*, etiam testatum reddunt, quod « regnum Blacorum et Bulgarorum a longissimis retro temporibus se ab obedientia Sedis Apostolicae subtraxisset » (n. 65)[3]); ipsius autem Innocentii aetate Iohannitius sive Calojohannes, Dominus (etiam rex vel Imperator dictus) Blacorum et Bulgarorum a Graecorum dominio se subduxerit (ibid.)[4]) qua occasione usus Innocentius legatos cum literis illuc misit atque praeter Archiepiscopum de Zagora[5]), jam illic extantem » duos alios Metropolitanos in illo regno constituit videlicet Belesbulnensem (al. Belesburdiensem)[6]) et Postolavensem[7]), quos praefato Zagorensi tanquam Primati subjecit, et apud Trinovium[8]), nobiliorem ipsius provinciae civitatem constituit Primatiam » (n. 70)[9]).

3. Sedes istae mansisse videntur, quamvis non adeo molto post in
f. 1v schisma relapsi | fuerint Valachi; cujus rei testimonium praebet *Ordo thronorum Metropolitanorum circa saeculum 14*, in quo scilicet legimus: « Posteris temporibus constituti sunt (ἐγένοντο ὕστερον) in Ungro-Valachia duo Metropolitae, quorum alter tenet locum Nicomediensis et dicitur Exarchus totius Ungariae et Plagenarum[10]), alter dicitur Metropolita partis Ungro-Valachiae geritque vices Amaseni[11])... et alius in

[1]) Cu ocazia expediției împăratului Manuil Comnen împotriva Ungurilor în anul 1166, unul din generalii săi, Vatatzes, avea în armata sa o mare mulțime de Valachi, despre care se spune că ar fi fost coloniști ai Italienilor de odinioară. In ediția lui Augustus Meinecke, Joannis Cinnami, *Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae, 1836, p. 260.

[2]) Cf. *Vita... Innocentii III, ex Stephano Baluzio*, în *Rerum Italicarum scriptores*, ed. L. A. Muratorius, t. III, Milan, MDCCXXIII, pp. 513—521.

[3]) Capitolul LXVI. *Ibid.*, 513.

[4]) Aceasta se înțelege în sensul că Ioniță a desăvârșit independența imperiului româno-bulgar, pentru care luptaseră cu succes frații săi, Petru și Asan.

[5]) Zagora, în Tracia.

[6]) Belesbolna. Cf. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, București, ed. III, v. II, 237 și Eubel, *Hierarchia Catholica Medii aevii*, 1198—1431, Münster, 1913, p. 409 și 486.

[7]) Prestlava. *Ibid.*, p. 237, resp. 409 și 486.

[8]) Târnava. *Ibid.*

[9]) Cf. *Vita Innocentii*, III, *l. c.*, cap. LXXI, p. 516.

[10]) In ordinea « tronurilor mitropolitane » dependente de patriarhia din Constantinopole, mitropolia Ungro-Vlahiei avea rangul al șaptelea, cu dreptul de a ținea locul Nicomediei din Bitinia la sinoadele patriarhale. Mitropolitul Antim primi titlul de exarh al întregei Ungarii și al Plaiurilor. Cf. N. Dobrescu, *Din istoria bisericii române. Secolul al XV-lea*, București, 1910, pp. 7—8; C. Marinescu, *Inființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria III, v. II, 249 și N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, București, 1928, I, 30—32.

[11]) Mitropolia părții apusene a Munteniei, în regiunea Severinului, întemeiată la 1370. In ordinea « tronurilor mitropolitane » avea rangul al doisprezecelea, locțiitoare adică a mitropoliei Amasiei. Cf. Dobrescu, *o. c.*, 36—37; Marinescu, *o. c.*, 249—254 și Iorga, *Istoria Bis.*, I, 42—45.

Moldavia seu Nigro-Valachia [1]) (Μαυρο Βλαχία [a]). Hinc sub tempora Concilii Florentini [2]) inter Episcopos partis schismaticae reperire est Metropolitam *Moldoblaciae* [3]), qui Constantinopoli confirmationem quaerit et invenit, et postea ad Synodum Florentinam cum Graecis accessit, secum adducens suum Protopopam [b]). Porro istum Metropolitam partis Ungro-Valachiae, qui gerebat vices Amaseni, scriptores Valachorum domestici recentiores eundem esse opinantur cum Archiepiscopo Alba-Iuliensi saeculi XVII. Ubi id etiam notandum videtur, juxta *Notitias graecorum Episcopatuum* cum Codino editas inter Metropolitanos et Archiepiscopos aliquod observari discrimen, scilicet quod Metropolitani ii tantum vocantur, qui Episcopos suffraganeos habent; Archiepiscopi, qui aliqua tantum honoris praerogativa caeteros Episcopos antecellunt.

4. In eo rerum statu supervenit saeculo XVI haeresis Lutheri et Calvini, quae in Hungariae et Transilvaniae partibus rapido cursu propagata est ex causis maxime politicis. Transilvania quippe inde ab anno 1002—1526 quo anno ultimus antiquae stirpis rex Ludovicus II in praelio Mohaciensi occubuit, prole haud relicta, regibus Hungariae fuit subdita. Ludovici uxorem superstitem Ferdinandus Austriacus [4]) duxerat, jure haereditario istas terras sibi vindicans. At opposuerunt se ambitiosi duces ex ipsa Transilvania orti, Zapolya, Bathori, Rakoczi, Bethlen, etc. longa serie sibimet succedentes, alter alterum dejicientes, qui, ut obtinerent principatum contra Austriae vires, duo praecipue media detestanda adhibuerunt: unum scilicet, *auxilium Turcarum*, quorum etiam supremam auctoritatem in suo principatu agnoverunt, similiter ut hodie Valachia Turcica [5]), Moldavia, et Serbia; alterum deinde medium erat nova haeresis Lutherana et Calviniana, quam et ipsi profitebantur principes rebelles et omni modo inter suos promovebant, foedera quoque nuptiarum jungentes cum familia Brandenburgica, ut Austriae Catholicae novam hanc religionem adversam | oppone- f. 2
rent tanquam murum et vallum, quo magis animi incolarum sui principatus abalienarentur a dominatione Austriaca, Austriaeque catholicae

[a]) De ordine thronorum Metropolitanorum ed. Goar sub titulo: Notitia graecorum Episcopatum a Leone Sapiente ad Andronicum Palaeologum cum S. Codino de Officiis Curiae et Ecclesiae Constantinopolitanae, Paris, 1648, p. 409, n. 27—29.

[b]) Vid. Sguropuli *Historia Unionis.* Hagae Comitum, 1860. Sect. II, cap.2, 4, 34. Sect. III, c. 2 et 15 (p. 1, 3, 35, 44, 59).

[1]) Deşi fără vreo justificare plausibilă, numele acesta e dat Moldovei şi în alte documente. Cf. Giurescu, *o. c.*, I. 444. Nici atribuirea lui întregii regiuni româneşti în basinul carpato-danubian nu e mai potrivită. *Ibid.*, 293—294. In Evul mediu, Maurovlahi, Morlaci, etc., se numeau Românii din partea vestică a Peninsulei Balcanice. *Ibid.* şi Silviu Dragomir, *Vlahii şi Morlacii,* Cluj, 1924, *passim,* în special pp. 31, 35 şi 59.

Pentru întemeierea Mitropoliei Moldovei vezi Marinescu, *o. c.*, 256—268.

[2]) Conciliul din Ferrara-Florenţa (1438—1443). Cf. Dobrescu, *o. c.*, 90—97 şi Iorga, *Ist. Bis.*, I, 84—86.

[3]) Mitropolitul Damian. *Ibid.*, pp. 92—100, resp. 84—86.

[4]) Ferdinand I, fratele lui Carol Quintul, regele Austriei, Boemiei şi Ungariei; împărat german între anii 1556—1564.

[5]) Muntenia.

omnis aditus praecluderetur. Is rerum status non absque continuis fere turbis internis et frequentibus bellis externis duravit ab anno 1526 usque ad annum circiter 1690.

5. Sedebant autem tres praecipue gentes tunc in Transilvania, scilicet antiquissimi et primaevi *Valachi seu Daco-Romani*, ceteris omnibus numero longe potiores; his postmodum accesserunt immigrantes *Hungari et Siculi*, qui nomine licet diverso insigniti, reapse ejusdem sunt gentis, linguae, morisque, armorum vi et usu praestantes; denique *Germani seu Saxones* ut vulgo ibidem vocantur, statim ob adventu suo in hanc terram eximiis privilegiis aucti.

6. Habebant autem istud peculiare, ut singulae Nationes suam propriam sequerentur religionem; *Hungari Calvinianam*, ita ut hodiedum in nonnullis partibus « religio Hungarica » audiat, quae alibi secta Calviniana dicitur; *Saxones Lutheranam* ex antiqua patria sua lubentissime acceperunt; *Siculi* maximam partem fideles in catholica religione perstiterunt; *Valachi* autem in suo schismate graeco perseverabant.

7. Gens autem Valachorum sive Daco-Romanorum, quibus Hungari et Siculi fortitudine bellica et animi ferocia, Saxones autem eximiis privilegiis animique cultura superiores erant, gravi et iniqua servitute oppressa [a]), ut fieri solet, paulatim servile ingenium moresque induit; in omni tamen rerum vicissitudine et casuum acerbitate religionem avitam firmissime retinuit. Et hodiedum verissimum est, quod olim anno 1674 de Valachis sub Turcarum jugo gementibus scripsit Matthaeus Gondola, Patricius Ragusinus et Legatus in imperio Turcarum: « E' tenacissima questa gente della sua religione e si vanta d'haverla conservata intatta da qualunque novità; onde a distinzione de' nostri Latini si sono assunti il titolo plausibile di seguaci della fede vecchia (Staroviernizi). Nel quale istituto sogliono caminare indiscretissimamente, confondendo le materie sostanziali coll'indifferenti, e prendendo d'ogni sorte di varietà di riti e costumi occasione d'accusar i nostri, e di credere giusta e ragionevole la scissura e la separazione, che han fatto da noi. Molti capi di questa nazione e gran parte d'uomini privati d'ogni condizione e stato, sono imbrattati di pessime heresie, pullulate e propagatesi
f. 2v nelle menti loro, per mancamento della cultura | spirituale, necessaria contro queste corruttele, alla quale fra gl'incomodi della dura servitù, che li tiene oppressi, non possono attendere i loro Prelati e Pastori, huomini per la più rozzi di costumi, privi di letere e sforniti d'ogni sorte di dottrina, e pero bisognevoli in se stessi di quel pabolo spirituale che alle loro greggi sono obligati di somministrare » [b]).

---

a) Testatur id adhuc saeculo 18 Fasching S. I. in Opere infra citato n. 11. « Gens haec soli nunc nota servituti nihil ferme aliud est, quam Davorum turba, ut non temere veterum Davorum terras una cum fortuna occupasse videatur » (p. 19). Et in ipsis Transilvaniae Legibus anno 1628 habetur: « Valachi et Rutheni, Dominis terrestribus destituti, în cujus fundis reperiuntur, libere per Dominum terrestrem captivari et ad Jobbagionatum obligari possint ».

b) Imperium Orientale ed. Anselm Banduri. Paris, 1711. Tom. II. Animaadversiones, p. 99 et 100. (Relazione dello stato della Religione anno 1674).

8. Quandoquidem tantopere et forte plus quam oportet, antiquis suis ritibus et moribus inhaeret ista gens, ex imperio Graeco, cui olim suberat, nonnulla traxisse videtur, quae respiciunt auctoritatem potestatis civilis in rebus sacris et religiosis. Et hic quidem non abs re videtur ea commemorare, quae d. Goar in suo Prooemio ad Notitias graecorum Episcopatuum supracitato [1]) p. 333 optime sic refert: « Vides hic itidem, non Patriarcham, sed Imperatorem fuisse Graecorum Papam, qui arbitratu suo Metropolitanos, Archiepiscopos, Episcopos ponebat et deponebat, et quasi pilas modo in hunc, modo in illum locum jactabat... En Demetrii Chomatiani in responsis ad Cabasilam plus quam parasiticam assentionem: Imperator ut communis in Ecclesiis Sapientum Princeps et re et nomine Synodorum placitis praesidet et auctoritatem ipsis largitur; Ecclesiasticas Ordinationes disponit et legem ponit vitae atque officio eorum, qui altari inserviunt, quin et judiciis Episcoporum, et Clericorum et electioni ecclesiarum vacantium. Promovet insuper a minori dignitate ad majorem, puta ab Episcopali ad Metropolitanam, honorem eum exhibens aut urbi aut homini. In summa praeter sacrificandi potestatem cetera omnia jura Pontificalia manifeste exprimit Imperator, quibus in rebus convenienter agit et legibus et canonibus. Hunc Chomatiani locum profert Hugo Grotius Calvinista in *Pietate* Ordinum Hollandiae et Westfrisiae, ut eandem potestatem in Praedicantes Calvinianos supremo Magistratui Hollandiae et Westfrisiae asserat ».

9. Quae cum ita se haberent, Principes Transilvaniae, Protestantismo addicti, saeculo XVI e XVII nullum non lapidem moverunt, ut Valachos ad suam haeresim traducerent. Quod eis tamen minus prospere cessit. Neque enim ob eam, quam supra diximus, gentis tenacitatem in rebus religionis vi externa proficere quidquam valebant, licet eo usque crudelitatis progressi, ut Episcopus Sabbas in propria residentia immani et publica fustigatione mortem sit perpessus [2]). Itaque astuto consilio usi Protestantes, quidquid ex ritibus et moribus antiquis ejus gentis in rem suam converti posse videbant; cum in finem adhibebant, firmabant, dilatabant. Electio Episcopi clero populoque adserta, simulque in isto negotio Principi terrae amplissima potestas tributa, sed et depositio Episcoporum frequens ac ferme ad libitum; utrumque ad instar moris dominantis in imperio olim Graeco sequioris aevi | . f. 3

Quousque ea occasione Principes terrae Protestantici sint progressi, vel maxime docet Decretum Apaffianum depositionis Episcopi Sabbae anno 1680 cum punctis Instructionis pro neo-electo Archiepiscopo Josepho (quod integrum extat in Ciparii *Acte şi fragmente latine roma-*

[1]) Pag. 17, nota a.

[2]) Sava Brancovici, mitropolitul ortodox de Alba-Iulia, între anii 1656—1680. Pasajul acesta este unul din multele, care confirmă suferinţele şi nevinovăţia mitropolitului, persecutat şi chinuit de protestanţi pentru ortodoxie. Cf. Marina I. Lupaş, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, pp. 62—88.

nesci pentru istoria beserecei romane mai alesu unite, Blasii, 1855, pp. 60—71). Huc similiter pertinet Archidiaconorum seu Protopoparum, ut ipsi vocant, potestas nimia et quasi independens ab Episcopo, quam Principes Protestantes omni meliori modo fovebant, ut exosam ipsis potestatem Episcopalem tali modo suffoderent ac paulatim distruerent, Archidiacones vero seu Protopopas sensim sine sensu mutarent in Superintendentes, antiquo eisdem nomine relicto. Praeterea ex eodem consilio evenisse videtur, quod refert traditio domestica ejus gentis de Episcopo Stephano anno 1643 [1]). « Sub hoc primum lingua slavica e sacris expulsa, ejusque in locum Valachica editis e typographia a Principe Georgio Rakoczi I donata, libris introducta est ». Id quippe, ut satis constat, ubique agebant Protestantes, ut sacris inserviret sola lingua vulgaris. Iidem etiam Principes terrae Protestantici antiquum Ecclesiae graecae abusum, matrimonium dissolvendi quoad vinculum ob adulterium unius partis, repertum apud Valachos subjectos, fovebant atque firmabant, utpote suis propriis haereticis principiis quam maxime convenientem; imo et addiderunt novam hujusmodi dissolutionis causam, Scriptoribus graecis haud omnino improbatam, scilicet desertionem malitiosam, qua de re luculentum extat testimonium in punctis Instructionis pro neo-electo Archiepiscopo Josepho n. VIII (apud Cipar. l. c., pag. 64 [2]). Neque levis erit suspicio, Protestantes eo tempore Valachis ita dominantes eorundem animos a coelibatu Sacerdotum magis, quam antea, alienos reddidisse, et vix non odium ipsius concitasse; quod in gente admodum rudi et servili, altioris proinde perfectionis minus capace et sensuum voluptati magis dedita, facile utique perficere poterant.

10. Sub finem saeculi XVII rebus Hungariae et Transilvaniae in melius mutatis Leopoldus I Magnus eas occupavit terras, statimque de religionis negotio cogitans sacram Unionem Valachorum cum Ecclesia Romano-Catholica feliciter promovit sub Episcopis Theophilo II († 1697) et Athanasio ann. 1697—1701, cujus tamen Unionis Acta integra, summo licet adhibito studio nusquam reperire licuit, nec in Archiviis publicis Viennae, nec in Hungariae et Transilvaniae Archiviis. Juvabit interim hujus rei testem proferre plena fide dignum, qui in ipsa Transilvania totius rei gestae bene gnarus saeculo proximo elapso scripsit, plura quoque de istius gentis lingua propria, moribus antiquis et ritibus peculiaribus scitu non injucunda, nec inutilia admiscens. Is est R. P. Andreas Illia, s. J. in libello rarissimo, cui titulum fecit: Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionum,
f. 3v Claudiopoli 1730, recus. 1764, § III, ita de iis narans: | « Linguam sibi familiarem Romanam habuere, quam adeo hodie corruperunt, ut Latini etiam sermonis gnaris peregrina esse videtur. Gens ipsa rudis

[1]) Cf. Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaș, 1902, pp. 94—99 și 106—109.
[2]) Cf. și Bunea, *o. c.*, 132—133.

admodum, et Schismati ac superstitionibus saeculis superioribus involuta Spiritum Sanctum a solo Patre procedere credidit, salutaria Orthodoxorum lavacra, caeterosque ritus damnabat, execrabaturque. Exemplum a Clero accipe: adeo huic exosa fuere Catholicorum sacra, ut si Romani ritus Sacerdotum quempiam ad lapideam Valachorum aram rem Divinam facere contigisset, illam funditus diruerit, ipsos etiam pavimenti lateres velut pollutos everterit, aramque innovarit. Catholicis addictos Sacris gravi affectos morbo salutari rursum initiabant lavacro, renuentes honore privabant sepulturae. Ex quibus demum, caeterisque innumeris erroribus, ac superstitionum, quas consulto praetereo, tenebris, Deo miserante emergere, operaque Pauli Baranyi S. I. Sacerdotis Evangelicae veritatis lucem coepit intueri. Hic Theophilo Valachorum id temporis Antistiti author fuit 1696 ut jurato cum suis Schismate, Romanae Ecclesiae reconciliaretur. Coacta igitur Synodo mense Februario Anni 1697, rem adeo feliciter gessit Theophilus, ut ejusdem Anni mense Martio religionis Catholicae professio omnium consensu reciperetur, quam ad verbum hic subjicio:

« Nos Theophilus Dei gratia Ecclesiae Valachicae in Transylvania, partibusque Ungariae eidem annexis Episcopus, et universus ejusdem Ecclesiae Clerus memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit universis, quod cum elapso Februario Albae-Juliae generalem Synodum celebraremus, unanimi consensu conclusimus, nos redire in gremium sanctae Matris Ecclesiae Romano-Catholicae, eidemque reunire, ea omnia admittentes, profitentes ac credentes, quae illa admittit, profitetur, ac credit. Atque imprimis illa quatuor puncta, in quibus hactenus dissensimus, profitemur: 1. Agnoscimus Romanum Pontificem totius Ecclesiae Christi per orbem diffusae caput esse visibile. 2. Profitemur praeter coelum, sedem Beatorum, ac infernum, carcerem damnatorum; tertium dari locum, in quo animae nondum expiatae detinentur ac purificantur. 3. Panem Azymum sufficientem materiam Coenae Dominicae, ac Sacrificii Missae, seu Liturgiae non dubitamus. 4. Spiritum Sanctum tertiam in Trinitate personam a Patre et Filio procedere credimus, de reliqua omnia admittimus, profitemur, ac credimus, quae sancta mater Ecclesia Romano-Catholica admittit, profitetur, ac credit ». Praemissa Fidei professione tria vicissim a Sacratissima Caesarea, Regiaque Majestate postularunt: « 1. Ut Sacerdotes, et ritus Graeci Monachos eorundem Privilegiorum, et jurium participes faceret, quibus jam gaudent non solum Sacerdotes Romano-Catholici, sed etiam Ariani, Lutherani, Calviniani. 2. Ut in quolibet pago, in quo Parochus est, domum habeat Ecclesia Parochialem ne in aliena domo aut fundo cogatur Parochus habitare. 3. Ut adaequata dependentia, et dispositio Parochorum sit penes Episcopum, et nullo modo penes saeculares, ut hactenus ». Quibus demum hunc in modum subscripserunt: | « Nos inquam praenominati Theophilus Episcopus, f. 4
ac clerus universus haec a sua Sacratissima Caesarea Regiaque Majestate humillime hic postulamus, ac ad praementionata puncta obligamus

coram R. P. Paulo Baranyi Ecclesiae Romano-Catholicae Albae-Iuliae Plebano. In cujus rei fidem ac robur manu nostra subscripsimus, et tum Episcopali, tum Universitatis sigillo communivimus». Datum Albae-Iuliae 1697 die 21 Martii. Theophilus Episcopus, ac Clerus universus».

Haec erat prima Valachorum ed Ecclesiae Romanae authoritatem redeuntium confessio; quae ut Fautores, ita adversarios Viennae nacta est complures eorum praesertim e numero, quibus grave est Religionis Catholicae intueri incrementa. Vicit tamen probitas improbitatem, et hostium molitiones gravissimis Magni id temporis arcanorum Caesaris Arbitri, Eminentissimi S. R. E. Cardinalis a Kolonics Strigoniensis Archiepiscopi consiliis succubuere. Ita enim Anno 1698, 14 Aprilis pro Valachis conclusum: «Qui ex Sacerdotibus Graeci ritus Valachus edita professione ad observantiam ritus Graeci apud Catholicos cum agnitione Summi Pontificis se declaraverit, gaudebit privilegio Catholicorum», etc. Ita rebus in Austria compositis gravius in Transylvania periculum Valachos excepit. Succidenda brevi nova laetitiae seges in Theophilo mense Iulio fatis sublato poterat existimari, alienis praesertim a vera fide, posthabita sanciti Caesarei reverentia, Valachorum Sacerdotes parum urbane exagitantibus; nisi solers Pauli industria eam in Athanasio Theophili successore ab interitu vindicasset. Nihil hunc de Catholicis cogitantem sacris induxit, ut ea decessoris exemplo profiteretur, suoque, ac Albensis coenobii sigillo ad majus robur obtinendum typis mandata, die 7 Iulii Anni 1698 communiret. Et habuit ea Praesulis integerrimi suum in Cleri, plebejorumque animis pondus, nec ullis seu minis, seu blandimentis eorum, quorum ditionem incolebant, adduci potuere, ut ritus antiqui normam, salutare Crucis signum, Deiparae, Sanctorumque invocationem, recens juratam in Spiritum Sanctum Religionem Herorum suorum gratiae posthaberent. Cujus rei sincerum non minus, quam luculentum extat testimonium, in quo juris etiam jurandi religione testabantur nolle se «ab unione Ecclesiae Romano-Catholicae recedere, nec ulli religioni Ecclesiae Romano Catholicae adversanti adhaerere». Athanasius Episcopus, Archi-Diaconi, ac Clerus universus Albae-Iuliae 1699 die 30 Septembris. Quo vero haec omnia testata magis faceret Athanasius, Viennam concessit Anno 1700 novum impetraturus diploma, quo quid Unio sonet declararetur. Reducem Illustrissimus D. Comes Stephanus Apor Episcopalibus indutum ornamentis in festivo Procerum ac symphoniacorum comitatu Albam-Iuliam induxit, Valachorumque Episcopum Caesaris nomine dixit, ac promulgavit. Iuvat hic e pluribus pauca Valachorum
f. 4v propria attigisse. In Sanctorum celebranda | memoria, temporeque, quo a carnibus abstinere solent, observando; cujus violationem rudes piaculum homicidio majus esse ducunt, veteres sequuntur fastos. Quatuor in anno majora habent jejunia: Vernum ante Pascha, hebdomadarum septem; ante Christi Natalitia alterum, una pauciores complectens. Ab octava item Pentecostes ad ipsa Divorum Petri et

Pauli solennia, et a Calendis Augusti ad XIX Calendis Septembris carne, et quidquid lacteum est, non vescuntur. Abstinent etiam feria quarta, et sexta: hac in memoriam Salvatoris in Croce mortem oppetentis, illa, quod humani generis Redemptorem die a Mercurio nuncupata natum, ejusdemque mortem in Iudaeorum concilio decretam esse credant. Nullius ex adverso Sancti vigiliam (si praedictos Apostolorum Principes, et Domini Praecursorem excipias) e Ruthenicorum fastorum ritu, jejunio venerantur, Crucis simulacrum, Deiparae, ac Sanctorum imagines magna prosequuntur reverentia: Parentes vita functos detecto lugent capite. E vulgo complures tanta laborant inscitia, ut vel Orationem Dominicam ignorent; ad Dominos et Sacerdotes minus occupatos laboribus id pertinere dictitantes. Sacerdotes diebus tantum festis et dominicis ritu graeco rem Divinam faciunt, nullos fere, si cultiores quosdam excipias, ad populum e memoria dicunt sermones, sed typis editos pro concione praelegunt, reprehenderentur alioqui (ut ii quidem persvadere nituntur) a populo, qui persvasum habet, ea se ratione haereses, ac diversas verae fidei opiniones praecavere; reipsa suam specioso hoc commento tegunt inscitiam; plerique enim vix aliud praeter ceremonias quasdam norunt, quam legere. Mitte caeteros gentis hujus ritus ac consvetudines, quae adeo in Transylvania aucta numero, propagataque est, ut Anno 1696 dum fundamenta verae cum Religione Catholica communionis jaceret Theophilus, praeter bis mille Sacerdotes octuaginta plebejorum millia numerarentur ».

11. Huic porro adjungendus alter ex eodem societate et provincia testis R. P. Franciscus Fasching, in suo Opere, quod inscribitur: *Dacia Nova* (Claudiopoli, 1743) ita de his Valachorum rebus narrans:

« Ipsa experientia nos docuit, expiationem conscientiae eos ut plurimum in abstinentia a carnibus collocare, suorum poparum precationibus tantum tribuere, ut sibi firmiter persvadeant, eorum precibus e flammis damnatorum animas vita functorum liberari; has ergo praecationes, viduae locupletiores, aere aut pecore a Popis licitantur, quos observavimus, maxime in Turcica Valachia, pro Tribunali conscientiae poenitentibus in expiationem criminum, certam terrae partem, cibi loco vorandam decernere, quam qui aere non redemissent vorarunt. Sed jam plurimum emendati sunt majori ex parte mores Valachorum Transilvaniam incolentium, ex quo suam haeresim et Schisma ejurarunt; rem hanc haud parvi momenti, ut acta sit, paucis exponemus. Posteaquam pluribus annis in unionem Valachorum cum Pontificiis
ineundam | (Graecorum enim errores sequebantur) multorum opera f. 5
insudasset, operosoque Dacicae Societatis Jesu PP. Missionariorum labore, ac consilio negotium hoc diu multumque pertractaretur, Anno tandum 1698 Albae-Iuliae porrectum est a PP. Societatis diploma Caesareum cum codicillo Archiepiscopi Strigoniensis Regni Hungariae Primatis, Episcopo Valachorum Theophilo, qui coacta Poparum synodo, consilium unionis exposuit; qui vero suboluerat haec unionis tractatio Provincialibus heterodoxis, ii mox omnibus modis

Theophilum dignitate exutum, atque loco motum ibant, ut susceptum concordiae negotium tot impetitum machinis suo in ortu enecarent. Status Catholicus perspectis malevolorum technis, impetrata actutum Caesarea protectione, copiam ac securitatem cogendae rursum Provincialis synodi Theophilo facit, qui cum duodedim Archi-Diaconis, sive, ut Valachi volunt, Proto-Popis, unioni subscripsit, et praesente Valachico Clero, sequentes articulos juramento firmatos professus est. I Romanum Pontificem », etc. (inseruntur hic IV Puncta eadem ut supra n. 10 deinde auctor prosequitur): « Acta fuere haec Albae Juliae Anno Christi 1698 die septimo Mensis Octobris, qua occasione octoginta Valachorum millia Romanae Ecclesiae accessurunt; primas hac in re navante curas Cardinale Kollonichio, secundas vero P. Gabriele Hevenessio et P. Stephano Baranyi, Societ. Jesu Sacerdotibus, quorum prior arduas quasque enascentes difficultates, sapienter admodum apud Caesaream Aulam Viennae diluit, enervavit. Numerantur nunc in Transilvania Poparum Valachicorum, ultra tria millia, ex his Archi-Diaconi plures quadragenis: quibus in Spiritualibus praeest Episcopus Valachicus, quem ipsi Vladikam, id est: habentem potestatem vocant. Huic Aula Viennensis Episcopium Fogarasini cum certis proventibus in Balas-falvensi Dominio' Anno 1736 constituit. Habent Valachi suum quoque Theologum a Societate Jesu Sacerdotem quem ipsi Theologul blande [1]) compellant. Verba Caesarei diplomatis decerpta, atque a Leopoldo I ad Regio-Transilvanicum Gubernium transmissa ita habent: Qui ex Sacerdotibus Graeci Ritus apud Catholicos cum agnitione summi Pontificis se declaraverit, iisdem prorsus juribus, privilegiis, exemptionibus ac immunitatibus frui ac gaudere debeat quibus Sacerdotes Romano-Catholici sive Ritus latini, juxta Sacrorum Canonum sancita, et DD. Hungariae Regum statua frui ac gaudere dignoscuntur, etc. Viennae 14 Aprilis 1698. Instrumentum Unionis Valachicae cum Romana Ecclesia ita habet: « Nos infrascripti Ecclesiae Valachicae in Transilvania partibusque ei annexis Episcopus, Archi-Diaconi, ac Clerus universus, memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit universis,
f. 5v maxime vero inclytis Regni Transilvaniae Statibus. Considerata tam | fluxa humanae vitae instabilitate, tum etiam animae (cujus in omnibus potior cura habenda) immortalitate, libere ac sponte impulsu Divini Numinis cum Ecclesia Romano-Catholica Unionem inimus, ejusdemque Sanctae Matris Romano-Catholicae Ecclesiae commembra nos tenore praesentium declaramus, omnia admittentes, profitentes ac credentes, quae illa admittit, profitetur ac credit; praesertim vero illa quatuor puncta, in quibus hactenus dissentire videbamur, quae etiam in clementissimo decreto ac ac diplomate suae Sacratissimae Majestatis ac Eminentissimi Ordinarii nobis insinuantur. Quapropter iisdem prorsus juribus ac privilegiis, quibus ejusdem Sanctae Matris Ecclesiae Presbyteri, ex indulto Sacrorum Canonum, nec non DD. quondam Regni

[1]) Teologul blând.

Hungariae Regum utuntur, nos quoque juxta praenominatum suae Sacratissimae Caesareae et Regiae Majestatis decretum, nec non Eminentissimi Ordinarii amodo et de incepsuti ejusdem commembra frui ac gaudere volumus. In cujus majorem fidem ac robur, praesens manifestum nostrum propriae manus syngrapha, nec non sigillis tam Monasterii nostri Albensis, quam propriis usualibus communimus. Albae Iuliae 7 Octobris 1698». Crescit jam non modice rectus ordo in populo Valachico, cui nihil ultra exoptandam, quam ut in celebrandis festis novum sequatur, Calendarium, quod ipsum multi etiam Valachorum fieri concupiscunt, gnari, ut urgentes sileam causas, quam ferax bonorum sit concordia cum Romana Ecclesia; cujus neglectum extreme experti sunt, priusquam quae Unionis negotium perfecissent. Non ita namque pridem e Sectariis non nemo opibus potentior, adeo praepostere Valachis imperitabat, ut Fogarasini jus ultra omne ac aequum, homuncio laicus, atque a vera lege alienus, Presbyteros graeci ritus formare, ordinare, ac veteres Popas exturbare non sit veritus. Ea insuper tempestate, qua Romanam sibi Unionem procurabant, tanta malorum iliade in possessionibus Sectariorum orcus in Popas desaeviit, ut passim vinculis fustibusque mulctarentur, nisi a pio coepto desisterent. Nonnulli etiam fundis exuti, alli Exilio damnati, morte insuper aliqui ferociter affecti sunt: plura passuri, nisi metus praepotentis Caesaris Leopoldi persecutionem Valachicam cohibuisset». (P. I. p. 20—25).

12. Item aliam de hac unione reperi brevem narrationem Reverendi Patris Rudolphi Bzenszki S. I. in quodam Cod. Ms. celeberrima Bibliotheca quondam Episcopi Bathyani Albae-Iuliae in Transilvania, quae cum habeat nonnulla scitu digna, de quibus alibi nullam deprehendi mentionem, ejusdem copiam authenticam hic adjungere visum est.

13. Porro ad idem sanctae unionis negotium c. a. 1700 feliciter peractum spectat etiam libellus, qui nuperrime prodiit, lingua germanica conscriptus, cujus titulus in linguam latinam versus ita habet: *Unio Valachorum in Transilvania sub Imperatore Leopoldo I*, ed. Ios. Fiedler. Viennae 1858. Is in Appendice aliqua documenta refert ad eam rem pertinentia, nunc demum in lucem protracta, quem idcirco libellum integrum subjicere visum est.

14. In his tamen documentis desideratur quaedam Resolutio regia de negotio sacerdotum Valachorum dd. 26 Septembris 1699, quam in Archivio Fiscali Cibinii in Transilvania reperi et inde fideliter | f. 6
descriptam pariter hic subjungo, aliquot notulis a me superadditis; pariter huc spectat aliud documentum gravissimum, scilicet Juramentum Episcopi Athanasii dd. 7 Aprilis 1701 in Archivio Nuntiaturae Viennae asservatum, in quo Episcopus ille Archiepiscopum Strigoniensem tanquam suum Metropolitanum agnoscit et Theologum Latinum sibi adjunctum cum juribus amplissimis recipit [1]).

[1]) Cartea şi documentele amintite în paragrafele 12—14 nu se găsesc împreună cu relaţia istorică. Probabil că au fost luate şi că se păstrează împreună cu alte documente privitoare la unirea dela 1700, care nu pot fi studiate.

15. Unio itaque peracta est sub

I. Athanasio Episcopo Albae Juliae, qui obiit anno 1714.

II. Hunc excepit Joannes I Nemes alias Georgius de Patak dictus ab anno 1716—18, antea ritus Latini sacerdos, sub quo Papa Innocentius XIII anno 1721 Sedem Episcopalem transtulit in *Fogaras;* unde et nomen deinceps habuit ista dioecesis, dicta Fogarasiensis.

III. Sequebatur Joannes II Innocentius L. Baro Klein de Szad (alias Mikulu), *Ordinis S. Basilii* denominatus anno 1729—51, quo scilicet anno Episcopali munere se abdicavit et Romam commigravit, ubi post plures annos vita functus est. Sub eo Sedes Episcopalis ex Fogaras translata est in castrum *Balas-falva*, id est vicum Blasii (Balas, hungarice = Blasius, falva hungarice = vicus, quae eadem vox composita germanice dicitur: Blasendorf; quippe dorf germanice = vicus) [a]); quod anno 1738 Imperator Carolus VI donavit pro perpetua fundatione Episcopi et 11 Religiosorum Ordinis s. Basilii, qui Canonicorum simul et Missionariorum loco essent. Sub hoc etiam Ecclesia Cathedralis Blasii anno 1744 aedificari coepta.

IV. Huic suffectus est anno 1752 *Petrus Paulus Aaron de Bisztra*, Ordinis s. Basilii, qui in Castello Episcopali Seminarium pro Clero juniore fundavit eique typographiam a se instauratam legavit. † 1764. Hujus aetate contigit, ut turbae jam sub ejus praedecessore a vicinis schismaticis motae jam non amplius cohiberi possent; adeoque Augusta Maria Theresia anno 1761 eisdem schismaticis indulsit, ut proprium haberent Episcopum in civitate Coronae residentem; primus tunc erat schismaticus Episcopus Novakovits anno 1761—68.

V. *Athanasius II Rednik de Gyulafalva.* Ordinis s. Basilii ab anno 1765—72, sub quo eadem Augusta Maria Theresia magnam pecuniae summam assignavit, ex qua Ecclesiae Valachorum unitorum dono acciperent sacra paramenta et libros, item idonei pastores, Popae apud ipsos dicti, educarentur, atque sustentatio congrua ad usque 150 florenos augenda pro singulis Popis constitueretur (Resolutio Caesarea Regia dd. 4 Maji 1768).

VI. Gregorius Major, Ordinis s. Basilii anno 1772—82, quo demum anno resignavit. Sub ipso res ita dispositae fuere, ut alumni |
f. 6v Seminarii (tunc numero 32) partem quandam monasterii Balasfalviensis scorsim habitandam acciperent sub inspectione et directione monachorum, qui simul obibant munus Professorum; Episcopo autem castellum integrum pro se suisque tanquam congruam habitationem retineret (Decretum Camerae Aulicae dd. 31 Augusti 1776).

---

[a]) Dominium hoc cum 13 pagis olim rex Hungariae Sigismundus Blasio Cserei, eo quod vitam ipsius in proelio Nicopolitano summa virtute servasset, dono dederat, unde et nomen traxisse videtur: Blasii vicus seu Blasium; dein per injuriam temporum in aliorum subinde possessionem devenit, quos inter non ultimo loco ponendus Andreas Bagdi, castri in ipso bonorum capite extructi instaurator; donec tandem deficienti haerede ad Fiscum rediit.

VII. *Ioannes Babb de Kopolnok-Monostor*, primus e Clero saeculari Episcopus contra ordinem Ecclesiae graecae sub Imperatore Iosepho II constitutus est anno 1782, qui multis praeclaris dotibus insignis inter alia erexit anno 1807 Capitulum ex Clero saeculari, idque pariter contra ordinem Ecclesiae graecae; ob frequentiora autem inter Episcopum et monachos dissidia monasterium antiquum paulatim est desolatum; ita ut hodie unus tantum Religiosus in eo supersit. Obiit Episcopus Babb anno 1830 celeberrimo testamento relicto, quod legitur in Ciparii Actae et Fragmenti hist. ecclesiae p. 32 seqq. et

VIII. Anno 1832 (consecratus est anno 1833) succesorem habuit e Clero saeculari Ioannem Lemeny, qui vir probus et pius, per turbas revolutionis anno 1848 et sequente grassantis anno 1850 iniquo modo resignare coactus nunc Viennae in monasterio PP. Franciscanorum degit.

IX. Qui cum excepit rursus ex clero saeculari Alexander de Sterka-Sulucz, parum idoneus tanto muneri sustinendo videtur tam ob defectum scientiae et fortitudinis, qui ob animi sensus, inter ipsa quasi auspicia muneris Episcopalis ab ipso obeundi manifestatos in documento gravissimo, quod anno 1850 exhibuit Ministerio Rerum Internarum, unde anno demum 1854 pervenit ad Ministerium Cultus, nunc vero penes Acta Gubernii Cibiniensis asservatur ubi exemplar authenticum, propria Alexandri de Sterka Sulucz manu firmatum, egomet vidi ac perlegi et fideliter describi curavi. Porro sub hoc eodem Episcopo Ecclesia Fogarasiensis a feliciter regnante Summo Pontifice Pio IX erecta est in Ecclesiam metropolitanam VI Kalendas Decembris 1853, subjectis eidem tribus suffraganeis.

16. Iam vero si quaeratur in his rerum circumstantiis, quid factu optimum videatur pro *unione conservanda et augenda*, utrumque hoc discernere juvabit. Igitur quantum ad unitos Daco-Romanos in unione conservandos, firmandos et promovendos plurimum omnino pendet ab ipsorum Metropolitano, Episcopis et sacerdotibus, quandoquidem ista gens tota pendet ab ore nutuque suorum poparum. De Metropolitano inprimis loquor, quia eidem immediate subest ea Transilvaniae pars, in qua maxime adhuc vigent et serpunt vetusti usus, qui plerumque degenerarunt in abusus (vid. supra n. 9). Praeterea Synodus Provincialis admodum foret necessaria, ut leges ecclesiasticae, quae nunc potissimum hauriuntur ex decantata illa Pravila, omnibus laudata, paucis tamen visa, salvis Ecclesiae principiis in meliorem formam | re- f. 7
digerentur, nostris temporibus congruentem, et praesertim ut, quae per auctores schismaticos antiquis Canonibus superaddita fuere schismati faventia et sanis principiis contraria, omni meliori modo eliminarentur, denique multa ista dubia, nata ex diuturna socordia, gravi ignorantia et summo neglectu studii juris canonici, eo modo, qui conveniret cum sana doctrina, dilucidarentur ac determinarentur. Per se vero patet, ad hunc laborem summo necessarium requiri Metropolitanum non minus eruditione, quam prudentia, fortitudine ac zelo Dei insignem, qui non solum ista omnia debite peragat, sed et ipse post-

modum in propria persona visitando gregem suae curae commissam clero populoque insinuet, quae ad instaurandum ordinem externum et spiritum internum istius portionis Ecclesiae Dei visa fuerint necessaria. Ideoque vel modernus Archiepiscopus, in quo dotes necessariae ad munus tam grave desiderantur, opportuna ratione loco movendus erit; vel si id fieri haud possit, certe cathedra Archiepiscopali proxime vacante summo studio agendum erit, ut pro ista Sede talis vir habeatur. Reliqui tres Episcopi hujus provinciae boni viri sunt, qui non indigent nisi bona directione et aliqua fortasse incitatione; utramque dabit bonus Metropolitanus.

17. Sed et plurimum interest, ut clerus Daco-Romanus ad meliorem provehatur conditionem. Et hic plura simul in considerationem veniunt. Etenim omnino certum exploratumque est, clerum bonum haberi non posse absque bona in seminariis educatione. Iam vero ut nihil dicam de sic dictis *Moralistis*, qui intra biennium ex rusticis fiunt sacerdotes ac in Transilvania dimidiam circiter partem totius cleri curati efficiunt, et aliquando sacros ordinibus initiati neque ritum suum liturgicum peragere norunt, vel ipsa educatio alterius partis cleri non uno adhuc defectu gravi laborat; juvenes quippe, ad statum clericalem destinati, hic illic dispersi educantur; quin debita ratio habeatur eorum, quibus ipsi maxime indigent; et sic reduces in patriam plerumque aliis, quam necessariis, rebus instructi, male contenti parum aut nihil juvant miseram plebem, sed potius ad majora, dignitates quippe, reditusque pinguiores aspirant. Praeterea dubium esse non potest, quamvis Ecclesia permittat, uxoratos in Ecclesia graeca ad sacros ordines promoveri, coelibes tamen multiplici ratione praeferendos esse; quod ut obtineatur, plurimum pendet ab educatione cleri in Seminariis prudenter in eum finem dirigenda. Ceterum usus iste, quem hodie observat Metropolitanus Fogarasiensis, coelibatui sacerdotum parum favet; quandoquidem Theologos absolutos non statim ordinare solet, sed
f. 7v expectare facit plerumque dimidium | aut integrum annum, quo tempore domi sedent apud parentes vel propinquos, vel apud parochos familiares qui habent filias nubiles; quanta hinc tentatio immineat etiam iis, qui sanctum propositum servandae castitatis virginalis animo jam conceperunt, pronum est videre. Verum etiam qui presbyteri ordinati sunt coelibes multa et gravia experiuntur pericula, degentes, uti res nunc est, in medio sacerdotum uxoratorum, quorum longe major est numerus, et quotidie cum iis eorumque et filiabus conversantes et in hac assidua conversatione (ut fieri assolet) videntes et audientes non raro verba jocaque liberiora. Neque iis ad confortandum sanctum propositum suppetit aliquod refugium, cum nulla habeantur monasteria, in quibus castimoniae virginalis exempla, et oblectationis honestae solatia et exercitiorum spiritualium adjumenta invenirent. Nimium videtur et ab humana infirmitate vix expectandum, ut in his rerum circumstantiis presbyter coelebs digno vocatione suo ambulet. Accedit, quod presbyteri Daco-Romani in istis regionibus pro congrua

sustentatione plerumque assignatos habeant aliquot agros, quibus colendis et ipsi proprio manuum labore incumbunt et uxorem liberosque operam secum jungere debere contendunt; libris vero ad animum excolendum prorsus fere carent, neque studiis vacant, quippe cum ex una parte praeter libros voluntas pariter ac otium desit, ex altera autem parte sacras conciones diebus dominicis atque festivis plerumque ex aliquo Homiliario typis impresso recitent, nec omnino infrequenter penitus omittant. Denique nec istud silentio praetermittendum, quod in defectu monachorum res periculi plena videatur, si juxta Archiepiscopi Fogarasiensis desiderium in Capitulum Metropolitanum admittantur etiam uxorati sacerdotes. Quo enim res devenient, si ex nulla parte resistatur matrimoniis sacerdotum, si nulla prorsus coelibibus praemia proponuntur, si larga Canonicorum dotatio non in bonum Ecclesiae, sed unius familiae convertitur, si forte etiam beneficia pinguiora cedunt in dotes filiarum Canonicorum, qui vi muneris cum Archiepiscopo conferunt consilia in rebus quibusvis gravioribus Ecclesiae? His omnibus bene consideratis quantum ad clerum Daco-Romanum sequentia videntur esse valde necessaria:

a. Seminarium unum vel duo, in quibus clerici educantur et pro munere sacro informantur; unum scilicet Blasii satis amplum sub directione Archiepiscopi, non tamen moderni, qui nec animi culturam et sacrarum literarum scientiam aestimare novit, imo potius utramque timet, nec voluntatem habet sacro coelibatui faventem, unde facile contingeret, ut ipsa Seminarii amplioris | et quasi generalis pro f. 8
Daco-Romanis Transilvaniae initia parum responderent justae expectationi et non absque magna difficultate corrigerentur male coepta. Alterum hujusmodi Seminarium posset esse Magno-Varadini potissimum pro Hungaris. In reliquis duabus dioecesibus etiam Seminaria erigere ob defectum tot Professorum Theologiae non videtur esse adeo consultum. Praeterea aliqui juvenes Sacerdotes tam Romae, quam Viennae informari semper poterunt.

b. Monasteria aliqua Basilianorum instaurare, quae possent esse veluti centra et refugia cleri coelibis, haud minus necessarium videtur pro meliori conditione rerum ecclesiasticarum penes Daco-Romanos.

c. Dotatio congrua cleri cum aptiori parochiarum circumscriptione adeo est necessaria, ut absque illa spes nequaquam affulgeat, rusticos illos biennio tinctos in sacratioribus literis a sacro ministerio removendi paulatimque iis deficientibus dignos Dei sacerdotes substituendi.

d. Fundatio Babbiana pro Canonicis coelibibus in Ecclesia Fogarasiensi Blasii constituendis omnino intacta et absque ulla mutatione vel translatione conservanda est; quod facillimum et planissimum erit medium, sacerdotes uxoratos e numero Canonicorum arcendi.

18. Si Clerus his aliisque mediis, quae Episcopis istius provinciae suggerit prudentia et zelus pastoralis, ad meliorem conditionem provectus fuerit, ipsius erit, plebes melius informare tam in fidei doctrina, quam in disciplina morum. Quem in finem maxime opportunum

erit, ea omnia et singula, quae in Constitutione sancta memoria Benedicti XIV quae incipit: «Etsi minime» dd. 7 Februarii 1742, Episcopis istarum partium in memoriam revocare aut pro re nata promulgare; quandoquidem nec apud Latinos ibidem doctrina christiana eo, qui convenit modo, tradi solet.

19. Magna insuper cura sacerdotibus commendanda est scholarum, quas vocant elementares, ut solida fundamenta pietatis et instructionis melioris inde procedant; quippe cum familiarum conditio et domestica institutio nondum talis sit, ut ab ea expectari possit renovatio istius gentis. Si autem scholae istae solis permittuntur ludimagistris, valde anceps erit eventus et fructus incerti; quia magistri vel minus idonei, vel minus bene animati facile aut agrum cordis, negligunt aut semina mala spargunt. Difficile autem postmodum corriguntur, quae ab initio fuere neglecta vel corrupta.

20. Quantum ad puritatem doctrinae vix aliud modo necessarium videtur, quam aliqua Constitutio non alicujus Congregationis Romanae, f. 8v sed ipsius Summi Pontificis nomine edita, quippe quem tanquam | *Patriarcham Veteris Romae* summopere veneratur ista natio; dum contra non recte sentiunt vel potius parum aut nihil sciunt de variis Congregationibus Romae institutis. Auctoritati, quae juxta eorum sententiam est penes ipsum Romanum Pontificem, Beati Petri Apostolorum Principis Successorem, facile cedunt; sed contra rationes alicujus Congregationis et ipsi suas rationes oppositas proferunt, et disputando cum gente rudi non multum proficies. Itaque melius foret Constitutione Pontificia composita, si videretur, ad normam celeberrimi Decreti Eugenii IV ad Armenos, eosdem edocere de constanti Ecclesiae catholicae doctrina praesertim circa sacramentum matrimonii ejusque indissolubilitatem, qua in re antiquae Ecclesiae Orientalis et Occidentalis doctrina eadem fuerit, postea vero maxime a tempore schismatis praxis Ecclesiae Orientalis, legislationi civili se magis conformans, ab ipsa veteri doctrina Ecclesiae recesserit, Ecclesia vero Occidentalis nunquam destiterit conari, ut praxin ad norman doctrinae Evangelicae et Apostolicae et antiquae Ecclesiae tam Orientalis quam Occidentalis reduceret. Qua occasione valde consultum videretur, si telum praecipium, quo nunc Blasii utuntur ad negandum vel dubitandum, matrimonii vinculum esse indissolubile, destrueretur. Provocant quippe et ipse Archiepiscopus et ejus Theologus, a quo privatim eam rem cognovi ad Dissertationem typis impressam sequentis tituli: «Num dogma Catholicum est, matrimonii vinculum inter vivos conjuges nullo in casu solvi posse, Dissertatio ab ordine Theologorum in Universitate Vratislaviense docentium praemio donata, scripsit Anton Frenzel, Theologiae in annum 3 studiosus, ed. D. Dereser, Theologiae Professor. Vratislaviae 1818 in 8-vo » Istum libellum a Professoribus Theologiae in Universitate Catholica praemio donatum, nec unquam ab Ecclesia reprobatum, in rem suam magni faciunt, inde arma sua et argumenta repetunt; et quamvis lucubratio ista sit levissima ac vix ullius

momenti, nec alibi a me visa, nihilominus ut solidum fulcrum rei suae considerant; ut exinde cognovi, quod identidem ista duo repetebant: Nonne est a Professoribus Theologiae in Universitate catholica praemio ornata? Et numquid unquam Romae est reprobata? Adeoque si posset incidenter ea Dissertatio improbari, quae revera improbanda est, inermes, credo, hac in parte starent. In eadem Constitutione certe saluberrimum foret, gentem istam ex Sede S. Petri instruere de *necessaria Ecclesiae unitate tam interna, quam externa* (salva nihilominus rituum diversitate), *nec non de vitanda communione in sacris cum schismaticis*, quam fovent aliquando Sacerdotes in sacramento unctionis extremae, ubi majori cum solemnitate dispensatur, aliquando plebs in sacramentis poenitentiae et eucharistiae.

21. Porro quod attinet disciplinam, studendum sane erit, ut Pravila ista opportuno modo auctoritate, qua apud | nullos adhuc pollet, f. 9
curatur. Id quod tali modo commode fieri posse videtur. Quum jam difficillimum sit, ipsam Pravilam invenire, ut norunt, qui experti sunt, viam, quam inire oportet, demostrarunt ipsi adversarii, schismatici scilicet, qui in variis orbis partibus novas editiones Codicis Ecclesiastici adornarunt, ut sic dictum *Pidalion* in lingua graeca recentiori Lipsiae 1800 et Athenis 1841, item in lingua romanica seu valachica in monasterio Neamtzul in Moldavia 1844; et in lingua russica Kormcsaia Kniga Moskvae 1816, 1839, 1843; porro in regno Graeciae Syntagma Canonum a Ralli et Potly [1]) Athenis 1852. Quod si Schismatici pro suo usu agunt, cur non idem fiat apud unitos? idque tanto magis festinandum, quanto astutius et efficacius instat Episcopus schismaticus in Transilvania Andreas Saguna, qui et compendium juris canonici in lingua romanica seu valachica jam anno 1854 propriis typis edidit, etiam apud unitos satis pervulgatum. Is certe praeveniet in opere tam necessario, nisi ex parte unitorum valde maturetur ista nova editio. In ea autem sic procedendum erit, ut post generalem quandam Introductionem, in qua Catholica et schismatica Concilia, Catholici et Schismatici auctores bene et omnino perspicue discernuntur, et de Pravila juxta suum verum pretium prudenter disputatur eaque, in quantum veritas permittit, laudatur, exhibeantur Canones Conciliorum graecorum et Epistolae canonicae SS. Patrum cum scholiis et commentariis, in quibus tamen nomina auctorum schismaticorum, ut Zanarae, Balsamonis, Aristeni et Blastaris non proferuntur, licet, si quid boni habeant, non omnino respuendum videatur. Et fortasse possent ista Pravila nova addi etiam Romanorum Pontificum Constitutiones pro ista gente promulgandae et lingua romanica seu valachica, nec non

[1]) Ms: Potai.

Conventio inter Summum Pontificem Pium IX et Imperatorem Franciscum Josephum inita et alia ad hanc Conventionem pertinentia. Atque ista nova Pravila sacerdotibus aut gratis distribuenda aut exiguo pretio vendenda esset.

22. Librorum quoque liturgicorum revisio et expurgatio necessaria est, quae tamen res nonnisi in visitatione canonica per Episcopus sufficienter poterit peragi, ac simul debebunt non solum corrupti libri e medio auferri, sed et novi meliores eorum loco suppeditari; qua in re subvenire debet Gubernium Austriacum, si commodo istius gentis reapse consulere velit.

23. Pauca tandem de perducendis schismaticis ad S. Unionem addere liceat. Satis explorata res est rudem plebem Daco-Romanam parum vel nihil omnino cognoscere de differentia aliqua doctrinae apud schismaticos et unitos, nec sentire necessitatem conjunctionis cum centro unitatis, nec videre aliquam diversitatem rituum apud schismaticos et unitos, cum revera unus idemque hinc inde exstat ritus. Ex his facile apparet, ut plurimum non ex rationibus internis schis-
f. 9v maticos duci ad S. Unionem vel vicissim unitos | relabi in schisma, sed extranea plerumque esse motiva transitus haud infrequentis. Quae cum ita se habeant, nec subito mutari possit ea res, oportet condescendere ad eorum infirmitatem; nec erit absonum in gente rudi Valachorum eadem sentire et sequi quae olim in cultissima gente Graecorum Constantinus Magnus Episcopis insinuavit teste Eusebio in *Vita Constantini*, lib. III, c. 21, ubi sic loquentem inducit: « Alii tanquam ad vitam sustentandam commoda sibi suppeditari gaudent; alii ad patrocinium solent confugere; quidam eos, a quibus benigne excipiuntur, diligunt; nonnulli munusculis honorati foedus jungunt; pauci admodum sunt veri sermonum amatores, nec facile invenitur, qui veritatis studiosus sit. Quam ob causam omnibus se accomodare oportet et instar medici cujusdam ea, quae ad uniuscujusque salutem utilia sunt, subministrare, ut salutaris doctrina omnia ex parte ab omnibus honoretur ». Itaque promovere S. Unionem praecipue potest Gubernium, si ostenderit et verbis et factis desiderium suum, ut schismate inter Daco-Romanos sublato omnes transeant ad Unionem pro eo quod nunc multi Officiales contrarium sentiunt et agunt, praesertim qui e Saxonum natione assumti sunt et adversantur unionem, quia aversantur unitatem Ecclesiae Catholicae, ac proinde omni meliori modo favent schismati. Quamdiu Gubernium exhibuerit animum vel ab unione alienum, vel saltem indifferentem, aut ita continuo agit, ut Daco-Romani eam persuasionem, quam nunc de tali mente Gubernii revera habent, non dimittant, Sacra Unio, quae tamen sola ratione habita rerum politicarum tanti pro Austria est momenti, parum proficiet. Proinde blanda

alloquia et hortamenta, honores velut in praemium propositi, dona et beneficia in Ecclesias unitorum vel ad Unionem transeuntium collata tanto magis certa ac quasi unica via erunt promovendi S. Unionem, quanto magis Valachi uniti (nec immerito) se prae schismaticis neglectos atque despectos credunt et aegre ferunt. Revera enim et Hungari et Saxones eosdem et aversantur et superbe despiciunt ac nihili faciunt; cumque isti (Hungari et Saxones) in Transilvania pleraque munera publica teneant et aures Gubernii occupent, hac ex parte nisi mutatis consiliis alia prorsus agendi ratio ineatur, nulla certe affulget spes, Sacram Unionem perficiendi et partem schismaticam gentis Daco-Romanae nunc satis florentem traducendi ad unitatem ovilis Christi.

Viennae 9 Januarii 1859

Dr. IOSEPHUS FESSLER
Canonicus honorarius Ecclesiae Metropolitanae et
Professor Iuris Decretalis in Universitate Vindobonensi

TRANSFORMAREA NOŢIUNII DE «PUTERE PĂRINTEASCĂ»

DE

CONSTANTIN C. ŞTOICESCU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 13 Martie 1942

Am stat mult la îndoială înainte de a face în faţa acestui select auditoriu o comunicare asupra nouălor concepţii privitoare la *puterea părintească.* Sunt din păcate jurist şi numai jurist. De sigur că se află în această incintă persoane cari au ilustrat ştiinţa dreptului. Dar mai sunt şi altele cu totul străine de drept. Cum îmi pot permite să le obosesc cu o chestiune de specialitate, expusă fireşte cam uscat, fără acele împodobiri de frază sau digresiuni spirituale care descreţesc frunţile şi reţin atenţia?

Totuşi, încurajat de câţiva prieteni binevoitori, am trecut peste sfiala explicabilă ce mă cuprinsese, dat fiind că subiectul pe care am fost sfătuit să-l aleg poate interesa şi pe nespecialişti: « Puterea părintească»! Da, chestiune de drept pur, destinată să fie reglementată în articolele unui cod, dar totdeodată chestiune socială, filosofică, de eternă actualitate. Şi pentru a-mi asigura bunăvoinţa d-voastre, nu vă promit să fiu elocvent, vă făgăduesc însă să fiu scurt.

Rezist ispitei de a face un istoric al evoluţiei ideii de putere părintească tocmai fiindcă specialitatea mea este dreptul roman şi ştiu din experienţă cât sunt de aride desvoltările de felul acesta. Aş trebui de altfel să străbat negura vremurilor cu mult înainte de dreptul roman, fiindcă cei vechi au acordat

puterii părintești o importanță și o atenție nespus mai mare decât noi modernii.

Pentru popoarele din antichitate [1]) autoritatea părintelui asupra copiilor era un imperativ, o noțiune firească, constatarea unui adevăr și a unei necesități ce nu comportau vreo discuțiune. Fără a intra în detalii, putem afirma — oricât de paradoxal s'ar părea — că multe legiuiri primitive nu cuprind nicio dispoziție referitoare la puterea părintească, pentru simplul motiv că li s'a părut de prisos. Așa că numai prin *a contrario*, față de unele limitațiuni întâmplător arătate ca îngrădind puterea părintească, deducem că în principiu ea era fără limită. Bunăoară în dreptul elin s'a admis că tatăl nu poate să-și reia, să readucă la dânsul, pe fiica măritată (spre deosebire de altfel cu dreptul roman); în Codul lui Hamurabi (cea mai veche lege cunoscută, 2.000 de ani înainte de Hristos) nu poate izgoni pe copil din familie (iarăși spre deosebire de *abdicatio* și *emancipatio* ale dreptului roman), excluderea fiind cercetată de judecătorii cari examinau dacă motivele invocate de părinți sunt serioase sau nu. Legile Hitiților nu conțin un cuvânt despre autoritatea părintească.

In schimb lipsa de respect, necum actele de nesupunere sunt pedepsite fără milă. Codul lui Hamurabi prevede că, în cazul în care copilul și-a lovit tatăl, i se vor tăia mâinile, în acela în care copilul unui favorit sau al unei curtizane a disprețuit pe tatăl și pe mama ce l-au crescut și a părăsit casa, i se vor scoate ochii, ori dacă și-a manifestat ingratitudinea zicându-le: « nu ești tatăl meu, nu ești mama mea », i se va tăia limba.

Aceeași parcimonie de detalii în vechile coduri brahmanice: copiii nu pot să fie dați sau primiți în dar, ori vânduți și cumpărați. Același laconism în vechiul drept ebraic: Leviticul prohibă sacrificarea copiilor lui Moloch ori prostituarea fiicelor. Și aci fiul insolent e pedepsit (e chiar ucis), dar numai după judecată.

---

[1]) V. Scheil, *La loi de Hammourabi*, 1906; R. Dareste, *Nouvelles études d'Histoire du Droit*, II, 1902; III, 1906; E. Cuq, *Manuel des Institutions juridiques des Romains* 1928 și *Etudes sur le droit babylonien, les lois assyriennes et les lois hittites* 1929; C. Accarias, *Précis de Droit Romain*, 1886.

Dacă trecem la Romani cari, cu admirabilul lor spirit juridic, au reglementat materia în mod metodic, nici la dânșii legea celor XII Table, care rezuma *totam civilem scientiam* și care era privită cu respect până și în timpul lui Justinian, nu vorbea de puterea părintească decât pentru a hotărî că ea dispare dacă tatăl și-a vândut fiul în trei rânduri: *Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto.*

Știți cu toții că șeful familiei era *paterfamilias.* El îngrijea de toate, dar totul îi era subordonat. Puterea lui se întindea laolaltă peste animale, sclavi, soție și copii. Pe toți, după plastica expresiune latină, îi avea « în mâna sa ». De aceea *patria potestas* (ca și celelalte puteri) la origine se numea *manus.* In vechea societate romană puterea părintească nu era de loc tiranică. Dreptul roman are un pronunțat caracter agricol în primii secoli ai cetății; preocupările sale se îndreaptă înainte de toate spre pământ. Coliba țăranului roman, ograda, țarina pe care o muncește, formează în diversele domenii ale dreptului: patrimonii, drepturi reale, succesiuni, centrul acestor preocupări. Era deci natural ca micul grup de persoane care lucra laolaltă petecul de pământ ce-i hrănea pe toți să alcătuiască un nucleu ai cărui membri, muncind împreună, să se simtă strâns uniți sub conducerea într'adevăr părintească a șefului. Nici sclavii, puțini la număr, și priviți nu ca servitori, ci ca tovarăși, și cu atât mai mult soția și copiii nu erau tratați cu asprime.

Fără îndoială ca *paterfamilias* are asupra celor ce depind de el dreptul de vieață și de moarte *(potestas vitae ac necis)* că poate ucide pe sclavi, copii și soție (consultând pentru aceasta un sfat de rude și prieteni), dar exemple de condamnări la moarte nu datează decât dintr'o perioadă mai înaintată, când ideile evoluaseră. Spurius Cassius, care în calitate de consul propuse în favoarea poporului o lege agrară, e condamnat la moarte pentru trădarea intereselor clasei sale și executat după condamnarea rostită probabil de tatăl său. Tot tatăl, consulul Manlius Torquatus, condamnă la moarte pe fiul său vinovat de a fi atacat fără ordin pe dușmani și de a-i fi învins în contra disciplinei. Senatorul Fulvius condamnă la moarte pe fiul său fiindcă luase parte la conjurația lui

Catilina. Acestea, ca și alte exemple ce ni s'au transmis, probează că *patria potestas* era în principiu absolută. Tot astfel, *filiusfamilias* n'are patrimoniu, nu reprezintă pasiv pe *paterfamilias*, nu poate testa, nu poate sta în instanță, nu se poate căsători liber. Dar, încetul cu încetul, apărură îngrădiri din ce în ce mai numeroase ale puterii părintești, și sub Imperiul de Jos ea e un palid reflex a lui *patria potestas* din timpul Republicei și Principatului.

Trec sub tăcere reglementarea puterii părintești în legile medievale sau în vechile noastre legiuiri. De asemenea nu voiu face un tablou, măcar sumar, al principalelor codice moderne. Voiu examina foarte pe scurt codul nostru civil și voiu arăta tendințele manifestate de curând aiurea: în *Germania* și în *Rusia sovietică*.

I

Codul nostru civil, cel vechiu, dela 1864, se ocupă de materia noastră în art. 325—341, care sunt traducerea, cu 2—3 modificări neînsemnate, a art. 371—387 ale Codului civil francez. In aceste 17 articole se prevede că « copilul rămâne sub autoritatea (tatălui și mamei sale) până la majorat sau emancipare », dar se specifică imediat că « în timpul căsătoriei tatăl singur exercită această autoritate ». Se vorbește apoi de dreptul de corecțiune acordat tatălui, adică de a cere deținerea copilului într'o « casă de arest », drept acordat și mamei văduve cu oarecari restricțiuni. Se pomenește în sfârșit de dreptul de folosință al părinților asupra averii copiilor până ce aceștia împlinesc la Francezi 18 ani, la noi 20.

Noul nostru cod civil din 8 Noemvrie 1939, rezerva puterii părintești 39 de articole: art. 307—345. El a fost înlocuit prin noul cod din 6 Septemvrie 1940 care consacră materiei noastre 38 de articole (416—453), aci « accentuându-se tendințele de socializare ale dreptului ». Soarta melancolică a nouălor noastre codice e de a nu fi aplicate, așa încât mai e posibil să se vină poate în curând — cine știe? — cu un al treilea cod. In 1939 materia e examinată mult mai amănunțit și se intră în detalii lăsate înainte vreme la o parte. După

Expunerea de Motive, trei au fost « preocupările principale » ale legiuitorului:

1. « Armonizarea principiului egalității dintre bărbat și femeie cu interesele copilului și nevoia menținerii liniștei în cămin ». Intocmai ca și codul din 1864 această egalitate era proclamată categoric; art. 307: « *Părinții* exercită atributele prevăzute de lege privitor la persoana și averea copiilor lor minori », art. 309: « *părinții* au împreună drepturi asupra persoanei copilului ». Se recurgea însă imediat la o subtilitate juridică: diferența între posedarea unui drept și exercitarea acelui drept. Şi tot art. 309 continua: « în timpul căsătoriei *tatăl singur* exercită puterea părintească ». Art. 202 declară de altfel că bărbatul e « cap al familiei » (art. 219 actual n'o mai spune).

Expunerea de Motive explica întâietatea acordată tatălui prin aceea că « nu se pot exercita în același timp și deopotrivă de către 2 persoane » dreptul ce se « concentrează asupra unui punct comun ». Așa e. Dar de ce să se recurgă la artificiul acesta de a afirma un lucru și a bate apoi îndată în retragere? Legea din 1940 n'a mai recurs la asemenea subterfugii. A împlinit reforma fățiș și pe de-a'ntregul. Egalitatea dintre părinți nu e proclamată numai în mod platonic, ci realizată efectiv. Art. 310 (1939): « *Tatăl* hotărăște locul reședinței copilului. Art. 418 (1940): « *Părinții* hotărăsc locul reședinței copilului. Art. 311 (1939): « *Tatăl* hotărăște educațiunea religioasă a copilului, dacă prin contractul matrimonial, viitorii soți nu au determinat confesiunea în care acesta urmează să fie crescut. Art. 419 (1940): « *Părinții* hotărăsc educațiunea religioasă a copilului. Viitorii soți pot determina prin convențiunea matrimonială confesiunea în care copilul urmează să fie crescut ». Art. 312 (1939): « *Tatăl* hotărăște instrucțiunea copilului potrivit însușirilor și înclinării acestuia, cum și stării patrimoniale a părinților. Art. 420 (1940): « *Părinții* hotărăsc instrucțiunea copilului, potrivit însușirilor și înclinărilor acestuia, cum și stării patrimoniale a părinților ». E adevărat că și codul din 1940, întocmai ca acel din 1939, este silit să acorde totuși preferințe tatălui când nu se poate decide altfel, dar, cum o spune Expunerea de Motive: « In caz de desbinare,

bărbatul va hotărî. I se concede astfel, nu un drept individual, care să poată fi exercitat pentru finalități egoiste, ci o magistratură domestică în interesul familiei ». Art. 417 (1940): « *Părinții* exercită împreună atributele puterii părintești asupra persoanei copilului; în caz de desbinare, *tatăl* hotărăște ».

Numai în două ipoteze — și chiar acestea nu constitue o mare favoare față de femeie, fiindcă se cere încuviințarea bărbatului, care consimte ca aceasta să se prevadă în contractul de căsătorie — mama putea fi însărcinată să exercite dreptul de administrare și de folosință asupra bunurilor copilului (art. 318—426), și tot mama putea fi autorizată să reprezinte pe copil în « actele vieții civile » (art. 339—447).

2. « Subordonarea controlată a exercitării atributelor puterii părintești intereselor societății și ale copilului ». Și aci îmi permit să găsesc că se făcea o afirmațiune cam pompoasă, care trebue redusă la proporții mai modeste. Fără îndoială că părintele care nu administrează bine, care comite acte păgubitoare intereselor copilului, care nu-i acordă îngrijirea necesară e izbit, dar aceasta probează doar apărarea intereselor copilului. Se precizează, o recunosc, o sumă de detalii. Un organ, *instanța tutelară*, supraveghiază pe părinte, îi interzice anumite acte, ia anumite garanții, pronunță anumite decăderi, îi poate chiar răpi puterea părintească (bunăoară dacă a fost condamnat pentru infracțiuni săvârșite față de copil (art. 341; 449), sau are o conduită imorală (art. 342; 450).

Puterea părintească a fost îngrădită în codurile din 1939 și 1940: *a)* Părintele mai poate pedepsi pe copilul îndărătnic cerând să fie internat într'un așezământ special (art. 313; 421), dar și instanța tutelară are același drept, nu ca pedeapsă pentru copil, ci ca măsură de protecție pentru dânsul dacă nu e îngrijit cum trebue din punct de vedere fizic sau intelectual (art. 314; 422). *b)* Părintele care nu mai ține pe copil lângă el are dreptul să aibă relațiuni personale cu dânsul și dreptul de a « priveghia la întreținerea și educarea lui ». Instanța tutelară poate răpi însă părintelui acest drept; *c)* Părintele are administrarea bunurilor copilului. Dacă ele constau în numerar sau efecte, părintele trebue să dea garanții reale pentru a asigura restituirea lor. Instanța tutelară poate

ridica părintelui dreptul de administrare în caz de rea gestiune sau de recăsătorire (art. 323; 327; 431; 435); *d)* Părintele are folosința *în principiu* (art. 320; 333; 428; 441) a bunurilor copilului şi nu e ţinut « a da seama de venituri ». Totuşi legea indică în ce mod veniturile « vor fi cu osebire întrebuințate » (art. 331; 439). Instanța tutelară « va putea hotărî ca o parte din prisosul venitului să fie întrebuințată la amortisarea datoriilor copilului », însă nu mai mult de 2/3. Folosința părintelui durează până când copilul împlineşte 18 ani (ca în Codul francez, spre deosebire de al nostru — 20).

Peste tot deci preocuparea constantă şi foarte laudabilă de a ocroti cât mai deplin interesele copilului, chiar de s'ar aduce atingeri puterii părinteşti. Voiu mai semnala 3 concesiuni importante făcute copilului: la vârsta de 16 ani el poate cere instanței tutelare să i se « *schimbe felul instrucțiunii* »; el mai poate atunci « să fie autorizat să aibă reşedința pe care o cere desăvârşirea instrucțiunii sau exercitarea profesiunii »; iar la vârsta de 18 ani « poate să-şi aleagă singur *confesiunea* ».

Iată de sigur reforme îndrăsneţe, dar care mi se par că sunt pornite din dorința de a proteja persoana şi interesele materiale, ba chiar şi cele morale ale copilului mai de grabă decât ale societății. Că societatea va vedea cu ochi buni ocrotirea edictată de legiuitor, evident că da. Dar aceasta în toate ramurile, în toate materiile dreptului: patrimoniu, contracte, succesiuni, etc. Nu e deci nimic propriu chestiunii noastre.

3. « Recunoaşterea, pentru copilul trecut de 16 ani, a unor drepturi a căror respectare o poate cere el singur ». Am semnalat aceste inovațiuni ocupându-mă de pct. 2, adăugindu-le la măsurile luate în favoarea *copilului* sub eticheta subordonării puterii părinteşti interesului social.

2

Dacă voim să examinăm chestiunea noastră în *dreptul german* [1]), trebue în prealabil să cunoaştem ideile admise

[1]) M. Hacman, *Revoluționarea Dreptului în Germania*, *Pand. Române*, 1936 şi *Noul cod al poporului german*, *Arhiva de Drept public*, 1941; Oct. Ionescu, *Codul*

astăzi în patria lui Ihering și a lui Gierke. Aceste idei se deosebesc foarte mult de acelea cu care suntem deprinși. Nu-mi incumbă să spun de ce parte stă adevărul; aceasta ar depăși cadrul modestei mele comunicări. De asemenea, nici nu voiu apăra, nici nu voiu combate nouăle concepții pe care le voiu indica sumar. Și pentru a nu risca să fac vreo apreciere greșită, voiu lua de călăuză, citând adesea chiar propriile lor cuvinte, pe un fost Decan al Facultății de Drept din Cernăuți care a scris un foarte interesant studiu de ansamblu în Pandectele Române din 1936, pe un referent la Consiliul Legislativ și pe un coleg de Facultate, cari s'au ocupat mai în de aproape de subiect în 1940 și 1941.

Pentru a înțelege nouăle curente ivite în Germania național-socialistă, trebue să facem abstracție de tot ce am învățat în materie de drept. « Intreaga populație urmând să facă parte dintr'o singură organizare politică », nu se mai « vorbește de o populație a Statului, ci doar de o comunitate populară *(Volksgemeinschaft)*, care nici nu este compusă din cetățeni, ca în alte State, ci numai din membri ai comunității *(Volksgenosse)* ». Codul civil german din 1900 (B.G.B.) care reprezintă o operă juridică de o importanță neasemuită nu mai cadrează cu aspirațiunile naziste. « Ministrul de Justiție Schlegelberger ține în 1937, la Heidelberg, o conferință »: *Abschied vom B.G.B.*, observând că după aproape 40 de ani de aplicațiune se impune schimbarea unui codice la care se lucrase 40 de ani. Academia de Drept German *(Akademie für Deutsches Recht)*, prezidată azi de Ministrul Franck, începuse încă dela întrunirea ei, în 1933, să studieze reformele de înfăptuit. Câteva legi nouă apărură, în special asupra familiei, iar principalele comunicări făcute la Academie, sau ținute sub egida sa, fură publicate în volumul *Zur Erneuerung des B. Rechts*. Caracterul nouălor legi trebue să fie dinamic și rasist. Orice împrumut străin, orice reminiscență a trecutului trebuesc hotărît înlăturate. In special dreptul roman, prea individualist și materialist, cată a fi dat la o parte — și în

civil și nouile ideologii sociale, 1940, I. N. Fințescu, *Dreptul și noua ordine economică, Revista de drept comercial și studii economice*, 1941; Cf. Fr. Carnelutti, *La scuola italiana dal diritto* în *Pandectele Române*, 1941.

țara care a fost leagănul marilor romaniști și care s'a inspirat atâta din dreptul roman, s'a putut scrie că monumentalul *Corpus juris civilis* se bazează pe succintele Instituțiuni ale lui Gaius, care n'ar fi de origine greacă cum am învățat cu toții, ci Evreu!

La a 5-a ședință plenară a Academiei (Noemvrie 1935) a făcut foarte interesante declarațiuni d-l Herman Göring, pe care le menționez, pentrucă (după cum observă colegul dela care le împrumut): « aceste expuneri pot fi considerate în același timp ca emanând dela însuși d-l Ad. Hitler »:

Dreptul nu trebue să acopere nedreptatea, spune d-sa. Proprietarul unei case poate arunca fără milă din locuință pe chiriaș, chiar prevalându-se de vreun paragraf al legii. Un bărbat cu vază poate fi injuriat și împroșcat cu « găleți de murdărie » și când el își apără onoarea va fi « trimes în temniță ca un criminal ». « Nu vrem să-i spânzurăm numai pe cei mici și să-i facem scăpați pe cei mari, ci dimpotrivă noi dorim să-i prindem tocmai pe răufăcătorii cei mari », (și totuși tot d-sa afirmă că « indulgența și umanitatea greșită distrug concepțiunile și siguranța Dreptului »). Sau: « ascultați numai cântările omerice ale ambilor avocați într'un proces și veți înțelege ce este dreptate și ce este denaturare... Pentru a aplica adevăratul drept, n'ai nevoie de un avocat ». Sau iarăși: « foarte mulți dintre luptătorii noștri simt că li se face o nedreptate din partea Statului de altă dată prin rostul judecătorilor rămași în funcțiuni... D-nii judecători și procurori trebue să înțeleagă că, uneori ei abuzează de o autoritate ce li s'a dat prin puterea noastră ». « Cine violează acum legea, desconsideră voința Führer-ului, violând în același timp și datoria sfântă de credință și supunere față de el ».

Să nu se creadă că acestea sunt părerile unui profan, căci aceleași reflecțiuni le face și Ministrul Franck, d-l K. Larenz, profesor la Universitatea din Kiel, d-l K. Schmitt, profesor la Universitatea din Berlin și alții. « Judecătorilor li se cere ca, în hotărîrile lor, să țină cont de interesele partidului » național-socialist. « Dreptul nu numai că este făcut pentru popor, dar normele sale trebuesc încă și făcute *de* popor și numai de el. Pentru acest motiv, la crearea acestor norme, la

redactarea legilor, jurisconsulții nu trebue să coopereze. Din contra, dreptul tradițional al juristului trebue să dispară cu totul și să facă loc dreptului viguros al poporului. Iată, redusă la formula cea mai simplă și mai sugestivă noua evanghelie care este propovăduită astăzi cu atâta energie și cu atâta stăruință în Germania ». Dar, « cooperarea întregii populațiuni la crearea normelor de conducere în Stat este redusă la proporții invizibile... tot dreptul concentrându-se într'o singură persoană ». D-l Schmitt, la a 2-a adunare generală a Academiei de Drept, definea « legea » astfel: « *Gesetz ist Plan und Wille des Führers* ». Președintele Academiei zicea și el că « Statul German de astăzi este numit Statul Führer-ului *(Führerstaat)*, în care dragostea către Führer a devenit o noțiune de drept ».

In această atmosferă s'a propus și o reformă radicală nu numai pentru puterea părintească, dar pentru dreptul de familie. E adevărat că nu există o perfectă unitate de vederi în această privință. In primul rând se manifestează o tendință de a restrânge cât mai mult, dacă s'ar putea chiar de a suprima dreptul civil, de a încadra dreptul privat în dreptul public (Lehmann). Trebue să recunosc că marea majoritate a juriștilor nu dorește această dispariție totală a dreptului civil, ci se mulțumește să proclame preponderența dreptului public asupra dreptului civil. Până unde va merge această refulare a dreptului privat nu știu, căci reformele propuse diferă. Astfel Prof. Nipperdey propune o diviziune tripartită a viitorului cod: 1. Reglementarea contractelor și a responsabilității. 2. Reglementarea proprietății. 3. Reglementarea asociațiilor. Secretarul de Stat Schlegelberger susține o alta, tot tripartită: 1. Dreptul persoanelor. 2. Dreptul comunităților. 3. Dreptul pământului. D-l Nipperdey a schițat 10 puncte fundamentale; la pct. 5 susține că familia n'are ce căuta în dreptul privat. Persoana și familia trebue să facă obiectul unui cod special, ele fiind elementul constant al națiunii și rasei germane. Lange cerea și d-sa să se lase la o parte și dreptul de familie și dreptul succesoral. Prof. Iul. Binder ceru ca dreptul persoanelor să se deosebească de dreptul de familie; 1-iul să figureze în cod, al 2-lea însă să

fie eliminat. Noul drept privat și codul ce-l va rezuma nu pot fi decât dreptul și codul economiei sociale. Dreptul economic *(Wirtschaftsrecht)* e singurul care merită atențiune; de altfel ideile economice actuale nu mai sunt cele dela începutul secolului XX: individul și clasele dispar, nerămânând decât comunitatea național-socialistă.

Mă întreb ce va deveni în toate acestea puterea părintească? Va figura în noul cod, va fi reglementată aparte, dimpreună cu celalt drept de familie, va fi cedată unui *Vormundschaftsgericht* nazist? Viitorul va hotărî. In orice caz, astăzi codul din 1900, care reglementează în mod minuțios materia dela art. 1626—1698, n'a fost modificat decât prin 2 legi: 1. Legea din 15 Iulie 1921, care se ocupă de educațiunea religioasă a copilului. 2. Legea din 6 Iulie 1938 care, pe lângă alte reforme aduse în materie de căsătorie (se și numește *Ehegesetz)*, a abrogat art. 1635, 6 și 7 ale codului, și a făcut din ele după ce le-a dat altă redactare, art. sale 81 și 82: cărui soț se încredințează copilul în caz de divorț.

Ministrul Franck publică de curând în *Berliner Börsenzeitung*, 32 reguli fundamentale *(Grundregeln)* din care una sună astfel: «Părinții sunt datori, față de comunitatea poporului, să crească copiii lor în spiritul concepțiunii universale național-socialiste, trupește și sufletește, pentru serviciile necesare poporului *(zum Dienste am Volke)*. Puterea părintească îi autoriză să îndeplinească această datorie pe cât posibil cu totul. Partidul și Statul supraveghiază educația și cooperează la ea prin măsuri proprii».

3

Voiu examina acum — și acesta va fi sfârșitul comunicării mele — puterea părintească în legislația bolșevică [1]). O culegere a legilor rusești începu să apară, din ordinul țarului Nicolae I, la 1830; ea cuprindea 45 de volume mari. Un rezumat al acesteia se publică în 1833, culegere mai modestă, numai 15 volume groase, cu 1500 capitole și peste 60.000

[1]) P. Chaplet, *La famille en Russie Soviétique*, 1929; M. G. Champcommunal, *Bulletin de la Société de Législation comparée*, 1927; N. Ghimpa, *Pandectele Săptămânale*, 1935.

de articole: *Svod Zakonov Rossiskoi Imperii.* In urmă apărură alte legi, alte coduri, alte modificări, dar *Svod*-ul rămase în totdeauna adevăratul « Cod național rus ». Revoluția rusă făcu bine înțeles *tabula rasa* din legile trecutului sub imboldul concepțiunilor nouă. Totul trebuia schimbat, fie pentru a răspunde ideilor zilei, fie dintr'o dorință nemărturisită de a dărâma ceea ce mai putea subsista din ideologia de altă dată. Totuși, după cum bunăoară, în domeniul politicei externe, planurile țariste sunt adoptate încetul cu încetul de regimul bolșevic, și în materie de legislație mentalitatea juridică și mai ales vechile prccedee n'au dispărut. Sovietele au împrumutat între altele dela metodele țariste necesitatea de a schimba continuu legile în vigoare și tendința de a legifera fără frâu.

E adevărat că noul regim politic a căutat să se diferențieze de cel burghez în toate manifestările sale, dar era fatal ca această tendință să fie nerealizabilă când se izbea de realitatea vieții. Un guvern, ca și un individ, nu poate face orice ar vrea. De sigur că are putința de a încerca, de a ordona, de a executa, dar tentativele sale nechibzuite sunt sortite peirii. Ele sunt menite ca, în scurtă vreme, să se prăbușească în odios sau în ridicol. Când guvernul e de bună credință el recunoaște aceasta, nu persistă în eroarea comisă și caută să o îndrepte, când e de rea credință nu se dă bătut, și, deși e silit să renunțe la himerele visate, el va afirma sus și tare că experiența a reușit, ori cel puțin că a schimbat din temelie starea de lucruri anterioară. Așa și în cazul nostru.

Un regim revoluționar nu se împacă niciodată cu ideea de pondere, de metodă, de organizare sistematică. După întronarea bolșevică, guvernul voi să răstoarne toate așezămintele existente. Intre altele, la ce bun legi și coduri burjuie? Rusia se pomeni cu un noian de decrete ori de legi fragmentare făcute cu cea mai totală nepricepere și aplicate la voia întâmplării. Chiar șefii noului regim își dădură seama de primejdia anarhiei și desorganizării ce-i amenința. Și atunci — ce rușine! — se recunoscu nevoia unor coduri, întocmai ca în societățile burgheze.

Cu lealitatea ce caracterizează pe comuniști, aceștia recurseră la un expedient. Nu se putea mărturisi adoptarea punctului

de vedere burghez, dar se proclamă că nouăle coduri erau menite să înlăture doar o criză momentană, că ele nu erau destinate să se aplice mult timp şi că durata lor efemeră le deosebeşte fundamental de ruginitele coduri capitaliste. Şi, după cum filosoful Fichte afirma că ţelul fiecărui guvern este de a face de prisos guvernul, tot astfel, legile cele nouă trebue să aibă ca scop de a deveni curând zadarnice. Paradoxul acesta a fost neîncetat repetat: legile actuale vor aduce după sine îndepărtarea legilor.

Pentru a reveni la chestiune, codul familiei (« *Codul legilor despre actele stării civile, dreptul căsătoriei, familiei şi tutelei* ») a fost votat la 16 Septemvrie 1918, dar aplicat numai dela 1 Ianuarie 1923. Clasa care se răsvrăti mai mult în contra acestei dispoziţiuni revoluţionare a fost clasa ţărănească. Suprimarea autorităţii maritale, reducerea căsătoriei la o formalitate fără importanţă, uşurinţa divorţului, etc. alarmară bunul simţ al poporului, îngrijorând în special pe femei. Guvernul fu silit să vină cu un nou « *Cod al legilor despre căsătorie, familie şi tutelă* », votat şi promulgat la 10 Noemvrie 1926, pus în aplicare la 1 Ianuarie 1927, cuprinzând 143 de articole.

In ce priveşte situaţia părinţilor şi a copiilor în familie, legiuitorul rus (Kalinin, Preşedintele comitetului executiv central panrus, Kiselis secretar) afirmă că urmăreşte ocrotirea soţiei şi a copiilor. Tatăl şi mama sunt puşi pe un picior de absolută egalitate (în ce priveşte raporturile patrimoniale şi educarea copiilor).

Puterea părintească se transformă în autoritate protectoare a incapabilului; părintele îşi exercită dreptul numai în interesul copiilor. Obligaţiunea alimentară reciprocă a fost hotărîtă între părinţi şi copii. Părinţii pot să nu locuiască împreună şi, în acest caz, judecătorul popular decide căruia din ei se va încredinţa copilul. De altminteri, organele judecătoreşti sau chiar administrative se amestecă neîncetat în conducerea familiei. Se subliniază două idei conducătoare: egalitate şi individualism, dar îndărătul ei e o alta: pregătirea copiilor la o « activitate socială *utilă* » (art. 41, art. 70), adică la politica şi crezul sovietic. Aceasta e atât de adevărat, încât art. 46

pronunță decăderea părintelui din autoritatea sa, când și-a exercitat drepturile « într'un mod neconform cu legea » — adică opus ideologiei revoluționare.

Pretinsa libertate instaurată de codul din 1927 e deci o simplă etichetă destinată să ascundă intențiunile adevărate ale legiuitorului: aservirea părinților și copiilor față de Stat: « cetățenii au trecut din sclavia familiei (dacă se poate numi așa) la sclavia regimului sovietic. Ei renunță astfel, fără să-și dea seama, la două libertăți sacre: libertatea de a crede și libertatea de a cugeta ». Cetățeanul nu mai are nevoie să se gândească, să ia inițiative, să hotărască; Statul își va da această osteneală, el se substitue la fiece pas neînsemnatei viețăți care se furișează sfiicios în umbra lui.

Putem completa reflecția filosofului francez Paul Janet care spune că: « Secolul al XVII-lea e un secol care crede, al XVIII-lea un secol care neagă, al XIX-lea un secol care se îndoiește », adăugând că secolul XX e un secol care distruge. Distrugi pentru a pune ceva în loc; nu poți suprima fără a înființa altceva. Peste legile de moment, depinzând de necesitatea clipei de față, ale unui guvern sau ale unui partid, sunt (și vor exista în totdeauna) alte legi eterne, intangibile, ce continuă să cârmuiască lumea. Pe acestea nu le poți înlătura sau înlocui — și când nu ții seama de ele, tot ce clădești se prăbușește.

Printre ele e legea respectului și trainicei închegări a familiei sub oblăduirea puterii părintești. S'a spus de atâtea ori încât afirmația s'a transformat în axiomă, că familia e baza societății, și nu numai a societății de până acum, dar a societății de totdeauna. Toate încercările de a o desagrega, de a acorda drepturi prea timpurii copilului, de a sfărâma puterea părintească sunt chemate să dea greș. Și de aceea nu trebue să regretăm peste măsură înlocuirea frumoasei devize a Republicei Franceze: liberté, égalité, fraternité, printr'alta tot atât de elocventă: travail, *famille*, Patrie, deviza Franței învinse dar renăscânde, în care vedem, grupate laolaltă, cele trei idei de bază ale societății.

	Lei
P. P. PANAITESCU. Pribegia lui Constantin Şerban Basarab şi a lui Ştefan Petriceicu şi testamentele lor	30.—
ED. I. GĂVĂNESCU. Ioan Monorai, Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei	25.—
SILVIU DRAGOMIR. Mormântul lui Mihai Viteazul şi vechea catedrală dela Alba-Iulia	12.—
MIRCEA DJUVARA. Analiza ideii de convenţie în drept	35.—
VICTOR SLĂVESCU. Viaţa şi opera lui Petre Mavrogheni	100.—
I. LUPAŞ. Doctorul Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815)	30.—
N. IORGA. Cugetători români de acum o sută de ani	25.—
TOMUL XXII (1939—40):	400.—
N. IORGA. 1. O descoperire privitoare la biserica Sfântul Nicolae din Şcheii Braşovului. — 2. Incă o formaţiune romanică: Luxemburgul	15.—
ION I. NISTOR. Primele încercări de restaurare a oştirilor pământene	15.—
G. G. MIRONESCU. Contribuţiune la biografia lui Constantin Negri. (Din corespondenţa dintre C. Negri şi Mihail Kogălniceanu)	6.—
ALEX. LĂPĔDATU. Un aventurier ungur în Principatele române, în epoca unirii lor (Gh. Rogáthy)	60.—
ION I. NISTOR. Un proiect de organizare a oştirilor pământene din 1812	8.—
N. BĂNESCU. Maurocastrum — Mo(n)castro — Cetatea-Albă	10.—
G-ral R. ROSETTI. Ambulanţa doamnelor din Iaşi în 1877—1878	15.—
HANS PETRI. O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740	15.—
N. IORGA. Eminescu în şi din cea mai nouă ediţie	15.—
CONST. MOISIL. Probleme de numismatică românească	12.—
ANDREI RĂDULESCU. Note asupra justiţiei din Ţara-Românească la 1840	8.—
I. LUPAŞ. Descendenţa transilvană a lui Gheorghe Magheru şi relaţiunile lui cu ţărani sălişteni, în deosebi cu familia lui Dumitru Răcuciu	55.—
N. IORGA. Cărţi neaşteptate	15.—
G-ral RADU ROSETTI. Un nou studiu asupra artei militare la Români	15.—
I. IONESCU-DOLJ. Contribuţiuni la istoria luptei duse de Domnitorii Români în contra introducerii şi aplicării regimului capitulaţiunilor în Principate. Raportul lui Coronini	30.—
V. MIHORDEA. Biblioteca Domnească a Mavrocordaţilor	45.—
N. IORGA. Două pagini din Istoria Fanarioţilor	12.—
R. V. BOSSY. Vechi năzuinţe federaliste în Sud-Estul European	12.—
ION RĂDUCANU. Adam Smith	30.—
N. IORGA. Încercări austriace de anexiune a ţărilor noastre	15.—
DIMITRIE GUSTI. Problema sociologiei. Sistem şi metodă. Trei comunicări	60.—
CONSTANTIN I. KARADJA. Cea mai veche menţiune a Daciei în tipar	15.—
ION I. NISTOR. Tudor Vladimirescu şi Sfânta Alianţă	20.—
DAMIAN P. BOGDAN. Pomelnicul dela Bistriţa şi rudeniile dela Kiev şi dela Moskova ale lui Ştefan cel Mare	35.—
ANDREI RĂDULESCU. Influenţa italiană asupra Dreptului român	25.—
I. LUPAŞ. Emanuil Gozsdu (1802—1870). Originea şi opera sa	45.—
TOMUL XXIII (1940—41):	500.—
1. N. IORGA. O carte de gândire conservatoare românească	15.—
2. GENERALUL R. ROSETTI. 1. Câteva scrisori şi documente turceşti privitoare la ţările noastre. 2. Două scrisori cu privire la cumpărarea de tutun din Rusia	20.—
3. N. IORGA. Individualism şi solidarism în desvoltarea istoriei	10.—
4. ANDREI RĂDULESCU. Regimul juridic al Bosforului şi Dardanelelor	25.—
5. ION I. NISTOR. Călugăriţa Elisaveta Sturdza. Un episod din timpul zaverei	10.—
6. VICTOR SLĂVESCU. 1. O «Autobiografie» a lui Dionisie Pop Marţian. 2. Corespondenţa D. P. Marţian-Gh. Bariţiu. Cinci scrisori (1862—1864)	50.—

		Lei
7.	N. BĂNESCU. Stăpânirea bizantină în Matracha (Tmutorokan), Chazaria și Rusia, în timpul Comnenilor	20.—
8.	ION I. NISTOR. Lucius Aprovianus	35.—
9.	G. POPA-LISSEANU. Continuitatea Românilor în Dacia	65.—
10.	GENERALUL R. ROSETTI. Participarea populației civile la războiul din 1877—1878	15.—
11.	GENERALUL R. ROSETTI. Despre Academii și Institute	12.—
12.	N. IORGA. Problema basarabeană și problema Unirii Principatelor la 1855—1859	15.—
13.	ALEX. LĂPĔDATU. 11 Februarie 1866	20.—
14.	N. IORGA. Revelații toponimice pentru istoria neștiută a Românilor, I.	15.—
15.	S. MEHEDINȚI. Academia, Instituție Etnopedagogică	25.—
16.	I. IONESCU-DOLJ. O pagină din istoria dreptului penal român . . .	25.—
17.	VICTOR SLĂVESCU. Dionisie Pop Marțian și Dimitrie A. Sturdza în 1859	35.—
18.	ION I. NISTOR. Principatele Române în preajma tratatului dela Adrianopol	30.—
19.	N. BĂNESCU. N. Iorga, Elogiu academic	20.—
20.	ION RĂDUCANU. Ideea națională în gândirea economică a lui Friedrich List	20.—
21.	ION I. NISTOR. Romanii în Transdanuvia	55.—
22.	DIMITRIE GUSTI. Știința și pedagogia Națiunii	40.—
	TOMUL XXIV (1941—42):	700.—
1.	R. V. BOSSY. Un drumeț danez în Principate	8.—
2.	R. V. BOSSY. Propaganda Austriacă împotriva Unirii Principatelor . . .	10.—
3.	ȘTEFAN METEȘ. Contribuții la studiul populației din Transilvania, în trecut, I	30.—
4.	ION I. NISTOR. Basarabia sub gospodăria românească	30.—
5.	ION I. NISTOR. Ucraina în oglinda cronicelor moldovenești	35.—
6.	ANDREI RĂDULESCU. Organizarea tutelei minorilor în dreptul românesc	60.—
7.	ION I. NISTOR. Autohtonia Daco-Romanilor în spațiul carpato-dunărean	40.—
8.	GENERALUL R. ROSETTI. Spicuiri prin dosare privitoare la războiul din 1877—1878.	15.—
9.	ION I. NISTOR. Miron Costin	25.—
10.	ȘTEFAN METEȘ. Contribuții la studiul populației din Transilvania, în trecut, II	40.—
11.	ANDREI RĂDULESCU. Mihail Kogălniceanu	60.—
12.	Prof. G. TAȘCĂ. Influența prețului asupra producției solului	40.—
13.	ION RĂDUCANU. I. C. L. Simonide de Sismondi	60.—
14.	N. BĂNESCU. Patriarhul Athanasios I și Andronic II Paleologul . . .	60.—
15.	ION I. NISTOR. Ungurii din Dacia Carpatină	60.—
16.	GENERALUL R. ROSETTI. Războiul pentru reeliberarea Bucovinei și Basarabiei	70.—
17.	ION I. NISTOR. Emanciparea politică a Dacoromanilor din Transdanuvia	60.—
18.	Arhitect P. ANTONESCU. Biserici nouă după cutremur	85.—
19.	ȘTEFAN METEȘ. Contribuții nouă la istoria Românilor din țara Făgărașului în veacul al XVII-lea	80.—
20.	IOAN SABĂU. Relatio historica de Daco-Romania in Transilvania et Hungaria cum Ecclesia Romana unitis vel uniendis a lui I. Fessler .	70.—
21.	CONST. C. STOICESCU. Transformarea noțiunii de « putere părintească »	40.—

C. 84.648.

PREȚUL LEI 700.—